

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Christelig Biographie

af

Dr. A. G. Rudelbach,

Consistoriaaraad.

Første Bind.

Kjøbenhavn.

Paa Universitetsboghandler C. M. Reitzels Forlag.

Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.

1848.

I n d h o l d,
efter chronologiff Orden.

Tredie Aarhundrede.	
T hascius Cæcilius Cyprianus, Biffop i Carthago, † 258 .	209. Side.
Fjerde Aarhundrede.	
Ambrosius, Biffop i Mailand, † 397	416.
Fjortende Aarhundrede.	
Johann Tauler, Dominicaner i Strasburg † 1361	1.
Sextende Aarhundrede.	
De første Nederlandske Martyrer: Henrif Boes, Johannes Esch, Lampert Thorn, Henrif fra Zütphen (†1523—1524)	55.
Johann Bugenhagen, Præst i Wittenberg † 1558	361.
Attende Aarhundrede.	
Jesper Swedberg, Biffop i Stara † 1735	552.
Hans Egede, Grønlands Biffop † 1758	284.
Johann Heinrich Jung (Stilling) † 1817	113.

Johann Tauler.

[Dominicanermunk i Strasburg 1290—1361].

I. Det er en almindelig Betragtning af Middelalderen (eller Tiden i Christenheden fra det niende til Udgangen af det femtende Aarhundrede), at see i den en Række af Aarhuudreder, i hvilke, om end ikke idel Forvirring og Mørke raader, dog Lyset kun sparsomt glimter frem som af Hjeldkloster, og ingen ordnende Haand, endog Magten blev givet den, kan sætte Skranter for den vorende aandelige Nød og Fordærvelse. Bistnok var det ei anderledes i hine, end i vore Dage, at Gud har forbeholdt sig sin Time, da Han vil bryde Israels Læuer og med ophoiet Arm knuse Ægypti Trældom, og at ingen prophetisk Røst, om den end daglig raabte stærkere og stærkere: „Al, at du vilde sonderrive Himlen og fare ned, saa Bjergene smeltede for dit Aasyn, som det hede Vand bortsyder for den heftige Ild“ (Jes. 64, 1. 2), kan fremskynde Dagene, hvilke Herren har sat ligerviis i Raadens, som Han sætter Tid og Time i Almagtens Rige (Dan. 2, 21). Thi Hans Raad kan Ingen udgrunde; og som den enkelte Tjener, der begjærede Hvilens og Bedervægelsens Timer, for Herren selv aabenbarer den, ei kunde kaldes troe (Luc. 17, 7—9), saaledes vilde Kirken, naar den ei biede paa Herren, ei kunne opfylde sit Maal, at gaae Herren imøde, naar Han som Brudgom kommer om Midnatten til sit Huus. Men vilde man mene, at i saadanne Dage, hvor en Opholdelses-Tid er synlig, derfor Lyset var udslukt,

det prophetisk-apostoliske, som straalte til Dagens Ende, at Herren ei havde forbeholdt sig Tusinder selv i det største Trufald, som ei boiede deres Knæ for Baal, at saadanne Kræfter ei rørte sig i Christenheten, der vidnede om Christi evige Kongerige, der kunde bringe de mødige og besværede Sjele Hvile, der varølede midt i Natten om den Morgenrøde, som skulde oprinde — da tog man mærkelig Feil. Tvertimod, jo mere denne eller hiin Tid var tung for sande Christne, jo smerteligere deres Blik ledte efter den Menighedens Stikkelse, som efter Herrens Ord er den eneste rette, jo klarere Guds Domme udfoldede sig over en Slægt, der fornægtede Hans Godheds og Langmodigheds Rigdom, desto mægtigere blev Vidnesbyrdet i deres Mund, der holdt fast ved Troen som den uforgjængelige Arvedeel; desto mere skjærpedes deres Dine til at see den Frelse, der skulde betees; desto mere forvandlede sig deres Syn og Tale til prophetisk Syn og Tale.

Det er denne Standpunkt, hvorfra vi skulde betragte Middelalderen og alle Christi sande Vidner i den; det er fra denne Standpunkt, vi maae betragte Reformationen selv, hvis den ei skal forekomme os som et ulægeligt Brud i Kirken, som en bitter Nødvendighed, man dog hellere maatte have undgaaet. Som de evangeliske Vidners Række i Middelalderen ei er afbrudt, som den herskende Kirke i de vestlige Lande selv maatte udbære Reformationen i sit Skjød, saaledes see vi, at alt som Dagenes strede frem, og Forventningen blev smerteligere, blev ogsaa Prophetiens Strøm, der bebudede Reformationen, rigere. Det er som eet Dække faldt efter det aude, der skjulte Herrens Klarhed og Herlighed, saa de enkelte Straaler tilsidst forene sig i eet Punkt; og som Natten lider og Dagen rinder op, saa blive de Røster mangfoldiggjorte, der raabe til Israels trofaste Bægter: „Bægter, er Natten ei snart omme?“ Var det ei saa, var Reformationen ei saaledes forberedt, saa havde den intet historisk Hjemmel, saa var Luther ei heller den Elias-Johannes Charakter, vi i ham med Rette see, der atter beredede Herren Bei, ei som Han var kommet i Rjød, men som Han skal komme i Herlighed.

II. Een af hine prophetiske Røster i Middelalderens høitende Dage var Johann Tauler, hvis Vidnesbyrd, hvordan man end forresten vil opfatte ham, sammentrænger sig i dette Ene:

„Den mørke Skye staaer lige over vore Hoveder; Guds Bønner opholde den med deres Taarer. Men værer visse raa, forbedre vi os ikke, saa vil den snart falde tungt over os, og der skal komme en saadan Trængsel og Plage, at man skal tænke paa den yderste Dag; de som nu ere i Fred, skulle komme til at lide stor Trængsel; Guds Ord og Gudstienesten skal blive fremmed, den ene trække hid, den anden did, og man skal tilsidst ikke vide, hvordan det vil gaae. Men den trofaste Gud skal vel finde en Rede, hvori Han skal opholde Sine.“¹⁾ Det er vist, man har i Almindelighed opfattet Tauler anderledes, nærmest, formedelt hans forherkende mystiske Bestuelse, som een af dem, der skjulte sig i de onde Dage, fordi han levende havde fornummet Herrens Ord hos Propheten: „Gaf ind, mit Folk, i dit Kammer, og luk Døren efter dig; skjul dig et lidet Dieblif indtil Bredden gaar forbi“ (Jes. 26, 20). Men at det ikke er saa, at Tauler saavel som mange andre Christi Vidner i Middelalderen, maa opfattes anderledes og dybere, derfor ville vi ei kunne gjøre os Regnskab, førend vi have kastet et Blik paa den Romerske Kirkes Tilstand i Udgangen af det trettende og fjortende Aarhundrede. Det er Indledningen til hans Liv, den Grundvold i Tiden, som hans aandelige Bestuelse satte sig i Sammenhæng med og Modsætning til, vi først skulle klare for vort Syn. Thi Tidens Tegn ere det aandelige Livs jordiske Fostermodre.

Det er fornemmelig to Punkter, vi maae henlede Opmærksomheden paa, Kirke-Magten og Munkeordnerne. Det første er saa at sige verdensbekjendt, skjøndt man netop i de sidste Dage paa mange Maader har stræbt at fordunkle det; det andet er hidtil næppe ordentlig erkjendt, skjøndt saa Meget afhænger deraf, for at see Reformationen i dens historiske Sandhed.

III. Stor var den Romerske Kirke i dens Dypgang, alt fra det femte Aarhundrede af, da den ei blot reneft opbevarede Kirkens aandelige Eiendom, men værnede om Folkenes Frihed og bragte Evangeliet til dem, der sadde i Dødens Skyggedale; stor var den ogsaa i dens Forfald. Der skulde Aarhundreder til at rokke denne Rjempebygning, som udvortes endnu viiste en fast og herlig

¹⁾ Jo. Tauleri Predigen (Basel 1521. fol.) fol. 160, a.

Skikkelse, efterat den indvortes for længe siden var fuld af Dødsningebenen. Thi det er det Forunderlige ved denne Kirkes Op- holdelse (og i vore Dage synes jo det samme at gjentage sig med Reformationens-Kirkerne), at tæt ved Siden af de ødelæggende Kræfter de herligste Vidnesbyrd af aandelige Nøster, der bebudede bedre Dage, trængte sig frem. Det var Kirke-Magten i Rom, der slap af Hænderne Kirkens sande Magt, som kun beroer i Ordets Sandhed og den fulde Guds Rustning, der følger med dets rette Forkyndelse; den Romerske Kirke sank for den tredie store Fristelse, der i Ordenen traadte vor Herre og Fjæller imøde, da Satan nærmede sig Ham og sagde: Alt dette, alle Verdens Riger og deres Herlighed, skal jeg give Dig, naar Du falder ned og tilbeder mig. Saaledes kom det af denne Sammenkobling af verdslig og geistlig Magt, at Rom gav sig selv Banesaaret, hvad der ingenlunde var forborgent for dem af denne Kirke, som hørte Christo i Sandhed til. Saaledes, da en høi Prælat med hoverende Mine, i det han viiste den hellige Thomas Aquinas et Bievandsfad, fuldt af Ducater, tilføiede de Ord: „See engang, Mester Thomas, nu kan Kirken ei mere sige, som St. Peder fordem sagde: „Sølv og Guld haver jeg ikke,“ svarede denne: „Ja vel er det saa; men den kan heller ikke mere sige, hvad der følger umiddelbart derpaa: „I Jesu Christi Navn stat op og gaa!“²⁾

Erindre vi os, at Spiren til denne Fordærvelse i den Romerske Kirke alt blev lagt fra det niende Aarhundrede, at allerede da en berømt Biskop af Lyon, Agobard, turde mene, den geistlige Magt var høiere end den kongelige³⁾, at de falske Decretaler, som netop da i det Frankiske Rige sattes i Omløb, byggede fort paa denne Grundvold, og, idet de tilsyneladende satte de enkelte Biskoppers Magt en Grændse, gavede den Romerske Biskops mere og mere stigende Anmasselser de stærkeste Baaben i

²⁾ Rudelbach Hieron. Savonarola und seine Zeit, (Hamb. 1835), S. 160.

³⁾ S. Agobardi „de comparatione utriusque regiminis“, „de privilegio et jure sacerdotii“ (Opp. ed. Baluze Tom. I., 122 s⁴q., Tom. II., 48—52).

Hænderne, (thi saa utrolig var Forførelsens Magt, at flere af disse ligefrem antog hine sammensmeddede Kirkelove som ægte historiske Vidnesbyrd og en uroffelig Retsgrundlov), saa ville vi ei finde det utroligt, at, et Par Aarhundreder senere, en saa kraftig Charakter som Gregor VII (1074—1085) kunde trodse Kongemagten i Pavenagtens Navn, og at denne i Innocent's III Dage (1198—1217) kunde sætte sig selv som det egentlige Troens Skjold, der alene var i Stand til at beffjerme Christenheden mod alle dens Fjender. Kun Gaae vare de i hine Dage, der, som den tydske Provst Gerhohus af Reicherzperg, vovede „at hungre og tørste efter den Retsfærdighed, at aandelige Sager maatte dømmes og handles aandeligen, de verdslige efter verdslig Lov og Skik, alt efter de Grændseffjel, som de hellige Fædre have sat“⁴⁾; de Fleste, som selv den hellige Bernhard, hans Fostersons, Pave Engen IV, Tugtemester til Christum, lode sig noie med at beklage, at det som var givet Biskopperne til en Støttestav (nemlig hvad han kalder deres Konge-Ret og Magt over Byer og Stæder) det var blevet dem til en Snare⁵⁾. Men utroligt maa det vistnok synes os, hvad Kirken mod Slutningen af det 13de og i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, i Bonifacius VIII (1294—1303) Strid med Kongen af Frankrig, Philipp den Smukke, maatte være Vidne til. Hvo der her ei seer den antichristelige Magt, der sætter sig over Tyrker og Dyrigheder og modffger Herren selv i Hans Ord, hans Die maa være fordunklet mod Sandheden, eller (som flere tydske Historieffrivere i vore Dage) han forguder Menneffskraft og omgaaes letffindig med de evige Sandheds- og Retsbegreber. Thi Bonifacius VIII, ei usiet med, at han ublye kaldte sig selv „den af Gud satte Dommer over Levende og Døde“⁶⁾ (hvad er den vel andet, der kalder sig saa, end i det mindste en Antichristens Forløber?) uddannede en Theoric af Kirkeffmagten, der, idet den vilde

4) *Gerhohi Reicherzpergensis* (c. 1150) de corrupto ecclesiae statu, ap. Muratori, Antiquitates Italiae, VI., 73.

5) *Bernardi Claravallensis* Sermo ad pastores, in fin.

6) *Bonifacii VIII* Bulla (1301) ap. *Bulæum*, Historia universitatis Parisiensis, T. IV, p. 7.

sætte sin Throne i Himmelen, sølede det aandelige Liv, Frihedens og Sandhedens, i Støvet, en Theorie, der, om og i Grundtrækkene antydet, dog i dette Omfang, i denne frække Skikkelse, indtil da var uhørt i Kirken. „Gud,“ sagde han, „har sat os, endog vi ei have fortjent det, over Konger og Kongeriger; os paalagde Han den apostoliske Trældoms Lag til at oprykke, sønderbryde, forstyrre og fordærve, til at bygge og plante (Jerem. 1, 10) under Hans Navn og Ord. Derfor skal al Verden høre, hvad Herren, vor Gud, taler i os⁷⁾. Der staaer skrevet: Gud skabte to store Lys, det større Lys til at regjere om Dagen og det mindre Lys til at regjere om Natten (1 Mos. 1, 16); thi der ere to Magter til at stifte og ordne Ret, den aandelige og den verdslige. Den aandelige Magt har Paven, den verdslige har Keiseren og de øvrige Konger; dog da hiin til alle Tider har havt Ret til at kjende og dømme over Synd, og Spørgsmaalet altsaa bliver, hvem den verdslige Magt med Rette tilkommer, saa følger det, at Ingen med Rette kan gjøre Krav paa den, uden Christi og Petri Statholder. Hvo der mener anderledes, han støder an mod vor Troes Artifel: „som skal komme at dømme Levende og Døde,“ saavel som mod den anden: „de Helliges Samfund.“ Derfor, hvad Gud har sammenføiet, det skal Menneket ikke adskille⁸⁾. Den „ene, hellige Kirke“ maa have eet Legeme og eet Hoved, ei to Hoveder som et uformet Uhyre. Og dette Kirkens rette, eneste Hoved, Christi Statholder, har, som Evangeliet lærer os, to Sværd, det aandelige og det verdslige. Thi da Apostlerne sagde: „See her,“ nemlig i Kirken, „er to Sværd,“ da svarede Han ikke: Det er for meget, men: „Det er nok“ (Luc. 22, 38). Begge disse Sværd, det aandelige og det haandgribelige, ere i Kirken, det ene til at drages for Kirken, det andet til at bruges af Kirken. Men det ene Sværd maa nødvendig underordnes det andet; thi, som Apostlen siger, „der er ingen Dyrighed uden af Gud, men hvor der er Dyrighed, der er den forordnet af Gud“ (Rom. 13, 1), hvad den aldrig

7) *Bonifacii VIII Bulla* (1301) ap. *Bulæum* l. c. p. 7.

8) *Sententia Cardinalis Portuensis de dissidio Francæ*, ap. *Bulæum*, l. c., p. 28.

wilde være, hvis ei, som sagt, det ene Sværd stod under det andet. Derfor hvis den verdslige Magt steier ud, maa den dømmes af den aandelige Magt; er det derimod den høieste Magt, der misbruges, da kan den kun dømmes af Gud, alt eftersom jo Apostlen vidner: „Det aandelige Menneſte dommer Alt, men han selv dømmes af Ingen“ (1 Cor. 2, 15). Hvo der altsaa modstræber denne Magt, han modsætter sig Guds Ordning, det være da, at han paa Manichæist Viis vilde drømme om to Principier. Desaarjag domme, fastsætte og udtale vi, at intet Menneſte kan blive saligt, med mindre han erkjender denne Christi Statholders Magt⁹⁾.

Saaledes var Retsbegrebet selv antastet i sit Væsen af dem, som foregave at have Rilden til al Ret; glemte var det og begravet i dyb Lausbed, hvad Magt Herren tildeler sine Disciple, nemlig Troens og Ordets, hvad Rang han sætter i det Rige, hvor den Mindste og den, som er Alles Tjener, skal være den Største, glemte, at det netop er St. Peders Formaning til alle Hyrderne, „at vogte Christi Hjord ei tvungent, men villigt, ei ferffjændig Bindings Skyld, men af Hjertens Grund, ei som de, der herſke over Folket, men som Forbilleder for Hjorden“ (1 Petr. 5, 2. 3). Og til at besmykke hine himmeltraabende Anmasselser blev Naturen, Historien, den hellige Skrift, den christelige Troe, blev Alt misbrugt.

IV. Havemagten maatte briste; thi Gud er Sandheds Gud; Han vil ei ustraffet lade sit Navn vanhelliges. Jo høiere den var steget, saa den satte sig hos Maieſtærens Haand selv i det Høie, desto dybere var denne „Babels Morgenstjernes“ Fald. Bonifacius VIII døde i Banvid i Anagni (1303), befriet af denne Stads Indbyggere, efterat Kongen af Franrig havde taget ham til Fange i Rom. Hans Efterfølgere, der maatte forlægge deres Residens til Avignon, vare usle Slaver af den Franſke Herſkers Billie: kun den falske Straaleglands om deres Jøse, Folkenes endnu ei udslukte Agtelse for det Hellige, som overførtes selv paa de Personer, der gave det til Priis for deres lave Eiden-

⁹⁾ *Bonifacii VIII Bulla „Una Sancta“ 1302; ap. Bulæum, l. c., p. 36 sq.*

ffaber, forlehnede dem endnu en Magt, som, flogt benyttet, truede med at knuse Nigerue, om den endog begravede hine i disses Fald. Saaledes stod Sagen i Johan XXII, i Benedict XII, i Clemens IV Dage, hen til nær ved Grændsen af det fjortende Aarhundrede.

Men allerede i det tolvte Aarhundrede vare Folkeaaenderne vaagne i deres kristelige Kraft og Ret. De fore i Harnisk mod Rom; i Niger, hvor kraftige Fyrster sadde paa Thronen, eller hvor, som navnlig i England, en nedarvet Friheds Form var raadende, der fik de snart hundrede Roster, staalklædte Sandheds Vidner, der, som den "kristelige Soldat" (som han fort og godt kalder sig selv), Petrus Cassiodorus, foreholdt Rom, hvor ulig denne foregivne Christi Statholder var Christo selv; thi Herren frasagde sig selv Verdens Kongeriger, denne stræbte at underlægge dem alle sit Bink; Herren bød at give Keiseren Skat for sig og sine Disciple, denne oprørte Undersaatterne mod deres retmæssige Herrer og Fyrster ¹⁰). Bonifacius VIII i Sandhed blodige Decreter (thi de vare en frugtbar Sæd til Tvedragt og Blod) fremkaldte de første store Forkyndere af den sande Kirkefrihed, Lærere af den geistlige og verdslige Magts rette Forhold; og — mærkeligt nok — disse Forkyndere vare Munk, Dominicaneren Johannes de Parrhisiis († 1304), Augustineren Aegidius de Columna fra Rom († 1316), der ei toge i Betænkning at lægge Dren ved Træets Rod, og minde om, at i den første Stund Kirkens verdslige Magt blev grundlagt ved den foregivne Gave af Constantin den Store, da skal man, efter et gammel Sagn, have hørt de Ord: „I Dag har Kirken faaet Gift“ ¹¹). Med disses Roster forener Nytidens største Repræsentant, den uforlignelige Italienske Digter Dante (hos hvem prophetisk Kirke-Bruddet er forkyndt, skjøndt han ei saae Lægedommen), sin, i det han, oprullende Aarbøgerne, afveiende Roms Brøde og Straf mod hinanden, synger:

¹⁰) *Petri Cassiodori* (c. 1250) *Epistola de tyrannide Pontificis Romani*, ap. *Goldastum*, *Monarchia S. Romani imperii*, T. I, p. II sq.

¹¹) *Johannis de Parrhisiis Tractatus de potestate regia et papali*, ap. *Goldastum*, l. c. T. II. (c. 22). *Aegidii de Columna de potestate regia et pontificia*, ap. *Goldastum*, l. c. T. II, p. 95 sqq.

„En Lov der er — hvo vil den virksom gjøre?
 Drøvtyggende, men uden fløftet Hov
 Er Hyrden, som skal Faarehjorden føre;

Og Hjorden seer, han gjør sig det til Lov,
 Det, som den finder lækkrest, at fortære;
 Den følger ham og deler med hans Nov.

Derfor, at Syndens Lyster nu regjere,
 Det kan vi Folkets Slethed ei tilregne;
 Den sette Styrelse maa Skylden bære.

Rom, der har plantet Korset allevegne,
 To Sole havde, lysende var hver,
 Hiin paa Guds Vei, og hiin for Verdens Egne.

Nu har den enes slukt den andens Skjær;
 Nu see vi Sværd og Hyrdestav at ligge
 Forcent i samme Haand hinanden nær;
 Forenet kæmme de hinanden ikke.

See, Romas Kirke synker i Ruiner!
 Thi Verdens Magt med Kirkens den forbandt;
 Snart paa dens Dobbelttherskabs Gruus du triner¹²⁾.

V. Betragte vi Kirkens Vilkaar i disse Dage, da maatte de jo være sorgelige; det kunde, som vi senere af Tanlers Mund ville faae det at høre, som alle sanddrue christelige Vidner fra den Tid ere enige i, ei være andet, end at Fordærvsens Strøm fra Hovedet maatte udstrømme paa Lemmerne, saa at ei blot Rigegyltighed, men Egennytte, Bold, verdsligt Sind, Ondskab fik stor Magt. Men jo mere denne Tidens almindelige Fordærvelse vorede, desto mere traf Kirken sig tilbage som i det snevreste Rum. Thi det er dens ædle, herlige Natur, at den, efter Herrens Forjættelse: „Hvor To eller Tre ere forsamlede i mit Navn, der skal jeg være midt iblandt dem,“ selv i den snevreste Kreds kan fremstille den

¹²⁾ Dante II Purgatorio, XVI, 96—114. 127—129. Den bestemte Allusion til Bonifacius VIII Theorie om „de to Lys“ er let at erkjende i disse herlige Stropher. Hvad Dante her prophetisk-digterisk bebuder, det samme udfører han med dialektisk Klarhed i sit Skrift „de Monarchia“, hvori han forsvarede Keiserens Rettigheder mod de Pavelige Anmættelser.

„Guds Etad, i hvilken Brøndene stedse skulle have Fylde af Vand; thi Gud er hos den, derfor skal den blive, om end Berden gif under og Bjergene sank midt i Havet.“ (Ps. 46, 4—6). At dette vilde blive Reformationens Gang, at den ei vilde udgaae fra Vaticanet eller noget Concil, overhovedet ei fra de i Dine faldende Kirkemagter, men fra den stille, forborgne Rod, hvor al dens Kraft er sammentrængt, fra den Guds Ords Dugg, der væder Kirkens Træe aarle og silde, det kunde man alt siden Arhundreder spore. Det er fornemmelig i denne Henseende, at Munkeordenerne overhovedet, men frem for Alt Augustinernes, Dominicanernes, Franciscanernes Orden, have en stor, hidtil næsten ganske overseet, Betydning. Den historiske Ketsfærdighed byder os dog først at erkjende, at ogsaa de ingenlunde vare fritagne for Fordærvsens Smitte, men at de ofte i saa meget høiere Grad optog den i sig, som det udelukkende affetiske Liv let forleder til en falsk Afspeiling af Verden og Mennesket selv, og som de indbyrdes Rivninger imellem disse Ordener vare mangfoldige. Det sidste traadte fortrinsviis for Dagen i Forholdet mellem de ældre Munkeordener, til hvilke, som bekjendt, Augustinerne hørte, og de saakaldte Tiggerordener, Dominicanerne og Franciscanerne, der begge vare stiftede i Begyndelsen af det trettende Arhundrede. Vi have ikke ringeste Grund til at tvivle om, at den Skildring, som den ypperlige Historieskriver, Matthæus Parisiensis, paa flere Steder i sit Værk giver af Tiggermunkenes Færd, er fuldkommen i Sandheds Medfør: at de saae med Haan ned paa de ordentlige Præster, at de blandede sig i Kongernes og de Mægtiges Sager som Raadgivere, at de i deres Prædiker overstredede alt Maal og Grændse baade i Roes og Daddel, at de handlede for det Romerske Hof, som om dette havde gjort dem til Pengeslukkere og ei til Menneskeslukkere ¹³). Det er netop det selv samme, som den store Franciscaner-General Bonaventura udsætter paa sine Ordensbrødre, og mener, er Grunden til, at Ordenens Glands alt mere og mere fordunkles ¹⁴). Og

¹³) *Matthæus Parisiensis* ad a. 1243, p. 612.

¹⁴) *Bonaventura* Ep. ad Ministros, Provinciales et Custodes ordinis Franciscani, ap. *Wadding.*, *Annales Minorum*, ad a. 1257, Tom. IV, p. 58 sqq.

Et har han endnu glemt (thi han selv var hildet i samme Un-
 skuelse) ¹⁵⁾, det er den Menneskeforgudelse, man drev i Ordenen
 med dens Stifter, den hellige Frants af Assisi, der tilfodst
 stod for Brodrene som et fuldkomment Afbillede af Urbilledet Je-
 sus Kristus, som, med den hell. Dominicus, Kirkens sande Refor-
 mator i de sidste Dage; thi de vare „Elias og Enoch“, om hvilke
 varsllet var ¹⁶⁾. Det Eneste, der kan undskylde denne Forvirring
 af Synerne, som, ei blev uden den fordærveligste Indflydelse paa
 den klare Opfattelse af det evangeliske Liv, er, at det synes at
 have hængt sammen med den virkelig reformatoriske Stræben i
 disse Ordener selv. Man troede at kunne gribe Reformationen
 med Hænderne, og dog var dens Time endnu ikke kommen; man
 meente at høre Engleqvadderet i Morgenstunden, og det var Nat
 endnu. Men Dreene bleve dog lydthørende, og i hele Synskred-
 sen udbredte sig et forunderligt Morgenstjær, som Ingen vil kunne
 forklare, uden at have Morgenens selv, der efter et Par Aarhun-
 dreder oprandt, for Die. Det er umuligt at misfjende for hvem
 der gjør sig den Umage at randsage Kilderne selv, at netop i hine
 Ordener udviklede sig, trods al Forvirring og Uklarhed i det En-
 kelte, et saare stærket Blik for Kirkens Forhold i det Hele og
 navnlig for den i Tiden raadende Fordærvelse. De betænkte sig
 ikke paa, fornemmelig Franciscanerne, men ei mindre Dominica-
 nerne (som vi ville saae at høre om Tauler), i de frimodigste
 Udtryk at dadle den Synd og Last, som overalt i den Romerske
 Kirke under Uandeligheds Skin øvedes; det var dem, og ikke forst
 Protestanterne, der kaldte Rom det store Babel og Paven Anti-
 christens Forløber; selv den hell. Franciscus skal jo have fore-
 holdt sine Disciple den Udsigt, at det kunde blive nødvendigt, at
 flye ud af Babels Omraade og plante Christi Kirke i Asien ¹⁷⁾.
 Det var unægteligt store Forspil til det, der skulde komme; og naar
 vi i hiin skadelige Menneskeforgudelse (der dog forsaavidt ogsaa
 kunde have en, om og misforstaaet, reformatorisk Grund, som

¹⁵⁾ *Benaventuræ vita Fransisci Assisatis, in Prologo.*

¹⁶⁾ *Ubertini de Casuli Arbor vitæ crucifixæ* (Venet. 1485. fol.) lib. V, c. 3. (C. VII.)

¹⁷⁾ *Ubertini de Casuli Arbor vitæ crucifixæ*, lib. V, c. 3. (B. VIII.)

man deri ved en stille Modsetning vilde betegne, at Evangeliets Kraft ei var at finde i Biskoppernes naturlige Følge, men at Herren selv maatte udvælge sig Redskaber) med Rette see en Tribut, de bragte den vanartede Tid, saa maae vi nødvendig i det egentlige Malm af deres Vidnesbyrd erkjende en i Sandhed reformatorisk Aand. Derfor blev hele deres Syn prophetisk: derfor dvælede de ved Kirkens Tidens Beskrivelse i Johannis Aabenbaring, og sættede Blikket frem for Alt paa den sidste Tid, paa Hanegalet før Midnat. Man kan ei lade disse Ordener vederfares Ret, uden at mindes, at det var i dem den reformatoriske Prophetie havde, om ei de første, saa dog de dygtigste Statholdere, at netop denne Retning i den vidunderligste Klarhed, som et Daglys midt om Natten, som et Rosenkær over Baalet, udfoldede sig i den sidste Forlober for Reformationen, Dominicanermunken Hieronymus Savonarola, hvis Martyrium (1498 i Florents) viser os et Gjenstik af Kirkens Apostoliske Dage ¹⁸). Og ligesom nu hos dette Vidne aabenbart Meget af hvad der tidligere vanzirede disse Ordener var fortæret som Straae og Avner af Ilden, saaledes kunde i det mindste det Begreb, de opstillede af „Christi fattige Livs Efterfølgelse,“ endog det, (som Tauler ofte viser hen paa) blot udvortes opfattet, maatte blive en Snare for Klosterets Beboere, bane en Vej for den rette Opfattelse af den „evangeliske Armod“, den Aandens Fattigdom og Ydmygelse, der er den eneste rette Nøgle til at forstaae „Reisfærdiggjørelsen af Troen.“ I al Fald var disse Ordener baade prophetiske Flugt og den sædelige Wandel hos de bedre af deres Medlemmer en alvorlig Erindring til den herskende Kirke og dens Forstandere, at gaae ind i sig selv og vende tilbage til den første Kjærlighed. Det var denne Erindring, som var Roms Biskopper utaalelig at høre: Mand, som Bonifacius VIII, der umættelig higede efter jordisk Høihed og Vælde, erkjendte i disse Ordener deres Arveffende; ofte yttrede han, at de sorte og hvide Brødre vare skammelige Hyflere, at de odelagde Verden ¹⁹). Johann XXII søgte derimod

¹⁸) Rudelbach Savonarola und seine Zeit, III, 1: „Ueber die prophetische Gabe Savonarolas.“

¹⁹) Guil. de Plessejano criminatio Bonifacii VIII objecta (1303), ap. Bulæum, Historia universitatis Parisiensis, IV, p. 41 sqq. (n. 20)

at forstørre Spliden mellem Dominiicanerne og Franciscanerne og at fremstille de sidstes Begreb om Christi fattige Liv, vi skulle efterfølge, som en Caricatur. Hovedmidlet var dog altid hos den Romerske Curie, at skaffe sig de ubelciligste Bidner af Halsen: allerede Franciscaneren *Jacoponus*, Forsfatter til den herlige *Seqvents*, som den evangeliske Kirke senere har tilegnet sig: „Under Korset stod med Smerte“²⁰⁾, maatte, under Bonifacius VIII, bøde sin Frimodighed med et haardt Fængsel; ei bedre gif det hans Ordensbroder under Clemens VI, *Johannes de Rupescissa* (1349), der i sit prophetiske „*Vade mecum in tribulatione*“ altfor ligefrem havde yttret, at naar Kirken i sin nuværende yppige Dragt vilde komme til Jøder og Hedninger, da maatte disse med Rette sige: „Gaf hen, du Blinde, og søg først Lægemiddel for dig selv!“²¹⁾.

VI. *Johann Tauler* blev født i Strasburg 1290. Kun saare Lidet vide vi med Tilforladelighed om hans tidligere Dage; en stille Bært, som de Guds Menneſter sædvanlig er beffæret, der skulle vordt kraftige i Herren og Hans Magts Styrke, synes ogsaa at være bleven ham til Deel. Af en Ytring i hans Prædicationer, hvor han taler om det Mislige for Munkene i at tage Almisse (thi hos mange, siger han, er det et Slags Tyverie), og saa vedbliver: „Harde jeg vidst det, da jeg var min Faders Søn, som jeg nu veed, saa vilde jeg have levet af hans Arbeide og ikke af Almisse“²²⁾, slutte vi med Rimelighed, at hans Fader har været Arbeidsmand eller Haandværker, men ingenlunde (som Nogle have meent)²³⁾, at han har været bemidlet. Naar *Tauler* er traadt ind i Munkestanden, vide vi ikke; i al Fald stedte det vel, efter den Tids Maade, netop i Unglingsalderen; men at han var en Strasburger Dominicianer-Munk, kan ikke omtvives. Ligesaa vist er det, at han med sin noget ældre Ven, *Johann fra Dambach* (en Landsby i Nærheden af Strasburg) har studeret

²⁰⁾ „*Stabat mater dolorosa*“; efterlignet af Grundtvig, Sangværk for den danske Kirke, I, 508.

²¹⁾ *Jo. de Rupescissa liber inscriptus: Vade mecum in tribulatione; Brown Appendix ad Fasciculum rerum expelendarum*, p. 496.

²²⁾ *Jo. Tauleri Predigen*, XIX nach Trin. (Basel, 1521) fol. 120, b.

²³⁾ Schmidt *Jo. Tauler von Strasburg* (Hamb. 1841), S. 2.

scholastisk Theologie i Paris i S. Jakobs Præstecollegium ²⁴). Kunde vi med Nogle antage, at dette var slect snart efter hans Optagelse i denne Orden (det Modsatte synes snarere rimeligt, da det var Regel hos Dominicanerne, først da at sende deres Disciple til de navnfundige Højskoler, naar de havde vundet en vis Modenhed, og Ordenen kunde vente sig nogen Frugt af deres Flid), saa vilde hans Ophold i Paris omtrent være truffet sammen med den allerede nævnte berømte Franciscaners Ubertini af Casuli, der netop 1309 for Clemens VI i Avignon førte sit Parties, de strengere Franciscaneres, eller, som de selv kaldte sig, de Spirituales, Sag ²⁵). Hvad Tauler forresten har tilegnet sig af den scholastiske Theologies Studium, derom giver os en Dom af ham fra senere Tid Beseed. „Kjære Børn,“ siger han i en Prædiken paa Kirkevielses-Dagen, „Mestrene fra Paris de læse med Flid Bøgerne og vende Bladene om, og det er jo meget godt; men disse Menneker, vi tale om (de, der indgaae gennem den eneste sande Dør, Jesus Christus, de, om hvilke man med Rette kan sige: Guds Rige er i eder), de læse den sande levende Bog, i hvilken Altting lever. Thi de ligesom vende Himmels og Jordens Blade om, og læse deri Guds uovertreffelig store Undergjerninger, hvorledes Gud Fader fra Evighed har født sin Søn Jesum Christum, og hvorledes Gud den Hellig Aand altid udstømmer fra begge, og hvorledes denne hellige høie Trefoldighed stedse udgyder sig over alle Udvalgte i Tid og i Evighed. Ja, Børn, det er det sande Liv i det indvortes Guds Tempel; det er, som Herren siger, det evige Liv, at de erkjende dig, den alene sande Gud, og den, du haver udsendt, Jesum Christum“ ²⁶). Denne Guds Hemmeligheders store Bog, der indeholder og giver mere end Himmel og Jord, var det, som Tauler allerede tidlig stræbte at udgrundse; derfor, endog han ikke (som vi høre) fastede Brag paa den scholastiske Lærdom, søgte han dog hellere tilbage til de Væffe, som laae Livets Bæld nær-

²⁴) *Quétif et Echard* Scriptores ordinis Prædicatorum Tom. I, 678. *Touron* histoire des hommes illustres de l'ordre de St. Dominique, T. II, 334 sq.

²⁵) *Boulay* historia universitatis Parisiensis, IV, 129.

²⁶) Jo. Tauleri Prædigen, 2te von der Kirchweibe, l. c. fol. 135 a.

mere, til Augustin og andre ypperlige ældre Kirkelærere, men frem for Alt til Ham, som er den eneste Herre og Mester, som alene er Veien og Sandheden og Livet; derfor er der en Rigdom af Strikfundskab og christelig Erfaring i hans Bøger, som ikke let i nogen anden Lærers fra den Tid. Spørgsmaalet, om hvor han er bleven „Doctor“ (hans Navn mangler baade i de Colner og Pariser Registre, hvor vi nærmest skulde søge det²⁷⁾, kan desaarfag ikke opholde os; han var i Sandhed, hvad alt hans Samtidige fortrinnsviis kalde ham, en „høitoplyst Lærer“ (doctor illuminatus).

Tauler selv deler (som vi senere skal faae at høre) hele sit Liv i to Dele; den første er hans sande, levende Omvendelse, den anden hans salige Død. Og som vi nu sandelig maae betragte denne, den salige Fuldendelse, som den største Binding, som Livets Maal og herlige Frugt, saaledes sætter jo hos enhver Christen den rette Omvendelse og Forsagelse det første store Afsnit i hans christne Liv, endssjøndt vi jo noie maae agte paa alt det Forregaaende, som en stor guddommelig Forberedelse. Vi skulle i den følgende Fremstilling iagttage den samme Orden. I Forberedelses-Tiden træder det vordende Menneſte i Gud mere tilbage; naar Gud har naaet sit første Maal med ham, da maa han ut paa Kamppladsen, og erkjende, at hvad han tidligere kan have kjempet, det er kuu som et Skyggerids af hvad der skal komme. Saaledes var det ogsaa med Tauler. Hvad vi af hans første Tid, førend hans Omvendelse, egentlig kan bringe til klar, levende Bvidsthed, det angaaer mere Tidens aandelige Skikkelse i det Hele, det er ligesom de enkelte Provindser, hvori Aandens Liv kommer til Rørelse.

VII. Det er fornemmelig fire Punkter, saa synes det, der fræve vor Opmærksomhed: de af Guds Aand kaldede Lærere i den Romerſke Kirke i den Tid; de saakaldte „Guds-Beuner“; Waldenserne, og Begharderne eller, som de selv kaldte sig „Brødrene og Søstrene af den frie Aand.“

Det første er Kirkens levende Midte selv, det egentlige Salt, uden hvilket Alt gaaer i Forraadnelse. At den største Deel af det,

²⁷⁾ *Quellf et Richard* Scriptores ordinis Prædicatorum, I, l. c.

som skulde have havt Sallets Natur, dengang ei duede mere til at falte med, var klart, men ligesaa klart, at Gud overalt vakte nye Kræfter. Thi med Rette kunne vi betegne dette Guds Lands Arbeide paa Lærerne i Kirken, som en alvorlig og mægtig Opvækkelse. Man er jo vel i dette Tilfælde tilbøielig til, fortrinnsviis at tænke kun paa munkeagtig Fromhed, og vist er det jo, den jor-diffe Bismag lader sig ikke miskjende hos flere af Kirkens Lærere i de Dage. Men der var tillige Noget, som hævede dem over det, det, hvad vi i Ordets rette Mening, kalde Mystik, hvorved da ikke forstaaes noget Følelser-Svæmerie, ingen Ophøielse af den i sig selv hensjunktne Erkjendelse paa det praktiske Livs Beføstning, men en, om end ei ganske rensket, saa dog denne Renselse bebudende Erfarings-Christendom. Det er intet Under, naar man hos disse Mænd paa mange Maader har troet at iagttage en evangelisk Aand; thi i Sandhed var jo den Hvile, de søgte, ei nogen, som udsprang af Lovens Opfyldelse, den Gjerning, hvortil de sloge deres Lid, ei deres egen, men vor Herres og Midlers Jesu Christi, allerhelligste, dyrebare Fortjeneste. Dette kan man med Føie sige om dem alle, og vi kunne derfor ikke prise og takke Gud nok for, at navnlig det, hvorpaa det kom an, Begreberne af Reiskærdiggjorelsen og Helliggjorelsen, traadte frem i en stary Glands hos dem, en saadan, som straalte os imøde af Guds Ord som et dobbelt flebet Speil. Hele denne Opvækkelse er at ligne ved en stor Strømning, der tager sin Begyndelse i Nordvest i Nederlandene, derpaa drager sig hen til Rhinen, og i Coln finder sit første Middelpunkt, saa fremdeles gaaer langs opad Overrhinen og i Straßburg (ligesom i Coln) fornemmelig slaaer Rodder blandt Dominicanerne, derpaa vender sig paa den ene Side mod Bayern, paa den anden Side mod Schweiz, og her ligesom anlægger Colonier, endelig udstrækker sine Arme og Forgreninger til dybt ned i Dvoretalien. Paa denne Vej, i det brede Belte, den danner, møder os først som een af Bevægelsens fornemste Ledere, den berømte Prior i Grünthal ved Brüssel, Ruysbroek, en Mand, hos hvem vore evangeliske Lærere²⁸⁾ have erkjendt en

²⁸⁾ Jo. Gerhardi Patrologia, p. 614. Chr. Kortholt Historia eccles., p. 603.

Kylde af guddommelig Betsuelse, af loffende Kjerlighed og et glædeligt straalende Troes-Lys. Til ham kom Tauler ofte, og vistnok have Gnister fra den enes Aand tændt i den andens. I Tøln selv var en Kreds af Prædikebrødre, der alle hørte til samme Kirkestole, som Johann af Sterngasse, Henrik fra Löwen o. a., som vi nu for det meste kun kjende af Navnet og enkelte Brudstykker af deres Foredrag²⁹). Der levede en Tid lang som Læsemester Nicolaus fra Strasburg, der senere stod ved Taulers Side i denne Stad, Forfatter til en Bog om Antichristen og Christi anden Tilkommelse, der endnu ei er gennemforsket eller benyttet³⁰). Paa det samme Punkt, hvor Nicolaus's Syn dvælede, havde Hermanu af Friblar i sine dengang mangfoldig læste Skrifter „om de Helliges Liv“ og om „Betsuelsens Blomst“ henvendt sin Opmærksomhed³¹); hos dem alle, som hos Tauler, skjærpede Tidens Tegn Diet til at see Herren, som Han kommer, og skal aabenbares herlig med alle Hellige, vidunderlig for alle Troende (2 Theff. 1, 10). Længere oppe i Overlandet levede Henrik Suso fra Costniz, som han selv kalder sig „den evige Vidsdoms Tjener“, i hvis Skrifter en besynderlig stille Kjerligheds Glød kundgjør sig³²). Taulers Ven, Henrik fra Nördlingen, som vi snart finde i Basel, snart i Bayern, omkafstet fra det ene Sted til det andet (han var ved Tidens Nød blevet en vandrende Prædikant), var maaskee for myg af Charakter til dybere at kunne gribe ind i Kirkens Udvikling; dog have vi ogsaa af ham et Ord, som viser, hvorledes selv blidere Sjæle i saadanne Tider kunne klæde sig i Staal; „jeg har voyet det“, siger han, „paa Christum og paa alle, som høre Ham til; thi min eneste Trøst er Jesus Christus“³³). Vi skulde her uidentviol og

²⁹) See: Moné Anzeigen zur Kunde des Deutschen Mittelalters 1837 S. 73.

³⁰) Haandskriftet i det Strasburger Johanniter-Bibliothek. See Joh. Tauler von C. Schmidt, S. 7.

³¹) Jof. Gervinus Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen, II, 138 f.

³²) Heinrich Susos Leben u. Schriften von Melch. Diepenbrock. Regensb. 1837. (Indledning).

³³) Jo. Heumannii Opuscula (Norimb. 1747), p. 352. Her, i en høist mærkværd-

nævne Mester Eckart, denne dunkle, gaadefulde Skikkelse, hvis det ei var klart, at han ligesaameget paa den ene Side ved sin dybe Betragtning af Verden og Gud fastede mangfoldige frugtbare Spirer ind i deres Sjæle, der hørte ham (han prædikede i forstjellige Klostre i Strasburg omtrent henved 1320, og da har Tauler formodentlig været hans Tilhører), som at han paa den anden Side, ved ganske at afbryde de Trin, der fra Skabningen føre til Skaberen, gav en Vildfarelse Medhold, der maatte bekjæmpes, som Tauler og navnlig gjorde det deels ved sin Være om Korssets ædle Natur, og deels ved at henføre Beskuelsens hele Væsen til den kristelige Erfarings Betingelser³⁴). Men et uforkasteligt Vidnesbyrd om, hvor langt denne Bevægelse slog Rodder, have vi i den Italienske Dominicaner Venturini fra Bergamo, der, efter et fortroligt Brev til Egenolf i Strasburg fra 1336, ganske hørte til denne Kreds, der agtede Tauler høit som et udvalgt Guds Redskab, og haabede, at ved ham skulde Christi Navn vorde vidt udbredt i Tydskland³⁵). Venturini stod Rom for nær; Benedict XII blev opmærksom paa den store Rørelse, hans Prædikener fra 1330 af vakte i hele Lombardiet, og forviiste ham til Klosteret Marveges paa Provençes Bjerge³⁶).

VIII. Hvor der er en saadan Opvækkelse blandt de kristelige Lærere, der giver Gud sin Betsignelse dertil. Den oppustede Gnist kan ikke blive alene; den antænder alt mere og mere; lidt efter lidt danner sig et Væsted for Aanden. De Sjæle, som længes efter Frelsen, ere en saadan Bevægelses kraftige Underlag; de slutte sig efter Aandens Drift sammen i snevrere Samsund, og, hvor Bevægelsen ledes ret, der staae saadanne Foreninger ei adskilde fra Kirken, men ere dens Livsaande. Disse Christne nu overalt paa de betegnede Steder, der sluttede sig til de opvakte Lærere, og Lærerne med dem dannede tilsammen en fri Forening og kaldte sig

---

dig Afhandling om Margarethe og Christina Ebner, ere hans Breve til disse Nonner samlede.

³⁴) Jvf. S. Martensen Mester Eckart, S. 7 ff.

³⁵) Brevet opbevaret hos *Quétif & Echard* *Scriptores ordinis Prædicatorum*, I, 678.

³⁶) *Touron* *histoire des hommes illustres de l'ordre de St. Dominique*, II, 335.

Guds-Benner (uden Tvivl den samme Forening, der hos Suso betegnes med Navnet: den evige Wiisdoms Broderskab)³⁷). Hvorfor? spørger man. Bilde de dermed blot tilskjendegive, at Verdens ligger i det Onde, at, som Apostlen Jakobus siger, Verdens Benstab er Guds Fiendskab? Bistnok ei blot dette; deres Die er tillige henvendt paa Herrens Ord til sine Disciple, Joh. 15, 15: „Jeg siger fremdeles ikke, at I ere Tjenere; thi en Tjener veed ikke, hvad hans Herre gjør; men til Eder have jeg sagt, at I ere Benner“. Det Navn, de tillagde sig, skulde være en Erindring, en stadig Bøn om det, vi med Guds Hjælp skulde blive. Hvorledes Guds-Bennerne opstode, det har Tauler fremfor Alle med levende Farver skildret os, og tillige givet den meest veltalende Apologie for dem. „Denne Verdens Fyrste“, siger han, „har nu paa alle Steder saaet Udfrugt blandt Roserne, saa Roserne blive stærk nedtrængte af Tornene, eller saare stufne deraf. Der maa altsaa gives en Flugt fra Verden, en Adskillelse og Afsondring, det være sig nu i Klostrene, eller udenfor. Og det er ikke Secter, at Guds Benner stille sig fra Verdens Benner“³⁸). Bistnok er hele deres Væsen og Færd, saavidt vi kjende det, slet ikke secterist. De havde Net, naar de ansaae det for nødvendigt at holde sig nær sammen, og paa alle Maader, ved Forbøn, virksom Kjerlighed, hyppig Brevverling, søgte at udbrede de aandelige Gavers Strøm; vi have navnlig i vor Tid, hvor „de Helliges Samfund“ hos saa mange Christne aldrig bliver til Virkelighed, meget at lære af dem i denne Henseende. De havde Net i, naar de satte Kirkens Anseelse høit, dog saaledes, at den stedse staaer under Guds Ord og lader sig dømme af det, at den bliver en Herrens Tjenerinde, der netop da modtager det største Maal af Naade, naar den kan sige med Maria: Mig skee, som Du haver sagt! De havde Net i, naar de satte Verdensbegivenhederne, Tidens alvorlige, truende Tegn, i nøieste Forbindelse med Guds Rige (thi Herren selv kalder jo dem Hyllere, der kun ville see disse i Naturens, ei i Aandens Rige, der prøve Himmelens Tegn, men ei sig selv

³⁷) Jvf. Joh. Tauler von E. Schmidt, S. 164—190 (die mystisch-kirchlichen Gottesfreunde).

³⁸) Jo. Tauleri Predigen (Basel 1521) fol. 127, a.

og deres Tid; Luc. 12, 56, 57), naar de netop agtede det for det kraftigste Frelsens Kald, at Herren stiller sin Brede Domme ligeoverfor Naadens rigelige Udgydelse. De havde Ret i, naar de paastode, at Gud til alle Tider aabenbarer sig for sine Benner og kundgør dem, hvad der er forborgent for Verdens Dine: det var et Punkt, som alt mere og mere stilledes i Skygge i den herskende Kirke. Af hvad vi kunde kalde en egen Samsundsorden, havde Guds-Bennerne saa godt som Intet; de vilde kun handle med aandelige Kræfter. Det eneste Punkt, som her fremtræder, nemlig at de paastode Nødvendigheden af at give sig under en erfaren Christens umiddelbare, stadige Veiledning, kunde jo uden Tvivl være Misbrug underkastet; men vist er det, at det hos dem stod i Forbindelse med det Bedste og Dybeste af det christelige Liv. Tauler retfærdiggjør dette Punkt og fuldender dermed Billedet af Guds-Bennerne, naar han i eet af sine Breve yttre sig saaledes: „Naar de Sjæle, som ere hildede i nogen besynderlig Retning og Maade, ville stride videre frem, saa er det nødvendigt, at de med Magdalena i dyb Ydmyghed kaste sig til Jesu Fødder, i fuldkommen Hengivelse til Ham, anraabe Hans Barmhertighed, og ganske stille det i Hans Haand, hvad Han vil bestikke over dem i Tid og Ewigheid. De måae med fuldkommen Fornægtelse af deres egen Villie underkaste sig en i Sandhed af Gud ophøst Bens Ledelse, ligesom fattige Begyndere, der endnu Intet vide, Intet have erfaret. Ydmygelig skulle de erkjende, at den af dem hidtil be- traadte Vej langtfra har været den nærmeste og lige Vej, men at de meget mere hidtil have levet efter deres eget Sind og Ind- bildning. De skulle dermed af Hjertens Grund overgive sig til den barmhjertige Gud, og være tilfreds, hvad enten Han giver eller tager fra dem. Og naar de saaledes kunne overbevise sig om, at de ere indgangne i en grundig Selvfornægtelse og have af- draget al Egenfjerlighed, da tør og kan de med Grund forlade sig paa Gud, hvorhos de dog stedse i Ydmyghed maae anerkjende, at de ere uværdige til al Naade. Men udholde de paa denne Vej, og den gode Gud finder dem modtagelige for sin Forbarmelse og helliggjørende Naade, da annammer Han dem og fører dem til den levende Brønd, der fra Ewigheid strømmede og endnu strømmer i alle modtagelige Hjerter. Af, hvo der er saa lykkelig, her i

dette usle Liv kun at smage endog en Draabe af denne Frelsens Rilde, for ham bortspinde brat alle jordiske Ting, ham leder Herren til det for menneskelig Fornuft og Wiisdom Ubegribelige, for Menneske-Tunger Udtaalelige, til det, som overstiger alle Sandser, alle Forestillinger, alle Billeder³⁹⁾.

Saaledes stræbte disse Guds-Benner at fremstille et Samfund af hellige Mennesker; derfor stod det og dybt præget hos dem, at disse Aandens Gaver, som alene kunne fulddanne et Guds Menneske, maatte være almindelige, saa her, efter Apostelens store Ord, ei Jøde og Græker, ei Træl eller Frie, ei Mand eller Kvinde kunde gjøre nogen Forffjel. Flere ædle Kvinder sluttede sig paa det inderligste til dette Samfund, blandt hvilke Historien fornemmelig har opbevaret os de to Søstres, Christina og Margaretha Ebners, Navne. De vare begge Nonner i Klosteret Maria Medingen i Oberbayern og stode (som en Række af Breve og Margarethas endnu levende Selvbiographie vidne om) i det inderligste christelige Venstabs-Forhold til Tauler saavel som til Henrik af Nördlingen⁴⁰⁾. Den sidstes store Belgjørerinde, Dronning Agnes, Enke efter Kong Andreas af Ungarn, (levende i Klosteret Königsfelden) hørte uden Tvivl og til denne Kreds⁴¹⁾. At disse af Herren elskede Personer dog ingenlunde hengave sig til en uvirksom Bestuelse, men vare grebne af Reformationens Aand, det skulle vi senere faae Exempler paa.

IX. Waldensernes Oprindelse og tidligere Skjebner ere velbekjendte. Deres brændende Iver for at udbrede Guds Ord, skjøndt parret hist og her med en Kingeagt for Lærembedet i Kirken, deres Stræben for at fremstille den evangeliske Fuldkommenhed, skjøndt ei ganske fri for en vis asketisk Haardhed, vare et høirostet Vidnesbyrd mod den herkende Kirkes Mangler og Synd. Fra Slutningen af det tolvte Aarhundrede (1184), da de nødtes

³⁹⁾ Jo. Taulers Werke (Luzern 1823), II, 246 ff. Det er en falsk Gissning, naar C. Schmidt (l. c.) vil tilskrive dette Brev een af Taulers Benner, den Strasburgske Borger Kulman Merzwin. Det er Træk for Træk gennemtrængt af Taulers Aand.

⁴⁰⁾ Briefe an die Marg. Ebnerin nebst Vorbericht von ihrem Leben: Jo. Heumanni Opuscula, 331—404.

⁴¹⁾ Jo. Heumanni Opuscula, p. 343.

til at adskille sig fra den Romerske Kirke, foregik forsaavidt en stor Forandring i deres Stilling, som de nu maatte søge nye Tilknættelsespunkter, og, i det de stræbte at bevare deres oprindelige Simplicitet og Enfoldighed, ei vare uden Fare for at opsluges af andre fra den kirkelige Sandhed aldeles bortvendte Partier. Det er saagodtsom umuligt at beskrive eller klare disse forvirrede Strømninger, saa meget mere som det, hvad de Romerske Skribenter berette om Waldenserne, ei sjældent beroer paa afpressede Tilstaaelser, eller indeholder blotte Følgeslutninger, hvis Forudsætninger vi ei kjende, og det alt mere og mere blev Kirkens Praxis, at bruge Kjetternavnene (som Waldenser, Albigenfer, Katharer o. s. v.) i Flæng⁴²). Historisk Billighed hyder os derfor, i hvert enkelt Tilfælde at samle de adspredte Lysskæder, og lade dette kristelige Partie vederfares den Ret, som deres Afsluttedhed og Kamp med de meest forvirrede Forhold kan gjøre Krav paa. Navnlig gjælde disse Bemærkninger det fjortende Aarhundrede, som vi nu bevæge os i. De oprindelige Waldensiske Menigheder vare sammentrængte til enkelte Punkter; hvor de ellers træde frem, er det sædvanlig i Sammenhæng med Bildfarelser, som de fra Begyndelsen af Intet kjendte til. Men hvad der i Modsætning til dette, som ei nok kan beklages, maa glæde vort grandfænde Dje, er de enkelte, om og svage, Tegn paa, at, om end den Romerske Kirke i det Hele brød Staven over alt Reformativisk i enhver Retning, og slet ingen Tilbøielighed viste til, at lade det Christelige som saadant, hvor og hos hvem det fandtes, vederfares Ret, dette dog ingenlunde var Tilfældet med alle Lærerne i denne Kirke. Det synes som om Guds-Beunernes Forhold til Kirken har lagt en kraftig Spire til denne renere Betragtning af Sagen. Disse Lærere, som vi mene (og Tauler var een iblandt dem), fordi de vare tvungne af Christi Kjærlighed, gave ogsaa Hans Barmhertighed Rum; de fastede ei ubeseet Alt, hvad der paa nogen Maade fjernede sig fra den herskende Kirke, ind i „Kjetternes“ Klasse, men prøvede, fornemmelig i en Tid, hvor selv den blot udvortes Uoverensstemmelse med Kirken blev stemplet til en Forbrydelse, om ikke

⁴²) Jvf. Rudelbach Reformation, Luthertum und Union, S. 633-644.
 („Waldenser und Albigenfer“).

Gud endnu havde sit Bærf i Mange, der tillige vidnede mod Kirken. Denne stille Historie er hidtil lidet forstaaet; den skal give os Nøglen til at forstaae det forste store Hovedaffnit i Taulers Liv, og maatte, selv uden dette, være os vigtig; thi det er en Ryside i den Romerske Kirke ved Siden af de mange Skyggesider, og uden Tvivl een af de Grunde, som bevægede Guds Hjerter til at føre det saa, at Reformationen skulde udvikle sig netop af denne Kirkes Skjød.

X. Men naar Gud nu, som ovenfor er viist, paa mange Maader har sit Bærf blandt Menneskene, og Hans Ord begynder at blive levende, da danner sig sædvanlig en falsk Opvækkelse ved Siden af den sande. Denne Side, der hører med til at udføre det aandelige Billede af Tiden, fremstille Begjærderne os, eller, som de og kaldte sig: „Brødrene og Søstrene af den frie Aand“. Hvad hine reissindige Lærere fremsatte som det christelige Livs Opgave, at Mennesket skal gaae ind i Gud og ubetinget undergive Ham sin Villie, det fordreiede de i deres kjødelige Sands til himmelraabende Formastelse. „Man skal give Afkald paa Alt“, lærte de (omtrent som de kjødelige Spiritualister i vore Dage, der bleve bekjendte under Navn af den „Schönherrske Secte“), følgelig ogsaa paa Himlen og Gudsfrygtigheden; thi Guds Herlighed lyser paa samme Maade i det Onde som i det Gode, i Straffen som i Synden. Det kommer overhovedet kun an paa den kraftige Tilbeielighed; hvor den er tilstede, og Mennesket følger den, der bliver han lig med Gud. Den udvortes Gjerning har slet ingen Værd eller Betydning; Nuelse eller Anger vil ikke sige andet, end at det fortryder mig, ikke at have begaaet Synd, efterdi det er klart, at Gud har villet, at jeg skulde synde“. Ja de gif endog et Skridt videre, det sidste til Aabenbarelsen af Dindskabens Hemmelighed, det samme, som de menneskeforgudende Philosopher i vore Dage have gjort, i det de paastode, at al Guds Gjerning og Eiendom var egentlig et Speilbillede af den menneskelige Aand, at i denne Forstand Mennesket var Himlens og Jordens Skaber, det ewige Ords Frembringer⁴³⁾. Det er usomødent at sige,

43) *Coernerii Chronicon ap. Eccard. Corpus Scriptorum medii ævi, T. II, 1035.*

hvortil disse Sætninger i det praktiske Liv førte: Matten er Lys mod de sorte Uteerligheder, som de, under Paaberaabelse paa deres høie Aand, øvede i deres Sammenkomster. De fremtraadte hobevis i de store tydske Stæder langs med Rhinen; vi træffe dem i Cöln 1308, i Strassburg 1317 (hvor Biskoppen dengang, Johann af Dhsenstein, fandt fast hele Elsass befængt med dem), i Constanz 1339, i Speyer 1356, og atter i Strassburg 1364. Man brændte hele Skarer af dem; nye fremstode af Affen. Det var som tilægelige Bylde, der angrebe Kirkens Regeme, da Hovedet selv var saa sygt, at det Guddommelige og det Djevelfse, det Himmelfse og det Jordiske stode som ligeberettigede ved Siden af hinanden, og ei sjeldent det Første brugtes som Skjul og Middel for det Sidste. Den herskende Kirke, som unægtelig fordømte disse Bildfarelser, har selv den største Skyld. Jo mere Kirken selv unddrog sig fra at lede den aandelige Bevægelse i Folket (ganske som vi see det i vore Dage), jo flere de Geistlige vare, der, efter Christina Ebners Ord, langt mindre dømte Synden hos dem selv og Andre, end de Verdslige⁴⁴⁾, desto lettere maatte selv hos saadanne Mennesker, som søgte efter noget Høiere, Bildfarelser komme; og de kom desto tungere, jo mere enklede Lærere, som Mester Eckart, talte om Tilintetgjørelse af det Menneskelige og en deraf udspringende Guddommelighed, der mere eller mindre vendte Blikket bort fra Korsets store Skole og nedsænkede den Christne i Grublerier, istedetfor at stille ham ud paa Kamppladsen, hvor Alt udvikler sig til Seier. — Guds Domme gaae en lang Tid i det Forborgne, men sikkert frem, indtil de endelig udbryde, — og Herren, som det hedder hos Propheten, opløfter sin Stemme som en Fødende.

XI. Allerede af det Anførte kan vi skjønne, hvor stor den Kampplads var, som aabnede sig i den Tid for de Præster, der i Sandhed vilde føre Sjelen paa det evige Livs Bei. Klarere vil det blive os, naar vi hertil endnu faste et Blik paa Verdensbegivenhederne dengang, og, ligesom vi før indledte Taulers Liv i Almindelighed, ved at stille det paa Tidens Grund, saaledes nu see, hvad det var, der mødte Manden i sin Blomstring og Kraft.

44) Jo. Heumanni Opuscula, p. 339.

Den Strid mellem den verdslige og geistlige Magt, som Bonifacius VIII allerede havde stemplet til en aaben Krig, ophørte ikke; kun Skuepladsen forandrede noget, efterat Clemens V (1309) havde maatte forlægge sin Residents til Avignon. Paven var nu som bunden i Frankrig; ved Frankrig søgte han Erstatning i Tydskland for det Skaar, hans Magt havde lidt. Jo mere det lykkedes ham, at faste Tvedragtens Sæd ind i det hellige Romerske Rige, at ophidse Fyrste mod Fyrste og Folk mod Folk, desto lettere kunde selv den bundne Stilling helbrede. Saaledes var Italien Tummelpladsen for hans Videnskab, Tydskland den blodig sonderrevne Mark, hvor han samlede Styrke. Det er umuligt, i de enkelte Tilfælde med Bished at afgjøre, hvor megen Andeel blot verdslig Politif, eller tillige de raadende Synder i Almindelighed, Kjædshyt, Dienlyst og hoffærdigt Levnet, havde paa de Skridt, hvorved den Romerske Curie under Uandeligheds Skin satte sine Planer igjennem; men vist er det, at mod denne forenede Magt og Vist, maatte Folkene træde op i aaben Kamp, hvis de ei med Rigets Glands og Styrke skulde miste Christendommens Belgjerninger selv. Det er det Skuespil, som vi nu see udfolde sig for vore Dine.

En nærmere Anledning til at forstyrre Forholdene i Tydskland behøvede Johann XXII, Clemens V Eftermand, en Franckmand fra Cahors og, som hans Efterfølgere, ganske hildet i Frankrigs Interesser, næppe at sege: han havde den i det stridige Keiservalg efter Henrik VII beklagelige Død i Italien (han døde af Gift i Klostret Buonconvento paa Veien til Neapel 1313), idet en Deel erklærede sig for Ludvig af Bayern, en anden for Frederik af Østerrig. Idet Johann XXII, uden at røre en Haand, saae paa, hvorledes Partierne sønderlede hinanden og Tydsklands Fred, glemte han dog ikke, ved Bullen af 31te Martz 1317 at fornye en Paastand af den selvgjorte pavelige Statsret, som allerede Bonifacius VIII havde opstillet, at, i Tilfælde af Vacants i det Romerske Rige, saalænge Valget af Keiseren endnu ikke var afgjort, tilkom det Paven, som den af Gud baade med den verdslige og den himmelske Magt forlehede Statholder, saavel at ordne den midlertidige Styrelse af Riget, som at lede Keiser-

valget⁴⁵). Ludvig af Bayern agtede ei derpaa, men meente, her var Sværdets Ret nok saa god, hvis ellers ei Ret kunde stiftes; Slaget ved Mühldorf 1322 bragte hans Medbeiler i Fangenskab, og efter tre Mars Forløb (1325) sluttede de en Overeenskomst, som var en Gjenstand for Verdens Forundring; thi den grundede sig paa gjensidig Belvillie og gammeltydsk Trostfab. Allerede det Første kunde Johan XXII ei med Rolighed see paa; han formerede en Proces, som man kaldte det, mod Keiseren, og lod den 8de October 1323 opslaae paa Kirkedøren i Avignon en Bulle af det Indhold, at Keiserens Fremgangsmaade var en aabenbar Fornærmelse mod Kirken, hans Moder, en Forstyrrelse af Christenhedens Fred og en Snare for hans egen Sjæl, hvorfor alle Tydslands Fyrster og Mægtige bleve opfordrede til at opsigte ham Huldstab og Trostfab⁴⁶). Men Keiseren forfærdedes ikke; i Nürnberg, i Dverværelse af Notar og Bidner, lod han den 16de Decbr. 1323 opsætte en høitidelig Protestation, hvori han, skjøndt han ei vilde nægte, at i Tilfælde af Appellation (som her dog ei forelaae) den Rømerste Stol kunde antages som Boldgiftsmand, dog høit og tydeligt udtalte sin Stillings Værdighed som den „der var omgjordet med Retfærdighedens og Sandhedens Klædebon“, og i Modsætning dertil rørte heelt ulempe ligt ved den Rømerste Byld, idet han forsikrede, at den Pave lige Lære om de tvende Lys aabenbart gif ud paa, reent at udsluffe det enes, nemlig den verdslige Magts Glands. Hvad iøvrigt Beskyldningen for Kjetteri angif, saa tilbød Keiseren sig her, i lovlig Form at bevise, at Johan XXII selv var en Hykler, en Juder og Forsvarer af kjettersk Underfundighed⁴⁷). Thi Keiseren havde nu ei blot Folkearmen for sig, men et mægtigt Kirkeparti. Vi have alt lært Franciscanerne at kjende, og undre os ei over, at de, som havde erkjendt Pavemagtens gruudsalske Forudsætninger, nu tillige opstode som Forsvarere af det eneste rette Forhold mellem Stat og Kirke, som to Guds Ordninger, der hvile paa en forskjellig Grund; at de stode som en Muur om Keiseren. Han

45) *Raynaldi continuatio annalium Baronii*, ad a. 1317, n. 27.

46) *Martene & Durand novus thesaurus Anecdotorum*, Tom. II, 641.

47) *Herwart ab Hohenburg Ludovicus IV Imp. defensus*, P. I, 248.

optog nemlig med aabne Arme de af Brødrene, som i Stridighederne med Paven, der baade over dette og andre Punkter nu udbrøde, flygtede til ham, og havde saaledes en Summe af dygtige Kræfter at raade over. Franciscaneren Bonagrata, den største Jurist paa denne Side, var Keiserens høire Haand ved de følgende Skridt, han saae sig nødt til at gjøre; det lærde Forsvar for denne Kamps Retmæssighed udførte Marsilius fra Padua og Johann af Sandun, der tillsammans udarbejdede det i mange Henseender ypperlige Skrift: „Fredens Forsvarer“; ligesaa virkede den berømte Wilhelm Occam, baade umiddelbart og ved at klare Grundsætningerne i en Række af Skrifter, for Keiserens Sag; selv Franciscaner-Generalen Michael Cæsenas var paa denne Side⁴⁸). Kampen var lang og haard; Folkenes Zine oplodes ei strax, skjøndt man vel skjønnede Misbrugene; men hvad vi ei bør glemme, er, at Franciscanerne vare med blandt de Første, der opløstede Røsten for Religionsfrihed, saaledes som man efter denne Tids Medfør kunde opfatte den. Meget, som ellers kunde synes os underligt i denne Strid, vil da vise sig for os i et andet Lys. Dertil hører Franciscanernes Paaastand om Christi og Hans Disciples absolute Armod, som de syntes at fremstille paa en ganske materiel Maade, men aabenbart kun derfor skjærpede saa meget, for at vise det fuldkomne Misforhold mellem den øverste Kirkemagt og Kirkens rette, eneste Hoved. Pave Johann XXII var denne Lære ligesaa forhadet som Franciscanernes Commentar over det Ord: „Giver Gud, hvad Guds, og Keiseren, hvad Keiserens er.“ For ligeledes at udtrykke sin Spot derover ret haandgribeligt, lod Paven paa Klostermurene paa de besøgte Steder, hvor Mængden gik forbi, afmale vor Herre paa Korsfætt, med den ene Haand naglet til Korsfætt, med den anden gribeade efter en Pengepung, som hang ned fra hans Belte. Det Utrolige

⁴⁸) Alle de anførte Skrifter i *Goldast Monarchia Romani imperii*, T. I—III. Marsilius og Sandun bleve excommunicerede og fordømte som Kjettere 1328, Bonagrata blev 1323 kastet i Fængsel, men slip senere løs og fulgte Keiseren (*Wadding Annales Minorum* ad a. 1323, n. 1, ad a. 1328, n. 17.)

beretter os et *Diensvidne*⁴⁹⁾. Er det at undre over, at han og Andre dybt følte, at Rom nu var blevet et Bederstyggelighedens Sæde?⁵⁰⁾

XII. Fra Keiserens Protestation 1323 af gif nu Sagerne Slag i Slag. Johann XXII fortsatte sine „Proceßer“ mod Keiseren; ved den tredie, 21de Marts 1324, udtalte han den strengeste Kirkeban, Excommunication over Keiseren og alle hans Tilhængere, Interdict over de Steder, som bleve ham troe⁵¹⁾. Keiseren appellerede i Sachsenhausen 1324 til et Concil; Forholdet var ganske det, som her anførtes som et Ord af Johan XXII: at Kongernes og Fyrsternes Splidagtighed gjorde Paven først til en ret Pave⁵²⁾. Denne Tvedragts Lue søgte han paa enhver Maade at antænde; ogsaa Midler, hidtil uhorste i Christenheden, forsmaaede han ikke. Saaledes bragte han det 1325 derhen, at de hedenste Lithauer faldt ind i Mark-Brandenburg, hvormed Keiseren havde belehnet sin Son, og hærjede det paa den skrækeligste Maade. Kirkerne og Altrene reve de ned; de indviede Hostier stak de paa deres Landsfer og raabte: „See der de Christnes Gud, som viser sin Magt“; Dvinderne voldtoge de og affære Brysterne af dem⁵³⁾. Et Romertog, som Keiseren, efter sine Forgjængeres Viis foretog (1327), medens Paven lod prædike et Korstog mod ham, var glimrende nok, men uden Kraft og Virkning: Modpaven, Keiseren lod vælge eller meget mere pressede til at blive det, den arme Franciscaner Pietro Cornaro, havde et sørgeligt Lod; da Keiseren havde forladt Italien, blev han udleveret til sin Modstander⁵⁴⁾. Under alle disse blodige Forvirringer døde Johann XXII 1334, med et saa meget tungere Ansvar, som han vitterlig havde foragtet Guds Dragelse; thi han besad en ingenlunde ubetydelig Erkjendelse af de aandelige Ting

49) *Jo. Vitodurensis Chronicon* (Thesaurus historiæ Helveticæ, 1735, fol.), pag. 30.

50) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 33: „Hic laudandus non erat, quia in cathedra pestilentix sedisse videtur“.

51) *Martene & Durand Thesaurus novus Anecdotorum*, Tom. II, 652.

52) *Baluzii Vitæ Papparum Avenionensium*, Tom. II, 478.

53) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 32.

54) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 27.

(som fornemmelig hans Strid om Bestuelsen i det evige Liv vidnede om); han skændte, som hans Passionshymner vise, hvad Christi Kjærlighed vil sige og kræver af os ⁵⁵). Men hans Død ændrede Intet i Sagen. Hans Efterfølger, Benedict XII, skændt, som en Samtidig beretter, hengiven til Viin og Bordets Glæder, havde vel den redelige Villie at læge de dybe Saar, men ikke en Skygge af Kraft mere ⁵⁶). Alle Gesandtskaber, som Keiseren Tid efter anden sendte til Avignon, vendte med uforrettet Sag, vel endog forhaanede, tilbage. Koret forte Kongen af Frankrig, Philipp VI; Paven havde kun Taarer tilovers over sin Banmagt. Da var det, at de tydske Churfyrster traadte sammen i Kense 1338, og høitidelig erklærede, at Keiserens Valg i intet Tilfælde afgang af Pavens Tykke, at han, retmæssig udvalgt af Tydsflands Fyrster, ei trængte hverken til Udnævnelse, Bisædelse eller Confirmation af den Pavelige Stool ⁵⁷). Men selv denne mandige Erklæring kunde ei skaffe Freden tilbage: Keiseren selv syntes i Diebliffe at blive svag, da al Udsigt til Udsoning med den Romerske Curie afstares, især efterat Clemens VI, forhenværende Erkebisp af Rouen, en Dvindegjæt og et usfelt Creatur ⁵⁸), Ludvig af Bayerns personlig forbittede Fiende, 1342 havde bestegit Pavestolen. Alle Forhandlinger vare spildte; en ny, skræffeligere Banbulle end alle de foregaaende (1346) bragte selv Churfyrsterne til at vakle. Den lod blandt Andet saa: „Vi anraabe ydmygelig den guddommelige Almagt, at den vil knuse og søndertrede Ludvigs Galenskab og nedkaste ham med Kraftens høire Haand, og indsnære ham i hans Fienders og Forfølgeres Hænder, og overgive ham, naar han styrter, i deres Bold. Forbandet være han, naar han gaaer ind, og forbandet, naar han gaaer ud! Herren ramme ham med Affindighed og Blindhed og Raserie! Himlen selv nedsende sine Lyn over ham! Jorden aabne sig og opsluge ham levende! I alle Slægter udslættes hans Navn; hans Minde forsvinde af Jordens Kreds! Hans Bolig worde ode,

55) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 33.

56) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 39.

57) *Chr. Gewold delensio Ludovici IV Imp.* (1618), p. 146.

58) *Muratori Scriptores rerum Italicarum*, Tom. XIV, p. 136.

hans Sønner vorde udkastede af deres Hjemstavn; han see med sine Dine Fienderne ferdærve dem i Bund og Grund!“⁵⁹⁾ Saaledes spottede Clemens VI med Guds Straffedomme og udfordrede dem selv over den Romerske Magt. Nedbøiet, træt af disse Krænkelse døde Keiser Ludvig 1347, efterat ved Havelig Indflydelse en ny Keiser allerede, Carl IV, ved fem Churfyrsters Stemmer var valgt.

XIII. Vi see, hvorledes Tauler, hvorledes hele Kirken maatte drages ind i Tidens Storm og Glendighed. Siden 1323 hvilede Interdictet paa de fleste tydske Stæder, der oveniisjebet, som Strasburg, ofte vare sonderrevne ved indre Factioner⁶⁰⁾. For at danne os et Begreb om, hvorledes Menighedernes Tilstand maatte være i den Tid, hvad de Geistliges Vilkaar var, kalde vi os Interdictets Form og Folger i Grindring. Saa snart det var publiceret, maatte al offentlig Gudstjeneste ophøre: Altrene bleve afflædte, Crucifirerne kastede til Jorden, Helgenbillederne flyttede, og derpaa Kirkerne luftede. Ingen Klokke turde mere ringes, intet Sacrament uddeles, Egetestaberne bleve velsignede ei mere i Kirken, men paa Kirkegaarden. Selv de Døde maatte ei mere komme i viet Jord, men bleve jordede affides uden Bøn og Sang. Den christelige Hilsen, naar man modte hinanden, forstummede. — Det Sorgelige og Bittre af denne Tilstand sees endnu klarligere, naar man betænker, hvorledes et saadant Slag rammede Alle, og, idet de efter Frelsens længendes Sjele vare udeluftede fra Kirkens Betsignelser, Ugudeligheden naturligviis maatte vore og blive stor. Forskjellig var de Geistliges Forhold i Tydskland i denne Række af Aar indtil 1345 og i adskillige Stæder endnu længere; nogle oplode alligevel deres Mund uforsærdet og rafte Sacramenterne hemmelig til dem, der begjerede det; andre taug ganske, som om Menneskebud kunde ophæve Guds Bud. I Strasburg vare Augustinerne og de fleste øvrige Ordener for Interdictet; kun Dominicanerne og Franciscanerne bleve ved at udføre geistlige Forretninger i en Række af Aar. Til sidst maatte den verdslige Dyrighed have et Indseende med Sagen, da Stæ-

⁵⁹⁾ *Raynaldi* continuatio annalium Baronii. ad a. 1346, n. 3 sqq.

⁶⁰⁾ C. Schmidts Jo. Tauler, S. 10 f.

deres og de Eufeltes Klager bleve alt lydeligere og lydeligere. Skjendt Keiseren, som et troværdigt Vidne forsikrer, „var saa god og from, at han ikke vilde lade nogen af de arme Geistlige undgjelde for det“⁶¹⁾, blev der dog, efterat han var vendt tilbage fra sit Romertog (1329), grebet kraftigere Forholdsregler, og de Geistlige, som paa Grund af Interdictet vægrede sig ved at gjøre deres Embedspligt, maatte vige Pladsen for andre⁶²⁾. Mere gennemgribende blev dog denne Foranstaltning først efterat de Tydske Stænder, efter Churforeningen i Rense (1338), havde erklæret, at alle Pavenes Stridt imod Keiseren skulde agtes som døde og magtesløse, og folgelig Gudstjenesten overalt igjen optages efter den gamle Form og Maade. I de fleste Stæder lod Dyrigheden nu de Geistlige betyde, at, var det imod deres Samvittighed at prædike Ordet og holde Gudstjenesten, ogsaa i Altide, saa skulde de forlade Byen og kunde ei regne paa atter at blive optagne, før i det Høieste efter ti Aars Forløb⁶³⁾. Mange vandrede nu ud til de Stæder, hvor endnu ingen Evang paa- lagdes dem; de fleste kjæmpede med Nød og Hunger; vendte de atter tilbage og bankede paa, modtog man dem ikke. Og dog var det endnu det Mindste af Forargelsen: begge Partier i Geistligheden, de fungerende og de ikke fungerende, betragtede hinanden som excommunicerede. For disse vare hine Landsforrædere, fordi de (saa hed det) ved at opløse Forbindelsen med Kirkens Hoved, maatte agtes at have forladt denne selv; hine derimod, der bleve i deres Kald, skildrede disse for Folket som Overtrædere af den guddommelige Ordning, hvis Samfund man maatte flye som pestbefængt⁶⁴⁾. Mange Steder, hvor Gudstjeneste holdtes inden luffede Dørre, saae den ene Præst paa den anden med mistænkelige Bine, fordi de hvert Dieblif maatte frygte en dobbelt Afgivelse. Endelig 1345 troede Clemens VI at maatte aabne de Geistlige, der ikke havde holdt Interdictet, formodentlig fordi deres

61) Jac. v. Königshoven *Elfassische Chronik* (ed. Schilter 1698), S. 128.

62) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 28.

63) Jac. v. Königshoven *Elfassische Chronik*, S. 128.

64) *Jo. Vitodurensis Chronicon*, l. c., p. 49—50.

Mængde overalt var stor, en Udvei; den bestod i — at de kunde kjøbe Absolution for een Gylden. Med Rette maatte en samtidig Stribent af Franciscaner=Ordenen udraabe herved: „O hvor bejamringsværdig og affhyelig var ei Kirkens Splid og Hæslighed i de Dage! Det Ord af Evangeliet: For Intet have I annammet det, for Intet skulle I give det, var saa godt som udslettet“. ⁶⁵⁾

XIV. I de christelige Menigheder hjalp man sig nu, hvor det gif an, med hemmelig fungerende Præster især af den saakaldte sæculare Geistlighed (der ei horte til nogen Orden); dog var der mange Stæder, hvor Menigmand i en Række af 14 Aar og længere ei kunde gaae til Guds Bord ⁶⁶⁾. Man kunde vel finde det sandsynligt, at netop i hine Kredse, hvor Tauler bevægede sig, hos de stille Guds=Benner, der var Stilheden saaledes raadende, at man ogsaa taug til de himmelfrigende Misbrug, at man ansaae det for nok, at gaae ind i Sjælens Kammer og indslutte sig med Gud. Men det var ingenlunde saa; tvertimod hvor Sjælen var sig dybest sit Samfund med Frelseren bevidst, der yttrede den lydeligst sin Smerte, der onskede den sig Binger, for at flye fra Kirkens nærværende Tilstand, der vidnede den paa reformatorisk Bliis om Kirkens dybe Forfald. Hvad Tauler selv angaaer, skulle vi længere hen høre om hans kirkelige Praxis. Men fra Klosteret Maria Medingen, som vi ovenfor omtalte, der have vi flere Beviis for, hvorledes Kraft parrede sig med Klarhed og Fred. Der saae Christina Ebner i et Syn „et umaadeligt stort Uhyre af hvidt Marmor; Folk stode udenfor og vilde ind, hvor en Mængde Præster talde for luffede Dørre, men bleve bestandig=giennede derfra; hun selv var blandt dem, og havde Blikket fæstet paa et lidet Bindue, saa Sveden sprak ud af hende; endelig saae hun en elskelig Mand i Præsteklæder; han sagde, han havde Herrens Legeme under sin Tunge og vilde give hende det“ Uhyret var, som blev givet hende at forstaae, den Romerske Christenhed, som nu formedelst Band udeluffede Folkene fra sig; men Præsten var Jesus Kristus selv, som vilde lægge

⁶⁵⁾ Jo. Vitodurensis Chronicon, l. c., p. 61.

⁶⁶⁾ Jo. Heumanni Opuscula, p. 329.

sine Ord i hendes Mund, at hun skulde styrke Menneskene i disse Dage. En anden Gang blev det, som det hedder, indgivet hende af den Hellig Aand, at ogsaa Dvinderne skulde drikke af Kalken. Atter hørte hun engang under Prædiken Herrens Røst, som sagde til hende, at man nu mange Aar selv ved Ordets Forkyndelse havde lagt an paa det, at flye fra Guds Dom, men Hans Keisfærdighed kunde ingen undsflye. Hendes Søster Margaretha, som Krigsurolighederne drev ud af Klosteret, hørte Herren sige om Keiser Ludvig: „Jeg skal aldrig forlade ham, thi han elsker mig; det skal du sige ham“⁶⁷⁾. Man vil intvende, det var kun Syner og Røster, om og Guds Ords Sandhed laae deri, men ei Daad. Dog glemme man ikke, at det var netop saadanne Syn, som Reformationen udsprang af, og at hos Savonarola der staae de, iførte Staal og Bærge, om det mandige Barns Bugge⁶⁸⁾.

XV. Vi staae ved det Punkt, hvor Tauler selv sætter det store Affnit i sit Liv, et saa stort, at det knyttes saa godt som umiddelbart til det andet, der gjennem Løden indfører de troe Kjæmpere til det sande, evige Liv. Begivenheden indfalder, som Beretningen derom, vi nu skulle omtale, udtryffeligt melder, i Aaret 1340. Der fortælles nemlig i en gammel Bog, overskrevet: „En smuk Legende om en Lærer i den hellige Skrift og en Lægmand“⁶⁹⁾, at i dette Aar blev en Læg, en af Gud benaadet Mand, tre Gange mindet om i Søvne, han skulde gaae til en Stad, vel tredive Mil borte, hvor en Mester prædikede. Det gjorde Lægmanden; han hørte Mesteren fem Gange prædike, og erkjendte i ham en blid, sagtnodig, godhjertet Mand af Natur, som havde god Indsigt i Skriften, men endnu var uoplyst af Naadens Lys. Det ynkedes Manden over; han bad ham om, at maatte skrifte for ham; Mesteren hørte hans Skrifte og gav ham Herrens Legeme. Tolv Uger efter begjerede Manden af Mesteren, han skulde for Guds Skyld holde en Prædiken om, hvorledes

67) Jo. Heumannii Opuscula, p. 340. 337. 339—340.

68) Jvf. Rudelbach Hieron. Savonarola und seine Zeit, S. 303 ff.

69) Saaledes i Haandskrifterne, som E. Schmidt opregner l. c., S. 25 f.; i de trykte Udgaver: „Historia des ehrwürdigen D. Tauleri“.

et Menneske i denne Tid nærmest monne komme til Fuldkommenhedens Maal. Mesteren undslog sig derfor med den Bemærkning, det var ikke saadanne høie Ting, man prædicatede for Lægsfolk om; men da Manden svarede, han folte dog saa inderlig Længsel derefter, og det var vist en salig Frugt af Arbeidet, naar blot een af alle de Sjæle, som nu løbe efter hans Prædiken, forstod ham, saa lovede Mesteren at opfylde hans Begjering, naar han først havde studeret ret derpaa. Da nu Dagen kom, som han havde bekjendtgjort for Folket, holdt han en kostelig Prædiken om de fireogtyve Stykker, der høre til en sand aandelig Dplysning, saa Christus monne sige om et Menneske: „See, det er en sand Israelit, i hvilken intet Falsk er“ (Joh. 4, 47); og vilde han, som han sagde, afholde sig fra, hvad der ellers var hans Bane, at indblande Latin, og bevise Alt, hvad han udførte, af den hellige Skrift. Da Manden nu havde hørt dcune Prædiken, gif han til sit Herberge og opskrev den Ord for andet. Derpaa gif han til Mesteren og bad ham om Forlov, at maatte oplæse den for ham. Mesteren blev høist forundret over, hvor sündrig han havde opfattet og beholdt Alt, og da Manden lod til at vilde vende hjemad, bad han ham blive, siden han dog hverken havde Kone eller Born hjemme og fortærede ligesaa godt der, som her. Ja, kjere Mester, svarede denne, I skal vide, det var ikke derfor jeg kom hid, for Eders Prædikens Skyld, men for med Guds Hjælp at skaffe Raad paa en eller anden Maade. Hvad Raad vilde du skaffe, sagde Mesteren, da du dog er en Lægmand og ikke forstaaer Skriften, og ei har nogen Næl til at prædike? Bliv her længere; maaffee giver Gud mig at holde dig endnu een Prædiken, saadan en, som du gjerue hører. Men Manden syntes at have noget Andet paa Hjertet; han bad atter om Forlov at tale, og sagde nu omtrent Følgende til Mesteren: „Bistnof er I en dygtig Præst og har i denne Prædiken givet en god Lærdom; men I leve ikke selv derefter. I har dog selv prædiket, at, naar den høieste Mester i al Sandhed kommer til Mennesket, da maa dennē afføre sig alle forgjængelige Ting. Viid, naar denne Mester kommer til mig, da lærer han mig mere i een Time, end nogen Lærer i al Evighed kan.“ Da nu Mesteren bad Lægmanden paa det indstændigste, at han dog skulde blive, og denne

tillsagde det, imod at Mesteren vilde betragte Alt, hvad han endnu havde at sige, som Noget, der blev ham fortroet i Skriftemaal, saa erklærede Manden sig alt tydeligere og tydeligere. „Eder's Rar,“ sagde han, „er ureent; der er endnu megen Bærme ved det; I have ladet Eder dræbe ved Bogstaven, men ere endnu ei komne derhen, at den kan levendegjøre Eder; I have endnu ei smagt den Hellig Aands Sødme, I er endnu en Pharisæer.“ Da Mesteren studsede især over det sidste djerve Ord, forklarede Manden ham, hvorledes det Ene og det Andet med Rette kunde siges om ham, fordi han endnu meente sig selv i alle Ting, og ei søgte Guds Være alene. Da syntes Mesteren at høre Guds Røst, der seer i det Forborgne, kyskede Manden, bekiendte sig selv som en arm Synder, der havde været hildet af Kjærlighed til Creaturerne, og bad endelig, han skulde være hans aandelige Fader, og lade ham blive hans arme, syndige Son. Nei, svarede Manden, vil I saaledes tale mod Kirkens Orden, saa bliver jeg ikke een Time længer her; thi det er sandelig ingen ringe Ting, at Gud giver et Menneske Indsigt i den hellige Skrift, og at han kan øve sig deri. Nu fortalte Manden, paa Mesterens Begjæring, hvorledes Gud havde ledet ham i hans Begyndelse, hvorledes han først havde begyndt at øve sig efter de Helliges Liv som Mønster og spørge sit Kjød saalænge til han blev svært syg deraf, men saa var han bleven opmærksom paa, at det var kun Djævlens Raad, at ville overtage en saadan selvvalgt Døvelse; hvorledes han, af Naturen et opvakt Hoved, ofte meente med sin Fornuft's Sandsfer, især hvis han lærte Noget dertil, at kunne begribe Alt, men hvorledes Gud ogsaa her maatte føre ham ind i ham selv, saa han erkjendte, at eet Dieblif af den guddommelige Raade langt opveier Alt, hvad verdslig og naturlig Forstand kan sige os. — Saaledes talede de endnu meget sammen, om Skriftens og den Hellig Aands Virkning, hvorledes hiin var at betragte som et Guds Brev til alle Hans Creaturer og virkede, under Aandens Paakaldelse, det samme som Han selv; og hvorledes denne gode Hellig Aand ogsaa kunde tale gjennem arme Syndere og uværdige Mennesker. Og da nu Vægmanden tvertimod Mesterens Mening forsikkrede, at den hellige Skrifts Ord ei blot gjaldt den Tids Mennesker, til hvem de vare talede, men ogsaa os, og meente, at hvad Herren havde

sagt om Pharisæerne, at de bandt svære Byrder for Menneskene, men løftede dem ikke med een Finger, det kunde ogsaa gjelde om mange af Nutidens Lærere, saa blev Mesteren, truffet i Samvittigheden, endnu mere bevæget, og tilbød sig, først og fremmest at ville lære 24 ligesom aandelige A B C Regler, som Manden overgav ham. Det gif un, under Aandens Medvirkning, ei nær saa let for Mesteren, som alle kunstige Prædikener, fordi han tilfulde vilde lære hver Lektion. Men netop dette, meente Lægmanden, var Aandens Bei, og saa Korsen oveniføjet, saa det maatte Mesteren være forberedt paa, at, vilde han for Alvor gaae den snevre Bei, da skulde han blive trængt og trykket, allermeest af sine Brødre, og det maatte han lære, at Korsens Bei var een og den samme for alle Herrens Disciple. Derhos raadede han ham, for det første at lade de øvrige geistlige Forretninger, Skriftemaal og Prædiken, ligge, og indskrænke sig alene til de fastsatte Bønner og Messer, men anvende hvad Tid han fik tilovers til alene at betragte vor Herres Lidelse og stille derimod sit eget Liv, samt den hærundne Tid, han havde spildt, og forresten lade Alt fare, Lyst og Ære, som hans Hjerte for havde hængt ved, og nedlægge det alt ydmygelig, som Maria Magdalena, til Christi Fodder. Alt, hvad Manden forresten sagde Mesteren, at han i menneskelig Strøbelighed ofte vilde gysse tilbage for denne Bei, at hans Skriftebørn vilde forlade ham, at hans gode Venner i Klosteret vilde vende ham Ryggen og ærgre sig over hans sære Liv — det gif Alt snarlig i Opfyldelse. Stor Kamp og Marter og Møie kostede det ham Dag og Nat, førend han overvandt Djævelen og sit eget Kjød, og nu ved Guds Naade ogsaa kom derhen, at iføre sig en ret guddommelig Styrke, saa han ikke agtede det for Noget, om det skulde gaae ham vel eller ilde. Og paa den anden Side blev han forsmaaet af alle sine forrige Venner, kom i Armod, saa han, efter Mandens Raad, pantsatte en Deel af sine Bøger (sælge dem, havde denne meent, skulde han paa ingen Naade; thi der kunde vel komme en Tid, da han nødvendig maatte bruge dem); endelig blev han og angrebet af en svær Sygdom. Men netop da Lidelsens Hede var størst, kom den guddommelige Trøst til ham i liflige Strømme, og Manden, atter faldt til (det var mere end to Aar efter denne aandelige Kamp)

Begyndelse) yttrede, at nu først havde han fundet den sande, store Naade i Gud; nu skulde Bogstaven atter gjøre ham levende, som den før havde ihjelslaaet ham; thi hans Lære, som før var af Kjødets, kom nu fra Gud den Hellig Aand, hvis Lys han ved Naaden havde annammet; nu skulde han og af Guds Naade erkjende, at al Modsigelse i Skriften kun var tilsyneladende; nu skulde han atter begynde at prædike og lære sine Medchristne, og vise dem den rette Vej til det evige Liv. Nu (foer Lægmanden fort) var Tiden kommen, at Folk skulde have mere Frugt af een af hans Prædikener, end før af hundrede; thi de Ord, han nu skulde tale, de vilde gaae frem af en reen Sjæl og have en ret eenfoldig Smag. Kun skulde han holde sig i sand Ydmyghed; thi hvo der aabenbart bærer en stor Skat, han maa vel vogte sig for Tyve. — Mesteren indløste sine Bøger for 30 Gylden, som Manden gav ham, og prædikede tredie Dagen derpaa fra et høit Sted i Rectoriet, hvor alle kunde høre ham. Men Graad qualte hans Stemme, saa han Intet kunde tale, men kun bede stille. Nu hedde det i hele Staden, Mesteren er bleven en Daare; hans egne Brødre i Klosteret forbode ham at prædike mere, fordi han gjorde dem og Ordenen stor Skade. Men Manden opmuntrede ham kun til, ogsaa at taale denne Tryk af Korset, da det vist var et Tegn paa, at Gud vilde oprykke ogsaa den sidste Hovmodstresl af ham. Fem Dage efter gav Prioeren ham Tilladelse til at holde en Lection i Skolen for Brødrene; Alle maatte tilstaae, at saadan guddommelig grundig Lære havde de før endnu ikke hørt. Nogle Dage efter prædikede han i Nonneklostret med glodende Tunge over de Ord: „See, Brudgommen kommer; gaaer ham imøde“ (Matth. 25, 6); flere Mennesker bleve liggende som døde paa Kirkegaarden: Ordet havde omvæltet deres Indre. Ogsaa for de verdslige Folk prædikede han nu med stor Frugtbarhed og Kraft til mange Sjæles Omvendelse; Guds Gaver — var nu hans stadige Lære — maae komme gjennem Lidelser; men komme de før Lidelserne, da maae de dog gjøres prøveholdige ved Lidelser.

Saavidt den større Deel af denne gamle Historie ⁷⁰⁾. Sidste

⁷⁰⁾ Det Øvrige af samme (om Taulers sidste Dage) vil blive benyttet paa sit Sted.

vi nu endog ei eet Ord mere derom uden det, at Mesteren er Tauler selv, saa kunde vi dog umulig tage feil af, at her er en Kamp skildret, som baade i sin Almindelighed og i sin Besynderlighed (henført til dem, som Herren kaldte til Ordets Tjeneste) er lige afgjørende for enhver Menneſſe-Sjel. Thi er det ikke saa, at Kjærlighed til Creaturerne og Hengivelse af Hjertet til hvilkenſomhelſt anden Ting, end Gud alene, det er det, som hindrer den sande Omvendelse, og at denne først da indtræder, hvor Menneſſet i Sandhed fuldkommer Valget mellem de synlige Ting, som ere forgjængelige, og de usynlige, som ere evige? Men, mon ei Lærerne skulle aflægge den samme Prøve? Mon ikke netop for dem Faren er stor, at hengive sig om ei ligefrem til Kjædſlyſt, saa dog til et ſaadant Selvbedrag, hvorved de, som Apostlen ſiger, i det de prædike for Andre, ſelv blive fordømmelige? Mon ikke de fremfor Alt maae ydmyge ſig, lade ſig revſe og ſtraffe af Ordet, for at de ſelv kunne rettelig bruge baade dets ſaarende og lægende Kraft? Og det er det, som denne Historie med en uovertreffelig Genfoldighed og Klarhed prædiker for os: den største Mester maa blive ſom den ringeſte Discipel, for at Paradisets Strømme kunne opvælde i ham, og det kan vorde aandeligt, levende, inderligt hos ham, ſom før var ſandt, rigtigt, maaskee endog træffende, men manglede dog den Salvelse, hvis Lugt udbreder ſig i hele Guds Huus. Hvor ſimpelt ſmukt, men dybt ſandt ere fremdeles i denne gamle Historie Grændſerne mellem den chriſtelige Formaning og Lære- eller Prædikeembedet dragne! Hvor lydeligt er paa den anden Side den Sandhed forkyndt, at Guds Gaver ei ere knyttede til Perſoner eller Forhold, at Raadens Rige indeholder en Uendelighed af Kræfter, blandt hvilke den tilſyneladende mindſte, naar den ret med Troſkab øves, kan blive ſom den allerſtorſte! Den evangeliske Aand i Beſkrivelsen af Omvendelſens Midler og Veie vil ei heller Nogen let kunne miſſkende; i det høieſte kunde Nogen tvivle, om den Erfaring altid holder Stik, ſom baade Lægmandens og Taulers aandelige Livsblivelse paa dette Punkt frembyder, at det nemlig ſkeer ſom ved et Nyk, ſaa Menneſſet kjender ikke Kraften, hvorfra den kommer, endog han af dens Virkninger vel bliver den vaer.

Saaledes er Alt i denne Historie Lys og Liv, fordi Alt er

virkelig Erfaring, er et aandeligt Dplevet. De altsaa, som med nogle Romersk-katholske Lærere ⁷¹⁾ mene, at her ingenlunde kan være fortalt nogen virkelig Historie, men i det høieste en Vignelse, fordi Mesteren jo alt i en Række af Aar havde levet under aandelige Dvælseser og staaet i mangfoldige aandelige Forbindelser, de kjende slet ikke den sande Omvendelses Kraft og Frugter, det Liv, som er forborgent med Christo i Gud.

Men nu er, ved de nyeste Forskninger, ogsaa Historiens personelle Sandhed, for saa at sige, sat uden for al Tvivl. Den gaadefulde Lægmand var, som et Strasburgsk Haandskrift vitterliggjør, en Waldensisk Guds = Ben ved Navn Nicolaus fra Basel ⁷²⁾. Han selv har tegnet sig i Historien, som forresten er sammensat af Taulers Optegnelser (thi han optegnede hver enkelt Samtale) og samlet (med de Prædikener, den indeholder, og Beretningen om Taulers Død) af Lægmanden; men desforuden have vi fra hans Haand (hvad der med svagere Træk er antydet i Historien) en Bog „om de fem Aar af hans Begyndelse“ (det vil sige: af hans begyndende Liv i Gud) ⁷³⁾. Den samme Mand, Gud havde brugt som et Redskab til en udmærket Lærers Omvendelse, blev i sin høie Alder af Inquisitionen i Vienne (i Sydfrankrig) dømt som en uforbederlig Kjetter og brændt ⁷⁴⁾.

XVI. Ogsaa Tauler selv, som han heel og holden ligger for os i sine Skrifter, er en uforkastelig Bekræftelse af denne Histories Sandhed. En saadan Lærer, med disse dybe aandelige Blik, med denne Selvefor nægtelse, kunde kun dannes ved en saadan aandelig Kamp, ved en saadan sand Omvendelse til Gud. En saadan Præst, siger jeg, der havde erfaret begge Dele levende, baade det uudsigelig Trøstelige i Guds Naade og Jesu Christi Samfund, og paa den anden Side Verdens Had og Foragt. I

71) *Quétif et Echard* Scriptores ordinis Prædicatorum, Tom. I, 678. Underledes og i det Hele rigtigt: *Touron* histoire des hommes célèbres de l'ordre de St. Dominique, Tom. II, l. c.

72) E. Schmidt Joh. Tauler, S. 28.

73) E. Schmidt Joh. Tauler, S. 192.

74) *Jo. Nideri* Formicarius (Arg. 1517. 4), fol. 40, a.

det vi forsøge at sammentrænge de enkelte Træt til et klart Billede af den ypperlige Prædikant, bemærke vi kun, at hele Samlingen af hans Prædikener, som de foreligge os, uden Tvivl (hvorom noiagtige Forskninger have overbevist os), er foranstaltet efter hans Omvendelse, efter Aaret 1340, formodentlig i hans sidste Landflygtigheds Dage, om hvilke vi skulle faae at høre.

Et gammelt Bidne fortæller os, at da en vis Prædikemunk (Dominicaner) i Strasburg begyndte 1341 at prædike den guddommelige Lære, da hørte Biskop Bechtold ham gjerne og ofte med Forundring; thi hans Prædiken var en sælsom Ting, naar han udlagde Evangelierne ⁷⁵). Det første Indtryk af Taulers Prædikener er heelt vel skildret i disse censoldige Ord; der er en uforklarlig Tiltrækningskraft i dem; det er den ægte Erfarings-Grund, som bliver gjort levende; det er Livet i Gud, som taler og vidner. I Sandhed, en forunderlig Glæde er udbredt over disse Bidnesbyrd, en Glæde som Blomsternes om Foråret; netop de simpleste Naturbilleder falde den frem, som den hidt er udbredt over de ringeste Blomster. Thi Tauler forstod den store Kunst, som er een af den kristelige Prædikens Hovedkjendemærker (og maa være det, thi den er et Gjenstik af Aabenbaringens Fremgang), at lade Naturen fremtræde som Aandens Afspæiling, men ei gjøre den til et Speil af vore Indfald. Man kunde mene, at det rige aandelige Erfarings-Liv, som rører sig i disse Prædikener, egnede sig for de allerfærreste Tilhørere; Frygten er ugrundet; det er en Anglesnor, som tillige har Krogen med. Det er den Vej, som Herren selv gaaer: netop det Dybeste af Evangeliet, der tillige er det Genfaldigste (thi det er grundet paa den hemmelige Forbindelse mellem Menneskehjertet, som Aanden omstaber fra Steen til Kjød, og Guds Hemmeligheder i Hans Aabenbaring), er det, som i Herrens Taler drager Sjelen. Sødmen bliver jo først klar, naar man selv faaer Smag; men den fremfalder tillige den aandelige Smag. — Taulers aandelige Betragtning er dyb og mangfoldig, hans Modsetning mod Tidens Bildfarelser

⁷⁵) Specklin Collectanea (Haandskrift i Strasburg). Meddeelt af Görres i Indledningen til „Heinr. Eufos Leben und Schriften von Diepenbrock“, S. 35 f.

skarpt og indgribende. Hvis tidligere, i hans uomvendte Tilstand, en liden Suurdeig af den Ekkartiske Lære let havde kunnet gjennemfyre hele Massen hos ham — nu, da hans Vaaste var kommen, indsaae han Forførelsen med skarpe aandelige Blik. Det er fornemmelig i to Prædikener paa første Sondag i Fasten (Invocavit), hvor han saaledes tegner Bildfarelserne efter Livet, og henfører dem til fire Hovedklasser. „De Første,“ siger han, „lade sig hendorge af den utæmmede Natur; det er alle dem, der leve efter deres Legems og Sandfers Belyst, i at see, i at høre og tale, i at ville og være til Føie, i Lyst til at behage hinanden, med Reiser og Sendebud, med Ord og Breve, der ere forvænnede i Spise, Drikke, Klæder og overhovedet Mangfoldigheden af alle de Ting, hvormed de udsmykke dette Legeme, som snart skal blive Ormføde. Det er den almindeligste af alle Anfægtelser og Forvildelser; den raader i Klostre, i Encholiger, hos Prælater, i alle den hellige Kirkes Stænder fra den Øverste til den Nederste. Det er, mene de, netop de „gode Mennesker,“ som vandre saa, og de selv ere disse „gode Mennesker“; men alt, hvad de maae gjøre efter Pligt, det holde de for Lidelse, det smager dem ikke; thi de leve efter Kjødets, og ikke efter Aandens. — Den anden Anfægtelse og Bildfarelse er ganske modsat denne første. Det er de Mennesker, som ville synes aandelige og hellige, men ere det ikke. De overtage vel haarde Bodsøvelser; de forlade vel Benner og Beslægtede, jordisk Gods og Verdens Trøst; men dog mene de i Altting langt mindre Guds Ære, end deres egen Nytte. Derfor svæve og vagle de mellem den uvillige Forsagelse og allikens forfængelige Indfald og fremmede Ting. Det er Naturens, ikke Aaadens Kjærlighed; thi de ere ikke afdøde dem selv. Derfor falde de let til aandelig Hovmod, forlange, at Gud skal paa besynderlig Maade aabenbare sig dem fremfor Andre, bedrages ved falske Syner og Drømme, og bedrage igjen Andre; kort, de komme aldrig til nogen sand Omvendelse. — Den tredje Forvildelse og Anfægtelse sees hos de Mennesker, som, raske i uaturlig Nemme og Forstand, troe, det er nok at ove Naturens Lys, hvori de blomstre med alle deres Sandfer. Alt, hvad der hører til Sandhed, selv den, som er i Gud, Alt, hvad man monne elske, mene de at kunne begribe og forstaae uden Guds overnaturlige Hjælp.

Den hellige Skrifts Hemmeligheder, som Guds Aand og den evige Visdom har dannet, mene de, er en Gjenstand for deres Kuust; de indbilde sig, de studere, de falde Skriften til Regnskab saavidt de kun tør vove det; andre Menneſter, der foretrække den eenfoldige praktiske Bei, dem falde de grove Eſler og Dyr. Som oftest have de meget alvorligt Udſeende, stolte Miner mod Andre, og begjere i alle Ting at æres og agtes fremfor Andre. — Dog hvor tung Omvendelsen er paa denne Bei, den bliver det endnu mere, den bliver næsten umulig ved den fjerde og ſidſte Bildfarelſe. Det er de Menneſter, ſom forſmaaer alle indvortes Gjæringer, nemlig Kjærlighed og Begjer til Gud, Takken og Loven af hans Navn, Erkjendelse af de evige Sandheder, fort Alt, hvorved vi alt her have Salighedens Forſmag; thi virkede Gud ei det i os, da var Han hverken Gud eller ſalig. Diſſe Menneſter komme ſaaledes til den falſke Aandens Frihed; i det de ligge og ſøle ſig i en falſk Ro og i aandelig Ukydſthed, kalde de ſig ſelv Gud-ſkuende Menneſter, mene at være frie for Synd, og forenede med Gud uden Middell, affaſte al Underdanighed mod den hellige Kirke og Gud, al Gudſfrygtigheds-Dvelfe. De mene, Ingen kan hverken give eller tage dem Noget, fordi de ere langt ophøiede over at bede om Noget, og miſbruge paa det ſkammeligſte den aandelige Fattigdoms Navn. Hvadſombhelſt Naturen begjere, det, troe de, kunne de gjøre uden Synd, fordi Synden ei er Synd for dem. Sandelig, Mordere og aabenbare Syndere ere bedre end diſſe aandelige Menneſter; ſaalænge de ere i denne Tilſtand, ere de beſatte af Djeveln. . . 76). Og hvorledes ſkal nu et Menneſke modſtaa og overvinde diſſe Anfægtelſer? Han maa ſætte ſig ned i den allervæſte Stand, under alle Menneſter, ſom en arm Synder, der Intet har eller formaaer af ſig ſelv uden Guds Hjelp og Raade; paa denne Grundvold ſkal han ſætte ſit Liv og beſtandig af Hjertet raabe: Herre, forbarm dig over mig arme Synder!“ 77)

76) At det nærmest er Begharderne, Tauler i den ſidſte Klasse af de navngivne Bildfarelſer ſtildrer eſter Livet, behøve vi, eſter det ovenfor Meddeelte, neppe at erindre.

77) Sammen draget og rylket ſammen af de nævnte to Prædikener paa Invocavit; Tauleri Prædigen (Baſel 1521) fol. 177; b—185, b.

Vi have af disse den gamle Mesters Ord seet, hvori hans Prædikensind væsentlig bestaaer, nemlig i at gjenneingaae sit Liv for Guds Dine; dybt erkjende, hvorledes han selv kun er en Brand, reddet af Ilden; fra det Punkt, hvor Livet først bliver Liv, at overstue og straffe alle Bildfarelserne, og tillige at angive den rette Vægeedom, hvorved Sjelene alene kunne komme til Fred. Det er ingen Skole-, men en Kirke-Hemmelighed; hvo der ved Guds Naade vil det, han forsøge derpaa, og prædike da fra Tagene, hvad han har hørt i Dret! Men Ordet, der føres, er jo ofte skarpt; saaledes var det ofte i Taulers Mund. Med stor Frimodighed, saa han staaende endog ikke sine Ordensbrødre eller Tilhørere, revsede han de forskjellige Stænders Laster og Synder, den herskende Ugudelighed overhovedet i alle Skikkelser. „Det skal I vide“, sagde han, „at Gud vel en Tid lang skjuler sin almægtige Kraft og tier stille til Menneskenes Ondskab. Derfor bliver nu den største Hob saa fræk, stolt og sikker, som om de selv vilde være Gud: fast alle Geistlige og Verdslige tragte af al Formue derefter, at de ei maae være Noget underkastede, men selv være Friherrer og gjøre hvad dem lyster. Men sandelig, Gud skal ei altid tie, eller skjule sin Magt mod dem, der saa gjerne ville være mægtige og store uden Hans Naad og Tilskikkelse; thi Han er rustet med Magt; naar Mennesker rase mod Ham, indlægger Han Ære, og naar de endnu rase mere, er han endda rustet (Ps. 76, 11) ⁷⁸⁾ . . . Fyrsterne skulde være de Allerbedste og Retfærdigste, men de ere, Gud naade os, de Allersletteste og Uretfærdigste; ja de ere de Heste, som Djævelen rider paa; de opvække Krig og Oprør; de pine Guds Udvalgte; de bruge deres Magt imod Ret og Billighed, og have et større Navn for deres Udyder og Synder, end for deres Gudsfrygtighed og Dyd. Det er jo vitterligt for al Verden, hvorledes de fremfalde Ulykke og Ufred, Geistlige og Verdslige mod hinanden. Deraf komme de mangfoldige tunge Plager, som Gud hjemføger os med for vor Synds Skyld ⁷⁹⁾ . . . Straffe og formane skulle Værerne deres Undergivne, efter Apostlens Ord, med al Taalmodighed og Være (2 Tim. 4; 2). Men

⁷⁸⁾ Tauleri Predigt auf 21 nach Trinit., l. c., fol. 125, b.

⁷⁹⁾ Tauleri Predigt auf 21 nach Trinit., l. c., fol. 126, b.

bedværre er det nu kommet derhen, at Prælaterne og Overher-
 rerne straffe deres Undergivne ei med Sagtmodighed og Guds frygt,
 men af vredagtig Hevnelyst og i formasteligt Sind, ei af Had imod
 Synden, men af Had imod Mennesket, saa ingen Forbedring af Sjæ-
 lene, der nødvendig maae see, at det skeer for deres Frelses og Salig-
 heds Skyld, kan følge derefter. Først skulde de høie Herrer i Gjernin-
 gen selv gjøre, hvad de vilde have gjort af deres Undersaatter, og
 bede for dem til Gud, og omfatte dem med Kjærlighed, som en
 Moder omfavner sine Børn, og fornemmelig vise de Svage al
 Huldskab og Trost⁸⁰)... Kun de, som Guds Aand driver, kun
 de ere Guds Børn (Rom. 8, 14). Men af, hvormange ere der
 i alle Stænder, som gjøre det, hvad de gjøre, som Leiesvende, ei
 af sand Kjærlighed og Andagt mod Gud, men af Frygt! Hvor
 mange Præster og Nonner ere som tvungne Tjenere, der, hvis
 de ellers vare visse paa deres Tiende og Smaarædsel, sikkert aldrig
 vilde tjene Gud, men meget mere atter vende sig til deres Bel-
 lyster og til Selskab med Guds Fiender! Hvor mange gives der,
 der holde fast ved deres egne Opfindelser og Sædvaner, der virke
 deres egne Gjærninger, men ei trænge frem til Fuldkommenheden!
 De holde og flynge sig til Træets Barf derne; op til Toppen
 ville de ei stige⁸¹)... S. Bernhard siger: „Den guddomme-
 lige Trøst er saa klar og reen, at den slet ikke kan bestaae, naar
 man modtager nogen anden Trøst“. Ei hvad, sige Ordensbrø-
 drene, vi ere jo aandelige Folk, kjære Herre! Ja, det veed jeg
 vel; men I kan træffe saa mange vide Munkfapper paa, som I
 vil, gjør I ei det, som Ret er, saa hjælper det Eder Intet⁸²)...
 Sandelig, af alle Ting er Intet saa fornødent for de Gud elskende
 Sjæle, som at de lære at stride og hjempe. Thi først i Anfæg-
 telsen lærer Mennesket at kjende sig selv, hvo han er. Mange
 Mennesker i Verden, men fornemmelig i Klostrene, ere kun der-
 for saa fordærvede, fordi de ikke ville lære denne aandelige Strids-
 maade og Stridskunst⁸³)... Alt for meget, mine Venner, ind-

⁸⁰) Tauleri Predigt auf S. Timothei Tag, l. c., fol. 222—223, a (Sam-
 mendraget).

⁸¹) Tauleri Predigt auf 8 nach Ermit., k. c., fol. 92.

⁸²) Tauleri Predigt auf 10 nach Trinit., l. c., fol. 96, b.

⁸³) Tauleri Predigt auf 21 nach Trinit., l. c., fol. 125, b.

vikle vi os i de udvortes Ting. Vi løbe om fra den Ene til den Anden, for at høre Guds Ord, og inden vi ere komne bort, vide vi Intet mere deraf; thi vi ville ei gaae ind i os selv. Vi ere saa vanfelmødige som Qvinder; hvad der i Dag behager os, det mishager os i Morgen. Kjære Børn, vi maae blive til Mænd, vi maae af ganske Hjerter omvende os til vor Gud og Frelser; ellers kan der intet Haab være, at vi vore og tiltage i sand Gudsfrygtighed. Hvor vidt er det dog nu kommet i mange aandelige Forsamlinger, at man gjerne horer og fortæller Nytt, om hvad den og den gjør, om hvorledes det gaaer her og der til; hvad dog kun tjener til at bringe daarlige Billeder ind i Sjelen. Børn, I maae flye fra saadanne Folk og Steder, og skjule Eder i eders Vænkammer, og tænke der paa eders Skaber og Hans hellige Bille, og følge den⁸⁴). . . Vi have at kjempe, siger Apostlen, ei med Kjød og Blod (Eph. 6, 11). Det skal fremfor Alt de mærke, som martre deres Legeme med alffens Pünfker, og imidlertid lade den onde Rod til alle Synder og Laster fæste sig mere og mere; den skulde de alvorlig udrydde og dede, saa var Sagen afhjulpen: O hvilken grændseløs Daarfskab! Hvormeget bedre, som Apostlen siger, at gribe Troens og Sagtmodighedens Skjold; sørg ikke for, de skulle vel komme, som martre og pine dig, og da, da gjelder det at stride som en ægte christelig Riddersmand. Det er Gud tusind Gange kjerere, end at Du mishandler dit Legeme, og øver alle udvortes Gjærninger, hvormed Verden omgaaes, og dog glemmer at gaae ind i Sjelens Grund, at see, hvorledes den kan renses fra de onde Treveler og Rødder, og sand Taalmodighed, Ydmyghed og Sagtmodighed samt andre christelige Dyder kan plantes deri. Men fordi det kun skeer af de Allerfærreste, derfor maae vi vente de „onde Dage“, som Apostlen taler om, de Dage, da Verdens Grundvolde skulle roffes og Alt forstyrres, men kun de skulle staae som Støtter i Guds Huus, der have begivet sig i denne Apostoliske Slagorden, med Aandens Sværd, med Troens Skjold, og skulle udrette Alt vel og erholde Seiren over alle Anfægtelser“⁸⁵).

⁸⁴) Lauteri vierte Predigt auf Frohnleichnamsfest, l. c., fol. 70, a.

⁸⁵) Lauteri Predigt auf 21 nach Trinit., l. c., fol. 126, b.

XVII. Saaledes og paa mange andre Maader skildrede Tauler Tidens Vanart i Almindelighed og Kirkens Fordærvelse i Særdeleshed, viiste hen paa den rette Lægedom i Tilgivelsen af Jesu Christi Opdighed i Hans Gjerning, Lidelse og Død, i Hans Opstandelse til vor Næsfærdighed; saaledes straffede han Synden og Synderne, navnlig og dem, som man med et passende Navn har i vor Kirke kaldet de „ufjendte“, fordi de Færreste holde dem derfor; saaledes opfordrede han Alle til en ret Aandsstyrke, men glemte ei den evige Troens Nød, som Aanden har nedskænket i vore Hjerter; saaledes bevægede han Ordet med Magt, idet han selv lod sig straffe ved det, og viiste hen paa Herrens anden Tilkommelse som det christelige Livs levende Drift og mægtige Spore (ligesom under det første Testament Herrens Tilkommelse). Med en Evangelists Arbejde fulgte ogsaa for Tauler en Evangelists Løn. Vi læse i den gamle „Historie“, at, da han nu prædicatede i Aandens Kraft, efter sin Omvendelse, da skædte det, baade paa Landet og i Staden, at, hvad Folk havde Bigtigt at udrette, det maatte han udrette med sin Bilsdom, det monne nu være geistlige eller verdslige Sager, og hvad han raadte dem, det var dem kjert, og de adløde ham⁸⁶). Men paa den anden Side leed han meget baade af Ordensbrødre, der nu engang ei kunde finde sig i en saadan Christendomsøvelse, og af de Tilhørere, som ei vilde give Slip paa det verdslige Bæsen. Det Bittreste og Utaaleligste forekastede de ham; naar han talte om Tidens Angst og opfordrede til retskaffen Omvendelses Frugter, da spottede de og sagde: han er en „Begharde“; det er de „nye, høie Aander“, som ere komne herind⁸⁷). „I fordums Dage“, siger han selv, idet han udbreder dette Malerie af aandelig Ondskab, der angriber Aandens Bærf for vore Dine, „da forfulgtes de Rettroende og martredes tungt af Jøder og Hedninger; nu blive de piinte og gjorde til Martyrer af dem, der selv vilde være hellige og rettroende, og gjøre flere Gjerninger end de; og det gaaer dem gjennem Marv og Been. Thi de Skinhellige sige om dem: de ere ikke ret forstandige; de ere hildede i Bildfarelse; de forstaae Tingen ikke rig-

⁸⁶) Historia des ehrwürdigen Dr. Tauleri Cap. 14.

⁸⁷) Tauleri zweite Predigt auf 3 nach Trinit., l. c., fol. 77, a.

rigt; de have ikke seet og hørt saa meget som de" ⁸⁸⁾). Saaledes vidner og Henrik af Nördlingen i eet af sine Breve: „Tauler er sædvanlig i store Videlser, fordi han lærer Sandheden og over den saa fuldkomment, som jeg ikke veed om nogen anden Lærer" ⁸⁹⁾). Maaſkee er det i denne Tid (hvis vi ellers kan fæste Tid til denne Efterretning), at Tauler har omgaaedes med den Tanke, at drage ud i Hedningeverdenen, for at forkynde Ordet; og virkelig ſkal han alt have villet lave sig til Reizen, da det blev klart for ham, „at ei Alt, hvad der tykkes os godt og fuldkomment, derfor er Noget, som Gud forlanger af os, og at der jo blandt de Chriſtne ſelv ere Mange, der vel føre Chriſtennavnet, men leve værre end Hedninger" ⁹⁰⁾).

XVIII. Bistnop var det Vidnesbyrd, som Tauler førte, ſaa mægtigt og utrætteligt, at det kan gjelde for hans Livs Gjerning; men dog var han endnu kaldet til en yderligere, endnu mere praktiſt Stadfæstelse af ſin Chriſtelige Troe. Vi have allerede hørt, hvor ſergelige Folger det pavelige Interdict havde i hele Tydſkland, ei mindſt i Strasburg. Thi ogſaa der ſplittedes Ordets Forkyndere, idet Mange ikke vidſte, hvad Side de ſkulde vende dem til; ogſaa der maatte de luffede Kirker opluffes ved Dyrighedens Magt. Til denne aandelige Nød og Forvirring kom nu ſiden Slutningen af 1347 og i hele Aaret 1348, en ſaadan Guds Hjemſøgelse ei blot i Eſſaß, men over den ſtorſte Deel af Europa, at man ſelv efter et halvt Aartuſinde ei har glemt dens Navn; man kaldte den „den ſorte Død." Niendvidner beſkrive denne ſkræffelige Sot ſaaledes, den begyndte med Bylder under Armene og oven paa Benene, og endte med Døden tredie eller ſjerde Dagen efter. I Strasburg døde daglig i hvert Sogn omtrent 10 Menneſter, i Alt 16000 (ligedan i de øvrige tydſke Stæder, og i Forhold endnu mange flere, ſom i Baſel 14000). Hoſpitalſgraven ved Kirken maatte man omdanne til en Kirkegaard. Det var forbudt at begrave nogen Død i Kirkerne, heller ikke maatte man beholde dem Matten over i Huſene, men ſtrax ſkulde de nedgraves. For

⁸⁸⁾ Tauleri Prædigt auf 19 nach Trinit., l. c., fol. 121, b.

⁸⁹⁾ Jo. Heumannii Opuscula, p. 395.

⁹⁰⁾ Høeſ Touron l. c., S. 349 (eſter Surlus, den Latinſke Overſætter).

ældrene havde ingen Omforg for deres Børn, og Børnene ei for deres Forældre; Benner forlode deres Benner, Tyender deres Herffab; hele Huse stode tomme med alt deres Bohave, Ingen vovede at gaae ind i dem; mange Handelsstibe bleve fundne om- drivende paa Havet uden Skippere.⁹¹⁾ Folket saae Nøden, mærkede Himlens Straf, og greb nu for en stor Deel ei til Evangeliets Rægedom som det eneste Middell mod den blinde Sot og Død, men til en Slags aandelig Selvtægt, til alffens fakkte Aabenbaringer, til Balsarter o. s. v. I alle Stæder, navnlig i Strasburg, saae man store Skarer komme i Procession; de gif parviis, Mænd og Qvinder og Ungdom, Præster blandede med Rægfolt, med smaae Kapper paa og Hatte med røde Kors, barfodebe, med prægtige Faner foran dem. Det var de faakaldte Flagellantere (Hudfletnings-Broderstaber). Naar de kom til en Kirke, knælede de ned og sang: „Jesus blev qvæget med Galde; nu skulle vi alle til Korset falde.“ Derpaa faldt de korsviis ned paa Jorden, faa det klapprede; og naar de nu havde ligget en Tidlang, faa istemte deres Forsanger: „Opfoster nu eders Hænder, at Gud den store Sot maa vende, opløster nu eders Arme, at Herren sig maa over os forbarne.“ Derpaa hudflettete de sig selv med Svøber, som vare fireknudebe, og en Jernpig ved hver Knude; var Hudflettelses-Akten forbi, faa reiste de sig under de Ord: „Stat op til den rene Marters. Væ, vogt dig vel for Synder flere!“ Endelig stod en op og læste et foregivent Himmelbrev op, hvori Christus selv paalægger alle Menneffer Hudfletning i 34 Dage. Nu droge de om i Staden syngende, med deres Faner og Borlys i Hænderne. Man kappetes i Begyndelsen om at faae dem i Herberge; de modtogte ingen Almisfe uden til deres Faner og Lys. Den hele Bedefart varede dog kun et halvt Mars Tid, da foruden andre Uordener, som nødvendig maatte foresalde derved, Folk tilffidst bleve mistroisfe mod

⁹¹⁾ Fortalt efter Jac. v. Königshoven Elsassische Chronike, S. 300 f., og Alberti *Argentiniensis* Chronicon (ap. *Ursisii* Germaniæ Historie. illustr.), p. 147.

en Aabenbaring, som ingen Hjemmel havde, og den geistlige saavel som den verdslige Dyrighed staaede Misbrugen.⁹²⁾

XIX. Men netop under denne Guds Hjemfølgelse, Menneskenes Forsværgelse, Interdictets Rædsler (thi mange Overtroiste tillagde det endnu en Kraft langt høiere end Guds Ords og Hans Dommes) skinnede Taulers Lys herligst, udbredtes hans aandelige Kraft til mange Tusindes Trøst og Husvælske. Han stod nu som en Fader blandt de syge, døende Børn, som en Rikæmpe med lynende Sværd mod dem, der vilde binde Samvittighederne og berøve dem den eneste Fred paa Sottes og Dotsengen. Med ham stode to andre Geistlige i Staten, Thomas fra Strasbourg (Augustinermunk, der 1315 var blevet Ordenens Generalprior), og Rudolph af Sachsen (først Dominicaner, siden Cistercienser-Prior), hvis Navn skal mindes med hans saalænge Berden staaer. Disse tre nidkjære Præster, alle excommunicerede, fordi de ei vilde holde Interdictet, bragte det ei blot derhen, som Chronisten Spectlin fortæller, „at Folkene døde freidigen, og at de ikke agtede stort mere den herskende Band, medens Tusinder tilforn vare døde uden Skriftemaal i Forvovelse“ (navnlig Tauler „skrev flere Trøsteskifter, som man skulde foresige Menigmand paa Dødsleiet“), men troede ogsaa, efter den Plads, Herren havde filllet dem paa, at maatte styrke deres Embedsbrødre og vidne høit for al Berden om den skjændige Uret, der stædte mod Kirken af Kirkens Foresatte selv. De lode til den Ende først udgaae et Skrift til alle Præster, af det Indhold, „at naar de kom til Syge og Døende, saa skulde de troste dem ved at forestille dem Jesu Christi bittre Lidelser og Død, som ei blot havde gjort Fyldest for deres, men for hele Berdens Synder, som havde aabnet os Himlen, som træder frem for os alle hos Gud; de skulde foreholde dem, at Havet umulig kunde tillukke Himlen for Nogen, som var uskyldig i Kirkens Band. Naar da en skriftede sine Synder og begjerede Absolution og det hellige Sacrament, saa skulde de række ham det, og troste ham, og see mere hen lige luft paa Christi og hans Apostles Ord, end paa Banden, som

⁹²⁾ Efter Jac. v. Königshoven Elsassische Chronik, S. 297—299, og Alberti Argentinensis Chronicon, l. c., p. 149—150.

alene var opstaaet af Misundelse og nedrig Bindsyge." Videre udgave de et Skrift ei for Menigmand, men blot for de Geistlige og Værde af følgende Indhold: „At der vare to Sværd, et aandeligt, som var Guds Ord, og det andet, som den verdslige Dyrighed førte. Det ene havde Intet at bestille med det andet; men fordi de begge ere af Gud, kunde de ei være mod hinanden; men det aandelige varetog sit Embede og Guds Ord, og forsvarede Dyrigheden, ligesom Dyrigheden paa sin Side forsvarede Guds Regiment og de Fromme, og straffede de Onde. Derfor maatte de Fromme, som skulde prædike Guds Ord, beskermes efter Guds Ordning af den verdslige Magt mod de Onde. Hvi skulde da Dyrigheden fordømmes af de Geistlige? Saaledes maatte jo Gud fordømme sin egen Gjerning. Men hvor en verdslig Foresat feilede, der tilkom det den Geistlige, at vise Synderen paa den rette Vej med stor Ydmyghed, og Dag og Nat anraabe Gud med Taarer, at Synderen maatte komme til sin Synds Erkjendelse; thi Gud vil jo ikke Synderens Død, men at han maa omvende sig og leve. Først da, naar Synderen efter mange Formaninger ikke vil omvende sig fra sin onde Vej, har Christus og Apostlene og Kirken forordnet, at sætte ham i Band, indtil han omvender sig, afstaaer fra det Onde og forbedrer sig, hvorpaa han da ogsaa skal tages til Raade. Endnu meget mindre tilkommer det en christelig Hyrde, derfor at Een er skyldig i Band, at bandsætte og fordømme andre uskyldige Mennesker, som maaskee slet ikke kjende eller have seet den Skyldige, ja endog indbefatte under saadan Band hele Lande og Stæder, hvad aldrig hverken Christus og hans Apostle eller Concilierne have befalet, men alene udspringer af egen anmasset Magt. Derfor er Paven skyldig, at vise Synderne paa den rette Saligheds Vej; men at alle de skulde være Kjettere, der ei vilde kysse Pavens Fødder, eller at saadant skulde være en Troesartikel, og at den, som ved Churfyrsternes ordentlige Balg kalder sig Konge eller Keiser, og vel røgter sit Embede, skulde være en Frafalden fra Kirken; at alle de, som vise ham, som deres af Gud forordnede Dyrighed, Lydighed, skulde synde mod Kirken og være Kjettere — det kunde man ingenlunde bevise af den hellige Skrift. Thi Dyrigheden er en Stand, indsat af Gnd, hvilken hver Mand, det være hvem det vil, ogsaa de Geist-

lige, i alle verdslige Sager skulle adlyde. Keiseren er den høieste Dyrighed; derfor er man ham fremfor Alt Lydighed skyldig; regjerer han ikke rettelig, maa han gjøre Gud Regnskab derfor, men ei ude Mennesker. Ligesaalidet som Gud vilde fordre Regnskab af arme uskyldige Underfaatter for en slet Dyrighed, ligesaalidet kan man bandsætte eller fordomme disse for deres Dyrigheds Skyld. Derfor alle de, som holde den sande christelige Troe, og alene synde imod Paven's Person, de ere ingenlunde Kjettere; men de ere Kjettere, som, alvorlig formanede, haardnakket handle imod Guds Ord; thi selv Mordere, Skjelmer, Tyve, Hoerfarte, som derefter med stor Anger og Bod ved Christum begiere Forladelse og forbedre sig, kan man jo ikke udelukke af Kirken. Det er Summen af det Hele: at alle, som ere i uretfærdig og uskyldig Band for Gud, deres Forbandelse skal vende sig til Benaadelse, deres Band og Undertrykkelse skal Gud ophøie. Derfor har Christus aldrig modsat sig den verdslige Dyrighed; thi, sagde Han, mit Rige er ikke af denne Verden. Han adlød Dyrigheden, endog Han var Guds Søn. Vor Sjel tilhører Gud, men Legeme og Guds tilhører Keiseren.“⁹³⁾

Saadant, siger Specklin, havde nu de Geistlige udført med bedre og statelige Ord. Er det ikke mærkeligt, at Tauler nu stillede sig i Næb med Dante og Decam og Marsilius af Padua, han, der i Begyndelsen syntes som en from Due, der skjuler sig i Fjeldridserne? Men Følgerne udebleve ei heller længe.

XX. Kong Ludvig af Bayern var død under Interdictets Bægt 1347, kort før Pestens Udbrud. Hans Efterfølger Carl IV reiste nu om i de større Stæder af Riget, for at erholde Borgernes Hylning. Man havde forudseet, at disse vilde begiere Interdictets Ophævelse; Biskoppen af Bamberg havde som Paveilig Legat faaet Commission til at iværksætte dette. Men det gif ham i Straßburg, som det var gaaet ham i Basel; de troe Underfaatter, der hang med Hjertet ved deres nys afdøde øiede Keiser, lode sig det vel behage, at Biskoppen meddeelte dem Absolution; kun vilde de ikke høre eet Ord om, at Ludvig af Bayern var død

⁹³⁾ Ordret efter Specklin's Collectanea, l. c., S. 36 ff.

som en Kjetter.⁹⁴⁾ Derfor blev Interdictet, i det mindste i Strasburg, for det første ei ganske ophævet. Da nu Carl IV 1348 var kommen til Strasburg, hørte han meget tale om Taulers og hans Benners mandige Færd. Han lod dem komme for sig, for at høre deres Forsvar. De oplæste deres Bekjendelse for Keiseren, og lagde ei Dølgemaal paa det mindste af hvad de havde lært. Keiseren var synlig rørt, og yttrede, „han var næsten af samme Mening.“ Men de tilstedeværende Biskopper fordømte de forelagte Værdomme som kjetteriske, forbød de Geistlige at skrive mere saaledes om Kirkens Band, og paalagde dem, offentlig at gjentagde deres Meninger. Det vilde de ikke, fordi de vare af Sandheden; de vedbleve meget mere deres Vidnesbyrd.⁹⁵⁾ Paven gav Biskopperne Befaling til at brænde Bøgerne; men Vidnesbyrdet selv kunde ei brændes eller brædes; det gik uskadt gennem Tidens Lucr til Reformationens Dage og opstod i fornyet Glæde. De Grundsætninger om geistlig og verdslig Magt og begges Forhold, som forkyndes i den Augsburger Confessions otte og tyvende Artikel, ere væsentlig de samme, som Tauler og hans Benner havde lært.

For Tauler var et andet afgjørende Punkt i Livet indtraadt, det Punkt, hvor det maatte klare sig for ham, om det, han saa ofte, ogsaa efter sin Omvendelse, havde prædiket om Lydighed mod Kirken, ei trængte til en endnu dybere Begrundelse, om det ei maatte ind i en høiere Smelte- og Provedigel, med andre Ord: om ikke den rette Prøvesten for denne Lydighed var den ubetingede Lydighed imod Gud og Hans hellige Ord. Det er det samme Standpunkt, som Reformatorerne stode paa, og som den evangeliske Kirke har staaet paa siden Reformationen — et Standpunkt, som de naturligviis ei forstaae, der nu raade til et Magekifte og en derpaa begrundet Forening med den Romerske Kirke, førend det Spørgsmaal er besvaret (tre Aarhundreder have i dette Forhold mellem Kirkerne ei bragt det sin Løsning nærmere), om Reformationen ei havde Ret til at sætte Guds Ord som det Første, aldeles Ubetingede, af hvis usforfrænkkelige Sæd (1 Petr.

⁹⁴⁾ *Alberti Argentinensis Chronicon*, l. c., p. 111—142.

⁹⁵⁾ *Speckling Collectanea*, l. c., S. 38.

1, 25) hver enkelt Troende og hele Kirken er avlet. Tauler forlod Strasburg, sandsynligviis henved 1357. Stille, som hans Liv havde været, undrog han sig sin Fædrenebstad og gik til Cöln, aabenbart den Stad, hvor han havde havt sin kraftige Ungdomsopvækkelse, og som ved hele sin aandelige Tilstand dengang fremfor alle maatte tiltrække ham. Her prædikede han i en Række af Aar for Nonnerne i St. Gertruds-Kloster; dog er det lidet rimeligt, at vi fra den Tid have Prædikener tilbage af ham.⁹⁶⁾ Han vilde udsluffes stille; thi hans Kamp havde været frugtbar. Vi finde ham i Aaret 1361 døende i Strasburg i sin Søsters Arme, som var Nonne i Klosteret St. Nicolaus in undis. Det Menneffelige og det Guddommelige smeltede sammen i det Hjerte, som var ganske helliget Frelseren. Før sin Død (han laae tyve Uger syg) lod han sin gamle Ven, Lægmanden, som han havde staaet i uafbrudt Forbindelse med, endnu eensgang kalde til sig. Han kom. Fremfor Alt laae Tauler det paa Hjerte, hvortil Livet er knyttet, den retskafne Omvendelse; han overgav derfor sin Ven, hvad han havde opskrevet derom, de uforglemmelige Samtaler og alt Andet, hvad der knyttede sig dertil. Saaledes modtog Baldenseren Nicolaus fra Basel Taulers Testamente; han grundfæstede det for Efterverdenen i den „Historie om Mesteren og Lægmanden,“ som vi ovenfor have udtaget, og opfyldte ogsaa denne sin Vens Bøn, at Navnene maatte forties. Thi de gjelde jo Intet videre, naar de kun ere anskrevne hos Gud i Himmelen. Tauler havde lært Meningen af Guds Ord til Propheten Ezechiel, som stadig tiltales, hvor de heieste Syner fortroes ham, med intet andet end dette: „Du Mennefebarn!“ I elleve Dage taledes Vennerne med hinanden; den tolvte, den 16de Juni 1361, var Taulers Oplosningsdag.⁹⁷⁾ Nicolaus drog skyndsomt bort fra Mesterens Grav (der blev begravet i sit Kloster); Taulers øvrige Venner ilede efter ham, for om muligt endnu at erfare Noget om den salig Hengangnes Aand og Liv; men Ingen kunde finde hans Spor mere. Han har sat dem i de Blade, som „Historien“ indeholder, og i hans Luedod straalere endnu Mesterens Navn.

XXI. Vi have antydet, hvad Vidnesbyrd Tauler gav Refor-

⁹⁶⁾ Dette navnlig imod C. Schmidts Mening, l. c., S. 59 f.

⁹⁷⁾ Historie des ehrwürdigen Dr. Taulers, Cap. 14.

mationen, førend den endnu efter Guds Villie kom klart for Lyset, navnlig i de to, lige væsentlige Hovedpunkter, som ville blive Reformationens Skjoldmærke og Banner indtil Dagens Ende: i den rene Skriftlære om den saliggjørende Troe og dens Forhold til Gjerningerne, og i Læren om Christi Rige, ei som usynligt alene, men dog som fjendelig adskilt fra denne Verdens Riger, i Læren mene vi om Kirke og Stat, geistligt og verdsligt Regimente, som affspeilende to Ordninger, der ei skulle forrykkes og ei sammenblandes, den himmelske og den jordiske. Begge, siige vi, lige væsentlige Hovedlærdomme; thi den ene er grundfæstet paa Christi prophetiske og ypperpræstelige Embede, den anden paa Hans Embede som Konge; den ene viser hans Blods Glands paa Golgatha, og den anden Straaleglandsen af Hans hellige Tilkommelse, indtil begge skulle sammensmelte i Eet, i Menneffens Søns Tegn i Himmelen (Matth. 24, 30). Mere er ufornodent at siige. Kun dette kan endnu lægges Marke til. Frugten af Taulers Arbeide var, som alle christelige Læreres, underkastet en dobbelt Betingelse. Den ene, at dette Arbeide som Hvedekornet nedlægges i Jorden, og dog ei bliver ene; den anden, at det op- lives, naar Dagen kommer, af Guds Haand. Hvad da syntes blot som forraadnende, bliver nu som en mægtig Gnist, der længe var skjult af Asken, og pludselig, saa Menneffene undre sig, kund- gjør sin udødelige Kraft og oppustes til klare Flammer. Da Tiden kom, da viiste det sig, at Luther maatte begynde der, hvor Tauler endte, og Gud gav, nu, da Hans Time var der, at det for Menneffesøine Døde, den gamle Prædikebroders Bidnes- byrd, blev til Liv. Luther og hele Reformationen er hans aande- lige Disciple, og atter have de givet hans Bidnesbyrd det herligste Liv. Naar Reformationen fuldender sig ved Herrens anden Til- kommelse, da skal Taulers Navn skinne blandt de mange, som saaede i Jurerne for dem, der vare kaldede til deres Arbeides Frugt, til den Tid, da Markerne hvidnes til Høsten (Joh. 4, 35). Høiere skal det endnu straale, naar det gaaer i Opfyldelse, hvad skrevet staaer hos Propheeten Daniel: „Men Lærerne skulle lyse som Himlens Glands, og de, der have viist Mange til Retfærdighed, som Stjernerne nu og evindelig“ (Dan. 12, 3).

Det blødbesprængte Firklover,

eller

de evangeliske Martyrer: Henrik Voës, Johannes Esch,
Lampert Thorn, og Henrik fra Bütphen.

[1523—1521.]

I. Blodig var Reformationens Morgenrøde. Medens dens inderste Livsrod endnu som et hængende Hvedekorn skjulte sig indenfor de stille Klostermure, og, da den stødtes ud paa Verdens Skueplads, af de Færreste blev erkjendt for hvad den var (det løb for de Flestes Øren, som endnu i vore Dage for de Banfundige, som et Kjevlerie mellem to Munkordener, en Følkeopstand, der snart kunde dæmpes, fremkaldt ved Misbrugen med den firkelige Aflads Meddelelse); medens Luther ved Bøn, ved Kors og Anfægtelse, ved Meditation stræbte at bemægtige sig Troeslivet, eller, som han selv udtrykker sig, „komme til den Theologie, som randsager Kjernen i Rodden, det inderste Meel i Hveden og Marven i Knoklerne“¹⁾); medens for hans Dø, omgivet af det, hvad Aarhundrederne i christelig Kamp havde vundet, det ene klarede sig efter det Andet, tilsidst ogsaa Kirkemagtens sande Bestaafenhed i Modsætning til den, der brugtes imod Troens Grund og den christelige Frihed — var Evangeliet allerede rødfarvet med dets Besjenderes Blod. Det fornyede Apostoliske Vidnesbyrd maatte fremfor Alt vise sig, som i de første Dage, ei at bestaae i „menneskelig Viisdoms fornuftige Taler, men i Aandens Bedviisning og Kraft“ (1 Cor. 2, 4); det kunde ei undslaae sig

¹⁾ Luthers Brief an Jo. Braun (17 Marts 1529); de Wettes Udg. I, 6.

for at gennemgaae den Prøve, under hvilken Korset blev plantet i Verden: at Vidnerne ombare vor Herres Jesu Død paa deres Legeme, paa det at den Herre Jesu Liv kunde vordet aabensbar paa deres Legeme (2 Cor. 4, 10). Det rette Martyrium, det være sig det blodige eller ublodige, er Troens Beviisning og Kraft og Seier. Luther havde dybt erkjendt dette, og anfaaede det, at Gud saa længe sparede ham, som et Tegn paa, at han ikke var Martyrernes straalende Død værd; medens dog hans Liv i saa mange Henseender var et Martyrium²⁾. „Jeg veed det“, sagde han „at Christi Ord fra Verdens Begyndelse har været saaledes bestaende, at hvo der vil bære det i Verden, han maa med Apostlen hver Time være beredt paa, ved Forladelse og Fornægtelse af alle Ting, at lide Døden. Var det ikke saa, saa var det intet Christi Ord: thi med Død er det kjøbt, med megen Død ombaaret og vedligeholdt i Verden, og saa vil det og fremdeles maatte opholdes og gjenskaldes med megen Dødselse. Thi saaledes er vor Brudgom vorden os en Blodbrudgom³⁾. Og paa et andet Sted, hvor han tillige gjør et Indblik i Guds forunderlige Huusholdning paa Jorden med sine Hellige, siger han: „Christus maa have Magten; derfor har Han altid ladet Sine jorckist og udvortes bukke under og være svage, og paa den anden Side sine Fiender have Magten og være oven paa det, for at Han kunde seige og reufe Sine, men hjemsoege sine Fiender, naar de ret ere løbne an og have naaet deres Maal, med den evige Ild“⁴⁾. Men fremfor Alt laae ham Magt paa at udpege Kjendtegnene, hvorved det saunde Martyrium adskilles fra det falske, at Refor-

2) Thi det er jo ganske saaledes, som Luther paa et andet Sted siger: at i Sandhed ere alle Christne Martyrer, de monne nu være det ved Djevlens Anfægtelser, eller, ved at udstødes paa den blodige Kampplads, deres Vre, Guds, Liv berøves dem. Det var hele Livet igjennem Luthers Sind, hvad han quod i den store aandelige Hælsesang paa Reisen til Worms: „Ja, tage de vort Liv, Guds, Vre, Barn og Viv, Lad I are i Herrens Navn, det bringer dem ei Gavn; Guds Rige vi beholde“.

3) Luther, Brief an Wencesl. Link (10 Juli 1518); de Wettes Udg. I, 130.

4) Luthers Heerpredigt wider die Türken; Werke, XX, 2703.

mationen ogsaa i denne Henseende kunde have sin i Guds Ord hjemlede Provelse; hvorfor han med Hensyn herpaa forklarer sig udførligere saa: „Vi have hørt, at de første Martyrer af de hedenske Romere bleve forjagede fra Stæderne, uddrevne i Skove og Ursteder, maatte forlade Fader og Moder, lide Hunger og Nød; ikke fordi de forsættlig valgte det, men de maatte lide det for Guds Skyld. Først naar det kommer derhen, at der er Tyranner, som vil tvinge os til at handle mod Gud, til at forlade Christum og Hans Evangelium, først da kan du sige med god Samvittighed: Nu maa jeg lide det, maa forlade Huus og Hjem; jeg vilde jo nok hellere blive der, thi jeg har Fader og Moder, Vinde og Børn hjer, men Christum dog endnu langt hjerere. Skal jeg altsaa forlade Eet af To, saa vil jeg heller forlade hiin og holde med Christo; thi da beholder jeg dog det Veste og det Største, nemlig Christum og Hans Ord. — I saa Fald gjør du det ikke, men lider det; det er en Anden, det er Gud, som gjør det“⁵⁾.

II. Da Luther opstod i Herrens Kraft, omgjordet med Aandens Sværd, som er Guds Ord, da stod han ikke ene, men omgivet, som med en Skare af himmelske Vidner, der ligesom bevidnede Kirkens nye Blodpagt, saaledes med en Skare af jordiske Medstridere paa den store Kampbane. Det var Tiden, eller rettere sagt Aandens Gjerning i denne af Gud bestiftede Tid, der frembar Reformationen; Luther var og vilde kun være et Redskab. Intet herligere og mægtigere Vidnesbyrd har Reformationen end netop dette, at Luther var laugt mere, ved hvert Strid af Løbebanen, som den, der led og hengav sig til Herren, end som den, der virkede af sit Eget eller vilde sit Eget; hvorved han med Propheten rettelig kunde sige, og hele Reformationen (naar det gjælder dens aandelige Charakter) kunde gjøre de samme Ord til sine: „Herre, du har overtalt mig, og jeg har ladet mig overtale; du har været mig for stærk, og har vundet“ (Jerem. 20, 7). Det var derfor, Luther uden al Skromt og Hyklarie, trojrig til enhver Tid kunde sige: „Jeg vil ikke, at mine Modstandere skulle vente en saadan Idmygghed, eller, rettere sagt, Hyklarie, af mig, at jeg først skulde høre deres Raad eller Beslutning, naar jeg

⁵⁾ Luthers Auslegung zu Joh. VII, 1; Werke, VII, 2218. f.

foretager Noget; det skal ikke gaae efter Menneffenes Raad eller Klogskab, men efter Guds Raad, i hvad jeg gjør. Thi naar Bærket er af Gud, hvo vil da vel hindre det; og er det ikke af Gud, hvo vil da fremme det? Ei min, ei deres, ei vores, men din Billie fæe, vor Fader, du som er i Himmelen!⁶⁾ Min Herre, Christns, faaer fæe til, om den Sag, jeg har ført, er Hans eller min, Han, uden hvis Vink og Billie Pavens Tunge et kan røre sig, Han, i hvis Haand ogsaa Kongens Hjerte er⁷⁾. — Netop derfor, fordi Luther alene betragtede sig som Guds Redskab, eller, efter Martyren Savonarolas Ord, som en Hammer, Herren kunde føre, saalænge Ham behagede, og siden kaste bort, naar Hans Gjerning var udrettet⁸⁾, netop derfor stod han ikke ene. Vi kunne paavise de tydske Stæder trindt omkring, hvor deels Guds Gjerning var forberedt ved christelige Folkeprædikanteres Mund, endog deres Bidnesbyrd for det meste kun ved enkelte Træk er betegnet os, deels det evangeliske Arbeide, som nu var forelagt, med forenede Kræfter blev utrettet. Saadanne Punkter ere navnlig: Magdeburg (Joh. Syring, Rudolph Castrick), Eisenach (Joh. Hilten), Erfurt (Sebastian), Wernigerode (Andreas Proles), Rostock (Nicol. Rus), Strasburg (Johann Geiler af Keisersberg), Schlettstadt (Jac. Wimpfeling) o a.⁹⁾ Og skulde vi vel oversee dem, med hvilke Luther, nærmest indenfor Augustiner-Ordenens Kreds, deels i Begyndelsen af sit Kald, deels længer hen, deelte sin aandelige Kamp, sin Trøst og Glæde over det begyndte Troes-Liv: fremfor alle Augustiner-Prioren i Erfurt Joh. Lange, Bicaren i Eisenach Joh. Braun, Prioren i Neustadt Michael Dressel, Georg Keiffer i Erfurt, Georg Spenlein i Memmingen, og flere?¹⁰⁾ Hvo der vil lære at

⁶⁾ Luthers Brief an Jo. Lange (11 Nov. 1517); de Wettes Udg. I, 73.

⁷⁾ Luthers Brief an Jo. Staupitz (30 Maii 1518); de Wettes Udg. I, 118.

⁸⁾ Rudelbach Hieron. Savonarola und seine Zeit (1855), S. 231.

⁹⁾ Navne og Stæder ere her blot betegnede; det Tilsvarende, meest af Folkemunde og enkelte Beretninger (med Undtagelse naturlig af den store Prædikant Joh. Geiler), sparsomt udfyldt af Flacius, hvis Catalogus testium veritatis. (Jrf. 1672) man eftersee.

¹⁰⁾ Data dertil i Mængde i Luthers Breve fra 1507 til 1518.

fiende Reformationens Historie og historiske Ret, maa netop nedstige til denne dybe, tilsyneladende ringe og dog saa frugtbare, Begyndelse, hvor det aandelige Syn udvikledes under de første Kampe, og Herren ei for Een, men for Mange bevidnede, at nu var Hans Time kommen. Thi som Kilden kjendes af sit Udspring, saaledes Livet i Gud af de første Draaber, som strømme sammen til en aandelig Forening.

III. Men det var ei blot i Tydskland, det var fremfor Alt ogsaa i Nederlandene, hvor Aandens Førstegrøde i Reformationens tidligste Dage ret kjendelig viiste sig. Der var strar eet Middelpunkt, fra hvilket flere Livskilder opvædede; det var Joh. Ruysbroek, Prioren i Klosteret Grünthal, som vi alt med et Par Ord have omtalt. Naar vi gaae til Bunts i hans Skrift, t. r. ville vi finde, at det er to Hjørnepunkter, som hele hans Betragtning dreier sig om; det ene er Religionens, og det andet er Selvfornægtelsens Begreb. I hiin Henseende lærer han, ligesaa ægte bibelsk som mystisk, at det egentlig er en Kamp mellem to Aander, Guds og Menneftets, hvoraf enten Sammensmeltningen fremgaaer, som er Religionens Væsen, eller Afstødelsen¹¹⁾; med Hensyn paa dette drager han den Slutning af hiin Sandhed, at Guds Kjerlighed maa saaledes drage og tvinge os, at intet Jordisk og intet Himmelsk kan afdrage os derfra (2 Cor. 5, 14, Rom 8, 38—39). Dette er Grundtankerne i hans og overhovedet de renere Mystikers System; det Dvrige hører til Betragtningens Fuldendelse; men besynderlig Opmærksomhed værd er det hos Ruysbroek, at Sjælens Fremgang til Evigheden fatter han som en Christi Tilfommelse i den, hvad der aabenbart svarer til Apostlens „Forvandling efter Christi Billede fra een Klarhed til den anden“ (2 Cor. 3, 18)¹²⁾. I begge Henseender er Ruysbroek een af Reformationens mærkeligste Propheter; thi aabenbart er Ketsfærdiggjørelsen af Troen, ei fjødeligt, men aandeligt opfattet, det Middelpunkt, den Pol, hvorom baade hiint Begreb af Religionen og af den selvfornægtende Kjerlighed dreier sig. Til

¹¹⁾ Jo Ruysbroecks geistliche Hochzeit 1, 56. (Schriften, von G. Arnold. Offenb. 1701. 4).

¹²⁾ Jo. Ruysbroecks geistliche Hochzeit, 1, 18, 63.

Ruysbroef kom, som vi hørte, Johann Tauler, men ogsaa Gerhard Groot (1340—1384)¹³), Stifteren af et kristeligt Forbund, der, uden den strenge Klosterdisciplin, alligevel vilde tilsejue sig alle Klosters Førdeler og forbinde dem med det praktisk-kristelige Liv — en Tanke, Udødelighed værd, og selv i dens ringere Udførelse en Moder til mangen evangelisk-kristelig Stordaad. Disse kristelige Venner, som sluttede sig til denne Tanke og stræbte at realisere den i deres Liv, kaldte sig: „Brødre af det fælleds Liv“ (fratres vitæ communis). De vilde efter de første Christnes Exempel have Alt tilfælleds, ligesom de overhovedet med Gerhard Groot i den Apostoliske Kirke saae den egentlige Prøvesten for alle senere Udviklinger af Kirken¹⁴). Udenbort vilde de ei gribe reformatorisk ind i de større Kredse, men udfylde den mindre, hvortil de troede at have et besynderlig Kald; og dog er een af deres Bøger (hvoraf de baade skrev og afskrev mange) — hvis ellers Thomas a Kempis (1380—1471) „om Christi Efterfølgelse“ med Rette bærer dennes Navn, som efter Florentius Radewin¹⁵) var een af Brødre-Forbundens mægtigste Støtter — et saa uforligneligt Sjele- og Verdensspeil paa den aandelige Betragtningens dybeste Grund, at den stedse har udøvet og vil udøve en henrivende Kraft over dem, som med Alvor spørge efter Saligheden; foruden at den tillige forsøgte at fremstille den Romerske Kirkes første Kjærlighed i al dens Glands og Jnde, for om muligt endnu ved dette ophøiede Billede at vinde Hjerterne¹⁶). Men som den Romerske Kirke ikke vendte tilbage hertil, saaledes vare hiint evangeliske Brødre-Samfundes Aar ei mange: hundrede Aar omtrent efter deres Stiftelse, da Reformationen steg op, dalede de. Luther stod som Forbeder ved deres Grav. I Hervøerden og maaskee paa flere Steder, som rask

¹³) Leben Ruysbroecks, Cap. 8. 11 (Arnolds Ausg.).

¹⁴) Udførligere er dette Brødrer-Samfundes Historie behandlet af Delprat die Brüderschaft des gemeinsamen Lebens (übers. von Mohrnick) og Ullmann Reformatoren vor der Reformation 2ter Bd. (Hamb. 1842).

¹⁵) Om Florentius Radewin see det anførte Værk af Ullmann, S. 94—113.

¹⁶) Det Sidste er ikke blot min Formodning; bestemte Steder af det ypperlige Værk pege derpaa.

vare evangeliserede, kunde de verdslige Opsynsmænd over Klostrene ei taale at see paa, at Gerhard Biscamp og de øvrige levende Brødre vedblev med deres egen Regel og Communion i Klosteret, de selv havde bygget og selv underholdt (1532—1543). Slik „evangelist“ Færd forstod Luther ikke. Han klagede lydeligt over saadanne „Mæster af Evangeliet, der satte deres Overeensstemmelse med Ordetalene deri, at nedbryde og ei at opbygge“. Han trøstede Brødrene, talte alvorligt og indtrængende med dem, der vilde forstyrre deres Fred, erindrede om, at disse Brødre („ærlige gamle Folk“, sagde han, „som det er billigt at skaane“) i alle væsentlige Stykker, hvad Være og Skikke angik, vare enige med Evangeliet, og raadede derfor (et i Sandhed Apostolisk Raad), at man skulde lade dem have og beholde deres christelige Frihed, aldenstund dog Herren havde sin Gjerning ogsaa blandt disse, og de under denne Friheds Form ved Christi Raade i Kjerlighed gavne Mange¹⁷⁾.

IV. To Mænd træde nu fremfor. Alt frem i dette reformatoriske Aarhundrede før Reformationen i Nederlandene, der ei blot rakte enkelte Brudstene, men ligesom fremstillede hele Bygnings-Dmritset til den vordende Reformation. Begge stode i Forbindelse med „Brødrene af det fælleds Liv“; begge bleve i Reformationens Morgenrøde, tildeels af Luther selv, vaktede af deres Slummer og indførte som mægtige-Bidner for den Gjerning, Gud i Aarhundreder havde forberedt. Den ene var Johann Goch (med Familienavnet Pupper, fra Landsbyen Goch i det Cleviske; Forstander for et Nonnekloster i Mecheln med Augustinerordenens Regel, hvilket han selv 1457 stiftede, † 1475), den anden den langt bekjendtere Johann Wessel fra Groeningen med Tilnavnet Gansfoet¹⁸⁾ (1420—1489). Hvad nu først Johann Goch angaaer (hvis Skrifter, sjøndt udgivne i Reformationens Dage, atter saak saaledes hen i Glemsel, at

¹⁷⁾ Luthers Briefe an die Klosterherren zu Heruoerden, an Biscamp u. a. April 1532 — October 1534; de Wettes Udg. IV, 358 ff. 560—562.

¹⁸⁾ Af en Forordelse af det ene Been, han havde. *Gerdes Historia Reformationis*, T. III, p. 10.

1760 Chr. Wilh. Fr. Walch udgav igjen eet af de betydeligste, som om det aldrig før havde seet Dagens Lys)¹⁹⁾, saa har han, i endnu langt høiere Grad end Wessel, det ubedragelige reformatoriske Kjendemærke, at medens han fuldfømt var dannet efter den Tids scholastiske Væsen og næsten ganske bevæger sig i den tilsvarende dialektiske Form (skjøndt han, som vi see, ved i „Dialoger“ at fremstille Grundtrækkene af sin aandelige Betragtning, søgte at bryde denne Form), saa er han dog den erklæreste Fiende, ei mindre end Luther og Melancthon, af alle scholastiske Begreber, der mere eller mindre optære Evangeliets Marv. „Den Korsfæstedes Erkjendelse“, det er saa at sige, hans theologiske Princip, men denne Erkjendelse var, efter ham, i dette Liv en nydende, i det høieste Gode dectagende (Joh. 17, 2), for høist at blive en beskuen²⁰⁾. „Det Eneste, som Christus har paalagt os, er „Hans Aag“; thi Han begjærer alene, at elskes af os. Som Skovens Dyr, bragte under Aaget, forlade den vilde Natur, og følge Førerens Bink, saaledes forlader det kjødelige Menneske, bragt under Kjærlighedens Aag, det kjødelige Liv. Hvad Bingerne ere for Fuglene, det er Kjærligheds-Aaget for os; ogsaa Bingerne synes at lægge en ny Bægt til Vegemet, og hæve det dog kun til Himlen²¹⁾. Derfor kan En ved tusind Løfter forbinde sig til et nok saa strengt Liv, han kan indeslutte sig under hvilken Munkedisciplin han vil, dog kommer han ei eet Skridt videre, hvis han ei i alle disse Dvælses bliver ledet af Aandens Frihed ved Kjærlighedens Aag. Thi der gives kun eet til Salighed nødvendigt Løfte, og det er det Løfte, vi aflægge i den hellige Daab²²⁾. Guds Villie i Christo er overalt det frembringende Princip; men fordi denne forholder sig til Alt, hvad der er uden for den, ei med Nødvendighed, men med Frihed, saa kan den ogsaa kun frembringe en fri Virkning: den evangeliske Lov er ordnet i Aandens Frihed; denne Lovs Form er den guddommelige Kjæ-

¹⁹⁾ Hans „dialogus de IV erroribus“, trykt allerede 1519 eller 1520 (s. a.), og atter efter et Haandskrift i *Walch* Monumenta medii ævi, Fasc. IV (Göt. 1760). Begge Udgaver (den første er bedre end den sidste) ere benyttede af mig.

²⁰⁾ *Jo. Gocchii* dialogus de IV erroribus, fol. 19 a. b.

²¹⁾ *Jo. Gocchii* dialogus de IV erroribus, fol. 23, b.

²²⁾ *Jo. Gocchii* dialogus de IV erroribus, fol. 27, a.

ligheds Regel²³). Saa maa da i Kirken ved Siden af denne Frihed en Fuldkommenhed raade, som langt overgaaer alle selvvalgte Gudsfrygtigheds Dvælseser. Paa Spidsen staaer her den evangeliske Armod, der har en tilsvarende evangelisk Rigdom. Thi som man bør skjelne mellem de Fattige efter denne Verden og de evangelisk Fattige, saaledes maa man adskille dem, som ere rige i denne Verden, og de evangelisk Rige. Evangelisk rige ere de, som kunne sige med Apostlen: „Christus er mit Liv, Døden er min Binding“ (Phil. 1, 21), der ere som de Fattige, og dog gjøre Mange rige, som de, der Intet have, og dog have Alt (2 Cor. 6, 10)²⁴). — Betragt vi fra denne Standpunkt den evangeliske Lov, saa opdage vi fire Grundvildfarelser derimod, som forduikle denne Lov og forstyrre den Christnes Fred. Den første er den, ifølge hvilken man erklærede den Mosaiske Lovs Lag for nødvendig til Salighed; den anden den modsatte, som ei heller agter Troens Gjæringer for nødvendige; den tredje den, som, i det den vil afstode begge disse Vildfarelser, holder den frie Villies Kræfter for tilstrækkelige til at opfylde Guds Lov (det Pelagianste Kjætterier); den fjerde endelig den, som agter Aandens Frihed efter Troens indvortes Bevægelse ei for nok, men fordrer ovenikjøbet et bindende Løfte, og saaledes indtvinger den evangeliske Frihed under Løfte-Trældommen (vore Dages pelagianste Pharisaisme)²⁵).

J endnu videre Tankfreds end Goch bevægede Johann Wessel sig, (1419—1489) skjøndt ei altid med samme Sikkerhed; navnlig famler han i Læren om Nadverens Sacrament, skjøndt naturligviis den her for Dagen trædende Spiritualisme (falsk aandelig Opfattelse af Sacramentets Væsen) har en langt større Undskyldning end denne Betragtningens Fornægtelse af Zwingli i Reformationens Dage selv. Forresten var det intet Under, at Reformationen ogsaa i ham erkjendte Kjød af dens Kjød og Been af dens Been; thi netop Reformationens Hovedsætning og Grundvold fra den ene Side, om Kirkens Forhold til Guds Ord, havde

²³) Jo. Gocchii dialogus de IV erroribus, fol. 36 a.

²⁴) Jo. Gocchii dialogus de IV erroribus, fol. 45, b, 46.

²⁵) Jo. Gocchii dialogus de IV erroribus, fol. 2, b. — 11 b. Bore Maadeholdsfælskaber kunne her læse, hvad et evangelisk Bidne udaf den Romerske Kirke selv c. 1450 vilde have dømt om deres Standpunkt.

havde han givet det meest træffende Udtryk. „Vi troe“, siger han, „for Guds Skyld Evangeliet, og for Evangeliets Skyld Kirken og Paven, men ikke omvendt Evangeliet for Kirkens Skyld“²⁶⁾. Overalt skjelnede han skarpt mellem menneskeligt og guddommeligt Vidnesbyrd, og, som Skriften var ham det høieste Lys for de Troende, saaledes fordrede han, at Kirke magtens Væsen skulde bestemmes efter dens Rod, efter Herrens Ord selv, og ei efter Tidernes vakkende Dom eller menneskelige Systemer. Han kom saaledes ind paa Reformationens praktiske Gebeet, som det nu allerede beskrevs, og har her vundet eet stort Slæg, for det sidste, i Reformationens Dage selv, afgjorde Sagen. Med G och har han Modsatningen mod Alt det, hvad Reformatorerne kalde „menneskelige Traditioner“ tilfældes, men langt klarere end denne har han udtalt de evangeliske Grundsætninger om Præstedømmet og om Kirkens Myndighed. G och siger rigtigt, at det sande præstelige Liv er et Afbillede af det Apostoliske Liv; han tilføier endog, fuldkommen i Reformationens Aand, at Præstedømmet er den høieste Ordning i Kirken, og at den Magt, Biskoppen forresten har, den har han kun efter menneskelig Vedtægt og Sædvane²⁷⁾; men det nøiere Bestemmende, Dpfyldelsen til disse Sætninger, skyldes vi Wessels skarpe, djerne Aand. „Præsten“, siger denne, „forretter den besynderlige Tjeneste, men han udøver ingen Magtfuldkommenheds Ret; thi det aandelige Liv, som frembringes ved den Hellig Aands Raade, det skjenkes af Jngen, uden af Kristus. Derfor i Poenitentsens Sacramente, der er Præsten ikke Dommer, eller den, som tilgiver Synderne, saa lidet som han er den, der reuser i Daaben“²⁸⁾. Selv over det flibrige Spørgsmaal om Forholdet mellem det almindelige Præstedømme, som Apostlene med Propheeterne tillægge alle Troende, og det præstelige Embede i Kirken — et Spørgsmaal, ved hvis Besvarelse endog Luther i sine tidligere Skrifter ei altid undgik Udtryk, der ere Mistydning underkastede —²⁹⁾

²⁶⁾ Jo. Wesseli de potestate ecclesiastica, Opp., p. 759.

²⁷⁾ Jo. Cocchii dialogus de IV erroribus, fol. 41—42.

²⁸⁾ Jo. Wesseli de sacramento poenitentiaæ, Opp., p. 784.

²⁹⁾ Sammenl. Afhandlingen: „Ueber den christlichen Begriff der Hierarchie und die unchristliche Verunstaltung desselben“ i Zeitschrift für Luther. Theologie 1845, II.

gaaer Wessel med sikker Fod³⁰). Og saa forresten danne hans Skrifter i dogmatisk Henseende en Guldgrube, hvoraf endnu mangt et Stykke med Fordeel kunde hentes, om end ei nogen ny Aare var at bryde. Det er vist, at Luther har lært meget af ham, og derfor undre vi os ei over det herlige Vidnesbyrd, han, ved Udgivelsen af en Deel af Wessels Skrifter 1522³¹), giver denne Lærer. „Besyderligt“, siger han, „styrker og glæder det mig, at denne ypperlige christelige Lærer, om hvem man med Rette kan sige med Propheten Jesaias, at han var lært af Gud, i Gæt og Alt stemmer overeens med mig. Man straffer mig jo ofte, fordi jeg synes for haard og skarp; lad dem da lære Sagen hos Wessel, paa hvis Bøger de ikke kunne udsætte dette, i det han afhandler Tingene med ligesaa megen Lempe som Trofastab. Men vor Herre Jesus Christus give os mange andre saadanne Basilios!“³²). Allermærkeligst maae vi dog finde det prophetiske Syn, som efter Beretning fra en sikker Haand havde uddannet sig hos Wessel. Kort før sin salige Død nemlig yttrede han for en ham hengiven Yngling, der havde været hans Tilhører, Johann Ostendorp (han var senere Domherre i Deventer): „Kjære Yngling, du skal endnu leve og see den Dag, da de nyere scholastiske Stridstheologers Lære skal opgives næsten af alle Christne“. Tre Aar, før Wessel blundede, fødtes, som bekendt, 1486 M. Luther. Ostendorp fortalte hiint Ord til Noviomagus 1520³³).

V. Nu see vi klart, hvorledes Alt af Gud var forberedt til at give Reformationen baade et Herberg og en Kampplads i Nederlandene; hvor snart begge Dele stedte, hvor kraftig her Gnisterne af den Lutherste Aand grebe om sig, det er det, hvad vi nu skulle saae at høre. Ei uemlig som om Folket i Brabant og Flandern havde været det værd fremfor andre; de vare det ligesaa lidet, som det Tydske Folk var (hvad man nu drømmende ymter om) forudbestemt ved en Slags Udvælgelse til

³⁰) Jo. Wesseli de sacramento poenitentiae, Opp., p. 775.

³¹) Under Litsen: Farrago rerum theologicarum.

³²) Luthers Werke, XIV., 221 f.

³³) Luthers Werke, XIV., 222 f.

Reformationens Fostermøder; thi næppe havde da den eneste af Luthers Bønner, hvor han fornam, han ikke blev bønhørt, ihvor ivrig end han bad, været den „for hans kjære Tydskere“³⁴). Tvertimod ogsaa hiint Folk, det Hollandske og Blaemske, var i det Hele taget saaledes stemt og findet som dets Blomster dengang, den berømte Erasmus fra Rotterdam: fløgtigt og nemt til mange Slags Bidskab og Kunst, seent og trepent til alvorlig Omvendelse, kjødeligt ofte under aandeligt Skin, vaklende og ustadigt i sine Forsætter og Zdrætter. Det er den frie Naade alene, som for herligere sig i alle ufortjente Gaver; naar et Folk glemmer den, og sætter sig selv istedet for Gud, da er dets Maal fuldt.

Og netop denne ene Tanke om Guds frie Naade, om Retfærdiggjørelse ei af Gjerninger, paa det intet Menneſke skal rose sig, men af Troen, den var det, der som et Lyn slog ned i alle Aander paa Reformationens Tid. Det maatte faa være, som Wessels, Gochs og de øvrige Nederlandske Sandhedsvidners Færd bebudede det, at den sande Kirke-Fornyelse (og den er væsentlig under det Nye Testamente kun een, ligesom den var kun een, gennem Profheterne, under det Gamle Testamente) skulde være ei anderledes end Menneſkets Fornyelse af Guds Aand, faa det bliver ganske ringe og ydmyget, og fra den dybeste Fornedrelses Rod et aandeligt Liv udspirer, der ei anderledes kan holde sig end som Blomstens Kalk, ved at gjemme det kostbareste, al Frugtbareheds Kilde, i den dybeste Grund.

Langt fra var det dog, at Reformationen saaledes, i dette sit Grundbegreb, strax erkjendtes af de fløgtige Nederlændere. Havde det staaet i Erasmus's Haand (og han tog den første

---

³⁴) Luthers Sermon, daß man Kinder zur Schule halte; Werke X. „Ich bitte Gott um ein gnädiges Stündlein, daß er mich von hinnen nehme, und nicht sehen lasse den Jammer, so über Deutschland gehen muß; denn ich halte, wenn zehen Moses ständen und für uns beteten, so würden sie Nichts ausrichten. So fühle ich auch, wenn ich für mein liebes Deutschland beten will, daß mir daß Gebet zurückprallet, und will nicht hinaufdringen, wie es sonst thut, wenn ich für andre Sachen bitte. Denn es wird werden, daß Gott wird Loth erlösen und Sodomam versenken.“ — Man sammenligne med denne Spaa-dom de sidste Dages kirkelige og verdslige Begivenheder i Tyssland.

løselige Kundskab om Reformationen først mod Slutningen af Aaret 1518³⁵), saa skulde det Hele have bestaaet i en lempelig Affkaffelse af de groveste Misbrug, uden at lægge Dren ved Træets Rod, i en Dplivelse af det, han sværmede for, og som unægtelig i Guds Haand har banet Reformationen Bei: den klæsifte Lærdom, og i en deraf udspringende større Frihed af de menneskelige Forhold i Almindelighed. Thi, som han karakteriserer sig selv ligesaa sandt som naivt, det aandelige Sværds Førelse til det vinder Seier var (endog han har skrevet en beromt Bog om „den christelige Stridsmand“) ikke hans Sag; „ikke alle“, siger han, „have Kraft nok til Martyriet; jeg frygter for naar det kom til noget Røre, vilde jeg efterligne Petrus“³⁶). Men selv blandt hans Jevnbaarne i klæsiff Dannelsen og Lærdom vare, som vi vil faae at høre, Mange, der lærte at føre hiint Sværd, som han ei skammede sig ved at faste hen; thi, sagde han, „længe før Nogen tænkte paa Luther, har jeg skrevet mange Bøger, og dog finder man ikke eet Ord i dem alle, som stemmer med Lutheranerne; dog hører ikke een Stavelse i alle Luthers Bøger mig til; men alligevel vil jeg vedblive i al Stilhed at forsvare, hvad jeg har erkjendt for Ret“³⁷). Meest Tak ere vi uden Tvivl Erasmus skyldige ei for hans Kamp, og ei for hans Erkjendelse, men for de mangfoldige Angivelser til Tidens Historie, som hans rige Brevsamling indeholder, da han stod i venlige eller fiendtlige Forhold til næsten alle paa Skuepladsen fremtrædende Personer. Vi ere saaledes satte i Stand til, ligesom Skridt for Skridt at følge Udviklingen og selv at være Tilskuere deraf.

Det første Røre af det Slags, som Erasmus var saa bange for, skedte netop paa det Universitet, som han selv oftere priser som en Fostermoder og Amme for den ædlest videnskabelige Dan-

³⁵) *Erasmi* Epist. 317 (Operum, Lugd. Bat. 1703, Tom III, 1; p. 322); „Lutherus tam ignotus mihi, quam cui ignotissimus; nec adhuc vacavit hominis libros evolvere præter unam & alteram pagellam“ (18 Maii 1518). Af et Brev fra 31te Juli s. A. (l. c. p. 334) see vi dog, at han havde faaet Hastværk med at læse nogle af Luthers Skrifter.

³⁶) *Erasmi* Epist. 583, 5 Jul. 1521, Opp. III., 1, p. 651.

³⁷) *Erasmi* Epist. 583, l. c., Epist. 675, Opp. III., 1, p. 794.

nelse, saa det dengang kappedes om Prisen med Paris, som mindst af alle befængt med det Lutheriske Kjetteries Gift³⁸⁾ — paa Universitetet Löwen. Det var 1519. Skjøndt det endnu blot var som et Skrald af Luthers Vidnesbyrd fra det Fjerne, skjøndt man endnu ei havde rustet sig paa Universitetet, som senere Jacob Latomus o. a., til offentlig at bekjæmpe Lutheriske Læresætninger (som bekjendt blev Reformatoren dem ei een Gang Svar skyldig), saa kan dog Erasmus, hvor han beretter os det, ei finde Ord nok til at beskrive den almindelig raadende Gjæring. „Det er ikke muligt“, siger han i et Brev til Luther fra 30te Mai 1519 (hvori paa een gang hans eget blot humanistiske Standpunkt og den Anerkjendelse, Luther rask havde vundet ei blot i Tydskland, speiler sig) „med Ord at udtrykke, hvilke Dyrtoier Dine Skrifter her have afstedkommet. De meente, at have faaet en Anledning til at undertrykke de ædle Videnskaber, hvilke de hade med et fuldkomment Had, i den Tanke, at de fordunkle den theologiske Majestæt; thi denne sætte de langt høiere end Christus. Hele Sagen udfægtes med Skraal, med plumpe Bestyldninger, med falske, lovtværkeriske Angivelser, saa havde jeg ikke selv personlig nærværende seet, ja følt det (thi endnu raabe de bestandig paa, at jeg er dette Parties Banneryfører, endnu ymte de om, at jeg har hjulpet Dig ved Dine Skrifters Affattelse), da vilde jeg aldrig have troet, at Theologer saaledes kunde bære sig ad som Galninge. Man skulde næsten troe, det var en Dmgangssot. Og dog var det i Begyndelsen kun faae, som denne Syge kom fra; men efterhaanden greb den alt Flere og Flere an, saa nu en stor Deel af dette temmelig stærk besøgte Universitet er revet hen i Strømmen“³⁹⁾. Det Mærkeligste ved dette Löwenske Forspil var imidlertid to Punkter. Den ene er i det mindste antydet i Erasmus's Breve; det er den, at selv paa Universitetet Löwen var Enkelte, der, ganske i Modsetning til deres øvrige Colleger, gave Reformationen i nogen Maade Bisald (hvoraf da rimeligviis og den heftige Riv er at forklare⁴⁰⁾).

³⁸⁾ *Erasmi Epist.* 694, 2 Sept. 1524; *Opp.* III., 1, p. 812.

³⁹⁾ *Erasmi Epist.* 427, 30 Maii 1519; *Opp.* III., 1, p. 444.

⁴⁰⁾ *Erasmi Epist.* 427, l. c.: „Sunt et hic (Lovanii), quorum est eximius quidam, qui Tuis favent.“

Den anden, som Erasmus meget ofte omtaler er den, at her for første Gang fremtraadte to Mænd, der i lige Grad i det mindste senere, vare Reformationens og Erasmus's Arvefiender (thi endog han Intet vilde have at bestille med den, saa gav den ham nok at bestille med sig). Den første, Hieronymus Alexander, en døbt Jøde, tilsidst Erkebisp af Brindisi, stod i tidligere Dage i nøie Forhold til Erasmus, der paa mange Steder kalder ham „sin gamle Ven“ (det var dog et Venstabs af dets Slags, som det gamle Ordsprog siger om: „Allemands Ven, Hvermands Gjæk“); men dette var dog allerede forbi, da Alexander 1520 kom til Löwen, og, som Erasmus siger, gal, som han var, blev endnu gjort ti Gange værre og mere forbittet af dem, som der ophidsede ham⁴¹). Hvorledes man hermed skal forene det Lov, Erasmus giver ham for en „ædel Humanitet“, seer man ikke, skjøndt det aabenbart ei manglede ham paa Dannelse; thi han var, som den samme siger, „lyndig i tre Sprog“⁴²). Den anden var en Carmelitermunk, Nicolaus af Egmond (Egmondanus), hvis forvorne frække Sind, der overalt brugte Religionen som en Masse, lyser saa klart igjennem, at alle Erasmus's Smædeord om ham, der var hans personlig arrige Fiende og hadede ham endnu langt mere end Luther, dog maae agtes væsentlig at indeholde Sandhed. Et Par Livstræk (ligeledes opbevarede af Erasmus) karakterisere fuldkomment hans Stridsmaade, forsaavidt han ei, som senere, fik materielle Baaben i Hænderne. Han udraabte Erasmus for en Antichrist, fordi denne (1521) havde udgivet det nye Testaments græske Text. Da Erasmus bad ham, vise ham Feilene deri, sagde han, han havde ikke havt Tid til at læse det⁴³). Naar de theologiske Baccalaurei ansøgte et Skriftested for denne eller hiin Lære, sagde han: „Det er en Luthersk Beviisforelse; jeg protesterer høitidelig mod at svare derpaa“⁴⁴). — Med disse Mænd og lignende skulde den No.

41) *Erasmi* Epist. 583, l. c.

42) *Erasmi* Epist. 233; Opp. III., I, p. 230. Epist. 543, l. c., p. 592.

43) *Erasmi* Epist. 746; Opp. III., I, p. 865

44) *Erasmi* Epist. 679; Opp.-III., I, p. 798.

merste Kirkes Sag udfores i Nederlandene; hvorledes de traadte op mod den evangeliske Kirke, skal det Følgende berette os.

Medens nu Theologerne i Löwen (7de November) 1519 udgave en Bandbulle imod Luthers Skrifter, som forargelige for Christi Kirke, og fordømte dem i Kraft af Være-Autoriteten til at brændes, men Forfatteren til at gjenfalde og afsværge dem⁴⁵⁾ (Bullen approberedes den følgende Maaned af Paven Hadrian VI.), sprang Gnister af Evangeliet paa eengang til Dordrecht og Antwerpen. For hine Uroligheder i Holland gav man atter Erasmus, Reformationens uvillige Korsdrager, Skyld⁴⁶⁾. Mægtigere var den Lue, der opflammedes i Antwerpen; thi rigt var det reformatoriske Stof, som der siden mere end eet Aarhundrede havde samlet sig.

VI. Naar vi sammenligne Antwerpen og Löwen i Reformationens første Dage, saa rinde os Herrens Ord ihu om hans anden Tilkommelses Dage: „To skulle male paa een Mølle; een skal antages og den anden forlades“ (Matth. 24, 41). Löwens lærde Glands maatte blegne for det friske kristelige Fjolkeliv i Antwerpen. Her, i denne Stad, samlede sig hele Dypcæffelsen i Augustinerklosteret som dens Udgangs- og Middelpunkt; uden at vi vide, hvorledes det gif til, vare snart alle Munkene vundne for Reformationen. Det nye Lys smeltede sammen med det gamle, som de kjendte fra Flanderns sidste Apostle. Augustinerklosterets Prior dengang, Jakob Spreng, var besynderlig nidkjær i Herrens Gjerning; om ham vidner selv Erasmus i det ovenanførte Brev til Luther: „Der er en Prior i Klosteret i Antwerpen, en oprigtig kristelig Mand, som elsker Dig overordentlig, Din fordums Discipel, som han bevidner. Det er næsten den eneste, som prædiker Christum der; de øvrige fast alle prædike enten mennesselige Dypfindelser eller hvad der sigter til deres egen Binding“⁴⁷⁾. Der var et Aarstid fra han optraadte til den egentlige Forsølgelse udbrod, en Roligheds-

45) Luthers Werke XV., 1592—1598.

46) *Erasmii* Epist. 491; Opp. III., I, p. 537; Epist. 562, I. c., p. 592.

47) *Erasmii* Epist. 427; Opp. III., I, p. 445.

Stund for Evangeliet — og hvor kraftigt har det selv i denne forte Tid fæstet Rod! Dog saae man Røgen af Branden. Hier. Alexander begyndte sin formeentlige Herrefærd allerede mod Slutningen af 1520; først lod han opbrænde nogle Lutherse Bøger i Löwen, just som Keiseren forlod Byen; derpaa foranstaltede han en anden Bogbrand i Lüttich, strax efter en tredie i Cöln⁴⁸⁾. Ved den første gif det dog, som et samtidigt Dienvidne fortæller, heelt underligt til: i Folkeoplobet, som opstod derved, slæbte Studenterne og andre en heel Mængde Bøger til, for at offre dem til Ilden; men de fleste vare af det Slags, man pleier at kalde Postilryttere⁴⁹⁾, de færreste var M. Luthers Bøger.⁵⁰⁾

Imidlertid grebe Evangeliets Luer alt mere om sig i Augustinerklosteret; Jac. Spreng (som det pleier at gaae, naar et Menneske er troe i Herrens Gjerning) synes at have vundet i Kraft; hele Klosteret blev, inden man forsaae sig det, lutherst. Man søgte altsaa at stille Prioeren derfra, som hidtil Hovedet for Urolighederne. Allerede i Februar 1520 blev han, og, som det synes, en Deel af hans Brødre stævnedes for en Apostolisk-keiserlig Commission i Brüffel. Hier. Alexander præsiderede som Apostolisk Commissar; desuden sadde Kantøleren af Brabant, en Suffraganbiskop af Cambray og Keiserens Striftesfader, Joh. Clapio, i den. Man havde udvalgt 30 Artifler af Luthers Skrifter, saadanne, der navnlig udtrykke en vis moralsk Rigorisme, som Reformationen i dens første Dage fandt nødvendig, for at oprykke Pelagianismen med Rode, men som unægtelig endnu kunde søge, og senere fandt, en Begrændsning. Disse Sætninger (om Synden, Friheden o. s. v.) forelagdes Spreng til at affværges; hvis ikke, truede man, ventede Baalet ham strax. Han blev eet Dieblif svag, og underkrev den forlangte Affværgelse (Palinodie), som man flux besør-

⁴⁸⁾ Nøiagtigt efter Erasmus's Angivelser; *Erasmi Epist.* 543, II Nov. 1520; *Opp.* III., I, 592.

⁴⁹⁾ Som „Dormi secure“, „Tartaret“, „Sermones discipuli“ og andre af de brugteste Postiller i Middelalderen.

⁵⁰⁾ Angivelsen efter et samtidigt Dienvidne, der i en paa Universitetsbibliotheket i Leipzig opbevaret Brochure (fra 1520) fortæller det. *Zvf. Gerdes historia Evangelii renovati*, Tom III., p. 21.

gede trykt i Leipzig⁵¹⁾. Imod de Lutherste Sætninger var her Modføtningen saaledes fremsat, at den opstillede et Begreb om Gjerningers Fortjenstlighed og Friheden, som aabenbart ophævede den frie, uforfkyldte Naade. Med Spreng affoor en anden Munk ved Navn Hermann; flere bleve endnu tvungne dertil. Een, Melchior Mirisch, troede, ved Forslagenhed at hjælpe sig ud, saa han ei blev nødt til at underskrive; „det vil sige“, siger Luther (hvem hele Sagens Fremgang var bekjendt af et Brev fra Mirisch til Spalatin), „han tilbød Satan og skrømtede Christi Erkjendelse — en daarlige Roes!“

Retfærdige ere Herrens Veie. Medens den af egen Klogt hoverende Mirisch vendte tilbage, som Apostlen med et stærkt Udtryk siger, liig Hunden til sit eget Spyge (2 Petr. 2, 22), og fra en Bekjender blev Evangeliets Forsfølger, følte Jac. Spreng den dybeste Kuelse over, at han af Mennefsfrygt havde fornægtet Evangeliet. Han optraadte ei længe efter i Brügge, hvorhen man havde forviist ham, med det gode Vidnesbyrd, bestrev i en sønderknust Aand Historien om sit Fald, og bad i en bevægelig Skrivelse sin forrige Menighed i Antwerpen, at de dog ei skulde tilskrive Læren, men hans mennefselige Skøbelighed hans Fornægtelse, og at de i Troens og Salighedens Sag slet ikke vilde see paa noget Mennefs, men alene paa Guds Ords Myndighed⁵²⁾. Men nu blev han, som det synes 1522, anden Gang fanget af Modstanderne og ført tilbage til Fængslet i Brüssel; og han havde ei undgaaet Baalet, hvis ei en medlidende Franciscaner havde befriet ham. Han ilede til Wittenberg og blev ei længe efter (1523), paa Henrik fra Zütphens anbefaling (om hvem vi snart skulle faae mere at høre), valgt til evangelisk Præst ved Marielirken i Bremen⁵³⁾.

I hine begyndende Forsølgelser skal man dog ingenlunde

51) Luthers Briefe an Joh. Lange, 11 Juni, 12 April, 26 Juni 1522; De Wettes Ausg. II., 180 f. 207. 213. *Gerdes historia Evangelii renovati*, Tom. III., p. 23.

52) *Seckendorff historia Lutheranismi*, I., § 51. *Gerdes historia Evangelii renovati*, T. III., p. 24. 25.

53) *Seckendorff historia Lutheranismi*, I., p. 179. *Gerdes historia Evang. renov.*, I. c.

troe, at Folkestemningen i Nederlandene var ndtalt; den var tværtimod Reformationen afgjort gunstig og blev det bestandig mere, saa selv de, der officielt maatte bekjæmpe hvad der kaldtes den nye Lære, dog saae en Glands af Reformationen paa dens Vej gennem Landene, eller i det mindste, som Erasmus, vendte de Misbrug Ryggen, der, efter deres Mening, alene havde fremkaldt den. Til de sidste hørte den bekjendte Prælat, Biskop Philipp af Burgund, (1524) en Reformator i Erasmiss Land, ei fri for fjødelig Sands, som denne, men dog en skarp Fiende af den øvrige Geistligheds og Muufenes Kjødighed; den største Tjeneste viste han uden Tvivl Reformationen ved at give sin Kaplan, Gerhard Noviomagus (med Tilnavnet Geldenhauer formedelt hans Fædreneprovincs Geldern) et Slags Frihedsbrev til at prædike den evangeliske Lære, hvøraf denne paa bedste Maade benyttede sig, og vandt i Geldern mange Sjele for Reformationen. Til de første maae vi regne ei blot en Herre af Ravenstein, som efter en gammel Beretning, ved Reiscrens Taffel, da Talen just faldt paa Luther, skal have udbrudt i de Ord: „Det er eet Christenmenneske, som endelig efter fire hundrede Aar er opstaaet, og ham vil Paven dræbe“, men ogsaa Nederlandenes Statholderinde selv, Margarethe af Parma, Keiser Carl V. Fæster. Da nemlig de Löwenste Doctorer frembare for hende deres Klager over, at Luther med sine Skrifter undergravede Kirken, saa spurgte hun dem: Hvad er det for en Luther? Og da disse svarede: Na, det er en ulærd Munk“, sagde hun: „Nu vel, saa skriver da J mange Lærde mod den ene Ulærde; sikkerlig vil da hele Verden troe mere de mange Lærde, end den ene Ulærde!“⁵⁵⁾

⁵⁴⁾ „Hedningerne“, pleiede han at sige, „levede bedre end de, som nu foreskrive de Christne Love.“ See: *Gerhardi Noviomagi Philippus Burgundus*, p. 153, og om Biskoppens Charakter overhovedet samme Bog, p. 183—185. 203.

⁵⁵⁾ *Gerdes historia Evangelii renovati*, T. III., p. 22 f. Til saadanne instinctmæssige Domme af christelige Sjele høre og de Ord, som en Greve af Nassau (Statholder i Flandern, Brabant og Holland) henvendte til Præsterne i Haag, da de klagede for ham over den Lutherste Læres Fremgang: „Gaaer hen og prædiker Christi Ewange-

VII. Et Hovedaffnit i denne Historie danner det bekjendte Wormser Edict (26 Mai 1521) imod Luthers Lære, Person og Skrifter, samt Tilhængere. Det kan slet ikke forundre os, at, skjøndt Reformationen havde et firehundredaarigt Bidnesbyrd (fra Grændsen af det tolvte begynde Aarelsene der forkynde den), den dog selv der, hvor dens Bugge stod, blev miskjendt af de Fleste. Forblindende var endnu det „Romerste“ Riges Glands, skjøndt længst blegnet, med hvilken Kirkens Magt samsmeltede til een Herlighed, af hvilken baade verdslig og geistlig Myndighed laante sin fasteste Stotte. Det var denne Tanke fornemmelig, som beherskede alle Keiserens Carl V. Skridt siden hans Ankomst til Tydssland, som navnlig og bestemte Udfaldet af Rigsdagen til Worms. Vi veed, hvorledes Luther gif derhen — en tung Gang for Kjøb og Blod, men herlig for en Christi Stridsmand, saa den store Feltherre Georg af Frundsberg vel havde Ret i at henvende de Ord til ham: „Min gode Munk, du gaaer nu en Gang, at indtage et saadant Stade, som jeg og mangen Overste ei har gjort i den alvorligste Slagsorden; er Du i den rette Mening og vis i Din Sag, saa far kun fort, Gud skal ei forlade Dig“⁵⁶⁾ — vi veed hvorledes han stod der, beredt til enhver Regnskabsaflæggelse for hvad han i Guds Navn, tvunget af den evangeliske Sandheds Kraft, havde vidnet, og dog ydmygelig bekjendende, at han i sine Skrifter, saavidt de vare rettede mod Privatpersoner, vel i maangt et Ord kunde have forløbet sig, uden at dog det gjorde noget Skaar i Bidnesbyrddet selv; hvorledes han, henstillende sig under det høieste Mønster og Forbillede (under Christo selv, der, da han adspurgtes om sin Lære for Ypperstepræsten Hannas, og Ypperstepræstens Tjener havde givet ham en Kindhest, svarede: „Haver jeg talt ilde, saa beviis at det er ilde“), begjerede, at man skulde overbevise ham af de prophetiske og apostoliske Skrifter, som de eneste der kunde afgjøre over Lærens rette Sammenhæng og Kirkens Stikkelse til enhver given Tid. Der er ingen Tvivl om, at

---

lium puurt som Luther, uden at give nogen Anstød, og I skulle ingen Grund til Klage have“.

⁵⁶⁾ Marheinecke Geschichte der teutschen Reformation, I. 358 f.

denne klare Befindighed tilligemed det Apostoliske Mod, som ei forlod Luther i Farens Time (saa han endog, da man æfseede det af ham for Keiserens Skyld, der endnu ei godt forstod Tydsk, gjentog alle sine Paaastande i det Latinske Tungemaal), denne rette guddommelige Standpunkt, hvorpaa han, som en, hvis Samvittighed var fangen i Guds Ord, sagde: „Her staaer jeg, jeg kan ei anderledes, Gud hjælpe mig“, mere end noget Andet bidrog til det Naadehold, hvormed man endnu behandlede Luther, til det frie Reide af 21 Dage, som den 26de April, da han forlod Worms, blev givet ham. Men Keiseren, foruden det han, som sagt, saae sit Rige og sin politiske Magt grundfæstet af det givne Forhold til den romerske Kirke, ophidsedes daglig af fremmede Raadgivere, han i Snesetal forte med sig, fremfor Alt og af Hieron. Aleander. Udfaldet af Sagen var let at forudsee. Allerede den 19de April havde han i et Rescript til Churfyrsterne og Rigets Stænder forkyndt, at han, som nedstammende fra den Tydske Nations allerchristeligste Keisere og fra de katholske Konger i Spanien, der havde efterladt ham som et dyrebart Arvegods den katholske Kirkes Vedtægter, var beredt til at offre Liv og Blod for at forsvare Troen og Alt, hvormed man, navnlig paa de sidste Concilier i Costniz og Basel, havde værnet om den; thi uhort var det jo dog og en evig Skampet paa det herlige Tydske Folks Navn, naar man vilde stemple til christelig Være eller endog blot taale, hvad der stred mod den menige Christenheds Troe i tusinde Aar og længere⁵⁷). Den samme officielle Tone aandede Wormser Edictet selv, og søiede til Forsættet Udførelsen, til den vældige Trudsel Sværdets Ret. Den høiædle Tydske Nation, hedd det blandt i dette Edict, vilde, hvis saadant Kjetterie ei udryddedes, oprykkes med Roden, og, som en Folge deraf, alle andre Folf rystes i deres inderste Grundvolde, al Sædelighed, Orden, Fred og christelig Troe forsvinde fra Jorden. Desaaarsag, skjøndt et Menneffe, som Martin Luther, efter den christelige Kirkes Brug allerede var fordømt som aabenbar Kjetter, havde man dog af besynderlig Mildhed og Godhed med Flid undersøgt hele Sagen i Worms; men da

⁵⁷) Luthers Werke (Walchs Ausg.), XV., 2235 f.

han ogsaa her havde viist sig som haardnaffet og forstøffet, ja vovet, at sætte sin Regel imod Fædrenes, Conciliernes og Pavenes Myndighed, saa skulde han nu, til den almægtige Guds Lov og christlige Troes Bestjermelse, holdes, ifølge den Havelige Bulle, af Alle og erklæres for et fra Guds Kirke affondret Veddemod, for en forhærdet og aabenbar Kjætter. Ingen skulde, fra den 14de Mai af, under Straf af at falde i Majestætsforbrydelse og den høieste Rigens Fredløshed⁵⁸⁾, vove at huse eller herberge ham, at give ham Mad og Drikke, eller Tilhold af hvad Art nævnes kan, men derimod voldelig gribe og fængsle ham. Mod alle hans Tilhængere og Belyndere skulde forfares paa samme Viis, deres Gods, rørligt og urørligt, være med Rette hjemfalden til hvem som tog det. Hans forgiftede Skrifter og Bøger, Latinske og Tydske, skulde opbrændes og tilintetgjøres, ei mindre alle Udtog og Utskrifter deraf, og skulde hver Mand i saa Henseende gaae de Havelige Commissarer trolig til Haande. Saa skulde og dette Edict i al Fremtid ansees for en ubrødelig Lov; og mod Overtræderen af disse Artikler skulde der handles i Medfør af de i den piinlige Act fastsatte Bestemmelser, i Følge det hvad der er bestemt om Banden og Rigens Fredløshed. Hvorefter Alle og Enhver sig havde at rette⁵⁹⁾.

Wormser Edictet gav Keisermagten, uden Spysodde og Glavind, et uforvindeligt Stød i Tydskland; thi langt fra at blive udført, fremkaldte det kun Remonstrationer selv af mange som ikke vare enige med Luther⁶⁰⁾. Han selv sad under Guds Binger paa Wartburg, hvorhen, som bekjendt, Churfyrsten af Sachsen havde ladet ham føre, og blev alt mere og mere, under Ordets slittige Overveielse, inderlig overtydet om, hvad han allerede i Worms prædicatede for Churfyrsterne og Rigets Stænder, „at dette hellige Guds Ord, hvori ei blot Menneffets evige Liv, men ogsaa Englenes Glæde og Fryd staaer (Matth. 4, 4.

⁵⁸⁾ Des Reichs Acht und Aberacht.

⁵⁹⁾ Luthers Werke, XV., 2264—2280.

⁶⁰⁾ See f. Ex. det mærkelige Stykke: „Hans v. Rechenbergt (Schlesfischen Oberamtsdirectors) Schreiben an den Churfürsten von Sachsen“ med Svaret derpaa, Luthers Werke XV., 2282 ff.

1 Petr. 1, 14), skal være ubunden af al menneſkelig Magt, ſaa Apoſtlen agter ſig ſelv og alle Engle og Hellige forbandede, hvis Nogen vilde ryffe en Tøddel deraf" (Gal. 1, 8)⁶¹). Men Hier. Alexander triumpherede; thi, ſagde han, „have vi end intet Stort udrettet paa denne Rigsdag, det er dog viſt, at vi ved dette Edict vilde fremfalde et Myrderie i Tydſkland, hvorved Tydſkerne, rafende mod deres Indvolde, ſnart vilde quæles i deres eget Blod“⁶²).

VIII. I Nederlandene blev Wormſer Edictet publiceret under ſamme Datum ſom i Tydſkland, den 26de Mai 1521, og, ſom det ſynes af et Sted hos Erasmus, ſærſt trykt i Löwen⁶³). Det var at røre ved en Byld; thi det var et Angreb paa Nederlændernes gamle Friheder, hvis Grever fordem aldrig havde udgivet nogen i det offentlige Liv indgribende Forordning, førend de havde forelagt „Staterne“ (Provincialſtænderne) den⁶⁴). Men hvad der maatte gjøre Sagen høiſt betænkeſelig ei blot for den politiske, men for den almindelig menneſkelige Frihed, det var den almindelige, i Grunden dog ingenslunde forblommende, Beſtemmelse, at hvo der blev grebet i Overtrædſelſe af Edictet, han ſkulde falde i alle kanoniſke og borgerlige Straffe, ſom ere lagte paa haardnakket Kjetterie. Diſſe vedrørte nemlig intet mindre end Gæ, Liv og Guds, og beſtemte hele Fremgangsmaaden i det Enkelte derhen: at til Bitterliggjørelſe af denne capitale Forbrydſelſe vare to Bidner nok, ſom af deres Paſtor vare erkjendte for gode Katholiker; dem, ſom Angivere, ſkulde en tredie Deel af de confiſeerede Godſer tilfalde; forreſten ſtreedes uden videre Underſøgelse til Dødsſtraf, og ſkulde Mændene levende brændes, men Qvinderne levende begraves. Bilde nogen Dommer underſtaaе ſig til at formilde denne Straf, ſkulde han ſelv falde i Miſtanke for Kjetterie. Ingen Fader

61) Luthers Werke, XV., 2158—2259.

62) *Seckendorff* Commentarius de Lutheranismo, Lib. I., 158.

63) *Erasmi* Epist. 584, Opp. III., 1, 652. Det er trykt i Plakkaetboek van Vlandere; ſee: *G. Brandt* Historie der Reformatie in de Nederlanden (Anst. 1677.), Vol. 1, p. 68 f.

64) *G. Brandt* Historie der Reformatie in de Nederlanden, I., l. c. *H. Grotius* de republica Batava, c V p. 78.

skulde vove at overræffe nogen Supplif for sin Søn, ingen Broder for sin Broder; og selv naar nogen ved sin Pastors Underviisning var befriet fra Kjetterie, skulde han alligevel lide Døden, men i saa Fald af Raade henrettes med Sværdet ⁶⁵).

Det er nu vel temmelig vist, at Edictet i denne Omfang ingenlunde blev udført eller kunde udføres, og at man i Begyndelsen, navnlig i det første Aar (Bestemmelserne skulde forresten offentlig publiceres hvert Aar), gif mere forsøgsviis frem ⁶⁶). Det varede Evangeliet's erklærede Modstandere for længe. Navnlig Meander, som ogsaa her vilde krone sit Værk, laae idelig Statholderinden i Drene, og forestillede hende: i Flandern vare Kjetterne saaede tyft som Sand; man maatte nødvendig gjøre noget Mere til Edictets Udførelse, hvis der ei af en ringe Gnist skulde blive en mægtig Vue ⁶⁷). Følgen af disse Forestillinger, som gjeuløde ved det Keiserlige Hof, var at Keiseren 1522 gav Raadmanden i Brabant, Frants van Hulst, og Carmelitermunken Nicolaus Egmondts Befaling at træde sammen som Inquisitioner over hele det Lutheriske Kjetterie i Nederlandene ⁶⁸). Den sidste have vi alt lært at kjende, baade hvad hans Dannelselse og hans Grundsætninger angif; kun det bør endnu tilføies, at han aabnede sin Ridderfærd med en skarp Undersøgelse af alle sin egen Ordens Mangler ⁶⁹); denne Iver for den strenge Klosterdisciplin's Gjenoprettelse skulde være som et Skjold for alle hans følgende Foretagender, naar man nemlig havde erkjendt, at han intet havde imod, at Dommen udgif fra Guds Huus. Den første, von Hulst, var dennes værdige Jevning. Begge tilsammen skildrer Erasmus igjen med et Par Livstræk, der aabenbart indeholde det katholske Folks Dom. „Egmondts“, siger han, „kjendte jeg, dog ikke jeg blot, men hele Folket, som

⁶⁵) Em. v. Meteren *Niederländische Historien* (Amst. 1633, fol.), S. 11.

Man har aldeles uden Grund beskyldt Meteren for at have forvandsket Indholdet af Wormser Edictet; han fremsætter kun, hvad der laae i det, hvis det skulde være blevet udført med den tilsigtede Strengthed.

⁶⁶) *Wagenaars Geschichte der Niederlande* II., 326.

⁶⁷) *Gerdes historia Evangelii renovati*, T. III., p. 26.

⁶⁸) *Erasmi Epist.* 675 (ad Job. Carondileum); *Opp.* III., 1, p. 794.

⁶⁹) *Erasmi Epist.* 679; *Opp.* III., 1, p. 796.

ei mindre taabelig, end rasende. Hulst har jeg kun seet; men nok har jeg kunnet kjende ham, saaledes som man kjender Phalaris og Nero" ⁷⁰). At virkelig deres Kjetter=Undersøgelse forkjente Navn af en Neroniss Dom, lægger hele deres Fremgangsmaade for Dagen. „Hvem de ville ilde“, fortæller Erasmus, „han slæbes i Fængsel; der afgjøres hele Sagen i Faas Paa-hør; den Uskyldige maa lide alt Slags Uqvem, for at deres Myndighed intet Skaar skal lide. Viser det sig, at de aldeles have grebet feil, saa skrige de: Man maa holde det Troes= Sagen og dens Interessé til Gode" ⁷¹). Det Beklageligste af Alt var vist nok, at Keiseren saa godt som Intet vidste af, hvad her af Skjendsler forøvedes i hans og Rettens Navn ⁷²); „det er utroligt“, siger Luther i sit Kraftsprog, „hvor rasende hine Sophister tyrannifere, hvilke Keiseren i sin Taabelighed har overdraget denne Gjerning" ⁷³). Dog drev de det saavidt, at tilsidst, 1524, baade Keiseren og Paven ved den truende Folke=Opstand bleve opmærksomme derpaa. Nu vilde man slukke Branden, da det var for silde: van Hulst og Egmond bleve begge berøvede den saa skjendig misbrugte Magt, og den første havde neppe undgaaet at miste Livet, hvis ei Cardinalen af Rütich og en anden Nederlandst Fyrste havde indlagt Forbøn for ham ⁷⁴). Men saa samvittighedsløst forhandlede hele denne Sag, hvor det gjaldt Tusinders Samvittighedsfrihed, at vi et Par Aars Tid efter see van Hulst atter træde op paa Skuepladsen, beklædt med samme Magt ⁷⁵).

IX. En af de Første, som den ved Wormser Edictet legaliserede Forfølgelse rammede, var Cornelius Grapheus ⁷⁶)

⁷⁰) *Erasmi Epist.* 679; *Opp.* III., 1, p. 799.

⁷¹) *Erasmi Epist.* 675; *Opp.* III, 1, p. 794.

⁷²) *Erasmi Epist.* 669; *Opp.* III, 1, p. 782.

⁷³) *Luthers Briefe* (de Wettes *Ausg.*), II, 218.

⁷⁴) *Erasmi Epist.* App. 328; *Opp.* III, 2, 1705 (Brevet, her uden Datum, er fra 1521).

⁷⁵) *Erasmi Epist.* 757; *Opp.* III, 1, 886.

⁷⁶) Ved den følgende Fremstilling af Grapheus's Skiebner ei blot suppleres, men berigtiges paa flere Maader, særlig i chronologisk Henseende, Ullmanns: „Reformatoren vor der Reformation“

Skriver (som hans forgræffede Navn tilkjendegiver) eller Secretair for Staden Antwerpen (født i Aelst 1482), en Ven af Erasmus og en mangesidig dannet Lærd. Han var en stille, from og ydmyg Mand, men uden den rette Troeskraft, beyn-derlig den, som er fornøden i en saa svær Tid, hvor man, efter Apostlens Ord, maa iføre sig Guds fulde Rustning. Med ungdommelig Begeistring havde han fulgt Luthers Gang hidindtil; han lærte Tauler og Mystikerne at kjende, og fremfor alle nu J. h. G. o. h., hiin ærværdige for-reformatoriske Skikkelse, hvis Bøger — han kunde ei andet see — skildrede ham Livet i Gud og den rette christelige Frihed saaledes, som Kirken med lydelig Røst fordrede det. For hans Blik sammensmeltede disse Vidnesbyrd til et Fugleqvadder i Morgenstunden: det var det, han udtalte, tildeels med glødende Tunge, i Fortalen til den af ham udfærdigede Nederlandske Oversættelse af G. o. h.'s Bog om den christelige Religions Frihed (1520)⁷⁷⁾, saavel som i den snart derpaa følgende Udgave af Originalen, ligeledes besørget af ham (1521)⁷⁸⁾, og endelig, som vi have al Grund til at slutte, i Indledningen til G. o. h.'s mindre Skrifter, der i de samme Dage traadte frem for Lyset⁷⁹⁾. Her havde han vovet blandt Andet at yttre, „at Evangeliet var gjenfødt og Paulus levet op igjen ved Luthers Skrifter; at man ingenlunde skulde troe, at den scholastiske Theologie havde gje.igivet Troens Fylde, da dens Læ-vere meget mere i mange Stykker havde famlet i Mørke; men i Tydskland havde den rene evangeliske Theologie ligget forborgen, og nu spirede den som op af Jordens Skjød, saa Tydskland i vore Dage rettelig svarede til sit Navn.“ Meget Andet synes

---

(Thr. I). Han havde ikke Hovedstykket, Grapheus's Brev til Er-kebispen af Palermo, ei heller de ældste Udgaver af G. o. h.'s Skrifter for sig — hvilke alle nedenfor ere benyttede.

77) Angivelsen om denne Nederlandske Oversættelse er deels af Brandt, deels af senere Hollandske Skribenter (hos Ullmann). Den selv synes at være sporløs forsvundet, i det mindste udenfor Holland.

78) Aarstallet efter rimelig Conjectur.

79) Disse høist sjeldne „Fragmenta“ og „Epistola apologetica“ (begge med Grapheus's Fortale) opbevares paa det store Kongelige Bi-bliothek her. Deraf de følgende Angivelser.

han i den omtalte Nederlandste Bearbejdelse af det Gochske Hovedskrift at have yttret i det Enkelte, at have erindret om: at Pavemagten, saaledes som den nu var uddannet, alt siden Bonifacius III Dage, var en reen Annæfelse; at selv Apostlen Petrus's Primat var problematisk; at navnlig alt det maatte forkastes som ukirkelegt og uchristeligt, hvorved den Sætning sættes i Skygge, at vi ved vore Gjæringer ikke kuune fortjene det evige Liv. Ja, om ei her, saa dog paa et andet Sted⁸⁰⁾, maa han uforsigtig have ladet det Ord falde, at Wormser Edictet, forsaavidt det fordømte Luthers Lære, da denne var Evangeliet's selv, ei kunde tages til Folge, saalidet som den Pavelige Bulle, det vilde bringe til Udførelse. Men heri bestod ogsaa hele hans Forbrydelse.

Man ber ei undre sig over, - at i disse Sætninger af Grapheus ei Alt er sammensøiet til et Heelt, saaledes som man maa skee kunde ønske det; at i enkelte Punkter Negationen træder stærkere frem end den tilsvarende Position; at det undertiden blev staaende ved hiin, uden at gaae frem til denne. Det var dog Christendommens levende Sjæl, der aandede selv i de mere paradok klingende Paastande, og unægtelig var jo Tauler og Goch, som Grapheus først synes at have sættet Fod i, uomtvistelige Kirkelærere. Desmere himmelskrigende maa nødvendig den Behandling forekomme os, som han for sin christelige Frimodigheds Skyld underkastedes. Han kastedes 1521 i Fængsel i Brüssel. De forordnede Commissarier (formodentlig har van Hulsst og Egmond alleerede været virksomme, skjøndt ei endnu bekliffede Inquisitorer) havde uddraget af de af ham udgivne Skrifter en Række af Sætninger, som han ei fik Lov til at vedkjende sig som sine, men desuagtet tilbød sig at gjentagde. Nogle Dage efter slæbte man ham op paa det offentlige Torv i Brüssel, hvor man havde oprettet et Skaffot til dette Niemeed. Her maatte han i Commissariernes Dørværelse, omringet af en Mængde af Folket, atter gjentagde alle de uddragne Artikler, og

⁸⁰⁾ Det seer man nemlig af de af hans Skrifter uddragne articuli. See: Corn. Graphei revocatio et abjuratio; *Gerdes* Miscellanea Groningana (Scrinium antiquarium), Tom. V, p. 502.

brænde Fortalen med egen Haand. Først da dette var sseet, publicerede man ham sin Dom, efter hvilken alt hans Gods, rørligt og nrørligt, skulde confisceres, og han selv erklæredes for udygtig til noget som helst Embede i Fremtiden. Han forpligtedes endvidere til endnu eengang, i Antwerpen, at tilbagekalde offentlig; derpaa skulde han atter transporteres tilbage til Fængslet i Brüssel, og, efter to Maaneders Forløb, anvises der et adskilt Opholdssted udenfor Stadens Mure.

Alle disse Angivelser ere uddragne af et, først nu fuldstændig benyttet, Brev fra den dybt lidende Grapheus til Erkebispfen af Palermo, Brabants Kantsler, Johann Carondilet⁸¹⁾. Det udførlige Bønnskrift er dateret 18. October 1522; han haabede ved Kantslerens Hjelp, som stod i Gunst hos Keiseren, at blive udfriet fra sit Fængsel. Inderlig Veemod maa gribe os, naar vi her læse hans Klage over hans Kones og talrige Bornefloks Nød, der vare berovede deres Forsørger; naar vi erfare, at han forgjæves, gennem Raadet i Staden Antwerpen, havde ansøgt om det som den høieste Naadesbeviisning hos van Hulst, at Antwerpen maatte anvises ham til Fængsel. Men klage maae vi med Guds Huns, naar vi see, hvorlunde al Grapheus's aandelige Kraft var brudt, saa han selv inden Fængslets Mure ei rødmede ved at berøftaste sit evangeliste Haab, og anføre det til Undskyldning, at hvad han i de foregaaende Aar havde skrevet, det var mere at betragte som en Forstands-Dwelse, man vel maatte holde ham tilgode, der fra sin tidligste Ungdom af havde betragtet Aandens Uddannelse som det høieste Gode, og til den Ende, kjæmpende med Nød og al Slage Dpoffrelse, havde gjennevandret hele Italien. Den Arme opnaaede dog ei, hvad han søgte; aabenbart vilde Herren luttre ham ved det haarde Fængsel. Endnu 1524 havde han ei seet Frihedens Lys; han stræbte da (som vi af et latinsk „Klagedigt“ af ham see, der først senere er opdaget), at vinde den ved Bistoppen af Utrecht, Philipp af Burgunds, Hjelp, som strax efter døde. Han yttre sig her med større Hengivenhed under

81) G. Brandt Historie der Reformatie in de Nederlanden; I, 71—79.

Guds Billie⁸²⁾. Dog kom han først senere paa fri Fod. Men hans evangeliske Kraft vendte aldrig mere tilbage.

Men alle disse enkelte Forfølgelser (med Graphæus' sadde Flere fangne for Evangeliets Sags Skyld) tjente kun til at opflamme den mægtige Lue, Gud selv havde tændt. I Augustinerklosteret i Antwerpen feiredes daglig nye Triumpher. Jacob Spreng, deres forrige Prior, var borte; en anden, ligesaa evangelisk sindet, havde de valgt i Lampert Thorn⁸³⁾. Folket beleirede Klosterkirken for at høre Guds Ord; man maatte bygge nye Gallerier og Lectionarier (mindre Prædikestole) for at rumme Tilhørernes Antal. Statholderinden, daglig plaget af Forestillingerne om den Fare, Kirken svævede i ved de Lutheriske Rørelser, som her havde fundet deres Middelpunkt, gav endelig sit Minde til et afgjørende Skridt. I October 1522 bleve alle Brødrene udjagne af Klosteret; kun de, som fornægtede Evangeliet, bleve løsladte, de andre kastede i Fængsel paa forskjellige Steder; saa mange, som vare Byens Born, stak man ind i Beghards Huset. Alle Klosterets Eiendomme og Huusgeraad bleve, som vanhelligede af Rjettere, offentlig solgte. Under Tilstimmelsen af Folkemasjer lukkedes først Klosterkirken; dernæst nedbrød man den og jevnede den med Jorden, for siden paa samme Plads at bygge en Sognekirke. De hellige Kar med de indviiede Sager (Sacramentet, som man kaldte det) bleve med stor Pomp overførte til 'vor Frue Kirke', og her modtagne af Statholderinden hæderligen. Hvilke Borgere, Mænd og Qvinder, man havde mistænkte, bleve grebne og afstraffede⁸⁴⁾. Saaledes vakte Gud sig, som det hedder i Evangeliet, Born af Stene. Antwerpner Kirken er os selv i sine Ruiner ærværdig.

X. Augustinerklosteret i Antwerpen, Reformationens første Afhyl i Nederlandene, var nedbrudt; men Landen var ikke dræbt.

⁸²⁾ Ullmann Reformatoren vor der Reformation, I, 456 ff., efter *Kist & Royaards Archief* voor kerkelyke Geschiedenis, VI, hvor Digtet selv findes heelt aftrykt.

⁸³⁾ Nemlig efter Henrik af Zutphen, der ligeledes nævnes som Prior, og altsaa en kort Tid førend han forlod Nederlandene maa have været det.

⁸⁴⁾ Luther Brief an Wencesl. Vint 19 Dec. 1522; Briefe, II, 265.

De fleste Munkke fornægtede den erkjendte Sandhed, men flere, som man nu slæbte fra Sted til Sted for at gjøre dem myge, holdt ei blot selv fast, men lode udgaae et Opmuntrings-skrift til deres svagere Brødre, hvori de formanede disse med Augustins Ord: at de, som for Sandhedens Bekjendelses Skyld satte det jordiske Liv til, de bevarede dog Livet og Frelsen uftadt i alle Maader, hvorimod de, som af Frygt for Piinsler og Marter undvege Regemets Død, de vilde saaledes hjemfalde den aandelige Død; og meget taaleligere var det dog, ved Opgivelse af det Jordiske, at tilvinde sig en uforvisnelig Hædersstrands⁸⁵⁾. Det syntes som de i dette Tilraab sang deres Svanesang; snart vinkede Martyrkronen dem, hvis bittere, dog salige Bilkaar de havde erkjendt.

Disse Christi Sciervindere, hvis Navne skal straae i evindeligt Glands, vare Henrik Boes, Johannes Esche, og det nedbrudte Klosters Prior, Campert af Thorn. Med de andre Munkke vare de tilsidst paa Biskoppen af Cambrays Foranstaltning bleve ført fangne til Bilvoerden ved Brüssel. Man anvendte her alle optænkkelige Midler, for at bringe disse, som bleve standhaftige i Evangeliets Lære, til at tilbagefalde. Først forelagde den forordnede Inquisitor, Dominicaneren Jacob Hoogstraten dem tilsammen tre Spørgsmaale til Besvarelse. Det første var: hvad de troede. Derpaa svarede de med een Mund: den christelige Troes tolv Artikler, de bibelske Bøger og evangeliske Skrifter, ei mindre een hellig christelig Kirke, men ikke den Kirke, som Kjettermesteren troede paa. Om de ogsaa troede Conciliernes og de gamle Fædres Bestemmelser? De svarede: forsaavidt disse stemmede overeens med og ei strede mod den guddommelige Skrift, troede de dem ogsaa. Om de troede, at de begik en fordømmelig og Dods-Synd, der overtraadte Pavens og Fædrenes Bestemmelser? De svarede: de troede, kun Guds Bud og Forbud kunde gjøre salige eller fordømme, men ingenlunde Menneskenes Love.

Man holdt fremdeles med den første af Munkene, Henrik Boes, et besynderligt Forhør, og forelagde ham en Mængde

⁸⁵⁾ *Gerdes historia Evangelii renovati*, III, 28.

Artikler, man havde stillet, til Besvarelse, af hvilke baade hans Troes og Fortrøstnings Grundvold og hans Christelige Erkjendelses Omfang blive os meget klare. Han staaer her for os, som en ved sin evangeliske Eenfoldighed og Ydmyghed i Sandhed stor og herlig Charakter, som et Menneſte, hvis Døie var ganske henvendt paa Evigheden. Lærepunkterne, som han freidig, ja med stor Skarphed og Klarhed vedkjender sig ere de almindelige reformatoriske: „at man af den hellige Skrift selv kunde prøve og erkjende det, at hverken Paven eller nogen Prælat havde mere Magt eller Myndighed, end hvad der angif Christi Ord's Tjeneste, nemlig at prædike dette Ord, og at føde og vogte Christi Hjord (Art. 7. 8. 59); at den Romerske Biskop ingenlunde af vor Herre Christus var i Apostlen Petrus's Person forordnet til en Statholder over al Verdens Riger; thi Herren havde ei sat ham dertil, men kun at han skulde være en Tjener og Huusholder (Art. 35); at den verdslige Dyrighed havde at byde og forbyde i de Ting, som alene angif Regemet, og ei Samvittigheden, og at det var mod den guddommelige Ret, at Præstestabet heri ei vilde være Reiseren og verdslig Dyrighed underdanig (Art. 9. 53); at vor Herre Christus virker i og ved Menneſtet de gode Gjerninger, og at Menneſtet hertil slet Intet gjør, uden at han taaler, at vor Herre Christus virker i ham, som i et Redskab (Art. 34); at alle evige Løfter, som ei havde Christi Befaling, gjordes uforsigtigen og uden at kjende den Christelige Friheds Wilkaar af Menneſtet, og desaaarsag heller ei kunde binde ham (Art. 36. 37); at i Alterens Sacramente ingen Dpoffrelse stedte; thi Christus var eeugang offret paa Korset; at det er bedre, ei at unddrage Lægsfolkene, hvad Christus i Nadveren har bestemt for Alle, Brødet og Kalken, og at Velsignelsens (Consecrationens) Ord skulde fremsiges lydeligt (Art. 43. 53. 54. 55); at de rette Sacramenter vare Daaben, Nadveren og Poeniteusen, men de øvrige fire kun almindelige Kirkeskikke, der ei medførte videre nogen Naade, end den, som laae i Guds Ord derved (Art. 28—30); at alle Christne havde et præsteligt Kald, men at Præstedommet, endog det intet Sacrament var, dog var nødvendigt (Art. 42. 31)“. Men som han i disse Stykker er frimodig og klar til den dybeste Grund, saaledes,

hvor han ei tilfulde har erkjendt Noget af Guds Ord, der tier han. Man spørger ham: om der gives en Skjærild, eller ikke; han svarer: „Det veed jeg ei“ (Art. 41) — om de Af-dodes Forbon kan nytte de Levende; han svarer ligedant (Art. 45) — om man skulde paafalde de Hellige; han vil Intet videre svare (Art. 56). Overalt, hvor det gjelder Menneſker, da frygter han for at ſige mere, end hvad vi i Ordets Medfør tør vidne om Herrens Tjenere. Han bekjender til Herrens Priis, at Luther havde ført ham langt nærmere til Evangeliet end ſelv Auguſtin, eller Hieronymus, eller nogen anden af de ældre Lærere; derfor bøyer han og at yttre, at de, ſom forbyde hans Skrifter, de handle mod Guds Ord; at man ſkal prøve Aanderne, om de ere af Gud, prove al aandelig Gave og Prophetie, og beholde det Bedſte (1 Joh. 4, 1. 1 Theſſ. 5, 21) — (Art. 2. 3. 5. 6). Da man spørger ham, om han var forført af Luther, svarer han: Ja, ſaaledes ſom vor Herre Chriſtus har forført ſiue Apoftele (Art. 57). Men da Spørgsmaalet fremſættes, om han da troede, at Luther havde den Hellig Aand ſelv, vil han Intet svare (Art. 21). Imod ſine Modſtandere, ſelv hvor de trætte ham meeſt med forfængelige Spørgsmaal (ſom han da eengang ſkal have udbrudt: hellere vilde han lade ſig hugge Halsen af, end svare paa alle Spørgsmaal; Art. 51), er han mild; det Høieſte han forekaſter dem, er: „I have ikke handlet redeligt med mig, mine Herrer, og ikke efter Evangeliets Udviiſning“ (Art. 12); han ſaae vel (ſaaledes ſynes han fra ſin Side at have ſluttet Forhøret), „at der intet Guds Ord var i eller hos de Herrer Commiſſarier“ (Art. 60). Forreſten, ſagde han, vilde vor Herre Chriſtus vel have et Indſeende med Sagen; ſit Liv agtede han ringe, ſin Sjæl befalede han Gud (Art. 61)⁸⁶).

Om de øvrige Martyrers Forhør er os Intet iſcerdeleſhed berettet. Det er dog viſt, de levede og dode i ſamme Chriſtelige Troe og Haab.

XI. De Fangne bleve, da man ei, ſom det hebd, funde føre dem tilbage til Kirken, forte i Fængſel til Brüffel og

⁸⁶) L. Rabus Historia-der heil. Märtyrer, II, fol. 117 b—122 a.

noie forvarede. Derhen kom inden føie Tid fem af de meest anseete Løvenste Lærere, foruden Jac. Hoogstraten og Nik. Egmond, Godeskalk, Patomus, Ruardus, og desforuden en Carmelit fra Mecheln. Det Hele holdtes hemmeligt, for at ei Fremmede skulde stimle til. Dagen før Mariæ Besøgelse — det var den 1 Julii 1523 — saae man en stor Procession bevæge sig frem til Torvet; Folket strømmede med til. Først kom Munkene af de tre Tiggerordener med deres Korsfaner prægtigt udsmykkede, og da de nu havde omringet Pladsen, satte sig ned efter Orden først Doctorerne i den hellige Skrift, dernæst Abbederne (i Biskoppernes Sted) med deres hoie Huer og Stave, glimrende af Edelstene; derpaa adskillige andre. Alle toge Plads paa den store Forhøining, som var opslaaet foran Raadhuset. Til sidst kom og Christi fattige, usle Bidner, og først blandt dem Henrik Boes. Det var i den ellefte Time, han førtes frem over Torvet. Hele Folket saae paa Ynglingen, da han, i Præsteklædning, knælede for Alteret, som var opreist midt paa Bræddeforhøiningen. Thi ei saae han ud som en Domt, men snarere som en, der dømte sine Modstandere, uforsærdet i Troens Rustning. Bag ham stod Franciscanernes Guardian og holdt en Prædiken, der varede en Time. Imidlertid forrettede en Biskop de sædvanlige Ceremonier, hvorunder Præstevielsen toges tilbage, og en husstaaende Præst afførte den unge Maud de præstelige Klæder. I al denne Tid blev Ynglingen i samme Stilling; hans Ansigts-Miner vare tugtige og blufærdige, saa at man ei blot kunde skjønne, han ændrede ikke Døden, men var i Sandhed et sagsmodigt Mennecke; hans Geberder vare som ens, der er henskjuuken i inderlig Bøn og Betragtning af de himmelske Ting. Bød man ham Noget, saa adlød han uden at vægre sig; thi, sagde han, han vilde være lydige til Døden.

Da de antydede Ceremonier vare fuldbyrdede, traadte Henrik ned fra Forhøiningen, men vendte snart atter tilbage i Lægsmandsklæder. Under det bleve de to andre førte frem; Folket kjendte, det var ældre Mænd, thi de vare skjæggede; men deres Skikkelse var forresten den samme, saa man let kunde spore deres Bestandighed og Frimodighed. Da nu ogsaa disse paa samme Maade vare forberedte til Martyrdøden, og Præsteklæ-

derne afdragne dem, bleve de to af dem, Henrif Boes og Johann Esche (thi den tredie, Lampert Thorn, havde begjeret tre, fire Dages Betænkningstid, og var ført tilbage i Fængslet), atter ledede frem, lige hen til Baalet, som blusfede midt paa Torvet. Ingen Dom blev oplæst for dem, som dog ellers var brugeligt ved Henrettelser. Selv afforte de sig deres Klæder. Frem traadte mellem Mængden endnu engang Inquisitoren Hoogstraten, og forkyndte dem, han havde Magt til flux at løslade dem, hvis de tilbagefaldte deres Bildfareller. Een af dem svarede: 'Det er Pilatus's Ord, du bruger, og jeg siger dig, du skulde ingen Magt have over mig, hvis den ei var givet dig herovenfra.' Saa var og alle de Ord, man endnu hørte af deres Mund, Bidnesbyrd om et fromt, gudsfrygtigt Sindelag, som af Menneffer, der glædede sig til at opløses og være med Christo. De vidnede uafsladeligt, at de døde som rette Christne, at de troede een hellig, almindelig Kirke, og at det var den Dag, de længe havde begjeret. Een af de Dmstaaende meente, de skulde dog ikke rose sig selv; Boes svarede: „Det være langt fra mig, at rose mig af Andet, end af Christi Kors.“ Og da en Anden formanede ham, at have Gud for Dine, svarede han: „Jeg er vis paa, at have ham i Hjertet.“

De stode nu ganske afflædte paa de „arme Synderes“ Dragt nær, som man kaldte det, den ene iført en sort, den anden en guul Skjorte, ved Pælene, man ei havde nødigt at binde dem til; thi de omfattede dem selv. Længe saae de Nøgen over sig, thi Ilden gif langsomt op — om man saa vilde det, eller det var en af Hændelse, kan ei bestemmes — dog bleve de ingenlunde kleinmodige, men tværtimod mere trostige og styrkede af Herren, jo nærmere de kom Maalet. Fire Skriftefædre vare tilforordnede dem; selv disse brast i Graad; men Henrif og Johannes sagde: de skulde ikke græde over dem, men meget mere over deres egen Synd og over at Retfærdigheden faaledes forfulgtes. Og da de samme Fædre siden forsøgte endnu et Trubfelsesord, om det maaskee skulde strække dem, sigende, at hvis de ikke omvendte dem, maatte de useilbarlig fare

til Helvede, svarede de: de vilde nu døe som gode Christne for den evangeliske Sandheds Skyld.

Saa kom da deres sidste Forløsnings = Stund. Røgen steg høiere; Flammen fulgte efter. Een af dem (formodentlig Henrich) yttrede: det tyktes ham, som man lagde Roser under hans Fødder. Derpaa bade de begge lydeligt de tolv Troens Artifler og istemte den gamle Psalme: 'O store Gud, vi love dig'. Dm = spændte af Luerne paakaldte de Jesu Navn og raabte de Ord: „Herre Jesu, Davids Søn, forbarm dig over mig!“ Snart slog Ilden sammen over dem — de vare i Guds Haand ⁸⁷⁾.

Om den tredie, Lampert Thorn vide vi med Tilforlidelighed kun det, at Herren styrkede ham, saa at han ikke fornægtede det Ringeste, og at han kort efter blev qvalt i Fængstet. Et Trostebrev, som Luther skrev til ham i de Dage, er følgelig ikke kommet i hans Hænder ⁸⁸⁾.

XII. Hele Brüssel var, som Erasmus fortæller os i Opror, forbitret over den skjændige Medfart, dybt rystet af et aabenbart christeligt Martyrium's Skue. Carmeliteren Nicolaus Egmondts havde gjort sit Bedste til Baalet var opredt; dog begyndte han at skjelve. Man maatte tænke paa Noget, for at berolige Folket; men hvad man udtænkte, var saa plumpt som muligt. En Franciscaner stod Dagen derpaa (Mariæ Besøges Dag) op og prædikede for Folket, de maatte jo naturligt indsee, at hine vare døde for det Lutheriske Kjetteries Skyld; men dog havde han hørt af Nogle, at de paa deres Sidste havde gjenkaldt Bildfarelsen, og det var skeet paa Zomfru Mariæ Forbon. Bedre endnu udmalede dette Eventyr Nic.

⁸⁷⁾ E. Rabus Historia der heil. Märtyrer, II, fol. 114, b — 117 a; Luther Handlung der Degradation und Verbrennung der Märtyrer zu Brüssel; Werke XX, 40—44.

⁸⁸⁾ Luthers Angivelse, at Lampert af Thorn nogle Dage efter ogsaa blev ført til Baalet, staaer ei til Troende, da den kun grunder sig paa en tilfældig Notits i Spalatins Dagbog (*Schelhorn Amoenitates iiterariæ* IV, 412), der i al Fald som et løst Sagn maa træde tilbage for Erasmus's fuldkommen klare Beretning (Episi. 1060; Opp. Tom. III, 2, 1207). Vi have altsaa med Martyrologen Rabus og Sackendorff fulgt den sidstnævnte Beretning.

Ægmond, der, nogle Dage efter vendt tilbage til Løwen, i en Eftermiddagsprædiken forstikkede Folket, han havde nylig faaet et Brev derom fra Frants Hulst, og nu var det vist, at de to Augustinere, som vare brændte i Brüssel, virkelig paa Baalet selv havde omvendt dem. Desværre qualtes Løggen af uvillige Vidner. Bodlen, adspurgt, om han havde hørt noget Ord, der tydede hen paa Fortrydelse, svarede: Ikke eet eneste. Og Kantøleren af Brabant vidnede: mange havde han i sin Tid seet føres til Staffottet, men en saadan Henrettelse havde han endnu ikke oplevet. Kort, det blev, som Erasmus vidner, Dag for Dag værre med det Lutherste Kjetterie, særlig i Brüssel, og hvor man havde troet, Enden var, var først den rette, frugtbare Begyndelse⁸⁹⁾.

Det samme vidnede Luther til Guds Priis. Han skrev i de Dage et Sendebrev til de menige Christne i Holland, Brabant og Flandern, og yttre der denne Stemning saavel som den rette Betragtning af det christelige Martyrdom i følgende Ord⁹⁰⁾.

„Lov og Tak være al Barmhjertigheds Fader, som i denne Tid atter lader os see sit forunderlige Lys, hvilket hidtil har været forborgent for vore Synders Skyld, saa vi vare underkastede Morkets gruelige Magt, og fore skammelig vild, tjenende Antichristen. Men see, nu er Tiden atter kommen, at vi høre Turtelduens Røst, og Blomsterne fremspire i vort Land (Høif. 2, 11. 12).

Hvilken Glæde, kjereste Brødre, at I ei alene ere vordne deelagtige i det, men de Fornemmeste, af hvilke vi have oplevet saadan Glæde og Fryd. Thi Eder er det givet for al Verden, ei alene at høre Evangeliet, men ogsaa at være de første, som nu for Christi Skyld lide Skam og Skade, Angst og Rod, Fængsel og Farlighed, og ere nu blevene saa fulde af Styrke og Frugt, at I have stadfæstet og vandet det med eget Blod. Thi hos Eder have de to ædle Christi Menodier, Henrik og Jo-

89) *Erasmii Epist.* 1060, l. c.; Rabus *Historia der heil. Märtyrer*, II, fol. 117, a.

90) *Luthers Werke*, XXI, 45—47.

hannes i Brüssel, agtet og ikke deres Liv for ringe, at Christus kunde prises ved sit Ord.

O, hvor foragteligt ere de to Sjele henrettede; men hvor herligt, i evig Glæde, ville de gjenkomme med Christo, og domme ret, domme dem, af hvilke de nu med Urette ere dømte. Af, hvor ringe en Ting er det dog, at blive skjændet og dødet af Verden, for dem nemlig, som vide, at deres Blod er kostbart og deres Død er dyrebar for Guds Dine (Ps. 9, 13. 72, 44. 116, 15). Thi hvad er Verden imod Gud!

Hvilken Lyst og Fryd have alle Engle seet paa disse to Sjele! Hvor gjerne vil Ilden have forhjulpet dem fra dette syndige til det evige Liv, fra denne Forsmædelse til evig Herlighed! Gud være lovet og signet i Ewighed, at vi have oplevet at see og høre rette Hellige, sande Martyrer, vi, som hidtil have ophøiet og tilbedt saa mange falske Hellige!

Vi ere hidtil ei agtede for værdige, at vorde Christo et saadant dyrebart, helligt Offer, endog flere Lemmer af vor Menighed ei have været eller endnu ere uden Forfølgelse.

Derfor, mine Kjæreste, værer trøstige og glade i Christo; lad os takke Hans store Tegn og Undere, som Han har begyndt at gjøre iblandt os. Han har forestillet os nye, levende Exempler af Hans Liv. Vi see, Tiden er nu kommen, at Guds Rige ei skal bestaae i Ord, men i Kraft.

Her lærer man, hvad det Ord betyder: „Værer glade i Trængsel“ (Rom. 12, 12), og det: „Kun en liden Stund haver jeg forladt dig; men med evig Barmhjertighed skal jeg annamme dig“ (Jes. 54, 7), og det: „Jeg er med ham i Nøden; jeg vil udfrie ham og sætte ham til Væ; thi han haver erkjendt mit Navn“ (Ps. 14, 15). Fordi vi da have saadan trøstelig Forjættelse, saa lader os fornye vort Hjerter, være ved godt Mod, og med Glæde lade os opoffre for Herren. Han har sagt det, Han vil ei lyve: „Alle Eders Hovedhaare ere talte“ (Matth. 10, 30).

Og omendskjøndt Modstanderne skulle udstrige disse Hellige for Husfiter, Wicklefiter, Lutherste, og skulle rose sig af deres Mord, dog skal det ei undre, men meget mere bestyrke os. Thi Christi Kors maa have Smædere. Men vor Dommer er ei langt

borte; Han vil dømme en anden Dom. Det vide vi og ere visse derpaa.

Beder for os, kjære Brødre, og med hverandre, paa det vi maae ræffe hinanden den trofaste Haand, og alle i een Aand holde fast ved Herre Jesu Christo, der styrke og fuldelig berede Eder med sin Naade, til sit Hellige Navns Ære! Ham være Priis og Lov og Tak hos Eder og hos al Skabningen, i Ewig-
hed! Amen!"

Dg saaledes som denne Luthers Betragtning af Sagen skal stande ved Magt, saalænge der ere lidende og stridende Christne til, saa har hans prophetiske Ord om Virkningerne af hine to Martyrers Henrettelse ei tøvet med at gaae i Dpfyldelse, det han kvæder mod Slutningen af den listige historiske Psalme han skrev om de To, Henrik og Johannes ⁹¹⁾:

„Den Skam dem nu fortryder fast,
De vilde den gjerne smykke;
De berømme sig ei af den Last,
De vilde den gjerne udslukke.
Dem bider Skam i Hjerterod;
Det klage de for deres Lige.
Dog vil Guds Aand dem raabe imod,
Dg Abels Blod maa skribe
Om Kains Gjerninger vide.

Nu kan ei Aften ligge still',
Men støver i alle Lande.
Man gjør hertil, i hvad man vil,
Skam gaaer Fienden tilhaande.
De, han i Live med sit Vord
Til at tie kunde tvinge,
Nu, de ere døde, maa han deres Ord
Høre paa alles Røst og Tunge,
Dg lade dem glade sjunge" ⁹²⁾.

⁹¹⁾ „Ein neues Lied wir heben an, das walt' Gott unser Herre".
Werke, X, 1765—1767.

⁹²⁾ Oversættelsen af den samtidsige danske Reformator Hans Taufen.
See: Ryerup og Rahbek Bidrag til den danske Digtetunstis Hi-
storie I, 225.

XIII. Blandt de faae Munke, som undfom fra Augustinerklosterets Udelæggelse i Antwerpen, var Henrik af Zütphen. Ved at nævne hans Navn, mindes vi een af Historie-skriverens helligste Pligter; thi det er ei blot hans Martyrdom, alt bestrevet af Mange, vi skulle fortælle, men hele hans heroiske Charakter og fremfor Alt og hans dybe Begrundelse som evangelisk Theolog, saa vi, i hvor kort hans Bane end var, og i hvor faae end de Mindesmærker af hans Aand ere, som levnedes os, maae stille ham tæt ved Luther som en af dennes herligste Disciple — det er dette, vi for første Gang skulle klart bevidne, og gjengive Reformationshistorien een af dens største Helte og meest ndmærkede Skikkelser.

Kun ufuldstændigt kunne vi forfølge Henrik af Zütphens Skjebner. Han var født, som Tilnavnet viser os (hans Familienavn var Møller), i den Nederlandste Stad Zütphen, 1488, traadte ind i Augustinerordenen i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, blev ved Jacob Spreng, som vi ovenfor have skildret, bekendt med Luther, og drog, glødende for Evangeliets Sandhed, til Wittenberg 1521⁹³⁾. Her blev han, ved at forsvare en Række af Theses „om Naturen, Loven, Evangeliet og Kjærligheden“, Baccalaureus i Theologien. Da han med disse Sætninger ogsaa senere beseglede hele sin Lære, standse vi her et Dieblif, for at lære denne vidunderlig dybe Aand nærmere at kjende. Som hele Reformationen gif ud fra den aandelige Grunderfaring om Menneskets dybe Fordærvelse ved Synden, saaledes ogsaa han. „Mennesket“, siger han med Herrens Ord, „som født af Kjød er Kjød, og fordi Kjødets ei kan arve Guds Rige, ei kan være Guds Lov underkastet, er Mennesket som saadant Synden, Døden og Helvede undergivet. Thi fra det Dieblif af at Mennesket forlod det levende Ord, i hvilket det var skabt, faldt det i den aandelige Død, berøvet Guds levendegjørende Aand. Og som nu denne Død i og for sig er høist fordærvelig — thi den standser Livet og alle dets Gjæringer — saa er den dog allerstædigst saalænge den holdes for Liv. Denne blinde Læres største Forsægter er Aristoteles,

⁹³⁾ *Gordes historia Evangelii renovati*, III, 29.

som vil indbilde os, at Blindheden er Lys og at Døden er Liv. Men ei bedre er vore Sententismesteres Morallære, der, følgende denne blinde Philosophie, tillægge Mennesket Kraft til af sig selv at udloffe gode Gjerninger, ved at undergive den frie Villie Fornuftens Lydighed. Ikke siger jeg det, som om Gud forka-
 stede de moralske Gjerninger, fordi de ei ere fremloffede af Naad-
 den; thi de kunne jo værde beklædte med Naadens Lys og blive
 da Gud velbehagelige. Men Menneskets Hjerte i denne Tilstand
 er forfængeligt, og hvad han tilføjer af moralsk Gjerning, er
 da kun som Figenblade, hvormed han smykker sin Stam. —
 - Derfor altsaa, fordi Mennesket var dobbelt blind og dobbelt død
 (thi ved Philosophiens Lys meente han at kunne leve og see),
 som Loven ved Guds Foranstaltning derimellem, for at aabens-
 bare Synden og holde det ulægelige Saar, Døden, aabent.
 Saa er da Loven den klare Erkjendelse af Guds Buds, hvilken
 Moses saae i Lueffikelse ved Guds Høre, og dens Bestilling,
 at fremstille alle Mennesker som Syndere og Guds Fiender.
 Ikke som om den frembragte Synd, men den er Syndens Kraft,
 ligesom Solen fremkalder Adselets ufordragelige Stank. Den
 er som Cherubsværdet fra Paradiset, der dommer, ja dræber
 Synderen. Men hvo som hviler i Loven og søger Retfærdigheden
 i Buddenes Holdelse, han kan vel kaldes Moses Discipel, men
 han er det dog ikke; thi han sønderriver sit Klædebon, og ei sit
 Hjerte; han foragter den levende Moses, og leger med hans
 Stræmmebilled og med Dættet for hans Afsyn. Nei, den le-
 vende Moses er i Sandhed en tro Tjener i det Huus, som
 Sønnen arvede, er den levende Lov, er den Tugtemester, som
 fører lige hen til den eneste Lærer, Christum. — Det var umu-
 ligt, at een Toddel af Loven kunde forgaac, førend det Alt
 stedte; alle Adams Efterkommere maatte indeslutes under Syn-
 den, indtil den Sæd kom, som Herren havde velsignet med de
 Ord: „Han skal sønderknuse Slangens Hoved.“ Thi fordi
 Faderens Velbehagelighed var i Ham, derfor opfyldtes i Ham
 Loven og Propheterne. Han alene var Lovens Tjener og Herre,
 Han alene bar og ophævede al Synd, Han alene var Dødens
 Rov og Snare tillige, Han alene var fangen i Helvedes Af-
 grund, som Han sønderbrød. Og saaledes som Alt var skabt i

Ham, saaledes maatte Alt gjenstages i Ham. Men saalidet som Skabningen fra Begyndelsen medvirkede med sin Skaber, saalidet kan den nye Skabning virke til sin Gjenfødselse. Der skabes et nyt Hjerter og et nyt Menneske efter Gud i Sandheds Retfærdighed og Hellighed; i det nemlig det nye Hjerter med Troen troer til Retfærdighed, og ingenlunde tvivler om, at Guds Søn har givet alle dem, som troe paa Ham, Magt til at blive Guds Børn. Jeg forstaaer nemlig ved Troen det ubedragelige Vidnesbyrd af Christi Aand, som vidner med vor Aand, at vi ere Guds Børn; at vi følgelig ei have mindre end Sønnen selv, der ved Troen boer i vore Hjerter, saa Hans Retfærdighed er vores, Hans Triumph over Synd, Død og Helvede er vor, og Hans Rige er vores. Thi med den Arv, som de annamme, Han ei skammede sig ved at kalde Brødre, annamme vi saa Meget, som vi troe; ja Alt er muligt for den, som troer. Saa kan du da Intet fortjene af Naaden, aldenstund du før er et Bredens Barn, og Intet af Herligheden; thi du er jo før baade Arving og Søn. — Men skulde vi derfor aflade fra det Gode, fordi vi ved vore Tjenester Intet fortjene? Nei tværtimod, fordi Faderen for Intet har givet os det, som vi ei skulde have behov at fortjene. Ellers maatte jo den fromme Søn ophøre at adlyde sin Fader, fordi han vidste, at han uden sin Fortjeneste var hans Arving. Men, som Apostlen vidner, lader os alle være sindede som Jesus Kristus var, der, skjøndt han ved Fødselen var Søn og Arving, dog blev Faderen lydlig indtil Døden. Eller skulde vi derfor ei ville adlyde Faderen, fordi han var os naadig i sin elskede Søn? Bort da med hiin dorste Troe, der ei føler Aanden, som driver til Kjerligheds Pligter! Det kan maaskee være et Aristotelisk Begreb, hvad du saaledes Intet mærker til, men ingenlunde den levende Kristus. Thi sandelig, Guds Ord er leveude og virksomt, og mere gennemtrængende end noget tvægget Sværd. Frygt da ikke, naar du har Troen, at ei Kjerligheden flux skal følge. Nei meget mere, du vil, frigjort fra Loven, henføres af Aanden og frivillig henføres til Alt.⁹⁴⁾

⁹⁴⁾ *Fratri Henrici Zutphaniensis Propositiones, disputatae* Viten-

XIV. Med saadan glødende Tunge og et Hjerte, betvunget af Christi Kjærlighed, vendte Henrik af Zütphen tilbage forst til Dordrecht, -hvor han tidligere havde levet i Ordenen en Stund, siden til Antwerpen. Her var han, som Prior, Bidne til Augustinerklosterets Odelæggelse. Man havde grebet ham som en Kjetter paa selve Miffels-Dag (saa fortæller han i et Brev til Jac. Spreng, „sin Fader i Christo“⁹⁵); og netop skulde han slæbes til Brüssel, hvor Fængslet alt af van Hülst holdtes beredt for ham, da brød imod Aften en stor Skare af Qvinder og Mænd (han siger, flere Tusinde) ind i Klosteret og befriede ham med Magt. Tre Dage holdt Brødrene ham skjulte hos dem; da vovede de ei længere at beholde ham. Hans Agt var nu at søge til Wittenberg igien; han vilde til den Ende reise gjennem Holland og Westphalen. Man havde imidlertid sporet hans Flugt. I Enkhuizen vare Breve komne til Priorren og Borgermesteren, at de skulde anholde ham og sende ham bunden til Statholderinden; men da var han allerede i Amsterdam. I hans Fodebye Zütphen havde han et Forhør at bestaae, da Franciscanerne havde anklaget ham som en, der udsprede en ny Lære. Han fordulgte ikke for Retten, hvo han var, eller hvad han vilde; paa Spørgsmaalet, om han havde foresat sig at prædike der, svarede han: Nei, thi han havde jo intet Kald; men vilde de falde ham, skulde han nok komme. Man lod det dog være nok med at true ham, ei at tale til noget Menneffe derom. Ahnende mindst, at han saa snart skulde finde noget Fodfæste, kom han til Bremen. Her anmodede nogle christelige Borgere ham om at prædike dem Evangeliet, og

---

bergæ a. 1521, aftrykte først i *Henr. Muhl*i Dissertationes histor. theol. (Kil. 1715) p. 459—463, derefter i Appendix til *Gerd*es histor. Evang. renovati, III, 19—20. En Nedertydsk Forklaring af disse Theses med yderligere Conclusioner af Henrik af Zütphen selv blev trykket i Bremen 1526. Ogsaa denne er aftrykt hos Muhl, l. c. S. 465—472.

⁹⁵) Dette Brev, hvoraf de følgende Angivelser ere uddragne, meddeltes forst af Joh. Erh. Rapp, efter en høist feilfuld Afskrift i „Nachlese nüsslicher Reformationssurkunden, IV, 550—553;“ siden optrykt hos *Gerd*es, l. c., 13—15.

han holdt paa Søndag før Mortensdag (1522) en Prædiken i St. Ansgarii Kirke. Folket, der havde hørt det, hang ved hans Læber; de bade ham, dog for Herrens Sky'd at blive hos dem og forkynde Guds Ord. Da hele Ansgarii Menighed var af den Mening, modtog han Tilbudet for det første. Men Domcapitlet saae heri et formasteligt Indgreb i den regnlære Geistligheds Rettigheder; de henvendte sig til Raadet, at det skulde standse den farlige Færd; thi Henrik, sagde de, prædikede imod den hellige kristelige Kirke. Efter Stadens Forfatning (den bestaaer endnu saaledes) lod Senatet St. Ansgarii Menigheds Repræsentanter (de kaldes i Bremen og flere gammeltydffe Stæder „Bygmestere“) stævne, og foreholdt disse Capitlets saavelsom den øvrige Geistligheds Klage. Menighedsforstanderne svarede: de vidste ikke andet, end de havde antaget en from og lærd Præst, som forkyndte dem Guds Ord reent og klart; men kunde Capitlet eller nogen Mand, Store eller Smaae, bevise, at han havde lært imod Guds Ord eller forresten fjetterst, saa vilde de ingeniunde beholde ham, men meget mere selv hjælpe Capitlet til at forfølge ham; var det derimod vitterligt, at hvad han lærte, det var den kristelige Troe, saa vilde man ingeniunde ræffe Hænder til, med Magt at fordrive en Uskyldig. Henrik, som var tilstede, svarede for sit Bedkommende, at han jo ikke havde grebet ind i noget fremmed Kald, og at Guds Ord jo ikke var bundet. Naturligviis lod Capitlet sig ei noie med dette Svar, som overbragtes dem fra Raadet, men forbod nu Henrik i deres eget Navn Prædikestolen. Han svarede: „man maa adlyde Gud mere end Menneffene“. Og da man forsøgte at stemme Raadet for Tvangsforholdsregler, erklærede dette, at som Sagen laae, hverken havde de formeent eller vilde de formene Henrik at gjøre en Evangelists Pligt.

Domcapitlet henvendte sig til Biskoppen af Bremen. Han sendte sin Suffraganbiskop med en Drator derhen, der i Bispens Navn begjerede af Staden, at den skulde udlevere ham Munken. Et stort Møde berammedes af samtlige Borgere og Corporationernes Forstandere. Men Svaret blev det forrige, at man Intet havde hørt af Henriks Mund uden den evangeliske Sandhed. Og i Henhold hertil lod Raadet Biskoppen svare:

de kunde paa ingen Maade formaae deres Borgere til at udlevere Henrik, som ei var overbevist om nogen Branglære; desaaarsag bade de ydmygst den naadige Herre, han vilde staffe nogle af sine Høilærde til Bremen, som kunde disputere med Henrik, for at han saaledes enten kunde frikjendes som evangelisk Lærer, eller overbevises om Bildfarelsen. Og skjøndt Suffraganbiskoppen bevægelig bad, man skulde dog ei sætte et heelt Lands Rolighed paa Spil, og høitidelig forsikrede, han søgte kun deres Sjeles Salighed, blev Raadet desuagtet ved det givne Svar. Suffraganbiskoppen drog i Brede bort, og vilde ei confirmere deres Børn. Men Biskoppen, hvem han meddeelte dette Udfald af Sagen, slog nu en anden og, som det maatte synes, nærmere Bei ind. Han sendte en Deputation af høiansæete Mænd til Bremen, der skulde forestille, her var det ei en geistlig Lov blot, men verdslig, man frænkede; thi Munken var jo Statholderindens Fange, og efter det Keiserlige (Wormser) Edict maatte Ingen huse eller hæle ham. Birkelig havde Biskoppen derhos udvirket Trudselbreve fra Statholderinden, der fordrede Henriks Udleverelse sam hendes Fange.

Men alt dette kunde ei omstemme Raadet. Da sammenkaldte Bispen et Provincial-Concil (af samtlige Prælater og Lærde i Bispedømmet), for at dømme over Henrik og hans Lære. Denne var imidlertid freidig i Herren; han trodsede ingenlunde paa den verdslige Bistand; han spaaede sig intet videre Godt af, at man nu ogsaa fra Capitlets Side traf mildere Strenghe op; „paa Herren“, skrev han, „har jeg sat min Lid; hvad kan vel et Menneffe gjøre mig? Kristus lever; Kristus har seiret; Kristus hersker“⁹⁶). Det var hans fulde Agt nu, at blive i Bremen, saalænge til han med Vold blev fordrevet. Dog ansaae han det for Ret, endog han var fordømt til at tie paa Conciliet (man vilde slet ikke have ham derhen), alligevel om muligt ogsaa der at vidne, og sendte til den Ende de ovenfor meddeelte Theses som Summen af hans Lære derhen. Man lagde dem hen, agtede ei det mindste derpaa, og kom alene til den Slut-

⁹⁶) Af det ovenanførte Brev til Jac. Spreng.

ning, at Wormser Edictet fra nu af skulde opflaaes overalt, ogsaa i Bispedømmet Bremen.

Saaledes stod Henrik, truet og smædet fra alle Sider, fast i sin paa Veien erhvervede Menighed; og selv denne forstørredes paa overordentlig Maade. Da Vold forgjæves hidtil var forsøgt, sendte Domcapitlet jevnlig en og anden Kaplan i Henriks Prædiken, for om muligt at fange ham i hans Ord. Men flere af disse Kaplaner bleve selv fangne i Ordet, og bekjendte, at i denne Prædiken var Guds Sandhed, som Ingen kunde modstaae; derfor skulde man dog afstaae fra at forfølge Guds Ord, og hellere troe, paa det at man kunde blive salig. Forunderligt vil det vistnok ved Siden heraf tykkes Mange, at netop nu, da Henrik af Zütphens Prædiken begyndte at fæste Rod i Folket, og Herren saa aabenbart viste, at et Troesliv kunde begrundes og rigeligt vandes af Korset, da oprykkede Evangelisten sig selv af den Jordbund, hvori han var plantet. Sagen var nemlig denne.

I Ditmarsken, der unægtelig fra gammel Tid stod i nye Samfærsel med Bremen, havde Rygtet om den heitbegavede Prædikant fra Zütphen udbredt sig. I Meldorp stod da en Præst ved Navn Nicolaus Boie, efter Alt, hvad vi senere høre om ham, en Mand, der havde fornummet Guds Røst, at det nu var Tid at staae op fra Søvn; thi Natten var forleden og Dagen rundet op. Han, med en christelig Enke, Wi- beke Junge, og flere i Menigheden skrev til Henrik, „at han dog skulde komme over til dem, for at forkynde Guds Ord og rive dem ud af Antichristens Vold, som mægtig regjerede der.“ Det var, som Luther siger: Timen var kommen, da den gode Henrik med sit Blod skulde levidne den af ham forkyndte Sandhed, og derfor sendte Gud ham blandt Morderne. Det var, som den foltræffelige Kronikskriver Neocorus gjør opmærksom paa, en besynderlig Naade og Barmhertighed af Gud, at Han netop i Reformationens Dage lod Sandhedsvidnerne adspredes, den ene hid, den anden did, for at Ordets Lys kunde udskinne overalt, og selv gjennem Blod straae i desto større Herlighed.

Henrik af Zütphen havde fornummet dette Kald som en Guds Røst, og betænkte sig ei paa at følge det. Først

dog, St. Catharina Aften, kaldte han ser fromme Medbrødre og Borgere til sig, kundgjorde dem sin Beslutning, og bad dem om et godt Raad, hvorledes han uhindret kunde tiltræde sin Reise. Disſes Forestilling, at Evangeliet jo endnu var skrøbeligt her i den største Deel af Folket, at Forfølgelsen derimod var stor, at Ditmarskerne vare et haardt og hålsstarrigt Folk, kunde dog ei bevæge Henrif. Han gav dem den store aandelige Nød i Ditmarsken at betænke, medens her dog, i Bremen, nu alt i to Aar Evangeliet var forkyndt og annammet. Endelig, da han forestillede dem, han vilde kun en kort Tid prædike i Ditmarsken, og, naar han havde lagt en god Grundvold, hvis Herren vilde, vende tilbage; fremdeles, at ethvert Forsøg paa at tilbageholde ham vilde ufeilbarlig overlevere ham i hans Modstanderes Hænder (han maatte reise hemmeligt for disſes Efterstræbelsers Skyld) — lode de ham drage i Fred.

XV. Henrif havde endnu ei aabnet sin Mund i Ditmarsken, før en Storm reiste sig, hvis Udgang, under dette Folks Billaar, neppe kunde være tvivlsom. Folket broutede af sin Frihed; hele Magten var lagt i Otte og Fyrgetyves Hænder, som man kaldte Regenter. Det gjaldt, at stemme denne Sværm, saa var Spillet for Evangeliets Modstandere vundet. Her stemte den sig desuden selv; thi Peter Nanne, en Skriger blandt Hoben, netop den elskelige Christindes Broder, som med Præsten i Meldorp havde indfaldt Henrif, og Landskriveren Günther Warner forestillede, at, naar Mariæ Lov først faldt, og Portene saaledes aabnedes for Kjetteriet, kunde det snarest komme, at Landet under Splidagtigheden derover mistede sin Frihed, hvorimod man vilde gjøre sig høist fortjent af Biskoppen, hvis man ryddede hiint Menneſke af Veien. Alle bifaldt deres Mening; dog holdt man det for nok for det første, at sende et Trudselsbrev til Præsten, han ei skulde vove at lade Henrif komme til Orde. Prioren i Dominicanerklosteret i Meldorp, Augustin Torneborch, som fra Begyndelsen af tilligemed den Hamburgske Officials Vicar Johan Sniæ drev Sagen, besørgede skyndsomst denne Befaling overbragt Præsten. Men Boie, der kjendte Landsbrug saa godt som Guds Ord, svarede, her havde de Otte og Fyrgetyve Intet at sige; det var Menig-

hedens Sag i Meldorp, der ikke kunde frafalde sin lovlige Ret; og Henrif, adspurgt, meente, han vilde prædike saalænge Menigheden vilde høre; Himlen var ham saa nær i Ditmarsken som noget andet Sted; han maatte dog udgyde sit Blod for Evangeliets Skyld. Hans Prædikener dernæst (hvis Texter man alle har anmærket til et Tegn paa, hvor dybt Ordet greb selv dette raa Folk) havde nærmest den Virkning, at Menigheden i Meldorp, truet i Kirkemødet efter den første Prædiken med en Straf af 1000 Rhinske Gylben, hvis de lode Henrif prædike videre, tilbød sig at ville bestikke Landdagen i Heide, som man for denne Sags Skyld uilfsomt stevneede sammen.

Meldorperne kom i Forsamlingen med et Brev fra deres Præst Boie, hvori han med Flid satte ud fra hinanden, hvorlunde her ei kunde være Tale om Oprør, men kun om en gudelig Trang hos Folket, og dennes Tilfredsstillelse ved det velsignede Guds Ord. Men derom vilde man paa Landdagen Intet høre, og Meningerne brusede som et Hav, indtil en af de Ældste, Peter Detheles, gjorde det Forslag, som fandt almindeligt Bifald, man skulde lade Sagen beroe til Paaske, saa vilde det nok vise sig, om dette Foregivende, at Troen hidtil ei var prædiktet puur nok, havde nogen Grund; som man havde hørt af Landskriveren skulde der snart holdes et Concil, og naar det først havde gjort Sagen klar, saa er det jo (sluttede han) bedst, at vi troe, hvad vore gode Naboer troe.

Henrif vedblev altsaa i de følgende Dage at prædike med saadan Aand, at hele Folket forundrede sig og bad ham med Flid, han skulde dog blive hos dem Julen over (alle hans holdte Prædikener ere fra de to første Advents-Uger og i enhver Henseende Advents-Prædikener). Imidlertid hvilede Dominicanerne ikke. Torneborch tog en anden, Broder Wilhelm, der, som man mener, var kommet fra Hamburg for at hjælpe at dæmpe Rjetteriet, med sig til Lunden⁹⁷⁾, og her lagde begge Raad op med Graabrødrene (Cistercienserne). De bleve enige om, man skulde kalde nogle af Regenterne sammen og foredrage dem Sagen nok eengang. Peter Ranne, Peter Svin, Claus

⁹⁷⁾ Nu en Flekke i Ditmarsken, hvor, som bekendt, Claus Harms i flere Aar var Præst.

Node kom. Først meente de, man skulde skjærpe Befalingen til Præsten; dog, da der bemærkedes, det vilde kun lede til Skrivelser over Skrivelser, besluttede de at afgjøre det kortere: at tage Henrik ved Nattetid fangen, uden at Folket fik Nys derom, og brænde ham. Som sagt, saa gjort. Landskriveren Günther blev truffet til; i hans Huns i Neuenkirchen skulde en Slump stærke, forvovne Karle („Ammerals“ kaldes de paa Nedertysk) samle sig, og i Forening med andre den 10de December om Aftenen, naar Bedekloffen slog, drage til Hemmingstedt, (en halv Meil Nord for Meldorp).

Til den berammede Tid kom de sammen i Hemmingstedt, 500 Bønder i Tallet. Først belagde de Beiene til Meldorp, saa intet Varsel kunde skee. Derpaa fik først Hoben at vide, hvorfor man var kommen sammen. Mange vilde nu trække sig tilbage; men Forerne truede dem med svære Bøder; og den endnu øvrige Modstand overvandt tre Tønder Hamburger Al, som de drak sig Mod til med. Kloffen slog tolv, da de drog ind i Meldorp. Kun i Dominicanerklosteret var man endnu vaagen. Her fik de Lys og Fakler. En Forræder, ved Navn Groet Johannes Maesß, steg ind i Præstegaarden og viste dem Beien. Paa rasende Bønders Biiis sønderflog de alt Huusgeraad, der kom dem i Beien; hvad de fandt af Guld og Sølv toge de med. Præsten Boie rev de nogen ud paa Gaden; en stor Deel streg, han skulde gaae med dem, men de andre, man skulde lade ham gaae, hertil havde man jo ingen Befaling. Endelig fandt de ogsaa Henrik, trak ham ud af Sengen, flog og stak ester ham, og bandt hans Hænder fast paa Ryggen med stærke Touge. Til sidst blev selv Peter Nanne rørt af Medlidenhed og sagde: man skulde kun lade ham løs, han vilde nok selv gaae. Flux kaldte de en stor Karl til, Bolke Johann, som skulde lede Henrik. Han stødte ham mere frem, end førte ham over den skarpe Gis, saa Blodet sprang ham ud af Fødderne. I Hemmingstedt gjorde de Holdt. Henrik bad, man vilde sætte ham paa en Hest, da han var saaret og modig til Døden. Jo, nu skulde man vel holde Heste til Rjettere — var Svaret. Og da han nu talede ventlig til de Forsamlede om, hvorlunde og til hvad Maal han var kommet i Landet, streg den største Hob: „Bort, bort med ham; høre I ham længere, blive I ogsaa til Rjettere“.

Saaledes gif det atter fremad i Natten til Heide, en halv Meil videre. Der forte man ham ind i et Huns høs en vis Kal Drewes, for at lægge ham i Belt og Jern, men, da denne Mand ei vilde bifalde deres Modtvillighed, til en anden Reimer Hözeken, som var vundet for deres Parti. Her stødte de Henrik ned i en Kjelder, hvor de berusede Bønder det øvrige af Natten skulde passe paa ham. Blandt andre kom her Landskriveren Günther til, og spurgte ham, om han vilde sendes til Bremen til Biskoppen, eller modtage sin Løn i Ditmarsken. Henrik svarede kun, i det han bevidnede, intet Uchristeligt at have lært eller gjort, og forresten henstillede Alt i Guds Villie. Kloffen 8 om Morgenen kom den vilde Hob sammen paa Torvet, for at lægge Raad op om, hvad man nu videre skulde gjøre med ham. „Brænder ham kun“, raabte de Fleste, „til Baalet med ham; saaledes ville vi indlægge os Vre hos Gud og Menneffer. Jo længere vi lade ham leve, jo flere befænger han med sit Kjetterie. Og doe skal han dog engang!“

Nu ndraabtes der, at alle, som havde været med at gribe Munken, de skulde tage Bærge paa, og saaledes drage ud til Baalet. Nogle Graabrødre, som havde indfundet sig, styrkede det usle Folk, og ophidsede det end mere. Kneblet paa Fodder og Hænder, med et Toug om Halsen, forte de ham under stort Skrig frem. Paa Rütjenhede, hvor de kom forbi, græd en Kvinde bitterlig over at see det. Henrik sagde til hende: „Græd ikke derover, kjere Kone; det er jo Guds Villie saa!“ Da de vare komne til Stedet, hvor Baalet var opreist, traadte en, sandsynligviis dertil undertjobt, Oppeborselsbetjent, ved Navn Maesß, frem, og publicerede en Slags Dom med disse Ord: „Denne Nidding har prædiket mod Guds Moder og mod den christne Troe, hvorfor jeg paa min naadige Herres, Biskoppen af Bremens, Begne fordømmer ham til at brændes“. Henrik, der var nedsjunken af Mødighed, fastede et Blik mod Himlen og sagde: „Herre, tilgiv dem, thi de vide ikke, hvad de gjøre; din Villie alene er hellig, himmelske Fader!“

Men see, midt gjennem Stimlen trængte sig et Fruentimmer frem; hun stod for Mordernes Ansigt. Det var Bibeke Junge, den samme christelige Sjel, som havde kaldet Martyrea

hid. „Hvad vil I?“ raaabte hun med al Kraft, der var givet hende, „hvad gjør I? Jeg har kaldet ham hid; jeg har bragt ham ind i Landet; flaaer mig, hudffetter mig! Og jeg vil ovenifjebet erlægge 1000 Gylden, naar I vil holde ham i Forvaring til næste Mandag, og hele Landet saa kan domme ham.“ Men da de horte det, bleve de rasende, fastede Dynden til Jorden, og trampede paa hende med Fodderne. Deres Blodtørst syntes at have faaet ny Næring. En, Johann Holm fra Neuenkirchen, slog ham med en Stridshammer; en anden saarede ham med en kort Kaarde i Hovedet; de øvrige stak ham med Hellebarder og Spyde i Siderne, i Ryggen, i Armene, hvor de kunde naae ham, og det, hvergang han vilde begynde at tale. Det varede i to Timer; thi i al den Tid vilde Ilden ikke blusse op. Landsfriveren Günther stod hos og ophidsede det rasende Folk endnu mere, i det han skreg: „Friff op, kjære Venner; her, see vi, er Gud med!“ Tilfjeldt fik de en stor Stige fat, som de bastede ham fast ved, for saaledes at styde ham ind i Ilden. Da begyndte den gode Martyr, heelt blodig som han var og bunden, at fremsige Troen; hvorpaa en af de Omstaaende slog ham med knyttet Næve i Munden og sagde: først skulde han brænde; siden kunde han læse, hvad han vilde. En anden traadte ham med Foden paa Brystet og surrede Halsen saa fast til et af Stigetrinene, at Blodet vælbede frem af hans Ansigt. Nu satte de en Hellebarde til Stigen, for at reise den. Men Hellebarden gled af og gif Henrik midt gjennem Livet. Saa fastede de ham med Stigen paa Baalet. Men da Stigen vippepede til den anden Side, lob Johann Holm til med sin Stridshammer og slog Martyren paa Brystet, saalænge til han ikke aandede mere. De stegte derpaa Legemet ved Kullene (thi Ilden vilde ikke gaae i Veiret), saa godt det gif; den følgende Dag huggede de Hovedet og Fodderne af, og brændte dem til Afte. Men Kroppen begrove de og dreve endnu al Slags Kortvillighed ved Graven⁹⁸).

⁹⁸) Hovedkilden til hele Fremstillingen af Henrik af Zütphens Martyrdom: M. Luther die Geschichte Bruder Heinrichs von Zütphen; Werke XXI, 104—121. Hans Beretning følger, med Rettelse i

Det var den 10de December 1524, at Henrik af Zütphen beseglede Evangeliets Lære paa det luelose Baal. Den følgende Dag, den 11te December, var tredie Sondag i Advent. Stedet, Nordost for Heide, mellem Weddingsteder og Hensteder Beien, kaldte man fra nu af „Munkebjerg“.

Det var 35 Aar efter, da laae paa samme Sted nogle tusinde Dithmarskere paa deres Knæe, med hvide Stave i Hænderne, og bade Kong Frederik II om at tage dem, deres Dvinde, de Faldnes Enker og Born til Naade, og ikke udrydde hele det elendige Folk (1559). Deres Hovedstad Heide var ødelagt; flere tusinde Mennesker vare forgjeves opoffrede; deres Lykke var spildt; deres politiske Frihed var tabt⁹⁹).

XVI. Det Sidste i den sande Historie, som i Menneskelivet, hvad der bærer alt det Dyrige — det er det Forsynsfulde. „Martyrernes Blod“, sagde de Gamle, „er Kirkens Sød“. Og hvor forunderligt stadfæstede det Ord sig ikke her paa hele den Skueplads, vi have gennemvandret; hvor herligt viste sig ei Forsynets Trin, ei blot i de urandsagelige Domme, men ogsaa i det Rigdoms Dyb af Erkjendelse, som intet Menneske formaaer at gennemskue!

Thi drage vi nu først Skikkelsen af de aandelige Ting i Dithmarsken til Minde i de Dage, som uærmest fulgte paa Henrik af Zütphens Martyrdød — hvo skulde da have ventet, at Evangeliet inden kort Tid skulde fæste Rod her baade i Nord- og Sønderdithmarsken, og ikke meget mere, at det Seierskrig, som Fienderne opløstede over Martyrens Død, de smædesfulde Bagtalelser, hvorved de (som f. Ex. Gothlæns) stræbte at søle hans Minde

---

Ravnene hift og her samt enkelte selvstændige Antegnelser: Jo. Neocorus Chronik des Landes Dithmarschen (herausg. von Dahlmann. Kiel 1827), II, 7—28. Dernæst: L. Rabus Historie der heil. Martyrer II, 126, a—136, b, som ogsaa har benyttet andre Beretninger. En livlig Sammenstilling indeholdes i den udmærkede Folkebog: „Den bloodtüügn för nnsen gloobm Henrik van Zütphen, syn saak, arbeid, lydn un dood in Dithmarschen, beschrebben van Claus Harms. Kiel 1817“. — Det allersidste af os fortalte Træk er berettet af Jakob von Hypern hos Rabus l. c., 136, b.

⁹⁹) Jvf. Chr. Molbech Historie om Dithmarskertrigen. Kbhvn. 1813.

i Støvet, havde gvaalt den sidste Gnist af den rene Være? Præsten Boie i Meldorp, skulde man mene, var bleven lavmælet, siden han for sin Kjærligheds Tver blev lønnet saa slet vistnok af flere blandt sine Sognefolk med, og hele den vilde Hob jo snart kunde fornye hine Rætsesoptrin. Men hvor lidet han maa have frygtet, hvor meget han i Aarene umiddelbart derefter maa have virket til Belsignelse, saa Henriks Blod ligesom syntes at prædike med ham, det seer man deraf, at Meldorperne selv 1527 søgte hos Bremerne om en evangelist Prædikant, der kunde føre Ordets Seire videre i Ditmarsken, og at disse lovede dem Adolph Clarenbach (den samme, der nogen Tid efter i Eoln med Martyrbøden beseglede den reformatoriske Være), der ogsaa modtog en Kaldelse derhen¹⁰⁰). Men endnu kjæffere end hün Nicol. Boie traadte en anden Nicolaus Boie (af samme Ditmarske Slægt), Senior i Westlingburen, op. Hans Valgsprog var, som Neocorus siger: „Nicht vlegen, sondern staehn, dat is in Gott gedaen.“ Han begyndte i sit Huus at udlægge Troens Evangelium først for sine Huusfolk, dernæst for sine gode Venner, endelig for Alle, som vilde komme og høre. Man tragtede ham efter Livet, saa han flere Gange nogle Dage efter hinanden maatte holde sig skjult i en Brønd. Hans egne Fættre stode op imod ham, og kom med Baaben i hans Huus, som om det gjaldt en Frihedens og Fædrelandets Forræder; han gif dem smilende imøde og rystede dem efter gammel Viis i Hænderne med de Ord: „Velkommen, velkommen I, mine gjæve, kjære Fættre; hvor behageligt er det mig dog, at I engang kommer og seer til mig“ — saa de, saaledes modtagne, glemte hvad de vilde og gif slukorede bort. Og skjøndt disse samme siden efter oprørte en Deel af Menigheden, fik dog Sagen et andet Udseende, siden een af de saakaldte-Regenter selv (af de Otte og Fyrgetyve), Claus Marquard Haring, fik baade Dren og Hjerte aabnede, da han engang for Skjemts Skyld, som han selv meente det, var gaaet hen i den christelige Forsamling hos Præsten. Denne vedblev utrætteligen Evangeliets Værk, og havde ogsaa stor Belsignelse; han vilde aldrig gifte sig, for

¹⁰⁰) Neocorus Chronik des Landes Ditmarschen, II, 42—44.

ei at give Modstanderne Skin af Ret, naar de sagde, det nye Evangelium var for de Uagtige. Den samme Boie, i dette og andre Stykker forlignelig med et sydende Kar, som er sat over Ilden (thi saaledes havde han lært Apostlens Ord, at „Christi Kjærlighed tvinger os“ 2 Cor., 5, 15), udbredte, ligesom Luther i den Heisachsiske, saaledes han i den Nedersachsiske Tunge, Guds Rige mærkeligt ved Affattelsen af listige Psalmer, saa den gamle Historiefriver, som fortæller dette, tør mene, han vel i denne Henseende har fortjent Navn af den „Dithmarsiske Orpheus“¹⁰¹⁾.

I Bremen, dengang alt et hospitium ecclesiae (som stadigt siden har staaet over dets Porte), var Henrik af Zütphen uforglemmelig. Man saae, hvad Lærerne maatte lide for Christi Skyld; det var det stærkeste, uoploselige Baand, og vil stedse blive det, medens Intet hindrer Evangeliets Fremgang mere, end naar Menigheden seer, at Præsterne ere og blive „verdsligformede“, de, som selv skulle udlægge Ordet: „Stiller Eder ei lige med denne Verdens Væsen“. Om Henrik af Zütphens Martyrbed skrev Luther et herligt Trøstebrev til de evangeliske Christne i Bremen, hvori han ret udlægger det, hvad vi nys betegnede som Erfaringsfandhed — thi „nu“, siger han, „er et ret christeligt Liv atter kommet, saa man kan spore og føle Guds Aand med Hans Ords mægtige og kraftige Gjerninger, saa de Helliges Tal, hvis Død er dyrebar for Guds Dine, daglig voxer“, og hvori ogsaa det fremfor Alt er forekommet os mærkværdigt, hvad han siger om det Sindelag, man skulde bære mod Henriks Mordere. „Jeg har“, siger han „saaledes villet formane Eders Hjerte i Christo, at I ei skulle være bedrøvede, og ei tale ilde om den salige Martyrs Mordere. Thi disse have visselig allerede faaet Løn nok i, at de saa sørgeligt have besmittet deres Hænder med uskyldigt Blod, saa at man meget mere maa flage og græde over dem, end over den Salige, og bede for dem, at ei blot de, men hele det Dithmarsiske Land maa omvende sig og komme til Sandheds Erkjendelse; hvortil da nu en god Forhaabning er, siden Mange der ere blevne

101) Neocorus Chronik des Landes Dithmarschen, II, 30—41.

begjerlige efter Evangeliet, og føle dyb Sorg over, at hiint Mord er begaaet iblandt dem¹⁰²). Luther havde med muligste Flid ladet alle de enkelte Omstændigheder ved Henrik af Zutphens Martyrdom, som han ved denne Leilighed beskrev for de Bremiske Christne, udforske. Det inderlig var ogsaa Forbindelsen mellem dette udvalgte Guds Redskab og Bremerne, hvilke, som han selv i et Brev fortæller, holdt en egen Bogfører, som maatte bringe dem alle Luthers Skrifter, som de udkom, fra Wittenberg¹⁰³).

Vi vende tilbage derhen, hvorfra vi gif ud, til Moderstjodet for disse evangeliske Rørelser, til Planteskolen for de Evangelister, hvis Liv og Død vi denne Gang have beskrevet. Intet viser os klarere, hvorledes i Guds Ord den Flamme er, som ei mange Bænde og ei Døden selv formaaer at udslukke, end Evangeliets Fremgang i Nederlandene, hvor i Løbet af faae Aar 50,000 Menneskee bleve henrettede for den evangeliske Sandheds Skyld. I Nordholland, som vi alt have hørt, vare Aandens Bingeslag snart ligesaa mægtige som i Brabant og Flandern, hvorfra Rørelsen gif ud. Et Par Træet skulle antyde os, hvor mægtig tillige den sande christelige Erkjendelse var, som udviklede sig heraf. I Delft, fortæller Fr. Canisius, 1522, havde nogle faae Taler, han holdt paa Gymnasiet der, rokket Modstandernes Herredømme, trods det, at de idelig ved Decreter, Breve, Gesandtskaber søgte at holde det; „men“, tilføier han, „vi maae taalmodig oppebie Herrens velbehagelige Billie, der, naar Han seer, at vi ere heftigt i Arbeidet, med Flid opsætter sin Hjelp, for at vi ei skulle tilskrive vore Bestræbelser og Anstrængelser Noget; men, naar Han seer, at vi lade Hænderne synke, ja mistvivle om Israels Frelse, og alene have den Fortrøstning tilovers, at Han selv vil arbejde, var det end midt i Jordens Indvolde, da er Han flux tilstede hos sin Kirke og bringer uventet Hjelp, for at Vren og Magten alene kan blive Hans“¹⁰⁴). — Ganske forunderligt skiftede Sagen sig i Groeninge, hvor en Præst, Willems Frederiks, alt siden 1521

¹⁰²) Luther an die Christen zu Bremen; Werke XXI, 94—99.

¹⁰³) Luther Briefe, II, 265.

¹⁰⁴) *Gerdes historia Evangelii renovati*, III, 30 sq.

fluttede sig mere til de ægte evangeliske Grundsætninger, end til Erasmus, han forresten agtede hoit (som de fleste af dennes Disciple kunde han ei blive staaende ved det Maal, som kun verdslig Fredslyst havde sat). Her nemlig saaes Dag fra Dag en større Tilnærmelse mellem Dominicanermunkene og Byens ordentlige Geistlighed, saa en, som skriver 1523 derom, udtrykker det glade Haab, at snart vilde ogsaa Dominicanerne, hvilke man elskede som christeligssindede Mænd, aldeles bortkaste Aristoteles og følge Christum alene¹⁰⁵). Hvorvidt det er gaaet i Opfyldelse, kunne vi ikke sige — Sporet afbrydes — men vist er det, at netop i 1523 holdtes her mellem Dominicanerne og den sæculare Geistlighed, efter den Tids Sædvane (for levende at komme hinanden nærmere og udværlø Meningerne), en Disputation, hvis Gjenstand, „hvorvidt Paven's Magt kunde kaldes striftmæssig, og Christo tilegnes et verdsligt Herredømme“, er ligesaa mærkværdig som de Grunde skarpe og dygtige, der fra begge Sider fremsattes¹⁰⁶). — Det er ei rhetorisk Overdrivelse, men historisk Sandhed, naar 1525 Erasmus skriver, at den største Deel af Folket i Holland, Zeeland, Flandern havde Kundskab om Luthers Lære og hadede Munkene, som forfulgte den. I Herzogenbusch (som han videre beretter) uddrev det i samme Aar alle Franciscanerne og Dominicanerne, saa Statholderinden saae sig nødt til at beleire Staden. Man mærkede ogsaa deraf tydeligt, hvor meget der stod paa Spil, at Keiseren netop i dette Aar greb til det fortvivlede Middel, atter at lægge inquisitorisk Magt i den, ved saa mangen Skjendselsdaad bekjendte, Frans van Hulst's Hænder¹⁰⁷), og at han det følgende Aar (1526), skjøndt forgjeves, søgte at faae Inquisitionen i den Spanske Form indført i Nederlandene. Klart saae Erasmus's Blif alt det Forfængelige og Daarlige i disse Forsøg med verdslig Magt at ville dæmpe Aandens Rørelser; men han vendte sig derfra, og, som han tidligere havde fremstillet sig som en seig Skjolddrager for Evangeliet's Sag, saaledes bluedes han nu ei ved at sige,

¹⁰⁵) *Gerdes historia Evangelii renovati*, III, Appendix, 26—29.

¹⁰⁶) *Acta disputationis Groninganae 1523*, ap. *Gerdes* l. c., 29—60.

¹⁰⁷) Alle disse Data af *Erasmi* Epist. 757; Opp. III, 1, p. 886.

man maatte tage det andet Parti, skjøndt, hvis Munkene fik Overhaand, vilde Videnskabens Dødstime være slaaet. Hans Frygt i denne Henseende var ligesaa ugrundet, som hans Tanke om Guds Riges Komme blandet med kjødelige Forhaabninger og Frygt. Hvor klart havde den ovennævnte Canirnius i Delft gennemstuet ham, da han alt 1522 skrev, at Erasmus Dag for Dag blev koldere, og tilføiede: „Jeg seer heri en barnagtig Frygt, der mere bekymrer sig om Menneskenes, end om Guds Ære. Bisælig vilde slige Nicodemuser staae fastere, naar de kunde bære det over deres Hjerte, at forkynde Christi Ære; thi det er dog Ham alene, der kan styrke de svage Samvittigheder!“¹⁰⁸⁾ Og hvor klart blev det ved alle disse Ting, at Reformationen (som vi see for Dine) ei skulde indføres ved nogen Slags klog verdslig Beregning, men, ligesom den Apostoliske Christendom overhovedet, ved det, hvad Apostlen kalder „den guddommelige Daarlighed, der er visere end nogen menneskelig Wiisdom, og den guddommelige Skrøbelighed, der er stærkere end nogen menneskelig Kraft!“

XVII. Endnu eensgang dvæle vi ved Augustinerklostrets Ruiner i Antwerpen, Martyrer vare fremgaaede af Støvet — men ei blot det; thi ogsaa Menigheden, som der havde dannet sig, udsluktes ikke, skjøndt tungt rystet af udvortes og indvortes Storme. I nogle Maader foregedes den. Som Vinden, naar den henører Sædefornet eller Frøet til en ny Bort i et andet Land, hvor ingen ahuede eller søgte det — det er som afrevet fra Moderkjødet, og finder dog et andet — saa bares hid til Antwerpen, den dengang mægtige og herlige Handelsstad, mangt et evangelisk Frøforn, hvis Oprindelse skjulte sig. Til saadanne hørte, hvad to Kjøbmænd, Spanieren San Romano, som i Bremen havde faaet dybe Indtryk af Evangeliet, og hans Gjest i Antwerpen, Johann du Champ, udstroede: ei heller var det forloret, skjøndt det var kommet langt fra, skjøndt begge Mænd snart ombyttede den stridende Kirke med den triumpherende; de bleve begge brændte som Kjettere i Spanien¹⁰⁹⁾. Det er

¹⁰⁸⁾ Gerdes historia Evangelii renovati, III, 30 sq.

¹⁰⁹⁾ Lehmanns Nachricht von der evangelisch-lutherischen Kirche in Antorff, S. 21—23.

overhovedet rørende at see, hørledes det evangeliske Folk i Antwerpen kjæmpede for sin Troe, og selv berøvet det uforligneligste Middel, Ordets Forkyndelse af Bidner, som have den rette Kaldelse, alligevel ei blot fristede det aandelige Liv, men kom ind i en levende Udvikling, hvis Spids den „Antwærper Confession“ betegner. Efter 1521 gjorde man overhovedet fort Proces med hvem der vilde udfylde hiin Mangel hos det hungrige og tørstende Folk. Een af de adsplittede Augustinermunkte havde, naturlig med Livsfare, forkyndt Folket Ordet meest i store Forsamlinger; hans Prædikestoel forlagdes tilsidst til Skibsværsterne; pludselig forsvandt han. Et ungt Menneſte, Nicolaus, prædikede en Dag fra eet af de mindre Skibe ved Kysten; hans Løn var, at man den næste Dag puttede ham i en Sæk og nedsfænkede ham i Havet. Samme Skjebne havde i dette Aar en Præst i Melgen, en halv Miils Bei fra Antwerpen, som Folket skareviis vandrede ud til, og hang ved hans Læber. Overhovedet havde de evangeliske Antwærperne i tyve, tredive Aar derefter kun To, der uuder noget længere Ophold forkyndte dem Ordet, Hermann Stricker fra Zwoll og en forhenværende Carmelitermunk, Christopher Smets (eller Fabricius¹¹⁰). Det kunde derfor ei være anderledes end at paa den ene Side mange Svagere faldt fra Evangeliet, paa den anden alfsens vildførende Lærdomme og Meninger kunde finde Indgang. Et dybt Spor af det sidste have vi i det Brev, som Luther i saadan Anledning maatte 1525 skrive til de Christne i Antwerpen. Dybt synes det Sværmerie at have ligget, som han her aabenbarer, og egentlig at være gaaet ud paa den Grundmelodie, som saa Mange i vor Tid ei længere nynne, men udskrige — „at hvert Menneſte har den Hellig Aand; thi denne er intet andet end Fornuft og Forstand; og at folgelig ogsaa hvert Menneſte troer; at der slet ikke er noget Helvede eller nogen Fordømmelse til, men at enhver Sjel skal have det evige Liv“, endssjøndt det sværmeriske Menneſte selv, stædt for Luther, ikke vilde vedgaae, at disse Artikler vare hans, men derimod famlede om Læren om Forudbestemmelsen, og ikke vilde see i det Afgrunds Dyb af

¹¹⁰) *Gerdes historia Evangelii renovati*, III, 37 sq.

Barmhjertighed, som alene forklarer os det af Guds Villie, hvad vi som Mennesker skulle vide deraf¹¹¹). Luther var ved alle saadanne Leiligheder sat til besynderlig Betsignelse; det lykkedes ham ofte, som ogsaa her, ved hans faste Staaen paa Guds Ord at dæmpe Bildfarelsens Blus og bringe en klar, beroliget Overbeviisning tilbage i Hjerterne. Imidlertid udholdt Folket hos Herren i Orken; hvor de ingen mundtlig Lære havde, der kom de sammen og opbyggede sig af Bibelen efter Luthers Oversættelse (Dele af samme maae allerede nu have været omplantede i den Nederlandste Tunge), af en christelig Gymnasial-Rectors, Wilhelm Gnapheus's, Trøstebøger (han var Rector i Haag, men maatte alt 1525 forlade sit Fædreland), af „Livsens Kilde“ — en os ubekjendt Nederlandsk Folkebog, som maa i de Dage have udrettet store Gjæringer, da en Brabantisk Franciscaner ansaae det for Umagen værd at opkjøbe alle Exemplarer i Amsterdam og lade dem brænde; naturlig forgjæves; thi Følgen var kun, at den strax efter optryktes paa flere Steder paa eengang¹¹²). Hele Guds Rige bestaaer ved Undere; hvo der ei har lært dette, han kjenner ikke det første Bogstav i Guds frygtighedens Alphabet.

Den Romerske Kirke var, skjøndt den for en stor Deel ei følte det, dybt beskjæmmet af den tilsyneladende overvundne Reformation, der i Nederlandene udfoldede en Seiersfane, som selv under Blodstrømme og Baal blev staaende opreist. Medens de Antwerpner Martyrers Aske støvede om, som Luther sang, i alle Lande, blev een Provinds i Christenheden efter den anden hærjet af hine, som foregave, at de droge Sværdet for Troens Sag, eller i det mindste begave deres Troe under Sværdets Beskyttelse. Forfølgelsen i Brabant og Flandern afløstes snart af en endnu blodigere i Frankrig. Men under Blod og Flamme udforte Herren sin Gjærning. Verden studsede; Reformationens Grundvold var lagt.

¹¹¹) Luther an die Christen zu Antwerpen (1525); Briefe, III, 60--64.

¹¹²) *Gerdes historia Evangelii renovati*, III, 36.

Johann Heinrich Jung,

med Stribent-Navnet Stilling.

[1740—1817.]

I. Det er en forunderlig, hidtil vel ikke nok fremhævet, Overensstemmelse, der viser sig for den opmærksomme Betragter mellem Begyndelsen af det attende Aarhundrede i Kirkens Historie til henved dette Aarhundredes Midte, og det samme Tidsrum af det nittende Aarhundrede, saavidt det har udfoldet sig for vore Dine; saa det i alle Maader synes, som om det attende Aarhundrede har havt et prophetisk Forhold og en prophetisk Mission til det nittende. Kun een Grundforstjælnødtes vi til at erkjende (men ogsaa den vilde da kun vise, med hvormeget Ret vi her tale om en prophetisk Signatur); og det er den: at i det sidste de snevre Kredse vorde videre, saa de snart omspænde en fuldkommen Gjennemskjæring af Kræfterne; at hist, i den snevre Kreds, Kirken forholdsvis havde et videre Rum, medens den her i den videre Kreds har et langt snevrere; at Kampen i det nittende Aarhundrede vinder som i Uldstrækning, saa i Intensitet (hist kunde endnu enkelte Livsforhold undtages, her drages de alle med ind i Kampen, og hvor det ei er Tilfældet, der er det kun fordi de yderste Lemmer ei endnu deel- tage i den Bevægelse, som udgaaer fra Middelpunktet); endelig at hvad hist, Altsammen mere forsøgsvis, brugte Parti og mere til at udfolte sig, det være sig i det Gode eller i det

Unde, det styrter sig her i rivende Fart som en skummende Flo, og besejrer alle Hindringer, der lægge sig det i Veien, til det har naaet den videste Udbredelse i Havet. Thi det er aabenbart, Verden bliver nu gammel; derfor maa Tiden ile; og Kirken, forynget i dens Alderdom, nærmer sig alt mere og mere de Dage, da Menneffenes Søns Tegn vil udstinne som Lynet, der farer over hele Himmelen fra Ost til Vest. Og — mærkeligt nok — ligesom de Fleste ei have aabent Die for hiin forunderlige Righed, vi antydede, saaledes er det kun de Færreste, der med et af Guds Ord skjærpet Blik staae (som rimeligt var, hvor Tidssvingningerne blive saa forte) ventende fra een Nattevagt til den anden, og spørge alvorfulde: Bogter, er Natten ei snart forbi?

Vi ville forsøge, i enkelte Charakteertræf at udvikle nærmere hiin af os iagttagne Righed, ei blot for at stille Historiens Vidnesbyrd i Aandens Grundlys, som er Guds Styrelse, men for at gjøre opmærksom paa, hvad de floge Jomfruer have at gjøre, naar Midnatsstunden nærmer sig, da Brudgommen kommer.

II. Det første Tegn paa hiin Dvereensstemmelse, vi tyde, er dunkelt. Det er det almindelige Misnøie, den almindelige Mistillid, der herskede netop i de inderste Livsforhold, i det mener jeg nærmest, hvilket Herren selv har knyttet mellem Lærere og Tilhørere. En dyb Betragter af Kirkens Vilkaar i det attende Aarhundrede, der havde et Hjerter for sit Folks Jammer, Valentin Ernst Löfcher, (han stod som Superintendent i Dresden, og søgte, som bekjendt, i en Række af Aar i Tidsskriftet „Unschuldige Nachrichten“ at tyde Tidens Tegn og lede Tidens Dom) udtalte det i de selsamme Ord¹⁾. Og en, som fyrgetyve Aar senere stod paa det modsatte Punkt, i Vesten af Tydskland, netop den Mand, til hvis Navn vi knytte disse Betragtninger, beskriver os de reformeerte Menigheders Tilstand der, som en, der var begrebet i Oplosning formedelst denne gjensidige Mistroe; „Nationalaanden“, betegner han i et høist karakteristisk Udsagn, som „den Deel af Nationen, der ei er tilfreds med

1) Löfchers vollständiger Timotheus Verinus, I. S. 108—109.

de sædvanlige Symboler" ²⁾). Hvorledes dette dunkle Misnoie i vort Aarhundrede er blevet til et aabenbart, hvorledes „Folkets Jammer“ her er gaaet over fra Knurren mod Kirkens Bekjendelse til fræt Forkastelse af samme, til en Symbolstorm — det er ligesaa vitterligt, som at allerede i det attende Aarhundredes Begyndelse ei blot betænkelige Tegn af alskens Forvildelse, men paa mange Punkter aabenbar Separation fra Kirken traadte op som berettiget — et Tegn, som vi senere udførlig skulle omtale. Men ville vi tyde dette Misnoie rigtigt, da tør vi ei blot holde os til hvad der ligger klart for Dagen: at mange Lærere brugte Rettroenheden selv til en Hoved- og Armpude for at fange Sjelene, og at paa den anden Side mange Tilhørere derfor slet intet vilde have at bestille med Embedets guddommelige Anseelse, fordi de stode i Begreb med at affaste Guds Ords Myndighed, ja tildeels allerede havde affastet den. Vi finde Spor til saadant Misnoie og den dertil sig sluttende Separation, ogsaa hvor ingen af Delene var den nærmeste Bestemmelsesgrund. Det attende Aarhundrede var som et fødende og gjærende; det nittende er det ei mindre, men i langt høiere Grad. Hist søgte man, og her søger man efter oprindelige Kræfter, der kunne gjensøde Kirken. Hist og her glemte man ei sjældent i lige Maade, at en saadan Gjenfødselse (for at bruge dette unægtelig slet betegnende Udtryk; thi man meente aabenbart en Foryngelse) aldrig lader sig iværksætte ved at affjære sig selv fra Roden, eller ved at løsne de Baand, der som Blodforvandtfabets knytte os til Fædrenes Tro, men tværtimod ved at fordybe sig i Troens Rod. Man glemte, at Kirkens Reformation som sæcularist Begivenhed (hvad vi alt have bemærket) ei gjentager sig, men vel skal udbredes og uddannes til den klart viser sin mere end verdenshistoriske Betydning som den egentlige Johannes=Forløber for Herrens anden Tilfommelse.

III. Og som nu denne Grundstemning var, saaledes vare og i større eller mindre Maade Midlerne, der sattes i Bevægelse: de bare næsten alle Charakteren af en Hast, der over-

²⁾ Stillings Theobald; J. S. Jungs Werke, VI. 22

styrter sig selv, og sammenblandede tildeels vel og det Indvortes med det Udvortes; troede, at Guds Rige skulde komme, saa man ligesom kunde pege paa det, og selv sætte Løstkræfterne i Bevægelse. Man vilde aabenbart gjøre Pietismen (Speners og A. H. Francks Skole) Uret, naar man vilde besynde den for det Sidste; dens Forsøg paa at gjenføde Kirken af Conventiklerne, saa den første Kjærlighed atter kunde kjendes, var beaaudet af en dyb Jnderlighed, som jo ogsaa uden Tvivl er Psalmernes Charakter fra denne Kirkeskole³⁾. Men vist er det paa den anden Side, at, uagtet Grundtankens dybe Christelighed, dog den ligefrem metho diste Form, hvorunder man søgte at fremstille Bæftet, bar for meget Præg af det, vi maa betegne som aandelig Selvraadighed, og mægtig bidrog til Pietismens Forfald. I klareste Maal og Maade see vi derimod hiint Arbejdet med udvortes Kræfter i Unions-Bestræbelserne fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede, saa Gjentagelsen og Formen af de samme i det nittende synes som et reent Afstryk af hine. Som hist det Brandenburgske Huus, især efterat Kongekronen var sat paa dets Hoved (1700), stod i Spidsen for dem, og aabenbart stillede hen paa et Overherredømme, der ei kunde realiseres uden en fuldendt Statskirke, saaledes ogsaa, i fuldere Maade og med mere bevidst Kraft, her⁴⁾; kun at man hist dog endnu havde mere Ærbødighed for de Christelige Kirkers helligt garanterede Rettigheder, end her⁵⁾.

³⁾ Vi behøve kun i Forbigaaende at minde om Bogakty, Rambaeh, Freylingh'ausen, Schröder, Gottfr. Arnold, C. F. Richter og paa en vis Maade Wolfg. Deßler (han var ikke ganske uden Indflydelse af den pietistiske Skole), saaledes som om de danske Psalmedigtere Brorson og Sygom, der altid fortrinnsviis udlægge Livet i Gud og fordybe sig i den hemmelighedsfulde Grund til de aandelige Rørelser.

⁴⁾ Jof. B. Bauer die evangelische Landeskirche Preussens und die Wissenschaft (1840), S. 197.

⁵⁾ Det var ei blot den Schlesiske, ei blot den Sachsiske og Brandenburgske Lutheriske Kirke, hvis Rettigheder, garanterede ved hver Thronbestigelse, Unionen først gjorde tvivlsomme, tilsidst, 1846, ligefrem ophævede (efter Generalsynodens Bestemmelser i det mindste kan intet Lutherisk Kirke-

Hist satte man Muligheden af en Sammensmeltning i Sacramentets Rydelse (*communio in sacris*) som afgjort, uden at man behøvede at være enig i Væren om Sacramentet, saavel som i hele Kirkelæren — Simultanfirkerne, nemlig Fredesrikkirken i Berlin (1705) og Baisenhuuskirken i Königsberg (1708), var talende Minder derom⁶⁾ — her er det ligeledes den første Grundforudsætning, og man skammer sig saa lidet her, som man gjorde det hist, ved at grunde den inderligste firkelige Forening (hvis det virkelig var en Forening, og ei blot en udvortes Sammenklæbning) paa den firkelige Indifferentismes Grund. Der gives to Midler, sagde Præsten Welmer i det Magdeburgske, der egentlig udgjøre Unionens „kongelige Arcanum“ (1703)⁷⁾; det ene er, at gjøre Grunden ryddelig ved at affstæffe alle Stridspunkter, der slet intet have at gjøre med Salighedens Sag, og det andet, naar dette ikke hjælper, at gribe ind med skarpe Edicter i Kraft af Fyrstens Rettighed i Kirkesager. Hvor fuldkomment man har lært dette i Preussen i det nittende Aarhundrede (dengang, i det attende, var Ulyset endnu for skjærende, og Welmers Raad bidrog mere end noget Andet til dette Unionsværks Oplosning), og hvor langt man skred ud selv over disse Grændser, derom kunde Begivenhederne i Schlesien fra 1830 af indtil Dragonnaden mod Hönigern (1834) allerede give os tilstrækkelig Bestæed, hvis ei nu nyss den Berliner Generalsynodeses Be-

---

samfund holde paa disse, uden dermed at træde ud af Statskirken), men selv de Reformerte Menigheder i Jülich, Cleve, Berg og i hele Rhinpreussen saae sig truede i deres confessionelle Eksistens; kun det var Forskjellen, at de sidste holdt strengere fast ved hvad de virkelig kunde hærde som deres Confessions Ret.

- 6) Ved Friedrichsstädter Kirkens Indvielse 1705 lagde man den Lutheriske og Heidelbergiske Katechismus paa Kirketordet. Ved Baisenhuset i Königsberg bestod den forsøgte Union deri, at Præsterne, den Lutheriske og Reformerte, assisterede hinanden ved Nadderens Uddeling og tilfammen distribuerede den ene Søndag til de Reformerte, den anden til Lutheranerne. Jvf. Schlegel Kirchengeschichte des 18 Jahrhunderts (Mossheim, VI. I. 253 f.)
- 7) *S. Arcanum regium*. 1703. 4. Bogen udgaves af Dompræsten i Magdeburg Joh. Jos. Winkler, men Welmer er Forfatter dertil.

lutninger (1846), efter hvilke den Lutheriske Kirke i Preussen ligefrem opløses i Atomer, man kun for Skinnets Skyld lader staae, taledede endnu tydeligere. Hist i det attende Aarhundrede søgte Preussen at dække sin tilsigtede Uretfærdighed mod den Lutheriske Kirkes confesionelle Bistand ved at give de Reformeerte Flygtninge, som ifølge det Nantiske Edicts Tilbagekaldelse bleve huusvilde og i store Strømninger vandrede ud, et nyt Fædreland; her har man ei gjort det anderledes mod nogle fra Zillerdalen for deres protestantiske Bekjendelses Skyld 1837 udvandrede Salzburgere⁸⁾. Man satte i vore Dage fra Preussisk Side Alt i Bevægelse, for ved en Slags Overeenskomst med den Engelske Statskirke at danne en ny Kirke=Stabning i det saakaldte „Anglo=Preussiske Bispedømme i Jerusalem“ (1839), der allerede efter saa Aar hensygnen, og, hvis det ei holdtes sammen ved rundgIVEN Understøttelse af Regjeringen, maatte opløse sig selv⁹⁾. Endnu tidligere var man paa Færde i det attende Aarhundrede; Leibniz havde forestillet Churfyrsten, at ingen kristelig Konge kunde være uden Biskopper; derfor bleve Bernhard von Sanden og Ursinus udnævnte dertil, og assisterede paa Kroningsdagen (1701) med Salvings=Olie¹⁰⁾. Den Engelske Liturgie skulde indføres først i det Kongelige Slotskapel med første Adventsøndag 1706 (efterat den allerede 1704 var trykt i en Tydsk Oversættelse i Frankfurt an der Oder); kun Erkebispfen af Canterburys Utilbøielighed til at indlade sig i videre Underhandlinger gjorde en Streg i Regningen, og det senere (1710) gjentagne Forsøg var ligesaa lidet heldigt¹¹⁾. De nærværende Preussiske Biskopper have, som bekjendt, deres Værdighed en ligesaa udvortes Anledning at takke for; den Engelske

8) See: Kurze Geschichte der Auswanderung der Zillertaler Protestanten. Nürnberg. 1838.

9) See: (Schneckenburger og Hundeshagen) das Anglo=Preussische Bisthum zu Jerusalem (1841).

10) Schlegel, Kirchengeschichte des 18 Jahrhunderts (Mosheim VI. I, 274).

11) See: Darlegung der im vorigen Jahrhundert wegen Einführung der Englischen Kirchenverfassung in Preussen gepflogenen Unterhandlungen. Pp. 1842.

„episcopale Succession“ seer med Ringeagt ned paa dem, og det 1841 sluttede Fordrag med den Engelske Statskirke er i det mindste ei en Skygge af hvad en sand kirkelig Forening skulde være. Blot den af Kongen (Frederik Vilhelm III.) selv forfattede Agende (der først 1822 traadte op som „Berliner Hof- und Domagende“) har forsaavidt havt en heldigere Skjebne end Dptrykket af den Engelske Liturgie, som det, deels ved at sonderlemme den i en heel Deel Provincial-Agender (1829), deels ved at give de meest udstrakte Concessjoner til at følge eller ikke følge de vigtigste Dele af Ritualet¹²⁾, blev muligt at fremtvinge et Skin af Overensstemmelse i dens Brug. Men hvad der er det allervigtigste Ligheds-Træk i det attende og det nittende Aarhundredes kirkelige Charakteristik, det er det, som ligger til Grund for alle disse Phænomener, nemlig ei blot den uirkelige Synkretisme og Indifferentisme overhovedet, men Sammenblandingen mellem Guds og Verdens Rige, mellem Religion og Politik, som vore gamle Troes-Fædre med Rette betegnede som *Machiavellistisk* Politik, og hvorved de henviste til „Herodianernes Religion“ som det Nytestamentlige Forbillede¹³⁾. Dette Uhyre, Kirkens svorne Fjende, er navnlig levende i den falske (ei paa Bekjendelsens Grundvold hvilende) Union, der fra denne Side er slet intet Andet end den fuldendteste Form af Statskirken.

IV. Hvad saaledes et Blif i det Store har overtydet os om med Hensyn paa de physiognomisk kirkelige Træk af det attende og det nittende Aarhundrede, det samme vil i mange Punkter Betragtningen af det Enfelte lede os paa, isærdeleshed af de raadende Bildfarelser og de til at neddæmpe disse anvendte Midler.

I den evangeliske Kirke selv møder os i Begyndelsen af det attende Aarhundrede en dobbelt Retning, om man saa vil,

¹²⁾ Man drev det i Pacificationsunderhandlingerne med de Schlesiske Lutheranere saa vidt, at man privatim erklærede det for nok, naar Agenden blot laae paa Alterbordet.

¹³⁾ Dannhøners Reformirtes Salve und Friedens-Gruss (Straßb. 1658), S. 645.

Pietismen og Orthodoxien; hiin med den Grundpaaastand, at Reformationkirken nu var som et Træ, der, naar der ei gjødedes om det og de geile Stud bortrybbedes, snart vilde komme til at ligne det ufrugtbare Figentræ; denne ei blot afvisende en saadan Klage som kirkestormende Indbrud, men anklagende Pietismen selv som deels sønderlemmende Gudsfrugtighedens Bæsen, deels forverlende det paa mange Maader med dens Skin, overspændende baade Værens Maal og Fordringerne til det gudelige Liv. Et Aarhundrede maa naturlig have givet os et roligt Blik (thi dengang da Kampen ret egentlig brændte, kunde selv det meest ophoiede Stade ei skaffe den nødvendige Upartiffhed); og dog ville vi endnu finde det svært, at skifte mellem Ret og Uret; dog hører den fordomsfrie, ægte kirkelige Burdering af Pietismen, og endnu mere af Orthodoriens Kamp mod den, til det, Historien endnu skylder os. Thi hverken er Sagen dermed afgjort, naar man — som synes at være blevet den ene raadende Betragtningssmaade — blot henvender Opmærksomheden paa de sidste vandige Stud af Pietismen, og mener, den selv var kun ligesom en Infusions-Tilstand, der varslede og forberedte Kirkens Opløsning¹⁴⁾; eller naar man paa den anden Side, nedstigende til det Almindelige, ophøier Speners og Franckes, Freylinghausens og Bogakfys praktiske Virksomhed, og agter den deraf sig udviklende Livsrørelse for en ubetalelig Binding, i Sammenligning med hvilken Værens rene Guld kun skulde gjælde for simpelt Metal¹⁵⁾. Alt for nær slynger sig Pietismen ind i vor Kirkes Rødder, til at hiin Betragtning kunde være den gennemgribende rigtige; vi erkjende det og glæde os derover, at Spener og Francke saavel om de øvrige Ypperste for hiin Retning vare, uanseet menneskelige Skrøbeligheder og uanseet det Træ og Høe, som de byggede paa Grundvolden ved Siden af meget Guld og Sølv

¹⁴⁾ Saaledes i det Hele: Grundtvigs Verdenstrømfte 1812, S. 195. ff. 817, S. 412 ff., 441 ff.

¹⁵⁾ Dette er Grundtanken i Hofbachs Bog om Spener, i Hagenbachs Udførelse af dette Parti i hans "Vorlesungen über die Geschichte der Reformation" (5. Band), og i hundrede andre Bøger.

(1 Cor. 3, 12), Kjød af vort Kjød og Been af vore Been. Den sidste Betragtning derimod er aabenbart uforenelig med vor Kirkes Grundanskuelse, saa meget der end i Pietismens Fremtræden kunde synes at tale derfor; Speners alvorlige Stræben efter at godtgjøre sin Overeensstemmelse i alle Punkter med den Augsburgske Confession (og han var ei den eneste, der satte Kirkens Grændsfejtel som raadende Bestemmelse for sin Livsvirksomhed) kunde være os nok Borgen for, at Forholdet dog, hvor megen Vægt der end blev lagt paa den levende Praxis, maa væsentlig være et andet; hvis man end slet ikke vilde lægge Mærke til, hvor megen virkelig Binding for Værens Udvikling ogsaa Pietismen bragte, deels ved klar Fremstilling af det inderlige, mysteriøse Grundforhold mellem Christi Lidelse og Fortjeneste, og vor Kamp i denne Lidelses og Fortjenestes Kraft, deels ved at bryde nye Baner for den indtil da i vor Kirke saa meget tilsidefattede Udvikling af Væren om de sidste Ting (Tilstanden efter Døden, Herrens anden Tilkommelse, den yderste Dom) — sjøndt det jo ei kan miskjendes, hvor mange urene Elementer der ogsaa kom ind i denne Stræben. Men allermindst lade begge hine Betragtningssmaader Orthodorien vederfares Ret, der efter begge maa agtes som et dødt Bundfald; og dog havde ogsaa den en levende, velberettiget Kamp at udføre.

Derfor paastaae vi: Pietismens og Orthodoriens Kamp i det attende Aarhundrede var nødvendig til Kirkens fremtidige Udvikling; Sæden og Frugten er ikke forloren; begge begynde, rensede fra det Skrobelige i deres Fremtræden i det attende Aarhundrede, at virke sammen som levende Kræfter i det nittende til den evangeliske Kirkes rette Stikkelse; begge gaae saaledes ind i det prophetiske Forhold, hvori det attende Aarhundrede overhovedet staaer til det nittende. Frugterne af Kampen have ei heller ganske saaledes ladet vente paa sig; en høist moden og derfor ogsaa med Sædekræft til senere Udviklinger begavet Frugt deraf, af Pietismens Kritik over Orthodorien og Orthodoriens Kamp for den Lutheriske Værens Arnested, var den store endnu ingenlunde fuldkomment vurderede, Theolog Johann

Albrecht Bengel¹⁶⁾ og hele den Württembergſke firkelige Skole, ſaalænge den endnu bevarede Fortidens Malm. Hvorvidt han dog i mange Henseender ſtod mere ene, og hele denne ſunde gudſfrygtige Retning blev alt mere og mere iſoleret i den anden Halvdeel af det attende Aarhundrede, er Gjenſtand for en anden unægtelig nærliggende Betragtning. — Det maa være muligt at paaviſe den ſaaledes antydede Sammenhæng i alle Pietiſmens Udviklingsſtadier fra 1683 af, da Spener begyndte ſine Collegia pietatis; enkelte Antydninger derom, grundede paa dette hiſtoriske Overblik, ville her tjene til at ſætte os paa det rette Stanpunkt, til at ſkjønne hvorledes Pietiſmen unægtelig havde en Miſſion til Orthodorien, og at denne ingen ringere var end det, hvad Propheten kalder, „at omvende Fædrenes Hjerter til Børnene og Børnenes Hjerter til Fædrene“ (Mal. 4, 6), ſamt hvorledes paa den anden Side Orthodorien, trods al dens tilſyneladende Livløſhed, ved dens mægtige og urykkelige Faſtholden ved Betsjendelſens Ord bevarede Pietiſmen fra at adſplittes og ſønderlemmes i Naturaliſme og Sværmerie. Thi efter vor Betragtning af Sagen ere alle de Mellemed, der holdt faſt ved Chriſtendommen og forplantede den midt under den ſtore Friſtelfeſ-Tid, der kom i det attende Aarhundrede, i den ædlere og renere Betydning af Ordet pietetiſtiſke.

V. Pietiſmen ſtaaer ikke ene, er ikke noget Nyt, ingen exotiſt Plante i den Lutherſke Kirke, allermindſt overført fra den Reformerte Kirkes Grund, men i ſin renere Skikkelse (hos Spener og den ſtorre Deel af den Halliſke Skole) en levende Fortſættelse af de Kræfter, hvorved de ſtørſte og herligſte ældre Lutherſke Lærere ſogte at aande et nyt Liv ind i Kirken og rensede dens Udvikling fra de geile Skud; hvorimod det, at den fra Begyndelſen af antog Charakteren af en experimenterende Anſtalt, af en methodiſtiſt Retning, unægtelig er en Strøbelighed ved den, der dog ogſaa har ſit Forbillede hos enkelte af de tidlige Lærere.

¹⁶⁾ Man ſammenligne den fra dette Stanpunkt ſkrevene Afhandlung af mig: „J. A. Bengel mit Beziehung auf Burks Schrift über ihn“; Evangelische Kirchenzeitung, 1832, S. 113—132.

Den Fare, som laae den Lutherſke Menighed nærmest, er antydet ved Herrens Ord til Menigheden i Ephesus: „Det har jeg imod dig, at du har forladt den første Kjærlighed; kom derfor ihn, hvorfra du er falden, og vend om, og gjør de forrige Gjerninger“ (Aab. 2, 4. 5). Luthers prophetiske Blik ſaae dette, og ſaae ei mindre de Snarer og Farer, ſom maatte komme deraf. Derfor, hvor hans Die ſaaledes fyldtes med Ewighedens Lys, der erkjendte han det grandt, ſom han ſiger, at ſaaledes ſom de opholdende Kræfter til alle Tider, ogſaa under Pavedømmet, havde været: Evangeliets Prædiken, Børnenes Troe, Fader Vor, Daaben og Alterens Sacramente¹⁷⁾, ſaaledes maatte de blive det indtil Dagens Ende, men „Syndernes Forladelse, den Artifel, ſom er i alle Creaturer (thi Aanden er vel villig, men vi ere ſom en rygende Tande, og have kun Aandens Førſtegrøde“¹⁸⁾, og Retfærdiggjørelſen ved Troen, der i ſin dybeſte Betydning kun er et Udtryk af den Gudfrygtighedens Hemmelighed, at Ordet blev Kjød¹⁹⁾, de maae blive i Kirken, ſelv om Himmel og Jord og Alt styrte ſammen, maae blive ſom den Saligheds Klippe og uindtagelige Muur, paa hvilken Alt beroer og er grundet, hvad vi i dette Liv lære, vidne, handle mod Paven, mod Djevlen, mod hele Verden²⁰⁾. Denne fuldtvel erkjendte uopløſelige Sammenhæng mellem den „guddommelige Maieſtæts høieſte Artifler“ og „dem, ſom angaae vor Forløsning“²¹⁾, er egentlig Reformations-Kirkens Palladium og evige Støtte. Troen og Livet ligge der ved eet og ſamme Moderbrøſt, Guds Kjærlighed i Chriſto, og kunne ei adſtilles, ſaalidet ſom Sjel og Legeme i det levende Menneſke. Men ſaa tyrebart ſom dette Klenodie er, ſaa vanſkelig erkjendte Luther dets Bevarelſe at være, og miſkjendte ingentunde, hvor ſkrøbelig ſelv Reformationens levende Begyndelſe var hos Mange (han ſammenligner den paa et Sted med „et døende Menneſke, hvis Sjel ſidder

17) Luthers Tiſchreden; Werke, XXII, 461.

18) Luthers Tiſchreden; Werke, XXII, 519.

19) Luthers Tiſchreden; Werke, XXII, 393 ff.

20) Articuli Smaieadici; pag. 305 (Rechenberg).

21) Articuli Smalcaldici; p. 303—304.

paa Tungen, og der kun kan udstamme de Ord: I dine Hænder befaler jeg min Aand“) ²²⁾. Det kunde endnu mindre undgaae hans Opmærksomhed, at, ligesaa sjældent som de Stykker fandtes sammen, der, efter hans Beskrivelse, danne den rette Theolog: Bøn, Meditation, Anfægtelse, ligesaa vanskeligt er det i Kirkes Udvikling at sammenknytte de tre Mærker, som udgjøre efter ham den sande Kirkes Besegling: troligt at lære, flittigt at bede, med Alvor at lide ²³⁾. Tvertimod hvor hans Blik faldt hen, i høiere eller lavere Stænder, der mødte han Lunkenhed, kjødelig Sifferhed, hemmelig Foragt mod Ordet og dets Kraft, hvis Skat og Herlighed man aabenbart prøiuste; og selv de aandelige Forstanderskaber, Consistorierne, man unægtelig under hans Myndighed og Tilraad, men ingenlunde i hans Aand, indrettede mod Enden af hans Liv (1542), viste sig snart at have paabyrdet Kirken et nyt Onde, som Luther affyede meest af alle: Sammenblandingen af den geistlige og verdslige Magt, der aabenbart har krænkert Kirken og dens Bekjendelse i lige høi Grad ²⁴⁾. Det var den Maade, hvorpaa, de Skridt, hvormed vor evangelisk lutheriske Kirke forlod den første Kjærlighed; og derfor maatte „de Tydskes Prophet“ med al en Prophets Indderlighed og Kraft tilraabe sit Folk: „I kjere Tydskere, kjøber, medens Torvet staaer for Døren; samler ind, medens det er Solskin og godt Veir; bruger Guds Naade og Ord, medens det er der. Thi det skal I vide, Guds Ord og Naade er som den forbisfarende Pladsregn, der ei kommer igjen, hvor den har været. Den har været hos Jøderne, men tabt er tabt; nu have de Intet. Paulus bragte den til Grækenland, men tabt er tabt; nu have de Tyrken. Rom og det Latinske Land har havt den samme Bæde: tabt er tabt; nu have de Paven. Og I Tydskere maae ei tænke, at I evigt skulle have den; Eders Utafmemmes

²²⁾ Luthers Tischreden; Werke, XXII, 665.

²³⁾ Luthers Tischreden; Werke, XXII, 934.

²⁴⁾ Man jevnføre vor Udvikling af dette Punkt i Afhandlingen: „Die Lehre der Lutherischen Bekenntnisschriften von den Grenzen der Kirchen- und Staatsgewalt“; Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie, 1840, III., 62—116.

lighed og Foragt ville ei lade den blive. Derfor griber til, holder fast, hvo der kan gribe og holde; doyne Hænder maae have et ondt Aar" ²⁵). Derfor er det ei blot Luthers Klage, men hans prophetiske Bidnesbyrd, som vi finde gjentaget tusindfold i hans Skrifter, at Evangeliet skal tages fra Tydsffland, først for Folkets Utafnemmeligheds Skyld, i det de snarlig glemte den Guds Belgjerning, som var betroet dem ved Evangeliet; dernæst for den store Sikkerheds Skyld, som nu (siger han) raader overalt, saa der ingen sand Gudsfrugt er mere, og Ingen mere vil lade sig straffe ved Ordet; endelig for de Berdsligvises Klogskabs Skyld, der regjere Kirken efter deres Hoveder, der stille Evangeliet fra Korset, der med Synd vil skaffe Nytte og tvertimod Gud opholde Fred og Enighed ²⁶). Derfor sammensmeltede og maatte for hans Blik Reformationen sammensmelte med Evighedens, med Herrens anden Tilkommelses, Morgenrøde. „I vor Tid“, siger han, „er Evangeliets Lys et vist Tegn paa den Herres Christi herlige Tilkommelse, og ligesom en Morgenrøde, der gaaer foran for den evige Dag og Rejsfærdighedens Sols Dpgang“ ²⁷).

VI. Bille vi rettelig læse vor Kirkes Historie i tre Aarhundreder, da maae vi tage disse Grundkræfter med, som ere bestemte ved Luthers Betragtning af Guds Ord og udviklede sig af den; og vi skulle da i Sandhed finde, at den ingenlunde er den Caricatur, hvortil Forfatteren af „Historien om det protestantiske Lærebegrebs Udvikling“ ²⁸) har gjort den, et Tisbjerg af hjerteløse Stridigheder om Ting, der kun sagdes at angaae Guds Rige, men egentlig havde med Saligheden slet intet at bestille. Thi vel var Arnen lav, et Hytte-Dag fast som over den Apostoliske Menighed — der savnedes et ordentligt Regimente,

²⁵) Luther Bermahnung, daß mau christliche Schulen aufrichte; Werke, X.

²⁶) Prophezeungen Luthers, zusammengetragen durch G. Walther (1700, fol.), Anhang, S. 4.

²⁷) Luthers Tischreden, XXII, 674.

²⁸) G. J. Plancks Geschichte der Entwicklung des protestantischen Lehrbegriffs.

der savnedes saa mangen Livsform, som andre Menigheder roste sig af; selv Missionen kom først seent og, med saa Undtagelser, kun som Forsøg, som Blus, der ere nedbrændte om Aftenen — men dog var Flammen stor, som slog op derfra, en trefoldig stor Udvikling i sand Vidskab og Erkjendelse (som nu selv hovmodige Speculative beundre som et Aandens Mesterværk, der kun behøver at indblæses, som Pygmalions Støtte, Liv for at henrive alle), i ægte historisk Forskning, alt efter de Tiders Maal og Maade, i aandelig Betragtning og Sang, og dette sidste netop i de rigeste Strømme. Fra Luthers Kirkestole udgik en Skare af aandelige Stridsmænd, der vel forstode at tyde Tidens Brøst; der ikke pharisaïsk smykkede Fædrenes Grave, medens de begrove deres Troe og lode haant om deres Gjerning; der, medens de i Kampen for Læren ei gave et Haarsbred efter, dog straffede sig selv og Menigheden, fordi Ordets Gjerning ei faaes der, hvor Ordet rigeligt boede, men tvertimod megen kjædelig Misforstaaelse og Mistydning indsneg sig, som i det gamle Israels Dage, saa man trodsede paa den udvortes Rod og Afstammelse, beroligede sig ved den udvortes Gudfrygtighets Dvæls, lod Lærernes Troe staae urykket, men saae lidet efter deres Vandel og deres Endeligt i Herren. Med vor evangeliske Kirkes Brøde gaae dens Lidelser, Straffedommene over den, Haand i Haand. Det er ingen mørk, melancholisk Betragtning, naar vore Fædre i det syttende Aarhundrede pege hen paa Trediveaarskrigen (1618—1648) blodige Theater, som en Udfoldelse af Guds Brede-Ruis over den udartede Menighed; naar de midt under den vidne med Propheterne, at hvis Herren ei havde ladet os blive Sæd tilovers, skulde vi være som Sodoma og Gomorrha; naar de beskrive hele vor Eiendom i Guds Huus som eet Søm, han endnu af Miskundhed havde ladet blive tilbage²⁹⁾; naar de mindede om Herrens Ord om Saltet, der, naar det mister sin Kraft, duer til intet Aandet end til at udfastes paa Gaden og trædes med Fodder, mindede, de verdsligstindede Lærere til Bestjæmmelse, om Hedningen Diogenes's Ord, at den Philosoph

²⁹⁾ J. Schmidt, Borrede zu Sauberts Zuchtbüchlein, (Nürnberg. 1636) S. 120.

ei tyktes ham stort værd, der aldrig havde villet gjøre noget Menneſte vred ³⁰⁾ — naar de, med Jo. Bal. Andreä, (1586—1654) i hans herlige Præſte-Speil, ſtillede det alle Ordets Ferkyndere og Huuſholdere over Guds Ords Hemmeligheder for Dine, at kun den, der er beredt til at troe, vide, gjøre, lide, forlade, frygte, eie hvad Ingen forreſten kan, gider eller vil, kun han er værd at beſtille Guds Ager, at bygge Hans Huus ³¹⁾ — naar de, med den ſamme ſtore Lærer, hvis herlige Eftermæle endnu ei ret er opreift, medens man reifer tuſinde Mindeſtene i de Dødes Haver (hans Grav er udvaſtet af Regnen, medens hans Ord nu ſom en himmelſk, uudſluſkelig Flamme ſtige op deraf), erindre om — dog ei for at beſmykke Synd, men for at raabe til Bod og Bedring — at det har været Guds Kirkes Vilkaar i det Gamle og i det Nye Testamente, at, foruden anden Nøie og Anfægtelſe, det ſjeldent er lykkets at opholde i lige Maade den rene Lære efter Guds Ord og et uſtraffeligt Liv i ſand Gudfrygtighed, men at meget mere, ved Satans Liſt og Rænker, ſnart den hellige Læres Bolværk blev undergravet ved Anmaſſelſe af Gudfrygtigheds Skin, ſnart, hvor Læren ſtod faſtplantet, allehaande Rjedslyſt og Slappelſe indſneg ſig ³²⁾, — naar de ſelv ei dulgte det, hvor meget den Lutherſke Menigheds Tilſtand i det ſyttende Aarhundrede lignede Kirkens i Conſtantin den Stores og de derpaa følgende Dage, efterat den Diocletianſke Forfølgelſe var ophørt, da en Eufebius maatte lydt klage: „Bed den overvættets Frihed og udvortes Roe ere Sæderne og Tugten fordærvet, ſaa vi miſunde og nedſatte hinanden, ſaa Svig raader i Hjertet, Forſtillelſe i Aſynet, Falſkhed i Tale, og vi ſaaledes med Nette føle Guds ſtraffende Haand.“ ³³⁾

³⁰⁾ En unævnt Lærer i Sauberts Zuchtbüchlein, S. 165.

³¹⁾ Jo. Bal. Andreä das gute Leben eines rechtſchaffenen Dieners Gottes: „Da müßt ihr glancken, wiſſen, thun, leiden, laſſen, fürchten und ho'n, Was Niemand kann, darf, mag noch will, Und dieſes Alles in der Still.“ Herders Werke zur Religion und Theologie, X. 133.

³²⁾ Jo. Bal. Andreä, Vorrede zu Sauberts Zuchtbüchlein, S. 141. 144.

³³⁾ Joh. Schmid, Vorrede zu Sauberts Zuchtbüchlein, S. 116.

— naar de med Jo. Mayfart, Forfatteren til den herlige Psalme „Jerusalem, du hochgebaute Stadt“ og til saa mangt et salvet Bidnesbyrd forresten, udbryde i hjerteffjærende Klage med de Ord: „Vor Kirke, som skulde være en Jomfru i Kraft og en Moder i Børneæt — af hvor er den sjunket, saa Mange vel kjende Troens Form, som man siger, men reent fornægte dens Væsen og Kraft! Lad os kaste vort Blik paa de Kirker, som vi ere fortørnede paa — maae vi ei tilstaae, hvis vi kjende Guds Rige, som bestaaer i Kraft, at flere af dem ere mægtigere ved deres Bønner, mægtigere ved deres Gjerninger, saavel hvad Rejselse, som hvad Kjærlighed angaaer? Ak, thi Kirkens Længde i Troen er saare mindsket, dens Bredder i Haabet er mærkelig indskrænket, dens Høide i Kjærligheden umaadelig nedtrykt, dens Dybde i Ydmygheden næsten ganske gjort liig med Jorden“³⁴⁾ — naar de, som en noget senere, Heinr. Müller, uforbeholdent vidne, at hvad der skulde være Livets Haab og Troens Næring og Kjærlighedens Binger, Prædikestolen, Alteret, Døbefonten, det er ved den raadende fjødelige Sifferhed blevet til ligesaa mange stumme Afguds billeder? Og, hvad vi fremfor Alt maae lægge Mærke til, det er, at disse Bidnesbyrd, hvorved vore salvede Lærere nedkastede sig med Propheten Daniel for Guds Maieftæts Skammel, bekiendende: „Vi have syndet, gjort Uret og ere strafaldne, thi vi adløde ei dine Tjenere, Propheterne; men du, Herre, er retfærdig; din er jo og Barmhertigheden og Forladelsen“ (Rom. 9, 4—9) — at disse Bidnesbyrd ingenlunde vare som adspredte Røster, der ei kunde finde deres naturlige Sammenhæng; men de ere som et Bodsaltar, opreist i Kirken; de strække sig fra den ene Ende til den anden, begynde med Luther, som den prophetiske Rod, selv, omfatte ubetinget vore største Lærere (den Ypperste af vore Dogmatikere, der igjen med hele sin theologiske Betragtning staaer som en prophetisk Skikkelse i Kirken, Joh. Gerhard, hører til samme Stridskole), og slutte med Chr. Scriber først der, hvor Pietismen (efter dens

³⁴⁾ Joh. Mayfart, Vorrede zu Sanberts Zuchtbüchlein, S. 133. (Den aandfulde Anvendelse af Eph. 3, 18 behøve vi kun at pege paa).

historiske Navngivelse) griber ind. Fra denne Skare af sande christelige Stridsmænd udgif Joh. Arndts gyldne Bog om den sande Christendom (der, med en uendelig dybere Opfatning af Troens Væsen og Kamp, er det Lutherste Eidsstykke til Thomas à Kempis), hans „Paradisets Urtegaard“, udgif Heinr. Müllers „aandelige Hælcimer“, (i hvilke Troens Liv, saavel som i hans øvrige Skrifter, er i en saadan Bevægelse, at man i hvert Ord hører Hjertet banke, Sjelen bede, Tungen vidne), udgif Chr. Sçrivers „Sjelestat“, „Syge- og Seierskleie“, „tilfældige Untagter“ og saa mange andre Mindesmærker fra vor Kirke om dens gode Kamp, der vel kunne maale sig med de største og bedste blandt Kirkens Fædres; thi aldrig staae disse saa høit, uden jo denne Lutherste evangeliske Dybhed og Eensfoldighed kan naae op til dem. Kunne nu end disse Vidnesbyrd ei trøste os over Kjærlighedens Forliis eller Kirkens Ufrugtbarhed — maatte end denne slaae ud til en saadan Tilstand, at det (i det attende Aarhundredes anden Halvdeel) syntes som i Israels Propheters Dage, at Kirken stod ganske ene, forladt, uden Børn — dog have de gjemt den første Kjærlighed, saa Verden ei ganske kunde nedtrampe den, have trøstet og hussvalet tusinde Sjele, som juffede over det store Affald, have gjort det muligt, at Kirken atter kan høre Herrens trøsterige Moderstemme: „Syng med Fryd, du Ufrugtsommelige, som ikke fødte; ja raab høit, du, som ikke var i Fødselsnød! Thi den Eensomme og Forladte har flere Børn, end den, som haver Manden, siger Herren“ (Jes. 54, 1).

VII. Naar derfor Pietismen ei blot sluttete sig til hine Klager, ei blot samlede dem, men meente, at intet Middel burde lades uforsøgt, som christelig Buisdom kunde tiltraade, for atter at oppuste Kjærlighedens Lue, saa havde den sikkert Ret. Om Midlernes Beskaffenhed og den Maade, hvorpaa man satte dem i Bevægelse, kunde vistnok strides, endskjøndt det er klart, at det „Røre“, som Pietismen overalt frembragte, ingenlunde var et Tegn paa, at Christi Riges Vilkaar paa nogen Maade krænkedes. Thi det maa røre sig, som det hedder hos Propheten, naar Dødningbenene skulle staae op (Ezech. 37), og det var

Pietismens virkelige Mission til Kirken, som den heller ingenlunde har misfjendt, at udraabe som en Basun, at „Herren søgte Frugter paa sit Bünberg, at nu den Stund var kommen, da han vel maatte gaae i Rette med det; thi hvad kunde man vel gjøre mod det, som han ei havde gjort, og da han kom fandt han ikke gode, men kun vilde Druer“ (Jes. 5, 1—4). Det kan ikke hjælpe at fordølge det, at der var meget, som stod ubevogtet og uagtet midt i Verdens Sole, trindt om i den evangeliske Kirke; at den ingenlunde udbredte, som det burde sig, dens Moderarme til Alle, iugenlunde kom ret imøde, og, som det i den deilige Lignelse om Frelseren hedder hos Propheten (Ham og Ham alene bør det jo Kirken i hele sin Huusholdning at efterligne), samlede som Hyrden Lammene i sine Arme og bar dem i sit Skjød, medens Faarene ledtes frem ved den (Jes. 40, 11). Naar altsaa Pietismen paastod, ei blot Hegnet burde gjenopreises, men Livsstræer burde ledes ud fra Strømmene i Bække og fra Bækkene i de mindste Arme til de Smaa og Forladte, at Kirken burde have et Hjerte mod sine Børn; naar den flædte sig i det, hvad der christeligt kunde huges og tækses disse; naar den vidnede, at Gudfrygtigheden var det ene Fornødne, og havde baade dette og det tilkommende Livs Forjættelse — da øvede den kun sin prophetiske Ret, og Kirken burde ligesaa lidet bortskyde eller misfjende den, som Bennen bør foragte Bennen, der med Frimodighed revser hans Feil, ja som Sjelen bør kaste Herrens Tugtelse fra sig og dog vedblive at tage Hans Pagt i sin Mund (Ps. 50, 16). Der er slet ingen Tvivl om, at Pietismen baade havde denne Mission og øvede den til Tusinders Bellsignelse; det er ganske vist, som Grev Zinzendorf siger, at „Halle, Leipzig, Spener og Jena“ (og man kunde jo langt udvide den saaledes antydede Skueplads for Pietismens Virksomhed; den udbredte sine Forgreninger over hele Tydskland, til Danmark paa den ene Side, og til Schweiz paa den anden) „have bragt mange tusinde Menneker fra Verden til Gud“³⁵). Ugesaa lidt bør det nægtes af os, som hverken

³⁵) Graf Zinzendorfs Briefwechsel mit den Inspirirten (Grff. 1741), S. 74.

funne opgive Blodsfrændskabet paa Modrenes eller paa Fædrenes Siden, at de orthodoxe Lærere ikke havde Ret, naar de imod hine Klageroster, Pietismen fremførte som sin Raldsret og sit Adelsbrev i den Lutheriske Kirke, bemærkede, at det gjaldt kun enkelte Menigheder og Enkelte i Menighederne, Bantrivninger og geile Skud, der maatte findes overalt, hvor der er Klinte iblandt Hveden ³⁶). Nei, hine salige Lærere vilde sandelig sige det og have sagt det, at Herrens Bjibjerg i det Hele var hærjet; at Troen var bleven uvirksom og Kjærligheden kold hos Mange; at den allerædleste Skat, som er os givet i Kirkesamfundet og Troesenigheden og Naademidlerne, for Mange var bleven til en Snare; at der fandtes stedse færre og færre af de sande Bægter-Roster, som havde fornummet Guds Naab til Lærerne, at Han vil fræve alle deres Blod af Lærernes Haand, som ustraffede og uadvarede ere døde i deres Synd — Roster, der derfor stode som en Bognborg paa Guds Stads Mure baade Dag og Nat. De orthodoxe Lærere havde ikke Ret, naar de kun bleve staaende derved, at vi jo i Kirken ei blot havde havt Alt, som hører til Saligheds-Midlerne og deres rette Brug, men havde det, skjøndt i disse ringe Tider, endnu ³⁷); thi her var jo Spørgsmaalet, om vi havde det saaledes, som Herren fræver det, der Han siger, at den, som har, ham skal gives, saa at han skal have Fylden (Matth. 25, 29); og skulde Svaret herpaa rettelig være givet, da havde vel mangen maattet forstumme og forstummede virkelig, saavidt Sandheden og Ordet bandt hans Tunge. ³⁸) Hvor skøbelig overhovedet Tankegangen paa denne

³⁶) E. S. Cyprian, Antwort auf Arnolds sogenannte Erklärung; G. Arnolds Kirchen- und Ketzerhistorie 3. Bd. (Supplementa), Schaffhausen 1742, S. 1327

³⁷) Löscher's vollständige Timotheus Verinus, Thl. I (passim).

³⁸) Derfor indrømmer Cyprian (l. c.), med Löscher den meest bemærkede Lærer, der kjæmpede mod Pietismen, og vil slet ikke følge det, »at mange Præster ingenlunde omhyggelig undersøge deres Tilhøreres Sjælstilstand, ei see efter, om de vore eller tage af i Troe og Kjærlighed; at den ene har nødig at efterhjælpes i Erkjendelse, den anden i Selyfornægtelse; at mangfoldige Prædikener mere ere efter menneskelig Kunst og Maade, end i Guds Ords Bediisning og Kraft;

Side var hos mange af de orthodoxe Lærere, skjønes uden Tvivl bedst deraf, at man hverken ret kunde forene sig med Luthers og Joh. Arndts Mystik, eller med Luthers Raad til at give frit Alt, hvad der ei godvillig vilde lade sig binde, ei bandt sig selv. Man undskyldte i første Henseende, som Löscher, at de Tydskes Prophet, nylig kommet fra Pavedømmet, havde paa en Maade besudlet sine Klæder og talt uforsigtigt paa mangen Maade, men glemte, selv hvor man i enkelte Dele havde Ret, at Luthers Mystik væsentlig var Evangeliets selv, var intet Andet end en levende Udfoldning af det Apostoliske Ord om Christi Lidelses og Døds og Opstandelses Samfund (Phil. 3); glemte, at den sande Mystik ei blot havde været Luthers Opdragerinde, men er det springende Livspunkt i den Lutheriske Lære baade om Retfærdiggjørelsen af Troen og om Sacramenterne; og saaledes kom man, selv uden at ville det, til at frastrive Kirken paa en Maade sin Ret og Eiendom til hvad der syntes at smage efter dette mystiske Element ei blot hos Jo. Arndt (som man dog stedse vilde agte som et udvalgt herligt Redskab), men hos Cr. Sarcerinus, Til. Heshusius, Mart. Chemnitz, J. B. Andreæ, Meyfart, Lütkefmann, H. Müller, og saa mange andre af de herligste tidligere og senere Lutheriske Lærere³⁹⁾. Og hvad det Sidstnævnte angaaer — den orthodoxe Kamps skrobeligste Side — saa baade tiltraadte og brugte man alfor meget verdslige Midler, puffede for meget paa Dyrighedens Bistand, og gav Kirken saaledes

at man ofte ivrer unødigt mere imod Kjetterne, end imod de Synder, enhver har i sin Barin; at de saa høist vigtige Katechismus-Examina, hvorved man under Guds Raade kunde udrette mest, for det meste drives søvnt og mekanisk; at hos en stor Mængde af Tilhørerne Kirkegangen er slet intet Andet end et opus operatum; at mangen en troer at bevise sin rette Helligholdelse af Søndagen ved at sige: Jeg har i Dag været to Gange i Kirke; at man er i heieste Grad forpligtet til at tænke paa, hvorlunde man kan styre Ugudelighedens Magt, og at der er en stor Betsignelse at vente, naar man tager ret fat paa Sagen.“ See: Gottfr. Arnolds Kirchen- und Ketzerhistorie, III, 131.

³⁹⁾ Löschers vollständiger Timotheus Verinus, I, S. 30—39.

alt mere og mere en fremmed Magt i Bولد, skjøndt Pietismen umægtelig, med al sin Skarpsynthed i det Enfeste, deler denne Brøde⁴⁰). Man undrede sig høilig over, at Luther kunde have sagt: „Absolution er en stor Guds Gave; dog skal og bor man ei tvinge Nogen til den, ligesaa lidet som til Troen overhovedet, men kun foreholde Evangeliet, formane til Troen, dog lade Villien fri til at følge eller ikke følge. Saaledes skulle alle Sacramenterne være frie for Hvermand; hvo der ei vil dobes, han tage Anstand dermed; hvo der ei vil annamme Sacramentet, han har Magt dertil, og hvo der ei vil skristes, han har Magt til at lade det være for Gud“ — og vidste ei anderledes at hjælpe sig ud af Forlegenheden, end ved den Bemærkning, det Ord var fra Luthers tidligere Dage, hvor han maatte gjøre som en, der vil boie en frum Stof lige, og derfor flux boier den til den anden Side, ei for at den skal blive saaledes, men for tilsidst at rette den ganske⁴¹).

VIII. Fra alle disse Synspunkter havde Pietismen Ret og stod som en mægtig Kjempe paa Balpladsen. Men naar den nu videre, tvivlsom ei om sin Udgang, men truffet ind med Magt i Tidens Hast (thi allerede dengang syntes det, som om Tiden ikke mere havde Tid), sluttede og af al Magt gjorde det gjeldende mod den orthodoxe Kirke: Der kan umulig Herren være, hvor man har enten ingen eller kun en svag Bevidnelse af Hans Aand, hvor man holder mere paa Naadens Kar, end paa dens Indhold, hvor Kjerligheden hverken drager, eller forener, eller bærer, hvor uaandelige Hjælpe midler og Fortrøstelse

⁴⁰) Dog forholder Sagen sig ingenlunde, som Stahl („die Kirchenverfassung nach Lehre und Recht der Protestanten 1840“, S. 22 ff.) fremstiller det, at Territorialsystemet egentlig var den Kirkeforfatnings Theorie, som Pietismen nødvendig maatte frembære af sit Skjød, og at dette System forberedte Kirkens indvortes Oplosning i samme Maade som Pietismen dens indvortes. Territorialsystemet, der iøvrigt kun helvede sig til Pietismen, er et nødvendigt Mellemled i Kirkeforfatningens Udvikling til Religionsfrihed, som jeg troer at have vist i Recensien over Stahls Skrift: Zeitschrift für Luthersche Theologie, 1841, II, 131 ff.

⁴¹) Cyprian Antwort auf Arnolds Erklärung, l. c., S. 139.

til Kjødets Arm tages med, hvor Ordets Embede føres døveft og søvnt — der kan Herren ikke være, fordi den kun er Christi, som drives af Hans Aand — naar Pietismen, siger jeg, praktisk drog denne Slutning, og som det talende Modbeviis, Bevist for Liv og Aand, bestandig førte de snevrere Kredse til Gudfrygtigheds Dvæle (collegia pietatis, ecclesiolæ in ecclesia) i Marken — da var dens Dø blindet, og uden Tvivl er denne Misfjendelse af Guds Aands forborgne Virkning, der, hvor man dog selv fremfor Alt beraabte sig paa Forborgenheden som Livets sande Kjendmærke, Pietismens første store Grundbrøst og Strøbelighed. Men hvad nu hine Conventikler selv angik, der i og for sig med Urette vare de orthodoxe Lærere en Torn i Dinene⁴²), saa vide vi jo ligesaa godt, at Speners Tanke dermed var en Realisation af det Apostoliske Ord: „at Guds Ord skal boe rigelig iblandt de Christne i al Viisdom, og at de skulle lære og formane dem selv med Psalmer og Lovsange, og synge Herren i deres Hjerter“ (Col. 3, 16), og at efter hans „fromme Dnsfer“ stedse Lærere, som dreves af Guds Aand, skulde være nærværende derved og styre disse Forsamlinger⁴³) — som at, trods det, (som en naturlig Følge deraf, at man lagde for liden Bægt paa Lærens Reenhed) meget snart ei blot enkelte Udartelser kom tilsyne, men — hvad der er Hovedsagen — Pietismen selv alt mere og mere opfattede „Dyvækkelsen“ som den eneste Form for Livet i Gud, saa hvo der ei kunde opvise dette Segl, ja henvise det til de første Rørelser og Kampe i Sjelen, han blev betragtet som udenfor det aandelige Israæl og dets Forjættelser. Det er utroligt, baade hvor megen sand Gudfrygtighed spildtes, og hvor meget Hyfleri netop herved blev givet velkommen Næring, saa det ikke kan forundre os, at mange, desuden af Natur tilbøielige til det verdslige Lystigheds Frøe, forverlede Kirkens altid ringe Skikkelse med denne med Flid opsogte Forargelse⁴⁴). Nødvend-

⁴²) Cyprian Antwort auf Arnolds Erklärung, I. c., S. 135.

⁴³) Speners pia desideria (Grff. a. M. 1680), S. 98 ff.

⁴⁴) Til disse hørte i Pietismens syntende Dage Joh. Sal. Semler. Det er et høist lærerigt Maleric, han udkafter af den udartede Pie-

dig i Forbindelse hermed stod Pietismens Forhold i det Hele til Kirkens Symboler, der allerede hos Spener forsaavidt ei var det normale, som han betragtede Symbolerne blot som Skranker, Tidens Nød og Trængsel havde fremkaldt⁴⁵), men hos hans Benner og Disciple slog nd til en Oplosning af Kirkens Livs- aande; der nægtelig ligger i Bessendelsen, saa man, som Gottfr. Arnold, satte den levende Beaandning istedet derfor (som om det „at bessiende med Munden til Salighed“ kunde være uden det andet, „at troe med Hjertet til Ketsfærdighed“, Rom. 10, 10), og slog ei sjældent paa Kirkens Stridsmænd, som om det var lutter Leiesvende, der misundte Guds Menighed sin Hjertes- roe og frie Opbyggelse⁴⁶). Dog skal man vel vogte sig for at troe, at det System af Bildfarelser, man heftede til Pietismens Navn, virkelig fandtes i denne Sammenhæng hos nogen enkelt af disse Vidner, eller altid med Nodvendighed udsprang af Grund- tanken, der bar hele Vidnesbyrdet. En Deel deraf skylles den altfor skarpe Belysning og Misfjendelse af Hjerte-Noden, der

---

tisme, til hvilken han selv vilde danne en levende Opposition; men man veed, hvor kummerlig denne var, fra den aandige Side betrag- tet, og hvormeget Semler trods alt dette i sine huuslige Forhold bevarede et vist pietistisk Præg, og i sine sidste Dage indskrumpede, saa det, han nu troede at burde holde paa, var himmelige Naturkræfter i Modsætning til Aandens himmelige Kærelser. Hvad hiint betræffer (de pietistiske Kredsens Charakter i og om Saalsfeld henved 1740) see: Semlers Lebensbeschreibung, von ihm selbst abgefasst (Halle 1781), I, S. 28 ff.

⁴⁵) Udførligt er Speners Forhold til vor Kirkes Symboler fremstillet og prøvet i: Rudelbach historisch-kritische Einleitung in die Augs- burgische Confession (Dresden 1841), S. 142 ff.

⁴⁶) Saaledes staaer, som bekjendt, en stor Deel af vore ældre Lutherste Lærere hos Gottfr. Arnold i hans „unpartheiische Kirchen- und Kæperhistorie“ (sidste og bedste Udg., Schaffhausen 1742, III. sol.), der forresten trods dette er det første Forsøg paa en i Sandhed le- vende Opfattelse af Kirkens Historie og Sammenfattelse af alle Mo- menter dertil, og der desforuden (ved Benyttelsen af mange tidligere Stridskrifter, Brevsamlinger og personelle historiske Antegnelser fra det sextende og syttende Aarhundrede) har reddet en betydelig, ellers forloret, Skat.

som enhver Rod havde noget Jordagtigt ved sig; en anden Deel pegede hen paa en yderligere dogmatisk Udvikling, der mere søgtes, end fandtes, saa i enkelte Tilfælde — ogsaa affeet fra de nye Brudstene — Pietisterne bare Falden frem for det, som senere skulde udvikles i Kirkens Lys⁴⁷). Men altid blev endnu den største Trediedeel tilbage, det, hvorpaa Pietismen, som saadan, egentlig er kjendelig, og hvad Orthodoxien havde guddommelig Ret til at nedkjæmpe; thi uden det var det sande Kirke-Begreb ei blevet reddet. Vi troe at kunne betegne det med to Sætninger, den ene: at Læren (ja selv Naademidlerne i en vis Forstand) først blev aandelig ved at Fromheden traadte til; den anden: at Ordets Embede blev verdsligt, naar Forkynderne vare verdslig sindede⁴⁸). Her stod, og vistsnok med Rette, den største og alvorligste Kamp; her kunde Orthodoxien ei give et Haarsbred efter, thi det var Kirkens levende Hjerte selv, vor Herres Jesu Christi Indstiftelse, den havde at forsvare; her maatte Pietismen bukke under og i Støvet erkjende sin Seierherre, der ei spørger efter menneskelig Værdighed og Fortjeneste, men efter sit Ords Myndighed og Kraft.

Det var en stor Kamp, der saaledes blev kjæmpet, stor for Aandens Dine, der danner Kirken efter Jesu Christi Billede og renser den fra Strøbeligheder, stor og udbredt ogsaa i alle Livsforhold. Hele Kirkens Verden var pietistisk, eller antipietistisk; i de fjerneste Lande plantedes det samme Banner ved den protestantiske Mission, der netop da begyndte at udfolde sine første kraftige Vingeflag. I Europa syntes det dog, som om den tændte Flamme skulde sluffes af sig selv, efterat Kjerlighedens Blod var udbrændt; det syntes, som om Orthodoxien i frugtesløs Kamp blev baaret til Graven, og som om Pietis-

47) Dertil hørte, blandt andet, Stridsspørgsmaalet om Forholdet mellem det Fundamentelle og Saliggjørende. Neppe vil f. Ex. No-gen nægte, at i Hedingers Sammenstilling mellem Hedningene og de udbøbte Børn (see: Löschers Timotheus Verinus I, 171), som man dog dengang fandt høist tvetydig, ligger et dogmatisk Bink til hiint Spørgsmaals Afgjørelse, der maa benyttes.

48) See: Löschers Timotheus Verinus, I, 91, ff., 193.

men, ved den utilbørlige Bægt, den lagde paa Livet, og dens øvrige Skrobheligheder, tilsidst maatte reent gaae under i Naturalismen. Ingen af Delene var dog saaledes Tilfældet. Pietismen selv maatte føre den rensede Orthodorie tilbage i Livet, og Orthodorien bevare de uforgjængelige Spirer, som laae ogsaa i Pietismens Vidnesbyrd. Men førend vi kunne see et Glimt deraf, staaer endnu en Proces tilbage for os at beskrive. Det er: Oplosningen.

IX. Vi havde allerede tidligere Leilighed at bemærke, hvorledes hele Tiden i Begyndelsen af det attende Aarhundrede ligesom sultede og længtes efter friske aandelige Livskræfter; og egentlig var jo hele Pietismen et stort Raab til Tiden: „Ploier et nyt Land op, og saaer ei mellem Gjerderne“ (Jerem. 4, 3). Men Tidens Stræben blev ei inden disse Skræfter; Misnoiet med Kirken dannede sig et Regeme; den zittrende Bevægelse blev til en voldsomt løsbrydende; det anti-orthodore Vidnesbyrd blev til Separation. Og Separationen kunde ei være bekjendt, at gaae i de gamle Kirkefæstier; den fordrede et absolut Nyt, en umiddelbar Beaaending. Alle disse Bevægelser laae paa Grændserne af Pietismen, og man kunde ofte fristes til at forverle begge, fordi de begge plantede det „aandelige Nøre“ som Fane; men Forskjellen er dog for den klarere Scende let kjendelig; paa den ene Side bevaredes Nøden endnu, paa den anden ikke. Derfor ville vi dog ikke frakjende de sidstnævnte Nørelser al aandeligt Gehalt; mange af dem, der saaledes udgik — Propheter, der lob, uden at Herren havde kaldet dem — bleve virkelig drevne af en dyb Længsel efter det evige Liv; hvorfor vi see det besynderlige Phænomen, at flere af de pietistiske Lærere ved Højskolerne (J. M. Lange i Altorf, Joach. Lange i Halle) antog sig med Barme og Iver deres Sag. Det var ikke altsammen malet Jld, eller Selvrædigheds Tønder, der opfattede Luen; men det manglede altsammen den kirkelige Begrændsning og Prøvelsen af Nanderne, som Skriften foreskriver os. Derfor, endog vi her ere nødte til at sætte et Skjelnemærke, ville vi dog ei undre os over, at Bevægelser, saa uklare i deres Oprindelse, saa lidet ledede i deres Fremgang, hiit og her ud-

artede til Kjødslust og Uteerlighed, der altfor let klæder sig i Aandedigheds Skin. Men for Lærerne af begge Retninger, de pietistiske og de orthodoxe, var her visselig meget at betænke, og jo alvorligere de meente det med Guds Riges Sag, desto snarere maatte de komme sammen i eet Punkt, at erkjende den hele Bevægelse for en Guds Hjemføgelse over Kirken. Det var det Punkt, hvor Orthodoxien selv blev, for saa at sige, pietistisk, og Pietismen blev orthodox. „Gud selv“, sagde Löfcher, „har tilskiftet os denne Sigtelse af Hveden; det kunde ellers let være kommet saa vidt med vor Menighed, at man med Rette kunde have forekastet os, hvad man bebrejder Papisterne og Calvinisterne, at de lære Eet i deres Confession og et ganske Andet hos de Syge, Døende og Anfægtede“⁴⁹). „Det er“, sagde den udmærkede Reformerte Lærer Jo. Jac. Hottinger, „en Fristelses-Time, der er kommen over den evangeliske Kirke, disse Skarer, som løbe uden at være kaldede“⁵⁰). Ja visselig, det var en alvorlig Time; Bølgerne gif høit, saa mange af de oprigtige Disciple bevægedes til at raabe: „Herre, hjælp os, vi forgaae!“ Baade Pietismens og Orthodoxiens Skrøbeligheder vare umiskjendelige; derfor tillod Herren, at begge paa eengang kom i denne Prøvelse, at begge lærte erfaringsmæssigt, hvor lidet menneskelige Kræfter her formaae.

Men er det dog ei mærkeligt — for blot med eet Ord at antyde, hvor lærerig hele denne tilsyneladende forvirrede Udvikling kan blive os — er det ei mærkeligt, at hvad man i Begyndelsen af det atten de Aarhundrede i de saakaldte „Inspirerede“ Skoler greb som det sidste Nødanfær, som Frelsens Planke fra det almindelige Skibbrud, Paastanden, at skulde Christenheden helbredes, skulde Kirken vende tilbage til nogen i Verden fjendelig Skikkelse, da maatte Herren opvække ei blot profetiske og apostoliske Kræfter, men Propheter og Apostle selv — at denne Paastand nu, i det fjerde og femte Aarti af det nitte nde Aarhundrede, har faaet høirøstede Forkyndere, ei blot

49) Löfchers Timotheus Verinns, I, 34.

50) Jo. Jac. Hottingers Versuchungskunde über die evangelische Kirche durch neue selbstlaufende Propheten; Zürich 1717.

en ikke uanseelig Skole i England (Th. Carlyles⁵¹), men ogsaa varme Venner blandt de Tydske evangeliske Theologer⁵²), som herpaa grunde ei blot en sand Unions Mulighed, men Israels Dpreisning overhovedet? Begge Dele — uanseet, hvor forsvarligt eller uforsvarligt en saadan Paastand fremfores (kun dybere Grandstning i Skriftlæren om Herrens anden Tilfommelse kan lede til Besvarelse heraf) — tyde dog aabenbart hen paa, hvor stor Nøden, hvor alvorlig Guds Kaldelse er i disse Dage, og hvorlunde alt siden det attende Aarhundredes Begyndelse alt mere og mere den Tid nærmer sig, i hvilken, efter Herrens Ord, selv de Udvalgte, hvis det var muligt, skulde forføres (Matth. 24, 24).

X. Hiin Tidens Nød og Brest allerede i de Dage, vi tale om, i Begyndelsen af det attende Aarhundrede, erkjende vi og klart i de forvirrede Skikkelser, hvorunder Læren om Tusind-aarsriget eller den endelige Aabenbarelse af Guds Fred paa Jorden kom tilsyne hos Joh. Wilh. Petersen⁵³) og flere, der gif i denne eller en derfra lidet forskjellig Retning. Man kan ikke nægte, at Petersen jo har væltet store exegetiske Masser, og at flere Guldforn findes i hans Skrifter, ja at enhver grundig videnskabelig Undersøgelse af Læren om de sidste Ting maa tage Hensyn paa ham. Men foruden den grove Forvildelse i den af ham tilegnede Lære om Apokatastasis (der er saa langt fra, som han meente, at udgjøre Evangeliets Krone, at den meget mere rokker dets fasteste Fundament), var han dog dybt inde

⁵¹) Irwing (the Caledonian preacher), der i sin Tid (1825 ff.) gjorde saa megen Omsigt i London, har allerede de samme Grundfætninger antydede. Carlyles Theorie er fremsat i hans Moral phenomena of Germany (London 1843).

⁵²) Især H. J. Thiersch. See hans „Vorlesungen über Katholicismus und Protestantismus. 1—2 Band. (Erlangen 1846).“

⁵³) J. W. Petersen var født i Osnabrück 1649, blev tilsidst, efterat have beklædt forskjellige Professor- og Præsteembeder, Superintendent i Lüneburg 1688, affattes 1692, og levede sin øvrige Tid som Privatmand paa Godser, han eiede i Nærheden af Zerbst og Magdeburg († 1727).

paa den falske Umiddelbarheds Wei, levede, som vi veed, med sin mere end ligesindede⁵⁴⁾ Gemalinde, Johanne Eleonore af Merlau (forresten et alvorligt, høitbegavet christeligt Fruentimmer) i Syner og Aabenbareelser⁵⁵⁾, hvis Bestaffenhed han, saalidet som hun, prøvede efter Skriften, men meget mere anfaae som en aandelig Indledning og Nøgle til Skriften⁵⁶⁾. Pietismen skildte sig fra hans Syn (saa meget end Spener og hans Ven, Licent. Schüg⁵⁷⁾), i Begyndelsen havde elsket hans varme Guds frygt; men ligesaalidet kan han betragtes som egentlig indledende de aandelige Rystelser i Separatismen og de Inspirertes Færd, som vi nu skulle beskrive. Han stod som en Teneboer i Protestantismen, ligesom han i dyb Censomhed endte sit Liv⁵⁸⁾.

Ehi hine Rystelser, der nødte Pietismen saagelsom Orthodoxien til at gaae ud over sig selv og søge deres Bæsen, gif ud fra Frankrig. Cevenner-Krigen, Camisardernes Heltefærd og fanatiske Rædsler, vare deres Bugge. Det er bekjendt, hvorledes man ved Ludvig XIV Hof behandlede et Folk, der fortvivlet kjæmpede for sine Fædres Religion og Arne; hvorledes den skjændige Lamoignon de Baviile, Intendanten af Vauguedoc — hvis Valgsprog „altid færdig, aldrig travl“ fuldkomment karakteriserer ham — med koldt Blod opoffrede Skarer af

54) Det gif nemlig saavidt, som hun selv fortæller i sin Levnetsbeskrivelse, at ofte, naar hun havde havt en Række af Tanker over Apokalypsen og nedskrevet disse, forbausedes hendes Gemal over, at det i Tæt og Alt harmonerede med hvad Gud havde givet ham at forstaae, og hvad han ligeledes paa samme Tid havde nedskrevet. See: *Leben der Frau Joh. Leon. Petersen* (1719), S. 56 ff.

55) Først i den, som Frøken Rosemunde Juliana von Assenburg havde, med hvilken Petersen blev bekjendt 1691, og hvis prophetiske Sendelse han forsvarede i et eget Skrift.

56) *Leben der Frau Joh. Leon. Petersen*, S. 59 ff.

57) Forfatteren til den mageløse Psalme: „Sey Lob und Ehr dem höchsten Gut.“

58) Høist mærkelige ere Fru Petersens Tanker om Betingelserne for den sande Union mellem Lutheranerne og de Reformeerte. Man see den anførte *Selvbiographie*, S. 63 ff.

Ufsyldige; hvorlunde selv det blidere Kjøn — som den bekjendte Mad. Sévigné — talte om disse Henrettelses-Scener som en behagelig Variation paa Kjerligheds-Intriguer og Bynyheder, som et lysende Exempel paa, at det med Rette kostede Halsen, naar man ei vilde sælge sin Troe til Dyrigheden, men hellere besegle den med sit Blod⁵⁹). Intet Under da, at Folket i sine Bjergkloster og dybe Dale organiserede en Ddelæggelseskrig; intet Under, at Luen paa Bjergene var dyppet i Blod; intet Under, at de ei nedlagde Baaben, forend Thronen selv skjelvede, og man med de dybt Foragtede maatte underhandle som med en seierrig Magt (1704). Men hvad man ventede og stipulerede, at Hovedansøgeren Cavallier med sine, tilsidst organiserede, Tropper og de andre Sværme skulde gaae til Spanien, for at danne et Compagnie i Successionskrigen, skedte dog allerede af den Grund ikke, at den ene Partihøvding snart afløste den anden, og Mistroe, som først havde drevet Folket til Fortvivlelse, nu drev det til Trods. De betragtede dem selv forst som Languedocs, Vivarès, Dauphinès Propheter, siden som Frankrigs, endelig som Europas. 1706 begyndte Cavalier og Elias Marion et eventyrligt aandeligt Korstog. Forst traadte de op i London og vare i Begyndelsen gode Venner med Dvæerne; da man der vendte dem Ryggen (det Reformeerte Consistorium i London erklærede deres Syner og Prophetier for falske) droge Marion og Allut efter Landens Drift, som de sagde, til det, efter deres Forestilling, jomfruelige Tydskland. Berlin og Halle fremfor Alt (1710), Leipzig, Erlangen, Regensburg, Wien vare Skuepladsen for deres „Karmskrig til Folkenes Advarsel“ (1712). De troede dog, ei heller her at maatte hvile, forend de havde angrebet Christenhedens Arvefiender, Tyrken og Paven. De vare virkelig i Constantinopel og i Rom; men her, som overalt, adspalttede og forjogede de sig selv, fordi de hverken kjendte Landens Veie eller

⁵⁹) Coquerel, *Historie des églises du désert chez les Protestans de France* (Paris 1841) Tome I, p. 76 f.

Tugt⁶⁰). Dog var det netop det, de roste sig af, og Aandens Kræfter tillige. Orden vilde de holde; derfor inddeelte de allerede i London (1709) selv deres Sværm i de „tolv Israels Stammer“, og gavede hver enkelt Begeistret et bibelsk eller bibelsk formet Navn, svarende til hans Begeistnings Maal og Maade⁶¹). Medens deres Gudstjeneste var heel Dvælerist (Convulsioner, umiddelbare Indskydelse, angivelig prophetiske Tordenrøster, men ogsaa henrivende Psalmer over de væsentlige Elementer deraf), søgte de dog paa den anden Side, at bringe hele Bevægelsen i System og saaledes betrygge dens Nødvendighed. De beraabte sig paa, at Inspirationen jo var en Aandens Gave, som Herren havde sat til at opbygge Hans Regeme, de Helliges Samfund, til Formaning og til Trost; at ingenlunde det Maal endnu var naaet, som Apostelen sætter for hele Christi Menighed, Christi fuldkomne Alders Maade (Eph. 4, 13), og at følgelig alle Midler burde sættes i Bevægelse, for at komme derhen; at navnlig i disse dunkle og svære Dage, hvor den ene Deel af Christenheden trak hid, den anden did, og Lærerne selve vare i høieste Grad uenige, der var saadan en umiddelbar Visshed, som Prophetien skjenkede, ei blot ønskelig, men nødvendig; at man ei kunde skjønne det som foreneligt med Guds Viisdom og Barmhertighed, at han havde lagt hele Aandens Fylde paa een Menighed, og, jo mere Kirkens Kamp udviklede sig, jo haardere den blev, ladet det mangle paa den nødvendige Rustning og Stridskræfter. Men det gif dem med deres Propheties-System, som med deres Forsøg paa at opvække Døde; den store Prøvesteen, som er indeholdt i de Ord: „Naar en Prophet taler i Herrens Navn, og der kommer Intet ud af det, han har talet, saa er det Prophetens Formastelse, men ikke Herrens Ord“ (5 Mos. 18, 20), fattedes dem i den Grad, at de maatte tage deres Tilflugt til en, al aandelig Viisshed, end sige al Spaadom op-hævende, Hypothese: at Gud nemlig skulde tillade det, at Spaadommene vare vilkaarlige og bedrageriske, og alligevel i deres in-

⁶⁰) Jvf. Schlegel, Kirchengeschichte des achtzehnten Jahrhunderts, Mosheim vollst. Kirchengeschichte, VI, 2, S. 1040—1052.

⁶¹) Coquerel, Histoire des Églises du désert, I, p. 93 f.

derste Bæsen sande Spaadomme⁶²). De bleve her og hist til Stamme, fordi de ei boiede sig under Ordet, men vilde boie Ordet efter deres Hjertes Mening.

XI. Sæden, som udstrøedes ved denne Bevægelse, maatte i Tydskland være saa meget desto frugtbarere, som den mødte en ganske beslægtet Retning der, og tildeels stillede sig paa samme Grund. Forfølgelse og Martyrdom gave et forheiet Krav paa Opmærksomhed; den Hugenottiske Menighed maatte synes som et blodigt omgjødet, med Frugt betynget Palmetræ⁶³). Alvorligere Mennesker havde erkjendt Omvendelsens Nødvendighed; altfor meget vandt det Skin af, ja paa mangfoldige Steder var det virkelig saa, at Geistligheden vilde kun befjæmpe det Skjeve, men ei tage fat paa det Rette, og virkelig baade jævne og helbrede Israels Skade. Heraf det aandelige Nøre i Tydskland, som paa alle Punkter mødte de Gevenniste Propheter; Gudsfrygten var nødt til at antage en idiotisk Charakter, fordi Kirken altfor meget havde antaget Statens Charakter og befymrede sig forlidet om Jesu Christi Menigheds uudslettelige Kors-Charakter. Men af Kirkens Tjenere selv vare mange, der ved dette "Børnenes Skrig" bleve opvakte af Søvn, og fast med Engstselighed bestræbte sig for at lade denne Bevægelse vederfares Ret. Saa var det hist Tjenestepigerne hos en Præst i det Magdeburgske, Victor Christoph Tuchtfeld, som med angivelige Aabenbarelses i Drømme strækkede deres Sjælesørger op; han blev den dybe Fordærvelse vaer, skrev Breve til Godsherrerne rundt omkring, for at bede dem i Herrens Navn tage sig af de arme Sjæles Sag, ilede med Angstskrig fra een Menighed til den anden, traadte i flere (som i Halle) op til Vidnesbyrd imod det lunkne Bæsen, og blev som en Forstyrret af Guds tjener endelig sat fast i Berlin og affat fra sit Embede. Men i Stormen havde han tabt sin Troes Rigtighed, og blandede en Mængde vildfarende Sætninger (hvorved han især an-

⁶²) J. M. Heinecius Prüfung der sogenannten neuen Propheten (Halle 1715, 4.) S. 193 ff.

⁶³) "Der sproffende Palmbaum" (Cöln 1694) hedder et af de bekendteste større Skrifter fra de Dage om Hugenoternes Forfølgelser.

greb Sacramenternes Kraft, og talede ringe om Betsjendelsen saavel som om Jesu Christi Fortjenestes Gyldighed) ind i sit Vidnesbyrd om „Børnens Omvendelse til Fædrene“⁶⁴); dog var han, som Jung vidner „en Boanerges, en Mand, der prædikede med Myndighed, mere end de forfjelede Dren kunde taale at høre“⁶⁵). — Her var det en forresten stille levende Notar i Erlangen, Joh. Adam Kabe, der deels ved Skrift og deels ved Tale søgte at virke mod Tidens Vanart; han opvækker en barnesødt Heidelberg, der som Soldat havde ført et ryggesløst Liv, Sporemagersvendten Joh. Georg Rosenbach, til sin Syns Erfjendelse. Rosenbach begynder at vandre som Omvendelsesprædikant i de Schwabiske og Frankiske Stæder (1701 ff.), beskriver sin „naaderige Omvendelsehistorie, hvorlunde Herren havde fundet ham som et forvildet Faar“ (1701); Præsterne prædikede mod ham som en Israels Forstyrret, selv Schloffer i Heidelberg, af hvem han var bleven confirmeret; han kalder dem Pharisæer, der selv ei ville gaae ind i Himmeriges Rige, og formene dem Afgangen, som ville gaae derind. Han sættes ofte fast og undslipper igjen; hans Bøger confiskeres; han staaer for Consistoriet i Heidelberg (1704), hvor een af Examinatorerne lærte ham, „at Bjergprædikenen kun angif de Tidens Pharisæer, og at man ingenlunde kunde ansee det for en almindelig Pligt, at elste sine Fiender.“ Præsten Storr, der fremfor alle vilde redde Ministeriets Ære mod denne „Tyv i Faarestalden“, opløstede sin Røst som en Tordenstemme og mindede Dyrigheden om, at „de vare Kirkens Ammer, og naar de ei holdt paa, at Ordets Melk blev uforfalsket, naar de lode den blandes med Gift, skulde Herren paa hiin Dag kræve det af dem.“ Rosenbach triumpherede; i Altorf gav Professorens Joh. Mich Lange ham det hæderligste Vidnesbyrd, efterat han „for Guds Afsyn havde prøvet hans Færd“, og skyede sig ei ved, til sit

⁶⁴) Saaledes hedder det af hans Skrifter som gjorde meest Opfigt og Virkning („Bekehrung der Väter zu den Kindern“ 1729. 4.)

⁶⁵) Jungs Schriften, VI. 83. Schlegel: Kirchengeschichte des achtzehnten Jahrhunderts; Mosheim VI. 2, S. 1073 f.

Vidnesbyrds Befegling at nedlægge sit Embede (1709)⁶⁶), da man havde forelagt ham en yderligere skjærpet Befrættelse af de symboliske Bøger, han ei vilde underskrive⁶⁷). — Den samme Kamp mellem det livlige Sværmerie, der alene lagde Vægt paa Oprættelse til Bod, og den sygnende Orthodoxie, som ræddedes for Guds Ords Myndighed (een af Prædikanterne mod den „Rosenbachske Pietisme“ meente, det kom af, at man gav Folt i Flæng Bibelen i Hænderne; Katholikerne havde dog Ret i at give kun smaae Portioner deraf“), møder os hos den samtidsige Meißner, Johann Tennhardt, barnesødt fra Pegaus. Verdselig Lykke, han som Haandværksmand i Nürnberg⁶⁸) var kommen i Besiddelse af, kunde ei friste ham; han troede at have hørt Guds Kald til sig (1704) og drog ud som „den himmelske Majestæts Cancellist“ — en Wrestitel, han sagde Gud havde tilfrevet og paalagt ham — prædikede ligesaa meget mundtligt, som ved Skrifter, der endnu i vort Aarhundrede ere samlede i et nyt Dplag⁶⁹), knækkedes ei ved de gjentagne Fængslinger i Nürnberg, men døde dog i Forborgenhed 1720 i Cassel, hvor hans Ven og Tilhænger Tobias Eisler, en Jurist, der siden blev Skolelærer, har opreist ham et Mindesmærke⁷⁰).

Men blandt alle dem⁷¹), der saaledes fordrede Aand i

⁶⁶) Han blev kort derefter Inspector (Superintendent) i Prenslau, hvor han døde 1731.

⁶⁷) Schlegel Kirchengeschichte des achtzehnten Jahrhunderts; Mosheim VI, 22. Rosenbach maatte fortrække fra Franken, og døde som Læsestøber i Altona.

⁶⁸) Han var Parykmager. Det faldt ham paa Sinde, at Apostlene havde budet Mændene i Forsamlingen at have blottet Hoved (1 Cor. 11, 7.)

⁶⁹) Det første af hans Skrifter „Gud alene Wre, Priis og Lov skal være“ o. s. v. er fra 1710. Den nye Udgave af Tennhardts Skrifter kom ud 1835.

⁷⁰) Schlegel Kirchengeschichte des achtzehnten Jahrhunderts; Mosheim, VI, 2, S. 1074—78.

⁷¹) Til disse hørte blandt andre Stomageren Daut i Frankfurt am Main (Forfatter til „Die Donnerposaune 1710“), en Bert i Stuttgart („zum Hirscheu“), Johann Trautwein o. a. See Grün-

Ordet og Alvor i Livet, uden at ville slutte sig til Ordets Forstefødte, Herrens Kirke, og dens ringe Skikkelse, er uden Tvivl Ernst Christoph Hochmann fra Hohenau i det Rauenburgske den, som har havt den meest indgribende Virkning. Det synes, som han i Holland (som vandrende Haandværks-svend) er bleven bekendt med Voirets, Fenelons og Mad. Guions Skrifter, og, grebet af den høie og dybe Aand, der udtaler sig i denne Mystik, har sammensat sig selv et System, han siden tilpassede den tydske Folke-Charakter. Hans Op-træden i Tydskland (nærmest i Jülich, Cleve og Berg) har en vis Sikkerhed; det er ei det urolige, vilde Opblussen, som hos de fleste andre, men den fuldkomne Resignation, der tager Alt som Herrens Byrde. Dette henrev Folkene, der hørte ham; de syntes at see et levende Christi Vidne for sig, og indrømmede ham Ret til, hvad han ofte gjorde, at afbryde Prædikenen i Kirken, naar han meente, det Talte var ei i Ordets Medfør, eller selv at knytte af egen Magt et Foredrag til det, Præsten nys havde holdt. „Han talede (som et Dienvidne i det mindste paa anden Haand, netop J. H. Jung, beretter) med ubestrikelig Ild, men uden Svulst eller Sværmerie, i Folkesproget; Alt, hvad han lærte, satte han selv i Værk; ganske Mester over sine Videnskaber, ydmyg og sagtmodig i høi Grad, stjal han Hjertet fra enhver, som omgiffes med ham. Hvor han blev indbudet, der gif han hen og satte sig ved Bordenden eller blandt Lyendet; han taug, indtil han troede, med Tale at kunne udrette Noget“⁷²⁾. Folket, uden grundig Erkjendelse af Guds Ord og fremfor Alt manglende levende kristelig Erfaring, kunde ei andet end see den klare Modsetning af Lys og Skygge, især da flere Geistlige, og det endda ikke af de stetteste — som en, der havde stor Indflydelse paa Jungs Dannelse, og i det mindste nu og da Hjertet paa det rette Sted — kjendte ingen anden Opbyggelses-Kanon end den: „Hver Søs skal blive ved sit eget

---

eisen Abriss einer Geschichte der religiösen Gemeinschaften in Württemberg; Illgen Zeitschrift für historische Theologie 1841, I. 79.

⁷²⁾ Jung & Theobald; Schriften, VI. 25.

Trug⁷³⁾. Saaledes greb Dpvækkelsen paa fri Haand alt mere og mere om sig, og dannede bestandigt større Kredse, indtil den tilsidst udgjorde et System af Forgreninger og Rødder, der slynge sig midt gjennem Kirkes Enemærker, og truede med at berøve den dens bedste Livsafter. Der dannede sig visse Stationer for Dpvækkelsen, hvor dens Fane plantedes; Tilhængerne fandt sig her sammen, og et Slags aandelige Kors tog organiseredes derfra; for at udrydde Sjelen af den skindøde Kirkes Magt. En saadan Station var Mühlheim an der Ruhr, en Flekke ei langt fra Duisburg. Her, hvor (paa et Riddergods ganske nær derved) en Tilhænger af Jac. Böhme (hvis Philosophie i Begyndelsen af det attende Aarhundrede, men ei mindre i Begyndelsen af det nittende⁷⁴⁾, flædtes i tydst Folkedragt) levede med sin Gemalinde og tilbød de Adspaltede et stille Asyl — hvor en theologisk Candidat Joh. Wilh. Hofmann, der for længe siden var blevet ueens med Kirken, byggede sig en „Pilgrimshytte“, der endnu længe efter hans Død var et Slags protestantisk Balsartsted — som ogsaa Hochmann hen, og fandt ei blot en velvillig Modtagelse, men et levende Aands-Samqvem med benævnte Candidat, der lod sig det være magtpaaliggende, at rense Hochmanns Tankegang fra de Bildfarelser, der endnu flæbede ved den. Stort var det Bisfald, som Hochmann paa sine aandelige Excursioner fandt som Folkeprædikant i det tilgrændsende Hertugdømme Berg og dets allerede dengang mægtigt opblomstrende Handelsstæder, Elberfeld og Solingen. Han prædikede engang (fortalte et gammelt Dientvidne J. H. Jung) paa den store Fælled uden for Elberfeld, „Dhsenkamp“ kaldet, med en saadan henrivende Kraft, at Tilhørerne tilhobe troede, de løftedes til Skyerne; det forekom dem ei anderledes, end som om Evighedens Morgen var i Frembrud⁷⁵⁾.

⁷³⁾ Jungs Theobald; Skriften, VI. 26.

⁷⁴⁾ Jeg har levet blandt saadanne Böhmiister, og veed, at, hvor utroligt det end kan synes, alligevel denne „Teutoniske Philosophie“ har ikke ubetydelige Colonier hist og her i det Tydske Folk.

⁷⁵⁾ Jungs Theobald; Skriften, VI. 28.

XII. Det var den første Udviklingskunde for den separatistiske Dyræffelse, Mühlheim og omliggende Stæder. Den anden er ei mindre mærkelig, men frembyder en endnu større Concentration af Kræfterne. Det var Berlenburg, den lille Residens i Grevskabet Witgenstein, der eet Parti og mere syntes som den frugtbareste Planteskole for alle aandige Rørelser, der forresten intet Middelpunkt fandt, og, hvis egentlig organiserende Kraft havde været tilstede, uden Tvivl vilde kunne have optaget det med Herrenhuth, den fornyede Brødre-menigheds Stamfæde i Lansitz, der allerede tidligt satte Alt i Bevægelse, for at erobre den i Besten af Tydskland formede Dyræffelse. Det er herpaa vi nærmest maae sætte vor Dyræffelseshed.

Grev Casimir af Witgenstein-Berlenburg, en Mand af ei ganske almindelige Gaver og draget ind i det aandelige Røre, troede at gjøre baade Herren og sit Land en Tjeneste, naar han aabnede det sidste for alle dem, som vare fordrevne for Religionens Skyld. Herhen kom Hochmann, da han tilsidst var udviist ogsaa af det Bergiske; efterat have prædikeret med Bifald for Grevens og hans christeligsinde Hofpræst samlede han sig en lille Menighed i Schwarzenau, men dode ei længe derefter⁷⁶). Herhen kom den samøse Joh. Conrad Dippel, hvis vide Vandringer (han var, som bekendt, i Rusland, i Danmark — hvor han sattes fangen paa Den Bornholm, men paa Dronningens Forbøn løslodes — i Sverrig, og kunde overalt, uagtet han som Læge ei havde ringe Ry, ikke holde sig) og ligesaa vidtstrakte Forvildelser (christelig Kundskab havde han fra Begyndelsen havt; dybe Rørelser havde han nu og da; men de kvaltes ved Uergjerrighed, Hovmod og forfængeligt Spil med Troen) tilsammen her sandt en Havn, og de

⁷⁶) Interessant er Terstegens Gravskrift over denne Mand, findrig som faa mange aandelige Vers fra den samme Haand, hvorved han paa en Maade rivaliserer med Johann Angelus (Schefler). Den lyder saa: „Wie hoch ist nun der Mann, der sonst ein Kindlein, gar Einfältig, voller Lieb und volles Glaubens war! Für seines Königs Reich er kämpfte und drum litte; Sein Geist flog endlich hin, und hier zerfiel die Hütte.“ Jung's Theobald; Schriften, VI. :31.

sidste en Skueplads, hvor de kunde i Holighed udfolde sig⁷⁷). Han bestemte det lille Lands Physiognomie nærmere, saa naturalistiske og sværmeriske Elementer rakte hinanden Haanden og vanskeligt ved enkelte sunde christelige Grundsatninger kunde bringes i Ligevægt. Snart blev Grev Casimirs Hof og Stæderne samt Landsbyerne i det Witgensteinske et Slags aandeligt Officin, og, jo videre Sagen gik frem, desto mere stræbte man at bringe det Hele i en vis Methode og Form. Dertil hiald især Joh. Heinr. Haug, der som Tilhænger af det „philadelphiske Broderskab“ maatte udvandre fra Straßburg (1708?), en mangesidig dannet Theolog, navnlig af udmærket Kundskab i de østerlaudiske Sprog. Da han var kommen til Berlenburg og snart blev Grev Casimirs Yndling (han levede forresten meget stille, fast Eneboer=Liv, og var ustraffelig i he'e sin Vandel), fattede han den hjemnemæssige Tanke, med flere lærde og aandelig oplyste Venner (af hvilke han ei blot i Tydskland, men især i England og Danmark havde en Deel) at commentere hele Bibelen med mystiske Glosser og Anvendelser, deels samlede af tidligere Fortolkere, deels øste af det indre Liv og gudelig Betragtning, til hvilken Ende man havde hyppige Sammenkomster paa Slottet i Berlenburg. Det er det berømte Berlenburger Bibelværk, der virkelig kom istand ved 20 Aars ufortrødie Arbeide (8 Foliaanter); thi ogsaa alle udvortes Hindringer vidste Haug at bortrydde. Hans Broder, Johann Jacob, som var Bogtrykker, trak han til Berlenburg, hvor han oprettede et stort Bogtrykkerie, og ei blot trykkede Bibelen, efter de Tidens Vilkaar prægtigt, men flere andre Bærker, hvis Charakter og Omfang gjorde det vanskeligt at finde andre Forlæggere. Men hvad Bibelforlaget angik, saa var det betrygget ved at Kirken i Berlenburg overtog det og førte det til Ende⁷⁸). Bærket selv

⁷⁷) Schlegels Kirchengeschichte des 18 Jahrhunderts; Mosheim VI. 2, S. 1068—69. Jungs Theobald; Schriften, VI. 30—34.

⁷⁸) Som det synes, uden Tab; thi Exemplarerne bleve begierligt opkjøbte af Guds Riges Venner, om de endog ei i Gæt og Alt vare enige med Synsmaaden. Endnu betales fuldstændige Exemplarer af Bær-

vidner ei blot om en magesløs Flid, men ogsaa om Indsigt i Grundtexten, medens Mystiken her unægtelig (som allerede hos Richard af St. Victor, Hugo af St. Caro og andre mystiske Fortolkere) er behandlet ei blot som et Livstræ, der har sin Rod i Aabenbaringen, men paa hvilket enhver, endog kun formeentlig drevet af Guds Aand, er berettiget til at op-
hænge Frugter af mystisk Glands, selv om de ingen aandelig Kraft eller Næring have. Berlenburger-Bibelen er med Gottfried Arnolds Kirke- og Kjetterhistorie dette Parties store Cartel imod Kirken, lykkelige nok, hvis ei Guldet i dem fastes bort med Slakterne, men rettelig at vurdere og benytte kun af dem, der med fast Staaen paa Kirkens Grundvold tilegne sig den største af alle Propheters, Mosés, Dnsfe: Giv Gud, at hele Herrens Folk propheterede!" (4 Mos. 11, 29).

XIII. For at fuldstændiggjøre Billedet af denne Bevægelse og tilbageføre Enden til Begyndelsen, maae vi endnu kaste et Blik paa det tilgrændsende Pfensburg-Büdingen, hvor Hoffet havde lignende Sympathier som det i Berlenburg. Her levede D. Carl, en Mand, der, udgaaet fra den renere Pietisme (han var en Ven baade af A. H. Francke og den berømte Psalmedigter C. F. Richter), dog meente, ligesom Grev Zinzendorfs, at i den sig rørende Separatisme vare uendelig store kirkeforbedrende Kræfter, at Separatisterne i det Berlenburgske, Büdingiske og i Grevsfabet Hanau vare de egentlige „reformatores sæculi“, fra hvilke en ny Periode, Sandhedens Morgenrøde og oprindelig Lutheriske Grundsatningers Fornyelse, maatte regnes⁷⁹⁾. D. Carl blev dog snart misfornøiet med dem — man mumlede om, at han ei længere bestod i Kjerlighedens Lys-Flid — og traf sig tilbage i dyb Forborgenhed⁸⁰⁾. Imid-

---

ket, der ikke hyppigt forekomme, dyrt. Jvf. Jungs Theobald; Schriften VI. 80—85.

⁷⁹⁾ Ordene ere af Zinzendorf selv. See: Geheimer Briefwechsel des Grafen v. Zinzendorf mit den Inspirirten (Jrff. 1741), S. 75.

⁸⁰⁾ v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten. S. 38.

⁸¹⁾ Jungs Theobald; Schriften. VI. 85.

lertid vedblev han at virke paa sin Maade for Guds Riges Fremme, og udgav, understøttet ved sine mange Betsjendtskaber tildeels og udenfor Europa, en Slags politisk-aandelige Tidender, en Folkebog efter den største Maalestok, kaldet den „Aandelige Fama“ (i 20 Bind), som udgjorde den egentlige Underholdningsbog for Folket, der sluttede sig til denne Retning, ligesom Berkenburger-Bibelen var deres Opbyggelses-Kanon. „Det er utroligt (fortæller Jung, der i sine Børnegaar indslugede denne Næring), hvor liflige disse Efterretninger om store, uherlige Begivenheder, om Syner og Ahneser, vare for det lyttende Folk, der sædvanlig hver Søndag Eftermiddag kom sammen, og vare som henrykkede i den tredje Himmel, naar en i Kredsen oplæste af den aandelige Fama“⁸¹⁾. Sagens var dette ogsaa bedre, end — hvad det forresten stod i Forbindelse med og vel hos mange tjente som Grundlag for — de Tydske Inspirerets Væsen i og ved Bidingen. Hovedmanden for dette, Hoffaddelmageren i Marienborn, Joh. Friedrich Rott⁸²⁾, der forresten, som alle de fra Kirken Affaldne, holdt, som han selv siger, kun lidet af Vanddaaben, men desto mere af en god Samvittigheds Pagt med Gud⁸³⁾, der troede Sagen Karet, naar han gav sine Tilhængere det Raad, „de kunde jo gaae i, eller helere om Kirken, for at hverve en eller anden Sjæl,“⁸⁴⁾ uddannede sig en egen Bevægelses-Theorie, hvoraf den angivelige Prophetie var Spidsen. Han lærte i sit, unægtelig ved den prophetiske Dietion farvede, Sprog: Naar Binden kommer fra de hemmelige Steder, saa bevæger den Træerne; saaledes er det med det Menneske, som røres af Guds Aand⁸⁵⁾. Først kom han da, naar han skulde vise Sagen selv, i Paroxysmer, der lidt efter lidt gik over til sagtere Træfninger; og under disse

⁸²⁾ Jung (Skriften. VI. 35) gjør ham til en Skomagermester; aabenbart urigtigt. Mobbetvise ligger i hans Breve, som ere aftrykte i „v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten“; see navnlig S. 321.

⁸³⁾ v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten. S. 22.

⁸⁴⁾ v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit der Inspirirten. S. 62.

⁸⁵⁾ v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit der Inspirirten. S. 47.

talede han som en Gudbeaandet, sædvaulig begyndende med de Ord: „Saa taler Herren ved sin Tjener Noek.“ Han talede meget⁸⁶⁾ om „det evige Naadens Ord, der er i vor Mund og i vort Hjerte, det indvortes Ord, der udfødes af Kjærligheds Centrum og salige Stilhed, om dets blivende Frugt til at sammenbinde og føde dem, som drives af Nanden, og til at fortære som Avner Alt, hvad der modsætter sig som egen Gjærning;“ og dette Ord, meente han, det drev ham som Prophet, saa ingen skulde vove at modsætte sig ham eller prøve hans Paaastande; „mit Ord,“ sagde han i sin aandelige Hovmod, „det skal blive evigt, naar alt Andet, hvor flokt man end begynder det, skal forgaae“⁸⁷⁾. Han lærte videre — i det Stykke Forløber for en høist navnkundig Philosoph i vore Dage⁸⁸⁾ — at nu havde den Hellig Aands Defonomie taget sin Begyndelse; i det Gamle Testaments havde Faderens Defonomie hersket, og Sønnens var det Nye Testaments, men dette havde nu fundet sin Fuldendelse og rette Kraft i de Inspirertes Færd⁸⁹⁾.

Denne Færd styrkedes ved Grev Zinzendorf, der nys havde samlet en liden Stamme af de gamle Mæchrifte Brødre paa Huthjergnet ved Görlitz (hvor de, som bekjendt, coloniserede sig 1727), og næppe havde hørt om Noeks Bedrifter, førend han deels satte sig i Brevverling med ham, deels ved et Gesandtskab af flere Brødre (1730) søgte at knytte Samsundet med de Inspirerte. Hvad der bevarede Zinzendorf (der førstest endnu 1739 skrev til Noek og vedblev at ansee ham for et Guds Redskab) var aabenbart mindre hans Modbydelighed

86) Hans Taler ere nemlig for en Deel opbevarede. Det synes som om han tildeels har nedskrevet dem selv; thi han befaler sine Tilhængere at affkrive dem. See: v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten, S. 344.

87) v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten, l. c.

88) Schelling, der, som bekjendt paa flere Steder har udtalt det som en Kirke-Aabenbaring, hvad den Marienbornsche Sadelmager for 100 Aar siden godt vidste.

89) Schlegels Kirchengeschichte des 18 Jahrhunderts; Mosheim. VI. 2. S. 1053.

for „Inspirationsfiguren,“ end det Lutherske Kirkeblod, der endnu fra Fædrene randt i hans Aarer, den Sætning nemlig, som han holdt fast ved: „at Christi Indstiftelser (Sacramenterne) ikke kunde ophæves,“ og som da gav ham Mod til, i det mindste hvad dette Punkt angik, at sige til den kjære Broder: „Blig bag mig, Satan“⁹⁰). Rock glemte Zinzendorf det ikke, men lod ham meget bittert høre, „at de jo ogsaa havde holdt et Kjerligheds-Maaltid sammen i Herrnhut, og det var en daarlig Kjerlighed der ei holdt Stand i Liv og Død; dengang da Brodremenigheden endnu var lille, vare de Inspirerte gode nok for den; nu, da den blev større, kunde man ei længere vedkjende sig dem“⁹¹).

Bedre end Zinzendorf kjendte du Marsay (en from Adelsmand paa Hainchen i det Nassau-Siegenste, Discipel af Mad. Guion) de Inspirertes og navnlig Rocks Bæsen, som han gav et haandgribeligt Beviis paa. Da Rock nemlig med en stor Skare kom til hans Gods, sagde du Marsay til Folket, han vilde strax vise dem, at Rocks Taler ei vare af guddommeligt Udspring, men at det var en Løgnens-Laud, der drev ham. Da Parorysmerne nærmede sig (Rock og hans Skrivere sadde i Salen, hvor hele Folket stod) styrtede du Marsay en stor Spand koldt Vand over Rock, hvorved baade den aandelige og legemlige Feberhede dæmpedes, og ingen Tale paafulgte. Denne Historie er med Urette bleven omtvistet⁹²); Følgen deraf var fjendelig i Rocks rasende Angreb paa du Marsay og dennes Ben Fleischbein, hvilket han beskyldte for „at have haanet Naadens Laud og dermed den Ben, der boede i de Inspirertes

⁹⁰) v. Zinzendorf geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten S. 82.

⁹¹) See hele hans expositulatio mod Zinzendorf i den tidtansførte „geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten“, S. 305—322.

⁹²) Historien fortælles i Junges Theobald; Schriften, VI. 37. Jvf. Schlegels Kirchengeschichte des 18 Jahrhunderts; Mosheim, VI. 2. S. 1054.

Midte, medens deres hele Vidnesbyrd kun var et Gjøgletus, et barnagtigt Ubespil, et Satans Bærk.⁹³⁾

XIV. De Inspirertes Væsen og Færd sank hen som den urene Jld i sin egen Aske — Rocks sidste Dage⁹⁴⁾ synes at have været stillere, skjøndt han ei kom til Besindighed eller Selverkjendelse — men selv denne Dunkelhed var Lys imod hvad der samtidigt havde udviklet sig næsten i lige saa vide Kredse og paa en nærliggende Skueplads, aabenbart til Guds Riges Forhaanelse, som en djævelsk Caricatur deraf. Det er utroligt, at i det attende Aarhundrede, paa selv samme Tid, som Osten af det Preussiske Monarchie, i Berlin, Bantroe og Libertinage plantede sit Banner i Voltaires, La Mettries og d'Argens Optraeden, her i de vestlige Provindser et Sværmerie greb om sig, der, reent kjødeligt i sin Rod og skjændige Udgang, dog i tyve Aar og længere kunde unddrage sig den offentlige Opmærksomhed og holde Sjelenes lænkebundne blot ved Skindet af Naadens Førelse og Regimente. Men netop denne Kamp mellem det dobbelte Mørke, mellem Bantroens og Overtroens Blasphemie, gjentager sig i alle Aarhundreder. Det Utrolige svinder, naar vi lægge Mærke til, at det at falde Christum Herre i Sandhed, kun kan stee formedelt den Hellige Aand (1 Cor. 12, 3), og at de, der forlade den levende Gud, de hengives ei blot til deres eget Hjertes Daarskaber, men til alskens vildførende og skjændige Lyster (Rom. 1, 24). Hvo der ønsker sig oplyst ved Paralleler, han har dem strax ved Haanden. Det Ugudelighedens Mørke, som under aandelig Farve naaede sin Middagshøide i Ronsdorf i det attende Aarhundredes tredie Aarti, det var i samme Tidsrum af det nittende paa de selv samme Veie i den Schönher'ske Secte (med Præ-

⁹³⁾ v. Zinzendorfs geheimer Briefwechsel mit den Inspirirten. S. 324 f.

⁹⁴⁾ Rock døde i Gelnhausen 1749. Jung mener, at han efter du Marfays Bandprøve ganske ophørte med sine falske Prophetier. Den tidtanførte Brevvexling frembyder os imidlertid en Samling af af saadanne ogsaa efter den Tid.

sterne Ebel og Diestel i Spidsen) i Königsberg⁹⁵); og hvad man end tænker om Hovedet for hin Sect — den Dresdener Præst Martin Stephan holdt om ei saa aabenbart afstyelige, saa dog ligesaa bundløs kjædelige Orgier midt i en af Tysklands største, ved Kunst og Videnskab blomstrende, Hovedstæder fra 1831 af indtil 1839, da han med hans Tilhængere udvandrede til Amerika⁹⁶).

Det er den Ronsdorfer Secte, hvis Mærke vi ville oplyse, nærmest for at vise, hvortil Mangelen paa alvorlig Selvprøvelse for Guds Ansigt og Benyttelsen af det Aandelige som Redskab for selvske Hensigter kan føre: en Knivspidse ligger kun Selvbedraget, som allerede var i de Inspirertes Bæien, fra denne methodiske Befordring af Satans Planer. Det var en Baandfabrikant i Elberfeld, ved Navn Elias Eller (af en gudfrygtig Bondefamilie), som organiserede denne djævelske Foreelse. Jac. Böhme, Jane Leade, Pordage, Berlenburger-Bibelen, den „aandelige Fama“ vare fra Begyndelsen af ogsaa hans Ledere. Men Gudfrygtighedens Sæd kunde ei fæste Rod i et saa kjædeligt Sind; de aandelige Hemmeligheder bleve for ham kun Trappetrin til Ondskabens Hemmelighed. Otte og tyve Aar gammel ægtede han en rig Kjøbmandsente i Elberfeld; da hun, svagelig, ingen Bern fik, holdt han sig til en Slagterdatter, Anna von Buchel, en ligesaa smuk som sværmerisk Pige; let-fangedes hun ligesom den første af ham ved det aandelige rørende Skin, hvormed han omgav sig. Og som det gaaer — at naar først den Onde har faaet en Fug af Hjertet,

⁹⁵) En høist lærerig og udførlig Beretning herom (af Acterne) findes i *Hilgens Zeitschrift für die historische Theologie VIII. (1838), Heft 2: Zuverlässige Mittheilungen über J. H. Schönherr's Leben und Theosophie, so wie über die durch letztere veranlaßten sectirischen Umtriebe zu Königsberg.* S. 106—233).

⁹⁶) De vigtigste Efterretninger herom ere bedst sammenstillede i „E. Behse die Stephansche Auswanderung. Dresden 1811.“ Forfatteren blev ved Guds Misfandhed, ligesom mange af de af M. Stephan forførte, ædrue. *Vf. Zeitschrift für die Lutherische Theologie und Kirche 1842, I. 94—114.*

da tramper han snart som Seierherre over det hele — saa gif det ogsaa her. Slagterdatteren blev Prophetinde; et heelt religiøst Selskab samlede sig om hende, for at høre hendes Uabenværelser om det tilstundende Tusindaars-Rige og den første Opstandelse. Nu hedde det om Ellerss Kone, der vovede at modsætte sig Prophetindens Aand, hun var den Babyloniske Hore; man spærrede hende ind i et Tagkammer; hendes egne Sønner af første Egtefælle forbandede hende; af Mishandlingerne blev hun vanvittig og dode snart efter. Anna von Buchel, der naturligviis nu blev Ellerss Kone, udraabte sig selv for „Dvindeu, beklædt med Solen, der skulde føde den mandlige Søn“ (Aabenb. 12, 5); hun og hendes Mand gjaldt for de „to Vidner“ i den sidste Tid; og efterat den Babyloniske Hore, som man sagde, var dømt, stod intet mere i Veien for Frembruddet af det herlige Rige. Hvad der styrkede dette gruelige Sværmerie (der snart ved Sendebud udbredtes ogsaa over Tydsklands Grændser, saa betydelige Pengesummer kom fra forskjellige Lande til Eller, for at han skulde anvende dem til gudeligt Brug), var fornemmelig to Omstændigheder. Den ene var, at den reformerte Præst Daniel Wülking, først i Düsseldorf siden i Ronsdorf, og som det synes i Begyndelsen den anden Præst i Ronsdorf, Schleiermacher, hverken erkjendte Bilsfarellens Sammenhæng eller vovede at modsætte sig dens Udbredelse; den første, et hyklerisk Menneske, fandt sig i at bruge den til sine Planer, og overbød Sværmerne i Banvid; den anden udrev sig af Forforellens Garn og hidrog siden til Ondskabens Opdagelse. Det Andet var det, at Eller, en udmærket dygtig Fabrikant og et teknisk Hoved, blev som saadan understøttet af den Preussiske Regjering, som det da fornemmelig var efter hans Tilskyndelse og Plan, at Staden Ronsdorf blev anlagt. I kort Tid udvideedes denne, da flere rige Kjøbmandsfamilier, som alle vare hans Tilhængere, begunstigede af den tilstaaede Religionsfrihed, traf derhen; et Raadhuus byggedes og en Kirke, i Begyndelsen af Træ; Eller blev Stadens Borgermester og Preussisk Geheime-Consulent for de protestantiske Kirker i Jülich og Berg. Under denne Aegide øvede han sine Skjændigheder; her var, sagde han, det nye Jerusalem,

hvor alle Guds Børn maatte indgaae; og hvad Under da, at Regenterne af dette, han og hans Volderste, fordrede kongelig Ære, at deres Stool i Kirken var smykket med rødt Fløiel og ziret med Guldfryndser -o. s. v.? Man fandt det ligesaa naturligt, som at den „solbeflødte Dvinde“ gav hver nyfodt Barn Navn og Terten til hver Prædiken. De største Skjændigheder bleve øvede ved de saakaldte Kjerligheds-Maaltider, man, for at efterabe de første Christne, havde indført. Alle guddommelige og menneskelige Love traadte man under Fødder. De enkelte Klartseende, der ei vare henryevne af Strømmen, bleve stræffede ved Trudser og haarde Forfølgelser. Og da endelig Ugudelighedens Maal var fuldt, og Elberfelder Consistoriet (efter Angivelse af en forhenværende Candidat Knevels) havde excommuniceret Menigheden i Ronsdorf, varede det endnu flere Aar (indtil 1754), førend den af Preussen og Kurpfalz til at undersøge Sagen nedsatte Commission havde bekræftet denne Sentents imod Ronsdorfernes Appellation⁹⁷).

Med Gru vende vi Dinene bort fra disse Mørkets Gjerninger, dobbelt affhyelige, da den Allerhelligstes Navn selv, al Reenheds Kilde, misbrugtes dertil. Hvor uendelig stor er ikke Herrens Langmodighed med saadanne Satans Redskaber, men Hans Misfandhed og Forbarmelse mod Kirken, at disse Helveds-Porte ei faae Magt over den! Meget Skrobeligt have vi erfjendt i en stor Deel ogsaa af den Dyræffelse, der ingentunde stod paa den aandelige Dindstabs, men kun paa det aandelige Selvbedrags Grund. Og Herren skjuler ei blot Sædefornene, der høre til Kirkens Regeme, midt i den kirke-stormerste Færd, men samler ogsaa de Straaler, hvorved Sandheden her giver sig selv Vidnesbyrd, saa de, samlede og rensede fra den mørke Blanding, blive til Bessignelse for Mange. Med

⁹⁷) Sammenstillet efter Jungs Relation i Theobald, Schriften, VI 225—251 og efter Schlegels Kirchengeschichte des 18 Jahrhunderts; VI. 2. S. 1060--1062. Jungs Angivelser ere de nsigtigste, fordi han stod i Forbindelse med mange Dienvidner, og vi have slet ingen Grund til at tvivle, at selv de stræffelige Uteerligheder, han beretter om S. 235, 240, ere grundede i Sandheds Medfør.

Candidat Hofmann, som vi ovenfor lærte at kjende, og altsaa middelbart med Hochmann, staaer Gerhard Terstegen (født i Mörs i Westphalen 1697, Baandfabrikant i Mühlheim an der Ruhr, † 1769, betyngtet af Gudheds Frugter) i aandeligt Sammenhæng. Som hine var han ført ind paa Veien af Fru Guions, Fenelons og Poirets Skrifter, og fornægtede ingentunde denne Skole, men uddannede dens Grundsætninger med en sjelden ethisk selvstændig Kraft. Vi kunde falde ham den rene af alle Mystikerne i den Retning, og havde dog ei betegnet hans Eiendommelighed, som nærmest bestaaer i at gribe det opvækkende Moment i den umiddelbart aandelige Erfaring og udfolke det fra alle Sider, saa han, selv hvor man savner den klare Bessuelse og den vedholdende Prøvelse, virker velgjørende ved den moralske Barme, hans Skrifter aander, det Gudfrygtighedens Gavntømmer, der træder os imøde hos ham. Hans Sympathie med de „hellige Sjæle i den Romersk-katholske Kirke“, hvis Levnet han beskrev (3 Bind 4.), var saa meget naturligere, som hos den større Deel af disse det almindelig Christelige langt overveier de confessionelle Brøst. Maa det end agtes for overdrevet, hvad Jung vidner om ham, „at siden Apostlenes Dage næppe Noget havde dannet saa mange sande Christne som han“⁹⁸⁾ — vist er det dog, at han fra sin lave Hytte i Mühlheim, ved sine „Sendebreve“ og mange andre aandelige Skrifter, ved sit exemplarisk gudfrygtige Levnet har styrket Mange til Omvendelse og Bedring, og glædet Mange ved den evige Kjærligheds Lys. Det sidste maa fornemmeligen gjælde om hans aandrige Psalmer (111 i Tallet)⁹⁹⁾ der, hvad de udførtere angaaer, vel ikke alle naae den Høide af aandelig Betragtning, som henriver os i hans „Gott ist gegenwärtig“, men alle ere gennemstrømmede af den Underlighed,

⁹⁸⁾ Jungs Theobald; *Skriften*, VI. 279.

⁹⁹⁾ De ere samlede i hans „Geistreiches Blumenbüchlein“; ofte oplagt i Essen hos Bäderer (hvor alle hans Skrifter kunne faaes) og tilsidst i Stuttgart i en, dog kun begyndt, Samling af hans Skrifter (1—2 Bd. 1843).

som saa uforlignelig deiligt giver sig tilkjende i den parænetiske Psalme: „Kommt, Kinder, laßt uns gehen, der Abend kommt herbei.“ Terstegen er — hvad vi med fuldkommen Sandhed kunne vidne — det egentlige Udgangspunkt for den aandelige Rørelse i det Bergiske og en Stor Deel af Maas- og Rur-Egnene lige op til Bremen¹⁰⁰), som naaede sin Høide i det Collenbusch=Menken'ske, dog ingenlunde for dybere Forvildelser bevarede, men megen sand Gudsfrygtigheds Sæd bevarende, Skole. Han er, trods det svævende mystiske Lys i hans Skrifter hist og her, at betragte som den forsonende Aften=Soel, der stille nedstunede paa en Række af snart mere, snart mindre rene, ofte forvirrede og blussende, Bevæggelser. Og derfor slutte vi vor Betragtning af det atten de Aarhundredes religiøse Eiendommelighed, sammenholdt med det nittendes, rettelig med ham.

XV. Paa denne Grundvold, umiddelbart berørt af flere af disse aandelige Udviklinger, ja selv af enkelte af Forvildelserne, staaer den Mand's Liv og Færd, som vi nu skulle berette om. Netop derfor have Johann Heinrich Jung's Levnetsførelser saa mange interessante Synspunkter at betragtes fra, at vi næsten kunde være tvivlraadige om, hvilket vi helst skulde fremhæve, fra hvilken Grundvold for Betragtningen vi skulde gaae ud. Vel er det ingenlunde det gjennemtrængende skarpe aandelige Lys, der glæder os ved dette Livs Betragtning, men desto mere den saa saare velgjørende almindelige kristelige Sympathie — hvorfor ogsaa Jung, tidligere en meget streng Bedømmer af Brødremenigheden¹⁰¹), senere blev en afgjort Ven af denne

¹⁰⁰) Bæsentlig af den samme Retning og af stor Indflydelse paa Landets religiøse Charakteer i den sidste Halvdeel af det atten de Aarhundrede var jo vistnok ogsaa Rector Hasekamp i Duisburg, om hvis kristelige Død Jung beretter os i hans „Theobald, Schriften, VI. 121. See forresten den i det Hele taget udmærkede Afhandling: „Versuch zur Scheidung von Wahrheit und Irrthum in einer unter den Gläubigen verbreiteten Lehre vom Reiche Gottes“; Evangelische Kirchenzeitung 1830, Nr. 30. 31. 70—73; 1831, Nr. 38—42; 1832, Nr. 56. (Af Kraußold?)

¹⁰¹) Det er baade sandt og skarpt, hvad hans Theobald (Schriften, VI. 259—262) dømmer om den i Brødremenigheden forherstende Følelses=Tro

Menighed og næsten ganske draget ind i dens Kreds. Vel kunne vi slet ikke tale om noget theologisk System hos ham ¹⁰²⁾, skøndt han rigtignok ved Slutningen af sin Selvbiographie gav et Overblik over de Punkter, — han vilde leve og døe paa, over det, der havde baaret ham gennem hele Livet ¹⁰³⁾ — og dog er hans Liv med alle dets Kampe, Skrøbeligheder og Forviklinger ligesom arbejdet af eet Stykke; dog er det netop dette, der i saa høj Grad belærer og glæder os. Han havde et øvet Blik for alle Overspændelser i det aandelige Livs Udvikling — saa Mottoet til hans „Theobald“: „Mittelmaß die beste Straß“ synes ogsaa at være blevet hans Livs Balgsprog — skøndt dette ei sjældent bestemte ham til en saa overdreven Udruelighed paa den anden Side, at det kunde faae Skin af, som om de tidligere kraftigere Paavirkninger havde tabt deres Betydning for ham; men vi bør ikke glemme, at det var deels den Utræffelses-Tid, som alle kristelige Mænd fra de Dage maatte gaae igjennem, deels det Offer af Skrøbelighed, som ogsaa de maatte betale Tiden. Ei mindre tiltrækkende er et andet Punkt, som især træder frem i hans nysnævnte Bog „Theobald, eller Sværmerne“; det er den viensynlige Stræben efter historisk at klare de forskjellige Strømninger, hvorved Tydslands religiøse Liv i det attende Aarhun-

---

og det opus operatum, hvortil Gudstjenesten saa meget lettere udarter, som de friere aandelige Elementer ei faae deres Ret.

¹⁰²⁾ Ivertimod, meget disparate Synspunkter gaae gennem hans Skrifter og en vis universaliserende Retning, som ei havde nogen dybere Beskuelsesgrund. Ja Jung brugte ikke sjældent termini, som syntes at sætte ham midt ind i den Dplysnings-Sphære, som i det attende Aarhundrede udjevne og derved angreb Kirkens Fundamenter. Men aabenbart var hans Hensigt dermed en reen apologetisk, at bringe Christendommens Grundfætninger som „reen fornuftige, sande og funde“ Tidsalderen nærmere. Forresten veed vi, han styede ikke Korsets Daarlighed, og beraabte sig selv netop paa det som et Hovedbeviis for Christendommen, hvad der viste hen paa en umiddelbar, personlig Rapport mellem Frelseren og den Forløste. Hans Skrak for Sværmerie var med Rette saa stor, fordi han havde seet i Narheden dets uendelige sørgelige Følger.

¹⁰³⁾ Hans Livs-Facit, som han kalder det. Jungs Leben; Skriften, I. 601 ff.

dredes første Halvdeel var bestemt, Berelvirfningerne mellem de forskjellige Kirker, den Maade, hvorpaa de ligesom bleve rystede sammen, for at gaae ind i nye Skikkelser — Punkter, hvorpaa ogsaa vi i det Foregaaende have gjort opmærksom, og som endnu faae en dobbelt Betydning, naar vi betragte dem som sjerne prophetiske Roser, der forkynde en virkelig Union, ei den politiske ufirkelige Caricatur, som nu bærer dette Navn. Ei mindre kunde hans Dvælen i hans Livs sidste Dage ved det evige Livs Hemmeligheder og Tilstanden efter Døden (det skedte i hans berømte „Hjemvee“ og hans „Scener fra Aandeverdenen“) gjælde os som en Antydning af den omhyggeligere Behandling, som hele Læren om de sidste Ting nødvendig nu udtræver i Kirken. Ja selv hans oekonomiske christelige Romaner fra tidligere Dage, hans „Florentin von Fablendorn“, „Herr von Morgenthau“, „Theodore von Linden“, kunde med Rette af os agtes som hoist interessante Familie-Malerier i Ordets christelige Betydning, hvis største Fortjeneste naturlig ei bestaaer i Lysets og Skyggens kunstmæssige Fordeling, men i den Sandhedskraft, der aander af dem, og det Gudsfrøgtighedens Liv, de kunde sætte i Bevægelse.

Dog er det ei alt dette, hvoraf hvert enkelt Stykke med Rette kunde fængsle vor Opmærksomhed, som vi nu agte at lægge til Grund for Betragtningen af Jungs Liv. Det er meget mere det, hvad han selv angiver som „Facitet af hans Livs Reguc-Exempel“, nemlig „at han selv Intet, slet Intet har bidraget til sit Livs Førelse, at han blot var Veret i Pottemagerens Haand“, og at fra denne klart erkjendte Førelse af et mægtigt Lys maa indstrømme paa alle Christendommens Grundsandheder, saa at den umiddelbare Erfaring af Forsynets Veie nødvendig maa føre til den inderligste Overbeviisning om Gudsfrøgtighedens Hemmelighed, navnlig til den uroffelige Troe som paa Jesu Christi Midler- og Forsonings Død, saaledes paa hans Opstandelse i Herlighed¹⁰⁴). Der ligger den dybeste, meest op-
 høiede Sandhed til Grund for denne Betragtning — en Sandhed, der kun altfor ofte blev overseet — og det er den: at Chri-

¹⁰⁴) Jungs Leben; Skrifter I, 512, 599, 600 ff.

stendommens Mysterier finde deres sidste Forklaring i de allereensfoldigste Grundsandheder af Religionen, fordi Guds Plan fra Evighed nødvendig maa stemme sammen med Hans Væsens og Virkens Aabenbarelse; at Guds Veie, naar vi gaae under Hans Haand, nødvendig maae smelte sammen med Hans Villie til vor Salighed, saa det Dybeste og det Eenfoldigste, det Lys, som oprindelig skinner i Mørket, og det Liv, som blev Menneskenes Lys, efter Evangelisten Johannis dybsindige Betragtning (Joh. 1, 4. 5.), række hinanden Haanden. Det er det samme dybeste og inderligste Moment af hele Aabenbaringens Væsen, som Apostlen Paulus fremhæver, naar han, efterat have udfoldet Mysteriet om Israels Udvælgelse og Forkastelse, for at give det nye, aandelige Rodstuds Plads, udbryder i de evig mindesværdige Ord: „O hvilket Rigdoms Dyb baade af Guds Wiisdom og Kundskab“ (Rom. 11, 33)¹⁰⁵) — det samme, som vender tilbage i Johannis Aabenbaring, naar midt under Beskrivelsen af Herrens anden Tilkommelse (det Grundlag, som hele Aabenbaringsbogen hviler paa) de Ord lyde fra Englen, som har det evige Evangelium at forkynde: „Frygter Gud, og giver Ham Æren, thi Hans Doms Tid er kommen, og tilbeder den, som har gjort Himmelen, og Jorden, og Havet, og Vandbrøndene“ (Aab. 14, 7). Sandelig, havde man fattet dette ret i vore Dage, saa vilde man ei indbilde sig, at kunne fremfogle en Livsskikkelse, hvort Mennesket er den, som raader over Troen, og Gud ei blot har tabt sit Raads Beslutning, men dets evige Die.

Det er denne Standpunkt, hvorfra vi skulle betragte Jungs Liv og sammenbinde det med Kirkens Udvikling i hans Dage. Thi naar vi nu spørge — et Spørgsmaal, der vistnok ligger og har ligget Mange paa Hjerter — ved hvilke Grundkræfter da egentlig Christendommen og Kirken blev opholdt i hine Dage, da,

¹⁰⁵) Thi den forborgne Wiisdom og den aabenbarede *γνώσις* maae nødvendig være Et, og vise sig som saadant for det ubildede Die, baade i Menneskeslagtenes Førelser i det Hele og i den enkelte Christnes Førelser. Dette som Symbolum til Forklaring af et Sted, i hvilket Evighedsens Betragtning saa klart rører sig.

som i den store Fristelses-Time for Herrens Død, alle adspredtes som en Hjord uden Hyrde, og Mørkets Time og Aaadighed syntes at være kommen (en Tid af eet Aarhundrede om trent; thi vi staae nu ved Midten af det nittende, uden at den, skjøndt Skyggerne vige for Herrens Klarhed, er ophørt; og ved Midten af det attende begyndte den) — da er Svaret ved første Diefast ikke let. At det er Herrens Forbon, der har reddet Kirken nu, som i den Nat da alle forlode Ham — det tvivler Ingen af os om. Men vi spørge om Midlerne, Redskaberne. Thi det er klart, Livet i Pietismen sygnede alt mere og mere hen; og Orthodoxien drog sig sammen i bestandig snevrere Kredse, ganske som det var i Israel ved Herrens Fødsel, hvor de traadte frem paa Templets Tærffel, den ene her, den anden hist fra (Simeon og Anna som de store Forbilleder), men tidligere vare skjulte, ikke havde kjendt hinanden, skjøndt de kjendte Frelsens Haab. At Pietismen og Orthodoxien, skjøndt svage og forborgne, alligevel have bevaret meget, det maae vi vistnok til Herrens Priis bekjende. Men der var endnu et tredje Mittel i Herrens Haand. Midt under de vilde Blandstrømme, medens det, der havde været aandeligt Liv, i Nationalismens Skoler¹⁰⁶) blev til en Sump, plantede Herren

¹⁰⁶) Dette var nemlig Bantroens Navn og Fane, indtil den senere fik det potenserede: „Lysvovenskab“ at blende og vinde Mørket med. Thi, hvor vi handle om et System af Førførelser, der drog de stærkeste anti-christelige Kræfter i Liden til sig, der kan naturligviis ei være Talen om de Enkelte, som ikke indsaae Urettens Hemmelighed, og i det skjulte holdt fast ved saadanne moralske Grundsætninger og Motiver, der egentlig udspringe fra Troen paa Aabenbaringen. Det er altid Herrens Bei og Sød, midt i Fordærvsens Strøm at bevare Enkelte, som ei see dens Grund og egentlig staae paa en bedre — ligesom jo Reformationen med Rette sagde, at Guds Folk var opholdt midt under den Romerske Kirkes stærkeste Forvildelser ved enkelte simple Troens Grundsandheder, der ei kunde naaes af Smitten, hvor de eenfoldigt optoges. Naar derfor mange Lydste Theologer i de sidste Dage (blandt hvilke desværre ogsaa Tholuck) gjøre Rationalismen til et nødvendigt Gjennemgangspunkt for den kirkelige Gjensødelse, saa vise de, at de enten ikke vide, hvad de sige, ikke have lært Historiens Elementer, eller at de blot ville skjule deres egen finere, ei mindre ferdærvelige, Bantroe.

af Sædekorn, som syntes forlorne; Han oplivede de eenfoldigste religiøs-christelige Grundsandheder hos Mange. Een blandt dem var Jung; Sædekornet var hans Forsyns-Lære og Forsyns-Erfaring.

XVI. Johann Heinrich Jung var født i det Nassau-Siegenste i Landsbyen Grund 12. Sept. 1740¹⁰⁷). Hans Fader var en Landsbyskolemester, Wilhelm Jung, der tillige (som det dengang og senere ofte var Tilfældet i Bønder-skoler) en Tidlang drev sit Stræderhaandværk ved Siden deraf; hans Moder, Dorothea Jung, Datter af en fordrevet Pastor Moritz, der nærrede sig kummerlig af at gjøre Uhrer for Bønderne, og forgjeves søgte de Bises Steen¹⁰⁸), men dog ei derved mistede den Bindsdom, der gjør selv Daarerne vise; thi selv i Nød og Død (han blev en Dag funden ihjelskrossen under Sneen) beholdt han Troen paa Christum. Moderen blev snart fortæret ved aandeligt Hjemvee; hun saae snart de Himmelsroses blomstre, som hun havde længtes efter; det var næppe Marsdag efter Sønnens Fødsel, saa indgik hun til sin Hvile. Heinrich blev nu først opdraget i Bedsteforældrenes Huus. Det var Folk af det gamle Malm, Mand og Kone begge eenfoldig-christelige, ganske udfyldende deres snevre Kred; som havde lært at an-
 namme Guds Gaver, og Korset ogsaa, med Tak. Faderen, Eberhard Jung, Kulsvier af sit Haandværk, var en stærk, marvfuld Natur, der (for blot at fortælle et Træk), da Præsten

¹⁰⁷) Familien var fra Schweiz og indvandret i de Nassauiske Lande henved 1530.

¹⁰⁸) „Jeg kan bevise Jer“, siger Moritz til den gamle Eberhard, „at de Bises Steen, virkelig er til. En vis D. Helvetius i Haag har skrevet en lille Bog, kaldet Guldkalven; deri er det tydeligt beviist, saa at Ingen, selv den mest Bantroer, naar han læser det, kan tvivle mere derpaa. Men om jeg faaer den, det er et andet Spørgsmaal. Dog hvorfor ikke ligesaa godt jeg som en Anden, da den jo er en fri Gave af Gud?“ — „Hvis Gud havde villet skjenke Jer de Bises Steen“ — svarede den gamle Eberhard — „saa havde I for lange siden faaet den. Men derhos er det jo ei nødvendigt, at I faae den; hvor mange Mennesker leve ikke uden de Bises Steen!“
 Jung's Leben; Schriften I, 38.

(han hedder i Fortællingen Stollbein¹⁰⁹), og er ei smigret, men vist heller ei gjort Uret) var bleven indbudet til Wilhelms Bryllup og, hæderlig modtagen, dog ymte om det Uanstændige at spise med blandt Bønderne, svarede denne: „*Mr. Pastor, det taler I ingenlunde som en Christi Tjener, men som en Pharisæer. Thi Han sad hos Tolderne og Synderne, og spiste med dem. Han var allevegne lille og ringe og ydmyg. Er det Eder en Bondejærm, jeg, min Kone og mine Born, hos hvem selv hans Durchlauchtighed er steget af, og min Kone foresatte ham feed Mælk og Smørrebrød, og vi maatte spise med ham, og han forsikkrede, aldrig havde noget Maaltid smagt ham saa godt*“¹¹⁰). Den gamle Eberhard havde derhos — som ei sjældent sporedes hos de Dpvaktere i Landet — en vis Hang til Grublen, fornemmelig over Livet hinsides, og da han, som Kulsvier, laae Dagelang ude i Stoven, og havde Leilighed til at betragte Himlen, fornøiede det ham at tænke paa og tale om de mange Boliger i Faderens Huus¹¹¹). Bedstemoderen, Margaretha, var from, sin Mand undertanig, og havde opdraget sine Born godt — det største Lov for en christelig Qvinde. Den gamle Eberhard levede op igjen i sin Sønesøn; naar han

¹⁰⁹) Flere af Personerne saavel som Stednavnene ere maskerede i Fortællingen; navnlig de første vil det efter saa lang Tids Forløb være vanskeligt at restituere; med de sidste er det overalt skeet, hvor vi ved Reglen, som Jung selv giver i „*Heinrich Stillings Lehrjahre*“ eller ved fittre Combinationer vare satte istand dertil. Dette kunde dog ved Landsbyernes Navn (hvor Jung først var Skolemester) ikke være Tilfældet.

¹¹⁰) Jungs Leben; *Skriften* 1, 18 f. Fortællingen er rig paa saadanne levende Træk; Birkeligheden selv er Poesie. Det var det, som hændte Gothe til Jung, og bevægede ham til at udgive „*Heinrich Stillings Jugend*“, som først gjorde Tydskland opmærksom paa den fortreffelige Mand. Derom længere hen mere.

¹¹¹) Jungs Leben; *Skriften*, 1, 31. Underledes hans Kone, der, naar den gamle Eberhard led Tankerne flyve til Sirius og betragtede der den forunderlig store Gud, sagde: „*Al Ebert, paa en Blomst kan jeg nok see, at Gud er forunderlig stor. Lad os lære at begribe den! Vi boe hos Græsset og Blomsterne, lad os beundre dem; naar vi ere komne i Himmelen, da ville vi ogsaa betragte Stjerterne!*“

kom hjem fra Skoven, og bragte Levninger af sit Smørrebrød tilbage, fortærede Heinrich dem paa hans Skjød, og den Gamle sang for Sønnesønnen de lifligste Børneviser, som „Gerberli hieß ein Hüneli“, „Reiter zu Pferd da kommen wir her“, o. s. v. Tanterne, der senere bleve givte, lærte ham Bonner og gudelige Vers. Der fortælles overhovedet et christeligt stille Liv i denne Familie, og dog saa bevæget for Heinrich, at, da han atter gennemlevede det i Erindringen, stod det for ham i uforgjængelig Glands; navnlig hvad han fortæller om sin første Ungdom, er gennemstrømmet som af paradisiske Minder, fuldt af Sang og Blomsterduft; næppe har den Tydske Literatur Magen at opvise til denne Bog. Ogsaa Familiens udvortes Forbindelser (de strakte sig dog kun fra den ene Landsby til den anden), som navnlig med Heinrichs Farbroder Johann Jung — et skarpsindigt Hovede, der pønsede paa Cirkulens Kvadratur, og bragte det til at blive Landmaaler og tilsidt Commerce-Præsident — vare idetmindste saadanne, at Blodsforvandtskabet forklaredes ved christelig Dvereensstemmelse og styrkedes ved gjensidig Hjælpsomhed.

Men som nu vor Heinrichs Fader, alt eftersom den dybe Sorg over Konens Død gav Plads for den inderlige Længsel efter Gjenforeningen, folte en Drift hos sig til om muligt at unddrage sig hele Verden, saa faldt han paa, det var rettest, han tog Sonnen igjen til sig, for at yde ham Faderpligter. Hvad der bestyrkede ham i dette Forsæt, var et Besjendsskab han gjorde med en for en stor Halvsilke-Fabrik i Nærheden Reifende, Niclas, der ligesom hans Principaler (Bestyrerne af Fabrikken) lagde sig efter Gudfrygtigheds Dvelse, uden at kunne forene sig med Kirkens Bei. Niclas selv havde tidligere studeret Theologie, men foretrak det, hvad han ansaae for reen christelig Praxis, og benyttede dertil sit omvandrende Liv. Wilhelm tyktes godt om disse Folks Være, der gif ud paa Selvsfornægtelse, fuldkomment Afkald og virkelig Udøvelse af Apostlens Ord, at vi skulle være som de, der bruge denne Verden, men ei misbruge den; thi denne Verdens Skiftelse forgaaer (1 Cor. 7, 31). I Sandhed hørte disse Folk ogsaa til de bedste blandt Separatisternes; deres Mønsterbøger vare Fenelons Skrift „om Tro-

skaben i det Smaa" og Thomas a Kempis; men dog havde de optaget og indplantede, hos hvem der vilde høre dem, en frugtbar Bildfarellens Spire; thi de sammenbandede Reglen om Christi Efterfølgelse med alskens Tanker om jordist Lyksalighed (saa Uskaldet selv blev kun en anderledes vendt Tilfredsfuldelse af Menneskets Hang til Fornoielse), og opfattede Christi Kors mere blot som et Livsbillede, end som det Alter, der ved Midlerens Blod alene er opreist i Helligdommen. Dog netop dette passede sig for Wilhelm Jung i hans daværende Sindstemning. Han hengav sig ganske til dette drømmeagtige Fuldkommenheds-Ideal; for at realisere det, traf han op paa et lille Kammer affides i Huset, og tog Sønnen med sig. Alt i dennes Opdragelse var begrændset og reglet, lige indtil den Pibe, hvormed Faderen kaldte Sønnen tilbage fra den eneste Legeplads, som han kunde overse fra sine Vinduer. Lege og overhovedet Omgang med andre Børn var ikke tilladt: Heinrichs Verden opbyggede sig for ham af Bøger. Disse vare dels romantiske, dels bibelske: de gamle tydske Folkebøger med deres rene Sands og dybe Længsler vare ham ligesaa godt et Evangelium, som Martyrernes Kampe og de Gjensødtes Lidelser, hvilke han lærte at kjende af „Gottfried Arnolds Leben der Altväter“ og „Reiz Historie der Wiedergeborenen“¹¹²⁾ — begge, som han siger, „hans bedste Fornoielse i Verden-indtil hans tiende Aar“¹¹³⁾. Alt forvandlede sig for ham til Liv, da det virkelige var ham tilluftet; han havde paa det snevre Rum sin Thebaiske Ort med Eneboernes Huler; han havde en Melusine-Brønd og et Slot Montalban; dagligt valsefartede hans Phantasie til disse Steder. Men slemt var det, at Faderen, ved utidig og ufornuftig Strengthed (som jo Tilfældet er i den vanartede Pietismes Opdragelsessystem, fordi dette altforlidet befrugter Rodderne, men hellere bestjærer de høie Grene), forledte Drengen til Løgn, for at und-

¹¹²⁾ Begge bekiendte, ei blot i, men udenfor de pietistiske Skoler; den første en Bearbejdelse af den gamle Bog „Vitæ Patrum“, som Arnould d'Andilly har bearbejdet paa Fransk.

¹¹³⁾ Jungs Leben; Skriften, I, 67.

gaae uretfærdig Straf¹¹⁴). Det var nærvæd, han saaledes kunde have fravendt sig Sonnens Hjerte, hvis ei netop i den Tid hans salige Kones Billede, der atter traadte ret levende frem for ham, havde banet Veien for en inderligere Tilnærmelse, og for en Tid forandret Forholdet.

Imidlertid viiste sig nu ogsaa snart Frugterne af denne Opdragelse i det Forborgne: paa den ene Side en vis Eigefremhed ja Kjæthed i at bedømme alle Forhold, thi han saae dem alle fra Idealets Stanpunkt¹¹⁵) — paa den anden Side en utæmmelig Lyst til at vide mere, til at udstrække Bingerne ud over den snevre Nede. Det sidste var der nu naturligtvis jordisk slet ingen Udsigt til, indtil engang Præsten, der med sin noget herskesyge Charakter dog forbandt en vis Rettskaffenhed og Godhed, forsaavidt man vilde føie sig efter hans Planer, foreslog at

114) „Wilhelm“, sagde den gamle Eberhard, i det han rystede sine graae Lokker, „det er galt. Hvo der ikke vil, at hans Befalinger hyppig skal overtrædes, han maa ikke befale meget. Alle Mennesker elske Friheden. Forbyd du Drengen hans Feil, naar han netop vil begaae dem, og siig ham, hvorfor; men naar du forhen har forbudt det, saa glemmer Drengen de mange Bud og Forbud, og seiler altid; men du maa haandhæve dit Ord; og saaledes vanker der altid Prygl.“ *Jungs Leben, Skriften, I. 68 f.*

115) Kun eet Exempel herpaa. Han var otte Aar, da foresaldt følgende Samtale med Præsten, der just var kommen i Bedsteforældrenes Huus. „Min Søn, kan du din Katechismus?“ — Nei, endnu ikke ganske. — „Hvorfor ikke ganske? Det er jo det første, Børnene maae lære.“ — Nei, Pastor, det er ikke det første: først maae de lære at bede, at Gud giver dem Forstand til at fatte Katechismen. — „Nu, hvorledes beder du da?“ — Jeg beder: kjære Gud, giv mig dog Forstand, at jeg kan begribe, hvad jeg læser. — „Det er ret, min Søn, bed kun saaledes fort!“ — J er ikke min Fader. — „Jeg er din aandelige Fader.“ — Nei, Gud er min aandelige Fader; J er et Menneske, og et Menneske kan ikke være en Aand. — „Hvad? Har Du da ingen Aand, ingen Sjæl?“ — Jo, vistnok. Hvor kan J spørge saa censoldigt? Men jeg kjender min Fader. — „Kjender du da ogsaa Gud, din aandelige Fader?“ — (Smilende) Skulde et Menneske ei kjende Gud? — Og med disse Ord hentede Heinrich sin Bibel og viiste Pastoren Sproget Rom. I, 19. *Jungs Leben, Skriften, I. 72.*

stikke Heinrich i Latinskolen — Noget, der blev levende debatteret i et Familieraad, hvis Resultat var da det, at for det første skulde han om Sommeren gaae i Skole i een af de nærmeste Landsbyer; hver Morgen vilde Bedstemoderen, naar han først havde spist, give ham et Smørrebrød med til Middagen, og naar han saa om Aftenen kom hjem, kunde han igjen spise sig mæt; til Vinteren vilde man saa see, hvad der var at gjøre. Det gik nu ogsaa meget godt. Den Latinske Skolemester (Weiland kalder Fortællingen ham) var ingen Pedant; han lod Heinrichs Aand have frit Rum, naar han, istedetfor de grammatikalske Abstractioner, foretrak, selvstændig ved Lexiconets Hjælp at see Formerne og Sætningerne opstaae for sine Dine (vistnok en Methode, der kun med et opvakt Hoved kunde anvendes¹¹⁶). Og for det Øvrige — at de tidligere lagte Spirer ei skulde quæles — var der sørget ved Skolemesterens lille Bibliothek, hvor Heinrich igjen havde et deiligt Forraad af de „Gollnske Skrifter“ (de tydske Folkebøger, dengang sædvanligt med det angivelige Tryksted „Golln“) for sig, som han læste paa Veien, naar han vandrede hjem gjennem de yndige Skove og Dale og Enge. Tidlig fik hans poetiske Sands Næring, og det var godt; thi dette sædvanlig overseete Element af Opdragelsen pleier at staae en Guldaare i Livet, selv hvor ei nogen Grube paa Bjergmandsviis befares. Saaledes gif tre, fire Aar, de første, her glædelige, Skoleaar; smaae, som det sig bor enhver Begyndelse at være. Faderen, Wilhelm, havde modtaget Skolemesterembedet i Landsbyen, og vedblev ved Siden deraf sin gamle Dont; Heinrich hjalp ham i ledige Timer at overtrække Kameelhaarsknapper, skjøndt han aldrig førte Synaalen med Lyt. Bedstefaderen, den gamle Eberhard, havde sat sig i No og beskæftigede sig klot med sine Marker, med at tække sit Huus, som sædvanligt skedte hvert fjerde Aar, o. s. v. Hans Ahnelse om en brat Død gif snart i Opfyldelse; han

¹¹⁶) Men hvis henrikske Grundtanke i al Fald maa bringes i Anvendelse, hvis man ei vil gjøre Sprogunderviisningen til et Dødsesmiddel for Aanden.

hensov salig i Gud, da han ved et Fald fra Taget (hvor Dingen endnu selv, uden at Nogen kunde holde ham derfra, vilde stige op), nedslaaet af Stigens Vægt, havde beskadiget de indvortes Dele. Kun den himmelske Læge var tilstede, og han tog ham til sig. Præstens (Stollbeins) herskesyge Væsen, som havde skaffet den gamle Eberhard (der folte sit christelige og borgerlige Adelskab lige dybt) mangt Bryderie, forvandlede sig her til Bæmod. — „Det gjør mig ondt for dig, min Broder Jonathan,“ sagde han, „give Gud, jeg var død for dig.“ Og til Text for Lægeprædikenen valgte han: „Velan, du gode og troe Tjener; du har været troe over Lidet, jeg vil sætte dig over Mere; gaf ind til din Herres Glæde!“

XVII. Snart begyndte nu Heinrichs svære Provølsesaaer. En Bitterhed bemægtigede sig hans Sjel ved at see Omvæltningerne, der efter Eberhards Død fandt Sted i Bedsteforældrenes Huus, da Dattersønnen med sin Kone var truffen ind og tog Eiendommen i Bestyrelse; den gamle Bedstemoder blev anvist sin Plads bag Kaffeovnen, hvor hun, selv da hun var bleven stærblind, spandt Hør. Med Heinrichs Skolegang gik det fremad, og ligesaa med det for ham saa besværlige Haandværk. Hans Confirmation nærmede sig. Nu opstod Spørgsmaalet for Alvor, hvad der skulde blive af ham? Til Skræderhaandværket havde han ingen Drift, skjøndt Bedstefaderen ei havde glemt at foreholde ham det gamle Ord, at Haandværket har en gylden Grund. Skolemester vilde han nok blive, men ikke for Sagens Skyld, men kun for at gaae videre i Bøgerne, og saa see, hvad Gud vilde føie. Til hans tidligere Tilbøielighed, Ridderbøgerne og de gudelige Skrifter, var en ny kommen: Mathematik og Uhrmagerkunst (især Gnomonik). Foran sig, fra Krogen af Skræderbordet, hvor han sad, saa han ud til Ruderne, hvor han havde ridset lutter Solvisere; hans Apparat bestod i en firkantet Klods, overtruffet med Papiir; Viserne vare afbrukue Synaale; oven under Loftet var ligeledes et Soeluhr, som blev oplyst af et Stump Speilglas i Binduet; en astronomisk Ring af Fiskebeen hang ved en Traad foran Binduet; denne tjente ham tillige som Pommeuhr, naar han gik ud. — Den første Betænkelse med den Confirmerede overvandt imidlertid Præsten, der befor-

drede ham til Skoleholder i en Landsby (Zellberg) tre Fjerdingsvei derfra; her holdt han nu Skole de to sidste Ugedage (som det dengang var sædvanligt, om Sommeren, i Landsbyerne), og de øvrige tilbragte han hjemme ved Naalen. Veien derhen — en heist romantisk Egn, et Stykke af den høieste Westphaliske Bjergkam — blev ham, saa ofte han gik derhen, en Lære om Guds Herlighed; han ønskede at see Engle som Jakob i Mahanaim. Men mærkeligst blev Opholdet i Zellberg ham ved Bekjendtskabet med Skovrideren, een af de Stille i Landet, der søgte de Bises Steen, der læste i Jakob Böhme, uden at forstaae ham, der tilbød The ophraustus Paracelsus og sværmede for de „evige Essentfers Hjul.“ Jung sværmede med ham; Skolen blev ham et Paradiis ved det, den havde i Baggrunden; og det ædleste Stykke fandt han endnu i Skovriderens Bibliothek: en Tydsk Homer. Hvad kunde lignie hans Lykke, der dog snart skulde afbrydes? Thi Præsten vilde fra nu af styre Jungs Fremtid; men Gud vilde det ikke saa. Jung havde begyndt at lære Bønderbørnene at regne; Skifertavlerne gjorde Epoche i Skolen; Bønderne, desuden opvakte, sagnrige og goddædige, vare begejstrede derfor, Skovrideren ei mindre; men for Præsten, da han kom paa Bisitats, var det en Dødslygt; saa meget Bønderne stampede og rasede derimod, havde Jung dog saa Maaneder derefter sin Opsigelse. Fra det forhadte Sybord befriede ham et Kald som Huuslærer hos en rig Fabrikherre i Dorlingen i Grevskabet Mark; men her, hos denne raae og grove Mand (der havde sin Fornøielse af, naar de vilde Bønderknoxe, der lærte med i Skolen, gjorde ham Livet ret suurt), blev Misnøiet ham til en Dval; han maatte spreenge Læenerne. Imidlertid vare nye smeddede ham. Hans Fader giftede sig anden Gang; Stedmoderen der kun havde Sands for jordisk Erhverv, fordrede, at hendes Stedson skulde gaae med i Marken og forrette selv det groveste Bøndearbeide; hans Hænder bleve ei blot fulde af Babler, men Huden blev klæbende ved Hyppejernet; naar han svang Leen eller Pleilen, knagede det i hans Ribbeen og Hoster. Nu glædede det ham, naar der kom en regnfuld Dag, hvor han kunde sidde paa Skraederbordet; Haandværket blev ham en Bederqvægelse. Dette kom han ei heller

ud af, skjøndt han kort efter blev kaldet til et nyt Skoleembede i Reinsdorf; thi før og efter Skolen maatte han sye, for at for tjene Brødet; hans yderlig sparsomme Indtægter af Tjenesten gif op til Bøger, mathematisk Værktøi o. s. v.; selv i Skolen kunde han ikke undlade Eyslen dermed. Efter eet Aars Tid blev han ved en Betslægtets anbefaling (Pastor Goldmann) kaldet til Preislingen; han forestod Skolen her med Indsigt og Flid; thi nu kunde han for første Gang benytte sin Fritid til Indlingsbestjæftigelserne. De Tydske Digttere kom nu paa Raden; en Chirurg i Byen eiede den „Asiatiske Vanise“¹¹⁷), som i det mindste var een af det syttende Aarhundredes Unglingsbøger, og, som man seer, fandt Elskere i det attende; dens moralisk-sentimentale Stemning svarede ganske til Jungs, og Idealet af en christelig Kjæmper blev ret fuldt for ham, da han nu igjen fik Gottfried Arnolds Skrifter (denne Gang nu ogsaa hans „Kirchen- und Regierhistorie“) i Hænder. Bekjendtskabet i en Enkes Familie, som boede her med sine to Døttre, kunde let være blevet ham farligt; men farligere blev ham dog de pædagogiske Forbedringer, han vilde indføre, de Skolekunster i Baserdomsk Aand, han forsøgte paa længe førend Baserdom var fremstaaet¹¹⁸). Det Bedste, han indførte, var uden Tvivl den førstestemmige Sang. Men foruden at han indrettede en Rangorden blandt Bønderbørnene (Noget, der ved det senere Charakterbogs-System er uddannet til en Caricatur), opfandt han alle Slags Lege for at lette Læsningen, Skrivningen, Regningen, og tilsidst et Kortspil over den Heidelberger Katechismus, hvor Svarene bestandigt maatte stifte Spørgsmaalene, og det altsaa kom an paa, hvad Nummer et Barn fik, for at bestemme, om det skulde lære Noget eller Intet til den næste Dag. Det var for meget; Bønderne bleve rebelske, talede om Fursvandserie og Pralesyge; og selv Jungs Fætter (der netop havde bragt ham i dette Embede) maatte raade ham til, for at holde sig Veien

¹¹⁷) Forfatteren, som bekjendt, Heinr. Anshelm v. Ziegler. Bogen blev oplagt endnu 1764.

¹¹⁸) Det var som et Miasma, der laae i Lidsluften.

aaben til videre Befordring, ikke lade Sagen komme for Consi- storiet, men tage selv sin Afseeed.

Det var tredie Gang, han var kastet bort fra Haabets Anker, og det selv i en Stand, hvis Arbeide han ikke drev med Lyft. Jungen kunde dybere end han føle Bægten af de herlige Psalmeord „Mit Liv det er en Pilgrimsstand“¹¹⁹⁾, da nu Faderen modtog ham med Bebreidelser og Smædder, og Naalen atter blev hans eneste, høist utilstrækkelige Erhvervskilde. Dste syntes det ham, som om det milde Efteraarssølskin spottede hans Dvaler, og kun sludfulde Dage og hylende Storme i Bjergene kunde udtrykke hans Sindsstemning. I en saadan Tilstand da føler man ret, hvad det vil sige, at have ogsaa en Ben paa Jorden, et Menneske, i hvis Bryst man kan udøse sin dybe Kummer; en saadan havde Jung fundet i Hyttesmelteren Caspar, der elskede Religionen og ham. Dog syntes det som Skyerne snart fordeelte sig: det næste Tilbud af en Stole (i Kleefeld) var det fordeelagtigste af alle, han havde faaet. Men nu lovede han sig ogsaa, at der fra hans Side Intet skulde mangle i Alid, Omhyggelighed og Forsigtighed. Og han holdt Ord. Alligevel stod han snart igjen paa Randen af Ulyk- ken. Hans store Lyft til det Hemmelighedsfulde, navnlig til at trænge ind i Naturens forborgne Kræfter¹²⁰⁾, bragte ham til at lytte til en Medskolelærers, Grasers, Ord, der forsikkrede ham, han var paa Veien til at finde de Bises Steen, og navnlig kunde han forvandle Robber til Sølv. Med eet Spring var Jung igjen inde i een af de famøseste Adepters, Basiliius Valentini's, Skrifter. Men længere kom han ei; enhver foreslaaet Deelagtighed i Operationerne havde han afviist; da i de samme Dage Graser opdagedes som Falskmyntner

119) „Mein Leben ist ein Pilgrimsstand.“ Af den store Theolog F. A. Lampe.

120) Naar vi derved erindre os Hallers bekjendte Ord: „Uns Innre der Natur bringt-lein erschaffner Geist,“ saa kan vi, med denne Sand- hed for Die, ei undlade at erindre om den Besejdenhed, som følgerlig Betragtningen af Aabenbaringens Hemmeligheder maa paa- lægge os.

og kun ved en hurtig Flugt (han gif til Amerika) kunde redde sig. — Næppe var dette overhængende Uveir borte, saa traf et andet op. Den forrige Skolemester i Byen, der havde giftet sig med een af dens Døttre, og kun var trukken bort, fordi man ikke vilde forhøie hans Løn, havde endnu bestandigt et stort Anhang. Disse lyffedes det, ved i eet Aar at bearbeide ved Gaver den geistlige Inspector Meinhold, desudeu et forvorpent Menneſte og en Druſtenbolt, at ophidſe nogle Individet i Menigheden, ſom for Conſistoriet gave en Erklæring til Protocol, der indeholdt Gud veed hvad for Anklager mod deres Skolemester, og androg paa hans Affattelse. Denne, fjorten Dage derpaa ſtevnet for Conſistoriet, formeentes ſelv at høre Erklæringerne oplæſe eller tage Indſigt af Protocollen, trods det, at Præſidenten var en baade velvillig og retſſaffen Mand; thi det var en Sag, hedd det, der hørte for det geistlige Forum. En Moderklæring af den ſtorre Deel af Menigheden bevirkedes let, fornemmelig ved et ungt Menneſte Nehkopf, der harmedes over den himmelſfrigende Uret. To og tyve Bønder gif, med Nehkopf i Spidsen, op til Inspectoren, og forkyndte ham Menighedens faſte Billie, at beholde ſin Skolemester, idet de tillige foreholdt ham hans ſamvittighedsløſe, nedrige Fremgangsmaade og ugubelige Liv. Men dog fandt Jung det, efter den velmenende Præſidents Foreſtilling, raadeligſt at forlange ſin Aſſted, ſom tilſtodes ham med det hæderligſte Bidnesbyrd over hans Embedsførelſe (at dette ligeledes gaves til Protocols kunde Meinhold ikke, og Menighedens Repræſentanter vilde ikke forhindre det), hvorhos tillige Præſidenten, der nu havde gjennemſkuet Complottet, ſatte det igjennem, at under 100 Gyldens Straf den forrige Skolemester ikke kunde gjevælges. En Begivenhed i det Smaae, der dog giver os et klart Indblik i, hvorledes Cabaler ſpilles i det Store, og fremfor Alt i den politifk og kirkelig retsløſe Tilſtand paa mange Steder i Tydſkland i de Dage. Sandheden triumpherede, dog kun hos dens Benner, og Jung, der havde bevidnet den, laae under.

Jung vllde nu ikke veude hjemad igjen. Han gif ud til ſine Fætttere og Fættters Fætttere, for at ſee om nogen Haabets Straaler ſkulde ſkimte frem. Paa denne Omvandring, en ti

Miils Bei frem og tilbage, hørte han, hvad der var mere værd end noget jordist Haab, sit Blikket aabnet for sit indvortes Menneſke, som hidtil dog mere eller mindre manglede ham, høſtede en rig aandelig Frugt. Hans forrige Præſtes Søn, Sognefogden (Richter) Goldmann i Rothhagen, var en erfaren Chriſti Discipel, og kunde ſaaledes gjøre ham opmærksom paa, hvor vigtigt det i det aandelige Livs Dannelsen er, at vinde ret Hjemſtavn i det Smaa, førend man vil ud i det Store. Det var den Lektion, som Herren gav Disciplene: „Glæder eder ikke over at Aanderne ere Eder underdanige, men glæder Eder meget mere over, at Eders Navne ere ſkrevne i Himmelen“ (Luc. 10, 20), som her gjentoges for Jung af en eenfoldig Chriſtens Mund. Han gjorde ham opmærksom paa, at det var jo ſmukt nok, at ville blive en ſtor og retſtaffen Mand tillige, et Lys for Guds Folk og Slægterne; men at han, der ſkulde blive det, han maatte føres paa en ganſke ſæregen Maade af Gud, ſaa at inderlig Ydmyghed tilſidſt, Grundpræget af den gjenfødte Menneſkenatur, vogtede ham for Falb; og hvem Gud havde beſtillet dette, han maatte ei gjennem een, men gjennem mange Skoler. Og da nu dennes Fætter, en Hoſpræſt i Lehnburg, gav Jung, efterat have examineret ham ret over det Banſkelige i ethvert Beſtyrelſes-Fag, Udſigt til at blive anſat ſom Dpfynsmand over en fyrſtelig Smeltehytte der med en aarlig Gage af 300 Gylben, var hiin, den første Fætter, der viſte et ret aandeligt Blodforvandtſkab tillige, ſaa fri at ſige ham, at al ſaadan Moralifering hjalp ſlet intet, naar Hjertet ei var hendraget af en inderlig Kjærlighed til Gud, og at forreſten, med Henſyn paa hans (Jungs) Talenter, det viſtnok var bedre, han greb til Synaalen igjen med Glæde og imidlertid gav Gud Tid. Og da nu Jung syntes at blive bedrøvet herover, fordi han ei ſaae, hvor han ſkulde tage Kraſten fra dertil, da ſagde den vakkre Chriſtelige Goldmann: „Kraſt opnaaer man kun ved Arbeide. Smedden kan vende et Centner Jern frem og tilbage under Hammeren, hvad der er oſ begge umuligt; og ſaaledes kan et Menneſke, der er øvet ved Prøvelſer, overvinde mere end en Kjæledægge, ſom alle Dage ligger ved Moderens Bryſt, og Intet har erfaret. Glæd Eder kun, Fætter, naar Gjenfordig-

heder komme, og tænk da, I er paa Guds Universitet, der vil gjøre Noget af Eder."

Dog, da Jung nu kom hjem igjen, var Nøden atter for Døren, og det i forhøiet, skjærpet Grad. Stedmoderen var den Gamle, nedsjunken i Verdslighed, og Faderen urimeligere end nogenfinde før. Jung maatte tage Arbeide ude af Huset; det var ham ikke muligt at blive hjemme. Raadsensstødet gav ham et Optrin, hvor Faderen uden al given Anledning vilde slaae ham, og han maatte samle alle sine Kræfter, for ikke at forgribe sig paa ham. Den gamle Bedstemoder trøstede Sønnens, som hun ikke engang mere kunde skimte, med Bedstefaderens Belsig-nelse over og Spaadom om ham. Men alt mere og mere blev det dog for snevert for Jung, skjøndt han havde faaet en Mes-ster, i hvis Huus der var Fred. Hans gamle Præst, Stollbein, traadte endnu engang frem paa Skuepladsen, og vilde gjøre godt, hvad han havde fordærvet med Jung; han skulde blive Rector i Byens Latinskole, der naturlig var sammenføiet med den Lydske. Men hele Planen strandede paa Bøndernes Haard-naffenhed, der absolut vilde have Latinskolen adskilt fra den Lydske, og dog ei kunde lønne anstændig en Rector aparte. Stollbein, fortrydelig over, at hans sidste Yndlingsplan var bleven til Vand, havde intet Vigtigere at gjøre end at udsone sig med alle sine Sognefolk, hvad han og paa en særdeles rørende og bevægelig Maade, til Opbyggelse for alle Rettskafne, gjorde, førend han forlod dette Jordiske. Det var i de selsomme Dage, at Jung, med sin Faders Minde, men dog til hans dybe Be-drøvelse (thi aabenbart var det den anden Kone, der gjorde hans Sind urimeligt og hans Dage tunge), fattede den faste Beslutning, at udvandre fra sit Fædreneland og forsøge sin Lykke paa fremmede Steder. Han afregnede med Sognefogden Keilhof, i hvis Huus han i den sidste Tid havde givet Latinsk Underviisning, fik endnu 4 Rigsdaler udbetalt, og med disse og tre flikkede Skjorter (en fjerde havde han paa), et Par gamle Strømper, en Nathue, Sæxen og Syeringen i sin Reisesæk, og forresten en grov Klædning paa Kroppen, drog han ud af Byens vestre Port. Det var anden Paaske dag 1762; han var hen-

ved 22 Aar gammel. Den foregaaende Paaskeaften havde han besøgt sin Moders og Bedstefaders Grave og grædt sig mæt ved dem.

Unægtelig havde Jung Intet gjort til hele denne Række af Foreelser. Gud havde ligesom ombældt ham fra det ene Aar i det andet; næppe var han kommet til Noe, saa maatte han igjen begynde forfra. Men dette var Naaden, hvorpaa den gamle Eberhards rigtigt ahnende Ord om Sønnensønne skulde gaae i Opsyldelse: „Naar jeg gjør en Dre, saa vil jeg hugge dermed, og det, hvortil vor Herre skaber et Menneſte, det vil Han ogsaa vide at bruge ham til“¹²¹).

XVIII. Veien førte Jung ind i det Bergiste. At Gud vandrede med ham, at Han ogsaa i de dunkle Dale ei forlader dem, der tye til Ham som Kjøp og Stav, derpaa fik han snart overtydende Beviser. Først var han bestemt paa at gaae til Holland, og der søge Tjeneste hos en eller anden Kjøbmand. Men i Solingen fandt han strax Arbeide hos en Mester Nagel; det syntes, som om hans Livskreds her skulde udfyldes. Alle Forhold ordnedes vel; Mesteren behandlede ham mere som Ven end som Svend, og opfordredes end mere dertil, da Jung ved sit, forresten selv lærte, men godt lærte, Orgelspil, udfyldte hver Søndag en Plads i Kirken, som gjerne overlodes ham og gjorde en Mængde Menneſter opmærksom paa ham. Han fik her, hvad man med Rette kalder „følelige Indtryk af Naaden“¹²²),

¹²¹) Jung's Leben; Schriften, I. 179.

¹²²) Et Exempel herpaa fortæller han l. c., S. 211. Det var en Søndag Eftermiddag, han spadserede gjennem en Gade i Solingen; Himlen var hist og her overtrukket med Skyer; som han uvilkaarlig stuede i Veiret, saa han en lys Sky drage hen over hans Hoved; en ukjendt Kraft gjennemtrængte hans Sjæl; han følte en uovervindelig Drift til ganske at leve for Guds Ære og sine Medmenneſters Vel; hans Villighed var i dette Dieblif saa stor, at han gjerne havde opoffret sit Liv hvis det skulde være. — Man seer let, at saadanne som Skyen forbiglyvende Momenter kun da have Betydning for det aandelige Liv, naar de indgaae historisk i dets Udvikling, blive til en levende Drift, samle sig om Livets Kerne. Dette indsaae Jung og meget godt.

der aabenbart ei vilde slippe ham, skjøndt disse Nørelser dog endnu nogenlunde kunde faae Bugt med det gamle Menneſte i ham. Det viiſte ſig ſtrar, da Skolelæreren i Solingen gav ham Udſigt til en Plads ſom Huusinformator, der ſtod ham aaben. Ubefeet, uden at erkjendte ſig videre om Vilkaarene og Forholdene, drog han derhen, til en riig Kjøbmandsfamilie i Nærheden. Hans Principal, Herr Hochberg, var en meget fornem Mand; hele Huſet havde ſamme Tone; og da man førſt mærkede, Jung havde kun de ſelvsamme Klæder, han gif og ſtod i, foragtede man ham ei blot, men kastede Miſtanke paa ham ſom en Landstryger. Og da nu Klæderne, ſom naturligt, forfaldt mere og mere (thi han haade ikke engang Tid til at bøde paa dem; ſaaledes piinte man ham med Underviisningsſtiner fra den tidlige Morgen til den ſildige Aften), ſaa aabuede ſig for ham en Helvedes Dval. Solen forekom ham ſom Guds Bredes Anſigt; thi den beſkinnede hans Glendighed; Natten var hans eneſte Trøſt. Hans dybe Melancholie ſøgte og fandt Retfærdiggjørelſe i hans Jammer; Ingen vovede han at aabebare ſig. En Samariter=ſjel, Præſten Brück, ſaae hans Bunder; kjølede Dugdraaber faldt i hans Sjæl, da han fornam, at en Herrens Tjener ei ſkammede ſig ved ham. Han følte pludſelig Kraft hos ſig til at ſprænge Lænkerne, pakkede ſine Pjalter ſammen og løb ſom en Fortviølet bort fra Gaarden uden at have faaet ſin tilgodehavende Løn. Han løb til den nærmefte Bye; men Skammen knugede ham; han løb ud af Byen, og ſlog en Skovvei ind. Mødighed og Hunger (han havde ei een Skilling i Lommen til at kjøbe Spiſe for) bragte ham førſt til at ſtandſe. Det var ſom om en Herrens Engel hvidſtede ham den Troes=ſlutning i Dret: „Du er jo ogſaa een af dem, hvis Dine vente paa Herren; du er jo ikke undtagen fra dem, ſom det Ord er ſagt: Alle Eders Hovedhaar ere talte“, og gav ham Kraft til at gaae tilbage til Byen. Det var Nad vorm Wald¹²³). Snart ſkulde han føle,

¹²³) For mig er alt dette beſynderlig levende, ſom det er levende i ſig ſelv, lutter hele Dele af den fiore Forſyns=Bog. Jeg ſaae Solingen

hvorledes Guds Indvolde, som Propheten siger, bruse af Forbarmelse over os. Den første, han spurgte, førte ham til Skrædermester Johan Jakob Becker, og Becker behøvede netop en Svend. Bordet stod dækket; det var dækket for ham af Gud, da Hungeren piinte ham. Becker var ei blot en retsindig Mand, men en sand Christen, een af de ydmyge Sjæle, til hvilke Herren paa hiin Dag skal sige: „Jeg var nøgen, og I klædte mig; jeg var hungrig, og I gave mig at spise, tørstig, og I gave mig at drikke; jeg var fremmed, og I modtog mig.“ Christi, den sande Samariters, Embete øvede Becker mod Jung. Den første Dag alt var denne som hjemme i Familien; han blev det hver Dag mere; thi Baandet var Christus selv og Troen paa Ham. Alle Beckers Venner — og han havde mange i det Bergiste — bleve Jungs Venner; dem besøgte de sammen om Søndagen, for at underholde sig om Guds Naade og Herlighed og styrke sig til Ugens Arbeide. Men den værste Nød blev afhjulpen først. Fjorten Dage var næppe gaaet, da var Jung eqviperet ny, udvendig og indvendig fra Top til Taa — Strømper og Sko, Skjorter og Camisoler, alle nødvendige Klædningsstykker af bedste Bonitet og efter Moden, saa han atter kunde lade sig see blandt Folk. Ingen vidste, hvor Becker tog det fra; Tiden viiste, han havde laant det; men han stolede paa Ham, der sagde: „Forplei ham, og gjør du noget mere dertil, saa vil jeg betale dig det, naar jeg kommer igjen“ (Luc. 10, 35). Her var nu, saa at sige, Jungs rette aandelige Høiskole. I den dybeste Nød saae han Herrens Haand, lærte (som han altid havde stundet efter) ret erfaringsmæssig at kjende Ham, og glemte fra nu af ikke, hvor meget der var forladt ham. Han kom i en Ugevægt, som han hidtil ikke havde kjendt, og hvormange Storme der end siden skulde gaae over hans Hoved, det følte han, fra dette lave Stæde, hvor Høiheden og Magten og Vren kun er Guds, maatte han trodse dem alle.

og Omegn 1823; en hjer Ven af mig, som jeg ordinerede 1839, var Præst i Rab vorm Wald i to Aar.

Blandt Beckers Benner eller christelige Bekjendte var en rig Kjøbmand een Miils Vej fra Rad vor m Wald, ved Navn Spanier. De kom hen til ham, Mesteren med sin Svend, og arbejdede i hans Huus nogle Dage (som det i de Egne ei er usædvanligt ved Stræderprofessionens Udøvelse). Herr Spanier, hos hvem Belgjørenheden holdt Rigdommen Stangen, (han havde syv Jernhammere og en Mængde Jordeiendomme desforuden), saae strax hvad der boede i Jung, og tiltalede ham (da han vidste om hans Skjebner): „Herr Præceptor.“ Snart ryffede han frem med det Tilbud, at Jung skulde trække ind som Informator i hans Huus, og søiede til Tilbuddet den allerstærkste Modelse. Men Jung ansaae det først for en ny Satans Fristelse; han var kommen i Havn, og vilde ei atter betroe sig til det vilde Hav. Forst da Mester Becker ogsaa erkjendte Forsynets Vej heri, ansaae han det for Pligt, ikke at modstræbe længere. Han skildtes med dyb Smerte fra deune sin egentlige aandelige Fosterfader — en Mand, siger han (og vi sige det med ham), der var mere end et Marmormonument værd; thi han gif i Sandhed under Gud (1 Mos. 50, 19); hans Død var som hans Liv, stille, daadsuld Fred; Jung var hos ham i hans sidste Timer. Herr Spanier betalte Jungs hele Gjæld, og stod ham bi paa alle Maader, ligesom denue igjen opoffrede Spaniers Huus sine bedste Kræfter. Spanier lod ham lære det franske Sprog (ved denne Leilighed lærte han i sin Lærer Heesfeld atter een at kjende, som ei blot forte en stille Bandel, men gjorde Forborgenheden til System)¹²⁴); selv lærte han, ved en forunderlig uimodstaaelig Drift det Græske og en god Deel af det Hebræiske, saa han i det mindste kunde læse en lettere Text — Alt efter hans egen applanative Methode, hvor Ordet og Ordets Gjerning følges ad, og af begge

¹²⁴) Denne mærkværdige Mand, der skulde saa mange Dyder i sig, havde nedfat sig som fransk Sproglærer i Dornfeld, og ingen af hans i Nærheden boende Forældre og Brødre, som synes at have været aldeles vertsligfintede, vidste noget deraf; ved sin Død efterlod han de sidstnævnte, som endnu levede, en betydelig Arv.

Tanferegelen undfanges¹²⁵⁾. I Spaniers Huus blev han be-
kjendt med Klopstocks, med Youngs, med Miltons Digte
— altsaa med Rod og Rodstød tillige — og sympathiserede
ganske (som nogle af hans egne Digte fra den Periode vise)
med denne billedrig-sentimentale Reflexion, hvis Baggrund Ewig-
heden, og hvis Forgrund Poesien er. Men fremfor Alt blev
dette Ophold ham vigtigt ved det han her havde Leilighed til
praktisk at gjøre sig bekendt med Handels-, Cameralvidenskabens
og Deconomiens Principier, som han senere — saa vilde For-
synet det — selv skulde arbejde i. Herr Spanier viiste sig, som
sagt, ved enhver Leilighed ædelmodig mod Jung, allerædlest dog
da han meente, at alle Jungs Talenter og Førelser bestemte
ham for Medicinen som hans Livsopgave, og nu af alle Kræfter
opmuntrede ham til at tage fat paa dette Studium — skjøndt han
jo vel maatte befrygte, at netop dette kunde skille ham ved Jung.
Det stedte da ogsaa, dog først efterat Jung havde tilbragt 6
Aar i denne Condition. Thi skjøndt Spanier vel havde lagt
en Plan for ham, efter hvilken han skulde udøve Lægekunsten
blot som Dilettant (Noget, hvortil adskillige Omstændigheder, som
vi strax skal faae at høre, syntes at vise ham Veien), og forre-
sten ægte en rig Kjøbmandsdatter af Staden, indsaae Jung dog
let, at dette kun var et halvt Arbeide, hvis Frugt maatte være
meget tvivlsom, og blev saa meget mere ledet til at slaae en
anden Vei ind, som han bestandig tørstede og brændte efter at
trænge ind i Naturens dybeste Hemmeligheder. Mærkeligt var
det jo dog vistnok, at medens han selv syslede paa det alvor-
ligste med medicinske Studier, og gjenuemgif alle Discipliner saa
grundigt som muligt med sig selv, kom han paa en Handelsreise
for sin Principal, der førte ham gennem hans Fodelands Egne,
ved sin Onkels, Commercepræsidenten Johann Jungs, Mellem-
handling, i Bekjendtskab med en katholsk Geistlig, Molitor, der
længe med stort Held havde forrettet Dienkurer, og ønskede nu,

---

¹²⁵⁾ Saaledes nemlig beskriver jeg Operationen; mange med mig ville
af Erfaring have lært dens organiserende Kraft og Hensigtsmæssig-
hed at erkjende.

ved sit Livs Aften, at overgive de forskjellige Regler, han med Hensyn herpaa havde samlet, til et ungt christeligt Menneſte, der vilde gjøre Medicinen til sit Hovedstudium. Jung fik den fortreffelige Molitors Manuskript, hvilket han ønskede bevaret som en Hemmelighed, til Afſkrift; da han fjorten Dage derefter kom tilbage, var Molitor død. Men alt dette kunde ikke afholde Jung fra sit Forehavende, at see Videnskaben selv under Dine, saalidet som et Bekjendtskab, han 1769 gjorde i Kjøbmanden Peter Heyders Huus i Ronsdorf, og Forlovelsen med den ældste Datter af dette Huus, en svag og hysterisk Person. Med gode Venners Hjelp i Elberfeld og andre Steder, saavel som hans Svigerfaders Bistand efter Tyne (thi han var ingeniunde rig og havde mange Børn) drog han 1769 til Straßburg for ved det berømte medicinske Facultet der at fuldende sine Studeringer. Ham ledsagede en Chirurg fra Elberfeld, Troost, en overordentlig dygtig Mand, der i sit fyrgetyvende Aar ei tog i Betænkning, endnu at gjøre et Universitets-Cursus for at sætte sig i Besiddelse af de anatomiske og andre Kundskaber, som endnu manglede ham.

Opholdet i Straßburg var for Jung i høi Grad vækkende og frugtbart; det skaffede ham en Livscapital, hvoraf han siden drog Rente. Paa den ene Side sluttede Alt sig til hans foregaaende Livsførelser. Han vilde være og blive, som han udtrykker sig selv, „et Forsynets Barn,“ og forlangte intet Bedre. Alle hans Erfaringer baade paa Reisen derhen og i Straßburg selv (hvor ofte Nødens Traad igjen opviklede sig til et Nøgle) vare ham overtydende Beviser herpaa, saa han, i det mindste for sig selv, kunde gjøre den sikke Slutning: „Han, som øiensynlig hører Menneſkenes Bøn, og vidunderlig leder deres Skjebne, han maa unægtelig være sand Gud, og hans Lære Guds Ord. Men nu har jeg stedse æret og tilbedet Jesum Christum som min Gud og Frelser. Følgelig er Jesus Christus ustridig sand Gud, Hans Lære er Guds Ord, og Hans Religion, saaledes som han har indstiftet den, den sande“¹²⁶⁾. I Frankfurt faa-

¹²⁶⁾ Jung's Leben, Schriften, I. 274 f.

ledes, hvor hans lille Capital (da de Rejsende maatte opholde sig der i 11 Dage, for at vente paa en Mannheimer Retourvogn), var smeltet sammen til 1 Rdl., fandt en Elberfelder Kjøbmand, der havde indbudet ham, sig foranlediget til at spørge, hvad han da egentlig vilde studere for; og da Jung nu, ikke fordølgende sin vieblikkelige Stilling, tilføiede: „Jeg har en riig Fader i Himlen, Han vil sørge for mig,“ sagde Kjøbmanden: „Ja, jeg er een af deres Faders Bankerer,“ og optalte ham alle de Penge, han kunde undvære. Denne Mand syntes at have sluttet Jung besynderligt i sit Hjerte; thi siden foreslog han sin Ven Peter Heyder, at de skulde sammen udstede en lille klækkelig Verel; hver af de brave Mænd skjød 150 Rdl. til. Saa ofte nogen trængende Nødvendighed vüiste sig for Jung i Straßburg, var Hjelpen der; førend han bankede paa Døren, var der luffet op; snart var det den gode Studeersfælle Troost, snart deres fælleds retskafne Bert, snart Andre, som i det mindste for Diebliffet hjalp ud af Forlegenheden. Det synes jo en egen Sag med disse Erfaringer om Bonnens Magt; som en Knivspidse synes kun at stille Troen fra den formastelige Indbildning. Men det er en Knivspidse, hvorpaa Evigheden ligger, og den bedrager ikke dem, „der ei see paa det Synlige, som er forgjængeligt, men paa det Usynlige, som er evigt“ (2 Cor. 4, 18). Overalt er det jo kun Kunsten, at man kan tage Gud paa Ordet, og at man gjør det til en Sandhed, som for de Fleste kun er et Mundsveir, at Menneftet lever af Guds Naade, lever af ethvert Ord, som gaaer ud af Guds Mund.

Men paa den anden Side var det et nyt Livsaffnit, her i Straßburg begyudte for Jung. Det Mindste var maaskee det, at han virkelig kom ind i Videnskaben, og med største Flid dyrkede den under duelige Lærere, blandt hvilke Anatomen Lobstein skinnede som en videnskabelig Stjerne af første Rang. Større i al Fald for hans Livsudvikling i det Hele, var den friske videnskabelig-kunstneriske Strømning, der netop da banede sig Vej i Straßburg, og som ogsaa Jung ligesom blev dykket ned i. Kort før ham var Götthe ankommen, fuld af fyrig brusende Ungdomskraft, endnu ei befængt med den

verdslige Fornemhed, som senere blev hans Livs-Element (skjøndt Spor dertil allerede nu vare at opdage), aaben for Alt, hvad der fremstod med en selvstændig, som han tydede det, poetisk Kraft. Snart kom ogsaa Herder herhen, hvis Overlegenhed dengang selv Götthe, skjøndt knurrende, maatte føle, og som den blide Jung gjerne bøiede sig under; thi han havde ham Meget at takke for; han erholdt af ham, som han siger, „et Stød til evig Bevægelse“¹²⁷). Ikke af den Gehalt, men vistnok lærerig og fremmende, selv hvor-Modsætningens Staal stærkedes, var Umgangen med de øvrige yngre og ældre Benner (blandt hvilke Lenz, Verse o. a., deels bekjendte af Götthes Biographie, deels af deres Plads i Literaturen), der spiste ved eet Middagsbord under en vis Salzmanns Præsidium, der, som de øvrige, ved Götthes Mestertegning er bleven til en historisk Figur¹²⁸). Tonen i denne Kreds, hvad Jung betreffer, var nu sædvanlig den, at hvor de Andre, som ofte skedte, vilde tirre Jung (thi som Götthe ret betegnende siger, „hans Troe taalede ingen Tvivl, og hans Overbeviisning ingen Spot“¹²⁹), der tog Götthe ham under sine Binger, og satte sig — med et storagtigt liberalt Træk, der karakteriserer ham lige til hans sidste Dage — over paa Jungs Standpunkt, hvis Fortælling af hans Livsomstændigheder ved den poetiske Farvning og dybe Sandhed havde henrevet Götthe. Forresten fandt de jo ogsaa mange andre Berøringspunkter, især den fælles Kjærlighed til Naturvidenskaben. Paa sin Side havde og vandt Jung, særlig og ved denne Omgang, en stor Upartiskhed, som ledede hans Blik til at opdage begyndende Raadevirkninger hos forresten verdsligslindede Mennesker. Det var jo, som vi veed, aldrig Tilfældet med Götthe¹³⁰); men dog beholdt

¹²⁷) Jungs Leben, Schriften, I. 278.

¹²⁸) See: Götthe Aus meinem Leben. Werke (Ausgabe letzter Hand), Bd. XXV. S. 231—253.

¹²⁹) Götthe, Aus meinem Leben, I. c. S. 250.

¹³⁰) Hans „Bekennnisse einer schönen Seele“ er blot et poetisk, muligt objectivt, Reflex af hvad han havde iagttaget i Umgangen med Tro-

Jung et sandt Venſkab for ham, der styrkedes ved den ſmukke, humane Maade, hvorpaa Göthe ſøgte at gribe ind i hans Skiebne. Göthe gjorde Jung bekendt med de poetiſke Skikkelſer, ſom dengang hørte til Dagens Orden, for deres friſke Umiddelbarheds Styld: Oſſian, Shakeſpeare, Sterne, Fiel- ding, og ſom unægtelig have ſtaaet Fadder ved den Tydſke Li- teraturs Gjenfødeleſe i de Dage. Det Mærkeligſte ved hele dette Møde ligger jo forreſten deri, at ſelv af Göthes Interesſe for den ſin Forſynsſtyrelſe fortællende Jung fremſkinner Betydning- en af de Kræfter, ſom ere nedlagte i de eenfoldigſte og dybeſte Troes=Sandheder. Som de gamle Hedninger ahnende ſagde, at Sandheden havde et henrivende deilig Anſigt, ſaaledes er det virkelig med Troen, der forener og forklarar al guddomme- lig Sandhed. — Saaledes fuldendtes Jungs betydeligſte Dan- nelsesperiode; han gav og tog i lige Maade, og beholdt under alle Samvirkninger Blikket fæſtet paa den, ſom giver dem, der have, ſaa de annamme Fylden. Jungs videnskabelige Flid i Straßburg var alvorlig og ſtor; tilſidſt (1772) promoverede han i det mediciniſke Facultet.

XVII. Det var ſom ſmukke Foraarsdage, det Uffnit af Jungs Liv, vi nu have beſkrevet, ovenpaa hvilke en brændende heed, uveirſvanger Sommer fulgte. Efterat han havde promo- veret og ordnet ſine Sager ſaa godt det lod ſig gjøre, drog han med ſin, allerede med ham tidligere copulerede, Kone til Elber- feld, hvor hans Venner Dinkler og Trooſt, ſaa vidt de formaaede det, havde banet ham Veien, og nedsatte ſig her ſom praktiſerende Læge. Det er fremfor Alt to Gjenſtande vi maa fæſte vor Opmærksomhed paa ved hans ſaſt ſyvaarige Ophold i Elberfeld; hans Dienſtnrer og hans Forhold til de Elberfelder Wie- tiſter. Vi tage dette ſidſte forſt, fordi det havde en afgjørende Indflydeleſe paa hele hans Stilling i Byen. Saaledes ſom de Reformeerte Handelsflæders Charakteer i det veſtlige Tydſkland er en ganſke eiendommelig (paa mange Punkter indgaae det

---

ten Klettenberg og de Brødreſamenigheds=Kredſe, til hvilke hun hørte, maaſkee tillige et Gjenſkin af hans tidligere Omgang med Jung.

religiøse og det industrielle Liv en bestemt Forbindelse, og ei blot i det attende, men langt ind i det nittende Aarhundrede var dettes Opkomst ei sjældent betinget af hiints Blomstring¹³¹⁾, saaledes er Pietismen i den Reformeerte Kirke udviklet ganske anderledes, end i den Lutherste. Her antog den mere, ifølge hele Lutherdommets Retning, en poetisk, gemytlig Skikkelse (man erindre sig de vidtløftige Stridigheder mellem 1730 og 1740 over den Nordhausenske, den Tondernske og andre Psalmebøger, hvis Grundlag overalt var pietistisk¹³²⁾), hist, i de Reformeerte Lande, den med hele den Reformeerte Charakter stemmende sociative Tendents. Udværterne vare overalt de samme; men de traadte ganske anderledes frem i de Reformeerte end i de Lutherste Lande. Pietismen fandt her en Udvei til fuldkommen Udsoning med Kirken netop i de folkelig-poetiske Træk, den havde bevaret (dette er tillige den hemmelige Nøgle til det ellers tilsyneladende gaadefulde Bestaaen af Secterne i fuldkommen Fred ved Siden af Kirken i Würtemberg); hist antog den med Nødvendighed en aldeles compact Skikkelse, blev i sit inderste Væsen praktisk. Gudsfrygtighedens Dvælsere bleve der ei blot et Skjelnemærke, men et høit vaiende Banner; hvo der ikke deeltog i dem, hvo der ei gif, ei klædte sig saaledes, som de syntes at kræve det, var derved ei blot udeluft, men et Fortæbelsens Barn. Der reiste sig ei blot et Gjærde, men en uoverstigelig Muur mellem Verdsligt og Aandeligt; der var ingen Samfærsel mere, hvorved Klintescæden kunde foræbles og flyttes over paa Hvedeageren. To Punkter fornemmelig hidroge end mere til at give alle pietistiske Retninger i de Reformeerte Lande en saadan fast Consistents. Det ene var de langt fuldendtere Kirke forfatningsformer, der gave hiin udelukkende Charakter, hvor den først havde sat sig fast, Næring og Bært; det

¹³¹⁾ Stædernes Physiognomie er ægte Nederalandsk, og til det Nederalandske Præg hører netop ogsaa denne Forbindelse af Industrie og Handel med Kirke og Religion.

¹³²⁾ Over det første sammenligne man den interessante Bog: Kluge historischer Bericht von dem Neuen Nordhäussischen Gesangbuche. Wittenberg 1737. 4.

andet var de prædestinationske Theorier, hvis Indflydelse paa Livet, selv hvor man ikke kjendte dem ret, selv hvor man af Grundsætning modarbejdede dem, var uberegnelig stor¹³³). Selv Ordets Horelse blev herefter ganske anderledes bestemt. En eentidig Skriftkløgt, hvorved man lagde Vægt paa eet, endog ofte problematisk, Stykke af Skriftudlægningen (som f. Ex. paa den typiske Anvendelse) funde aldrig fæste Rod uden i de Reformerte Menigheder¹³⁴).

Det er nødvendigt at have dette for Die, for at bestemme Jungs hele Stilling og Forhold i Elberfeld, skjøndt muligen det ingenlunde havde klaret sig saaledes for ham selv. Han var fra Buggen af Reformeert; hele hans Slægt havde sat en Vægt i at kaldes og være det; men han selv blev ifølge hele sin Førelse en skarp Beskæmper af den Reformerte Pietisme. Allerede strax hans Indgang var de Elberfeldske Pietister en Torn i Diet; det friere Blik, den Berdenstone, han havde vundet, blev af dem anset som en Ret Lindser, han havde solgt sin Førstefodselsret for; hans Billighed mod dem, der staae udenfor,

¹³³) Det forholder sig i Birkeligbeden stet ikke saaledes, som man nu faa ofte hører paa staae, at den Tydske Reformeerte-Kirke, fordi, i *Con-fessio Sigismundi*, Læren om den absolute Prædestination intet Rum fandt, derfor ganske var bleven fri for denne Læres Birkninger; aller-mindst i de vestlige Egne af Tydskland. Deraf ogsaa Jungs Fri-stelse af Determinismen, om hvilken vi siden skulle tale.

¹³⁴) Saaledes saae jeg det, da jeg 1823 med et Blik, henvendt paa disse Forhold, vandrede om i Ruhr- og Maasegnene. I Elberfeld hang Folket for en stor Deel ved den gamle G. D. Krummachers (en grov Prædestinationers) Mund, og dømt Alt efter Forholdet til den typiske Skriftudlægning som Kiernen af Guds Rige. For at tænktes Mængden, indklæde Præsterne ei sjældent Evangeliet en egen, aparte Dragt; Evangeliets eenfoldige Skjænhed henriver næppe mere. Det bør dog tilføies — for ikke at foranledige nogen uretfærdig, affjærende Dom — at netop denne forherstende Typik og den dermed forbundne Coccejanke Føderalmethode (ogsaa f. Ex. hos den store Theolog F. A. Lampe) i de hældende Dage blev et Støttepunkt for Christendommen i den Reformeerte Kirke. Saaledes i Berlin under Frederik II. Jvf. over dette interessante Punkt: (Ulrich) *Religions-verfassung in den Preussischen Staaten*, I, S. 169 ff. (passim).

hvilke hart som saadanne ei vilde dømme, opbragte dem; det var en Forbrydelse i deres Dine, at han gif og flædte sig paa Moden, med Puder i Haaret, med Mansketter og Kalvekros¹³⁵). Og for ham selv blev denne Stilling naturlig snart en Pine; om han og kunde overse, at de, der af aandelig Natur skulde være hans Benner, bleve hans bitre Modstandere — forvinde kunde han dog ikke saa let det Tab for hans udvortes Forhold, det medførte. Indretningen af hans Huus var mere end tarvelig; hans Kone vindskibelig og stille; og dog vilde det paa ingen Sider flaae til. Naar Dpgjørelsen kom af Bøgerne (saaledes som de Elberfelder Kjøbmænd havde det for Skif, naar Aaret var omme), vilde Indtægten, der engang hverken kunde bestemmes eller inddrives, ikke flaae til hverken her eller der; den Furie, som har gjort saa mange Mænd i hans Stilling Livet suurt, indfandt sig ogsaa hos ham: Gjæld. Vel traf han hyppig paa den store Bank hist oppe, og hans Fortrolighed blev aldrig til Skamme. Men dog var det kun som Respirations-Diebliske, hvor den yderste, trueude Nød afvæbnedes. Hvad der forværedede Sagen, var hans eiendommelige Stilling som christelig Læge og hans virkelige Mennekketjærlighed. Blev han kaldt til Fattige

¹³⁵) Hans Grundfætninger i Forhold til Pietismen, som navnlig gjorde ham det umuligt at indleve sig ganske i hiin Stilling, udtaler han i følgende Ord: "Jeg har hundrede Gange sagt og skrevet, og bliver ei kjed af at gjentage det: Hvo der vil være en sand Guds Tjener, han slutte sig ikke til noget særegent Selstak, som har sat sig det til Niemed, at tjene Gud bedre end Andre; thi i Bevidstheden af denne fortrinligere Tjeneste bliver det lidt efter lidt stolt, faaer i Almindelighed en Aand, der gaaer ud paa det Udmærkede, faaer let Skin af Hykleri, og kan mangen Gang ogsaa danne Hyklere, hvad der jo er en Bederstyggelighed for den rene, hellige Gud. Jeg har kjendt mange saadanne Selstaber, og bestandig gif de til Grunde med Skamme, ja paadroge Religionen Spot. Ungling, vil du gaae den sande Vej, saa udmærk dig ved intet Andet, end ved et reent Liv og ædle Handlinger; bekjend Jesum Christum ved en troe Efterfølgelse af hans Lære og hans Liv, og tal kun om ham, hvor det er nødvendigt og stifter Nytte; men da skam dig heller ikke ved Ham. Fortroe dig til Ham i enhver Skiebne, Stilling, og bed til Ham med Tillid; sikkerlig skal Han da føre dig til det ophøiede Maal." Jung Leben, Schriften I, 346 f.

(og de udgjorde hans største Praxis), saa tog han Frimodighed og Held med; skulde han derimod besøge de Rige, saa var han ei sjældent benauet; selv hvad han havde lært og øvet, glippede for ham; han kunde slet ikke stille sig paa een Fod med saadanne, som først og fremmest forlange smuk Snak, for at kunne prise en Læges Dyd. Lægevidensskaben stod for ham i hele dens frelsende Glands, men ogsaa i hele dens ubyre Ansvarlighed. Han var en udmærket duelig Dien=Operateur, og dog, selv i hans seneste Dage, da han ved Guds Naade havde gjengivet over 1500 Stærblinde Synet, gif han aldrig uden skjælvende til nogen Operation. Den første maatte han formelig tvinges til. Det var en fattig Dagleiers Kone, berøvet ved Synets Tab hendes eneste Næring, hun havde i at spinde; Jung satte mod hendes hoist bevægelige Bønner fin det, at han aldrig endnu havde prøbet Operationen paa levende Personer. Men Konen lod sig (omtrent som den Cananæiske i Evangeliet) ikke afvise; „De maa hjælpe mig“, sagde hun; „Gud har jo kaldet Dem til at bistaae Fattige og Nodlidende, hvor De kan; og naar jeg vil vove det, at være den første, De opererer, saa kan De jo trostlig lægge alt Dvrigt i Guds Haand.“ Men dog kunde Jung ei overvinde sin Blusel, før Konens Præst, Theodor Müller i Wichlinghausen, en sand Evangeliets Tjener og Jungs oprigtige Ven, trak stærkere Streng op, og i Herrens Navn paalagde ham det Kald, han vægrede sig ved. Og see, Herren styrede og velsignede hans Haand. Det var den første Dienkuur, som flere hundrede andre lyffelige i Elberfeld og hele Omegnen fulgte.

Dog kunde det jo ei udeblive, at enkelte Kurer i Jungs udbredte Lægepraxis glippede for ham, forfeiledes af ham. Man lod da fra flere Sider ingen velvillig Undskyldning, end sige Retfærdiggjørelse, komme ham til Gode. Hans Colleger (med Undtagelse af Dinkler og Troost), der nu engang havde det frie Studium, som var hans Aande og Trost, ansaae ham for hverken mere eller mindre end en Charlatan, og bragte det — utroligt! — saa vidt, at han maatte lade sig craminere om igjen ved Medicinalekollegiet i Düsseldorf, og at samme Collegium paalagde ham ved Decret, at han ikke maatte fungere som Ac=

coucheur uden i høieste Nødsfald. Rigtignof blev han restitueret af det medicinse Facultet i Duisburg; men et betydeligt Skaar havde hans Virksomhed derved lidt. Og dette blev større, da en Stær-Operation, som Manges Dine vare henvendte paa, paa en Overhofmester v. Leesner i Frankfurt am Main, uden Jungs Skyld (som Hr. v. Leesner selv indsaae og velvillig udbetalte ham de betingede 1000 fl.) aldeles mislykkedes¹³⁶). Det var et nyt Exempel paa, at han ingen Lykke havde hos de Rige; thi paa samme Tid helbrede han flere baade Christne og Jøder i Frankfurt. Det kunde dog ei undgaaes, at den fornemme og ringe Pøbel i Elberfeld som med een Mund forkyndte: Ja, det vidste vi nok, han var en Bindbeutel, der intet Grundigt har lært; han vil immer være ovenpaa; derfor er det godt, han dumpede.

Og virkelig kunde han have været nær ved at falde for Misnoie og Nød, hvis ei Gud bestandig havde opreist ham, og navnlig skjænket ham i Elberfeld mangen Hviletime ved Omgang med christelige Benner og andre udmærkede Personer. Han lærte her at kjende og elske Lavater, en Erfarings-Mand som han, med mange besynderlige Svagheds-Træk, men et stort Blik for Christendommen; han blev noiere bekendt med Hasenkamp, og med Collénbusch, der allerede da, som det synes, havde begyndt sin religiøse Virksomhed og siden blev Stifter for en stor Skole. Gøthe glemte ei deres Ungdomsvennskab; han overraskede Jung ved et Besøg¹³⁷), og tog ved den Leilighed

¹³⁶) Jung tilskriver det, efter sit religiøse Blik, sin egen Fremfusenhed, ei i Kuren, men i Gangen til Frankfurt overhovedet. Han drømte allerede om en lykkeligere Stilling, en udbredtere Virkekreds og friere Hænder, naar han først havde fuldbragt hiin Kur. Og saaledes var den dybere Grund til det mislykkede Forsøg, efter hans Overbeviisning, at søge deri, „at han vilde lobe Forsynet af Skole“ (Jung Leben; Skriften I, 328). Slige Selvantlager, sliq „Eøgen af sit eget Bæsen,“ som Skriften kalder det, kjende jo de sikkre Mennesker ikke; de ere ikke desto mindre et Tegns paa, at et Menneſte ikke agter Guds Revselse ringe, og derved har den store Forviisning, at Han elsker dem, Han saaledes tugter (Hebr. 12, 6—8).

¹³⁷) Det er Noget af det mest Levende og Plastiske i hele Jungs Liv, Beskrivelsen af denne Sammenkomst i Elberfeld, hvor Gøthe,

Manuscriptet til „Heinrich Stillings Jugend“ med, hvilket han, Jung uafvidende, lod trykke. Dette, og dette først, lagde Grunden til hans senere udbredte religiøse Virksomhed: thi hans velmeente Deeltagelse i Striden mod den, meget ufirseligt og uchristeligt Gist indeholdende, famøse Roman „Sebalduß Nothanker“ (af den bekjendte Berliner Boghandler Fr. Nicolai¹³⁸), havde saameget mindre ret kunnet henlede Dyrkerffomheden paa ham, som hans Kamp dog egentlig var slappere, end mange alvorlige Christne havde ønsket det. Men først indledet paa Banen ved Begyndelsen af sin Levnetöbeskrivelse (de to første Fortsættelser skrev han i det for ham saa mørke Dyphold i Elberfeld), blev denne en Medefrog for hans Fremtids Bestemmelse og en bedre Lykkesnor, end Medicinen haade givet ham.

Men skulde man troe det? Netop denne Bog, der ved sit aandelig friske Liv henrykte Tydöföland, maatte blive et Stof til Anklage mod ham for hans Modstandere i Elberfeld. De udstrege ham for en Fritænger, og tilöidst (for at fætte Kronen paa Værket) for assündig. Det gif i sidste Tilfælde som altid med Rytöets Fakkelt; selv det urimeligste og taabeligste, naar det først er sat i Bevægelse, efterlader en Rög. Men Samlingen af alt dette, deruæft hans dybe Fölelse af en Væges Ansvarlighed, og endelig hans vorne Gjeld maatte fast gjöre ham det til Pligt, at söge en anden Virkesreds. Derfor ansaae han det atter som et Forsyns:Vink, da en saadan 1778 aabnedes ham, som Professor i Cameralvidensöaben ved det nyöiftede Ridderakademie Kaiserölantern i Pfalö. Nu først viiste det sig, hvad han havde været, trods al Misökjendelse og Banrygte, for Elberfelds Beboere. Selv af dem, der før havde været ham imod, oplukede mange ved de Uöfödsbesög, han maatte gjöre, deres Hjerter, bade ham om Forladelse for den tilföiede Urret, og böde ham

---

Lavater, Collenbusch, Hasenkamp, Jung, een, han betegner med Navnet Juvenal, og flere kom sammen i een af de rige Elberfelder Rjodmands Huus. See: Jung Leben; Ökriften I, 221—326.

¹³⁸) Han skrev i denne Sag: „Schleuder eines Hirtenknaben gegen den hohnsprechenden Philister“, „Größe Panacee gegen die Krankheit des Unglaubens“, „Theorie des Hirtenknaben zur Berichtigung und Bertheidigung der Schleuder desselben“ (1773).

Reiseforæring, der satte ham istand til at betale i det mindste en Deel af hans Gjæld. Denne Erfaring, hvor reen dog selv den i mange Henseende vantrevne Pietisme var i sin Rod (og det er Hjerteroden, der vender opad, naar en saadan Dimplantelse skeer), er ligesaa velgjørende for Mennekestevnen, for Jesu Christi og Kirkens Ven, som den var det dengang personlig for Jung, og som denne, i det han atter engang opsummerede sit Livs Facit med Tak til Gud kunde see tilbage selv til det, der i Begyndelsen forekom blot som mindskende Størrelser.

XIX. I Kaiserslautern syntes i Førstningen alle Forhold at ordne sig gunstigt for Jung, uagtet en praktisk-økonomisk Prøve, han anstillede ved at overtage Forvaltningen af et Mønstergods, især formedelt hans store Godmodighed ikke havde noget heldigt Udfald. Dog udebleve ikke heller her Anfægtelserne, men de udholdtes lettere; Veien var allerede mere jevnet. Et Komplot, som smeddedes imod ham fra katholsk Side (thi det fortrød de Ansatte af denne Confession, at Professorerne ved Ridderakademiet havde faaet en Deel af Jurisdictionen), og hvortil man brugte en Person af lav Tænkemaade, der troede sig personlig fornærmet af Jung, kunde dog være blevet farligt nok for denne, hvis ei Gud havde givet ham en ubekjendt Talsmand i en katholsk Geistlig, der havde Udgang til Chursyrstens Person. Inden man forsaae sig det, blev der slaaet Allarm i Kaiserslautern; man talte allerede om Privatfængsel og Cassation; den store Forbrydelse var den, at Jungs Kone havde underholdt sig med nogle kristelige Fruentimmer af deres Bekjendtskab om religiøse Gjenstande; deres Sammenkomst i Haven og deres Samtale blev rapporteret til München; den katholske Religion, hedde det, var i Fare ved saadanne Conventikler. Jung kjendte den truende Fare ei ret før Uveiret allerede var afvendt fra hans Hoved; men een af de fortreffelige Evangeliske i Kaiserslautern vovede at tale offentlig den krænkede Confessions Sag, og at opmuntre den Misdømte fra Prædikestolen med de Ord, Herren skulde vel udføre hans Sag, selv om han maatte vandre gjennem brændende Sandørkener, og hans Sjel smægtede efter Trøst. Det dybeste Saar sloges ham her ved hans retsindige kristelige Ægtesælles Død 1781.

Forresten var hans aandelige Dannelsesgang her en stille, og i hans udvortes Forhold forandredes Intet, heller ikke da Kameral-skolen 1781 forlagdes til Heidelberg og blev taget ind under Universitetet. I Heidelberg nod han med sin anden Gemalinde, en erfaren kristelig Person, som den bekjendte Sophie la Roche havde tilført ham, megen Kjærlighed af Høie og Lave, saa uden Tvivl kun Hensyn paa hans bestandig endnu trykte Formuesomstændigheder (uagtet hans anden Gemalinde, ved at oprette et Slags synkende Fond, betydeligt havde lettet ham Byrden) bevægede ham til, 1787 at omstifte sin hidtilværende Stilling med et Professorat i Marburg, hvilken Høiskole man netop var i Færd med at organisere.

Men som nu netop fra denne Tidspunkt af Tingene i Europa begyndte at tage et stærkere Omsving, saa man saa Ar derefter intet Fast kjendte mere, saaledes syntes det og, som om Junges Liv blev draget ind i denne Strøm. Hans faste Punkt, fra hvilket Jorden og Himlen omdreiede sig for hans Dine, var Forsynet; for dette havde han under alle Livets Omstiftelser bevaret sig et aabent Die; paa denne Grund stod for ham, som vi hørte, Korset og Naglegabene; og det var det, som ogsaa bevarede ham endnu. Fortællingen af hans Liv synes nu at glide frem, uden at man mærker det, ganske som Verdensbegivenhederne i de Dage, umiddelbart før den franske Revolutions Udbrud — kun Trykket mærkedes — og pludselig saae han sig, ligesom Tiden selv, hvori han levede, omgivet som af en Malstrøm, der, som bekjendt, spotter alle Broer. Det er Ret, at vi standse her et Dieblis; thi vi staae for den forunderlig dybe og smertelige Erfaring, at i saadanne Omvæltnings-Tider ogsaa de, som forresten have faaet Smag paa det aandelige og evige Liv, forvirres i deres Betragtning og Bedømmelse af Tiden i det mindste paa dette eller hiint Punkt¹³⁹). Jung var ikke ganske undtagen derfra. Hans

¹³⁹) Det er bekjendt, hvorledes selv „Messiadens“ Sanger, den kristelige Digter Klopstock, lod sig et Dieblis blende af Revolutionens tomme Forjættelser, som om den skulde frembringe en gylde Era, istedet for den kun skulde udføre Guds Straffedom over Folkene. Og som han, saaledes mange andre kristelig tænkende Mænd.

Dmstreifen i de philosophiske Systemer allerede fra hans Ophold i Strasburg af havde ikke havt nogen heldig Indflydelse paa hans indvortes Liv. Dengang førte det Wolfiske det store Ord; det hildede ham i Determinismen; han følte sig ulykkelig ved ei at kunne løse denne Knude; Tanken om en uundgaaelig Bestemmelse forstyrrede ham selv i hans Bøn. Han betegner sit svære Ophold i Elbersfeld som tillige bestemt til at „polere“ ham i denne Henseende¹⁴⁰⁾; og han havde vistnok Ret deri. Siden lærte han Kant at kjende, og bedømte hans skeptiske Fornufts-Prøvelse — som mange christeligssindede Mænd dengang — som en Triumph for Aabenbaringen, idet han viiste, at Fornuften slet Intet havde at gjøre med de oversandsfelige Ting¹⁴¹⁾. Men den værste Fiende stod endnu tilbage for ham at bekjempe; og virkelig har han ogsaa i denne Henseende selv i sine senere Aar havt en Kamp, til et Beviis paa, hvor sandt det gamle Ord er, at eet Slag og een Seier gjør det ei endnu. Fienden, vi mene, var Bantroen selv i det attende Aarhundredes Klædebon (Nationalismen), som den beholdt i det nittende, indtil det var aldeles forslidt. Det laae i Jung's Bæsen, at udsjævne Modsætningerne; nu kom i Marburg Dmgangen med en Candidat Raschmann til, der opholdt sig der som Hovimester for to unge Grever, — et Menneſte, som det synes, med det, som Franskmændene kalde un esprit pétillant; dog talde han altid med stor Varme og Ærbødighed om Forløseren. Der gaves Dieblitte, hvor Jung syntes, det kunde have noget for sig, at fremstille Jesu Forsoningsdød som en orientalsk Udsmykkelse af hans moralske Fortjeneste af Menneſkeheden. Dog erkjendte han snart, at det var en sa-

¹⁴⁰⁾ Jung's Leben; Schriften, I, 597.

¹⁴¹⁾ Interessant er det jo vistnok i høi Grad, hvad Jung, af et Brev fra Kant til ham, meddeler. Kant ytrer selv (l. c., S. 445): „Ogsaa deri gjør De vel, at De søger Deres eneste Beroligelse i Evangeliet; thi det er den uudtømmelige Kilde til alle Sandheder, der, naar Fornuften har gennemgaaet hele sit Rum, intet andetsteds ere at finde.“ At Jung, da Kants „Religion innerhalb der Grenzen der Vernunft“ (1784) var udkommen, indsaae, i hvilket Selvbetrag denne svævede, forstaaer sig af sig selv. (Vf. l. c. S. 446.)

tanist Forførelse, der i Lysstiftelse havde nærmet sig ham; Affaldet kom, som han siger selv, ei engang til en Begyndelse hos ham; den gode Hyrde hentede ham tilbage og ledede ham atter ind paa rette Bei¹⁴²). Den gamle Præst Sartorius, endnu een af den Halliske (A. H. Franckes) Skole, var den, som Forsynet betjente sig af til at vise Jung Læren om den „tilregnede Retfærdighed“ i al dens Jorden og Himlen overstraalende Glands; thi den er det Guds Hjerter selv, som Propheten fremlægger os i de Ord: „Er ei Ephraim min dyrebare Søn og mit hjære Barn? Thi jeg mindes vel endnu, hvad jeg haver talt til ham; derfor brister mit Hjerter imod ham, saa jeg maa forbarme mig over ham, siger Herren“ (Jerem. 31, 20). Og saaledes blev Pietismen, hvilken han selv ei altid ganske retfærdig havde vurderet, Midlet til hans Bevarelse i en svær, forførende Tid.

Og det var jo vistnok høist nødigt at staae fast i de Dage, som nu nærmede sig, den første franske Revolution. Jung havde som opmærksom Betragter fulgt og samlet Tidens Tegn; den ovennævnte Candidat Raschmann, selv hildet i Snaren, havde givet ham en velkommen Besked om de hemmelige Forbindelser og Ordener, der mægtigt bidroge til at modne de egentlige Tidens-Ideer og tillige Revolutionens Udbrud, om deres Forgreninger fra Tydskland til Frankrig og hinsides Atlanterhavet¹⁴³). Han kunde ei misfjende (thi han var i denne Tid eller maaskee noget tidligere blevet bekendt med Bengels System), at her et Led i Rjeden af den sidste Tids store Affald var givet; han ansaae det, som fast alle dygtigere christelige Mand paa den Tid, for en Indringning af Midnatstimerne, og agtede det, som de, for det rette Sværmerie og Daarskab, at troe, at her ei var Aarsvaagenhed behov. Men han spurgte tillige sig selv, hvad der i denue den vigtigste Periode af hans Liv (saaledes betegner han

¹⁴²) Jung's Leben; Schriften, I, 447.

¹⁴³) Jung var i denne Henseende enig med de Oplysninger, som ere givne i Barruel *histoire du Jacobinisme* (5 voll. 8. Hamb.-1800), hvilke vist ogsaa i det Væsentlige indeholde Sandhed. Skjøndt naturligtvis Ordens-Forbindelserne alene ei have gjort Alt, vare og ere de dog sikkert een af de mærkeste Former i Antichristens Rige.

selv Tiden fra 1792 af⁴⁴⁾ var at gjøre for Guds Rige, hvorledes de, der vare kaldede til at redde, kunde redde i det mindste Noget. Og hans Svar herpaa blev bestemt deels ved hans hele tidligere Dannelsesgang, deels ved det, hans Die begyndte at skinte, og frydede sig, at nemlig altsom Oplosningen nærmede sig, og Tusinder ei mærkede, at den stod midt iblandt dem, og saa nye, friske christelige Kræfter, fulde af christelig Livsrorelse og Energie, samlede sig, store Foretagender til Guds Riges Udbredelse begyndte — saa den sværeste Kamp mellem Mørket og Lyset aabenbart atter stod for Haanden.

I hans Livs udvortes Forhold syntes ogsaa Alt mere og mere at stifte sig til, at han ganske kunde hengive sig til udelukkende Virksomhed for Guds Riges Udbredelse. Ikke kunde han fordølge sig selv, at hans akademiske Tid var omme: den revolutionære Aand blandt Studenterne i Marburg rovede ham Tilhørere, hvis Antal desuden bestandig blev ringere; det begyndte at blive den finstolende Mand en Byrde, under saadanne Forhold at trække Embedets Indtægter; og fuu det trøstede ham, at han jo alligevel havde en Birkfreds, hvori han virkelig kunde tjene Herren, i det han deels fortsatte med stort Held sine Stær-operationer, deels ved en udbredt Correspondents med Guds Riges Benner i hele Tydskland, ja ogsaa udenfor det, søgte at erobre for Ham, som stal komme, herlig med sine Hellige og forunderlig med alle Troende. Hvad de forste betræffer, saa bragte denne Virksomhed ham ligeledes i Forbindelse med mange Mennesker, og ei sjeldent gav den legemlige Blindhed hos Mange ham Leilighed til at indvirke paa den aandelige. Han gjorde i sine sidste tyve Aar af og til Reiser, for at fuldbyrde svære Operationer — to Gange til Schweiz, til Bremen, til Braunschweig, til Herrnhut og Berthelsdorf o. a. St. — og havde næsten altid den Glæde at kunne hjembringe de Helbrededes inderlige Tak som sine Trophæer. I Alt havde han, førend Herren kaldte ham fra Dagens Arbeide, for det meste lykkelig opereret og helbredet langt over 2000 Stærblinde.

⁴⁴⁾ Jungs Leben; Schriften, I, 472.

Men det, han egentlig erobrede ved paa Christendommens Gebeet, og hvorved han styrkede og oplivede meget Døende, det var hans Skrifter til Troens Forsvar, hvis Nødvendighed Tidens Tegn lagde ham alt nærmere. Og disse er det, vi nu saa meget mere bør nøiere betragte, som de deels havde en bestemt Indflydelse paa Bestemmelsen af hans sidste Livs-Stilling, og deels i og for sig have en ikke nofsom vurderet Betydning; thi det er skeet med dem, som det alt mere og mere vil skee med christelige Vidnesbyrd, at den store Malstrøm, hvori det sidste Affald fra Troen hvirvler, har gjort dem ukjendelige for Mange, og unddraget dem den Opmærksomhed, de i høi Grad fortjene.

XX. Disse Skrifter, som vi nu (med Forbigaaelse af mange mindre vigtige) ville omtale og karakterisere, fordi de indeholde Resultatet af Jungs Livs- og Troeskamp, ere følgende: „Hjemveet“ med „Scenerne fra Vandeverdenen“ og „Theorien af Vand-Grændselen“, „den christelige Religions Scienshistorie“, og „den graae Mand“.

Til „Hjemveet“ (om man vil en christelig Roman; dog er med en saadan Classification i Grunden Intet sagt) havde Jung, som ved det Meste han skrev, en usøgt Aaledning og en ligeledes usøgt Forberedelse. Det var en Boghandler Krieger i Marburg, som 1792 anmodede ham om, han skulde dog skrive noget Æsthetisk for hans Forlag; thi de tørre Compendier gik ikke mere af. For Jungs Dine stod Bunyans bekjendte „Pilgrimsfærd“¹⁴⁵⁾ og hans eget Liv tillige; Tiden, hvis Opgave fremfor Alt var, at kunne vække det rette Hjemvee hos Nogle, Hjemveet efter den Guds Stad med de mange Tusinder af Engle, de Forstefødtes Menighed, hvis Navne ere anskrevne i Himme-

---

¹⁴⁵⁾ „The pilgrims progress from this world to the next“, i mangfoldige Udgaver og Oversættelser (den sidste Tydske Bearbejdelse er af Rank med Schuberts Fortale). Efter vor Dom om denne forresten udmærkede Bog, er den langt overtruffet af Jungs Heimweh. En tredie, som fortjener at sammenlignes med begge, fordi den gaaer ud fra samme Grundtanke, er den fortreffelige Jo. Amos Comenius' „Labyrinth sweta a rag frdec“ (Verdens Labyrinth og Hjertets Paradiis).

len (Hebr. 12, 22—23), fuldendte det Heles Idee. Men Farve-
 givningen, de kraftige, levende Penselsstrøg, det svulmende, friske
 Grønne ved Siden af den forunderlige Hendsen af det Jordiske,
 vare ei uden kjendelig Indflydelse af to nærbeslægtede Aander,
 Hippel og Sterne¹⁴⁶) — hvorved man naturligviis ei vil
 overse Grundslægtstabet; thi det er (som Enhver let vil over-
 bevise sig) intet udvortes Raant. Tendentsen af Bogen er ganske
 klar. Den er heelt igjennem en Apologie for Christendommen
 mod den „falskberømte Philosophie“; Celler, som han paa et
 Sted kalder den: „Kafosophie“, som ogsaa „Røglen“ (3te
 Deel af Bogen) videre udfører. Intet var Jung mere imod
 end denne skammelige Bolen og Reflen med Christendommens
 Navn, medens man i Philosophiens og Speculationens Navn un-
 dergraver dens Fundamenter (dog altid med det Skin, som om
 man nu først kunde og vilde vise dem); han jubledede over, at
 hans Fod var undsluppen af Snaren, og bedrovede sig som en
 Christen over, at han nogenfinde havde funnet sat Foden ind
 paa dette Gebæet: Jubelen og Angeren er lige levende udtrykte
 i „Hjemveet“. Tidsalderens Raodicæiske Charakter er mesterlig
 tegnet; Opfordringen til med Udruelighed og Kraft at faste sig
 i Guds fulde Rustning er som en Krigs-Basunes Toner; en chris-
 telig Styrke gaaer igjennem „Hjemveet“ og de nærmestfore-
 gaaende og følgende Skrifter, der blandt Andet har fundet et for-
 træffeligt Udtryk i de Ord, hvormed han afviste ethvert falsk
 Forlig: „Vore Forsfædre skarede sig tappert imod Interimet; saa-
 ledes maae vi ogsaa gjøre det“. Thi Midnatstimen er, efter
 hans Overbeviisning, i Frembrud; Skyggernes Regiment maa
 nedslaaes med Ordets Kraft; det er en „Ahab's og Jesabel's,
 eller rettere en Herodes's og Pilatus-Tid, vi ere komne i, i hvil-
 ken der dog, Gud være lovet, gives mere end syv Tusinde, der
 ei have bøiet deres Knæe for Baal.“¹⁴⁷) Derfor kan Opgaven

¹⁴⁶) Af hiin „Lebensläufe nach aufsteigender Linie“ (en Bog, der ligele-
 ledes nu, trods dens mesterlige Fremstilling og Fremdragelse af de
 allerdybeste Momenter i Menneskehjertet, er halv glemt); af denne
 den verdensbekjendte „Sentimental journey.“

¹⁴⁷) Jung's Heimweh; Schrifen, V, 439.

nu kun være „at modvirke den Babyloniske Hores Hemmelighed, og den fuldkomne Pligt, at befordre af alle Kræfter Guds Riges Hemmelighed; thi nu er det den fuldkomne, den rette Tid; nu er det Midnat; kun at vi ingenlunde fortroe os til dem, som have Lamper, men ingen Olie i dem.“¹⁴⁸⁾ Men „Hjemveet“ indeholder tillige Grundtegningen til en prophetisk Theologie; „jeg har“, siger Forfatteren, „uddraget Prophetiens Binf af de hellige Stribenters Bærfer, og indflettet dem i min Reisehistorie.“¹⁴⁹⁾ Kort: det er en Tids=Bog, som vi ei have mange Magen til i den Tydske Literatur, gammel-frankisk i Tilfuit, som Jungs Bedstemoder, men fuld af Liv og Aand; det er tillige en Methode=Bog for den christelige Kamp, og har i den Henseende stor Fortjeneste; thi den viser, hvorledes Folket skal ruste sig, og Folket er det, det gjelder om, naar vi drage i Krig. Det er, efter min Mening, Kronen af Jungs Folkeskribent=Virksomhed, ligesom hans Levnetsbeskrivelse, særlig i de første Afsnit, er en aabnet Blomsterfalk. Tillige har det den Fordeel, at „Nøglen“ dertil giver Tiden alt klarere og klarere.

Som en Forberedelse til „Hjemveet“ ere „Scenerne fra Aandeverdenen“ at ansee, der ligesom „Theorien af Aand=Erkjendelsen“ fornemmelig have Betydning, idet de vindicere Begrebet af det „Aandige“ en Realitet udenfor Modsætningen til det blot „Legemlige“, og paa den anden Side erkjende det „Legemlige“ i Ordets oprindelige Betydning som Behiilet for Guds Aabeubarelse for den faldne Verden indtil den yderste Dom. Det er fremdeles af høieste Bigtighed, med Hensyn paa Spørgsmaalet om Sjelenes Tilstand efter Døden, at erkjende det bibelske Begreb af Scheol (Hades, Underverdenen) som et „Haabs=Rige“ og en Længsels=Tilstand for de Fromme, efterat dog den foreløbige Dom er indtraadt umiddelbart efter Døden. Den Beskedenhed, hvormed Jung behandlede disse dunkle Punkter fortjener ligesaa meget at anerkjendes som det skarpe Salt, han ved given Heilighed strøede i Rationalismens aandløse Theorier.

¹⁴⁸⁾ Jungs Heimweh; Schriften, V, 270.

¹⁴⁹⁾ Jungs Heimweh; Schriften, V, 13.

Den egentlige Kamp paa Liv og Død mod denne Form af Antichristens Rige er dog aabenbart i „den graae Mand“, et Heftekrift, der udkom fra 1795 indtil Forfatterens Død (1816), og i den meest levende Form af Correspondenter, Dialoger og fortrolige Meddelelser giver tillige en fortsat Apologie for Christendommen paa alle Punkter, hvor den uwise Wiisdom rettede sine Angreb, og en Udsigt over Christi Riges Vilkaar i hine mindesværdige Dage, hvor paa eengang Verden ligesom blev løftet af sine Angler, de gamle Former sønderbrudte, Nationerne omrystede som Herrens Brede's Kar, og en ny Livsaand udsendt over den forløste Slabning. I dette mægtige Omsving, som man nu over de materielle Interessers og den sandfælsige Nydelses Herredømme fast har glemt og er nær ved at ansee som en Mythe eller, paa godt Mahomedansk, som et Fatums-Værk, har Jungs „graae Mand, Ernst Uriel von Ostenheim“ (denne typiske, sande Figur bevæger hele Materiet og leder alle Traadene), den stille Jagttager fra den yderste Krog af Besten med Blikket ufravendt rettet mod Ost, som Lysets evige Hjem, en umiskjendelig Betydning. Vi ansee det ikke for urimeligt, at den „aandelige Fama“ fra hans tidlige Ungdoms Drømmeverden herved har svævet ham for Dine; det er virkelig en saadan aandelig Fama, han byder sine Læsere, en christelig Folke-Politik og Folke-Polemik tillige med en uforlignelig Gave til at bryde Brodet smaat for de Smaae, ei just med Matth. Claudius', det Wandsbecker Bud's, Aand, men dog med en Budskabs-Aand, saa man kan skjønne, hvo der udsendte Bidnesbyrden. Som i alle hans senere Skrifter, saaledes betoner han her og fremstiller i de skarpeste Træk Tidens Charakter. Hvor han taler billedligt, der siger han vel: „Vor nærværende Tid forekommer mig som en lummer Aften i Hundedagene; hele den vestlige Himmel er een nattesort Uveirssky. Alt er stille i Naturen; intet vederqvægende Luftpust; Fiskene snappe efter Luft; Dvæget smægter efter Kjølning. Menneffene stue bange hen efter Uveirsskyen, og gysse, naar de see, hvorledes de rødlig tunge Skyer hvirvle sig snart hid, snart did, og den frygtelige Torden drøner fra det

Fjerne.¹⁵⁰⁾ Men uforblømt udtrykker han denne Banghed, de Forlostes Seiershaab, saaledes: „Det er tre store Udviklinger, som nu paa eengang gaae for sig: Guds Riges Fremgang og dets Udbredelse i alle Verdensdele, saavelsom dets Formerelse indvortes hos alle Christi sande Tilbedere; ligeoverfor det store Affald med den overhaandtagende Usædelighed og den grændseløse Lurus; endelig det Romerste Hierarchies Svækkelse i stigende Progression.¹⁵¹⁾ Denne Stilling kan umulig vare længe; thi de Kræfter, som staae over for hinanden, ere hinanden lige stift imod, og ville virke saalænge mod hinanden, indtil endelig en Explosion opstaaer, som gjor en Ende paa Jammeren.“¹⁵²⁾ — Men jo mere Tiden efter Jungs Overbeviisning ilede, desto mere ansaae han det for nødvendigt, at opgjøre Regnskabet paa alle Punkter. Navnlig fandt han det nødvendigt at sætte skarpe Sjælnemærker end han hidtil havde gjort mellem det, hvad Verden med et af de vante Smædenavne kalder „Pietisme“, som er intet Andet end den sande, oprigtige Christendom selv, og den særlige Retning, der kan fortjene dette Navn. „Jeg veed ret vel“, siger han i een af de mærkeligste Erklæringer over dette Punkt, „at Pietisterne ere Jordens Salt og det aandelige Israël; jeg er jo opdragen i Pietismen, og hører til Eder den Dag i Dag er; men horer mig netop derfor, for at Gud ogsaa

¹⁵⁰⁾ Jung der graue Mann; *Schriften*, VIII, 272.

¹⁵¹⁾ Spørgsnaalet om, hvorvidt det omvendte Pavedømme, det reent verdslige Statskirke-Herre-dømme — hvilket J. B. Andreä allerede havde betegnet ved Bogstavmærket Apap (det Omvendte af Papa), og fornemmelig J. A. Bengel klart havde skildret som Afgrundsbjrets umiddelbare Forberedelse — hvorvidt dette nødvendig maatte modnes og maaskee række den anden Grundfordærvelse af Christendommen Haanden, førend det Sidste kunde komme — det stod endnu ikke klart for Jungs Blik, skjøndt en opmærksom Overveielse af hele Kirkens Historie nødvendig maatte have ført ham derpaa. Han levede sig ind i de statskirkelige Former, og saa, at disse til en vis Grad, paa en vis Maade indeholde et bevarende Moment for Kirken (dog kun saa længe til det afgjørende Punkt kommer), et *ἐπίγον*, som det hedder 2 Thess. 2, 6.

¹⁵²⁾ Jung der graue Mann; *Schriften*, VIII, 90.

maa høre Eder. I veed, at I er omvendte, opvakte, Abrahams aandelige Sæd, Jordens Salt; bærer Eder dog nu ikke ad som forud det fjedelige Israël, der udelukkede alle Hedninger fra Guds Samfund, i det mindste agtede sig selv høiere end alle, selv de dydigste Hedninger. Troer mig, der gives vist fortreffelige, i Guds Dine dyrebare Sjele blandt dem, som I regne til Verden, holde for Verdensmennesker. Disse Sjele vide selv ikke, at de gaae og ere gaaet den sande Bods-, Troes- og Fornægtelses-Wei, fordi Ingen sagde dem det, ligesom en meget fornuftig, men ulærd Mand dømmes udmærket, skjøndt han ikke kan benævne de logiske Regler, efter hvilke han dømmes. Saadanne Sjele danne deres Samvittigheder ikke efter Bøger, efter Opbyggelses-Forsamlinger eller disses Ledere, men efter Guds rene Ord, som den Hellig Aand har gjort til den levende Kilde i dem.“¹⁵³⁾ — I denne Tone, med dette af Sandheden over-

¹⁵³⁾ Jung der graue Mann; *Schriften*, VIII, 111. Ganske fortreffelige ere i denne Henseende de Regler og nødvendige Bink, han giver dem, der ville tale i kristelige Opbyggelses-Forsamlinger (*Schriften*, VII, 281 ff.). Han henviser dem til Moses og Jeremias, der begge vilde unddrage sig Herrens Sendelse, og vedbliver nu: „Et saadant Sindelag er det, som gjør den Mand, i hvilken Tidens Nød, hans egen Kraft og Kaldelsen kæmpe med Følelsen af egen Udygtighed, skiftet til en overordentlig Lærer og et Vidne om Jesu Christi Sandhed. Derimod staae alle de paa et meget farligt Trin, som det flyder ret let for, naar de tale i opvakte Sjeles Forsamlinger — som trænge sig selv frem til Herrens Talere og Skrivere, og som da føle et hemmeligt, dem selv neppe mærkeligt, Velbehag, naar man holder dem for noget ret Stort. O, I Mænd blandt de Opvakte, der stille Eder som Lærere og Førere i Spidsen for Eders Brødre, prøver Eder, om I blive ligegyldige ved, naar Andre have faaet mere Indflydelse end I? naar man søger at bevise Eder, at der ogsaa i andre Religionssektaber gives sande Christne, eller at det maa tages alvorligere og nøiere med at følge den kristelige Sandhed? naar andre Førere vise Eder af Eders Lærdomme, at I endnu ikke ere komne saavidt, som I syntes at være komne? naar ordentlig bestillede og tillige opvakte kristelige Præster erindre Eder om, at I ved Siden af Eders Opbyggelses-Forsamlinger ogsaa maae besøge de ordentlige Forsamlinger i Kirken? Jeg siger, prøver Eder nøie og upartisk, om da ikke en hemmelig Uvillie rører sig i Eder, men som flux indbyller

vundne Hjerte talede Jung med sine Læsere i den „graae Mand“, og Herren velsignede dette tilsyneladende ringe Skrift saa overvættes, at det læstes med stor Begjerlighed baade i Tydssland, og i England, og i Amerika, og virkelig bevarede en Deel af Salttet fra den truende Forraadnelse. Af allerstørst Betydning maa det dog nødvendig forekomme os, at i to Hovedpunkter, baade i det afgjørende om Prædestinationen,¹⁵⁴⁾ og i det dermed nøie forbundne om Forholdet mellem det christelige Liv og Væren, Jung har overvundet den Reformerte Kirkes Eensidighed og Haardhed. Vi kunne ei nægte os den Fornøielse, her, hvor det gjelder om at faae et Begreb om Charakteren af Jungs Vidnesbyrd, at afstrive, med Hensyn paa dette sidste Punkt, følgende mærkelige og sande Ord. „Naar en bestandig snakker om det indvortes Liv og om at vandre i Guds Nærværelse, men endnu ikke grundig har erkjendt sin egen usigelig store sædelige Fordærvelse, og ei beholder denne uafsladelig for Dine — han er og bliver en stolt Pharisaer, en af dem, der sige „Herre, Herre“, og guide Brostenene i Guds Stad, af dem, som ikke indlades til den store Nadværelse; thi der er jo Blinde og Halte, som en saadan Hellig ei kan omgaaes med. Men hvo der føler dybt, hvor ubestrikelig stor hans Syndighed er, og da alene i Christo for os, i Hans fuldgylldige Forsoningsdød, søger og finder Sjelsro og Salighed — som et Væsen, der af Naturen kun vil sig selv, men nu med uovervindeligt Forsæt bestandig Intet Andet vil, end hvad Gud vil, og saaledes i Henblik paa sin egen Ringhed i dybeste Selvopoffrelse kun lader sig bruge som et Redskab til, at Christus for os maa blive Alt i Alt — hvo der i denne Sjels-Tilstand virkelig, indad vendt, vaagende, bedende

---

sig i et helligt Slør, og vil indbilde sig selv, at den ivrer for Sandhed! Troer ei denne Satan, som klæder sig i Lysets Engleffikkelse; thi det er intet Andet end den aandelige Stoltthed, som først bragte Lucifer og siden vor første Stammefader, Adam, til Fald!“ — Sammenlign og hans Bekjendelse om den Skade, han havde stiftet ved at bruge Ordet „Pietisme“ i Flæng (der graue Mann; Skriften, VII, 106).

¹⁵⁴⁾ See den fortreffelige Dialog mellem Heilmann og den graae Mand; Skriften, VII, 558 ff.

vandrer i den forsfæstede Forløser's Nærværelse, det vil sige, beskuer Gud i Christo altid i Forsoningens Charakter — hvo der er saaledes findet og skiftet i hele sit Væsen, han spiser med de frelsebegjærlige Toldere og Syndere, han optager ogsaa en Marie Magdalene i Kjærlighed, han fordømmer selv ikke en Dvinde, der er grebet i Hoer; men skriver med Fingeren hendes Dom i Støvet paa Jorden, hvor den let igjen kan udslættes." (Joh. 8).¹⁵⁵⁾

I hiin, sammenlignet med vores, literarist-nøisomme Tid var selv den Bog=Beretning, som Jung senere medgav sin „graee Mand" paa Weien, velkommen for Mange, skjøndt han egentlig kun anmeldte Bøger fra visse christelige Forlæggere, især fra Raw i Nürnberg og Schneider i Basel.¹⁵⁶⁾ Det Hele var beregnet paa Folkets Lær, og egnede sig ved den folkemæssige Tone ganske derfor.

Den „christelige Religions Seiershistorie" endelig, en Forflaring over Johannis Aabenbaring, har vel ikke opstillet noget nyt Standpunkt for Apokalypsens Udlægning¹⁵⁷⁾ eller begrundet Bengels, som Jung i det Hele følger, bedre,¹⁵⁸⁾ men afflutter forsaavidt Jungs hele Betragtning, som han navnlig ved denne mageløse Bog fik Leilighed til at erkjende, at, fordi i ethvert Brudstykke af Kirken's Historie Herren er heel med sin Magt og Herlighed, derfor hele denne Historie er en Historie om Hans

¹⁵⁵⁾ Jung der graue Mann; Schriften, VII, 284.

¹⁵⁶⁾ Han havde saaledes Leilighed til at indføre Grundtvig med hans Dimisprædiken (1811) i det Tydske christelige Publikum, og tabte siden den udmærkede christelige Candidat ei af Dine, som han nedbad Herrens Belsignelse over. See: der graue Mann; Schriften, VIII, 358 f. 497 f.

¹⁵⁷⁾ Dette er uden Tvivl først med stor Evidents fleet af den ærværdige J. o. J. a. c. S c h, hvis Tanker om Aabenbaringen udkom efter hans Død under Titlen: „Briefe über die Offenbarung-Johannis." (Zür. 1843).

¹⁵⁸⁾ Dvertimod er Jungs Dabel mod Bengel, at denne havde anseet ogsaa det tørre Bogstav for guddommeligt, meget ugrundet, og hans egen Forklaring af den med Solen beklædte Drinde (Aabenb. 12), hvorved han forstaaer Brødremenigheden, aldeles urimelig.

anden Tilkommelse, efter den prophetiske Grundlovs, at tusinde Aar ere for Gud, som een Dag. De ledende Grundtanfer have i Jungs Forflaring ofte fundet et Udtryk, der selv er som øst af Prophetiens evige Strøm, navnlig i følgende Sted: „Hele Aabenbaringen er et Vidnesbyrd om Jesu Christi Tilkommelse til sit herlige Rige; Alt længes efter dette sjerne Maal for de mange tunge Kampe. Herrens Aand, som raader i alle Hans Menigheder, Christendommens almindelige Aand, længtes stedse efter denne Tilkommelse; alle Christnes eendragtige Bøn var stedse: „Kom, du længe Forventede, kom og forløs os!“ Og med denne Længsel og Bøn stemmer nu enhver, som læser eller hører denne herlige Prophetie; Alt, som haver Aande, raaber lydt: „Kom, du høitkronede Drot, vi vente paa dig med Smerte!“ Ogsaa den, som smægter efter en Vædsfedrif, efter Viæhed — hvem det i Sandhed er at gjøre om Christus, men som ved vor Tids Aand blev bragt i Bildevede og bestormes af-Tviol, han komme til dette Vidnesbyrd! Her kan han uden Møie, for intet slukke sin Tørst efter Kundskab om Jesu Christo; Væren om Forsoningen og Christi Guddom bliver i denne Summe af hele Bibelen sat uden for al Tviol. Her bliver os det Gamle Testamente vigtigt; thi man seer, hvorledes det Nye er bygget derpaa. Derfor hvo der tørster, han komme til Kilden!“¹⁵⁹⁾

XXI. Med saadanne Bestjæstigelser, med derpaa rettet Brevverling, med derved aabnede Udsigter til Evighedens Morgenrøde, med Kjærligheds Gjærninger, der styrke Livet af Gud, hvoraf Kjærligheden, Troen og Haabet ere undfangne, henlede Jungs senere Dage og hans Alderdom. Roligere blev hans udvortes Liv; men det tabte sig ikke i Sandet. Efterat Stormen om Korset havde lagt sig, stod Korset der endnu, den levende Prøvelses-Skole for alle sande Christne. Det maatte staae, fordi en anden Fiende lurede i Bagholdet, en vis, skjøndt tilsyneladende uskyldig, Christelig forskjønned, Forsængelighed, et vist overvættets Velbehag med den forgyldte Mand, som flere Christelige Tyrsters og Standspersoners varme Deeltagelse i Jungs Virk-

¹⁵⁹⁾ Jung Siegsächichte der christlichen Religion, Schriften, III, 409.

somhed bemalede hans Himmel med.¹⁶⁰⁾ Men Gud er en stærk Gud, der sønderriver ogsaa de sidste Baand og gjennembryder alle Lænker.

Noget Betydeligt forandredeS ikke i JungS udvortes Stilling, uden at han 1803 ved Churfyrste Karl Frederik af Badens Raade blev kaldet fra Marburg, for at modtage i det Badenske en aldeles fri Stilling uden andre Forpligtelser, end den at virke fremdeles til Christi Riges Opbyggelse og den lidende Menneſkeheds Gavn. Denne Gang blev Balget Jung saa meget mindre svært, som han heri paa mange Maader maatte see Guds Finger. Hans akademiske Virksomhed i Marburg var, som vi allerede have bemærket, lammet, tilsidst saa godt som ingen; og paa den anden Side kunde han jo ei misſkjende, at denne Grunddrift, som nu ved mange Førelser og Prøvelser var modnet i ham til en stærk og ivrig Lue — denne Drift til at blive saa meget som muligt, efter det, han havde annammet af Himmelen, Alt for Alle — bedst kunde tilfredsſtilles ved et Kald, der ret egentlig maatte concentrere hans religiøse Virksomhed. Derfor ansaae han den christelige Churfyrstes Tilbud (i mange Henseender et trosteligt Tegn under Tidens mangfoldige Vanart og Jammer) for et høiere Binf, og slog i Guds Navn sin Bopæl op i Heidelberg,¹⁶¹⁾ medens en giyt Søn af ham var ansat i det nærliggende Mannheim.

De indvortes Nenselser, hvorved Gud fuldkommede dette Redskab, forbunden med flere HjemſøgelseS — som mere og mere mindede ham om Livets sidste Aftendage — een af de stærkeſte MindelseS i denne Henseende var jo viſt ogsaa den ædle, christelige Churfyrstes Død¹⁶²⁾ — kunne vi ei beſkrive i det Enkelte,

¹⁶⁰⁾ Exempler findes i Levnetsbeſkrivelsen, som den, der forſtaaer at læse imellem Linierne, ei vil forbigaae.

¹⁶¹⁾ Han ombyttede dette Ophold med Karlsruhe 1806.

¹⁶²⁾ Jung har ved Leilighed ſat ham en smuk Mindeſteen, i det han ſkildrer ham ſom en eenſolbig Christen, uden al Bram, der offentlig forrettede ſin Andagt (ſ. Ex. Børdbønner) ſtille, for ei at fremkalde Syllere; ved hvis Hof fuldkommen Lænkefrihed herſkede; der henvendte en ſaadan Opmærksomhed paa ſig ſelv, at Jung forſiktrer, i de fem Aar, han var nærmere om ham, ei at have hørt eet unyttigt Ord af hans Mund. See: der graue Mann; Chriſten, VIII, 341.

men nøies med at gjøre opmærksom paa, at han virkelig rensedes faaledes fra al Besmittelse, at han kunde opgjøre sit Livs Facit for sidste Gang med de Ord: „Enhver skjønner nu let, at jeg ikke er nogen stor Mand eller stor Aand; ei det Allermindste har jeg bidraget til hele min Førelse; selv mine naturlige Aulæg maatte først paa mange Lidelses-Beie omhyggelig for- og tilberedes; jeg var blot Veer i Pottemagerens Haand. Hvo der vilde ansee mig for en Mand af store Talenter og Dyder, eller endog vurdere mig som en Hellig, han gjør mig meget Uret; han bærer sig ligesaa uskuffeligt ad, som naar en derfor vilde rose en gammel, grovt og bondeagtigt udarbeidet Kiste som et stort Kunst- og Mesterstykke, fordi en stor Herre opbevarede kostbare Skatte i den til dagligt Brug. Hvo der vil forundre og glæde sig over mig, han beundre min Førelse, han tilbede Mennestenes Fader, og takke Ham for, at Han aldrig lader sig selv uden Vidnesbyrd, at Han paa sine hellige Beie ogsaa udruster Vidner om Hans Sandhed, og endnu i den allerste Time sender Arbeidere i sit Viinbjerg.“¹⁶³⁾

Nogle Maaneder før hans egen Hjemgang 1817 kaldte Gud hans trofaste tredie Ledsagerinde fra hans Side. Det var det første Skridt til Overgangen, som det andet snart fulgte efter. Siden blev Tiden ham lang; kun den ene, stedse selv paa det lange Sygeleie dybere begrundede, Overbeviisning, at hans Livs-Rjedes første Ring og alle de følgende saa aabenbart havde ligget i den Guds Haand, der ogsaa havde værdiget at bruge ham som Huusholder — kun denne Overbeviisning og den stedse dybere Indleven i dens urandsagelige Herlighed, medens det jordiske Veer Dag for Dag mere nedbrødes, styrkede ham ogsaa til den sidste Kamp. Den var ei svær. Gud kaldte ham til de Frommes Hvile 2 April 1817.

Paa Jung's Grav (man finder den i Carlshöhe) skulde kun de Ord sættes: „Han var et Forsyns-Barn.“ Har man erkjendt, hvorledes een stor christelig Grundsandhed, naar den, som Frøet nedkastes i Jorden, lidt efter lidt udfolder sig til Livs-pragt og drager alle evige Livs-Sandheder til sig, saa det Hele bliver een Guds Aabebarelse for os og i os, er istaud til at

¹⁶³⁾ Jung's Leben; Schriften I, 599.

bevare i Livet og i Døden — da er Jungs Liv ei forgjæves paa ny beskrevet. Og har man tillige erkjendt, at denne Grøndlære om det evige Forsyn, hvis dybeste Hemmelighed er udfoldet i Christi Menneſkeblivelse, Død, Opſtandelse og anden Tilkommeſe, at den var en Rjæp og Støttestav for ſaa mange mødige Sjele i det attende Aarhundrede, at den netop da, under den begyndende ſidſte ſtore Forførelſe, i Lærernes og Vidernes Haand blev en Foryngelſeſgreen for Chriſtendommen, en flammende Morgenrode paa Himmelen, der adſpredte Skyggenes Færd, et Lys i Dpgangen, der, ret betragtet, oprinder fra Paradiset og ei gaaer ned, ſelv naar det himmeſke Jeruſalem nedſvæver (Aabenb. 21), men netop da udfolder ſig ſom Evi ghedens Soel — da har man vundet en Nøgle til de ſidſte Dages Kirkehiſtorie, ſom ei ſkal foragtes.

..

Thascius Cæcilius Cyprianus.

[Kirkefader, Biskop, Martyr † 14 Sept. 258.]

I. **D**et største Skuespil, som Verden har seet, næst Synet af den Helt, som knuste Slangens Hoved, og hans blodige Død paa Golgatha, er Hedenskabet's Fald i Kamp mod denne Slange=Ovrvinders Vt. Det var en Dødskamp, men som Christendommens Liv gav Livs- og Blodfarve, en Kamp fra hin Side med det Mod, som Fortvivlelsen giver; derfor varede den i henved fire Aarhundreder. Saalænge brugte Hedenskabet til at døe. Tilfidsit stod Sandhedens og Retfærdighedens skinnende Rustning alene paa Balpladsen og indviede til nye Kampe, der allerede midt under den mod Hedenskabet vare begyndte i Herrens Kraft. Det er en Skam og en Jammer tillige for den nærværende Christenhed, at den fast intet levende Begreb har mere om hiin Kamp, der erobrede Verden med et Davids=Slyngefast og havde kun tre Stene i Slingen: Troe, Haab og Kjærlighed — en Skam og en Jammer, at dette uforlignelige Størværk staaer for mange Tusinde som et blot Ny fra fjerne Dage, hvis Udkomst ei blot til historisk Betydning, men fremfor Alt til levende Gjentagelse og Fortsættelse alt efter Tidens Form og Vilkaar er i høi Grad at kalde i Tvivl. Og dog er det jo vist, at een af de første christelige Martyrbøger (fast alle de Nystamentlige Skrifter have jo tildeels samme Charakter), Brevet til Hebræerne, der sammenbinder det Gamle med det Nye Testaments

Martyrier som Aabenbarelse af een og samme Troes-Kamp (Cap. 11) — at dette Brev tilraaber alle dem, der sankt sig under Christi Fane, at vi, „trindt omgivne af denne Sky af Vidner skulle aflægge al Hoffærdighed og den i Dødsfare bringende Synd, og løbe med Taalmodighed i den Kamp, som er forelagt os, skuende op til vor Troes Begynder og Fuldender, Jesus, der istedet for den Glæde, der vinkede ham, taalede Korset, agtede Forsmædelsen ringe, og har sat sig paa høire Side af Guds Throne“ (Hebr. 12, 1. 2). Sagen er den: Verden er anden Gang bleven gammel; den tænker ei paa, den troer det ikke, at der gives en evig Ungdom, og at det eneste Forryngelses-Middel netop ligger paa den blodige Balplads, hvor Livets Fiende, Døden, knustes ved Døden, og Korsets nøgne Træ slog ud til Udødelighedens Stamme i det gjenvundne Paradiis.

Langt fra var det dog, at hiin Hedenskabets fortvivlede Kamp strax fra Begyndelsen af udfoldede al sin Magt og Vist mod Christendommen. Fra de første blodige Forfølgelser af under Keiser Nero — hvor de Christne brugtes som Brandfakler i Keiserens Have og sønderledes af rasende Hunde¹⁾, hvor Apostlene Peter og Paulus begge befeglede deres Troe med Martyr døden²⁾ — var der et betydeligt Mellemrum, indtil Underfølgelserne mod de Christne under Keiser Traian først fik en egentlig Form (opmærksomme i høi Grad maatte jo nu Hedningerne blive, da de saae, at Templerne fast vare blevne øde, og at kun meget faae Kjøbere fandtes til Dofferdyrene“);³⁾ og herfra igjen til den sidste hendsøende Opblusning af Hedenskabets Maserie under den frafaldne Keiser Julian, til han tabte Fanen af Hænderne og dødelig gjennemboret sank med det fortvivlede Udraab: „Du har seiret Galilæer“ [361]⁴⁾, ere atter mange

1) Taciti Annalium lib. XV. Sulpicii Severi historiae sacrae lib. II, p. 370 sq. (ed. Horn) Interpretis vetus ad Juvenalis Satir. I, 155.

2) Tertulliani Apologet., c. 21. Eusebii Historiae eccles. lib. II, c. 25. Prudentius *περὶ στυγερῶν*, hymn. VI, 11; III, 470; in Symmachum II, 668.

3) Plinii Epistolar. lib. X, 97 (8).

4) Theodoretii Histor. eccles. lib. III, 20. Sozomeni Histor. eccles. VI, 2. Ingen vidste, hvor Pilen kom fra. Soldaterne fandt

Trin af en Kamp, der, jo mere den støttede sig alene til verdslige Midler, desto sikkrere bebudede sin visse Udgang.

Men ihvor forstfjellig end Gangen var i denne Kamp, hvor meget der end syntes at afhænge af tilfældige Omstændigheder, hvor klart det end var og indrømmet af de Christne selv, at de enkelte Hvilens-Dieblikke, forundte af Gud, baade vare nødvendige, for at Kirken kunde føie sig sammen igjen og læge de dybe Saar, som paa den anden Side farlige for de Uforsigtige, der ei under ethvert Freds-Skin beredte sig til ny Kamp — vist er det dog, Verden har ikke seet mere en saadan Kamp, taget i dens Heelhed, og Guds Folk maa nødvendig baade her og af Ordet lære at kjende Kirkens rette Vaaben, og omgjorde sig med Guds fulde Rustning, for at de kunne bestaae paa den onde Dag, og udrette Alting vel, og beholde Seiren.

Det er det, som vi nu først, forberedende til Betragtningen af et saadant enkelt Guds Vidnes Kamp, skulle søge, om og i forte, flygtige Træk, at bringe til fornyet Bevidsthed.

II. Der kan jo ikke være Spørgsmaal om, Christendommen maatte, som Guds Sandheds og Kjerligheds Mabenbarelse, søge Tilfnyttelsespunkter til Hedenskabet ei mindre end til Jødedommet. Hvad dette angaaer, saa behøvede Christendommen kun at vise hen paa Forjættelsens Rod, paa den Klippe, hvoraf Israels selv var udhuggen: Spørgsmaalet kunde ei blive om Prophetiens Sandhed og guddommelige Charakter, men om dens Opfyldelse i det Nærværende; og hvor hjerligt lagde ei Herren dette, Skridt for Skridt, frem for Alles Dine! Hvor søgte Han at mildne for sine Disciple (der jo ogsaa vare Jøder) det tunge Skridt fra Forklarelsen til Døden paa Korset, ved at gjøre dem opmærksomme paa, at Hvedefornet maatte falde

---

Keiseren liggende i sit Blod, udstødende Forbandelser mod de Christnes Gud, klagende over, at hverken Mars havde hjulpet ham, som han havde lovet, eller Apollo havde holdt sine Forjættelser, eller Jupiter med sit Lyn nedslaaet de Formastelige, der gjennemborede Keiseren. At hiint Udtryk (forresten blot berettet som Sagn) udtrykte hans Grundtanke, da han saae Hedenskabet rabe og knust falde, derom kan jo ikke være nogen Tvivl.

i Jorden, for at bære Frugt (Joh. 12, 24), at han ei vilde lade dem ene, men komme og tage dem til sig (Joh. 14, 3), at de nu vel havde Sorg, medens Verden glædede sig, men at de snart, naar Fødtelstimen var ovre, skulde have og eie en Glæde, som Ingen kunde tage fra dem (Joh. 16, 20—22). Ved Byrd (thi han nedstammede fra Fædrene efter Kjødets, Rom. 9, 5), ved Samliv, ved Underkastelse under Loven (Gal. 4, 4), ved kraftige og herlige Gjæringer (Joh. 3, 2, Matth. 9, 8), ved at gaae omkring og helbrede de Syge og bringe de Modige Trøst, saa Prophetens Ord opfyldtes: „Han bar vore Svagheder“ (Matth. 8, 16. 17, Jes. 53, 4. 5) lagde Jesus sin Lære Jøderne nær.

Men hvad Hedningerne angik, saa laae Betingelserne for Tilnærmelsen allerede i Frelserens Charakter; de vare grundede paa samme Maade i Christendommens Væsen som Sandhedens Religion. Allerede Propheterne kjendte jo Frelseren som den, „der ei skulde sonderbryde det knækkede Rør og ei udsluffe den ryggende Tande“ — og lige jevnfides ved denne herlige Forsjættelse staae jo „Derne“, (Hedningerne), „der skulle vente paa Hans Lov“ (Jes. 42, 3. 4) — de raabe paa „Derne“, de raabe paa „Folkene i det Fjerne“ (Jes. 49, 1); thi det var Gud for Videt, at denne Retfærdige „var Hans Tjener til at oprette Jakobs Stammer; Han havde gjort Ham til Hedningernes Lys, saa Han skulde blive Hans Frelse til Verdens Ende“ (Jes. 49, 6) — de kjende Israels Gud som den, der engang „skulde søges af dem, der ikke spurgte efter Ham, og findes af dem, der ikke søgte Ham, der skulde raabe til Hedningerne: Her er jeg, her er jeg“ (Jes. 65, 1). Og skjøndt nu Aabenbaringen efter dens almindelige Vilkaar ei kunde andet, end at Spiren først blev lagt der, hvor Roden var; skjøndt altsaa Udfoldelsen af Christi Herlighed maatte skee succesfult; skjøndt vi saaledes maae vente, i Begyndelsen at høre Ord af Frelserens Mund som disse: „Jeg er ikke sendt uden til de fortabte Gaar af Israels Huus; det er ikke smukt, at man tager Brødet fra Børnene og kaster det for Hundene“ (Matth. 15, 24, 26) — saa havde dog, selv i det Han talede disse Ord, Barmhertigheden aabnet Hans Hjerte (det er jo selv den evige Barmhjer-

tighed), og Han lod sig, skjøndt Guds Søn, overvinde (Matth. 15, 28). Fra dette store Vendepunkt af finde vi det nu i Hans Læreembedes sidste Aar klart udtalt, at hele Hans Hyrdeembede sammentrænger sig i den Opgave, at søge, og finde, og lede, og udføre, og tilsidst herliggjøre med det evige Livs Gave alle Forvildede, alle Fortabte, saa kunde Nogen tvivle om, hvo i Lignelsen det fortabte Faar var, som Herren lægger paa sine Skuldre og bringer hjem (Luc. 15, 4—7) — netop det ene, for at alle og enhver skulde betragte sig i det — saa var her ei længer Rum for nogen Tvivl, naar de Udsprede hørte den gode Hyrdes Ord: „Jeg har endnu andre Faar, der ei ere af denne Stald; dem maa jeg føre frem, og de skulde høre min Stemme, og der skal blive Een Hjord og Een Hyrde“ (Joh. 10, 16); naar de saae grandgivelig den Forjættelse gaae i Opfyldelse, som ligeledes hører til Herrens sidste Dage i Kjødet og det Første i Hans Forherligelse: „Naar jeg bliver opheiet fra Jorden, saa skal jeg drage dem alle til mig“ (Joh. 12, 32); naar de hørte om det Ord fra Korset, der forenede ei blot Jøder og Hedninger, men Himmel og Jord: Det er fuldbragt.

Men disse stærke Dragelser udtrykte Herrens Apostler ligeledes ved deres Førelser, ved deres Bandel, ved hele deres Vidnesbyrd. Som det var een af Aandens mægtigste Gjerninger i de første Dage, netop at opklare dette Punkt, at borttrydde alle Banfæligheder, som fødte Jøders Betragtning af Tingene maatte have, i det de endnu ei fuldelig forstode, hvad der siden blev den store Hedningeapostels Livsopgave at fremlægge: at Gud kunde ligesaa af fri Naade indpode de vilde Oliegrene paa det ædle Olie træ, som efter sin evige Retfærdighed afbryde de naturlige Grene, dog med Haab om Gjenindpodning (Rom. 11, 19—23) — ligesom dette jo symbolisk antydedes allerede ved de mangfoldige, nye Tunger, hvori Herrens Ord udtaltes paa den første Vintsefest til Starerne fra Ost og Vest, som fornam, men ei begreb denne Aandens første mægtige Vingeflag, kraftige Rørelse (Ap. Gjern. 2, 7—11) — saaledes blev det jo Apostlenes Bestilling, at gaae ud paa Gader og Stræder og de alfare Beie, ja opsoge selv dem, der laae ved Gjerderne, efterat de Budne havde foragtet Indbydelsen til det store Naademaaltid (Luc. 14,

- 21--24). Det blev det Apostoliske Embedes, den første Kirkes eiendommelige Hverv, „at nøde dem alle til at komme ind, paa det Herrens Huns kunde blive fuldt“ (Auc. 14, 23), at bede alle Mennesker i Christi Sted: Fader Eder forsones med Gud (1 Cor. 5, 20). Det blev Apostolisk Grundlære i denne Henseende: Gud vil, at alle Mennesker skulle blive salige og komme til Sandheds Erkjendelse (1 Tim. 2, 4), og denne Guds Naadevillie forklaredes efter Apostlenes Lære ved Christi Kors, som det, der med Evangeliets Forsyndelse havde ophævet Fiendskabet, nedbrudt Skillevæggen, og skabt Fred mellem dem, som vare nær, og dem, som før stode fjern, saa de begge i een Land havde Tilgangen til Faderen (Eph. 2, 14—18). Og endelig, hvad de forledne Tider angik, i hvilke Gud havde ladet alle Hedningerne vandre deres egne Veie (Ap. Gjern. 14, 16), saa var jo, efter Apostlenes Lære, Regningen paa eengang opgjort derved, at Gud havde overseet Uvidenhedens Tider; men at Han nu bød alle Mennesker fra alle Verdens Ender at gjøre Bod (Ap. Gjern. 17, 30). Det Uudforskellige i disse Guds tidligere Førelser (derfor urandsfaldige, fordi det altid maa blive saa, hvor de forborgne Naadevirkninger gennemfrydses af Retfærdighedens Domme) formilbedes ved Naadens Lys, der var oprunden, saa nu, efter Apostlen, alle Guds Børn skulde synge og vidne som med een Tunge: „Gud er aabenbaret i Kjød, retfærdiggjort i Anden, seet af Englene, prædiket iblandt Hedningerne, troet i Verden, optaget i Herlighed“ (1 Tim. 3, 16).

III. Om alt dette kan der ligesaa lidet være Tvivl, som der burde være Tvivl om, at den ældste christne Kirke i de første tre Aarhundreder trolig har fulgt disse Spor, og med den Apostoliske Læres Udbredelse søgt at blive som Apostlen Alt for Alle. Det var som et Kjerligheds Bæld, der ndstrømmede fra den sande Troe; det var som en Moderfavn, der aabnedes, større end Verdens Omraade, for at bringe Verden til Gud. Mangfoldige vare vel ogsaa Menighedernes Brøst, som vi ret klart see af de syv Sendebreve i Aabenbaringen; nødvendigt var det allerede da, at Røsten forstærkedes, der lød til Menigheden

i Ephesus: „Det haver jeg imod dig, at du forlod den første Kjerlighed. Tæuf paa, hvorfra du er falden, og gjør Bod, og gjør de første Gjeruinger“ (Aabenb. 2, 4—5). Verdens og Kjødets Besmittelse blev ei ganske ude selv i disse den første Kjerligheds Dage; og som Johannes allerede maatte klage over en Diotrefhes, hvis Stræben gik ud paa at have den første Rang (3 Joh. 9), saaledes udviklede sig i selve Begrebet om Kirkens Forfatning, i det mindste i en vis Retning, Elementer,⁵⁾ som truede med at fjerne det opløstende Billede af den Medpresbyter og Vidne om Christi Lidelser, der formanede de øvrige Presbyterer til „at vogte Christi Hjord, som det var dem befalet, ei tvungne, men villige, ei for skjendig Bindings Skyld, men af Hjertens Grund, ei som de, der ville herske over Folket, men som Forbilleder for Hjorden“ (1 Petr. 5, 1—3). Vi skulle netop ved Betragtningen af den Martyrs Liv, vi ville beskrive, faae Veilighed til at kjende, hvorledes al Apostolisk Kjerligheds Fylde og Sandhedens Aldor, der med Skarphed straffer Modstanderne (Tit. 1, 13), maatte holde imod, for at dæmme Tidens Strøm mod denne Side. Men endnu var den lille Kraft, som Herren i Johannes Aabenbaring forjætter dem, der ei have fornægtet Hans Navn, (Aabenb. 3, 8), mægtig nok til at drage en heel Verden til Christi Lydighed. Og uden denne dragende Kjerlighed, var det aldrig skeet.

5) Enhver i disse Undersøgelser Bevandret vil see, at vi her nærmest sigte til den i de Ignatianiske Breve i Kjerlighedens Lue og Martyr-glød straalende Betragtning af Biskoppernes Forhold paa den ene Side til Presbytererne, Diaconerne og Menigheden, og paa den anden Side til Kristus og Gud — en Forklarelse af Episkopatet, der uformært substitueredes for den af Apostlen prisede uovertreffelige Klarhed af det Nystamentlige Embede overhovedet (2 Cor. 3, 7—11). I denne tilsyneladende ringe Afvigelse og tilsyneladende rigtige Udvikling (saaledes tage de fleste Nyere det, som s. Ex. navnlig Rothe i hans „Anfänge der christlichen Kirche und ihrer Verfassung, I, 1837“) ligger den første Spire til Kirkens Udartning fra denne Side; uden denne Forudsætning var et Forhold mellem Biskopperne, som det fandt Sted allerede i Cyprians Dage og meget mere under Keiser Constantin og hans Sønnen, slet ikke tænkeligt.

Saaledes bleve Tilfnyttelsespunkterne til Hedenfabet mangfoldiggjorte i den første christelige Kirke; et Net blev udfastet, hvis Storhed og Rummelighed kun kan lignedes ved det, der udfastedes af Disciplene ved Søen Tiberias efter Herrens Opstandelse (Joh. 21) — i hvilket, som bekendt, den christelige Oldtid saae et Forbillede paa den store Apostoliste Folke-Dræt. Kjærligheden gjorde (som altid) opfinderisk; man var uudtømmelig i at fremstille Christendommens tiltrækkende Kraft liig en stor himmelsk Magnets, der nu strakte sig til alle Jordens Ender. Sjælens Suf og Vængsel, „den af Naturen christelige Sjæls“⁶⁾ Kamp efter Lys og Fred (som Tertullian udtrykker sig) — det Ubevidste, Mennesket i dets naturlige Tilstand, følgelig og alle Hedninger, Forborgne, hvorved det evige Lys vidner om sig selv (som f. Ex. naar Hedningene sagde: Gud veed det; Gud seer det; det lader jeg Gud raade) — Samvittigheden som et dobbelt Vidne baade om Menneskets personlige Ansvarlighed og om den, der i alle Tilfælde skal og vil kræve ethvert Menneske til Regnskab⁷⁾ — det var een af de Betragtninger, hvorved man søgte at vise, hvorlunde Christendommen laae som en stille, tilbagetrængt Hjertes Røst nær ved Enhvers Hjerte. Man gik et Skridt videre: man tog ei i Betænkning at indrømme, at, skjøndt jo Philosopherne maatte ansees som „Løgnens Udfædre (Patriarcher)“, netop fordi de i eensidige og tomme Grublerier havde forvandlet det klareste og gjort det sikreste tvivlsomt,⁸⁾ alligevel ogsaa hos dem saavel som hos Poeterne fandtes mangt et Sandheds Glimt, „ei som om de selv havde erkjendt Sandheden, men fordi Sandhedens Kraft er saa stor, at selv det blinde Dye skimter den sig fremtrængende Guddoms-Klarhed“;⁹⁾ thi det er jo det samme, som vi see i naturlige Forhold, „at stundom i Storm, naar Himlens og Havets Spor sammenblandes, alligevel ved en lykkelig Forvildelse Havnen naaes, og stundom i Mørket Indgangen eller Udgangen gribes ved en blind Lykke“.¹⁰⁾ Det var Hedninge-

6) Tertullian. de testimonio animæ, c. 1. 5.

7) Tertullian. de anima, c. 41.

8) Tertullian. de anima, c. 3.

9) Lactantii Institutionum lib. I, c. 5.

10) Tertullian. de anima, c. 2.

hjerter, der talede saa, Hjerter, der selv vare grebne af Christi Kjerlighed, selv dragne ud af Stormen ind i Havnen, og af Mørkets Irregange til Fredens Lys, saa de bedre end nogen Anden vidste, hvorledes et saadant Hjerter har det, der endnu omtumles paa Verdens vilde Hav og ei kjender sin Fred og sin Salighed, fordi det ei kjender sin Gud. I den Henseende maae vi vel tilgive disse førstefødte Sandheds Vidner, naar de, i Bestræbelsen for at opvise det forsonende, udjevrende, livgjørende Element, den himmelske Kjerlighed, der trænger sig ind selv i det jordiske Had, det himmelske Lys, der kaster sine Straaler i det jordiske Mørke, undertiden tillagde Hedenskabets ahnende Sands (navnlig Plato, der tyktes mange af dem som en sand Prophet i Hedenskabets, der uden høiere Oplysning og Øsen af Aabensbaringens Kilde ei kunde have naaet den Klarhed, der udfloemer af hans Skrifter) for Meget, og ukritisk benyttede Samlinger af Spaadomme (navnlig de Sibyllinske Bøger), der i al Fald i denne Form havde gennemgaaet flere Udviklingsstrin og vare svangrede med Jødisk-christelige Bestanddele. Selv denne Stræben efter at drage alt ogsaa blot tilsyneladende Eigeartethed ind i det ene store Middelpunkt, paa det at ligesom Himmel og Jord, ligesom Havet og Stormvindene og Ilden, ligesom Nat og Dag udraabe den Almægtiges Lov, der skabte dem, saaledes alle aandelige Kræfter skulde nødes til at lovsynge Ham, som udsender og skjenker sin Aand, saa Menneskene fødes paa ny — selv dette var jo et Vidnesbyrd om den christelige Kjerligheds dragende og overvindende Magt.

IV. Og hvad skulde Hedenskabets med al sin sandfælsige Livsfylde og Klarheden af det jordiske Liv kunne tilbyde Aanden, der higede efter Fred, der aldrig kunde slukke sin Tørst efter Sandhed af de felygravne Brønde og forplumrede Bæld, der intet Maal faae for sig, som jo ei, naar det sidste nærmede sig, maatte erkjendes for en Feberphantasi og daarlig Dromme? Hedenskabets fordrede, Christendommen gav; Hedenskabets ahnede, Christendommen skjenkede Opfyldelsen; Hedenskabets skuffede; Sandhedens Ord, udsprunget af Guds Hjerter, kunde aldrig bedrage; Hedenskabets glimrede med det udvortes Livs Gjøgleblus; her, i Christendommen, var et Paulun og en Arne,

hvor i Sandhed himmelsk Ild evindelig brændte. Dette praktiske Grundbeviis for Christendommens Sandhed — Udlægningen af Herrens Ord: „Dersom Noget vil gjøre min Faders Villie, han skal kjende, om denne Lære er af Gud, eller om jeg taler af mig selv“ (Joh. 7, 17) — førtes med en uovertreffelig Klarhed og indtrængende Kraft af de første christelige Apologeter; det var og maatte være det mægtigste Tilknætningspunkt for alle blandt Hedningerne, som med Alvor spurgte efter Sandheden. Overalt satte de Christne Sandheden, den friggjørende Sandhed, istedet for Skinnene og den forfængelige Stræben. I en sønderrevet Tid, hvis Symbol, saa at sige, den brudte Trofskab (perjura fides) var, viiste de, hvorledes den friggjørende Sandhedsaand nødvendig maatte skabe en Tro, der har overvundet Verden, og en Kjærlighed, som selv Dødens Strømme ei kunne slukke; de fremstillede et Brodersamfund, sammenknyttet, som Apostlen kræver det, ved „En Herre, En Tro, En Daab, En Gud og Fader, der er over os alle, ved os alle, i os alle“ (Eph. 4, 5—6) — et saa lifligt Billede, at selv Hedningehjerter uvilkaarlig udbrøde: „See, hvor de elske hinanden“, og een af deres største Historiefrivere i det mindste ei feilede i de to Træf hvorunder han har opfattet de Christnes Grundcharakter, i det han vidner: „Hos dem er Troen ubøielig og Barmhertigheden stedse redebøn“¹¹⁾. Man viiste hen paa den virkelige Tryghed og Sikkerhed i Livet, som Christendommen skjenkede sine Beksjendere, viiste det ophøiede Stuespil af Mennesker, der, fordi de alene ere underkastede Gud, ei ere underkastede noget Andet i Verden, som om det kunde røve dem Frihed eller Salighed. Her var en viid Mark til at føre et Beviis af Kjendsgjerninger, der maatte bestjemme Hedenskabet i det Inderste; thi hvad dette trodsede paa, var kun en Skygge eller (som hos Stoikerne) et Brængbillede af denne Aandens Kraft, som Troen alene kan give Næring. Det er det Beviis, som blandt andet Minucius Felix antyder, naar han saaledes udfordrer Hedningerne

¹¹⁾ Taciti Historiar. lib. V. Det er den Jødiske Grundcharakter, Historiefrivieren her freinstiller, da han og de fleste med ham anfaae de Christne ei anderledes end en udartet jødisk Sect.

ved at vise det christelige Liv i hele dets himmelske Glands. „De Fleste af os kaldes Fattige; det er vor Ære, ei vor Skam. Thi Sjelen, som den opløses af Overdaatighed, saaledes styrkes den ved Tarvelighed. Og dog — hvo kan vel være fattig, som ikke trænger, som ikke er griddt paa Andres, som er rig i Gud? Meget mere er den fattig, der, skjøndt han har meget, dog stedse attraaer mere. Men jeg vil sige, hvad jeg mener: Ingen kan være saa fattig som han er født. Fuglene leve uden Boeslod; Dvæget finder sin Næring fra Dag til anden, og dog ere disse fødte for os; vi besidde alt dette, forsaavidt vi ei begjære det. Derfor ligesom den, der vandrer paa en Bei, er desto lykkeligere, jo lettere han strider frem, saaledes er paa Livets Bei den lykkeligere, der gjør sig lettere ved Fattigdom, og ei sukker under Rigdommens Byrde. Alligevel vilde vi bede Gud om Midler, hvis vi ansaae dem for nyttige; sikkerlig kunde Han jo skjenke Noget, hvem det Hele tilhører. Men vi vilde hellere foragte Skatte, end holde paa dem. Hellere bede vi om Ustraffelighed, fordre Taalmodighed; hellere ville vi være gode end ødse. Men at ogsaa vi føle og lide af Legemets menneskelige Brøst, det er for os ei en Straf, men en Krigstjeneste. Thi Tapperheden styrkes ved Svagheder, og Ulykken er oftere Dydens Skole; baade Sjelens og Legemets Kræfter sløves uden Arbejdets Anstrengelse; hvorfor selv alle Eders tappre Mænd, hvilke I fremstille som priselige Exempler, ere blevne navnkundige ved deres Lidelser. Saaledes baade maa Gud hjælpe os og kan ei foragte os, fordi Han er Alles Styrrer og haver Eine inderligen kjær; men i Modgang udforsker og prøver Han hver især; indtil De den selv udfritter Han Menneskets Billie, tryk for, at Intet kan omkomme for Ham. Derfor som Guldet prøves ved Flammerne, saaledes vi ved Farer. Hvor skjønt et Skuespil er det for Gud, naar den Christne gaaer i Kamp mod Smerte, naar han rustes mod Trudsler og Piinsler og Dødsstraffe; naar han hoverer over Dødens Gny og Bødens Rædsler; naar han opreiser sin Frihed mod Konger og Fyrster; naar han alene giver efter for Gud, hvis Eiendom han er; naar han som en sand Triumfator spotter selv over den, der sælkte hans Dødsdom! Thi den har seiret, der har opnaaet det, som han kjempede for. Hvillen

Soldat vilde ei dristigere udæffe Faren, under Feltherrens Dine! Thi Ingen fik nogenfinde Belønningen, før Provestyffet var aflagt; og dog kan Feltherren ei give, hvad han ikke har; frigerste Hæderstegn kan han skjenke, Livet kan han ei forplante til evindelig Tid. Men Guds Soldat forlades ei heller i Smerten; i Døden selv seer han ei Livets Ende. Saaledes kan den Christne vel synes, men ei være ulykkelig. I selv opløste ved Ulykker hårbede Mænd til Himlen, en Mucius Scævola, der, da han havde taget feil af Kongen, vilde være omkommet i den fjendtlige Feir, hvis han ei havde opoffret sin høire Haand. Men hvor mange af Bore have ei taalt ei blot en Haand, men deres Legeme at brændes, aldenstund det endog stod i deres Magt at loslades! Og er det maaskee Mænd, jeg sammenligner ved Mucius, med Aquilius, med Regulus? Nei selv Ynglinge og strøbelige Qvinder hos os trodse ved den fra Himlen i deres Bryst udgydte Taalmodighed Korsfæstelse, Marter, Sønderflidelse af vilde Dyr, fort alle Dødsstraffes Rædsler¹²⁾.

V. Vi skulde troe, at en Skamrødme maatte, naar man læste disse udaf det christelige Livs Midte i det første Aarhundrede grebne Skildringer, bemægtige sig alle dem i vor Tid, som ved deres Færd lade haant om den christne Kamp, selv om de trodse paa det christne Navn. Men er selv dette ikke Tilfældet, møde vi selv her, naar Saarene fra Balpladsen og Märkerne paa et ustraffeligt Liv lægges frem, megen Hovedrysten, Brængen og Tvivl om Christendommens seierrige Kraft — kan det selv her ei komme til nogen alvorlig Prøve, uden man vender Ryggen til den ubeleilige Dpfordrer, og beder ham, som fordum Felix bad Paulus: „Gaf bort denne Gang; naar jeg faaer bedre Tid, vil jeg lade dig falde til mig“ (Ap. Gjern. 24, 25) — koster det selv her saa uendelig meget, at oppuste den første Kjerlighed, her, hvor dens Blod er farvet i Blod, og fremfor Alt er gjennemtrængt af Hans Blod, som er Forsoningen for Verdens Synd — er man selv her strax redebon til at foreholde Skjoldet af det „Umulige for Mennesket“, eller til at trække sig tilbage under en blot malet, speculeret,

¹²⁾ Minueii Felieis Octavius (ed. Ouzelj). p. 335—339.

drømt Overensstemmelse med Christendommens Sandhed, mens man slyder den virkelige, den praktiske, der gjør os til nye Mennesker — er selv Forargelsens Støv, som de lunkne Christne i vore Dage opfaste i Luften, meget mægtigere for de Fleste end Korsets Himmelglands, der plantedes paa Golgatha — hvor kan vi da undres over, at trods alle de Tilnyttelsespunkter, Christendommen tilbød og med fuld Modersfjerlighed udbredte, alligevel Hedenskabets Misforstaaelse og Mistydning af dens Båsen var i de første Aarhundreder ligesaa rigelig, dens Kamp mod Guds Helligdom og Christi Banner ligesaa fortoivlet, som paa den anden Side Kampen for Herren af dem, der havde seet Guds Klarhed i Jesu Christi Afsyn, var stor, seierrig, velsignet af Gud? Hvor kan vi undre os derover, naar vi lægge Mærke til, at den levende, evige Sandhed aldrig har blot een Side, aldrig blot tiltrækkende, men tillige frastødende Kraft, aldrig kommer ind i Mennesket uden en alvorlig Kamp mod hans Indlingsmeninger, mod hans Tilboieligheder og Lidenskaber, mod Alt, hvad der som Avner og Straa maa fortæres af Sandhedens Ild, mod alt det Ufrugtbare, der afbugges af Dren, som er lagt ved Træets Rod? Thi Han, som læger de sønderknuste Sjæle og kalder alle Mødige til sin Hvile, som ei vil knuse det knækkede Rør og ei udslukke den ryggende Tande, Han har et Ord, skarpere end noget tvæægget Sværd, der trænger igjennem indtil det adskiller Sjælen og Aanden, Ledemodene og Marven, og dommer Hjertets Tanker og Raad (Hebr. 4, 13). Med dette Ord skal Kampen udføres, indtil Mennesket er overvundet, og Gud er bleven ham for stærk (Jerem. 20, 7). Men er denne Kamp alle Dage lige stor med den Enfelte, størst maatte den være i det Hele, klarest maatte den træde frem, hvor som i de første Aarhundreder, Gjennemsyningen først forberedtes, og en hedensff Verden ei blot, som nu, krævede hemmeligt, men aabenbart sin Ret.

Man kunde troe, det var Christendommens ubegribelige Fremgang uden ethvert verdsligt Middel, tværtimod alle verdslige Beregninger, at det var den usynlige Fiende, der hvert følgende Dieblif havde et heelt, marvfuldt, ligesom udødeligt Legeme, naar man i det foregaaende meente at have skildt det ved

tufinde Liv — at det var dette, som bragte Romerske Hedninger til paa Liv og Død at bekjempe den fra Begyndelsen af dybt foragtede Sect. Og unægtelig havde denne Afnelse om en dunkel, uimodstaaelig Magt, der dog var Lysets selv, sin Andeel i Forfølgelserne; „Staten, skreg man, er som indesluttet af fiendtlig Bøld; Landet, de befæstede Steder, de tættebyggede Huserækker ere fulde af Christne; Mennesker af hvert Kjøn, hver Alder, hver Stand, hver Værdighed gaae over til denne Secte“¹³). Men denne Betragtning faaer først sin fuldkomne Grund, naar vi see, hvad egentlig Kamp, og Tvistepunkterne var. Det var først den sande Aabenbaring, i sit Væsen kun een, her atter ligesom culminerende i een Person, Jesus Christus, der udæffede Hedenskabets mangestaltede Guddommeligheds-Begreb og den dermed tæt sammenknyttede Menneske-Forguldelse. Det var Christendommens Universalitet — dens Grundpræg, fremgaaende af dens Gruud-Kjendsgjerning: Christi Død og Opstandelse for Verdens Liv — som dannede en uforligelig Modsatning mod Hedenskabets nationale Guds-tjenester og folkelige Guds-Aabenbarelser, det høieste Begreb, det havde fostret, der nu opfordredes til Kamp i Lyset, medens Jødedommens Vidnesbyrd i denne Henseende mere havde været et stille, forberedende¹⁴). Det var endelig den for Christdommen ueftergivelige Fordring af sand sædelig Reenhed, der maatte med Magt gjøre sig gjeldende mod den skjulte Ureenhed, imod aabenbare Laster, der adledes, ligesom i vore Dage¹⁵), ved en Glands, man ei tog i Betænkning at henføre til Guddommen selv; imod den menneskelige Dyds Egoismus. Dermed vare Kampens Sranke aabnede; lad os see, hvorledes den udførtes.

¹³) Tertulliani Apologeticus adversus gentes, c. 1.

¹⁴) Et prophetisk nemlig, ved hvilket Udvalgelses-Begrebet maatte sprænge de Sranke, som Gud kun for en bestemt Tid havde sat ved at overføre det paa et bestemt Folk og i sine Førelser med dette forberede Aabenbaringens Middelpunkt, Jesu Christi Komme i Verden.

¹⁵) Thi hvad er den af saa Mange lydelig forkyndte „Kjødets Emancipation“ andet end et Adelsbrev paa alle Laster?

VI. Naar Christendommen optraadte som forklaret Monotheisme imod den hedenske Polytheisme, saa var det ei blot Lære, der sattes mod Lære, men Liv, der sattes mod Liv. Ethvert Bidnesbyrd om den ene Gud, Himmels og Jordens almægtige Skaber, om Ham, i hvem vi leve, rores og ere — thi vi ere jo af Hans Slægt (Ap. Gjern. 17, 28) — var som en Sværdodde i Polytheismens Indvolde. Thi selve „Forvandlingen af den uforgængelige Guds Herlighed til et Billede, liig det forgængelige Menneske, og Fuglene, og de firfoddede og krybende Dyr“ (Rom. 1, 23) var jo i sin dybeste Betydning tillige en usædelig Gjerning, var oprunden deraf, at, skjøndt man vel vidste, der var een Gud, havde man dog ei priset eller takket Ham som Gud, men overgav sig til forsængelig Tragten og det egne formorkede Hjerter (Rom. 1, 21); og den uundgaaelige Folge af denne „Daarlighed“ var den, at Gud hengav saadanne Mennesker til deres Hjerters Begjeringer, til Uteerlighed, til at skjende deres egne Legemer paa dem selv, fordi de havde forvandlet Guds Sandhed til Løgn, og æret og tjent Skabningen mere end Skaberen, høiløvet i Evighed (Rom. 1, 21 ff.) Som det Gamle Testamente allerede paa mangfoldige Steder betegner al Afgudstjeneste som et aandeligt Boelskab og Horerie, saaledes maatte Bidnesbyrdet mod den hedenske Afgudstjeneste nødvendig antage en høit alvorlig, uforsonlig Charakter; thi „hvad Frændskab har vel Retfærdighed med Uretfærdighed, hvad Samfund har Lyset med Mørket, hvorledes stemmer Kristus med Belial“ (2 Cor. 6, 14. 15)? Og skjøndt man ei med Kjodhænder eller Dixer nedbrød Gudernes Altre — netop Bidnesbyrdet om „den ubekjendte Gud“, selv om han havde sit Altar nogetsteds (som i Athen, Ap. Gjern. 17, 23), var derfor nok til at udæffe enhver hedensk Jølelse og Id, fordi denne Grundsandhed var paa det nøieste sammenslynget med Aabenbaringens øvrige Sandheder, fordi man ei kunde alvorlig be- skjende Gud som Skaber, uden tillige at troe paa Ham, „som skal domme Jordens Kreds med Retfærdighed paa den af Ham satte Dag“ (Ap. Gjern. 17, 31). Hvert Skridt til at levende- gjøre den naturlige Religions Grundsandheder var et Skridt ind paa Christendommens Gebeet; skulde der gjøres Alvor af

Samvittighedens uforfrænkkelige Vidnesbyrd, saa maatte man vise Hedningerne, at denne „i Hjertet skrevne Lov“ nødvendig viiste hen paa den Gud, som aabenbart skal domme det Forborgne uden Persons Anseelse, saa her er ingen Forskjel mellem Jøder og Græker, men de, som have syndet uden Lov, de blive fortabte uden Lov (Rom. 2, 5—15). Naadestolen i Christi Blod maatte forklares selv af Lovens Forkyndelse; Himmel og Jord maatte forherlige den Guds Salvede. Hedningerne vare mere end udvortes, de vare aandelig beleirede og indsluttede paa alle Kanter. — Dertil kom den Blusel, et Hedningehjerte maatte føle ved at tænke, al deres Forfæd og al deres Tragten havde været forgjeves; Naaden, den frie Naade, der jo unægtelig tilbødes Alle, skulde afgjøre Alt. Det græmmede og ærgrede dem at høre, at nu Piger og Karle, ja Qvinder og uforstandige Børn i den christne Forsamling skulde have mere Lys over Guddommens sande Væsen, mere Sikkerhed paa Livets Vej, end de meest oplyste hedenske Philosopher — naar de maatte høre, for at bruge et Tertulliansk Udtryk, som fører os lyslevende ind paa Kamppladsen: „Hvad har vel Thales, hiin Fyrste blandt Naturphilosopherne, kunnet berette Croesus, der frittede ham derom, med Visshed om Guddommens Væsen, uden han udbad sig en Betænkningstid efter den anden, og tilsidst maatte indrømme, han vidste Intet derom? Hver christelig Haandarbejder har fundet Gud, og viser Ham, og kan i Gjerningen angive Alt, hvad man spørger efter angaaende Gud; skjøndt Plato forsikrer, at Universets Frembringer ikke let findes, og at det er ligesaa vanskeligt, naar man har fundet Ham, at udlade sig derom for Alle“¹⁶). Thi i Hedenskabet maatte Sandheden eller det Glimt deraf, man skintede, tage sin Tilflugt til „Mysterier“; her, i Christendommen, kjendte man kun een „Gudsfrøgtighedens Hemmelighed“ (1 Tim. 3, 16), og hver, som havde hørt den i Dret, forkyndte den paa Tagene. — Det kunde nu heller ei være andet, end at, hvor Grundbetragtningen af det Guddommelige var saa forskjellig i Roden, der maatte overalt praktiske Conflicter træde frem. For Hedningen havde det intet Anstøde-

¹⁶) Tertulliani Apologeticus, c. 42.

ligt, at udraabe Mennesker som Guder og tilbede dem som saadanne; for den Christne var det en Afgudstjeneste, at strøe en Haandfuld Virak for Keiserens Billede; hellere end at fornægte sin Skaber og Forløser, lod han sit Liv¹⁷). Siin Forgudelse af Menneskekraften, Hedenstabet's egentlige Blomster og Spidse, maatte nødvendig af den alvorlige og ydmyge Gudstilbeder dømmes som et Satans Paafund: saa redbon Medlidenheden var med den dybeste og beklageligste af alle Forvildelser, saa ubøieligt maatte Vidnesbyrdet derimod være, saa man selv ikke tog i Betænkning at udtale og i Apologien for Christendommens Sandhed¹⁸) at fremsætte det som en vitterlig Sag: at Hedningenes Guder vare Dæmoner. Det var jo i den Christnes Mund slet intet Andet end en praktisk Slutning af de Ord, hvormed Apostlen Johannes slutter sit første Brev: „Jesus Christus er den sande Gud og det evige Liv. Mine Børn, vogter eder for Afguder“ (1 Joh. 5, 20. 21)! Thi den ægte Kjerlighed viser sig som aldeles uforsønlig med Løgnen; den elsker kun Sandheden og glæder sig kun ved den (1 Cor. 13, 6).

VII. Men var fra denne Side Kampen uundgaelig og maatte blive des haardere, jo mere det naturlige Menneske vaander sig ved at give Slip paa, hvad der smykker „Kjød og Blod“, der ei kunne arve Guds Rige, med Aandeligheds Farve, saa var den fra den anden ovenfor betegnede endnu haardere; i det mindste strakte den sig her ud over et endnu videre Livsgebeet. Alle hedenste Religioner vare ei blot i deres Rod pantheistiske og i deres Udvikling polytheistiske, men tillige, saasnart de gjenemtrængte Folket, Statsreligioner; det Nationales Forherligelse som saadant¹⁹) blev deres Maal. Det Fædrene-

17) „Vi bede“ — sagde de Christne, naar de anklagedes som Majestætsranere — „for Keiseren til den evige, sande, levende Gud. Men kun derfor er Keiseren os stor, fordi han er mindre end Himmelen. Gud kalder jeg ikke Keiseren, fordi jeg ikke kan lyve, og ikke vil spotte Gud“. Tertulliani Apologeticus, c. 30. 33.

18) Som hos Justinus Martyr, Theophilus, Athenagoras, Hermias og andre af de ældste christelige Apologeter.

19) Ei som hos Jøderne, hvor Folkebegrebet blot var et Gjennemgangspunkt, og Abrahams, Isaaks og Jakobs Gud stod ei som et Tanke-

arvede traadte her frem med et Fromheds og Taknemmeligheds Sfin, der nødvendig maatte hendrage Mange. Paa denne Jordbund netop var denne eller hiin Cultus opstaaet, eller en fremmed bleven fædrelandsk; Alle, der elskede Fædrelandet, syntes det, maatte elske den nationale Gudsdyrkelse som Blomstret af hele Folkets Udvikling. Ogsaa det kunde ingen Hindring lægge i Veien, at mange fremmede Guder senere indførtes; Friheden i Dyrkelsen holdt Mangfoldigheden i Ægthed, og det Romerske Verdensherredømme syntes at forherlige sig selv netop ved et saadant „Panthæon“. Hvor Joden stødte paa, der tyktes man sig hensat i et helligt Fortidsminde, desto ærværdigere, jo flere Slægter vare gaaet forbi det; snart var det Menneskehedens Velgjørere, man feirede, Opfinderne af Kornets, af Vinens Dyrkning, snart store Ideer, der her havde antaget legemlig Form, man sværmede for. Og alt dette var indefluttet, var baaret af Folkets Aand, der havde tilegnet sig det²⁰).

Hvor menneskefiendt, hvor stormende mod Nationaliteten syntes ei Christendommen her at optræde og alle Tilknættelsepunkter som paa eengang brustne! Thi hist, i Hedenskabet, kjendte man vel og en Universalitet, men kun en saadan, der fandt sit Udtryk i Nationalformen; her, i Christendommen, maatte alle Nationalformer, forsaavidt de vilde fremstille en eiendommelig Religions-Udvikling og Bestand, og med dem al anden blot menneskelig Adskillelse, brydes, for at det Huus paa Herrens Bjerg kunde vinde Plads, som efter Prophetens Syn alle Nationer i de sidste Dage skulde valse til (Jes. 2, 1 ff.), for at det aandelige Huus, det kongelige Præstedømme kunde oprettes, af hvilket alene rette Offere kunne frembæres, der ere Gud velbehagelige ved Jesum Christum (1 Petr.

---

foster, om og det højeste, men som den levende, aabenbarede Gud, hvilken Himmel og Jord ei kunde fatte. Intet er daarligere og sårkere end de sidste Dages rationalistiske Betragtning af det Nationale i Jødedommet.

²⁰) Der skal en dæmonisk Begeistring til, i vore Dage at finde netop denne Ethnicisme Gud værdig. En saadan har unægtelig henrevet Digteren, ellers en ærlere Natur, da han skrev det bekjendte „Die Gotter Griechenlands“.

2, 5—9). Det er ei blot Paulinst, men Christendoms-Være, et Banner, der opfastedes overalt, hvor Christendommen kom frem: „Her er ikke Jøde eller Græker, her er ikke Træl eller Fri, her er ikke Mand eller Kvinde; thi I ere alle Een i Christo Jesu“ (Gal. 3, 28). Og naar den samme Apostel forklarede denne Oplosning af det enkelt Nationale, for at det kunde sammen-smelte med Guds Folk, i den christne Kjerligheds Straaleglands, naar han, og viselig alle hans Apostoliske Medarbejdere, opstillede det som Normen for den christelige Praxis, at blive for Jøderne som en Jøde, for at vinde Jøderne, og for dem, der vare uden Lov, som uden Lov (dog i Christi Lov), for ogsaa at vinde disse, at blive for de Skrøbelige som en Skrøbelig og Alt for Alle, for kun allesteds at gjøre Nogle salige (1 Cor. 9, 20—22) — saa kunde dog Meningen aldrig være den, at opoffre det Mindste af den Christendommens Universalitet, som laae i Forsoningsværket selv; og intet Hedningehjerte, om det endog misfjendte den guddommelige Kjerligheds Nedladdelse til den menneskelige Svag-
hed, kunde misfjende, at Maalet var dog det, at indlemme Alle i det Ene, for at gjøre dem alle deelagtige i den Ene, i Guds Søns Død og Liv. Med eet Ord: Christendommen maatte, ifølge sit eiendommelige Væsen optræde som en Fremmed i Hedningeverdenen, hvis Indgang og Udgang, hvis Tro og Forsagelse, hvis Glæde og Sorg i lige Maade blev misforstaaet; den maatte med Nødvendighed antage Kosmopolitismens Charakter, og dette Begreb — Verdensborgerligheden formedelst Borgerstabet i Gud — er det dybeste, Christendommen har ud-talt med Hensyn paa alle udvortes Forhold.

Intet møde vi hyppigere hos de christne Skribenter fra de første Aarhundreder end Udtrykket af den Bevidsthed, som alle-rede fandt Ord i Davids Mund: „Jeg er begge Dele, Herre, din Fremmede og din Borger“ (Ps. 39, 13). Sin store Forsvarstale til Romerrigets Styrere begynder Tertullian ganske som i Sørgeklæder; han forlanger ei mere, end at Sandheden maa selv ad de tause Bogstavers hemmelige Bei komme for Dommernes Dren. Thi „Christendommen selv“, siger han, „har Intet at afbede, hvad dens egen Sag angaaer, fordi den ikke undrer sig over sit Lod. Den veed, at den lever som en

Fremmed paa Jorden, og udenfor Hjemmet er det jo let at finde Fiender. Den erkjender, at den har sin *Æt*, sit *Sæde*, sit *Haab*, sin *Gunst* og *Bærdighed* i Himmelen; det *Æneste*, den stundom vilde sætte *Priis* paa, er, at den ikke ufsendt maatte fordommes" ²¹⁾). Den samme indvortes *Bevidsthed* af sit *Udspring* og sin *Udførelse*, der hos jordiffindede *Mennesker* let faaer *Stin* af *Stolthed*, udtales i de herlige *Ord* af *Justinus Martyrs* ²²⁾ *Brev* til *Diognetus*: „For at sige det kort, hvad *Sjelen* er i *Legemet*, det ere de *Christne* i *Verden*. *Sjelen* er udspreedt gjennem alle *Legemets* *Lemmer*, de *Christne* gjennem alle *Verdens* *Byer*. *Sjelen* boer i *Legemet*, men er ikke af *Legemet*. *Saa* boe og de *Christne* i *Verden*, men ere ikke af *Verden*. Den usynlige *Sjel* er stillet som paa *Bagt* i det synlige *Legeme*. *Saaledes* kjendes de *Christne* og, saalænge de blive i *Verden*: deres *Gudsfrygt* (deres *aandelige* *Bagt*) forbliver usynlig. *Kjødet* hader *Sjelen* og strider mod den, skjøndt ingenlunde forurettet af den, alene fordi det formenes at følge sine *Lyster*. *Saaledes* hader *Verden* de *Christne*, skjøndt ikke forurettet af dem, fordi de modsætte sig dens *Lyster*. *Sjelen* elsker *Kjødet* og *Lemmerne*, skjøndt de hade den. *Dgsaa* de *Christne* elske deres *Fiender*. *Sjelen* er indesluttet i *Legemet*, men dog er det den, der sammenholder og bevarer *Legemet*. *Dgsaa* de *Christne* ere indesluttede i *Verden* som paa en *Bagt*, men det er den, som bevare *Verden*. Den udødelige *Sjel* boer i det dødelige *Paulun*. *Dgsaa* de *Christne* have *Hytter* i det *Forgjængelige*, ventende *Uforgjængeligheden* i *Himlen*. *Sjelen*, berøvet de sandfelige *Nydelsers* *Fylde*, vinder i *Kraft*. *Saaledes* og med de *Christne*, der, trængte og ydmygede *Dag* for *Dag*, vore i *Tal* og *Styrke*. *Paa* en *saa* udmærket *Plads* stillede *Gud* dem, hvilken de paa ingen *Maade* kunne eller bør opgive" ²³⁾).

Hvad skulde *Hedningene* sige til dette overvættets *Begreb* af

²¹⁾ Tertulliani Apologeticus, c. 1.

²²⁾ At det virkelig er af *Justinus Martyr*, tør vi efter de seneste *Undersøgelser* af *J. C. E. Otto* (de epistola ad Diognetum. Jen. 1845), hvis *Resultat* jeg ubetinget ifstemmer, med fuldkommen *Sikkerhed* antage.

²³⁾ Justini Martyris Epistola ad Diognetum, c. 6 (ed. Benedict.)

en Verdensborgerlighed, der forholdt sig som Sjelen til alle Borger- og National-Samfund, af et Guds Folk midt mellem alle Verdens Folk, usynligt erobrende, usynligt bevarende, fjendt synligt hadet og forfulgt? Nu først forstaae vi den ellers ubegribelige Beskyldning, man udstodte mod dem: „Had mod Menneskeslægten“, forstaae, hvorledes den fiint selende og skarpt dommende Romerske Historiefriker, Tacitus, kunde optage dette som det tredie Grundtræk i de Christnes Charakter. Han dømte som alle Hedninger fra Nationalitetens Standpunkt. Vi forstaae det end klarere, naar vi lægge Mærke til, hvorledes denne christelige Kosmopolitisme nødvendig maatte føre til en skarp og retfærdig Adskillelse mellem Kirke og Stat. Hele Romernes „borgerlige Theologie“ var styrtet overende ved et Udsagn som dette af Tertullian (hvormed han, som med alt Dvrigt i sin herlige Forsvarstale søgte at bringe Sagen til endelig Døjgjorelse): „Vi, som ere kolde mod al Krens og Bærdighedens Hebe, have ingen offentlige Sammenkomster, som Eders, behov; Intet er os mere fremmed end Statsforvaltningen. Vi erkjende kun een Republik af alle Mennesker; det er Verden“²⁴⁾! En saadan „fremmed Aand“ kunde Hedningene selv ikke taale; hvor saadanne Grundsætninger traadte dem imøde, der blev det Balgsproget: „J have ei Ret til at eristere“²⁵⁾.

VIII. Endelig skjærpedes Modsetningen til det Yderste ved den aabenbare Krig, som de Christne maatte føre mod al finere og grovere Usædelighed — ikke som om de ansaae dette for mere end den naturlige Følge af Bortvendtheden fra den levende Gud, men fordi netop i disse Conseqventser den hedenste Polytheisme feirede sin Triumph som Frihedens Religion, som den, der lod al menneskelig Stræben vederfares lige Ret. Hvad i vore Dage gaaer under Navn af „Rjødets Emancipation“, et nyt praktisk Hedenskab efter den største Maalestof, det var dengang for Hedningerne en hævdet Ret, og Christendommen dem ogsaa fra denne Side et Brud paa den naturlige Frihed. Man veed, at

²⁴⁾ Tertulliani Apologeticus, c. 38.

²⁵⁾ „Non licet vobis esse“. Tertulliani Apologet., c. 4.

selv Gudelæren misbrugtes til at smykke de skjændigste Laster, at al Kjædslyst og Drensløst og hoffærdigt Levnet søgte og fandt desaaarsag let Tilgivelse, ei blot fordi det var den raadende Livs-
 praxis, men fordi det, hvad Hedningerne kaldte Guds-tjeneste, ei kunde forrettes uden at prostituere Menneskelighed og Sædelig-
 hed²⁶). Det var i Sandhed saaledes, som et ofte anført Vidne siger: „*Toilesløsheden gjaldt for Urefrygt, Anledning til Fylderie og Uderlighed kaldtes Religion, den offentlige Skjændsel betragtedes som offentlig Uere*“²⁷). Hedenskabets Mørke var et dæmo-
 nisk Mørke, en „Død i Synden“, som Apostlen (dog ei alene med Hensyn derpaa) udtrykker sig (Eph. 2, 5). Mod saadanne Udbrud af den raadende Syndighed, saadanne praktiske Bespot-
 teller af det Hellige kunde Christendommen ei gaae blot forsvars-
 viis til Bærk. Enhver Christen var ved sin Forsagelse i Daab-
 en forpligtet til ei blot at slye, men af al Magt at bekjæmpe „Djeveln, og hans Gjerninger, og alt hans Væsen“. Herrens Ord, som lød i Forsamlingerne, bestrev de sande Tilbedere, der engang skulde arve Uforgjængelighedens Krone, med disse Udtryk: „Salige ere de Rene af Hjertet; thi de skulde see Gud“. Alt fra Apostlenes Dage blev det almindelige Tilraab til alle de For-
 vildede, i hedensk Uteerlighed Nedsjunktne: „Timen er kommen, at staae op fra Sovne; altestersom vor Frelse nu er nærmere, end da vi troede. Natten er forgangen og Dagen kommen frem. Saa lader os aflægge Mørkets Gjerninger og iføre os Lysets Vaaben; lader os vandre ærbart som om Dagen, ikke i Fraad-
 ferie og Druffenskab, ikke i Løssagtighed og Uteerlighed, ikke i Riv og Had; men ifører eder den Herre Jesum Christum, og pleier

²⁶) Dertil hørte fornemmelig Phallophorierne ved Bakchustjenesten, lig-
 nende Optog ved Thesmophorierne, ved Kybeles Tjeneste, Altrene og
 Templerne for Venus vulgivaga o. s. v., Ting, som selv de alvor-
 ligere blandt Hedningene vendte sig med Afsky fra. Al Naturtjeneste
 maa, paa den bevidste Livsstandpunkt, ende med Uteerlighed. Jof.
 over dette Punkt den lærerige, dygtige Afhandling af Tholuck:
 „Ueber das Wesen und den sittlichen Einfluß des Heidenthums, be-
 sonders unter Griechen und Römern“ (i Meanders Denkwürdig-
 keiten aus der Geschichte des christlichen Lebens I, 1. S. 143 ff.)

²⁷) Tertulliani Apologeticus, c. 35.

Regemet, dog ikke til Geilhed" (Rom. 13, 11—14). Og jo mere udbredt og levende Kampen mod Hedenskabet blev, desto stærkere klang hiin Basnes Lyd. Paa de smfndtligste Steder maatte Hedenskabet angribes; dets indvortets Juulhed maatte aabenbares, som Apostlen uden Sky paa hiint og paa saa mange andre Steder (s. Ex. Rom. 1) gjorde det. Saa smerteligt det var for Hedningene at høre, naar de klagede over, at den offentlige Næring og Livets Lyst og Frodighed leed under de Christnes Færd, saa maatte det dog aabenlyst vises, hvad Grund hiin Anklage havde, som Tertullian blandt andre gjør i følgende Ord: "Jeg vil sige det ligefrem, hvilke der i al Fald kunne beklage sig over de Christnes Ufrugtbarhed. Det er først Koblerne og de, som holde offentlige Fruentimmer, Badeopvarterne i Bordellerne; dernæst de leiede Snigmordere, Giftblan-derne, de, der omgaaes med magiske Kunster; endelig Sandsigerne, Tegntyderne og Stjernetyderne. Sandelig, at vi ere ufrugtbare for disse, det er vel en stor Frugt"²⁸⁾. Men ogsaa fra den anden Side, naar Spørgsmaalet blev om Dyds-Begrebet, som hedenske Vise opstillede, om at prøve det efter Aandens Maalestof (følgelig efter Drifternes Rod og Maalets Klarhed og Sifferhed) maatte den uundgaaelige Kamp blive ligesaa svær. Thi de Christne maatte fordre og fordrede en sand Dyd, opvældende af Hjertets Rod, der ydmygede, ei opblæste Mennesket, der ei var en Frugt af egen Indbildning, men Aandens Gjerning, som fornyer os, der ei blot frydede ved sit Skin, men gavnedes ved sin Frugt, der ei lod det sædelige Menneske blive flæbende med sine Tanter ved Jorden, men opløstede ham til Himmelen, til al Fuldkommenheds Maal og evige Kilde. De maatte fordre en Kjerlighed, ligesaa dyb, som inderlig og selvfor-nægtende i sit Væsen, udstrømmet af det Bæld, som Apostlen angiver med de Ord: "Lader os elske Gud; thi Han elskede os først" (1 Joh. 4, 19); de maatte skarpt stille mellem den bolerisse Kjerlighed, der kun mener, kun sigter til sig selv, og den, som fuldendes ved Opoffrelse, ved Taalmod; ved et himmelsk Sind, den, ifølge hvilken den Christne kan og skal elske sine

²⁸⁾ Tertulliani Apologeticus, c. 43.

Fiender, velsigne dem, som forbande ham, gjøre vel mod dem, som hade ham, bede for dem, som fornærme og forfølge ham (Matth. 5, 44). Kan vi undre os over, at midt paa den støvede, hede Kampplads, hvor det gjelder Mand mod Mand og Bryst mod Bryst, saadanne Udtryk ere adlede hos de thristelige Apologeter, som disse hos Lactantius, hvormed han udfordrer Cicero, den brammende Wiisdomslærer: „Hvi vil du ei hellere, hvis du har nogen Kraft, forsøge paa, at gjøre Folket viist (hvis Gudstjeneste du erkjender ingen Betydning har)? Sandelig, det var en værdig Mark, hvor din Beltalenhed kunde forsøge alle sine Kræfter. Thi det er jo ikke at frygte for, at ved en saa god Sag Talen skulde glippe dig, du, som ofte har forsvaret slette saa fjælt og fyldigt. Men jeg kan tænke, du frygter Socrates' Fængsel, og derfor vover du ei at paatage dig Sandhedens Forsvar. Dog du burde jo, som en Wiis, foragte Døden. Og visselig var det meget smukkere, at du døde for gode, end for slette Ords Skyld: ei kunde dine Philippiske Taler have bragt dig mere Roes, end hvis du havde adspredt Menneffeslægten's Bildfarelse, og ved din philosophiske Granskning bragt Menneffene til sund Forstand“²⁹⁾.

IX. Saaledes stod Kampen mellem Christendommen og Hedenskabets i de tre første Aarhundreder, saaledes var det med de tiltrækkende og med de afstødende Kræfter. For Menneffesøine maatte det synes, som disse ei blot holdt hine Egevægten, men langt overveiede dem. Derfor opstaaer her Spørgsmaalet: hvad det alligevel var, der gav Christendommen en ublodig Seier og fæstede dens Throne i Hjerterne, medens alle Blodstrømme af Modstanderne vare spildte for deres Sag, og dog opbevarede af den, for hvis Dine Hans Helliges Død er dyrebar (Ps. 116,

²⁹⁾ Lactantii Institutiones, II, 3. Lactantius viser her paa en aldeles udmærket Maade, hvor inconseqvent den hedenske Philosoph og Taler var ei blot i sin Praxis, men ogsaa i sin Tankegang. Thi i det han erklærede Wiisdommen for det Høieste, vilde han dog ei gjøre Wiisdommens Frugt, og idet han formelig perfisslerede den hedenske Døvertroe, var han selv hildet i samme. — Endnu langt skarpere og paa en Maade blodigere er Ironien hos Hermias (i hans „*διασπίγ-
μος*“ eller Spottetale over de hedenske Philosopher).

15). Thi det kunde jo Ingen falde paa at mene, at det var Constantin den Stores Erklæring for Christendommens Sag (312), der afgjorde Tingen, at det var dette Banner, hvorunder Christendommen vandt; eller hvis Nogen for Alvor i denne Betydning kaldte ham „den første christelige Keiser“³⁰⁾, da vilde en saadan dermed kun tilfsjendegive, at han intet Begreb havde om den „første Kjerlighed“.

Hvor kunde vi som Christne eet Dieblif tvivle om, hvo Seiervinderen var, og hvilken Seier det var, som ingen jordiff Krone eller Feltherre havde behov! Han selv, som stred i de Christne, Han var Seiervinderen: Faderen med Sønnen og den Hellig Aand; det store Slag, der udførtes, var Stadfæstelsen af de Johanneisse Ord: „at den, der er i os, er større end den, der er i Verden“ (1 Joh. 4, 4). Denne Betragtning, uden hvilken Jorden og Himlen vilde mangle sin evige Grund, er grundlagt for Wonerne og gaaer tilbage i Guds evige Væsen. Thi Gud kan ikke fornægte sig selv (2. Tim. 2, 13); Han kan ikke fornægte sit Ord; Han kan det i intet Tilfælde, og kunde det allermindst der, hvor det gjaldt dens Væ, der alene søgte sin Faders Væ, dens Forherligelse, hvis Liv og Dod alene var henvendt paa Faderens Forherligelse. Med samme Visshed kunde Herren forsikre Jøderne: „Hvis jeg ærer mig selv, da er min Væ Intet, men det er min Fader, der ærer mig, om hvem I sige: Han er eders Gud“ (Joh. 8, 54), kunde i den store ypperstepræstelige Bøn bede: „Herliggjør mig nu, Fader, med den Herlighed, som jeg havde hos dig, før Verden var“ (Joh. 17, 5) — som Faderen selv fra de hoi Himle vidnede: „Jeg har herliggjort Ham, og skal atter³¹⁾ herliggjøre Ham“ (Joh. 12, 28). Det var Guds Væ og Intet mindre, det

³⁰⁾ I det mindste kan Philippus Arabs og hans Søn og Medregent den yngre Philippus, (250) ogsaa gjøre Krav paa dette Navn i en vis Henseende. See: Eusebii Historia ecclesiast. lib. VI, c. 34; Orosii Historiar. lib. VI, c. 20; Baluzii Miscellanea, T. II, 124.

³¹⁾ Dette „atter“ (πάλιν) gaaer aabenbart paa Kirkens Kamp fra Jesu Himmelfart af, ligesom det Første paa Christi jordiffe Liv fra Hans Daab ved Jordan af.

gjaldt om i Christendommens Kamp; derfor maatte den udføres til Seier; det var et Led af den store Verdensplan, som allerede var lagt i det Gamle Testamente, og som Gud aabenbarer med de Ord: „Sæt dig hos min Høire, indtil jeg lægger dine Fjender til dine Fødders Fodskammel. Efter din Seier skal dit Folk villig offre dig i Hellighedens Smykke; dine Børn skulle sødes dig som Dug af Morgenroden. Herren har svoret, og det skal ikke angre Ham: Du er en Præst evindeligt efter Melchisedeks Ordning“ (Ps. 110, 2—4). Og denne Plan skulde netop med Magt sættes i Værk, som alt dette Sted tilkjendegiver, efter Christi Seier; „naar Hans Sjel har arbejdet“, siger Gud hos Propheten, „da skal Han see sin Lyft og have Fylden; derfor vil jeg give Ham den store Mængde til Bytte, og Han skal have de Stærke til Rov, fordi Han har givet sit Liv i Døden, og er regnet liig Misgjerningsmændene, og har baaret Manges Synd, og har bedet for Overtræderne“ (Jes. 53, 11. 12). Men Faderens Villie mødte Sønnens Lydighed og Villie; det var dennes Forjættelse, da Han stod for Dødens Porte: „Naar jeg bliver ophøiet fra Jorden, saa vil jeg drage dem alle til mig“ (Joh. 12, 32), og atter, da Han gik ind i Dødsens Liv: „See, jeg er hos Eder alle Dage indtil Verdens Ende“ (Matth. 28, 20).

Og som Seiervinderen var, saaledes var Seiren. „Thi Alt, hvad der er født af Gud, overvinder Verden, og vor Troe“ (den Hellig Aands Gjerning i os) „er den Seier, som har overvundet Verden“³²⁾ (1 Joh. 5, 4). Skriften kalder Troen og hele Troeslivet „en lille Kraft“, men som dog er saa mægtig, at Herren ved den vil bevare Sine for den Fristelsens Time, som skal komme over hele Verdens Rreds (Aabenb. 3, 8. 10). Saa er det, og saa viiste det sig grandgiveligt at være i Christendommens første Kampdage. Intet Andet var det, der skaffede Seiren, end de Christnes forborgne Liv med Christo i

³²⁾ Høist betydningsfuldt sætter Apostelen her Præteritum. Fordi vor Troe har overvundet, overvinder den; thi Christus, i hvem Troens Gjenstand var incarneret, og som har overvundet Verden, er netop derved vor Troes Begynder og Fuldender (Hebr. 12, 2).

Gud" (Col. 3, 3), og hvad der hermed staaer i Forbindelse, at man lever sig ind i Christendommens Grundsandheder, saa Christus selv, Hans Lidelsers og Hans Opstandelses Samfund, erfares af os (Phil. 3, 10. 11), saa man gjør den faste Troes=Slutning: "Doe vi med, saa skulle vi leve med; taale vi med, saa skulle vi herske med" (2 Tim. 2, 11. 12) — intet Andet, end at man umiddelbar praktisk paa denne Maade „gjør Faderens Willie" (Joh. 7, 17), der sendte Sønnen, for at Verden skulde saliggjøres ved Ham; end at man giver alle Livsforhold Præget af denne hele Menneffet forvandlende Troe; end at man tilsidst mærker med Propheten, man kan ei andet, det bliver i vort Hjerte som en brændende Ild, der er indesluttet i vore Been (Jerem. 20, 9), og med et senere Sandhedsvidne (som vi med Rette ære, fordi Gud har æret ham) siger: „Her staaer jeg, Gud hjælpe mig, jeg kan ei andet". Det var det, som gjorde disse første Christelige Kjemper uovervindelige i Døden; det var den trefoldige Snor, hvormed Christendommen omspændte Verden, og lagde den til Hans Fodder, hvis Navn er høiløvet i Ewigheid. Alle jordiske Midler affhyedes af dem, der havde lært, at Christi Rige er ikke af denne Verden.

Men det var „et forborgent Liv med Christo i Gud". Som naar man langt borte fra, siger Augustin, seer en Tærffelo, og troer, det er lutter Avner, der flyve om, men, naar man kommer nærmere og seer skarperne til, finder Korn³³⁾, saaledes var det ogsaa her: de egentlige Kjemperne og Seiervindere vare saadanne „forborgne Korndynger", som Herrens Dine alene saae. Det var, som om den „lille Kraft" endnu, betragtet imod Massen af Avner, skulde formindskes. Døsto herligere viser sig dog Herrens Kraft i de Svage, i dem, hvilke Guds Ord betegner som de „Stærke, Han skulde have til Rov."

Et saadant Korn, i hvilket Herrens Liv kom til Væxt og Frodighed, een af disse Stærke, hvis Svaghed Herren forvandler til Kraft, saa de fuldkommes i Skrøbelighed, var den store Biskop og Martyr Cyprian, hvis Liv vi nu skulle beskrive. Christendommens Kamp med Hedenskabet var da endnu i fuld

³³⁾ Augustini Sermo 311, 10.

Que; alle de Træf af den, vi have erkjendt for almindelig bestemmende, ville atter vise sig for os i fuld Glæds.

X. Thascius Cæcilius Cyprianus var født i Carthago, formodentlig paa Grændsen af det andet og tredje christelige Aarhundrede. Af fornem Byrd (thi hans Fader var Senator) gif han den sædvanlige Bei, som Romere og Afrikanere, der tragtede efter høiere Dannelse og borgerlig Indflydelse, sloge ind. Rhetoriken, i hvilken han gav Underviisning, var hans Stolthed, hans praktiske Hverv Advocaturet. Alt Dyrigt udfyldtes af det sandfelige Liv. En yppig Livsnydelse rakte den videnskabelige Stræben Haanden; af hvad Omfang den sidstnævnte var, bevidne ogsaa hans christelige Skrifter. Det gif ham, som det er gaaet saa Mange, af Herrens Naade senere Grebne, at de tidligere Trin, skøndt i Verdens Tjeneste, ei vare spildte for Guds Huus, forsaavidtsom meget af det Erhvervede kan omsendes til aandeligt Brug. Derfor, siger Hieronymus treffende, lod Gud ham berige sig med alle Ægyptens Skatte, for at han kunde naae en Høide som Libanons Cedre og forherlige Guds Tempel og Stedet, hvor Hans Fødder staae³⁴). Men hvad det første angaaer, hans Nedsænkelse i Verdens Lyster, saa er det, hvad Gregor af Nazianz beretter derom, at han nemlig skulde have lagt sig efter magiske Kunster og ved disse søgt at vinde en christelig Jomfrues, Justinas, Kjerlighed³⁵), uden Tvivl kun en udsmykket Opfindelse, beregnet paa at vække en Interesse for Helten, han paa ingen Maade trænger til — som da hele Fremstillingen hos hiin Stribent er i betydelig Grad opsminket³⁶).

³⁴) Hieronymus in Jes. 60, 13. 14. (Opp. ed. Bened. repet. T. IV. 591).

³⁵) Dette skal naturligtvis tillige have været Haandgrebet, hvorved Herren viiste Cyprian hans forsængelige Jd; thi Jomfrueu skal have slyet til Gud, til Jomfru Maria, til Fasten og Ligger paa den bare Jord, „fordi Gud ei æres ved Noget saameget som ved Legemets Spærgelse“; og Cyprian, da han fornam den større Kraft, „slyede til Jomfruens Gud som Saul til Davids Cithar“. Gregorii Nazianzeni Oratio 18 (Opp. ed. Billii, T. I, 278—280).

³⁶) Denne Udsmykken af de Helliges Liv til det Romanagtige var allerede stærk i Mode i den Græske Kirke ved Udgangen af det fjerde

Lør vi slutte af hele Anden i Cyprians Skrifter, af den dybe Ruelse, der aander i hans Betragtning, den Jil, hvormed han løber efter Maalet, saa har det ei været enkelte, men mange Bink, hvorved Gud søgte at drage ham til sig — saa var ogsaa han een af dem, om hvilke Herren med Rette siger: „Du har gjort mig Arbeid i dine Synder og Møie i dine Misgjerninger“ (Jes. 43, 24). Det var ei andet muligt, end at christelige Forhold og Bidnesbyrd, skjøndt dybt foragtede, paa mange Maader havde fremstillet sig for ham og talet til ham, endog han ikke vilde høre eller see. Det var ei blot Haandværksfolk, Bønder, Uærde, men Mænd af den ridderlige og Senator-Standen, smykfede, som han selv, med Dannelse og Ære for Verdens Dine, der nu i Carthago bekyndte Christum den Korsfæstede³⁷⁾. Meget Lys og Salt var overhovedet udspreedt i den Africanske Kirke³⁸⁾. Den største blandt alle Latinske Kirkeskrivere (ogsaa Cyprians Forbillede)³⁹⁾, den uforlignelige Tertullian, havde her vidnet, og vidnet netop paa en Maade, hvorved baade Christendommens overvættens Herlighed og Hedenskabets Mørke i lige Grad oplystes.

Arhundrede. Og det var endda ei det Børste, men at de funde moralske Grundfætninger (som vi ogsaa see af det anførte Sted hos Gregorius Nazianzenus) i samme Maade sygnede, og megen Overtro fostredes ved Siden af den sande Troe. Det er overalt utroligt, hvormegen ogsaa ethist Kritik disse Vitæ Sanctorum, skjøndt saa ofte bearbejdede, udtræve, og hvor sjældent et klart, talende Billede træder os imøde i saadanne Fremstillinger.

37) F. Münter har i sine udmærkede Undersøgelser over den Africanske Kirkes ældste Tilstande oplyst dette ei blot af Tertullians bekyndte Bidnesbyrd, men af et overseet 'Carmen incerti auctoris'. Det er næppe overdrevet, naar hiin lærde Forfatter gjetter, at Antallet af de Christne i Carthago ved Udbruddet af den Deciste Forsølgelse udgjorde henved 20,000. See: Münter i *Primordia ecclesiæ Africanæ* (Hafn. 1823), p. 20.

38) Den videnskabelige Dannelse var saa stor i Carthago, at Apulejus kalder Staden „*Africæ Musa coelestis, Camoena togatorum*“. See: Münter i *Primordia ecclesiæ Africanæ*, p. 21.

39) Han plejede ved alle vanskelige Spørgsmaal at henvise til Tertullian som Løsningens Mejer med de Ord: „*Da magistrum*“.

Af den lange Kamp, hvori Cyprian saaledes, snart undskyldende sig selv, snart modstræbende og flyende fra Gud, efter al Rimelighed har været stædt, see vi kun Slutningen. Hans Liv begynder der, hvor hans Gjenfødelse indtraadte; og det med Rette; thi som hans Levnetsbeskriver, Diafonen Pontius, med fuld Sandhed siger: „Et Guds Menneſkes Gjæringer bør ei regnes uden fra den Stund, at han er sødt af Gud“⁴⁰). Men i Cyprians Selvbekjendelse om hans Omvendelse (et Actstykke af største Betydning, uden hvilket vi dog vilde famle i Mørke) er tillige den indvortes Historie af alle hans foregaaende Kampe og Guds Arbejde paa hans Hjerte givet.

„Da jeg“, siger han, „endnu var nedsænkt i Mørket, i dyb Nat, og vaklende omtumledes hid og did paa Verdens urolige Hav, uvidende om, hvori Livet bestod, fremmed for Sandheden og Lyset, da ansaae jeg det efter min daværende Tankegang for saare vanskeligt og haardt, hvad der af guddommelig Naade lovedes mig til Frelse, nemlig, at et Menneſte kunde fødes paa ny, og at han, belivet ved det heldbringende Bads Bænde, kunde ligesom aflægge det Forrige, saa han, skjøndt Vegemets Sammensjøining blev den samme, dog blev et ganske andet Menneſte i Sind og Hu. Hvorledes, sagde jeg til mig selv, er en saa stor Omvendelse mulig, at det kunde pludselig, som i en Haandevending, afføres, hvad der enten er stivnet til naturlig Hang og Tilbøielighed, eller ved lang Bane allerede har faaet Verdens Krav? Ved alt for dybe Rødder er alt dette fæstet. Naar skal den lære Maadehold, der har vænnet sig til kostbare Gjestebuder og overflødige Netter; og hvo der glimrede i kostbar Dragt af Guld og Purpur, naar skal han nedstemme sig til en jevn og simpel Klædning? Hvo der fandt sin Glæde i Vrens og Magtens Tegn, kan umulig nedstige til Privatmandens uhæderlige Stilling. Og hvo der før saae sig omgivet af en talrig Hob af Clienter, vil ansee det for en Straf, naar han staaer ene, forladt af Verden. Videnskaberne holde fast hvem de først have hildet, og indsnøre ham i stedse snevrere Garn; saa er det, naar Bynlysten indbyder, naar Stoltigheden opblæser, naar Breden op-

⁴⁰) Vita et passio Cypriani per Pontium, ejus diaconum, c. 2.

flammer, naar Bindsygen foruroliger, naar Grumheden sporer, naar Uergjerrigheden foruøier, naar Belysteden henriver os. Saaledes talede jeg ofte med mig selv. Thi ligesom jeg holdtes bildet af mit forrige Livs mangfoldige Bildfarelser, hvilke jeg meente ei at kunne udvifle mig af, saaledes adlød jeg nu altfor gjerue den vedhængende Synd, og, fortvøvlende om det Bedre, hjelede jeg for min Feil som min Natur eiendommelige, som Benner fra Hjemmet af" 41).

Har Noget fornummet, hvad -det er at føle sig som Træl og Elendig, og dog ei at ville bryde Lænferne, og paa den anden Side stunte Frihedens Morgenrøde, og dog mene, det er alt for urimeligt, umuligt, at det kan stee — han seer sig selv her som i et Speil. En dobbelt Umulighed stod for Cyprianus Dine: den ene, indbefattet i det gamle Nicodemus-Spørgsmaal (der egentlig udtrykker alle Tvivl paa Aabebaringens Sandheder, alle Anstod, som tages af det, hvad Skriften kalder „Guds Daarlighed“): „Hvorledes kan et Menneſte fødes, naar han er gammel? kan han vel og gaae ind i sin Moders Liv igjen“? (Joh. 3, 4) den anden langt dybere, som opklarer hiint eenfoldige Spørgsmaal af „Mestrene i Israel“, den ethiske nemlig, at Menneſtet ei vil forlade Syndevanen, ei vil afryſte Satans Lænfer; thi det bliver evigt sandt som Herren vidner: „Det er Dommen, at Lyset er kommet i Verden, men Menneſtene elskede Mørket mere end Lyset; thi deres Gjerninger vare onde“ (Joh. 3, 19). Hele Hjertets hemmelige Historie er indbefattet i disse to Punkter.

Men mod hiin indbildte dobbelte Umulighed satte og sætter Herren hos alle, som længes efter Frelsen, ei blot en dobbelt Mulighed, men en dobbelt Virkelighed, den ene givet i Aandens Arbejde paa Menneſkehjertet, indtil det lægger sig for Herrens Fødder, den anden i Daabens hellige Bænde. I hiin og i denne Henseende var Cyprian en 'Erfaringens Mand'; han havde smagt og seet Guds Venlighed; derfor taler han saa klart og trøsteligt derom.

XI. Det gaaer jo i det aandelige Livs Udspring i Almin-

41) Cypriani Epist. I, ad Donatum (ed. Baluze., p. 2).

delighed saa: Ild tændes ved Ild; og Ordet, som er undfanget af Guds Hjerter, bliver som et Sædeforn frugtbart i Sjelen; og som i de første Dage viser den Ene den Anden hen til den Fundne, til Ham, af hvis Fylde vi alle havde annammet Naade for Naade. Saaledes var det og med Cyprian, saaledes med Midlerne til hans Omvendelse. Uden Tvivl var Presbyteren Cæcilius, en Mand „baade ved sin Alder og sit Wes-Trin i Kirken en sand Præst“, det fornemste blandt disse⁴²). Da Kampen stod haardest, som det synes, i Sjelen, da Cyprian ei længer kunde taale hün nagende Tvivl (det var jo Aanden selv, som gjorde ham Smerten utaalelig), da tog han Cæcilius i sit Huus, og lærte snart at elske ham og Vidnesbyrdet. Tor vi antage (hvad der har megen Sandsynlighed for sig), at det er den Cæcilius, der træder op som handlende i Minucius Felix' berømte Dialog „Octavius“⁴³) — saa see vi endnu klarere den i Flintestenen forborgne Ild, som Guds Aand slog Gnister af; thi denne Cæcilius havde været en saa ivrig Hedning, at han aldrig gif forbi nogen Serapis' salvede Støtte paa Korsveien, uden han kastede et stille Kys paa Fingeren⁴⁴); denne Cæcilius erkjendte Sandhedens dragende Kraft saa klart, at han, da Octavius havde vüist ham, han kunde med alle Hedenskabets Sophismer ei undslippe, gav Gud Wren med de Ord: „Vi have begge seiret. Som han (Octavius) har overvundet mig, saaledes har jeg, Gud være takket, triumpheret over Bildfarelsen“⁴⁵). Det er aldeles utroligt, hvad Kraft et retteligt

42) Pontius, af hvem Udtryffene i Texten ere laante, siger det ligefrem l. c., c. 4; „qui eum ad agnitionem veræ divinitatis a sæculari errore correxerat.“

43) Rigaltius (i Duzels Udg. af Minucius Felix) mener, at det er ganske usikkert. Udvortes Grunde have vi ustridig i dette Tilfælde ikke; derimod synes af hele den aandelige Physiognomie, hvormed Cæcilius her og hist træder op, Personens Identitet paa begge Steder at fremgaae.

44) Minucii Felicis Octavius e. notis Variorum ed. Ouzelius p. 12.

45) Minucii Felicis Octavius, p. 352, Cyprian elskede og ærede Cæcilius som sin aandelige Fader, saa han ogsaa antog Tilnavnet Cæci-

ydmyget Menneſkes Erfarings=Bidnesbyrd har, hvilken Aanden værdiger at bruge ſom ſit Redskab: det er det ſamme i høieſte Potents, der hendrager os med unævnelig Kraft til Skriftens Bidnesbyrd; thi hvad ere de andet tilhobe, fra denne Side be-
tragede, end en ſtor aandelig Erfarings=Skole, beſeglet paa det utvetydigſte af Guds Aand ſelv? Derfor ſtemmer det aldeles hermed, hvad Hieronymus beretter om Cyprians Omvendelſe: at Niniviterne, flædte i Sæt og Afte ved Jonæ Bodsprædiken, vare, under Aandens Paamindelse, de forſte, ſom afløkkede hans Dine de ſtrideſte Bodsſtaarer⁴⁶). Vi kan tænke os det: Carthago, den ſtore Stad med de mange blinde Sjele, ſtod for hans Dine ſom Ninive, han ſelv med ſine Synders ſvære Byrde ſom den ene Mand, Prædiferen, ja Gud ved Ordet, uu ſegte.

Saaledes blev Cyprian Katechumen, med ham en (ſom det synes meget yngre) Ven, Donatus; hiin ſandsynligviis hendved 50 Aar gammel. Fremfor Alt laae ham paa Hierte, virkelig at afryſte Lænkerne. Jo mere han havde været hildet af et ſtadigt Selvbedrag, deſto uværdigere forekom det ham, at nære paa nogen Naade, hvad der kunde give Sydens Lænker nye Kraft. Ligeſom han havde erkjendt, at Naaden var forekommet ham, ſaaledes vilde han med den Kraft, Gud ſkjenker, følge efter Naaden. Ikke vilde vi da ſige med Pontius, „at han begyndte at blive fuldkommen næſten førend han havde begyndt at lære“⁴⁷) (det er et Stænk allerede af den falſke Betragtning af Retfærdighed og Fuldkommenhed, der ſiden omsnoede Kirkens Leddemode; og ſjærneſt af alle var Cyprian, der virkelig holdt faſt paa en arm Synders ufortjente Benaadelse, paa Retfærdiggjørelſen af Troen, fra hele denne Betragtning); men vi ville erkjende det ſom en naturlig Ytring af det aandelige Menneſkes Forſigtighed, at han ſolgte ſine vidtløſtige Ciendele, for af de

---

lius efter ham; og denne ſkjenkede ham atter den høieſte Fortrolighed, i det han paa Dødsſengen lod Cyprian ſkyndsomt hente og anbefalede ham ſin Huſtru og ſine Børn. Cypriani vita et passio per Pontium, c. 4.

⁴⁶) Hieronymus in Jonam c. 3, Opp. ed. Martianay III, 1489.

⁴⁷) Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 2.

løste Penge at underholde de Fattige, og lovede Gud at bevare fra nu af Kydstheden, for, som Pontius rettelig siger, „at nedtræde Kjødets Lyst ved en alvorlig, kraftig Stræben efter Hellighed.“ Han havde lært Herrens Ord: „Himmeriges Rige lider Bøld, og de, som gjere Bøld, rive det til sig“ (Matth. 11, 12). Det er kun uerfarne, sorgløse Menneſter, der mene, at uden alvorlig Kamp først mod Kjød og Blod, dernæst mod den høiere Ondskab, nogen aandelig Bært kan opnaaes. Guds Villie til vor Salighed er alvorlig; vor Tilegnelse bør ogsaa være det.

I Aaret 216 (maastee ved Paaste) annammede Cyprian tilligemed Donatus den hellige Daab. Intet kan vel være lærerigere og mere styrkende for os, end at høre, hvorledes Cyprian gjorde sig selv Regnskab for dens Virkninger, og derved priiste den „ei ad en lang Erkjendelses Wei førende, men sit Bært fremstkyndende og modnende Naade“. Det er af det samme Brev til Donatus, der beskriver os hans Omvendelse og Dyrkelse af Syndesønnen, at vi øse dette Vidnesbyrd. Hist var Mørke, her Lys; hist en indbildt Umulighed, her en af Gud velsignet Virkelighed; hist Trods paa Kjødets, her Ydmygelse ved Aanden; hist Banmagt, her Guds Kraft i den Svage. „Thi (siger Cyprian) efterat det forrige Livs Lyder vare afvættede ved den gjensfødende Bølges Hjelp, da udgjød sig i det fra Synden befriede og rensede Hjerte et Lys herovenfra; jeg drog Aande som af himmelsk Luft; paa en vidunderlig Naade svandt Tvivlen ei blot, men blev til kraftig Troe; hvad der før var mørkt og gaadefuldt for mig, blev opladt; hvad der var Bælgmørke, blev Lys; hvad der tyktes vanskeligt, ja umuligt, iførtes nu Kraft; jeg kunde aabenbarlig kjende og fornemme, at det Jordiske fra den kjodelige Fødsel, der levede som Syndens Træl, nu begyndte at tilhøre Gud og at belives af Hans Hellig Aand. Dog du veed jo og mindes vel ligesaa godt som jeg, hvad for en Syndens Dødelse og Livets Fødsel her fandt Sted. Du veed det, jeg roser ei det Egne; skjøndt det ei kan være Egenroes, hvad der ei tilskrives Menneſkets Dyd, men Guds Gave; thi det er ved Troens Magt, at vi begynde ikke at synde; det er en menneſkelig Bildfarelse, hvad der tilforn blev syndet. Lydeligt befkender jeg: det tilhører Gud, Gud alene, Alt, hvad vi formaae. Det

er deraf vi leve, deraf vi ere farske, deraf vi annamme og undfange Styrke til endog herveden i Støvflædningen at forudsfjende Mærkerne paa det Tilkommende."⁴⁸⁾

Hvor finde vi lettelig en saadan ethist Klarhed blandet med et prophetisk Blik, Tid og Ewigbed sammenslyngede i Betragtningen, og begge henførte til det Moment, hvor Gud og Mennesket indgaae, som i Daaben, den vidunderlige Formæling?

XII. Men dette, denne sjeldne Forbindelse af store naturlige Gaver og en sand aandelig Fornyelse, var ei heller det christne Folk i Carthago forborgent. Strax efter sin Daab blev Cyprian indviet til Presbyter, og efter Biskoppen Donatus' Død, som da just indtraf, af Folket eenstemmig faaret til Biskop. Det var ei da, som nu, at Maanden søgte Embedet, men Embedet søgte, maatte tvinge Manden. Ganske som vi see det i et Gjenstik i vor ældre evangeliske Kirke,⁴⁹⁾ saaledes ogsaa med Cyprians Biskopsvalg. „Han (fortæller Pontius) unddrog sig ydmygelig, vigende for de Eldre; imidlertid havde en talrig Brødre skare beleiret hans Huus; ved alle Tilgangene stod den angstelig Udvaldet ventende Kjerlighed.“ Og denne Kjerlighed betvang Cyprians Hjerter. Han fulgte Herrens Billie, Aandens Bunk. Kun Gaae modsatte sig, fem Presbyter og nogle enkelte Vægfolk; „netop disse behandlede han, til Alles Forundring, med den største Kjerlighed, som de fortroligste Venner og elskede Brødre.“⁵⁰⁾

⁴⁸⁾ Cypriani Epistola I, ad Donatum. Dette mageløse Brev minder i Formen om Indgangen til Cicero de finibus, lib. II. Antledningen til Skriftet synes at have været den, at Donatus onskede en Livsregel af Cyprian og tillige en Meddelelse om hans foregaaende Førelser. Det er Herrens Billie, at de svagere Rør skulle støtte sig til de stærkere, men ei mindre Hans Billie, at de Stærkere erkjende deres Skrobelighed, og at al deres Kraft er af Ham. Begge Dele ere uforligneligt udprægede i dette Vidnesbyrd. Det giennemstrømmes af en Apostolisk Aand og er i Ordets sande Betydning evangelisk, som alle denne Kirkesædres Udsagn om det christelige Livs Begyndelse, Vært og Fuldendelse — en Himmelblomst forplantet fra Judæas Bjerger til Afrikas Stetter.

⁴⁹⁾ Com f. Ex. ved Joh. Arndt, Chr. Scriber o. a.

⁵⁰⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 5.

Hvad den ældste Kirke eenstemmig fraraadte, hvad Apostlen selv havde fraraadt, nemlig, „at man snarlig lagde Hænder paa Nogen“ (1 Tim. 5, 22), at man fremskyndte Ordinationen og, som i dette Fald, Biskopembedets Meddelelse, det var her skeet. Hele Menigheden var overbevist om, at det alligevel var skeet i Herrens Navn. Han selv maatte stadfæste det, og stadfæstede det paa en herlig Maade.

Bed at fremlægge dette for Betragtningen ville vi følge den Orden, at vi først betragte Cyprian som christelig Biskop og Lærer i Almindelighed efter nogle fremspringende Punkter, der synes os at betegne hele hans aandelige Individualitet, og dernæst bringe i Erindring, hvad han paa sin korte Heltebane har virket i og for Kirken.

Skulde vi kort udtrykke hans Væsen, hans Livs og Betragtningens Substant, da vidste vi ei at gøre det fyndigere end med hans egne Ord: „Vi bør staae hardt paa Christi Ord, saa at vi lære og gøre det, hvad han lærte og gjorde.“⁵¹⁾ Dette, den egentlig praktiske Christendoms Indskrift, var hans Livs og Døds Symbol; det var som Augustin rettelig siger: „Fordi han troede, talede han, og fordi han talede, leed han Martyr døden.“⁵²⁾ Derfor lærte han ei blot, at man skulde tage Herren paa Ordet, men gjorde selv saa; derfor, hvor det gjaldt noget Kirkespørgsmaal, vendte han, for at søge den siffre Afgjørelse, stedse tilbage til Skriftens oprindelige Vidnesbyrd, til den „evangeliske og apostoliske Tradition“, som han kaldte det; „thi herfra“, tilføiede han, „maa hele vor Kirken og Handlen i Kirken tage sin Udgang, hvor vi selv have vor Oprindelse og vort Udspring.“⁵³⁾ Kort, hele hans Betragtning baade af Livet og Læren var i Ordets dybeste Betydning evangelisk.

Vi ville først høre ham selv, hvorledes han betragtede den store Modsetning mellem Verden og Gud og praktisk commenterede den hellige Forpligtelse, vi alle have indgaaet i Daabens

⁵¹⁾ Cyprianus de unitate ecclesiae, ed. Baluze p. 194.

⁵²⁾ Augustini Sermo 312, 6.

⁵³⁾ Cypriani Epistola 74 (ad Pompejum), ed. Baluze, p. 141.

Vagt. Thi fra dette Stade betragte vi med Nette hele hans Forhold til Menigheden: hvad han formanede, lærte, trostede er alt bestemt heraf, som af den sidste Grund.

„Forestil dig“ — siger han til Donatus, den samme, som Guds Forsyn førte ham sammen med ved Døbefunten — „at du et Dieblif var sat heu paa en høi Bjergtinde, og be-
tragt nu herfra Tingenes Skikkelse, der ligge nedenfor dig; kast, selv unddraget jordist Berørelse, dit Blik paa Verdens stormfulde Bevægelser! Sandelig, du vil da føle Medynk med Verden, føle din Taknemmelighed mod Gud fordobblet ved Glæden over at være undsluppet. Hele Jordkloden ryger af Blod; Manddrab, naar Enkelte begaae det, kaldes en Forbrydelse, naar det offentlig øves, en Dyd. Ei Uskyldigheden vinder Straffefrihed, men meget mere den udsøgte Grusomhed. Og vender du dine Bine til de folkerigere Steder, du vil finde en Stimmel og Brimmel, der er sorgeligere end enhver Udorf. Hist berede de et Fægterspil; Mennesket dræbes for Menneskers Lyst; det, at En kan myrde, er en Erfarenhed, en Kunst. Der sidder en Broder, en Søster paa Amphitheatret og seer Broderen, der er mættet for Dyrene, selv smykket som et Offerdyr; ja Moderen har gjerne betalt den forhoiede Indgangspris, for at være Vidne til sin egen Hjerteqvide. Og er der paa Theatret mindre Stof til Smerte eller Skam? Den tragiske Gothorne bestaaer i, forherlige de gamle Misgjerninger ved Digtekunstens Hjelp. De forsvundne Rædsler maae opfriskes paa ny og males efter Livet; Synderne maae ikke doe, Forbrydelsen ei udslættes ved nogen Tid; hvad der har ophørt at være Misgjerning, det skal nu blive et Exempel. Ei anderledes i Komødierne: Utugt læres, medens den sees; Vasten stemples med Offentlighedens Stempel, og Rydsf-
heden, om den var der ved Indgangen, gaaer ud af Theatret som Urydsfhed. Og nu i Privatlivet, hvor dybt er Sædelighe-
den saaret, hvor rigt er Tønderet der til alstensk Vaster og Uteer-
lighed! Mændene søge en Vre og Nøes i, at have tabt Mand-
dommens Charakter; jo mere blodagtig en er, desto mere beha-
ger han det andet Køn. Ja, Vasten træder ei blot op uden Mafke, men med religiøst Skin og Præg; Guderne selv, man esterligner, ere Formænd for al Ureenhed, able al Skjendsel.

Uden Sky begaaes, hvad der dog offentlig straffes; de selv sidde som Anklagere i Retten, der ere besmittede med samme Last, som de straffe... Og er maaskee Forum (Stedet for den offentlige Rettergang) mere frit for hine offentlige og private Skjendigheder; er man der vis paa ei at komme i Berørelse med det Dn= des Gift? Ja vist nok ere der de tolv Tavlers Love opfæstede, indgravne i Ertz for Alles Dine, men kun for at spottes med, kun for at boie og sordreie Retten. Talrige nok ere visseelig Marterredskaberne; Bødler og Sværd, og Pinebænke og Kroge (til at slide Kjødet fra Benene), og Jld er der overalt nok af, flere Straffe end Leddemode paa Menneffets Legeme. Hvo skal her hjælpe den Retfærdige, som intet forbød? Advocaten? Han er selv en Bedrager. Dommeren? Han har solgt sin Stemme. Frygt for Loven er naturligviis hos Ingen; hvad der kan fjæ= bes, frygter man ikke for... Eller skulde det maaskee, man an= seer for Ultraaværdigt af Livet, have en bedre Skikkelse, en renere Charakter? Alt, hvad Gæ, hvad Rigdom, hvad Magt kan byde — er det ei som et Bæger, fyldt med en liflig Trylledrif, men har man druffet det til Buunden, faa raser Fordærvelsen i Ind= voldene? Selv Diebliffets Nydelse er forbitret, er kjøbt med tifoldig Jammer; mere end andet vidne derom de forstyrrede Fa= millier, den ødelagte Formue, der anvendtes til at kjøbe Folkets Guust. Hiin snkker ved Gjestebndet, skjøndt han drifter af Wæd= steens-Bægere; han vaager som en Glendig paa de ffineste Duun, og dog vil han ei indsee, den Ulyffelige, at det er Guldet, der har bundet og besidder ham, ei ham, der besidder det. Ja, hvil= fen en Fordreieelse af Navnene, hvilket et Spil med Ord! De kalde det et Gode, som de bruge kun til Dndt, og som kun gjør dem selv Dndt. Og jo høiere Nogen kommer op, desto større er Frygten; Magten, hvormed han fuer Andre, er hans eget Skræffe= billed; den smigrer for ham, for at bedrage ham; den smiler til ham, for at rase mod ham; den loffer, for at fordærve ham... Der gives altfaa kun een i Sandhed tryk og klar Rolighed, kun een fast og varig Fred; og det er den, naar vi, udrevue fra den urolige Verdens Storme og anfrede i Frelsens Havn, opløste vore Dine fra Jorden til Himlen, og, som her i et Bil= lede, saaledes i Birkeligheden see alt det ligge under os, som er

stort og høit for menneskelige Dine. Vi drages da til mere at elske det, hvad vi skulle være, i det vi ret klart erkjende og fordomme det, hvad vi vare. Ei behøves hertil nogen Bestikkelse eller Skjænk og Gave som ved de jordiske Hædersposter; nei, for Intet annammes Guds Gave. Vigesom Solen straalere, Dagen lyser, Kilden oppælder, Regnen væder af sig selv, saaledes indstrømmer den himmelske Aand i vort Bryst. Naar Sjelen, skuende mod Himlen, har kjendt sit evige Ophav, da gaaer den høit over Solen og alt, hvad Solen besinker; den begynder at blive det, som den troer. Naar du saaledes taler med Gud, skal Gud tale med dig; han skal undervise dig i sine Tærdomme, han skal ruste dig til sine Kampe; og hvem Han har gjort rig, den kan Ingen gjøre fattig.“⁵⁴⁾

Saadanne Ord gjøre et Indtryk paa os, som naar vi indaaende den friske Luft paa Bjerghoederne. Vi forstaae det, hvorledes Christendommen, klædt i dette Staal fra Top til Taa, ubøielig staaende paa det ene Nødvendige, maatte seire og seirede i sine Betsjenderes Liv og Død. Saadanne Vidnesbyrd, fulde af Aandens Kraft, have erobret mere end en Verden; deres Slappelse i de følgende Tider, Kirkens Verdensformighed, endog den kaldte op til Herrens Bjerg, har tabt mere end en Verden.

Men man kunde troe, at det hos Cyprian og Kirkens ældste Vidner overhovedet var en menneskefiendtlig Alvor, der i denne Retning maatte aabenbare sig, et Verdenshad og en Verdensforagt, som tillige miskjendte Guds Skabning og Gaver, glemte Apostlens Ord, „at enhver Guds Skabning er god, og Intet forkasteligt, som annammes med Taksigelse“ (1 Tim. 4, 4). Det var dog ikke saa. Den „*suga sæculi*“, som Cyprian anpræiste som det christelige Livs rette Charakter, var langt forskjellig fra den anachoretiske Udsvævelse, fra det, man allerede i det fjerde Aarhundrede opfattede som Hellighedens Ideal. Det er os aldeles umistelige Træk, hvor Diaconen Pontins beskriver os med saa, men kraftige Ord den store Biskops Sjels-Contrast og dag-

⁵⁴⁾ Cypriani Epistola I (ad Donatum), ed. Baluze p. 3—7. Det hele meddelte Sted er oversat i Uddrag, dog uden at nogen væsentlig Tanke er forbigaaet.

lige Dmgjængelse. „Hans Ansigtstræk,“ siger han, vare en Blanding af Alvor og Glæde; hverken en affrækkende Strengthed eller overdreven Venlighed; saa man kunde være i Tvivl om han fortjente mere at frygtes end at elstes; thi virkelig var Sagen den, han fortjente begge Dele i lige høi Grad. Men selv hans utvortes Dptræden var ei forskjellig fra hans Miner og Geberder; og saa her iagttog han en christelig Middelvei. Bist nok kjendte han ei Verdens hoffærdige Levnet, men dog gif han ei stidensærdig eller betlerflædt; thi en saadan affecteret Afkaldelse er i Grunden ei mindre Bram end det forfængelige Levnet selv.“⁵⁵⁾

Det rette Martyrium, det være sig det blodige eller ublodige, hviler paa Troens og Haabets og Kjerlighedens Grund. De Gamle benævnedes disse som de christelige Cardinaltyder, og forsaavidt havde de Ret, som de unægtelig ere det aandelige Livs Grundstøtter, og tillige de Lineamenter, som med bestandig større Klarhed maae fremtræde hos Guds Børn. Intet er mere fremtrædende hos Cyprian som christelig Værer, end den Vægt, han lægger paa Troen; han opfattede den fra dens energiske Middelpunkt, som den Kraft, der levendegjør os; den Kraft, der modtager af Gud, fordi den har; den Kraft, der overvinder Verden, fordi Gud er i den; og sandelig den, der er i os, er større end den, der er i Verden (1 Joh. 4, 4). I en Bog, der har til Overskrift „Testimonia“, en Samling af Skriftsteder, som desaarfsag har stor Betydning, fordi den viser os, hvorledes man dengang forsøgte at sammenfatte hele Skriftens Værdom, er et Capitel overskrevet: „At Troen gavner overalt (til Retfærdighed, Lys og Glæde), og at vi mægte saa meget, som vi troe,“ et andet: „At Guds Rige ei bestaaer i denne Verdens Viisdom eller i Beltalenhed, men i Troen paa Korset og en hellig Wandel.“⁵⁶⁾ Det var Cyprians Grundanskuelse, hvad der til alle Tider har været den evangeliske Bekjendelses Kjerne, „at Naaden ei gives os for vor Fortjenestes Skyld, men at vore Fortjenester ere Guds

⁵⁵⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 6.

⁵⁶⁾ Cypriani Testimonia adversus Judæos, lib. III, ed. Baluze p. 317. 321.

Gaver";⁵⁷⁾ netop derfor prises han af Augustin paa mange Steder som en ret Lærer i den christelige Kirke. Hele Udviklingen af Forholdet mellem Troen og Gjeringerne er derfor hos ham — naar vi undtage det ene Punkt om Almisens Betydning som et almindeligt, af Gud selv forordnet, Middel til at afsvætte de Synder, som begaaes efter Daaben⁵⁸⁾ — heelt igjennem evangeliff. Forresten er jo hans Die, som det bør være hos os alle, fornemmelig fæstet paa Troens Arbejde og Kamp. Det vil glæde christelige Besejndere at høre, hvorledes han med Hensyn herpaa udlægger den tredie Bøn: „Din Villie skee som i Himmelen, saa og paa Jorden!“ „Vi bede saa,“ siger han, „ei for at Gud monne gjøre, hvad Han behager, men for at vi kunne gjøre, hvad Gud vil. Thi hvo kan vel modstaae Gud, at Han ei skulde kunne gjøre, hvad Han vilde? Men fordi Djeflen staaer os imod, saa at vor Sind og Gjering ei i Eet og Alt kan følge Gud, saa bede og bønssalde vi, at Guds Villie maa skee i os; og for at den kan det, er Guds Villie fornøden, det vil sige Herrens Hjelp og kraftige Bistand; thi Ingen er stærk ved sine Kræfter, men tryk ved Guds Raade og Forbarmelse. Det er denne Menneffets Skrøbelighed, som Herren bar og opvuste, der han siger: „Er det muligt, Fader, da lad denne Kalk gaae fra mig;“ og, i det Han vil give sine Disciple et Exempel paa, at de ei skulde gjøre deres, men Guds Villie, tilføier Han: „Dog ikke som jeg vil, men som du vil!“ (Matth. 26, 39.) Og paa et andet Sted siger Han: „Jeg er kommen fra Himmelen, ei for at gjøre min Villie, men Hans Villie, som udsendte mig.“ Og naar nu Sønnen adlød, saa Han gjorde Faderens Villie, hvoe meget mere bør Tjeneren adlyde, saa Han gjør Herrens Villie! Og som den hellige Johannes siger: „Hvo der gjør Guds Villie, han bliver i Ewighed“ (1 Joh. 2, 17), saaledes bør vi, som ville blive i Ewighed, gjøre den evige Guds Villie. Men Guds Villie er det, som Christus lærte og gjorde. Idmyghed i hele vor Dmgjængelse, Fasthed i Troen, Bessedenhed i Ord, Retfærdighed i Gjoren og

⁵⁷⁾ See det fortreffelige Skrift „de oratione Dominica“ heelt igjennem.

⁵⁸⁾ I Skriftet „de opere et eleemosynis“; ed. Baluze, p. 238 sqq.

Laden, Barmhjertighed i vort Forhold til Andre, sædelig Tugt og Høvisfhed; ei selv at kunne tilføie Uret, men at taale den tilføiede; at holde Fred med Brødrene; at elske Gud af ganske Hjerte, at elske i Ham Hans Faderlighed, at frygte Hans Guddomsmagt; Intet at sætte over Kristus, fordi Han Intet satte over os; uadskillelig at klæbe sig fast ved Hans Kjærlighed; med Taalmod og fuldkommen Troe at staae ved Hans Kors, naar det gjælder Kampen om Hans Navn og Ære; at ndvise Standhaftighed i Hans Bekjendelses Ord, at tage Troeus Skjold paa ved alle Undersøgelser og Piinsler, som vi stædes i, at bevare i Døden Trostfab, ved hvilken vi krones — see, det er at ville være Christi Medarving, at holde Guds Bud, at gjøre Faderens Villie. Men denne Guds Villie bede vi maa sfee i Himmelen og paa Jorden — hvilke begge Stykker henhøre til at fuldende vor Frelse. Thi da vi have et Legeme af Jorden, og en Aand af Himmelen, saa ere vi selv Jord og Himmel; vi bede, at Guds Villie maa sfee i begge, i vort Legeme og i vor Aand. Thi der er en Kamp mellem Kjødets og Aanden, og ligesom en daglig Træfning, saa at vi ei gjøre, hvad vi ville, i det Aanden søger det Himmelske og Guddommelige, men Kjødets begjerer det Jordiske og Forfrænelige. Derfor bede vi alvorligt, at ved Guds Hjælp og Bistand Gendragtighed maa oprettes mellem disse to, saa at, medens Guds Villie udføres saavel i Aanden som i Kjødets, den ved Ham gjenfodte Sjæl maa frelses.⁵⁹⁾

Dg saaledes som Bønnen, saaledes var hver Christelig Livsyttring ham vigtig; han foragtede Intet, der var rettet paa den Høiestes Lov og Christi Legems Opbyggelse. Da han slutter Taler til sin Ven Donatus, lader han os tillige gjøre et Blik ind i deres Christelige Samliv. „Efterdi vi nu netop have Dristid“, siger han, „og Solen laffer mod Nedgang, saa lad os med Glæde tilendebringe denne Dag, og selv Maaltidets Time være ei udeelagtig i den himmelske Naade! Vort ædruelige Bord gjen-

⁵⁹⁾ Cyprianus de oratione Dominica, ed. Baluze p. 208 sq. Den eiendommelige Forklaring af „i Himmelen og paa Jorden“ er, som saa meget Andet hos Cyprian, et Beviis paa hans energiske TroesRetning.

lyde af Psalmer, og, efterdi du har en fast Hufommelse og en liflig Syngestemme, saa tag du dette Hverv paa dig efter Skif.“⁶⁰) Overhovedet vise os alle hans Skrifter, der ere i Ordets egentligste og bedste Betydning Heiligheds Skrifter — Ord, som Kampens Dieblif, som christelige Benneres Tarv og Trang fremkaldte — hvor nær selv det laae ham, hvad vi saa gjerne bortvise som ringe og ubetydeligt; hvorledes hans Moral (ganske som den Apostoliske) skjenkede f. Ex. de christelige Qvinders Dragt den samme Opmærksomhed,⁶¹) som det, vi ellers alene betragte som Stort, som Uabenbarelse af det aandelige Liv. Det er, efter vor Formening, Christendommens Trinmph, saaledes at christne Alt indtil Livets yderste Grændser, og ligesom at forbinde Himlens og Jordens Rand ved Kjerligheden. I denne Henseende havde Cyprian skjærpede Sandser; thi han levede i, med og for Menigheden; Alt, hvad der rørte og bevægede den, gennemstrømmede ogsaa ham, saa han efter sin Maade fuldkommede det Apostoliske Ord: „Hvo er skøbelig, og jeg bliver ikke skøbelig? Hvo forarges, og jeg brænder ikke“ (2 Cor. 11, 29)? Fremfor Alt (siger Pontius) viiste han den ommeste Omsorg for de Fattige, den største Kjerlighed mod Katechumenerne,⁶²) og — tilføie vi — hvor Noget overhovedet var stædt i Lidelse og Nød, der greb han ind med virksom Opoffrelse, der hjalp han at lide og at stride. Saaledes viiste denne christelige Biskop, at Christi Kjerlighed havde betvunget ham. Intet af disse Træk er der, som jo ei paa den utvetydigste Maade stadfæstedes paa hans Lovbane til Maalet.

Og endelig, hvad der vil forekomme mange besynderligt, fordi de ei have fattet det christelige Haabs Vilkaar og den store Andeel, som det har i den sande Christendoms Dvelse, at være beredt paa Herrens Komme, i hvad Time han saa efter

⁶⁰) Cypriani Epist. 1 (ad Donatum). ed. Baluze, p. 7. Tillige et vigtigt Sted til at skildre Psalmefangens Opkomst og stadige Forplantelse i den christelige Kirke.

⁶¹) See hans Skrift: de habitu virginum. Ogsaa her gif han i Tertullians Fodspor (de cultu seminarum). Jvf. 1 Petr. 3, 3—6.

⁶²) Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 6.

Hans Ord monne komme, om ved Midnat, eller ved Hanegal, eller ved Morgengry — var hos Cyprian Tilbagebliffet og Bliffet indad paa det næiſte ſammenknyttet med Frembliffet, med den ſalige Forventning af det, der alene kan fuldkomme de Criſt- nes Glæde: Herrens anden Tilkommelse. Hans Tilbageblif gjaldt den Apoſtoliffe Menighed, den forſte Kjærligheds Dage: med det ſtraffede, beſtjemedede, opildnede han ſig ſelv og Andre.⁶³⁾ Hans Fremblif gjaldt den daværende Tids Charakter, de antichriſtelige Noerſer i den, Guds Hjemſøgeller over Menigheden, og det, hvad Herren vil og maa fræve af det Folk, der gaaer Ham imøde. Med dette Erts af Domsbasunen raabte han til ſin og alle Chriſtne Menigheder: „Lad os viſe i Sandhed at være, hvad vi troe, redebomme til at gjøre al Guds Villie, ſaa, naar Dagen kommer, vi ſelv ſkulle afhentes af Herren, vi da uden Nolen og gjerne følge Hans Raab! Var dette altid Guds Tje- neres Pligt, ſaa er det det nu ſaa meget mere, ſom vi ſee, at tunge Skjebner have begyndt, og vide, at endnu tungere fore- ſtaaer. Sandelig, hvis i dit Baaningshuus Bæggene alt mere løsnede ſig, og Taget truede med at falde ſammen, og hele Hu- ſet ravede — vilde du da ei ſaa raſt ſom muligt flytte ud? Men ſee, nu er det Verden, ſom raver og falder — og du ſkulde ei takke Gud, ei lykønſte dig, at du ved en tidligere Bortgang frelſtes fra den truende Ruin? O lad os betænke, elſkede Brødre, og atter og atter overveie, at vi have forſaget Verden, at vi her kun opholde os ſom Gjeſter og Fremmede! Hvo vilde i Ud- lændigheden ei ſkynde ſig at vende tilbage til Fædrelandet? Hvo, der ſeilede til Sine, vilde ei ønſte en gunſtig Vind, der des ſnæ- rere kunde føre ham i de Kjæres Favn? Ja hiſſet, hiſſet, i Pa- radiſet, vort rette Fædreland, venter os en talloſ Skare, Brødre, Sønner, Forældre, Venner; lad os ile, at hilſe, at omfavne dem!“. ⁶⁴⁾

⁶³⁾ Cypriani de lapsis liber: „Sic sub Apostolis fides viguit, sio pri- mus credentium populus Christi mandata servavit.“ Ed. Baluze p. 193.

⁶⁴⁾ Cypriani de mortalitate liber, ed. Baluze, p. 286. Jvf. de uni- tate ecclesiae, p. 200.

XIII. Vi træde nærmere til den kristelige Biskops Charakter som saadan. Midt under den dybeste Livserfaring og Idmygelse under Herrens Domme søgte han stedse at holde sig i Middelpunktet af Aabenbaringens Verden ved et alvorligt, aandeligt Skriftstudium. Hans Regel herved, hvad der ganske karakteriserede denne Christi djerpe Stridsmand — var, som Pontius beretter, det han ofte pleiede at tilraade: „at naar vi læste, at Herrens Mund havde priset Nogen, saa skulde vi forsøge efter, hvorfor han havde erholdt dette Lov, og fremkalde et lignende Guds Vidnesbyrd om os.“⁶⁵⁾ Med eet Ord, hele hans Skriftstudium var praktisk, og netop fordi det var dette, fordi Erfaring og Troe, aandeligt Liv og aandelig Betragtning rakte hinanden Haanden, derfor var hans Skriftforflaring saa dyb.⁶⁶⁾

Allt Dyrigt, hvad der udfylder Billedet af Cyprian som Biskop, — forudsat naturligt, hvad der i Almindelighed karakteriserer ham som Christi Vidne og Lærer i Kirken — det kan indbefattes i to Ord, i det nemlig, som var Maalet for alle hans Bestræbelser, den Grundtanke, der begejstrede ham i Livet og i Døden: Kirkens Enhed og Kirkens Frihed. Sommere Mange i vore Dage ere tilbøielige til at tage den første aldeles materielt og derfor til at fornægte den sidste, jo flere Stemmer vi høre med Kirke-Lyd, hvori der dog ei er et Gran af det ægte Kirke-Malm, og fremfor Alt jo færre de Biskopper blive i vor Tid, der gjøre Cyprians Symbol for Biskoppen til deres Livs Regel: „Det bør sig en Biskop ei blot at lære Andre, men ogsaa at lære selv; thi bedre vil sikkert den ogsaa lære Andre, som daglig forfremmes og voxer ved at lære det Bedre“⁶⁷⁾ — desto lærerigere vil en fort Betragtning af Cyprians Opfattelse af begge Dele vise sig at være for os.

⁶⁵⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 3.

⁶⁶⁾ Han hører — hvad der hidtil ingenlunde tilbørlig er paastjonnet — til de aandeligste og bedste Skriftudlæggere.

⁶⁷⁾ Cypriani Epist. 74 (ad Pompejum): „Oporet episcopus non tantum docere, sed etiam discere, quia et ille melius docet, qui quotidie crescit et proficit discendo meliora.“ Ed. Baluze, p. 141.

Meget ofte er Cyprians Betragtning af Kirkens Eenhed blevet vrangt opfattet fornemmelig af Protestanter, dog ei blot formedelst deres, men ogsaa ved hans Skyld. Vi have allerede antyndet, at det er ligesom den saarbare Hæl i den ældste Kirke-Theorie fra Ignatius' Dage af, at man nemlig deels henførte de enkelte Kirkeembeder fra Biskoppen af til umiddelbar Apostoliff Oprindelse, medens det dog kun kan gjælde om det ene Presbyterembede, der atter forgrener sig i to Dele: de lærende og de styrende Presbytere (1 Tim. 5, 17), saavel som om Diaconatet, der organisk sammenknytter Menigheden med Lærerstanden — deels tilspidsede Eenheden saaledes, at den her nødvendig skulde have et jordiff Esterbillede af den himmelfke Statsstyrelse, af Jesu Christi Regimente paa Jorden. Sædvanlig har man nu bedømt Cyprian saaledes — og de Romerske Skribenter ere naturligtviis ei de sidste til af al Magt at fostre denne Bildfarelse — som om han i samme Forstand som den Romerske Kirke, især fra det sjette Aarhundrede af, havde lært Primatets Bærdighed og guddommelige Oprindelse. Dette er dog ingentunde Tilfældet; vor Kirkefader er i den ene Henseende aldeles angerfri. Hele hans Betragtning af Sagen er fra Roden af væsentlig ideell; „ligesom der er Een Gud“, lærte han, „og Een Kristus, saaledes maa og Hans Kirke være een, og Troen een, og Folket eet, og sammenføies til en fast legemlig Eenhed ved Samdrægtighedens Kalk. Der er intet andet Huus for de Troende uden den ene Kirke; der boe de eendrægtelig sammen, der blive de ved hverandre i al Eenfoldighed.“⁶⁸⁾ Med eet Ord: for Cyprian peger hele Aabenbaringens Tendents, Christi Indstiftelse af Kirken og Sacramenterne, Christi Riges nødvendige Formaal, hele de Troendes Liv hen paa Eenhed. Dog det er ei blot den endelige Opfyldelse af den store Ypperstepræstelige Bøn, han mener: at de alle maae blive Eet, saaledes som Kristus er Eet med Faderen, Han i Faderen, og Faderen i Ham (Joh. 17, 21), men den nærværende Aabenbarelse deraf; hvad der her af den stridende Kirke kan opnaaes deraf, er Cyprian alt for lidet; Eenheden

⁶⁸⁾ Cyprianus de unitate ecclesiæ, ed. Baluze, p. 201. 196.

ved Ordet og Sacramenterne⁶⁹⁾ er ham ei nok dertil; i hans Betragtning har det Apostoliske Ord intet Rum: „Der maae være Secter iblandt Eder, for at de Ketskasne iblandt Eder kunne blive aabentbarede“ (1 Cor. 11, 19). Vi kunne forklare os denne Kjærlighedens Forudoptagelse af det Fuldkomne; vi kunne paa en Maade sympathisere dermed, men tilegne os det i denne Udstrækning tør vi ei, for at holde Pladsen aaben for Aandens forborgne Virkninger. Men affee vi et Dieblif fra de nødvendige Conseqvenser af denne i Ordets egentligste Betydning ideale Theorie, saa bør det anerkjendes, at Cyprians Betragtning af Episkopatet og Primatet var ei mindre ideal. Unægtelig lærer han, at „Begyndelsen gaaer ud fra Eenheden, og at Primatet er givet Petrus, for at vise, at Christi Kirke er een og Kirkestolen een.“⁷⁰⁾ Men den Eenhed, han saaledes krævede, var ei en concret, i personlig Fylde fremtrædende, men en aldeles ideell; han vilde, som han siger, „at een Præst til enhver Tid skulde tænkes at være i Kirken, og een Dommer i Christi Sted;“⁷¹⁾ og Episkopatet var ham kun for saavidt eet, som „hver enkelt Biskop havde samme Deel deri og lige Magt som alle andre.“⁷²⁾ Klarere kan dette Forhold ei udtrykkes, end det er skeet i disse Ord: det er den rene Episkopal-Theorie, som Cyprian repræsenterede.⁷³⁾

Men denne Eenhed, der saaledes affpeilede sig for Cyprians Aand, maatte nødvendig tillige indbefatte alt Liv og alt Lys, saa at udenfor kun var Mørke og Døde her, Graad og Tænders Gnidsel hist. „Den kan ei have Gud til Fader“, lærte han, „som ei har Kirken til Moder“,⁷⁴⁾ og oversaae, at denne Faderlighed ei blot har under sig, men føder til Guds Børn dem,

69) Saaledes som i Confess. August. a. VII.

70) Cyprianus de unitate ecclesiae, ed. Baluze, p. 195.

71) Cypriani Epist. 55 (ad Cornelium de Fortunato et Felicissimo), ed. Baluze, p. 82.

72) Cyprianus de unitate ecclesiae; ed. Baluze p. 195: „Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur.“

73) Og var hans Betragtning at tage til Følge, da var den Anglikanske Kirke den eneste christelige paa Jorden.

74) Cyprianus de unitate ecclesiae, ed. Baluze, p. 195.

som af Naturen vare Bredens Børn, oversaae, at Kirken, netop naar den skal være een og almindelig, maa have Parceller der, hvor den ingen Alminding har. Han kunde slet ikke tænke sig nogen Plantning, plantet af den himmelske Fader uden „dem, som blive i Kirken, der danne faste Korndynger, men ikke henveires som Avner for Binden.“⁷⁵⁾ Hermed er hans Begreb af Schismet og Hæresiet givet; herved bestemtes hans Forhold i den bekjendte Strid om Kjetterdaabens Gyldighed med Symbolets Ord. I det nemlig den romerske Kirke, repræsenteret af Biskop Stephanus, erklærede sig ubetinget for den hæretiske Daabs Gyldighed selv under de forskjelligste Former, naar kun ved Tilbagevendelsen til Kirken Haandpaalæggelsen „til Omvendelse“ paafulgte,⁷⁶⁾ kunde Cyprian ei andet end lære, at „kun i den sande Kirke kunde den sande Daab og Syndsforladelse findes; thi Daaben kunde ei adskilles fra Kirken og den Hellig Aand, og den Hellig Aand kunde ei meddeles af Nogen uden af den, der havde den; uden for den sande Kirke kunde der hverken løses eller bindes.“⁷⁷⁾ Thi efter hans Betragtning vare ei blot Hæretikerne affkaarne fra Kirkens Legeme og udelukkede fra al Livsstrømning, saa i deres Samfund nødvendig intet „Kuld for Herren, men kun Sønner for Djevelen kunde fødes“⁷⁸⁾ — men ogsaa Schismatikerne, alle, som paa nogen Maade, af hvilkensomhelst Grund adskilte sig fra Kirken, vare intet andet end fortørrede Grene paa Viinstokken, som maatte afhugges og brændes. De haardeste Consequenser maatte man saaledes nødvendig komme til, og Cyprian vedkjendte sig dem, i det han lærte, at „saadanne Menneſter, om de og bleve dræbte i Beskjendelsen af Christi Navn, kunde dog ei finde Forladelse; en saadan Plet kunde selv ikke med Blod aftvættes;“⁷⁹⁾ „at man paa ingen Maade maatte adskille sig fra Kirken, selv om man blev i

75) Cypriani Epistola 55; ed. Baluze, p. 83.

76) Cypriani Epistola 74; ed. Baluze; p. 139.

77) Cypriani Epistola 70; ed. Baluze; p. 125.

78) Cyprianus de unitate ecclesiæ; ed. Baluze, p. 197.

79) Cyprianus de unitate ecclesiæ; ed. Baluze, p. 198.

den ene Troe og i de samme Kirkeskifte.⁸⁰⁾ — Saaledes var ved en feilagtig Betragtning Troen og Ordet løsbrevne fra Kirken, i det selsamme man stræbte meest at holde fast paa dem; man miskjendte Kirkens Oekonomie og Kampfærd, miskjendte fremfor Alt, at i det Kirken med Rette udeluffer Secterne fra sig, udeluffer den dem dog ikke fra Guds forbarmende Naade, og idet den unægteligt seer alvorligt paa dem, som anrette Splid og Adskillelse (Phil. 3, 2), føler den sig dog netop derved paa det alvorligste opfordret til at gaae ind i sig selv og forske, om den har bevaret Aandens Enighed i Fredens Baand (Eph. 4, 3).

Vi have med Glid, uden at snye Modsetningerne i hele deres Skarphed, henviist paa, hvortil en blot ideell Betragtning af Kirkens Eenhed maa fore — vi have berørt det store Spørgsmaal, hvoraf alle de følgende Aarhundreders Kamp og hele Kirkens Skiftelse i dem afhænger, hvoraf Reformationens Gyldighed eller Ugyldighed nødvendig maa afgjøres.⁸¹⁾ Det er vor Pligt, paa den anden Side med al Kraft at gjøre gjeldende, at hvor meget end Cyprians Blik paa dette Gebeet theoretisk kunde forvirre sig, hans Sind og Hu dog altid praktisk fandt sig tilrette, og at hvad han kunde have feilet i Betragtningen af Kirkens Eenhed, det blev rigelig erstattet ved hans Kamp for Kirkens Frihed. Thi saa eensidig Episkopalist han end var, saa var det dog ei i mindste Naade hans Mening, at Biskopperne skulde være Sjæle-Tyranner (et System, som den Romerske Kirke først consequent uddannede, og som nødvendig, hvis Herren nogensinde skulde søge Frugter paa sit Bünbjerg, maatte lede til en saa gennemgribende Opposition, som Reformationens var) — tværtimod, denne i Sandhed ydmyge og kjerlige Herrens Tjener lærte ei blot, men viiste i Gjærningen, „at han fra Begyndelsen af sit Episkopat aldrig havde foretaget sig Noget uden

⁸⁰⁾ Cypriani Testimoniorum adversus Judæos lib. III, p. 325 ed. Baluze.

⁸¹⁾ Thi aabenbart stod den paa det modsatte Standpunkt, nemlig at Troen og Ordet danne Kirken, eller, som den Augsburgske Confession udtrykker sig (a. VII), at hvor Guds Ord rettelig læres og Sacramenterne forvaltes efter Christi Indsigtelse, der er den sande Kirke.

det christelige Folks Raad og Samthyske.“⁸²⁾ De frie kirkelige Elementer vare ham ligesaa dyrebare, som de, der nødvendig . ved Læreembedets Myndighed sammenholde Kirken og fremme dens Væxt til Christi Alders fulde Maade; han var i Sandhed og vilde kun være en Medpresbyter blandt Presbytererne, en Betsjender blandt Betsjenderne; han levede i det christelige Folk, „sørgede med de Sørgende, græd med de Grædende, og hvor Nogen var faldet, der var det, som han selv var faldet med.“⁸³⁾ Kun en altfor overdreven Jær for Herrens Vegemes Reenhed kunde bringe ham til at staae saa haardt paa den udvortes Eenheds ubetingede Nodvendighed; den kunde aldrig bringe ham til at misfjende, at for evangeliske Christne der er det i sidste Instant's Evangeliet selv, der maa give Udslaget i alle stridige Spørgsmaal. Denne i Sandhed reformatoriske Sætning gjelder en stor Deel af hans Livs Kamp; for den maatte han taale at ndstjeldes af den romerske Biskop Stephanus for „en falsk Christus, en falsk Prophet, en bedragerist, troløs Arbejder.“⁸⁴⁾ Med Troens fulde Jnderlighed forkynnder og lærer han, at alle Kjætterier i Kirken ere opstaaede deraf, „at man ei vender tilbage til Sandhedens Udspring, ei opfoger Kilden og Roden, ei bevarer den himmelske Lærers Lære;“ og „at kun da, naar vi vende tilbage hertil, kan den menneskelige Wildfarelse ophøre.“⁸⁵⁾ I Striden mod Stephanus om Kjætterdaaben udvikler han dette Princip med den største Skarphed, sætter imod den paaberaabte Kirkesædvane den guddommelige Sandhed selv, og imod den angivelige Tradition Apostlernes uafviislige Myndighed. Kun da, siger han, „naar en saadan Tradition er indeholdt i Evangelierne selv eller Apostlernes Breve og Gjærninger, vil han holde den for hellig og ubrødelig.“ Han vil ei vide af „nogen anden Troes Eenhed, end den, som kommer fra Gud Fadens og vor Herres

⁸²⁾ Cypriani Epistola 5, p. 11 (ed. Baluze): „quando a primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio Vestro et sine consensu plebis mea privatim sententia gerere.“

⁸³⁾ Cyprianus de lapsis, ed. Baluze, p. 182.

⁸⁴⁾ Cypriani Epistol. 74. 75. (passim.)

⁸⁵⁾ Cyprianus de unitate ecclesiae, p. 194 ed. Baluze.

og Guds Jesu Christi Tradition". Thi "Sædvanen uden Sandheden", slutter han, "er kun at ville hævde gamle Bildfarelser."⁸⁶⁾ Og det samme unægteligt grund-evangeliske Standpunkt forsvarede Numidiske Biskopper, der alle stode paa Cyprians Side, forsvarer Biskoppen af Cæsarea i Cappadocien, Firmilian,⁸⁷⁾ alle betegnende som Tant og Forfængelighed, hvad Mennesker i god eller slet Mening ville sætte mod Guds Ords alene afgjørende Anseelse.⁸⁸⁾

XIV. En saadan Kirkens Kjempe, stor selv hvor han fejlede, stedse ydmygende sig under Gud og den evige Sandhed, var fremfor Alt fornøden i de tunge Tider, i hvilke Kirken nu var kommen. Intet Under, at man faae hen paa saadanne Bidner, som paa Blus fra Bjergene, Guds Stad er bygget paa, da de myltrende Fiender i Dalene bestandig trodsigere udæstede det Huus, de skammede sig ved ei endnu at have funnet lægge øde.

En saadan grundhedenst Forbittrelse mod Christendommen fremkaldte den store Christenforfølgelse under Keiser Decius fra Begyndelsen af Aaret 250 af.⁸⁹⁾ Troe vi nemlig Gregorius Nyssenus, saa var det Blikket paa den christelige Gudsdyrkelses bestandige Tiltagen, medens Hedenskabets endnu tallose Befjendere viiste alt mere og mere Lunkenhed, der bevægede den ellers for Borgerdyd og Orden sværmende Keiser,⁹⁰⁾ midt under den truende Kamp mod Gotherne, at udstede de haardeste Edicter mod de Christne, i det han navnlig gav alle Provindsernes Statholdere de meest skjærpede Befalinger til at arbeide hen paa Sectens Udryddelse.⁹¹⁾ Den indre Drm, som gnavede paa dette

⁸⁶⁾ Cypriani Epistola 74, ed. Baluze p. 138—141. "Nam consuetudo sine veritate vetustas erroris est."

⁸⁷⁾ Firmiliani Epistola ad Cyprianum; Ep. 78 ed. Baluze.

⁸⁸⁾ Firmiliani Epist. ad Cyprianum, l. c. p. 145.

⁸⁹⁾ For Begyndelsen af Januar 250 finde vi intet Spor til Forfølgelsen.

⁹⁰⁾ Gibbon history of the decline and the fall of the Roman empire, I, 400.

⁹¹⁾ Det synes som om Decius har anseet de Christne som et Slags aandelige Gothe, Fredsforstyrre, man maatte see jo for jo hellere at skaffe sig fra Halsen. Muligt at ogsaa, som Eusebius (Chronicon ad a. 1 Decii; Histor. eccles. VI, 39) Hieronymus, Drosius

Regeme, den Kraftens Arm, der løste Hedningenes Hænder, saa Christenheden en Stund blev givet i deres Bøld, saae dog Decius og hans Hjelpershjelpere ikke. Denne Forfølgelses indvortes Historie — hvo skulde give den, uden de, hvis Blif Herren aabnede for Synden som Folkets Fordærvelse? Cyprian, een af disse, giver os den og dermed det providentielle Moment, hvortil det Hele var knyttet. I den lange Freds-Tid fra Keiser Alexander Severus (221) til Philippus Arabs's Dod (249) — thi Forfølgelsen under Maximinus Thrax (235) rammede kun enkelte af de christelige Biskopper, ikke hele det christelige Folk⁹²⁾ — havde en strafværdig Slummer bemægtiget sig Mange; de glemte Herrens Kald til Omvendelse, næiede, som saa Mange i vore Dage, blot med det christne Navn. „De havde glemt“, siger Cyprian, „hvad de Trpnde i de Apostoliske Dage gjorde, hvad enhver sand Christen bør gjøre; istedet for at give Afkald paa det Jordiske, higede de med umættelig Begjærighed derefter. Hos Præsterne var ingen sand Ydmygelse under Herren, ingen uplettet Trostid hos Diaconerne, ingen Barmhjertighed i Gjerningen, ingen Tugt i Sæderne. Dvinderne farvede Dine og Haar, Mændene havde mere med deres Skjæg end med Gudsfrugt at bestille. Man indgif Ugteffaber med de Bantroe og gjorde Christi Lemmer til Skjøgens Lemmer. Ei blot letfindige Eder, men Meeneed horte til Dagens Orden. Dertil gjensidig Bagtalelse af de giftige Tunger, uforsonligt Had mellem de Enkelte. De fleste Biskopper, der skulde formane og være til Exempel for de øvrige, foragtede deres guddommelige Kald og bleve Forvaltere af verdslige Bestillinger, forlode deres Menighed og Stol, stroifede om i fremmede Provindsfer, drev, medens Brødrene i Kirken hungrede, alskens skjendig Binding, tilsnæge sig ved Bedrag faste Eiendomme, forøgede deres Besiddelser ved ulovlig Rente og Uager. . . Ja derfor modtage vi Slag, som vi have fortjent, alt eftersom skrevet

---

(Histor. VII, 21) forsiktrer, Hensyn paa Philippus Arabs's og hans Søns milde Behandling af de Christne har bevæget Decius til at antage det modsatte System.

⁹²⁾ Sulpicii Severi historia eccles., lib. II, p. 384 ed. Horn.

staaer: „Den Tjener, som veed sin Herres Villie og iffe gjør derefter, han skal lide mange Slag“ (Luc. 12,47).⁹³⁾

Om Forsølgelsens Udstrækning og hele skrækkelige Charakter have vi de paalideligste Efterretninger.⁹⁴⁾ Før vi end ei undersøge, hvad Gregor af Nazianz, her som overalt mere rhetoriserende end historisk berettende, forsikker, at Decius søgte at overgaane alle tidligere Forsølgere i Grusomhed⁹⁵⁾ — vist er det dog, at hele Forsølgelsen blev drevet saa methodisk som muligt, at man var opfinderisk i at udtænke Martre, at ingen Alder, intet Kjon, ingen Stand staaedes, at ingen Overbærelse skjændedes uden den aabenbare Troes-Fornægtelse. Gaaende ud fra Italien og Sicilien, strakte Forsølgelsen sig til Lilleasien (hvor den navnlig rasede i Smyrna) opad til Provindserne ved det sorte Hav, og vendte sig derpaa ned til Nordafrika, hvor den med lige Raserie skred frem i Dvre- og Nedreægypten (navnlig i Alexandrien), som i Carthago og den Numidiske Provinds. Forneemmelig her, i Carthago, gif man systematisk frem; Proconsulen Demetrian, en Inquisitor uden Lige, lod enhver, der anklagedes for det christne Navns Befjendelse, sætte en bestemt Dag, hvor Troesprovølsen skulde finde Sted; de Dødende bleve overgivne til de udsøgte Martre, de, som ei indfandt sig, behandlede og forfulgte som Overbeviste.⁹⁶⁾ Men selv i hine Martre var det ei saa meget blot det usle Legeme, man søgte at pine til den forsmædeligste Død; nei, man vilde om muligt ramme Sjelen med; man mangfoldiggjorde Qvalerne og uddrog Lidelserne, for at den Pinte tilsidst dog om ei med Munden, dog med Hjertet skulde fornægtes. Det er utroligt, at Følelsen af al Menneffelighed indtil den Grad kan fornægtes, men ei mindre vist. „Piinslerne“,

⁹³⁾ Cyprianus de lapsis; p. 183; Epist. 7, p. 13 (ed. Baluze).

⁹⁴⁾ Gibbon, efter sin Savbane blot betænkt paa at sammenstrabe Alt, hvad der muligt kunde vise hele Christendommens Opkomst som et Bærk ei af Forspnet, men af sammenstødende Omstændigheder, har ogsaa forsøgt at fremstille denne Forsølgelse saa ringe som muligt. (History of the decline and fall of the Roman empire, II, 428 ff.) Hans egne Hjemmelmænd, de tilforladeligste Historikere, vidne det Modsatte.

⁹⁵⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio XVIII (in Cyprian.)

⁹⁶⁾ Cypriani liber de lapsis; ed. Baluze p. 182.

figer Cyprian, i det han beskriver Forfølgelsens Charakter, „vare der og fortsattes, men uden at man kunde øine Maalet, uden at Dødens Trøst indfandt sig.“⁹⁷⁾ „De Christne“, vidner Hieronymus, „havde kun det eneste Ønske, for Christi Navns Skyld at turde døe; men den snedige Fiende udsøgte de langsomste Piinsler, saa Henrettelsen selv betragtedes som en ufortjent Naade.“⁹⁸⁾ Og hvad var det for Martre, hvormed man saaledes qvælede Christi Vidner og Bekjendere? Pinebænken, utallige Vidsteflag, gloende Tænger og Kroge, fort Alt, hvad den Romerske Tortur i den haardeste Form hidtil havde at opvise — det agtedes at være for lidet. Den sindrige Grusomhed havde opfundet en ny Dødsstraf, forfærdeligere end alle de øvrige; ei heller den tog man i Betænkning ved Leilighed at bringe i Anvendelse. En Martyr, fortæller Hieronymus, der havde trodsset alle Pinebænkens Rædsler, lod man oversmøre paa det nøgne Legeme med Honning, og hængte ham saaledes, med Hænderne bagbundne paa Ryggen op i et Træ, udsat for den brændende Solhede, saa han blev fortæret af tusinde og atter tusinde Insecters Stik, der brugte Dage til at æde Kjødet af Benene.⁹⁹⁾ Man kaldte denne nye Africanske Dødsstraf, der ogsaa forresten ei er uden Exempel,¹⁰⁰⁾ „Kryphonismus“. ¹⁰¹⁾ — Og disse sidste Rædsler, som endelig mod Bødlernes Villie skaffede Martyrerne Fred, vare, som man kan tænke sig, forberedte ved den almindelige Jammer, en saadan Forfølgelse maatte udbrede over-

⁹⁷⁾ Cypriani Epist. 7. ed. Baluze.

⁹⁸⁾ Hieronymi vita Pauli Eremitæ, c. 2; Operum (ed. Vallarsii) T. II.

⁹⁹⁾ Hieronymi vita Pauli Eremitæ, c. 3.

¹⁰⁰⁾ Apulejus fortæller et Exempel derpaa om en Slave, hvis Kone for hans Utrostheds Skyld styrtede sig med sit Barn ned i en dyb Brønd, og hvem Herren derfor, forbitret over det dobbelte Tab, lod saaledes ophænge. Apuleji Metamorphoseon lib. VIII. (Ed. Ouden-dorp, p. 564—567.) Flere Exempler see hos Theodoret. histor. ecclesiast. III, 7; Sozomen. histor. eccles. V, 10; Gregorii Nazianzeni Invectiva I in Julian. (Opp. ed. Billius. Tom. I, p. 89.)

¹⁰¹⁾ Af *κρυφόν*, et krumbøiet Træ, hvortil Delinquenten blev fastbundet, saa han ei kunde røre sig.

alt.¹⁰²) Intet mere Hjertegribende kan tænkes end Billedet af en Stad, naar de frygtelige Edicter mod de Christne først vare bekjendgjorte; Gregorius Nyssenus og Dionysius fra Alexandrien male os det. „Næppe var det bleven bekjendt, at de Christne nu skulde betragtes som Fredløse, saa styrtede Stærer af flette Mennesker ind i deres Huse, toge Alt, hvad der fandtes af Kostbarheder, som Priisgods med; det Dørrige, Trætoi og ringere Gjenstande, spredte de om paa Veiene og oprettede Baal deraf. Intetsteds kunde de Christne sikkert gaae eller staae; paa de alfare Veie, i Gaderne og Stræderne, lod Dag og Nat Stryget af Pobelhobe, der betegnede alle Bekjendere som den offentlige Hevns udseete Gjenstande. Fængslerne kunde ei rumme Tallet af dem, der bleve grebne og ansaaes for indviiede til Døden. Overalt, paa Torvene, paa de offentlige Steder, Jammerstrig ved Synet af dem, der bortførtes. Som i en indtaget Stad var Alt, hvad der bar Christnavnet eller mistænkes for det, uden Forstjæl paa Alder, Kjøn eller Stand, givet i den ubarmhjertige Fiendes Vold.“¹⁰³)

Hvor kan vi undre os, at denne svære Hjem søgelse ned slog Mange; at overhovedet alle Ubefæstede let oprykkedes med Rode; at de, for hvem Christendommens Sag ei var en Livets og Hjertets Sag, faldt fra, hellere opgave Troen end Livet; at saa Mange, i hvilke Sæden var opvoret mellem Torne og Tidslær, nu da en Høste-Tid var ommet, viiste, at det var Tidslageren egentlig, hvor de med deres Haab og Fortrøstning havde hjemme? De Bekjendere, som stode paa Balpladsen, bekjende ogsaa dette med dyb Blusel, med Sandhedskjerlighedens bittre Beemod, hvor stammelig Gud's Huus hærjedes ved Mængden af de Frasaldne. De kunne ei finde Ord nok til at beskrive denne største Jammer af alle. „Næppe vare de første Trudselord udstødte“, siger Cy-

¹⁰²) „Hele Jordens Krebs“, siger den Romerske Clerus i et Brev til Cyprian, „er hærjet; overalt ligge Ruiner og Levninger af de Nedslagne.“ Cypriani Epist. 31; ed. Baluze.

¹⁰³) Dionysii Alexandrini Epistola ad Fabium; ap. Euseb. histor. ecclesiast., lib VI, 41. Gregorii Nysseni oratio de Gregorio Thaumaturgo (Opp. ed. Paris. 1638, Tom III, 567, sqq.)

prian, og overensstemmende med ham Dionysius fra Alexandria i hans Beretning, „før en stor Mængde af Brødrene fornægtede deres Troe, saa de ei nedsløges ved Forfølgelsens Anfald, men selv frivillig lode sig falde. De oppebiede ei engang, at de, forhørte, kunde komme til at nægte, at de, grebne, kunde antænde Nøgelsen. Selv løbe de op paa Torvet, og ilede frivillig til Døden, som om det var den Leilighed, de længe havde ønsket. Ja Mange nøiedes ei med deres egen Ungerang; de opmuntrede hinanden gjensidig til Fransaldet, som til en Frelse; Forældrene slæbte deres Børn hid, saa de Spæde mistede, hvad de i Begyndelsen af deres Fødsel havde annammet. . . Man saae Menneſter nærme sig til Altrene, blege og skjelvende, ei som om de skulde offre, men som om de skulde offres til Afguderne, saa den omkringstaaende Mængde floggerløe; thi den saae vel, at de vare ligesaa feige til at døe, som til at offre. Andre løb med djerv Mine til Altrene, og forsikrede frækt, at de aldrig havde været Christne — visſelig Menneſter, om hvilke Herren med Sandhed har sagt, at saadanne vanskelig blive salige.“¹⁰⁴) En Deel — saa mange, som havde Formue nok og liden Samvittighed nok dertil — gif til Dyrigheden, og løskjøbte sig fra at offre, hvorimod de fik et Slags Sikkerheds-Mort, eller bekjendte i Dyrighedens Paahør (som Andre have meent), at de, skjøndt de ei kunde beqvemme sig til at offre, dog i Hjertet fornægtede Christum.¹⁰⁵) Cyprian kalder dem libellatici, til Forskjel fra dem, der virkelig offrede paa Afgudernes Altare (sacrificati).

Men saa sørgeligt dette Skuespil er, saa opløftende var det paa den anden Side, at Herren styrkede mange Betsjendere til ikke at forſage selv under de skræffeligste Pinsler, men at holde

¹⁰⁴) Cyprianus de lapsis, ed. Baluze p. 163. Dionysii Alexandrini Epistola ad Fabium; ap. Euseb. histor. eccles., VI, 41.

¹⁰⁵) Det Sidste er Baronius' Mening (Annales ecclesiast. ad. a. 253, n. 20 sqq.). Den forekommer mig rimeligere end den første, skjøndt et Sted i Cyprians Skrifter (Ep. 52) synes at understøtte denne. Uden Tvivl blev det dog indført i Acta publica, at saadanne libellatici havde offret og fornægtet Christus, og hiin libellus (Sikkerheds-kortet) kunde kun have den Betydning, at de skulde ansees derfor, som om det virkelig var skeet, og altsaa ei forfølges.

fast ved Hans Ord: „Frygt ikke, jeg er den Første, og den Sidste, og den Levende. Jeg var død, og see, jeg er levende fra Evighed til Evighed, og haver Helvedes og Dødens Røgler“ (Aabenb. 1, 17. 18). Disse sande Martyrers Tal under den Decisse Forfølgelse — en stor Deel af deres Navne og Omstændighederne ved deres Død, hvorved de forherligede Troen, ere opbevarede især af Cyprian og Dionysius fra Alexandrien¹⁰⁶⁾ — var meget stort baade i Italien, og Afrika og Lilleasien, saa det viiste sig til Guds Folks Trøst, at Herren, den sande og rette Seiervinder, atter vilde fornye sin Kirkes Stiftelse og antage sig den med evig Barmhjertighed. Mange bleve og frelste fra den overhængende Fare ei blot af dem, der flygtede til Bjerger, til Ørkener og andre forborgne Steder (blandt hvilke Paulus, den berømte Eneboer, een af Munkelivets Fædre),¹⁰⁷⁾ men ogsaa af dem, der bleve tilbage og ved Guds besynderlige Naade, skjøndt piinte og smædede, alligevel sparede Livet.¹⁰⁸⁾ Man kaldte dem „Confessorer“.

XV. Særegen var de kristelige Læreres Stilling, da de jo maatte erkjende en dobbelt Pligt: at døe for Herren, naar Han frævede det, og at leve for Menigheden, netop under saa

¹⁰⁶⁾ Cypriani Epistola 8. 21. 22. 33. 34. 35 (ed. Baluze). Dionysii Alexandrini Epistola ad Fabium; Euseb. histor. eccles. VI, 41. 42.

¹⁰⁷⁾ Hieronymi vita Pauli Eremitæ, c. 4 sqq.

¹⁰⁸⁾ Forunderligt gif det med Manges Redning. Saaledes fortæller Dionysius fra Alexandrien om sig selv, i det han vidner, at han taler som for Guds Vine — at den, som var udsendt for at gribe ham, Sabinus, søgte ham paa alle Veie, Marker, i alle Hytter, hvor han kun kunde troe, at han holdt sig skjult, men forbigik hans Huus, hvor han i fire Dage ganske roligt dvælede, indtil han derfra begav sig paa Flugt (Dionysii Alexandrini Ep. adversus Germanum, ap. Euseb. histor. eccles. VI, 40). Ei mindre mærkeligt er det Træk, som han (l. c., cap. 41) fortæller om en heel Skare af kristelige Soldater, der bleve førte frem til Prætoriet for at forhøres, men ved deres aldeles uforstrækkede Adfærd — i det de sprang alle frem for Domstolen og bekjendte at være Christne — forfærdede saaledes Dommerne, at disse bævede og rystede, medens Soldaterne, triumpherende ved Bekjendelsen af Christi Navn, drog bort.

førgelig en Stilling for Kirken, der hvert Dieblif truede med en fuldkommen Sønderlemmelse og Udelæggelse af Kirkens udvortes Existentz. Mange af dem toge dog ikke i Betænkning, strax at følge Herren, overbeviste om, at ogsaa dette udgydte Blod vilde raabe høit til Hans Throne, og at Han mægter selv af Døden at opvække Liv. De vandt i den Overbeviisning Martyrkronen. Saaledes den Romerske Biskop Fabian,¹⁰⁹⁾ Babylas af Antiochien¹¹⁰⁾ og flere. Andre derimod fæstede Bliffet paa Herrens Ord om den sidste Trængsel, og, seende i den forelagte Forfølgelse et For spil deraf, opmuntrede ligesrem, som Gregorius Thaumaturgus, deres Menigheder til Flugt; thi „bedre“, sagde han, „er det ved Flugten at bevare sin Sjæl, end, hvis man blev staaende i Slagordenen, at rømme fra Troen;“ ja han stillede sig selv i Spidsen for de Flygtende, og viiste ved sit Exempel, at Gud kan bevare baade Sjæl og Legeme for de Flygtende, naar deres Flugt skeer i Hans Navn.¹¹¹⁾ Utter andre agtede paa Veiligheden og Tidens Vilkaar, og spurgte sig selv, hvad der nu netop i denne Tid monne være Guds Villie. Til disse hørte Dionysius fra Alexandrien og Cyprian. Enige med de første deri, at Hans Kald er nok til at bestemme os, hvad enten det gjelder om at følge Ham i Liv eller Død, kunde de dog ei erkjende Martyriet for ubetinget Pligt til enhver given Tid; og enige med de sidste deri, at der gaves Omstændigheder, hvor man kunde prise Gud og Forløseren ogsaa ved Flugten, kunde de dog ei heller i denne Forholdsregel see en al-

¹⁰⁹⁾ Martyrologium Romanum ad 20 Jan.; Cypriani Epist, 4.; Hieronymus de scriptoribus ecclesiasticis, c. 54.

¹¹⁰⁾ Martyrologium Romanum ad 24 Jan. Eusebii historia eccles. VI, 39. Hieronymus de scriptoribus ecclesiasticis, c. 54. 62. Chrysostomi Sermo de Babylæ martyrio. Denne sidste gjør det af os antydede Standpunkt gjeldende, idet han siger om Babylas: „Han kjempede til Døden for Sandheden, og modstod til Blodet stridende mod Synden, og, for ei at forlade den Slagorden, hvori den høieste Konge havde stillet ham, lod han sit Liv. Bisfelig bør vi ubholde Alt med freidig og redebøn Du, for ikke at forraade eller besmitte end ikke den allerringeste Deel af den os betroede Frihed.“

¹¹¹⁾ Gregorii Nysseni vita Gregorii Thaumaturgi; Opp. (Par. 1638) Tom. III, p. 569.

mindelig Pligt. Hvad Cyprian angaaer (og anderledes ei Dionysius), saa søgte han ved at overveie alle sammenstødende Omstændigheder, det christne Folks Lard nepop paa dette Sted og under de givne Forhold, hele Forfølgelsens Charakter og Hedningernes Diemed med den, at erkjende Guds Villie. Da nemlig de rasende Hedninger, som det synes strar i Forfølgelsens Begyndelse, med det vante Udraab „Ad leonem“ gjentagne Gange fordrede, at han skulde kastes for Løverne paa Amphitheatret, begav han sig paa Flugten, og fandt ved Herrens Førelse et Tilflugtssted, hvor hverken Fienderne kunde opdage ham, eller Menighedens Sag tabtes af Die. Han fører selv sit Forsvar i den Henseende (som her jo nnægtelig eet af de Tilfælde foreligger, hvor en saadan Retfærdiggjørelse maa agtes for ueftergivelig nødvendig), i det han bemærker, at han havde erkjendt et Bink af Gud til at flye og fulgt Herrens Ord; thi i dette Fald burde hau ei tænke paa sin Frelse, men paa den offentlige Rolighed og Menighedens Sikkerhed; thi uden Tvivl vilde Hedningenes Raseri være opflammet end mere, hvis han ei i dette Dieblif havde nnddraget sig Forfølgelsen.¹¹²⁾ Det var kun med Ulyst, med „Sjelslede“, at han veeg; thi hans Lyst var at staae fremmest i Raderne; men han var overbeviist om, at hans Time endnu ikke var kommen. Dgsaa denne Flugt vilde han, skulde af Herrens Benner bedømmes som en Seier, om endog en underordnet; thi, siger han, „den forste Adkomst til Seiren er, grebet af Hedningernes Hænder at bekjende Herrens Navn, men det andet Trin til Vren, ved en forsigtig Undvigelse at opbevares for Herren. Hiint er en offentlig, dette en Privat-Bekjendelse.“¹¹³⁾ Og visstelig naar vi tilstaae selv verdslige Menneffer Muligheden af en Forubfølelse af, at deres Time er kommen, hvorledes skulde vi nægte det himmelsk sindede, Christi Benner, der jo ogsaa i dette Stykke have Mesterens Forbillede for sig? Hvad Kirken endnu maatte gjøre gjeldende — ei for Cyprians Person men for hans Embede — og hvad Diaconen Pontius fra dette Standpunkt har gjort gjeldende, var jo, at netop saadanne Stridsmænd trængte

¹¹²⁾ Cypriani Epistola 9. 14. 36. 40 (ed. Baluze).

¹¹³⁾ Cyprianus de lapsis. p. 182 ed. Baluze.

den fremfor Alt i de Dage til, Stridsmænd, der med det kristelige Mod og Taalmod forbandt den ordnende og styrende Mand, med det frimodige Vidnesbyrd Trostens og Kjærlighedens Fylde, faa vi med Rette, i Bedømmelsen af dette Skridt kunne slutte med Pontius: „En Frygt var det jo vistnok, der drev Cyprian til at vige, men en retfærdig; en Frygt, ved hvilken han frygtede at fornærme Herren; en Frygt, hvorved han hellere vilde adlyde Guds Befalinger, end under disse Forhold at beile til Kronen.“¹¹⁴⁾ Og ei anderledes bedømte den kristue Menighed i det Hele dette Skridt. De Romerske Presbyterer, ffjøndt de i deres Brev til de Carthagiske desaugaaende, yttre sig noget omsindtligt og som om de med Møse befjempede en opstaaende Misstænde, erklære dog tillige, at Cyprian havde gjort Ret deri, „fordi han var en faa fremragende Personlighed.“¹¹⁵⁾ Men bedre, oprigtigere udtrykke Maximus og flere Confessorer sig i deres Brev til Cyprian, hvor de takke ham for hans Trosteskriivelse til dem, der „mødte dem som et Havblik under Stormen“, i det de ligefrem udtale den store Sandhed, som vistnok alene afgjør Sagen, naar Tælen er om at vurdere et saadant Skridt af en Herrens Tjener: „Ei mindre værdig til Kronens Løn er den, som trofast har paamindet Herrens Folk, end den, som har lidt for Herren.“¹¹⁶⁾

Den nærmeste Følge af Cyprians Flugt var, at Statholderen lod ham proscibere og ved offentlig Edict anflaae, at han tillige havde forbrudt alt sit Gods.¹¹⁷⁾ Men hvad det sidste betraf, faa var hans Medeiere alle Fattige, og forresten holdt Gud sin Haand saaledes over hans Flugt, at han fra sin ufrivillige Eensomhed kunde styre Menigheden ei anderledes, end om han nærværende virksomt havde grebet ind. Thi ei blot gav han (som han selv vidner) sine Medgeistlige, Presbytererne og Diaco-

¹¹⁴⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 7.

¹¹⁵⁾ Epistola Cleri Romani ad Cierum Carthaginensem; inter Epp. Cypriani 2 (ed. Baluze).

¹¹⁶⁾ Epistola Confessorum ad Cyprianum; inter Epp. Cypriani 26 (ed. Baluze).

¹¹⁷⁾ Cypriani Epistola 69. ad Pupianum, de obtrectatoribus.

nerne, Naad i alle vanskelige Tilfælde, styrkede og opmuntrede Confessorerne, straffede og revsede de feigt Flygtende, stod i den inderligste Forbindelse ved Bonnen med Kirken og med Gud,¹¹⁸⁾ men sørgede navnlig for, at de Fattige og Enferne Intet mang- lede (hvilke han deels havde efterladt, deels sendte Penge), at de Syge bleve forpleiede, at de Fremmede og de, som for Troens Skyld vare fæstede i Fængsel, modtog Understøttelse og Beders- quægelse.¹¹⁹⁾

Med Decius' Død (han faldt i et Slag mod Gotherne ved Forum Terebronii i Møsten 251)¹²⁰⁾ ophørte Forfølgelsen. Cyprian vendte efter 14 Maaneder tilbage til sin Menighed. De Christue takkede Gud for den indtraadte Rolighed efter Stormen.

XVI. Iffe agte vi nu videre end med eet Ord at antyde, hvad Cyprian virkede til Kirken's Beroligelse i det ved Novatus fremførte Schisma, der stod i Forbindelse med den Opposition, der havde fundet Sted ved hans Valg til Biskop, og hvad han, i en videre Kreds bidrog til at faststille Dommen om Novatians Adskillelse fra Kirken, der snart havde rystet den Rømerske Stol (251).¹²¹⁾ Som vi maae beundre hans Moderation og Fasthed i disse slibrige Forhold, saa kunne vi kun beklage disse Begivenheders Charakter i det Hele og det Stempel, de truede med at paatrykke Kirken, da aabenbart ligesaa meget Uergjerrig- hed og Mangel paa christelig Eftergiveness i Punkter, der ei gjaldt Salighedens Sag, dreve her deres fule Spil. Hellere ledsage vi vor Bekjender hen til en mere ophøiet Skueplads — ned i Dødens dybe Dale, til Jammer-scenerne, der vare i Følge med en under Gallus, Decius' Eftermand (252), udbrudt Pest.

De samtidige Skribenter, Cyprian selv og Pontius,

¹¹⁸⁾ Cypriani Epistola 14 (ed. Baluze).

¹¹⁹⁾ I Alt skrev han i denne Tid tretten Breve, hvori hans faderlige Naad og hans Anordninger ere indeholdte, og hvoraf de fleste ere levnede os.

¹²⁰⁾ Jornandis historia Gothorum. c. 18. Zosimi historia lib. I. p. 22. Den Rømerske Armee leed et frygteligt Nederlag; største De- len omtom i et bundløst Morads. Selv Keiserens Liig blev ikke fundet.

¹²¹⁾ Disse Forhold ere fremstillede med den fornødne Udførlighed og Noi- aagtighed i Guericke Kirchengeschichte, 6te Aufl., I, 152—154.

funne ei noksom skildre os denne Syges Forfærdelighed. De, som angrebes af den, siger den første, mistede snart alle Legemsfræster ved den skræffeligste, ustandselige Dysenterie; deres Strubber vare fulde af Saar; en indvortes Ild rasede i Marv og Been; Nieren vare blodfarvede; en idelig Opkasten rystede Indvoldene; paa mange faldt Benene eller andre Dele af Legemet som forraadnede af; paa alle blev ved den overvættets Udmattelse Gang og Jorlighed svækket, Hørelsen som stoppet, Synet sløvet.¹²²⁾ Mangfoldige Mennesker bleve daglig Offere for Pesten; fra Huus til Huus fortsatte den sine Udelæggelser. Sørgeligere endnu end Dødsjammeren var den raadende Dødsfrygt og Samvittighedsløshed hos de Fleste. „Alle ræddedes, flygtede, skyede Smitten; deres Egne lode de ugudeligt uden Hjelp og Trøst, ret som om de, naar Pesten var hendøet, kunne skyde en Bom for Døden selv. I hele Staden laae Dyrger af Liig, og, skulde man troe, krævede de Forbigaaendes Medlidnethed ved Betragtningen af den Skjebne, der saa godt kunde ramme den Ene som den Anden. Men nei, Ingen havde Diet fæstet uden paa forbar melsesløs Selvopholdelse. Ingen skjelvede ved at tænke paa et lignende Udfald; Ingen gjorde mod den Anden, hvad han selv vilde betees af Andre.“¹²³⁾

Paa Dødens Tærskel, ja indenfor dens Porte vaager, strider, feirer den christelige Kjerlighed. Cyprian saae Jammeren, Umenneskeligheden, og vidste Raad. Han forsamlede paa eet Sted hele de Christnes Skare, og belærte dem af den hellige Skrift, hvorlunde Kjerligheden maa tvinge os til at opoffre selv Livet for Brødrene, saa vi ogsaa i dette Stykke efterfolge Christum og tage Hans Byrde paa os. Han viiste, at det var jo intet Stort, naar vi blot elskede dem, der elskede os; det samme gjorde jo, efter Herrens Ord, ogsaa Soldere og Hedninger; men hvis der vilde efterfølge Christum, han maatte overvinde det Onde med det Gode, han maatte, efter den guddommelige Raades

¹²²⁾ Cypriani liber de mortalitate, p. 232 (ed. Saluze). De omtrentlig angivne Symptomer tyde alle hen paa en choleraartig Sygdom.

¹²³⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium c. 9.

Exempel, elste ogsaa sine Fiender, han maatte bede for sine Forfølgere, som Herren havde bedet for dem. Thi Gud lader jo sin Soel opgaae over Gode og Onde, og lader det regne over Retfærdige og Uretfærdige — og et Guds Barn ffulde ei efterligne sin himmelske Faders Exempel! Ja vi maae — vedblev han — svare til vor Fødsel, og eftersom vi ere fødte af Gud, ei vanflægte fra vor Vt, men snarere i hele vort Kuld vise, at Faderen har elsket og elsker os, at Hans Godhed og Barmhjerlighed har fornyet vort Hjerte i os.¹²⁴⁾

Det christelige Folk lyttede, saae den talende, den virksomme Kjerlighed, lagde selv Haand med paa Bærket. „Flux bleve de enkelte Tjenester og Bestillinger hos de Syge og Døende fordeelte, efter de forstjellige Stænder og Kald. Man kappedes om at behage Gud og Verdens Dommer, Christus, og den gode Præst, deres Billies Tolk. De Fattige, som ei kunde yde nogen Pengeffjærv, ydede det, som er bedre end alle Penge, deres Arbeid, Meie og Kjerlighed. Her var nok at tage fat paa, men aldrig for Meget; thi Herren selv hjalp de Arbeidende. Og deres Arbeid strakte sig ei blot til Troens Egne, men til Alle. Ja sandelig, her, i denne christne Flok, var mere end Tobias, hvem Godheden drev til at bespise de Hungrige, og klæde de Nøgne, og begrave de Thjelslagne og Døde i hans eget Folk“ (Tob. 1, 19. 20).¹²⁵⁾

Men ei nok dermed; den store Sandhed, som her ret praktist maatte træde de Christne imøde, og som vi alle have saa tungt ved at tilegne os, var jo vist nok den: at vi som Jesu sande Efterfølgere skulle gjøre det Gode og være beredte til at lide Ondt derfor. Mange af Hedningerne paastjønnede kun slet de Christnes Opoffrelse; de Helbredede, saa lidet som de vendte om og gave Gud Vren, saa lidet lode de i mange Tilfælde de

¹²⁴⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 9. „D havde kun Hedningerne“, siger Pontius (et uforligneligt Træk hos denne christelige Diakon) — „kunnet høre disse henrivende Ord paa deres Talerstole — maaskee de selv havde troet! Og hvad skulde da ei det christelige Folk gjøre, som netop har saaet Navn af Troen!“

¹²⁵⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 10.

Christnes Bøn og Arbeide vederfares Ret; der gaves dem, som ei blot mumlede om, men offentlig udsprængte, at de sidste tunge Krige, der havde kostet saa meget Romerblod, Pesten med alle dens Rædsler, og hvad der forresten kunde regnes til Hjemføgelser — i alt det var ingen anden Skyld, end den af Guderne forhadte Sect. I det Cyprian i Skriftet „ad Demetrianum“ med de ældre Apologeters Kraft imødegaaer denne rasende Beskyldning, og viser, hvorledes selv den blot menneskelig alvorlige Betragtning af Sagen maatte vise den i al dens Uselshed (thi værre end Krigene var jo den aabenbare og uforligelige Splid i Hedningefolkenes Hjerter selv, værre end Pesten den Fræfthed, og raae Umenneskelighed, den aabenbarede hos Hedningene, i det de, ei nøiede med at fornægte Kjerlighedens Bud, ilede selv til at plyndre de af Gøten Henrevne¹²⁶⁾ — kan han dog til Slutningen ei andet end frembyde det af Christi Kjerlighed betvungne Hjerter selv til den ugudeligste Modstander. Han gjør det i et høit Raab til Omvendelse. „See“, siger han til Demetrian, „vi tilbyde Eder Alt, hvad vor Sjæl formaaer at virke, Alt, hvad vort Raad mægter at udrette. Hade Eder kunne vi ikke, men troe, saaledes mere at behage Gud, i det vi ei gjengjælde Uret med Uret, men paaminde Eder om, saalænge det endnu er muligt, saalænge endnu Noget af Raadens Tid er tilovers, at forlige Eder med Gud og vinde op fra Dvertroens mørke Dyb til den sande Religions himmelsk rene Lys. Vi misunde Eder ei Eders udbortes Fordele; vi dølge ei Guds Forbarmelses Rigdom mod os. Vi gjengjælde Eders Had med ustrømtet Belvillie; for de Straffe og Piinsler, hvormed I martre os, vise vi Eder Frelsens Bei. Saa troer og lever da; I, som en Tid lang forfølge os, glæder Eder evindeligt med os! Thi naar vi først ere vandrede herfra, er intet Rum mere for Omvendelse, ingen Virkning af Fyldestgjørelsen. Her maa Livet enten vindes eller tabes; her maa sørges for den evige Frelse og Troens Frugt ved en sand Gudsdyrkelse. Ei heller lade Noget sig afholde af sine Synder eller sine Aar fra at komme til Raadens Throne! Saa længe vi endnu ere i denne Verden, er Omvendelsen ei for sildig.

¹²⁶⁾ Cypriani liber ad Demetrianum, p. 219 ed. Baluze.

Du selv, skjøndt ved Livets Aften og ved Udgangen, bede og bønfulde den ene sande Gud i Betsjendelse og Troe paa hans Aabenbarelse; Forladelse skal da skjenkes den Betsjendende og Naade den Troende af Forbarmelsens Væld, og ved Dødens Porte selv skal du vandre heden til Udodelighed!"¹²⁷⁾

Det er den ene Side af Christendommens Seirvindingers-Annaler; den anden ligger ligesaa aaben for os. Cyprian havde afværget uretfærdige Betsjeldninger, havde viist Hedningene Rueglødsen af Christi Kjerlighed, som fortærer alt Ureent, alt Skrobeligt — han maatte vise Guds Folk Sygdommenes, Pestens, Dødens rette Brug. Bogen „de mortalitate" er ligesom et Indbegreb af hele hans Underviisning herom. Han viser, hvad Dødsfrygten i dens egentlige Rod er, at det er en Feighed, vi som Christi Stridsmænd maae bekjempe med Hans Aands Kraft; at vi ingenlunde bor frygte, naar for hver Enkelt det begynder at indstille sig, hvoraf Herren selv gjør vor fuldkomne Forløsning afhængig (Luc. 21, 28); at vi jo som Christne maae betragte Døden som et Kald fra Herren, og glæde os med Apostlen at opløses, for at være hos Christo altid (Phil. 1, 23); at netop denne sidste Kamp prøver vor Kampdygtighed i det Hele, som Soldaten prøves i Slaget, som den rette Styrmand kjendes i Storm og Uveir.¹²⁸⁾ Men foruden disse almindelig christelige Betragtninger, er det fornemmelig to Punkter, han fæster de kjempende Christnes Opmærksomhed paa: hvad Pesten monne være i Guds Haand, og hvad den er i Forhold til Martyriet. Med Rette tilegner han Pesten og alle saadanne svære Hjemføgelser af Gud en besynderlig Prøvelses-Kraft; „den randsager," siger han, „hver Enkelts Forhold til Gud; den udforsker Menneskenes Sindslag, om de Karste ere beredte til at tjene de Syge; om Frænder elste deres Frænder i Herren; om Herrerne have et gudeligt Medynk med deres Tjenere; om de Stolte vil boie deres Nasse; om de Gjerrige for Dødens Ansigt ville slukke Bindesygens Torst; om de Selvrådige ville dæmpe deres Formastelighed." Og da mange Christne — og det viist ei af de fletteste — stode i den For-

¹²⁷⁾ Cypriani liber ad Demetrianum, p. 224.

¹²⁸⁾ Cypriani liber de mortalitate, p. 229—231, ed Baluze.

mening, at denne Død paa Sottesengen var en Formindstfelse i Grens Krone, og at man bedre kunde tjene sin Herre ved at blode for ham, end ved at døe Straadoden, saa tilraabte han dem — efterat have bemærket, at Pesten, i det den betog os Dødsfrygten, forberedede os til Kronen — følgende Ord, hvorved han atter beseglede sit sande evangeliske Sindelag: „Get er, at mangle Mod til Martyriet, et Andet, at Martyriet ei mødte vort Mod. Herren kræver ei vort Blod, men spørger om vor Troe.“¹²⁹⁾

Mangfoldige vare overhovedet Anledningerne i hine dybt rystede Tider til at ove den christelige Kjærlighed mod lidende Brodre; hvor de gaves, der viiste det sig, hvorledes netop Lidelserne, baarne med guddommeligt Sind, havde opluffet Hjerterne. Kun eet Exempel. Otte Numidiske Biskopper havde skrevet til Cyprian og meldt ham, at roverske Horder, fem vare faldne ind i Landet, havde bortført mange Menneſter af begge Kjøn, der uden Tvivl vilde see den haardeste Skjebne imøde, hvis ei Løsepenge tilveiebragtes for dem. „Naar eet Lem lider, da lide alle Lemmer med“ (1 Cor. 12, 26) — dette Ord rustede Cyprian og hele hans Menighed saavel som nogle tilstedeværende af hans Medgeistlige. Man saae i de fangne Brodre kun Christum; man tænkte kun paa, at det var Ham, der havde løskjøbt os fra Syndens og Dødens Trældom. Snart bragte man en meget betydelig Sum, 100000 Sestertier, sammen. Cyprian, i det han oversendte den, bad Herren bevare det christne Folk i Numidien for lignende tunge Skjebner, men forsikrede tillige, at i alle Tilfælde vilde de her hos deres Brodre og Søstre i Christo finde aabne Hjerter og Hænder. En skriftlig Fortegnelse paa de enkelte Givere ledsagede Brevet;¹³⁰⁾ den ældste christne Kirke holdt meget af den personlige Forbøn, og vilde overalt, at de Christne skulde staae som i Slagorden for og med hverandre paa alle Steder.

XVII. Et Udsblik syntes siden Aaret 253 at falde ind paa de Christnes udvortes Skjebne i Romerriget. En Keiser havde bestøget Thronen, Vicinius Valerianus, om hvem, som

¹²⁹⁾ Cypriani liber de mortalitate, p. 233—234.

¹³⁰⁾ Alle Data af Cypriani Epist. 60 ad episcopus Numidas, p. 99 sq. ed. Baluze.

Trebellius Pollio fortæller, den offentlige Mening allerede under Decius' Regjering, da han valgtes til Censor i Senatet, lydelig forkyndte: „Lad ham dømme over alle, som er bedre end alle; Valerians Liv selv er en moralsk Dom, et Folkespeil.“ Saa valgtes han da og til Keiser, ei, som sædvanligt ved Soldaternes Acclamation eller Folkets Sammenstimlen, men ved den Ret, almindelig anerkjendte Fortjenester syntes at give ham.¹³¹⁾ Og i Begyndelsen skuffedes ei heller Forventningen om ham; selv hans Alder (han var 70 Aar) syntes at spaae en lyffelig, om og brat Udgang. Hvad navnlig de Christne angif, saa var han, som Dionysius af Alexandrien forsikrer, af større Miltchhed mod dem, end nogen af de foregaaende Keisere, selv dem, der holdtes for Christne; „hele hans Huus var opfyldt af Herrens Tilbedere, og var ligesom en Guds Kirke.“¹³²⁾ Men som det allerede var et sørgeligt Misgreb, at Valerians Son, den udsvævende og raae Gallienus, udvalgtes til Medkeiser, saaledes synes denne ene Feil at have draget en Mængde offentlige og private Lidelser efter sig. Jo mere Regimentets Toiler slappedes, desto raskere vare de Folk, Romerne alt for trygge stemplede som Barbarer, Franker, Alemanner, Gother, Perser, til at hærje Rigets Grændser og, om muligt, som Drne slide hver sin Deel af Byttet los. Valerian henvendte sig i sin Ulyffe ei til den levende Gud; men, efter gammel Romersk Overtroe, nys svangret til det Utrolige ved de indførte mange fremmede Gudstjenester, søgte han Raad i Dyr og nyfødte Børns Indvolde. Macrian, en ærgjerrig Usling, men som Formand for de Egyptiske Mager indviet i disse ugudelige Kunster, benyttede den alderstegne Keisers Svag-
hed; ham var naturligviis de Christnes Vidnesbyrd, der ligesaa sikkert rammer Overtroen som Bantroen, en Dødslugt.¹³³⁾ Det kostede ham kun lidet at aflukke Keiseren et Edict mod de Christne, der for det første kun gif ud paa, at de Christne ei maatte holde Forjamlinger mere, og navnlig at de ei maatte komme sammen

¹³¹⁾ Trebellii Pollionis Valerianus Pater et Filius, c. 1—2.

¹³²⁾ Dionysii Alexandrini Epistola ad Hermammonem, ap. Euseb. hist. eccles. lib. VII, 10.

¹³³⁾ Dionysii Alexandrini Epistola ad Hermammonem, l. c.

paa Kirkegaardene.¹³⁴⁾ En dobbelt Beretning ligger for os om Forfølgelsens Charakter og Udbredelse i Africa, hvad Egypten betreffen, Dionysius' fra Alexandrien (i hans Brev til Germanus), og hvad Cyprian angaaer saavel hans egne skriftlige Yttringer som Acterne over hans Martyrium, hvis Troværdighed er ophøiet over al Tvivl. Her og hist var det de samme Forholdsregler, man greb til: i Begyndelsen søgte man at bevare et Stik af Naade og Mildhed; først lidt efter lidt skjærpedes Forfølgelsen.¹³⁵⁾

¹³⁴⁾ Dionysii Alexandrini Epistola adversus Germanum, ap. Euseb. histor. eccless. VII, II. - Coemeteria (Kirkegaarde) var hos de ældste Christne meget ofte Stedet for Kirkerne selv, der vare byggede paa Martyrernes Grave, og bruges følgelig hos de gamle Stribenter som ligebetvdennde med "Kirker". Netop paa det Sted, hvor Cyprian leed Martyrdoden, opbyggedes en Kirke, som hos Augustin, der ofte prædikede i den, kaldes mensa Cypriani (Cyprians Altar). See: Augustini Sermo 113. 94. 237.

¹³⁵⁾ Hvad Dionysius fra Alexandrien angaaer (hvis Stjebne vi her faa meget hellere berøre, som han paa faa mange Maader gif sammen med Cyprian, men netop her adskiltes, i det han efter Herrens Villie bevarede under Forfølgelsen, og nogen Tid efter døde i en høi Alderdom), faa lod Statholderen Emilian ham kalde og bekendtgjorde ham det Keiserlige Forbud. Han svarede: "Man bør adlyde Gud mere end Menneffene". Emilian forestillede ham, det var paa en skammelig Maade at misbruge Keiserens Naade; thi han formeente jo ikke den christelige Gudsdyrkelse, men vilde kun, hvad der var faa naturligt, at man ogsaa skulde ære Romerrigets Skytsguder. Og da Dionysius nu vidnede for ham, at en saadan Deling af Magten og Gæren ei sømmede sig for den ene sande Gud og intet Rum fandt i de Christnes Samvittighed, faa befoel Statholderen ham at vandre i Landsflygtighed til Kephron. Men ligesom ved Cyprians Exil, saaledes gif det her. Ordets Sæd udspreddes ved Forkynderne, faa de, som ei før havde hørt det, nu aabnede Øren og Hjerter. Kephron blev som en Planteskole for Evangeliet; "Gud aabnede os", siger Dionysius, "en viid Dør til Ordets Forkyndelse". Og da han, senere med en Mængde andre Christne (Presbytere, Diaconer og Lægfolk) blev deporteret til den Mareotiske Praefectur, hvor de fordeeltes omkring i Landsbyerne, faa blev dette Opholdssted atter, som nærmere beliggende ved Alexandrien, en Samlingsplads for de Christne, der ei kunde andet end komme sammen i Herrens Navn. Hvorledes Dionysius forreiten,

Saaledes blev og Cyprian kaldt op for Proconsulen, Aspasius Paternus, og følgende summariske Forhør holdt med ham. Proconsulen, efterat have viist hen til det udgangne Keiserlige Edict, spurgte om hans Navn. Cyprian svarede: „Jeg er en Christen og Biskop. Jeg kender ingen andre Guder uden den ene og sande Gud, der har gjort Himmelen og Jorden, Havet, og Alt, hvad der er deri. Denne Gud dyrke vi Christne; Ham anraabe vi Dag og Nat med Bønner for os og for alle Mennesker, og for Keiserens Held selv“. Proconsulen spurgte derpaa: „Er det din bestandige Billie?“ hvorpaa Cyprian svarede: „En god Billie, der grunder sig paa Guds Erkjendelse, kan ikke forandres“. „Vil du da“, foer Paternus fort, „kunne bringe det over dit Hjerte, efter det Keiserlige Edict at reise i Landflygtighed til Curubis?“ „Jeg reiser“, svarede Cyprian. „Dog“ — svarede Paternus til — „Keiserne have ei blot meldt om Biskopperne, men ogsaa om Presbyterne. Jeg begjerer altsaa at vide af dig, hvilke Presbyter der ere i denne Stad“. Cyprian svarede: „Det er en god og nyttig Bestemmelse i de Romerske Love, at Angivere ikke taales. Hine kunne altsaa af mig ei opdages eller angives. Men de vil nok findes i deres Stæder“. Og da Proconsulen (aaenbart for at strække Biskoppen) tilsvarede: „Jeg har adspurgt dig fra dette Sted, som Dommer“, bemærkede Cyprian: „Da Eders Love forbyde, at Noget fremstiller sig selv som Angiver, maa det nødvendigt ogsaa misbilliges af din Dommermyndighed; de kunne altsaa ikke fremstille sig selv; men, naar du søger efter dem, vil du vel finde dem“. „Ja, jeg skal nok finde dem“, sagde Paternus. Og da han dernæst atter bekjendtgjorde Edictets Indhold, med det Tilføiende, at hvo der handlede herimod, vilde blive straffet paa Livet, saa svarede Cyprian intet videre end: „Gjør, hvad der er dig befalet“. ¹³⁶⁾

Curubis, som Cyprian blev deporteret til, var en lille Ebstad, ei langt fra Pentapolis, i Landskabet Zeugitana, en stærk

---

der her saavel som i Kephron udstod med Brodrene de haardeste Martyrer, undslap Hedningernes Hænder, er os ubekjendt. Eusebius' Beretninger slippe her. See: Eusebii hist. eccles. VII, 11.

¹³⁶⁾ Acta proconsularia Cypriani Episcopi, Martyris, c. 1.

Dagreise fra Carthago, i en behagelig og sund Egn. Saaledes beskriver Diaconen Pontius Stedet, der frivillig fulgte sin Biskop i Landflygtigheden, og ved denne Leilighed ei kan undlade at bemærke, at havde Stedet selv været ligesaa suult og øde, som det nu var yndigt og besøgt, saa skulde det dog kun af Navn have været et Exil for den sande Christen; „thi Verdens Børn er Fædrelandet altfor kjærte; det er dem en tung Straf at leve udenfor deres Fødested; men for os Christne er hele Verden som eet Hus; selv iblandt vore Medborgere ere vi Fremmede“. ¹³⁷⁾ Og Cyprian var her ingenlunde forladt i nogen Henseende; Gud sørgede for, at et Bord blev dækket for ham mod hans Fiender, og hans Bæger fuldt isfjernet; Han salvede hans Hoved med Olie (Ps. 23, 5); thi daglig kom christne Brødre fra Carthago, og ei blot de, men selv Borgere fra Byen, der dog ei kunde andet end ære og elske den gode Biskop. Men tillige mindede Herren ham om — i en Drøm, den første Dag, han var kommen til Curubis — at han snart skulde vandre herfra og prise Gud med sin Død, som han havde priist Ham med sit Liv. ¹³⁸⁾ Inderlig overtydet om, at nu havde Herrens Time flaaet, beredede han sig daglig, stille i Herren, til denne Bortgang; og Alt, hvormed han som christelig Biskop maatte syse, forberedte ham ligeledes derpaa. Fremfor alt lod han det være sig magtpaaliggende, at styrke de for Herrens Navn lidende Brødre, baade dem, der kom

¹³⁷⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 11.

¹³⁸⁾ Det tyktes ham livagtigt, som om en Yngling af colossal Størrelse stod for ham, og førte ham hen for Prætoriet, hvor Proconsulen sad paa sin Dommerstoel. Denne, stum, som fra Begyndelsen, skrev en Dom op, hvis Indhold Cyprian ikke kjendte. Men Ynglingen, der stod bag ved Proconsulen, læste den, og gav Cyprian ved Miner tilkjende, hvad det var, i det han bøjede Haaenden til Form af et tvæagget Sværd (in spathæ modum). Cyprian forstod det og bad gjentagne Gange om een Dags Opsættelse, for at han kunde bringe sine Sager i Orden. Dommeren begyndte atter at skrive; hans Ansigt opklaredes, som om han vilde opfylde Bønnen. Men Ynglingen skyndte sig atter, med et Tegns (contortis post invicem digitis) at give tilkjende, at virkelig den begjærede Opsættelse var isfjernet. Mars-Dagen efter leed Cyprian Martyr døden. Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 12.

til ham, og andre paa alle Steder. Saaledes skrev han til Nemesian og flere Medbiskopper, Presbytere og Diaconer, der vare domte til Bjergværks-Fængsel (ad metalla) og der behandlede paa det smædeligste, et Brev, fuldt af det meest glødende Ewigheds-Haab, et Billede af det rette Martyrium, som vi i den Christelige Literatur næppe have Mage til.¹³⁹⁾ Men meest var han i sit Element, naar han talede til Christne; han yttrede det Dufte, at han under saadan Tale, baaret af Herrens Kraft, maatte boie sit Hoved og udaande.¹⁴⁰⁾

En Dag leed hen efter den anden; Cyprians Mod svækkedes ei, men styrkedes overmaade; thi han biede paa Herren. Fra Dag til Dag kom Budskab om nye Martyrier; hver enkelt var ham en Forventning af Døden. Snart blev det ogsaa i Curubis bekiendt, at Forfølgelsen nu havde antaget en haardere, blodigere Charakter end hidtil. Valerian havde (258) ladet udgaae et Rescript til Senatet af det Indhold, at alle Biskopper, Presbytere og Diaconer ufortøvet skulde lide deres Straf; at de blandt de Christne, som vare Senatorer eller Romerske Riddere skulde have deres Ære og Guds forbrudt, og hvis de alligevel vedbleve at være Christne, ligeledes straffes paa Livet; de fornemme Christelige Matroner skulde, efterat deres Guds var confisceret, straffes med Landsflygtighed; de keiserlige Hoffolk (Cæsariani) skulde ligeledes fortabe deres Guds og i Kænker sendes til de keiserlige Eie-domme i Provindserne, for at gjøre Trælletjeneste. Et Exemplar

¹³⁹⁾ Han trøster Bekjenderne og viser dem Herrens Naade deri, at de, skjøndt higende efter Seierskronen, dog endnu opholdtes. "Hvad have vel Slagene og Kniplerne at betyde? Christi Tjener kjender jo sin Frelses Symbol; ham, som er gjenkjøbt ved Korsfets Træ til det evige Liv, maa nu et Træ atter forhjælpe til Livsens Krone. I ere fængslede i Gruberne? Nei, I selv ere det ædle Guld, som fylder Bjerggangene, for hvis Skin alt jordist blegner. Eders Fødder lænkebundne? Ja, men for at ingen jordist Sluttes, for at Herren selv skal løse dem og styre dem til Paradiesets Bei! I ere mødige, men I ligge med Christo; I have et ringe Brød, men Herren selv er Eders Himmelbrød; I ere ei aftvattede, ei ragede; men Christus er Eders Hoved — og hvor deilig skinner Alt, hvad der straaler i den Glæde!" Cypriani Epistola 77, ed. Baluze, p. 158 sq.

¹⁴⁰⁾ Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 14.

af samme Forordning var blevet sendt til enhver af Provindsial-Statholderne.¹⁴¹⁾ — Mange af Cyprians gamle Benner, deriblandt nogle Adelige af den høieste Byrd, kom nu til ham, og raadede ham til, under disse Omstændigheder at sørge for sin Frelse, ja angave ham de Steder, hvor han sikkert kunde trække sig tilbage. Men han adlød ei Bennernes Raad, fordi han troede, tydeligt at have erkjendt Guds og sin Frelser's Billie.

I Aspasius Paternus' Sted var imidlertid som Proconsul Galerius Maximus kommet. Han lod strax Cyprian falde tilbage fra Exilet, og befalede ham, for det første at tage Ophold i sine Haver. Her fik han Underretning om, at Proconsulen var reist til Utica, og at han efter al Formodning vilde blive ført herhen for at høre og lide sin Dom.¹⁴²⁾ Det kunde han dog ingenlunde bringe over sit Hjerte, at han ei skulde døe i Carthago — paa den Skueplads, hvor hans Kamp og Seire havde staaet, hvor det christelige Folk skulde og burde være Vidne til deres Bissops sidste Kamp. Med nogle faa Vinier underrettede han Geistligheden og Folket om sin Beslutning — at han for Diebliffet havde draget sig tilbage til et trygt Tilflugtssted — i det han gjorde hiin Betragtning gjeldende med de Ord, at „hvad en Bissop som Bekjender i selve Bekjendelsens¹⁴³⁾ Dieblif efter Herrens Billie udtaler, det taler han som med Alles Mund“. Denne Kirke og ingen anden skulde høre hans Svanesang; her vilde han „vandre heden til Herren under Menighedens Bonner og Forbønner“. I Dyrigt formanede han Folket til, efter Herrens Ord, som han saa ofte havde udlagt dem, at forholde sig stille, naar Hedningene fnøse; ei heller skulde Nogen af egen Drift

¹⁴¹⁾ Cypriani Epistola 82 (ad Successum), ed. Baluze p. 165.

¹⁴²⁾ Raastee vare allerede Frumentarii — et Slags hemmeligt militært Politie — paa Beien, for at afhente ham. Det kommer nemlig an paa, om man i Cypriani Epist. 83 læser med Baluze: „commentarios esse missos“, eller med de Ældre (hvad der ustridigt er det Rigtige): „frumentarios esse missos“. I al Fald undgif han alltsaa disse.

¹⁴³⁾ Bekjendelse, confessio, her taget i den Betydning som *ὁμολογία* 1 Tim. 6, 13 om Martyriet — en sædvanlig Talebrug i den Græske, og derfra i den Latinske Kirke.

overgive sig i disses Hænder, men vente paa, at han blev grebet, og da være forviiset om, at Herren i den selvsamme Time skulde give ham baade at tale og at lide som det sig burde.¹⁴⁴⁾

Næppe var Proconsulen atter vendt tilbage til Carthago, saa havde Cyprian igjen indfundet sig paa det ham anviste Sted. Pludselig holdt en Bogn for hans Haver; to af de anseeligste Mænd, der havde Befaling dertil, toge ham op mellem sig og førte ham til Sexti (formodentlig et Landsted, ganske i Nærheden af Carthago), hvor Galerius Maximus opholdt sig for sit Helbreds Skyld. Med høi og uforsærdet Mine, som i sin Herres Ord, kom Cyprian derhen; men det behagede ikke Proconsulen samme Dag, at ståe ham for sig. Om Natten opholdt han sig som Gjest hos een af de to anseete Mænd, der havde ført ham hid. Hele det kristelige Folk i Carthago var strømmet derud, og holdt ligesom Vagt ved Huset. Cyprians nærmere Venner, hans Diacon Pontius og Andre, bleve indladte til ham; den gjestmilde Bert vilde det saa, og behandlede dem med al Opmærksomhed og Forsømmenighed. I Folkets Skare havde ogsaa en Deel kristelige Jomfruer indfundet sig, hvilke Cyprian fremfor Alt ønskede maatte bevares. Folket adlod hans Vink. — Men nu smeltede selv Hedningenes Hjerter; de kunde dog ei forglemme det, at det var den Mand, der med sine Troesbrødre havde pleiet deres Syge, havde talt Trøstens Ord til de Døende, og vel ogsaa lagt Hænder med til ved Begravelsen. Da Rygtet udbredte sig i Carthago, at Cyprian skulde ståes for Domstolen, var hele Staden som i Sorg; et saadant Skuespil som det, der forestod, beklagede Mange af Hiertet.¹⁴⁵⁾ Herren holdt sit Ord, at Han for den Mand, som frygter Ham, vil gjøre selv hans Fiender og dem, der hade ham, til hans Venner.

Selv ved Forhøret, som den følgende Dags Morgen fandt Sted, syntes man at kunne fornemme, at den strenge Retsform haandhævedes mere for Keiserens Befalings Skyld og maaskee af Frygt for Macrians Indflydelse, end fordi Dommeren selv

¹⁴⁴⁾ Cypriani Epistola 83, ed. Baluze p. 166.

¹⁴⁵⁾ Acta proconsularia Cypriani, c. 2. Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 15.

havde noget Nag eller Had til den Anklagede. Proconsulen Galerius Maximus sad paa Domstedet.¹⁴⁶⁾ Da Cyprian var fremført, spurgte han ham: „Er Du Thascius Cyprianus?“ „Ja, det er mig“, svarede denne. „Du har altsaa“, sagde Proconsulen videre, „staaet i Spidsen for hine Menneſter, der foragte vore Guder“. „Ja det har jeg“, svarede Cypriau. „Keiserne“, vedblev Proconsulen, „have befalet Dig at offre“. „Det gjør jeg ikke“, svarede Bistoppen. „Nu velan“, sagde Proconsulen, „saa maa Du tage, hvad der følger derpaa“. „Gjør kun“, sagde Cyprian, „hvad Loven byder. I en saa klar Sag behøves ingen Dmsvøb“. ¹⁴⁷⁾ — Nu talede Galerius Maximus nogen Tid med sit Raad. Derpaa traadte han frem og sagde, dog saa at man mærkede, hvor megen Dvervindelse det kostede ham: „Længe har Du levet i hiin vanhellige Stemning; Du har samlet en Mængde Menneſter om Dig som Deeltagere i din formastelige Sammensværgelse; Du har viist Dig som en Fiende af de Romerske Guder og Lovene for Gudstjenesten, og ei have vore milde Fyrster formaaet at føre Dig tilbage til deres Religion. Fordi Du altsaa er Dphavsmand til saadanne flammelige Forbrydelser, og selv har stillet Dig i Spidsen for dem, skal Du vorde til et Exempel for dem, som Du ved din Misdaad har forbundet med Dig; ved dit Blod skal Ordenen oprettes“. — Efter disse Ord oplæste Proconsulen af en Tavle Dødsdommen, som var affattet i disse Ord: „Thascius Cyprianus skal henrettes med Sværdet“. — Cyprian sagde, da han horte dette: „Gud ſtee Tak!“ ¹⁴⁸⁾

Man horte nu en Mængde Roster, som sagde: „Vi ville henrettes med ham“. Ledſaget af en Skare af Brødrene, midt mellem Centurionerne og Tribuuerne, der gif til begge Sider, kom han ud til Retterstedet. Det var en stor Slette, trindt om-

¹⁴⁶⁾ Det faldes i *Acta proconsularia*: „in atrio Sanciolo“. Paa Beien derhen omringedes han af en talrig Skare til begge Sider, og hertil sluttede sig en uoverseelig Hob af Menneſter. *Vita et passio Cypriani per Pontium*, c. 16.

¹⁴⁷⁾ *Acta proconsularia Cypriani*, c. 3.

¹⁴⁸⁾ *Acta proconsularia Cypriani*, c. 4. *Vita' et passio Cypriani; per Pontium*, c. 17.

givet med tætskyggende Træer. Mange af de Christne steg derfor op i Træerne, for at bære hans sidste Ord.

Cyprian (i Dødens Dieblig selv ei blot bevidst, men fuldkommen besindig) afdrog selv sin Overflødning,¹⁴⁹⁾ boiede Knæet til Jorden og fastede sig i Bønnen ned for Herren. Da han derpaa ligeledes selv havde afført sig Dalmaticaen¹⁵⁰⁾ og overgivet den til Diaconerne, ventede han staaende paa Skarpretteren. Da denne var kommen, befoel Cyprian sine Benner, at give ham fem og tyve Guldstykker.¹⁵¹⁾ Selv forbandt han sig derpaa Dinene. En høstaaende Presbyter Julian og en Diacon af samme Navn bandt Hænderne paa ham. Skarpretteren fuldførte Dødshugget med zittrende Haand.¹⁵²⁾

Det var den 11 September 258, netop Marsdagen efter hiint forunderlige Syn, at Cyprian prisede Herren ved en standhaftig Martyrød og gif ind i Overvindernes Skare. Det vilste sig, at hans Navn var indstrevet i Livsens Bog, af hvilken det engang skal forkyndes, naar Herren aabenbares herlig i alle sine Hellige og Troende. Hans Blod fundgjordes ogsaa derved at være en frugtbar Sæd, at mange af hans Disciple under Forsølgelsens fortvarende Rasen forherligede deres Gjenløser paa samme Maade og freidig gif i Døden.¹⁵³⁾ Han staaer, saalænge Christi Navn bejendes paa Jordens Kredss, som et lysende Monster for alle Biskopper paa, hvorledes de skulle handle og lide for det Folk, som Herren kjøbte med sit eget Blod!

¹⁴⁹⁾ 3 Acterne staae to ligebetydende Navne: lacerna og byrrus (πυρρῶς). See: Salmasius' Anmærkning til Sulpicii Severi dialogi I, 14 (ed. Hornii).

¹⁵⁰⁾ Dalmatica, en purpurfarvet Undertjortel i Korsform, eiendommelig for Biskopperne og Diaconerne; dog iførte de sidste sig den kun ved overordentlige Leiligheder. Mange Steder herom har Baronius samlet i Martyrologium Romanum (Rom. 1583 fol.) under 31 Mai. Jvf. ogsaa J. A. Schmidii lexicon ecclesiasticum minus, s. v.

¹⁵¹⁾ Een aureus var noget mere end een Ducat.

¹⁵²⁾ Det sidste Træk af Vita et passio Cypriani per Pontium, c. 18. Det Øvrige af Acta proconsularia Cypriani, c. 5.

¹⁵³⁾ Om flere af hans Disciples Martyrium jvf. Acterne hos Baronius (Annales ecclesiast. ad a. 262, n. 5 sqq.)

Hans Gæde.

[Grønlands Biskop; — 1686—1758.]

1. **N**aar vi betragte den christelige Mission med Aandens Blik, da maa paa den ene Side vort Hjerte springe af Glæde, men dog kunne vi paa den anden næppe afholde os fra Veemod. Thi er Missionen virkelig tilligemed Ungdommens Underviisning det, som Kirken frem for Alt trænger ei blot til i vore Dage, men trængte til i alle Tider — kan vi overhovedet ei tænke os en livgivende Aande i Kirken, uden dens Medlemmer føle sig drevne til at gaae ud paa Veie og Stræder, ja selv ved Gjerderne, og node de Udsprede fra Guds Folk, de Forladte, de Huusvilde til at komme ind — hvor maa det da ei bedrove os at iagttage, hvor lidet i det Hele af de Fleste Missionens høie Betydning er erkjendt, saa de endnu kunne mene, at Guld og Sølvs er meget bedre end det Brod, Sjelenes leve af; ja hvor faae de ere selv blandt dem, der gaae ud i Hedningeverdenen, om hvilke vi med inderlig Bished kunne sige: See der har Herrens Kjerlighed betvunget et Hjerte, saa det følte sig draget til virkelig at erkjende og levende føle Bægten af det Ord: „Saa holde vi da for, at naar Een er død for Alle, saa ere de alle døde; og derfor er Han død for Alle, paa det at de, som leve, fremdeles ei leve sig selv, men den, som er død og opstanden for dem“ (2 Cor. 5, 14—15)! Og hvor meget er der, selv i Dage som vore, hvor Herrens Aand atter er udgydt over Menigheden, og man begynder at faae Bliffet atter aabnet for den Forjættelse som en gud-

dommelig Realitet, at hvor der er Kirkefy og Kirkebygning under det Nye Testamente, der er ogsaa den store Foræring fra Gud ved Haanden, selv i Kirkens Nods- og Trængselsdage, at „dens Ufrugtharheds Born ville sige, saa den horer derpaa: Pladsen er mig for snever; ryk videre frem, at jeg kan boe hos dig“ (Jes. 49, 20) — hvor meget er der selv hos os, der kan forvirre de Christnes Tanker og bedrøve dem, naar de, ved Siden af den erkjendte Pligt for Kirken at missionere, see hen paa Missionernes virkelige Tilstand i vor Tid! Eller kan vel Noget dolge det for sig, at i mange Tilfælde der agter man ei mere Sporene af Fædrenes Veie, hvis Bærf dog Herren kjendelig velsignede; at man ofte mere spoger om en glandsfuld Begyndelse, der ingen Fortsættelse kan have, end om en Plantning, der, hvor stor den end bliver, dog aldrig bliver større end den jo maa vandes under Taa- rer og Bon, end at „de, som gaae gjennem Jammerdalen, maae hugge sig Bronde der, og saaledes Lærerne smykkes med stor Velsignelse“ (Ps. 84, 7)? Er det ei saa, at for Mange er Missionsværket som et Regne-Exempel, hvorved de dog netop glemme de Factorer, som alene kunne bringe Facitet frem, de levende Kræfter mener jeg og deres aandelige Kjørelse? Er det ei saa, at mange Missioner — deriblandt netop den, om hvilken vi skulle handle — ligge i Ruiner, og, medens man gjør alffens Experimenter, hvortil man intet Kald af Herren har, forsømmer man de Steder, hvor Han lydeligt raaber, raaber som med en Fødendes Smerte, fordi man ei vil erkjende, hvorledes Indvoldene bruse i Ham af Forbarmelse over Folkets store Nod? Og er det ei endelig — for at vi tilsidst skulle udvide vort Blik mere — saa, at man, i en stor Retning af Missionsvirksomheden, navnlig i Tydsk- land, djervelig opfaster det Sporgsmaal, ventende paa Svar, om Mission og Kirke overalt have noget at bestille med hinanden, om det ei skulde være rigtigt at plante kirkeløse Missioner, hvor hver Forkynder følger sin Lærdoms Veir, ligesom man før havde missionsløse Kirker, hvor hver — saa hedder det — havde nok at bestille med sig selv, og dog Intet bestilte i Salighedens Sag? Kan det nægtes — hvad der er vitterliggjort, uimodsaagt af Sandheden — at een af de største Missionskoler i Tydskland (den Baseler) er aabenbart befængt i sin Læremaade med Titens

pantheistiske Tendentser¹⁾, eller i al Fald behæftet med en Theologie, som ingen Kirke-Grundvold har eller anerkjender? Og hvad Trøst er det vel, at høre, at man imod Alt, hvad Kirken derimod maa anføre fra sit Standpunkt, kun puffer paa en Kjærlighed, der, løstrevet fra Sandhed, dog aabeubart iugeu christelig er (1 Cor. 13, 6)?

Derfor er det en trøstelig Sandhed for alle dem, som elske Herren, at hvor Menneffene ofte ere raadvilde eller forglemmelige, eller forvirre sig i deres Tanker og tabe sig i deres Veies Mangfoldighed, der udfører Gud dog sin Gjerning; thi Hans Arbeid kan ikke hvile og har ingen anden Tid end den, Han selv satte for det. Fra den første Time af leiede Han Arbeidere til sit Biinbjerg, og i den sidste for Midnat skulle de ikke fattes. Hvor nogen Kirke syntes at have glemt sit Kald til Missionen, som den evangelist-lutheriske i lang Tid²⁾, der vakte Herren Enkelte og lod ikke af fra dem, før de spurgte og atter spurgte: „Herre, hvad vil du at jeg skal gjøre“; og hvor Verden modstræbte, der adspredte Han Forkynderne til alle Kanter, saa de maatte blive Missionsprædikanter endog for et uvilligt Folk. Thi som Gud var forunderlig i sine Veie til Menneffeslægtenes Forløsning ved Jesum Christum, Hans eenbaarne Søn, saaledes er Han ei mindre forunderlig i Midlernes og Redskabernes Tilberedelse til at denne Frelse kan vorde kundbar for al Verdens Slægter, til at „Evangeliet om Riget“ kan forkyndes for „Hedningernes Fylde.“

1) Kjendsgjerningerne indeholder følgende mærkværdige Skrift, som vi onste at henlede ogsaa Nordiske Missionsvenners Opmærksomhed paa: „Worte der Klage und Ermahnung an die Baseler Mission (von Dr. de Valenti); Bern 1845.“ Om Spørgsmaalet selv have vi ofte erklæret os, navnlig i Anmeldelsen af Saxers Skrift: „Ueber den wiedererwachten Confessionsstreit; mit Beziehung auf die Angelegenheiten der Norddeutschen Missionsgesellschaft. Stade 1843.“ See: Zeitschrift für die Lutherische Theologie und Kirche, 1843, IV, S. 167 ff.

2) De tidligere Forsøg under de store Svenske Kongers, Gustav Basas, Gustav Adolph II og Karl XI Auspicier paa at christianisere Lapperne, Hertug Ernst af Sachsen-Gothas Forsøg paa at plante evangelist Christendom og Cultur blandt Abyssinierne ved Johannes Michael Banskleb (1663—68) vare kun enkelte lysende Undtagelser.

Men forunderligt af Alt maa det jo synes for vort Nie, at medens i den ældste christelige Tid Missionen aabenbart dreves som et christeligt Colonisations-System³⁾, saa de enkelte grønnende Pletter i Orfen snart bleve til Marker, hvor det blomstrede af Fryd, og Hoie, hvor Vandfilder udsprang, synes det i de senere Tider omvendt alt mere og mere, trods Anstalternes udvortes Storhed, at stifte sig som enkelte Stød, der igjen forsvinde, naar Jordrystelsen ophører, som enkelte Blus, der igjen udsuffles, for atter paany at tændes maastee paa et andet Sted. Det skjærpede historiske Blif kan ikke fordølge det for sig selv, at det Isolerede fortrinsviis danner de senere christelige Missioners Charakter, ligesom det Continuerlige, Sammenhængende, de tidligere, medens her dog det udvortes Bindende og Befæstende er langt ringere, hist langt større. Lad os dog haabe, at det Udsprede ei mindre holdes i Guds Haand end det Sammenfoiede, og at, som Han engang skal falde de fortorrede Been sammen og bringe en Aande i dem, saa de vorde levende og overdrages med Kjød og Hud (Ezech. 36, 5. 6), saaledes vil Han ogsaa her føie Plet til Plet og Punkt til Punkt, vil sammenfoie Delene og Leddemødene af den Guds Stad, der engang skal staae for Herrens Afsyn som en fuldberedet, smykket Brud. Hele Missionsværket er jo egentlig

³⁾ Saaledes f. Ex. strax efter Apostlenes Dage (hvis vi nemlig regne Missionen at begynde der, hvor de fjernere Kirkeprovindser, udenfor Grækenland, Lilleasien og Ægypten, aabnedes). Eusebius fortæller, at blandt de Første efter Apostlene gaves mange herlige Mænd som Quadratus (den berømte christelige Apologet), der deels satte nye Bygninger til den Apostoliske Grundvold, deels af inderlig Kjerlighed til Guds Ord følte sig drevne og skyndede til at udbrede Guds Riges Sæd over hele Verdens Kred. De uddeelte deres timelige Guds blandt de trængende Brødre, forlode saa deres Fædreland og paatog sig Evangelisters Kald til dem, som endnu ikke havde hørt Troens Ord, forkyndte dem Christum og overgave dem de hellige evangeliske Skrifter. Og naar de nu i fjerne, barbariske Egne havde lagt Troens Grundvolde og havde indsat Kirkehyrder, som de betroede Om sorgen for den nye Plantning, saa ilede de, ledsagede af Guds Naade og Kraft, til andre Folk og Egne. Eusebii histor. ecclesiast. III, 37. Det var en Missions-Virksomhed i Kirkens andet Aarhundrede, der havde noget at betyde.

det kristelige Haabs Rige; jo klarere dette tindrer, om og som en enkelt Stjerne i Besten, desto større er og Troens Kraft og Kjerlighedens Blød; og snart kan Himlen fyldes med Stjerner over hele den tindrende Nattehvelving.

II. Renere maastee og klarere end mange selv af de større Missioner i Tidens Løb staaer den Nordiske og overhovedet den evangelisk-lutheriske Mission fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede som en Haabets Gjerning. Ziegenbalgs, Plütschhaus og deres nærmeste Efterfølgeres Arbejder i Hindostan (siden 1706), Thomas v. Bestens Grundsættelse af den Finnikke-Lappiske Mission (siden 1714) og Hans Egedes Plantelse af Christendommen i Grønland (fra 1721 af) ere som uforgjængelige Edelstene i det kristelige Haabs Krone. I det vi berede os til at beskrive den sidstnævnte, møde os uhyre Ruiner, en Forstyrrelse af fast et halvt Aartusinde (thi det var netop den, der kaldte Egede først); og vi ansee det derfor rettest at kaste et Blik over, hvad der var før Ruinerne, hvad Landens Bingeslag var i det fjerneste Norden, som Egedes Blik stirrede efter, hans Hjerte udvidedes ved Tanken om.

De første Efterretninger om Grønland (et Land, der, sammenhængende med Amerikas Continent, udbreder sig fra den sydligste Spids, Statenhus under 60°, høit op imod Nord, gennemskåret overalt af store Fjorde og Bage, indskruet af Is, som ofte forhindrer Tilgangen og tilintetgjør alle Forhaabninger) spredtes maastee blandt hans Teyninge af en vis Gunnbjørn, en Norst Søfarer af det vanlige Slags, der først saae Grønlands bjergfulde Kyst (c. 877); man kaldte det Mærke, han havde taget deraf, Gunnbjørns-Stjær, og det levede nu, som det pleier at gaae, i Skipper-Sagnet.⁴⁾ Mere end eet Aarhundrede varede det dog, inden Landet selv opdagedes. Det skete, da en vis Erik den Røde, en Islandsk Fribytter, underliggende i Kampen mod et mægtigere Partie paa hans sagnrige Fædreneøe, blev erklæret for fredløs, og nu i Spidsen for alle sine Partigjængere styrede mod de om-

⁴⁾ Landnámabok III, 8. 14. 29. Fragmenter af „Grønlands Annaler“ i Grønlands historiske Mindesmærker, udgivne af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab (Kbh. 1842—45), I, 88 f.

talte Gumbjorns-Skjær, og fandt „Grønland“ (982). Snu som han var, kaldte han Landet saa, for allerede ved Navnet at lokke Andre derhen; ogsaa i Valget af „Eriksfjorden“, hvor han nedsatte sig, og som han siden 986 først begyndte at bebygge, stjælede hans Forfarenhed og Djerthed.⁵⁾ Selv var han Hedning; hans Hustru Thiodhilde derimod havde antaget Christendommen, og derfor, efter den Tids Skik, forladt sin Mand.⁶⁾ Fjorten Aar efter Grønlands første Bebyggelse drog Leif, Eriks Son, ned til Norge. Et lyffedes det Oluf Tryggvesson, een af de staalklædte Kjemper for Troen og Daaben, at overtale Grønlandsfareren til at lade sig døbe med alle sine Skibsfolk (999). Leif kom derved i Gunst hos Kong Oluf, opholdt sig samme Aars Vinter ved hans Hof, og, da han om Vaaren reiste til Grønland, „gav Kongen ham en Præst og andre viede Mænd med, der skulde døbe Folket og lære det den rette Troe.“⁷⁾ „Lyffelig“ var han, som Folkemunde kaldte ham fra nu af, i den ene og den anden Henseende;⁸⁾ thi paa Tilbagereisen lyffedes det ham at bjerge et heelt Skibsmandskab, og han fandt Vinland (Massachusetts og Rhode-Island), som de med Rette kaldte „det gode“ især i Modsetning til Grønland. Men ankommen her udførte han Kong Olufs Hverv i Kong Olufs Land.

⁵⁾ Þáttur Eireks rauda, c. 1. Islendinga-bok Ara Prests hin froða, c. 5. Saga Þorlínns Karlsefnis, c. 2. „Amerikas Opdagelse af Nordboerne var“ — siger Dr. Pingel fortreffeligt (see hans Afhandling: „Om de nyere Reiser til Grønland“ i „Grønlands historiske Mindesmærker“, III. 625) — „Hedendommens sidste Bedrift her i vort Norden“; og — tilføie vi — hvor mærkeligt, at netop i dette Vendepunkt greb Christendommen, ei blot som Culturmiddel, ind!

⁶⁾ Landnáma-bok II, 22. Grønlands historiske Mindesmærker, I, 183 ff. 201.

⁷⁾ Saga Ólafs Tryggvasonar, c. 221. 245.

⁸⁾ Lynd i Grunden, vilde dog hans Fader, Eric den Røde, mene, at denne Lyffe var, naar man viede det Ene mod det Andet. Thi „havde han og bjerget et heelt Skibsmandskab, saa havde han derimod paa den anden Side ført „Skademanden“ (d. s. Præsten) med.“ Saga Ólafs Tryggvasonar 225. 104. Et talende Beviis paa, hvorledes de gamle Íslandske Hedninger i Almindelighed betragtede Christendommen.

Masfeviis bleve de Jølandſke Grønlandere døbte, medens paa ſamme Tid Chriſtendommen ved Lovbud blev ſtafæftet paa Jøland.⁹⁾ Men, ſom Annaliſten Oddr Munk bemærker, det var for ſtorſte Delen en Chriſtendom kun af Navn, de antog; thi „Tiden var kort, Folket var ſtivt i ſin Bantroe, og Lærerne vare kun ſaa; deſuden kunde de Intet udrette formedelſt deres Bantfundighed i det danſke Sprog.“¹⁰⁾ Noget Større ſyntes vel Oluf den Hellige († 1033) at mede paa, og havde, efter ſidſtnævnte Hiſtorieſkrivers Udtryk, længere Tid; men den bedſte Tid maatte dog oppebies, om muligt Sæden ved de enkelte Sendebud kunde lægges dybere ned.

Det ſynes virkelig at være ſteet. Medens efter Aar 1000 Sværme af Jølandſke Søfarere og Fribyttere, Mænd med Dvinde (thi ogſaa de ſidſte havde ei ſjældent en ſtyrende Mand), kom baade til Grønland og til dets ſydligere Grændſer (ſom de gamle Nordboere nævne i denne Orden: Markland, Helluland, Vinland) — medens i det ſidſtnævnte, Vinland, allerede 1004 en alvorlig Kamp begyndte mellem de Nyankomne og de oprindelige Indbyggere („Skrællinger“ kaldte Nordmændene dem)¹¹⁾ — og medens man i Grønland ſelv var betænkt paa at ordne alle udvortes Forhold efter den frie Jølandſke Statsforfatnings Monſter¹²⁾ — ſyntes her den chriſtne Troe lidt efter lidt at ſlaae dybere Rødder. — Den Romerſke Kirke var, efter ſin univerſalpraktiſke Tendents, fortrinſviis en miſſionerende

⁹⁾ Landnáma-bok, II, 14.

¹⁰⁾ Saga Ólafs Tryggvasonar af Oddr Munk, c. 48. (Grønlands hiſtoriske Mindesmærker, II, 234 ff.) Et vigtigt Sted ogſaa for Hævdelfen af det „Danſke Sprog“ Benævnelse ſom Fælledsnavnet for det Nordiſke Tungemaal i Almindelighed i det ellefte og følgende Aarhundreder. See: Raſſs Veiledning til det Jølandſke eller gamle Nordiſke Sprog (Kbh. 1811). S. XX. ff.

¹¹⁾ Udførligt fortælles diſe Tog og deres vrelende Stjebner i Saga Þorſinns Karlſeſnis, Floamanna-Saga, Eyrbyggja-Saga, Þáttir Eireks rauda, Landnáma-bok o. a. See: Grønlands hiſtoriske Mindesmærker, I, II.

¹²⁾ Dr. C. Pingel i den udmærkede, nyt Lys over de fleſte ældre og nyere Grønlandſke Forhold ſpredende, Afhandling: „Om de nyere Reiser til Grønland“; Grønlands hiſtoriske Mindesmærker, III, 626 f.

Kirke og fæstede tidlig, allerede ved Bonifacius, senere ved Ansgar og hans Disciple, Blikket mod Norden; med Rette tyktes den, at kun Jordens yderste Grændser ogsaa vare Christendommens.¹³⁾ Fra Erkebispedømmet Hamburg, den Nordiske Christendoms Arnested, udgik et Lys, der nu og da, efter som Missionsaanden blev levende hos de enkelte Kirkefyrrere, opflammedes stærkere til Guds Ære. En saadan Erkebisp, der ei kunde favne vidt nok i Christelig Forstand, var Adalbert, der henved Midten af det ellevte Aarhundrede beklædte den Hamburgske Stoel. „Næppe havde denne Christi Kjempe“ — fortæller Adam fra Bremen — „tiltraadt sit Bispeembede, saa sendte han Gesandter til Nordens Konger om god Fred og Veide for Christendommen; han udsprede Opmuntrings-Breve over hele Danmark, Norge og Sverrig, ja indtil Jorderigs Ender, hvori han formanede Biskopperne og Præsterne paa de Steder, at de troiligen skulde vogte vor Herres Jesu Christi Kirker og uforsærdet stride til Hedningernes Omvendelse.“¹⁴⁾ Men her indtraf nu et ganske forunderligt Møde, aabenbart ved Guds Haand, der styrer og fører Hjerterne sammen. Adalbert var klog, giestfri, gavmild; det lille Bremen, siger den nysomtalte Forfatter, blev ved hans Dyder som et Kiem af vidt Ny. Folk fra alle Verdens Kanter, især fra Norden, søgte andægtig derhen. Saaledes kom 1054 (et halvt Aarhundrede altsaa efter Christendommens første Plantelse paa Grønland) Gesandter fra Island, Grønland og Dikensøerne med den Begjering til Bremen, at Erkebispfen vilde sende dem Prædikanter. Det skete; hvad Grønland betræffer, fik det allerede 1055 sin første Biskop i Albert. Guds Aand udfoldede sine første mægtige Vingeflag i det høieste Norden.

¹³⁾ Dog ere de Steder i Diplomer fra det niende Aarhundrede, hvorved Grønlands Opdagelse synes at rykkes mere end eet Aarhundrede op i Tiden — navnlig det paagjeldende Sted i Stiftelsesbrevet for Erkebispedømmet Hamburg af Keiser Ludvig den Fromme (834) og i Pave Gregor IV Confirmations-Bulle herfor (835) — som nyere kritiske Forskninger have godtgjort, interpolerede. Overhovedet bliver Grønlands Navn i de pavelige Buller ikke nævnet før 1025. See: Grønlands historiske Mindesmærker, III, 60—73.

¹⁴⁾ Adami Bremensis historia ecclesiae Hammaburgensis III, 12.

„Glad udbrød Erkebispfen“, da han saaledes kunde beffikke Præster og Bisper trindt om, hvor det gjordes fornødent, „i Evangeliets Ord: Høsten er vel stor, men Arbejderne ere faae; beder derfor Høstens Herre, at Han sender Arbejdere i sin Høst.“ Ja Adalbert paatænkte endog et stort Kirkemøde i Danmark, hvor Omstændighederne vare gunstigt derfor, af alle Nordiske Biskopper, for at ordne Kirkeforholdene, der havde mangen Skrøbelighed, som ei blot laae i Landets Vilkaar.¹⁵⁾ Thi han var i alle Henseender en nidkjær Mand (et fjernt Forbillede for Hans Egede, der ikke kjendte ham), og dnlgte heller ikke Kirkens lønlige Brost. Men de oversøiske Bisper lode vente for længe paa sig. Saaledes kom Mødet ikke istand.¹⁶⁾

Saa syntes det da, at Markerne selv i det gamle Grønland hvidnede til en aandelig Høst. Man havde allerede taget fat, og tog nu fremdeles rask fat paa Kirkebygningen i Romersk Form og Stil. Tolv Kirker bleve byggede paa Grønland i Østerbøigden, fire i Vesterbøigden; saa mange angive og nævne Sagamændene fra det tolvte og trettende Aarhundrede.¹⁷⁾ Kirkerne vare anlagte meest høit oppe i Fjorderne, enkelte vel og paa Udkysten; til Kirkemuren støttede sig Kloster. Saaledes finde vi et Benedictiner-Konnekloster i Rafnsfjorden, og ved Petersvig Kirke et stort Kloster, viet til den hellige Oluf og Augustin, befolknet med regulære Canonici.¹⁸⁾ Med de vandrende Biskopper (thi saadanne var uden Tvivl Alberts Eftermænd, hvis ellers en uafbrudt Række af dem kunde paavises) syntes det ei længere at kunne gaae; en mere ordnet Kirkeforfatning var fornøden i den stedse voksende Colonie. Aar 1123 holdt Grønlænderne et almindeligt Thing, paa hvilket de besluttede, at en fast

¹⁵⁾ Der nævnes i Fortællingen, at et Par af Hovedpunkterne, han vilde fæste sin Opmærksomhed paa, var disse: at Biskopperne solgte Bøllighedsen, og at Folket nægtede at give Tiende.

¹⁶⁾ Adami Bremensis historia ecclesie Hammaburgensis, III, 26.

¹⁷⁾ Saaledes Gripla (Mss. Arna-Magnæon. 115. 8); Grønlands historiske Mindesmærker III, 225.

¹⁸⁾ Ivar Baardsens Chorographie (Mss. Arna-Magnæon. 777. 4) Grønlands historiske Mindesmærker, III, 254—255.

Bispestol skulde oprettes; de sendte til den Ende Einar Soffeson til Norge med betydelige Gaver og Foræringer. Norges Konge da, Sigurd Jorsalasar, kunde med Nød og Næppe overtale den fromme Klerk Arnold, som han ansaae for bedst skiftet til et saadant Hverv, at gaae hen og bosætte sig blandt et saa „vanskeligt Folk“; Kongen, lod det fast til, havde mere Æmhed for Sjælene, end den vordende Bisp. Imidlertid gif han derop, efter at være viet til sit Embede af Lunds Erkebisp Adzer (siden 1104 nemlig var ved Pave Paschalis' II Foranstaltning hele det Skandinaviske Norden lagt hen under Lunds Erkebispedømme).¹⁹⁾ Den nye Biskop lagde nu 1125 Sædet for sit Bispedømme hen paa Østerbøigden, i Garde, i den inderste Biig af Eriksfjorden;²⁰⁾ der stod en kostelig Kirke, indviet til den hell. Nicolaus, og mange Eiendomme trindtom vare lagte til denne Domkirke.²¹⁾ Men et christeligt Liv, Kirkens bedste Smykke, synes i de derpaa følgende to Aarhundreder ikke at have udviklet sig, det maatte da være, at Tiden havde misundt os ethvert Bink derom. Thi hvad der berettes, er lidet Andet end Biskoppernes Navne og den pavelige Confirmation. Overalt behandlede Grønland, fra den Tid af det saavelsom Island, Færøerne, Ørfensøerne og Syderøerne havde maattet anerkjende den Norske Enevoldsherres Hakon Hakonsons Overherredømme (1261), ganske som en blot Dependents af Norge, hvis Skatte og Indtægter man tog, hvor de vare at erlange,²²⁾ men hvis aandelige Fornødenhed lidet bekymrede Magthaverne.

III. Nordens Aarbøger berette som en stor, ubodelig Ulykke

¹⁹⁾ Grænlandinga þátr, I; Grönlands historiske Mindesmærker, II, 681 ff. Jvf. Messenii Scandia illustrata I, 86.

²⁰⁾ Tidligere — efter Ivar Baardsens Beretning — residerede Biskoppen i Stensnæs paa Vesterbygden, og der var da Domkirken. Ivar Baardsens Chorographie; Grönlands historiske Mindesmærker. III, 279.

²¹⁾ Gripla; Grönlands historiske Mindesmærker, III, 224.

²²⁾ Alle Norske Skatlande vare henlagte til Kongens og Dronningens Civilliste — hvoraf tillige det oftere (ogsaa af Dronning Margaretha) fornyede Forbud fremgik, at Ingen uden kongelig Tillæbelse maatte besøge disse Lande.

den over den største Deel af Europa 1349 sig udbredende Pest, som man i Danmark kaldte „den sorte Død.“²³⁾ Opkommen i Africa — fortælle de samtidige Islandske Annaler — vandrede den til „Jerusalems Land“, derfra gjennem Romanien og videre Nord paa Landene, fra Frankrig og Tydskland til England og derfra til Norge. Til Bergen (Grønlandsfarernes Station) blev den indbragt ved et Kjøbmandsskib, af hvilket hele Mandskabet uddøde, medens man bragte Godsset op i Staden. 80 Tiig bleve i den ulykkelige Stad jordede paa een Dag, hvoriblandt 14 Præster og 6 Diakoner. Overalt rasede den i Norge saa ubefriveligt, at to Trediedele af Folkemængden uddøde. De tallose Offere, den utkaarede, bleve sædvanlig i eet eller to Døgn et Kov for den inflammatoriske Sot, der, efter de Islandske Beretninger, næsten altid endte med en Blodstyrning. Mange Skibe dreve forladte om paa Søen, eller sank til Bunds med Lasten, som ikke blev udloset.²⁴⁾ Skjøndt Pesten hverken naaede Island eller Grønland, blev navnlig det sidste dog middelbart rammet af Ulykken. Communicationen med Norge vanskeliggjordes; Strællingerne (Urindvaanerne) hærjede fra deres Krigsbaade nu og da Colonien.²⁵⁾ Kirken holdt sig udvortes rank; endnu var der ingen Tale om, at Biskoppernes Folge afbrødes; een af dem, Jon Erikson Skalle, reiste endog (1357) til Rom.²⁶⁾ Norges Konger vare ei heller ufølsomme for Kirkens store Nød; Magnus Smek, selv efterat han havde nedlagt Regjeringen over Norge og kun beholdt Helgeland, Færøerne, Island og Grønland, befalede (1355) Povel Knudson med et udrustet Handelskib at seile til Grønland, for at opretholde Christendommen

²³⁾ I Frankrig kaldtes den „mort bleu“, i Norge „Digre-Døden“ (den store Død).

²⁴⁾ Islandske Anna'er; Grønlands historiske Mindesmærker, III, 16—18.

²⁵⁾ Et saadant Hærjelfestog af Eskimoerne nævnes til A. 1379. See: Islandske Annaler; Grønlands historiske Mindesmærker, III, 32.

²⁶⁾ Islandske Annaler til Aaret 1357; Grønlands historiske Mindesmærker, III, 18—20. Endnn 1409 fandt i det mindste een Lysning Sted i Garde, hvor baade „inden- og udenlandske Mænd“ vare forsamlede ved. Diplomet i Grønlands historiske Mindesmærker, III, 148.

der til Guds Ære; hans Forfædres roesværdige Bestræbelser (udtrykte han sig) og hans Sjæls Frelse gjorde ham det til Pligt.²⁷⁾ Men denne saavel som en senere Expedition (1366) havde ingen Følge; den sidste forulykkesedes ganske. Mere dog end Coloniens vanskelige Stilling blev, som een af de nyeste Forskere med Rette har formodet, det fornyede og strengt hævdede Forbud mod Landets Beseiling af alle Uprivilegerede til Hinder baade for det borgerlige og kirkelige Væsens Opretholdelse der.²⁸⁾ Vist er det, at fra 1410 af ophøre alle autentiske Efterretninger fra Norden om den Grønlandste Colonie;²⁹⁾ vist er det, at de saakaldte Grønlandste Biskopper allerede længe før ikke kom op til Landet, men bleve tilsidst blotte Titular-Biskopper, der residerede lige hen til Reformationens Dage snart paa Island, snart i Norge, oftest i Danmark. Sporløs vilde saaledes Kirken paa Grønland være forsvundet, hvis vi ei saae endnu eet Træk af dens sidste Dødskamp. Efterat nemlig 1418 Skrællingerne Sydfra med en Skibsflaade havde ødelagt den største Deel af Colonien og hærjet Kirkerne med Ild og Sværd, (saa kun 9 Sognekirker, som der berettes, bleve tilovers, de længst borte liggende, som Barbarerne for de steile Fjeldes Skyld ei kunde komme til), henvendte 30 Aar derefter de uhyggelige Overblevne³⁰⁾ sig til den Romerske Pave Nicolaus V, for at erholde

²⁷⁾ Diplomet findes aftrykt i Grønlands historiske Mindesmærker, III, 120—122.

²⁸⁾ Pingel nyere Reiser til Grønland; Grønlands historiske Mindesmærker, III, 617. Ogsaa de indbyrdes Krige i Norden gavede Colonien et uforvindeligt Knæk. Kong Albrechts Tydske Tilhængere, i Krigen mod Dronning Margrethe, overfaldt og udplyndrede Bergen 1393 (hvad een Gang senere gientoges). Jo mere denne Stad sank i Kraft og Driftighed, desto slettere stod det ogsaa til i Grønland.

²⁹⁾ Grønlands historiske Mindesmærker, III, 165. Endnu 1409 fandt i det mindste een Pysning Sted i Garde „i mange udenlandste og indenlandste Dannemænds Paahør“. See Diplomet: Grønlands historiske Mindesmærker, III, 148.

³⁰⁾ Det var for det meste saadanne, der af Estimoerne vare bortslaaede i Trældom, men som fandt Leilighed til at vende tilbage og udbedre Ruinerne af deres ødelagte Boliger.

Hjælp til at ordne det aldeles ødelagte Kirkevæsen; thi „Hunger og Mangel havde i de sidste 30 Aar gjort det umuligt at underholde Præster og Biskop.“ Saaledes fortæller Nicolaus V, Bulle, som han under 20 Sept. 1448 udstedte til Biskopperne i Skalholt og Holum,³¹⁾ og hvorved han overdrog de sidstnævnte foreløbig at undersøge Sagen, om den var grundet i Sandhed, for derefter at sørge for, at Præster beklæddes til Menighederne og en Biskop igjen indviedes til Landet. Men den gode Nicolaus's³²⁾ ædle Hensigt var i sig selv saa ukræftig og understøttedes saa Lidet af de Bedkommende, at der var ikke at tænke paa nogen Dypreisning. Kirken i det høieste Norden sank (paa samme Tid omtrent som det Østlige Rige ved Tyrkernes Fremtrængen 1453); alle Spor af den og Colonien forsvinde.

Men Mindet svandt ikke. I det mindste have vi lige fra Begyndelsen af det firtende Aarhundrede en Række af Forsøg paa at beseile og gienfinde det gamle Grønland, der syntes ligesom at bebude, at Landet ikke evigt skulde ligge øde eller befolket blot af Vilde, hvilke det i Kamp mod Culturen var lykkets at ødelægge ogsaa de sidste Levninger af Christendommen. Sandheden byder os dog at vidne, at alle disse Forsøg i christelig Henseende slet ingen Betydning havde, medens ogsaa den nautiltiske og mercantile Binding, de tilsigtede, i Grunden blev en Rog og Damp, indtil Christendommen med kraftig Haand, med Kjærlighedens Lue selv greb Sagen an. Virkelig falder Grønlands

³¹⁾ Den mærkelige Bulle blev i Afskrift fra det Vaticaniske Archiv i Rom (Nicolai V liber XXIII registri Bullarum) af Prof. Mallet sendt 1765 til Kjøbenhavn. Den meddeles, efter en dobbelt Afskrift af Langebek, correct af Rafn i Grønlands historiske Mindesmærker, III, 168—176.

³²⁾ Vi kalde ham med Rette saa. Thi ei blot var han, som bekjendt, en ivrig Befordrer af Bidskabelighed og selv een af de ypperste Lærde i den Tid, men en sand ædelmodig Ven af de Fattige. Næppe nogen Fortrykt henvendte sig til ham, som han jo understøttede, og hvor han saae den tause, blye Armod i Familierne, der rakte han hemmelig Understøttelse, sørge for, at Døttrene udspreedes paa en anstændig Maade o. s. v. See: Vita Nicolai V a Domin. Georgio conscripta. Rom. 1742. 4.

nye Bebyggelse og Christendommens Gjenplantelse der sammen i Eet. Kun forsaavidt kan det for os have Interesse at kaste et flygtigt Blik paa hine forgjæves Forsøg.³³⁾

Meest af disse skulde maaskee den bekjendte Trondhjemste Erkebiskop Erik Valkendorfs Plan havt at betyde, hvis den var kommen til Udførelse. Han var, som bekjendt, en Jndling af Christian II, hvis Rantsler, da denne endnu var Kronprinds, han havde været. Kongegunst og Interesse syntes at maatte drive Bærket. Desuden drev Valkendorf Sagen planmæssig. Han samlede alle Efterretninger, han kunde overkomme om det tabte, af Erindringens og Indbildningens tryllende Glands omskinnede, Land.³⁴⁾ Han adspurgte flittigt Skippere og Handlende om Coursen derhen, og udkastede endog selv et Directorium for Reisen derhen. Saavidt var det kommet, at han stillede sine Betingelser for Kongen; hvis det nemlig lykkedes ham at gjenfinde Landet, forlangte han for sin Deel Alt, hvad det kunde indbringe i de ti første Aar. Men skrøbeligt er Lyffens Glas; det brister, naar det synes klarest. Valkendorf modsatte sig — om af christelig Iver eller formedelst hans Forbindelse med Keiser Carl V, bliver uviist — Kongens bekjendte Forhold til Dyveke. Han faldt i en Unnaade, der bragte det saavidt, at man tragtede ham efter Livet. Og da han nu vilde retfærdiggjøre sig for Danmarks Rigsraad, forfloges han paa Reisen herved til den Hollandste Kyst. I Amsterdam traf han sin unaadige Konge (1522), og var paa dennes Begjering uden Tvivl blevet sat fast, hvis han ei som Bisp havde stude sig ind under Pavens Dom. Han kom til Rom, og døde her i usle Omstændigheder.³⁵⁾

³³⁾ Hvad der her efter vor Plan maatte forbigaaes, derom finder man fuldstændige og høist interessante Efterretninger i Dr. Pingels ofte nævnte Afhandling om de nyere Reiser til Grønland.

³⁴⁾ I Grønland, bildte man sig ind — og endeel af Forsøgene vare ledede af denne Indbildning — maatte endog være Guld at finde; thi det hedder jo i Hiob 37, 22: „Fra Norden kommer Guld“, og Theophrastus Paracelsus havde jo spaaet om rigere Guldgruber end dem, der fandtes i Osten. Hvad Vesten, ved Columbus' Gjenopdagelse, aabnede, det troede man maatte Norden ligesaa godt give sin Skjerv til.

³⁵⁾ Er. Pontoppidans Kirchengeschichte des Reichs Dänemark, II

Senere under Frederik II Regjering³⁶⁾ fornyedes Tanken om Grønlands Opdagelse og grebes nu an med Kraft. Først blev Englænderen James Alday (der muligens kan have erhvervet sig nogen Kundskab om Grønland af den berømte Søfarende Martin Frobisher) 1579 udsendt, men kunde ikke opseile Landet, efter hans Angivelse, fordi han Foraaret iforveien havde tiltraadt Reisen for seent.³⁷⁾ Og den bekjendte Søhane, Færoboeren Mogens Heinesen, om hvis Dristighed Nyttet fortalte utrolige Ting, og som derefter tilbød Kongen sin Tjeneste, var dog med sin Expedition derhen 1581 ligesaa lidet heldig; han saae Landet, men kunde for Drivis ikke komme dertil.³⁸⁾

Det syntes som om Grønland var en Hjertesorg for de Danske Konger. Christian IV Anstrengelser i denne Henseende (han udsendte tre Expeditioner derhen imellem Aarene 1605—1607 under Admiralen Godske Lindenow og den forfarne Engelske Pilot James Hall) bleve forsaavidt kronede med Held, som man jo unegtelig kom til Grønlands Vestkyst; men hverken svarede Udbyttet til de glimrende Forventninger, man havde næret; ei heller var det muligt, paa den tredie Expedition at trænge frem til Østkysten, hvor man nu bestemt ventede, at Aftom af de gamle Norske Colonister endnu maatte være at finde.³⁹⁾

(Copenh. 1744), S. 774. Pingel om de nyere Reiser til Grønland, l. c., S. 632.

³⁶⁾ Den tidligere Antagelse, at ogsaa Christian III har haft Grønland i Øie, og i det mindste søgt at fjerne Hindringerne for Communicationen med samme, beroer efter Dr. Pingel (Nyere Reiser til Grønland, l. c., S. 633) blot paa Cl. Eyschanders utilforladelige Angivelse, og maa vel forlades.

³⁷⁾ Pingel "om de nyere Reiser til Grønland" (l. c., S. 635—660) meddeler en heel Deel interessante Brevskaber og Optegnelser angaaende denne Reise.

³⁸⁾ Man digtede, at en Remora eller en ukjendt Magnet havde standset Skibets Fart. Dr. Pingel mener, at den stærke sydvestlige Strøm under Grønland selv med søielig Bind har været Skyld deri. See: Pingel om de nyere Reiser til Grønland, l. c., S. 651—660.

³⁹⁾ Pingel "om de nyere Reiser til Grønland", l. c., S. 670—699. Ogsaa den berømte Admiral Jens Munk, paa hans forulykkede

Nærmere endnu kom man maastee Maalet for alle disse utrættelige Bestræbelser paa den første af de tre Reiser til Grønlands Opdagelse, som under Frederik III Regjering David Danell (for et Dansk Privat-Compagnie) 1652—1654 foretog.⁴⁰⁾ Men Lykken, næppe grebet, forsvandt igjen, og forvandlede sig senere reent til Ulykke. Det var i det mindste Tilfældet med Ditto Arelsons Tog til Grønland paa Christian V Befaling 1670—1671.⁴¹⁾

Men af alle disse og flere frugtesløse Forsøg (indtil henved Udgangen af det syttende Aarhundrede), som vi her ei have omtalt, var den udeblivelige Følge den, at Tanken om enhver Fornøjelse maatte for de Besindige synes Daarsskab, hvis ei et høiere Formaal end blot jordisk Binding blev draget frem og styrede baade Tanker og Idrætter. Det havde nu Gud, medens de Søfarende fortvivlede, i Stilhed, som er Hans Wiisdoms Præg, forberedt.

IV. Hans Egede var, af en oprindelig Dansk Familie,⁴²⁾ født i Senjens Fogderi i Nordlandenes Amt 31 Jan. 1686. Lidet eller Intet er bekjendt om hans tidligste Aar; i de senerees Arbejder speiler sig hans eller rettere Guds Opdragelse med ham; thi han var aabenbart eet af de Mennecker, som dannes i Stilhed, og som derfor blive saa kjernefaste, at de udbortes Hindringer ere kun som Prøvestene for deres Kraft. Hans Universitets-Studier bleve, efter Normænds Wiis paa den Tid, raast (i mindre end to Aar) afgjorte i Kjøbenhavn; knap 21 Aar gammel blev han kaldet til Præst i Baagen i Nordlandene 1707, og tog her Gertrud Raast til Hægte, der ei blot blev hans Sjels, men fast hans Arbeides halve Deel. Hvordan den første Gnist kastedes ind i hans Sjel, fortæller han os selv. Det randt ham i Sinde, alt i hans andet Aar i Baagens Menighed, at han for lang Tid siden i Norges Beskrivelse havde

---

Opdagelsesreise til at finde den nordvestlige Gjennemfart (1619—20), fik det søndre Cap af Grønland i Sigte. Pingel, l. c., S. 703.

⁴⁰⁾ Pingel „om de nyere Reiser til Grønland“, l. c., S. 711—725.

⁴¹⁾ Pingel „om de nyere Reiser til Grønland“, l. c., S. 725—726.

⁴²⁾ Fra Wester-Egede i Sjælland.

læst om Grønland, at der i gamle Dage havde været Christne og Christne Kirker og Kloster; han ønskede da at vide (hvad Hvalfangerne aldrig meldte noget om), hvordan det nu var dermed. Og da nu hans Svoger, Niels Rask i Bergen, der selv havde faret paa Grønland, til hvem han derom henvendte sig, meldte ham, at paa Landets sydlige Dele der var kun vilde Hedninger, men til Østerbygden kunde formedelst Driviis Ingen komme, saa følte han i sit Hjerte en inderlig Medlidenhed med disse arme Menneſker, som Lyset saaledes i Tidens Løb aldeles var slukt for (thi han troede bestandig, som hele hans Tid, at det maatte være forfomne Levninger af de gamle Norske Colonister); han ønskede af Hjertet, hans Tilstand havde været saaledes, at han kunde drage derop; thi han „vilde anſee det for sin største Lyksalighed og Glæde, om han maatte prædike Christum for dem“. ⁴³⁾ Derhos skjønnede han ei heller rettere, end at Forpligtelsen hertil nærmest maatte hvile paa dem, som, efter hans Forestilling, vare af samme Byrd og Æt med Nordmændene. — Saaledes bruger Gud ofte, for at bestemme Menneſket nærmere, Grunde, hvorved ogsaa Hjertets menneſkelige Dragelse faaer sin Ret, for at Aandens Arbejde paa det desto snarere kan fremmes — og skammer sig ei derved; thi Han selv dannede jo Menneſkehjertet dertil. Men ingenlunde var det dog dette ene eller meest, der holdt Tanken paa Grønlænderne vaagen i Egede; „Guds Ære og de arme Menneſkers Salighed“, det var hans Tid og Attraae; thi Christus var hans Livs Trøst og Lys. Dog frygtede han i Begyndelsen for at bidrage sig selv med sit Hjertes Tanker; derfor „sukkede han uafslædelig til Gud, at han skulde føre ham ind igjen af denne Fristelse, at han ikke ved noget formasteligt Foretagende skulde føre sig og Sine ind i Ulykken“. Bisheden kom først, da Bannſelighederne taar-nede sig himmelhøit op; da blev det soleklart, at Gud havde styret hans første og styrede hans senere Tanker.

I saadan Sindets Tviltraadighed hengif Tiden for Egede indtil 1710. Da opſatte han, ingenlunde dog i den Tanke, at

⁴³⁾ S. Egede „omſtændelig Relation angaaende den Grønlandſke Miſſions Fortſættelse og Begyndelse“ (Kbh. 1738), S. 1. 2.

han var den, der kunde eller skulde tage fat paa Barket, et „Forflag til Grønlandernes Omvendelse og Oplysning“,⁴⁴⁾ og sendte det til de, som ham tyktes meest vedkommende, Steder, til Biskopperne i Bergen og Trondhjem. Begge, skjøndt den sidste, Biskop Krog, fra Thomas v. Westens Historie⁴⁵⁾ ingenlunde er bekjendt som en Mand, hvem Guds Riges Udbredelse først laae paa Hjerter, svarede trostelig, opmuntrende, tilige dog ei forfølgende Banskelighederne, hvormed et saadant Foretagende vilde have at kjempe.⁴⁶⁾ — Indtil da var Sagen en Sag mellem Gud og Egede alene. Men nu udspreddes, fra Bispens Huus i Bergen, Nygtet derom over Norges Land. Alle Benner fraraadte; de bekymrede Slægtninge, især hans og hans Hustrues Moder, klagede høit, saa Egede af hans Hustrues Bøn og Taarer; af Bennernes Forestillinger eet Dieblif blev ganske overvunden, meente, han maatte angre sine første Tanter og Skridt som en Daarlighed, og lovede at blive i det Kald, Gud havde sat ham i. Deuue Fristelse hjalp Herren ham ud af, i det Han

⁴⁴⁾ Indholdet, af ham selv berettet (Omstændelig Relation, S. 3), viser det klare Blik, hvormed han allerede nu havde opfattet hele Missionsværket. Han grundede nemlig sit Forflag først paa Guds Raade og Frelsens Almindelighed (1 Tim. 2, 4), dernæst paa det Ubetingede og Altomfattende i Christi Befaling, som nødvendig indbefatter den kristne Kirke indtil Verdens Ende, endelig paa den første Kirkes Praxis, der anfaae Hedningers Omvendelse som et Hovedformaal for Kirken.

⁴⁵⁾ See min, for en Deel af S. Hammonds Nordiske Missionshistorie ofte, Fremstilling af disse Forhold i „Christoterpe f. 1833, S. 340 ff.; („Die Finnisch-Lappische Mission bis 1826“).

⁴⁶⁾ Især fremhævede Biskop Randulff af Bergen med Rette, hvad Hindringer Sproget maatte lægge i Veien; thi „Christus“, bemærkede han, udsendte ikke sine Apostle og lod dem udgaae i Verden til at døbe og lære alle Folk, førend han paa Pindsedag til Jerusalem havde udgydet sin Hellig-Land over dem ubi gloende Tungers Lignelse, som da kunde tale og prædike udi alle Sprog (Egede „omstændelig Relation“, S. 5). I Krogs Svar, hvor kristeligt det i det Hele er holdt, gennemklinger dog hans myndige og selvbillige Charakter; Grønland erindredes af ham ei blot som Christiendommens Sæde engang i Fortiden, men formedelst Bispens Dependents der af Trondhjemms Bispestol (l. c., S. 6).

hverken Dag eller Nat kunde blive det Ord løs: „Hvo der elsker Fader eller Moder, Hustru, Børn og Brødre og Søstre mere end mig, han er mig ikke værd“ (Matth. 10, 37). Hans Hustru meente vel, dette kunde nok snarere være en Satans Fristelse, Gud kunde jo ikke kræve Umuligheder af os; men alt dette kunde ei berolige Egedes Sind; thi han var fangen i Guds Billie. Nu hændte det sig imidlertid, at alstensk Forrædeligheder, voldte ham af en Nabopræst, der misundelig saae Tillobet til Egedes Kirke, gjorde baade ham og Konen Stillingen her paa mange Maader tung. Egede læste nu alt bedre i Forsynets Billie og kjendte Naadens Tvang; han forestillede sin kjære Hustru, om ikke netop dette sidste var tilskiftet dem af Gud, fordi de vare uvillige til at fornægte dem selv og virkelig tage Christi Nag paa sig; han bad hende, at hun med ham i en troende Bøn vilde overgive Gud Sagen.⁴⁷⁾ Hun fulgte Naadet, „frembar ofte med mange Taarer sin Sag for Gud, indtil Gud bøiede hendes Billie, saa hun omsider med ligesaa stor Begjærlighed som hendes Mand ønskede at see Grønland og Christi Rige plantet der“. Nu havde Herren rundet sin Sag med begge; Egede glædede sig „som en, der over mange Moradser og uføre Steder med stor Møie er kommet op paa en Klippe, og nu inderlig glad og taknemmelig erkjender, hvorledes Herren, har hjulpet ham over alt dette.“⁴⁸⁾

Men hvor forunderlig langsomt gif dog ei Alt selv efter denne store Seier, ret som om Herren ei var Midlernes Herre, Han, hvis Throne dog er Himlen, og Jorden Hans Fodders Fodskammel! Kun dette ene holdt Egede fast ved, at Gud jo aabenbarligt havde viist ham, Han vilde være med ham; alt Andet lagde han i Guds Haand, der bedst kjender sin belejlige Tid, og opsætter kun Naadens Beteelse, for at overklæde det strøbelige Redskab med større Kraft. Thi den store Regel i Guds Huusholdning for alle Entelte som for hele Kirken er den, at Guds Kraft fuldkommes i vor Strøbelighed (2 Cor. 12, 9).

⁴⁷⁾ Det kunde man vel kalde, paa aandelig Viis, som den gjevne Præst selv siger, „at fiske i rørt Vand“.

⁴⁸⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 9. 10.

Egede forsømte Intet, som han meente kunde bidrage til at fremstynde det Bærk, som han nu maatte ansee baade for Guds og sit. Han skrev høist bevægelige Breve til Missionscollegiet, hvis Oprettelse netop i disse Dage (10 Dec. 1714) og hele Sammensætning⁴⁹⁾ saavelsom offentlig bekendtgjorde Grundsætninger for dets Virksomhed⁵⁰⁾ syntes at komme hans gudelige Forsæt imøde; han opsatte 1715 (30 Jan.) en „skrift- og fornuftgrundet Erklæring over de (formeentlige) Forhindringer og Indvendinger mod Forsættet til de hedenfse Grønlanderes Omvendelse“. Alt, hvad han opnaaede, var Fortrøstning paa bedre Tider, naar „Fredens blide Sommer“ engang vilde frembryde. Men da han bestandig endnu ingen Resolution fik, faldt han paa den Tanke, at de, han havde overdraget at befordre Forestillingen, muligen ei havde havt den rette Klogskab og Narvaagenhed. Han nedskrev derfor atter 1716 et Memorial til Kongen, og

⁴⁹⁾ Præsidenten var den nidkjære og gudsfrygtige Johan Georg v. Holstein (Geheimeraad, Amtmand i Tøndern); blandt Assessorernes Tal var den fortreffelige Joh. Steenbuch, theologisk Professor, en sand Johannes-Charakter i Guds frygt, Kjerlighed og Sagtmodighed, der af egne Midler skienkede 1000 Rdr. til Missionens Bærk; fremdeles Joh. Lodberg, designeret theol. Prof., Stiftsprovst i Sjælland o. fl. — „Mænd“, siger Hammond (Nordisk Missionshistorie, S. 146), „der fortjente Uresstøtter; thi næppe har noget Collegium med større Flid og Arbeidsomhed, større Biisdom og redelig Forsigtighed opfyldt det Haab, man gjorde sig om dem“.

⁵⁰⁾ I Begyndelsen af 1715 lod nemlig Missionscollegiet trykke en „kort Efterretning om Anstalten i Danmark til Hedningenes Omvendelse“, hvori det pegede hen paa den historiske Sammenhæng mellem Missionsværket og Reformationen, samt udhævede, hvilken kjendelig Betsignelse Herren hidindtil havde lagt paa hiint Bærk, og endelig opfordrede alle Kirkes Kræfter og Lemmer, ogsaa de, som vare satte i verdslige Forretninger, og private Personer, til at fremme Guds Riges Udbredelse paa den Maade med Ord og Bøn og daadfuld Opoffrelse. „Herren“ — saa slutter dette Dyraab — „Herren selv, den evige Gud, lade lyfkes vor Plante og Vandene, at Hans Ords Sæd, som udsaaes iblandt Hedningene, maa opvokse og bære hundredfold Frugt! Herren er trofast, som har lovet det, som og skal udrette det til sin egen Priis“. (Udtrykt i Hammonds Nordiske Missionshistorie, S. 148—157.)

oversendte det til Missionscollegiet gennem Th. v. Westen, hvem det samme Arbejde i Buingaarden, som Egede hagede efter, jo nu var overdraget.⁵¹⁾ Og dog syntes Egede, han hermed endnu ei havde gjort nok; han selv, troede han, maatte alvorligt lægge Haand paa Bærket. Men her laae nu tvende haarde Vilkaar for. Enten maatte han lade det Hele hvile — og „det vilde den store Kjerlighed og Drift, han havde til at see dette hellige Bærf allersnarest befordret, ingenlunde tillade ham“ — eller „han maatte forlade sit Kald og sin Menighed, aldeles tilside sættende sit og Sines timelige Velfærd — Noget, der jo vist nok lod sig lettere tale om, end udføre.“ Efter megen indvortes Strid og Gjensrid beholdt omsider Kjerligheden til Guds Riges Befordring Overhaand i ham.⁵²⁾ I 1717, efterat han havde faaet Bisped om, at ikke det Ringeste vilde være at erholde af Eftermanden i Kaldet, meldte han Biskoppen, at han resignerede det hidtil førte Embede, og bad om, at en Anden maatte beskikkes i hans Sted. Stridtet var gjort i Herrens Navn, saa han vist ei skulde fortryde det; og dog, da nu Afskedsdagen nærmede sig, hvor han skulde sige Menighed og Benner Farvel, blev hans Hjerter svagt. Hans nu heltemodige Hustru maatte tilraabe ham Ordet, at Gud jo er større end vort Hjerter og kjender alle Ting (1 Joh. 3, 20); hun forestillede ham, at „havde han begyndt sin Gjerning i Gud, raadført sig med Gud, og i Troens Forsikring om Guds Hjælp og Bistand besluttet sig til alt dette, saa burde han jo nu ingenlunde tvivle eller være kleinmodig, da det var kommet til det Yderste.“ Saa styrkede Gud ham da til „i Jesu Navn at tage en kjerlig og smertelig Afsked fra hans Tilhørere, hans Moder og Sødfænde og andre gode Benner.“ Afskedsprædiken holdt han over Apostelens Ord til de Ældste

⁵¹⁾ Rimeligviis havde Egede Efterretning om, at allerede under 3 Mai 1715 ved et Kongebud et Seminar var oprettet til at fremme Missionsens Diemed saavel i Fin- og Lapmarken, som i Ostindien. (Sammonds Nordiske Missionshistorie, S. 198 f.)

⁵²⁾ Den her givne Fremstilling er efter Egedes første Udkaft til Relationen. Apographum i den gamle Kongl. Manuscr.: Samling 853 fol.: „Relation og Journal angaaende den Desslein med den Grønlandiske Mission af H. Egede“.

i Ephesus: „Nu, kjere Brødre, saa befaler jeg Eder Gud og Hans Naades Ord, som er mægtig til at opbygge Eder og give Eder Arven iblandt alle, som vorde saliggjorte“ (Apostl. Gjern. 20, 32). Til Indgang tog han den samme Apostels Haabs-Ord, der saa ganske udtrykte, hvad der befalede ham: „Vi have ogsaa Haab at prædike Christi Evangelium for dem, som boe paa hiin Side af Eder“ (2 Cor. 10, 15. 16).⁵³⁾

V. Med Hustru og fire Børn drog Egede saaledes Høsten 1718 til Bergen.⁵⁴⁾ De fleste der ansaae ham for en Drommer og Daare, især da intet jordist Tilnytningspunkt var at oine — thi den Bergenske Handel paa Grønland havde Holælenderne reent fordærvet, og intet Menneſte vovede da, i de urolige Krigsdage, at tænke paa slikt et Foretagende — kun Jaa domte retfindigt og kristeligt om hvad der havde bevæget ham. Men Egede levede nu allerede som en Missionær i Haabet. Selv tog han Underviisning i Landmaaling, lærte Smelteskunsten hos en Guldsmed, lod sine Børn lære Get og Andet, som at spille, tegne o. s. v., hvilket han haabede Alt skulde vel i sin Tid paa det rette Sted gøres frugtbart.⁵⁵⁾ Og da han jo vel skjonnede, hvor mange Midler der maatte sættes i Bevæggelse, for at give et Foretagende, som det paatænkte, ogsaa et jordist Grundlag, var det ham en kjer Tanke, som saa mange kristelige Mænd forðum, om det dog ikke netop til Guds Riges Formaal skulde lykkes ved Metallernes Forvandling at finde Guldets Kilde i de Bises Steen.⁵⁶⁾ Det rette Guld viiste Her-

⁵³⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 13.

⁵⁴⁾ Reisen var svær. Han selv faldt engang over Borde, men en Fisser reddede hans Liv. (J. Lund „Egedes Levnet“, S. 12.)

⁵⁵⁾ Overhovedet havde Egede ogsaa tidligere, allerede i Baagen, erhvervet sig en og anden mekanisk og Kunst-Færdighed. Saaledes fortælles der, at da Biskop Krog engang visiterede Baagens Kirke, som for en ringe Sum skulde være restaureret, og fandt, da Ombygningen besaaes, en Altertavle, der slet ikke svarede til Nordlands-Egnens Lævelighed — hvad Bispen da bemærkede, i det han spurgte: hvad den skulde koste? — svarede Egede: den koster Intet; thi han selv havde forfærdiget den. „Egedes Levnet“ af Lund; S. 72.

⁵⁶⁾ Egede vedblev ogsaa fremdeles sine alchymistiske Studier og efterlod

ren ham dog laae i Hjerternes Styrelse og Ledelse, i den Naadens Kraft, som aldrig fortæres, men tilsidst paa Dvergangen i Sandhed forvandles til Evighedens Guld. Og en Drømmer blev Egede aldrig; tvertimod var han en Mand af den klareste Daadkraft. Begivenhederne i 1718 syntes at bringe ham raff Maalet nærmere; ved Carl XII Død for Frederikshald var een af de vigtigste Hindringer for Freden hævet. Egede ilede om Foraaret 1719 til Kjøbenhavn, for at andrage sin Sag for Kong Frederik IV selv; indtil Kongens Hjemkomst fra Norge benyttede han Tiden til at fremlægge og anbefale for Missionscollegiet sit „allerunderdanigste Forslag til den Grønlandste Mission“, i hvilket han, efter sin Standpunkt og som han meente, Tidens Bilskaar gjorde det nødvendigt, ei glemte at gjøre de politiske Motiver gjeldende, men dog fremfor Alt fremhævede som sit Mærke, „hvoreledes Guds Ære og de vildfarende Menneskers Dplysning verserede derunder.“⁵⁷⁾ Kongen, hjemkommen, havde Egede hos sig til Taffels, lod sig fortælle af ham om Grønland, og gif med Hjerte og Sind ind paa denne Forestilling om Haabets Guld i de nøgne Fjelde. Det Hele maatte jo synes at være en nødvendig Fortsættelse af de hidtil fra Danmark udgaaede Missions-Foretager, og var det virkelig. Dog var det første Kongelige Stridt — en Befaling (under 17 Nov. 1719) til Stiftamtmanden og Dørrigheden i Bergen, at forsamle nogle af de forfarne Handlende og dem, som før havde beseilet Grønland, paa Raadhuset i Bergen, for at høre, om de muligt skulde lade sig finde beredte til med Kongelig Understøttelse og Detroi at optage den gamle Handel paa Grønland igjen — alt for svagt til at have nogen reel Virkning.^{57b)} De Forsamlede havde nu,

---

sig en heel Deel hymiske Skrifter og Excerpter (Ifr. Lund „Egedes Levnet“, S. 70), der, efter mundtlig Meddelelse af Dr. Pingel, tilsidst kom i afd. Prof. Wendts Eie, men senere ere sporløs forsvundne.

⁵⁷⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 15—21.

^{57b)} Muligen kan Missionscollegiets Stilling til hele Foretagendet og til Egedes Opfattelse deraf ogsaa have havt nogen Indflydelse paa den langsomme Gang. I Hovedindberetningen nemlig af Missionscollegiet (som vi her for første Gang fremdrage), dateret 10 Oct.

da Sagen skulde komme til Afgjørelse, større Banskfeligheder end før; af Riobmændene indsendt sig slet ingen; og de Dplysnin-
ger, som hine gave, vare aldeles ufuldkomne og uefterrettelige.
Egede græmmedes i sit Sind over, at finde saa liden christelig
Decltagelse med arme Brodres Nød hos saadanne, der vilde
gaae og gjelde for Christne. „Gud pressede mange Sukke af
hans Hjerte, og han holdt ei op med uafsladelig Bøn og Paa-
faldelse, før han atter blev styrket i Troen og forsikret i Hertet
om Bonhøring“. ⁵⁸⁾ Han maatte atter — saae han vel —
staae inde for det Hele, og han var jo og virkelig den rette Bes-
myndigede. Den Bei, han nu slog ind, lyffedes bedre: en Deel
af de formuende Mænd i Bergen, han i Herrens Navn bad
om at understøtte Foretagendet, gif ind paa hans Forslag, og
indsendte med ham en ny Supplik og Forestilling til Kongen og
Missionscollegiet ⁵⁹⁾. Men (hvad enten nu Begjeringerne selv
have havt noget Betænkeligt for Regjeringen, eller nogen Mod-
stræben fra anden Kant muligen kan have lagt Hindring i Veien)
de forlangte Privilegier bleve ikke approberede. Nu laae Alt
igjen, som Egede siger, paa een Hob; fuldkastet og knættet var
dog ingenlunde den gjeve christelige Mands Haab. Han saae
vel,“ at det var kun Guds Behagelighed at holde ham i sin Prø-
velse, og lære ham bestandig fuldkomnere, at han ikke skulde for-
lade sig paa Mennesker, men paa Gud. Han holdt sig til Her-

1719, billiger dette vel i alt Bæsentligt Foretagendet, som henvendt
paa Guds Ære og Sjelenes Frelse, men bemærker derhos til Slut-
ningen: „Forresten kunne vi jo heller ikke nægte, at naar een Mand
„eller flere fandt sig vakte af Gud, udrustede og styrkede til uden saa
„vidtløstige Omkost at slaae den nærmeste Bei ind, og begiye sig til
„Landet med et Skib, som gaaer derop, og skifte sig efter Landets
„Sædvane, saa de i Ænsfoldighed og Troe ventede af Guds gode
„Naand, hvad Hans Forsyn vilde bestemme til Forehavendets Ud-
„førelse — at det jo vist turde være den korteste Bei, til at bringe de
„Uoplyste Evangeliets Lys“. Indberetningen findes paa et enkelt
Ark i Afkrifterne, Kallste Manuscript-Samling, 275 fol.

⁵⁸⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 22—24.

⁵⁹⁾ Relation og Journal angaaende Desseinet med den Grønlandste
Mission; Gamle Kongl. Manuser.-Samling 853, fol. A 4.

ren, som Alt formaaer, og haabede, at Han vel skulde opvække Midler til sin Gres Udbredelse, naar hans Tid og Time kom".⁶⁰⁾

Imidlertid leed Vinteren 1720 og Sommeren derpaa hen, uden at Egede saae nogen nærværende Trost: tvertimod maatte han og hans ædle Hustru lide selv Spot og Haau af dem, som ei kjende Guds Riges Billaar eller de hellige Sjeles Bei. Naar man da forestillede hende, hvor daarlig hun havde gjort i at samtykke med Manden at forlade Kald og Brød, og sætte sig hen paa et kostbart Sted, og fortære det Medbragte, da svarede den christelige Kvinde: „huv indbildte sig ikke at være Meister over sin Mands Beslutninger, eller at kunne hindre ham i de Ting, som sigtede til Guds G're, saalænge han ikke selv med god Samvittighed kunde slide sig løs derfra. Hvad Gud vilde og han vilde, det var hun vel fornøiet med".⁶¹⁾ Men her var og Prøvelsens Spidse. Ligeover for Spotterne viiste sig og en Deel retfrafne Benner af Christi Rige at være, der nu paa Egedes gjentagne anstændige Opforering tegnede sig, den ene for 200, den anden for 100 Rdlr., medens Egede selv satte sig i Spidsen med et tegnet Bidrag af 300 Rdlr. Biskoppen i Bergen og Præsterne tegnede sig ligeledes. En Capital, forholdsvis stor, skjondt ei endnu tilstrækkelig, af 8—10,000 Rdlr. bragtes sammen. Et Skib kjøbtes; man kaldte det „Haabet“, haabende paa den Gud, som er rig over alle dem, som paakalde Ham. Et Brev indløb endelig 15 Martii 1721 fra Missionscollegiet, og forkyndte, at Kongen havde allernaadigst bevilget Expeditionen til Grønland⁶²⁾ og udnævnte Egede til Missionær med 300 Rdlr. aarlig og 200 Rdlr. til hans Udrustning.

Snart klarede Alt til Reisen. Den 2 Maii blev Skibets

⁶⁰⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 25.

⁶¹⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 25 f. Selv Egedes Born umblod man ikke spottende at friste. Man spurgte dem, „hvad de troede de kom til at leve af i Grønland, om de ikke skulde spise Sælhundekjød og drikke Tran til“. Egedes Levnet af Lund, S. 14.

⁶²⁾ Foruden „Haabet“ gik eet Skib ud paa Hvalfangst, der ved Statenhut knækkede Masten og blev til Brag; desuden fulgte en Galliot med „Haabet“.

Mandskab taget i Fæd og henviist til Egede som Skibsraadets Overhoved; den 3 Maii løb de ud fra Bergen. Det var, Egedes Familie iberegnet, i alt 46 Mennesker. En Modvind holdt dem i Havnen til 12 Maii; fra da af havde de godt, søieligt Veir til den 12 Junii, da de øinede Hullen af Grønland. For sig saae de kun høie Isbjerge og Sneesjøller; selv gif de til og fra i Drivisen, uden at kunne øine nogen Abning. Den 24 Junii kom de i stor Livsfare og bleve indesklemte af Isen; for-gjæves forsøgte de at lavere, da Vinden pludselig sprang om til Syd; for Menneskesøine var intet Haab mere. Egede bevægedes af de dybeste Tanker. Paa den ene Side syntes det, som Gud havde forladt sit Værk, og som Spotterne skulde saae Ret, der havde spaaet, at han styrtede sig og Sine i Ulykken; paa den anden Side gif han tilbage til det Første, og erkjendte, hvor forunderlige Guds Veie til da havde været med ham. Han bad Herren inderligt, „at han vilde redde sin Ære og styrke hans Troe, saa ogsaa Andre deraf kunde saae Anledning til at prise Hans forunderlige Forsyn, Godhed og Almagt“. Snart vare hans Tanker ved Apostl. Gjern 27. (Pauli Skibbrud og vidunderlige Frelse); hans Hjerte opfyldtes med stor Frimodighed og Trøst; han følte sig styrket til atter at styrke de Andre, baade Mandskabet og sine Egne. Lidt efter lidt mærkede de, at de fik mere Rum. Isen veeg mod al Tanke og Formodning; efter Midnat stillede Stormen og det klarede op. Efter Frygt og Angst kom Glæde og Bederqvælgelse: det opfyldtes hvad der staaer i den 107 Psalme: „De som fare paa Havet i Skib, som bruge deres Handel i store Bandede, de saae Herrens Gjerninger og Hans underlige Ting i det Dybe. De raabte til Herren i deres Nød; Han udsørte dem af deres Angster. Han stillede Stormen; Bølgerne lagde sig. Da bleve de glade, at de vare blevne stille, og Han førte dem i Havn efter deres Begjering“.⁶³⁾

Den 3 Julii kom de i Havn ved Den Imeriksof.⁶⁴⁾ De kaldte den efter Skibets Navn „Haabets De“. Beqvem Bygge-

⁶³⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 27—30.

⁶⁴⁾ Pingel „om de nyere Reiser til Grønland“; Grønlands historiske Mindesmærker, III, 728.

plads og Vinterhavn havde de fundet. Men Herren maatte raade for det Videre.

VI. Saaledes var den første Grundsteen lagt til den Grønlandſke Miſſion — eet eneſte Haabets Sædeforn, ſom Vinterfulden bjergede. Hvad der mere end ti Aar var vændet med Bøn og Taarer, det ſtod nu ei ſom en frodig Bært, men dog ſom en frugtbar Mulighed. Nu førſt ſkulde lægges og blev lagt Haand paa Bærket. Til Vinterleiet begyndte de førſt, den 8 Julii, i den Herres Jeſu Navn at oprette en Bolig af Løv og Steen, og klædte den indtil med Brædder. I Skarer kom Grønlanderne til — det arme Folk, der allerede i deres Smaa-
baade ved Landgangen havde hilſt Egede og hans Folk — ſaae paa hvad der byggedes, ſom de førſt troede ſkulde være et Skib; men det hugede dem ikke, da de mærkede Beſtemmelfen; de gæve Egede ved Tegnet tilſjende, det var nok beſt han drog bort igjen, hvis han ei vilde blive et Offer for det umilde Veir og Vintrens Strengthed. Men da det, trods denne Tilſjendegivelse, gik frem med Arbeidet, lagde de vel og ſelv nu og da Haand med paa, rigtigten forbetydende, hvad der i det Uandelige med dem ſelv kunde og maatte ſkee.⁶⁵⁾ Boligen ſtod opreift 31 Auguſt; den førſte Prædiken i Haabets Havn blev holdt ſamme Dag over den 117 Pſalme. Egede var en djerv, ogſaa i det Verds-
lige forſigtig og forfaren, Mand; han recognoscerede Landet med ſine Folk, ſaavidt de for det førſte kunde naae, ei mindre Søen og Elvene, hvor Iſen vilde tillade det. Overalt, hvor de kom frem paa Landet, traf de Grønlandere, beſtjefligede med at flytte ind i deres Vintertelte; men næppe havde de øinet de Fremmede, før de med deres Telte og ringe Bohave drog videre bort. Nøden maatte førſt brække Hjerternes Iſ. Det ſkedte, da en Deel af Egedes Folk ved Juletid kom til nogle Hytter (et Par Mils Bei fra Haabets Havn), ſom de før havde ſeet forladte, men nu fandt ſaa opfyldte af Grønlandere, at der var vel 150 Men-
neſter ſammen, 30—40 i hver Hytte. Der aabnedes i de tre Dage, man for det ſkarpe Veirs Skyld maatte opholde ſig her,

⁶⁵⁾ Relation og Journal 2c. Gamle Kongl. Manuſcr.: Samling 853, fol. B 2.

en Tilnærmelse, der snart blev uventet større, da en vis Aaron (Augustinison) af Egedes Folk, en Mand af et muntert og opvakt Bæsen, fandt Indest hos en Grønlander ved Navn Arof, der holdt sig fra nu af til Aaron, og blev af Venstabs for ham en Talsmand for de Fremmede hos Sine.⁶⁶⁾ Men ikke blot Folkets naturlige Skyhed, hans eget Mandstabs ringe Gudhængivenhed og kjødelige Sind (trods det, at det overhovedet taget var serme og brave Folk, han havde faaet med), var Egede i Begyndelsen, og ei mindre senere, en svær Anstodssteen. Hvor ofte maatte han, som en anden Moses, høre, naar Provianten var ringe eller med Møie maatte hidskaffes (ved Jagt, ved Fiske, ved Tusken med de Indfødte, saasnart det gik an — thi andre Midler gaves der ikke), at de længtes saare tilbage efter Ægyptens Kjødgryder! Der gjaldt det, som Moses fordem, at holde Hænderne op i Bøn og lade dem rettelig understøtte. Men netop en uforlignelig Beder var Egede; derfor jevnedes lidt efter lidt Banskkelighederne; Farer kjendte den behjertede Mand ikke til. Den største Banskkelighed af alle var dog — Sproget, dette Sprog, der ved den sammenhobede uorganiske Charakter af Ordene (som næsten dannes ved lutter Affixer og Suffixer uden indre Former), ved Mangfoldigheden af Betegnelser for sandfælige Ting og den totale fattigdom for Benævnelser paa aandelige, syntes at opføre en uoverstigelig Muur for Evangeliet. Men Christi Kjærlighed er sindrig; den tvinger os ogsaa i denne Henseende. Først maatte Egede, som han selv udtrykker sig, „formedelst den manglende Sprogfærdighed saa sagteligent stamme med Grønlanderne, og ved Tegn søge at give dem nogen Impression i Hjertet af Gud“.⁶⁷⁾ De første Grundstene til et Vocabular i Sproget lagde han med usigelig Møie ved, da han havde fattet Ordet kina's Betydning („hvad hedder det?“), hvergang, naar nogen Gjenstand, noget Middel for Samtalen forekom, at adspørge de Indfødte med dette Ord. Men Hovedsagen for det første, da han dog med Herrens Hjælp maatte

⁶⁶⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 32—37.

⁶⁷⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1722—1723“; Æhottte Manuscr.-Samling, 1571. 4.; A 2.

bane Bei, hvor Keilighed gaves, var, ved Siden af Tegn, Billeder, der kunde formodes at ville vække og fæste Begreber, forsaavidt disse Naturborn vare dygtige dertil. Thi, siger han, „saasom disse Menneſker ere fremmede for al Gudstjeneste, og jeg ikke kan finde Ord i deres Sprog, hvormed jeg de betydeligſte Ting udi vor Troes Hemmelighed kan udføre og for dem forklare, ſaa ſaaer man for det første laane ſaadanne Ord dertil af vort Sprog, ſom med Tegn og Billeder ydermere maa forklareſ, indtil de kan fatte Meningen deraf.“⁶⁸⁾ Denne Miſſions-Sprogpraxis drev Egede lidt efter lidt (ſom vi have Exempler paa) til ſtor Fuldkommenhed. Men ikke nok dermed, ſaa maatte Egede, netop for at ſætte denne Praxis i Værk, ſøge at etablere et Samliv og nøiere Fælledſſkab med Grønlanderne. Han reiſte derfor idelig til dem, og blev om Natten i deres folkerigſte Hytter. Den ovenomtalte Aaron, der lidt efter lidt levede ſig ind blandt Grønlanderne, var her en god Mellemmand; ſelv hvor han fortornede det til alſtens Skjertis og Kortvillighed (utroligt nok!) tilboielige Folk, var man ſnart rede til at tilgive ham, og han ſelv var fløgtig nok til at vinde ſaadan Tilgivelse. Et bedre Middel endnu blev Egedes ſmaa Søner, ſom han i det andet Miſſionsaar tog med til ſine Grønlandſke Naboer; „med det Forſæt“, ſiger han, „hos dem at forblive ſaalænge muligt er, efterſom jeg ingen Bei eller Middel veed, at komme til en ret Erfaring udi deres Sprog, uden ved en idelig, ſtedſevarende Dmgjængelſe med dem.“⁶⁹⁾ Diſſe Børn bleve nemlig naturlige Tolke for Faderen og hans Grønlandere tillige; de lærte det Grønlandſke ſom deres andet Moderſmaal.

Dgſaa den ſtumme, ſtammende Kjerlighed kræver ſelv vilde Menneſkers Høiagtelſe. Det ſaae man allerede i det første, endnu mere i Miſſionens andet Aar. For en ſtor Ting var det at agte, at Grønlanderne taalede Fremmede midt iblandt dem, de, ſom kun vare vante til at handle ved Kyſterne med

⁶⁸⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1722—23“; Thottſke Manuſcr.: Samling, 1571. 4.; E 1.

⁶⁹⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1722—23“; Thottſke Manuſcr.: Samling 1571. 4.; D 1.

dem og saa see deres Skibe drage bort. Noget Større var det, at Egede som Præst („pellesse“ kaldte de ham i deres Sprog) lidt efter lidt vandt hos dem Charakteren af en ufrænkelig Person, indtil de endelig sluttede sig med fuld Kjærlighed til ham. Den sande Helliggjørelse og Guds frygt er en levende Magt; hvor der tvivler derom, kan læse Egedes Historie. Der laae han hele Nætter ene med sine Børn i Grønlandernes skidne Hytter, efterat Tranlamperne vare slukkede; Ingen rørte nogensinde eet Haar paa deres Hoved. De søgte vel ved deres „Angefutter“ (Trolkmænd, Bise) at udfritte, hvorfor de Fremmede vare komne, og hvad de havde i Sinde; om maastee deres Forsæt var at hævne de gamle Norffes⁷⁰⁾ Udryddelse — og eengang i det mindste voldte de natlige Dptog, saadanne Handlinger⁷¹⁾ stode i Forbindelse med, Egede nogen Rædsel — men Ingen tænkte dog Andet end godt om Præsten, og Alle fandt det naturligt, da deres Angefutter forklarede dem, at han selv var en stor Angefok, og altsaa ei kommen for at skade dem. Saaledes var Grunden lagt i det mindste til en naturlig Veneration, her uden Tvivl saa meget vigtigere, som Forsynet ei sjældent bruger netop denne som et Opdragelsesmiddel til aandeligt Liv og Erkjendelse.

En af de sværeste Prøvelser forestod Egede ved Enden af Missionens første Aar. Det gjaldt det knurrende Folk, der nu troede at have faaet dobbelt Ret til sin Knurren, da det ventede Skib fra Hjemmet ikke kom. Videt nyttede Raadførelsen med Skibsraadet — de vidste ei andet, end man kunde i det Høieste blive saa længe, at der var nogenlunde tilstrækkeligt Proviant til Hjemreisen — men bedre den med Gud, som Egede med sin Kone i denne Nød anraabte. Hustruen besluttede med ham, at de vilde blive; sex Mand lode sig overtale til at blive hos dem med det ringe Mundforraad, som de til Hjemreisen Besluttede

⁷⁰⁾ Kablunaks. Saaledes kaldte de nemlig alle Europæere. „Omstændelig Relation;“ S. 43—45.

⁷¹⁾ Det var en Koffinomantie (Gold-Spaadom), Angefokken havde for; han skulde vise en stjaalen Glasflaske igjen (l. c.). Hvor besynderligt stemmer ei selv Dvertroen i dens Grundtræk allevegne overeens!

endelig havde accorderet. Men i Hjertet vare de Dvertalte af den Mening, som de og yttrede, at skulde de blive, og som der ad Aare ingen betimelig Udsætning, saa vilde de fare hjem med eet af de Hollandste Hvalfanger-Skibe, og lade Egede med hans blive, hvor de vilde. I et paany forsamlet Skibsraad var det Yderste, som var at erlange, at man hoist inden 14 Dage skulde være klar og feilsærdig. Og medens nu Kjøbmanden og de andre vare beffestigede med at nedrive og indpaffe hvad der fandtes af Compagniets Gods, rørte Egedes Hustru ei en Haand ved deres, men sagde med freidigt og ligesom prophetisk Mod til de Sneverhjertede: de gjorde forgjæves Arbeide; Gud vilde visfeligen beffjemme dem i deres Bantro og flette Tillid til Ham, saa de kom til at tage op igjen, hvad de nu lagde ned og forvarede. Og see, Troen beffjemmedes ikke. Istedetfor eet Skib kom to (Junii 1722), der i længere Tid havde ligget for slemt Veir, uviste om Polhøiden, og nu løbe glade ind i Havn. De medbragte en Skrivelse fra Missionscollegiet, der udtalte Kongens alvorlige Hu, med Kraft at ville fortsætte Værket. Med de ankomne Skippere udsøgte Egede en beqvemmere Plads for Colonien, hvor Skibene kunde indseile og ligge sikkert. Den nye Colonie fik Navnet „Godthaab“. ⁷²⁾

Et vigtigt Skridt til Missionens Jorfremmelse i Aaret 1722—23 var Egedes Beslutning, at tage nogle Grønlændere i sit Huus, hvilket og for det første lyffedes ham med to Dreng, der allerede mod Slutningen af 1722 vare saavidt fremmede, at de kjendte alle Bogstaver. Egede meente nemlig, at han nu maatte begynde at lade sine Børn, saamange som vare at overtale dertil, lære i Bog, „paa det de ved dette Middel desbedre kunde beholde og estertænke, hvad der forestillebes dem“. Endog i Begyndelsen Diemedet ei naaedes hos Mange, thi de foregav, de vidste ikke, hvad saadant skulde nytte til, at sidde hele Dagen igjennem og male med en Fieder (som Kjøbmanden) eller fige i en Bog; langt større Morstak var det dog at særdes paa Søen, og dermed kunde de ernære sig.⁷³⁾ Men Egede blev ikke

⁷²⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 57—59.

⁷³⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1722—23“; Thottste Manusfer. Samling 1571. 4.; E 4.

træt. Medens hans første Børn hjemme lærte at læse, drog han sædvanlig om Mandagen hen til de folkerigste Grønlandſke Hytter i Nærheden og blev der til om Fredagen, da Meditationen til den vanlige Søndagsprædiken for Colonisterne kaldte ham hjem. Alt mere og mere dannedes og Sønnen Poul til en duelig Medhjælper for Faderen; stor Nytte gjorde han allerede nu ved at tegne de bibelske Historier; stundom tog han vel og i Grønlandernes Midte sin Violin frem, for ogsaa ved Tonernes Hjælp, som Faderen meente, at opvække og nære bedre Følelser. Det var og i denne Tid, at Egede opfattede, efter den Sprogfærdighed han hidtil havde vundet, de første „eenfoldige Christendoms-Spørgsmaal“ for sine Disciple — de allerførste Elementer til en Grønlandſk Katechismus.⁷⁴⁾ Den umærkelige og dog velsignede Fremgang i dette Aar beskriver han selv, der mindst af Alt var tilbøieligt til noget Selvbedrag eller fremfunstlet aandeligt Skin (men snarere maaskee til en overdreven mistænsfuld Forsigtighed), i disse Ord: „Jeg har til denne Stund ingen synderlig Andagt eller Bevægelse fornummet hos dem; dog begynder Naadens og Sandhedens Aand og Lys efterhaanden i dem at fremskinne, saasom de ved vore Bønner og Gudstjenester saavel som den idelige Paamindelse af os udvise mere Andagt end tilforn, ved og med Jesu Navns Paakaldelse at lægge sig til at sove og igjen opstaae.“⁷⁵⁾ Ja det synes ret som Herren nu vilde træffe ham og give ham Mod til Videre; thi uden han vidste hvorledes, var Rygtet om den gode og snilde „Præst“ udspreedt vidt om i Landet, saa de nu kom ham i Møde istedetfor de før flygtede for ham. „Vi vare“, fortæller Egede (til Maii 1723) „reiste ud Nord efter. Det var Folk fremmede for os, og vi for dem. Dog havde de hørt om os, og fornemmelig var dem af andre Grønlandere berettet, at jeg vidste at fortælle dem om Himmelens og Jordens Skaber.“⁷⁶⁾ Jeg skulde altsaa fortælle dem

⁷⁴⁾ De findes (Grønlandſk og Dansk) i det nys anførte Thottſke Manuscript 1571. 4.; I 3—K 1.

⁷⁵⁾ Continuation af Journal-Relationen; Thottſke Manuscr.-Samling 1571. 4.; K 1. 2.

⁷⁶⁾ Thi Skaberbegrebet selv er aldeles fordunklet for dem; hvad de for-

om saadant. Enhver af dem vilde have mig ind i sit Telt, og hvor jeg gik ind, kom de andre og samlede sig udenfor Døren, for at ville høre, hvad jeg kunde sige dem om Gud og Himmerige".⁷⁷⁾ Ja det varede ei længe, saa kom fremmede Grønlændere hen at besøge ham paa Colonien, og glædede sig ved at høre hans Tale og see de Billeder og Figurer, ved hvilke han altid pleiede at ledsage sin Underviisning til dem.⁷⁸⁾

VII. I Aaret 1723 fik Egede med det fra Hjemmet ankommende Skib sin første Collega Albert Top, bestemt til at afgaae til Nepisene, hvor man vilde oprette en ny Colonie, hvorhen han ogsaa det følgende Aar afgik, efterat have lært Elementerne af Sproget, først og nærmest efter Egedes Vocabular,⁷⁹⁾ og at have levet sig lidt ind i Folket. I Danmark begyndte det hele Foretagende alt mere og mere at vække Deeltagelse; Regje-

---

talte om deres Torngarsuk var næppe engang en hændende Lyd deraf. Som hos alle Hedninger, saa var ogsaa hos dem Ritsera af Traditionerne om Syndefaldet og om en stor Vandflod, eller i det mindste ledige Rum for samme, som den grovt mythiserende Vilkaarlighed befolkede. Meest syntes de endnu at holde fast ved Begrebet om Sjelen og dens tilkommende Stjebne, skjøndt naturligtvis hvad de herom lærte — om det kan kaldes saa — ikke var andet end barnagtig Digtning. Meget saa vare altsaa tilvisse Tilfnytningspunkterne for Missionaren; Egede selv klager paa utallige Steder over Folkets græselige Uvidenhed og Stupiditet. Desto herligere var det jo, at netop Skaberbegrebet i al sin Majestæt først slog deres Dine. Det har uden Tvivl været som en Gjenerindring efter en lang svær Drøm, ligesom naar i den Ryggesløses Liv pludseligt Barndoms minderne, tilbagetrængte i lang Tid, atter dykke op for ham. — Hvo der forresten ønsker mere Underretning om hiin raae Masse af den Grønlandske Superstition, kan finde den i: Dav. Crauh's Historie om Grønland I, 253—277; (Stauning) kort Beskrivelse over Grønland (Viborg 1775), S. 269—297 o. a.

⁷⁷⁾ "Continuation af Journal-Relationen 1722—23"; Thott'ske Manuser-Samling, 1571. 4.; M 3.

⁷⁸⁾ "Continuation af Journal-Relationen 1722—23"; Thott'ske Manuser-Samling 1571. 4.; N 3.

⁷⁹⁾ "Continuation af Journal-Relationen Juli 1723—Juli 1724" (vel ikke et Autographum af H. Egede, men dog med Bemærkninger af hans Haand); Thott'ske Manuser-Samling 1572. 4.; M 3.

ringen betragtede det allerede med en Slags Forfjerlighed som et nationalt. Med Top opsendtes et stort Skib, der skulde gaae paa Hvalfiskefangst, og et mindre, der skulde undersøge Landet. Man kunde ikke glemme Østerbygden; Kongen erklærede det som sin Villie, at alle Anstalter skulde føies til at trænge igjennem dertil. Saaledes foretog da Egede i August 1723 denne lange og vanskelige Undersøgelsesreise. De styrede hele Veien Sønden paa, for, om muligt, giennem det saakaldte Forbisser-Stræde at komme over til Østhylen. Men Strædet selv var kun et Sagn, en Bemærkning paa Landfortene; og skjøndt de foruden de tilbagelagte tredive Mil endnu gjennemgaaede ligesaa mange, naaede de end ikke Sydspidsen Statenhuf, men maatte vende om, da de Indfødte erklærede den ligefremme Umulighed deraf. Ligesom Egede paa Reisen i Foraaret havde seet og tildeels undersøgt Kirke-Ruinerne fra de gamle Norstes Dage, i Fjordene Amaralik og Ujarasuat,⁸⁰⁾ saaledes mødte han her de mærkelige Ruiner ved Kafortof,⁸¹⁾ hvilke han ligeledes skjenede saa megen Opmærksomhed, som Tiden og de Indfødtes Misnoie (der ikke gjerne saae, at der gravedes efter Oldsager⁸²⁾) vilde tillade. Men det er ikke det, vi her nærmest have at berette om. Hele Reisen var, ligesom alle Egedes, tillige en Missionsreise; ei blot en Bøn og Gudstjeneste med Folkene overalt aabnede Veien, men Samtaler med og Foredrag for de Indfødte kom til. Nu, saasnart de kun hørte, det var „Præsten“ der var kommet, havde de aflagt al Frygt; selv Dvinderne, naar Skibet nærmede sig til Landet, kom ud paa Bredden og istemte en Sang, og ligesaa naar de droge derfra. Over hundrede Grønlandere paa Gangen fulgte ham fra det ene Sted til det andet, og „glædede sig ved at høre ham fortælle om de guddommelige Ting, som de sagde, at de hidtil Intet havde hørt

⁸⁰⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 79—83.

⁸¹⁾ Afbildede ere disse Ruiner i Grønlands historiske Mindesmærker, III, Tab. VII. VIII.

⁸²⁾ „Continuation af Journal-Relationen Juli 1723—Juli 1724.“; Thott'ske Manuscr.: Samling 1572. 4.; F 2.

om eller vidste af".⁸³⁾ Paa samme Maade som denne Rejse bleve to andre i 1723—24, beregnede tillige paa Hvalfangstens Fremme, benyttede til Guds Riges Udbredelse; og naar de i førstnævnte Henseende for en stor Deel mislyffedes, vare de desto frugtbare i sidstnævnte. Det glimtede i Norden af Guds Lands Bevidnelse. "Jeg kan i Sandhed sige", bemærker Egede paa den sidste Rejse, "jeg finder nu større Alvorlighed og Agt-paagivenhed hos dem, saavel hos Unge som hos Gamle, end man i sliq Ufuldkommenhed fra begge Sider kunde vente". Som enkelte Exempler, hvor Evangeliets Ord virkelig annammedes som et glad Budskab, nævner han da: at et Steds en gammel Mand, der laae til Sengs, da han havde prædikeret for ham Christum som Guds Søn, der skal opvække de Døde, svarede ham, at han aldrig skulde glemme det Ord, og takkede ham, fordi han havde villet komme til dem. Snart samlede sig Naboerne. En gammel Kone bad ham, han vilde fortælle de samme trøstelige Ord til hendes Søn, for at han kunde sige dem til sin syge, sengeliggende Fader, at ogsaa denne maatte komme til Guds Rige.⁸⁴⁾ Skareviis — beretter han videre — kom Grønlænderne fra deres Bildmandsboliger, for at see og høre ham. En Grønlænder blandt andet kunde ikke nok forundre sig over hvad Egede fortalte ham om Guds ubegribelige Magt og Majestæt. Han sagde, han skulde ikke glemme det, men ogsaa fortælle det til de andre "Kalaler", og bad Egede, "at han vilde tegne og ribe det for ham paa et Stykke Brædt", hvilket han ogsaa gjorde.⁸⁵⁾ — Men saa glædelig denne begyndende Missionspraxis var, saa lidet vovede dog Egede, ifølge sin store, dybe Samvittighedsfuldhed, at meddele den hellige Daab til dem, der begjærede det; thi han frygtede for Sacramentets Banhelligelse. Det var et Punkt,

⁸³⁾ "Continuation af Journal-Relationen 1723—24"; Thottiske Manuser.: Samling 1572. 4.; D 1.

⁸⁴⁾ "Continuation af Journal-Relationen 1723—24"; Thottiske Manuser.: Samling 1572. 4.; P 1. 2.. .

⁸⁵⁾ "Continuation af Journal-Relationen 1723—24"; Thottiske Manuser.: Samling 1572. 4.; K 3. "Kalalas" kalde de deres eget Folk i Modsetning til "Kablunaks."

som nu og senere voldte ham stor Kamp, og hvis Afgjorelse efter hans Samvittigheds Nød, da han ei kunde andet end paa det skarpeste betragte „Huusholdernes“ Ansvar, uden Tvivl dog har skadet Missionen paa nogen Maade. Følgende Træt fortælles fra 1724. Et Barn var døbt, det første af alle. Da han nu havde døbt og forklaret, hvad Nytte og Salighed der følger med Daaben, forlangte alle de Tilstedeværende at døbes. Han indvendte dem, at han endnu ikke var forsikkert, om de elskede Gud af Hjertet, at de jo let vilde kunne glemme Gud, naar de fore noget andetsteds hen, og at Gud da vilde blive vred paa ham, fordi han havde døbt dem. Men da de nu gjen svarede: han skulde dog ingenlunde tvivle paa, at de jo troede Alt, hvad han sagde dem om Gud, dertil med elskede Guds Søn af Hjertet — vidste han dog ingen anden Trøst, end at henvise dem til en fjernere Tid, da dette deres Løfte kunde vise sig at være fast.⁸⁶⁾

Det var i dette Aar 1724, at Egede, allerede den 10 Jan., i en stor Forsamling af Grønlændere paa Colonien holdt sin første Tale i det Grønlandste Sprog.⁸⁷⁾ Ligesaa forfattede han i dette Aar en noget udførligere Grønlandst Katechismus eller „Christelig Underviisning i eensoldige Spørgsmaal og Bønner“.⁸⁸⁾

Men udvortes stod det Grønlandste Foretagende kun paa svage Fødder, saa det Bergen-Grønlandste Compagnie, der havde overtaget det med Kongelig Understøttelse, allerede nu tænkte paa at opgive det.⁸⁹⁾ Saa klagede man i det mindste — efterat et Kongelig bevilget Lotterie til Sagens Fremme kun havde havt et

⁸⁶⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1723—24“; Thottste Manuser.-Samling 1572. 4.; N 1. 2.

⁸⁷⁾ Copie af Overstyrmand Erik Larsens Journal; Kallste Manuser.-Samling 275 fol.

⁸⁸⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1723—24“; Thottste Manuser.-Samling 1572. 4.; M 1. Den er indeholdt i samme Haandskrift (Grønlandst og Dansk)-Bb 4—Ff 3.

⁸⁹⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1723—24“; Thottste Manuser.-Samling 1572. 4. Egedes Fortale af 10 Juni 1724.

ringe Udfald, efter hvad man syntes,⁹⁰⁾ og selv disse Penge vare opbrugte, førend de alle vare indfomne — at hvis Kongen ikke vilde tage sig af Sagen, maatte det ophøre.⁹¹⁾ Bisføelig, det var den ene Drm, der gnavede paa det ellers herlige Foretagende, ikke at Hjerterne aabnede sig saa svært (thi det var endda ikke Tilfældet, og et Herrens Sendebud vidste at trøste sig derover,⁹²⁾ men at det Hele gif altformeget i den udvortes Embeds-Form, der suger Hjertemarven ud, for at stille sit reent jordiske Formaal. Uden Tvivl var dette heller ikke Missionscollegiet forborgent, der fra Begyndelsen af stemte for en friere Form af hele Missionsværket; men dets Hænder vare for en stor Deel bundne. Ikke som blot Curiositet, men som et Speil af den Charakter, hele Foretagendet mere og mere antog, for tjener det saakaldte „Grønlandfke Optog“ at erindres, der blev holdt i Kjøbenhavn 9 November 1724, en Slags Regattafest, ved hvilken to til Hovedstaden nedfomne Grønlandere viiste sig i deres Landsbaade og eiendommelige Koningsmaade, og forresten alle Slags Emblemer paa de væddeseilende Skibe skulde antyde, at Landet med dets Herligheder nu atter var taget i Besiddelse.⁹³⁾

⁹⁰⁾ Der blev i Alt tegnet 17,974 Lodder (i Danmark og Norge), hvort Lod til 1 Rdr. (Det var endda, synes os, ikke saa lidt.) See: Kallfke Manuser.-Samling 275 fol. (Varia Grönlandica).

⁹¹⁾ Skrivelse fra det Bergenfke Grönlands-Compagnie, 29 Aug. 1724. J Kallfke Manuser.-Samling 275 fol.

⁹²⁾ Da Egede hørte Udfaldet, som jo aldeles ikke svarede til hans Forventning, yttrede han sig, som det alene er en fand Christi Tjener værdigt, saaledes derover: „Jeg veed, at skjøndt alle Menneffers Hjerter og Hænder ere tillufte, Gud dog skal udfinde Veie og Midler til sit Navns og sin Gres Udbredelse. Den alene vise Gud vil herved lære baade mig og andre, at vi ikke skal sætte vor Lid paa Menneffer og menneffelige Midler, men paa Gud, som vil og bør have Gred for Altning, og derfor efter sin Bisdoms Raad sine mægtige Gjerninger udi største Strøbelighed pleier at udføre, saa hver kan fige; Det haver Herren gjort!“ Continuation af Journal-Relationen 1723—24; Thottfke Manuser.-Samling 1572. 4.; X 3.

⁹³⁾ Bessrevet er det paa et enkelt Folioark i Kallfke Manuser.-Samling 275 fol. Optoget begyndte fra den gamle Kongl. Holm, gif under Holmens Broe forbi det Kongl. Slot og videre under Høibroe og

VIII. „Høsten er stor, men Arbejderne ere faae“. Dette Herrens Ord gif ogsaa her i fuldeste Maade i Opfyldelse, og dog vare disse den Grønlandste Missions gyldne Dage, som den aldrig saaledes har seet igjen. Besynderlig velsignet for den var netop Aaret 1725. Nytaarsdagen døbtes „den lille Bildmands Dreng“, som Egede havde ladet tilbage hos sin Collega Top i Nepisene. „Bed christelig Underviisning og Omgjængelse havde denne Dreng faaet et saadant Begreb om sin Salighed, at han annammede den hellige Daab med stor Andagt, ja taareflydende Dine“. ⁹⁴⁾ Han fik i den Navnet Frederik Christiaan, og blev siden et meget dueligt Redskab til at undervise og styrke sine vildfarende Brødre. 1725 (ligeledes strax fra Begyndelsen, som det synes) udsendte Faderen sin ældste Søn, Poul Egede, dengang henved atten Aar gammel. Som han havde fulgt sin Fader tidligere paa flere Reiser, havde tilegnet sig en Deel af hans mandige christelige Aand, havde understøttet ham ved hans Oversættelser og Udarbejdelser i Sproget, saaledes optraadte han nu selvstændig blandt Grønlænderne, og disse lode dem hans Underviisning, som allerede mere folkevant, vel behage, skjøndt de dog ei kunde bære sig for (som han selv fortæller), hvor en Sprogfeil indløb, at gjeffe ham, og han derfor sjelden udeu Graad gif sin Gang til dem, og sang paa Beien det Vers af Hjertet: „At jeg maa andre Syndere omvende, at de Dig, Herre, og Din Naade kjende“. ⁹⁵⁾ Men baade for Faderen

---

Rødebroe samt Stormbroen, forbi Kronprindsens Palais, under Prindsens Broe, omkring det Kgl. Bryghuus, og derfra under Christianshavns Broe til Holmen igjen. - Grønlænderne i deres eget Lands Baade lode see deres Færdighed i at roe med en enkelt Aare, som havde Blad paa hver Ende, og med deres Rastepile paa temmeligt langt Rum at styde adskillige Vænder, som i Canalen vare udfatte. Fra een af Baadene musiceredes af Hautboister. Een Chaluppe havde en stor Rensdyrhud med nogle Knipper sort Rævestind; fire havde hver sin Fane med Hvaler, Hvalrosse, Narhvaler, Torst og Lax som Emblemer.

⁹⁴⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1724—25“; Thottste Manusc. Samling 987 fol.; E 2: „Han er med os bleven en virkelig Besidder af Troen og den af Christo forhvervede himmelske Arvedeel.“

⁹⁵⁾ P. Egedes Anmærkninger til hans Faders Relationer, af Haandskrift hos J. Lund (Egedes Levnet, S. 35).

og Sønnen var nok, ja tifold nok at gjøre. Den første giver os et Blik ind i hans Arbeide i disse Dage. Da Grønlænderne, naar de i Begyndelsen af Sommermaanederne droge ud paa Jagt og Fiskefangst, havde under deres folde og vaade Beskæftigelse glemt Meget af hvad Præsten havde sagt dem, maatte de næste Høstetid begynde forfra igjen med dem. Ofte vare 30-40 Familier samlede omkring paa Derne; han underviste hvert Parti især, og repeterede to Gange om Ugen med dem. I Almindelighed fandt han dem „skikkelige og lærvillige“. ⁹⁶⁾ Men naar den gamle Adam, Sovesygen og Rjødet og Hengivenhed til alskens Døvertroe, rørte sig i dem, da blev Egede ofte nidkjær, truede de svagt Gjenstridige haardt, fordi ogsaa deres Tilboielighed paa den modsatte Side var svag, ja gif vel stundom i sin Moses-Tver saa vidt, at han, som hidsæt Lov-Tavlerne sonderbrødes, saaledes rev fra dem og søndersled, hvad deres barnagtige Døvertroe havde helliget. ⁹⁷⁾ Vi vilde savne noget af Egedes rette Billede, hvis vi fortaug slikt; hans Mission staaer og falder med hans Aand, som Herren mere og mere rensede for al Skrøbelighed og Besmittelse; og aldrig har den, hvem saadanne Udbrud af den christelige Følelses Magt ere aldeles fremmede, forstaaet eller fattet Betingelserne for et Guds Værk, der netop maa øves paa os selv, altsom det øves paa Andre. Men Egede blev ustridigt ved disse og lignende Erfaringer gjort opmærksom paa, hvor vigtigt det vilde være, hvis Missionsværket skulde have nogen Bestand, at Missionairernes Tal forstærkedes, saa nogle af dem „kunde følge Grønlænderne hen til de Pladser, hvor de om Sommeren opholdt sig og søgte deres

⁹⁶⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1724—25“; Thottske Manusc.-Samling 987 fol., A 4—B 2.

⁹⁷⁾ Saaledes med en angoach (Amulet), som han rev af en Drengs Hals og kastede paa Gulvet, efter forgjeves at have formanet dem til at afstaae fra saadant Djevelfkab. Hele Døptrinet er ligesaa sandhedskjerligt som udforligt skildret i nysnævnte Continuation af Journal-Relationen, l. c., B 3. Egedes Betragtning af Døvertroen var overalt den gamle Lutheriske og — hvorfor skulle vi ei sige det? — Apostoliske. Thi heller ikke Apostlene kjendte sliige Livsyttringer af Døvertroen anderledes end som Satans Værk, af hvilken Menneffene som villieløse bleve henvorte (*ἤγεσθε πρὸς τὴ εἰδωλὰ ἄγωνα*, 2 Cor. 12, 2).

Næring" ⁹⁸⁾ — Noget, som i dette Tilfælde viste sig faa meget nødvendigere, som, skjøndt Angefutternes Praxis ei var nær faa udbredt som før, alligevel Folket gjerne dog lyttede nu og da til deres formceentlige Sandsfagn, og søgte at tilveiebringe en Slags Mægling mellem Præstens Ord og de National-Bises. ⁹⁹⁾ Og desuden, som det overhovedet pleier at gaae med enhver stor Guds Gjerning, saaledes kom ogsaa her ovenpaa de første gyldne Foraarsdage tungt Bygeveir, som man ikke havde ventet, der dog mere end noget Andet er skiftet til at modne Sæden. Egede saae det vel, folte det vel, og pønsede videre paa, hvad der skulde gjøres. Lidt efter lidt modnedes den Tanke hos ham, som han i et Brev til Missionscollegiet af 5 Aug. 1726 fremsætter, og senere ofte gjentog, men som desværre ingen Anklang fandt: at man skulde danne Grønlandste Seminarier i Landet selv, om muligt eet ved hver Colonie, hvor de fornødne Nationalkatecheter kunde opdrages og efterhaanden udsendes fra. ¹⁰⁰⁾ Det var en Guds Tanke, nedkastet som Sædeforn i Jorden i det attende Aarhundrede, der opgif hist og her til Bært og Frugt i det nittende.

Fra Danmark hørtes i Grønland glædeligt Nytt 1725. Da Lotteriet havde havt en saa uheldig Fremgang, havde Kongen ladet foranstalte en Collecte i begge Rigerne, og dens Beløb, 50,000 Rdlr., blev givet det Bergen = Grønlandste Compagnie for at vedblive Foretagendet med Kraft, som Kongen fremdeles vilde skænke hele sin Opmærksomhed. Man besytlte senere (som man vil faae at høre) Egede for at have hældet sig alt for me-

⁹⁸⁾ "Continuation af Journal-Relationen 1724—25"; Thotste Manuser. Samling 987 fol., A 4.

⁹⁹⁾ Bisselig skulde de, som i vore Dage proponere en lignende Mægling af det, de kalde Nationalhistoriens, med Christendommens Aand, have nok af saadanne Erfaringer, hvis de ellers vare beredvillige til at lytte til Historiens Vidnesbyrd. Thi lad ogsaa de gamle Nordboeres Mytheverden være aandsfuld og aandig stor, det er dog ikke mindre vist, at dens Aand maa boie sig for Christendommens, og at det skjonne Mennekelige i hiin Tankegang vel kan anerkjendes, uden at man derfor behøver at canonisere et Folkeliv, der dog var og blev hedenst, indtil Herrens Fornøelses-Aand kom.

¹⁰⁰⁾ Egedes Relationer indtil 1727. Ny Kongl. Manuser.-Samling 1793, fol. (forresten et slet, værdiløst Apographum, men med en Deel Actstykker, som vi ellers savne).

get til verdslig Understøttelse — ganske vist med Urette; thi han holdt ikke Kjød for sin Arm, men turde dog vel mene, at det var christeligt ogsaa at sætte alle Midler i Bevægelse til Guds Riges Fremgang, forudsat, at Herren selv boiede Hjerterne og viste Veien dertil. Derimod høre vi ham alt siden 1724 at udtale det som sin Overbeviisning, at alle Forsøg paa en Omvendelse af Folket i det Store Intet vilde nytte, med mindre man først „underkastede dem en Contribution og Disciplin, at deres vilde og uskiftelige Bæsen og skadelige Superstitioner dem kunde betages“. ¹⁰¹⁾ Det er vel klart, at saa meget Veien paa denne Maade kunde lettes, saa er det dog ei en saadan Beredelse, som Johannes den Døber meente, da han raabte: „Bereder Herrens Bei, gjører hans Stier jevne. Alle Dale skulde opfyldes, og alle Bjerge og Høie gjøres lave“ (Luc. 3, 4 5). Dog ogsaa her, og fornemmelig her, maae vi være billige i vor Dom. For Egede svævede, som selv for mange christeligsendede Mænd i vore Dage, et statskirkeligt Ideal, der jo vist nok ligesaa lidet nogen sinde vil kunne realiseres, som Theokratiet er blevet det uden netop paa det Punkt, hvor Herrens Buisdom brugte det som Skole og Hjertespeil for Israelliterne. Men det var Kjerlighed, der drev Egede til at yttre hiint Dnske, ingenlunde Pyst til uchristelig Evang. Evertimod vil vi forunderlig bevæges ved at høre, at Egede ogsaa i den Henseende stod over den raadende Betragtning i hans Tid, at han ligefrem optræder som Talsmand for Religionsfrihed. Det er ei blot i Fortalen til den „Omskændelige Relation“, at han erklærer sig imod den Hedninge-Omvendelse, der skedte ved Evang, saa store Mæsfer paa eengang bleve døbte, som aldeles uoverensstemmende med den Apostoliske og første Kirkes Praxis. Paa flere Steder forfaster han enhver Evangsdaab som uchristelig, og fordrer lydeligt, at man skal lade Guds Aands Arbeide Rum i Mennesket. Ja, hvad mere er, og hvad der virkelig maa stemme os til Beundring for denne sjeldne Mand, han saae og udtalte sig derover, hvor Begyndelsen til Fordærvelsen i Kirken fra denne Side laae,

¹⁰¹⁾ „Continuation af Journal-Relationen 1723—24“; Ebotte Manusc. Saml. 1572. 4: Fortale og U. 3. Ogsaa Alb. Top skred for denne Synsmaade, som vi af flere Betænkninger fra hans Haand have seet.

der nemlig, hvor man troede at maatte bruge Staten som en Fuldbyrderinde af Guds Riges Formaal, og at maatte forklare Herrens evangeliske „Nøden“ (Luc. 14, 23) om et verdsligt Tugtemesterembede, for at tvinge Menneskene til at blive Guds Børn.¹⁰²⁾

I al Fald maae vi erkjende til Guds Priis, at netop saadan en Mand, som Egede — denne kjernefulde Fasthed, der stundom grændsede til Haardhed, og dog et Hjerte som Christi Kjerlighed havde smeltet, — var det Redskab, som til denne Herrens Gjerning behøvedes; „han var en Mand“, kunne vi sige med Digteren (og i en endnu høiere Forstand), „Alt i Alt taget; aldrig saae jeg hans Ege igjen.“¹⁰³⁾ Det vüiste sig og fornemmelig, hvor nogen Fare var paafærde, hvor nogen Nød skulde gjennemgaaes. Saaledes dæmpede han ved flog, energiff Fasthed 1725 et forsøgt Oprør paa Colonien, hvori en gammel forslagen Angefok spillede Hovedrollen. Saaledes bleguede han ikke, da 1726 ved de ventede Skibes Udeblivelse en Hungersnød laae for Døren, da Hollænderne, man søgte Hjelp hos, kun havde nok for sig selv, og den optaarneede Is paa alle Kyster syntes at spotte over ethvert Forsøg paa Tilgang. „Min egen Nød“, skrev han ved den Veilighed, „kunde jeg let glemme og bære med Taalmodighed; thi jeg havde, Gud være lovet, med Apostlen lært at lade mig nøie, baade at være mæt og at hungre, baade at have Overflødighed og at fattes. Men Folkets Knurren og store Utaalmodighed, min Hustrues og mine Børns Elen-dighed, gif mig meest til Hjerte“. Herren kronede hans Haab. Et Skib var forlöst i Isen; det andet banede sig dog Veien ind.¹⁰⁴⁾

IX. Som vi alt ovenfor have antydet, saaledes vüiste det sig alt mere og mere, at Miffionsfagen og Colonisationsprojectet samt de dermed forbundne Handelsinteressfer kom i Conflict. Trods alle de rundelige Understøttelser, som det Bergen-Grønlandste Compagnie havde modtaget, kom det dog med dets Be-

¹⁰²⁾ See fornemmelig hans Anklage mod Augustin for hans Fortflaring af det evangeliske Compelle intrare. „Continuation af Journal-Relationen 1732“; Thottste Manuscr.-Saml. 988 b; B, 3.

¹⁰³⁾ *Shakespeare* Julius Cæsar.

¹⁰⁴⁾ Egede omstændelig Relation,“ S. 199—205.

styrelse paa Fald 1727; siden 1728 overtog Regjeringen alene Sagen. Store Anstrengelser bleve gjorte netop i dette Aar. To Skibe foruden de sædvanlige bleve sendte derop; Egede fik ved den Leilighed to nye Medhjelpere; en Gouverneur beskiftedes; et Fort skulde anlægges med Garnison til Beskyttelse for de Colonier, man paatænkte fremdeles at anlægge. Thi Repisene var alt 1725, medens det en Stund var forladt af Colonisterne (som fulgte med til Godthaab), hærjet og for største Delen opbrændt af avindsyge fremmede Handlende.¹⁰⁵) Tiden var nu vel i saa Henseende gunstig; hvad Egede længe havde paatænkt iværksattes; Colonien blev flyttet to Mile østligere ind, hvor allerede Steen og Tommer til en ny Bygning var henført, og denne, et Steenhuus paa det nye Godthaab, blev opført. Men alt dette var kun til liden Baade imod den store Skade, som det nærværende Colonisationsystem tilføiede hele Anstalten. Med de til Garnison bestemte Soldater havde man ført et Antal Slaver derover, som man givtede med ligedanne Qvinder. Det skræffelige Misgreb hævnedes sig snart. Soldaterne, der havde ventet et mageligt Liv, gavede Præsten og Gouverneuren Skyld for de Anstrengelser, de maatte paatage sig; et Mytterie organiseredes af dem i Forbindelse med Slaverne; Faren blev saa stor, at Egede lydt maatte klage, at medens man blandt de vilde Hedninger i Grønland kunde lægge sig hen og sove tryggelig, kunde man nu blandt sine Egne, der kaldtes Christne, ikke være sikker paa sit Liv. Skydegeværer maatte opstilles i Bærellerne; Coloniens Betjenter maatte holde Vagt hver Nat. Under disse Omstændigheder blev Døden Præstens bedste Forbundne. Sygdomme rasede blandt de Ankomne; den meget tunge Vinter kom til; de fleste af Riddingsmændene bleve nedstrakte paa Sygeliet og kom ikke mere op.¹⁰⁶) Men allerede Synet af alt dette faavelsom

¹⁰⁵) Ganste forstyrret var det nok ikke, eller muligen blev det hærjet nok eengang. Thi 1732 berettede en Grønlander til Egede, at Hollanderne ikke reent havde ruineret Husene i Repisene, men slaaet Binduerne itu, brudt Dørrerne ind og udkaftet paa Marken en Deel af de der nedlagte Sager. „Continuation af Journal-Relationen 1732“; Thottske Manuser.-Saml. 988 b; B 2.

¹⁰⁶) Egede „omstændelig Relation“, S. 249—252.

af Matrosernes sædvanlige Dmgjængelse maatte jo være til største Forargelse for Grønlønderne, der i Præsten saae et Himlens Sendebud, men i mange af hans Landsmænd og saakaldte Brodre Djævlens Udsendte.¹⁰⁷⁾

¹⁰⁷⁾ Det er her Stedet at gjøre opmærksom paa, hvor aldeles nødvendigt Missionens Grundvolde maac rystes, hvis der ei vaages over, at Christi Befjenderes Wandel blandt Hedningerne bliver saadan som Apostilen Peter fordrer 1 Petr. 2, 11. 12 (jvfr. Matth. 5, 13—16). Hvad Virkning slike aabenbare Udbrud af verdsligt og ugudeligt Sind gjorde paa Grønlønderne selv længe, længe efter, derom vidner nok Intet klarere end Indholdet af en Grønlønder's Brev til Poul Egede, skrevet 1756, efterat Jordskjelvet i Lissabon ved Missionairen var berettet ham. Han takker Gud for, at han og hans Folk ere fattige og eie Intet, som de graadige Kablunaks kan begjere; thi, tilføier han, „naar vi kun have saa meget Mad, vi kan æde, og saa mange Skind, vi kan forvare os med mod Kulden, saa ere vi fornøiede, og du veed det selv, vi lade den Dag i Morgen sørge for sig selv. Vi ville ikke føre Krig med nogen derom, endskjøndt vi ligesaa vel kunde sige: det hører os til, som de Troende i Østen sige om de Vantroende i Vesten, at de og det, de eie, er deres.“ Han undrer sig over, at de Christne have forladt deres egne skønne Land, og døie meget Dødt i det haarde, stygge Grønland, blot for at gjøre Grønlønderne til skikkelige Folk. „Og dog“ — indvender han (skoptist og skoptist tillige) — „har du vel seet saa meget Dødt iblandt vort Folk? Eders Lærere undervise os, at vi skulle flye fra Djæveln, og Matroserne bede med stort Alvor, at Djæveln skal hente dem. Havde jeg ikke kjendt saadanne Gode blandt Eders Folk som Hans Egede, jeg skulde aldrig have ønsket at see dem, paa det de ei maatte fordærve vort Folk. Mine Landsmænd troede om Dig og Dine, at, fordi I vare saa gode, vare I opdragne i vort Land. Eders Folk veed, at der er en Skaber og Opholder af alle Ting, at de efter dette Liv modtage Lyksalighed eller Ulyksalighed efter deres Gjæringer, og dog leve de, sonr om de havde Befaling at være onde, som om det var deres Fordeel og Ære at synde. Mine Landsmænd derimod vide ikke, hverken, at der er en Gud eller Djævel til, troe hverken paa Belønning eller Straf efter dette Liv, og dog leve de ustraffeligt, omgaaes kjerligt, fredsommeligt med hverandre, meddele gjerne. Kan man undre sig over, at vor lystige Øfakto foreslog at sende Angekutter over til de europæiske Lande for at omvende dem til gode Sæder, saaledes som Eders Konge har udsendt Præster, for at omvende os? . . . Dog jeg vil ikke tale derom til vore Landsmænd; ellers kunde de blive

Da man fra Kjøbenhavn havde forlangt at nogle Gronlændere skulde oversendes derhen, sendte Egede tre Nydøbte, som selv havde rustet det; med dem en fjerde, Christ. Poek, som allerede forrige Gang (1726) havde været i Kjøbenhavn, og om hvem Egede allerede 1726 yttreer, at han ikke duede til Nationalkatechet.¹⁰⁸⁾ Deels for at lede de unge Gronlændere videre frem paa Christendommens Bei og deels for selv at tilendebringe sine Studeringer ved Kjøbenhavns Universitet, gif Egedes ælteste Søn, Poul, med. Fra nu af traadte den anden Søn, Niels, en ligesaa behjerttet og udvortes dygtig som med katechetisk Færdighed begavet ung Mand, som Faderens Medhjælp i hans Sted.

Daabs-Spørgsmaalet, det vigtigste for Egedes Hjerte¹⁰⁹⁾ og vistnok ogsaa for hans faavelstom den fremtidige Missionsvirksomhed, kom i Begyndelsen af 1729 til endelig Afgjorelse. Det var nu ret overveiet for Herren, og Egede havde mærket

---

tilfunds som Kaus, der desaaarsag ikke vilde blive en Christen, for at han ikke skulde komme til at ligne de flette Matroser“. (Tjottste Manuscr.-Saml. 1573. 4. Sammendraget.)

¹⁰⁸⁾ Brev fra Egede til Missionscollegiet af 5. Aug. 1723; Ny Kongl. Manuscr.-Saml. 1793, fol.

¹⁰⁹⁾ Hvor meget dette Spørgsmaal ogsaa senere har beffjæftiget, ja ængstet Egede, derom vidner og følgende Rebegjorelse i een af de haandskrevne Journaler fra 1732. Han erkjender paa den ene Side, „at han finder hos alle Gronlændere i Almindelighed en historisk Troe og Bisald til Alt, hvad der blev underviist i; Lærvillighed og Agtpaagivenhed, naar han underviste dem; dertil deres egen Bekjendelse og alvorlige Paastand, at de troe og frygte Gud, og gjerne ville være salige; saa og, at de havde affskaffet en stor Deel af deres overtroiske Skikke, at overhovedet Angefutternes Credit var ganske formindsket; endelig, at de havde stor Frygt for Djevlen, Helvede og den yderste Dom“. Men alt det uanseet — vedbliver han — havde han dog ei turdet gjøre dem deelagtige i den hellige Daab „deels for deres medfødt Sløvheds og store Koldfindigheds Skyld, som gjør, at de ikke søle Anger og Ruelse over Synden samt Troen og inderlig Forlangsel efter Guds Naade — uden hvilke Ingen værdig kan deelagtiggjøres i Sacramentet — deels for deres ustadige Levemaade og Dinstreifen“. (Tjottste Manuscr.-Saml. 988 b. fol.; B. 2.)

paa Hans Bink. Han indbød sine to nye Colleger (blandt hvilke een, som det viiste sig, skriftlærd Mand, D. Lange) til en Conferents paa Godthaab derom. Her forestillede han dem, hvorledes han „under Bøn og Beraadelse med Gud intet bedre Middel havde erkjendt til Hedningernes Omvendelse, end at man i Særdeleshed lod sig de Unge og Umyndige være angelegne, om hvilke Christus selv haver sagt, at dem hører Guds Rige til. Men nu havde han seet saa mange Børn, hvilke han saa hjertelig gjerne havde undt Saligheds Midlet, dse hen uden Daab og Christendom, endog deres Forældre havde erklæret sig ganske villige, ei blot til at lade deres smaae Børn døbes, men til selv at døbes. Nu kunde han ikke længere føre det over sit Hjerte, at han jo ved noget Guds Middel maatte see dem hjulpsne af deres Elendighed og Fordærvelse. Hvad de Gamle angif, saa kunde man vel endnu ikke fordrifte sig til at anveude det høi-værdige Saligheds Middel paa dem; thi skjøndt de vel bekiende sig til at troe, elske og frygte Gud og gierne at ville blive salige, saa stedte det dog lunfent og koldfindigt, uden noget ret Skjøn paa deres egen dybe Fordærvelse og Guds Naades Ypperlighed i Christo. Hans Mening gif derfor ud paa, at hvad de Grønlændere angif, som boede paa Colonien og ei pleiede at flytte fra deres sædvanlige Opholdssted, saa man idelig kunde gaae dem til Haande med Underviisning af Guds Ord, naar de derhos viiste sig lærvillige og skikkelige, saa kunde man med god Samvittighed indlemme deres nyfødte Børn i Guds Rige ved den hellige Daab, allerhelst man kunde have Haab om, at her i Landet, som i den menige Christehed overalt, vilde kunne dannes Nationalkatecheter, der kunde arbejde paa disse Børn under Missionairernes Tilsyn og Veiledning“. D. Lange svarede derpaa (og den anden Collega tiltraadte hans Mening): „at dette christelige Forsæt, hvilket og han havde overveiet efter andægtig Raadforseel med Gud i Bønnen, maatte agtes at have det stærkeste Medhold saavel i Skriftens Være om Guds almindelige Naade [i hvis Forbund ogsaa de vare indbefattede, som stode langt fra, hvilkesomhelst Herren vor Gud vilde falde til; Ap. Gj. 2, 39], som i Kirkens Praxis, og desuden i dette Tilfælde slet ingen Betænelighed kunde have at iværksætte, da Foræl-

drene selv vare villige til at lægge dem i Jesu Arme,¹¹⁰⁾ hvori de, næst Guds gode Forsyn, ved duelige Menneſker, man maatte hidſende, eller ved her dannede Nationalkatecheter, da kunde opdrages og beſtändig blive. Saaledes vilde de vorde rette Katechumener, ſande og levende Kirſens Lemmer, ſom ved Ordets Hørelſe have fattet Troen, ved Troen ere blevne Guds Børn, og derfor berettigede til alle Kirſens gode Ting og Forrettigheder“. Og efterſom Lange i ſit Foredrag antydede, at det vel ei ſkulde være ſaa vanſkeligt, under viſſe Forudſætninger (hvilke man ei kunde gjøre ſtrengere og udvide mere, end Skriften ſelv havde gjort det) ogſaa at døbe de Ældre — thi man havde Ret til at ſlutte paa Ordets omvendende Kraft i Hjertet, hvor der, efter Hebr. 6, 2, var en „Omvendelſe fra de døde Gjærninger“ — ſaa bleve de tre Præſter enige om følgende Punkter ſom grundede i Guds Ord, og i Apoſtlenes og den ældſte Kirſes Praxis: 1) at de herefter i den Herres Jesu Navn vilde deelagtiggjøre i den hellige Daab de nærmefſt omkring boende Grønlanderes umyndige, ſpæde Børn, hvis Forældre ei blot ſelv vilde give den Chriſtelige Lære Biſald, men endog vare villige til at opoffre den Herre Jesu deres ſmaa Børn; 2) at de ligedant vilde handle med de noget ældre, ſom kunde tale og ſkjenne, naar de eenfoldig havde fattet vor Chriſtelige Troes fornemſte Hovedſtykker; 3) og ei mindre med de Gamle ſelv, naar diſſe, næſt fornøden Fattelſe og Forſtand af den Chriſtelige Lære, kunde give noget Tegn fra ſig til en ret Andagt og Alvorlighed i deres Saligheds Sag ſamt Begjerlighed efter dette høiværdige Salighedsmiddel.¹¹¹⁾

Vi have med flere Ord ſkildret denne Miſſions-Conferents; ;

¹¹⁰⁾ Vi bede alle Chriſtum elſkende Hjerter, ſær da man i vore Dage, i Anledning af Spørgsmaalet om Baptiſtbørnernes Daab, har villet kalde vor evangeliſke Kirſes beſtemte Lære herom i Tvidl, at lægge Mærke til dette deciſive Moment ſaavel i Langes Svar ſom derefter i Miſſionscollegiets Ratihabition af hele Conferentsen. Der er jo ingen Tvidl om, at enhver Tvangsdaab, den ſmykke ſig med ſaa Chriſtelige Former ſom den vil, er en uChriſtelig Gjærning.

¹¹¹⁾ Egede „omſtændelig Relation“, 296.

thi den er en Glædespunkt i den grønlandfke Missionshistorie (næppe skal nogen Decision af et høist vanskeligt Punkt kunne nævnes, der var affattet med dybere Indsigt i Guds Ord og mere samvittighedsfuld Noiaagtighed), og giver os et ret Indblik i de første Missionærers Arbeide og Kamp. Betsignede bleve begge ogsaa derved, at Missionscollegiet, den foresatte Bestyrelse, arbeidede i samme Aand; det stadfæstede den af Missionærerne fattede Beslutning i alle Punkter, idet det fremfor Alt som Grundbetingelse atter opstillede: „at Forældrene hverken maatte lokkes eller tvinges, men at det skulde være deres eget frie Samtykke“, og videre hen bestemte: at der skulde sees paa, at Forældrene ikke af nogen Døvertroe begjerede Daaben som et udvortes Læge- eller Tryllemiddel (ligesom det tidligere havde begjæret af Egede, han skulde blæse paa dem, naar de vare syge); og at Forældrene maatte forbinde sig til, i sin Tid at lade disse Børn komme til Christendoms Underviisning. — Alt Øvrigt er ligesaa klart og grundigt christeligt udsat.¹¹²⁾

Mange trøstelige Erfaringer styrkede og nu og da Egedes Sind, efterat denne Byrde var lettet fra hans Hjerte. Det syntes som Solen gif høiere op over Grønlands Fjelde. I 1730 kom en Mand fra Koeks-Øerne, der nylig havde været Nord paa og forrige Vinter opholdt sig i Disso-Bugten; han bragte et Budskab med fra de der boende Grønlandere i de Ord: „Gaa til Taleren, at han skal komme Nord til os at boe; thi her er et bedre Land og flere Folk end der Sønden paa, hvor han er. Han skal saae hos os Alt, hvad de andre Skibe pleie at faae; thi de kan ikke sige os noget af Betydenhed, og tale heller ikke om andet end Spæk. Vi vilde ogsaa gjerne grundig undervises om den store Skaber, om hvilken de have fortalt os, som have talt med ham.“ „Hvo vilde ikke“, udbrod Egede herved, „af saadan mærkværdig Tale og Sendebud lade sig bevæge til, i et frugtbringende Haab at gjøre Gud og Skaberen bekendt paa det Sted“, og glædede sig inderlig ved, da han selv ei

¹¹²⁾ Udfærdigelsen er af 30. Mai 1730. Egede „omstændelig Relation“, 261—263.

kunde komme, at kunne sende sin Søn Niels med Frelsens og Glædens Budskab til de forlangende Sjele.¹¹³⁾ Det viiste sig overalt mere og mere, at Forventningens Morgengry var kommet, og at til den forjættede store Fiskedræt efter en lang Nats møisommelige Arbeide behøvedes flere Hænder, flere Arbeidere. Egede følte det dybt; Grønlænderne selv følte det. De sagde til ham (naar han forestillede dem, han maatte have deres Børn efter Nad nogen Tid hjem hos sig, før ret at kunne indprente dem Sandhed til Salighed — hvilket de forsikrede, formedelt deres store Kjerlighed til Børnene, som de nødvendig maatte have om sig, ei at kunne taale): „Süig til Kongen, at han sender os flere Præster“. ¹¹⁴⁾

X. Men pludseligt formørkedes Himlen. Kong Frederik IV var død den 12 October 1730 paa Christi, sin Forløfers, Troc. Efterretningen derom bragtes først til Grønland 1731; den ledsagedes af den allerbedrøveligste Tidende. Ordren lød paa, at Colonien for de store Udgieters Skyld, som forgjæves vare anvendte paa den, skulde ophæves; Følkene skulde strax hjem; vilde Egede og nogle med ham blive, saa skulde der efterlades dem eet Aars Proviant, dog kun under den Forudsætning, at de Tilbagevendende først vare forsynede med det Fornødne. Egede var som sønderknust; hans sorrigfulde Blik dvælede paa eengang paa hans „Jofias“ (den afdøde Konge, der vel fortjente dette Navn) og paa den Grønlandste Menighed, der var at forlignes med et svagt Barn; „særlig de Smaae, som vare døbte (omtrent 150 i Tallet)“, siger han, „laae mig saa nær paa Hjerte, som nogenfinde Børn kunne ligge en hjer Moder paa Hjerte“. „Er det sandt“, kom Grønlænderne og spurgte, „at Du vil forlade os?“ Og da han havde bejaet det, sigende, at saa var Kongens Villie, og han havde vel besluttet det, fordi han faae, at de ikke forbedredes og forfremmedes trods den christelige Underviisning, svarede de, at de, som havde sagt Kongen noget fligt, vare store Røgnere; „Du veed jo selv“, vedbleve de, „at vi flittig have givet Agt paa din Underviisning“. Imidlertid

¹¹³⁾ Egede „omstændelig Relation“, 296.

¹¹⁴⁾ Egede „omstændelig Relation“, 302.

kom Sagen til Forhandling i Raadet. Egede forestillede, at uanseet Herrens Sag, der vilde gives til Priis, maatte selv Kongens Interesse lide det føleligste Skaar, hvis Coloniens Opbævelse saa flur iværksattes; thi hvad man maatte efterlade baade af Huse og Andet, vilde jo strax blive et Rov. Han erklærede selv, at han var fast bestuttet at blive, hvis man i den forestaaende Vinier vilde overlade ham 8 til 12 Personer af Mandskabet, hvorhos han tilhød sig at dække hvad der maatte forundes ham af Ladningen ved hvad han med Guds Hjælp fik indsamlet ved Handelen. Stridige Meningen viiste sig i Raadet, især fra Lieutenant Gerners Side, der stod haardt paa sin Instrux, at alle Eskibsfolkene strax skulde med; endelig fik dog den Beslutning Overhaand, at, naar Egede vilde staae inde for at tilfredsstille Cheferne, hvis nogen af det ham overladte Mandskab (enten formedelst dødelig Afgang eller Vaade) skulde mangle næste Aar i Kullerne, saa kunde de ti Matroser, som godvillig havde tilbudt sig, blive hos ham til ad Aare.¹¹⁵⁾ Saaledes havde Egede slidt Byttet ud af Lovens Strube, i det mindste for eengang. Han blev med de Faa i Jesu Navn; alt Dyrigt lagde han i Guds Haand. „Saa er jeg da“, skrev han i sin Journal, „alene tilbage med min Hustrue, tre Børn, ti Matroser samt otte Grønlandske Dreng og Piger, som have været hos mig næsten fra Begyndelsen. Gud lade mig opleve den salige Stund, at jeg igjen maae faae at høre behagelige Tidender fra Fædrelandet.“¹¹⁶⁾

Ofte fik Egede Anledning til blandt sine Grønlandere med Smerte at beklage Bærfets Forladthed og de ringe Kræfter, der nu stode til dets Raadighed. Eller hvad skulde han svare til, naar Grønlanderne, paa hans Antydning, at de maatte skaffe rigeligere Handelsvarer, naar Missionen skulde have nogen Bestand, yttrede deres Forundring derover og sagde: „Vi meente den store Herre var saa riig, og havde saa mange Folk og Eskibe, og der var saa meget Mad i hans Land, og nu kan han ikke

¹¹⁵⁾ Egede „omstændelig Relation“, 307—316.

¹¹⁶⁾ „Continuation af Journal-Relationen“ 1732; Thottske Manuser. Saml. 1728 b, fol.; A. 2.

underholde dig og dine Folk, og sende et Stib hid?" Hvad vilde han indvende imod, saa Grønlænderne fra deres Standpunkt kunde forstaae det, naar en Fader f. Ex. fremstillede ham sine to nys døbte smaae Børn, sigende: „Disse ville ingenlunde tillade Dig at reise bort“, og da Egede lod forstaae, at muligens Missionen dog ad Aare maatte ophæves, meente, han kunde jo altid blive hos dem og leve som de af Kendsdyr, Sælhundede, Fugle og Fiske, som de havde nok af? ¹¹⁷⁾ En svær Kamp opstod paa ny i Egedes Sjel angaaende Børnenes Daab, hvilke han ei kunde tænke sig uden som forladte, priisgivne, spildende Naaden, hvis han nu døbte dem; Huusholderens Pligter, som han havde erkjendt dem, kom i Strid med hans Kjerlighed til Folket, og Tanken paa de første feirede atter, saa Barnedaaben igjen blev udsat i de to følgende Aar. Det var tungt at see, hvorledes Missionen aabenbart sygnede, hvorledes en Kraft efter den anden blev draget fra den; tungere Prøvelser nærmede sig endnu. Som et Forbud paa dem var Nytaarsdagen 1732. Den ene af de smaae Drengene, som havde været syv Aar hos Egede og som han ventede den største Nytte af som Nationalkatechet, døde. „Men som den alene vise Gud“ — skrev hans aandelige Fader derom — „heller nu behage de at falde ham til sig, bør jeg med hans naadige Villie være fornøiet, og kan ei misunde ham det lyksalige, frydefulde og evigtvarende Nytaar, hvortil han nu paa Sjælens Begne er indfaldet.“ ¹¹⁸⁾

Udvortes syntes dog Missionen i det derpaa følgende Aar atter at gaae en Fornæelse imøde. Grev Zinzendorf, den nyere Brødrementigheds Stifter, hvis brændende Vyst til at tjene Guds Rige maaskee opveiedes af de egne Tanker, han havde om dette Riges Fornæelse (thi, som een af de meest skarpsæende Samtidige bemærkede, „hans Planer gif alt for meget i det Store og alt for lidet i det Smaac; den scholastiske Lærmaade fastede han alt for langt bort, og den Apostoliske kunde han ei naae“), ¹¹⁹⁾ opholdt sig, som bekjendt, ved det Danske Hof nogen

¹¹⁷⁾ Egede „omstændelig Relation“, S. 323—325.

¹¹⁸⁾ Thottske Manuser. Saml. 988 b, fol.; B. 2.

¹¹⁹⁾ J. E. Dettinger Gespräch von den Mährischen Brüdern, S. 206.

Tid i 1731. Her hørte han med Smerte, paa hvor svage Fødder den Grønlandſke Miſſion ſtod, og, da han havde en ſærdeles Veneration for Hans Egedes Arbeide (ſkjøndt han nok ved Siden deraf kunde mene, at naar Brødrene kom til at tage fat med i Sagen, ſkulde Bærfet anderledes gaae i Svang), har han viſſelig hos ſine meget formaande fromme Venner, Hofpræſt Bluhme, Prof. J. F. Keuſ, Baron Söleuthal o. a., hos Kong Chriſtian VI, hans ophøiede Beſtytter, der gav meget paa hans Mening,¹²⁰⁾ talt kraftigt Miſſionens Sag. Viſt er det, at 1733 (under 4 April) reſolverede Kongen, at Handelen paa Grønland fra nu af ſkulde forſættes med større Kraft end hidindtil; at Egede, hvis Ridſherhed for Guds Ære anerkjendtes, ſkulde om Miſſionens Fortſættelſe indſende Forſlag; at 2000 Rdlr. aarlig fra nu af ſkulde beſtemmes til dette Diemed.¹²¹⁾ Men det var, ſom vi ſkulle faae at høre, kun ſom en Vædſtedriſ, der raktes den Døende.

Af de ſer Grønlandere nemlig, ſom 1731 vare ſendte til Kjøbenhavn, kom kun een Dreng (de fire vare døde i Kjøbenhavn, den femte, en Pige, paa Overreiſen) tilbage til Grønland. Han medbragte en Sygdom, ſom man anſaae for blot Udſlet, og derfor lod ham uhindret drage om i Landet. Det var Kopper-Epidemien i den frygteligſte Grad, frygteligere endnu hos dette arme Folk, fordi Kopperne, ifølge Klimatets Eiendommelighed, ei kunde komme til Udbrud. Snart ſtod Egede ſom i et stort Lazareth — med det paafølgende Skridt ved Coloniens Ruiner. Een af de førſte Offere, Smitten krævede, var tillige ſom i beſynderlig Grad revet fra Egedes Hjerte. Det var hans Frederik Chriſtian, dannet ved 9 til 10 Aars inderlig Dmgang med ham til Nationalkatedret — en Poſt, ſom han allerede nu i tredje Aar havde foreſtaaet — Poulſ og hans Faders for-

¹²⁰⁾ Det ſørſte Beviis derpaa er maaffee den af Prof. J. Møller (Mnemofyne IV, 320 ff.) oplyſte Kjendſgjerning, at Kongen, hvis Behandling imod ſin Stifmoder Anna Sophia var i høi Grad uforſvarlig, da Hofpræſten Bluhme med chriſtelig Frimodighed fremſtillede ham dette, adſpurgte Zinzendorf i en egenhændig Skrivelſe, om hans Mening desangaaende.

¹²¹⁾ Egede "omſtandelig Relation", 339.

nemste Væremester i Sproget, der selv havde fattet Guds Sprog's Elementer og mere end det. Han var i sin Sygdom (den 14. Septbr. 1733 opgav han Aanden) taalmodig, og paafaldte inderlig og uafsladelig Gud om Hans Hjelp og Raade.¹²²⁾ „Hvor underlige og ubegribelige“ — skrev Egede hertil med sin aandelige Pegefinger — „ere dog alle den Høiestes Raad og Veie, idet Han ganste stiller os ved de Midler, som efter vort menneffelige Skjonnende helst kunde tjene til Hans Vres Udbredelse! Gud, lær os at finde os derudi, og i en luttret og eenfoldig Hengivenhed befale os Din forunderlige, dog salige Føren og Vedfagelse!“¹²³⁾

Kopperne rasede paa Grønland fra Sept. 1733 til Juni 1734. Alle Rædsler, som en saadan Epidemie medfører, forstørredes endnu ved det arme Folks Raadløshed. Trods det, at Egede forestillede dem, at det nyttede Intet at flye fra Guds Haand, flyttede de dog fra Sted til Sted; Smitten udbredtes alt videre og videre. Snart laae hele Dynger af Liig ubegravne paa Markerne. Jammeren var ubeskrivelig. Dem, som kom til Egede, optog han, saalænge hans Stue kunde rumme dem; han selv og hans Egne pleiede dem og væmmedes ei ved den Stank og Ulempe, som selv de raae Matroser flyede fra. Hele Vinteren igjennem havde han ingen Rolighed hverken Nat eller Dag; ja mangen Gang, naar een af de Syge døde om Natten, maatte han selv staae op og bære den Døde ud i Forstuen, indtil han om Morgenens af Folkene kunde blive baaret bort og begravet. Overalt saae Grønlanderne op til Egede som til en frelsende Engel, som til en Fader, i hvis Skjød de trygt kunde lægge deres Hoved. Fra fire Børn i eet af de befængte Huse var en Fader, efterat han havde lagt sig med det yngste Barn ned i en Hule, død med den Anviisning, at inden de fik for-tæret de to Sælhundede og de Rodder, der vare i Behold, vilde Præsten nok komme og hente dem hjem til sig; thi han elskede

¹²²⁾ Egede „omstændelig Relation“, 343.

¹²³⁾ Journal Jun. 1733—Aug. 1734; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; A. 4. (Skjøndt kun Stromatologie og Excerpter ei af Egede selv, er dette Haandskrift dog, som vi ville saae at see, af hoi Bigtighed til at opklare Egedes Historie).

dem og skulde vel sørge for dem. Det skedte ved Guds forunderlige Styrelse. En Grønlander fandt de fire Børn ganske forladte og meldte Præsten det, der lod dem afhente paa Ravnesørerne, hvor de dog med Nød bleve fundne. I de to af dem gjenfjendte han sine Daabsbørn.¹²⁴⁾ — Doende Mødre anbefalede Egede deres diende Børn. Han stod, fort sagt, som Alt for Alle, som Trøster og Forbeder af Guds Ord, som legemlig Hjælper, hvor Hjælp var mulig, som kraftig Styrrer, at om muligt ei Alt, hvad Herren havde givet ham, skulde gaae til Grunde.

Meget af Guds Ords forborgne Virkning paa Hjerterne kom da og ved Herrens Naade under denne Prøvelse tilsyne. Døden viser Tingene i deres sande Skikkelse, modner og fuldender Ewigheds-Haabet, der hvor det laae som begravet under det udvortes Livs Binterdække. Mange rorende Træk fortælles om saadanne Foraarspnst fra Livets Land ved de usle Grønlanderes Dødsleie i Smittens Tid, af hvilke vi ei kunne undlade at opfriske nogle. En Kvinde med Døden for Dine spurgte Egedes Børn, hvad da vel Sjelen, naar den var gaaet ud af Legemet, skulde møtte sig med, og af hvad Bestaffenhed nu egentlig det Guds Rige var, som Faderen saa ofte havde underviist hende, den mindre Agtpaagivende, om. Og da hine forklarede hende det evige Livs Mættelse som bestaaende i en inderlig, salig Forening med Gud, pegende paa det, som intet menneskeligt Die har seet og intet Dre hørt, men som Gud har beredet dem, der elste Ham, saa meente hun — ret ligesom Lyset nu først var opgaaet for hendes Sjæl — at hun ei mere frygtede for Døden, naar hun kun maatte komme til Guds Rige, bad Egede og hans Familie at bede flittig for hende, naar hendes Mæle nu snart forgik og hun ei selv kunde bede, paa det hendes bortvandrende Sjæl maatte komme til Gud. — En anden Kvinde (thi Hjerternes Forstjæl viser sig klart, naar dette Forvarsel om Herrens Dag kommer) maatte Egede straffe for hendes ugudelige Tale, i det hun i Dødstimen lydeligt klagede, at nu kunde hun see, der var ikke eet Ord sandt i det, hvad Præsten havde lært dem om Guds Nærhed hos dem, der af Hjeriet paafalde Ham i Nødens

¹²⁴⁾ Egede omstændelig Relation, 359. 360.

Time; men med Egede straffede hendes mindste Søn (den eneste overblevne af sex, som alle vare døbte) hende, i det han vidnede barnlig eenfoldigt, frimodig i Troen: „at det var langt bedre at være hos Guds Søn i hans Rige, end leve her paa denne usle Jord; han var slet ikke bange for at døe, thi han vidste, at han kom til Guds Rige, efterdi han var døbt og bleven et Guds Barn“. — Overhovedet var det fortrinnsviis Børnene, som man varetog Guds Lys hos i Dødens Mørke. En lille Dreng, omtrent otte Aar gammel (døbt 1729) kunde man saaledes kjendelig see den Hellig Aands Virkning og Naade paa, i det han yttrede, „han havde det vel meget ondt, men han følte Intet dertil; thi han tænkte kun paa Guds Søn og den Herlighed og Glæde, han nu skulde komme til“. — Men ei blot af de Spædes og Diendes Mund havde Herren beredet sig Lov. Et fuldstændigt Hofianna i Dødens Time hørte man fra en gammel Mands Læber blandt andre, der kaldte sine fire Børn til sit Dødsleie for at formane og opmuntre dem, og, da disse græd, tilhvidsfede dem de Trøstens Ord: „De skulde kun give sig tilfreds; de vilde snart komme efter til det Sted, hvor de alle, efter Præstens Underviisning, skulde samles i Herlighedens Stad“. — Ja selv forbittrede Fiender og Spottere kom mange af til Anger og Irelsens Erkjendelse. En Grønlænder, som i sine første Dage kun havde ladet haant om Præstens Lære, kom syg til Colonien, og blev en Gjenstand for Egedes faderlige Omsorg som de andre. Denne Kjærlighed optøede hans Hjerte; han yttrede sig for Præsten i en Samtale fra Sygeleiet: „Du har gjort det imod os, som ikke vore Egne skulde have gjort; thi du har baade underholdt os med Føde, naar vi ikke havde noget at æde, og har begravet vore Døde, som ellers, om du ikke havde været her, havde maattet henligge for Hunde, Ræve og Ravn. I Særdeleshed har du underviist os om Gud, hvorledes vi skulle blive salige, saa vi nu glædelig kan døe og vente et bedre Liv efter dette“. Under denne Samtale med Præsten opgav han sin Aand.¹²⁵⁾

XI. Det smerter os, at vi ved Siden af denne Dodninges Tale, paa hvilken Herrens Aand indskrev saa mange lysende

¹²⁵⁾ Egede omstændelig Relation, 352 f., 366 ff.

Træ, maae opstille en anden, der vel viser Livet i Bevægelse, men til mangfoldig Forargelse for Guds sande Børn. Vi mene de Herrnhutiske Brødres Forhold til den nidsjere Missionær, Egede, der saa trolig havde plantet og vandet, medens Herren gav Betsignelsen — et Forhold, der om det nu og undtagelsesviis viiste sig saaledes her, dog ganske er egnet til at fremstille os Sectaanden i hele dens Bitterhed. Det var netop i Pestaaret 1733—34. Pligt byder den sanddrue Historieffriver, Intet at fortie, hvad der vedrører i lige Maade Egede og vor Lutherste Kirke — en Kamp, der, saa lidet Opbyggeligt den havde, dog blev bestaaet af ham, saa selv de ivrigste Fiender ei skulde kunne nægte, at han var en oprigtig Guds Tjener og Jesu Christi Efterfølger.¹²⁶⁾ Det Hele vil tillige være et Beviis paa, hvad mangeaarig Betragtning af den nyere Brødremenigheds Historie har godtgjort mig til fuldkommen Evidents, at langt fra at det gif i Opfyldelse, hvad Grev Zinzendorf i ubevogtede Diebliffe ymtede om — at naar denne Menighed fik Kraft til at udbrede sig, som alle Seere og Propheter havde spaaet om som det sande Philadelphia, da skulde det snart vise sig, at alle andre „Religioner“, den evangelist-lutherste Kirke ei undtagen, vare „som et troffet Træ“¹²⁷⁾ — tvertimod den endnu stedse bevarede Sammenhæng mellem Brødremenigheden og den Lutherste Kirke alene var

¹²⁶⁾ Desværre maae vi her beklage Mangel paa fuldstændige, skjøndt ingenlunde paa tilforladelige, Efterretninger. Hvad der i al Fald vilde være Hovedkilden, nemlig Egedes Brevverling med Christian David — hvilken, efter J. Lunds Angivelse (Egedes Levnet, S. 99), blev foræret af Prof. Poul Egede til Missionsbibliotheket paa Baisenhuset — saa maae den være brændt i den store Røbenhavn's Ildbrand 1795 med det gamle Baisenhuis. Al Efterforskning derom har været forgjeves. Maastee leder dog i Fremtiden et eller andet lykkelig Tilfælde os til at opdage flere Materialier end netop det benyttede, forhaandne, epitomatoriske Manuscript.

¹²⁷⁾ Bübingsche Sammlung, III, 215. Zinzendorf udtrykte det samme paa et andet Sted saaledes, at han vilde danne et Brøndkammer, hvori alle Livens Bække samlede sig, for derfra at udgaae i og bevande og frugtbargjøre hele Verden. See: Bengels Leben von Burk, S. 168, og min udførlige Anmeldelse af dette Skrift i Evangelische Kirchenzeitung 1832, Nr. 15—17.

istand til at vedligeholde det Salt, som virkelig findes i den forstnævnte.

Allerede 1731 havde Grev Zinzendorf sit Blik hæftet paa Grønland som en vordende Missionspost for Brødremenigheden,^{127 b)} og netop Missionsens trykte Tilstand her gjorde jo aabenbart flere Kræfters Tilberedelse ønskelig. Men nu følte Mathæus og Christian Stach, to Haandværkere paa den nye Colonie paa Huthjerget (Herrnhut), en Drift hos sig til at gaae op til Grønlanderne, og da Grev Zinzendorf troede at maatte erkjende deri en virkelig Aandens Kaldelse, bleve de med Christian David (en af de første Mæhrste Indvandrede) 1733 sendte til Kjøbenhavn. Alt var, efter Diesynet, vel anlagt: gudsfrygtige Menneſter, der kun begjerede Frelserens Ære og med Nøisomhed, Arbeidsomhed, Idmyghed syntes selv at maatte hugge sig Veie, dem, meente Kong Christian VI og blandt hans Raadgivere især Overkammerherre v. Pleß, skulde man udmærket kunne bruge til Medhjælp i Grønland. Saaledes vare de nu og blevne instruerede i Menigheden: „De skulde elſte hinanden som Brødre; de to yngre skulde betragte den gamle Christian David som deres Fader og betjene sig af hans Raad; de skulde fremstille sig for den paa en besynderlig Maade af Gud opvakte og ved mange Dvælses af Gud prøvede Grønlanderens Apostel, Egede, som hans Medhjælper, hvis han kunde og vilde bruge dem; forresten skulde de boe for sig selv og indrette deres Huusvæsen saaledes, som det hører til et gudsfrygtigt Levnet og Vandel.“^{127 c)} Med en egenhændig Skrivelse fra Kongen selv til Egede og desuden en Anbefalingsſkrivelse fra Missionscollegiet kom de i Maii 1733 til Grønland. Egede modtog dem med kjendelig Velvillie og Venlighed, lykønskede dem til deres Forehavende og lovede, efter Evne at bistaae dem til at lære Sproget. Det holdt han og troligt; han og hans Børn bleve deres

^{127 b)} Det var P. Egede, som første gjorde Zinzendorf opmærksom derpaa. See: P. Egedes Efterretninger om Grønland, S. 44.

^{127 c)} Dav. Crantz Historie von Grønland I, S. 401—415. Blandt dem, der i Kjøbenhavn især interesserede sig for Brødrene, vare ogsaa Hofpræsten J. F. Neuß og Præsten ved Baisenhuset, E. Ewald, der tillige var Medlem af Missionscollegiet.

Sprogmeistere og trætteses ei ved de Banffeligheder, som deres Mangel paa Dannelsse og deres Utaalmodighed lagde i Wien.¹²⁸⁾ Men uden Tvivl har Egede gjort dem opmærksom paa, at Grunden maatte lægges dybt, og jo dybere, desto bedre — hvilket lidet convenerede med deres "principia", der toge den trosterrige Lære om Herrens frelsende Blod saa overfladisk, at de meente at kunne overse Frelsens Bei og blot knytte sig til det ene Erfaringspunkt som Evangeliets Kjerne, om hvilken da alt Dvrigt ligesom af sig selv samlede sig. Denne Brødreemighedens Grundbrøst, dette, hvad Bengel betegner med de Ord: „at de have blottet den saliggjørende Læres Stof, saa det Underste alene fastholdtes, og dette endnu oveni købet, hvis Meget var blevet tilovers deraf, halveredes“¹²⁹⁾, traadte ogsaa her til Skue. Egedes Die kunde ligesaa lidet miskjende det, som de, der senere med aandig Kraft og aandeligt Lys prøvede det Herrnhutiske System; men, efter hans ligefremme Charakter, faae han deri kun en forsætlig Afvendelse fra Kirkens Lære, en Kløen efter, ved særegne, ubielse Forestillinger og Talemaader at ophøje sig over Andre. Det kom til et scrutinium af den Herrnhutiske Lære, navnlig i Retfærdiggjørelsespunktet, mellem ham og Christian David. De verlede fra den 14 Aug. til den 12 Nov. 1733 en Række af Breve, hvorved det kom til at staae for Egedes Dine, som om Herrnhuterne „confunderede Læren om Retfærdiggjørelsen og Helliggjørelsen“, især da Brødrene tilsidst paastode, „at Retfærdiggjørelsen ei bestaaer i Christi tilregnede, men virkelige og iboende Retfærdighed“, og at „Helliggjørelsen burde ei alene følge efter, men gaae foran Retfærdiggjørelsen“.¹³⁰⁾ Senere mundtlige Samtaler førte Sagen ikke videre, end at Egede bestandig klarere overbeviste sig om, at Herrnhuterne, endog de sagde sig i alle Stykker at bifalde vor Lutheriske Lære, dog i meget betydelige Punkter afvege derfra, og at han, som Kirkens Tjener nedlagde den Paastand, „at naar de vor Kirkens Lære vilde

¹²⁸⁾ Alle Træk saa godt som ordret efter Dav. Grantz Historie von Grönland I, 417—422.

¹²⁹⁾ Bengel erklærte Offenbarung Johannis, 2te Aufl. (1758), S. 1169.

¹³⁰⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; A 2—4. E I. F 2.

underskrive og bifalde, saae han gjerne, de blev; ellers kunde ingen Enighed være mellem dem og ingen Opbyggelse“. ¹³¹⁾ Herrnhuternes falsk unerende Tendents perhorrescerede Egede; deres Foregivende, at Arndt, Spener, Franke havde havt langt andre Meninger for sig selv, end de offentlig lagde for Dagen, afviste han som forsængeligt Snak med den Bemærkning, at skulde det være sandt, saa havde hine Lærere ei været rettsindige Christi Tjenere, men Bedrager, Hylere, Vognere. ¹³²⁾

Gjerne kan man være tilbøielig til at overse hos de Ny-mærkiste Brødre deres Valsen og Svæven mellem forskjellige Skikkelser af Lærebegrebet, deres Uformuenhed til at finde et fast, begrændset Udtryk for Troens Udvikling, sær da de ei havde den tilsvarende nødvendige theologiske Dannelse — paa samme Tid som man maa bifalde Egedes Iver for Lærens Reenhed og hviagte hans uroffelige Staaen paa Kirkens Grundvold. Men ei kan man overse hine, der nu desuden brystede sig af en bedre, umiddelbar ved Aanden frembragt, Erfjendelse, det, at de nu, da de horte deres Færd nævne ved det rette Navn, paa enhver Maade søgte at fortredige den Guds Tjener, hvis Arbeid de skulde have glædet sig ved at lære af istedetfor at laste og ned-sætte det og ham. Saavidt gif Christian David i sin ubesindige Iver for blot menneskelige Læresætninger, at han i sit Svar af 28 Sept. 1733 bestyldte Egede for, „han havde ikke Christi Aand; han hindrede sit eget Huus og Andre, ja Hedningerne selv i deres Omvendelse“. ¹³³⁾ Snart hedde det i alle Herrnhuternes Mund, at „skjøndt man Intet i nogen Maade kunde laste paa Egedes udvortes Vandel, saa var dog den indvortes Tilstand hos Præsten ikke rettskaffen for Gud; han var ikke omvendt“. ¹³⁴⁾ Med ham selv kastede de hans Værk bort som forsægteligt og ringe, paa staaende allerede i deres tidligste Beretninger, at „han kun lidet antog sig Hedningene; at de ikke kunde tale synderligt med ham om Christendommen; at Afguderne i

¹³¹⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; F 4,

¹³²⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; G 1.

¹³³⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; B 1.

¹³⁴⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; B 2.

dette Land vare Fisk og Kendsbyr, som baade havde stjaalet de Christnes og besad Hedningernes Hjerter".¹³⁵⁾ Ja saavidt gif Herrnhuterne i deres Misdom over Egede, at de til Smædelser soiede notoriske Bagvaskelser. „Præsten“, yttrede sig Christian David i et Brev fra 1 Jan. 1734, „var Skyld i den nærværende bedrøvelige Tilstand; thi han havde ikke fulgt det Kald, Gud i Beyndelsen gav ham til Grønlandernes Omvendelse, men fulgt Fornuften, og forenet sig med Kongen og Andre; og derfor havde han heller ikke kunnet have nogen Lykke og Fremgang deri: han var uskiftet til et saadant Værk at forrette, efterdi han ikke var omvendt".¹³⁶⁾ Endelig udspreddes endog, at Egede havde ved Kist tilvendt sig en i Bergen samlet Collecte af 8000 Rdlr., og da det Skamløse i denne Tegn foreholdtes dem, undskyldte en af dem det saaledes, „at om han endog ikke havde anvendt disse 8000 Rdlr. til sin Nytte, saa viiste det sig dog, at han ikke vandrede i Troen for Gud; i denne deres Dom kunde de umuligt feile; thi de havde Aandens Salvelse".¹³⁷⁾

¹³⁵⁾ Christian Davids Dagbog af 20 Maii og 2 Julii i „Altes und Neues aus dem Reich Gottes und der übrigen guten und bösen Geister, 7er Theil. Jrrf. 1733.“ Meddeelt af Glahn i Fortalen til hans „Anmærkninger over de tre første Bøger af D. Crantz's Historie om Grønland. Kbh. 1771.“

¹³⁶⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; E 4.

¹³⁷⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; F 2. 4. En anden, forresten her ikke berørt, Tvistepunkt mellem Egede og Herrnhuterne, der ligeledes laae meget dybt, var den, hvorvidt man var berettiget til at bruge det Naturlige, Betragtningen af Guds Gjerninger, Livets Færd og Speil i alle Retninger som et Behiel til at indføre og tækkeliggjøre Christendommen, hvad Egede naturligviis, efter vor Kirkes økumeniske, univervelle Charakter, paastod, Herrnhuterne derimod nægtede. Enkelt Spor af denne Tvist i Glahn Anmærkninger til Crantz, 118 ff. — Praktisk viiste Brødrene deres fuldkomne Afvendthed fra Egede ved ikke at ville communicere hos ham. Det hedder i Journalen 1733—34: „Til Dato har Lybsterne ikke forlangt at blive betjent med Sacramentet, saasom Præsten ikke er „belehrt“. Og under 9 Juli „tilstod een af dem, de havde under sig selv uddeelt Sacramentet, af Aarsag de stod ikke til denne Stund i Aandens Samfund med Præsten“. Kallste Manusc.-Saml. 6 8 4; G. 4.

Det er uforføndent at tilføie mere om en Færd, der dømmes sig selv. Men hvorledes gjengjeldte Egede disse hadske, dumdriftige Angreb, disse Overtrædelser af een af Christendommens første Fordringer til alle Christi Tjenere? I Sandhed vi maae beundre fremfor Alt hans Mosis-Taalmodighed i alle disse Anfægtelser, jo mere han af Naturen var fristet til en rask Udførelse i ethvert Tilfælde og selvkraftig Bortryddelse af alle Hindringer. Hvad han i Dyrigt gjorde mod Brødrene, kan Dav. Crantz, deres Missions Historiker, berette os.¹³⁸⁾ „Alle Brødrene bleve, den ene efter den anden, fyge. Da de havde faaet deres Baaningshuus istand, bleve de overfaldne af en Udslet, saa de næppe kunde røre deres Lemmer og ofte maatte holde Sengen. Egede viiste sig ved den Leilighed som en troe Ven imod dem og besøgte dem flittigt; hans Kone undlod aldrig at sende dem Forfriskninger, naar hun selv havde Noget, saa de ofte maatte gjøre sig Betænkning ved at modtage de Belgjerninger, hvormed de ligesom bleve overøste.“¹³⁹⁾

XII. Smitten rasede, som fortalt, indtil Jnnii 1734. I April var alle Grønlændere paa Colonien døde uden en lille Pige og en lille Dreng. Af mere end 200 Familier, som i Omegnen, 2—3 Mile Syd og Vest, 3—4 Mile Øst og Nord for Colonien, opholdt sig, vare næppe tre tilbage. Egede stod som i en Udørf; „det syntes, som om det hele Bærk, der til Guds Ære var meent og begyndt, nu mod Forhaabning igjen maatte falde.“ Han foldede sine Hænder og sagde: „Gud see til for Jesu Skyld, hvis uaadige Villie og Velbehag jeg denne Sag

¹³⁸⁾ Crantz kaster med Flid et Stør over hele dette partie honteuse af Brødremenighedens Historie i Grønland, og omtaler det beskrevne Misforhold ei med eet Ord. Det er jo vistnok roesværdigt, at Brødremenigheden kom til bedre Indsigt; og havde været endnu bedre, naar den havde ydmyget sig ved at tilstaae sine Medlemmers Feil; men desværre blev denne Fortredigelse af andre Guds Tjenere, der virkede i en anden Form og Maade, et staaende Træk ogsaa hos flere af dens senere Medlemmer. See fornemmelig: „Fresenius Sammlung von Herrnhutischen Sachen“ og „Wengels Abriss der Brüdergemeinde“.

¹³⁹⁾ Dav. Crantz Historie von Grønland I, 428 f.

i Troen overgiver og befaler.“¹⁴⁰⁾ Saa talede Aanden trøstende til ham. Men der gaves Diebliske, hvor han ingen Trøst syntes at kunde erlange. Da betragtede han sig selv som den første Ophav til det elendige Folks Undergang og kjendte ligesom ikke mere Herrens Forborgenheder. Da meente han, det var jo ikke christeligt at tænke, at saadan Odelæggelse skedte af en Hændelse; thi selv en Spurve var jo ikke glemt for Gud; ligesaa lidet kunde man troe, at den raadende Vigegyldighed imod Guds Naade og Ord hos Grønlænderne havde medført denne Hjemføgelse; thi Herren vilde jo efter sin store Langmodighed og Barmhertighed have Die paa deres Svaghed og ringe Fatteevne — og det stod nu for ham, som om intet Andet var Skylden, end at han ikke havde begivet sig bort fra Landet, da Gud ligesom syntes at nøde ham dertil (1731), og at de arme Indfødte vare sendte fra og til Kjøbenhavn, hvor de havde medbragt Pesten fra. Men atter tilhvidskede Aanden ham: „Nei, Herren er retfærdig, og alle Hans Domme ere rette, tjenende til min Prøvelse og Ydmygelse, og en Nødvendighed til Saliggjørelse for mange af dem, som jeg visse haaber.“¹⁴¹⁾ Stundom stod det igjen for ham som en bebreidende Stemme, at han havde forholdt saa mange Daaben, hvilke Guds Aand dog maaskee havde erkjendt for duelige dertil, skjøndt vort menneskelige Die ei kunde see det. Det trøstede ham overvætted at være Vidne til de sidste Grønlandske Naboers Død. Han saae, at „de forlængtes i alvorlig Troe og Tillid til Jesu Christi Fortjeneste hjertelig efter det evige Liv og Salighed, og hensov i Jesu Christi Naakaldelse. Deres Død (maatte han erkjende) var en salig Død i Herren, skjøndt de ikke vare døbte; efterdi ikke Sacramenternes Mistelse, men Forsagt fordømmer.“ Og dog paa den anden Side fortrød det ham, at han ei havde turdet meddele dem Daaben, thi „han fandt ikke Christi Apostle havde forholdt dem Daaben, som gave den christelige Lære Bifald og i Eenfoldighed forlangte at døbes.“¹⁴²⁾

¹⁴⁰⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; G 3.

¹⁴¹⁾ Egede omstændelig Relation, 362 f.

¹⁴²⁾ Journal 1733—34; Kallste Manusc.-Saml. 638. 4; G. 2. Egede omstændelig Relation, 369 f.

Saaledes blev Egede selv den strengeste Dommer over sit eget Arbejde; saaledes gif han i denne ulykkelige Tid gjennem en Række af Prøvelser, hvori han vel saae Guds ophøiede Arm, men tillige dybt følte, at Gud har sat Tid og Timer i hele sit Rige, for alt sine Tjeneres Arbejde. Hans Kjempekraft var brudt. Tusinde Gange overveiede han for Gud, hvad her vel var at gjøre, hvis ei hele det af ham begyndte Bærk skulde synke hen i Ruiner, sorgeligere endnu end det femtende Aarhundredes i Grønland. Selv erkjendte han sig for svag til at fortsætte Arbeidet helst paa et Stadium, hvor der maatte gribes ind med aldeles friske Kræfter. Disse Farer, disse Møisommeligheder, som hans kraftige Manddom havde gennemgaaet, kunde han ei længere udholde.¹⁴³⁾ Han talte ofte med sin elskede Hustru

¹⁴³⁾ Det bedste Begreb i Korthed om disse Farer og Møisommeligheder har Egedes Biograph J. Lund givet i følgende Ord: „I Sandhed, man kan ei gjøre sig ringe Forestilling om hans Lidelser, naar man erindrer sig, at han vovede Livet saa tidt; at han foretog sig de farligste Reiser paa en Baad, som Landets indfødte Søfolk studfede ved og ei turde gjøre ham efter; at han saa tidt holdt Rættene ud i deres Huse uden Seng, og uden at komme af sine Klæder, hvor Taget brast undertiden og kunde have slaget ham ihjel, og Sneen stormede ind den ganste Nat; at han ellers altid i deres Bosiger blev plaget ved en ulidelig Stank og saa besat med Utsi, at han undertiden paa Reisen, midt paa den kolde Sø, maatte stifte Linned; at han ofte saae Døden for Dine formedelst Mobbør og Storm, som kastede Bølgerne ind i Chaluppen, hvor alt Vandet strax blev til Is og man hvert Dieblif frygtede for at synke, fordi Fartøiet blev saa tungt; at han maatte vandre hele Mile i dyb Sne over Bjerge og Dale, med skjærende Vind i Ansigtet, for at komme til et øde Bildmandshuus, hvor man engang havde ligget paa døde Grønlændere, uden at vide det før om Morgen; at han under Seil har maattet sidde paa Relingen af Fartøiet, med Benene hængende i Vandet, da han ellers ikke kunde beholde Følelse i dem; at han iblandt paa lange Reiser ei kunde komme under Tag, maatte holde ud paa aaben Mark, og saa tidt paa Søen blev indklemmet mellem Skjær og Klipper og Isbjerge, og med sit lille Fartøi stod i Fare for at vorde uddreven i Oceanet. Han kom fast altid hjem om Vinteren med Klæderne stivfrosne paa Legemet, saa hans Reisekjole kunde staae opreist“ (han gif nemlig næsten altid i den vanlige Præstebragt). [Egedes Levnet af Lund, S. 957.]

derom, og hun gav ham i sin store Svaghed (hun var nemlig ved de fast overmenneskelige Anstrengelser, ved at pleie de Syge og Doende blandt Folket, blevet fastet paa Sygeleiet) Ret deri, at som der havde hørt Mod og fast Beslutning til at gaae hen at plante Evangeliet blandt dette Folk, saaledes matte nu, uden Hensyn paa Meneffers vaklende Dom, en fast Beslutning i Herren tages, for at redde Børfet. Ingen anden Udvei vandrede Egede, end selv paa en rolig Skueplads at kjempe for sit elskede, ved Herrens Aand ham vundne, Folk, og at lægge det Dvrige nærmest i sin Søns, Poul Egedes, Hænder, der, efter fer Aars Ophold i Kjøbenhavn, vendte tilbage til Grønland, og fra Disso-Bugten ¹⁴⁴⁾ (hvor en ny Voge skulde oprettes) ilede til Gjenforening med sine kjære Forældre paa Godthaab i August 1734. Det var den sidste Beslutning, Egede tog for Grønland med sin Hustru, som han havde taget den forste med hende. Fra Dag til Dag saae hun paa et langt, smerteligt Sygeleie nærmere sin Opøsning imøde, indtil Gud tilsidst forvandlede hendes svære Kamp til Seier ved at skjenke hende en stille og salig Død den 21 December 1735. Hun havde sandelig stridt en god Strid, og beholdt Troen, saa hun i Dodens Dieblif kunde øine den Krone, som er henlagt for alle dem, der have havt Herrens Aabenbarelse hjer. Det var det, som alene trostede Egede ved det nhyre Forliis. „Var ikke“ skriver han, „det trøstelige Haab om en glædelig Samling igjen i Guds Herligheds Rige, jeg havde svarligen kunnet bleven trostet over saa from og dydig en Hustrues Forliis. Den Lov og Berømmelse, jeg kan give hende, ræffe ikke til den Hoide, som hendes Gudsfrygt og christelige Dyder fortjente.“ Og efterat han derpaa i herlige Ord har skildret hende som christelig Hustru og Moder, som hans Arbeides trofaste Deeltagerinde, vedbliver han, i det han gaaer over til hendes sidste Stund: „Hun bar som et Guds-

¹⁴⁴⁾ Her nemlig, 100 Mile Nord for Godthaab (under 60°), vilde Kjøbmand Jakob Severin, efterat alle de andre Kjøbmand i Kjøbenhavn havde vægret sig ved at indlade sig derpaa, forsøge et Handels-etablissement. Det var jo nu vistnok kun en lidet trøstelig Bending, Sagen i udvortes Henseende havde taget.

Barn med stor Taalmodighed det hende paalagte Kors. Og som hun fornam, at det ei andet tegnede sig til end Døden, paafalste hun Gud og sin Frelser inderlig om en naadig og salig Forløsning af denne elendige Verden. Efterat hun derpaa havde taget en kjerlig Afsked med mig og Børnene, forløste Gud hende ved en salig Dod af hendes store Elendighed.“¹⁴⁵⁾

Det var det femtende Aar af Egedes Grønlandske Mission, det sørgeligste af alle. Siden Hustruens Dod leed han ei blot legemlig (af Skjorbnng og Brystsvaghed), men af svære aandelige Anfægtelser. Dgfaa dette Kors, som ei sjeldent Herrens udvalgte Redskaber maatte optage, hører til Guds Forborgenhed — som hele Prøvelsens Tid i dette Liv, saaledes dette dens inderste, stærkeste Flamme. Egede fortæller derom, at fra den 11 Martis (1736) af overfaldt ham en haard og farlig Paroxysme. Han følte først paa denne Dag et saadant Had til Gud, en saadan Afsty og Lede for at høre Hans Ord, at han tilbragte hele Dagen for sig selv ret bedrøveligt. Om Aftenen, da han vilde gaee til Sengs, kom ligesom en Vind susende for hans Øren, der foer ham lige for Hjertet og i alle hans Lemmer og Ledemode saa pünligt, at han ei kan udsige det. Hans Legeme begyndte at skjelve og bæve; han var ei mægtig at røre sin Tunge. Hans Sjel var som stedt i Helvedes Angst og omspændt af Dødsens Baand. Og da han kom lidt til sig selv igjen, udbrød han i bittre Beeklager, at Gud havde forladt ham. Børnene og hans Medpræster kom til, og søgte at trøste ham af Guds Ord; men han var ikke i Stand til at antage nogen Trøst; han vidste for baade indvortes og udvortes Angst og Smerte ikke, hvor han vilde hen.¹⁴⁶⁾ Dog Herren, som ei bortkaster evindeligt, som vel bedrøver, men forbarmer sig igjen efter sin store Misfundhed, hørte hans høie Raab, eller rettere de usigelige Sufte, med hvilke Aanden traadte frem for ham paa bedste Maade (Rom. 8, 26), da han ei selv kunde bede. Hans Aands Lys skinnede atter klart og kraftigt som før.

Imidlertid var det alt længe rygtets paa Colonien og vi-

¹⁴⁵⁾ Egede omstændelige Relation, 392 f.

¹⁴⁶⁾ Egede omstændelig Relation, 396 f.

dere, at Egede vilde forlade Landet. Overalt fra kom Grønlænderne, for at see, for at høre deres elskede Lærer sidste Gang. Hans Sind var dybt bevæget, draget til denne og til hiin Side — det fast ødelagte Missionsværk, og en Haabets Blomst spirende frem af Klipperisterne — Beemod og Banghed, men dog uovervindelig Trost og Freidighed — som med en brudt Stav og dog en Rjep, der atter begyndte at grønnes, skjændt ei at bære moden Frugt som Aarons underbare — saaledes holdt han Afskedsprædiken den 29 Julii 1736 over Jes. 49, 1: „Jeg meente, at jeg havde arbeidet forgjeves og spildt min Kraft omsonst og unyttigt, ihvorvel min Sag er Herrens og mit Embede er min Guds.“ Den forste Deel var en Dom over ham selv, ei en Knurren mod Gud; den anden en Priis af Herrens Trofasthed og en Idmygelse for Hans Dine, uden hvem Arbeid og Bidnesbyrd, Tanke og Idræt ere plat forgjeves. Ganste, som vi maatte vente det af den arbejdende, ængstede, prøvede, i idelig Selvprøvelse staaende Mand. I denne Aand skriver han sig her selv det Bidnesbyrd (en Gjentakelse af Prædikenen): „At dette og intet Andet Det, netop ved Adskillelsen fra hans hidtilværende Gjerning at kunne bidrage mere til Bærkets Fremme og Opkomst) var mit Diemærke, det er den alvidende Gud beskjændt, og ikke enten at soge nogen Slags Bederqvægelse for udfstanden Møie og Arbeide, eller Belønning, som ikke kan gavne mig. Thi som jeg ikke for timelig Fordeels og Nyttes Skyld er reist til Grønland, saa er jeg heller ikke for timelig Fordeels og Nyttes Skyld reist derfra, men Guds Ære alene og disse arme, vankundige Menneffers Dplysning har været, er og skal være mit eneste Diemærke, ja Hjertets uafsladelige Dufte indtil min Død.“¹⁴⁷⁾

¹⁴⁷⁾ Egede omstændelig Relation, 404. Allerede tidligere ved flere Leiligheder havde han saaledes flittigt opdraget sit Regnstab, som f. Ex. i Journalen 1721: „Jeg kan forsikre, at den Allerhøieste, som er Hjerternes Randsager, skal være mit Bidne til, at om jeg havde vidst at vinde den ganste Verden, vilde jeg dog ikke have taget mig den Møie paa, og sætte baade mit og Mines timelige Liv og Belsærd i Bove, dersom ikke Guds Navns Helliggjørelse blandt de Vankundige og disse arme Menneffers store Elendighed mig dertil havde

Den 9 August 1736 afgif det opsendte Skib fra Godthaab, paa det Egede med sin Søn Niels og tvende Døttre; tillige førte han sin elskede Hustrues Levninger med til Fædrelandet, „hvor han agtede det for sømmeligt og christeligt at begrave hende“. Grønlændernes Kjerlighed fulgte deres Fader og Præst; fra nu af og indtil den Dag i Dag talede de ei anderledes om ham end som om en „uforglemmelig Fader“. I Sneen og Isen havde han ristet sine Runer; ingen Følgetid vil kunne ud-slette dem.

Overfarten var i det Hele søielig paa det nær, at de ved Jedderen under Norges Kyster nær havde tilfat. Den 24 Sept. ankom Egede i Kjøbenhavn. Den 5 October dernæst jordede han sin Hustrues Been paa Nicolai Kirkegaard. Hele Stadens Geistlighed, Biskoppen, Professorerne fulgte.

XIII. Egede begyndte nu et andet Bærk, for ligesom at underbygge det første, og naar vi paastaae, han her har lagt Grundvolden som en viis Bygmester, saa er det kun Noget, som ligger klart for Alles Dine. Men spørger man, hvorfor alligevel denne Grundvold ei senere bar, hvorfor den Grønlandste Mission ei blev en saadan, som den stod for Egedes Aand og egnede sig til at kaldes en Frugt af hans utrættelige Arbeide, saa ligger Svaret i Kirkens Historie selv, hvis dybe Saar og Brøst Missionen ei heller kunde forvinde. Vink nok vil det Følgende frembyde.

De første Forslag, Egede indgav til Kongen, at man nemlig fremfor Alt maatte sørge for et tilstrækkeligt Antal dygtige Missionærer og Katecheter, og at disse i Kjøbenhavn selv maatte vorde underviste i Sproget, paa det de strax ved deres Ankomst til Grønland kunne træde virksomme ind i den bestemte Virkefreds, bleve i Et og Alt bifaldte. Et Grønlandst Seminar blev oprettet, af Studenter, der skulde dannes til Missionærer, og af Baisenhufets Ungdom, som man vilde forberede til Katecheter. Egede selv blev ansat som Lærer og Bestyrer derved med en aarlig Underholdning af 500 Rdlr., hvortil siden lagdes

100 Rdlr.¹⁴⁸⁾ Hans Nidfjerhed anerkjendtes, i det han under 18 Marts 1740 beffiktedes til Superintendent, og ham som saadan paalagdes, under Missionscollegiets (collegii de cursu evangelii promovendo) Bestyrelse at have Opsyn over hele det Grønlandste Missionsvæsen, „saavel med at udvælge og forestille Collegiet bequemme og dygtige Seminarister, som med under Collegiets Approbation at forfatte Instructioner for dem og have Indseende med deres Embedsforelse, og endelig efter Embedspligt at erindre, hvad videre til at befordre Grønlændernes Omvendelse maatte for nødvendigt og rigtigt eragtes“.¹⁴⁹⁾

I hvad Aand Egede forte sit Embede som Grønlands Biskop, derom vidner fremfor Alt den af ham opsatte almindelige Instruction for alle Missionærer, af hvilken vi glæde os at kunne meddele nogle Grundtræk. Han begynder med en Methodik, bygget paa Apostlens Exempel og den evangeliske Væres Grund. „Missionærerne“, hedder det, „skulde stræbe at overbevise dem om Guds Tilværelse og Væsen, om Menneskets ypperlige Natur og Fortrin fremfor alle synlige Ting, men derhos og om dets Fordærvelse. Især skulde de have Christi og Apostlenes Methode for Dine, og, hvor det skiftede sig, tage Anledning af de Banfundiges egne Principer. I den Henseende kunde det 17 Capitel i Apostl. Gjern. gve god Anvisning og ansees som et kraftigt Compendium for Missionærerne. Var der end ikke saa stor Dannelselse hos Grønlænderne (som hos mange andre Hedninger), saa var der ei heller saa stærke og indgroede Fordomme, befæstede ved Love, Indstiftelser, Traditioner, afgudist Tyrannie og Overmagt. Missionærerne skulde flittig overtyde Grønlænderne om deres Overtroe og opdage Angefutternes Bedragerier. Hvad Tanker de forefandt hos dem om et høiere Væsen, som de ærede og ventede deres Lykke fra, om Sjælens Udødelighed og et tilkommende bedre Liv, dem kunde de betjene sig af som en Anledning til at bibringe dem en renere og høiere Erkjendelse. Dog maatte de see vel til, at de ingenlunde lode dem beholde disse Forestillinger tilligemed den rette Være, at der

¹⁴⁸⁾ Egede omstændelig Relation, 407.

¹⁴⁹⁾ Egedes Levnet af Lund, S. 63.

ei skulde blive et ureent Mistmaaske deraf, som hos Folket i Samaria fordem (2 Kong. 17). Det vilde vel maaskee staae Grønlænderne an, om de lode dem beholde den gamle Overtroe tilige; men sliq Dmgang med Hedningerne var kun en indbildt Klogskab og et slet Kunstgreb af de Romersk-katholske Missionærer, for des lettere at kunne see befæstet deres Kirke i China og andensteds. Sikkert er denne Methode Aarsagen til saa mange overtroiske Tanker og Skikke endnu hos os selv, hvor den kristelige Religion saa længe har været: man var ved Christendommens Indførelse nøiet med en blot udvortes Bekjendelse uden Kundskab og Dverbeviisning. . . Overtroen skulde dæmpes og udryddes strax, saavidt muligt, at den ei skulde blive vanskeligere at udrydde siden. . . Naar de havde lært om Gud og Menneskenes Fordærvelse, da kunde de tale om Guds forbarmende Naade, som ved sin Søn har fyldestgjort sig selv til den Ende, at Mennesket skulde opreises af Syndefaldet, forbedres og blive evigt lykfsaligt; da kunde de foreholde Bodsfærdighed og Troe.¹⁵⁰⁾ Men ved at foredrage denne Lære (om Bod og Troe), maatte de nøie have for Dine de enkelte Individualitetens eller idetmindste hver Forsamlings mindre eller større naturlige Beqvemhed og Begreb saavelsom det Levnet, de førte. Personlig Kjendskab til Tilhørerne, Venlighed, Taalmod var i alle Maader at anbefale. De skulde derfor tillige gaae frem med Spørgsmaal og give Grønlænderne selv Anledning til at spørge; de skulde ei lade deres naturlige Vittighed og Nysgjerrighed være ubenyttede. Selv kunde de efterhaanden tydeligt og eenfoldigt foredrage de enkelte Religionslærdomme. . . Fremfor Alt maatte de og tage sig ivare for „Naturens Sminte“ hos Grønlænderne, i det jo disse synes fremfor andre Hedninger at bære mangan mennefskelig Dyd til Skue, som Blufærdighed, indbyrdes Kjærlighed og Uegennyt-

¹⁵⁰⁾ Det er især ved denne succesfve Methode og dybere Grundlægning (et nøie, livligt Aftryk af Guds hele Sunsholdning med Menneskeheden og af den Apostoliske Praxis til Omvendelse, hvor Apostlene kom hen i Hedningeverdenen), at Egedes Missionspraxis adskilte sig fra den Herrnhutiske, hvilken han mere end cengang, som vi ville faae at høre, kom i alvorlig Conflict med.

tighed, og desaaarsag let kunde bringes paa den Mening, at den Omvendelse, Christendommen fordrer, er undværlig. Missionærerne havde derfor fortrinnsviis at gaae ud fra de Synder, af hvis Affstæffelse det Hele eller Enkelte kunde vente sig nogen Fordeel og Nytte, og ved alle Leiligheder at bibringe dem Overbeviiisning om de Christnes redelige Hensigter . . . Især skulde Missionærerne antage sig Ungdommen. Først skulde Troens Artikler læres og forstaaes, dernæst Bud=Ordene, siden de andre katechetiske Partier. Katechisationerne skulde foretages i de Gamles Overværelse og Vaahor. Missionærerne skulde stræbe at faae fader= og moderløse Børn til sig, for at dueelliggjøre dem til Katecheter. Disse skulde opfores ved Landets Koste, som man skulde erholde hos Grønlænderne; en gammel Kone skulde være hos dem paa Colonien, for at sye deres Klæder, og en gift ung Grønlændsk Mand lære dem Jagten og Fifferiet, at de med Tiden selv kunde jøge deres Ophold . . . Ordentlige Tabeller og Registre skulde holdes over alle Katechumenerne, deres naturlige Evner, deres Fremgang o. s. v. Ligesaa skulde Dagbøger holdes af Missionærerne over alle deres Embedsforretninger . . . En historisk Kundskab var ei nok at bibringe dem; dyb Grefrygt for den Høieste, sand Troe, Kjerlighed, Tillid, indvortes Gudsfrøgt og deraf følgende udvortes Dyder skulde der drives paa . . . De Børnes Forberedelse til Daaben skulde foretages med megen Flid og Forsigtighed. Der maatte ei sporges efter, hvor mange der bleve døbte, men hvor vel de Døbte vare forberedte. Coloniens egne Folk skulde de ei glemme at holde til Gud, saa de anvendte den Tid om Søndagen, som var tilovers fra den offentlige Gudsdyrkelse, ei til Forlystelser, men til Bibelens Læsning og Gudsfrøgtigheds Øvelser, at Hedningerne maatte see det og opbygges af dem. I Dvrigt skulde de vogte sig for at give deres egne Folk og de eenfoldige Grønlændere det allerringeste Anstød eller Forargelse, og være Exempler i Troe og gode Gjæringer. Til det alt at holde var Bønnen eet af de kraftigste Midler. De skulde bede flittigt, for dem selv i Stilhed, for Tilhørerne offentlig og i Alles Vaahor, i Grønlændernes Sprog ved hver Embedsforretning hos dem, paa det Andagt og Hoiagtelse for Guds majestætiske

Nærværelse kunde opvækkes, Betsignelsen tilhentes, og Hedningerne deraf høre, hvor vel man meente det med dem.¹⁵¹⁾

Saaledes see vi Egede frisk kjempende, raft forberedende, viist styrende ogsaa i en hoiere Alder — et Gjenstik af hans Ungdomsdage.¹⁵²⁾ Men havde Banskelighederne i disse været Bjerger, de vare her sandelig ei meget mindre. Dertil bidrog fremfor alt hans Stilling til Missionscollegiet, der ei var begrændset nok, hvoraf kom, at hvad Superintendenten havde foreskrevet, det ei sjældent ved anden Praxis og andre Anskuelser paralyseredes i Collegiet. En anden og væsentlig Hindring var den udelukkende formelle Maade, hvorpaa det Hele bestyredes, tvertimod Egedes mere den levende, frie Virksomhed tilsigtende Principier, skjøndt han selv jo ved Bestemmelser om det tabellariske Væsen (Noget, som aabenbart den kjerlige Omsorg havde diceret ham) gav et Haandgreb dertil. Saaledes kom Katechet-Seminariet paa Baisenhuset aldrig til noget Liv; de unge Menneſker, efterat de vare confirmerede, bleve, efter Orden og Raad, uden ordentlig Prøvelse, opsendte eller snarere opcommanderede til Grønland, hvor de desuden ei altid nødte den bedste Behandling.¹⁵³⁾ Saaledes

¹⁵¹⁾ Efter Haandskriftet, benyttet af Lund i Biskop Egedes Levnet, S. 91 — 93.

¹⁵²⁾ Vidne herom er fremdeles, at han for Alvor endnu eengang tænkte paa at gaae ud med en Expedition til Østerboigdens Opdagelse og selv styre den. Ei skrækkede ham — som han selv siger i Forestillingen til Missionscollegiet — de mange forgjæves Forsøg eller de forefundne Farer og Hindringer; han kunde ei unblade det, uden stedse at beholde et uroligt og bekymret Sind, at give sin Villighed hertil tilkjende. Allerede 1737 indsendte han et Forslag dertil; dengang vilde han, formedelt svækkede Kræfter, ei selv gaae med, hvorimod han foreslog sin Søn Niels Egede dertil. Nu (1740) vilde han selv paatage sig det Hele, kun at benævnte Søn adjunderedes ham til Bistand og Udførelse af hans Raad; det syntes som om man alligevel paa hoiere Steder fandt store Betæneligheder herimod.

¹⁵³⁾ Efter mundtlig Meddelelse fra Hr. Cancelli raad Rung, hvem saavel som Hr. Conferent raad Werlauff, den nidkjere Befordrer af al videnskabelig Stræben, og min Ven, Hr. Hofjægermester Carlſen, der have understøttet mig ved mine Efterforskninger til Egedes Historie, jeg bringer min ustrømte Tak.

indsneg sig lidt efter lidt den al aandelig Virksomhed og Betragtning af Sagen qvælende Bestemmelse, at de Grønlandſke Miſſionærer ſkulde tjene i ſex Aar og efter den Tid have Befordring, ſaa Grønland efterhaanden betragtedes ſom det forſte Embeds-Trappetrin, og en Sværm ei ſjældent af uduelige eller mindre duelige Candidater trængte ſig til, at beſørge og forvalte det, der ſkulde holdes for een af Kirken ſ Edeltene og bedſte Smykker. Skedte det end ei ſaa aabenbart i Egedes Tid, ſom ſenere — han maatte dog allerede flage og bittert flage, at man i Valget af Miſſionærer ei var omhyggelig nok, ei ſkarpſeende i at underſøge deres Være og Vandel blandt Hedningerne. Hans Klagemaal høre vi i hans Skrivelſer til Miſſionscollegiet navnlig mellem Aarene 1743 og 1745, i hvilke den alderſtegne Lærer maa beraabe ſig paa ſin „Embedspligt, der bød ham at have nøie Indſeende med Miſſionærerne, om de deres Embede til Grønlændernes Opbyggelse trolig og retſtaffen forrette“; thi han „vilde ikke ved ſin Taushed tage Deel i Noget, naar det ei gif retſindig til efter Evangelii Sandhed“; han vidner for Gud, „at han ei af Had eller Leiſindighed vilde berygte og anflage ſin Næſte; men langt mere ugudelig og laſtværdig maatte han dog være, om han vilde tie, naar Guds Være befalede ham at tale“; og derfor haaber han, „at man ei vilde udlægge ham hans Nidſjerhed til det Onde“. Han flager lydeligt over, at „det Sted, hvor han havde brudt Iſen (Godthaab) med Nøie og meget Arbeid, nu var forſynet med en uſlittig og i ſin Miſſionspraxis ei reen evangelift Lærer“. ¹⁵⁴⁾ Den Lærer, han ſaaledes maatte anflage, var Miſſionæren Chriſten Lauritzen Drachardt. Acterne ligge for en Deel for vore Dine. Det er ei muligt blot, men viſt, at flere af de Beſkyldninger, ſom navnlig Rjøbmanden Severin ſøgte at vælte paa Drachardt, ere deels grebne af Luften, deels ikke vedkomme Miſſionsvæſenet, og alſaa ei ramme den Paagjeldende, der ei var kaldet til Handelsbetjent; men ligesaa vitterligt er det af Drachardt

¹⁵⁴⁾ See Udtogene af diſſe Skrivelſer i Lund Biſkop Egedes Levenet, S. 75 f., 84 f.

egen Fremstilling, at han hverken havde Lyst eller Nemme til ordentlig at lære det Grønlandſke Sprog; at han i Eet og Alt hylkede den Herrnhutiske Læremaade og Miſſionspraxis; at han deſaarsag, aldeles miſkjendende ſin Stilling, meente ſig beſøiet til at dadle og nedſætte Egedes Underviisningsmaade, ſom om den „ei ſtemmede med Apoſtlenes gamle Methode, de havde brugt med Hedningerne i Rom, Corinth og andenſteds“;¹⁵⁵⁾ at han ſøgte et Nygſtød i Miſſionscollegiets muligt divergerende Synsmaade imod Superintendenten, og udtog af hiint Collegiums Forordninger, hvad der paſſede ſig for ham, men fortaug og ignorerede det Dyrige;¹⁵⁶⁾ at han overalt, til liden Baade for Miſſionens Bærf, deels ſlet ikke vilde gaae ind paa de monita pastoralia, ſom Egede efter Embeds Medførf maatte meddele ham, deels i ſin egen ſelvraadige, ukiſkelige Tendents gif ſaa vidt ſom muligt, i det han anſaae det for reent galt, at Egede havde ſat de tre Troens Artikle øverſt og anviiſt Miſſionærerne til at lade dem lære ordret¹⁵⁷⁾ — en Modſigelle, ſom den i Sandhed kiſkeligſindede Egede kun med Gru kunde høre paa og nødvendig maatte anſee ſom et Brud paa al kiſkelig Orden. Men Drachardt havde, ſom Følgen viiſte, Medhold af Miſſionscollegiet og blev paa ſin Poſt, indtil han ſelv ſenere, giwt i den Herrnhutiske Menighed, drog over til Herrnhut og endte ſine Dage der. At Differentſerne mellem Egede og Miſſions-

¹⁵⁵⁾ Drachardts Brev til Prof. Pontoppidan af 5 Jul. 1743; Ny Kongl. Manuſcr.:Saml., 243, 8; fol. 8.

¹⁵⁶⁾ Saaledes med Miſſionscollegiets Skrivelle af 28 April 1740, hvoraf han blot udtog det, „at Herrnhuterne ſkulde omgaaes med Kjerlighed og Sagtmodighed,“ men overſaae aldeles, at ſamme Skrivelle dadlede Herrnhuterne, „fordi de havde forrettet Daaben extra casum necessitatis“, og forordnede, „at de ſkulde advares for Fremtiden at lade ſee ſaa tydelige Tegn paa Foragt mod vor Kirke“. Dette ſidſte troede nemlig Drachardt at kunne ſnoe ſig fra ved det at Matth. Stach ſenere var bleven ordineret i Marienborn af den bekiendte Polyc. Müller, og at han derefter havde ſaaet Kongl. Bevilling paa, at maatte være de Mæhrſte Brødres ordentlige Lærer.

¹⁵⁷⁾ Drachardts Brev til Prof. Pontoppidan l. c. fol. 9.

collegiet ei laae paa Dverfladen, men vare dybt indgribende, er af dette Exempel klart nok.

Alt dette tilsammentaget, meget mere end andre Grunde (Svaghed, utilstræffeligt Udfomme for Dpholdet i Kjøbenhavn, følelige Tab ved det Bergen=Grønlandste Compagnie), bestemte Egede til under 5 Jan. 1747 at søge om Tilladelse til at maatte forlade Kjøbenhavn, for at kunne tilbringe sin Alderdom i Ro=lighed. Noglen til hans Beslutning ligger i hans Skrivelse til Missionscollegiet desangaaende, hvor han yttre sig paa følgende Maade: „Harde jeg ellers kun været saa lykkelig at høste den Frugt af min Bestræbelse, som jeg onskede og ventede¹⁵⁸⁾ — men at jeg nu maa see og taale, at den Værdoms Grundvold, som jeg har lagt, som er Christus og Hans Fortjeneste, bliver, om ikke aldeles omstødt og nedrevet, saa dog derpaa bygget noget forbrændeligt Høe og Straae istedetfor det rene og bestandige Troens Guld, det bedrover mig paa det høieste, og gjør mig af Livet kjed, som jeg dog haaber ikke varer saa længe, efterdi ved Sindets Befymring min indvortes Svaghed daglig forøges“.¹⁵⁹⁾ Desuden stod nu hans Son Poul Egede, den største Grønlandste Sprogmeister, der nogensinde har været, Oversætteren af Biblen i det Grønlandste Sprog,¹⁶⁰⁾ alt i nogle Aar ved hans Side, og han kunde med Tryghed lægge Værfets fremtidige Gang, forsaavidt det berovede paa Missionærernes Dannelse, i hans Hæn=

¹⁵⁸⁾ Da nemlig (som i det Foregaaende er udtrykt) skulde han let kunne forvinde alle øvrige Tab. Foruden at han anvendte den største Deel af sin Løn til Sagens Fremme, havde han i de to første Aar tilsat over 1000 Rdlr. ved sin Deeltagelse i det Bergen=Grønlandste Compagnies Interesseskib.

¹⁵⁹⁾ Egedes Skrivelse til Missionscollegiet Jan. 1747; Udtog hos Lund i Egedes Levnet S. 87. Af Missionscollegiets Protocoller (Hdstr. i Waisenhusets Archiv) seer jeg, at dette viiste Egedes Klagemaal som for en Deel verserende over ubekjendte (?) Punkter (som f. Ex. at Drachardt ei havde villet bruge, men tværtimod foragtede Luthers lille Katechismus) tilbage.

¹⁶⁰⁾ Fornden det Nye Testamentes Oversættelse (1760) have vi af ham et Grønlandst=Danst=Latinst Lexicon (1750) og en Grønlandst Grammatik (1760).

der; hvorved han dog endnu forbeholdt sig et Overopsyn saalænge han levede.

Et fuldt Marti og mere nød Biskop Egede den fortjente Hvile, i Staden Stubbejøbing paa Falster, som han havde udseet til sin Alderdoms Havn. Ei heller manglede ham den Kjæp, som Gud selv vil rætte sine fromme Vandrerere, naar det lakker ad Aften, eller den Dlie, som Hovedet rettelig salves med, for at Mennesket kan være glad i sin Gnd og Frelser. Det syntes det gif ham som Israelliterne i Orken, at hans Vandringsskoe ved Maalet ei vare opslidte (5 Mos. 29, 5): til over de halvfjerdsfindstyve Aar vare hans Dine ei flove og hans Kraft ikke fortæret. Han omgiffes meget med Belgjørenheds Gjerninger, hvorved han stedse sørgede for, at den venstre Haand ei vidste den høires Gjerning, og var forresten alle til et Exempel ved Ærværdighed, Frimodighed og Munterhed. Thi han befad den Guds Fred, som overgaaer al Forstand og som bevarer Hjerter og Sind i Christo Jesu.

Kraften havde fuldfomment flaret sig, Diet var fyldt med Evighedens Lys. Noget før sin salige Hengang sagde Biskoppen, endnu aldeles karst, til sin Familie: „Børn, I beholde mig ei længe“. Og da de nu veemodige spurgte Faderen, hvorfor, da han jo ikke var syg, svarede han: „Det er forekommet mig om Natten, at nogle salige Afdøde have vinket ad mig“. Han anordnede sin Begravelse — at han vilde lægges ved sin første Hustrues Side i Kjøbenhavn — ellers (sagde han) maatte han reise selv ind, for at døe der. Kort efter udbrød en Epidemie i Stubbejøbing; Egede blev ogsaa angrebet af den. Dog blev han ei sengeliggende, men efterhaanden svagere og svagere. En Dags Tid laae han stille hen uden at tale: Gud kaldte ham til det evige Liv, og han fulgte sin Herres Røst 5 November 1758.

Den Grønlandske Missions Lys sluktes ei ved Egedes Hengang; men, som hans Haab selv længe havde ligget under Vinterdækket som begravet, saa var den og i den følgende Tid, ved den indvortes Smeltelse og Prøvelse, der kom over den evangeliske Kirke og med Troeskraften ødelagde Troesgjerningen, alt mere og mere lig en ryggende Lande, som Herren dog for sin

Forbarmelses Skyld endnu ikke har slutt — og saaledes staaer den endnu. Skal Egedes, den evangeliske lutheriske Troes Aand atter vaagne hos dem, som kaldes i hans Gjerning? Det er det store Sporgsmaal, som Herren retter fremfor Alt til sin evangeliske Hjord i Danmark. Men hvor kunne vi tvivle, da alle øvrige Dele og Organer i Kirken jo alt begynde at fornemme Livets Pust og Livets Varme? Til en Glod, ufluffelig som i Egedes Hjerter, skal det atter komme, naar Naadens Straaler faae Tid at smelte Hjerternes Sneer.

Den gamle Troeskjempes for Menneskenes Dine brudte Stav var nu, da Herren forte ham over det sidste Dyb trygt som over alle øvrige, i Sandhed forvandlet til en grønnende og blomstrende Aarons-Stav; thi han dode i Troen paa sin Frelser og Forløser og Hans Fortjeneste alene. Hans Charakter er i det Foregaaende tegnet, vi haabe med Træk, som give et suldt Livsbillede — eller rettere han har tegnet sig saaledes selv; vort Arbejde var kun den opfriskende Kjerlighed. Alt Andet, hvad der kunde være at tilføie, concentrerer sig i dette Ene: Grundpræget og Malmet tillige i denne Charakter var taget af den evangelisk-lutheriske Kirkes underste Skatkamre. Deraf hans store Fasthed og Uboielighed overalt hvor det gjaldt Troens Ord og Lære, ihufommende Apostlens Ord: „Hold ved i Tide og i Utide, straf, true, forman, med al Taalmodighed og Lære“ (2 Tim. 4, 2). Deraf paa den anden Side hans Redebonhed til at erkjende Gudsdomspræget i alle det udvortes Livs Ordninger og hans Eyst til at anvende disse, ja, om muligt, tvinge dem til Guds Navns Forherligelse — Noget, hvori Egede let, ligesom vor evangelisk-lutheriske Kirke i det Hele, kan have gjort formeget, men kan troste sig ligesom den med Apostlens Ord: „Gjore vi for meget, da er det for Guds Skyld, og holde vi Naade, da er det for eders“ (2 Cor 5, 13). Deraf hans skarpe Modsatning mod enhver Overspændelse af det aandelige Liv, der egentlig kun er en sygelig Stemning, i det Enkelte ofte, i det Hele sjeldnere en Livs-Krisis, og dog hans Baragtighed i Bønnen, ja i enhver gudelig Dvælse, hans Tilboielighed til ved hver Stilling, ved hver Begivenhed i Livet at søge Guds Tanke, Guds Naad, Guds

Die, under hvilket han gif, at opdrage sit Regnskab hver Time, hvert Dieblif. Deraf endelig hans Indadvendthed og Stilhed trods den naturlig vulkaniske Natur, hvorved han sympatiserede med Nordens og Sydens Jøfker tillige — en Stilhed, der aldeles lod ham sammensmelte til een Aand med hans elskede første Hustrue Gertrud Rask, hvem Herren brugte som et Redskab til at drage dette Raadens Træf frem af hans Tjeners Hjerte. Thi det var det Herlige ved Guds Førelse med Egede i det Hele, at ligesom han i sin Ungdom lærte Smeltekunsten, saaledes var hans Liv som een Smeltning i Guds Haand, saa hans Sølv og Guld blev paa det klareste og fuldstændigste luttret fra alt Skum (Jes. 1, 25).

Johann Bugenhagen*)

[med Stridsnavnet Pomer, Wittenbergs og Luthers Pastor, den danske Kirke-reformations Ordner; — 1485—1558].

I. **D**e aandelige Kræfter, der betingede Kirkens Reformation og stemplede den til et Guds Værk, vare af et dobbelt Slags. Den ene Række af disse livgjørende Kræfter gaaer ganske op i Guds Veie, Verdens- og Kirkehistoriens egentlige Islet, hvorved hele Bæden beviser sig i Sandhed at være af den samme hoieste Haand, der udfastede de første Traade; den anden er et Speil af Hans Aands Virksomhed, naar nemlig alle disse Veie ere komne paa det Punkt, at Guds Gjerning aabenbarer Hans hidtil forborgne eller kun prophetisk abnede Plan. Begge disse Rækker af Kræfter berøre hinanden; den første fremkalder den sidste, den sidste forudsætter den første. Jeg har ofte beskrevet den først antydede;¹⁾ protestantiske Historiegrandstere betegnede den ei sjeldent som Dannelsen af en „usynlig Kirke“, der fuldkommede sig under Bægten af det sig selv paa mange Maader opløsende Kirke-Vegeme; og de vare paa en Maade, i det mindste billedligt, berettigede dertil, naar man kun i alle

*) Anden Udarbeidelse fra min Haand med fuldstændigere Motivering og, hvor det syntes fornødent, rigere historisk Staffage. Den første i „Bildermaal der Zeugen und Helden aus der Reformationszeit, I. Dresden 1844.“ (Heri tillige et fortreffeligt Portræt af Bugenhagen efter Lucas Cranachs Originalmalerie paa Stads-Bibliotheket i Leipzig.)

¹⁾ Navnlig i „Reformation, Lutherthum und Union. 1839, S. 44 69.“

ei skulde blive et ureent Mistmaaske deraf, som hos Folket i Samaria fordem (2 Kong. 17). Det vilde vel maaskee staae Grøn- lænderne an, om de lode dem beholde den gamle Overtroe til- lige; men sliq Dmgang med Hedningerne var kun en indbildt Klogskab og et slet Kunstgreb af de Romersk-katholske Missionæ- rer, for des lettere at kunne see befæstet deres Kirke i China og andensteds. Sikkerlig er denne Methode Aarsagen til saa mange overtroiske Tanker og Skikke endnu hos os selv, hvor den chris- telige Religion saa længe har været: man var ved Christen- dommens Indførelse nøiet med en blot udvortes Bekjendelse uden Kundskab og Dverbeviisning. . . Overtroen skulde dæmpes og ud- ryddes strax, saavidt muligt, at den ei skulde blive vanskeligere at udrydde siden. . . Naar de havde lært om Gud og Menneste- nes Fordærvelse, da kunde de tale om Guds forbarmende Naade, som ved sin Søn har fyldestgjort sig selv til den Ende, at Men- nestet skulde opreises af Syndefaldet, forbedres og blive evigt lykfsaligt; da kunde de foreholde Bodsfærdighed og Troe.¹⁵⁰⁾ Men ved at foredrage denne Lære (om Bod og Troe), maatte de nøie have for Dine de enkelte Individualitetens eller idetmindste hver Forsamlings mindre eller større naturlige Beqvemhed og Begreb saavelsom det Levnet, de førte. Personlig Kjendskab til Tilhørerne, Venlighed, Taalmod var i alle Maader at anbefale. De skulde derfor tillige gaae frem med Spørgsmaal og give Grønlænderne selv Anledning til at spørge; de skulde ei lade deres naturlige Vittighed og Nysgjerrighed være ubenyttede. Selv kunde de efterhaanden tydeligt og eenfoldigt foredrage de enkelte Religionslærdomme. . . Fremfor Alt maatte de og tage sig ivare for „Naturens Smilke“ hos Grønlænderne, i det jo disse syn- tes fremfor andre Hedninger at bære mangan menneffeligg Dyd til Skue, som Blufærdighed, indbyrdes Kjærlighed og Uegennyts-

¹⁵⁰⁾ Det er især ved denne successive Methode og dybere Grund- lægning (et nøie, livligt Aftryk af Guds hele Huusholdning med Mennesteheben og af den Apostoliske Praxis til Omdvendelse, hvor Apostlene kom hen i Hedningeverdenen), at Egedes Missionspraxis adskilte sig fra den Herrnhutiske, hvilken han mere end cengang, som vi ville faae at høre, kom i alvorlig Conflict med.

tighed, og desaaarsag let kunde bringes paa den Mening, at den Omvendelse, Christendommen fordrer, er undværlig. Missionærerne havde derfor fortrinnsviis at gaae ud fra de Synder, af hvis Affskaffelse det Hele eller Enkelte kunde vente sig nogen Fordeel og Nytte, og ved alle Leiligheder at bibringe dem Overbeviiisning om de Christnes redelige Hensigter . . . Ifør skulde Missionærerne antage sig Ungdommen. Først skulde Troens Artikler læres og forstaaes, dernæst Bud=Ordene, siden de andre katechetiske Partier. Katechisationerne skulde foretages i de Gamles Overværelse og Paahør. Missionærerne skulde stræbe at faae fader= og moderløse Børn til sig, for at dneliggjøre dem til Katecheter. Disse skulde opfores ved Landets Koste, som man skulde erholde hos Grønlanderne; en gammel Kone skulde være hos dem paa Colonien, for at sye deres Klæder, og en gift ung Grønlandsk Mand lære dem Jagten og Fisseriet, at de med Tiden selv kunde søge deres Orhold . . . Ordentlige Tabeller og Registre skulde holdes over alle Katechumeerne, deres naturlige Evner, deres Fremgang o. s. v. Ligesaa skulde Dagbøger holdes af Missionærerne over alle deres Embedsforretninger . . . En historisk Kundskab var ei nok at bibringe dem; dyb Urefrygt for den Høieste, sand Troe, Kjerlighed, Tillid, indvortes Guds frygt og deraf følgende udvortes Dyder skulde der drives paa . . . De Børnes Forberedelse til Daaben skulde foretages med megen Flid og Forsigtighed. Der maatte ei spørges efter, hvor mange der bleve døbte, men hvor vel de Døbte vare forberedte. Coloniens egne Folk skulde de ei glemme at holde til Gud, saa de anvendte den Tid om Søndagen, som var tilovers fra den offentlige Gudsdyrkelse, ei til Forlystelser, men til Bibelens Læsning og Guds frygtigheds Dveller, at Hedningerne maatte see det og opbygges af dem. I Dvrigt skulde de vogte sig for at give deres egne Folk og de eenfoldige Grønlandere det allerringeste Anstød eller Forargelse, og være Exempler i Troe og gode Gjerninger. Til det alt at holde var Bønnen eet af de kraftigste Midler. De skulde bede flittigt, for dem selv i Stilhed, for Tilhørerne offentlig og i Alles Paahør, i Grønlanderne's Sprog ved hver Embedsforretning hos dem, paa det Andagt og Hoiagtelse for Guds majestætiske

Nærværelse kunde opvæktes, Betsignelsen tilhentes, og Hedningerne deraf høre, hvor vel man meente det med dem.¹⁵¹⁾

Saaledes see vi Egede frisk kjempende, rask forberedende, viist styrende og faa i en høiere Alder — et Gjenstaa af hans Ungdomsdage.¹⁵²⁾ Men havde Banffelighederne i disse været Bjerger, de vare her sandelig ei meget mindre. Dertil bidrog fremfor alt hans Stilling til Missionscollegiet, der ei var begrændset nok, hvoraf kom, at hvad Superintendenten havde foreskrevet, det ei sjældent ved anden Praxis og andre Anstuelser paralyseredes i Collegiet. En anden og væsentlig Hindring var den udeluffende formelle Maade, hvorpaa det Hele bestyredes, tvertimod Egedes mere den levende, frie Virksomhed tilsigtende Principier, skjøndt han selv jo ved Bestemmelser om det tabellariske Væsen (Noget, som aabenbart den kjerlige Omsorg havde dicteret ham) gav et Haandgreb dertil. Saaledes kom Katechet-Seminariet paa Baisenhuset aldrig til noget Liv; de unge Menneſter, efterat de vare confirmerede, bleve, efter Orden og Raad, uden ordentlig Prøvelse, opsendte eller snarere opcommanderede til Grønland, hvor de desuden ei altid nøde den bedste Behandling.¹⁵³⁾ Saaledes

¹⁵¹⁾ Efter Haandskriftet, benyttet af Lund i Biskop Egedes Levnet, S. 91 — 93.

¹⁵²⁾ Vidne herom er fremdeles, at han for Alvor endnu eengang tænkte paa at gaae ud med en Expedition til Niterboigdens Opdagelse og selv styre den. Ei skrækkede ham — som han selv siger i Forestillingen til Missionscollegiet — de mange forgieves Forsøg eller de foreskudne Farer og Hindringer; han kunde ei undlade det, uden stedse at beholde et uroligt og bekymret Sind, at give sin Billighed hertil tilkjende. Allerede 1737 indsendte han et Forslag dertil; dengang vilde han, formedelt svækkede Kræfter, ei selv gaae med, hvorimod han foreslog sin Søn Niels Egede dertil. Nu (1740) vilde han selv paatage sig det Hele, kun at benævnte Søn adjungeredes ham til Bistand og Udførelse af hans Raad; det syntes som om man alligevel paa høiere Steder fandt store Betæneligheder herimod.

¹⁵³⁾ Efter mundtlig Meddelelse fra Hr. Cancelleraad Rung, hvem saavel som Hr. Conferentraad Werlauff, den nidkjere Befordrer af al videnskabelig Stræben, og min Ven, Hr. Hofjægermester Carlsen, der have understøttet mig ved mine Efterforskninger til Egedes Historie, jeg bringer min afstrømte Tak.

indsneg sig lidt efter lidt den al aandelig Virksomhed og Betragtning af Sagen qvælende Bestemmelse, at de Grønlandste Missionærer skulde tjene i sex Aar og efter den Tid have Befordring, saa Grønland efterhaanden betragtedes som det første Embeds-Trappetrin, og en Sværm ei sjældent af uduelige eller mindre duelige Candidater trængte sig til, at besørge og forvalte det, der skulde holdes for een af Kirkens Edelstene og bedste Smykker. Skedte det end ei saa aabenbart i Egedes Tid, som senere — han maatte dog allerede flage og bittert flage, at man i Valget af Missionærer ei var omhyggelig nok, ei skarpsende i at uundersøge deres Være og Vandel blandt Hedningerne. Hans Klagemaal høre vi i hans Skrivelser til Missionscollegiet navnlig mellem Aarene 1743 og 1745, i hvilke den alderstegne Lærer maa beraabe sig paa sin „Embedspligt, der bød ham at have usie Indseende med Missionærerne, om de deres Embede til Grønländernes Opbyggelse trolig og retsstaffen forrette“; thi han „vilde ikke ved sin Taushed tage Deel i Noget, naar det ei gif retsfindig til efter Evangelii Sandhed“; han vidner for Gud, „at han ei af Had eller Vetsfindighed vilde berygte og anflage sin Næste; men langt mere ugudelig og lastværdig maatte han dog være, om han vilde tie, naar Guds Væ befalede ham at tale“; og derfor haaber han, „at man ei vilde udlægge ham hans Nidskerhed til det Onde“. Han flager lydeligt over, at „det Sted, hvor han havde brudt Isen (Godthaab) med Møie og meget Arbeid, nu var forsynet med en uflittig og i sin Missionspraxis ei reen evangelist Lærer“. ¹⁵⁴⁾ Den Lærer, han saaledes maatte anflage, var Missionæren Christen Lauritzen Drachardt. Acterne ligge for en Deel for vore Dine. Det er ei muligt blot, men vist, at flere af de Beskyldninger, som navnlig Kjøbmanden Severin søgte at vælte paa Drachardt, ere deels grebne af Luften, deels ikke vedkomne Missionsvæsenet, og altsaa ei ramme den Paagjeldende, der ei var faldet til Handelsbetjent; men ligesaa vitterligt er det af Drachardt s

¹⁵⁴⁾ See Udtogene af disse Skrivelser i Lund Biskop Egedes Levenet, S. 75 f., 84 f.

egen Fremstilling, at han hverken havde Lyst eller Nemme til ordentlig at lære det Grønlandske Sprog; at han i Tæt og Alt hylkede den Herrnhutiske Læremaade og Missionspraxis; at han desaarfag, aldeles misfjendende sin Stilling, meente sig beføiet til at dadle og nedsette Egedes Underviisningsmaade, som om den „ei stemmede med Apostlenes gamle Methode, de havde brugt med Hedningerne i Rom, Korinth og andensteds“;¹⁵⁵) at han søgte et Rygstød i Missionscollegiets muligt divergerende Synsmaade imod Superintendenten, og udtog af hiint Collegiums Forordninger, hvad der passede sig for ham, men fortaug og ignorerede det Dvrige;¹⁵⁶) at han overalt, til liden Vaade for Missionens Bærf, deels slet ikke vilde gaae ind paa de monita pastoralia, som Egede efter Embedets Medfør maatte meddele ham, deels i sin egen selvraadige, ufirkelige Tendents gif saa vidt som muligt, i det han anfaae det for reent galt, at Egede havde sat de tre Troens Artikle øverst og anvist Missionærerne til at lade dem lære ordret¹⁵⁷) — en Modsigelse, som den i Sandhed kirkeligfjendende Egede kun med Grn kunde høre paa og nødvendig maatte ansee som et Brud paa al kirkelig Orden. Men Drachardt havde, som Følgen viiste, Medhold af Missionscollegiet og blev paa sin Post, indtil han selv senere, givt i den Herrnhutiske Menighed, drog over til Herrnhut og endte sine Dage der. At Differentferne mellem Egede og Missions-

¹⁵⁵) Drachardts Brev til Prof. Pontoppidan af 5 Jul. 1743; Ny Kongl. Manusc.-Saml., 243. 8; fol. 8.

¹⁵⁶) Saaledes med Missionscollegiets Skrivelse af 26 April 1740, hvoraf han blot udtog det, „at Herrnhuterne skulde omgaaes med Kierlighed og Sagtmodighed,“ men oversaae aldeles, at samme Skrivelse dadlede Herrnhuterne, „fordi de havde forrettet Daaben extra casum necessitatis“, og forordnede, „at de skulde advares for Fremtiden at lade see saa tydelige Tegne paa Foragt mod vor Kirke“. Dette sidste troede nemlig Drachardt at kunne snoe sig fra ved det at Matth. Stach senere var bleven ordineret i Marienborn af den bekjendte Polyc. Müller, og at han derefter havde faaet Kongl. Bevilling paa, at maatte være de Nærhiste Brødres ordentlige Lærer.

¹⁵⁷) Drachardts Brev til Prof. Pontoppidan l. c. fol. 9.

collegiet ei laae paa Dverfladen, men vare dybt indgribende, er af dette Exempel klart nok.

Alt dette tilsammentaget, meget mere end andre Grunde (Svaghed, utilstræffeligt Udfomme for Dpholdet i Kjøbenhavn, følelige Tab ved det Bergen=Grønlandste Compagnie), bestemte Egede til under 5 Jan. 1747 at søge om Tillabelse til at maatte forlade Kjøbenhavn, for at kunne tilbringe sin Alderdom i Ro=lighed. Nøglen til hans Beslutning ligger i hans Skrivelse til Missionscollegiet desangaaende, hvor han yttre sig paa følgende Maade: „Harde jeg ellers kun været saa lykkelig at høste den Frugt af min Bestræbelse, som jeg ønskede og ventede¹⁵⁸⁾ — men at jeg nu maa see og taale, at den Værdoms Grundvold, som jeg har lagt, som er Christus og Hans Fortjeneste, bliver, om ikke aldeles omstødt og nedrevet, saa dog derpaa bygget noget forbrændeligt Høe og Straae istedetfor det rene og bestandige Troens Guld, det bedrøver mig paa det høieste, og gjør mig af Livet fjed, som jeg dog haaber ikke varer saa længe, efterdi ved Sindets Befymring min indvortes Svaghed daglig forsøges.“¹⁵⁹⁾ Desuden stod uu hans Søn Poul Egede, den største Grønlandste Sprogmeister, der nogensinde har været, Oversætteren af Biblen i det Grønlandste Sprog,¹⁶⁰⁾ alt i nogle Aar ved hans Side, og han kunde med Tryghed lægge Værfets fremtidige Gang, forsaavidt det beroede paa Missionærernes Dannelse, i hans Hæn=

¹⁵⁸⁾ Da nemlig (som i det foregaaende er udtrykt) skulde han let kunne forvinde alle øvrige Tab. Foruden at han anvendte den største Deel af sin Lon til Sagens Fremme, havde han i de to første Aar tilsat over 1000 Rdlr. ved sin Deeltagelse i det Bergen=Grønlandste Compagnies Interesseselskab.

¹⁵⁹⁾ Egedes Skrivelse til Missionscollegiet Jan. 1747; Udtog hos Lund i Egedes Levnet S. 87. Af Missionscollegiets Protocoller (Hdskr. i Baisenhufets Archiv) seer jeg, at dette vilste Egedes Klagemaal som for en Deel verserende over ubekjendte (?) Punkter (som f. Ex. at Drachardt ei havde villet bruge, men tværtimod foragtede Luthers lille Katechismus) tilbage.

¹⁶⁰⁾ Foruden det Nye Testaments Oversættelse (1760) have vi af ham et Grønlandst=Danst=Latinst Lexicon (1750) og en Grønlandst Grammatik (1760).

der; hvorved han dog endnu forbeholdt sig et Overopsyn saalænge han levede.

Et fuldt Marti og mere nød Biskop Egede den fortjente Hvile, i Staden Stubbekjøbing paa Falster, som han havde udseet til sin Alderdoms Havn. Ei heller manglede ham den Kjøp, som Gud selv vil række sine fromme Vandrere, naar det lakker ad Aften, eller den Dlie, som Hovedet rettelig salves med, for at Mennesket kan være glad i sin Gud og Frelser. Det syntes det gif ham som Israelliterne i Orken, at hans Vandringsstoe ved Maalet ei vare opslidte (5 Mos. 29, 5): til over de halvfjerdsfindstuyve Aar vare hans Dine ei flove og hans Kraft ikke sortæret. Han omgiffes meget med Belgjørenheds Gjerninger, hvorved han stedse sørgede for, at den venstre Haand ei vidste den høires Gjerning, og var forresten alle til et Exempel ved Ærværdighed, Frimodighed og Munterhed. Thi han besad den Guds Fred, som overgaaer al Forstand og som bevarer Hjerter og Sind i Christo Jesu.

Kraften havde fuldkomment klaret sig, Diet var fyldt med Evighedens Lys. Noget før sin salige Hengang sagde Biskoppen, endnu aldeles karst, til sin Familie: „Børn, I beholde mig ei længe“. Og da de nu veemodige spurgte Faderen, hvorfor, da han jo ikke var syg, svarede han: „Det er forekommet mig om Natten, at nogle salige Afdode have vinket ad mig“. Han anordnede sin Begravelse — at han vilde lægges ved sin første Hustrues Side i Kjøbenhavn — ellers (sagde han) maatte han reise selv ind, for at døe der. Kort efter udbrød en Epidemie i Stubbekjøbing; Egede blev ogsaa angrebet af den. Dog blev han ei sengeliggende, men efterhaanden svagere og svagere. En Dags Tid laae han stille hen uden at tale: Gud kaldte ham til det evige Liv, og han fulgte sin Herres Røst 5 November 1758.

Den Grønlandste Missions Lys sluktes ei ved Egedes Hengang; men, som hans Haab selv længe havde ligget under Binterdækket som begravet, saa var den og i den følgende Tid, ved den indvortes Smeltelse og Prøvelse, der kom over den evangeliste Kirke og med Troeskraften ødelagde Troesgjerningen, alt mere og mere lig en ryggende Lande, som Herren dog for sin

Forbarmelses Skyld endnu ikke har slutt — og saaledes staaer den endnu. Skal Egedes, den evangeliske lutheriske Troes Aand atter vaagne hos dem, som kaldes i hans Gjerning? Det er det store Spørgsmaal, som Herren retter fremfor Alt til sin evangeliske Hjord i Danmark. Men hvor kunne vi tvivle, da alle øvrige Dele og Organer i Kirken jo alt begynde at fornemme Livets Pust og Livets Barme? Til en Glød, usluffelig som i Egedes Hjerter, skal det atter komme, naar Naadens Straaler faae Tid at smelte Hjerternes Sne.

Den gamle Troestjempes for Menneftenes Dine brudte Stav var nu, da Herren forte ham over det sidste Dyb trygt som over alle øvrige, i Sandhed forvandlet til en grønnende og blomstrende Aarons-Stav; thi han døde i Troen paa sin Frelser og Forløser og Hans Fortjeneste alene. Hans Charakter er i det Foregaaende tegnet, vi haabe med Træk, som give et fuldt Livsbillede — eller rettere han har tegnet sig saaledes selv; vort Arbejde var kun den opfriskende Kjerlighed. Alt Andet, hvad der kunde være at tilføie, concentrerer sig i dette Ene: Grundpræget og Malmet tillige i denne Charakter var taget af den evangelisk-lutheriske Kirkes iuderste Skatkamre. Deraf hans store Fasthed og Ubøielighed overalt hvor det gjaldt Troens Ord og Lære, ihufommende Apostlens Ord: „Hold ved i Tide og i Utide, straf, true, forman, med al Taalmodighed og Lære“ (2 Tim. 4, 2). Deraf paa den anden Side hans Medebønhed til at erkjende Gudsdomspræget i alle det udvortes Livs Ordvinger og hans Eyst til at anvende disse, ja, om muligt, tvinge dem til Guds Navns Forherligelse — Noget, hvori Egede let, ligesom vor evangelisk-lutheriske Kirke i det Hele, kan have gjort for meget, men kan troste sig ligesom den med Apostlens Ord: „Gjøre vi for meget, da er det for Guds Skyld, og holde vi Maade, da er det for eders“ (2 Cor 5, 13). Deraf hans skarpe Modspætning mod enhver Overspændelse af det aandelige Liv, der egentlig kun er en sygelig Stemning, i det Enkelte ofte, i det Hele sjeldnere en Livs-Krise, og dog hans Baragtighed i Bønnen, ja i enhver gude- lig Dvælelse, hans Tilbøielighed til ved hver Stilling, ved hver Begivenhed i Livet at søge Guds Tanke, Guds Raad, Guds

Die, under hvilket han gif, at opdrage sit Regnskab hver Time, hvert Dieblif. Deraf endelig hans Indadvendthed og Stilhed trods den naturlig vulkaniske Natur, hvorved han sympatiserede med Nordens og Sydens Jøfker tillige — en Stilhed, der aldeles lod ham sammensmelte til een Mand med hans elskede første Hustrue Gertrud Rask, hvem Herren brugte som et Redskab til at drage dette Raadens Træk frem af hans Tjeners Hjerte. Thi det var det Herlige ved Guds Førelse med Egede i det Hele, at ligesom han i sin Ungdom lærte Smeltetekunsten, saaledes var hans Liv som een Smeltning i Guds Haand, saa hans Sølv og Guld blev paa det klareste og fuldstændigste luttret fra alt Skum (Jes. 1, 25).

Johann Bugenhagen*)

[med Stridsnavnet Pomer, Wittenbergs og Luthers Pastor, den danske Kirke-reformations Ordner; — 1485—1558].

I. De aandelige Kræfter, der betingede Kirkens Reformation og stemplede den til et Guds Værk, vare af et dobbelt Slags. Den ene Række af disse livgjørende Kræfter gaaer ganske op i Guds Veie, Verdens- og Kirkehistoriens egentlige Islet, hvorved hele Bøven beviser sig i Sandhed at være af den samme høieste Haand, der udfastede de første Traade; den anden er et Speil af Hans Lands Virksomhed, naar nemlig alle disse Veie ere komne paa det Punkt, at Guds Gjærning aabenbarer Hans hidtil forborgne eller kun prophetisk ahnede Plan. Begge disse Rækker af Kræfter berøre hinanden; den første fremkalder den sidste, den sidste forudsætter den første. Jeg har ofte beskrevet den først antydede;¹⁾ protestantiske Historiegrandstere betegnede den ei sjældent som Dannelsen af en „usynlig Kirke“, der fuldkommede sig under Bægten af det sig selv paa mange Maader opløsende Kirke-Vegeme; og de vare paa en Maade, i det mindste billedligt, berettigede dertil, naar man kun i alle

*) Anden Udarbeidelse fra min Haand med fuldstændigere Motivering og, hvor det syntes fornødent, rigere historisk Staffage. Den første i „Bilderfaal der Zeugen und Helden aus der Reformationszeit, I. Dresden 1844.“ (Heri tillige et fortreffeligt Portræt af Bugenhagen efter Lucas Cranachs Originalmalerie paa Stads-Bibliotheket i Leipzig.)

¹⁾ Navnlig i „Reformation, Lutherthum und Union. 1839, S. 44 69.“

Tilfælde holder fast, at hiin Kirkens Sjel ingenfinde bestod eller kunde bestaae uden et Legeme; og at det hvad man kaldte den „indvortes, usynlige Kirke“ er slet intet Andet end Kirkens Sjel selv, der nødvendig antager Hjertets Skikkelse og koncentrerer sig med de ædleste Blodkar i selve Hjertet. I Sandhed saaledes var det; som vi ofte have vidnet, saaledes troe vi vidner Historien selv overalt, hvor den forstaaes aandeligen: hele den renere, paa Troens Grund faststaaende Opposition i den Romerske Kirke, som uddannede sig nærmest i de fire Aarhuudreder før Reformationen,²⁾ var en saadan, ei Skabelse, men Fornyelse af Kirkesjelen, der naturlig ingenfinde kunde stille sig fra Legemet, saalidet som den i Reformationen gjorde det, men meget mere kun vilde gjennemtrænge, forynge Legemet, gjennemstrømme det med Kraft, frembringe den sande, uforgjængelige Livsghands og Livsfylde. Bistnok var det jo ei det Materielle i Modsigelsen mod den Romerske Kirkes aandelige Selvtægt og Anmasselser, der, som saadant, frembragte og modnede hiint forborgne Liv. Det var ei den blotte udvortes Modsigelse mod Pavenmagtens Bolværke og Skandser (der gaves jo oprigtige Christne og christelige Lærere, der søgte og fandt en stille Overenskomst med Bispemagten i Rom); ligesaalidet den blot udvortes Fremhævelse af Skrift-Principet (ogsaa Bernhard af Clairvaux f. Ex., der dog i det sidste Punkt med al sin Erkjendelse af Kirkens Mangler var Romersk, og mange Andre havde mægtigt haandhævet det; og flere af de Partier, der reiste det som Banner, navnlig af Waldenserne, opfattede det paa en temmelig abstract Maade);³⁾ ei heller endelig Mystiken som blot Modsatning til Scholastiken — men det var den forborgne,

²⁾ Det er nemlig klart, at Alt, hvad der tidligere rørte sig (som f. Ex. hos Claudius af Turin og mange enkelte Sandhedsvidner) endnu ikke havde antaget den almindelig regenerativ E Charakteer, men kun stod som isoleret Modsigelse mod Kirkens Brøst og Skrobeligbed. Denne nødvendige, af Historien selv givne, Adskillelse har Flathe ikke iagttaget i hans Bærk om Reformationens Forløbere.

³⁾ Hvad Waldenserne angaaer, sammenligne man min Afhandling: „Die Waldenser und Albigenfer“ i det anførte Skrift: „Reformation, Lutherthum und Union, S. 633—644.“

faldende og gestaltende, Aand i alle disse Retninger; det var Guds Veie, som Han, den Allerhøieste, beskrev, førend endnu et Menneſkevie havde seet eller et Menneſkeøre fornummet, hvor de vilde løbe ud. Hvo der ei har fattet dette, han kjender jo uſtridig ikke Reformationens Historie — den er ham et blot Afſnit af eller Indſnit i Historien med et viſt Henſyn paa den Chriſtelige Være og kirkelige Forfatning, men ei et Guds Værk i Ordets ſande Forſtand, et Værk, af hvilket de kommende Tidsaldere ſkulde fødes indtil den ſidſte Midnat, da Brudgommens Koft lyder for de floge og daarlige Jomfruer tillige. Allermindſt kjende Papifterne den,⁴⁾ der vel, naar det kommer høit, lade de Veie gjælde og ſtaae, hvorved den forberedes, men gjøre Maalet for diſſe Veie til et Brud i Guds Rige; der mindſt af Alt have begrebet — hvad der dog alene fuldender Kjendſgjernings-Beviſet for Reformationen fra denne Side — at hele den Romerſk-katholſke Kirkes senere Historie er beſtemt ved dens Forhold til Reformationen.⁵⁾

Men det er ikke denne Række af Kræfter, ikke dette Kirke-historiens Verdensløb i fire forudgaaende og tre derpaa følgende Aarhundreder, indtil vi nu igjen have begyndt det fjerde — det er ikke diſſe vi her ville beſkrive, men den anden Række, der forſaavidt synes at ligge Reformationen endnu nærmere, ſom de danne det fuldkomne Legeme til dens Sjæl. Det var nemlig uomgængeligt, hvor Herren vilde viſe, at Han havde frembragt noget Nyt paa Jorden — det var uomgængeligt, ſiger jeg, at hele det aandelige Livs Gang maatte recapitulere ſig efter de ſørſte Forhold. Reformationens Signaturer fra denne Side mener jeg at kunne betegne ved tre Punkter. Forſt vil jeg udtrykke det i et Billede. Det var nødvendigt, at forſt et ſpringende Hjerte-

¹⁾ Ikke engang den forreſten billigt tænkende Tydſklands Hiſtorieſkriver Michael Jgn. Schmidt, og ikke alle de, der, efter hans Exempel, vel erkjende Reformationens betingede Nødvendighed ſom Tugtelfe over Kirken og ſom velgjørende Ferment, men ikke dens guddommelige Nødvendighed.

²⁾ Dette Beviſ har jeg forſøgt at føre i et Værk, ſom nu forberedes til Trykken: „Reformation, Romanismus, Deutſchkatholicismus und Lichtfreundthum.“

punkt, en Rod til Livet, maatte træde frem; dette Liv, engang fremfaldt, maatte udstrømme i Lemmerne; og disse Lemmer maatte sammensøie sig til eet Legemes Ordning. Men hvo skulde vel miskjende, at netop det var den Gang, Reformationen tog, det Aandens Arbejde paa den, som gav den Aandens rette Præg?

II. Hjertepunktet, Livsroden kunne vi ikke miskjende. Det maa altid i Kirkehistorien, paa det aandelige Livs Gebeet, være en saadan, hvor Aabenbaringens Liv og det individuelle Troes-Liv møde, tilfidsst dække hinanden; det er den egentlig himmelske Conception, det, hvorved fra Udgangen af Gud sætter Stempet paa et Værk i og for Hans Kirke. Og naar vi nævne som dette Reformationens Hjertepunkt Retfærdiggjørelsen af Troen — hvilken evangelisk Christen skulde da vel kunne misforstaae os? Ja dette Princip (thi om Læren i sin Begrændsning kunne vi først senere tale), det er det, som gav Reformationen Impuls, Livsaande, Alt; som bragte Hjertet til at slaae, og Leddemodene til at bevæge sig, og endelig førte Legemet's System frem. Saa dybt og inderligt i dogmatisk Henseende Reformationen sluttede sig til Augustin, saa er dog dette Begreb i sin levende Fylde næppe antydet hos ham, i det høieste kuu som Modsatning til „Gjerningernes Fortjenstlighed“. Det kjempede med Møie efter et Udtryk i Middelalderens Skoler, nemlig i dem, som vare rettede paa Livets Inderlighed, skjøndt det vel hist og her i store Slags Momenter fandt et Ord, der rystede Systemerne;⁶⁾ hos My-

⁶⁾ Af saadanne Momenter nævne vi eksempelvis to. Anselm af Canterbury i sin Anviisning til at berede Døende sætter som det ottende Punkt: Præsten skal erindre den Syge, at naar han føler i sit Indre Guds Brede og Dom, skal han sige: „Jeg sætter vor Herres Jesu Christi Fortjeneste imellem mig, mine onde Gjerninger og din Brede; og jeg frembærer Hans allerværdigste Lidelses Fortjeneste istedetfor den Fortjeneste, som jeg af! ikke har“. Derefter skal den Døende tre Gange sige: „Herre, i dine Hænder befaler jeg min Aand.“ Og de Omkringstaaende skulle sige: „Herre, i dine Hænder befale vi hans Aand“. Og saaledes skal han døe tryggelig, og skal ei skue Døden evindeligt. (Anselmi admonitio morienti et de peccatis suis nimium formidanti, Opp. ed. Benedict. Tom. I. 194). Da Bernhard af Clairvaux, fortæller hans Liv, blev fristet af Djævelen paa Dødsengen, og anflaget i Samvittigheden for sine Synder, da udrød han: „Jeg

stifterne er det nærmest ved at udbæres, men hos dem ei ganske fri for Indblanding af en speculativ Tendents, der som det unyttige Trøste først maa fortæres af den himmelske Jld. Hos Luther er det allerede før 1517 ligesom Sjelen, der pulserer og lever i hele hans aandelige Betragtning. Allerede 1516 (Luther stod dengang og alt i mange Aar, alt siden hans Indtrædelse i Munkestanden, i den alvorligste Kamp) skriver han til en Klosterbroder i Memmingen: „Derfor, min kjære Broder, lær Christum, og Ham korsfæstet, lær at græde for Ham og, fortvivlende om dig selv, at sige til Ham: Du, Herre Jesu, er min Retfærdighed, men jeg er Din Synd; Du har annammet Mit, og givet mig Dit, annammet, hvad Du ikke var, og givet mig, hvad jeg ikke var. Vogt Dig for, at Du nogensinde tragter efter en saadan Reenhed, at Du ei vil synes Dig selv mere, ja være, en Synder. Thi Christus boer kun i Synderne. Derfor nedsteg Han fra Himlen, hvor Han boer i de Retfærdige, for ogsaa at boe i Syndere. Denne Hans Kjærlighed betragte Du atter og atter, og Du skal viue Hans lifligste Trøst. Hvis vi ved vor Møie og vore Gjenverdigheder skulde komme til en rolig Bevidsthed — hvorfor monne Han da være død? Derfor vil Du ei finde Fred uden i Ham, ved den tillidsfulde Fortvivlelse paa dig selv og dine Gjerninger; Du vil fremdeles lære af Ham, at ligesom han selv annammede Dig og gjorde dine Synder til sine, saaledes har Han og gjort sin Retfærdighed til Din.“⁷⁾ Naar Luther tidligere og senere kaldte den derpaa grundede Theologie „Korsets Theologie“ i Modsetning til den scholastiske (til Aristoteles, „denne Græske Maste“ — siger han ligesaa fyndigt som sandt — „der saa længe har gjeffet Kirken“),⁸⁾ saa beteg-

---

bekjender det, jeg er ikke værdig, og kan ved mine egne Fortjenester ei erholde Himmeriges Rige. Men vor Herre Jesus Kristus, Ham tilhører det med dobbelt Ret, først formedelst Hans Arvelod af Faderen og dernæst for Hans Lidelses Fortjenestes Skyld. Det ene beholder Han for sig selv, det andet skjenker Han mig, og naar jeg tilegner mig denne Gave retteligen, skal jeg evindeligt ikke bestjemmes.“

⁷⁾ Luthers Brief an Ge. Spentlein, 7 Apr. 1516; de Wettes Ausg. von Luthers Briefen, I, 17.

⁸⁾ „Nihil ita ardet animus, quam histrionem illum, qui tam vere Græca

nede han dermed paa eengang den primitive Livsrod og den nu fornyede. Men fra denne evig urykkelige Grundvold maatte han nu og, bøiede sig selv under Korset og ei kjendende anden Retfærdighed end Christi, kunne prøve alle Aander og gaae ind i den fornyede Kirkes Skikkelse, som Herren gav. Det kirkelige Værebegreb, i flere Aarhundreder gjennemsyret af den pharisaist-pelagianste Suurdeig, havde nu faaet den fuldstændige Betingelse for en Regeneration; Kirkens Dvælses, hvis aandelige Grundpræg ligeledes var fordærvet ved Selvretfærdighedens Smitte, kunde atter blive Aabenbarelses af Christi Liv i Menigheden;⁹⁾ det kirkelige Liv endelig, som fuldendende sig i al Ydmyghed, Godhed, Sagtmodighed, Rangmodighed, havde, erholdt sin sikkre Grundvold, saa den blotte Fastholden ved det udvortes Samsfund kunde blive til et indvortes Samsundsbaand, til det, i hvilket Herrens Fred, der er over al Forstand, bevarer Hjerter og Sind i Christo Jesu.

Men hvorledes vikle Reformationen sig ud af Klosterets Svøb? hvorledes fik den levende Lemmer? I Klostermurene vare der saadanne, men affluttede, spærrede ved Murene, ret ligesom for ret levende at affpeile Høisfangens Ord, at Bruden er som

larva lusit ecclesiam, multis revelare, ignominiamque ejus cunctis ostendere"; Luthers Briefe, de Wettes Ausg. I, 15 (An Joh. Lange 8. Febr. 1516).

⁹⁾ Saaledes vilde Luther f. Ex. have Reliquierne betragtet, som han siger det i det fortreffelige Brev til Ge. Leiffer af 15 Apr. 1516: "Christi Kors er fordeelt gennem hele Verden; enhver har til al Tid faaet sit Stykke deraf. Derfor bortkaste du det ikke, men hellere optage du det som høihellige Reliquier ei i et Guld- eller Sølv-Striin, men i et gylbent, det vil sige af sagtmodig Kjerlighed gennemtrængt, Hjerte. Thi hvis Korsens Træ ved Berørelsen med Christi Kjød og Blod blev saaledes helliget, at Reliquierne deraf holdes høit i Væ — hvor meget mere maae Forurettelses, Forfølgelses, Lidelses, retfærdige eller uretfærdige Menneskers Had, være og agtes for høit hellige Reliquier, der ei ved Berørelsen med Hans Kjød, men omfavnede, kysede og velsignede, ved Hans kjerlighedsfulde Hjertes og guddommelige Villies Berørelse, ere i saa høi Grad helligede; thi her vendes Forbandelsen til Velsignelse, og Forurettelsen til Ret, og Lidelsen til Væ, og Korset til Glæde". (Luthers Briefe, de Wettes Ausg. I, 19.)

en Muur, man maa bygge sølverne Bolværk paa, som en Dør, man maa belægge med Ederlægter (Høif. 8, 9). Johann Stanpiz, Augustinerordenens Provincial, var et saadant levende Lem (senere, siden hans Reliquie-Reise 1516,¹⁰) forfrænfedes hans Livlighed); Job. Lange, Wencesl. Link, Georg Spenlein og saa mange andre i det Erfuriske Augustinerkloster og trindt om i Tydslands Klostre,¹¹) vare saadanne; Luther selv var et saadant. Men Luther havde lært endnu bedre end de andre, hvad Høifangens Ord monne betyde, at Bruden er „som en Rose blandt Tornene“ (Høif. 2, 2). „Du søger vel og tragter“ — skriver han 1516 til en Augustiner-Prior — „efter Freden, men paa en forfæret Maade. Eller veed Du ikke, bedste Fader, at derfor er Gud forundringsværdig i sit Folk, fordi Han har sat sin Fred midt iblandt Ufred, det er: blandt alle Anfægtelser? Derfor har den ikke Fred, hvem Ingen foruroliger; nei dette er Verdens Fred; nei, meget mere den, hvem Alt og Alle forurolige, der bærer alt dette med Glæde rolig. Du siger med Israel: „Fred, Fred, og der er ingen Fred“; sig hellere med Christo; „Kors, Kors, og der er intet Kors“. Thi saa snart ophører Korset at være Kors, som Du flux glad udbryder: „Belsignede Kors; iblandt alle Træer er intet saadant“.¹²) Netop fordi Luther selv var gaaet denne Wei, og havde erkjendt den for den kongelige i Christi Rige, maatte den broderlige Kjærlighed drive ham; den blev ligesaa bestemt Principet for hans udvortes Forhold, som det sande Netfærdiggjørelses-Begreb for hans Tro. Han var en stor Personlighed, ja vi kunne sige en heroisk Natur; men det er ikke hans Heltemod, der har erobret en saa stor Deel af Kirkeverdenen for Troen: det er den Maade, hvorpaa han havde opfattet de Helles Samfund og udtrykte det i sit Liv. I denne Hens

¹⁰) See: Luthers Leben von R. Jürgens, II, 640 ff.

¹¹) Man finder en Række af de fortreffeligste Breve til disse (mange af dem ere deri tegnede efter Livet i deres aandelige Tilstand og Kamp) i Luthers Breve indtil 1520.

¹²) Brev til Mich. Dressel, Augustiner-Prior i Neustadt, af 21 Juni 1516; Luthers Briefe, de Wettes Ausg. I, 27.

seende vinder hans Brev-Samling, navnlig den høist vigtige Deel af samme før 1520, stor Betydning for os. Det er en fortsat Række, om man vil, af Selv-Betrægtelser, men hvor den egne Personlighed svinder, for at give Plads for hver enkelt af Brødrene, ja for Kirken selv. Ligesom Luther selv havde erfaret det, da han engang var stædt i den dybeste Nød og Anfægtelse, hvad Balsom der var dryppet i hans Bunder af en eenfoldig Klosterbroders Tiltale, der kun foreholdt ham det uendelig Trøstelige, al Verdens Herlighed Dverveiende, i den Artikel om „Syndernes Forladelse“, saaledes blev det nu hans aandelige Livs-Praxis, som han ved hver Leilighed stillede frem som Regel,¹³⁾ at den ene skulde være den andens Trøster, Formaner, Forbeder af Guds Ord, og at saaledes fremfor Alt de Christnes almindelige „kongelige Præstedomme“ skulde betee sig. Reformationen har denne Charakter paa det allerstærkteste udpræget: al selvsyg Isolation er brudt; et Samfundsliv, som Christi Kjerlighed driver, er aabnet. Har man ikke endnu ret faaet Die for det i vor Tid, saa er det kun et Tegn paa, hvorpaa det meest brister netop vor Tid. Og naar vi nu fra de første Antydninger af denne Beredelse ved Herrens Aand see hen til den evangeliske Kirkes Martyrer alt siden 1519, see hen til de mange tusinde Kjempe-Arme, som reiste sig i Bounen, saa Sagen ligesom var udfægtet paa en høiere Kampplads, sørend den jordiske med meget Korb og mange Trængsler aabnede sig — hvo vilde da vel mistjende, at ogsaa fra denne Side Reformationen har Præget af den Aand, der som Han alene kan skabe, saaledes og alene kan fornye ved Guds Ord?

III. Men den Romerske Kirke stod Urefrygt bydende ei blot ved sin Velde, men ved sit store Sammenhold, ved sin fuldendt afsluttede Bygning, saa Kupten passede til Kirken, og Kirken til Tilbederne, saa hver Steen var som ligeartet med hele Bygningen, og i hver Landsbykirkes Tunge var den største Kirkeflokkes Malm; selv de Kræfter, som søgte engere Kredse for at opretholde og fuldkomme sig paa sin Bis, havde med Bevarelse

¹³⁾ Jvf blandt andet et udførligere Sted i Auslegung von Pf. 90, 7; Luthers Werke, Hallische Ausg.; V, 1129.

af det kirkelige Præg en Udgang (Munkeordenerne vare som ligesaa mange Familier, der havde hver sin Huusholdning, sin Regel, og dog vare sammenbundne i sidste Instants med den store Communitet). Hvad havde Reformationen at sætte herimod? Hvad havde den at sætte imod den indtil de sidste Svidser uddannede, ved Papatet endnu engang tilspidsede og aldeles affluttede, Episkopalforfatning? hvad imod den i mange Maader mesterlige, aandeligt betegnende, skjøndt overlæsfede, Romerske Virturgie og dennes mangfoldige nationale Forgreninger, der som bestandigt friskudskydende, evigtgrønnende Lovværk suiede sig fra den ene Kirkehalle til den anden, fra Land til Land, fra Folk til Folk? hvad mod den siffre Mellemlanding i aandelige Ting, saa virkelig een stor Kirke fremstillede sig i alle Nationalkirkerne, saa hverken disse kunde stræbe efter en falsk Emancipation, eller behindres ved Statsøiemed i deres lovmæssige, normale Udvikling? Lad os erkjende paa den ene Side, at her, ved Kirkens Organisation, Opgaven meest vanskeliggjordes Reformationen, og det paa mange Maader; deels for de Ideers Skyld selv, hvorpaa Reformationen baserede, nemlig Kirkefrihedens,¹⁴⁾ deels for de nødvendige Conflicters Skyld, hvori denne strax maatte komme til Staten, og det ufuldstændige Compromiss, hvorved begge i Begyndelsen beroligede sig, deels endelig ved de Kræfter, over hvilke den Romerske Kirke kunde hyde, der ei blot havde deres Magt i Inertie og Sædvane, men, som Aarhundrededer havde viist, i den ikke forsmaaede politiske Retning og Bestyrkelse ved politiske Motiver. Men lad os paa den anden Side ligesaa lidet miskjende, at Aanden forlængst var veget af hiin herlige Romerske Form; at den selv, hvad Styrelsen angik, ei havde kunnet gennemføres uden aandelig Tvang, Anmasselser, ja Sværd og Blod; at endelig jo fuldendtere den udvortes Organisering var, desto lettere det Enkelte blev overseet eller voldsomt undertrykt, selv hvor det havde fuldkommen Berettigelse til at være; og at uavulig det christelige Folk mere blev behandlet

¹⁴⁾ Der har fundet ut uforlignelige Udtryk i Confess. August. art. XXVIII og paa saa mange Steder i Luthers Skrifter.

som døde, end som levende Stene, af hvilke den Guds Kirkebygning i Aand og Sandhed reiser sig.

To Ting havde Reformationen at sætte imod den udvortes Romerske Kirke-Organisation — ligesom paa Troes-Gebeet Skristprincipet og Retfærdiggjørelsen af Troen, saaledes paa dette, Livets, Gebeet to mægtige, Verden omffabende, Principer: Frihed og Kjærlighed i deres inderlige Begrændsning og gjensidige Controlling. Af begge er Reformationens udvortes Kirke-Stiftelse udsprunget; de laae til Grund for alle dens Indretninger, for dens Liturgie, dens Kirkeforfatning, dens Børne-Underviisning, dens Kirketugt, dens Opfattelse af Statens og Kirkens Forhold; og i samme Maade som det lyffedes den at fremstille dem reent saavel i deres eiendommelige Væsen, som i deres nødvendige Forbindelse, i samme Maade satte Reformationen Kronen paa sit Bærk; ligesom omvendt saavidt det i nogle Dele kun blev staaende ved Principernes Erkjendelse, udeu at de rettelig indførtes i Livet, saavidt kunde heller ikke Reformationen fremstille den rette Kirke-Form. — Hele Katechismus- og Underviisningsværket i den evangeliske Kirke (for dog at give nogle Bink om Organisationen af det Enfelte) var en Udførelse af Luthers Ord, hvormed hans lille Katechismus begynder: „Forbarmer eder over Folket.“¹⁵⁾ Disse Smaa og Umyndige, Guds Riges faste Kjerne, dem var det fremfor Alt, man vilde drage til og frembringe først et Børne-Hosianna, at Herren kunde drage ind i et beredet Folk. Men drages skulde de, efter Luthers Ord, saaledes som Herrens Kjærlighed drager os. „Ei skulle vi“, siger han, „tvinge nogen til Troen eller Sacramentet, ei heller bestemme nogen Lov, Tid eller Sted, men saaledes prædike, at de trænge sig selv uden vor Lov og ligesom tvinge os Præster til at række dem Sacramentet... Hold du kun ved at stille dem klart for Dine baade Nytten og Skaden, baade Faren og Sa-

¹⁵⁾ Luthers kleiner Katechismus, Vorrede: „Darum bitte ich um Gottes willen euch alle, meine liebe Herrn und Brüder, so Pfarrherrn oder Prediger sind, wollet euch euer Amt von Herzen annehmen, und euch erbarmen uber euer Volk, das euch besohlen ist!“ Werke, Hallische Ausg. X, 2.

ligheden i dette Sacrament, - saa skulde de vel selv komme uden din Tvingen".¹⁶⁾ Og som dette Princip træder som det første livgivende frem ved de catechetiske og liturgiske Foranstaltninger i Reformationens Kirke, saaledes ei mindre det andet, begrænsende og oplysende. Hvor Luther giver den første Form til den Tydske Messe eller Hovedgudsstjeneste (1526),¹⁷⁾ der viser han tillige, hvad her maa slaae igjennem, hvis nogen vilde fræve en Frihed for sig, som ei stemmede med Guds Menigheds Opbyggelse, nemlig: at Friheden er og skal være Kjerlighedens og Næstens Tjenerinde.¹⁸⁾ Det er ufornuødent at tale om den Lutherske Katechismus og de tilsvarende Katechismus-austalters Betydning; hiin staaer efter tre Aarhundreder som aldeles uopnaaet, som Kirke-Bekjendelse i den simpleste Form, lagt Kirken selv paa Tunge; Tusinder, ja Millioner have erkjendt og annammet herved det styrkende Brød, som mætter til det evige Liv; den er slaaet ud som et grønnende Træ med mange Grene (i de ypperlige Katechismusforflaringer i vor Kirke fra det sextende, syttende og Begyndelsen af det attende Aarhundrede,¹⁹⁾ og Himlens Fugle ere komne og have søgt Skygge og Læ under Grenene. Og disse — Katechismusanstalterne — med Huusgudsstjeneste²⁰⁾ og Katechismusprædikener, overalt hvor de kom til Liv, have sandelig baaret af de Frugter som efter Skriftens Ord fremkomme i sin Tid paa Træet, der er plantet ved Vandbækkene. Denne store og dybe Eenfoldighed, denne vindende og scierrige Kjerlighed, denne vidnende, slaaende, i freidig Bekjen-

¹⁶⁾ Luthers kleiner Katechismus, Borrede; Werke, Hallische Ausg. X, 5. 6.

¹⁷⁾ Det allerførste Udkast til Gudsstjeneste-Ordringen er Formula missæ af 1523. Tydsk i: Werke, Hallische Ausg., X, 262 ff.

¹⁸⁾ Luthers Deutsche Messe und Ordnung des Gottesdienstes; Werke, Hallische Ausg. X, 268.

¹⁹⁾ Om disse saavel som om Katechismusanstalterne i vor Kirke har jeg talt udførligt i: "Amtliches Gutachten über die Wiedereinführung der Katechismus-Examina im Königreiche Sachsen nebst historischer Erörterung der Katechismus-Anstalten in der evangelisch-lutherischen Kirche Deutschlands. Dresden 1841."

²⁰⁾ Luthers fortreffelige Forskrifter om Huusgudsstjenesten see blandt andet i "Deutsche Messe; Werke, Hallische Ausg., X, 273 ff.

delse udbrydende Troe — hvo har blandt de Senere overtruffet, hvo endog kun naaet den? Saa vi i alle Maader, hvis nogen i vor Tid (som det jo unægtelig her er gaaet ligesom i Reformationens første Aarhundrede) skulde støde sig over det Genfoldige, eller over Formens idelige Gjentakelse, eller over Tilfnyttningen af al Børnelærdom til denne Form, bor tilegne os, hvad Dvølsen angaaer, i fuldeste Udstrækning Luthers Ord (i den store Katechismus): „Nu er jeg vel en Doctor og Præst, ja saa lærd og erfaren, som alle de monne være, der have saadan Formastelighed og Sikkerhed — alligevel bærer jeg mig ad som et Barn, hvilket man lærer Katechismen, og læser og siger ogsaa Ord til andet op, om Morgenen og naar jeg ellers har Tid, Katechismens Stykker, de ti Guds Bud, Troen, Fader Vor o. s. v. Og maa derhos endnu daglig læse og studere, og kan alligevel ikke bestaae i min Lectie som jeg gjerne vilde, og maa blive et Katechismus-Barn og Discipel, og bliver det ogsaa gjerne.“²¹⁾ Ja, hvad er alle Pædagogikens renommerede Principier, og hvilket Princip for den christelige Pædagogik kan der vel opstilles foruden det, som Luther fattede i de simple, herlige Ord: „Christus, da Han vilde drage Mennesser, maatte blive Menneffe. Skulle vi opdrage Børn, saa maae vi blive Børn med dem. Giv Gud, at vi kun lærte og nemmede ret saadan Barneleg!“²²⁾ Og hvor kan en ypperligere Beskrivelse tænkes paa den rette Katechismus-Dvølse, end naar man med Luther henviser til 5 Mos. 6, 7-9, og lærer de Christne, at saaledes som Israel, saaledes skulle ogsaa vi tage Guds Ord til Hierte og indskærpe dem vore Børn, og have dem med os og tale derom, hvad enten vi sidde i vort Huus, eller gaae paa Veien, hvad enten vi lægge os ned eller staae op, skulle aandeligviis binde dem som et Tegn om vor Haand, og have dem som et Mindetegn for vore Dine, og skrive dem over vort Huses Stolper og paa vore Porte?²³⁾

Den samme Rigdom og Frugtbarhed og Fylde og Kraft see vi udfolde sig i den evangeliske Kirkes liturgiske Bestand i

²¹⁾ Luthers groffer Katechismus, Borrede; Werke, Hallische Ausg., X, 30.

²²⁾ Luthers Deutsche Messe; Werke, Hallische Ausg., X, 276.

²³⁾ Luthers groffer Katechismus; Werke, Hallische Ausg., X, 30.

det første Aarhundrede. Det er sandt, Meget var her givet, og Kjeden blev ikke afbrudt hverken med den Romerske liturgiske Typus eller den tidligere Græske og Østerlandske; men ei blot det evangeliske Princip gjennemtrængte Stoffet, ogsaa den evangeliske Aand udfoldede sin selvstændige Kraft. Kaste vi et Blik tilbage blot paa Reformationens første halve Aarhundrede — fra Luthers første paradigmatiske Forsøg, der slet ikke vilde gjøre Fordring paa at være mere, til den i alle enkelte Dele mesterligt udarbejdede „Agende für Oesterreich unter der Enns“ fra 1571²⁴⁾ — hvilken en forunderlig, næppe ahnet Rigdom, hvilken en Fasthed og Sikkerhed træder os imøde, saa vi med Rette kunne sige, her have Aarti arbejdet fast lidesaa meget som ellers Aarhundreder! De evangeliske Agender og Kirkeordninger fra det sextende og syttende Aarhundrede, foruden det Grundpræg, de alle have tilfælleds, stille sig ad i visse Familier, som igjen hver for sig udarbejdede fortrinnsviis en vis Typus, medens Kjerlighedens og Frihedens Princip, vi ovenfor betegnede som de raadende, overalt er kommet til sin Anseelse.²⁵⁾ Saa langt er det fra, som nogle Sneverhjertede og Lidetroende gjerne vilde indbilde den evangeliske Christenhed, at her var en usrugtbar Stilstand, en blot Hvilen paa det Overleverede, at meget mere Kirkens energiske Frugtbarhed fra denne Side baade aabner uudsommelige Statskamre og nødvendig opfordrer til en levende Fortsættelse, hvis vi ellers ei have glemt den første Kjerlighed.

Men nu det egentlig Centrale, Kirkeforfatningen selv, den sig selv recapitulerende Organisme — kunne vi vel om den

21) Forfatteren er, som bekjendt, den store Lutheriske Theolog David Chyträus. Forresten klager han selv over, at man ved Aftrykket af Agenden havde rørt unænsomt ved Et og Andet, saa det ei ganske fremstillede, hvad der kom fra hans Haand. (See: O. F. Schütz) de vita Dav. Chytræi commentarium lib. II, p. 101 sqq.). Om denne Agendes Høvelighed jvf. mit Skrift: „Die Bedeutung des Apostolischen Symbolums, S. 47 f.“

22) Endelig have vi, efter tidligere utilfredsstillende Forsøg paa at fremstille hele denne Rigdom (af J. J. Moser o. a.), faaet en nogenlunde fuldkræftig Oversigt deraf i „Richter die evangelischen Kirchenordnungen des 16 Jahrhunderts. 1. 2. Band. Weimar 1816:—47. 4.“

udfige det samme, eller har det her viist sig, at Livsaanden ei var stærk nok til at fremstille et compact Heelt, saa de enkelte Dele sammensøiede, afgrændsede, rettelig under- og overordnede sig? Ja maae vi ei nødes til at indrømme dette, naar vi see hen til, at i de følgende Aarhundreder den ene Theorie afløste den anden, og den sidste (den collegiale) syntes ligesaa lidet stiftet til at udtrykke og faststille Grundforholdet som de foregaaende (den episkopale og territoriale Kirkeforfatnings-Theorie)?²⁶⁾ Vi minde kun — uden i ringeste Maade at ville undskylde de Feil og Skrobeligheder, som unægtelig herved ere traadte frem — om Reformationens Opgave i denne Henseende, der ei var mindre, end at nødvendig Aarhundreder hørte til at modne den. Om Kirkefriheden og dens negative Betingelser vare unægtelig de sunde og sande Grundsætninger opstillede alt siden det tolvte Aarhundrede; en stor Deel af Oppositionen gif ud derpaa; men et andet var positivt at lægge Fundamentet og føre disse Grundsætninger ind i Livet. Hvad Reformationen i denne Retning har præsteret, er langt mere, end hvad den har efterladt os at gøre: den har faststillet Begrebet om et christeligt Folk som en Kirkestand, den har muliggjort et virkeligt organisk Forhold mellem Kirke og Stat; den har bragt Episkopal-Ideen tilbage til sit egentlige Udgangspunkt, i det den lagde hele Bægten, som vedborligt var, i Begrebet af Præste-Embedet.²⁷⁾ Thi i den Romerske Kirke

²⁶⁾ Man sammenligne det historiske Material og de levende Grundtanke til Bedømmelse i Afhandlingen: „Von den Grenzen der Kirchen- und Staatsgewalt“ (Zeitschrift für Lutherische Theologie 1840, III, 62—116) og i Kritiken over Stahls og Puchtas kirkeretlige Skrifter (Zeitschrift für Lutherische Theologie 1841, II, 131—157). De navnlig i den sidste udtalte Grundsætninger om den fremskridende Explication i de store Theorier om Kirkemagten, der opstillede i vor Kirke, vedkjende vi os endnu; hvert ny Led af Forskningen bekræfter denne Anskuelses Rigtighed.

²⁷⁾ Intet Herligere i denne Henseende kjender jeg end Luthers Sermon: „Daß man solle Kinder zur Schule halten“; Werke, Hallische Ausg. X, 486—533. Intet Ypperligere kan jeg anbefale yngre Theologer, som ville have et levende Begreb om Præsteembedets Betydning, og tillige om det Moment, som derved nedlagdes i den evangeliske Kirkeforfatning.

der var Præsteembedet nedtrykt ved Episkopatet, og Episkopatet ved Papatet, og Spidsen var og blev en med Guds Ord og Kirkens Belsærd stridende Anmasselse. Hverken det christelige Folk kom til sin Ret, eller Præsten kom til sin Ret, eller Biskopperne kom til deres Ret, og den, i hvem efter Theorien al Ret concentrerede sig, Biskoppen i Rom, var det ei anderledes, end at, om nogenfinde, saa her det gamle Ordsprog opfyldtes: *summum jus, summa injuria*.

Maaskee er disse Grundstregene, som her ei kunne ndfyldes, allerede for mange. De vare dog nødvendige, for at vise os, hvad den organiserende Drift i Reformationen overhovedet havde at betyde, da Intet er almindeligere end den Mening, at her er blot Armod og Nøgenhed, idel Experimenter og falske Retninger. Et Beviis, og et meget talende, paa det Modsatte leverer den Mandts Virksomhed, hvis Minde vi nu ville fornye.

IV. En Pommer var Johann Bugenhagen, opruuden af denne gamle Wendiske Slægt, der med Stolthed i sine Kroniker endnu fra det sextende og syttende Aarhundrede talde om Forsædrenes Bedrifter og Stordaad; hvorlunde de mandhaftige havde ombaaret Folkets Roes fra Europas ene Spidse fast til den anden,²⁸⁾ medens de dog nu alt siden Aarhundreder vare saa stærkt germaniserede, at det Slaviske Grundpræg, i det mindste i Skikke, Indretninger og Sprog, var for største Delen udsløttet. Wollin, en fordem mægtig Stad paa Den af samme Navn, hvor endnu i det femtende Aarhundrede Ruinerne af det gamle Veneta vare kjendelige,²⁹⁾ var Bugenhagens Fødebye,³⁰⁾ hvor

²⁸⁾ Th. Kantzows *Pomerania* (Herausg. aus der Handschrift von H. G. L. Kosgarten, Greifsw. 1816) I, 4: „In der ganzen Welt ist kein geschlecht der Völker, das sich weiter erbreitet und so viel Königreiche und Fürstenthumb unter sich gebracht und jezund noch inne hat; wo eben die Wende. Es mag auch kaum ein Volk sein, das so große thaten ausgerichtet“. D. Cramers *Pommerische Kirchen-Chronica* (Alten Stettin 1643. 4), I, Cap. 9.

²⁹⁾ Th. Kantzows *Pomerania* II, 455: „Man findet auch bisweilen noch weit umb die stat fundamente vnd erkundt, das die stat seer groß gewesen.“

³⁰⁾ Wollinerne havde endnu fremfor de andre Pommeraner Ord for en

han den 24 Juni 1485 (ei fuldt to Aar senere end Luther) saae Dagens Lys. Om Familien vide vi kun saa meget, at den var gammel Pommerst og rimeligviis Dansk tillige (thi det er, som een af de Pommerste Chronister siger,³¹⁾ den samme som Familien Bugge, hvis ridderlige Medlemmer fra Danmarks Middelalder ere velbekjendte), i enkelte Forgreninger adelig — een af dem, Degener Bugenhagen, havde Hertug Bugislav X, Pommerens mægtige og velbekjendte Fyrste dengang, paa sin Valfart til det hellige Land (1496) slaaet til Ridder³²⁾ — i andre beflædt med borgerlig Hæder,³³⁾ i al Fald raft systende, driftig, stræbende efter at udfylde sin Plads. Som Hertugen forgyldede Pommerens Aftenrøde ved hiint Tog til det hellige Land — overalt hvor han og hans Vedsagere kom frem, baade i Italiens og Tydsklands Stæder, bleve de, rundgivne, rafthaandede og besjelede endnu af Middelalderens Courtoisie, modtagne med udmærket Hæder; een ridderlig Søfægtning med Tyrkerne gav dem endnu mere Glæde, og at de havde seet og besøgt³⁴⁾ oftere alle hellige Stæder en for Folket hjer Erværdighed³⁴⁾ — saaledes tog Nationen selv et raftere Dyrsving under hans Regjering; Bekjendtskabet med Udlandet var ei uden Frugt; Hertugen selv blev

---

rigtig bredskaaren Sædsskarakter, som Kantzow paa det anførte Sted bemærker meget naivt saaledes: „Die bürger seint geartet wie andre Pomern, doch helt man sie was unhandlicher. Es ist dießer stat vnd landes sonderliche arth, das gemeiniglich was vnmenschlicher da geschicht, wann in andern ortten.“

³¹⁾ Anført af Mohnike i Artiklen: „Bugenhagen“, i „Gruber und Ersch allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, XIII, 406.“

³²⁾ Kantzow Pomerania, II, 243.

³³⁾ Bugenhagens Fader kaldes „Consul“, det vil sige: han var et Medlem af Raadet.

³⁴⁾ Udsærligt, med synlig Forkjerlighed, er hele dette Tog beskrevet af Kantzow, Pomerania, II, 223—266. Hvor meget hiint Slag med Tyrkerne kom i Folkemunde, seer man ogsaa deraf, at de i Venedig, da Hertugen paa Hjemveien kom til denne Stad; „opførte i Palladset en fortreffelig Komædie, hvor nogle vare klædte som Pomeraner, andre som Tyrker; de sloges med hverandre ligesom det var skedd paa Eøen, og kunde man ikke adskille de forklædte Pomeraner fra de virkelige Pilgrime.“ Kantzow Pomerania II, 249.

opmærksom paa Værdoms Værd og Bærd, og søgte at deelagtig³⁵⁾ gjøre sit Folk deri. Det var idel gode Tegn for vor Bugenhagen; thi fra den tidligste Ungdom af blev han holdt til Bogen, og har, efter Alt, hvad vi kunne skjønne, gjort raske Fremfærd. Uudflettelig vist var ham Erindringen om Hertug Bugislavs Ankomst til og Modtagelse i Stettin ved hans Hjemkomst fra Jerusalem i Passionsugen³⁶⁾ 1198; i St. Ottos Kirke blev et stort "Te Deum laudamus" istemt; de Fattige bleve overalt bespiste og begavede, at ogsaa de skulde have en glædelig Paaste; og paa første Paastedag blev Hertughatten og det gyldne Sværd, som Paven havde skjenket ham, og de mange Reliquier, han havde medbragt, nedlagte i Kirken til en evig Amindelse.³⁷⁾

Universtitetet Greifswald var dengang, netop ved Hertug Bugislavs Forsorg, i god Opkomst. Herhen kom Bugenhagen 1501 og tilbragte vel omtrent halvtredie Aar. Maaskee hørte han her den kristelige Philolog Hermann Busch,³⁸⁾ der allerede havde bestaaet saa mangen en Kamp mod Papismens Forstridere dengang, Jakob Hoogstraten, Arnold von Tongsern, Hieronymus Emser. Vist er det, at hiin ligesaavel som hans berømte Lærer Rudolph Agricola og Hege fra Deventer traadte Inglingen ved deres Skrifter nær. At det almindelige Cultur-Element, som herved blev hans Eiendom i og for sig selv ikke var reformatorisk, men kun negativt gif ind i Reformationen (navnlig ved Erasmus), vide vi; kun maae vi ei oversee, at flere af disse Mænd havde en afgjort kristelig Tendens. I Greifswald var det og, at Bugenhagen først sluttede et nøie

³⁵⁾ I Benedig vandt han den berømte Petrus de Ravenna som Lærer i Lovkyndigheden for Universtitetet Greifswald, Kantzow Pomerania II, 251.

³⁶⁾ Bugenhagen opholdt sig dengang i Stettin, om for at studere, ved vi ikke.

³⁷⁾ Kantzow Pomerania II, 268. "Han lod ogsaa male sin Kamp mod Tyrkerne paa en rund Piller i St. Ottos Kirke, ganske som det havde tildraget sig, hvor man kan see det endnu den Dag i Dag er."

³⁸⁾ v. Seelen (Stromata Lutherana, Lub. 1740, p. 500) antager det, støttet paa Efterretninger i Hamelmann Opp. genealog. historie. p. 279 sqq.

Benſtab med Svaver'ne, tre unge Pomeraner af opſtræbende Aand, af hvilke den ene, Peter Svave, ſenere med Bugenhagen blev eet af Reformationens fornemſte Medſkaber, og ſluttede ſig ſom han paa det inderligſte til Luthers Være og Perſon.

V. I Bagpommern, hart ved Byen Treptow (an der Rega) laae det berømte Kloſter Belbuk.³⁹⁾ Svenske Munke fra Lund havde i det tolvte Aarhundrede forſt lagt Grunden dertil; ſtiftet blev det og indviet til St. Peter af Friſlandſke Præmonſtratenſermunke 1208. Kloſterſpirene — ſom det ſaa ofte ſtedte — ſamlede Folk om ſig; Treptow, før nogle uſle Fiſkerleier, hævede ſig i nogle Aarhundreder, ved ſin Forbindelſe med Kloſteret, til en ikke ubetydelig Stad, ſom Pommerſke Hertuger tåge til Lehn af Kloſteret.⁴⁰⁾ Abbeden var Treptows Skolepatron. Dengang var det Johann Boldewan, en Mand med aabent Nie og brændende Varme for Guds Riges Komme. Han kaldte Bugenhagen 1503 ſom Skolemæſter til Treptow; 1505 finde vi ham ſom Skolens Rector.⁴¹⁾ Det var ei uden ſtor Betydning, for dennes tilkommende Liv, at her hans forſte levende Kampſkole aabnedes. I Skolens Ly modnedes forſt hans Kirke-Sands; det blev ham en inderlig Trang at ſtiſte et fortroligere Bekjendſkab baade med den hellige Skrift og med dens ſtore Kirke-Udlæggere, fornemmelig Auguſtin og Hieronymus. Han ſpurgte flittig om, hvad nu videre var at gjøre, og hvilke egentlig blandt Datidens Theologer kunde betragtes ſom diſſes levende Fortſættelſe; thi Scholaſtiken, ſom han ſelv i et mærkeligt Brev til Murrnellius i Münſter af 1512 (det ſamme Aar, han blev præſteviet) naivt bekjender, var ham baade for høi og ſvær.⁴²⁾ Han vilde bygge lavere og dybere. Det

³⁹⁾ Navnet Bendiff, aabenbart af hjaly(bel)-bog (den hvide Gud).

⁴⁰⁾ Jvf. Artiklen „Belbuk“ af Mohr i „Gruber und Erſch allgemeine Encyclopädie der Wiſſenſchaften und Künſte, VII, 409 ff.“

⁴¹⁾ Denne Angivelſe efter Melanchthon. oratio de Bugenhagii vita (under P. Vincentii Navn) i Melanchthonis Declamationes T. III, og i C. F. Læmmelii historia Bugenhagiana (Haſn. 1700. 4).

⁴²⁾ Bugenhagii Epistola ad Murrnellium i Herm. von der Hardt Autographa Lutheri & coætaneorum, T. II (Brunsv. 1691), p. 282:

var den samme Drift, der nu vaaguede hos ham, som i det mindste fra een Side bestemte Reformationens Charakter. Men som den selv i Begyndelsen kun syntes at gaae ud paa en Drødens- og Klosterreformation, saaledes ventede og Bugenhagen Kirkens Opreisning af den rette kirkelige Opdragelses Fornylse.⁴³⁾ I denne Henseende blev det største Affnit af hans tidligere Liv, at hans Abbed Boldewan gif ind paa disse Reformationstanter og efter al Rimelighed skuede endnu videre frem, i det han 1517 (som da var et fuldkomment Særsyn) indrettede i Klosteret et eget Presbyter-Collegium, en særegen Dannelsesanstalt for dem, der skulde blive egentlig Geistlige,⁴⁴⁾ og overdrog Bugenhagen at forklare disse det Gamle og Nye Testaments Bøger. Alt tidligere dog havde den inderlige Kjerlighed til Skriften og Drift til aandelig Meddelelse tilskyndet ham til, endog i Skolen at skabe sig et Auditorium. Efter hvad Bugenhagens Uttringer selv lade formode, kom han allerede 1512 til at sammensætte en Harmonie over Passionshistorien hos de fire Evangelister. Spørgsmaalet var nemlig i disse Kredse om Evangelisternes Beretning om Christi Opstandelse, hvor de tilsyneladende Uoverensstemmelser foraarsagede mangen Vanffelighed. Bugenhagen svarede de Tvivlende, at det ingenlunde kunde være saa; skulde Skriften paa noget Sted befindes at være falsk, saa maatte den mistænkes paa alle Steder, som jo allerede Augustin havde tilkraabt Nogle: „Hvi kunne I saa skarpsende øine Tvedragt i Beretningerne om Herrens Opstandelse, da jeg overalt kun med Glæde seer den fuldkomneste Uoverensstemmelse?“ Og da han nu just læste over Evangelisten Matthæus, gav han sine Tilhørere Grundridset til en saadant harmonisk Løsning, hvad han senere vidtløftigere udarbejdede i sin „Passionalbog“. ⁴⁵⁾ Saaledes, med denne prak-

”Nam Albertum, Bonaventuram in Sententias & similes, etsi doctissimi sint, nec legere possum, nec dum intelligere.”

⁴³⁾ Jo. Bugenhagii Pomerania (ed. Balthasar. Gryphisw. 1728. 4), p. 118 sqq.

⁴⁴⁾ Jo. Bugenhagii Pomerania, l. c. Kantzow Pomerania II, 337: „Derfelbige (Johann Boldewan) hielt widder gemeine gewonheit zu diser zeit seine münliche zum studio der heiligen schrift vnd der guten künste.“

⁴⁵⁾ Bugenhagens Passionalbüchlein, Vorrede („Denn ich hette die hei-

tiske Sands, i Troens Land, forklarede han under sit Ophold i Treptow og Belbuk flere Bøger af Skriften; navnlig Psalteren, som tidlig blev hans Indlingsbog, havde han paa den Maade to Gange gjennemgaaet. Forresten var hans lange Skolehold i Treptow kjendelig velsignet. Fra Westphalen, ja fra Pfland kom Disciple herhen,⁴⁶⁾ ligesom paa den anden Side Bugenhagen sendte enkelte af sine Disciple, hvor Omstændighederne søiede det, til de berømte Skoler i Münster og Deventer, hvor den christelige Philologie fortrinlig blomstrede.⁴⁷⁾ Saaledes modnedes og styrkedes han i alle Maader ved Flid i sit beskaffede Kald. Treptowerne selv paaftjonnede det, som da Bugenhagen giver dem det sjonne Lov, at det var „et veldannet, beskeden Folk, der ikke foragtede Noget uden den, der ved Foragt mod andre nedværdigede sig selv; de Stolte, Opblæste og Løgnagtige vilde de ikke gjerne have noget at bestille med.“⁴⁸⁾

VI. Da Hertug Bugislav paa sin Reise havde begyndt at faae Smag paa boglig Kunst og Videnskab, eller idetmindste at indsee dens Uundværlighed, og desuden en sørgelig Erfaring med hans ældste Søn, Hertug Casimir, der forresten var den rigest-udstyrede baade med Sjæls- og Legemsgaver blandt hans Born,⁴⁹⁾

lige Schrift lieb von Kindes jugent auf, wiewol ich unter der Antichristlichen Finsterniß nicht wüßte, wie ich der Schrift gebrauchten solte, biß das das liebe Evangelium so klar von Gottesgnaden wieder an den Tag kam. In den Historien der heiligen Schrift war ich zimlich wol gewohnet, darum verdroß mich billich, das etliche da wolten zwitteracht suchen, vnd also die Schrift verdecktig machen, da unser höchster Trost beschriben ist. Cramers Pommerische Kirchen-Chronica III, 29—31.

⁴⁶⁾ Cramers Pommerische Kirchen-Chronica, III, 28.

⁴⁷⁾ Bugenhagii Epistola ad Murmellium, l. c., p. 281.

⁴⁸⁾ Bugenhagii Pomerania, p. 33: "Videre licet illic populum perhumanum, modestum, neminem despicientem, nisi ipse se despiciat aliorum contemtor. Tumidis namque, elatis et mendacibus non sese libenter accommodant."

⁴⁹⁾ Kantzow Pomerania II, 311: "nachdeme sein sohn, herzog Casimir, welcher der allerweidtlischste von gemüte vnd leibe vnter den andern brüdern was, vnd dem er vnd die ganze landschafft am meisten geneigt were, durch zehen vnd schwelgent vnd ander vnordentlich lebend schwerlich was in die frantzosen gefallen."

havde viist ham, hvor nødvendig en christelig liberal Opdragelse var ogsaa for unge Fyrster (han selv, Faderen, manglede den, og var desværre i sine senere Aar hverken et Exempel for sine Børn eller sit Folk),⁵⁰⁾ saa besluttede han 1518 at sende sin yngste Son, Hertug Barnim, til Universitetet i Wittenberg, for der, under Hofmesteren Edvard Massow, med flere unge Adelsmænd at studere.⁵¹⁾ Det var, som bekjendt, i de Dage, da Reformationen udfoldede sine forste kraftige Vingeflag og dens aabenbare kirkelige Act henrev baade Fyrster og Folk, baade Geistlige og Rægmænd; det var i de Dage, da Luther vovede forste Gang at appellere til et „frit christeligt Concil“ (1518) og at stevne hele „det Tydske Folks Adelskab“ sammen til at gjenvinde i ublodig, men ægte Herresærd den christelige Frihed, som saalænge havde sukket under Pavedømmets Aag (1520).⁵²⁾ Ogsaa den unge Pommerste Fyrste modtog et uudsletteligt Indtryk af denne aandelige Rørelse. Allerede tidligere havde begge Fyrstehoffer, det Sachsiske og Pommerste, staaet i venlig Børørelse; Barnims Ophold i Wittenberg blev den forste Grundsteen til Reformationens Indførelse i Pommern. Forunderligt slyngede sig fra nu af Alt sammen; Retskaberne bleve tilberedte, udeu at de selv strax fornam Aandens Mening, og de allerede tilberedte droges af Herrenes Kraft, saa de ei kunde modstaae. En af de mindst iøinesaldende Forberedelser var der saaledes alle-

⁵⁰⁾ Kantzow, efter sit gudfrygtige Blik, beretter i trettende Bog, hvorlunde den gamle Hertug af Sikkerhed faldt i to grove Laster, først at han hengav sig til alskens Utugtighed og Belleonet, saa han brugte selv sine Kapellaner og Præster til Robblere, dernæst at Dretudere fra nu af vare bedst anstrevne hos ham, saa hans gamle trofaste Raadgivere, een efter den anden, faldt i Unaade. Men Gud fandt Hertugen, vedbliver Kantzow, og straffede ham aabenbarlig, for at han atter kunde komme til Omvendelse — deels ved de mange fortrædelige Stridigheder især med Markgreve Joachim af Brandenburg, deels ved hans Undersaatters Knurren, der endelig ubartede til fuldkommen Opfættighed. Kantzow Pomerania, II, 323 ff.

⁵¹⁾ Kantzows Pomerania, II, 316 f. Cramers Pommerische Kirchen-Chronica, III, 46.

⁵²⁾ Luther An den christlichen Adel deutscher Nation; Werke, Hallische Ausg. X, 296 ff.

rede 1517 (Belbuds første Reformationens-Aar og Reformationens første store Livs-Åabenbarelse) lagt Grunden til. Bugenhagen havde under sit frugtbare Skolehold slyset meget med den fædrelandske Historie; man var blevet opmærksom paa hans Syssel i denne Retning; Valentin Stojentin, Hertug Bugislavs Raad, der med Ulrich von Hutten havde studeret paa det nye oprettede Universitet i Frankfurt an der Oder,⁵³⁾ opmuntrede ham til at blive ved. Nu traf det sig, at Churfyrst Frederik den Tise havde fattet den Plan at lade udarbejde en „Sachsisch Kronike“ ved den berømte Georg Spalatin, Luthers Ven; Pommern — det saae man vel — kunde som et Medlem til den Sachsiske Historie umuligt oversees. Saaledes henvendte Churfyrsten sig til Hertug Bugislav med den Begjering, at Materialier af Pommerns Historie maatte overleveres ham. Manden til dette Arbejde var i Nærheden; Stojentin kjendte og anbefalede ham. Hertug Bugislav lod Bugenhagen komme for sig i Rugenwalde, og overdrog ham, paa offentlig Befoxtning at gjennemforske alle Landets historiske Mindesmærker, og forarbejde det Hele til et historisk Billede af det Pommerske Land. Bugenhagen svarede ganske til de Forventninger, man nærede om ham. Alt i Sommeren 1517, da han til den Ende gjennemsogte Archiverne i Stargard, Stettin, Greifswald og i Klostrene Olive, Belbud, Neufcamp, lagde han Haand paa Arbejdet; han fuldendte sit „Pomerania“ samme Aars Vinter ved den Nøilighed, som forundtes ham i Klosteret Belbud, og overrakte Striftet ved en Tilegnelse til Hertug Bugislav og Valentin Stojentin af 26 Mai 1518.⁵⁴⁾ Bugenhagen begynder Rækken af de egentlige Pommerske Chroniker, og hævder sin Plads som saadan, skjøndt han jo ingenlunde hverken i Livlighed og Kraft eller ordnet Fortælling kan sammenlignes med den senere Kantzow.

⁵³⁾ Artikel „Bugenhagen“ af Mohnike, i Ersch u. Grubers Encyclopädie I. e.

⁵⁴⁾ Kantzow Pomerania, II, 317 f. Cramers Pommerische Kirchen-Chronica, III, 28 f. Tidssfølgen er af os bestemt, som Diesynet giver, efter Dedicationen af Bugenhagens Pomerania. Hertug Barnim kom senere til Wittenberg.

Den reformatoriske Aand er i dette Bærf vel ikke videre, end at negativt mangfoldige Brøst og Mangler i Kirken daværende Tilstand erkjendes, og en positiv Fastholden ved Guds skabende og fornyende Ord overalt kundgjør sig; men Aanden er der dog. Det er Herrens Roes, at den snart, raff udfoldede sig til en kraftig Bevægelse.

VII. Alt mere og mere nærmade Reformationens Strøm sig Pommern. 1528 udkom Luthers berømte Skrift: „om Kirken Babyloniske Fængsel“, ⁵⁵⁾ en Ertz- og Kobbermuur mod Romani-sterne, hvori de Skridt for Skridt bleve afmalede som de, der „ville være Mestere i Skriften, og dog ikke forstaae, hvad de sige eller hvad de sætte“ (1 Tim. 1, 7). Bogen sendtes ogsaa til Kirke-Inspectoren i Treptow, Ditto Slietow. Da denne nu over Bordet vüiste den som den største Nyhed til sine Con- victorer, udbrød Bugenhagen, een af disse, efterat han havde bladet frem og tilbage i Bogen: „Siden vor Herre leed Pine og Død, have vel mange Kjettere forstyrret og haardt angrebet Kirken; men ingen skadeligere Kjetter er nogensinde opstaaet end den, der har skrevet denne Bog“. Men faae Dage efter, da han virkelig havde gennemlæst Bogen, kom han atter til Slietow og erklærede for sine Medbrødre: „Ja, hvad skal jeg sige? Hele Verden er blind, og ravende i dybt Mørke; denne Mand har alene seet hvad Sandheden er.“ ⁵⁶⁾ Det var Ordet om Ret- færdigheden af Troen, der havde slaaet ned og tændt i Bugen- hagens Sjel, altsaa Reformationens Ord selv. At hans selv- gjorte Retfærdighed laae fastet overende; Gud talte til ham som Mand til Mand ved Sønnen Jesum Christum, vor Retfærdighed. Han selv bekynder om denne Forandring og hele hans foregaaende og nærværende Tilstand saaledes: „I min begyndende Ungdom blev jeg unddraget det verdslige Liv og de Gjerninger, som for- dømmes i Verden; men i det jeg alene søgte min udvortes Ban- dels Forbedring, blev jeg tilsidst værre end Verden selv. Gud vüiste mig ofte Synden ved dens Frugt, de onde Gjerninger,

⁵⁵⁾ Luther von der Babylonischen Gefängniß der Kirche; Werke, Halli- sche Ausg. XIX, 4 ff.

⁵⁶⁾ Cramers Pommersche Kirchen-Chronica. III, 13 f.

hvori jeg alligevel faldt; men det var altsammen forgjeves: med Skrifte og Fyldestgjørelse troede jeg at betale Alt, og hængte langt mere ved mine egne Gjerninger end ved Guds Ord. Havde Nogen understaaet sig at ville bringe mig fra denne Veie, ja endelig jeg havde ikke optaget ham det godt. Til sidst begyndte jeg at sidde der, hvor Spotterne sidde; jeg fortrøstede mig til min egen Wiisdom. Og ihvorvel jeg virkelig meente, at lære hvad kristeligt var (hvilket jeg er mig nøie bevidst, for at Du kan see, at vor gode Menig ikke gjør Sagen klar), saa bestyrkede jeg dog alle menneskelige Sætninger. Men hverken i disse eller i de foregaaende Bildfarelser har den himmelske Faders Haand forladt mig, men ført mig som et uforstandigt Barn, indtil Han gjorde mig ganske til sin egen. Thi fra Begyndelsen af mit Væreembede gav Han mig det Sind, at jeg beslittede mig paa at udruste mine Tilhørere med Skriftens Ord mod de grove Vaster, som Gjerrighed, Ager, udvortes Afguderier og deslige, paa det de, iforte saadan Rustning, kunde afholde sig fra Synd og bevare deres Skaber rene Sjæle. Men hvad var dog dette andet, end at lære Pharisaïsk Strømt, saasom jeg dog slet ikke forstod Troens Natur eller Art, ved hvilken alene vi kan fuldbringe saadanne Gjerninger! I Blindhed har jeg nu været, indtil Gud fra det Høie forbarmede sig over de menneskelige Bildfarelser og tilbagesørte den Apostoliske Tid og det hellige Evangeliums Prædiken efter Christi Aand. Derved er jeg, som fordem var Gud en Forargelse, nu blevet en Forargelse for Mennesker, dog alene for dem, for hvilke Christi Evangelium er en større Forargelse end jeg. Nu for denne min Tilstands Forandring siger jeg Tak, Ære og Priis Gud Faderen og vor Herre Jesu Christo i Evighed, flittig bedende, at Han vil forleehne mig sin Aand, paa det jeg maa have Villie og Vyst til Herrens Lov og tale Nat og Dag derom, paa det jeg, befæstet i Aanden, taaler ei mere den Antichristne Værdoms Forargelse, men taaler derimod ved Kjærligheden alle svagere Brøders Anstød, eftersom jeg jo og selv er omfangen med megen og stor Svaghed." ⁵⁷⁾

⁵⁷⁾ Bugenhagii in Psalterium Davidicum Auctarium. (Basil. 1538. 4), p. 4. 5.

Bugenhagen dæmpede ei, men udbredte meget mere den Ild, den Klarhed, der saaledes var faldet i hans Sjæl. Han tog denne Bog med de skarpe Gnister over Syndernes Bei for sig, og samlede som i fordums Dage sine Venner og Colleger om sig, for at gjenneindispntere den. Han viiste dem Forskjellen mellem Loven og Evangeliet, samt at Mennesket ingenslunde kan blive salig ved sine Gjerninger; han beviiste endvidere, hvad han nu først kunde skjonne, at Luther havde forklaret hele denne de syndefulde og forløste Sjeles Hemmelighed langt klarere og bedre end enten Thomas Aquinas eller Origenes, og at Augustin stod afgjort paa Luthers Side. Hans befindige Iver oplyste og opflammede de øvrige, saa flere bleve vundne for den evangeliske Lære: først Otto Slütow og hans Colleger, Johann Vorich og Johann Kyrich, Diaconen i Klosteret Belbus Christian Ketelhut, Abbeden Johann Boldeman, Bugenhagens Medlærer ved Skolen, Andreas Knoph (Knöpfen) og desuden mange Munke og Studenter⁵⁸⁾. Dog her ved kunde han ei blive staaende. Han maatte — saa stod det for ham — derhen, hvor denne Ild først var antændt af Guds Ord, for at erkjende en Menigheds Skikkelse, som samlede sig derom. Hans Ven Peter Svave var allerede for ham draget til Wittenberg; han fulgte nu, tilskyndet af denne,⁵⁹⁾ og ankom i Wittenberg den 4 April 1521. Ældre Forskere i dette ofte dunkle Partie af Reformationshistorien have meent, det var en Flugt og Adspjittelse af Pommerns Evangelister, nærmest foranlediget ved en Folkeopstand mod Antoniusbrodrene i Treptow og et begyndende Billedstormerie i Hellig Aands Kirken der⁶⁰⁾ (desværre var det ei det eneste Exempel, hvor baade Pommernerne og andre vilde gribe Aandens Frihed med plumpe Rødhænder, hvor Reformationen maatte forsvare sig selv mod dens

⁵⁸⁾ Cramers Pommerische Kirchen=Chronica, III, 49.

⁵⁹⁾ Peter Svave, der allerede 1520 var kommen til Wittenberg, indbød ham ved flere Breve til at komme. See: J. Möllers Cimbria literata III, 90; P. Svaves Liv og Levnet efter et gammelt Haandskrift af Sandvig (Kbhv. 1777. 4), S. 55.

⁶⁰⁾ Cramers Pommerische Kirchen=Chronica, III, 54. Efter ham Jäncken Lebensgeschichte Joh. Bugenhagens (Rost. 1757), S. 12, o. ff.

angivelige Benner). Men Tidsregningen viser, at hverken dette Oplob (der indtraf i 1522), eller Skiftet paa Bispestolen i Cammin (den gamle hæderlige Biskop Martin Carith var død i Nov. 1521⁶¹) og havde til Eftersølger Bugislavs Indling, hans ældre Søn, Hertug Georgs Opdrager, den unægtelig stærkt for den Romerske Kirke ivrende Erasmus Manteuffel staaer i nogen Slags Forbindelse med Bugenhagens Fortgang. Det var ene Driften hos ham som hos de ligesindede Pommeraner til at gaae dybere og ved selvstændigt Studium at befæste sig i den erkjendte Sandhed.

Bugenhagen traf saaledes i Wittenberg sin Ungdomsven Peter Svave; snart skulde han see sig gamle Hertug der. Dermed havde det følgende Bestaaen.

VIII. Alle Tydslands Fyrster og Stænder vare af Keiser Carl V, strax efter hans Ankomst til Tydsland, stevnede til Rigsdagen i Worms 1521. Dobbelt Fortrædelighed skabtes her Bugislav, deels i det hans Klage over Markgreven af Brandenburg næsten ikke blev hørt, saa han drog bort i Brede, og deels i det han nødtes netop ved Markgrevens fiendske Sindelag til at tage en betydelig Omvei, over Hessen, Braunschweig og Mecklenburg, for at komme hjem igjen. Her var imidlertid de reformatoriske Elementer alt mere og mere styrkede, saa det næsten ingen Følge havde, at ved Hertugens Hjemkomst den Wormser Rigsact mod Luther og hans Tilhængere publiceredes, efterat de Pommerse Stænder havde antaget den⁶²). I det mindste prædikede i Stettin den evangeliske Lærer Paul von Rhode, hvilken Stettinerne udtrykkelig havde anmodet Luther om at sende dem, uanfægtet og med stor Kraft Ordet; Hertugen forbød Prædikenen, men kun med et Ord, hvad han vel troede at kunne forsvare for sin Samvittighed, da i hans Raad Valentin

⁶¹) Rangow Pommerania, II, 338: „Von welches hern Martinus totte sich fast alle geistlichen des landes betrübeten, den er was ein feiner alter herlicher vnd gelarter man, vnd feiner art nach sehr andechtig vnd sorgfeltig in der religion.“ Rangow beretter, at M. Carith døde 1522; ovenstaaende Angivelse er efter Rangow Origines Pomeraniæ, p. 119.

⁶²) Rangow Pommerania, II, 333—335.

Stojentin, Jakob Bobeser (der havde været med i Hertug Barnims Følge) og andre vare aabenbare Benner af Evangeliet⁶³). Dgfaa Klosteret Belbuf stod ved den rene Lære; Bugenhagens Bortgang erstattedes snart. Peter Svave, der havde ledsaget Luther paa Reisen fra Worms⁶⁴), var, da denne bortførtes til Wartburg, draget hjem; næppe havde Abbeden Boldewan spurgt det, førend han fik ham til Rector i sit Collegium i Bugenhagens Sted⁶⁵). Saaledes laae Evangeliet til Feldts i Pommern, som overalt i de Dage; det kom som Regn, snart her, snart hisset, og Jorden inddraf graadig Draaberne. Efterat det først havde faaet Guds Tænde i Stettin, kom det ei længe efter ved Christian Ketelhut og Johann Kurike (begge Bugenhagens Tilhørere) til Stralsund, dernæst til Treptow, Colberg og andre Steder. Alle Biskop Manteuffels Bestræbelser for at standse „det nye Kjetterie“ (som man dog nødvendig skulde have kaldt Reformationen, aldenstund den havde Guds Ord og Kirkens Troe til sine Skoldmærker) vare forgjeves. Hertug Bugislavs befindige Nølen blev bestandig stærkere; han stod mellem begge sine Sønner: Hertug Georg, der, efter den Retning, han havde faaet ved Hoffet i Dresden, var en stormende Tjener for den Romerske Kirkes Højhed⁶⁶), og Hertug Barnim, der ved hver Leilighed talte Reformationens Sag, og i al Fald stemte for, at Ordet skulde have frit Gjænge. Virkelig hældede Faderen meest til denne Side og fik en begyndende Smag for Evangeliet. Man vilde ved alle Midler hindre ham fra at høre Paul von Rhoda i Stettin prædike; men han hørte ham (som Barnim havde ønsket) og yttrede derpaa: „Jeg veed ikke hvad alle mine Prælater vil, naar de udsjælde denne Mand for en Kjetter; er det det nye Evangelium, som han

⁶³) Kanþow Pomerania, II, 336—337: „Aber Herzog Bugslaff ließ es geschehen vnd streugete sich nicht sonderß dazgen. Er hatte auch nichts mehr davon, sondern das er schlechts nhr mit wordten verpot.“

⁶⁴) Foruden ham fulgte kun Nicol. Amsdorff og Hieron. Schurff Luther. See: Peter Svaves Liv af Sandvig, S. 2. 56.

⁶⁵) Kanþow Pomerania, II, 337.

⁶⁶) Cramers Pommerische Kirchen-Chronica III, 60.

lærer, saa intseer jeg ikke, hvorledes jeg skulde kunne fordømme ham; jeg maa høre ham nok eengang⁶⁷⁾.

Saaledes gav Gud Evangeliet umærkelig og dog sikker Fremgang i Pommern. Med Hertug Bugislavs verdslige Sager gif det ikke nær saa godt; men det var den gamle Herre godt, at han blev noget ydmyget. Hans Differentser med Markgreven af Brandenburg skulde jevnes ved andre Fyrsters Mellembandling paa Rigsdagen i Nürnberg 1522; de bleve det ligesaa lidt der, som ved den nye Rigsdag det følgende Aar 1523 sammesteds. Bugislav ffjemmede og græmmede sig; men Sagen blev den samme. Da han drog hjem fra den sidste Rigsdag, ledsaget af Hertug Georg, Hertugen af Mecklenburg og Biskop Manteuffel, kom han gjennem Wittenberg; det var i Ugen efter Paaske. Hvordan det nu kom, nok, han lod, trods sine Omgivelser (hvoraf i det mindste de to holdt stærkt paa den modsatte Side), Luther fordre for sig. De talte længere sammen; endelig sagde Hertugen alvorlig: „Herr Doctor, I maa engang høre mig skrifte.“ Luther, der vel næppe i det Foregaaende af Samtalen havde kjendt noget Spor til en saadan Sindsstemning, svarede halvt i Skjertis: „Al, hvad skulde vel en saa stor Synder kunne skrifte for en stakkels Munk! Jeg vil ikke kunne afslovere Eders Fyrstelige Raade nok.“ Men Hertug Bugislav tog denne Kortvillighed ilde op, og vilde ikke høre Luther prædike. Alligevel gif han den følgende Søndag (Det var Cantate) med sine ledsagere i Kirken. Luther prædikede strenge Ord om Concilierne og Bisperne, hvorledes de havde opfyldt deres Kald til Trøst og Hjælp for den arme Christenhed; saa Manteuffel blev saare

⁶⁷⁾ Cramers Pommerische Kirchen-Chronica III, 57. Denne Paul von Rhode var ved sin store Kraft og Befindighed Evangeliets fornemste Støtte i Pommern i de stormfulde Dage siden 1524, hvor alt truede med et Bondeoprør ligesom i Thüringen. Rangow Pomerania II, 355: „So were ein wüster auffrühr daraus im lande zu Pommern geworden, wen sich magister Paulus von Rhode sampt andern fromen predigern nicht dawider geseßet, vnd mit großer gewalt vnd manheit die cancel erhalten hetten, vnd durch gottes gnade vnd ihre geschicklichkeit das volck mit der heiligen schrift vnd natürlichen argumenten so viel unterweiset hetten, das sie die lengen den irtumb verstanden, vnd widder zum rechten weg khamen.“

vred, men Bugislav hugede det alligevel godt, og han drillede Biskopperne dermed ⁶⁸⁾).

Dog dette kunde jo ikke hindre, at Bugislav dog i nogen Maade gav Biskoppen Gehør, og blev, som sagt, vakkende indtil han mod Slutningen af samme Aar (30te September) aldeles uventet forlod det Timelige. Noget syntes han dog maatte gjeres mod de nye Bevægelses, der bestandig kom nærmere ind paa ham og virkelig, som i Stralsund (hvor en hoist forargelig ny Billedstorm, trods de bedre Borgere og de evangeliske Prædikanter, tilveiebragtes ⁶⁹⁾), havde en Deel Betænkeligt i Følge med sig. Uroffelige vare Munkene i Belbus under Boldewan og Peter Svave; dog var det ikke saa meget det, der fortrød Bugislav, men han trættes, da Geistligheden daglig laae ham i Ørene, at, gjorde han ikke noget, vilde hele Landet inden kort Tid blive befængt med det Lutheriske Kjetterie. Saa lod han da for det første Abbeden Boldewan faste i Fængsel; Peter Svave, som imidlertid var kommet til sin Fødebyes Stolpe og der holdt Forelæsninger over Romerbrevet, der besøgtes stærkt af Christne af alle Stænder ⁷⁰⁾, havde samme Skjebne. Klosteret Belbus blev inddraget under de Fyrstelige Eiendomme, og en Amtmand sat til at forvalte det; Munkene saa mange som bleve deri, fik Naadsens Brod ⁷¹⁾. Men Bu-

⁶⁸⁾ Fortalt efter Kanſow Pomerania II, 338—341. Den anden Berſion (angaende Hertugens Sammenkomst med Luther) hos Cramer (Pommerische Kirchen-Chronica III, 55) har jeg naturligviis ikke kunnet følge; baade er den senere og uden nogen Grund for Uſvigelsen, ſaa her ſtaaer i al Fald den ældſte Referent bedſt til at troe.

⁶⁹⁾ „Det gif her ſom overalt i Stæderne,“ ſiger Kanſow, „den ene Stad efterabede den anden, ſynderlig i Alt, hvad der hedd nyt; hvad den ene havde gjort, ſkulde den anden gjøre efter, uden at betænke, om det var ilde eller vel gjort.“ Kanſow Pomerania II, 344.

⁷⁰⁾ Cramers Pommerische Kirchen-Chronica III, 49.

⁷¹⁾ Jeg har her atter fulgt Kanſows Fremſtilling (Pomerania II, 341 f.). Cramers (Pommerische Kirchen-Chronica III, 60), ſom ſætter Kloſteret Belbus Inddragelse efter Hertug Bugislavs Død, da hans Sønner Georg og Baruim vare komne til Regjeringen, har Intet at ſætte ſin Mening paa, uden Hertug Georgs bekjendte Hudeſt for Papiſmen. Den syntes dog hans Broder i alle Regjeringsforanſtaltninger at holde temmelig Modvægt, og det er derfor

gislav vilde, foruden sin Fordeel, netop kun en saadan Demonstration; han meente det ei videre alvorligt. Kort efter blev Abbeden Boldewan løsladt; fattig og blottet for Alt drog han til Wittenberg, begyndte der, skændt en Mand til Mars, at studere paa ny, biede paa Herrens Time og holdt ud ved den Trøst, Han gav, indtil han omsider kaldtes til Præst i Belzig i Nærheden af Wittenberg, hvor han døde i al Gudsfrugtighed. Peter Svave kom ligeledes paa fri Fod, løsladt af Bugislavs Raad Valentin Stojentin (der for Pommern i Reformationstiden var i alle Maader det samme, som Georg Spalatin for Sachsen); og ikke nok dermed, saa befordredes han strax derefter til Lector ved Universitetet i Greifswald, hvor han med Johann Aepin, Hermann Bonn (siden den første Superintendent i Lübeck og Forfatter til en Lübsk Krønike) skaffede stor Frugt⁷²⁾. Siden blev han med stor Hæder indkaldt af Danmarks Konge Frederik I, og blev af dennes Søn, Christian III, den danske Reformationens Fostersøder, brugt i flere vigtige Gesandtsskaber til Frankrig, England og Tydskland⁷³⁾.

IX. Imidlertid sad Bugenhagen i Wittenberg som i en Rede under Herrens Binger. Her fandt han, ved Forsynets forunderlige Styrelse, sin bestiftede Birkelreds. Ligesom han var kommet derhen, synes han, endnu før Luthers Afreise til Worms, at have havt en meget frugtbar Samtale med denne over flere Punkter af Læren⁷⁴⁾. Forresten studerede han ganske stille, for sig⁷⁵⁾; ogsaa hvad han i en videre Reds foretog sig, var ikke egnet til at henvende Fleres Opmærksomhed paa ham. Han forklarede nemlig for nogle unge Pomeranere, der havde fulgt ham, i sin egen Bolig Psalmerne; saa inderlig havde denne udtømmes-

---

mere end sandsynligt, at det var den gamle, endnu i hans sidste Dage kraftige, Hertug, der fuldførte dette Slag.

⁷²⁾ Kanþow Pomerania II, 341—342.

⁷³⁾ See: Peter Svaves Liv og Levnet af Sandvig. Under Frederik I. blev P. Svave Professor ved Universitetet og Archidiaconus i Roeskilde, under Christian III, Kongens Kammersecretair.

⁷⁴⁾ Melanehtonis oratio de vita Bugenagii, l. c. p. 27.

⁷⁵⁾ Kanþow Pomerania II, 318: „hat der sich stille vnd unerthant lange zeit gehalten, daß man ine nicht anders den seinen wandel nach einen gutten, fromen, flechten man geachtet.“

lige Trostefilde vederqvæget ham, at han nu i en lignende Stilling, vel ogsaa for en Deel udvortes forladt⁷⁶⁾, begyndte tredie Gang paa denne Forklaring. Men netop fra dette Punkt af vilde Herren bestemme hans videre Førelse. Næppe var han nemlig kommen til den sextende Psalm, saa var Mængden af de tiltrædende Tilhørere voxet saaledes, at hans egen Baaning ei længere kunde rumme dem; og da han nu, opmuntret af Melancthon, læste offentlig, var det saa langt fra, at Deeltagelsen mindstedes, at man meget mere fra nu af ansaae sig berettiget til at betragte ham som Universitetets Mand. Melancthon selv besøgte disse Forelæsninger; thi, som Bugenhagen med den ham egne Ydmyghed karakteristisk siger, han vilde, efter sin Iver for Universitetets Opkomst, holde ham og hans Tilhørere til deres Pligt⁷⁷⁾. Men Luther, der stedse glædede sig saa hjerteligt over Andres Vært og Forfremmelse, selv om han skulde aftage, naar kun Christi Rige tiltog (et af de smukkeste, hidtil mindre bemærkede, Træk af hans Charakter), opmuntrede Bugenhagen til at udgive disse Forelæsninger. Og da han havde seet Arbeidet, saa jublede han derover, som et Tegn paa, at Vinteren var forgangen og Baaren kommet frem i Landet⁷⁸⁾; ja han gav denne Forklaring det hæderlige Vidnesbyrd, at af alle Eldre og Nyere havde ikke een opfattet Bogens Aand saaledes, med Tilfidesættelse af alle egne Meninger, som Pomeranus⁷⁹⁾. Derpaa vedbliver Luther med Hensyn paa sit eget Psalme-Arbejde: „Ogsaa jeg begyndte engang at anvende

⁷⁶⁾ Han fik nemlig ved Spalatin's Intercession (der af Luther var gjort opmærksom paa ham) en liden Understøttelse fra det Sachsiske Hof. S. Altes aus allen Theilen der Geschichte, III, 308.

⁷⁷⁾ Bugenhagii in Psalterium Auctarium; Epistola ad Fridericum, ducem Saxonix, a, 4.

⁷⁸⁾ „Gelobt sey Gott, der Vater unsers Herrn Jesu Christi, der uns in diesem Jahrhunderte wiederum segnet mit allem geistlichen Segen in himmlischen Dingen, und uns mit der Fülle des Korns und Mosts seiner Erwählten sättiget, der durch die Sendung seines Worts das Eis, den Reif und den Nebel schmilzt, vor deren Kälte Niemand bis dahin aushalten konnte. Aus dieser Zahl ist auch Pomeranus pp.“
See Bugenhagii in Psalterium Auctarium, a, 2.

⁷⁹⁾ Bugenhagii in Psalterium Auctarium, l. c.

Flid paa denne hellige Bog; men Papisternes Tyrannie tvang mig til at ophænge min Harpe paa Pilene i dette Vabel. Dog Christus hevnede herligt mit Nederlag; thi istedet for mig enkelte Mand, hvis ringe Draaber af Aandens Kar Satan misundte, er han nu tvungen til at taale hele Vandfald og Tordenstyl. Derfor skal du, min fromme Læser, ei læ gere vente paa mit Psalterium; men glæd dig med mig, lov og tak Christum vor Frelser, som istedet for den ene fattige og ringe Luther har vaft os Haab om, at vi skulle faae klart at see og hore, ja ligesom med Hænderne gribe David og Jesaias, Paulus og Johannes, ja ham selv; og der gjorde dette Haab til Virkelighed, ei blot ved eens Tunge og Pen, men med store Skarer af Evangelister" ⁸⁰).

X. Hvor dybt Bugenhagen allerede var trængt ind i Luthers, i Reformationens sande Aand, det viiste hans Færd og Holdning, da Carlstadt begyndte sit Billedstormeri i Wittenberg (1522). Han erklærede sig med Melancthon lydeligt derimod, endnu førend Luther, vendt tilbage fra sit Patmos, holdt de bekjendte herlige Prædikener mod dette Kaserie ⁸¹). Saa almindelig var Anerkjendelsen af Bugenhagens rettskafne evangeliske Sindelag, at da Sognepræsten i Wittenberg, Simon Heinsius (en Broder til den berømte Kantöler Georg Brück) netop i dette Aar forlod det Timelige, Menigheden og Universitetet eenstemmig, paa Luthers Ord, kaldte ham til deres Sjelesørger — et Kald, hvori han aabenbart maatte see Naadens Styrelse, endog han i Begyndelsen med et Skin af Ret undskyldte sig for sit brede Nedersachsiske Sprogs Skyld. Hvad han som

⁸⁰) Bugenhagii in Psalterium Auctarium, l. e. Bugenhagens Arbeide rettsfærdiggjør i mange Maader Luthers Døm; exegetisk brugbart er det endnu. Paa mange Steder har Bugenhagen, som han selv uforbeholdent tilstaaer, givet Luthers Udlægning, som han enten havde hørt af hans Mund, eller ligesom fralistet ham. I al Fald var dette, som han udtrykker sig, et sacrum lurtum, og vi kunne glæde os ved, saaledes at have mangt et exegetisk Sædekorn af Luther selv reddet.

⁸¹) Udførligt ere disse fremstillede i deres uforgjængelige evangeliske Betydning i Skriftet: "Reformation, Lutherthum und Union. (Epz. 1839), S. 98—102."

den Wittenbergſke Menigheds Paſtor har virket (han foreſtod den indtil ſin Død i fulde 36 Aar) lader ſig neppe i Korthed ſige, da jo viſſelig ethvert Ord, udftrømmet af Naadens Væld, enhver Bøn i Chriſti Navn fra et Hjerte, ſom tvinges af Hans Kjærlighed, har uſkættelig Værdie. Det være nok at bemærke, at han forvaltede ſit Embede med ligesaa ſtor Iver ſom Viſdom og Udholdenhed; at han prædikede hver Dag, hoitydſt, Evangeliet⁸²⁾; at han førſt (hvad der unægtelig maa erkjendes ſom en Fortjenefte) indførte Luthers Tydſke Meſſe i Hovedkirken i Wittenberg; at han biſtod denne ſin „fjere Fader og Herre“ — ſom han pleiede at kalde Luther⁸³⁾ — med al Trofaſthed, Kjærlighed og aandelig Erfaring, navnlig og i de gjentagne ſvære aandelige og legemlige Anfægtelſer, ſom tilſkiftedes (ſornemmelig 1527)⁸⁴⁾ dette Herrens udvalgte Retsſkab; at han aldrig forlod Menigheden, mindſt i de ſværeſte Tider, det være da, at et høiere Kald, han havde erkjendt og deſaarsag i Udydighed maatte følge, beſtiffede ham noget andet Sted hen i Herrens Wiinbjerg (i hvilket Fald det jo ſlet ikke kommer an paa Stedet, hvor ſnevre og smne end de Baand kunne være, ſom knytte os til det). Et ſnuft Beviis paa det ſiſtnævnte gav han, da han i Peſt-Tiden i Wittenberg 1527 (Univerſitetet blev i den Tid forlagt til Jena) blev alene tilbage med Luther og to Diafoner. Han traf ind i Luthers Huus, ſom, opfyldt med Syge, lignede et Hoſpital⁸⁵⁾, beſøgte herfra med al Troſtab de Syge og Døende, trøſtede dem af Guds Ord, ligesom han og opſatte et eget Trøſteſkrift med Henſyn herpaa⁸⁶⁾, og, ved Siden af alt dette, forkla-

⁸²⁾ Bugenhagens Sendbrief an Heß; Luthers Werke (Halliſchê Ausg.) XX, 647.

⁸³⁾ Die 29 Pſalmen, ausgelegt durch Bugenhagen; Luthers Werke, XXI, 250—251*.

⁸⁴⁾ Der foreligger en dobbelt Beretning om denne mærkværdige Anfægtelſe, den ene af Bugenhagen, den anden af Juſtus Jonas, Luthers Werke, XXI, S. 158*—175*.

⁸⁵⁾ Luthers Briefe, de Wettes Ausg., III, S. 213. 216—218. („Si ſuſpicionem ſpectes, in peſte media verſor domi meæ; ſi rem vero conſideras, vita eſt et ſalus, licet tentata.“)

⁸⁶⁾ „Unterricht derer, ſo in Krankheiten und Todesnöthen liegen. Wittenb. 1527. 4.“

rede de faae Studenter, som vare blevne tilbage, Guds Krafts og Bisdoms fulde Rustning i Forelæsninger over de fire første Capitler af det første Corintherbrev. Thi det var hans som Luthers Grundsætning: „For Guds Ord skal man lade Liv og Alt“⁸⁷⁾.

Ei mindre blev Bugenhagen i denne alvorlige Tid draget ind i Kirkens Kamp mod den paa saa mange Steder til Ramp udcæffende Branglære. Hans Gang var her, som i Almindelighed, en fast og rolig paa Kirkens velgrundede evangeliske Bei. I „Sendebrevet til Joh. Hef“ (1525) forklarede han med korte, syndige Ord, hvorfor Zwinglis falske Tydning af Indstiftelsesordene ved den hellige Nadvere tyktes ham ligesaa stridende imod Kirkens Lære som imod Troen paa Guds Ord i den hellige Skrift; og da han stod fast paa denne evige Grundvold, saa kunde hvad der videre af hovmodig Indbildnings Flyvesand søgte at forvirre Stridspunktet, ikke rokke ham et Haarsbred⁸⁸⁾. Han udfærdigede den første Oversættelse af det „Schwabiske Syngramma“⁸⁹⁾, hvis kjernefaste, aandrige Gjendrivelse af Schweizernes Bildfarelse med Rette behagede ham. I Dvirigt overlod han Luther, som meest voren denne Kamp, dens Udførelse til Seier. Efterat denne 1527 havde udgivet sin uovertreffelige Bog: „Alt Christi Ord: Det er mit Legeme, endnu staae fast“, lod Bugenhagen i det følgende Aar endnu sin „offentlige Bekjendelse om Christi Legems og Blods Sacramente“ træde for Lys; og det var hans sidste Ord i Sagen; thi, sagde han til Schweizerne: „De som fornægte Christi Ord, skulle herefter intet Videre have at vente af mig; men de skulle

⁸⁷⁾ Der 29 Psalm, ausgelegt von Bugenhagen; Luthers Werke, XXI, S. 201*.

⁸⁸⁾ Begge Skrifter, Bugenhagens Sendebrev til Hef, og Zwinglis Modskrift, ere aftrykte i den Halliske Udgave af Luthers Værker, XX, S. 641—666.

⁸⁹⁾ Et tappert og aandrigt Forsvarsskrift for den Lutherske eller kirkelige Lære om Nadveren, opsat af Johann Brenz i de i Schwäbisch-Hall forsamlede Schwabiske Præsters Navn 1525, trykt blandt andet i den Halliske Udgave af Luthers Værker, XX, 666—721. Den anden Tydste Oversættelse er af Joh. Agricola.

frygte Christum, mod hvem i Hans Ord de fægte og stride.“ I denne Tid falde ogsaa de fleste af hans exegetiske Arbejder, der deels ndgaves af ham selv, deels af Andre efter hans Forelæsninger⁹⁰⁾, og fremfor Alt den fortreffelige lille Bog, fuld af Aand og Kraft: „Vom dem Christen-Gloven vnde rechten guden Wercken, an de Ehrentryche Stadt Hamborch“ (1526)⁹¹⁾ — i hvilken man ikke med Urette har seet et ægte Speil af vore Troessfædres ligesaa klare som magtfulde Foredrag.

Her kan maaskee og være Stedet til at omtale hans Andeel i den Saffiske (Nedertydske) Bibeloversættelse og hans Medarbejde ved Revisionen af Luthers. Allerede ved Udgaven af det Saffiske Nye Testamente fra 1525 (Wittenberg hos Hans Rufft) hjalp han betydeligt med; man brugte hans Raad paa alle Steder, hvor det var vanskeligt at faae de rette Nedertydske Ord og Ordfoininger. Den store Saffiske Bibel, der tryktes 1533 paa fire Lybske Borgeres Befostning, ledsagede han med Summarier og Marginalier, Alt med Luthers Vidende og Raad, og kunde til sin store Glæde, da Bærket var fuldendt, med Sandhed vidne, „at ingen bedre Bibeloversættelse nogensinde var traadt for Lyset, selv ei i det Græske og Latinske Tungemaal“⁹²⁾. Endelig ved

⁹⁰⁾ Foruden den allerede nævnte Commentar over Psalmerne forklarede han af det Gamle Testamente 5 Mose Bog, Kongernes Bøger (1524), Krønikerne (1525), Job (1526), Jeremias (1546), Jonas (1550), af det Nye Testamente de fleste Paulinske Breve (1524—27). Dertil kom de under Pesttiden holdte Foredrag over 1 Cor. 1—4 (1530), hans „Passional“, det første harmoniske Arbejde i vor Kirke over Lidelseshistorien (hele Evangelie-Harmonien, som han paatænkte, hindrede Døden ham fra at fuldføre; hans efterladte Haandskrift benyttede Paul Crell til sit Monotessaron historix Evangelicæ, 1566); endelig et Skrift over Christi Ypperstepræstedømme efter Hebræerbrevet (1531) og en Udlægning af Johannes (1546). Vor Landsmand, den lærde Søren Lintrup, paatænkte en samlet Udgave af Bugenhagens Bærker; senere opmuntrede G. H. Gøtze dertil; men det kom ei til Udførelse.

⁹¹⁾ Det sidste Aftryk af dette Skrift er besørget af J. E. Lange (Budiösin 1731). Et derved foranlediget heftigt Angreb af de Romerske-Katholske besvarede Bugenhagen i en egen Apologie (Wittenb. 1528. 4.)

⁹²⁾ Af Fortalen til Summarierne. Den første Folioudgave af denne Saffiske Bibel (Lübeck 1523) hører til de største Sjældenheder.

Revisionen af den Lutherske høitydske Bibeloversættelse, vor Kirkes uskatterligeklenodie (thi i Sandhed „var det eet af de største Underværker“, som Mathesius siger, „som vor Gud ved Dr. M. Luther beteede Verden, at han gav Japhets Efterkommere som den høieste Krone og Scepter paa Jorden, saa ei mindre forlehnede dem med det endnu Større, denne herlige tydske Bibel“) ⁹³⁾, tog Luther (1540) tilligemed andre lærde Benner ogsaa Bugenhagen med paa Raad; de kom (som atter Mathesius beretter) for det meste hver Uge nogle Timer sammen for Aftenbordet i Doctorens Kloster; og „havde Luther herved stædtse den gamle Latinske, som og sin nye Tydske Bibel for sig med den Hebræiske Text, Melanchthon derimod den Græske Text, og D. Pommer en Latinsk Translation, hvori han var saare vel bevandret. Det var som et Sanhedrin eller Consistorium af de bedste Mænd som dengang vare forhaandne. Forveien havde enhver rustet sig til den Text, som man nu just vilde raadflaae over, og ved Siden af de Græske og Latinske ogsaa gjennemseet de Jødiske Udlæggere“ ⁹⁴⁾. Bugenhagen ansaae dette Arbeide for saa vigtigt for Kirken, at han bestattede at holde en aarlig Mindefest (Festum translationis Bibliorum) derover, ved hvilken (paa S. Matthæus Dag 21de Sept.) „han med sine Huusfolk og Benner takkede Gud for denne dyrebare og salige Skat, som Folket nu havde i den Tydske Bibel“ ⁹⁵⁾.

XI. Med Aaret 1528 begynde Bugenhagens egentlige Kirkeordnings-Arbeide, over hvis Følge vi her give en Oversigt, uden at ville eller kunne udtømme det Enkelte af hans mangfoldig velsignede Virksomhed paa de enkelte Steder. Saaledes som engang i Oldtiden syv Stæder strede med hinanden om Æren at have fostret Faderen til alle Rhapsoder, saaledes satte de enkelte Stæder, hvor Bugenhagen kom hen, en Ære i at falde ham deres og tilegne sig hans Arbeide; og unægtelig gav Gud ogsaa Raade til, at hans Værk paa de fleste Steder kunde

⁹³⁾ Jo. Mathesius Predigteu von der Historie Mart. Luthers (Opp. 1621. 4), fol. 152, b.

⁹⁴⁾ Jo. Mathesius Predigten von der Historie M. Luthers, fol. 153 b, 154 a.

⁹⁵⁾ Jo. Mathesius Predigten von der Historie M. Luthers, fol. 152, b.

ansees som et Heelt. Her fremstiller Manden sig for os ret i sit Middelpunkt: den kraftige, sunde praktiske Virksomhed, der paa alle Maader understøttedes ved hans fordringsfrie Væsen, ved hans Gave til at kunne nedstige til de tilsyneladende mindste Forhold og fylde dem med evangelisk Liv, ved den hjertelige og trofaste Tone, han overalt kom imøde med. Først kom Raldet til ham til Braunschweig i Foraaret 1528. Der var sorarbeidet meget ved Præsten Hr. Winkel og hans Colleger; men den ordnende Aand fattedes. Førend Bugenhagen lagde Haand paa Bærket, lod han sig først af disse indvie til dette særegne Embede; og nu prædikede han fra Himmelfartsdag af tre Gange hver Uge med utrættelig Iver, og med et saadant Tilløb, at den store Franciscanerkirke næppe kunde rumme Mennekesmassen, medens han paa samme Tid i sit Herberge gjorde Udkastet til den Braunschweigiske Kirkeordning, som endnu samme Aar tryktes i Wittenberg (paa Neder-tydsk). Han aflod ei heller, førend hele Menigheden havde antaget den nye evangeliske Ordning (den 6te Sept. oplæstes den høitideligt fra alle Prædikestole), og desuden Grundvolden til mange andre heldbringende Indretninger var lagt (navnlig til tre Dreng- og fire Pigeskoler)⁹⁶).

Næppe havde Bugenhagen tilbragt nogle Uger igjen i Wittenberg, førend han maatte begive sig til Hamburg (i 1526 havde han været nødt til at aflaae Balget der til St. Nicolai Menighed⁹⁷); nu fordrede man hans Nærværelse for hele Kirkevæsenets Skyld). Ankommen her den 9de October 1528 forkyndte han med stor Flid Evangeliet både Søn- og Hverdage; og det lykkedes ham, trods enkelte Hindringer, at vække en stor Kjærlighed for dette, saa at ei blot mange af Folket, men ogsaa Ordens-Brødre og Søstre gave Reformationen Bisfald. Skolen til St. Johannes, snart et Glands punkt i Nordens Skolevæsen, oprettedes; Kirke-Ordningen, en Tillempning efter den

⁹⁶) Jvf. Rehtmeyers Braunschweigische Kirchenhistorie (5 Thle. Brschw. 1707—1720).

⁹⁷) Nic. Staphorsts Hamburgische Kirchengeschichte, Th. II, Bd. I (Hamb. 1729), S. 91 ff.

Braunschweigke, udkastedes og antoges af Menigheden (esterat den var publiceret) allerede i Foraart 1529; Katechismuoprædiker — en saare heldbringende Anstalt — indrettedes, og med disse gif Katechismu-Overhørelserne baade med Unge og Gamle Haand i Haand. Det var paa denne Missionsreise at Bugenhagen blev indbudet af den daværende Statholder i Slesvig, siden Danmarks Konge Christian III, og bivaanede Religionscolloquium i Flensburg (8de April 1529) med Gjentoberen Melchior Hoffmann og dennes Venner Johann von Campen og Jakob Hegge. Selv deeltog han ei videre i Handlingerne end at han aabnede Colloquium med en Indgangstale og til Slutning resumerede alle de Grunde, hvorved de egentlige Disputanter fra den evangeliske Side, Hermann Last fra Husum og Nik. Boye fra Wexlingbühren, feierligt havde gjendrevet Hoffmanns Zwingliske Bildfarelse i Læren om Nadveren⁹⁸). Fra den Tid af daterer sig Bugenhagens Beskjendtskab med Christian III, der, en christelig klog Fyrste i alle Stykker, strax i hiin havde erkjendt sin Mand og senere aabnede en Brevverling med ham⁹⁹).

En tredje Hansestad, der ventede ham, var Lübeck. Her var den første Kamp allerede 1524 udbrudt; under de mangfoldigt forviklede Interesser af den borgerlige og religiøse Frihed, som det pleier at gaae i Rigstæderne, havde Raadet indtil for kort siden antaget en antireformatorisk Stilling; og selv nu, esterat Bægtkaalen hældede til Reformationens Side, var der megen udvortes Gjering med i Spillet. Det saae Bugenhagen vel, da han i Slutningen af October 1530 kom derhen (ogsaa denne Gang gav man ham meget ugerne Forlov til at reise, skjøndt Luther allerede i flere Aar havde stjenket den Lübeckske Kirkesag Opmærksomhed og Deeltagelse¹⁰⁰); men netop en saadan fast Mand trængte denne Stad til. Med de nu tilbagefaldte (tidligere fordrevne) Præster Andr. Wilhelmi og Joh. Wallhof

⁹⁸) Fr. Münters Danske Reformationshistorie, II, S. 519—542.

⁹⁹) Jo. Bugenhagens Briefe an den König Christian III, (1536—1556) i: Andr. Schumacher gelehrter Männer Briefe an die Könige von Dänemark I, (Kopenh. 1758).

¹⁰⁰) E. H. Starcks Lübecksche Kirchenhistorie (Hamb. 1724), S. 7 ff.

begyndte han Reformationsarbejdet, der ogsaa her synligt velsignedes af Gud. De kirkelige Forhold ordnedes; foruden Hovedskolen i Franciscanerklostret (ved St. Catharine-Kirke), en lærd Skole, bleve flere Tydske Drengeskoler og tre Pigestkoler oprettede; en Egteskabs-Akt nedfattes og fik sin bestemte Indretning. Den Lübeck'ske Kirkeordning af Bugenhagens Haand¹⁰¹), danner tiligemed den Hamburg'ske og Braunschweig'ske en Apostolisk Kæde; af alle tre tilsammen foranstaltede Forfatteren selv et Lære-Udtag. De Meisommeligheder, han her i saa rig Maade maatte gennemgaae, affrækkede ham ikke; han kom uden Bægning anden Gang i Sommeren 1531 til Lübeck, blev nu et heelt Aar der, og tog sig fornemmelig af Katechismus-Underviisningen, prædikede, trøstede, formanede med al Taalmodighed og Lære, i fuldkommen Aandsenighed med fast 20 evangeliske Præster, som nu allerede Lübeck kunde rose sig af¹⁰²). End eengang reiste han derhen 1536, klagende over, at Christus forkyndtes af Had og Tvedragt¹⁰³); thi den gamle urolige Land havde atter faaet nogen Næring.

I Bugenhagens Fædreneland, Pommern, hvor hans Vidnesbyrd endnu ei var forglempt og hvor hans Skrifter havde frembragt et levende Røre i bestandig videre Kredse, havde imidlertid Alt vundet en anden Skikkelse. Hvad Bugislav X ikke havde villet, eller ikke havde vovet, det erkjendte nu Hertugerne Barnim og Philipp (den sidste var den imidlertid afdøde Hertug Georgs Søn og folgelig Bugislavs Sønneson) for deres Opgave at sætte i Værk. Virkelig vare der saa mange evangeliske Elementer, ja Menigheder forhaandne, at Landdagen i Treptow an der Rega (1534) med Føie kunde udtale, at hele Pommern havde antaget Evangeliet. Forunderligt nok, at netop i denne Bye, hvor første Gang Reformationens Morgenrøde brød frem i Belbus's Klosterhaller, nu den klare Dag skulde forkyndes. Hvor kunde Bugenhagen her have hvilet, han, som havde et dobbelt Krav paa Alt, hvad der i Nedersachsen

¹⁰¹) Trykt i Lübeck af Joh. Ballhorn 1531.

¹⁰²) Starckes Lübeck'sche Kirchenhistorie, S. 13 ff.

¹⁰³) Seckendorff Commentarius de Luthernismo, lib. III, p. 142.

talede og lovede Gud med Evangeliets Tunge? Han kom som kaldet, med Churfyrstens Forlov. Planen at give hele det Pommerſke Kirkevæfen et Middelpunkt ved Oprettelsen af et General- Superintendentur og at overdrage dette til Bifkoppen af Cammin, Erasmus Manteuffel, der væsentlig havde nærmet sig de Evangelifte, men i øvrigt stod endnu paa en temmelig verdslig Grund, lyffedes ikke. Dog bleve de kirkelige Forhold i de fleste Stæder, med Undtagelse af Stralsund og nogle andre, ordnede ved den 1535 foranstaltede almindelige Kirkevisitation, ved hvilken Hertugerne selv ei sjældent i egen Person vare overværende¹⁰⁴). Intet Under da, at man, da Bispestolen i Cammin 1544 blev ledig, søgte med al Overtalelse at faae Bugenhagen derhen. Men Intet geraader denne mere til Ære end den Naade, hvorpaa han undflog sig derfor. Et halvt Aar svævede han, som han selv skriver, i denne Nød og maatte forestille „en naadig Herre, hvem Land og Folk og Regimente var overgivet; men al Naade, som saaledes var tiltænkt ham, lagde han hemmelig ned hos sig selv, og tragtede kun efter, igjen at blive befriet derfor.“ Ved den anden Vegation til ham saae han sig stærk nok til at motivere sit Afslag, skjøndt Frygt for muligen at foraarsage Uroligheder i Landet, hvis han ei antog Tilbudet (dette nemlig foreholdt man ham tilsidst), bevægede ham til det Forslag, at han kun under visse Vilkaar og idetmindste for en Tid skulde antage Bispedømmet. „Nu, Gud være lovet“, ffrev han, da Sagen endelig klaredes, „at Gud har bønhørt mig og holdt mig opret i denne Anfægtelse; thi foruden, hvad der ligger for Dagen, at jeg jo formedelst Kirkegudsfernes Adspjittelse og Sønderlemmelse ei kunde sørge for Kirker og Skoler, som det bør sig en ret Bifkop — foruden det vilde jeg dog for alt i Verden ikke, at Evangeliets Fiender skulde sige, vi havde sat Bisperne ned fra deres Stol og os derpaa, og havde saaledes, i det vi straffede Bifkoppernes Regimente, kun søgt deres Gudsfer, men ei Guds Ære. Ja Gud være lovet, at min Sjæl er igjen kommet til Fred og Glæde“¹⁰⁵).

¹⁰⁴) Cramers Pommerſche Kirchen-Chronik, III, 100—106.

¹⁰⁵) De ovenanførte høifinteressante Ytringer alle i Breve fra Bugenhagen

XII. Større endnu end Bugenhagens evangeliske Arbejde i de Nedersachsiske Stæder og Lande var den Opgave, han løste i Danmark. Om Kongens Agtelse og Venstabs for Bugenhagen have vi ovenfor talet; nu da Reformationen allerede havde vundet Rod i Folkets Hjerter (som det da er ganske vist, at Nordens Folk vare heelt anderledes prædisponerede til at gaae ind i den, end Sydens), da allerede den 30 October 1536 paa Rigsdagen i Kjøbenhavn den evangeliske Lære var erklæret for Landets Religion, troede Kongen intet bedre at kunne gjøre, end at benytte den erfarne Bugenhagens Raad til videre at ordne alle Forhold — Noget, hvortil han saa meget mere tilskyndtes, som det for hans Blik stod, som om „Landet for Tiden ei var forsynet med deslige lærde og duelige Folk.“¹⁰⁶) Christian III vilde Intet gjøre halvt; ogsaa Melanchthon havde han gjerne havt med herind, baade som en Støtte og Zijr. Han bad Churfyrsten af Sachsen om begge; næppe opnaaede han dog at faae den ene; thi Sagerne i Tydskland, jo mere de udviklede sig, krævede Manges Gaver og Kræfter. Bugenhagen kom altsaa dog, da Kongen havde fornyet sin kristelige Begjering, tre Dage efter Mariae Besøgelse, 5 Jul. 1537, til Kjøbenhavn. Det første udmærkede Beviis paa Kongens ubegrændsede Tillid modtog han, da det overdroges ham 12 Aug. 1537 at forrette de bispoppelige Functioner ved Kongens og Dronning Sophias Kroning og Salvelse. Han talede ved den Veilighed, som han pleiede, en Deel bredt Nedersachsisst, som han troede ogsaa de Danske, ved Hoffets og Nationens daværende Vilkaar, kunde have godt af,

til Christian III. See: Briefe gelehrter Männer an die Könige von Dänemark, I, 43. 49. 56.

¹⁰⁶) See: Christian III Skrivelse til Churfyrst Johann Friedrich af Sachsen (hvori han beder denne første Gang om at overlade ham Bugenhagen for en Tid) i: Jo. Joach. Müllers eröffnetes Staats-Cabinet, IV (Jena. 1716), S. 328. I samme Skrivelse bad Kongen fremdeles om at tillige Ph. Melanchthon maatte sendes til Danmark. Churfyrsten havde herimod Betænkeligheder formedelst det forestaaende Concil i Mantua (Müllers Staatscabinet IV, 330), og Melanchthon selv, fordi Stjernerne spaaede ham ilde (Epistolæ Melanchthonis ad Joach. Camerarium, p. 722).

men lige saa meget, der vidnede om en sand christelig Frimodighed, som ei bestjæmmedes for Konger og Fyrster, og om et Hjerte, betvunget af Christi Kjærlighed. Han talte først om sin Raldelse til dette Embede, og satte den i intet Andet, end „at nu Alteret i Dag var befalet og indrømmet ham som en forordnet Christi Tjener til denne Gjærning“; om sin Person vilde han ikke tale eet Ord; thi det var hverken nødvendigt eller skikede sig godt. Paa Tydsk vilde han tale og ikke paa Latin; thi hvad kunde det hjælpe paa en saadan Høitidsdag, hvor det verdslige Sværd og Regimente skulde æres ved Guds Ord; og det skulde alle kunne forstaae. Nu skulde det jo vel med Rette have steet i det Danske Tungemaal; men de høibaarne Fyrster og Herrer, af hvilke mange vare komne fra fremmede Lande, og ei mindre Rigsraaderne havde stemt for og begiert det første. Man skulde fremfor alt vide og holde fast ved, at saadan Kronings-Skik havde sin faste Grund i Guds Ord; thi Folket skulde derved erkjende og bekjende den store Apostoliske Lære, at al Dyrighed er indsat af Gud. Derhos skulde man give den sande christelige Taksigelse Rum, saa man kunde skjønne, det var en virkelig fyrstelig Glæde og kongelig Pragt i disse Dage, og at man siden kunde sige: „Gud skee Lov, det er dog Alt gaaet ærligt og glædeligt til“. Derfor, efter som alle Creaturer, som Apostlen lærer, helliges ved Guds Ord og Bøn, skulde disse to Stykker ogsaa være Hovedsagen i vor kongelige Ceremonie.“ Nu oplæstes Rom. 13, 1 Petr. 2, og henvisstes af det Gamle Testamente til Dan. 2, 21: „Gud er den, der indfætter og affætter Konger; Han giver de Vise deres Wiisdom, og de Forstandige deres Forstand.“ Derpaa, efterat Herrens Bøn var bedet og Antiphonen „Kom, Hellig Aand“ sjunget, reiste een af Rigsraaderne sig og bad Christi Tjener at ville confirmere den valgte Konge. Efter steet Formaning og Forjættelse af Guds Ord, afslagde derpaa Kong Christian III Kronings-Eden i disse Ord: „Jeg bekjender glad af Hjertet, at jeg efter vor Herres Jesu Christi Evangelium, hvilket er vor Salighed, af hvilket jeg har al Magt og Ære, for ei at være utafnemmelig mod den himmelske Fader, min kjære Lehnsherre, lover for dette mit Land og for alle, og tilsiger alle, at jeg vil faaledes holde over denne Christi Lære og Alt, hvad

der hører dertil (nemlig troe Præster, gode Skoler og deres sommelige og ærlige Underholdning), at Gud af Naade maa lade sit Frelsens Ord og Evangelium bestandigt blive hos os, og ei i sin Unaade tage det fra os. Derhos tilliger jeg, at jeg vil holde over Metten saavel for den Ringeste som for den Største, trachte efter Fred, efter godt Regimente, efter det almindelige Bedste; at jeg vil holde Rigsraaderne samt andre mine trofaste Mænd i deres vedbørlige Ære, saa vidt Gud til det Alt give mig Naade, efter min Formue, Viden og Forstand, efter mine trofaste Mænds Raad. Gud give Naade, at jeg Intet maa forsømme. Men skulde jeg som et Menneffe forsømme Noget, det holde mig den barmhjertige Gud til Gode for Jesu Christi, sin kjære Søn, vor Herres Skyld! Men med Vidende eller modtvillig skal jeg, om Gud vil, ikke handle eller lade handle mod denne min Tilsigelse, saa sandt hjælpe mig vor kjære Herre Jesus Kristus og Hans Evangelium." Efterat det samme var foretaget med, og Eden aflagt af Dronningen, vendte Ordinator sig til at salve begge, og talede heelt mærkelige og mindesværdige Ord om Betydningen af denne Ceremonie: at „Salvessen af Armen det skulde tilkjendegive, at Regimentet skulde være et naadigt Regimente, hvis Billed den rette, linde Glædesolie var; og, naar Skuldrene salvedes, saa (skjondt der jo visse felig kun var een, der bar den menige Christenhed paa sine Skuldre, den samme gode Hyrde, som bar det ene forvildede Faar hjem) skulde man ihukomme, at Kongen og Dronningen og al Dyrighed maae bære Folket, hver efter sin Naade, særlig i Nøds- og svære Tider; thi hvor man kan bedre ved Naade, der skal man ei drage Sværdet; heller ikke er det godt, strax at lade det fare af Skeden, naar vore Fiender trodse og tale ilde om os, end sige naar de ville fjævels om Titler og deslige. Gud selv, alle Kongers Konge fører jo et saadant Naaderegimente; selv naar Han maa straffe, gaaer Han langsomt dertil, som en Fader ei af Pyst tugter sine Børn, men heller glæder sig med dem." Og efterat nu et „Kyrie Eleison," „Gloria in excelsis" var sjungen, Epistlen læst, en Collecte bedet, overrastes Kongen Sværdet med den gjentagne Erindring, at al Fyrstens Magt var af Gud; derfor som Gideon, der han drog ud i Kampen, sagde:

„Her er Herrens Sværd og Gideon,“ saa skulde Kongen af Danmark ogsaa sige og gjøre; saa vilde han ogsaa kunne sjonge med David: „Om Naade og Ret vil jeg sjonge og sige Herren Lov,“ saa vilde han og kunne bede og bekjende med David: „Bed Dig ville vi omstøde vore Fjender, i Dit Navn ville vi nedtræde dem, som sætte sig imod os; thi jeg forlader mig ei paa min Bue, og mit Sværd kan intet hjælpe mig, uden Du, Herre, hjælper os mod vore Fjender, og gjør dem til Skamme, som sætte sig mod os.“ Da man derpaa skred til Kronens Paasættelse og til Sceptrets Dverrættelse, vistes ogsaa her Bugenhagen, hvorlunde det Mandelige, Christi Riges Glands og Ret, giver al Bertsligt og Borgerligt sin Grundbetydning; thi „som Christi Scepter er et Retfærdigheds Scepter, saaledes skal Kongen ei tyrannisk ville domme efter Godtykke og Modtvillie, men efter Ret og Lov, thi hvad han dømmer, skal komme paa ham selv; Gud, ja Gud alene skal han have for Die, hos hvem der ingen Persons Ansæelse er. Saaledes og med Ueblet og Korset paa Ueblet; med hiint haver Kongen sit Rige stedse i Haand og for Die, med dette vides ham, at den Korsfæstede er den, som regierer over ham og alle Verdens Riger.“ Ligesaa uovertreffeligt smukt, med ædel christelig Frimodighed, foreholdtes Dronningen, der Kronen paa-sattes og Sceptret rættedes hende, at „som de ædle fromme Dronninger i fordums Dage for Christi Kjerligheds Skyld havde oprettet Klostre og fromme Stiftelser, saa skulde hun lade det være sig magtpaaliggende, at det kjere Evangelium prædikedes, Skoler oprettedes, de Fattige forsergedes; det skulde Kristus paa den yderste Dag agte for en Gudstjeneste, Ham selv gjort. At trøste de Bedrøvede, at hjælpe de Glendige og Fortrykte, det skulde være Dronningens herligste Krone, saaledes som i gamle Dage den hellige Elisabeth af Thüringen agtede det. Og Scepteret gaves hende, ei at hun skulde føre Regimentet med, end mindre bære Retten, som det jo ofte skedte, at Suk og Taarer, Gunst og Benskab med Nogle søgte at faae Bugt med den strenge Ret; men at Barmhjertighedens Lys og Glands, hvor Sagen krævede og tillod det, skulde ogsaa have sin Ret.“ Derefter talde Dr-dinator om Kronen og Kroningen med Righsherrerne og Rigs-raaderne, med hele Landet. „Folket, sagde han til dem, det er

Kongens og Dronningens Smykke og Krone, ligesom i Evangeliet Menigheden er Biskoppernes og Prælaternes Krone; naar Kronen passer smukt til Hovedet, saa staar det vel til, saa er der Fred og Enighed i Landet, og alle hjælpe til den almindelige Næring, som Kronen slutter sig tæt sammen og holder sig fast i alle sine Dele; det er idel Guld som Kronens Guld, der hvor Lydighed, Orden og sand Tugt raade. Saa er og det de rette Edelstene i Kongens og Kigens Krone, de hvitbetroede Kongens Mænd, der funkler som Perler i Guld, naar de selv først og fremmest gjøre Ret, Andre til et Exempel, og dernæst skaffe Ret, Og hvad der jo ei bør glemmes (skjøndt jeg nær havde glemt det) — ingen Guldsmed tænker derpaa, og Verden agter det ikke — oventil er Kronen aaben, der hvor den vender mod Himlen; derfor stuer ud derop, haver Gud for Nie, hører og lærer Hans Ord; søger fremfor Alt Hans Rige og Hans Retfærdighed; saa skal alt Dyrigt tillægges Eder!“ — Efter flere Collecter, Antiphonier, Halleluja, Credo (som blev affjunget), „en Sang efter Tidens Veilighed,“ Trinitatis-Præfationen og Sanctus fulgte Bellsignelsen. Og endnu troede Bugenhagen, at han burde sammensfatte det Hele end een gang for den udvalgte Konge og Dronning i en „Underviisning om Kroningen.“ Han mindede dem om til Slutning, „at de skulde takke Guds evige Barmhjertighed for den naaderige Fred, som nu var indtraadt, og bede i Christi Navn, at de maatte blive ved det kjære Evangelium i en fast Troe; at de, beklædte med Magten af Gud, som visse var ja (trods alle Anabaptisters og andre vildfarende Manders Mistydninger), skulde holde den høit i Ære efter Guds Ord, skulde navnlig i disse Dage glæde sig med en kristelig Glæde, beskerme de Fattige, være milde mod Hospitaller — at det ei monne hedde, at den fattige Lazarus ligger fuld af Saar for den rige Mand's Dør — opholde, saa meget det staar til dem, Evangeliets Prædikanter og Skolens Tjenere, hvilket Alt med Evangeliets Dvælske skal erkjendes paa hiii Dag af Herren selv som rette Dffere, og bære hundredfoldig Frugt. Thi sandelig det er en stor Naade af Gud, naar Fyrster og Herrer frygte den Høieste og lade sig

overtale til saadanne gode Gjerninger; thi deres Fyrstendomme og Regiment skal Gud selv bestjerme.“¹⁰⁷⁾

Saaledes omtrent talde og handlede Bugenhagen ved Kongens og Dronningens af Danmarks Kroning og Salvelse — hvoraf man vist vil skjønne (og netop derfor meddelte vi det, ei som et Skue- og Pragtstykke), hvorledes den evangelist-lutheriske Kirke i det firtende Aarhundrede traadte op for Konger og Fyrster. Den samme Aand besjelede og oplivede Bugenhagens øvrige Foretagender i Danmark. De syv danske Biskoppers Ordination i Frue-Kirke 2 Sept. 1537 var hans anden Vresdag; maaskee er han Forfatter til det ved den Veilighed brugte nye Ritual. Den danske Kirke-Ordning publiceredes, først Latinsk, 13 Dec. 1537, ei uden Forevidende og Medhjelp af Bugenhagen (dog bestod hans Arbeide derved sandsynligviis kun i nogle faae Tillæg og en Superrevision, han foretog tilligemed nogle af Kongen bestiftede Mænd), men i det Væsentlige og Hele et Arbeid af de Danske Theologer,¹⁰⁸⁾ allerede 1536 billiget med stort Lov af M. Luther, til hvem man havde sendt den. Han var tilstede paa Rigsdagen i Odense 14 Juni 1539 „hvor Peder Palladius' Danske Oversættelse, af Kirkeordningen blev beseglet af Kongens og Rigens Raad og et Tillæg af ham (Ordinatio ceremoniarum pro Canonicis et Monasteriis) ligeledes confirmeret. Om han har arbeidet med paa de 26 Riber Artikler (1 Maii 1542), hvorved de liturgiske Bestemmelser for den Danske evangeliske Kirke affluttedes, er tvivlsomt — tilstede var han dog ogsaa paa dette Møde — bestemt er derimod hans, formodentlig betydelige, Andeel i den Nedertydske Oversættelse af Kirkeordningen, som stadfæstedes paa Mødet i Rendsburg 9 Martii 1542.¹⁰⁹⁾ Høist heldbringende var ogsaa navnlig hans Arbeide for det meget forfaldne Universitet i Kjøbenhavn; ham fornemmelig har man at

¹⁰⁷⁾ Alt dette med Flid udbraget af Bugenhagens Kroningstale selv, som lykkeligviis findes opbevaret i „Ge. Lauterbach's Regentenbuch“ (1557, fol.) fol. XIX, b—XXX, b.

¹⁰⁸⁾ Efter de flittige Undersøgelser i B. Münteri Symbolæ ad illustrandam Bugenhagii in Dania commorationem (Havn. 1836), p. 54—56.

¹⁰⁹⁾ B. Münteri Symbolæ ad illustrandam Bugenhagii in Dania commorationem, p. 62 sqq.. 99—104.

taffe for sammes nye Fundats: saaledes som han og i Vinteren 1537—38 holdt theologiske Forelæsninger, og nogle Maaneder i samme Aar førte Rectoratet ved Universitetet. En Befolding derfor undflog han at modtage, for at de øvrige Professorer kunde faae deres fastsatte Gehalt.¹¹⁰⁾ I det Hele var han i Løbet af fem Aar tre Gange i Danmark, og stildtes ugjerne derfra (tilsidst begjerede Kongen, at han for stedse maatte blive; men dette afflog Churfyrsten).¹¹¹⁾ Hæderligt var ved Skilsmisfen saavel det Vidnesbyrd, han gav de Danske, som det, baade Kongen og Rigens Raad gave ham. Thi Bugenhagen forsikrer i sin Relation til Churfyrsten (om sit Ophold i Danmark), at han intetsteds havde fundet en bedre Jordbund for Ordets Sæd; „Evangeliet“, skriver han, „prædikes reent og kraftigt; Gud give sin Belsignelse dertil, som har begyndt det. Jeg har ikke været nogetsteds, hvor man hørte saa gjerne og saa meget prædike som i Danmark, ogsaa om søgne Dage, om Vinteren, før Dagen gryer, Søndagen hele Dagen igjennem; saa bede de og flittig. Høiskolen har gode Professorer, som ere vel, ja rigeligt besoldede. Det, Eders Raade, er min Glæde og Lyst, som jeg har hentet og vundet der.“¹¹²⁾ Saa vidnede og Kong Christian III. i en officiel Tasse-Skrivelse til Churfyrsten af 12 Juni 1539, „at D. Pommeranus i al den Tid, han havde været i Danmark, havde i alle Stykker, baade hvad Kirkeordenens Oprettelse, og Universitetets Grundfæstelse, og overhovedet Fremmelsen af al christelig Bedring angik, baade ved at forkynde det guddommelige Ord, og i Skolerne og i alt Andet, hvad der hørte til Guds Ære, ei havde sparet nogen Flid, Arbeid eller Møie, men stedse forholdt sig saaledes, at Kongen ei blot for sin Per-

¹¹⁰⁾ B. Münteri Symbolæ ad illustrandam Bugenhagii in Dania commorationem, p. 68—80.

¹¹¹⁾ Brevet fra Churfyrsten til Kongen desangaaende (1539, Fredag efter Paaske); i Müllers eröffnetes Staatscabinet IV, 352 ff. Aaret i Forveien havde Christian III, da han i Person tilligemed Churfyrsten bivaanede Forhundsdagen i Braunschweig, begjæret og erholdt Bugenhagens endnu eet Aar. Müller l. c., S. 341.

¹¹²⁾ Relation D. Pommerani an den Churfürsten (1539); Müllers eröffnetes Staatscabinet IV, 365—368.

son blev ham allernaadigst Tak skyldig, men havde det stærke Haab til vor Frelser, den fjere Gud, at ved Hans guddommelige Dpholdelse og Styrkelse skulde Rige, Land og Folk til evig Tid blive ved en saadan ret christelig Reformation til deres Sjeles Trøst og Salighed." Rigesaa vidne fast i samme Udtryk Rigens Raad i en smuk Skrivelse til Churfyrsten (9 Jun. 1539), be- kjendende baade deres Taknæmmelighed og Haab om, at ved Herrens Raade det, som saa fast var plantet, navnlig og ved Universtitet, skulde faae en evig Grund, „hvis man ellers, under A- tings saa store Ubestandighed, kan falde Noget bestandigt og fast.“¹¹³⁾

Da Bugenhagen tredie Gang vendte tilbage fra Danmark (1542), foretog han i Forbindelse med Anton Corvinus og Martin Gørlig en stor Kirkevisitation af det Braunschweigste, hvor Reformationen nu, efterat Hertug Henrik var fordrevet af det Schmalkaldiske Forbunds Medlemmer, fik mere Rum til at udbrede sig. Til at befæste det Hele tjente ei lidet den ud- videde Braunschweig-Wolfenbüttelste Kirkeordning (af 1543). I de samme Aar fuldendtes Reformationen ligeledes ved hans Hjælp i Staden Hildesheim; ogsaa for dette Fyrstedømme opsatte han en Kirke-Ordnung, som hans Medarbejder Anton Corvinus udgav 1544.¹¹⁴⁾

XIII. At denne Plantning og Befæstelse af Reformationen var Bugenhagens Hovedarbejde i Herrens Biinbjerg, det erkjen- des let af de foregaaende korte Omrids. Men ogsaa forresten tog han med Raad og Daad Deel i fast Alt, hvad der i den Tid arbejdedes til den evangeliske Kirkes Udvikling og Befæstelse. Ved den store Kirkevisitation af den Meißnische Kreds 1528 var han med een af de Delegerede; de 17 Torgauiske Artikler, Grund- laget for den Augsburgske Confession, udkastede han med Luther og Melancthon i Marts 1530; ved den Wittenberger Concordie 1536 afgav han sin broderlige Stemme; de Schmalkaldiske Ar-

¹¹³⁾ Begge Taffeskrivelser i Müllers eröffnetes Staatscabinet IV, 358-364.

¹¹⁴⁾ Rehtmeyers Braunschweigische Kirchenhistorie III, 5. Chytræi Saxonia, lib. XV., 456. Cramers Pommerische Kirkenchronik III, c. 52.

tifler understrev han 1537 i sit og Brenk's Navn; han var tilstede paa Conventet i Schmalkalden 1540; Udarbejdelsen endelig af den høist vigtige Formula reformationis af 1545 overdroges af Churfyrsten ham tilligemed Luther, Creutziger, Maior og Melancthon. Han gif saaledes ligesom heelt op i Virksomhed for Guds Rige; Gressbeviisningerne søgte mere ham, end han havde søgt dem. Ved hans Forfremmelse til Doctorgraden i Theologien (1533) vilde Churfyrsten med et stort fyrsteligt Følge selv være tilstede, ligesom han betalte alle Omkostningerne ved denne Act.¹¹⁵⁾ Alle øvrige Gress- og Raadesbeviisninger unddrog han sig (Generalsuperintendenturet, som 1536 skulde oprettes i Churfyrstendømmet Sachsen, og foruden Bispedømmet Cammin — som vi ovenfor horte — to andre Bispedømmer, et i Slesvig 1541 og sandsynligviis et i Ribe); thi han vilde engang ikke forlade sin Nede i Wittenberg, hvor han saa længe havde boet og bygget under Guds Binger; han meente, at han jo ogsaa her havde et høist vigtigt Episcopat, sær da den frie Universitets-Forfatning hugede ham overmaade.¹¹⁶⁾ For ganske at værdige Manden eller meget mere Guds Arbeid paa hans Hjerte, erindre vi, at han, som Konger og Fyrster agtede saa høit, at de kappedes om at have og beholde ham, bestandigt førte Luthers lille Katechismus hos sig, selv i Kirken, ligesom Vægfolk og Børn,¹¹⁷⁾ og saaledes befjeudte, at han vilde være og blive i Troens Genfoldighed med alle Guds Børn.

Med Luthers Død 1546 gif Bugenhagens bedste Ben paa Jorden bort. De havde været som David og Jonathan med hinanden, boiet sig sammen under Guds Ord, sammen istemt Frydefange over dets herlige Opvækkelse, havde deelt Arbeid og

¹¹⁵⁾ Læmmelii historia Bugenhuglana, p. 34 sq.

¹¹⁶⁾ Melancthonis Oratio de vita Bugenhagii, l. c., p. 29: „Nunquam voluit hunc tenuem nidum relinquere. Sæpe dicentem audivimus, se non amare tyrrannides, sed æqvabilem ἀριστοκρατιαν, præsertim in qua possit fieri collatio cum bonis et doctis viris.“

¹¹⁷⁾ Bugenhagen Instructio von den drey ersten Gebitten im Vater Unser; Dänische Bibliothek, IV, 45: „Ich pflege Luthers kleinen Katechismus mit mir zu tragen in die Kirche, wie die Layen und unsere Kinder.“

Møie indtil den Grad, at hele den Tid, medens Bugenhagen var i Lübeck og Danmark, overtog Luther den største Deel af hans præstelige Forretninger, og kaldte sig spøgende hans Substitut og Hjælpepræst. Faae have udgydt oprigtigere og bittere Taarer ved Luthers Grav end Bugenhagen, som han da i den Rigtale, han holdt over ham 22 Febr. 1546 (over Texten 1 Theff. 4, 13. 14), oftere maatte bryde af for Graad. ¹¹⁸⁾ Efter Luthers Død brod tunge Tider ind over Landet og Kirken, som alle Gudsfrøgtige havde ahnet det, endnu førend denne Menighedens Engel bortfaldtes. Det ulykkelige Slag ved Mühlberg (24 April 1547), hvor Churfyrste Johann Frederik blev tagen til Fange, havde Wittenbergs Beleiring til Følge. Melancthon flygtede til Zerbst, og opholdt sig snart her, snart i Dessau, Magdeburg eller Braunschweig; med ham forlode flere Lærere deres Kald og Post af Frygt for de Keiserliges Hævn. Allerede talte man om, at, naar Keiseren indtog Byen, vilde Pomeranus uden Tvivl maatte bøde med Livet, og det fordi han ei blot havde oprørt Wittenberg mod Keiseren med sin Prædiken, men ogsaa ladet udgaae et Sendebrev til flere Nabo-Menigheder og indflettet i Vitaniet den Passus mod „Pavens Mord og Vold.“ „Nei, Satan,“ udraabte Bugenhagen, „paa den Maade faaer du mig ikke bort;“ han blev i Wittenberg med Kreuziger og nogle andre. Det var da hans største Trøst — som han selv skriver i Beretningen om Wittenbergs Beleiring — at han kunde prædike for Folket i Kirken og bede med det og annamme Herrens Legeme og Blod; naar han kom hjem fra Kirken, bad han ofte til langt ud paa Natten. ¹¹⁹⁾ Carl V drog ind i Wittenberg; Ingen frummede eet Haar paa Bugenhagens Hoved; han prædikede hele Vindseugen igjennem, og det netop om Differentspunkterne mellem den evangeliske og Romerske Kirke; mange af det Keiserlige Hof vare blandt hans Tilhørere. Men dybt fræn-

¹¹⁸⁾ Aftrykt blandt andet i C. G. Hofmanni Memoria sæcularis fune-
ris et sepulehri Dr. M. Lutheri. Vitenb. 1746. 4.

¹¹⁹⁾ Bugenhagen Wie es uns zu Wittenberg in der Stadt gegangen
ist wahrhaftige Historie. 1547. (Ogsaa aftrykt i Hortlebers Ur-
sachen des Deutschen Kriegs Tom. I, lib. 3, c. 73.)

fede det den ellers aandelig haardsføre og fast bestjærmede Bugenhagen, at hans Fiender, da Churfyrstendømmet af Carl V var overdraget paa Hertug Morig, begyndte at ynte om, de Wittenbergske Theologer, navnlig Bugenhagen, havde havt deres Fingre med i Spillet, ja vel endog skammelig forraadt deres gamle Herre, for at indsmigre sig hos den nye. Bugenhagen afviste denne skjændige Bestyktning, i det han indstillede Sagen til Herren, de Fortrystes Ben, og berettede Sammenhængen (i et Brev til Kong Christian III) i følgende Ord: „Man siger, vi have taget Penge for at forraade Sandheden. Svar: Verden hører os ikke, men vil med Magt paabyrde os, at vi skal være Judas den Forræder. Med Rette maa det undre mig, at ærlige Folk lade sig bruge til noget saadant, der er imod den naturlige Ret. Djeveln har steds været en Morder og Vogner, som Christus siger Joh. 8. Med sit Mord har han ei kunnet ombringe os; thi vor Michael, Christus med sine Engle, har taget os i sin Baretægt; det maae vi bekiende. Men nu vil Djeveln ombringe os ved Vogn, og angriber os paa det høieste, paa det vi skulle blive mistænkte for hele Christenheden, og paa vore gamle Dage med graat Hoved blive til Forargelse. Deraf udfrie os vor kjære Herre Jesus Christus, som han tilforn haver hjulpet os med offentlige Mirakler! Haabet bestjæmmer ikke. Jeg kan vidne for Gud med Sandhed, hvorlunde Sagen gif til, da vi (Facultetet og Præstestabet i Wittenberg) gjorde vor naadige Herre, Hertug Morig, vor Opvartning i Leipzig. Hans Naade saae paa os, og besøet os derpaa, vi skulde som hidindtil prædike Christi Evangelium reent, saa vilde han besytte og bestjærme os vældigen. Klage sørtes kun af ham mod nogle Prædikantere i Meissen, der jo unægtelig, dog under Krigens Jammer, havde ført oprørske Ord mod Dyrigheden fra Prædikestolen. Mod os Wittenbergere var der ingen Klage; thi vi bekiendte det frit, at vi vare Fiender, og ikke vilde have nogen anden Herre (end den gamle Churfyrste), men gjerne havde beholdt vort Herstab, hvis Gud havde søiet det. „Ja, ja,“ svarede Churfyrsten — da jeg talede disse Ord freidig og offentlig ved Hans Naades Taffel i Wittenberg — „I Wittenbergere have handlet ærligt mod eders Herre og holdt fast ved ham, det skal ingen sige andet om

Eder; saa meget det staaer til os, skal I nu ogsaa nyde Godt deraf.““ Efter en ringe Formaning lod Churfyrsten ogsaa Sagen mod de Meisnische Prædikantere saa godt som falde bort. Og paa hans Ord fulgte Gjærningen; thi han gav vort Universitet Wittenberg en ny og bedre Foundation, hvorhos han dog bekræftede alle de Privilegier og andre Statuter, hvormed den gamle Churfyrste havde sørget for dets Vel.“¹²⁰⁾

Uforklarligt vilde det være, hvorledes en Mand, der saa mandig og uforfærdet stod, hvor Andre veeg, og saaledes viiste Evangeliets uforgjængelige Kraft, snart derefter skulde i det mindste indirecte have forraadt det, skulde have kastet sin freidige Troe bort. Dette bestyldte de ham nemlig paa en Maade for, som ville gjøre ham til een af Ophavsmændene af det saakaldte Leipziger Interim¹²¹⁾ (eller den Keiserlige Forordning om hvorledes interimistisk — indtil den forventede Religionsfred — Gudstjenesten skulde forvaltes, hvilken Forordning Churfyrst Moriz søgte forsaavidt at staffe Anseelse i sine Stater, som derved ei paa nogen Maade Samvittighederne krænkedes). Men hverken antog de Wittenbergske Theologer Interim'et overhovedet (deres uforgribelige Mening herom sigtede meget mere til at drage en billig Grændselinie mellem det Nødvendige og det, der virkelig kunde regnes til Abiaphora); ei heller kan man — skjøndt Bugenhagen unægtelig tog Deel i Leipziger Landdagen 1548, efter hvilken disse Abiaphora optoges i den nye Sachsiske Agerde¹²²⁾ — bestyldte dem for at have affattet hiint Skrift (hvilket de standhaftig fralægge sig i den saakaldte „Wittenberger Exposition“), der meget mere blev opsat ved det Churfyrstelige Hof.¹²³⁾ Kun det kunde være Spørgsmaalet, om Bugenhagen ikke skulde have bestræbt sig for at lade det modsatte Standpunkt vederfares sin

¹²⁰⁾ Bugenhagen Brief an König Christian III, 17 Jul. 1549; i: Schumacher gelehrter Männer Briefe an die Könige von Dänemark, I, S. 126—134.

¹²¹⁾ Fornemmelig: J. C. Biedt das dreifache Interim, S. 144 f.

¹²²⁾ G. J. Planck Geschichte der Entstehung des protestantischen Lehrbegriffs, IV, 208.

¹²³⁾ Jvf. Jände Lebensgeschichte Bugenhagens, S. 66—73.

Ret, efter hvilket enhver Eftergivenhed i Ting, som i og for sig kunne være ligegyldige, faaer en større Vægt, naar Modstanderne troe sig berettigede til at ansee denne som en Væmpelse efter deres Principier. Rettest ville vi dømme, naar vi ihukomme, at Bugenhagen, som var sig bevidst at have offret sit Liv til Herren, vel, uden at træde Sandheden for nær, kunde mene, at denne forsvaredes bedst ved urokkelig Fastholden ved alle Evangeliets Hovedpunkter. Derfor viiste han Striden derom bort fra sig og bad, „man vilde skaane ham, den graahærdede Christi Tjener, som nu snart ønskede at udspeendes og indgaac til den evige Hvile.“¹²⁴⁾ I det mindste havde Flacius og Amsdorf ikke Ret i at angribe en Mand, hvis Liv og Daad laae klart for Alles Dine, som en hemmelig Forræder, eller at glemme, at netop dette skulde have været nok til at beskytte ham mod enhver Mistanke, selv hvor man kunde mene, at det havde været ønskeligt, han havde havt klarere Die for Kampens Nødvendighed. Bugenhagen lod sig nøie med, gjentaget høitideligt at bevidne, at hverken han eller hans Kirker havde antaget Interim'et, og at meddele dette Vidnesbyrd i Skrivelser til de evangeliste Menigheder, han tidligere havde betjent med Raad og Daad.

Bughagens sidste Leveaar vare besværede med stor legemlig Svaghed og bestandig tiltagende Afkræftelse, saa at Melancthon, da han engang besøgte ham, skal have tilkjendegivet sin Smerte ved dette Syn, og have ønsket, at Alderdommen ei saa langsomt vilde føre ham Opøsningen imøde. Men under denne Svaghed fuldkommedes Guds Kraft i Bugenhagens Skrøbelighed. Hver Dag gif han, saalænge han endnu kunde røre sig, ind i Kirken, og bad for Guds Menighed, saa at det Vidnesbyrd med Sandhed kunde skrives ham, som Universitetet ved hans

¹²⁴⁾ Han taler ofte derom, fuld af Smerte over, at man vilde paabyrde ham saadant, der erkjendte sig for bundet til Evangeliet, i sine Breve til Christian III. Charakteristisk er det og, at han undertiden søgte at slaae det hen med en grov Nederfachsiff Bittighed, som f. E. i Fortalen til sin Utlægning af Jonas (1550): „Ego non debeo respondere neque de Hinterim, neque de Fürim; non enim mihi sim conscius alicujus malæ doctrinæ.“

Jordfærd udstedte: „Han har hjulpet vor Kirke med Taarer og Paafaldelse 36 Aar igiennem.“¹²⁵⁾ Overhovedet var Bønnens Aand mægtig hos Bugenhagen, saa at det i tidligere Aar ofte skal være hændtes ham, at han, foredragende for Gud sine Bønner for Prædikenen, nær havde glemt Prædikenen selv, ved hvilken Leilighed han engang, da han traadte frem paa Prædikestolen, skal have sagt: „Undrer eder ikke, kjære Venner; jeg er bleven opholdt af Gud, med hvem jeg kom i en lang Samtale om Kirken, om Universitetet, om vor Stad, om hele Christenheden.“¹²⁶⁾ Ogsaa i sin sidste Dødskamp prisede han Gud for de herlige Velgjerninger, Han har betroet os og alle Christne ved sin eenbaarne Søn; den inderlige Glæde udstømmede i saadanne Taknemmelighedens og Hengivenhedens Ord, at man syntes at kunne fornemme, hvorlunde de første Straaler af Ewighedens Glæde havde tændt i hans Sjæl. Derhos gjentog han ofte disse Ord af Herrens ypperstepræstelige Bøn: „Det er det evige Liv, at de erkjende dig, den eneste sande Gud, og den, du haver udsendt, Jesum Christum.“ Han sov hen i sine kjære Embedsbrøders Arme ved en blid Død 20 April 1558.

Alt, hvad Bugenhagen vidnede, arbejdede, kjempede, leed, lader sig sammentrænge i det Sprog, som han gjerne anførte som sit Livs Valgsprog: „Si Jesum bene scis, satis est, si cætera nescis; Si Jesum nescis, nihil est, qvod cætera discis.“¹²⁷⁾ Denne evangeliske Ædruelighed og Trofasthed var Grundtrækket i hans Charakter. Gud havde forlehnet ham et rigt Maal af Gaver og Kræfter, og det bedste endnu til alt dette, at han kunde bevare dem i Ydmyghed. I sin snevre Kreds kunde han foragte Verden, hvis Gunst han aldrig havde beilet til, og selv Misundelsens og Bagtalelsens Pile stadede ikke hans Gjerning i Gud. Thi ogsaa han maatte gaae gjennem gode

¹²⁵⁾ Matth. Blochinger Programma in funere Bugenhagii; ap. Lämnelium, l. c., p. 42.

¹²⁶⁾ Bal. Herbergers Evangelische Herz-Postille, P. L., fol. 60. 61.

¹²⁷⁾ Eller som han og anfører det: „Hoc est nescire, sine Christo plurima scire. Si Christum bene scis, satis est, si cætera nescis. Schumacher gelehrter Männer Briefe an die Könige von Dänemark, I, i92.

og onde Nygter, og bevarede under dem den Sandhed, som med Guds Ord er vort mægtigste Vaaben, naar vi kjempe for Hans Sag. Hans Arbeider for Reformationen skulle ei forglemmes i Aarhundredernes Lob; den evangelist-lutheriske Kirke skal bevare hans Minde blandt de rette Bekjenderes; thi saaledes som han i sin Wittenberger Menighed stedsse foreholdt sig selv Apostlens Forskrift: „Vær et Forbillede for de Troende i Ord, i Wandel, i Kjærlighed, i Aand, i Troe, i Kydsfthed“ (1 Tim. 4, 12), saaledes bar han stedsse hele Guds Kirke paa Hjertet, og formanede ofte Sine til, at hvo der vilde være Christi Discipel, han maatte blive et Leddemod paa Hans Legeme, og i sin Deel bidrage til, at de Hellige tilberededes til Embedets Gjerning.

Ambrosius.

[Mailands Biskop; — 340—397.]

I. Den største og herligste af alle Herrens Forjættelser med Hensyn paa Kirken er uden Tvivl den, Han gav Petrus, den forste frimodige Bekjender af den levende Guds Søn, Ordet, som staaer, naar Dage og Tider henrulle, naar Verden er opleves: „Dg Helvedes Porte skulle ei saae Overhaand over den.“¹⁾ (Matth. 16, 18). Det er denne Forjættelse, der, sammenfoiet med Christus, som gav og som opfylder den, gjennemgloder det Apostoliske Vidnesbyrd om Ham, den Opreiste, hvilken Gud „satte hos sin Høire i Himmelen, over alle Fyrstendommer, Bælde, Magt, Herredømme og Alt, hvad nævnes kan, ei blot i denne Verden, men i den tilkommende, og har lagt alle Ting under Hans Fødder, og har sat Ham til Menighedens Hoved over Alt, hvilken er Hans Legeme, nemlig dens Fylde, som opfylder Alt i Alle“ (Eph. 1, 20—23). Men denne Forjættelse har to Sider, fra hvilke den opfyldes. Herligt er det at see Paulus, „fjem-

¹⁾ πύλαι τῆ ᾨδῆ; „Hades' Porte“, hvor man maaffee havde ventet „Helvedes Magter“. Men det er netop Livet og Døden, der kjempe i Kirkens, som i det enkelte Menneskes Liv. Dg „inferi, ᾨδης“ staaer ofte for den, som havde Dødens Magt (Hebr. 2, 14) og endnu bestandig prøver paa at gjøre denne Magt gjeldende med dem, som ere overgangne fra Døden til Livet, mod hele den aandelige Livs-Anstalt paa Jorden, Jesu Christi Legeme. I Krigen, naar den er flyttet fra den aabne Mark, der gjelder det Port mod Port. Naar Portene ere stormede, er Byen indtaget. Men Guds Stad, „der har Fylde af Vand“ (Ps. 65, 10), indtages ikke saa.

pende med de vilde Dyr i Ephesus²⁾ (1 Cor. 15, 32), „et Skuespil for Verden, og Englene, og Menneffene“ (1 Cor. 4, 9), eller hvor han, forladt af alle, ved sit første Forsvar under sit andet Fangenskab i Rom, dog kunde vidne, at Herren var med ham og udfriede ham af Lovens Gab, paa det at ved ham Prædikenen skulde bestyrkes, og alle Hedninger komme til at høre (2 Tim. 4, 16. 17), ja hvorlunde han, med den visse Død for Dine — ei mere, som fordem, alle Dage døende (2 Cor. 4, 10. 11) — i Troeus fulde Forvisning kunde vidne for sig og alle dem, som blive trofaste til Enden: „Jeg haver kjempet en god Kamp, jeg haver fuldendt Lovet, jeg haver holdt Troen; fra nu af er Retfærdighedens Krone henlagt for mig, hvilken Herren, den retfærdige Dommer, paa hiin Dag skal give mig, dog ei blot mig, men alle, som have havt Hans Åabenbarelse her“ (2 Tim. 4, 7. 8). Herligt er det at see, hvorledes denne første Martyr-Sæd alt fra den hellige Stephanus's Dage af blev en Kirke-Sæd, mægtigere end al Verdens Magt, ja end Helvedes Tyrstes; hvorledes der fra nu af stod opreist som et Banner i Christenheden med den Indskrift: „Alle, de, som ville leve gudsfrygtigen i Christo Jesu, maae lide Forfølgelse“ (2 Tim. 3, 12); hvorledes Tusinder døde frivillig paa Christi Navns Bekjendelse under de udsøgte Piinsler, selv naar Tungen ei mere kunde udstamme Bekjendelsen, og det jordiske Døe forgieves søgte Himlens Lys. Martyrernes Straalekrands er en Straale af Jesu Gyldne Herligheds Klædebon; det er dem „som ere komne ud af stor Trængsel, og have tvættet deres Klæder, og gjort dem klare

2) *θηριουμαχίαν* (Kjempe med de vilde Dyr), her uden Tvivl ligesaa i egentlig Betydning, som i det følgende Sted 2 Tim. 4, 17 *σώμα λαόντος* (Lovens Gab). Dette er i det mindste Luthers, og blandt de ældre Uelæggere Theoderets, blaadt de nyere Hammonds Mening. Man finder det uantageligt, at Apostlen skulde have kjempet som en parabolanus eller bestiarius, men glemmer, at ogsaa der at kastes for de vilde Dyr (som jo mange af Martyrerne bleve) meget godt kan kaldes en Dyrekamp. Man beraaber sig paa, at Apostlen, hvor han opregner sine Farer og Trængsler 2 Cor. 11, 23 ff. ei udtrykkelig nævner denne med; men hvorfor skulde den ei kunne være indbefattet i *κινδύνοις ἐξ ἰσθῶν* (B. 26)?

i Lammets Blod; derfor staae de for Guds Stoel, og tjene Ham Dag og Nat i Hans Tempel; og Han, som sidder paa Stolen, skal boe over dem" (Aabenb. 7, 14. 15)³⁾. Men herlig er ogsaa Bestuelsen af deres Færd, der uden blodig Martyrdom bestode den tunge Kamp imod Kirkens indvortes Brøst; der stræbte at kvæle Kjødslystens og Dienlystens og Hoffærdighedens Hydra, som havde snoet sig om Kirkens Legeme; der forenede Vidnesbyrdets Keenhed og Klarhed med Livets Hellighed, at Verden ei vrængende skulde sige: Det er kun Ahtleter imod Verden, saa længe Verden er dem imod. Sandelig, var hines Kamp mere straalende (thi Jesu Christi Blods Farve selv var dens Glands), saa var disses dog ei mindre vægtig for Herren, ei mindre, hvor den udførtes til Seier, en kostbar Opfyldelse af den store Forsættelse: „Dg Helvedes Porte skulle ei faae Dverhaand over-den.“ Thi det er ei mindre sjønt, naar Moderens trofaste Sønuer staae ved hendes Sygeleie, stridende i Bøn til Ham, som er Israels rette Ræge, end naar de drage ud i blodig Ledingsfærd, for at værne om Fædrelandet mod de frække Skarer, som springe over dets Mure og agte dets Hytter ei mere værd end at trampe paa. Uden disses Færd var Kirken ei plantet; uden hines ei vedligeholdt. Dg sympathisere vi med de forste, jo mere det er blevet os klart, at i Verdens sidste Tider, vi stunde til, der skal Herrens sanddrue Forudsigelse: „De skulle overantvorde eder til Trængsel og staae eder ihjel, og I skulle hades af alle Folkene for mit Navns Skyld“ (Matth. 24. 9) anden Gang opfyldes i hele sin Omfang, saa ville vi faa meget mere endnu kunne gaae med de sidste, som deres tunge Gang ogsaa er vor Gang. Thi en fiendsk lurende Verden midt i Christenheden, der stjæler Christendommens velsignede Navn, og Forfængelighedens, Hovmodens, Selvsygeus Oglereder, der ville indbilde

³⁾ Aabenbaringens Scenerie er deels Christi anden Tilkommelse, deels den tilkommende Verden. I hiint Sted er altsaa ikke sagt, at Martyrernes Seier skal aabenbares, for Kristus selv er aabenbaret som *ἐρχόμενος*, og Verden ved Ham er dømt. Bengel, som ikke forstaaer Stedet om Martyrerne (i engere Forstand), lægger med Rette Vægt paa "*ἐρχόμενος*" (præsens continuum); deres Tal er endnu ikke fuldt. See: Bengel Reden über die Offenbarung, 395 f.

Folket, som om de laae i den Guds Klipperede, Psalmisten synger om (Ps. 27, 5. 81, 4) — det er disse Fiender fremfor alt vi, som de, i en sjuuken, svag, opløst Tid have at kjempe imod. Og er vor Kamp som deres (saa vi tillige mærke og undgaae de Feil, de muligen ere faldne i, skjøndt de visselig ei gjorde Slag i Luften), saa skal det med Guds Hjelp ogsaa opfyldes paa os, at „vi skulle træde paa Løver og Dgler, og nedtræde de unge Løver og Drager“ (Ps. 91, 13).

Nu skulde det jo vel synes, som om vi bedre dulgte end opristede saadaane Kirkens Saar, der desuden for længe siden ere sammenføiede. En ny Verden har reist sig paa den gamle Verdens Ruiner — hvad ville vi af disse endnu og den tunge Kamp, det kostede, for den nye fødtes, sanke Viisdom og lære Forstand? Men, uanset Historiens Opgave i Almindelighed, der netop vil af det Gamle føde en ny Tidsbetragtning, som kan styrke de kommende Slægter, saa er jo, som Kirkens Opgave een, saaledes dens Synd væsentlig een, og Manglerne væsentlig de samme gjennem alle Aarhundreder. Der er oprundet en ny Tids-Soel mere end engang siden den gamle Verdens gif ned i Havet, men Retfærdighedens Soel er uforandret den samme, og af deres Gang efter den skal de kristnede Folk dømmes. Hine Bunder, som en ny Skabelse udfyldte, have maaskee, som man siger, kun historisk Betydning — men hvorledes? er da denne historiske Betydning ei en evig?⁴⁾ og skulde, hvad Apostlen vidner om det Israelliske Folks Naade, og Synd, og Ujenstridighed, at det, hvad Skriften beretter derom, det er „skrevet til Advarsel for os, over hvilke de sidste Dage ere komne, og skeet os til Forbillede, at vi ei skulle have Lyst til det Onde, som hine havde det“ (1 Cor. 10, 6. 11) — skulde det ei i endnu fuldere Naade finde sin Anvendelse paa de afrundne kristelige Aarhundreder; skulde disse ei saa meget mere træde os i Lys

⁴⁾ Dermed er ingenlunde sagt, hvad det bekjendte Ord ynter om: at Historien selv er den yderste Dom („die Weltgeschichte ist das Weltgericht“) Den er tvertimod kun et Morgengry af samme, et Pant for alle Jordens Slægter paa Hans Tilfommelse, som skal gientomme at dømme Levende og Døde.

glands og Dødens Farvesfjær imøde, som Evangeliet selv i dem alle har været for Nogle en Livsens Lugt til Livet, for Andre en Dødsens Lugt til Døden (2 Cor. 2, 16)? Det maatte da være, at Historien var lüg en fløgtig Penelope, der, for at dølge Aarene til den jordiske Veilers Gjenkomst, opløste om Natten den Bæv, hun om Dagen havde vævet. — Men vi forvente den himmelske Brudgom; for os er Historien Evighedens Bæv; vi selv ere Traade af den, og kjende grant vor levende Sammenhæng med den foregaaende.

Vi staae med vor Betragtning denne Sinde ved Kirkens fjerde Aarhundrede, altsaa netop ved Brydningen, hvor en forældet, ja af Ælde fortæret, Verden gif under, og Aandens mægtige Vingeflag ei længere blot varslede om den nye, men fremskillede den i de videste Kredse. En Mands Liv skal træde os imøde, der maaskee mere end nogen anden, fremfor alt praktisk, havde optaget de sig rørende Kræfter i sig; der ligesom med det ene Die skuede tilbage paa den gamle, med det andet fremad paa den nye Verden, og snart fandt sig alene hjemme i denne; der i sig selv havde gennemgaaet den mægtige Brydning, som Tiden da fuldendte. Hvorledes forholdt sig da Folkene, hvorledes de Enkelte, hvorledes navnlig de, som skulle være Jordens Salt, til den Dvinde, som Evangeliet ligner Himmeriges Rige ved, der tog en Suurdeig og blandede den mellem en Skjeppe Meel, indtil Alt var gennemfyret (Matth. 13, 33)? Uden disse Spørgsmaales Besvarelse, uden Tidens Signaturer blive os klare, er det forgjeves at ville tale om den Enkeltes Færd i Tiden. Det er derpaa, vi maae fæste vor Opmærksomhed: paa Kirkens Forhold til Hedningefolkene og til den, før hvidenste, nu, som det syntes, kristelige Stat; paa det kristelige Folks Levnetsløb i de Dage i Forhold til Evangeliet, der havde skabt det Nye paa Jorden; endelig paa Huusholterne over Guds Hemmeligheder og deres Arbeide i Vingegaarden. Vor Indledning til den Malandske Biskop Ambrosius' Levnet vil saaledes tillige blive en Indledning og Nogle til Kirkens Historie i de Dage, der netop derfor hos Mange staaer med saa svage, fast afblegede Træk⁵⁾,

⁵⁾ Thi mange Historiefrøvere betr. gte de gamle Dage i Nutidens Lys, der, selv i Gjæring, søger Lyset; ja de gaae vel endog saa vidt at

fordi de ei have levet sig ind i hiin Bryduing — hvilket nu skal blive vor Dypgave.

II Som den store Hedninge-Apostel havde opstillet det som sin og alle Apostles Kamp-Regel og Lov: „Sjendt vi vandre i Kjødet, saa stride vi dog ikke kjødelligen; thi vort Ridderstabs Vaaben ere ei kjødelige, men mægtige for Gud til at forstyrre alle Befædninger og al Hoighed, der opheier sig imod Guds Erkjendelse, og til at tage al Tanke til Fange under Christi Lydighed“ (2 Cor. 10, 4. 5) — saaledes havde nu Christendommen kjempet tre Aarhundreder ei med kjødelige, men med aandelige Vaaben, og seiret i sine Bekjenderes Liv, seiret i deres Død. Den havde viist Verden, at det ei var en daarlig Forførelse, naar Nogen tilegner sig med den samme Apostel Herrens Ord: „Lad dig nøies med min Naade; thi min Kraft er mægtig i de Skrøbelige“ (2 Cor. 12, 9). Hedenkabet, hvor vilde det end snyste og brusste netop i den sidste, blodigste af alle, i Diocletians Forfølgelse (303—310) — thi de følgende partielle Forfølgelser under Marimin og Licinius (314 ff.) vare mere som de sidste Mystelser af et dæmpet Jordstjælv — laae brudt ved Korsens Jod; de smædede, forfulgte, pinte Christne vare de rette Triumphatorer. Saaledes skjønnede selv Mennekelighed og Statsklogskab; selv de, der som Constantins Chlornus, den store Constantins Fader, nærmest kun saae paa Frugterne i det sædelige Liv, lode Christendommen i det mindste fra denne betingede Standpunkt vederfares Ret⁶). Og i mange Hedninge-Sjele, der alt længe havde staaet paa Skilleveien, faldt Glimt af Sandhedens uimodstaaelige Kraft. Saaledes var Skues

---

anlægge deres Fremtidsbetragtning som en absolut Maalestof for Lidenne istedetfor de netop fra det suidende Løb (fra en *χρόνος* i sin fuldbendelse) skulde bringe Lys ind paa det begyndte, og i sidste Potents, for at bringe Historiefortællingen til sit Maal, skulde lade Guds Ord domme over alle menneskelige Raad og Jdrætter. .

⁶) „Alene min Fader“, siger Constantin (i hans *διάρημα πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολυθείᾳ πλάτης*) „viiste sig i hele sin Færd mildere, og paakaldte med en forundringsværdig Fromhed Gud som Fader.“ (Eusebii vita Constantini, II, 49). Constantinus havde, som bekjendt, flere Christne om sin Person.

pladsen, da Constantin i Aaret 312 gav den første Lov til de Christnes Fordeel, egentlig et fuldstændigt Tolerantsdict, og i de følgende Aar alt mere og mere erklærede deres Sag for sin Sag. Constantins Overtrædelse til Christendommen er et verdenshistorisk Moment, i det det paa engang, ved de uundgaelige Følger der knyttede sig dertil, gav Verden og Kirken en anden Skikkelse. Ingenlunde kunde det falde nogen besindig Historieforsker ind at falde den fuldkomne Sandhed af de Motiver i Tvivl, som Constantin selv angiver til sin Omvendelse⁷⁾. Det var aldeles i sin Orden (som han beretter i sit Brev til Eparchierne), at han, der saae sin Fader vakle og søge et upartisk Standpunkt, selv lyttede til Sagnet om de „eneste Retfærdige i Verden“ (vare de Christne det, som man forstikkede ham, maatte de jo, kunde han see, blive hans bedste Budsforvante); at han harmedes over at see, hvorlunde man forfulgte de Christne, der dog intet Ondt havde gjort, med de udfogteste Dvaler, og følte Blusel som Romer over, at de Forfulgte og Landsflygtige optoges gjestmildt af Barbarer og tilstededes deres Religions frie Døvelse. Et Skridt deraf laae jo kun den Betragtning, at umuligt Sandheden kunde være paa deres Side, der ei vilde søge den, men slaae den ihjel; og dette Skridt lettedes ham overordentlig at gjøre, i det han lagde Mærke til, hvorlunde alle Forfulgerne bleve rammede af Herrens Haand⁸⁾. Constantin blev af Overbevisning Christen, men hans christelige Overbevisning var kun en varmtfølende Monothisme; det Dvorige var udvortes tillært, og faldt af som den løse Kalk for Pladsregnen. Det er ganske i hans egen inderste Aand, naar han ved det første Udbrud af de Arianske Stridigheder — inden endnu Synoden i Nicæa (325) viiste ham i hans Culmination — i en Formaningskrivelse til de Stridende (Bisshoppen Alexander og

⁷⁾ Derimod lade vi billigt Fortællingen om det paa Himlen seete Kors-tegn med den lysende Overkrift: „ΚΥ ΤΑΥΤΩ ΝΙΚΗ“ (Eusebii vita Constant. I, 27) beroe paa sig selv.

⁸⁾ Disse interessante Data (alle af Constantins egen Mund) ere endnu tildeels uforsvarligt overscete, tildeels ei satte i deres rette Lys og Sammenhæng af Historiefrieverne. See: Constantini *ἑατάγμα πρὸς τὰς ἐπαρχίας*, ap. Euseb., vita Coustantini II, 51—54,

Presbyteren Arius) betegnede hele Stridsspørgsmaalet mellem dem (om Christi sande Guddom) som en tom og forfængelig Uundersøgelse, som en blot Ordstrid, der jo ei maatte findes blandt dem, som erkjendte og forkyndte een høieste Gud, Alles Frelser, og selv maatte bestjæmme dem i Philosophernes Dine, der jo dog, saavidt de hørte til een Sect, hvormange enkelte Punkter de end vare uenige i, dog i Hovedpunkterne, naar det gjaldt noget, kunde blive enige; og her gjaldt det jo kun Eet, nemlig at holde Guds Lov!⁹⁾ Det er ganske efter denne sunde Monotheismes Forskrifter og tillige en Recapitulation af hele hans Livserfaring, naar han i sin „Lov om Religion og Christendom“ (hvorefter han løste alle de Christnes Baand) betegner „de Christnes ærværdige Religion“ som en saadan, „der aabenbarer i lige Grad den høieste Guds Magt og Godhed“; thi „stedse ogsaa i gamle Dage have de, som troede at kunne foragte og trodse Gud, saaet den retfærdige Vøn for deres Ugjerninger, hvorimod de, der havde Guds frygt for Die, om de endog maatte lide meget Haardt og Bittert i dette Liv, stedse have holdt sig opreist ved Blikket paa de evige Belønninger, som ventede dem“¹⁰⁾.

Saa vidt var nu Alting rigtigt og Gud velbehageligt i Constantins Færd; saavidt dømte og greb han ei videre, end han selv havde saaet Vlys til (og at han ønskede, at dette heldbringende Vlys maatte udbredes til Verdens Ender, hvo vilde fortænke ham deri?) saavidt skal ogsaa Christendommen rose sig af ham som dens Discipel. Men dette Sande og Gode i hans Færd blev betydeligt fordunklet, ja ofte reentud gjort kraftløst ved den Indbildning, han allerede meget tidligt fostrede og aldrig slap, at han var kaldet af Gud til, om og kun som de Helliges Medtjener¹¹⁾ (thi dette Ord havde han jo godt lært af Eusebius og Hosius¹²⁾, at ordne Kirkens Sager, bringe Enig-

⁹⁾ Constantini Epistola ad Alexandrum & Arium; Eusebii vita Constantini II, 71. Socratis historia ecclesiast. I, 7.

¹⁰⁾ Constantini Νόμος περί τῆς εἰς θεόν εὐσεβείας καὶ τῆς χριστιανισμοῦ. Eusebii vita Constantini II, 24—26.

¹¹⁾ „συνθεράπων ὑμῶν“. Constantini Epist. ad Alexandrum & Arium; Eusebii vita Constantini II, 69.

¹²⁾ Hosius af Corduba var Keiserens Fortrolige (πανὸν δὲ αὐτὸν

heden i den tilveie og fastholde denne. Han udtaler det: selv paa det stærkeste ei blot i det Ord, han engang lod falde over Bordet ved et Gjestebud af Biskopperne i hans Pallads, hvor Eusebius selv var nærværende: „at de vare Biskopper for det Indvortes, men han af Gud sat som Biskop for de udvortes Ting i Kirken“¹³⁾ — men fremfor Alt i hiin nysansførte „Lov“, hvor han med utvetydige Ord siger: „I Sandhed har Gud selv krævet min Tjeneste som nødvendig til Hans Villies Udrettelse, og bifaldet den som saadan, jeg, som gaaende ud fra hiint Hav ved Bretland og de Verdens egne, hvor Solen gaaer ned, ved en heiere Kraft har forjaget og adspredt alle de Ulykker, Verden var hjemsogt af; for at baade Menneffslægten kunde tilbagefalde til Erbødighed for den helligste Lov og der til optugtes ved min Tjeneste, og at den guddommelige Troe kunde under den Høiestes Styrelse vinde Fremgang“¹⁴⁾. Denne Synsmaade var jo og ei blot Constantinus, der, bernset af Lykken, kunde glemme, at et Keerfar ei taler saaledes om sin Pottemager, men det stod fast for mange Biskopper (som for Eusebius selv, der beretter os alt dette), at „han var den af Gud fortrinnsviis Bestemte og Udkaarne, der skulde vænne og drage alle Menneffer til Besindighedens Forstrifter“¹⁵⁾. Saaledes satte han sig ned i de 318 Biskoppers Møde i Nicæa, og, skjendt selv nys bleven Katechumen (han lod sig først døbe kort før sin Død 337), styrede alle Forhandlingerne til det af ham

ήγάπα και διὰ τμήσ η̄γεν ο βασιλεύς. Socratis histor. eccles. I, 7) Eusebius har modtaget fast alle sine Efterretninger til Constantins Liv af dennes Mund selv.

¹³⁾ Et Ord, der ingenlunde, som Nogle have ment, var sagt blot spørgende; thi Eusebius selv, der beretter os dette Træk, tilkjendegiver den ramme Alvor ved at tilføie: „Då saaledes, i det han søiede Raad til Ordet, var han virkelig en Biskop over alle hans Undergivne og opmuntrede dem til, paa hvad Maade han kunde, at føre et religiøst Liv.“ Eusebii vita Constantini, IV, 24.

¹⁴⁾ Constantini Νόμος περί τής εις θεόν εὐσβείας. Eusebii vita Constantini II, 28.

¹⁵⁾ Eusebii vita Constantini III, 58: „ὡς ἂν ἐπ' αὐτῷ τῷ πρὸς τὸ θεῖον προηγουμένως (ἀποκαλείς), ἐγ' ἢ πάντα ἀνθρώπου νόμοις σφροσύνης παιδεύειν.“

tilligtede Maal — udvortes Enighed, hvorved den indvortes forudsattes som Noget, der fulgte af sig selv — og satte ei blot sit Keiserlige Placet paa hvad Biskopperne efter Guds Ord besluttede, men henvendte til disse ved Afskeden en Formaning, som flere af disse vist godt kunde trænge til¹⁶⁾, men som dog var en aabenbar Krænkelse af Apostlens Ord, at „Jugen skal tænke høiere om sig selv, end det bør sig at tænke, men skal tænke om sig selv med Maadehold, eftersom Gud tilmaalte enhver Troens Gave“ (Rom. 12, 3). Og naar vi nu ingenlunde overse, at sige Indgreb, som netop det ved Conciliet i Nicæa, paralyseredes ved en høiere Virksomhed, der bevarede Kirken paa Troens Grund og førte den tryk gennem de stridige Meningers Kastevinde, saa maa det dog paa den anden Side være os ligesaa klart, at hiin Keiserens Indbildning maatte have en afgjørende Indflydelse overalt, hvor det gjaldt, at ordne Forholdet til hans hedenske Undersaatter, og at Omvendelsernes Charakter mere eller mindre maatte blive bestemt derved. Det er nu dette store Moment, Religionsfrihedens, der drager sig som en rød Traad gennem hele Kirkehistorien, vi nærmest skulle fæste vort Blik paa; thi netop dette frembyder den skarpeste Kritik over ethvert praktisk Foretagende i Kirken.

III. Hvorledes de gamle kristelige Kjemper stode paa denne Balplads, det have vi hørt. „Frihed eller Død“, det var deres Løsen, og deres hedenske Forsølgere undte de intet mindre, end de selv begjerte. Constantin selv var gaaet ud fra en Standpunkt, som baade ret kunde lære ham, at skønne denne Friheds Værd, og erkjende, hvor misfundelig Herren venter paa dem, der skulle komme, lokker, drager, vinker, men aldrig tvinger. Saaledes lyder det i det i mange Henseender fortreffelige Edict, „om den polytheistiske Forsørelse“, som han, efterat den sidste, Christendommens og hans, Modstander, Vicinius, var falden (323) promulgerede i alle Orientens Provindser. Han fordølger ikke her, hvorlunde han selv ved Guds Naade er kommen til Sandhedens Erkjendelse; han beder Herren om, at Han

¹⁶⁾ Eusebii vita Constantini III, 21. Vi skulle senere faae Leilighed til at meddele flere enkelte Træk af denne mærkelige Afskedstale

vil vise sig for hans Underfaatter i Østen i samme Magt og Herlighed, hvormed Han vandt hans Hjerte, saa han nu elskede Herrens Navn og frygtede Hans Magt; men med dette Ønske, denne Bon forbinder han Tilsigelsen af en fuldkommen Religionsfrihed for Hedningerne¹⁷⁾, og det med en mærkelig apologetisk Bending, netop til det Diemeed, at skaffe Christendommen den rette Seier. „Lad de Forførte“, siger han, „nyde Fred og Roeligesom de Troende og glæde sig derover. Thi netop denne Gjenoprettelse af det borgerligt fredelige Samkvem formaaer meest at føre Menneskene paa den rette Vej. Lad Ingen volde den Anden Bryderie; enhver gjøre det, som hans Hu staaer til. De, som drage sig selv bort, lad dem have, fordi de saa ville det, Løgnens Tempel; vi holde fast ved din skinnende SandhedsBorg, som Tingenes Natur selv viser os hen paa¹⁸⁾; thi sandelig, hvad vi holde paa, er intet nyt Paafund; men fra det, Du ordnede Skabningen og grundfæstede den¹⁹⁾, som vi for vist troe, har Du tiltraabt alle dette, og indstiftet din vedbørlige Dyrkelse; og da Menneskeslægten havde forvildet sig, hildet i mangfoldige Bildfarelser, har Du, for at det Onde ei skulde saae Overmagten, ved din Søn tilbageført det skjære Lys, og mindet alle Mennesker om Dig“ (den Evige)²⁰⁾. Hvilke Grændser alene han vilde have sat for denne Frihed, udtrykker han i dette Edict ligesaa klart; det er ingen andre, end dem, Sagens Natur og Diemeedet selv foreskrev. „Rægedommen for alle Vunder“, siger han, „er jo frembudt og forelagt Alle aabeubart. Blot at Ingen krænker eller foruretter det, hvad Tingenes Natur viser os at være den rene Sandhed.“ Og endelig slutter han, ligesaa beroligende som opløstende (thi Intet er i Sandhed mere op-

¹⁷⁾ Allerede 319 havde han ved en Lov tilladt den offentlige hedenske Cultus. Codex Theodosianus (ed. J. Gothofredus & J. D. Ritter), lib. IX, 16, c. 1. 2.

¹⁸⁾ Vor Oversættelse af *κατὰ φύσιν* er retfærdiggjort ved det følgende. Valerius (eller Christophersen) har misforstaaet Texten, naar han oversætt er: „quam nascentibus nobis donasti.“

¹⁹⁾ Atter her er Oversættelsen af *παγίως* hos Valerius falsk.

²⁰⁾ Constantini *διατάγμα* πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολυθεῖα πλάνης. Eusebii vita Constantini II, 56. 57.

beieude end Kraften, der befrænker sig selv ved Mildhed og Retfærdighed): „Forresten, hvor fast end Nogen kan have annammet, hvad der nu er hans inderlige Overbeviisning, saa er dette dog ingen Grund til at forulempe en Anden. Hvad En saaledes har fornummet og erkjendt, dermed gavner han sin Næste, hvis det uemlig kan stee; men er det ikke muligt, da lade han det fare. Thi Gæt et det, frivilligt at optage Kampen for Udødeligheden, et Andet med Straf at ville tvinge dertil. Og dette har jeg nu sagt udførligere, fordi jeg paa den ene Side hverken vilde fordølge min Troe, ei heller paa den anden give dem Medhold, som kunde mene, at nu var hele Tempeltjenesten og Mørkets hele Magt paa eengang affaffet.“²¹⁾

Med Rette beundre vi den baade maadeholdne og af Sandheden betvungne Aand, der gjennemstrømmer disse Keiserens Ord, saameget mere som de udtaltes paa en Tid, da intet verdsligt Hensyn bandt hans Hænder eller hans Tunge. Thi Romeriget, Verdens Herredømme, laae for hans Fødder. Men saa klare og sikre disse Grundsatninger ere og evigt ville blive, saa forkeert, ja ofte endog modsigende, var Udførelsen. Herligt havde det jo været, om denne havde indstrænket sig til det, hvad den førstomtalte „Lov om Gudstjenesten og Christendommen“ anordnede, nemlig „at alle, som for deres Fastholden ved den sande Troe vare landsforviiste eller havde mistet deres Gudsfer og Eiendomme“²²⁾, skulde sættes i Besiddelse af Fædrelandet og den gamle Boeslod; at ligesaa alle de, som vare forviiste til Der²³⁾, skulde tilbagefaldes; ei mindre de, som vare dømt til Bjergværkerne eller Tvangsarbejde overhovedet; at de, som paa Grund af Christendommen havde mistet deres militære Rang, skulde have Valget, enten at indtage denne igjen, eller at faae en hæderlig

¹⁾ Constantini *Διατάγμα πρὸς τὰς ἐπαρχίας*. Eusebii vita Constantini, II, 59. 60.

²⁾ „Ὅι βουλευτικοῖς συγκατηρηθῆσαν καταλόγοις“: curiis addicti, de hvis Eiendomme bleve slagte til Statsgudsferne for (virkelige eller angivelige) Forbrydelsers Skyld.

³⁾ Deportatio var hos Romerne det sværere, absolute Exilium; relegatio (Forviisning til Der) det mildere. See: Ovidii Tristium II, 135. Eleg. V, 12, 21.

Afsfeed; at ei mindre de, som havde forloret deres Adelskab og Frihed, skulde gjenindsættes i alle forrige Goder og Rettigheder; at Martyrernes og Confessorernes Godser skulde gjengives deres Arvinger, og i Tilfælde der ingen saadan fandtes, Kirken rykke ind i Arveretten; at alle Donationer og testamentariske Bestemmelser af afdøde Christne skulde træde i Kraft og staae ved Magt; at selv den keiserlige Fiscus skulde tilbagegive alle Jordegodser, Huse, Haver, og alt, hvad den var kommet i uretmæssig Besiddelse af; at Kjøberne af Kirkegodser, eller de, som paastode at besidde saadanne ved Gave-Ret, skulde restituere dem, men dog forvente af den Keiserlige Naade en billig Godtgjørelse" ²⁴). Men saa meget alle disse og lignende Foranstaltninger ærede Constantin, og saa Lidet der kunde være at indvende mod det overhovedet, som betraf Vaandenes Løsning ²⁵), saa meget Betænkeligt var der ofte i den Naade, hvorpaa Hedenstabet vel ei med directe, men dog med indirecte Tvang skulde blottes og vises i sin Nøgenhed. Allerede den mechaniske Charakter, hans Repræsentation af den sande Cultus antog, hvilken han ligesom vilde male for Alles Dine (som naar han s. Ex. bestilte eller lønnede 50 Mand til bestandigt at bære paa hans Tog Korstøfanen, Labarum, fra Sted til Sted ²⁶), eller naar han, for at efterligne Stiftshytten og det Gammeltestamentlige Apparat overhovedet, lod det saakaldte Korstelt opslaae udenfor Leiren, hvor han bad i Stilhed før hvert Slag ²⁷), maa forekomme os betænkelig og lidet egnet til at fremstille Gudsdyrkelsen i Aand og Sandhed, skjøndt vi jo ingenlunde glemme, hvad der kunde tale for en saadan Pædagogik især i en Tid, hvis bedste hedenstke Talsmænd ved alle Slags Skues og Pragtoptog ligesom opfordrede Christens

²⁴) *Constantini Nόμος περί τής εις θεόν εὐσεβείας καὶ τῶ Χριστιανισμῷ*. Eusebii vita Constantini, II, 30—36. 39—41. Kun enkelte specielle Bestemmelser med Hensyn til Udførelsen ere her forbigaaede.

²⁵) »Thi«, siger han etsteds meget smukt, »det er ikke sømmeligt for os, som rose os af at være Guds Tjenere, at Nogen skal leve i Frygt under vor Regjering.« Eusebii vita Constantini, II, 12.

²⁶) Eusebii vita Constantini, II, 8.

²⁷) Eusebii vita Constantini, II, 12.

dommen til ikke at staae tilbage²⁸). Vi kunne finde det meget naturligt, at han, som Eusebius fortæller, „da han nu for Alvor vilde lægge Haand paa Bærket,“ besatte de høieste, Statsholder-Embederne i Provindserne for det meste med dem, som vare hengivne den sande Troe, men kunne dog kun beklage, at han ikke noiere kunde drage Grændsefjeldet mellem det Borgerslige og det Aandelige, og maae i høi Grad misbillige det Forbud, som gif Haand i Haand hermed, nemlig at naar nogen Embedsmand „syntes at hellenisere“, da blev det ham forbudt at offere²⁹) (til Guderne). Samme Charakter bærer hans Fremgangsmaade med Hensyn paa de hedenske Templer og den hedenske Guds tjeneste i Almindelighed; der var som oftest kun en fin Grændse mellem Frihed og Tvang, og denne blev i Sandhedens Navn, for Diomedets Skyld, let oversprunget. I sin goce Ret var han (de Romerske Censurer selv kunde, hvis de havde opfyldt deres Pligt, neppe havt Noget at indvende herimod), naar han med ubøielig Strengbed forstyrrede og jævuede med Jorden saadanne Templer, hvor, ved Astartes eller Venus-Tjenesten, Sædeligheden fandt sin Grav³⁰), eller naar han ophævede den ligesaa skjendige Nil-Tjeneste af Androgynner, eller naar han forbed Gladiator-Spillene uden Indstrækning³¹); thi ogsaa disse vare grove Fordærvsens Skoler. I alle disse Tilfælde hævuede han kun vældeligen den prostituerede, suffende

²⁸) Herhen hører ogsaa, at han med stor Bekostning og Pragt lod opbygge og udsmykke de kristelige Kirker. En stor Deel af hans Anordninger til Biskopperne og Statsholderne i Provindserne gif ud herpaa (Eusebii vita Constantini, II, 45. 56). Dette var jo i og for sig kun at prise, hvis kun de negative Forholdsregler (med Hensyn paa Hedenskabet) ei havde udslettet det Frivilliges Charakter, og hvis kun det indvortes Guds Tempel — hvad Apostlen kalder „vor fornuftige (aandelige) Gudsdyrkelse“ (Rom. 12, 1) — i det mindste i nogen Maade var bleven fremstillet af Constantin. Jvf. Soeratis historia eccles. I, 9.

²⁹) Eusebii vita Constantini, II, 41.

³⁰) Saaledes Aphrodite-Templet i Aphakæ paa Libanons Bjergryg (Eusebii vita Constantini, III, 55), Mylitta-Templet i Peltopolis (Ib. III, 58), o. fl.

³¹) Eusebii vita Constantini, IV, 25.

Menneskelighed. Men ikke kunne vi sige det samme, ikke kunne vi give ham Ret, hverken fra en oplyst Statskunsts eller fra den kristelige Friheds og Troes Standpunkt, naar vi høre, hvorlunde han netop i de største Byer vel ikke nedrev de hedenske Templer, men blottede Propylæerne og lod løfte Tagene af, tog uden Skyderes Kostbarheder og slæbte dem, saavidt det var Kunstværker, til Constantinopel, der snart bgnede af saadanne³²⁾, men lod de værdifulde Ting af ædle Metaller indsmelte og lægge til den Keiserlige Fiscus, medens det aldeles værdiløse Stramlerie blev tilbageladt „til evig Skam og Skjendsel for Dvertroen.“³³⁾ Det kan kun lidt hjælpe at sige, at Hedningerne maatte behandles som Børn, hvilke man ei lader beholde stadeligt Vegetoi, eller at hine Gudebilleder jo slet ikke vare andet end som Steenblokke, der i Mørket vare henfaste for den uvidende Vandrer's Fodder, saa han nødvendigt maatte snuble derover³⁴⁾. En Paulus og Petrus vare ei traadt saaledes op i Hedningeverdenen, og disses Tro var det dog, man vilde trodse paa, medens Erfaring skulde have lært, at Bildfarelsen ei nedkjæmpes ved Spot alene, uden at forhærde sig, at Ulykken kræver Taarer, og at de mægtigste Mure, som faldt ved Troens Basun, reise sig igjen, naar Basunen begynder at give en forvirret Lyd. Charakterist er det, til hvilken Grad Eusebius, der jo besad Keiserens Fortrolighed (en stor Deel af de værdifulde Meddelelser i „Constantins Liv“ ere af dennes egen Mund), er gaaet ind paa denne Standpunkt, saa han ganske naivt fortæller, at „Keiseren til at udføre alt dette slet ikke behøvede nogen væbnet Magt; en og anden af

³²⁾ Saaledes opstilledes i Hippodromens Buegange Castors og Pollux' Statuer, i en anden Deel af samme den delphiske Trefod, atter paa andre Steder den Pythiske og Sminthiske Apollo, i Palladset selv de Helikoniske Muser o. s. v. Eusebii vita Constantini, III, 54. Zosimi historia nova, II, 31.

³³⁾ Eusebii vita Constantini, III, 54: „εις μνήμην αίσχύνης τοῖς δεισιδαιμοσιν.“ Over dette Tempeltran klager med høi Røst Libanius (oratio de templis) o. a.

³⁴⁾ Eusebii vita Constantini, III, 54: „δαιμαίνοντα νηπίων δίκην τῆς πλάνης τὴ μορμυλῶσεια... ὡσπερ τινα λίθων ἐγζόμεναια τοῖς ἐν σκότῳ βαδίζουσι πρὸ τῶν πόδων ἐξόδιμμένα.“

hans Bekjendte var tilstræffelig til denne Tjeneste; disse gav han nemlig et Bink, og hvor de kom frem i Provindserne, fra Stad til Stad, der fuldførte de uden Noie denne Hærjelse, stolende paa deres egen og Keiserens Guds frygt; de hedenste Præster maatte, under megen Vatter og til offentlig Skjendsel, af de mørke Braaer fremføre deres Guder³⁵). Hedenstfabet's Straf saaledes var vistnok retfærdig; men den værgeløse Nød overstyggede den, og gav den Martyriets Glands; for de Christne selv (saa mange, som deeltog deri) var det Straffen, at de kunde være forblindede nok til at troe, at saaledes Herrens Domme udførtes i Herrens Aand. Overalt, jo længere Constantin kom frem i sin Regjering, desto videre fjernede han sig fra de oprindelige Tolerantsgrundsetninger, at aandelige Ting skulle dømmes, befjempes og forsvares aandeligen. Der forekomme nu gjensagne Love og Constitutioner mod Dffringer overhovedet, som Alle skulde holde sig efterrettelig (ei mere som før blot de høiere Provindsial-Embedsmænd), Forbud mod Dpreisning af alle hellige Billeder, mod Mysterierne i Almindelighed³⁶) o. s. v. Og ligesom Christendommen selv herved tilføiedes skjulte Saar (fordi al udvortes Tvang rammer dens Hjerte), saaledes bibragte Constantins Privatliv den mange aabenbare, næsten usforvindelige. Han, der vilde gaae og gjelde som Troens Repræsentant og store Gevinst, han, der overalt fremtraadte som Religionens førstebaarne Beskytter, Enighedens og Fredens Gjenopretter, alle Dyders Foisterfader, gav et saa sørgeligt Exempel, at selv Hedenningene med Gru vendte sig bort. Eusebius drager et Dække over disse Rædsler³⁷); men Historien er ingen Cham, fordi den river det bort; thi Constantin var ikke Fader. Sin ældste

³⁵) Eusebii vita Constantini, III, 51. Sozomeni historia ecclesiast. II, 5.

³⁶) Eusebii vita Constantini, IV, 25: *ἡλικήλοις τε νόμοις καὶ διατάξαι.*

³⁷) Hvor han skulde have omtalt dem (vita Constantini, II, 19), der er kun Talen om de herlige Dptog og Festiviteter, som fandt Sted i Rom ved Constantins tyvende Regjeringsbaars Celebration. Netop her kaldes han *Ὁ δὲ ἀρετῆ πάση θεοσεβείας ἐκπρέπων νικητῆς βασιλεύς.*

Søn Crispus, en mere end lovende Yngling, der netop derved havde gjort sig mistænkt, lod han henrette ved Gift eller Sværd (i Pola i Istrien 326)³⁸); i hans Fald droges den yngre Cæsar Licinius med ned, Constantins mest elskede Søsters Søn³⁹); og Crispus' Stedmoder, Fausta, Constantins anden Gemalinde, der muligen havde fremsthyndet Stedsønnens Fald, blev, efter Beretninger, vi næppe kunne falde i Tvivl, kvalt i et dertil opbedet Badekammer⁴⁰). Kunne vi undre os over, at den hedenske Historieffriker Zosimus med et bittert Smil, hvor han taler om Constantins Troløshed mod hans sidste Modstander, den ældre Licinius (han havde lovet sin Søster hendes Mand's Liv), tilføier, „at det jo var hans Bane at træde edelige Løfter med Fødder“⁴¹); og maae vi ei finde det sandsynligt, naar den samme sætter Overflyttelsen af Residentsen fra Rom til Constantinopel (330) i Forbindelse med denne Række af Misgjerninger, i det han udtrykker sig saa: at Constantin tog sine Underfaatters Forbandelse med⁴²). I det mindste troede Hedningerne i Almindelighed sig berettigede til at tilskrive Christendommen selv den Mangel paa Overensstemmelse mellem Ord og Gærd, som Constantins baade naadige og unaadige Færd alt mere og mere lagde for Dagen.

IV. Vi behøve uæppe at tilføie, hvilken ubodelig Skade Constantins Fremgangsmaade i det Hele bragte ei Romers riget, ei hans Tid blot, men den christelige Verden; thi nærmest og først fostrede den det Uhyre, man i Almindelighed har beteg-

³⁸) Ammiani Marcellini rerum gestarum lib. XIV, c. 11 (peremit). Sidonii Apollinaris Epistolar. V, 8.

³⁹) Eutropii Breviarium, X, 6: Primum necessitudines persecutus Crispum filium, egregium virum, & sororis filium, commodæ indolis juvenem, interfecit, mox uxorem, post numerosos amicos.

⁴⁰) Zosimi historia nova, II, 29.

⁴¹) Zosimi historia nova, II, 28: „παρήσας τὸς ὄρκους. ἦν γὰρ τῷ αὐτῷ συνηθὺς.“

⁴²) Zosimi historia nova, II, 30. Herhid høret og det Epigramm, man en Dag fandt opfæstet paa Palladsens Port i Rom, hvilket Sidonius Apollinaris har opbevaret: „Saturni sæcula aurea quis requirit? Sunt hæc gemmæ, at Neroniana.“

net med Navnet „politisk Religion“, der ei blot tager Skyggen for Legemet, men gjør Legemet, selv om muligt, til Skygge. Noget Bedre gif ei heller op under hans nærmeste Efterfolgere (lige indtil Jovian og Valentinian I); Constantin er ligesom det Hele, hvoraf hans Søner, og selv Julianus Apostata med hans fanatiske Reaction for Hedenskabet, kun ere som Fragmenter. Under den svage, og dog af Gregor Nazianzenus (saa høit priste⁴³), Constantius' Regjering forandrede i Forholdet, nærmest mod Hedenskabet, saa godt som Intet. Af flere af hans Love og Constitutioner at dømme (navnlig dem, som ere daterede fra 353 og 360, efter hvilke alle Templer skulde lukkes og alle Dffringer ophøre, under Dødsstraf)⁴⁴), skulde man mene, at Hedenskabets Grændser indskrænkedes betydeligen; men til at udføre disse Love manglede Kraften, eller brugtes i al Fald ikke⁴⁵).

¹³) Han veed kun at dable hos ham, at han lod sig forlede til at tage Arianismen for den sande Christendom, en Forstandsfeil (siger Gregor), som hans Hjerte tusindfold erstattede; thi dette vilde intet Andet end de Christnes Hæder, Vel og Enighed. Gregorii Nazianzeni Oratio III, c. 2: *ἢ τὸ μεγάλην Κωνσταντίου ψυχὴ... ἀγνοήμην ἠγνόησε, σφόδρα τῆς οἰκείας εὐσεβείας ἀνάξιον ἔλαθεν ἐπιτρέφων Χριστιανούς τὸν Χριστὸν πολέμιον.*

⁴⁴) Codex Theodosianus (ed. Godofred. — Ritter, Vol. VI), Lib. XVI, tit. 10, 4: *Placuit, omnibus locis atque urbibus universis claudi protinus templa, et, accessu vetitis omnibus, licentiam delinquendi perditis abnegari. Quod si quis aliquid forte hujusmodi perpetraverit, gladio ultore sternatur.* Ligesaa sætter 10, 6. Dødsstraf derpaa. Undtagne vare i al Fald, og det blot med Hensyn paa *»Romersfolkets Nationalsfeste, Gladiatorspil og Lege«,* Templerne udenfor Byens Ringmure. 10, 3: *»Quamquam omnis superstitio penitus eruenda sit, tamen volumus, ut ædes templorum, quæ extra muros sunt positæ, intactæ incorruptæque consistent. Nam quum ex nonnullis vel ludorum, vel Circensium, vel agonum origo fuerit exorta, non convenit ea convelli, ex quibus populo Romano præbeatur priscaurum sollemnitas voluptatum.* Man seer, Constantius maatte tage Hensyn.

⁴⁵) Symmachi Epistolar. X, 54: *»Iste terror, divi Principis literis comprehensus, . . . acuendi potius studio, quam nocendi.*» Han antyder i det Følgende (Comminatio, sæpe lecta, semper omissa, & novis post sepulta decretis), at en Deel af hine Bestemmelser ved andre Love toges tilbage.

Ganske vilde vel Constantius, i det mindste udvortes, ei endnu bryde med et Folk, der havde sat hans Fader, ligesom de tidligere Romerske Augusti, blandt Gudernes Tal⁴⁶); derfor antog han ligesom Constantin Titlen og Embedet af Pontifex maximus, og da han 357 kom til Rom, besøgte han (hvad Symmachus ei glemmer at prise) Templerne, lod Vestalinderne's Rettigheder ufrænfede og viiste overhovedet Agtelse for den hedenske Gudsdyrkelse⁴⁷). Men Tyngdepunktet var under Constantius forsaavidt et andet end under hans Fader, at medens ogsaa denne unægtelig, kun med den udvortes Enighed for Die, en Stund lod sig selv Arianismen vel behage⁴⁸), var her, under Constantius, Arianismen triumpherende, og brugte sine Seiersrettigheder med et Jernaag over de Ketteroende; Forvirringen tiltog, da et falsk mæglende Standpunkt, det Semi-arianske, ved Siden deraf gjorde sig gjeldende; Troen skiftedes, som Hilarius bittert, men sandt, siger, med Consulernes Aarstal; Beskjendelser vorede som Svampe op af Jorden, alle kun egnede til at omstyrte den sande Troes uforanderlige Grundlag⁴⁹); selv en Hedning veed at berette os det jammerlig=bestjæmmende Syn, hvorledes Biskopperne færdedes og ilede fra Synode til Synode,

⁴⁶) Eutropii Breviarium, X, 8; „inter Deos meruit referri“.

⁴⁷) Symmachi Epistolar. X, 54.

⁴⁸) Først blev Arius forviist til Illyricum, hans Skrifter dømte til Baalet og alle hans Tilhængere (Porphyrianer skulde de kaldes efter Keiserlig Anordning) behandlede haardt. Men siden 328 indtraadte, især paa Constantins Søsters Forbøn, mildere Forholdsregler. De Forbrevne, Arius selv, bleve kaldte tilbage, og det stod lige paa Punktet, at han skulde indføres igjen i Kirke=Samfundet i Constantinopel, da han pludselig døde. See: Socratis historia eccles. I, 25—27. Sozomeni histor. eccles II, 27.

⁴⁹) Hilarius ad Constantium Aug. lib. II, c. 4: „Facta est fides temporum potius, quam Evangeliorum, dum et secundum annos describitur, et secundum confessionem baptismi non tenetur. Periculosum nobis admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quam voluntates, & tot nobis doctrinas esse, quot mores, et tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt, dum aut ita fides scribantur, ut volumus, aut, ut noiumus, intelliguntur.“

faa man ei havde Bogne og Heste nok til dem⁵⁰). Det var et Dieblif, hvor de Christne, i hvilke der endnu var nogen Troeskræft, maatte vaagne, og erkjende, hvad de havde tabt, ei mindre end deres hedenske Modstandere, da de mistede Religionsfriheden, eller ombyttede den med den saakaldte vældige Statsbeskyttelse, der i det næste Dieblif stod paa en ganske anden Grund. Det var da, at Athanasius, Martyr for en dobbelt god Sag, for den sande Troes og for Religionsfrihedens, opløstede sin Kjemperøst og vidnede: „Det er det Eiendommelige for Religionen, ikke at tvinge, men at overbevise. Thi ogsaa Herren selv tvang ei Noget, men overlod dem alle det frie Valg, i det han sagde: „Hvis Noget vil følge efter mig“ (Matth. 16, 24), og til Disciplene: „Vil I ogsaa gaae bort“ (Joh. 6, 62)⁵¹).

Hedenskabet triumpherede atter under Julianus Apostata (360—363) — men hvad var det for en jammerlig Triumph! Julian, der fra de tidligste Aar af havde været opdraget i Christendommen, ja havde fungeret som Rector (*ἀναγνώστης*) i Kirken, og unægtelig paa mange Maader (baade ved Constantins Hof og senere i Cappadociens Censoinhed, hvor han uden Tvivl først drak af Hedenskabet's Tryllebæger) havde faaet et ugunstigt Begreb om Christendommen, vendte atter, allerede en rum Tid forend han blev Keiser (fornehmelig fængslet ved sin Ven og senere Panegyriker, Libanius), tilbage til Hedenskabet

⁵⁰) Ammianus Marcellinus, lib. XXI, 16: „Christianam religionem, absolutam et simplicem, anili superstitione confundens, in qua scrutanda perplexius, quam componenda gravius, excitavit diseidia plurima, quæ progressa susius aluit concertatione verborum, ut catervis Antistitum jumentis publicis ultro citroque discurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conantur arbitrium, rei vehiculariæ succideret nervos.“ Man seer, vi have ikke taget Sagen for nøie; thi Ammian forsikrer jo udtrykkelig, at det offentlige Befordringsvæsen næsten gik til Grunde derved. Forresten er dette Sted jo ogsaa værd at lægge Merke til, fordi det viser os, hvor mangt et Glimt af den evige Sandhed der var faldet i mange Hedningers Sjæle.

⁵¹) Athanasii historia Arianorum ad Monachos, c. 67.

med en Fanatismens Alvor ⁵²⁾, som dette nu alt længe intet mere syntes at kjende til. Det maatte koste hvad det vilde, saa skulde en Restauration af Hedenskabet tilveiebringes; Verden skulde see en anden og bedre Constantin. Ei blot Templerne skulde dufte og gjenlyde af Lovsange, men Folkegravene skulde aabnes, Nationaliteterne, som Christendommen bestyldtes for at have frænklet i deres inderste Rod, oplives. Blot de Christne, disse „taabelige Galilæer“ ⁵³⁾ (og saaledes skulde de fra nu af ifølge et Keiserligt Edict kaldes) ⁵⁴⁾ vare haalstarrige nok til at ville vedblive at danne eet Folk af alle Verdens Nationer. De skulde, de maatte gvaæles, men gvaæles, som Keiseren meente, ved den forfjente Spot, hvori de maatte nedsynke. Derfor lod han, strax ved sin Regjerings Begyndelse, ei blot (hvad der vistnok var politisk rigtigt) alle christelige Partier og Secter give fuldkommen Frihed ⁵⁵⁾, men foranstaltede et Skue-Dptog i sit Pallads af de indbyrdes stridende, for at vise Verden, at de i Grunden bedes og reves værre end vilde Dyr og ingenlunde vare Friheden værd, han af fyrstelig Hoimodighed havde givet dem ⁵⁶⁾. Derfor, da han havde tugtet den overmodige Arianske Faction, der havde

⁵²⁾ Hvor alvorligt han meente det, viser vel Intet klarere end hans af Libanius berettede Udsagn, at selv hvis han var rigere end Midas, og hver Stad i hans Rige større end Babylon, vilde han dog ikke agte sig selv for Mennekehedens Belgjører, med mindre det kunde lykkes ham at bringe hans Undersaatter tilbage fra det ugudelige Dyrer mod de uadødelige Guder. Libanii Oratio parentalis in Julianum, c. 59.

⁵³⁾ „ἡ μωρία τῶν Γαλιλαίων.“ Juliani Epist. VII.

⁵⁴⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio III, c. 73.

⁵⁵⁾ Novatianer, Donatister, Macedonianer, Eunomianer bleve kaldte tilbage. Ammianus Marcellinus, lib. XXII, c. 5. Isærdeleshed prøvte Donatisterne ham som den eneste, hos hvem de havde fundet Retfærdighed (Augustini contra Epistolam Parmeniani, lib. I.)

⁵⁶⁾ Ammianus Marcellinus, lib. XXII, c. 5: „Quod agebat ideo obstinate, ut, dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi plerique Christianorum, expertus.“ Ammian afflorer, ved Siden af det politiske Coup, Julian herved meente at gjøre, tillige hans Rodomontade, i det han i hiin Forsamling søgte at copiere Marcus Aurelius' Udtryk.

begaaet forffjellige Excesfer i Edessa, slog han ei blot al Kir-
kens Eiendom til Krongodsset og uddeelte, hvad der af Penge var
forhaanden blandt sine Soldater, men tilføiede med blodig Spot:
„Sandelig, jeg viser mig som Galilæernes sande Ven. Deres
beundringsværdige Lov har jo forjættet Himmeriges Rige til de
Fattige; sikkerlig vil de altsaa skride meget lettere frem paa Frel-
sens og Dydens Bane, naar de ved min Hjælp befries fra verds-
lige Eiendels Byrde“⁵⁷). Derfor persifflerede han ved enhver
Leilighed „Galilæernes topmaalte Daarffab“; hans berømte Re-
script, hvorved han forbad de Christne at aabne eller holde Sko-
ler i Rhetorik og Grammatik, skjondt det jo gjemte en bitter Alvor
paa Bunden, bar ganske samme Præg; „det bør sig ikke“, sagde
han, „at de, som vrage Homers og Demosthenes' Guder,
læse deres Skrifter“⁵⁸). Der flød Strømme af Tyres og Bultes
blod; saa ligesom man under Constantius flagede over Bog-
nens og Hestenes Ruin, saaledes beklagede man nu Ornenes
Afgang og Slagterbodernes Trang; Reiseren selv figede overalt
med Haruspicerne i Dyrenes Indvolde; alle Offerpræster vare
ham ei blot uantastelige, men Gjenstand for den dybeste Bene-
ration, de rette Midlere mellem de udbødelige Guder og de døde-
lige Menneffer; hele Nætter tilbragtes med magist Færd, og
Dagene med at udtyde, hvad de underjordiske Guder havde for-
troet deres Indviende. Philosophien kaldtes til Hjælp, og skulde
være, som den efter Julians Mening virkelig var, Lyset for
Hierophanterne, en hellig Morgenrodes klare Budskab. Men det
mægtigste Vaaben i hans Haand skulde Tolerantisen selv være;
med det vilde han ydmyge, ja gjenmembore Galilæerne. Med
sraadende Mund og oprørt Hjerter frey han de Grundsatninger
ned, han havde lært af Libanius og de Exceptioners han selv
stiltiende gjorde, i det han i et Rescript udtrykte sig saa: „at det
jo vel var Ret at helbrede Uffindige selv mod deres Villie; men

⁵⁷) Juliani Epistola XLIII. Jof. Ammianus Marcellinus, lib.
XXII, c. 11.

⁵⁸) Ammianus Marcellinus lib. XXII, 10. (XXV, 5): „Illud
antem erat inclemens, obruendum perenui silentio, quod arcebat
docere magistros Rhetoricos et Grammaticos, ritus Christiani cul-
tores.“ Juliani Epistola XLII.

at man dog i dette Tilfælde maatte see gjennem Fingre med den vidt udbredte Sygdom, og hellere belære end straffe de Uforntige⁵⁹⁾. Saalidet nemlig kunde han skjule sin sande Mening, at han overalt, hvor de Christne tilsoiedes nogen Skam og Stade, ei fordulgte sin Glæde derover⁶⁰⁾. Og da nu selv Skinnets af Tolerants ei kunde forføre de Christne til at hylde Løgnen, saa fnøs han, saa besluttede han, halv fortvovlet, at gribe til det sidste Middel: at anerkjende Joderne's, de Christnes Arveskenders, Nationalitet og religiøse Cultus. Her og intet andet Sted, meente han, skulde Hovedslaget staae. Flux skrev han et Brev til Joderne, hvori han udtrykte sit Haab, naar Perserkrigene vare tilendebragte, selv i Jerusalem at skulle betale sine Løfter til Guderne⁶¹⁾. Joderne, opmuntrede og understøttede af Keiserens Fortrolige, Alypius, lagde Haand paa at gjenopbygge Templet paa Moria; alle Hænder sattes i Bevægelse; Bindsygen glemtes i den Grad, at Solvæder og Sølvæxer bragtes til, for at grave og befæste Fundamenterne; Qvinderne gave alle deres Smykker hen, bare selv Jord i Barmen, og lode haant om deres deilige Klæder⁶²⁾; Nationaliteten var i Sandhed vaagnet, som Julian onskede det. Men Gud lader sig ikke spotte. Inden endnu een Grundsteen var lagt, udbrøde fra Templets jevnede Fundamen-

⁵⁹⁾ Juliani Epistola XLII. Hans Tolerants-Grundsætninger ere isvrigt fremstillede i Sammenhæng, efter Motiverne, i Libanii Oratio parentalis in Julianum, c. 58.

⁶⁰⁾ »Meget grusom«, siger Gregorius Nazianzenus aldeles træffende, »var hans Mildhed«; hele hans Politik bestod i at paasøre Bold, og dog ikke synes at gjøre det« (Oratio, III, c. 55. 58). Tillige anfører han flere Exempler paa, hvor Julian altfor klart røbede sit Hjertes Mening. Saaledes — foruden hvad der daglig foregik for Alles Dine, som en Følge af hans *πρωσιγματι* mod de ChristneKirker — Folkeopløbet i Alexandrien, hvor Hedningerne, anførte af en Philosoph Pythiodorus, indtog en Christelig Kirke og udgjød de Christnes Blod; lignende Optrin i Heliopolis og Gaza; den frække og skjendige Behandling af Christne Jomfruer, af hvilke flere bleve, efterat de vare sønderhuggede, fastede til Jøde for Svinnene. Gregorii Nazianzeni Oratio III, c. 79 sqq.

⁶¹⁾ Juliani Epistola, XXII.

⁶²⁾ De eneste Træk hentede fra Gregorii Nazianzeni Oratio IV, c. 4. Ambrosii Epist. XI.

ter selv frygtelige Ildsluer, ligesom kappendes med hverandre om at værne om Herrens Ord; flere Arbeidere forbrændtes, de øvrige adsplittedes, og man afftod fra det daarlige Foretagende — et Faetum, der staaer saa fast som den gamle hedenste Verdens Fald⁶³). Julians Haab i Persien svigtede ligesom Tempelbygningen; al Tapperhed og Dumdriftighed var forgievet; thi han kjempede mod Herrens Salvede tillige; Ctesiphon kunde han ikke storme, saa meget han end higede derefter, og bed der i Græsset, hvad enten nu truffet af een af hans egne Soldater, der vare forbittrede over, at han havde ført Armeen saa dybt ind i uveibart Land, eller af een af Perserne (363)⁶⁴). Det var Hedenskabets sidste Forsøg i det Store. Fra nu af rejste det sig saaledes ikke mere.

Men hvilken Urvedeel af Forvirring og Nød baade paa det firkelige og borgerlige Gebeet havde disse Fyrster efterladt deres Eftersølgere! Hvor megen Kraft og Befindighed tillige hørte der ei til at stifte her Ret baade for det Levende og det Døende! Historien skulde nu vel have lært alle Menneffer, at Troen er en fri Sag, og at det ligemeget baader Religionen og Folkene, at bevare denne Upartiffhed, hvorved alle nyde lige Ret, og selv have, hver for sig, det Ansvar, som dog Tugen kan overtage for den Anden. Havde Romerriget ei havt saadanne Regenter derefter som Jovian († 364) og Valentinian I. († 375) — uforglemmelige Navne i Religionsfrihedens Historie — saa skulde Menneffhedens Jammer endnu være bleven større ved det uundgaaelige Brud, som nu, i den sidste Halvdeel af det fjerde Aarhundrede, med hver Dag kom nærmere, og Christen-

⁶³) Saaledes fortælle det ei blot alle christelige Skribenter (som f. Ex. Gregor. Nazianzen. Oratio IV, 4) men, aldeles overensstemmende dermed, den hoist troværdige og upartifte hedenste Historieskriver Ammianus Marcellinus. Hans Udtryk derom ere: "Cum itaque rei idem fortiter instaret Alypius, juvaretque provinciæ rector, metuendi globi flammæ, prope fundamenta crebris assultibus erumpentes, fecere locum, exustis aliquoties operantibus, inaccessum; hocque modo, elemento destinatus repellente, cessavit inceptum."

⁶⁴) Gregorii Nazianzeni Oratio IV, c. 17.

tommens Kamp for sin aandelige Reenhed være bleven endnu tungere.

V. Vi vende os til den anden Side af Betragtningen, den anden Tavle af Maleriet, paa hvis Grund Ambrosius' Liv stod. Det er det kristelige Folks indvortes Skikkelse, der atter var betinget af den Maade, paa hvilken Christendommen plantedes og Folk bleve Christne, siden Constantin den Store havde erklæret sig for Troens vældige Beskytter. Vel søger her Eusebius at fremstille Sagen i det smukkeste Lys; vel plæderer han paa den meest veltalende Maade baade for Sandhedens Ret og Enighedens Nødvendighed; vel mener han, at det i det Hele gik godt, fordi mange Hedninger begyndte at skamme sig ved deres stumme Guder, deres egne Hænders og Tankers Gjerning, som ei kunde frelse dem⁶⁵). Og nægtes kan det jo ikke, at ogsaa saaledes, ved denne demonstratio ad oculos, mangt et Glimt af Sandheden kan være falden ind i Hedningenes Sjæle, medens dog den sædvanlige Følge deraf var, at de forbittrede og sloge sig til det synkende Parti, saalænge dette havde endog kun formeentlige Grunde for sig. Men forfølge det kan selv Eusebius ikke, at baade ved Tvangen og ved Beskyttelsen meget Hyklerie, megen falsk Fromhed fostredes i Kirken. Hans Besjendelse i denne Henseende er for mærkelig til at vi turde fordigaae den her: „Der var i Sandhed,“ siger han, „to Ulykker, som vi selv have fornummet, der aabenbarede sig i denne Tid. Den ene: de mange nedrige umættelige Menneskers Rænker, der besmittede hele det offentlige Liv⁶⁶). Den anden: saa Manges ubestridelige Hyklerie, der snege sig ind i Kirken, og paa Strømt klæbte sig i Christendommens Navn. Thi desværre drev Reiserens menneskevenlige Sindelag, hans Godmodighed, hans ustrømtede Troe ham til at skjenke saadanne forfælskede Christne sin Tillid, der tillige frembyllede en sand Belwillie

⁶⁵) Eusebii vita Constantini, III, 57: „οἱ μὲν τῷ σωτηρίῳ προσήκοντος λόγῳ οἱ δὲ, εἰ καὶ τὸτο μὴ ἐπραττον, τῆς γὰρ πατριῆς κατεργινωσκόνοιο ματαιότητοιο, ἐγέλων τε καὶ κατεγέλων τῶν πάλαι νομιζομένων αὐτοῖο θεῶν.“

⁶⁶) Valerius oversætter her atter falsk: fraudulenta simulatio. Der staaer ἀλεξτοο ἐρωτιο.

mod ham. Og i det han betroede sig til disse, kunde det jo vel være, at han stundom blev hildet i hvad der ikke sømmede sig. Det var den giftige Avind, som saaledes satte en Plet paa hans (ellers ufordunklede) Hæder“⁶⁷).

Udfrage vi fra dette Udsagn Panegyrikerens Tillæg, der forgieves stræber at tilføre den nøgne Sandhed — sandelig, maae vi da vel sige, hvor kunde Noget undre sig over det? Thi Hovedmaximen i Constantins tilsynelatende religiøse Politif var denne: Menneskene ville sættes i Bevægelse ved forskellige Midler; for enhver maa man derfor søge det Middel, der kan slaae an paa og gribe ham. I det samme Dieblif, han, efter de Grundsætninger, han tidligere hylkede, i Affkedstalen til de i Nicæa forsamlede Fædre, yttrede, „at Hedningerne lettest i alle Tilfælde vilde kunne vindes, naar de Christne selv, navnlig deres Lærere, foreholdt dem et prisværdigt Mønster“, kunde han dog ei bare sig for at tilføie, „at det jo dog ikke var Talen, Drødet, som Alle vilde vindes ved. Thi Nogle glædede sig over at blive opholdte ved daglig Føde; Andre toge deres Tilflugt til mægtige Belyndere; Andre igjen knyttede sig til dem, der gjæstevenligt modtog dem; Andre frydede sig ved Hædersgaver. Det var kun saare Faa, der virkelig elskede Ordet og Sandheden. Derfor maatte man lempe sig efter Alle, og ligesom en Læge staae enhver det, der var nyttigt til hans Helbredelse, for at den saliggjørende Lære kunde ved alle mulige Midler vinde Anseelse hos Alle“⁶⁸). Derfor blev nu og Alt i den kirkelige Statsstyrelse indrettet efter dette Tilfuit, ei blot med Befordring til

⁶⁷) Eusebii vita Constantini, IV, 54. Kortere, efter sin Charakter, udtrykker Eutropius sig: „nihil occasionum prætermittens, quo amicos opulentiores clarioresque præstaret“ (Eutropii Breviarium, X, 7).

⁶⁸) Eusebii vita Constantini, III, 21. Desværre var jo Eusebius selv ei fri for denne uchristelige Politif. Han mener nemlig, i det han omtaler de Summer, Constantin anvendte ved den christelige Tempelbygning i Heliopolis, hvoraf navnlig ogsaa de Fattige understøttedes, at Keiseren godt her kunde have anvendt Phil. 1, 18 (μονοκαὶ τῷ γὰρτι παρακλησίῳς εἰπὼν ἂν καὶ αὐτὸς ἔτι προφάσει, ἕτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεσθω) (Eusebii vita Constantini, III, 58).

hoie Embeder (som vi have hørt), men selv med Stædernes Forhold i det vidtløftige Rige. „Mange“, siger Sozomenus, „misundte de Christne deres Værelse hos Kongen, og ansaac det for nødvendigt at efterligne Herskerens Grundsætninger“⁶⁹⁾ og fortæller strax derpaa, hvorlunde Indbyggerne i Majuma, egentlig kun en Havn for Gaza, alle paa eengang gif over, og foruden Lov af Keiseren for det priselige Exempel erholdt det, at deres Flekke fik Stadsrettigheder. Ved Siden af de mange grundløse og ledfærdige Omvendelser dannedes saaledes en Banes, Stats- og Hoshristendom, der, hvor meget man end apologetisk kan have tilgode for Banens og Naturens Lov, som jo muligt i andet, tredie Led kan arbejde sig op til levende Bevidsthed og Tilegnelse, alligevel maatte skade Troens sande Interesse i samme Grad, som den foregav at fremme den, og i mange Tilfælde draf dens Hjerteblod. Dertil kom, hvad der jo ligger dybt i den menneskelige Natur, naar den ei befæstes ved Gudsfrygtighedens dybe Rødder og ligesom gaaer ud over sig selv, bliver overplantet i en fremmed Bund, at de, som havde været stærke, ja uovervindelige i Modgang, de bleve sløve i Medgang, saa de ei blot toge Skindet for Bæsenet, men havde en hemmelig Glæde over, at man nu ei behøvede saaledes at kjempe, thi Christdommen havde jo vundet Seier. Man glemte — hvad Menneskene, ja selv den gjensfødte Menneskenatur er saa tilbøielig til — at det ei gjælder mindre at beuytte, end at vinde Seiren⁷⁰⁾.

⁶⁹⁾ Sozomeni historia ecclesiastica, II, 5. Ikke alle gif over af saadanne Motiver; der vare jo og de, som Sozomenus paa samme Sted fortæller, der virkelig ei skyede Møien at sammenligne prøvende det Gamle og det Nye, og saaledes, især ved Omgang med Biskopper, Præster og Munk, kom til Erkjendelse af Sandheden.

⁷⁰⁾ Vi have med Glib været og maae fremdeles være noget usørligere baade i Detailen og i Fremlæggelsen af det almindelige Standpunkt for Bedømmelsen af Constantins Kirke-Bygning, fordi netop dette er et uforfvarligt forsømt og paa mange Maader forvandsket Parti af Kirkehistorien. Det gif ei sjældent saa, at de christelige Historieforfattere, næsten paa Eusebius' Bei, for at ophøie og beskytte Kirkens dogmatistiske Udvikling, der jo unægtelig i det Nicæniske Concil har et magtigt Glædepunkt, trykte det ene Die til, som om Historien nogenfinde lod sig stripe uden begge. Deraf ei blot megen Forvirring i

Dog bedre end vi formaae det, vil en christelig Skribent og Biskop fra dette Aarhundrede, der Skridt for Skridt fulgte og beklagede denne Forværrelse, kunne skildre os den. Gregor Nazianzenus' dybe Klage over Tidens Banart er ligesaa sand, som gjennebrængt af den rettelig ydmygende Selverkjendelses Aand. Nogle Træk af den mægtige Tale, vi sigte til (og den har lyffeligviis faaet alle, der høre dette Præg, langt mindre af den forcerede Pathos, som ellers karakteriserer Nazianzenens Talekunst), ville være tilstrækkelige til ganske at sætte os ind i, hvad christelige Bessuere da domte om hiin ved Constantins og hans Søners Færd indledede og begrundede Udvikling af Kirken. „En Klasse er der“, siger han (i det han beskriver og ligesom monstret dem, der ere blevne udygtige til Baabens forelsen), „et Slags Sjele, der jo næppe ville høre min Graad og mine Sukke, næppe fornemme min Klage over deres Fald; og netop det er det Bejamrelsesværdigste af hele deres Ulykke. Det er dem, som ei ere saaede paa den faste, uroffelige Klippe, men paa det Tørre og Golde, dem, som overfladist og lidet troende kom til Ordet, og, fordi de ei havde dyb Rod, strax skjød op, og fremfor Alt saae sig om, hvorledes de kunde behage Menneskene, men siden ved et kort Anfald af den Onde, ved en ringe Fristelse og Stormvind, fortørredes og faldt af. Bærre endnu end disse ere jo de, som ei engang en liden Stund modstode Tidens Aand og det Riddings-Fangenskab, man vilde føre os i, tvertimod den, som tog Fængselet fangent og opsteg i det Høie; der viiste sig selv som rette Riddinger og, uden al Trængsel eller Fristelse, alene for en timelig Bindings, for et Embedes, for en ussel jordist Magts Skyld solgte deres Frelse... Derfor sandelig, ei som Retfærdige ere vi hengivne i Fjendens Vold (det er jo kun sjældent at see saaadanne ædle Kjemper, der ind-

---

Fremstillingen, men megen forsaavidt grundet Daddel af Christendommens Modstandere, som disse stode paa deres Ret, at ogsaa Skyggesiderne skulde drages frem, medens de naturligtviis med Urette gjorde disse til de eneste. Det er Bekjendelsen alene, den oprigtige ufordulgte Sandheds-Bekjendelse, hvorved man lader Tiderne og sig krasse af Guds Ord, der kan afgive den christelige Kirkehistories evigt faste Grundvold.

jage deres Fiender Blufel), men som Syndere ere vi dømte, og saaledes først have vi, efterat Faderen ved Slag bragte os til Befindelse, fundet Forbarmelse... De Hoffærdige modstaaer Herren, men de Idmyge give Han Naade (Jac. 4, 6). Han modstod os, da de Christne, henrevne af Magtens og Wrens og Belleynets Fortryllelse, bleve overmodige og glemte Ham, saa den sande Hæder og Magt, vi havde vundet under Forfølgelser og Gjenvordigheder, den forlorede vi, da vi fik gode Dage. Men nu vil Han annamme os, naar vi ihukomme Psalmistens Ord: „Det er mig kjert, Herre, at du har ydmyget mig, paa det jeg maa lære at forstaae din Lov“ (Ps. 119, 71)⁷¹⁾.

Men som Gregor af Nazianz allerede i disse Ord blander Haab med Klage, og Frydesang med hule Sukke, saa var det i Sandhed — Fordærvsens Strøm var stor, men Herrens Miskundhed endnn større. Julian var et Tugtens Riis for de Christne; men den fortsatte stille Forfølgelse, han øvede, blev i den Høiestes Haand et Middel til at opvække dem. Han havde tænkt det ondt med Herrens Menighed, men Herren vendte det til det Gode: den blodige Spot kunde ei skjule Hans Kongeriges Herlighed; selv i mange Hedninges Sjæle faldt et Glimt deraf; et Par af de største og herligste Omvendelser, der gjennemgiktrede Hedningeverdenen (den udmærkede Romerske Rhetor, Fabius Marius Victorinus, mange Romerske Senatorers Lærer, hvem det Romerske Folk af Taknemmelighed havde opreist en Støtte for paa Forum, der, dengang allerede en Olding, ei rødmede ved at sidde som et Barn ved Christi Fødder⁷²⁾) — og

⁷¹⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio III, c. 11. 15. 32—34 (Sammendraget).

⁷²⁾ Udtrykkene og Beretningen i det Hele af Augustini Confession. lib. VIII, 2, 3. Herligt er det at høre, hvad Augustin fremdeles beretter om Victorinus' Freidighed ved den christelige Troesbetsdelses Afslæggelse. Det var Stil i Rom (siger han), at den i hele Folkets Paahør fremsagdes med lydelig Røst fra et ophøiet Sted i Kirken. Presbytererne tilbøde Victorinus, at han kunde — som man gjerne indrømmede dem, der tilbageholdtes ved nogen Slags Undseelse — aflægge den privat (i et Kapell af Kirken). Men han afflog at modtage det. „Og da han nu sleg Trapperne op for at

den ligeledes hoit begavede Atheniensiske Rhetor Proæresius⁷³⁾, skyldes netop disse ringe Dage. Da Edictet udkom, som forbød de Christne at holde Skoler i Grammatik og Rhetorik, vilde fast alle Christne — fortæller Orosius — hellere nedlægge deres Embede, end svigte deres Troe⁷⁴⁾. Det christelige Heltemod vendte tilbage; en Afglands af Martyrernes Dage flammede atter op. Oldingen Marcus, Bissop af Aretynsa paa Sicilien, da han blev givet til Priis for det rasende Folk (her i lige Grad habede hans Kjelhed i at omstyrte et Afgudstempel⁷⁵⁾, og hans exemplariske Liv og store Beltaalighed), slæbt omkring gjennem Gaderne af Indbyggerne af alle Aldere, Kjon og Stænder, omsølet i Kloakerne, truffet i Haarene, af faade Drengestuffet med Pennenive, og tilsidst ophængt i en Kurv, hvor man (efter den af os allerede beskrevne Straffemaade)⁷⁶⁾ oversmurt ham med Honning og udsatte ham i den brændende Soel for Infecternes Dodsbid — udstødte under alle disse Piinsler og Forhaanelser ei eet Suk, ei een Klage, men yttrede tilsidst kun det: han tyktes sig selv at svæve over Jordens Holder, medens han saae hine, hans Forfølgere, nedkastede i Støvet ved hans

---

aflægge Troesbekjendelsen, bruste som eet Lykønsknings-Brusen gjennem Kirken af alle deres Stemmer, som havde kjendt ham. Og hvo havde ikke kjendt ham? Fra Mund til Mund lød det med tilbageholdt Lyd: Victorinus, Victorinus! Som i et Nu udbrøde de i Glædesraab, fordi de saae ham, og som i et Nu taug de af Forventning, for at høre ham. Han fremsagde den sande Troe med herlig Forvisning. Alle vilde ligesom rive ham ind i deres Hjertes; det var de Hænder, hvormed de trykkede ham til sig."

⁷³⁾ Proæresius, Gregor af Nazianz's og Basilius's Lærer i Rhetoriken (Sozomeni historia ecclesiast. VI, 17), var een med blandt dem, der, da Julians ovenomtalte Edict kom ud, frivillig nedlagde sin Skole som et ringe Offer paa den christelige Troes Altar (Hieronymi Chronicon ad a. 266). Forresten sammenl. hans Levnetsbeskrivelse af Eunapius (Eunapii vitæ Sophistarum, ed. Boissonnade, Amst. 1822, p. 73 ff.).

⁷⁴⁾ Orosii historia nova, VII, 30: „Omnes Christiani propemodum officium quam lidem deserere maluerunt.“

⁷⁵⁾ Han benyttede sig herved, vistnok jo ivrende med Uforstand, af den Tilladelse, som Constantius' Love imod Hedenskabets hntes at give ham.

⁷⁶⁾ Ser: Christelig Biographie, I, S. 262.

Fødder⁷⁷⁾. Der kom atter Guld i Troens Skjød, da den vaagne, fra den evigt rige Herre. Gregor af Nazianz, der stod som Bidne til Dpvaæffelsen, skjøndt betyngtet med mange Sorger ved at see Estervirkningerne hos saa Mange af det opsminkede Vasen, man en Tidlang kaldte Christendom, kunde dog ei undlade at fatte det gladeste Haab for Fremtiden; hans Tale, paa den ene Side nedtyngtet af de bittre og tunge Erfaringer, hæver sig paa den anden til en Pæan, baaret af Seirens-mægtige Vingeflag. Som Luther mere end eet Martusinde senere, udbryder han i Jubel over den knuste Trældom: „Rebet er brustet, Garnet er sønderrevet, i Guds Navn, som skabte Himmelen og Jorden, ere vi frie (Ps. 124, 7. 8). Atter skal det skee, som Prophetens Mund qvæder, at Orkenen skal staae glad og blomstre som Lilier; thi vi see Herrens Herlighed, vor Guds Smykke (Jes. 35, 1. 2). Derfor lader os istemme Israels Lovsang og med Mose synge; thi Herren har gjort en herlig Gjerning; Han styrtede Heste og Bogne i Havet; Han er den rette Stridsmand, Herren er Hans Navn“ (2 Mos. 15, 1—3)⁷⁸⁾.

Dg han havde jo Ret til saaledes at juble og fryde sig. Det viiste sig til Kirkens Trøst, at hvor haardt end Israel var saaret, hvor tungt det var slaget, havde dog Herren opholdt sig mere end syv Tusinder, der ei bøiede deres Knæe for Baal. Det viiste sig selv blandt dem, der ellers maatte være meest tilgjængelige for Julians Forforelser, hvem de fulgte som dygtig og seicrrig Feltherre — blandt de christelige Soldater. Gjennemrystende er den Beretning, som den selvsamme Gregor af Nazianz har overleveret os, om nogle forførte Krigsmænd i Kei-

⁷⁷⁾ Gregorii Nazianzeni Oretio, III, c. 82—84. En Understatsholder skal have gjort Keisren opmærksom paa, hvilken Skam for hans philosophiske Grundfætninger og Hedenstabet's Glorie det vilde være, hvis Marcus som Martyr skulde overvinde begge. Dg saaledes bestræedes han, halvdød, fra videre Marter. Man kan badle ved Marcus' Dpørsel hans Fremfusenhed; men naar Neander kalder hans Udfærd under Martirene cynisk, har han i Sandhed kun givet et maadeligt Beris paa, at han veed, hvad christeligt er.

⁷⁸⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio III, c. 12. 14—17 (Sammen- draget).

serens Hær. Det gif her, som i det daglige Liv; alle tilsyneladende uskyldige Voffemidler bleve opbudne, for at vinke og drage til Eastens brede Bei. Den rundhaandede Keiser, i Midten af sine Soldater, i alle Stykker som en gammel Krigskammerat, udstrøede Penge til hine. Nærved stod et Felt=Alter, og dampende Røgelse derpaa; det gjaldt jo kun, selv useet at strøe et Par Korn derpaa — et ringe Bederlag for Keiserens rige Gave. Mange Soldater bede paa Krogen. Blandt disse sad nogle fort efter i deres Telt, forsamlede med deres Kammerater, og da de nu havde spist, løstede de, som om Jutet var fteet, Bægeret med Vand, og paakaldte under Korsets Teg, efter gammel christelig Sæd, Christi Navn. Hvad er det, sagde een af Kammeraterne; J have jo affvoret Christi Navn i det J fastede Røgelse paa Alteret, og alligevel paakalde J Ham! Som Raasende sprang nu hine op, løbe om paa Torvet (i Leiren) og raabte: „Vi ere og blive Christne, saa sandt vor Sjels Frelse er os hjer! Alle Menneſter høre det, og fremfor Alt Gud, hvem vi leve, hvem vi og ville døe! Nei, vi have ikke besvøget dig, Frelser Christe, og ikke fornægtet dit Navns salige Betsjendelse. Hvis og Haanden har syndet, vor Tanke har ei været med. Vi ere besnærede af Keiseren, men ei saarede af hans Guld. Vi affore os Ugudeligheden, og ville renses ved Blod.“ Og ffur løbe de hen til Keiseren, og raabte: „Vi have ikke modtaget dine Gaver⁷⁹⁾, men dødsſkyldige ere vi dog. Viis dine Soldater den Naade; dræb os, offre os Christo, vor eneste Konge. Betal Jld med Jld, lad Afke veies med Afke; afhug vore Hænder, hvilke vi som Ridninger have udstrakt. Gjør Andre lyffelige med Guldet, hvem det ei skal angre at have modtaget det. Ds er Christus nok, hvem vi holde fast ved istedetfor alt Andet.“ Naturligviis vilde Keiseren, for ei alt for grueligt at nedrive sin Tolerants, ei lade dem henrette; men snysende af Harne bød han, de ſkulde landsforvies⁸⁰⁾.

⁷⁹⁾ De vilde ſige, som ovenfor: det er kun Haanden, ei Tanken eller Sjelen, der har syndet.

⁸⁰⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio, III, e. 78. 79. Fortællingen bærer et ſaa umiskjendeligt Sandhedspræg for alle dem, som kjende

VI. Lys og Skygge møde vi og paa den tredie Tavle, vi oprulle, men saaledes fordeelt, som det ved første Biefast synes, at vi med Rette maatte grue, hvis ei den samme Herre, der raakte, som vi nys hørte, det christne Folk sin Haand, da det vendte sig til ham, ogsaa her tilhviiste os Trosten om Hans Forborgne og Hans Magt i de Svage. Det er Geistlighed i det fjerde Aarhundrede — hvad den blev og hvordan den stod under den første, Græsk-Latinffe, statskirkelige Form — vi skulle betragte. Vi have seet, hvorledes Eusebius af Cæsarea, der med Rette betragtedes som een af Kirkens Støtter, dog i sin Dom over vigtige Tids-Momenter valkede og snublede, hvorledes hans Haab nødvendig maatte gjaekke og bedrage ham — mon vi da ville feile, naar vi slutte, at Geistligheden i Almindelighed stod endnu langt slibrigere paa den vaade, stnffende Jordbund, var for en Deel idet mindste saaret endnu dybere af den mægtige Forlokkelse, der laae i Freds-Stinnet, i Straaleglandsen, som Constantins Stats-Kirke-Styrelse udsprede? Et Exempel fortæller Eusebius blandt andet — men det staaer som et Lyn, der oplyser hele Himlen paa eengang. Det var, siger han, netop i de Dage, da Constantin ved Synoden i Tyrus (335), der endnu overstraalede den i Nicæa, og ved Tyveaars-Festen for hans Regjerings-Tiltrædelse, stod i sin Krafts Blomster, da det løb fra Mund til Mund, hvor uforliguelig hans Dyd var i Alt hvad der da angik Herrens Sag, da stod en Præst op og vovede lige i Ansigtet at prise ham salig, fordi han i dette Liv var værdiget det høieste enevældige Herredømme paa Jorden, og i det tilkommende visse vilde komme til at regjere med Guds Søn — en saa væmmelig Smiger, at Keiseren selv blev høist fortrædelig derover, og forbød Manden at bruge flige Udtryk; hellere (lagde han til) skulde han bede Gud om, at han i det nærværende som i det tilkommende Liv maatte findes værdig at kaldes en Guds Tjener⁸¹). Saa meget Constantin tilgav og smigrede for sig selv, saa skarpt et Die havde

---

Troens, Julians og de Christnes Charakcer, at det er overflødig, videre at reifærdiggjøre den.

⁸¹) Eusebii vita Constantini, II, 48.

han for Geistlighedens Mangler og Brest, og undlod ikke, ved given Keilighed, om og i mildere Form, at drage dem frem for Ulyst⁸²⁾. Men netop ved ham vare Fordærvelfsens Sluser aabnede — og hvo skulde sætte dem en Dæmning? Som Christendommen alt mere og mere antog Præget af en Hof-Sag, maatte nødvendig Kraftens Nerver overstjæres hos saa mange, som enten i hvert Tilfælde gjorde Hoffets, tilsyneladende christelige, Interesser til deres, eller beilede til Hofgunsten, for at sætte i sig selv christelige Interesser igjennem. Hvad skulle vi i denne Henseende sige om Constantins' svage Regjering, om Arianismens uheldige Kamp, for ved jordiske Midler at holde sig og fylde Kirkerne, om de mange Affald fra den rette Troe, og de endnu skammeligere Overløbere, der i Dag holdt det med en, i Morgen med en anden, alt efter som Hoffets Soel smilede, eller Ulystens Veit foiede det?⁸³⁾ Havde der ei været een Mand, ubeieilig som den hundredaarige Seg i Stormen, og havde denne Troens Kraft, der fornyede Oldingens Dage, saa han opfoer med Binger som Ornen, ei fundet Gjenklang i Manges Sjæle, ei udbredt sig med Kampen for Troen i Manges stivnede og fløvede Leddemode — saa skulde vi sandelig forgjæves lede om den rettroende Kirkes Historie i det fjerde Aarhundrede. Men netop denne Mand, Arianismens vældige Modstander, al hykkelfst Underfundigheds svorne Fiende, Athanasius, skildrer os Kirkes Tilstand i de Dage (nærmest i den første Halvdeel af det fjerde Aarhundrede) som høist sørgelig. Hvad han siger om Me-

⁸²⁾ Saaledes formanede han, i den ovenfor omtalte Affædstale til de forsamlede Fædre i Nicæa, Biskopperne til, „at de af al Flid skulde bevare Freden mellem hverandre og undgaae al ærskya Trætte, at de ei skulde lade sig henrive af Dadelyst, hvis een Biskop udmærkede sig fremfor den anden ved Visdom og Talegave, men hellere agte den Enkeltes Fortrin at være Alles Baade; at paa den anden Side heller ei de Fremragende skulde hovere sig mod de Ringere; thi Gud tilkom alene Dommen over det Bedre og Fortrinligere; de Svagere skulde de annamme med Mildhed og Eftergiveness, og overhovedet stedsbe være rede til gjensidig Forladelse.“ Eusebii vita Constantini, III, 21.

⁸³⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio XXXII, c. 72: „ἀήμερον σύνθηρον καὶ ἐνόμοζον ἂν ἦτο γίνωσκον ἡμᾶς οἱ ἄγοντες ἀγαθὸν ἀντιήθρον καὶ ἀντινόζον.“

letianerne, gjelder i det Hele om den Masse af Svampe, der vare skudte op under Troens frugtbare Træ og udflåffedes ved Hofsets Straaler. „Med disse (siger han) havde Constantius vundet Spil. Thi de fleste af dem, ja fast alle, ere hverken udgaaede fra en gudfrygtig Ledelse, ei heller kjende de den sunde christelige Troe, eller overhovedet hvad Christendommen er, eller hvilken Priis vi Christne sætte paa den hellige Skrift⁸⁴). Thi nogle af dem ere komne fra Afgudernes Altre, andre fra Senatet og de høieste Statsemployer over til os; deres Bei var gjennem den usle Befrielse fra Byrder og Udsigt til endnu større Embeder. Udspæffede med de ældre Meletianeres Penge, bleve de flur Biskopper, førend de endnu havde modtaget den katechetiske Lærdom. Og havde de end et Skin af denne — hvad vil vel den katechetiske Underviisning sige hos Meletianerne? Men de brøde dem ei engang om Skindet; som Børn fik de strax deres Navn og bleve kaldte Biskopper; derfor kom det dem ikke paa Sagen an; Gudsfrygtighed og Ugudelighed var dem det samme. De bleve altsaa flur fra Meletianere Arianere. Naar Keiseren befæler noget Andet — de ere strax underdanig redebonne at omstifte dem dertil. Det kommer dem ikke an paa at lade sig omfore af hver Vind og Strøm, naar de blot maae opnaae, hvad de sigtede til: Skattefrihed og Embeder.“⁸⁵)

Det er een Side, hvorfra Athanasius viser os Kirkes Plagen med Lærere, der ei blot havde Hofsnoder og Hoftrygge, men Hofjind — udførligere i alle Henseender og ei indstrænfet til noget enkelt Parti er det Malerie, som Gregor af Nazianz (der jo vistnok ikke har smigret for Embedsbrødre, men heller aldrig smigret for sig selv) udfaster af Geistligheden i de Dage. Bisfelig er han jo nødig gaaet til det — thi han forudsaae nok,

⁸⁴) I hvad Mening Athanasius har sagt dette, og at det ikke i fjerneste Maade saldt ham ind (som nu et Parti i Christenheden) at opbyde Troesbekjendelsen paa Skriftens Beføitning, derom kan et andet Sted af samme Skrift fuldkomment overbevise os. „Καλὸν,“ siger han, „ἀρχιεσθῆναι τῇ θεῷ γράειν καὶ πάντας αὐτῇ πισθῆναι.“ Athanasii historia Arianorum ad Monachos c. 79.

⁸⁵) Athanasii historia Arianorum ad Monachos, c. 78.

man vilde udskrive ham som en Foragter af de hellige Kanones og Hierarchiet⁸⁶⁾ — men Intet viser bedre baade Tidens Banart og den med Magt sig fremstydende reformatoriske Tendents, end naar en saadan Mand, der selv var Kirkens Ben og Tjener i enhver Betydning, maa udbryde i saadanne Klager og raabe saa hoit til Himlen. Hans Blik er først rettet paa det Hele — han vilde jo gjerne lade det blive ved at foreholde de gamle Tiders Speil; men han kan det ikke. „Tii hvad Ende“, siger han, „vil jeg tale om Propheternes Dage, og om Apostlenes og vor Herres Jesu Christi Forstrifter? Ak, selv de saa strengt revsete Pharisaer og de dadlede Skriftflogne indjage mig Skræk; thi hvad der er sagt om dem, maa gjelde om os, saa vi med Rette høre os nævne som en Dgle=Ret, som blinde Veiledere, som de, der gjennemsiie Mygg og netsluge Kameler, som falkede Grave, indvendig fyldte med al Uhumskhed, udvendig smykkede. Ak, disse Tanker pine og martre mig Dag og Nat; de smelte Marven i mine Been og æde mit Kjød af. Ikke tør jeg tænke paa eller tale om at rette og anføre Andre, men kun hvorledes jeg selv skal undflye den kommende Brede“⁸⁷⁾. Han berorer nu videre enkelte Saar, enkelte Dole af denne om sig gribende Kræft. „Det Særgeligste af Alt“, siger han, „det er, at det hellige Embede, som Herren indsatte, væsentlig foragtes af dem, som annanne det. Det gjelder ogsaa her, at de Fleste slet ikke vil lægge nogen dyb Grund, men ere noiede med den meest overfladiske og letfærdige: med en Fjeldskorpe, der ei kan gennemtrænges, med det slibrige Sand, saa ved den første Soelbrand, det første Regnskyl, der kommer, er Sæden spildt hos dem. Uden at vi have lært at regjere os selv, eller have rensset vor egen Sjæl, blive vi satte til at styre Hjorden, og det i Tider, hvor man maatte ansee det for en Lykke, i den almindelige Forvirring, hvor Alt kastes op og ned, hvis man kunde skjule sig i en Klipperist, for

⁸⁶⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio I, c. 8: *«ἐγὼ γὰρ ἑμαυτὸν τῆτο, ὡ ἀνδρες, εἶτε ὡς ἀπάιδετος καὶ ἀσύνετος· ἀλλὰ μᾶλλον, ἵνα καὶ μικρὸν τι καυχῶμαι, εἶτε ὡς ὑπερόπτης τῶν θείων νόμων καὶ διατάξεων.»*

⁸⁷⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio I, c. 120, 121.

at flye fra det Ondes Mørke og Storm — i en Tid, hvor, hvis der endnu var en Levning af Kjærlighed tilbage, ogsaa denne er spildt, hvor Præste-Navnet selv er blevet forfængeligt, hvor Skjendsel, som Skriften siger, er faldet ogsaa paa Fyrsterne. Deraf, at Skamløsheden hos de Fleste er blevet deres eneste Wiisdom, at de dømme Andres Synder, ei for at helbrede dem, men for at gjøre Saaret ulægeligt, at de ei tage i Betænkning at kaste Perler for Sviin, og det Hellige for Hundene; deraf, at Moabiter og Ammoniter⁸⁸⁾, med Rette udelukkede fra Kirkens hellige Dngjærde, nu springe frækt ind i det Allerhelligste. Saa høimodige ere vi i Ondskab; saavidt ere Grcendestjellene forrykkede mellem Ven og Fiende, at det gaaer ei anderledes, end naar en Armee skal hjempe om Natten under det usikre Maanestien, og ei formaaer at skjelne mellem de egne og de fiendtlige Tropper, eller som naar i en Søtræfning Allting blandes med de rasende Bølger og Skibenes Sønderbrydning og de Faldnes dybe Sukke, og der ei engang er Rum eller Tid til at udsolde Kræften... Ja saavidt er det kommet med Sjæle-Styrelsen og Ledelsen, et Embede, som vi alle med megen Frygt, under idelig Paakaldelse og Bøn til Gud skulde føre. Jeg selv i det mindste, skjøndt fra Moders Liv kastet paa Gud, skjøndt hærdet ved Farernes Staal, skjøndt af Erfaring havende lært, at Guds Ord ere sødere end Honningkager, herligere end tusind Stykker Guld og Sølv, maa dog ofte frygte for, at jeg har blandet mig blandt dem, som ere komne ind i Bryllupsalen og ei have medbragt nogen Bryllupsklædning... Og hvad er Følgen af alt dette? Vi have paadraget os Hedningenes brændende Had, og, hvad det værste er, vi tør end ikke sige, at det ei var med Rette. Over vore Rygge gaaer Syndernes Bei; der smedde de deres Anslag mod os. Vi ere atter blevne et Skuespil (som Apostlen siger), men ei for Engle og Mennesker, nei, for alle Niddinger, og det paa alle Tider og Steder, ved Glæde og ved Sorg. Ja jeg maa sige det med grædende Taarer, vi ere virkelig i en egen Forstand blevne et Skuespil; aldrig see de høiere, aldrig klappes der stærkere, end naar en Christen fremføres paa Skuepladsen og gjøres til Gjenstand for den bitterste, blodigste

⁸⁸⁾ Han siger her fremfor Alt til Arianerne.

Skjemt⁸⁹⁾. Saavidt har egen Svaghed og Sletthed, saavidt vore Riv og Trætter, hvori vi glemte Gud, bragt os!“⁹⁰⁾ Og endelig, hvor han iler mod Slutningen af sin Tale, hvilken Samling af Smerte, Veemod og Jammer i faae Ord! „Hvad mig angaaer“, siger han, „da veed jeg vel, i hvem jeg skal seire — i Ham, jeg roser mig af, i Christo — men ei, hvor jeg skal begynde og og tage fat. Hvor er en Moses, der kunde bede, en Samuel, der kunde offre, en Jeremias, der kunde græde med Folket? hvor overhovedet saadanne, der paa eengang kunde hjempe og bede med? Et saadant Frettsblund, medens de staae deroppe, maa Israel have — ja, hvad siger jeg, Israel? Vi ere jo ikke som eet Juda og eet Israel, som eet Jerusalem og eet Samaria, der kunde græde det ene over det andet, naar det ene efter det andet blev overgivet for sine Synders Skyld; nei, selv Sønerne ere blevne Forrædere, og det elskede, det rette Juda er i Oprør mod sin Gud!“⁹¹⁾

VII. Vi kunde mene, det var Smerten, der her gav sig Luft, og, som det pleier at gaae, finder sin Lise i at klage, ja i at overdrive sin Klage — velan, lad os da af et Par Træk (der sandelig ei ere de eneste, saalidt som de bleve de sidste) see, hvorledes Birkeligheden svarede til denne Beskrivelse deraf! Vi satte os midt ud paa Skuepladsen — Rom og Constantinopel, den christelige Verdens Metropoler, skal være de Steder, hvor vi lade Vidnesbyrdet tie og Kjendsgjerningerne træde op. De stode ligeover for hinanden, arindsygt lurende, slet be- raadte; og naar nogen sand Prophet opstod, der ydmygede sig selv og Folket, da maatte han, ligesom Juda og Israel i for- dums Dage, vende Ryggen eller lade Skam og Forfølgelse pleie sine Furer paa den. Hvilken Opgave for en Regent som Valen- tinian I. (364—375), der, baade tjerv og forfaren, selv med stærke Videnskaber, havde foresat sig at udslutte alle Spor af den snigende, lumste Uretfærdighed, der karakteriserede Julians

⁸⁹⁾ Vi behøve ikke at gjøre opmærksom paa det interessante Datum, som er indeholdt i dette Sted, at nemlig under Julian de Christne vare en staaende Figur i Skuespillene.

⁹⁰⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio I, c. 123. 134—112 (frit sam- menbraget).

⁹¹⁾ Gregorii Nazianzeni Oratio I, c. 149—150.

Regjering trods af hans priuste Tolerants⁹²⁾, at reformere alle Misbrugene og at lade alle sine Undersaatter vederfares lige Ret! Det Aandelige, dømte han ligesaa det Dieblif, han modtog Scepteret, maa have Friheden som sin Ret, saalænge det ei vil oversvømme det borgerlige Gebeet, ei herske ved Straf og Kuelse, ei seire ved verdslige Vaaben. Man lagde ham det Modsatte nær nok strax fra Begyndelsen; et Gesandtsskab fra de Nicænistskudede, med Biskoppen af Hraklea, Hypatianus, i Spidsen, mødte ham, da han vilde fra Constantinopel til Rom, i Thracien. Han svarede dem ganske simpelt: han havde som Lægmand ei Ret til at indlade sig vittløftigt paa alle disse Ting; Præsterne, som dette maatte ligge paa Hjerte, kunde komme sammen og afhandle det privat, naarsombest de vilde⁹³⁾. Hans

⁹²⁾ Thi Jovians Regjering (363—364) var for kort til at udrette alt det, som den fortreffelige Fyrste havde paatænkt til sit Lands Vel. Allerede han vilde jo lade alle skee lige Ret, hvad man bedst seer deraf, at han, skøndt alvorligt hengiven den rettroende Kirke, dog præs. for sin Mildhed og Retfærdighed selv af Hedningene. Uddeles umistænkeligt er i denne Hensende Sophisten Themistius' Vidnesbyrd om den udmærkede Keiser. 'Dig ene', siger han, 'blev det forundt, at kunne fremstille alle Mennesker, da Regjeringen overførtes paa dig, deels som Dommere og deels som Vidner, som Dommere dine Benner, som Vidner dine Fiender. Du var, som det synes, den eneste, der vel fornam, at det ei er Kongen givet, i alle Ting at tvinge sine Undersaatter; men at der gives Ting, som udflye af Evang og staae opviede over al Trudsel, over ethvert Hersterbud. Ja viseligen skønnede du det, at, naar det ei engang er Fyrsten muligt, at gjøre Kongen velvillig mod sig, som ei tilskyndes af sit eget Hjerte dertil, saa er det endnu misligere, at ville gjøre noget Menneske til from og gudhengiven ved at man bringer ham til at frygte Menneskebud, viselig en fortvarende Evang, og foreskaffer ham usle Strækkbilleder, som Tiderne snart medføre og snart atter borttage. Sandelig heri efterlignede du Gud, der vel nedlagde i alle Menneskesjele en naturlig Tilboielighed til Religionen, men lod Dyrkelsesmaaden beroe paa enhveres Billie, saa den, som her vil indføre Evang, han ophæver den Magt, som Gud har givet enhver.' Themistii Oratio V, ad Jovianum Imp., ed. Harduini p. 66—68.

⁹³⁾ Sozomeni historia ecclesiast. VI, -7. Vi gaac her som paa en undermineret Grund. De Romersk-Katholiske (selv den redelige Lilemont ei undtagen) have af al Magt stræbt at udlette disse Træk,

første Regjerings-Akt var den, at fornye, eller rettere sagt, virkelig praktist indføre Religionsfriheden; dertil sigtede alle Lovene fra hans Regjerings Begyndelse, hvilke han senere beraaber sig paa som Norm: „at enhver skulde have den aldeles frie Dvælse af, hvad han engang havde antaget som Troe og Religion.“⁹⁴⁾ Derfor faae han sig foranlediget til at reformere flere af hans christelige Forgjængeres Bestemmelser, navnlig angaaende Haruspicierne og andre Dele af den hedenste Cultus, som han atter gav frie (kun det virkelig Umoraliske, som hele det magiske Væsen, forbed han strengt)⁹⁵⁾, medens han paa den anden Side paa enhver Maade skaffede den christelige Cultus og dens Befjendere Rum⁹⁶⁾. Der indtraadte virkelig, som Gregor af Nazianz ønskede, et Freds-Blund under Valentinian, og vilde endnu have været større, hvis ei flere af de christelige Prælater ved deres Herskesyge, Pengegjerrighed, Konnets Yppighed havde

---

at gjøre de klareste Bidnesbyrd mistænkelige, at fordreie Alt, hvad der kunde have Hensyn til Religionsfrihedens Befordring og gjælde for et Udtryk af den, og fremfor Alt at bortjærne det upartiske hedenste Bidnesbyrd som aldeles uberettiget til at høres. Der er vel næppe noget klarere Beviis paa den Romerske Kirkes himmelfrigende Arct, end dens Historiestrivning siden Reformationen.

⁹⁴⁾ Codex Theodosianus IX, 16, 9: „unicuique quod animo imbibisset colendi libera facultas tributa est.“ Ammianus Marcellinus XXX, 9: „Postremo hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec quemquam inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud, nec interdictis minacibus subjectorum cervicem ad id, quod ipse coluit, inclinabat, sed intemeratas reliquit has partes, ut reperit.“

⁹⁵⁾ Lov fra 371 Codex Theodosianus IX, 16, 9.

⁹⁶⁾ Han fritog f. Ex. de Christine fra den Pligt at holde Tempeltragt, forbød, at man om Søndagen maatte forfølge dem med nogen Rets-sag (Codex Theodosianus XI, 7, 10), skjenkede alle, som studerede i Rom, betydelige Forrettigheder (Codex Theodosianus XIV, 9, 1) c. f. v. Hvad hans egen Troe angik, saa var han jo vistnok af Overviisning katholsk Christen, medens han dog fra sin Lægmands-Standpunkt lagde liden Vægt paa hvad der forekom ham som blot dogmatiske Differentser, og derfor slet ikke fandt noget Anstød i at tage et Arianskfindet Fruentimmer, Justina, til sin anden Gemalinde.

forstyrret Kirkens, det christelige Folks, Fred. Desværre stod den Romerske Biskop Damasus, efterat han havde naaet dette Embede, i Spidsen for disse; hans Valg selv er et blodbesudlet Blad i Kirkens Historie. „Et Parti nemlig i Rom (saaledes berettes ordret), erklærede sig for den ærgjerrige Mand, efterat allerede Ursinus af den større Deel af Folket og Geistligheden var valgt til Biskop. Strax underkjøbte hiin alle Bogstyrerne paa Circus⁹⁷⁾ og trængte med en Skare, bevæbnet med Knivler, ind i Basilica Julii, hvor et stort Blodbad anrettedes paa de Christne (af det modsatte Parti). Syv Dage derpaa satte han sig med sit Parti og Gladiatorerne⁹⁸⁾, som han havde kjøbt med en umaadelig Pengesum, i Besiddelse af den Vateranansiske Basilica. Der blev han ordineret til Biskop. Ved Stadens Præfect, Biventius, og præfectus annonæ, Julianus, hvilke han begge ligeledes bestaf, bragte han det derhen, at Ursinus med sine Diaconer blev jaget i Landflygtighed. Nu begyndte Damasus at rase mod det øvrige christelige Folk i Rom (som ei billigede dette Valg); Prygl uddelees, Mord foresfaldd. Syv Presbytere, som vilde blive paa deres Post, søgte han at fordrive fra Byen. Det christelige Folk befriede dem, og førte dem ind i Basilica Liberii. Damasus og hans Parti hvervede nu alle Bogstyrerne paa Circus, Gladiatorerne, Graerverne⁹⁹⁾; med Dyr, Sværd og Knivler trængte de i Basilicaen (25 Nov. 366). Et skrækkeligt Skærmydsfel opstod. Nogle af Damasus' Parti brød Kirkens Dørre op, og lagde Ild under, for at komme ind; Andre ødelagde Taget og dræbte med de nedfaldende Tagstene en stor Mængde Christne. 160, baade

⁹⁷⁾ Quadrigarii: „qvi circo quadrigas agitant. Græst: ἀρματελάτης, τετριππελάτης. (Du Fresne du Cange Glossarium, s. v.).

⁹⁸⁾ Arenarii: „gladiatores, qvi in arena depugnant“. Graferne optog Ordet uforandret: ἀρηνάριοι (Du Fresne du Cange Glossarium s. v.).

⁹⁹⁾ See Du Fresne du Cange Glossarium s. v. Fossarius. Efter Hieronymus: „primus in Clericis fossariorum ordo est.“ Bort Sted er dunkelt; man kunde maaskee tænke paa Standsegravere eller slige Folk; men det følgende „clerici“ i Texten skaaer for vor Forklaring.

Mænd og Qvinder, ihjelsloges; Mange saaredes og døde siden. Men endnu veeg Folk ikke; de samlede sig atter og raabte lydt: „Om de end ihjelslaae Legemet, Sjelen kunne de ikke ihjelslaae.“ Man forlangte af Keiseren, at alle Biskopper skulde stevnes til Rom, og Sagen ordentlig paaskjendes. Nu begyndte Damasus at skjelve; men atter greb han til sit gamle Middel, Bestikkelse, og underkjøbte en Mængde af Hoffets Bejsenter. Ursinus, nys tilbagefaldt, maatte atter vandre i Landsflygtighed. De Troende holdt nu deres Forsamlinger paa Martyrernes Grave, uden Geistlige. Men Damasus hvilede ikke. Endnu eengang traadte han op med Drabanter, og anrettede et nyt Blodbad mellem disse usle Christne. Alle Biskopper i Italien harmedes over denne Grumbhed¹⁰⁰).

Et klarere Billede af Tidens, mange høitstillede Geistliges

¹⁰⁰) Det er en Beretning af Marcellinus og Faustinus, to Presbyterer af Ursinus' Parti, vi her i et frugtbart Udtog have meddeelt, uden at frygte for, at Partifarven skulde have forvansket det Ringende af Kjendsgjerningerne. Thi det er væsentlig ganske de selsomme Træk, hvormed Ammianus Marcellinus fremstiller hin Skjendsels- og Rædsels-Dag 25 Nov. 366. I Tallet af de Trætte dfferere Beretningerne; Ammian har 137, hvor Presbytererne have 160. Man kan være tilbøielig til at stemme for det Fjerde. Praefecten hedder hos Ammian efter een Læsemaade Juventius; en anden, fremstillet af Lindenbrog, har netop Navnet Biventius. Ammian veed intet af, at denne skulde have sig ladet besikke; efter ham drog han sig tilbage paa et Landsted, fordi han ei troede at kunne faae Bugt med Opstanden („qvæ nec corrigere sufficiens Juventius, nec inollire, coactus vi magna secessit in suburbanum“), og Bettius Prætextatus, hans Eftermand, dæmpede det Hele ved Ursinus' betimelige Landsforviisning (XXVII, 9). Hos Ammian hedder Basilicaen „basilica Sicinini“; men det er kun et andet Navn, samme Kirke førte, der skal være opbygget af Pave Liborius; ogsaa hos Socrates (historia ecclesiast. VI, 29) hedder den *Βασιλικὴ Σικίνης*. Det er nu alle, høist ubetydelige, for en Deel blot tilfyneladende, Differentser; om de mindre Omstændigheder vidste naturligvis Presbytererne bedre Besked. Disses Beretning: „Marcellini et Faustini (presbyterorum partis Ursini) adversus Damasum libellus precum ad Valentinianum, Theodosium et Arcadium“ i Jac. Sirmondi Operum Tom. I, p. 226. sq. Jvf. Ammianus Marcellinus, XXVII, 3. 9.

og fornemmelig det Romerske Hof's Banart i den anden Halvdeel af det fjerde Aarhundrede, kunne vi ei opstille. Tildragelserne, Kjendsgjerningerne selv tale; umistænkte Christelige og hedenske Skribenter stemme overeens i alle Punkter af Beretningen. De stemme overeens i at skildre Damasus ei blot som en saadan, der, efter Evangeliets Ord, „begyndte at slaae sine Medtjenere, at æde og drikke med de Drufne“ (Matth. 24, 49), men som en troløs Feiesvend i det Hele, hos hvem Hoffærdighed og grændseløs Begjerlighed efter Ære og Penge traadte istedet for de evangeliske Dyder, Biskoppens Fromhed, Ydmyghed, Sagtomdighed. Selv Hieronymus, hans Client, der var frag nok til at luffe Dinene for hans grove Laster, fordi han senere affecterede Omhed for Kirkens Sag, maa dog imod sin Billie i de Træk, hvorunder han skildrer Tidens Fordærvelse i den geistlige Stand, laane Farver og Stikfelse, hvilke vi aabenbart maa søge Grundbilledet til hos saadanne gudsfergaaene Biskopper. Han er vred paa den Romerske Præfect Vettius Prætextatus, hvem de hedenske Samtidige forgude¹⁰¹⁾; og sagtens havde denne intet mildt Sind mod de Christne, men Net havde han dog fra sin Standpunkt i hans Spotord mod Damasus (hvad han oftere lod deene høre): „Gjør mig til Biskop i Rom, og jeg bliver strax Christen“¹⁰²⁾. Selv den bestedne, upartiske Ammian kan ikke undlade, med et bittert Smil over Tidens

¹⁰¹⁾ Ammianus Marcellinus lib. XXVII, 9: „adeptus est id, quod raro contigit, ut, dum timeretur, amorem non perderet civium . . . adolescebat gloria præclari rectoris, plura et uti iam disponentis . . . in examinandis litibus ante alios id impetravit, quod laudando Brutum Tullius refert, ut cum nihil ad gratiam faceret, omnia tamen grata viderentur esse, quæ facitabat.“ Prætextatus var een af Hedenstabet's sidste Støtter. Da han døde som Consul, gif Folket, der i Hobetal var forsamlet i Theatret, ud paa Gaderne, hulkede høit, og udgjød Taarer, som over den sidste Romer.

¹⁰²⁾ Hieronymus har paa eengang udtrykt sin Misthemning med Prætextatus og opbevaret dette treffende Spotord. „Homo sacrilegus et idolorum cultor solebat ludens beato Papæ Damaso dicere: Facito n:æ Romanæ urbis episcopum, et ero pr:tinus Christianus“ (Hieronymi liber contra Johannem Hierosolymitanum I, c. 8).

og saadanne Charakterers Udselighed, at bemærke, „at det var jo i sin Orden, at de, hvis Høieste det var, at sofe sig i jordist Glands og Bælde, ogsaa lagde alle Kræfter til, for at opnaae dem; thi siden bleve de jo saa inderlig trygge, at de uden Sky berigede dem ved Fruentimmers Gaver, havde herligt Kjøretøi, kostbare Klæder og gave saa glimrende Maaltider, at deres Gjestebud overgik de kongelige Borde; kun det (mener han videre) havde de fuldstændigt Uret i, at de ei hellere foragtede Byens Storhed, hvilken de kun brugte som Fristed for deres Vaster, og efter Provindstale Biskoppers Exempel beslittede sig paa Reisomhed, Tarvelighed og uforstilt Bestedenhed; thi kun derved fremstillede de sig for den evige Guddom og dens saunde Dyrkere som i Sandhed hellige og ærbare“¹⁰³). Hvorledes Træk for Træk her Damasus' Portræt af den hedenske Pen er gjengivet, skulle vi strax faae at høre; kun det bemærke vi foreløbig, at de Christi-nes Klager over hans utaalelige, tyranniske Fremfærd ogsaa i den følgende Tid vare ei mindre dybe, end Hedningernes Foragt. De Christne af Ursinus' Partie, som ansaae deres Balg for gyldigt og uopløseligt, vedbleve, især under en Presbyter Macarius, at holde Forsamlinger i et Privathuus, hvor de, for at

¹⁰³) Stedet er saa rigt paa epigrammatisk og alvorlig Sandhed, at vi maae frygte for at udslette noget enkelt Træk ved den irie Oversættelse; og vi gjengive det derfor heelt. „Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, hujus rei cupidus ad impetrandum, quod appetunt, omni contentione laterum jurgari debere; cum id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedantque vehiculis insidentes, circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas. Qui esse poterant revera beati, si, magnitudine urbis despecta, quam vitii opponunt, ad imitationem Antistitum quorundam provincialium viverent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, & supercilia humum spectantia, perpetuo numini verisque ejus cultoribus ut puros commendant et verecundos.“ (Ammian. Marcellin. XXVII, 3). Hvor oprigtigt bestræber ikke Ammian sig for at stille Lys og Mørke ad, og hvor megen Tak maae vi være ham skyldig for hans Vidnesbyrd om antistites provinciarum, af hvilke jo flere uægtelig vare en Ære og Støtte for Kirken.

undgaae al Dymærffombed, kom sammen om Natten. Men Djæveln (hedder det i den ovenanferte libellus precum), de Ugudeliges Belynder, fordi de Ugudelige jo yndte ham, tillod det ikke. Damasus' Parti tog Veiligheden iagt, brød ind i dette Conventikel, adspredte Folket, der ingen Modstand gjorde, og flæbte Macarius over Brostenene, saa han fik et dødeligt Saar. Den følgende Dag traf de ham op før Domstolen, truede ham med et angiveligt Keiserligt Rescript, og, da han ei vilde vige et Haarsbred, exileredes han; da han var kommen til Ostia døde han af sit Saar. Damasus opførte sig ganske som Fyrste, og jog endnu flere Presbytere og Vægfolk i Landflygtighed; han stolede nemlig paa sine mægtige Venner blandt Dommerne, og forsmaaede ei selv hedenste Sophisters og Declamatorers Hjælp for at smykke og holde sin Sag¹⁰⁴).

Saaledes stod det til i Rom under den kraftige, vidtbenrækkende, raststudførende Valentinian; man skulde troe, han havde sovet; men nei, han vaagede; kun var det ham ei muligt at følge den aandelige Trædskhed paa alle dens Krogveie. Noget gjorde han dog, og det var det berømte Rescript fra 370, som forbad alle kirkelige Embedsmænd og Munke at suige sig ind i Enfers og Umyndiges Huse, for at tilliste sig Arv; Testamenter og Donationer, eller under hvad Titel og ved hvis Mellemkomst saadanne Gaver end præsentereedes, skulde ei anerkjendes for Retten, men, hele Formuen, der paa saadan Maade var erhvervet, firaes til Fiscus¹⁰⁵). Damasus maatte oplæse og lade oplæse i alle Roms Kirker sin egen Fordømmelse¹⁰⁶); det var den 29—30 Julii. Kirken sukede over sine vauartede Søn-

¹⁰⁴) Uddrag af „Marcellini et Faustini libellus precum“ (l. c.) Jeg troer at have fattet Meningen af de sidste Ord („Nam ideim Damasus, accepta auctoritate regali, etiam alios Catholicos Presbyteros nec non et Laicos insecutus misit in exilium, perorans hoc ipsum per gentiles scholasticos, faventibus sibi judiciis“) rigtigt; om de øvrige kan der ingen Spørgsmaal være.

¹⁰⁵) Codex Theodosianus, lib. XVI. 2, 20.

¹⁰⁶) Hedningerne kaldte ham med et passende Navn „auriscalpius matronarum“.

ner; Hieronymus (uden at nævne noget Navn) kan ei finde Ord nok til at beklage denne Skjændsel. „Jeg blues ved“, siger han, „at udtale det; men saa er det: Afgudspræster, Skuespillere, Bogustyrere, Horer have Ret til at modtage Arv efter Testamente; Klerikene og Munkene alene forbydes det ved Loven, og det ei af Fyrster, som forfølge Kirken, men af kristelige Fyrster. Ikke klager jeg over Loven, men jeg sørger over, at vi have forstjænt en saadan Lov. Brændejern er nok godt; men er det ogsaa Tilfældet med Saaret, som har fremkaldt dette Brændejern? Strenge og forsigtige ere Lovens Bestemmelser, og dog kan selv saaledes Pengebegjærligheden ei holdes i Tomme. Ved Fideicommisser illudere vi Loven. Vi frygte for Loven, som om Keiserens Bud vare større end Christi, og foragte Evangelierne“¹⁰⁷⁾.

Dg hvad der nu satte Kronen paa Forvirringen, Jammeren, Smerten, det var det, som Gregor af Nazianz ovenfor betegner, hvor han taler om Judas og Israels Splid og Sønderlemmelse, der paa eengang vare fangne, og ei kunde, ei vilde græde over hverandres Nød. Politisk rigtigt var det jo vist nok af Valentinian, at han strax ved sin Regjerings Tiltrædelse tog sin Broder Valens til Medregent, og overlod ham Orienten, medens han selv beholdt Occidenten. Dg dog var denne Deling et Kræftskaar, der ei blot angreb Rigets, men Kirkes ædleste Dele. I Constantinopel florerede Arianismen under Valens's Vy; hans Død (han faldt i Slaget ved Adrianopel mod Gotherne 378) gav den undertrykte Kirke friere Raaderum, men lægede ikke dens dybe Saar. Ivertimod syntes det, som den mægtige verdslige Beskyttelse, Theodosius skjenkede Kirken, i det mindste i disse Egne fremkaldte og modnede alle ærgjerrige og herskesyge Planer, der under Fredens Skin plantede den grueligste Tvedragt eller fuldkommen aandelig Afmagt. Gregor af Nazianz kom i disse Dage til Constantinopel, mere som en Missionar og Planter fra Begyndelsen,

¹⁰⁷⁾ Hieronymi Epistola LII, c. 6. Hele dette Brev til Nepotianus er et Materie af Sæderne i den geistlige Stand i det fjerde Aarhundrede, som vi ei kjende Mage til. Et Sideslykke dertil er det 22de til Eustochia (Tallene overalt efter den nyeste Benedictinerudgave).

end som en Kirkehyrde. Han samlede det christelige, troende Folk, der længselsfuldt havde kaldt ham¹⁰⁸⁾, med usigelig Møie. Et Conventikel var den første Skueplads for hans Arbeide i denne Deel af Biingaarden; deraf daanedes sig en Kirke; Anastasia (Opstandelsen) kaldte han den med et betydningsfuldt Navn. Men jordisk skulde hans Haab ei gaae i Opfyldelse. Netop den Dag, da Theodosius indførte ham med Magt i Constantinopel, som den rettroende Kirkes Biskop, da en stor Trop Soldater tog Sophia-Kirken i Besiddelse (380, 26 Nov.), var ham ei en Glædens, men Taarers Dag. Han kan ikke glemme det, ved Dverfskuet af sit Liv, hvorlunde Constantinopel den Dag lignede en ved Krigens Net indtaget og ydmyget Stad; sig selv forekom han, midt uuder de glimrende Vaaben og Skjolde, som om han drog ind mere som en Ulv end som en Hyrde¹⁰⁹⁾. Ei længe efter blev han et Offer for Factionerne i Kirken selv. Man lod ham gjerne gaae, der alt længe i det fine Constantinopel af Arianer og Katholiker betragtedes som en ubehøvlet Cap-potocist Bonden¹¹⁰⁾, og han gif gjerne¹¹¹⁾ — til den stille Tjenst og Fred, han længtes efter.

Uden Tvivl vil man bedre end for noget siden forstaae disse Elaglys, i Dage, hvor den rettroende Kirke selv paa mange Steder er nedstjunktet til et Conventikel, og maa opbygge sig, om de saae Lov til det, af de første Stene; i Dage, der om ei udmærkede af blodige Partikampe som hine i Rom og Constantinopel, dog fostre vist ei færre Slanger og Skorpioner blandt Hoffernes og den øvrige Geistlighed. Og naar vi i saadanne Dage dog see Mænd blandt Geistligheden, der ei bleve fundne der, hvor Mændene med de bløde Klæder ere, og ei svaiede som Rør hid og did for Vinden, Mænd, der vilde staae for Herrens Huus og siode derfor — da fylder vort Die sig

108) Gregorii Nazianzeni Carmen de vita sua, v. 596: "πολλῶν καλῶντων ποιμένων καὶ θρόνωντων."

109) Gregorii Nazianzeni Carmen de vita sua, c. 96 sqq. inpr. "εὐχῶν ἀλόγους ἄνευ καὶ κράτους."

110) Gregorii Nazianzeni Oratio XLII, c. 24.

111) Gregorii Nazianzeni Carneu de vita sua, c. 166.

med Vys og Trost, fordi vi see, at Herren er alle Dage med sin Kirke.

En saadan Mand var Ambrosius. Hvorlunde han tanndes til det, han blev, hvad Kamp han med Herrens Hjælp førte, og hvorledes han stod i den, skulle vi nu faae at see, efterat det er blevet os klart, hvordan det Aarhundrede var, i hvilket han var kommet.

VIII. Aar 310, om vi regne ret¹¹²⁾, fødtes Ambrosius i det dengang aldeles Romaniserte Gallien. Trier, Arles og Lyon kunne strides om at tilegne sig ham; thi han var en Son af Præfecten (den Romerske Overstatholder) i den vidtløftige Galliske Provinds¹¹³⁾, og alle tre nævnte Stæder var Residentser for denne Præfect, eftersom Tid og Veilighed gav det; dog synes den første, Trier, at have meest Udførelse til at nævnes som hans Fødested. Han var den yngste af Præfectens Børn; en ældre Søster, Marcellina, og en ældre Broder, Satyrus, udgjorde med ham hele Børneskullet. Familien var christelig alt siden det tredje Aarhundrede; den regnede blandt sine christelige Ahner den ædle Jomfru Sotheris, der led Martyr døden under Keiser Diocletian¹¹⁴⁾.

¹¹²⁾ Tidsregningens Fastsættelse kommer an paa et Sted i Ambrosius' Epist. LIX (ad Severum), hvor han fortæller os, at han under de barbariske Rystelser, som da gik over Italien, var 53 Aar gammel. Det kommer nu an paa, om herved forståes Theodosius' Krig imod Ursupateren Maximus, 387, eller den imod den kronede Rhetor Eugenius 393—394. Var det første Tilfældet, saa skulde Ambrosius være født 333. Men det kan næppe være saa, hvis eller Paulinus' (vita Ambrosii, c. 4) Anekdote om Haandkysset (see nedenfor) staaer til Troende. Thi Ambrosius skulde da, efter hiin Antagelse, have været 18—20 Aar, medens han efter vor (hvad aldeles svarer til Fortællingens Indhold) var 10—12.

¹¹³⁾ Den indbefattede i den Tid Gallien, Hispanien, Britanien og Mauritania Tingitana (med Hovedstaden Tingis, det nuværende Tanger).

¹¹⁴⁾ Den hende beretter Ambrosius (de virginibus III, 7, 39): „quæ, servilibus quoque contumeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum, qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, et spectare potius tormenta, quam perpetui, carnifici

Om Ambrosius' tidligste Dage vide vi kun lidet at berette; det travle Sagn har stræbt at udfylde det Manglende. Usænbart for at tyde hen paa, at han skulde blive en christelig Platon (og han kan jo vel med Rette kaldes saa), fortæller det, at da Faderen en Dag kom ud i Prætoriets store Forhalle (area), hvor Barnets Bugge stod, saae han en Bisværn, der fløi ind og ud af Barnets aabne Mund. Han forbød Ammen, at drive dem bort, og da de nu endelig af sig selv forlode Barnet, hævede de sig saa høit i Luften, at intet menneskeligt Dje kunde følge dem. Det var den lykkelige Fader et Varsel om, at Barnet, hvis det levede, skulde blive noget Stort; og Ambrosius' ei blot trofsyldige, men lettroende, Biograph, Paulinus, har iudtegnat dette Træk i hans Livs-Annaler som et Blad af den vordende Sciersfrands, Herren selv vilde skjenke sin Yndling¹¹⁵).

Glands og Herlighed omgave Ambrosius' Bugge; med desto større Jøie prise vi Herrens Naade, der bevarede ham. Os kan det være nok, at lægge Mærke til, at hans Bugges Gænger stode i Gallien, hvor Christendommen alt siden det andet Aarhundrede havde fæstet dybe Rødder, hvor en Række af fortreffelige Biskopper siden Irenæus († c. 202) med al Flid og Omhu plantede og vandede, og Gud havde givet forunderlig Belsignelse. Thi hvor Christendommen først saaledes har begyndt at frugtbargjøre et Land, der kan og Evighedens Frugt modnes i Menneskehjertet:

Det syntes en stor Ulykke for Ambrosius, at hans Fader († c. 350) tidligt borttryffedes fra ham; men vistnok har Moderens kjerlige Omhu, der som Enke flyttede til Rom, for at fuldende de yngre Børns Opdragelse, erstattet det dybe Savn.

---

dedit, tam fortis et patiens, ut, cum teneras poenæ offerret genas, prius carnilex cadendo delecerit, quam martyr injuriæ cederet." Jvf. Ambrosii exhortatio virginitatis, c. 12, 82 sq.

¹¹⁵) Vita Ambrosii a Paulino, c. 3. Det er det Ringeste af det traditionære Stof, Paulinus har optaget, trods sin høitidelige Forsikring om, at han kun vilde berette historisk Sandhed. Ambrosius' Historie er ganske nedtynget deraf. Forresten sigter Ambrosius selv (de virginit. c. 16) hen til det Sted (Ordsp. 6, 8), som Paulinus i sin Levnetsbeskrivelse har anmærket ved Randen.

Her, i Occidentens Hovedstad, søgte Ambrosius at tilegne sig hele Tidens „liberale“ Dannelse, som man dengang kaldte det (liberales disciplinæ); i hvad Maade det er lykkets ham, bevidne hans Skrifter, der, hvor meget de end ere gennemtrængte af Christendommens høie Aand og den derved betingede Sprogdannelse, alligevel ikke fornægte det classiske Præg¹¹⁶). Men dybere, ja vist nok allerdybest, greb et andet Moment ind i hans Livsdannelse. I Rom nemlig traf han ved sin Ankomst allerede Søsteren Marcellina, en elskelig og ædel Personlighed, en oprigtig Christinde, der, for at fyldestgjøre hendes alvorlige Lust til at efterfølge Herren, havde valgt at føre det ensomme, Kloster-Livet. Ved hende bestemtes, som vi tydeligt kunne skjønne, fra nu af hele Familiens Charakter. Det kan nok være, at, som Paulinus fortæller, de geistlige Tanker først vare en Gjenstand for Drengens Skjæmt og Lege¹¹⁷) (han var efter vor Regning kun ti Aar eller noget derover, da han kom til Rom); uudslettelige bleve dog de Indtryk, han af denne Livsfreds medtog. Og naar det nu er vist, at de tidligste Gudsfrøgtigheds Spirer, ofte overseete af Mennesket selv, senere vel endog i Fare for reent at nedtrædes i Verden, ere de stærkeste; at de ofte i det følgende Liv vaagne med en Herlighedens Glæde, der har noget andet at sige end Barndommens listige Farvestjær over hovedet; at Herrens Maade selv, hvor den griber et Menneske og ganske tilegner sig ham, knytter til disse spæde Skud som til de allerstærkeste Rodstub — da have vi vistnok Ret til (i Modfætning til Ambrosius' tidligere Biographer, der ere gaaet ganske løseligt hen derover) at lægge den største Vægt paa denne

¹¹⁶) Man har jo ogsaa kaldt ham den christelige Cicero for hans Rogers Skyld de officii ministrorum. Vist er det, at baade poetisk og filosofisk Dannelse, som han selv oftere antyder (f. Ex. de virginitate c. 18), siode til hans Raadighed.

¹¹⁷) Det hedder: Da Drengen saae, at Moderen saavel som Søsteren kysede Hænderne paa Præsterne, bød han og legende sin Haand til at kysse med de Ord: han vilde blive Biskop. Paulini vita Ambrosii, c. 4. Siden, beretter den samme, indfriebe han sit Løfte hos de samme Personer, der nu kysede den valgte Biskops Haand. Paulini vita Ambrosii, c. 9.

Deel af Ambrosius' Opdragelse. Ambrosius blev senere en Klostermand i Ordets fuldeste Betydning, som hans Søster efter hans Beskrivelse var en fuldendt Klostersrue (virgo). Ikke nemlig, som om han gif egentlig ind i Klosterlivets Regler, ei heller fordi han stiftede, visiterede og reformerede mange, særlig Jomfrue-Klostere, kalde vi ham saa; men fordi hele hans Liv som Biskop, hele hans Charakter som Skribent, bærer Præget deraf. Vi vove at sige, man kan uden det slet ikke forstaae ham, eller hele hans Færd. Men netop derfor agte vi det som nødvendigt (især da Klosterlivet i de sædvanlige kirkehistoriske Fremstillinger betragtes enten som en blot Udvært, eller som Spidsen af den seraphiske Fuldkommenhed)¹¹⁸⁾, her i det mindste at give nogle Bink, som kunne lede til en gennemgribende retfærdig Betragtning af hele Klosterlivet.

Man gjør aldeles Uret i, naar man troer at Muukes og Klosterlivet finder sin tilstræffelige Forklaring enten i Orientens mystiske Hang og Fremstillingsdrift, eller i enkelte misforstaaede Skriftsteder, eller i de christnede Menneskers Trang overhovedet til nærmere aandeligt Fællesskab og Paavirkning¹¹⁹⁾. Dybere ligger dets Udspring; i sin Reenhed kundgjør det sig som en Stræben efter at overføre de inderligste og kraftigste Momenter af den christelige Opvækkelse paa den Enkelte, og ved passende Midler, navnlig ved det snevreste Samsundsbaand¹²⁰⁾, at holde dem fast. Klosterlivet er et Forsøg paa at concentrere Aandelighedens Charakter, og fra dette concentriske Punkt at protestere med det sædvanlige Livs Udsprethed og Overfladighed; det er i sin Idee (som vi saa tør sige) den kraftigste, fordi stedse nærværende, Form af Tilnærmelsen af det Guddommelige. Begge Dele maa man holde fast som de fremtrædende Grundmomenter af Begrebet: den indadvendte Alvor,

¹¹⁸⁾ Alt eftersom de skrives fra Protestantisk eller Romersk-katholsk Standpunkt.

¹¹⁹⁾ Det sidste har Hase (Kirchengeschichte, 5te Ausg., S. 143 f.) gjort gjældende, og, efter sin Wiis, sagt meget godt derom, uden at det overalt var lige træffende eller dybt øst.

¹²⁰⁾ Det gnachoretiske (Eneboer) Liv, som det især i Orienten traadte frem, er igjen en mere condenseret Form af samme Stræben.

og den fortsatte Protest mod al Iderlighed, hvad enten denne nu holder det for bedst at adsplitte hele Menneſkets aandelige Eiendom, eller at bevare et aandeligt Stin. Klosterlivet vil realisere med Magt Herres Ord: „Hvo som ikke er med mig, han er imod mig, og hvo som ikke samler med mig, han adspreder“ (Matth. 12, 30). Fra dette Standpunkt vil Klosterlivet finde Sympathie nok ogsaa i vore evangeliske Forsamlinger; det er væsentlig, seet fra sin inderste Kreds, en Protestantisme for Protestantismen; og jo klarere, jo mere befriet fra al hemmelig Utroſkab det lykkes Nogen at affpeile og virkeliggjøre denne Stræben, desto mere er en saadan Klosterbroder eller Klosterjomfru i Ordets almindeligste Betydning Protestant. Fra dette Standpunkt seer Ambrosius det. „Ogsaa du, min Sjel“, siger han (i den berømte Anviisning for Klosterlivet, bekjendt under Navnet „de virginitate“), „maa betragte dig som een af Folket, af Hoben; Kristus er jo ei den, som skulde beundre noget af de verdslige Udmærkelsestegn, der saa ofte have voldt Tvist og Tvedragt i Kirken, forjaget dens Fred. Til alle Tider, ogsaa paa dit natlige Veie, have du Christum i Sind og Tanker; paa Hans Tilkommelse vente og haabe du alle Diebliffe. Ligesom Himlens Dugg bortjager Mattens Tørhed, saaledes har vor Herres Jesu Christi Dugg forjaget det natlige, verdslige Mørke, og omspredt allevegne Livets liflige Bæde. Han selv, dit Hoved, er sig selv nok, og dog befugter Han med denne Himmeldugg alle Sjele, der vente paa Ham... Saa have vi da Alt i Christo. Derfor træde enhver Sjel hen til Ham, hvad enten den er stædt i legemlig Vaande, eller ligesom er gennemstunget med de verdslige Begjerlighederes Spiger, eller endnu besværet af Ufuldkommenhed, men dog fremskridende paa Livets Bei, eller om den har reist sig i Herrens Kraft; thi alle Sjele ere i Herrens Magt, og Kristus er Alt for os. Begjerer du at helbrede dine Bunder — Han er Lægen; er du omtumlet af Fesberhede — Han er den rette Kilde; er du betyngtet af Uretfærdighed — Han er Retfærdigheden; trænger du til Hjælp — Han er Kraften; frygter du Døden — Han er Livet; længes du efter Himlen — Han er Veien; flyer du fra Mørket — Han er Lyset; begjerer du Næring — Han er den sande Føde,

det rette Himmelbrød. Derfor: „smager og seer, hvor venlig Herren er; salig den, som haaber paa Ham“ (Ps 34, 9).¹²¹⁾ Fra dette Standpunkt have ogsaa alle gudelige Dvælsere (Bon, Psalmesang, Striftens Læsning, Symbolets Recitation) deres centrale Betydning: de betragtes som Midler til at holde sig vaagen hos Herren, til at staae midt i Mørket for Hans Ansigts Lys¹²²⁾. Fra dette Standpunkt maa tillige protesteres mod enhver Dervedelse og Dverspændelse af Disciplinen. Ambrosius gjør det. Han erindrer, som Biskop, sin kjære Søster, der var tilbøielig til dette¹²³⁾, med disse herlige Ord. „Iffe Alt paa Ageren er bestemt til at asmeies. Der reise sig Biinbjerger fra Hoiene; man seer vel og purpurfarvede Oliver og duftende Roser. Selv den kraftige Bonde forlader jo undertiden sin Ploug, for at stifte Blomsterymper ned. Saaledes folge du hans Erpempel, og opvælte ei evigt Jorden med den nedtrykte Plougstjert; jo mangfoldigere Frugten er, desto bedre er Ageren. Fremfor Alt, ogsaa hvor vi mene at burde stærpe Dvælserne, see Intet for Synets Skyld eller for at vise sig, men Alt for Guds frygtens Skyld“¹²⁴⁾.

Men saa deilig denne Frugt spaaede at blive, saa gnavede dog en Dm ved dens Rod. Vi behøve ikke at gaae langt tilbage, for at see, at Spiren til Klosterlivets Udartning laae i Klosterlivet selv og den Form, det fra Begyndelsen antog. Det

¹²¹⁾ Ambrosius de virginitate, c. 12. 16 (noget sammendraget).

¹²²⁾ Ambrosius de virginibus, lib. III, 4. Det berømte Sted (blandt andet) om Symbolets Recitation: „Symbolum quoque specialiter debemus tanquam nostri signaeulum cordis antelucanis horis quotidie recensere, quo etiam, cum horremus aliquid animo, reeurrendum est. Quando enim sine militiæ sacramento miles in tentorio, bellator in proelio?“

¹²³⁾ Broderen siger om hende: „Vi have Fasteforskrifter for enkelte Dage; du derimod lægger Dage til Dage og Nætter til Nætter, hvor du ingen Føde tager til dig; og beder man dig om, i det mindste at styrke Legemet lidet og eet Dieblif lægge din Bog (Skriften, codicem) ned, saa svarer du flux: Menneftet lever ikke af Brød alene, men af ethvert Ord, der er udgaaet gennem Guds Mund“ (Matth. 4, 4). Ambrosius de virginibus, lib. III, 4, 15.

¹²⁴⁾ Ambrosius de virginibus, lib. III, 4, 15.

Ethiske, den moralisk-kraftige Stræben efter fuldkommen Uafhængighed af Verden, var ligesom spaltet ved Roden: paa den ene Side laae Uendeligheden, hvori Sjelen steds engere sammenfoier sig med Gud; paa den anden Side en ofte sig selv forborgten Egenwillie og Trodsen paa egen Gjerning, som Livets egentlige Forklarelses-Proces. Alt for let glemte man, at Korset kun optages i Verden, ligesom Herren optog det i Verden, og at de, der ei ogsaa saaledes efterfølge Ham, de affjære selv i det mindste en Deel af det christelige Livs Kamp. Forsøgene paa at finde et Mellemled — nemlig ei paa at føre Verden ind i Klostrene, men paa i nogen Maade at aabne Klostrene for Verden — vare mangfoldige i Aarhundredernes Løb; de ere udtrykte tildeels i Munkeordnernes Regler (dog for det meste kun saare svagt, ofte forkeert), tildeels i deres gjentagne Reformation; thi det skal man fremfor Alt ei oversee (hvad viseslig hidtil stet ikke er blevet anerkjendt), at deres protestantiske, reformatoriske Charakter netop heri ogsaa affpeilede sig, at de bestandig maatte være betænkte paa at forbedre, rense sig. Men alle disse Reformationforsøg (hvor agtværdige de end kunde være, som s. Ex. i Benedictinerordenen) skyede at angribe Sagen ved Roden. Netop i Klosterlivets Regler selv laae en stærk Modsetning til den evangeliske Frihed, man vilde bevare, laae det Selvvalgte¹²⁵⁾, og hardt ved dets Site Tvangen, nemlig den udvortes Tvang, der ei behøvede at udarte til saadanne Excesser, som vi see baade i Munkelivets tidligere og senere Dage (s. Ex. Flagellationerne), for at erkjendes som ganske uevangelisk. Og saaledes kom det, at den bedste, redeligste Mening ei kunde bevare for Fordærvsens Strøm, at

¹²⁵⁾ Ogsaa det Spørgsmaal maa naturligviis her gjøre sig gjeldende, om den christelige Tapperhed, Keenhed og Tugt skal danne en egen Stand, eller meget mere være alle Christnes Særkjende, der vente paa Herrens anden Tilkommelse; fremdeles om de evangeliske Raadslag (et Slags Gjenvei til Maalet, man i den monastiske og scholastiske Ethik opstillede) tør anses for det evangeliske Livs Kjerne i Modsetning til de evangeliske Pligter, der gjelde for alle og i ethvert Tilfælde. Reformationen har, som bekiendt, benægtet baade dette og hiint.

denne slog desto høiere op mod Klostermurene, jo høiere disse vare reiste imod Verden; thi jo mere hele Klosterlivets Tendents gif ud paa den inderligste Aandelighed, desto større var Faren, naar uevangeliske Elementer først gjærede sammen dermed; jo høiere Maalet var, desto større maatte Udartningen være. Saaledes kom det tilsidst, at Klosterlivet, saa skönt og sandt i sit rene Udspring, endelig blev et Bytte for det, man derved vilde undflye: den vedslige Eigeegyldighed og Dorstshed (sæcularis inertia). — Dette er Reformationens Kritik over Munkelivet, af hvis Svøb den selv var udgaaet; men netop fordi den var udgaaet deraf, havde den og det skarpest gjennemtrængende Blik for alle dets dybe Brøst. Og nu kunne vi, gjennemmaalende Aarhundredernes Række, med eet Blik erkjende, hvorledes paa den ene Side Reformationen kunde udgaae af Klosterlivet, og dog paa den anden Side drive Modstanden mod dets Fordærvelse til den yderste Spidse¹²⁶⁾.

Men trods disse virkelige Skrøbeligheder ved Klosterlivet, der ofte spildte ei blot Frugten, men Udsæden, havde dette — foruden den Anerkjendelse, vi i Almindelighed maae yde dets Stræben — endnu een Side, der især ved saadanne Mænds Optræden i Kirken, som Ambrosius', er af største Betydning. Vi have hørt, hvorledes Kirken's Frihed leed betydelige Skaar, deels ved mange af dens Tjeneres verdslige Hu og Sind, dem

¹²⁶⁾ Rigtig nok udartede jo denne Modsætning ei sjældent, og i Praxis næsten uden Undtagelse, til fulkommen Forkastelse af hele Munkelivet. Med Hensyn herpaa synes Brøden og Fortjenesten at være deelt mellem den Romersk-katholske og den evangeliske Kirke, dog ei paa lige Maade. Denne har opstillet det sande Billede af Klosterlivet, men for Livets Forkeertheds Skyld ei havt Mod til at realisere det; hiin har holdt fast ved Klosterlivets Form, men tillige ved alle dets Udartninger. I første Henseende er det nu i høi Grad værd at lægge Mærke til, at alle Regenerationerne i den evangeliske Kirke bære det uudslettelige Præg, gaae ud fra den Inderlighed, som netop er Klosterlivets oprindelige Charakter. Jo. Arndt, Spener, A. H. Francke og mange andre stode paa en vis Maade som forklarede Klosterbrødre. I Jo. Val. Andreäs "Bild einer rechtschaffen Diener's Gottes" er Archetypen til dette Billede opstillet paa en aldeles uovertreffelig Maade.

Verdens Trælkaag hugede bedst, deels ved den ulykkelige Forvikling med Statsforholdene, hvorved tillige saa meget af Troens Guld omsattes til Regnepenge. Klosterlivet blev et Tilflugtssted for Kirkefriheden; Munkestanden blev de stærke Mandsskuldre, paa hvilke man lagde Friheden. Det gik saaledes i det Aartusinde, og var alt saa i det fjerde, femte Aarhundrede. Deraf det ellers uforklarlige Særsyn, at Biskopperne i det Hele, forsaavidt de ellers gribe ind i Kirkelivets Gestaltning, enten havde forberedt sig til Embedet ved Opholdet i Klostre, eller, skjøndt de aldrig anlagde Munkedragt, alligevel i hele deres Færd og Tænkemaade vare ligesom inddrukne af disse Grundsætninger, og brugte dem til paa eengang at vise i et omvendt Speil Verdens Skikkelse, og at redde de Frihedsspirer, der endnu vare tilovers i Kirkeforfatningen, at ruste sig til Kirkens væltige Forsvar. En saadan Soldat var Ambrosius; paa denne Balplads vandt han sine fleste Laurbær.

IX. I Begyndelsen syntes det dog slet ikke, som om de første dybe Indtryk, Ambrosius i sin tidligste Ungdom havde modtaget, skulde bestemme hans følgende Løbebane. Denne var tværtimod, ligesom hans Broder Satyrus', ganske rettet paa Statsbetjeningernes glimrende Kreds. Efter Romersk Biiis bleve begge Brødrene, da de i usædvanlig Grad havde fuldendt deres Jordannelse, Sagførere; Ambrosius plaiderede Retsager med ligesaa megen Lyst (syntes det), som Berømmelse¹²⁷). Og nu gik det Skridt for Skridt fremad paa det, hvad Verden kalder Grens Bane. Han havde stiftet Bekendtskab med flere høit anseete og formaende Statsembedsmænd, med Symmachus (hvem vi snart lære at kjende som Hedenskabets varme Talsmand), med Anicius Petronius Probus, præfectus prætorio, der syntes at have lagt an paa, at drage den unge Advocat med det glimrende Talent frem. Denne Mand, forresten efter troværdige Bidners Beretning en ligesaa hunl, som i mange Maader slet Charakter (han gjaldt Intet uden verdslig Ære og Guds; hvis Cumulation var hans Livs Formaal; forresten

¹²⁷) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 5: „Professus in auditorio præfecturæ splendide causas peroravit.“

stærk i at pouffere sine Venner og forfølge sine Uvenner til det Yderste)¹²⁸⁾ gjorde Ambrosius til Præfectur-Raad i Mailand; og, da han havde været det nogle Aar, bragte Probus det ved sin Indflydelse hos Keiser Valentinian derhen, at ham betroedes den vigtige Post som Præfect over Provindserne Ligurien og Æmilien¹²⁹⁾. Vist nok har Ambrosius, som en ædel Charakter, ei søgt, mindst trængt sig frem til disse Æresposter; vist nok staaer hans Vidnesbyrd til Troende, at han saavel som hans Broder Satyrus, der gif samme Bei, kun derfor modtog dem, for ei at drage det Skin paa sig, som om der laae noget slet Strømterie i at undslaae sig derfor¹³⁰⁾. Men at bevares paa denne den udvortes Æres slibrige Bei, det folte Ambrosius dybt, stod ei i Menneskers Magt; og hvad han i al Fald havde taht under denne Brimmel af Bestillinger, det mistkjendte han selv mindst af alle. Thi han var i Kirken endnu kun Katechumen. Derfor maatte det jo vel slaae ned som et Lyn i hans Sjæl, da Herren viiste ham en anden Bei og paa en

¹²⁸⁾ Ammianus Marcellinus, lib. XXVII, 5: „per universum pæne orbem patrimonia sparsa possedit... nunc beneficus & amicos sublimius erigens, aliquotiens insidiator dirus, potuit ingentia largiendo & intervallando potestates assiduas... implacabilis, ut si lædere quem vān instituisset, nec exorari posset.“ (Altsaa et indkomment Billede paa mange af vore høitstillede Bureaufrater nu). Hermant (vie de S. Ambroise. Par. 1679), en middelmaadig, aandløs, ærteromersk Compilator, vover at omtvile Sanddrubeden af dette Ammians Vidnesbyrd, som om han skulde have kastet disse stærke Skygger paa Probus' Charakter, fordi denne var en Christen. Men dette er ikke Ammians Sædvane. Der er slet intet, som kan gjøre os hans Opfattelse heller i dette Tilfælde mistænkelig.

¹²⁹⁾ Vita Ambrosii per Paulinum, c. 5. Ligurien og Æmilien (med Insubrien) indbefattede omtrent hele Øvre-Italien (Mailand, Piemont, Genua, Bologna). Anekdoten, som Paulinus (c. 8) beretter, at Probus skal have sagt, da han installerede Ambrosius til dette Embede: „Vade, age non ut iudex, sed ut episcopus,“ lade vi beroe paa sig selv.

¹³⁰⁾ Ambrosius de excessu Satyri lib. I, 25: „qvos (honores) ideo adepti sumus, non quia sūt eorum expellenda perceptio, sed ne vilis dissimulatio videretur.“

Maade tvang ham til at gaae den, med den Tvang, som Gud alene fjender og over rettelig.

Aar 374 døde den Mailandske Biskop Aurentius, efterat han, Arianer og Hoftheolog tillige, i næsten tyve Aar havde trykset den katholske Kirke¹³¹). I al den Tid havde Arianismen ogsaa i Occidenten holdt Hovedet i Beiret, medens i de sidste Aar Valens i Orienten aabenbart begunstigede den. Biskopvalget i Mailand, Italiens anden Hovedstad (metropolis kaldes Ambrosius den), blev et Folke-, Partis- og Kirke-Spørgsmaal tillige. Folket af begge Partier stimlede sammen i Kirken; det kom til urolige Optrin; det truede med en Fraction som mellem Damasus og Ursinus ved det Romerske Biskopvalg 366. Ambrosius kom skyndsomt til Kirken og talede til Folket som verdslig Embedsmand, med en Røst (der, som det saa ofte senere viiste sig at være Tilfældet) havde en smeltende Kraft paa Folkets Hjerte. Da Bølgerne allerede havde lagt sig¹³²), og der nu skulde skrides til Valget, hørte man, som Paulius fortæller¹³³), en Barneroft i Kirken, der raabte: Ambrosius! Flux ansaaes det for Guds Stemme; hele Folket valgte som med een Mund Ambrosius til Biskop. Slige Diebliske ere, som Erfaringen lærer, uberegnelige, hvad enten til det Gode, eller til det Onde; her havde Herren aabenbart sin Haand med i Spillet. Det kunde dog Ambrosius, han, hvem det gjaldt, ikke skjønne, og søgte derfor med alle mulige, ja fast urimelige, Midler at gjøre Valget til Intet. Det er opløstende i det Hele at see denne dybe Bevidsthed om egen Utilstrækkelighed, skjøndt jo Gjenstræbelsen antog en Charakter, vi ei ere vant til, og som vi vel bedst forklare af Ambrosius' bele foregaaende, paa Klosterlivets Grund staaende, Udvikling¹³⁴). Thi først skal han

¹³¹) Paulinus (c. 6) bruger det malerisk treffende Udtryk: „incubabat ecclesiam.“

¹³²) Vita Græca Ambrosii, c. 4: „ὄν τῶν πολλῶ τὴν ἐκκλησίαν καταλαβὼν, ἀμφοτέροις τὰς παραχὰς κομμίζει τοῖς μέρεσιν.“

¹³³) Den Græske Beretning om Ambrosius Liv har Intet derom.

¹³⁴) Naar en senere Romersk-katholsk Skribent, F. L. Stolberg (Geschichte der Religion Jesu, XII, 267), udtaler den Mening, „at Ambrosius faldt i denne Synd, fordi han ei havde annammet Daabens

have viist Folket, at han ingenlunde var den Gode og Fromme, de antog ham for, ved at foranstalte et piinligt Forhor paa gammel Romersk Viis (hvad han ellers som Præfect helst skuede)¹³⁵⁾; dernæst i Fortvivelse have begivet sig hjem, med det Forsæt at hengive sig til Philosophieu; derefter have ladet offentlige Fruentimmer træde ind i sin Bopæl¹³⁶⁾ (ligesom^c med levende Kraft at bevidne, hvorledes han meget mere hørte hen i Verdens Sole, end i Guds Huns); endelig have begivet sig paa Flugt. Bestandig vedblev Folket, paa hvad Maade han end vilde forestille dem den Synd, han vilde begaae derved, at raabe: „Din Synd komme over os!“ Flygtende ud af Mailand, tog han feil af Veien til Ticinum (Pavia); næste Morgen stod han udenfor samme Porta Romana i Mailand, hvor han var gaaet ud af. Folket vilde fætte sin Billie igjennem, troende, det var Guds Billie, og foranstaltede en Beretning om Sagen (relatio) opsat til Keiser Valentinian. Inden Svaret endnu kom, var Ambrosius igjen borte, optaget af en fornem Mand, Leontius, paa hans Landgods i Nærheden af Mailand, der dog ei vovede at beholde ham, da Præfectens Vicar i Keiserens Navn lod besjendtgjøre, at alle, som havde deres Sikkerhed hjer, skulde, hvor han nu end monne opholde sig, udlevere ham. Det skedte¹³⁷⁾.

Raade“, saa saa synes det jo vel smukt sagt, og er ganske imod Stolbergs sædvanlige Viis (thi alle Figurerne hos ham mangle det historiske Liv, ere for en stor Deel blot Romerske Kirkeduffer, som Farven er gnedet af), men er ingenlunde en tilstrækkelig Forklaring Grund.

¹³⁵⁾ Vita Ambrosii per Paulinum, c. 7: „tribunal sibi parari fecit . . . contra consuetudinem suam tormenta jussit personis adhiberi.“

¹³⁶⁾ Vita Ambrosii per Paulinum, c. 7: „publicas mulieres publice ad se ingredi fecit ad hoc tantum, ut, visis his, populi intentio revocaretur.“

¹³⁷⁾ Den eneste kilde her er Paulinus, c. 7—9. Den Græske Fortælling tier. Alligevel have vi ei ringeste Grund til at drage Beretningens Sandfærdighed i Tvivl. Den tilsigtede Renitents, hvis levende Fremstilling vi have gjenqivet, er aldeles ikke uden Exempel hverken paa Occidentalsk eller Orientalisk Kirkegrund i de Aarthundreder.

Vi kan have meget mod disse Midler at indvende; de ere jo vist nok langt bortryffede fra vor Synskreds; men ærlig, ei hyffelst, nedes vi dog til at sige, var Ambrosius' Færd. Lykøuste maae vi Kirken, om den havde mange saadanne Flygtende istedetfor dem, der bleve og trængte sig frem til Embeder, ei anderledes end om Dagens Sved intet veiede, eller Naadens Talenter vare kastede nd paa alfare Beie. En saadan Mand, ville vi sige, maatte den syntende, syge Tid have, en Mand, der ligesaa bestemt vidste, hvad han vilde i Guds Navn, da han havde seet, at Herren var ham for stærk (Jerem. 20, 7), som han nu, i dette Tilfælde, vidste, hvad han ikke vilde. Han lod sig overbevise; Herren vandt.

Saa gif da nu denne Gang, baade efter Guds og Folkets Billie, Alt Slag i Slag. Nys Katechumen, men jo vist uof længe alvorligt forberedt, døbtes Ambrosius kort Tid efter Balget, af en katholisk Biskop, som han ønskede det (30 Nov. 374). Otte Dage derefter (7 Dec.) vieedes han selv til Biskop. Man har ei med Urette ved denne Heilighed mindet om Apostlen Paulus' alvorlige Formaning, at man ei skal være rask til at lægge Hænderne paa Nogen (1 Tim. 5, 22) — hvilket jo her dog unægteligt var steet. Det er (maae vi hertil sige) stundom saa, at Herren, ligesom Han forbeholdt sig den Frihed, at lade den Helig Aands Gaver falde paa Hedninger, der endnu ei vare døbte (Ap. Gjern. 10, 44 f.), saaledes reserverer sig den Ret, i visse Tilfælde senere at besegle, hvad der for Diebliffet synes et Kirke-Brudd, og dog er Kirke-Lægedom. Thi hvo kan sige til Ham: „Hvad gjør du?“ (Hiob 9, 18)¹³⁸).

Til dem, der stode Ambrosius bi ved dette mægtige Om-

¹³⁸) Jeg ønsker og beder, at man ogsaa vilde betragte Reformationen fra dette Staae, hvis Nogen maastee ei ret klart og levende skulde være sig bevidst, eller kunne gjøre sig tydeligt, hvorledes den i det mindste i fire Aarhundreder var forberedt. Ogsaa her blev det tilsyneladende Kirke-Brudd en virkelig Kirke-Lægedom. Herren brugte ogsaa her det Segl, som han paatrykker alle sine Gjeringer; Indskriften er, som vi læse 2 Tim. 2, 19: „Herren kjender sine“ og: „Hver den, som paakalder Christi Navn, træde bort fra Uretfærdigheden.“

sving af hans Liv, herte Simplicianus, en Romersk Præbyster, der muligt tidligere og længe, maaskee og i disse sidste Dage, havde viet ham ved Ordet, før han annammede Sacramentets Vielse. Han vedblev bestandigt at betragte denne som sin Fader i Christo og ærede ham som saadan¹³⁹⁾.

Et Exempel paa uforsædet Mod, hvilket Ambrosius senere ved saa mange Veiligheder beviiste, fik han Anledning til at lægge for Dagen strax efter sin Udvælgelse til Biskop. Det berettes os i noget knappe Ord af en Kirkeskribent fra det femte Aarhundrede, at han i en Samtale med Valentinian, der glædede sig over den dygtige Mands Udvælgelse, med stor Frimodighed dadlede visse Misbrug og Krænkelser, som flere høit ansatte Embedsmænd tillode sig. Og Valentinian skal — unægteligt ganske i den Aand, vi ellers kjende hos ham — have svaret: „Alt længe kjendte jeg godt din Frimodighed, og netop derfor har jeg ei blot ikke modsat mig dit Valg, men selv givet min Stemme dertil. Saa vedbliv da, som den guddommelige Lov byder det, at læge vore Sjeles Brost og Feil¹⁴⁰⁾.“ Det er temmelig klart af de sidste Ord, at Ambrosius her, som overalt, har talt som Biskop, og at det var Fortryktes, Forurettedes Sag, han talte for Keiseren. Thi denne, meente han, tilhørte Christendommen som et helligt Arvestykke.

X. Men det var ei blot ved enkelte, fremspringende Veiligheder, at Ambrosius viiste sin særegne Kaldelses Retmæssighed, og Herren saaledes retfærdiggjorde sine forunderlige Veie med ham. Hele hans Liv og biskoppelige Embedsførelse udtrykte den dybe Alvor, Selvfornægtelse, Ydmyghed, Trostid, hvorpaa vi skulle kjende alle Herrens Tjenere, og navnlig dem, det hellige Præsteembede betroedes. Klosterlivet traadte her frem som i forklaret Glæde.

Allerdybest stod det udpræget i hele hans Færd og Bidnes-

¹³⁹⁾ Augustini Confessiones, VIII, 2: „Simplicianum, patrem in accipienda gratia Tua tunc episcopi Ambrosii, & quem vere ut patrem diligebat.“ Simplician blev Ambrosius' Eftermand paa Mailands Bispestol.

¹⁴⁰⁾ Theodoretii Historia ecclesiastica, IV, 6.

byrd, at han var faldet ligesom een blandt de Sidste, og dog ved Herrens forbarrende Naade gjort til een af de Første. Og saaledes bør det jo være hos alle i Sandhed gudsfrygtige Præster og Christne: Idmygheden maa bevare vor Vei, vore Læber, vore Tanker; den maa drive og skynde os til den rette Taknemmelighed mod Gud. Derefter var Ambrosius' hele Bedømmelse af hans Stilling i Kirken betinget; derved optændtes og vedligeholdtes i stadig Lue hans Iver efter at oprette det Forspildte og ei gjøre Guds Naade Stam. Uforglemmelige i denne Henseende ere os de Ord blandt andre, hvormed han udtaler denne sin Overbeviisning, og tillige viser alle Herrens Tjenere Veien, hvorledes de skulle tænke om sig selv, hvorledes de skulle arbejde. „Ei kan jeg“, siger han, „tilegne mig Apostlers Væ. Thi hvo kan det, uden de, som Guds Søn selv udvalgte? Ei Propheters Naade, ei Evangelisters Kraft, ei Hyrdernes Forsynlighed; blot det ønsker jeg at opnaae, hvad Apostlen satte som det Sidste blandt de Helliges Sysler og Pligter, nemlig en utrættelig Flid i den hellige Skrifts Randsagning, og det til den Ende, at jeg af Lust til at lære Andre maa lære selv. Thi kun een er den sande Læremester, Han, som ene ei havde Behov at lære selv, hvad Han skulde lære Alle; Menneskene maae selv først lære, hvad de skulle meddele, og af Ham annamme, hvad de skulle overantvorde Andre. Og ikke engang det faldt jo i min Lod. Thi jeg blev jo revet ud midt fra Domstolene og de verdslige Bestyrelser, og begyndte at skulle lære Eder, hvad jeg selv ikke havde lært. Derfor maa jeg paa eengang lære selv og lære Andre; thi til hiint havde jeg indtil da ikke Tid“¹⁴¹). Hans Skrifter vidne om, hvad han har lært selv af den hellige Skrift; dog var jo ei det blot hans Opgave, eller kunde udfylde hans Tid; Biskoppens meget forgrenede praktiske Virksomhed, Nødens Naab, Kjerlighedens Drift til Herrens Hjord maatte i lige Grad have og beholde deres Ret. Duffe vi et livligt Billede af den paa begge Maader i sit Bispehuus i Mailand sysselsatte Ambrosius, saa kan Ingen give os det bedre, end han, der opsogte ham som en bly Ungling, da den første Stamrødme over Bildfarels-

¹⁴¹) Ambrosius de officiis ministrorum, lib. I, c. 1. 3—4.

sen og Synden, han havde været hildet i, farvede hans Kinder — en Hørstegrøde tillige, og det en uforlignelig af Ambrosius' pastorale Virksomhed — vi mene den store Augustin, der skyldte ham sin fuldendte Omvendelse. Augustin fortæller: „Endnu havde jeg intet Begreb om, hvad det var for et mægtigt Haab, der styrkede Ambrosius til at bestaae de uovertreffelige Kampe, hvad det var for en Trøst, der holdt ham opreist i Modgang, hvad det var for et forunderligt Træk hos ham, der ligesom viiste ind i Hjertedybet¹⁴²⁾; ligesaalidt kjendte han de brusende Bølger i min Sjæl, Graven, der endnu var aabent for min Fod. Thi jeg kunde ikke spørge ham om, hvad jeg vilde, saaledes som jeg vilde det; hans Dren og Mund uteløste Starer af trable Menneſter mig fra, hvis Svagbed og Nød han tjente. Og var han ikke sysselsat med disse — hvilket kun sjeldent forundtes ham — saa enten vederqvægede han Legemet med den allernødvendigste Næring, eller Sjelen ved Læsning. Men naar han læste, gif hans Dine ligesom ned ad Siderne, og Hjertet grandstede efter Ordnes Forstand, men Nøsten og Tungen hvilede. Ofte naar jeg saaledes var der — thi Ingen blev formeent at gaae ind, ei heller var det Skik, at Noget meldtes — saa jeg ham saaledes ganſte stille læse. Vi sad ved hverandre i dyb Tausbed (thi hvo vovede vel at være til Byrde for den saa beſtjefstige Mand?), og gif ei anderledes fra hinanden. Men hver Søndag hørte jeg ham rettelig udlæggende Sandhedens Ord for Folket; og mere og mere blev det mig klart, at alle de ſvigfulde Knuder, som mine Forførere havde knyttet mod den hellige Skrifts Sandhed, kunde løses“¹⁴³⁾.

De Fattige, de Nødlidende omtaler Augustin, som dem, der især beleirede Ambrosius' Dørtærffel; og viſſelig var jo disse og deres Nøds Afhjælpelse ligesom en Perlerad, et Rosenbaand, han med Flid bandt sig. Han havde lært det Ord: „Hvad I have gjort mod een af disse mine mindste Brøder, det have I gjort mod mig“ (Matth. 25, 40). Og Fattigpleien var

¹⁴²⁾ Jeg tænker, jeg har oversat Ordene rigtigt. Dog staae her Texten: „et occultum os ejus, quod erat in corde ejus.“

¹⁴³⁾ Augustini Confessiones, VI, 3. 3—4.

dengang, fortrinnsviis, som det bør være, Kirken's Sag¹⁴⁴), dog ei saaledes (som nu paa mange Steder), at den sad som en Huusfoged under Statens Overopsyn, og maatte frygte for, at Tugtemesteren fandt Kjerlighedens Gjerning alt for ringe og daarlig. Det horte med til Klosterlivets Charakter, at afkaste de Byrder, som befvære os paa Gangen til Himmerige; dengang var det ei, som senere saa tidt i Munkelivet, idel Skromt eller unaturlig Evang (da dog Skriften siger, at kun den glade Giver har Gud kjær). Ei saaledes, men ret paa en Gud velbehagelig Naade, greb Ambrosius Sagen an. Da han var bleven ordineret til Biskop, skienkede han, hvad han eiede af Guld og Sølv, til Kirken eller de Fattige; hans Grundeieendomme (af hvilke han havde mange) bestemte han ligeledes til Kirken's Brug, dog saaledes, at hans Søster Marcellina, saa længe hun levede, skulde have usus fructus deraf¹⁴⁵); Familiens fælleds Formue anbetroedes til den rettskafne, kloge Broders, Satyrus', Bestyrelse¹⁴⁶. De Fattige overhovedet kaldte Ambrosius sine „Statmestere og Forvaltere“¹⁴⁷). For de Betrængte i Almindelighed, men navnlig for Krigsfangerne eller dem, som paa nogen Naade vare krænkede eller forulempede af Fienders Vold (thi hele Italiens Jordbund var, saalænge han levede, og mere end eet Aarhundrede derefter, blodsølet og sondertrampet af barbariske Skarer), viiste han den ømmeste Om-

¹⁴⁴) Da Kirken er uendelig riig ved Guds Naade, som den anlægger paa Rente, saa bør det saa være; da Kirken alene kan uddele i Naadens Aand, saa bør det saa være. Men mener Nogen, det ikke burde være saa — nu vel, da fik man at see, hvad et Kirke-Fattigvæsen kunde udrette ved Siden af et Stats-Fattigvæsen: Sagen er ligesaa vist den høieste Dymærksomhed værd, som den nu ligger i det Døde. Chalmers, Stifteren paa en Naade af den frie Skotske Kirke, har skrevet en herlig Bog om det kirkelige Fattigvæsen (oversat af D. v. Gerlach); han — og jeg kan jo vel sige, mange Tusinde med ham — ere af min Mening.

¹⁴⁵) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 38.

¹⁴⁶) Ambrosius de excessu Satyri, I, 20.

¹⁴⁷) Ambrosii Epistola XVIII, 16: „Possessio ecclesiae sumtus est egenorum.“

sorg. . Saaledes da Taisalerne, Bestgottherne, Hunnerne, Alanerne — et frygteligt Robbel af de vildeste Skarer, hvis Blodtørst og Rovlyst overgik alt Begreb — fra 376 af hærjede Thracien, Illyrien og Nord-Italien lige til Rødderne af de Juliste Alper (allerede nu begyndte de som hæse Rovfugle at synge Italiens Uigfang); og da Mangfoldige bortfortes af dem; Fangenskab, saa man i alle Stæder saae Slavemarkeder ¹⁴⁸); da lod Ambrosius det ei være nok, at opmuntre Kirkerne til at løskjøre faa mange af de Fange som muligt; men han stillede sig selv i Spidsen for denne Barmhertigheds-Gjerning; han lod (overalt en praktisk Mand, fremfor Alt, hvor det gjaldt den christelige Kjerligheds Lov, paa hvilken Herren vil kjende sine Disciple) først alle Guld- og Sølvfor, bestemte til almindeligt Kirkebrug, deræft ogsaa de hellige Kar indsmelte ¹⁴⁹). Og da nu Arianerne, avindsyge over denne Kirkens Triumph, som til lige er Menneffelighedens, begyndte at ynte om vitterligt Kirkeran, lærte Ambrosius dem og alle, hvorledes han havde opfattet Kjerlighedens Bæsen og Fordringer. Man vil uden Tvivl gjerne høre ham gjentage sine Foredrag derover (thi ved offentlig Prædiken nedflog han Modstandernes umilde Skrig). „Det er den mægtigste Tønder for Barmhertigheden, at vi lide ved Andres Ulykke og Elendighed, at vi hjælpe saavidt vi kunne, og stundom mere end vi kunne. Thi det er meget bedre at bringe Offre, at lide af Misundelsens giftige Angreb for Barmhertighedens Skyld, end falde i Ubarmhertighed. Saaledes blev ogsaa jeg angrebet af Avindstanden, da jeg havde ladet sonderbryde de hellige Kar, for at løskjøre Fanger — ikke saa meget fordi Tingen selv mishagede, som for at man kunde have Noget at dadle hos mig. Men hvo er vel saa steenhaard, saa grusom, at han virkelig kunde misbillige, at en Mand løskjøbes fra Døden,

¹⁴⁸) Ambrosius de officiis ministrorum, II, 15. 70: „Nota sunt hæc nimis Illyrici vastitate et Thraciæ, quanti ubique venales erant toto capitivi orbe, quos si revocess, unius provinciæ numerum explere non possent.“

¹⁴⁹) Man stjeluede nemlig mellem de egentlige vasa sacra (til Sacramenternes Brug) og andre kostbare Kar, som vare mere til Pryd for Kirkerne.

en Dvinde fra Barbarernes urene Behandling¹⁵⁰⁾, der er værre end Døden, at Børn befries fra Afgudernes Smitte, som de af Dødsfrygt besmitte sig med? Og uagtet vi jo visstelig ei uden Overlag valgte denne Fremgangsmaade, saa have vi dog forsvaret den for Folket, i det vi udførte, at det var langt bedre, at vi bevarede Sjæle for Herren, end Guld. Han sendte jo Apostlene uden Guld, Han samlede jo Kirkerne uden Guld. Guld har Kirken, ei for at bevare det, men for at udgive det og komme de Nodlidende til Hjælp. Hvad behøver det at bevogetes, som intet hjælper os? Er det os ikke bekendt, hvor meget Guld og Sølv Ægyptierne bortslæbte af Herrens Tempel (2 Kron. 24, 13)? Skulde da ei hellere, naar andre Midler mangle, Præsterne indsmelte det, for at nære de Fattige, end at en kirkeranerst Fiende skulde bortføre de besmittede Skatte? Mon Herren ellers ikke paa hien Dag vilde sige: „Hvi har du ladet saa mange usle Menneſter omkomme af Hunger? Du havde jo Guld; du kunde jo have skaffet dem Føde. Hvi ere saa mange Fanger bortførte som en Handelsvare, og ei løskjøbte, men dræbte af Fienden? Det var dog bedre, at bevare de Levendes Sjæle, end det døde Guld.“ Vilde du sige: „Ja, jeg frygter for, at Guds Tempel skulde komme til at mangle sin Prydelse“ — Han skulde svare: „Sacramenterne trænge ikke til Guld; det faaer ingen Ynde ved Guld, som ei kan kjøbes for Guld.“ Ja, Sacramenternes Pryd er Fangerens Løskjøbelse. Det er i Sandhed kostbare Kar, der kunne gjenkjøbe Sjælene fra Døden. Det er i Sandhed en Herrens Skat, som virker, hvad Hans Blod har virket. Da erkjendes Kalken som Herrens Blods Kalk, naar det udvortes Kar løskjøber fra Fienden dem, som Hans Blod løskjøbte fra Syndens Trældom. Hvor deiligt, naar Skarer af Fangne løskjøbes af Kirken, at man kan sige: See, disse har

¹⁵⁰⁾ Hvorledes det i denne Henseende gif til efter Gøthernes Krigsret, det fortæller Ambrosius os (de excessu Satyri I, 32) blandt andet i følgende Ord: „rapi virgines, et avulsos a complexu parentum parvulos supra tela jactari, incestari Deo sacrata corpora, & senilem viduæ maturioris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum.“

Christns løskjøbt. See, det er et Guld, som holder sin Prøve; det er et nyttigt Guld, et Herrens Guld, som frier fra Døden, et Guld, hvormed Blufærdigheden løskjøbes, Rydsfhyeden bevares. See, derfor vilde jeg hellere overantvorde Eder disse Børn, end beholde Guldet. Denne Nad Fanger er bedre end store Folkeræffer. Nu kjender jeg grant, at Christi Blod, der var udgydt i Guldet, ei blot har været rødifarvet, men virkelig ved Løskjøbelsens Gave har opviist den guddommelige Virksomheds Kraft¹⁵¹).

Man hører Præstens Tunge gennem disse uforlignelige Ord — og hvilken en Præst! Men han var og dannet og dannede sig alle Dage bedre, saalænge hans Daggjerning varede, ved de tre store Midler, hvilke Luther angiver som indbefattende den rette theologiske Skole: Bøn, Meditation og Korssets Optagelse. Skulde vi afgive vort Skjøn om, fra hvilken Side han var rigeligt udstyret, hvilket af disse tre Stykker traadte meest frem hos ham, som Ordets Forkynder, saa er det uden Tvivl Meditationen; hans Guld er i den Henseende rigeligt omsat af Middelalderens Mystikere; han kan fra denne Side kaldes en af Luthers store Forløbere. Naar vi tænke os ham nu, som Augustin skildrer ham, henskunken i stille Betragtning, saa han ingen Nabo mærkede, og dog ligesaa sysselsat, naar Nøden var kommet over hans Døttærskel — saa have vi et Billede af ham i Huset, naar vi dertil tage de let overseete, men ei mindre mærkelige Træk, at ofte Dagen var ham saa travl, at han maatte tage Ratten med til Hjælp, og han sjældent eller aldrig (det være da, at legemlig Svaghed nødte ham dertil) brugte nogen Afstriver til sine mange Arbejder¹⁵²), for paa ingen Maade at falde Guds Folk til Byrde. Kunne vi tænke os ham anderledes i Kirken, hvor han bragte de Rigdomme hen, han hjemme i Forborgenhed havde samlet? Han prædikede (som Augustin fortæller os) hver Søndag¹⁵³), ofte endog to Gange,

¹⁵¹) Ambrosius de officiis ministorum, II, 28. 136—139.

¹⁵²) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 38: „Nec operam declinabat scribendi propria manu libros, nisi cum aliqua infinitate corpus ejus adtineretur.“

¹⁵³) Augustini Confessiones, VI, 3. 4.

foruden Feskdagenes Arbeide. Men ligesaa ufortroden var han som Katechet; som han sympathiserede med Fangerne og de Fat- tige, saaledes og med Børnene. Enhver geistlig Forretning var ham vigtig, og han gjorde den helst selv, saa vi kan troe Paulinus, naar han tilskriver ham „en Tapperhed og Udholdenhed“ i dette aandelige Arbeide, som næppe fem andre Biskopper efter ham skulde have havt Kraft til¹⁵⁴).

Et Træk endnu og et andet dertil bør vi ei forbigaae, førend vi ledsage Ambrosius ud paa den større Skueplads, hen til Ruinerne af en sammenstyrtende Verden. Det ene har Paulinus opbevaret os i de Ord: „Han glædede sig med de Glade, og græd med de Grædende“ (Rom. 12, 15)¹⁵⁵). Dette fremfor Alt i det Tilfælde, naar det var nogen bedrovet, anger- givne Sjæl, der stod for ham, nogen Falden, der begjærede at opreises; thi han følte saa sandt menneskeligt da, at vi jo alle kunne falde, og at den, som staaer, ei skal høvmode sig; thi Hov- mod er det nærmeste Skridt til Fald. Men ogsaa ved andre Veiligheder var han, som vi hørte, en billig Betømmer af Men- neshelivets mangfoldige Brost og Svagheder, og miskjendte ikke, hvorlunde Klosterlivet ogsaa i denne Henseende maatte begrænse sig selv, for ei at bedrage sig selv. Ambrosius' Bord var tarveligt, ja mere end tarveligt; dog, naar han modtog Gæster, beværtede han dem, skønt selv Lidet nydende. Og som hans Umgæn- gelse var med alle Mennesker, fuld af opoffrende Kjærlighed, saaledes fornemmelig i hans Familie. Utstøttelig skønne ere de Træk, som hans Skrifter (af hvilke en Deel opfriske Mindet om hans inderligste Livsforhold) med Hensyn herpaa frembyde. Det var en Kreds her i Mailand og Rom, som fordem Lazarus' og hans Søstres i Bethanien, skønt anderledes sammensat: Marcellina, Satyrus og Ambrosius. De vare, fort sagt,

¹⁵⁴) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 38: „in rebus etiam divinis im- plendis fortissimus in tantum, ut quod solitus erat circa baptizan- dos solus implere, quinque postea episcopi tempore, quo decessit, vix implerent.“

¹⁵⁵) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 39: „Erat etiam gaudens cum gaudentibus et flens cum flentibus.“

i alle Tilfælde Alt for hverandre; de kunde ikke leve uden hverandre; og hvor Herren stilte dem ad for dette Liv (Satyrus blev tidligt borttryffet fra sine Sødsfende), der indgik i Troens Dine en glødende Længsel efter at følge efter. Da Marcellina sædvanligt var i Rom, besøgte hun Broderen i Mailand; og som hun uden Tvivl havde nedskænkt de første dybe Evigheds-spirer i hans Bryst, saa modtog hun, stolt af Guds Naade, der havde faldt og saa mægtigt beskyttede hendes Broder, Naad, Opmuntring, Tilretteviisning af Ambrosius. Satyrus var det ingenlunde overflodige, men tillige sammenbindende, Mellemed (Ambrosius skildrer det selv saa)¹⁵⁶). Alle gavede og alle toge; alle vare glade og taknemmelige i Herren. Noget Mislyd forstyrrede ei deres Samliv; thi Kristus selv, vor Broder og Herre, sammenbandt dem med et uopløseligt Baaud.

XI. Fra den Time af Ambrosius blev Biskop er hans Liv daadrigt i al dets Stilhed og langt fra virkende trods dets Forborgenhed, noie sammenknyttet med Kirkens og Verdens Skjebner, med hele Tidens Udvikling, saa vi nødvendig, i det vi fortælle hiint, maae kaste et forskende Blik paa disse. Det var de største Spørgsmaale, der skulde og maatte afgjøres, hvilke Ambrosius ei kunde unddrage sig for; det var: Hedenskabets Forhold til Christendommen, efterat den langt større Deel af det Romerske Herredømme var christnet, ja selv de indtrængende Barbarer skarevis gif ind i den store Host; det var: Kirkens Forhold til Arianismen og andre hæretiske Partier; det var endelig: Kirkens og Statens Forhold, hvilket concentrerer sig i Spørgsmaalet om Religionsfriheden og dens rette Brug og Dvelje. Om disse Vøler ville vi og finde, at Ambrosius' offentlige Liv bevægede sig.

Valentinian I døde 375, 17 November; et Gesandtsskab

¹⁵⁶) Ambrosius de excessu Satyri I, 20: „Tu enim mihi unus eras domi solatio, foris decori, Tu, inquam, in consiliis arbiter, curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor moeroris. Testor sanctam animam tuam, ne in fabricis ecclesiæ id sæpe veritum esse, ne Tibi displicerem . . Ita domi forisque eruditor quida: et arbiter sacerdotis, ut domestica cogitare non sineres, publica curare censeris.“ Om Satyrus' Forhold til Soficren I, 32.

fra Dvaderne¹⁵⁷⁾, han anden Gang togtede imod, satte den heftige Mand i saadan ustyrlig Bevægelse, at et Blodkar sprang; inden faae Diebliffe havde han udaandet. For Regjeringen var saavidt sørget, at hans Søn Gratian, en meget lovende Yngling (sytten Aar, da Faderen døde), allerede siden hans niende Aar var anerkjendt som Augustus, og nu altsaa behøvede blot at gribe Tømmen, for at herste. Men en anden Søn var født Keiseren, Valentinian II, af andet Ægtefæb (Gratian var hans Halvbroder, af første Ægtefæb, med Serena); ham, dengang endnu et Barn (fire Aar gammel), havde Moderen, den fuintdannede, forstandige, skjøne Justina (Ariansk siudet med Liv og Sjæl) gjerne seet ophøiet til Keiser, for at kunne regjere i hans Navn. Barnet viistes af Moderen for Armeen; Soldaterne sloge deres Skjölde sammen; ved Acclamation valgte de ham virkelig til Keiser. En Soldater-Krig, som de dengang sædvanligt førtes i det Romerske imperium, stod paa Nippet at udbrude; alene Gratians Besindighed og Maadehold afværgete den. Han samtykkede i, at hans umyndige Halvbroder kaldtes Keiser¹⁵⁸⁾, og anviste Justina med hendes Søn Mailand til Residents, Italien til at regjere over, medens han selv valgte de farefuldere Provindser af Occidenten: Illyricum, Gallien, Africa, til Skuepladsen for sin Virksomhed.

Harde kun Gratian opfyldt de Forventninger, man nærkede om ham, skulde baade Justinas Dvindereregimente og Valens', forresten ogsaa svage, Bestyrelse af Orienten¹⁵⁹⁾ ei have nær saa sorgelige Følger. Og i Begyndelsen syntes det jo virkelig, som om Gratian endog vilde overtræffe disse Forventninger. Saaledes i det mindste taler Ambrosius om ham med et Kjærligheds-Blik, som man dog ei ville strax mistyde saaledes, som om den vældige Beskyttelse, Gratian ydede Kirkens Sag, alene var det, der havde vundet hans Hjerte, og maaffee i nogen

¹⁵⁷⁾ I Staden Bregentio, nær ved Presburg.

¹⁵⁸⁾ I Gjærningen var Gratian det, saa Italien egentlig kun kunde betragtes som et stort Apanage for Valentinian II. Ammianus Marcellinus XXX, 10.

¹⁵⁹⁾ Han var, som vi erindre, kaaret af sin Broder Valentinian I til Medregent.

Maade blendede hans Blik. Nei, det var fremfor alt Gratians Værelyst (saameget mere værd Anerkjendelse, som hans egentlige første Væremester var en Hedning, den berømte Poet Ausonius fra Bordeaux¹⁶⁰⁾ og hans Forsøg paa at beherske sig selv, og derved lære at beherske andre, der gjorde Ambrosius Keiseren hengiven. Forholdet mellem denne og den kongelige Ungling var det allerinderligste. Til hans Nytte og Tary for at væbne ham mod Arianismens Forsørelse, skrev han sit berømte Skrift de fide (først de tre Bøger, siden, 379, kom de to sidste til)¹⁶¹⁾, et veltalende og skarpsindigt Forsvar for den Nicæniske Trinitets-Være. Det er rørende at høre, hvorlunde Ambrosius senere, da Gratian maatte drage til Gallien, for at modsætte sig de indtrængende Barbarer, ledsagede Keiseren med sin Bøn Nat og Dag, hvorlunde han ligesom paa et Landkort i sit stille Værelse i Mailand søgte at kjende og efterspore de Punkter, hvor Gratians Fødder netop nu funde dvæle¹⁶²⁾. Men Keiseren hengav sig og i flere Tilfælde den erfarne Ven, lyttede gjerne til hans Raad, søgte at gaae, saavidt han erkjendte det, Kirkens Vel. Ambrosius havde i alle Tilfælde fri Tiltrædelse til ham, og hvor nogen søgte at formene ham det, der satte han alligevel, naar det gjaldt en Forbøn for Ulyffelige¹⁶³⁾, sin Villie

¹⁶⁰⁾ Han blev tilsidst (379) Consul. See hans: „Actio gratiarum“, et fuldendt Exempel paa væmmeligt Smigrerie.

¹⁶¹⁾ Ambrosii de fide, lib. I, c. 6. 4.

¹⁶²⁾ Ambrosii Epistola I, 1: „Tuum quotidianum iter legebam; nocte ac die in Tuis castris cura et sensu locatus, orationum excubiis prætendebam, etsi invalidus merito, sed affectu sedulus.“

¹⁶³⁾ Følgende interessante Træk i denne Hensende fortælles af Historikeren Sozomenus. En fornem Hedning havde smædet Keiseren, og kaldt ham sin Fader uærdig, hvorfor han dømtes fra Livet. Da Dommen skulde excuberes, gik Ambrosius op i Palladset. Ingen vilde melde ham. Gratian stod just i Beredskab med at gaae paa Jagt. Da gik Ambrosius ubemærket ind med Jægerne, og vveg ikke fra Keiserens Side, førend denne havde lovet, at han vilde tilgive og skaane Manden (Sozomeni historia ecclesiast., VII, 25). Efter Paulinus (vita Ambrosii, c. 37), der desuden, efter sin Biis, maler Sagen ud i det Extraordinære, var det Macedonius, magister officiorum dengang, der vilde formene Ambrosius Indgangen.

igjennem. Biskelig kunde vi jo have Ret til, saa velsignet denne Indflydelse end i mange Tilfælde kunde være og virkelig var, at frygte for Grundforholdets Oplosning, saa at Apostlens Ord ei altid rettelig efterkommedes: „Ingen Krigsmand iudvifler sig i verdslige Handler“ (2 Tim. 2, 4). Og virkelig laae jo denne Fare paa Dørtærskelen, saa ofte Samvittigheds=Forholdene og det christelige Venstabs Raad ei bleve inden deres rette Grændser. Men vi maae tage Sagerne, som de ere. Ambrosius i det mindste blev i alle Tilfælde tilskyndet til saadan Birkemaade af den christelige Kjærligheds lydelige Røst; han vilde ei være nogen „Mand i bløde Klæder“ (Matth. 11, 8); men hvor det gjaldt Undertrykte, Fattige, Elendige, der var han idel Raad og Daad. Det var en Tid, hvor Verdens daværende Skikkelse opløstes, hvor de odelæggende Kræfter vare langt flere, end de opbyggende. Og i saadan en Tid var det en Lykke, selv om den skarpe Grændse mellem det Borgerlige og Uandelige ei altid skulde være bevaret, at saadanne djerne og kjerlige Mænd stode Fyrsternes Person nær, der, hvor det gjaldt, ogsaa kunde sige dem den bittere Sandhed og agtede Magtens Straaleglands for ei mere værd end et Snug, naar den vilde sætte sig op mod Herrens Salvede. En saadan Raadgiver og Ven var Ambrosius.

Men næppe tre Aar varede det, forend Himlen formørkedes, og en ny Storm truede med at røkke det Romerske Riges Grundvolde. De Gothiske, Hunniske, Alaniske Sværme samlede sig i det østlige Rige, og sloge ned som en Alt odelæggende Hvirvelvind. Gratian rustede sig med Magt, for at forsvare sit Rigets Grændser. Men inden han naaede Kamppladsen, stod Keiser Valens allerede, uden Tvivl ogsaa af forfængelig Wreslyge forsmaaende Broderfønnens Hjælp, Ansigt til Ansigt mod de ei blot mordlystne, men krigserfarne Fiender. Det afgjørende Slag stod ved Adrianopol. Den 9 August 378 var et Ulyffens Blad i de Romerske Aarbøger. Det udmærkede Barbariske Cavallerie trængte det Romerske Infanterie, saa dette paa det snevne Rum ei kunde udvile sig. To Trediedele af hele Armeen blev nedhugne: den gamle Romerske Kjernestyrke boed i Græsset. Det var et Nederlag, sørgeligere endnu end det ved Cannæ mod Hannibal. Forgjeves søgte Officererne at bringe deres Keiser i

Bagtroppen; de kunde fun bjerge ham nogle Diebliffe i en usfel Bondehytte. Barbarerne kom; i deres vilde Raserie spurgte de ei om, hvem der var derinde. De lagde Ild rundt om Hytten, og Reiseren med hans ringe Følge blev qvalt af Dampen¹⁶⁴).

Etammerstrig gif gjennem hele Italien ved Efterretningen om dette utrolige Nederlag. Ambrosius' Sorg over Rigets Ulykke og den truende Fare (overalt gjennemstrøifede de barbariske Horder allerede Italien) forenede sig med hans Sorg over en huuslig Ulykke, som i denne Tid rammede ham. Det var Broderen Satyrus' Død. Deune havde nemlig midt om Vinteren (378—379) foretaget en Reise til Africa, for at formaae en af Ambrosius' Skyldnere der, der fra dennes Indtrædelse i den geistlige Stand agtede sig som gjeldløs, til at opfylde sin Pligt. Det flette, skrobelige Skib, Satyrus havde bestaget, leed Skibbrud; vidunderlig frelst¹⁶⁵) og kommen op i en Kyststad, var det forste, han gjorde, at lade sig dobe af en katholst Biskop (ogsaa med ham var Daaben hidtil bleven opsat). Symmachus raadete ham, ikke at begive sig længere op i Norditalien, for ei at falde i Barbarernes Hænder. Men han kunde det ikke; han maatte ile i sin elskede Broders Arme, hvis Sag han nu fuldkomment havde udrettet. Ambrosius havde imidlertid selv været hjemsogt af en svær Sygdom; Marcel-

¹⁶⁴) Ammianus Marcellinus XXXI, c. 12. 13.

¹⁶⁵) Det fortællés i Bogen: de excessu Satyri c. 43 saaledes: „ligari fecit in orario, et orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare... quoniam fidei solius arma quæsierat“ Af de sidste Ord kan jeg nu ikke andet skjønne, end at orarium maa tages her i den Betydning, som Mannius giver det, og som det jo vist kan have, om et Stykke af Præstedragten, der tillige brugtes som Daabskjortel; thi strax ovenfor hedder det: „quos initiatos esse cognoverat (de Døbte paa Skibet), ab his divinum illud fidelium sacramentum poposcit.“ Dette orarium skulde altsaa, efter min Mening, tilkjendegive hans Villie at døbes, førend han endnu kunde naae den hellige Daab. Ikke tiltræde kan jeg derimod Benedictinernes Mening, der forklare dette Ord om „sudarium“ (Svededug, Tørklæde), hvilken Betydning det jo paa mange Steder unægtelig har. See Du Fresne du Cange Glossarium mediæ & infimæ Latinitatis, s. v.

lina havde begivet sig til Mailand, for at pleie ham. Et Dieblif derefter, da Sødskendene havde omfavnet den Frelste, fastedes Satyrus paa Dødsleiet. Det var hines største Trost, at kunne luffe hans Dine og befale dem selv og ham, der havde udfjempet, i Christi Bold; de saae paa den Hedengangne med Nette, som om Herren havde kaldt den Elskede bort, forend endnu større Ulykker kom, fordi Han havde hans Sjel hjer¹⁶⁶). Ambrosius gav sin Sorg Luft i et Trosteskift „om Satyrus' Bortgang“, til hvilket han foiede som anden Bog et herligt Skrift „om Troen paa Opstandelsen“. Det synes som omtrent paa denne Tid Bogen „om Noah og Arken“ ligeledes er skrevet; han søgte, siger han, et Hvilepunkt, hvor hans trætte Sjel kunde udhvile sig, som Duen, der om Aftenen kom tilbage med Diebladet; thi han stod flagende (vedbliver han) ved saa mange Kjeres Bortgang og ved Kirkens truende Ruin¹⁶⁷). Gud imidlertid brugte denne Diebliffes Hvile, der forundtes Kjemperen, kun til at styrke Ambrosius til de sværere Kampe, der snart skulde komme.

XII. Uveiret traf nærmere ved den vaklende, tilsidst uholdbare Stilling, Gratian fra nu af indtog. Ostens Throne var blevet ledig ved Valens' Fald. Det synes, som en besteden Bevidsthed om egen Utilstrækkelighed til at bære det tunge Ansvar har ledet Gratian, da han kort efter antog den ved Klogt og Tapperhed lige udmærkede Spanier¹⁶⁸) Theodosius til Medregent, der til sin Deel fik Provindserne Thracien, Asien, Egypten, og af det Illyriske Præfectur Dacien og Macedonien (Barbarernes Tumleplads fra den ene Floi), og siden 379 træder op som „Augustus“. Men dermed troede og Gratian at have gjort nok. Fra nu af hengav han sig fast udelukkende til Jagten (saamange Fyrsters daarlige Krigsskole), flædte sig til No-

¹⁶⁶) Hele Beretningen sammensat af forskjellige Steder i Bogen *de excessu Satyri*. Et smukt Træk er det og, at Satyrus intet Testamente vilde gjøre, men indsatte sine Sødskende til fuld Raadighed over hans Eiendomme, hvoraf de dog betragtede sig kun som Forvaltere i Satyrus' Aand, ei som Arvinger.

¹⁶⁷) Ambrosius de Noë et arca, c. 1.

¹⁶⁸) Han var fra Staden Italica, ligesom Trajan og Hadrian. Maximus, Gratians Banemand, var ogsaa en Spanier.

mernes store Forargelse i *Styrbist Dragt*, traf fremfor Alt de Alaniske Bueskytter til sin Person, i hvis Sværm han glemte baade Purpuret og Rigets Nød¹⁶⁹⁾. Det var klart, Ambrosius og Berden havde ventet for meget af ham, hiin ledet af Kjerlighedens gode Troe, denne af den glimrende Begyndelse. Men saa Lidet han, da det kom an derpaa, ydede, havde vist næppe Noget, tænkt sig. De Romerske Soldater knurrede over saadan en Keiser. Den raadende Misfornoielse fandt, en Arne i Britannien. Der stod i Armeen Maximus, en rigtig haardfør, paa mange Maader dygtig, senere dog fornemmelig ved Gjerrighed og Lytten til Dretuderie beplettet Mand. Han blev paa en Maate nødt af Tropperne til at føre dem til Gallien, hvor de bigede efter en Baabendands. Den var for det første kun fort. Gratian flygtede, begav sig, medens hans egen Hær gjorde fælleds Sag med deres Britiske Brødre, forvirret i Sindet, raadløs, til Lyon. Et Sværtflag gjorde Ende paa hans, i den senere Tid saa uhæderlige, Liv (383, 25 Aug.). Ingenlunde faldt han dog, som Ambrosius, forbleudet af Kjerlighed, mener, alene ved Andres Forraderie; han havde først forraadt sig selv¹⁷⁰⁾.

En af de vanskeligste Sager, Gratian havde ladet tilbage for sin Eftermand, var Priscillianisternes, ikke nemlig som om Keiseren skulde have at gjøre med en Sects Interesser; men det var nu engang fæstet til Kirkens ubodelige Skade og Jammer, og bestandig blev Forvirringen dybere. Vi ere, hvad denne, i Spanien opstaaede, og som det synes fra Egypte: forplantede¹⁷¹⁾, gnostisk-manichæiske Sect angaaer, uden udser-

¹⁶⁹⁾ Socratis histor. eccles. V, 11. Sozomeni histor. eccles. VII, 13. Zosimi historia nova IV, 31 (den sidste har faldt angivet Singudunum som Stedet, hvor Gratian myrdedes).

¹⁷⁰⁾ Ambrosii Enarratio in Ps. LXI, 17: „a suis destitutum ac proditum.“ Vi kunne dog til Herrens Priis haabe, at Gratian i de sidste Dage ofte med Tanken vendte tilbage til det uudslettelige Indtryk, han havde modtaget af Ambrosius' Dngang og Vidnesbyrd, og saaledes søgte Herrens Ansigt. Ambrosius de obitu Valentiani, c. 79: „In me inter Tua pericula requirebas; Tu in Tuis extremis me appellabas; meum de Te plus dolebas dolorem.“

¹⁷¹⁾ Sulpicii Severi historia sacra (ed. Horn.) lib. II, p. 437 sq.:

ligere Efterretninger; de samtidige Stribenter vikle noget i deres Dom¹⁷²⁾; saa meget synes dog vist, at de eiendommelige Elementer af den gamle Orientaliske Gnosis: en speculativ Opfattelse af Christendommen og paa det etbiste Gebeet megen Over-spændelse (der her, som hist, berørte den moralske Laritet)¹⁷³⁾, ogsaa her gjorde sig gjeldende. Feile vilde man dog, som ved Bedømmelsen af alle saadanne Partier, hvis man troede, at Broden var lige for alle Deeltagere, eller at de, ofte af forbitrede Modstandere, der med firkeligt Skin dog ingen christelig Sands havde, udsprede græsselige Rygter og Skildringer af deres Færd uden videre stode til Troende¹⁷⁴⁾. Priscillian, Hovedet for Secten, dog først Discipel, og det i andet Led (thi Agape og Heliadius, de første Forplantere af disse

---

„Tum primum infamis illa Gnostieorum hæresis intra Hispanias deprehensa . . . Primus eam intra Hispanias Marcus intulit, Aegypto profectus, Memphis ortus.“

- ¹⁷²⁾ Selv Hieronymus. Om Priscillian hedder det hos ham: „Hic usque hodie a nonnullis Gnosticæ hæreseos accusatur, defendentibus aliis, non ita eum sensisse, ut arguitur.“ Hieronymi liber de viris illustribus, c. 121.
- ¹⁷³⁾ Almindelig er den Anklage med dem, at de i hemmelige Sammenkomster, ligesom flere af de ældre Gnostikere, ledede Utugt; selv den befindige, dybt christelige Forfatter Sulpicius Severus omtaler det som notorisk (Historia sacra l. c.: „superstitio exitabilis, arcanis occultata secretis“). Paa den anden Side var det især den strenge Afkæse, hvorved Priscillian vandt saa Mange. „Vigilare multum“, siger den nyansførte Forfatter (l. c. p. 439) om ham, „famem ac sitim ferre poterat; habendi minime cupidus, utendi parcissimus“.
- ¹⁷⁴⁾ Saaledes f. Ex. det Rygte, hvilket og Sulpicius Severus, forsigtig og retfærdig, anfører blot som saadant om Eucrocias Datter, Procula (begge Tilhængere af Secten): „de qua fuit in sermone hominum, Priscilliani stupro gravidam partum sibi gramini abegisse“ Sulpicius Severus l. c., p. 444). - Det var for meget ondt Blod, for megen beregnende Nedertrægtighed hos deres Modstandere, til at vi kunde antage alt slikt for gode Barer. Rimeligviis horer og den Angivelse derhen, at det var et Dogma hos dem: „Jura, perjura, secretum prodere nulli“ (Augustin. de hæresibus, c. 70.

ufunde Meninger i Spanien¹⁷⁵), vare selv lærte af en vis Marcus, der skal være det første gnostiske Mellemed mellem Orienten og Spanien) var en Mand af ikke ringe Gaver, udmærket ved Beltalenhed og mangfoldig Dannelse¹⁷⁶); hvorfor det og lykkedes ham at skaffe sine Meninger Indgang ei blot hos flere classist-dannede Spaniere (og classist Dannelse var jo dengang i Spanien intet Særsyn), men selv hos en Deel af Geistheden; Biskopperne Instantius og Salvianus vare hans fornemste Baabendragere. Det truede virkelig eet Dieblif med et formeligt Schisma i den Spaniske Kirke¹⁷⁷); farligere, uforsouligere blev dette, da de fleste Repræsenteranter paa den anden Side holdt vel paa Kirkens Regeme, fremsfor Alt paa deres Indkomster og Herredomme, men ei paa Kirkens Aand; dem var det altsaa en ringe Ting, og ganste efter deres Hu, naar Sagen spillede over i Statens Hænder. En Synode i Saragoßa (380), hvor fornemmelig Biskoppen Hyginus af Corduba og den emeriterede Presbyter Idatius stode op som Anklagere, skulde nu rigtig nok klare Sagen kirkeligt; men selv om den havde havt Billie til mere end en Fordømmelses-Dom, paralyseredes dog dens Beslutninger strax, deels ved at Udførelsen af disse overdroges til Ithacius, Biskop af Sossuba (Disonuba?)¹⁷⁸), en forforfængelig, herstefyg, ei om Sjelenes Vel, men kun om Bugens og Pungens Fyldelse befymret Mand¹⁷⁹), deels ved

¹⁷⁵) Sulpicii Severi historia sacra, p. 439: „Agape quædam, non ignobilis mulier, et rhetor Helpidius. Ab his Priscillianus est institutus.“

¹⁷⁶) Sulpicius Severus, l. c. p. 439: „Priscillianus familia nobilis, prædives opibus, acer, inquires, facundus, multa lectione eruditus, disserendi ac disputandi promptissimus. Felix profecto, si non pravo studio corrupisset optimum ingenium; prorsus multa in eo animi et corporis bona cerneret.“

¹⁷⁷) Sulpicius Severus, l. c. p. 440: „Jamque paulatim perfidiæ istius tabes pleraque Hispaniæ pervaserat; quin et nonnulli Episcoporum depravati, inter quos Instantius et Salvianus Priscillianum non solum consensione, sed quædam etiam conjuratione susceperant.“

¹⁷⁸) Det i Parenthes indesluttede Disonuba er blot Conjectur af Sigonius.

¹⁷⁹) Sulpicius Severus, l. c. p. 448: „Certe Ithacium nihil pensi,

at een af de firkelige Hovedrepræsentanter, Hyginus, gif over til Modpartiet. Priscillianisterne vege ikke eet Fodbred; trodsende Synoden og den i deres Dine aldeles verdælig forsaldne Kirke; indsatte de endog Priscillian til Biskop i Labinum.¹⁸⁰). Nu troede Ithacius og Idacius, at Timen var kommen. De henvendte sig til Gratian som Voldgiftsmand; Sagen var snart afgjort; Frugten var et Keiserligt Rescript (381), efter hvilket samtlige Hæretikere ei blot bleve excommunicerede og forviiste fra deres respective Byer, men ud af Landet overhovedet¹⁸¹). Priscillianisterne adsplittedes for Diebliffet; Instantius, Salvian og Priscillian toge Vandrestaven i Haanden, besluttete til selv at føre deres Sag i Rom og Mailand, for de fornemste, meest agtede Biskoppers Dine. Saalidet ændsede de Gratians Trudfser, at de nu, paa Veien til Italien, da de kom gjennem Aquitanien, der gjorde iæinesaldende Erobringer og støttede deres synkende Sect ved friske Kræfter¹⁸²). Rigtig nok lyffedes deres Bestræbelses hverken hos Damasus i Rom, eller hos Ambrosius i Mailand, der begge intet vilde have med dem at skaffe. Men ei gjorde modløse derved, sloge de en sikker Wei ind. De overførte Kamppladsen til Gratians eget Hof, „hvor Alt var tilfals og afgjordes ved nogle Enkeltes Uergjerrighed og Binde-syge,“ bestaf Keiserens magister officiorum, Macedonius, og bragte det derhen, at ei blot det forrige Rescript toges tilbage, men Befaling udgif til, at de fordrevne Geistlige atter skulde indsættes i deres Dioeceser. Ithacius maatte flygte til Gallien

---

nihil sancti habuisse definitio. Fuit enim audax, loquax, impudens, sumptuosus, ventri et gulæ plurimum impertiens."

¹⁸⁰) Om Byen („Labiunense oppidum“, Sulpicius Severus, l. c. p. 442) herd saa, maa staae derhen. Sigonius gjetter paa den bekkende Stad „Abila“. Saaledes og Hieronymus de scriptor. eccles. c. 121.

¹⁸¹) Sulpicius Severus, l. c. p. 443: „quo universi hæretici excedere non ecclesiis tantum aut urbibus, sed extra omnes terras propelli jubebantur.“

¹⁸²) En stor Deel af Foltet i Elusum faldt til dem. I Bordeaux modsatte Biskoppen Delyphinus sig dem; desuagtet vandt de paa et nærliggende Vandgods den adelige Dame Euthrocia. Sulpicius Severus, l. c., p. 443.

og fandt Beskyttelse hos Præfecten, der dog forgjeves stræbte at give Sagen en anden Bending (383)¹⁸³).

Det ene Slag, Gratians Død, gav ogsaa denne Sagen en anden Bending. Maximus var netop kommet over til Gallien og havde plantet den nye Fane; han havde holdt sit Triumphindtog i Trier, da den snue Jthacius, nu allerede tørstende efter Blod, da Forsølgelsen paa en Maade havde vendt sig mod ham selv, befærede Keiseren, førend han endnu kunde høre et i Sandhed christeligt Raad. Den Forsigtighed viiste imidlertid Maximus, at han indfaldte hele Sagen for en Synode, der skulde holdes i Bordeaux (384). Men, som han fast mod sin Billie blev henrevet til at gribe Scepteret, saaledes henreves han nu til Skridt, som han senere sikkerlig fortrod, og dog ei kunde tilbagefalde. Priscillian, der jo forresten næppe behøvede at lære Trædsfthed af sine saakaldte kirkelige Modstandere, troede nu at gjøre et Mesterslag, i det han fra Synoden appellerede til Keiseren. Det blev Priscillians Dødsflag. Thi nu, da Sagen kom for verdslige Dommere, der hverken kunde eller vilde gaae ind paa Kirkens Standpunkt, blev det muligt for den nederdrægtige Jthacius, under disses Skjul at udføre sin Hevn, ret som om det gjaldt Menighedens og Herrens Ære¹⁸⁴). Dog endnu eengang skulde Sagen svæve. En Mand træder op — eller snarere en Helt; thi større var han end de, der sædvanlig tillægges dette Navn — træder op i Christi Navn alene og begjærer at høres baade af Keiseren og Priscillians Modstandere. Det er Klosterbroderen Martin af Tours. Hverledes Martin var blevet bekendt med Keiseren, veed vi ikke; den Maade, hvorpaa han benyttetede dette Bekjendtskab, er eet af de herligste Blade i Kirkens Historie, en Immortelle, som endnu efter Martusinder skal spire frisk og grøn. Christendommen maatte forsøge at styre de vilde og trodsige Hjerter, hvis overhovedet nogen ny Verdens Skikkelse skulde springe frem af

¹⁸³) Sulpicius Severus, l. c., p. 44'—446. Bogstaveligt hedder det om Gratians Hof: „per libidinem et potentiam paucorum cuncta ibi venalia erant.“

¹⁸⁴) Sulpicius Severus, l. c., p. 446—448.

Sammeren og Ruinerne. Med Maximus var det lykkedes Martin for Deel. Han kom, da man vilde høre ham og Evangeliet, og talede meget med Keiseren „baade om det Nærværende og det Tilkommende, om de Troendes Væge, om de Helliges evige Herlighed“; og endnu mere hang den gudsfrygtige Dronning af hans Mund, og ønskede kun evigt at kunne høre¹⁸⁵). Hvad der foregik i Trier, havde Martin netop erfaret; han ilede derhen. Man kjendte hans Frimodighed; man frygtede for det skinnende Vidnesbyrd af hans rettsafne Hellighed, og fremfor Alt for hans Indflydelse paa Maximus. Derfor kjendte Jthacius intet bedre Middel, end at gjøre Martin selv misstænkt, og det netop for hans Gudsfrygt; snart gjaldt hele Forsølgelsen ei blot Priscillianisterne, men alle alvorlig Fromme; de kaldtes Hovedhængere, falske Brødre; thi, som den samtidige fortreffelige Historieforfatter Sulpicius Severus beretter¹⁸⁶), „man veiede da Sagen blot efter Skinnets; naar Nogen havde en blegere Mine, eller endog blot en ringere Klædedragt, strax agtedes og ndsfreges han som Kjætter“¹⁸⁷). Men det gjaldt Menne-

¹⁸⁵) Sulpicii Severi Dialogi, II, 7. „Hic (Maximus) Martinum sapius evocatum receptumque intra palatium venerabiliter honorabat. Totus illi cum eo sermo de presentibus, de futuris, de fidelium gloria, de æternitate sanctorum.“ Maximus er ingenlunde den Mand, som den ofte perfide, blot efter Skinnets af Enighed med Kirken dømmende sene Romersk-katholske Historieforfatter har villet gjøre ham til, en grusom, troløs Tyrann; men virkelig den, som Sulpicius' Pensel maler os ham: „vir omni vitæ merito prædicandus, si ei vel diadema, non legitime, tumultuante milite, impositum, repudiare, vel armis civilibus abstinere licuisset. Sed magnum imperium nec sine periculo renui, nec sine armis potuit teneri.“ Det er et deiligt, eenfoldigt Træk, ganske faaret ud af Tidens Charakter, som Sulpicius (l. c.) beretter om Dronningen, at hun ansaae det for den høieste Lykke, engang at turde beværte og selv opvarte Martin. Keiseren selv forenede sine Bønner med Dronningens; Martin gav efter.

¹⁸⁶) Man troer i Grundtrækkene at gjenkjende et Maleri af vor Tids Historie. Hvor ofte bleve ei rettsafne Christne i disse Tider brændemærkede som „Pietister“ af de Statskirkelige, blot fordi de vilde gjøre Uder af Christendommen!

¹⁸⁷) Sulpicii Severi Dialogi, III, 15: „Etenim tum solis oculis

ffers Liv, det gjaldt Kirkens Ære. Martin forsøgte paa alle Maader at bevæge Ithacius, at han skulde afstaae fra Anklagen; han truede ham, og kunde gjøre det; han besvor Keiseren at afstaae fra de Ulykkelige's Blod; det var nok, sagde han, ja mere end nok, at Hæretikerne efter Bispe-Dom bleve uddrevne af Kirkerne; det vilde være en ny, uhørt Skjendsel, at en reen kirkelig Sag skulde afgjøres for verdslige Domstole¹⁸⁸). Virkeligt opnaaede ogsaa Martin under sit Ophold i Trier, at den verdslige Kjendelse blev udsat, og da han maatte gaae bort, tog han det bestemte Løfte af Maximus, at spare Kjetternes Liv¹⁸⁹).

XIII. Men næppe var Martin i sine Bjerge igjen, saa traadte Biskopperne Magnus og Rufus hen til Keiseren, og forestillede, naturligtviis i Kirkens Navn, det Betænelige og Ubestimelige i, at her nogen Mildhed eller Skaansel indtraadte. Hvad skulde den endnu lidet befæstede, vaklende Keiser gjøre, hvor han hørte Kirkens Stemme baade for og imod som afgjørende? Han meente at berolige sin Samvittighed ved at overdrage Kjendelsen til en bekjendt retskaffen, men saare streng, ubøielig Præfæct Evodius. Inquisitionerne begyndte paa ny De ulykkelige Priscillianister, maaskee tvungne ved Piinslerne, bekjendte alle Skjendigheder, man gav dem Skyld for. Da Sagen var kommet saavidt, traf den nedrige Ithacius sig tilbage¹⁹⁰), nøiet med at have domsældt ved Anklagen og at have mættet sine Dine ved Inquisitionens-Processen¹⁹⁰). Den Keiser-

---

judicabatur, cum quis pallore potius, aut veste, quam sine hæreticus æstimaretur."

¹⁸⁸) Hele den gamle Kirke beraabte sig i denne Henseende med fuldkommen Rette paa 1 Cor. 6, 1—6. Det var først senere ved Kirkestættens fuldkomnere Uddannelse, at man deraf skabte det Brængbillede, som om Geistliges borgerlige Forbrydelser ei skulde kunne paa-dømmes af verdslige Domstole.

¹⁸⁹) Sulpicii Severi historia sacra, p. 449.

¹⁹⁰) Det er til lidet Ære for den Romerske Kirke, naar den senere copierede denne Ithacius' Fremgangsmaade mod Kjetterne, og efterat Kirken, som det hebb, havde gjort sit, overgav dem til den verdslige Domstol, at den skulde stille Legemet fra Sjelen.

¹⁹¹) Denne Skjendighed oprørte Christne og Hedninger paa lige Maade.

lige Advocat (Generalfiscalen) Patricius bragte Sagen fra Statens Side til Ende. Dødsdom blev fældt og ereqveret paa Priscillian, paa Felicissimus og Armonius, der endnu i de sidste Dage fra den katolske Kirke vare gaaet over til Secten, paa Diaconerne Marinus og Aurelius, paa Patronianns, en berømt Poet¹⁹²⁾, paa det adelige Fruentimmer Eucrocia, Taleren Delphidius' Enke¹⁹³⁾. Instantius blev deporteret til Scilly-Øerne; mod flere af Sectens Tilhængere decreteredes Exil i ringere Grad¹⁹⁴⁾.

Kirken havde for første Gang beplettet sig med Bilsfarendes Blod — af, Gud være det klaget, at vi maae sige kun: den første, den frugtbare Begyndelse til en Række af Ugjerninger, hvorved den fornægtede Christi Aand aldeles, ja tilsidst stod i Fare for at tabe sin Krone!

Det følte Ingen tybere end Klosterbroderen Martin fra Tours. Kun een af de i Trier forsamlede Biskopper vovede at stille sig ved Martins Side; det var Theognistus. Og Theognistus bandsatte Ithacius og alle dem, der havde dømt lige med ham. Men Keiseren havde Statsinteressen at forsvare; dens Dom kunde ikke underkjendes; han communicerede offentligt og høitideligt med den forvorpne Ithacius og hans Parti. Dog alt dette rørte ikke Martin det mindste; han

Med glødende, uudslettelige Træk har den hedenske Panegyriker, Pacatus, indgræbet de sidste Døm blandt andet i følgende Ord: „Fuit enim, fuit et hoc delatorum genus, qui nominibus antistites, revera autem satellites, atque adeo carnifices, non contenti, miseros avitis evolvisse patrimoniis, calumniabantur in sanguinem, et vitas premebant reorum jam pauperum. Quin etiam, quum judiciis capitalibus adstitissent, quum gemitus ac tormenta miserorum auribus ac luminibus hausissent; quum lictorum arma, quum damnatorum frena tractassent, pollutas pocnali manus contactu ad sacra referebant!“ (Pacati Panegyricus Theodosio Augusto, c. 29).

¹⁹²⁾ Hieronymus de viris illustribus, c. 122: „Patronianus, provinciae Hispaniae, valde eruditus et in metrico opere veteribus comparandus.“

¹⁹³⁾ Pacati Panegyricus Theodosio, c. 29.

¹⁹⁴⁾ Sulpicii Severi historia sacra, l. c., p. 451 sq.

ændsede ikke, at han saagodtsom stod ene paa Pladsen; thi han havde Gud, han havde Jesum Christum med sig. Med dyb, ja grændseløs Smerte vendte han tilbage til Trier. Biskopperne, da det rygtedes, lagde Hovederne sammen og begyndte at skjelve; den ene Martin, der jo vist (det forudsaae de) vilde aflægge en høitidelig Erklæring ved at nægte dem Communionen, var dem et Skrækkbillede, de ligesaa lidet kunde blive qvit for, som deres Samvittigheds Klagemaal. Trier var som en Stad, beleiret af den Hellig Aand i een eneste Mand. Biskopperne oplægge Raad med Keiseren, at man skulde sende Martin magister officiorum og hele dette Corps¹⁹⁵⁾ imøde, og forbyde ham at komme ind i Staden, med mindre han forveien vilde indrømme, at han kom med de forsamlede Biskoppers Veide og Fred. Han svarede de Udsendte: han skulde komme med Christi Fred. Den følgende Nat gif han ind i Byen, og begav sig hen i Kirken, for at bede. Tidligt om Morgenen derpaa gif han op i Palladset. Han havde flere Forbønner for Ulyffelige at foretrage; men fremfor Alt gjaldt det denne Gang Priscillianisterne i Spanien; thi allerede var der givet Ordre til Krigstribuner, at holde sig rede til at drage derhen og i de forskjellige Stæder holde Standret over denne Sects Tilhængere. Maximus (desværre, at vi maae sige det!) havde, foruden den statsrettlige Uniformitet, som han i dette Tilfælde meente var endnu fastere begrundet ved Kirkens Dom, en privat, lav Grund til at ile med Udførelsen af dette; han trængte bestandigt til Venge, og Formue havde flere af Priscillianisterne. Biskopperne imidlertid, som Martin naturligviis ei vilde communicere med, løbe forvirrede til Keiseren, og klagede lydeligt: de vare nu saa godt som domfældte; Alles Frelse vilde staae paa Spil, hvis den ene Theognistus' haardnakkede Dpsætsighed skulde blive understøttet af Martins høie Anseelse; man skulde dog ikke have ladet Martin komme ind i Byen; thi han vilde nu ei blot for-

¹⁹⁵⁾ Det svarede paa en Maade til vores "Livvagt", kun at magister officiorum tillige havde Overopfsigt over alle Palladsets Betjente, Haandværkere og Krigsstolen i Palladset. Jvf. Du Fresne du Cange Glossarium mediæ Latinitatis, s. v.

svare Kjetterne, men hevne deres Sag; Priscillians Dod gav: nede jo slet Intet, naar Martin vilde paatage sig hans Heru. Tilsiidst kastede de sig med Graad og Jammer for Keiserens Fod: der, at han dog skulde bruge sin Keiserlige Magt mod denne ene Mand. Et Dieblif vakkede Keiseren; men saa stod Martins uplettede, hellige Vandel lyslevende for ham; og han besluttede nu at parlamentere. Han lod Martin hemmeligt komme til sig, tiltalte ham med venlige Ord, søgte at gjøre ham det indlysende, at det var ikke Præstehad, der havde sældt Priscillian og hans Tilhængere, men Retten havde blot hørt sin Gjænge; og det var ikke Iver for Kirkens Reenhed, men alene Had, der havde styret Theognistus' modsatte Dom; selv en for faae Dage siden holdt Synode havde jo fundet Ithacius brodesfrie. Men alt dette kunde ei omstemme Martin; han havde den Herres Sag at forsvare, hvis Rige er ikke af denne Verden. Han blev ubøielig. Nu blev det en stormende Scene. Keiseren gif høist forbittret bort. Befaling gaves atter, at Tribunerne skulde holde sig beredte. Et Dieblif endnu — og det Hele var tabt. Nu trænger Martin ved Nattetid ind i Palladset. Det lyfkes ham, atter at faae en Samtale med Keiseren. Men hvad skulde han gjøre? Hans Hjerter var sønderrevet. Skulde han communicere med Bødlerne, som endda derfra vilde udlede et Forsvar for deres blodige Daad? Skulde han opgive de mange usle, vildfarende Menneffer, der jo, saalænge Naadens Dag varede, kunde omvende sig til Herren? Kjærligheden seirede, den Kjærlighed, der ikke søger sit Eget, men Andres. Martin lovede Keiseren, „at han vilde communicere med Biskopperne, hvis Keiseren paa sin Side vilde tage Ordren til Tribunerne tilbage. Begge holdt Ord. Den følgende Dag, ved Felix', en udmærket Geistligs, Ordination til Biskop, nød Martin Herrens Legeme og Blod i Biskoppernes Midte. Men disse trængte nu videre paa, at Martin skulde høitideligt ved sin Underskrift besegle denne Communion. Det opnaaede de aldrig af ham. Tvertimod, da han den følgende Dag var gaaet ud af Trier, og var kommet til Landsbyen „Andethanna, der hvor de store Ordener og Skove begynde“, overlagde han i stille Betragtning hos sig selv, hvad der baade anklagede og forsvarede hans Færd. Han

fom til Rolighed, men communicerede aldrig mere med det Ithacianiske Parti, og besøgte overhovedet i de 16 Aar, han endnu levede, ingen Synode mere af Biskopperne ¹⁹⁶).

Paa anden Maade stillede og Herren hiint verdslig-biskoppelige Parti, der saa lidet kjendte og brugte Kirkens rette Vaaben, deres formastelige, daarlige Færd under Dine. Ithacius blev virkelig affat; tusinde Affættelser kunde ei udsone hans Brøde. En anden af Partiet, Mardanus, der havde langt mindre Brøde, nedlagde frivillig. Priscillianismens Aand, ei qvalt ved denne Verdens Anstrængelser, reiste sig, skjondt selv en ureen, af sin Afte. Man bragte de Myrdedes Legemer tilbage til Spanien og bisatte dem med stor Pomp; man betragtede Priscillian som Martyr, og svor ved hans Navn, for at tilkjendegive den høieste religiøse Forsikring. Risten i Kirken blev til et Gab; „den ene Bispe-Faction bekjempede den anden; Egennytte, Had, Ustabilitet, Bindesyge, træj Rolighed bleve hos de Fleste de raadende Motiver. Og under alt dette blev Guds Folk, de eenfoldige, af Hjertet gudsfrygtige, Christne, et Maal for Mages Spot og Foragt“ ¹⁹⁷).

Vi have udførligt berettet herom; Sagen, eet af de vigtigste Capitler i Religionsfrihedens Historie, var saa godt som udslettet i de nyeste Beretninger derom. Det er Historiens sødeste Arbejde og ophøiede Len, at kunne fremføre og bringe til fornyet Anerkjendelse saadanne Kjendsgjerninger og Charakterer, der virkelig kundgjøre en indvortes Storhed, ei blot udvortes Glæds. Det er Kirkehistoriens Triumph, at bedugge Mindet af de egent-

¹⁹⁶) Hele Fortællingen nøiagtigt gjengivet efter Sulpicii Severi Dialog. III, 15.

¹⁹⁷) Sulpicii Severi historia sacra, l. c., p. 453 sq. Denne fortreffelige Historieforfatters Skildring af Virkningerne af den blodige Fremgangsmaade mod det Priscillianiske Parti er dobbelt lærerig, da den ei blot forholder os et klart Speil af den sønderrevne Tilstand i Kirken dengang, men giver os en Nøgle til at forstaae den ene Rod til Kirkens dybe Fordærvelse og Rød i vor Tid, der jo umægteligt ligger deri, at man forzuder hiint statskirkelige Idol, og bestandig endnu over Kirke-Evang i den Herres Navn, der afstyrede al Evang.

lige Seicrvindere, hvillke Verden ikke var værd, af dem, der i Gjerningen beviiste, at vor Troe er den Seier, der har overvundet Verden (1 Joh. 5, 4). Men desuden griber hele Sagen dybt ind i Ambrosius' Liv, skøndt han dengang var fraværende fra Skuepladsen, hvor Blodet flød. Han og hele Kirken maatte erklære sig derover. Hvorledes han gjorde det, ffulle vi senere faae at høre.

XIV. Arianismen feirede for det første stille Triumphet under Justinas Formynderregjering. Den havde ikke hvilet alt siden det Dieblif, Ambrosius greb Bispestaven¹⁹⁸⁾; men dens Hænder vare bundne. Endnu under Gratian forsøgte Arianerne ved en vis Valens, en fordrevet Biskop af deres Parti, at vække et Røre i Kirken til Gunst for deres Partisag; men Keiserens strenge Loy mod Hæretikerne¹⁹⁹⁾ skræmmede dem fra at gaae videre (376). I Sirmium var nogle Aar efter (379) en Bispestoel ledig; Justina spændte alle Kræfter an, for at flaffe den en Arianer; men Ambrosius begav sig selv derhen, og knækkede ved sin Anseelse ogsaa dette Haab²⁰⁰⁾. Saaledes maatte Arianerne vænne sig til at betragte Ambrosius som deres Fiende paa Liv og Død; tilsidst syntes det, som om de intet Joddbredd mere skulde have i Occidenten. Desto fastere holdt de paa det, de havde: Justinas Gunst. Men ogsaa denne truede med at blive uvirksom — netop ved Gratians Død (383). Italien havde Alt at frygte af Maximus' Fremrykken; og at han havde Lyst til at tage, hvad han kunde faae, derom var ingen Tvivl. I den overhængende Fare tog Justina ei i Betænkning at tage sin Tilflugt til Ambrosius: hun lagde sin Søn som Italiens Haab i hans Arme²⁰¹⁾. Sikkert har hans personlige Venstabs for den ældre Broder, nys paa saa

¹⁹⁸⁾ Den havde sagtens regnet netop paa ham som en Neophyt, der var bleven Biskop; desto mere fortrydelige bleve Arianerne, da de saae sig bedragne.

¹⁹⁹⁾ Codex Justinian. IX, 29, 1.

²⁰⁰⁾ Vita Ambrosii per Paulinum, c. 11.

²⁰¹⁾ Ambrosius de obitu Valentiniani, c. 28: "Ego Te suscepi parvulum, cum legatus ad bostem Tuum pergerem; ego Justina: maternis traditum manibus amplexus sum."

sørgelig en Naade borttryffet, staaet for hans Dine. Saa meget mindre troede han at kunne nægte Moderen det, som det jo hedder i Skriften: „Staffer de Faderløse og Enterne. Ret“ (5 Mos. 10, 18)²⁰²). Videre spurgte han ikke om i dette Dieblif, men paatog sig uden Betænkning et Gesandtsskab i Valentiniens Sag til Maximus. Som han ilede til Hoffet i Trier, var en Keiserlig Raad (Comes), Victor, reist til Mailand, for at sondere Forholdene og erholde de fordeelagtigste Fredsvilkaar: det Hele var fra begge Sider et politisk Negneerempel, et Forsøg paa at holde hinanden i Skaf²⁰³). Desto mindre kunne vi naturligviis antage, at Ambrosius her var paa sin Plads. Han sølte ogsaa paa mange Maader det Trykkende. Maximus, der saae paa ham med mistænkelige Dine, modtog ham i Statsraadet (in consistorio) — Biskoppen erkjendte, at han her ikke var paa sin Plads; Maximus forlangte, uden Tvivl for at give sine Underhandlinger i Mailand desto større Vægt, at Valentinian selv skulde være kommet til ham — Biskoppen afviste den utilbørlige Fordring, men dog maatte han hele Vinteren (383—384) blive i Trier, indtil Victor kom tilbage; og opnaaet var saa i Grunden Intet mere, end hvad der ogsaa ellers, navnlig med Hensyn til Theodosius' Stilling (der jo aabenbart varetog Altnoie), vilde være erholdt. Men Ambrosius var, som sagt, saa gridd paa at udrette det ham fjere Verinde, at han ei blot oversaae det Frugtesløse deri, men yttrede senere, han vilde dengang, hvis det havde staaet i hans Magt, have stoppet Maximus Indgangen over Alperne ved at faste sig selv imod ham²⁰⁴). Derfor havde han nu og for det første den Tak, at Maximus høit sagde, han var blevet narret af Ambrosius, medens Sa-

²⁰²) Ambrosii Epistola XXIV, 5: „Quos enim Episcopi magis quam pupillos tueri debemus?“

²⁰³) Ruffini historia ecclesiastica, II, 15.

²⁰⁴) Kan man undre sig over, at vi i dette Ambrosius' Forretagende, ved Siden af denne menneskekjærlige Hu, see en forborgen Svaghed, der dengang jo, ved Italiens høisforvirrede Tilstand, vist nok kunde undskyldes, men forresten mægtigt har hevdnet sig ei blot paa Biskopper og Præster, der saaledes gif udenfor den dem anviste Birketreds, men paa Kirken selv?

gen dog virkelig var den, at han ei holdt det raadeligt, at gaae videre, men hellere noiedes med det, han alt eiede i Gallien, Britanien, Hispanien ²⁰⁵).

Men af Justina skulde man dog have ventet, at Ambrosius havde faaet en bedre Tak. Jugendlunde. Tvertimod, som hendes Søn's Regjering nu befæstede sig Dag for Dag mere, troede hun Dieblket komme nærmere, at Arianismen fra et blot tolereret Parti, kunde vinde den Indskydelse og Stilling, den i hendes Dine fortjente. Ambrosius var den Klippe, som Alt tørnede paa; han maatte, dog lempeligt, umærket, bortstafes. Det var hendes første Plan. Hofstryb havde hun nok, der lode sig bruge af hende; ved Løfte om bedre Embeder, høiere Uresposter, bleve de endnu mere underdanige. Een af disse var Euthymius, der leiede sig et eget Huus i Nærheden af Kirken, og i Aar og Dag holdt en Bogn beredt, hvorpaa Ambrosius raft skulde bortføres ²⁰⁶). Saaledes vilde man gjæffe Gnd, men han gjæffede dem, som handlede i Mørket. Imidlertid blev Tiden Justina for lang; hun besluttede at træde aggressivt op, naturligt under sin Søn's, Keiserens, Uegide. Paa rede Haand var igjen en Arianer af Keiserindens Hoffkæng, Mercurius, en Skytse af Fødsel og for Skarnstregers Skyld landflygtig; men god nok var han dog for Arianerne til at de med Haandspaalæggelse viede ham til deres Biskop; han skulde nu vel, naar

²⁰⁵) Alle de enkelte Træk ere samlede af Ambrosius' egen Relation om hans andet Gesandtskab til Maximus, i hvilket han tillige kaster et Blik tilbage paa det første. Ambrosii Epist. XXIV (passim).

²⁰⁶) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 12. Han tilføier, at lige Aarsdagen efter blev Euthymius, erileret, fjørt bort paa samme Bogn, han havde holdt beredt for Biskoppen. Tidligere endnu (sandsynligviis 382) havde man foranstaltet en Disputation i Basilica Portiana om Christi Guddom og Kjødspaaatagelse. To Ariansfindede Kammerherrer skulde her træde op mod Ambrosius. Han lod ei vente paa sig, men de; thi i det de fjørte til Kirken, lob Hestene løbst med dem, og de brak begge Halsen. Saaledes fortæller Paulinus (vita Ambrosii c. 18). Man seer af alt dette, hvorledes det sidste Skridt succesfirt forberededes.

det beleilige Dieblif kom, indtage Ambrosius' Plads²⁰⁷⁾. Man lod nu nærmest Ambrosius falde op i det Keiserlige Pallads for fuldt Statsraad, forelagde ham det Arianfke Partis Begjering, at Kirken udenfor Byen, Basilica Portiana²⁰⁸⁾, skulde udleveres dem, og truede ham, ifald han ei gav sit Samtykke dertil, med de udsøgteste Pünslers²⁰⁹⁾. Han stod ved Troens Kraft fast som en Muur. Imidlertid havde det christelige Folk, der ei ligegyldigt saae paa, at man vilde frarive det een Kirke, forsamlet sig i Skaretal udenfor Palladset. Det var forgjæves, at en Keiserlig Comes med en Trop Soldater søgte at adspredde dem; de raabte: „Vi ville døe for Christus.“ Man maatte bede Ambrosius at tale til Folket og berolige det. Det skedte.

Sagen svævede eet Døgn, men ikke fordi det Arianfke Parti virkelig vilde give Slip paa, hvad de meente der nu i al Fald kun horte et Par kraftige Slag til at naae. Et høifornemt Gesandtskab af flere Hofpersoner kom Fredagen den 4 April (385) til Bistoppen; det handlede sig nu ikke længere om Basilica Portiana, men om den store Domkirke i Byen selv, den saakaldte nye Basilica. Tillige tilføiede man klogt, at Ambrosius skulde svare for, der intet Folkeopløb skedte ved den Veilighed. Han sagde tørt og bestemt: „Præsten kan ei udlevere Guds Tempel.“ Den følgende Dag billigede Folket ved Acclamation i Kirken, hvad Ambrosius havde gjort. Fra Hoffets Side vilde man endnu ei afbryde Underhandlingerne. Præfectus prætorio, Neoterus, kom selv til Kirken, og forestillede med gode og føielige Ord, at man dog i det mindste skulde udlevere den mindre, den Portianfke,

²⁰⁷⁾ Det synes og det at tyde hen paa, at han fra nu af antog Navnet Aurentius, som den Arianfke Biskop, der var Ambrosius' Forgjænger, havde heddet. See: Ambrosii sermo de basilicis tradendis, c. 22.

²⁰⁸⁾ Ogsaa bekjendt under Navnet Basilica S. Victoris.

²⁰⁹⁾ Ambrosius in Psalm. XXVI, v. 9: „Extiterunt Ariani, regali subnixa potentia, qui templum Domini putarent sibi esse tradendum, supplicia acerba minitantes; sed absit, ut apud mentem Domino servientem præponderaret magis poenæ formido, quam forma pietatis. Non prævaluit peridia, quia fides restitit.“

Basilica. Men Folket selv indlagde lydelig Protest. Præfecten maatte drage bort med uforrettet Sag; han vilde berette derom til Keiseren, var hans sidste Ord.

Palme søndag, den 6 April, var kommet, med den stille Uges Indgang. Efter holdt Prædiken vare Katechumenerne, som Skik var, gaaet bort; Biskoppen udlagde med Flid i Kirken Baptisterier Symbolet for „Competenterne“, det vil sige: dem, som nærmest forberedtes til at annamme den hellige Daab (de døbtes Paaske-Nat). Pludseligt forkyndtes det ham, at Keiserlige Betjente (decani)²¹⁰⁾ vare sendte hen til Basilica Portiana, for at ophænge de Keiserlige Faner²¹¹⁾, og at en Deel af Folket strømmede derhen. Biskoppen vedblev sit Embede; han begyndte Messen. I det han consecrerede, erfoer han, at Folket havde grebet en Ariansk Presbyter Castulus, der havde viist sig paa Gaden. Under Consecrationen selv udgjød Biskoppen bittere Taa- rer, og bad inderligt til Gud, at Han dog vilde give sine Naade til, at Jungs Blod maatte flyde i Kirken Sag, eller, om det var Herrens Billie, at da hans Blod maatte strømme ei blot for Menighedens, men ogsaa for de Brangtroendes Held. Uden Ophold sendte han derefter Presbyterer og Diaconer ud, hvilke det lykkedes at unddrage Castulus fra Mængdens Forbittrelse.

Bestemmelser, som de forrige christelige Keisere i Evangelicets Aand havde truffet for den stille Uge, vare nys ligeledes publicerede af Valentinian. De Gjeldbundne og alle Fanger løstes, alene med Undtagelse af Majestætsforbrydere, i den Uge, hvor Herren tømte Edelsernes sidste Kalk. Det ændrede man nu fra Hoffets Side ikke mere. Kjeder flæbtes frem, Uskyldige bleve lagte i dem. Mailands Kjøbmandskab blev paalagt som Straf, inden tre Dage at skaffe 200 Pund Guld tilveie. De svarede, de vilde skaffe dobbelt saa meget, hvis man begjærede det af dem, kun de fik Lov at beholde deres Troe. Alle Keiserlige Betjente,

²¹⁰⁾ Decanerne vare et Slags Victorer. Gothofredus in leg. de Decanis: Ideo corripiendis reis, velis item seu cortinis regiis, locis lisco vindicatis, suspendendis, operam Decani navabant.”

²¹¹⁾ Vela regia, Cortinæ regiæ; Tegner paa, at den paagjeldende Eien- dom var erklæret for Keiserlig Besiddelse.

alle Embedsmænd i Palladset bleve befalede ei at gaae ud af deres Huse, fordi — hedd det — de ei maatte blande sig i Oprøret. De anseeteste Mænd truøde man med Eiendoms og Livets Fortabelse, hvis ei Basilicaen udleveredes. Forfølgelsen var i fuld Gang. Det truøde med at tage en blodig Ende.

Endnu eengang forsøgte man paa at bøie Biskoppens Haardnakkenhed. Flere Keiserlige Raader og Tribuner bleve atter affendte til ham. De forestillede ham: man skulde dog skyndsomt overgive Kirken; Keiseren brugte jo her kun sin Ret; thi Alt stod jo i hans Magt. Han svarede: hvis man begjerede af ham, hvad der var hans, hans Eiendomme, Sølvkar og deslige, skulde han Intet have derimod, skjøndt Alt, hvad han eiede, var jo de Fattiges; men hvad der hørte Gud til, var ei undergivet Keiserens Magt. „Begjere I“, vedblev han, „min Fædrenelod, tager det hen — mit Legeme, jeg skal være tilrede. Vil I slæbe mig i Fængsel, til Døden? Det er mig en Glæde. Ei skal jeg omstanske mig med Folke-Klynger; ei skal jeg tryglende om Livet omfatte Alteret, men freidigt lade mig offre for Alteret.“

Imidlertid vedblev Folkegjeringen; Biskoppen kunde ei hindre det. En unævnelig Angst betog ham ved at tænke sig, at en Kamp kunde udvikle sig under Kirkens Mure selv; han bad til Gud af Hjertet, at han ei maatte overleve Stadens Dødelæggelse, maastee Italiens Ruin. Strax derpaa henvendte han sig til de Gothiske Tribuner, som stode hos, og tiltalede dem med de Tordenord: „Saa derfor har det Romerske Rige aabnet Eder sine Porte, at I skulle lade Eder bruge som Haandlangere ved Fredens Forstyrrelse? Hvor vil I sætte Eders Fod, naar dette Alt ligger i Ruiner?“ Atter henvendte man til ham den Begjering, han skulde søge at stille Folket tilfreds. „Det staaer i Guds Haand“, svarede han, „at berolige det; det er min Pligt, ei at oprøre det.“ Og, tilføiede han, betragtede man ham som Urodstifter, saa kunde man kun paa Stedet tage Heyn over ham, og føre ham i Landflygtighed, til hvilken Udørfen man vilde. De Keiserlige Tjenere og Officerer gif nu bort. Biskoppen blev i Kirken hele Dagen. Om Aftenen begav han sig til sit Huus, for at man kunde finde ham der, hvis man vilde føre ham bort.

XV. De to følgende Dage gif hen i tilsyneladende Rolig-

hed; rimeligviis har man ved Hoffet villet vinde Tid og forberede sig til det sidste, afgjørende Skridt, der ei var uden Betænelighed. Saa meget betæneligere, som Soldaternes Stemning begyndte at blive tvivlsom. Nogle i det mindste havde erklæret Keiseren, at de vilde beskytte hans Person mod al Overlast, men at de dog ikke kunde indestaae for mere, hvis han ei skulde forene sig med de katholske Christne; gjorde han det Modsatte, maatte de gaae over til Ambrosius' Menighed. Tredie Dagen var nu kommet efter det sidste Dyrtrin. Ikke een eneste af Arianerne vovede at vise sig offentlig. Biskoppen gif ind i den gamle Kirke (Basilica Portiana). Da han havde begyndt Gudstjenesten, mærkede han paa Folkets stille Klagen, at der maatte foregaae noget ved den nye Kirke; kort efter fik han Bished om, at Soldaterne vare trængte ind i denne, med dem en tallos Folkesmasse, der begjerede en Forelæser. Men Biskoppen vilde ei forlade sin Post. Han lod Soldaterne hist true med Excommunicatio, fordi de saaledes vare stormede ind i Herrens Huus. Som i et Nu strømmede disse (aaenbart katholske Christne alle) hen til den gamle Kirke. Dvinderne zittrede; Soldaterne selv bade dem være uden Frygt; de vare komne for at bede, ei for at slaae. Lidt efter lidt lagde Folkets Brusen sig. Biskoppen steg op paa Talerstolen, og talede blandt Andet som saa.

„J have hørt, kjære Born, af Dagens Lectie udaf Hiobs Bog, hvorlunde Djævlens Fristelser komme over de Guds Hellige; og sandelig denne Verdens Fyrste har faaet at fornemme, hvor hans Rænker og Magt netop i hiin Bog ere afflorede; derfor ruster han sig ogsaa nu med desto større Anstrengelse. Lov og Priis være Gud, som har styrket Eder i Troe og Taalmodighed! Jeg var steget op for at beundre een Hiob, og see, jeg finder Hiob ligesom gjensødt i Eder alle. Thi sandelig, saaledes er det, Christne bør tale og handle, som J nu i Dag have vidnet for Keiseren: Vi bede; men vi stride ikke; ei frygte vi heller, men vi bede. Saaledes have vi viist baade vor hjertelige Længsel efter Fred og vor uroffelige Standhaftighed i Kampen for Troen og den evige Sandhed. . . Men hvad skal jeg sige om Fristelserne, hvorved Hiob prøvedes? Først tog Djævelen hans Eiendom og alt hans Dvæg fra ham, dernæst hans Born, til-

sidst slog han ham paa Legemet. Den stærkeste Fristelse var den sidste, og saaledes skal det vel og være her. Ja ogsaa her pønsede han jo først paa at forstyrre vores alles Boeslod og stille Arne; saa vilde han fravryste mig Eder, mine kjære Børn, hvilke jeg daglig frembærer for Gud i Offeret. Et staaer endnu tilbage — maaskee derfor har Gud endnu hidtil opholdt det, fordi Han saa, jeg var for skrøbelig dertil, og ikke endnu givet Djæveln Magt over mit Legeme. Det var jo ogsaa hos Hiob ei Begyndelsen, men Fuldkendelsen af Fristelsen... Men fristet blev Hiob ved de ideligt gjentagne Budskab om Ulykker, fristet blev han og ved sin egen Qvinde, da hun sagde til ham: „Du vil endnu holde fast ved din Fromhed? Siig kun din Gud Farvel, og døe!“ (Hiob 2, 9) Og har man ikke ligedan sat Alt i Beværgelse mod os: Gøther, Baabenmagt, Hedninger, Kjobmændenes Straf, de Helliges Forurettelser? Er det ikke ligedan man tilmoder os, at udlevere vor Kirke, og saaledes sige Gud Farvel og døe? Men, som det hedder i Skriften, som Hiob sagde til sin Qvinde, saaledes ville vi og sige: „Du taler, som de taabelige Qvinder tale“ (Hiob 2, 10). Ja, hvor spillede ei saadanne taabelige Qvinder en Hovedrolle i Fristelserne? Vi tænke paa Eva, hvis Røst Adam agtede høiere end Guds; vi mindes Jezabels blodige Forfølgelser mod Propheten Elias, Herodias' mod Johannes den Døber, hvis Hoved hun afhug. Og er det i dette Tilfælde ei, som om med Qvinderænter al anden Slethed, Redrighed, Bagtalelse havde forbundet sig? Og hvorfor fristes jeg, denne usle Drm, saa svært, uden fordi det ei er mig, men Kirken, de vil tillivs?... Man byder mig: „Udleveer Kirken!“ Jeg svarer: „Hverken har jeg Net til at udlevere den; ei heller haader det dig, Keiser, at modtage den. En Privatmands Huus kan du ei med noget Skin af Net forgribe dig paa, og Guds Huus bilder du dig ind at kunne tage uden videre?“ Man indvender mig: „Keiseren er Alt tilladt, fordi Alt tilhører ham.“ Jeg svarer: „Bogt dig vel, Keiser, for at betyngte din Samvittighed, at du skulde troe at have en Keiserlig Net over det, som hører Gud til! Hormod dig dog ikke; men, vil du herse længere, da vær selv Gud underdanig. Thi der staaer skrevet:

Giver Gud, hvad Guds er, og Keiseren, hvad Keiserens er (Matth. 22, 21). Keiseren tilhører Palladserne, Præsten Kirkerne." Keiseren, siger man, skal da have sagt: „Ogsaa jeg skulde dog vel kunne have een Kirke." Jeg svarede: „Men ikke den, overhovedet ikke Hoerqvinden, der ei er formælet ved lovligt Ægteskab med Christo."

I det samme Dieblif forkyndes det Biskoppen, at virkelig de Keiserlige Faner vare ophængte i den „nye Kirke", og at Folketkaren der med hoi Røst begjerede hans Nærværelse. Strax henvendte han sin Tale paa dette, og vedblev: „Hvor forunderlig dybe ere ei den Hellig Aands Udsagn! I mindes, at vi i Morges læste af den 79 Psalme: „Herre, Hedningene ere faldne ind i din Arvelod". Ja, ogsaa her ere jo visse Hedninger faldne ind i Herrens Arvelod; og vi begreb ikke Hans Domme, vi flagede derover. Men hvorledes kom de? De kom som Angribere, og bleve Forsvarere; de kom som Fiender, og bleve vore Bundsforvandte. Hvis Gave, hvis Bærf er dette, uden Dit, Herre Jesu? Du horte Folkets Suk, Du saae, hvorledes Døden stod mig for Dine, og Du gjorde atter Eet af To. Derfor takket være Du, Herre Christe; thi intet jordisk Fredsbudskab, nei, Du selv, Herre har frelst dit Folk; „Du har forvandlet vor Klage til Frydesang; Du har afgjortet os Sammens Gaf, og omgjortet os med Glæde" (Ps. 30, 12).

Næppe vare disse Ord talede, saa beretter man Ambrosius, at en Notar²¹²⁾ just var kommet med Ærinde fra Keiseren. Han gif lidt til Side. Notaren spurgte ham i Keiserens Navn: „Hvor har Du fordristet Dig til, at handle imod Keiserens Willie." „Jeg veed ikke, hvad for en Willie, du mener", svarede Biskoppen, „og kan heller ikke gjette, hvad der er handlet imod." Notaren: „Har Du da ikke beordret Presbyterer hen til den nye Kirke?"²¹³⁾ Er Du en Tyran, saa begjærer jeg at vide det, for at jeg kan tage mine Forholdsregler derefter."

²¹²⁾ De samtlige Keiserlige Depecher og Ærinde besørgeades af notarii, tribuni, comites. Stundom vare dog alle dog disse tre Embeder forenede i een Person.

²¹³⁾ At Ambrosius havde gjort det, see vi af disse Ord.

Bisshoppen svarede: han havde Intet gjort til Kirken's Meen; den hele Frihed, han havde taget sig, bestod i at han havde suffet dybere, da han hørte, at Kirken var taget i Besiddelse af Soldater; og da Mange opmuntrede ham til at begive sig derhen, havde han svaret dem: „Kirken kan jeg ikke udlevere dem; men sætte mig til Modværge maa jeg ikke“. Og da han erfoer, at de Keiserlige Faner virkelig vare udbredte, og Folket som med een Røst forlangte, han skulde gaae derhen, havde han dog ei villet det, men sagt: „Jeg haaber til Christo, at Keiseren selv skal komme til at staae paa vor Side“. „Er det Tyrannie“ — vedblev nu Bisshoppen til Notaren — „velan, saa har jeg da ogsaa Vaaben, men i Christi Navn; mit Vaaben er, at jeg giver min Person til Priis. Holder Keiseren mig for en Tyran — hvi betænker han sig da paa at slaae til? Præstens Tyrannie er hans Skrobelig, alt eftersom Apostlen siger: „Naar jeg er skrobelig, da er jeg stærk“ (2 Cor. 12, 10). Ikke faldt det Maximus ind at ymte om, at jeg var en Tyran over Valentinian; tvertimod paastod han, at mit Gesandtskab til ham hindrede ham fra, som han vilde, at drage ned til Italien.“

Notaren gif. Hele Dagen tilbragtes under kummerfulde Tanker af Menigheden. Det var ei den, men faade Dreng, der sonderreve de Keiserlige Faner, som vare opstillede i den nye Kirke. Ambrosius kunde ikke begive sig hjem; hele den nye Kirke var og blev omringet af Soldater²¹⁴). Han istemte med Brødrene Psalmer i den mindre Basilica²¹⁵).

Den følgende Dag — det var Skjertorsdag 10 April — udgjorde Propheten Jonæ Bog den kirkelige Lectie²¹⁶). Bisshoppen udlagde for Folket, hvorlunde vi her havde en saare trøstelig Forjættelse om, at Syndere skulde skjenkes Naade til Omvendelse;

²¹⁴) Hans Bispehuus laae følgerig ved den nye Kirke i Staden selv.

²¹⁵) En Afdeling af den store Kirke, Basilica Portiana — som man seer det hyppigt i Midalderens Domkirker, at enkelte Dele af Kirken danne ligesom Kirker for sig selv. At det allerede i fjerde Aarhundrede har været Tilfældet i Mailand, kunne vi med Sikkerhed slutte af ovenstaaende Udtryk af Ambrosius' Beretning.

²¹⁶) Lectierne vare oprindelig større Skriftaffnit, ei blot Capitler eller enkelte Vers af et Capitel.

at Herren paa det allerkræftigste prædikede dette for Propheten, hvis Dø ei rakte videre, end at han sørgede over, at et Kikajon²¹⁷⁾ fortørredes, som vorede op til Læ over hans Hytte, og ei kunde glæde sig ved, at et stort Folk, der omvendte sig til Herren, skulde frelles. Men Herren straffede Propheten, og fuldførte sin Barmhjertigheds Fylde²¹⁸⁾.

Dg see — den rette Udlægning af Jonæ Bog var selv i Bispens Mund et prophetisk Ord. Det forkyndtes flur, at Keiseren havde taget sine Befalinger tilbage, at Soldaterne havde faaet Ordre, at trække sig tilbage fra Kirken, at Kjøbmændene skulde den forlangte Bøde ei blot estergives, men hvad de havde indbetalt til Fiscus gives dem tilbage. Hele Folket opløstes i Glæde og Taknemmelighed for Herrens Afsyn; Soldaterne løbe hen til Altrene og kyskede dem. Det var den samme Dag, da Herren hengav sig for vore Synder og Overtrædelser²¹⁹⁾. Ambrosius erklædede, at Gud havde ladet Ormen, der vilde stifte Kirkens Træ, selv fortørres²²⁰⁾; at Herren havde opfyldt sin Prophetie.

Men havde man end fundet det tilraadeligt, at lade dette Forsøg begraves, og, som man sædvanlig da siger, lade Raade gaae for Ret — Misstemningen vedblev dog ved Hæffet; den unge Keiser var Fyr og Flamme over den, som det hed, foragtede Autoritet. Da nogle Comites bade ham i Soldaternes Navn, han skulde dog gaae op i Kirken, svarede han bittert og haansultet: „Ja vist, hvis Ambrosius befalede Eder det, vilde I udlevere mig til ham lænkebunden!“ Dg Keiserens Tone efter-

²¹⁷⁾ Jon. 4, 6. 7. Kikajon: ricinus frutex, palma Christi, vidtloftigt bestrevet i Michaelis Supplementa ad Lexica Hebraica P. VI, 2185 sqq.

²¹⁸⁾ Diemebet af Jonæ Bog er ei blot at forkynde Hedningernes Frelse, men at fremhæve det ganske singulære Moment, at dette skulde skee ved Israels Mellemkomst. Deraf Prophetens Fortrydelse, som Herren maatte revse, for at stille sin Sandhed fast.

²¹⁹⁾ Da det var Skjertorsdag, have vi her Beviis paa, at denne paa flere Steder i den ældste Kirke feiredes som Herrens Dødsdag, men Langfredag som hans Gravlægnings-Dag.

²²⁰⁾ Allusion til Jon. 4, 7.

abede de lønnede Smigrere. Den overste Kammerherre, Ralligonus kom til Ambrosius i høieste Grunde, og udstødte de Ord imod ham: „Du vover, saalænge jeg lever, at foragte Valentinian? Jeg lader dit Hoved hugge af.“ Biskoppen svarede med sagtmødig Tapperhed: „Gud tillade dig at opfylde dine Trudster; thi jeg vilde da lide, hvad der sømmer sig for en Biskop, og du handle, som det anstaaer Gildinger“²²¹).

XVI. Det var, som Ambrosius rigtigt formodede, kun et Havblif for Stormen. Næste Aar (386) udbrod Forsølgelserne igjen, i det samme hellige Tidsløb, i den stille Uge og Paastedagene. Men anderledes, bedre havde Justina nu, efter sin Mening, forstandset sig: Loven, ei hun længere, ei Keiserens Billie blot, skulde agere mod den gjenstridige Biskop. Allerede i Januar Maaned havde hun faaet Keiseren til at give en Lov af det Indhold: at Arianerne skulde have fri Religionsøvelse i alle Kirker, og at enhver, der enten modsatte sig dette Keiserlige Edict eller vovede at indkomme med nogen Supplik derimod skulde straffes paa Livet. Men strax fra Begyndelsen af vakte dette Edict stor Modsigelse. Den redelige Statskantsler²²²) Benivolus vægrede sig ved at give det Form og Publication; Trudster og Vokkeller formaaede lige lidet over ham; han nedlagde sit Embede i Keiserens Hænder og vandrede i frivillig Landflygtighed til sin Fædrene stad Brescia²²³). Den formodentlige Ophavsmand til Edictet, den Arianske Pseudo-Biskop Auxentius, Justinas underdanige Handlanger i Eet og Alt, maatte selv publicere det. I Martz Maaned, da Hoffet var vendt tilbage fra Ticinum til Mailand, skulde Sagen udføres. Man begyndte, hvor man havde sluppet forrige Aar. Utter forlangtes af Ambrosius Udleverelsen af Basilica Portiana, desuden af Kirkens hellige Kar. Han svarede som før: „Naboth vilte ikke overgive sine Fædres Eiendom, skjøndt Kong Ahab forlangte det

²²¹) Hele Fremstillingen i XIV—XV Afsnit er efter. Hovedkilden Ambrosii Epist. XX (ad Marcellinam). Kyndige ville uden min Erindring see, at jeg har rettet enkelte Feil i de foregaaende Fremstillinger, opstaaede af Misforstaaelse af Textens Sammenhæng.

²²²) „Memoriae scriniiis praefectus.“

²²³) Ruffini historia ecclesiastica, II, 16.

af ham, og jeg skulde overgive Jesu Christi Eiendom? Det være laugt fra! Ogsaa vi have Fædre, Troens Fædre og Forkyndere, der forbyde os det" ²²⁴). Paa eengang skulde nu alle Sluser aabnes. Man truede Ambrosius med Jld, med Sværd, med Deportation. Han gik, rolig i sin Gud, vis paa, at Ingen turde frumme eet Haar paa hans Hoved uden Herrens Billie, hver Dag forbi det Keiserlige Pallads, hvor hans Gang nu forte ham hen, til Sygebeføg eller til Martyrernes Grave, og tilbage igjen samme Wei: Ingen lagde Haand paa ham, Ingen afbrød hans stille Betragtning og Bon. De meest foruroligende Nygter udspreddes; han ændse dem ikke eet Gran ²²⁵). Endelig maatte dog, meente Justina, gøres en Ende paa Sagen. Ambrosius blev befalet at gaae i Landflygtighed; han kunde tage sit Opholdsted, hvor han vilde. Det vilde under disse Omstændigheder have været at forraade Kirken og Folket; Biskoppen vægrede sig og vedblev sin Function. „Lad Keiseren“, sagde han, „gøre, hvad han efter sin Magt kan, og jeg skal være beredt til at lide, hvad jeg som Præst maa.“ Maaſkee var det netop i dette Dieblif, at Hofpartiet, hvem det fremfor Alt gjaldt at bevare Lovens Skin, slog en anden Wei ind, der skulde ligefrem stemple Ambrosius til Oprorer. Aureutius havde tilbudt sig, for selvvalgte Dommere at plaidere sin Sag i Keiserens Nærværelse; det samme, forlangte den Keiserlige Notar Dalmatius, skulde Ambrosius gøre, og begge underkaste sig Keiserens og hans Raads Voldgift. Ambrosius overlagde Sagen først med nogle Medbiskopper og Presbyterer; derpaa overrakte han Keiseren et Retsfærdiggjørelsesſkrift (libellus). Det er sandt, den bittere Sandhed træder i dette sværtruffet op. Ei blot viser han Keiseren det Selvmodſigende mellem den nærværende Foranstaltning og det foregaaende Edict — thi Udſlaget af den ansatte Disputation kunde jo gaae ligefrem imod Loven, saa Keiseren selv blev nødt til at sonderribe denne; Dommere skulde vælges, dem man altsaa i Forveien efter Edictets Medfør maatte bestemme til Doden; Rægsfolk skulde dømme i en Sag,

²²⁴) Ambrosii sermo de basilicis tradendis, 17. 18.

²²⁵) Ambrosii sermo de basilicis tradendis, 15. 16.

hvor troende Biskoppers Dom underkjendtes — men han minder tillige Keiseren om, at han endnu kun var Katechumen, og, medens hans høifalige Fader (Valentinian I), en dobt Christen og udmærket Mand, havde vægret sig ved at dømme i geistlige Sager, sagde han, der endnu hverken havde Aar, Modenhed eller Indsigt: han unægteligt baade kunde og vilde dømme. I intet Tilfælde, vedblev Ambrosius, stod dog Keiserens Lov over Guds Lov; i al Fald kunde han kun tilbyde sig, hvis man ansaae det Umagen værd, at forhandle Sagen paa et frit Concil, forudsat at Aurentins underkastede sig det samme Vilkaar²²⁶).

Sagen var nu spændt paa det Høieste: en Transaction var ikke videre mulig. Ambrosius begav sig ind i Kirken med Tanken paa at oppebie Udfaldet i Guds Navn der; en stor Deel af Folket fulgte ham; de vilde bevogte den elskede Hyrde, hvis Tab de frygtede mere end noget Andet. Han selv saae sin Død imøde; han længtes kun efter at være evigt hos sin Herre Jesu, hvilket han navnlig udtaler i den os levede herlige Tale fra disse Dage „de basilieis tradendis“, hvori han tillige recapitulerede sine Grundsætninger og sin hele Fremgangsmaade.

„Med min Villie“, siger han blandt Andet her, „skal jeg aldrig forlade Eder; men mod Tvang kan jeg ingen Modstand sætte. Sørge kan jeg, sukke kan jeg, græde kan jeg; mod Baaben, Soldater, Gøther selv har jeg kun Taarer som Baaben; det er Præstens rette Skjæde; en anden Modstand hverken kjender jeg, eller bør jeg kjende. Dog Soldatstærerne, Baabenbragget, der gnyer om Kirken, ængste ei min Troe; de gjøre mig kun urolig, fordi jeg frygter for, at noget Uheldbringende for Eders Frelse skal indtræde, medens I holde paa mig. Derfor, jeg beder Eder, lader Eders Præst drage ud i Kampen; Diebliffet er jo kommet, hvor Djevlen, vor Modstander, der gaar omkring som en brølende Løve (1 Pet. 5, 8), rustet sig til den sidste Fristelse. Ja, jeg beder Eder nok eengang, lad mig drage ud! Vi vide jo, Brødre, at de Saar vi modtage for Christi Skyld, ikke ere faadanne Saar, hvorved Livet mistes, men hvorved det vindes. Naar Staden har en Athlet eller For-

²²⁶) Ambrosii Epistola XXI (libellus Augusto Valentiniano).

faren i nogensomhelst ædel Kunst, da ønsker den jo kun at stille ham i Kamp. Og hvad I begjere i mindre Ting — det skulde I forkaste i de større? Ei frygter den Baaben eller Barbarer, som ei frygter for Døden og ei holdes tilbage af nogen sandfelig Lyst . . . Visselig, I kjere, hvis Herren har bestemt os til denne Kamp, da ere alle Eders Bagter Nætter og Dage forgjæves: Christi Villie vil dog opfyldes. Thi almægtig er vor Herre Jesus Kristus, det er vor Troe; derfor maa Hans Villie fuldkommes, og det bør sig ei at modstræbe Hans besluttede Raad. Skulde Han derimod ville opsætte vore Kamp — hvad frygte I da? Ei den legemlige Bevogtning, men Herrens Forsyn er det, som pleier at omgjerde Christi Tjenere . . . I see jo for Dine, I gribe jo med Hænderne, hvorledes al menneskelig Forsynlighed Intet forslaaer i saadanne Diebliffe. Det er to Dage siden — I erindre det vel? — da gif en blind Mand ind gjennem den vestlige Port af Basilicaen, som I troede vel forvaret, og Soldaterne, der laae udenfor og bevogtede alle Indgange, vare saaledes slagne med Blindhed, at de ei engang saae den cabne Port. I have jo vist læst om Propheten Elisa, og hvorlunde Syriens Konges Hærskarer bleve slagne med Blindhed, da de skulde gribe ham, medens om ham og hans Følgesvende en usynlig Hær, mange Heste og Bogne, vare leirede (2 Kong. 6, 14—18); eller om den vidunderlige Maade, hvorpaa Apostlen Petrus, fastet i Fængsel af Herodes Antipas, udførtes af Fængselet ved en Engel, medens Menigheden bad for ham (Ap. Gjern. 12, 4—11)? Om Petrus taler jeg. Ja — hvis nu Herren i denne Time talede til mig, som Han engang talede til ham og Johannes: „Hvis jeg vil have, at han skal blive til jeg kommer, hvad gaaer det dig an? Folg du mig“ (Job. 21, 22) — hvis, siger jeg, Herren nu vilde smage Frugten af dette Træ, betegnede os til at efterfølge Ham i Lidelsen og Døden — hvo kunde, hvo turde sige til Ham: Hvad gjør du? . . . Derfor lad det nu være saaledes, som Kristus vil; her skal Keiseren ei have det Ringeste at sige. I Kirken kjender jeg kun eet Billede; det er den usynlige Guds, det er Christi, som er Hans Herligheds Glands og Hans Væsens udtrykte Billede. Man siger jo vel, vi have svaret den Keiserlige Notar trodsigt,

have krænket den undersaatlige Lydighed. Det er ikke saa. Vil Keiseren have Skat, vi nægte det ikke. Vil han fratage Kirken dens Grundbesiddelser — har han Lyst til det, velan; vi skjenke ham dem ikke, men vi nægte dem ei heller; Rigdom kan altid strømme her ind af Folkets Skjød. O, jeg har store Skatteydere; mine Skatpligtige ere Christi Fattige — jeg har mægtigere Forsvarere end Keiseren og al hans Magt; det er de samme Fattiges Bonner i Herrens Navn. Derfor lad det blive derved og aldrig holdes anderledes: Giver Gud, hvad Guds er, og Keiseren, hvad Keiserens er“²²⁷).

Men skjøndt Ambrosius saaledes stillede Folket ret livligt for Dine, at „hvor Herren ei bevogter Staden, der vaage Vægtene sorgjæves“ (Ps. 127, 1), skjøndt han blæste i Kirkeluren, saa den ei gav nogen forvirret Tone, veeg Folket dog ikke. Deres Kjærlighed tillod dem det ikke. De vilde tilegne sig deres Sjælehyrde ganske baade i Livet og i Døden, om Herren nu saa vilde. Stor var dog aabenbar Faren, at Folkestimmen selv skulde antænde sig, og Længselens himmelske Ild blande sig med jordisk Ild. Fæstes maatte disse Tusinders Sind ved Gæt, som ei blot betingedes af den nærværende Fare, men af den evigtvarende Glæde. Derfor indførte Ambrosius i disse Smertens Dage og Nætter, naar Prædiken og Lektionerne laug, den gamle, i Orienten brugelige, men i Occidenten endnu ubekjendte, rhytmiske Kirkesang²²⁸). Folket var een Jubel, een Begjæring; Trosten og Glæden var blevet deres Liv. De sang fornemmelig Ambrosius' egne, Tid efter anden digtede, herlige Psalmer — Psalmer, som vi endnu for en Deel efter halvandet Aartusinde istemme som Kirkens ældste, usforlignelige Høi-

²²⁷) Ambrosii Sermo de basilicis tradendis. (Sammenstilling af de fortrinligt betegnede Steder).

²²⁸) Den saakaldte „Ambrosianske Kirkesang“ (bestemt ved de fire Græske Tonarter: den Doriske, Phrygiske, Lydiske og Mixolydiske) var en recitativagtig Sang med bestemt Modulation og rytmisk Betonelse — var altsaa det, hvad vi nu overalt i den evangeliske Kirke ere i Begreb med at vende tilbage til, i Modsætning til den Gregorianske cantus firmus eller den egentlige Choral, hvor Rhytmerne og Tacten aldeles forsvinde.

sang ²²⁹). Hvorledes Folket bevægedes deraf, det kan een, der selv sang med af Hjertens Grund, bedst berette os. Det er Augustin, der just da stundede til sin Daab, efter en lang Forberedelse ved Katechumenatet (da Viinhøsten kom, døbtes han; i Aarets Foraarsdage skeedte dette), og der med sin Moder, den fromme Monica, kom hyppig til Kirken, for at vaage ved Biskoppens Side. „Ak, hvor stride“, siger han, „ere mine Taarer rundne, hvor mægtigt bevægedes jeg ved din Kirkes lifligt brusede Toner, min Gud! Disse Røster strømmede ind i mine Dren; Sandheden ligesom smeltede i mit Herte; Gudsfrøgtighedens Følelser fremvældede deraf. Mine Taarer runde, og jeg var saa salig derved“ ²³⁰).

Hvor længe denne Herrevagt og Psalmesang varede, veed vi ikke. Vist er det, Ingen forgreb sig paa de Vaagende, de Syngende. Hoffet var som lammet ved Folkets Troe; dens Glod udbredte sig og slog op i klare Flammer. Forgjæves var det, at Arianerne skrege paa, denne Ambrosianske Psalmesang var fuu et vitterligt Folkebedrag. „Ja vist“, svarede Biskoppen dem, „det skal jeg ikke fragaae. Nogen herligere, mægtige Sang gives der flet ikke. Thi hvad kan være mægtigere end Treenhedens Bekjendelse, som hver Dag gjenlyder af hele Folkets Mund? De fappes om hver og een at bekjende deres Troe; de lovsynge

²²⁹) Til disse høre blandt andet: „Veni redemptor gentium“; „Aeterne rerum conditor“; „O lux, beata Trinitas“; „Deus, creator omnium“; „Splendor paternæ gloriæ.“ Ambrosius' Psalmer havde endnu intet Riim, der indførtes først af den Romerske Biskop Damasus. Med Urette tillægges Ambrosius „Te, Deum, laudamus.“

²³⁰) Augustini Confessiones, IX, 6: „Quantum fleui in hymnis et canticis tuis, svave sonantis ecclesiæ tuæ vocibus commotus acriter! Voces illæ influebant auribus meis, et eliquabatur veritas in cor meum, et exæstuabat inde affectus pietatis, et currebant lacrymæ, et bene mihi erat cum eis.“ Ogsaa Augustin betegner den Ambrosianske Psalmesang som en Fornælse af den gamle Orientaliske Riim. „Tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium, ne populus moeroris tædio tabesceret, institutum est; et ex illo in hodiernum retentum, multis jam ac pæne omnibus gregibus Tuis et per cætera orbis imitantibus“ (Confession. IX, 7).

Faderen og Sønnen og den Hellig Aaand. De ere paa een- gang alle blevne Lærere, de som næppe kunde gjælde for Disciple" ²³¹).

Man fortæller, at netop i de Dage fandtes Benene af to Martyrer, Gervasins og Protasius; gamle Mænd forst- frede, at de tidligere havde læst de nu udslittede Indskrifter ²³²). Ambrosius fandt dem, og lod dem skyndsomt hæderligt skrin- lægge; han og Augustin, ja hele Folket var Vidner i Sa- gen ²³³). Vi troe det, troe ogsaa, at de underlige Tegn, der skedte ved disse Martyrer=Been, ere vel bevidnede. Det var Troen selv, der oplødede Hjerterne, Troen, der paa lige Maade bar Folket og dets Hyrde; og Herren vilde ei bestjæmme den. Thi Han selv haver jo sagt: „Alting er muligt for den, som troer“ (Marc. 9, 23). Oversees bør det dog ikke, at det ned- kastede Hof endnu kunde have andre Grunde til at standse For- følgelsen. En Intercession og Formaning kom fra en Side, Mange mindst havde ventet det. Maximus skrev til Valen- tinian, bad ham afstaae fra denne Fremgangsmaade, og erin- drede ham om, at hvad han saaledes foretog imod Kirken, det var som en Krigserklæring mod Gud ²³⁴). Sikkerlig har i disse Diebliffe Martins Billede svævet for Maximus; maaskee har han endog hørt hans Raad. Det er aldeles uhistorisk og

²³¹) Ambrosii sermo de basilieis tradendis, c. 34.

²³²) Ambrosii Epistola XXII, 12: „Nunc senes repetunt, audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulosque legisse.“ Unæg- teligt et svagt Beviis — og eet, dog ei engang af de første Exempler paa, hvor let man tog det med det Factiske, naar kun Troens Seier betryggedes derved. Hvor meget denne falske, blot mennesselige „gode Mening“ imidlertid har skadet Troens gode Sag, hvor megen baade Overtroe og Bantroe den har indført i Kirken — behø- ver jeg næppe mere end antyde.

²³³) Augustini Confessiones IX, 7; de civitate Dei, XXII, 8. Am- brosii Epistola XXII, 2: „Ingens concursus populi per totum illud biduum.“ Naar Arianerne spottede med dette Folke=Vidnes- byrd, forholdt Ambrosius dem triumpherende den helbredte Blind- fødte og det Pharisæiske Parties afmægtige Forsøg paa at nægte dette virkelige Factum. Joh. 9, 17—34 (l. c. 17).

²³⁴) Theodoreti Historia ecclesiast. V, 14.

Tegn paa, at man ei kjender Menneskehjertets Dybheder, naar man (som mange, især Romersk-katholske, Stribenter) vil gjøre Maximus ogsaa i dette Tilfælde til en blot forslagen Tyran, og fatter hans Skridt som beregnet paa at skaffe sig Katholiker-nes Belvillie.

Hele den foregaaende Beretning karakteriserer sig selv ved hvert enkelt Træk; Personerne ere traadt handlende op for vore Dine. Vil man dadle Ambrosius for, at han, i det han beskyttede sine Troesforvandedes Religionsfrihed, syntes at frænke eller i det mindste tænke ringe om de Andres, saa har man glemt Sagens Sammenhæng, glemt, at Arianerne reentud ved verdslige Midler søgte at gjøre sig gjeldende, glemt, at de paagjældende Kirker virkelig vare det katholske Folks Eiendom, glemt, at Ambrosius slet ikke begjerede at indskrænke Arianernes lov-mæssige Frihed, men blot at afværge det skjendige Indgreb i Andres Ret, der aldeles ikke understøttedes ved nogen virkelig Troeskamp. Kirken var for Ambrosius Guds Huus, og han havde Ret. Thi hvad havde Keiseren der at sige, hvor han ikke er mere end den ringeste Undersaat? Ikke Ambrosius plantede Oprørsfanen, men han kvalte Oprøret i Fodselen ved Kir-kens Baaben: Vidnesbyrd, og Bon, og Taarer. Ikke han ud-æftede Nogen, men drog sig tilbage uuder Guds Skjold, og havde villig bøiet sin Nakke, hvis han havde erkjendt Herrens Villie deri. Han svævede, som vi have seet, mellem Hjertets dybeste Bevægelse — høit ophøiet, dybt nedtrykt, angstfuld og trøstlig, modig og mismodig — han var et Menneske; men intet Dieblif glemte han sit Christelige Kald.

XVII. I det vi nu kaste et Blik tilbage paa Kampen med Hedenskabet, kunne vi for det første ei miskjende (hvad alt udvilledes), at den fra de Christnes Side blev desto vanskeligere at bestaae reent, som det egner sig dens Stridsmænd, hvis Rige er ikke af denne Verden — jo mere denne Verdens Magt og Klog-skab vilde for enhver Priis ordne disse Forhold i Statens In-teresse. Den forbigaaende Reaction fra Hedenskabets Side under Keiser Julian var, som vi hørte, i sig selv saa aandsfattig, saa besmittet med Fanatisme, saa ureen baade i Motiver og Midler, hvormegent man end foregav sædelig Reenhed og Frihed,

at de Christnes Sag, der skulde undertrykkes, gjennembores, gives til Priis for almindelig Foragt, meget mere fremmedes derved. Gratian var Christendommens Fostersøn, og saaledes de følgende Reisere fast uden Undtagelse; hans Haand hvilede tungt over Hedenskabet; til sin Faders virkelig liberale Grundsaetninger og upartiske Statsstyrelse kunde han ei hæve sig. Men netop derved forandredes Scenen; Hedenskabet blev for en Deel det undertrykte Parti, og som saadant havde det almindelig menneskelige Sympathier, det ellers ei havde kunnet regne paa; netop dette forsinkede dets Undergang. Bedrage sig vilde man forresten, hvis man meente, at den hedenske Opposition fra nu af var aldeles magtesløs; Sædvanen har en stor Magt, især hvor den hviler paa et Folkets brede Grundlag; med den forbandt sig Interesser, der, skjøndt af underordnet Natur, alligevel og netop derfor, hvor det gjaldt en Udjevning af alle Forhold, lagde et afgjørende Moment med i Bægtsskaalen. En stor Mængde adelige, senatoriske Familier i Rom holdt endnu fast ved, hvad de kaldte Fædreneiroen; de kjempede forsaavidt for Arnen, som deres Eiendele, deres Embeder, i enkelte Tilfælde vel og deres Smag og Tilbøielighed, stod i nærmeste Forbindelse med den hedenske Cultus; dem fulgte, under deres Protections Skygge strede, en tallos Hær af Clienter. Saa lidet betydende denne Opposition i aandelig Henseende var, nedkjempes, falde kunde den dog ikke uden aandelige Baaben, og burde det ikke. Den Saggiøne maa sige alt til sit Forsvar, førend hans Sag uoprettelig tabes. Selv Hedenskabet maatte have sin Parentation, før det stædtes til Jorden. Det er denne Act vi nu skulle beskriver, i Sandhed ei een af de uinteressanteste. I Spidsen for Kampen med aandelige Baaben stod Ambrosius netop paa den Jordbund, hvor den hedenske Opposition med størst Intensitet havde udviklet sig, med størst Haardnassenhed holdt fast. Vi følge ham og Sagen atter med Deeltagelse.

Omnoest er det nu vist nok, at denne Kamp i Rom væsentlig gjaldt „Seiersgubindens Alter“, at det var her de Romerske Hedninger ligesom bede sig fast, og at netop her Hedenskabet maatte bide i Græsset. I det Romerske Senat stod nemlig fra

gammel Tid dette „ara Victoriæ“; ved det pleiede de hedenske Senatorer at sværge; Dffre bragtes paa dette Alter til Roms, den evige Stads, Skytsgudinde. Det var alt længe et Tvistsens Œble; Constantius ved sin Nærværelse i Rom lod det bortfjerne, for at skaane de christelige Undersaatters Samvittighed; Julian atter besørgede det skyndsomt reist igjen. Men det ravede med hele Hedenskabet, førend Gratian endnn (382)²³⁵⁾ gav bestemt Befaling til dets Nedbrydelse, og dermed forbandt adskillige andre Bestemmelser til Hedenskabets Indstrækning, navnlig at Dfferpræsternes Indkomster skulde flaaes til Jæsus, at Bestalinderne ei fremdeles skulde nyde de Forrettigheder, de tidligere havde havt, at ingen Grundeiendomme fremdeles skulde kunne testamenteres til de hedenske Temples Fordeel. Da rejste sig den hedenske Deel af Senatet; de havde en Mand i deres Midte, som vel kunde føre deres Sag, Oratoren Symmachus, Hedenskabets ivrige Talsmand. I Senatets Navn overrafte man Keiseren en Petition (libellus). Damasus, Roms Biskop, der gjerne, som vi have seet, styrkede sig ved Forbund ogsaa af en mindre ædel Art, henvendte sig til Ambrosius, klagende de Christnes Nød. Midlertid havde de christelige Senatorer, den langt overveiende Deel af Raadet, opsat en Contrapetition, hvori de fornemmelig gjorde gjeldende, at hine Petenter ikke havde noget Mandat af Senatet; det var kun et Parti, man ei kunde eller burde give efter for. Næppe behøvede Ambrosius at anbefale Gratian den sidste Petition; han forkastede uden videre den første. Victorias Alter blev ikke opreist. De christelige Senatorer truede med offentlig og privat, ei at ville komme i Raadet mere, hvis det var skeet²³⁶⁾. Hedenskabet snøs, og varlede Gratians Undergang. Da det følgende Aar Maximus nærmærmede sig fra Britannien, sagde man høit fra denne Side: Gratian havde jo ikke villet være Pontifex maximus; nu var

²³⁵⁾ Det er dog nok, efter al Rimelighed, nedbrudt allerede 379, eller noget før, da Gratian fra dette Aar af maatte overlade Italien til sin yngre Broder.

²³⁶⁾ Ambrosii Epistola XVII, n. 10.

det billigt, at Marimus optraadte som Pontifer²³⁷). Hvorledes Hedenskabet paa en Maade fik Ret, have vi allerede hørt.

I Aaret 384 fornydes Forsøget fra Hedningenes Side, denne Gang med et større Anløb og et større Haab om at vinde i det mindste Noget. Symmachus var i dette Aar blevet præfectus urbis. Det var som om Rom selv optraadte i hans Forestilling (relatio) til Keiseren (som han da virkelig, ogsaa rhetorisk, lod det træde frem), men dog det synkende og det sminkede, skøndt alle enkelte Træk vare laante af de livsfriske, kraftige Dage. Dermed vilde man paa eengang bevæge og erobre den unge Keisers eller, rettere sagt, hans Moders, Justinas, Hjerter (thi meget bidrog og Formynder-Regjeringens Svaghed til den mere afgjorte Optræden). Ganske i de gamle Rhetoreres Viis begynder Symmachus med en Captatio benevolentiae, saa udsøgt, som man kan tænke sig den. Som Keiserens²³⁸) Præfect i Rom, som Medborgerens Delegerede, siger han først, „Frimodigheden skal aldrig glippe ham; thi det er en Tid, der nu er oprunden, hvor man ei mere,“ som i tidligere Dage, bruger Hoffets Gunst som et Stjold for Uenigheden; nu er det erkjendt, at det at have Kjærlighed og Borgernes Tillid er noget uendeligt Større, end det at herske. Og denne glørværdige Tid (vedbliver han) har jo til sin faste Støtte Omfor- gen for, at de fædrelandste Indstiftelser og Grundsætninger ei lide noget Skaar; at vaage over dette er Senatets Hverv; det er denne Vagt, der kalder os frem i dette Dieblif. Men hvad vi begjere, er slet intet Andet, end at den Tingenes Stilling i religiøs Henseende maa vedblive, hvorved Staten saa længe har befundet sig vel. Det gjelder Seiersgudindens Alter. Hvo er saa uforsom, saa barbarisk, at hans Hjerter ei skulde gløde

²³⁷) Zosimi historia nova, lib. IV, c. 36: „*Εὶ μὴ βήλεται ποτιφιῆ ὁ βασιλεὺς ὀνομάζεσθαι, τίχιστα γενήσεται ποτιφιῆ Μάξιμος.*“

Gratian var den første af de christne Keisere, der vægrede sig ved at antage Titlen Pontifex Maximus; Constantin og alle hans Efterfølgere havde indrømmet Hedenskabet i det mindste saa meget.

²³⁸) Relationen er nemlig efter sin officelle Charakter henvendt til Valentinian II, Theodosius og dennes Søn Arcadius, der allerede af Faderen var antaget til Medregent.

ved Tanken derom? Og vil man ei erkjende Guddomskraften, Navnet i det mindste maa man dog ære, hylde, det Navn, der har ført os frem til saa mange Seire, og skal føre os frem til flere." Symmachus gaaer derpaa den Indvending imøde, at jo Constantius allerede havde givet Exemplet i denne Henseende, i det han lod bortfjerne Victorias Alter. „Lad os dog hellere“, siger han, „efterligne af Constantius, hvad der er Efterligning værd. Fremfor Alt lad os aldrig glemme, at dette Exempel snart udslettedes, at Fyrster visseelig ei bor tage efter det, man snart skal angre at have indført.“ Han minder om, med hvor megen Skaanfomhed og Deeltagelse Constantius selv, ved sit Ophold i Rom, behandlede den gamle Gudsbjerkelse og dens Tilhængere, hvorlunde han slet ikke berøvede Bestalinderne noget af deres Privilegier, ikke vægrede sig ved at give af Statens Midler til Befordringen af den fædrene Cultus; hvorlunde han med naadigt Blik modtog Senatet, med umiskjendelig Interesse erkjendte sig om Gudernes Navne, om Templernes Historie, om deres Stiftere. „Og det er Religionsfrihedens sande Grundsætninger“, siger Symmachus; „thi som hvert Menneffe ved Fodselen er tildeelt en egen Sjæl, saaledes have jo og de forskjellige Folk deres egne Skytsguder; begge maae vi tillægge Evighedens Attribut. Ja — hvad mere er — hvoraf skal man vel lære i saadanne Ting, hvor Fornuftens Lys er saa dunkelt, uden af Erfaringen? Og strider ei Erfaringen, mange Aarhundreders Troe og Lykke paa vor Side? Er det ei, som vi hørte Rom, det gamle, ærværdige Rom, staae op og tiltale Folkets Fyrster og Fædre: „Erer dog mine graae Haar! Jeg vil nu engang leve efter Fædrenes Viis, og jeg har Ret til det; thi jeg er frie. Denne Cultus, som nu er Talen om, har bragt Verden under mit Herredømme; med den slog jeg Hannibal tilbage fra Roms Mure, Sennonerne fra Capitoliet. Skulde virkelig den bedagede Moder have levet saa længe, for at friste sine Sonners Spot?“ „End mere“ (vedbliver Symmachus) „det kommer jo her ikke an paa Veiene; alle maae vi dog, om og ad forskjellige Veie, komme til eet Maal. Det, Menneffene ere og maae være enige i, det er jo kun, hvad de virkelig have tilfælleds, Himlen, de stue op til,

Verden, de befinde sig i. Dog, det er sandt, her gjælder det Bøn, ei Strid om Grundsætninger". Og nu udbreder han sig vidtløftigt over det Ubillige, ja Uretfærdige i, at man tilbageholdt eller inddrog fra Regjeringens Side, hvad der var bestemt ved offentlig eller privat Godgjørenhed til den hedenske Cultus' Fremme; thi „gode Fyrsters Fiscus“, siger han (virkelig frimodig, og her indtil en vis Grad i sin Ret), „beriges ei ved Præsters Tab, men ved Fiendernes Spolier; gode Fyrster kunne, tør ei, uden at sætte Alt i Fare, slutte, at hvad der er de Enkeltes, Privates, det tilhører ogsaa det Offentlige; tvertimod maae de holde for, at de vel regjere Alt, men kun for at bevare enhver Sit.“ Endelig tager han ei engang i Betænkning (dog aabenbart, saa den høit spændte Bues Streng briste) at tilskrive en Misvæert, der i det foregaaende Aar var indfaldet i nogle Provindser af Riget, det formeentlige Kirkeran; thi „Jordan“, siger han, „var jo dog den samme; Stjernerne vedbleve deres sædvanlige Løb; ingen Kornbrand eller Heire, hvad man veed, fortærede Sæden; men det maatte nødvendig tabes for Alle, hvad man nægtede at anvende til gudstjenstligt Brug“²³⁹).

Ambrosius' Svar paa denne Symmachus' Forestilling er paa eengang et Mesterstykke af christelig Beltalenhed, der ei behøver Sminke, men kun Sandhed, der lever og aander kun i denne, i Modsætning til den hedenske, og tillige et herligt Vidnesbyrd om, hvorledes Christendommen i dens største Talsmænd havde opfattet Religionsfrihedens sande Grundsætninger. Han havde strax svaret, inden han endnu havde faaet at see Symmachus' Relation, havde viist, hvorledes, hvis Begjeringen indrommedes, aabenbart en Snare var lagt for de Christnes Samvittighed, ja i Grunden en stille Forsølgelse paa ny reist²⁴⁰). Med Sandhedens hele Magt, med Troens hele Inderlighed og tillige med Skarpsindighedens vel-

²³⁹) Relatio Symmachi; Ambrosii opera (ed. Benedictina), Tom. II, 828—832. (Med Flid udtaget og sammenstillet; Oversættelsen frie).

²⁴⁰) Ambrosii Epistola XVII. Det Væsentlige heraf er deels allerede meddeelt; deels kommer det atter for i det Følgende.

flebne Baaben, imødegif han dernæst, efterat Symmachus' Andragende var meddeelt ham, dennes og Hedningenes Klagemaal saavel som Begjering Punkt for Punkt. Han beder Reiseren og Statsstyrerne, at de ei ville veie Ordenes Ziirlighed, men Tingenes, Kjendsgjerningernes Fynd. Thi „det Guld“, siger han, „som saaledes glimrer frem af menneskelig Veltalenheds kunstigt sammensfœiede Ord, synes vel paa Overfladen at have Guldets Værd, men er i Grunden kun grovt Metal. Saaledes og med Hedningenes Secte; de tale i hoiere Ord og forsvare hvad Sandheden maa blues ved; de føre Gud i Munden, og knæfalde for Billeder“. Roms Klagemaal tager Ambrosius først fat paa, og viser, hvad Republikken virkelig kunde rose sig af, kunde trodse paa. „De Sennoniske Galler“, siger han, „bleve fordrevne fra Capitoliet; Gjæsfenes Strig deroppe skal have forraadt dem. Men hvor var da Jupiter, da de trængte ind i Roms Skjætsborg? eller talede han siden gjennem en Gaas? Hannibal tængte frem til Roms Mure; men Hannibal dyrkede de samme Guder, som Romerne; paa hvis Side stode de da, da han drog frem, paa hvis, da han drog bort? Nei, saadan en Klage har Rom ikke overdraget sine Sønner; men saaledes tiltaler den dem: „„Ei i Dyrenes Indvolde, men i Krigernes stærke Mandssarme ligge Seirens Trophæer; hvi besmitte I mig da dagligt med det forgjeves udgydte Offerblod? Camillus reiste Fanerne paa Capitoliet; det var hans Tapperhed, der nedflog den Tarpejiske Klippes Forsvarere. Scipio Africanus vandt sine Laurbær ei mellem Capitoliets Altare, men midt ibandt Hannibals Slagordener.““ Der var talt om Alderen, man skulde have Ærbødighed for og lade have sin Frihed. Ambrosius svarer: „Jugeu Alder er for hoi til at modtage Ære; rødme maa den Alderdom, der stammer sig ved at forbedres. Kommer dog og lærer paa Jorden den himmelske Krigstjeneste! Himlens Mysterium har Gud selv lært os, der skabte den, ei Mennesket, der ikke kjender sig selv. Eller-hvem skal jeg vel troe hellere i guddommelige Ting end Gud selv?“ At det jo ikke behøvede at være een Veie, der førte til Maalet — var paaftaet. „Hvad I ikke vide og kjende“ — svarede Ambrosius hertil — „det have vi lært ved Guds Røst. Vore Veie kunne umuligt gaae

sammen, saa lidet som vort Maal er eet. I trygle Keiseren om Fred for eders Guder; vi bede Kristus om Fred for Keiseren selv. I tilbede eders Hænders Gjerninger; vi ansee det for Uret, at holde Noget af det, der bliver til og forgaaer, for Gud.“ Symmachus' Puffen paa Ret, Hedningene kunde gjøre Fordring paa, afvæbner han ved et skarpt, men dog roligt Blik paa Vestalindernes Tilstand dengang (af hvilke de færreste, snart slet ingen, bevarede nogen hellig Ild i Sjelen), ved at spørge, om, naar de Christne ikke turde klage og ikke klagede over Valentinian P's Lov, ved hvilken det formeentes alle Geistlige at modtage nogen Gave ved Testamenter²⁴¹), Hedningene da med noget Skin af Ret kunde beklage sig over Keiserlige Bestemmelser, der kun unddroge, hvad der stod i Keiserens Magt at give og tage, medens jo dog hvad der vitterligt kunde komme ind under Titlen af Gaver ved Testamente ikke var frataget Templerne eller Haruspicerne. Han erindrer om, hvorledes Hedningene, da de havde Magten, behandlede de Christne, hvorledes Troens Træe var gjødet og voret. „Vi“, siger han, „vorede under Forurettelser, under Mangel, under Dødsstraffe, og de mene, at deres Ceremonier ei kunne bestaae uden Statskassens Hjælp. Nu begynder man at raabe paa Retfærdighed og Billighed; dengang vare de udslettede af Jorden, da man kunde trakte efter at udslette de Christne af Jorden. Ogsaa det er jo Troens Seier, at Hedningene selv nu maae misbillige og fordomme deres Forsædres Gjerninger.“ Den daarlige Tale om Misvæerten i forrige Aar — et Dpfog af det, hvormed Hedningene ogsaa i tidligere Dage søgte at brændemærke det Christne Navn — værdiger han en udsørlig Gjendrivelse, fordi den, som alt Andet, var beregnet paa at ophidse en fanatisk Mængde. Om det Gamle, Fædreneeruede, vil han ei stride anderledes, end at man nødes at erkjende, at Sandheden dog i al Fald er ældre end Løgnet; og er Høsten Aarets sildigste Frembringelse, velan, saa er den og dets Fuldbendelse; „Troen er vor Kornhøst; Kirkens Naadegaver er vor Viinhøst; fra Verdens Begyndelse levede den i de Hellige; i de sidste Dage udsprede den sig blandt Folkene.“

²⁴¹) See ovenfor, S. 460.

Ogsaa det bemærker han, at Rom allermindst skulde rose sig af det Gamle, medens det havde optaget og fostret alle fremmede, nye Guder to-, tres-, firedobbelt. Endelig fremsætter han med Kraft og Indsigt det egentlige Retspunkt: i Raadhuset, siger han, maa denne fælleds Ret for Alle have sit Sæde; det hedenste Alter er borttaget, men Loven ei, som det gjelder om; det Borgerlige har intet at bestille med det Guddommelige; saalænge Hedningene have Buegange, have Bade, have Stæder, hvor de efter Hjertens Lust kunne tilbede deres Billeder, kunne de ikke beklage sig; og naar de beklage sig, da er det aabenbart Snarer, de spænde for de Christnes Religionsfrihed. I Senatet er Trostfab mod Keiseren nok; enhver maa kjende og holde sin Troe til Gud²⁴²⁾.

Hvad Hedenstabet her forgjeves forsøgte paa, at reise en Fane, under hvilken Levningerne kunde samle sig, og fremfor Alt at vinde Statens Deeltagelse igjen — det samme prøvedes endnu een, ja to Gange paa, ved Maximus Dphold i Rom (387), og senere, da Theodosius holdt sit Indtog i Byen (388)²⁴³⁾. Symmachus, hvem den virkelige Interesse drev, fungerede i begge Tilfælde som Roms Orator. Men saa hjer Rom var Keiserne, saa lidet laae Hedenstabet dem paa Hjerte — det tæredes hen, og Naturens Orden traadte der rettelig ind, hvor Aandens Magt foragtedes. Kun at de gamle Guder skjulte sig i mange af de nyomvendte Barbarers Hjerter, og levede op i Almuens Dvertroe under en forandret Skikkelse.

XVIII. I det vi nu nærme os til at skildre den store Theodosius' Regimente, hans Forhold til Kirke og Stat (han

²⁴²⁾ Ambrosii Epistola XVIII. (Meest blot i Udtog.)

²⁴³⁾ Om den sidstnævnte »legatio» (til Theodosius) see: Ambrosii Epistola LVII, 4. Et tredie Forsøg af Hedningene paa at gjenvinde det Tabte er overseet af de kirkehistoriske Skribenter; og dog er det maaskee det mærkeligste af alle. De henvendte dem denne Gang til Valentinian II, efterat han var bleven restitueret af Theodosius, og stillede nu deres Petikum kun paa Gjengivelsen af de Rettigheder og Indkomster, der vare berøvede Templerne. Men skjøndt de kristelige Senatorer i dette Tilfælde stemte med de hedenste derfor, afflog Keiseren det ligefrem. Ambrosius de obitu Valentiniani, c. 19.

havde alt længe, og med Rette, været betragtet som en styrende Mand i begge Henseender), synes det billigt, at vi først ledsage Maximus til hans sidste Skjebne. Den slog uopholdelig fra det Dieblig af, at han, ei nøiet med de uhyre Landstrækninger, han herskede over, anfaae Italien med som nødvendigt Maal for hans Ærgjerrighed, der uden Tvivl, havde den mættet sig hermed, ei havde standset der. Hans tidligere Skytsaand, Martin fra Tours, var vejet fra ham, eller — om vi tør slutte af et enkelt Træk — havde forudsagt ham Guds Dom over hans Ærgjerrighed²⁴⁴).

Man frygtede i Italien for Maximus, skjøndt man ei gjennemskuede hans Plan; alene Ambrosius frygtede ikke, men harmedes. Anden Gang nedlod Justina sig til at bede den haardt behandlede Biskop om hans Intervention. Det er klart, Ambrosius vilde sige Maximus Sandheden, og han kom anden Gang i Sommeren 387 til Trier. En Gilding kom ham ved Palladset imøde, og lod ham vide, Keiseren modtog Ingen uden i Statsraadet. Det hjalp ei, at Ambrosius indvendte, det var ei Præsters Sæd, og hvad han havde at tale om, det maatte han sige Keiseren under fire Dine. Maximus bevarede ved Modtagelsen ei blot den bedste Mine (han tilbød Ambrosius Velkomst-Kysset), men Rolighed i det Hele; Ambrosius desto mindre. Hans Fritalenhed (han begjerede nærmest²⁴⁵) denne Gang Udleverelsen af Gratians Liig, hvilket Maximus under et daarligt Foregivende nægtede, og tilsidst sagde, han skulde tage i Dverveielse) behagede imidlertid Keiseren lidet; dog holdt han sig, indtil Ambrosius ligefrem vægrede sig ved at communicere med de Ithacianske Biskopper, der omgave Maximus²⁴⁶).

²⁴⁴) Sulpicii Severi vita b. Martini c. 23: „In solo Martino Apostolica auctoritas permanebat . . . Eidem Maximo longe ante prædixit futurum, ut si ad Italiam pergeret, quo ire cupiebat, bellum Valentiniano Imperatori inferens, sciret, se primo quidem impetu futurum esse victorem, sed parvo post tempore esse periturum.“

²⁴⁵) Thi, hvad som jo ikke er aabenlyst fortalt, men af Sammenhængen klart nok, Ambrosius skulde udforske Tilstanden og Hoffets Stemning i Trier. Dertil var han nu vist ikke den passende Mand.

²⁴⁶) See ovenfor, S. 497.

Da fik Ambrosius hurtigt Løbepas; hans Forbøn for den gamle, svagelige Biskop Hyginus, der skulde deporteres, blev ikke hørt: begge udstødtes paa eengang²⁴⁷⁾.

Ambrosius' advarende Røst mod Maximus' ærgjerrige Planer (det var den eneste Frugt, han medbragte fra denne Legation) blev overhørt. Et nyt Gesandtskab af Syrerer Dominus skulde udjævne, berolige det Hele. Dominus bragte ei blot Fredsforlikringer, men (hvo skulde troe det?) en god Slump Krigsfolk med til at bestride den truende Pannoniske Krig. Uden Mistanke besatte disse Alpe-Fæstningerne, Nøglen til Italien — de vare jo Bundsforvandre. Men Maximus fulgte dem i Hælene med en større Hær. Næppe havde Justina og hendes Son, den unge Keiser, Tid til at flygte fra Mailand, hvor Maximus saae Dage efter holdt sit Triumphindtog. Hele Italien faldt ham til Fode, Rom med. Den Keiserlige Familie tog først sin Tilflugt til Aquileja, og indskibede sig siden fra een af de Adriatiske Havne til Thessalonich. Justinas og Valentinians indtrængende Bønner understøttedes af Theodosius' Politik, der dog umuligt kunde gaae for rask til Værks, da Maximus havde betydelige Kræfter at byde over. Theodosius kom fra Constantinopel med en stor Deel af sit Senat til Thessalonich. Resultatet af deres Overlægning var: Krig med Maximus. Det sidste Udslag gav uden Tvivl Justinas Datter, den skønne Galla, hvilken Theodosius, efter sin forste, endnu begrædte, Keiserinde Placillas Død, kaarede til sin Gemalinde²⁴⁸⁾. Krigen blev ved Theodosius' Taktik afgjort inden to Maaneder: hans Hunniske, Alaniske, Gothiske Cavallerie vare overalt Mestre mod de svartbevæbnede Galler og Germaner; de samme Fæstninger, som Maximus for nogle Maaneder siden havde indtaget ved Forræderie, afgjorde hans Skjebne. Han fastede sig ind i Aquileja, næppe besluttet til at forsvare det.

²⁴⁷⁾ Ambrosii Epistola XXIV, 12: „Cum de eo convenirem eomites ejus, ne sine veste, sine plumario paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.“

²⁴⁸⁾ Zosimi historia nova, IV, 44.

Det faldt i en Haandevending; de seierrige barbariske Soldater, haanende Ulykken, afforte ham Purporet og Diademerne, og slæbte ham hen til Theodosius' Leir tre Mile fra Aquileja. Theodosius ynkedes over ham; thi han havde Begreb om Guds Dom; men Gratians blodige Skygge og Armeens Forbittrelse krævede Hevn. De rasende Soldater stildte hans Hoved fra hans Krop (387). Theodosius tog sin Vinter-Resident's i Mailand; næste Foraar holdt han sit Triumphindtog i Rom ²⁴⁹). Han glemte ikke Mennesselighedens Fordringer, hvordan end Krigens Tærning var fastet; Maximus' umyndige Døtre lod han opdrage paa sin Beføstning hos en Betslægtet; hans bedagede Moder understøttede han rigeligt af den Keiserlige Fiscus ²⁵⁰). Ei heller Valentinian, nu hans Svoger, kunde paa nogen Maade beklage sig over ham. I det Dieblif, hvor Besten og Østen stode Theodosius aabue, ei blot gjenindsatte han hiin paa Italiens Throne, men gav ham den faldne Maximus' vidtloftige Provinbser med at forvalte.

Overhovedet syntes netop Theodosius den Mand, der, om nogen anden, var kaldet til at ordne Statens og Kirken's Forhold. I førstnævnte Henseende har han vist nok Krav paa uvisnelige Laurbær, skøndt det, han reiste som Statsbygning, stod paa en Grund, der var allerede indvortes undergravet. I sidstnævnte vilde han have udrettet store Ting, hvis han havde havt stadigt for Dine, at Kirken ei beskadiges ved Secterne, hvis den ellers har noget Liv i sig, men fræntes i sit ædleste Væsen ved den udvortes Tvång, der øves mod disse. Men det var langt fra. Tvertimod vakkede han bestandigt mellem Religionsfrihedens Principer og Lyst til at ordne Alt efter et Statsbegreb, der kunde dække Kirkebegrebet, faa ingen mærkelig eller skurrende Disbnants lod sig fornemme. Vi troe os berettigede til at bedømme hans statskirkelige Færd, med hvilken vi her have at bestille, fra denne Standpunkt. Han havde ladet sig døbe af den rettroende Biskop Acholius af Thessa-

²⁴⁹) Zosimi historia nova, IV, 46—49. Orosii historiarum lib. VII, 35. Pacati Panagyricus Theodosio, c. 30—46.

²⁵⁰) Ambrosii Epistola, XI, 32.

Ionich (380, 28 Febr.)²⁵¹), og troede fra nu af at have overtaget det Kald og Hverv, at være den orthodoxe Troes Forsvarer, hvilken nu desuden den under hans Ægide afholdte store Synode i Constantinopel 381 befæstede og begrænsede paa alle Maader (nærmest, som bekjendt, imod Macedonius og dem, der med ham bestrede den Hellig Aands Guddom). Geistligheden lagde ham det nær nok, hvor vigtigt det var; i det mindste var den fast Gammentestamentlige paraboliske Fremstilling af Sonnens Majestæt, som indesluttet i Faderens, hvilken Biskoppen af Iconium, Amphilocheus, en Dag stillede Keiseren for Dine, ganske beregnet derpaa²⁵²). I denne Aand er og hele Theodosius' Lovgivning angaaende Secterne og deres Behandling affattet. Constantin begyndte den statskirkelige Bygning i stor Stil; Theodosius fuldendte den fast til Spiret. I en Række af femten Aar trængte ligesom den ene Lov den anden, paa det at ingen af Secterne skulde gaae frie fra den forfjente Ruelse og Straf, ingen Undvigelse, intet Smuthul skulde levnes nogen af dem. Først bestemte Theodosius strax efter sin Regerings Tiltrædelse (den paagjældende Lov er fra 380), at ingen

²⁵¹) Ambrosius kalder ham, Epist. XV, hvor han begræder hans Død: „*murus gratiæ, fidei et sanctitatis*“, og priser ham især som en anden Elisa, der ved sine Bønners fyrige Kraft havde opholdt Gøthernes hærjende Sværme, og faaet dem til at drage bort fra Macedonien.

²⁵²) Sozomeni historia eccles. VII, 6. Theodoret's historia eccles. V, 26. Amphilocheus kom nemlig, efter denne Fortælling, med det Andragende til Keiseren, at han skulde forbyde Arianernes Sammenkomster i Byerne. Keiseren syntes, det var for haardt, og svarede: *Nei*. Da gik Amphilocheus atter ind i Palladset, hilsende paa Keiseren som sædvanligt, men tog slet ingen Notits af hans ved Siden staaende Søn Arcadius, der nylig var bleven „Augustus“, uden han sagde paa grovt Bithynisk: „*God Dag, min Søn*“, og klappede ham paa Rinden. Keiseren, bestyrtet over saadan Uopmærksomhed, bød, man skulde drive den bondeagtige Biskop bort. Men denne, i det man vilde trænge ham hen til Døren, løftede sin Røst høit, og sagde: „*Du vredes, Keiser, naar man beegner din Søn haanligt; hvor skulde du da ei troe, at den himmelske Fader vredes over dem, der nægte Hans Søn den skyldige Ære og Tilbedelse?*“

skulde fordrifte sig til at kalde sig „katholske Christne“ uden Beskjenderne af den Nicæniske Troe; at alle derfra i nogen Maade Afvigende skulde stemples med det vel fortjente Skjendelsesnavn: „Hæretikere“, og at disses Conventikler ingenlunde maatte kaldes Kirker; hvo der handlede derimod, skulde rammes først af Guds, siden af Keiserens Hevn, som han efter Himlens Indskydelse vilde udføre²⁵³). Derefter forordnedes videre ved en lang Række af Love (380—394): at alle slige hæretiske Sammenkomster, af hvad Navn de nævnes kunde, skulde være aldeles forbudne; indenfor Byernes Ringmure maatte de paa ingen Maade holdes; Vyrighederne i Provindserne skulde gøres ansvarlige for, at det ikke skedte; de kjetteste Menneſker skulde hjemvises hver til sin Hjemstavn og Fædrenebsigd, og, saavidt muligt, „ligesom ved en Muur adstilles fra Samqvem med andre Menneſker“; alle Testamenter og Donationer, som Kjettere havde gjort, skulde med det samme betragtes som ugjorte og hjemfaldne til Staten (caduci tituli); ikke eengang „stiltiende Fideicommisser“ af dem skulde have nogen Gyldighed; deres Bygninger, hvor de kom sammen, skulde fratages dem og slaaes til Fiscus; vovede Noget at foretage en saadan hæretisk Ordination eller at lade sig ordinere, skulde de, hver for sig, erlægge en høi Bøde, af 10 Pund Guld; var det Ufrie, der havde indviflet sig i saadanne Sager, skulde de straffes med Prygl og deporteres; Delatorer og Angivere, som ellers ikke turde betragtes som lovmæssige Instruementer, skulde i slige Tilfælde være fuldkomment berettigede („sine invidia delationis“); endelig skulde og, navnlig med Hensyn paa Manichæismen, der dømtes som sacrilegium, Troes Inquisitorer bestilles og bemyndiges²⁵⁴).

²⁵³) Codex Theodosianus; lib. XVI, tit. 1; 2.

²⁵⁴) Codex Theodosianus; lib. XVI, tit. 5; 6—23. Disse Love ere givne mod Arianerne, Manichæerne, Hydroparastaterne, Enkratiterne, Apotaktikerne, Apollinaristerne, Macedonianerne og nogle andre Partier. Flere af Bestemmelserne ere rettede imod „omnes diversarum perſidarumque sectarum.“ Kun Eunomianerne, tidligere indbefattede under samme Kategorie, fik ved to senere Bestemmelser (394. 395) Lov til at gjøre Testamenter.

Man seer, hvor frodigt den af de gudsforgaene Spanste Biskopper af Ithacianernes Partie²⁵⁵) udstrøede Sæd vorede op, og hvor megen Ret, Martin af Tours havde til at stille sig med Liv og Sjæl derimod. Det Bedste ved hele Sagen var, at disse blodige Bestemmelser for en stor Deel bleve blot paa Papiret. De vare i sig selv uudsfordelige; Theodosius' virkelige Humanitet tillod ei, at de erequeredes efter deres Strengthed; han vilde mere, som en Historieffriber yttre, kun skynde og drive med de kraftigste Midler til Enighed i Troen²⁵⁶). Og de stedse paa ny opdykkende Krigsuroligheder baade i Orienten og i Italien gave Theodosius Andet at bestille, end at tænke paa en virkelig organiseret Rjetter=Jorsfølgelse.

XIX. Men Præcedentierne vare dog givne. Mange af de Geistlige tyktes heelt vel om en saadan Ewangsanstalt under Navn af Kirke; og selv blandt de bedre, hvis Samvittighed var bundet til Herrens Ord, vare dog saadanne, der ei skarpt skjeluede Herrens og Verdens Politik, aandelige og verdslige Midler. Kirken havde lidt af Secterne, lidt af Hedenskab; Gjengjeldsens Ret, af Herrens Mund betegnet som fuldendt uchristelig (Math. 5, 38—48), fristede alligevel Mange. Under saadanne Omstændigheder var det jo vistnok herligt og at takke Gud for, at navnlig Theodosius, den Enevældige, fik et Begreb om Troen som en levende Magt, og ei blot som en Conformitet af Begreber og Sætninger, han kunde skabe eller i det mindste var berettiget til at vaage over. Uden Tvivl har dette mægtigt holdt ham tilbage, hvor han blot vilde lade Sværdet raade og udvortes Lovbestemmelser gjælde. Det mærkeligste og med Rette som eneste i sit Slags priiste Exempel herpaa møder os ved Opstanden i Thessalonic 390. Vi

²⁵⁵) Er ikke ogsaa det mærkeligt, at netop i Spanien, hvor de første Rjetterforsølgelser fandt Sted, der hævdede Inquisitionen et Aartusinde derefter og lige til ned i det attende Aarhundrede sin fuldendte antichristelige Skikkelse?

²⁵⁶) Sozomeni historia eccles. VII, 12: *καὶ χαλεπὰς τοῖς νόμοις ἐπίγραψε τιμωρίας· ἀλλ' ἔκ ἐπιξήμει· γὰρ τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' εἰς θεὸν καθίσταν τὰς ὑπηκόους ἐπέδραζεν, ὅπως ὁμόηρονες αὐτῷ γίνονται περὶ τὸ θεῖον.*

indlede Fortællingen herom med et Par Ord om Theodosius' Charakter som Menneſte og Regent i Almindelighed.

Theodosius var intet Hverdagsmenneſte, men i Sandhed en ædel Spire af en ædel Stamme, med et født Herſtertalent, men ligesaa med den meeft afgjorte Tilbøielighed til videnskabelig og overhovedet aändig Syffel, ſom han da, ligesom Fortidens ſtore Feltherrer, gjerne læſte Historien og lærte af dens Koſt. Af hans offentlige Forhold have vi berort adskillige, og kunne jo ikke miſkjende, at netop her viſe ſig to ethiſke Sider af hans Charakter, der vilde gjøre os ham høiſt agtværdig, ſelv om han ikke havde været Fyrſte: hans Taknemmelighed for modtagne Belgjerninger og hans Maadehold i Lykken, begge ſaa meget mere at anerkjende i en Tid, der foſtrede alt Andet hellere, end diſſe milde, chriſtelige Dyder. Tapperhed var ligesom nedarvet hos ham, men ſom han i Felbten ei ræddedes ved at ſee Fienden under Dine, ſaa havde han ſtedſe vel forberedt Alt, lagde ſikre Planer og udforte dem med Rolighed. Føie vi hertil, at han i ſin huuslige Kredſ ei mindre udfyldte ſin Plads, at han var en om Egtemand, en god Fader, en virkelig Ven for ſiue Venner, ſaa ſkulde man mene, der Lidet eller Intet kunde ſaynes til at havde ham en ſtor Plads ei blot i Verdens, men i de evige Aarbøger. Og dog vanhældedes denne for Reſten ſaa ypperlige Charakter ved to Feil, der let kunde have fordarvet, eller i det mindſte overſkygget hans Dyder: hans virkelige Kjerlighed til Fred var ledsaget af en iſinefaldende Indolents og Sløvhed, naar Farens Stund var øvre, ſaa han ſtod i Fare for, hvert Dieblif aandelig at tabe, hvad han ved lang Kamp havde vundet, og hans Godmodighed parredes med en uſtyrlig Heftighed, der ofte ſom den vilde, rivende Bjergſtrøm gif over alle Bredder²⁵⁷⁾. Paa det ſidſte giver os

²⁵⁷⁾ Temmelig viſt er det jo og, at meeft iſølge af hans Indolents en ſkammelig Luxus og en overdreven Repræſentation raadede ved hans Hof. Men det Dvrige, hvad den hedeniſke Hiſtorieſkriver Joſimus lægger ham til Laſt, viſer kun, at denne havde et ondt Die til Keiſeren. Man kan i diſſe Partier ei bruge hans Bidneſbyrd uden ſtor Forſigtighed.

Historien om Opstanden i Theſſaloniſch og den Heru, han derover tog, et ligesaa mærkværdigt, som affrækkende Exempel.

Det var den berømte Stad i Macetonien, een af de første, som havde annammet Evangeliets Forfyndelse som et Guds Ord, kraftigt virkende i alle dem, der troe (1 Theſſ. 2, 13), hvor det tilbrog sig, som vi nu ſkulle beſkrive. Theſſaloniſch var ofte hædret ved Keiſerens Nærværelſe og længere Ophold; ſom de Illyriffe Provindſers Hovedſtad var den, for at ſætte et Landeværn mod Gotherne, omgivet med ſtarke Fæſtningsværter, og havde ſædvanlig en ſtærk Garniſon. Dette var dog for Diebliffet, i Aaret 390, ikke Tilfældet, da en ſtor Deel af Tropperne vare trukne over til Italien og endnu ikke vendt tilbage. Hos Botherik, Fæſtningens General, anbragte da hans Mundſkjent Klage over, at een af Bognſtyrerne paa Circus havde villet forgribe ſig paa hans Rydfkud²⁵⁹⁾. Generalen lod den Inculperede faſte i Fængſel, at hans Brynde kunde kjoles. Men nu ſkulde netop et ſtort Heſteræddeleb gives til Stue paa Circus. Folket, ikke gridſt ſaa meget paa noget Andet, ſom paa Hippodromets og de ſceniffe Forlyſtelfer, begjerede, at Bognſtyreren, der tilfældigviis var den bedſte, ſkulde løslades: Botheriks beſtemte Bægning ophidsede Maſſen til Raſerie. De nedſablede Generalen og en Deel Officerer af Beſætningen; de Myrdedes Liig bleve flæbte om paa Gaderne. Efterretningen om denne Ugjerning traf Theodoſius i Mailand. Der var netop en Synode af Biſkopper forſamlet, for at afgjøre, om Felix' Ordination af det Jthacianſke Parti²⁵⁹⁾ ſkulde erkjendes for gyldig eller ikke²⁶⁰⁾; det lyffedes Biſkopperne at ſtemme den opbruſende Keiſer, der ved dette Udbrud af Folke-Raſerie ſtrar ſaae ſig og hele ſin Myndighed forhaanet, et Dieblif mildere. Saa meget mere meente de Geiſtliche, han vilde give Barmhertigheden Rum og

²⁵⁹⁾ Den byriſke Laſt, Pæderasien, havde deſværre endnu dybe Rødder i de Maceboniſke og Graſke Stæder.

²⁵⁹⁾ See ovenfor S. 499.

²⁶⁰⁾ Man kom til det negative Reſultat, at de, der folte ſig tvungne af deres Samvittighed til ei at communicere med Felix og hans Kirke, ſkulde optages i de øvrige Biſkoppers Samfund. See: Concilium Taurinense, can. 6.

Gud Kren, som han netop tre Aar i Forveien høimodig havde tilgivet Staden Antiochien, hvor det rasende Folk endog havde nedstyrtet, forhaanet og søndernøst de Kresstøtter, som vare reiste for ham og flere af hans Familie²⁶¹). De bedroge sig dog: Theodosius var svag nok til at laane sin Minister Rufinus Dre — en Mand, der ved Belevenhed og Forretningsdygtighed saaledes havde vidst at indsmigre sig hos Keiseren, at han blev uundværlig for ham. Og Rufinus' Raad var — blodig Hevn. Næppe vare Sendebudene afgaaede, der bragte Keiserens Ordre til Thessalonich, før denne angrede sin Tilfældighed; men desværre for seent; det udsendte Tilbud kunde ei naae de første. En Sværm barbariske Soldater, der fastede sig over det værgeløse Folk, man i store Skarer havde loffet ind paa Circus, udførte Keiserens Hevn. Folket selv blev behandlet som de vilde Dyr. Der var ei Tanke om Menneskelighedens Køst; saa mange Hoveder, sagde Barbarerne, maatte de have; før kunde de ikke høre op. Syv tusinde Mennesker i det mindste, uden Forffjel paa Alder, Stand og Kjon, bleve nedfablede. Scener foresaldt, der kunde have bevæget Stene til Medlidenhed, men ei Theodosius' hjerteløse Bødler. En fremmed Kjøbmand f. Ex., der var kommet ind i Staden med sine to Sønner, tilbød disse Umennesker foruden hele sin Eiendom sit og sin ene Søns Liv, for blot at redde den andens; imedens han, med blødende Faderhjerte, betænker sig paa, hvilken han skal opoffre, hvilken beholde, nedfable Barbarerne dem begge for hans Dine. Det skrækelige Blodbad varede i tre Timer.

Endnu var Synoden forsamlet, da Efterretningen herom kom til Mailand. Ambrosius' Smerte var grændseløs; han havde priist Theodosius som Kirkens Støtte, ham, der nu havde traadt Menneskelighedens første Bud under Fødder; han suffede, han klagede med de øvrige forsamlede Biskopper; han vidste ei, hvad han skulde gjøre. Klogt og retfærdigt syntes det ham, at lede Keiseren lidt efter lidt til den dybe Synds-Erkjen-

²⁶¹) Fortællingen herom, skjøndt noie sammenknyttet med Theodosius' Liv, gjemme vi til der, hvor Helten fra disse urolige Dage, den store Johannes Chrysostomus, skal fremstilles af os.

delse, derefter til ligesaa dyb og alvorlig Anger. Han skrev, efterat have forladt Staden ogsaa for sit flette Helbreds Skyld, men dog meest, for at undgaae Synet af Keiseren, et Brev til denne, fuldkomment privat, med egen Haand. Her see vi først, at en Misstemning mod Ambrosius, som om han ufaldet blandede sig i Statssager²⁶²), var gaaet Haand i Haand med hiin Rædselsdaad — han beklager sig bittert derover; og han vil, han kan ikke tie. Taug jeg — siger han — det vilde jo være det jammerligste af Alt; medens Kosten qvaltes, vilde til lige Samvittigheden være bundet. Han foreholder Theodosius Davids Exempel, hvorlunde han var faldet, ei een, men to Gange, men hvorlunde han og bekiendte med dybe Sutte sin Synd og Skyld for Gud, og søgte Freden for hans Ansigt og Forligelse for sine Misgjerninger²⁶³). Saaledes, siger Ambrosius, maatte han ogsaa ydmyge sig for Gud og for Ham alene; thi ingen Engel ingen Erkeengel, men Herren selv alene kan borttage vore Synder, Han, som sagde: „See, jeg er med eder alle Dage“. Han siger ligefrem (og beraaber sig i den Henseende paa et Bink af Gud, han havde havt i en Drøm), at han ei længere har nogen Freidighed til at frembære Kirkens Offer i Keiserens Nærværelse. Han slutter halvt lavmælet: „Troer du mig, saa følg mig, og tilgiv, hvad jeg har sagt; troer du mig ikke, saa tilgiv, hvad jeg gjør, i det jeg foretrækker Gud for dig“²⁶⁴).

Theodosius modtog denne Røvelse, men troede ingeni lunde, at Biskoppen vilde udføre sin Trudsfel: at udelukke ham fra Herrens Bord. Han kom da en Dag efter sin Sædvane til Kirken, da Ambrosius, vendt tilbage, var der. Biskoppen gif Keiseren imøde ved Indgangen, og formeente ham at træde over Tærffelen. „Du synes ei at erkjende, Keiser, sagde han, hvor svær den Brøde er, du har begaaet. Men du maa lære

²⁶²) Ambrosii Epistola LI, 2: „motus enim frequenter eo, quod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio tuo statuta essent.“

²⁶³) Det er det i al Gald, som Paulinus (vita Ambrosii, c. 24) indbefatter, og ligesom excerperer af dette Brev, i de Ord: „Qui secutus es David errantem, sequere corrigentem.“

²⁶⁴) Ambrosii Epistola, LI.

og rettelig fornemme, hvor strøbelig vor Natur er; du maa lære, at vi ere Støv, og blive til Støv, at du ei, bedraget af Purrets Glands, skal misfjende, hvad et Menneſtes Barn er. Du er en Fyrſte, men de, du herſter over, ere dine Medſjenere, og Gud alene, den evige Gud, er Konge og Herre over Alt og Alle. Med hvad Dine vil du da nu kunne ſee paa denne vores alles Guds Tempel, med hvilke Fødder betræde den hellige Grund? Hvorledes vil du udſtrække de Hænder, der endnu dryppe af Mordets Blod? med diſſe Hænder annamme Herrens høihellige Legeme? Væg bort, og vogt dig for at dyngte Brøde paa Brøde; tag det Baand paa dig, hvorved Herren over Alt heroventil ſelv træder ind ſom Meddommer; det er det enefte, ſom kan ſtaffe dig den aandelige Sundhed igjen!“²⁶⁵).

Theodoſius ſtod ſom lynſlaget; Kirken var luffet for ham; han erkjendte, at han var bundet i ſin Samvittighed. I otte Maaneder afholdt han ſig fra Communionen. Da kom Julen, Herrens Fødselsdag; han var endnu bunden. Dybt bevæget talte han om ſin Tilſtand med Rufinus, der ei var hans Fortrolighed værd, talte om den ſtore Jammer, at, hvortil Trælle og Tiggere havde frie Udgang, det ſkulde være luffet for ham, ja at ei Templet blot, men Himlen heroventil var luffet for ham; thi det hedde jo i Guds Ord: „Hvadsomhelſt I binde paa Jorden, det ſkal være bundet i Himmelen“ (Matth. 18, 18). Rufinus anſaae det Hele for Præſtenyſker, paatog ſig et Geſandtſkab til Ambroſius, og meente, han ſkulde nok faae Bugt med Biſpen. Han kom: Ambroſius foreholdt ham hans hundeaagtige Uforſkammethed, at han, der egentlig var Mordets Tilraader og forſaavidt Anſtifter, vilde handle med Kirken i en Sag, hvor kun oprigtig Anger og ydmyg Bøn til Gud kunde affone Brøden. Reiſeren ſelv kom (han fulgte Rufinus i Hælene, og vilde, ſkjøndt advaret paa Veien om Biſkoppens Stemning, hellere alligevel høre ſin Dom af dennes Mund), kom virkelig bedende, at man ei vilde luffe den Dør for ham, ſom Herren aabnede for alle Angergivne. Ambroſius krævede en bitterlig Bod, paa det Kirken ei ſkulde ſtrige til Himlen over det udgydte

²⁶⁵) Theodoretii historia ecclesiastica, V, 17.

Blod; Keiseren bad ham forestrive den. Da foreslog Biskoppen, at Keiseren skulde lade udgaae en Lov, efter hvilken for Fremtiden ingen Dødsdom maatte erexveres, førend tredive Dage efter dens Publication²⁶⁶). Det skedte paa Stedet.

Keiseren traadte nu ind i Kirken; men først afførte han sig hele sit kongelige Smykke. Han fastede sig paa Jorden, og udbrød i Davids Ord: „Min Sjæl ligger i Støvet; vederqvæg mig, Herre, efter dit Ord“ (Ps. 119, 25). Med Suf og Taarer begjerede han Forladelse for sin store Synd, og reiste sig som den, der havde fundet Naade for Gud og Barmhjertighed. Men der hengif ingen Dag i hans Liv fra denne af, hvor han jo ikke sørgede over den Synd, han havde begaaet²⁶⁷).

²⁶⁶) Allerede tidligere vare saadanne Bestemmelse givne, navnlig i en Lov af Keiser Gratian (hvorpaa muligens Ambrosius ogsaa har haft Indflydelse), men komne ud af Sædvane. — Det Hele var en Undtagelse, hvortil forresten baade Tyrstens Stilling og Anger beretigede; efter den gamle Kirkes Poenitentse-Kanon straffedes Mord med 20 Aars Excommunication (Basilii Canon LVI; Beveridge Pandectæ, II, 57—155).

²⁶⁷) Saavidt Theodoret's Fortælling paa det anførte Sted; hvorhos dog maa bemærkes, at de sidste, afgjørende, Ord ere af Ambrosius selv (Ambrosius de obitu Theodosii, c. 34: „Stravit omne, quo utebatur, insigne regium; deslevit in ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat; gemitu et lacrymis oravit veniam. Quod privati erubescunt, non erubuit Imperator, publice agere poenitentiam; neque ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem.“) Man har kaldet Theodoret's Beretning i Tvivl; baade dens Udførlighed, dens Rigdom paa betegnende Træk og dens dramatiske Tone synes at tale mod dens Sanddrubed. Dog er dette kun et Skin. Virkelig er baade Theodosius' og Ambrosius' Charakter gjengivne efter Livet. Der er ingen Tvivl om, at den førstes Poenitents forudsætter en saadan contritio, og ligesaa lidet Tvivl om, at Ambrosius saalænge maatte blive ubsielig, som han formodede, at den hovmodige, rænkefulde Rufinus drev det Hele, saalænge han ei kunde see bitterlige Tegn paa en sand Anger hos Keiseren. Saaledes, og ei anderledes, handlede den gamle Kirke. Denne Tildragelse blev staaende i dens Annaler som indgravet i Ertz. I Constantinopel navnlig, hvor man ikke var vant til saadan Frimodighed af Geistlige, maatte den nødvendig gjøre stor Opsigt; derfor har den Græske Kirke med Flid

XX. Men selv Ambrosius, her saa stor som Kirkefrihedens Bærge og ubøielige Talsmand, stod ei altid fast paa Frihedens Grund. Vi have før ei kunnet friskende ham for en utilbørlig Hengivenhed med Personer, han havde vundet her; i endnu hoiere Grad kunde let hans Kjærlighed til Kirken, hvem han egentlig havde viet sit Liv, forblinde ham. Og det var virkelig Tilfældet nu og da.

En Keiserlig Comes fra Orienten havde berettet Theodosius, at nogle Uordener vare foresaldne i Castrum Callinicum. De Christne havde opbrændt, efter Biskoppens Anstiftelse, en Jødisk Synagoge; ligeledes havde nogle Munke, der gik til de Macchabæiske Martyrers Grave, tirrede paa Veien af nogle Valentinianer, der vilde formene dem at synge Psalmer, stukket et Valentiniansk Kapell i Brand (390). Theodosius bød, Munkene skulde afstraffes, og Biskoppen af egne Midler opbygge Synagogen igjen. Medens Sagen svævede, nærmede Ambrosius sig skriftligt Keiseren, og besvor ham, paa ingen Maade at gjøre hverken det Ene eller det Andet. Han træder op som frimodigt Sandhedsvidne; og det havde han jo vel erhvervet Ret til. „Det er hverken“, siger han til Theodosius, „keiserligt, at nægte Nogen Frihed til at tale, eller præsteligt, ikke at sige, hvad man mener.“ Han gjorde Davids Ord (Ps. 119, 46) til sine: „Jeg taler om dine Vidnesbyrd i Kongers Paasyn, og beskjæmmes ikke.“ Intet vilde han vide af „Ordenens Haand-

---

bevaret hvert enkelt Træk. Fra denne Standpunkt bliver selv det Træk, Theodoret beretter (at nemlig Ambrosius ved en Diafon skal have ladet vise Keiseren tilbage, da han, efter Sædvane i den Græske Kirke, gik uden videre op i Choret), ei ganske usandsynligt. Der er Noget i det, nemlig netop det, som vi maae beklage, at den geistlige Myndighed allerede tidligt viiste sig som Stands-Myndighed, og dertil benyttede selvvalgte Bestemmelser. Ambrosius var ingenlunde ganske frie derfor, skjøndt han naturligvis var langt fra det senere Romerske Kirkepræg i denne Stil. Der er Meget i det, hvad ligeledes Theodoret fortæller, at Keiseren skal have yttret sig for Patriarken Nectarius i Constantinopel: „En Sandheds Lærer har jeg endelig med Møie og Nød fundet. Jeg kjender kun een Ambrosius, der med Rette fortjener at kaldes Biskop.“

hævelse" i dette Tilfælde; thi "hvad", siger han, "er vigtigere: Ordenens Haandhævelse, eller Religionens Dpretholdelse?" Denne, ja netop denne forekom ham at maatte lide et usorvindeligt Knæk, hvis Keiserens Befaling iværksattes. Thi "det er jo", erindrer han om, "paa den ene Side Joderne, det christne Navns Arvesfienter, som Talen er om; det er jo dem, der handles om, hvis rasende Formastelse Gud selv tilbagerængte, da de under Julian vilde opbygge Jerusalems Tempel af dets Gruns; det er jo de Menneffer, der netop under Julian ustraffet opbrændte christne Kirker, i Damascus een, flere i Gaza, Uscalon, Berytus og paa andre Steder. Og Kirken fik ingen Bod, men Synagogen skal saae Bod? Hvad andet vil det være, end at berede Joderne en Triumph over Guds Kirke? hvad andet, end at berige den Jødiske Brangtroe med Kirkens Rov?" Han peger for Keiseren hen paa den christelige Kirkes Tilstand ogsaa i de Dage. "Tusinde avindsyge Dine vogte paa Kirkens Svaghed; sine de nogensteds endog blot en Sprække, strax ere de redeboune til der at fæste deres Braadd." Og "hvad Valentinianerne angaaer", siger Biskoppen, "med deres 32 Coner, ere da disse bedte end Hedningenes tolv store Guder, ere Valentinianerne selv andet end Hedninger?" Endelig gjentkalder Ambrosius i Keiserens Erindring (og det var jo hædrende baade for denne og hiin), hvor ofte han paa hans Forbøn havde tilgivet saadanne, som vare forviiste, eller fastede i Baand og Kænfer, eller døimte selv til Døden²⁶⁸).

Men hvor meget Theodosius end ærede Biskoppen, hvor meget der end i de anførte Grunde maatte tale til hans Hjerte, forsaavidt Talen kun var om "Tilgivelse" — han kunde dog ei overbevise sig om, at jo ikke hans egen Synspunkt var grundet i Ret. Sagen krævede snar Afgjørelse. Da traadte Biskoppen en Dag op, Keiseren kom til Kirken i Mailand, og holdt i dennes Nærværelse en Prædiken, hvori han, fornemmelig under Benyttelse af Evangeliet Luc. 7, 36—50, lagde paa Hjerte, hvorlunde vi, naar vi rettelig ville tjene Christum, ei maae mene, at Retts Standpunktet er det afgjørende i alle Tilfælde, men at vi tvært-

²⁶⁸) Ambrosii Epistola, XL. (De enkelte Momenter sammendragne).

imod, som hiin store Synderinde i Phariseerens Huus, maae udgyde vor Salve over Hans Hoved, og væde Hans Fodder med vore Taarer, og kysse disse velsignede Fodder, og astørre dem med vort Hovedhaar, paa det det ogsaa maa kunne siges om os, at „mange Synder ere tilgivne os, fordi vi have elsket meget“ ²⁶⁹).

Da Biskoppen var traadt ned af Prædikestolen, sagde Keiseren til ham: „Du har talt om mig“. „Jeg har afhandlet“, svarede Ambrosius, „hvad der kunde tjene til din Tary.“ „Nu vel“, vedblev Keiseren, „det var vel noget haardt, hvad jeg befalede, at Biskoppen selv skulde opbygge Kirken; men det har jeg allerede rettet. Men Munkene gjøre dog mange Ulykker“. En General Tymasius, der stod hos, stemte i med Keiserens sidste Uttring, og anførte flere Exempler paa de af Munkene afftedkomne Uordener. Barst afbrød Ambrosius ham: „Jeg handler med Keiseren, som det bør sig, fordi jeg veed, han har Frygt for Gud; med dig maa der handles anderledes, fordi du taler saa haardt“. Endnu stod Keiseren ligeoverfor Ambrosius, der ei havde nogen Tid i dette Ørinde, og skyndte, trængte paa, at Theodosius vilde fuldkomment berolige ham. Da Keiseren havde sat sig ned (Ambrosius stod endnu) og nikkede med Hovedet, men dog intet videre lovede, end at han skulde forandre Rescriptet, bad Biskoppen nok eengang indstændigt, at hele Sagen maatte nedslaaes, og vilde ei gaae hen til Saeramentets Forvaltning, førend Keiseren havde lovet ham, det skulde saa skee, og tilføiet: „Du har mit Ord“ ²⁷⁰).

Man oversee dog ikke disse smaae Træk, grebne midt ud af Livet, saalidet som det Foregaaende, hvortil de knytte sig; af dette tilsyneladende Ringe afgang Kirken Udartning fra een Side i de følgende Aarhundreder. Fyrstegunst var altid en daarlig Støtte for den fribaarne og evigt frie Christi Menighed; Fyrstens Hjerter bør ei gaae i noget andet Ledebaand, end i Hans, der har Fyrsternes Hjerter som Vandbække i sin Haand; og leder

²⁶⁹) Prædikenen er gjengivet in amplo i Ambrosii Epist. XLII (til Søsteren Marcellina).

²⁷⁰) Ambrosii Epist. XLII, 27, 28.

dem, hvorhen Han vil; Politik, og selv den tilsyneladende meest fromme, maa Intet have at sige i Kirkens Raad, hvor Guds Ord alene skal raade. Det smerter os at maatte sige (men vi skyldte det Sandheden), at de af Ambrosius i Brevet til Keiseren anførte Grunde for største Delen ere ikke bedre end Sophismer; det smerter os endnu mere at maatte tilfoie, at det Følgende af hans Fremgangsmaade, betragtet som Norm, vilde ligesaa godt kunne anvendes i Uretfærdighedens, som i Retfærdighedens Tjeneste. Han var i dette Tilfælde hildet af en menneskelig Skrobelighed; han oversaae og glemte (hvad der jo desværre er saa let for os skrobelige Mennesker), at ved Siden af Jesu Christi kongelige Ret kan og maa bestaae, efter Hans eget Ord, deres Menneskeret, som ei frivilligt ere besejrede; thi Gud selv siger jo til Israel: „Hvi ville I doe, I af Huset Israel“ (Jerem. 27, 13); Han selv udstrækker hele Dagen sine Hænder til et ulydigt Folk, til det Folk, hvem han gennem Mose havde forelagt Livet og Døden, at de skulde vælge (Jes. 65, 2. 5 Mos. 30, 29). Ambrosius oversaae her, at vor Konges Ære og Glorie bedst, ja alene høvdes af frie Undersaatter, af dem, for hvilke Hans Nag er, og alle Dage mere vorder, gavnligt, hans Byrde let (Matth. 11, 30). Siffrere havde Kirken staaet, bedre havde den hjempet, hvis saadanne Raad ei vare blevet givne, eller i det mindste ei tagne til Følge. Men vi tilgive det gjerne en Kirkens Kjemye, at han, udmattet af Dagens Hede og Besvær, glemte en Stund sig selv; Herren glemte vist ei at foreholde ham det.

XXI. Virkelig bleve Dagene fra nu af bestandigt tungere og hedere. Den unge Keiser i Occidenten Valentinian II, nu herskende, foruden over Italien og Illyricum, over Gallien, Britanien og Hispanien, var og blev kun et svagt Rør, der jo rigtigt nok stottedes af Theodosius' kraftige Arm, og ligesaa meget af Ambrosius' gudsfrygtige Raad. Der var nemlig siden hans Moders Justinas Død (hvis Indflydelse paa ham i hendes sidste Levetid desuden var betydeligt formindsket) foregaaet en iøinefaldende Forandring med ham. Før havde Jagten udgjort hans kjereste Fornoielse; nu lod han alle vilde Dyr ombringe. Før var han med Liv og Sjæl ved Legene paa Circus;

nu skjenkede han ei engang de høitidelige Lege til Keiserens Ære, ved Fyrsternes Fødselsdage, sin Nærværelse. Han selv overtog sig at helbrede den Rømerste Ungdom for dens rasende Lidenskab for en smuk Skuespillerinde; han lod hende med Magt hente til sit Følge; da hun kom, saae han hende end ikke engang, for at vise, at man kunde være Herre over sine Tilboieligheder og nedtræde dem. Han holdt lange Sessjoner i Statsraadet, og — skulde vi troe Ambrosius, som dog ogsaa her hildebes af sin Skrobelijkheid: at have for stor Kjerlighed til Personer, han engang havde fattet en god Mening om — afgjorde Sagerne med en Inglinges- og Oldings-Viisdom i Daniels Aand. Han saae med Skræk tilbage paa, hvad der forud var skeet under Formynderregjeringen, og unddrog med Flid alle nok saa svært Anklagede i den hellige Lidelses- og Paasletid fra Retsforfølgelse²⁷¹).

Skulde vi ei glæde os over denne Inglingens Stræben efter at naae at beherske sig selv?²⁷²) Visseelig. Men, som sagt, han var alligevel som et i Bærten forfuet Træ. Gudsfrugtigheden var hos ham mere noget blot Tillært, Gjort, end noget Fuldbaaret, Kampovet. En Dorn gnavede det deilige Træes Blomster, saa Frugten ei kom; den hedder: Svaghed, Uselvstændighed. Man saae det strax, da denne Dyd kom ud paa Kamppladsen og skulde prøve sin Kraft.

Franteren Arbogast var een af dem, der havde slaaet Slaget mod Maximus med; Theodosius vurderede hans Fortjenester ved at ansætte ham som den første General i Gallien. Krigsøvet, dygtig i Forretninger, rundgIVEN, lykkedes det ham let at vinde stor Indslydelse. Uncontrolled af Theodosius, maatte ethvert Skridt, han gjorde fremad til Maalet for sin Ærgjerrighed, synes foretaget i Rigets og Hærens Interesse. Snart kunde Valentinian ei røre sig; Frankiske Landsmænd af Ar-

²⁷¹) Alle disse enkelte Træk samlede af Ambrosius de obitu Valentiniani, c. 15—18.

²⁷²) Philostorgius, den Arianske Historieforfatter, seer med mistænkelige Øine derpaa. I det mindste hedder det i hans høist interessante, uundværlige Relation om Valentinians sidste Dage: "ἰὼν ἐπὶ τοῖς θηρίοις ἀθλων εἰκοσὸν ἀπὸ γενέσεως διανέων ἔτος ἀπέθανε." (Philostorgii historia ecclesiast. XI, I).

bogast fik alle Krigsposter; ogsaa de borgerlige Embeder bortgav han directe eller indirecte; det gif saavidt, at snart en Soldat ei adlød Keiseren ²⁷³), som derhos havde begaaet den ubodelige Uforsigtighed, at fæste sin Residents i Vienne. Han kjendte sin Stilling: som omsnoet af Slangen stræbte han at slide sig løs. Men, af! Hjelpen, han ellers kunde have gjort Regning paa, var for laugt borte; Ambrosius blev vel indbudt at komme at dobe ham, og ved den Leilighed overtage en Mægling mellem ham og Arbogast — han var allerede i Færd med Reisen over Alperne, da han her modtog et ganske andet Budskab ²⁷⁴); Theodosius erholdt vel en Skildring af Keiserens betrængte Forfatning, et Dpraab til Hjelp — men Alt forsilde! Valentinian lod Arbogast stevne for sit Statsraad. Denne kom, ligesom med god Bevidsthed. Keiseren med truende Blif overraske ham sin Affted. Arbogast, da han havde gennemlæst det, svarede: „Keiseren hoerken havde givet ham hans Magt, eller kunde fratage ham den“, sønderrev Papiret og trampede paa det med Fødderne ²⁷⁵). Keiseren, sig selv ikke længere mægtig, vilde gribe en Vandse fra een af de hosstaaende Vandsebrugere; men denne forhindrede ham deri. Der spurgtes, hvad Keiseren havde i Sinde; man svarede: han vilde dræbe sig selv, fordi han, skiondt Keiser, ikke kunde sætte sin Villie igjennem. Arbogast lod, som om han Intet havde hørt. Men faae Dage efter, da Keiseren fra Middagstaffelet af var gaaet ud paa en eensom Spadseregang, som han pleiede, ved Bredden af Rhone, kom Arbogasts Drabanter over ham og qualte ham; for at det skulde faae Udseende, som om han havde lagt Haand paa sig selv, bandt de hans Tørklæde om hans Hals og hængte ham ²⁷⁶) (15 Marts 392).

Ambrosius forgede med Rette som Ven over Valen-

²⁷³) Ordret saagodtsom af et Fragment af den fortreffelige Historieforfatter Sulpicius Severus, i Gregorii Turonensis historia Francorum, II, 9.

²⁷⁴) Ambrosius de obitu Valentiniani, c. 25. 26.

²⁷⁵) Zosimi historia nova, IV, 53.

²⁷⁶) Philostorgii historia ecclesiast., XI, 1 (Jvf. Godofredus historisk-kritiske Excurs dertil i hans Udgave).

tinians Død; med Rette sparede han som christelig Geistlig i Riigtalen, han holdt over ham, ei Trimodighedens Kost, som selv froneede Mordere maae høre; men Uret havde han, naar han skildrede Kirken som utræstelig over dette Tab, med de Ord: „Du sloges, o Kirke, paa den ene Kind, da du mistede Gratian; nu har du frembudet den anden, da Valentinian blev berovet dig“²⁷⁷). Det var atter een af de Skrøbeligheder, som mod Enden af hans Liv oftere henrev ham; hans taarefyldte Die saae overalt kun Kirkens Tab, som om den havde nogen anden Dypreisning end dens udødelige Brudgom og den Aand, som bliver hos den evindeligt.

Den ligesaa snilde som tappre Arbogast vovede imidlertid ikke selv at tage Purpuret, der laae for hans Fodder; han fandt det raadeligere at lade sin Secretær og tilsidst magister officiorum, Eugenius, en Grammatiker af Profession, udraabe til Keiser. Eugenius havde et Slags Popularitet; det var nok for Theodosius, da et Gesandtskab fra hiin fordrede Anerkjendelse og Venstabs for den nye Keiser, til at tage Sagen, som man siger, i Overveielse, og hjemsende Eugenius's Gesandter med hæderlige Gaver. I sit Hjerte var han dog besluttet paa at hevne Svogerens Død; kun meente han at maatte forberede Alt nøie, da nok eengang Alt fattes paa Spil²⁷⁸).

Dgsaa for Ambrosius blev Forholdet til den nye Keiser trykkende, og det i en dobbelt Henseende. Eugenius, der vel vidste, hvad Betydning Bistoppen havde, navnlig i Italien, søgte hans Venstabs, og henvendte sig selv skriftlig til ham. Ambrosius svarede ikke Keiseren; som han selv siger, fordi han forudsaae, hvad Forhold Eugenius vilde sætte sig i til Christendommen²⁷⁹); og, som vi trygt kunne tilføie (thi det ligger ganske i Ambrosius' Charakter), fordi han ei paa nogen Maade skulde synes at sætte Stempleet paa, hvad han og Theodosius kun kunde ansee som en Usurpation. Og dog blev han nødt til senere paa en vis Maade at sætte sig i Forbindelse med

²⁷⁷) Ambrosius de obitu Valentiniani, c. 6.

²⁷⁸) Zosimi historia nova, IV, 55.

²⁷⁹) Ambrosii Epistola, LVII, 11.

Reiseren, da denne, hvad enten fordi han selv virkelig var en Hedning²⁸⁰), eller fordi han vilde indtage et tilsyneladende aldeles upartist Standpunkt, gav efter for et fornyet Andragende fra Hedningenes Side (Arbogast havde sin Haand med i Spillet, medens det vel var egentlig By=Præfecten Flavian, der frembar Ansøgningen), og bevilgede dem en mere udvidet Religionsfrihed, saa muligens selv det Punkt, de nu i en Række af Aar havde holdt fast ved som Cres=Punktet, hvorpaa Alt kom an (Gjenreisningen af Victorias Alter i det Rømeriske Senat), indrømmedes dem²⁸¹). Ambrosius, der havde trukket sig tilbage til Bononia, siden til Faventia, skrev herfra Reiseren et Brev til herom, frimodigt og uden Forbehold (Det gjaldt jo et Værk, han med Møie havde oprettet, som nu truede at synke hen i Gruus), dog kun med Glimt af den gamle Kraft²⁸²). Naturligviis var dette Skridt forgjeves. Men ligesaa forgjeves var Eugenius' Anstrengelser for at holde sig paa den ham af Arbogast reiste Throne.

Theodosius' Rustninger vare til Ende med Sommeren 394. Han slog løs, efter i Forveien at have forskaffet sig ved et Gesandtskab til en Eneboer ved Lykopolis (i Ægypten) om en let Seier. Det blev dog ikke Tilfældet. Ved den første Tørring med Arbogast's Hær ei langt fra den samme Krigsstueplads, hvor Maximus havde bidt i Græsset, syntes det tvertimod, som om den frigsvante Hærfører selv skulde blive ydmyget; titusinde Gotter, han havde stølet paa som en Muur, bleve forgjeves opoffrede. Et Tilfælde, som man pleier at sige (en pludselig opstaaet Hvirvelvind mellem Alperne, der hindrede den fiendtlige Armee fra at deployere), og Forræderie blandt Arbogast's Folk selv forskaffede ham den følgende Dag (6 Sept. 394)

²⁸⁰) Dette sige ligefrem Philostorgius, hist. eccles. XI, 2 (*ἄλληνα τὸ σέβας*), Sozomen. histor. eccles. VII, 22. Men bedre staae i at falde Ambrosius selv (l. c.) og Paulinus (vita Ambrosii c. 27) til Troende, der i det mindste vindicere ham den udbortes kristelige Bekjendelse.

²⁸¹) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 26.

²⁸²) Ambrosii Epistola LVII.

den halvt fravristede Seier²⁸³). Eugenius blev ført frem for Keiserens Fødder; næppe kunde han fremføre sin Bøn om Naade, førend Soldaterne, ophidsede, ustyrlige, alt havde stilt hans Hoved fra hans Krop. Arbogast vankede nogle Dage om mellem Bjergene; hellere end at falde i Fiende-Vold styrkede Franzeren sig i sit eget Sværd. Ambrosius, der strax efter, maaskee endnu for Theodosius' Ankomst i Italien, var vendt tilbage til Mailand, traadte midt paa Balpladsen op som Herrens Tjener; hans Forbøn fornemmelig skyldtes det, at Theodosius sparede og tilgav de Overvundne. Tilgivelse i Herrens Navn er Seirens skønneste Krands og uvisnelige Krone.

XXII. Vi have ledsaget Ambrosius fra hans første Dage af gennem en Række af Omvæltninger, Herren styrede, gennem Farer og Hjemføjelser; vi have seet ham slaae Kjempernes tunge Slag, som Gud selv har stillet paa Balpladsen, og frydet os derved; vi have ei heller dulgt hans menneskelige Svagheder. Det ene som det andet horer til Billedet af et Guds Menneſte, for at man kan lære at kjende, ved Hvem han er stærk. Men at Ambrosius var stærk selv i sine Skrøbeligheder, vil Ingen, der opmærksom med os har fulgt hans Gang, kalde i Tvivl.

Det laffede nu ad Aften. Theodosius' Stjerne dalede (et Fjerdingaar omtrent efter Seiren over Eugenius dode den store Keiser 17 Jan. 395); hvad Indtryk det gjorde paa Ambrosius, skjøndt han jo med sit kristelige Haab stod under en rigt tindrende Himmelhvælving, kan vi skjonne af hans inderlige Forhold til Theodosius; det fremlyser og af hans Tale over den henfarne Keiser²⁸⁴). Han folte sig alt mere og mere ene,

²⁸³) Zosimi historia nova, IV, 58. Orosii historiar. VII, 35. Theodoretii, histor. ecclesiast. V, 24. Den sidstnævnte beretter (Orosius har ogsaa excerperet det), at Natten før den anden Dags Slag aabenbarede sig Apostlene Johannes og Philippus for ham som to Ryttere paa hvide Heste, der opmuntrede ham til at fornye Slaget; en Soldat i Armeen skal have havt den samme Drøm. Sammenblyngelsen af det selvopfundne Bidunderlige er karakteristisk for disse Tider. Desværre tabte Christendommen hos Mange, i samme Grad, af sin Inderlighed. — Dagsaa Ambrosius tilskriver Theodosius' Seier et Mirakel (Ambrosii Epist. LXII, 4).

²⁸⁴) Ambrosii de obitu Theodosii oratio; Opp. Tom. II, 1197 sqq.

ligesom tilbageladt fra en svindende Tid (hvormeget svandt ei og gif til Graven med Theodosius!) men trøstedes og oplivedes dog i Brødrenes Kreds, i Virksomhed for Menigheden og Guds Huus. Med dyb Jammer saae han paa, hvorledes Sagerne i Italien gif tilbage; han klagede lydt over den Binde- syge og Uergjerrighed, der raadede overalt hos de Mægtige, hos Hersterne i den Tid, ja endog havde smittet de Geistlige, der skulde have nok af deres Lod i Gud; han betragtede dette som Roden til alle Ulykker for Italien, som Landets Ruin²⁸⁵). Vi maae sige, det var den Braadd, som Gud havde givet ham, den Pæl i Kjødet, der skulde fuldkommelig ydmyge ham, ham, der i tidligere Dage maaskee havde ventet alt for Meget af de Mægtiges Beskyttelse og gode Sindelag mod Kirken. Men at han saaledes fuldkommedes i Skrobelighed, derom overbevise os alle de adspredte Bink, vi have angaaende hans sidste Dage. Fremfor Alt sammentrængte sig i disse hans praktiske Virksomhed, Kronen af hele hans Færd; han saae Frugter deraf, dem han selv næppe havde ahyet. Hele den udmærkede Biskops Liv var en indgribende Missionsvirksomhed; „Bændene saae dig, o Gud“, udbrød han seiersglad med den 77 Psalme (B. 16), „og Dybene oprørtes; Hedningene i Dalene have lært at frygte for Herrens Arm; men Guds Kirke, den ene, den almindelige, staaer paa Bjergene og fyldes Dag for Dag“²⁸⁶). Nu netop i de sidste Dage skrev Marcomannernes Dronning, Fritigil, til ham; hun havde hørt det gode Vidnesbyrd af en christelig Mand fra Italien, og begjerede af Ambrosius ved et Gesandtskab videre Underviisning i Christendommen. Biskoppen opsatte et herligt Brev til hende i Form af en Katechismus; Dronningen kom derefter selv til Mailand, men ved sin Ankomst fandt hun den Herrens Tjener, hun og Mange skyldte saa meget, allerede indgaaet til den evige Hvile²⁸⁷).

²⁸⁵) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 41: „Ingemiseebat vehementer, cum videret radicem omnium malorum, avaritiam, pullulare &c.“

²⁸⁶) Ambrosii Hexaëmeron lib. III, c. 1; 2, 3. (Skrevet henved 389.)

²⁸⁷) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 36. Brevet til Fritigil er tabt.

I Begyndelsen af Aaret 397 begyndte Ambrosius at sygne. Hans Kræfter mindskedes Dag for Dag, hans Lyst til at virke for Guds Menighed iffe. Faae Dage før han lagde sig paa Sottfengen var han bestjefiget med at dictere sin trofaste Diaconus Paulinus en Forflaring over den 44 Psalme; Tak til Gud for Hans Bei med Fædrene gennem de dybe Bande, og Suk til Ham, at Han ei vilde forlade det Folk, Han havde udvalgt, som nu var saa saare ydmyget — det var hans sidste Virksomhed, hans Aftens Triumphsang. Han naaede iffe til Ende med denne Forflaring. Dybt følte han under disse Bestjefigelser, hvor ringe dog Menneftet, selv den Herligste, den meest Begavede, er imod de Ord, som ere udgaaede af Guds Mund, følte, at ingen menneskelig Kløgt og intet Menneskehjerte kan udtomme det, der netop derfor er uudtømmeligt, fordi det affpeiler os Guds Hjerte og Veie selv²⁸⁸).

Da det rygtedes, at den store Biskop næppe vilde komme op mere, forsamlede Dverfeltherren Stiliho, hvem Theodosius havde indsat til Formynder for sin ene Son Honorius, Occidentens Keiser (den anden, Arcadius, havde faaet Orienten) — forresten een af de Mægtige, som Ambrosius med Nette suffede over — alle adelige og anseete Mænd i Mailand, særlig af Ambrosius' Benner, og deels truede, deels overtalede dem til at paatage sig et officielt Gesandtskab til Biskoppen, at de dog skulde bevæge denne til, at han ret inderligt skulde bede til Gud om at forlænge hans Liv. Thi Stiliho, skjondt han selv iffe frygtede Gud, indsaae vel, hvilket Skjold og Bærn Italien havde i den gudfrygtige Mand. Ambrosius svarede de Udsendte: „Ei har jeg levet saaledes blandt Eder, at jeg skulde skamme mig ved at leve; og ei frygter jeg for at døe, fordi vi have en god Herre“²⁸⁹).

Fire Diaconer sad i Hallen, hvor Ambrosius' Sygeseng stod, og talede med hverandre med ganske dæmpet Røst, om hvo der vel skulde blive hans Eftermand. De nævnedes „Simplicianus“.

²⁸⁸) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 41.

²⁸⁹) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 45.

Den Døende havde hørt de presfede Ord, og udraabte tre Gange: „Ja, gammel er han, men retsstaffen“²⁹⁰).

Da Biskoppen Bassianus bad med ham, fortalte han denne, at han havde seet vor Herre Jesus nærme sig til ham og smile ad ham. Hans Forudsølelse af Døden, som han alt længere havde, bedrog ham ikke. Hans Dødskamp den sidste Dag varede fra Kloffen fem om Eftermiddagen til henved Midnat. Det var Langfredag den 4 April 397²⁹¹). Uafsladeligt bad han med korsfoldede Hænder. Honoratus, en Præst fra Vercelli, som havde vaaget hos ham, var gaaet op i Huset, for at blunde en Smule; da hørte han tydeligt en Røst, der sagde til ham: „Stat op, iil ned; thi snart vil Biskoppen døe.“ Da Ambrosius af Honoratus' Hænder havde modtaget den hellige Nadvere, udgav han det sidste Suk. Frelseren annammede hans Sjel i sine Hænder og vinkede ham til Hans Herres Glæde²⁹²).

Ambrosius' Liig blev om Løverdagen hensat i den „store Basilica“, hvor saa ofte hans af Herren beaandede Vidnesbyrd havde lydt, og Søndagen derpaa, Paaskestemorgen aarle, henslyttet, efter Kirkens Skik, til „basilica Ambrosiana“, hvor hans Been hvile²⁹³).

Hele Italien, hele Datiden, hele Efterverdenen skrev paa hans Grav: Han var en Elias i Herrens Kraft, der ei frygtede for at udtale Guds Vidnesbyrd for Konger og Fyrster, og ei blev til Skamme (Pf. 119, 46).

---

²⁹⁰) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 46.

²⁹¹) Chronologien er fastsat efter det Romerske og Mailandske Martyrologium. Chronisten Marcellinus sætter Ambrosius' Død til det følgende Aar 398; men han har her, som paa flere Steder, taget feil. Thi, efter Paulinus' udtrykkelige Vidnesbyrd (c. 32: „fere triennium“), overlevede Ambrosius Theodosius kun paa tre die Aar.

²⁹²) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 47.

²⁹³) Vita Ambrosii per Paulinum, c. 48.

Jesper Swedberg.

[Biskop af Skara; 1653—1735.]

I. Den Augsburgerste Confession angiver, som bekjendt, som Kirkens Kjendemerker, hvad der tillige er dens Livsilder: Guds Ord og Sacramenterne¹⁾. Det er en liden Indgang, synes det, til et stort Huus, en ringe Port til den Stad paa Bjerget, hvis Tinder skinne over al Verden, saa alle Folkene kunne see dem — og dog vilde Herren med Flid ei gjøre den større, end at et Mennekehjerte, der søger Fred for Syndens Pine og Straf, kunde hvile deri. Og atter, hvor stor er denne Indgang! Thi Himlens Himle selv kunne ei omfatte det, hvori Gud selv, den mennekevordne Gud, Jesus Christus, har afpræget sit Bæsen, sin Herlighed og Barmhjertighed. Thi ved dette tilberedes de „Guds Menneker“, at de blive „Kjød af Hans Kjød og Been af Hans Been“ (Eph. 5, 30), -og at Hans Aand, som selv er Aand (2 Cor. 3, 18), ligesom Hans Ord ere Liv og ere Aand (Joh. 6, 63), boer i dem (1 Cor. 6, 19).

Meget er blevet talt, meget spurgt, om det da virkelig skulde være nok til at ffile denne Himlens Datter ei blot fra jordiske Forsamlinger, men og fra den Hoerqvinde, der i Abenbaringen træder op som den Jezabel, der forfører Guds Tjenere til at bedrive Horerie og æde Afgudsoffer (Abenb. 2, 20). Det synes som om Luther selv regnede mere dertil. I det mindste besvarer han i eet af sine Skrifter Spørgsmaalet om, hvorpaa man skal kjende det hellige christelige Folk, som vi i vor Børnetro

¹⁾ Confessio Augustana, a. VII.

bekjende, Derhen: at det første Tegn det er Guds hellige Ord, den rette Salve, der salver til det evige Liv; det andet er Daabens Sacramente; det tredie Alterens Sacramente; det fjerde, at dette Folk bruger efter Herrens Indstiftelse (Matth. 18, 15. 16) Noglerne baade offentlig og hemmelig; det femte, at man i denne Forsamling kalder og indvier Kirkens Tjenere; det sjette, at man i den lover og takker Gud offentlig; det syvende, at dens Medlemmer optage det hellige Kors, nemlig al Ulykke og Forfølgelse, Anfægtelse og det Døde (som vi bede i det hellige Fader Vor), at de indvortes sørge, ere bedrøvede, ængstes og dog ikke forsage, men udvortes ere fattige, foragtede, syge, skrøbelige, paa det de i Gæt og Alt maae worde deres Hoved, Christo, lige og annamme den Salighed, som Han tilfiger alle dem, der lide Forfølgelse for Hans Navns Skyld (Matth. 5, 10)²⁾. Men hvo sjonnet ei let, at det Syvfoldige, som Luther her opregner, atter, naar vi samle det, gaaer ind under hine to Hovedstykker, og at, hvad forresten der regnes til Kirkens Mærker, det angaaer dens og de Christnes Liv og Dmgjængelse i denne Verden, der jo nødvendigt spirer, vandes, befrugtes, vorer af hine to dybeste Rodder, hvoraf Guds Folk udspringer, hvorved det evigt holder fast? Derfor har den evangeliske Kirke stadigt holdt fast ved denne Kæreform.

Nei, siger den Romerske Kirke, det kan ikke være saa, det skal ikke være saa; thi hvad vilde vi af disse angivelige Kjendemerker lære, uden hvor Kirken er forborgen; men vi spørge jo om, hvor den er vitterlig at finde!³⁾ De mærke ei, de Romerske Christne, der ei blues ved at stemple hele Provindser af Herrens Menighed, der holde fast ved Hans Ord, til Kjettere — de mærke ei, at den Forborgenhed, som er dem en Torn i Dinene, netop er de sande Christnes Kjendemerke, hvis Liv, efter Apostlen, i denne Kirkens stridende Tilstand, „er forborgent med Christo i Gud, og først naar Christus, deres Liv, skal aabenbare sig, da skulle de ogsaa worde aabenbare med Ham i Herligheden“ (Col. 3, 3. 4). De fornemme ei, at i denne

²⁾ Luther von den Conciliis (1539); Werke, XVI, 2785—2804.

³⁾ Bellarmini Controversiæ; de notis ecclesiæ lib. IV, c. 2, 3.

Forborgenhed alt Bitterligt er indbefattet, Alt, hvad der skal fremstille Kirken som en herlig, hellig og ustraffelig Menighed, uden Plet og Lyde, for Herrens Dine (Eph. 5, 26. 27); at heri og i intet Andet hele Herrens Kierlighed er nedlagt, det præstelige Smykke, hvorpaa Han vil kjende sin hele Menighed, og hver enkelt Sjæl i den, „den Grundvold af Sapphirer og ædle Stene“, hvoraaf hele Husets Deilighed og uforgjængelige Kraft er betinget (Jes. 61, 10. 54, 11. 12). De høre ei Herren, der jo paa utallige Steder betegner det at lære og at døbe (Matth. 28, 19), at række Husholdningen sin Føde til rette Tid (Matth. 24, 45), og at prædike paa Tagene, hvad der er hørt i Dret, at forkynde i Lysen, hvad der er sagt i Morke (Matth. 10, 27), som det, hvorpaa hans Menighed staaer og skal staae indtil Dagens Ende, som den Klippe, med hvilken selv Helvedes Porte ei skulle faae Magt. De høre ei Apostlens Ord, der jo saa utvetydigt beskriver det Nystamentlige Embede som et i Klarhed opgaaende og ved Forkyndelsen oplivende, nemlig ved „Retfærdighedens Prædiken“ (2 Cor. 4, 7—11), og paa den anden Side tillige som et, der har med Forvaltningen af, Husholdningen over „Guds Hemmeligheder“ at bestille (1 Cor. 4, 1). Men nu kunne vi intet Dieblif betvivle, at den Apostel, der vilde, at alle Guds Tjenere skulde kendes ved „Sandhedens Ord“, at det skulde være deres „Retfærdigheds Vaaben til Høire og til Venstre“ (2 Cor. 6, 7), og der til det, han overantvordede Menigheden som annammet af Herren, regner fremfor Alt den hellige Nadveres Indstiftelse (1 Cor. 11, 23 ff.) — at han jo ei ligefrem har villet fatte dette, hvorved Kirken lever, dannes, vorer, fuldkommes, hjemper, fejrer, som de rette Kjendemerker paa Kirken. Evangeliet maatte modsige sig selv, Herren ophæve de Indstiftelser, hvorved hans mystiske Legeme dannes, hvis det var anderledes.

Men hvad kunde det skade, siger man fra hiin Side, om Kirken havde flere ret isinesfaldende Kjendetegn, saa det kunde spørges af alle, der vare i Huset, og ogsaa af dem, der stode udenfor; saa den ret livagtig kunde afbilde Solen, der udbreder sine velgjørende og oplivende Straaler til alle Verdens Hjørner, til alle Menneker og Skabninger? Det var jo muligt, at et

Samsfund havde baade Evangeliets Prædiken og Sacramenternes rette Forvaltning, og dog ikke var den sande Kirke, fordi den havde krænket Eenheden og ei bevarede Samsfundets hellige Baand, endog den havde Forudsætningerne dertil⁴⁾. — Det er ikke muligt, svarer den evangeliske Kirke: i hine Livets førstebaarne Udstrømninger ligger hele Solens baade Varme og Kraft, Alt det, hvorpaa Guds Huus kan kjendes baade af dem, der søge det, og af dem, der selv ere opbyggede dertil; og hvis Samsfundsbaandet er bristende, da maa Skylden ligge hos dem, der regne mere dertil, men ei hos dem, der netop regne det dertil, hvad Kristus selv satte som Mærke og Bidne; endog det stedse maa blive vitterligt og usforborgent, at som Herren i Propheten Elias' Dage, hvor Gudsfrygtigheden og Gudstjenesten syntes reent forsvundet, saa Propheterne kun kunde flage, alligevel havde syv Tusinde leynede i Israël, der ei høiede deres Anæe for Baal — saaledes har Han sine Forsborgne i alle Kirkesamsfund, i alle Menigheder; og netop det er den almindelige Kirkes uudslettelige Charakter, at den ei paa sin Haand udsletter Noget af de Levendes og Troendes Tal, der vil have og beholde sit Liv af og ved Herren, gennem Hans Ords og Sacramenters evige Væld. Dertil kommer, at hvad de Romerske Lærere videre henregne til Kirkens Kjendemærker foruden de angivne to, det er deels af den Bestaffenhed, at det nødvendigt faargjør Christi Tegeme, som det vilde herliggjøre (som naar de udlægge Kirkens Almindelighed og Eenhed saaledes, at alle de betragtes som affaarne fra Stammen, som astorrede Grene, bestemte til at kastes i Jlden, der paa nogen Maade modsige et vist Kirkeparties Anordninger, uden at modsige Herrens); deels fører det hen paa et Begreb af Kirken, som mere eller mindre sammenblander den med et verdsligt Rige; som naar de forlange ei blot en vitterlig Følge af Biskopperne, men Sammenhængen med og Underdanigheden under den ypperste Biskop, hvem da i sidste Instants al Magt foregives at være overdraget (da det dog er klart, at der intet høiere Embede gives i Kirken, end netop det, Kristus overdrog Petrus, der

⁴⁾ Bellarmini Controversiæ; de notis ecclesiæ lib. IV, c. 3.

Han sagde: „Vogt mine Faar, vogt mine Lam-“); deels endelig er det, hvad de saaledes kræve til at kjende Kirken, den aabenbareste Fordreielse af Herrens Ord, der jo varslende ei blot de Enkelte, men hele Kirken Trængsler og Forfølgelser, at de kunde vorde Ham ligedannede, medens hine lade Korset ligge ved Siden, og forjætte dem, der antage sig Kirkens Sag, timelig Lykke, Velstand, Magt og Ære⁵⁾.

Men ligesom vi maae modsætte os den Romerske Theorie om Kirkens Kjendemærker, saaledes maae vi paa den anden Side give dem bestemt Uret, der regne noget Ringere end Ordet og Sacramenterne dertil, der kunde mene og have meent, at det maatte være Nok med det Ord, der lyder ved Sacramenterne, med Bekjendelses- og Meddelelses-Ordene i Daaben og Nadveren. Disse have ei gjort det sig klart, at Guds Ord er et evigt Princip, og at det kun lidet kan nytte, efter menneskeligt Skjøn at ville stille mellem det, der aabenbart horer til Herrens Regeme, ligesom Blod og Kjød til det, vi bære af Jord, indtil Støvet's Hytte aflægges. Kirken har tvertimod i fuld Forvisning sluttet, og tager visseelig ei Feil deri, at naar Gud eengang har udsendt sit Ord igjennem Apostler og Propheete, da er det skriftlige ligesom det mundtlige Vidnesbyrd beseglet med Guds høieste Myndighed; da er Ordet, ogsaa i dets vitterlige skriftlige Form, en Grundvold for Troen og den evangeliske Lære; og den mundtlige Forkyndelse maa til enhver Tid opvise sin Eenhed med den oprindelige i den Prophetisk-Apostoliske Skrift; eller vi falde ud af Roden, netop i det vi ville fastholde og forherlige den. Saaledes talede Augustin

⁵⁾ Bellarmin opregner femten Kjendemærker paa den sande Kirke, og udfører dette l. c., de notis ecclesiæ lib, IV, c. 4—18. Aabenbart er hele denne den skarpsindige Mands Theorie beregnet paa, deels at dolge den Romerske Kirkes mangfoldige Svagheder og Brøst, deels at hellige alle dens Prætensioner. Hos ham finder man den Romerske Kirke-Theorie i sin fuldbendte Skikkelse — som det jo maatte være, da Reformationen nødvendigst fremkaldte ei blot Selvforsvar, men Reaction i den Romerske Kirke, hvilken Reaction's Spidse Jesuitismen i det Hele og Bellarmin isærdeleshed fremstillter.

stin, saaledes Chrysostramus, saaledes Irenæus, saaledes alle de Kirkevidner, der bevarede Troens Eenhed ved Fredens Baand, der sad ved Propheters og Apostlers Fødder, for at holde fast ved Kirkeis Beskjendelse, og vel vidste, at anderledes kan den ei holdes, men maa nødvendigst gives til Priis for Menneske-Meninge. Ei anderledes lyder deres Bidnesbyrd om Skriften og Kirken, end det nu og alle Dage maa lyde i Herrens Menighed. De tale om „den Apostoliske Forkyndelse og Overleverelse, som er kundgjort i hele Verden, og kan kjendes af alle dem, der ville see Sandheden“⁶⁾; de vise hen paa de af Apostlene stiftede Kirkers Følge, Sammenhæng og Overeensstemmelse; men de ville Intet vide af dem, „som, naar de overbevises af Skrifterne, vende sig til at anklage Skrifterne, ligesom om disse ei havde nogen ordentlig Sammenhæng, eller nogen guddommelig Myndighed, eller modsagde hinanden, eller som om Sandheden ei kunde findes af dem (i Skrifterne), der ei kjendte den mundtlige Overlevering, fordi jo Ordet oprindeligt ei var forkyndt ved Skrift, men ved den levende Røst“⁷⁾. Apostlenes mundtlige Prædiken og skriftlige Bidnesbyrd gjaldt dem som een Grundvold; „vi have“, sige de, „ved ingen Andre lært at kjende Frelsens Orden end ved dem, ved hvilke Evangeliet kom til os; hvilket Evangelium de da (i de første Dage) prædikede, men siden efter, efter Guds Villie, forfattede i Skrifter, at det skulde være Grundvolden og Støtten for vor Troe“⁸⁾. „Spørgsmaalet mellem os“, vidne de, „er om, hvor

⁶⁾ Irenæus adversus hæreses, lib. III, c. 3.

⁷⁾ Irenæus adversus hæreses, lib. III, c. 2. Denne Mening, som om det skrevne Ord derfor havde mindre Anseelse og guddommelig Myndighed, fordi det ei var en levende Røst („non enim per literas traditum, sed per vivam vocem“), gjaldt altsaa i Irenæus' Dage for hæretisk.

⁸⁾ Irenæus adversus hæreses, lib. III, c. 1: „Non enim per alios dispositionem salutis nostræ cognovimus, quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos, quod quidem tunc præconaverunt, postea vero per Dei voluntatem in Scripturis nobis tradiderunt, fundamentum & columnam fidei nostræ futurum.“ Tydeligere end i dette Bidnesbyrd kan Identiteten af det mundtlige og skrift-

Kirken er. Skulle vi da søge den i vore Ord, eller i dens Hoveds Ord? Jeg mener dog, snarrest i dens Ord, som er Sandheden, og som bedst kjender sit Legeme. Derfor lad os ikke høre: „Det siger jeg, det siger du“, men lad os høre: „Det siger Herren“⁹⁾. Og hvor skulde det og være anderledes? Hvorledes skulde vi kunne eller ville frastrive Herrens Bidnesbyrd det, som vi tillagde Aandens Bidnesbyrd i Kirken: Liv, Kraft, Fylde- og Frugtbarhed?

II. Denne tilsyneladende blot dogmatiske Strid om Kirkens constitutive Kjendemærker greb alligevel og maatte gribe dybt ind i Livet; thi efter den forskjellige Opfattelse heraf maatte nødvendigt Begrebet af det kirkelige Embede lempe sig, og dette atter give Kirkerne et bestemt Præg, ligesom et Ansigt, der skildte dem fra hverandre, endog hvor man ikke horte dem føre deres Sag.

Thi det er vidst nok sandt (skjøndt det fra første Dieblif ei synes saa), at ligesom man bedst lærer et Menneſte at kjende, hvor han handler, udtaler sig, ganske ubemærkt, i Stilhed, uden iøinesfaldende Anledning, saaledes vilde man lære Kirkerne bedst at kjende, naar man ret kunde træffe et lignende Hvilepunkt, hvor man saae, hvad de gjorde stadigt, i Stilhed, som de slet ikke kunde gjøre anderledes. Hiint er en Sjele-Physiognomik; dette vilde være en Kirke-Physiognomik.

Men dette Hvilepunkt er netop det kirkelige Embede. Af dets Betragtning studerer man Kirkernes Ansigtstræk.

Gaaer ind i en Romersk-katholsk Kirke, og seer, hvad den stadigt, stille gjør. Der kunde være nok saa mange Prædikestole (som der jo virkelig er flere saadanne i de store Domkirker), og dog vilde Prædikestolen svinde bort for Betragtningen, næppe udfylde et Sideskyffes Plads. Herlige, veltalende Ord bleve maaskee fremførte der — en og anden drog maaskee de lyttende Skarer til sig — men det er ikke Hovedsagen; det er ikke Præsten. Jo mere Prædikestolen kom frem — kunde vi sige —

---

lige Apostoliske Bidnesbyrd som det eneste sande Kirke-Princip ei være udtalt.

⁹⁾ Augustinus de unitate ecclesiae, c. 2. 3.

desto mere traadte den Romerske Katholicisme tilbage. Man seer det paa de ældre Jansenister; men de betragtedes derfor og kun som Kirkens Slegtsredbørn, og næppe det. Nei, Alteret er Hovedsagen, er det Første og Sidste, ei blot det Fuldendende, ogsaa det Begyndende. Vi sige: Alteret; vi skulde sige: Altrene. Det er aldeles symbolisk, at selv i mange af de mindre, af Landsbykirkerne har Alteret mangfoldiggjort sig, og hvert Alter har igjen sin Patron, sin Mindesherre, ligesom om det vilde sige: heri ligger alt Liv, al Frugtbarhed. Men i alle baade store og smaa Kirker, baade hvor der er eet, og hvor der er flere Altene, der prædiker egentlig kun Alteret. Det kan ei være anderledes; thi i dette opgaaer den Romersk-katholske Kirkes Begreb af det kirkelige Embede. Maaſkee kunde dette sees i et mildere Lys, maaſkee betragtes blot som et Udtryk for denne Kirkes eiendommelige Naadegave¹⁰⁾, hvis ei den Romerske Construction af Kirkeembedet svarede ganske til Alterets Betydning, ja endog langt overbod den Symbolik, dette vil fremstille. Thi Kirkens Compendium er her Messen, og Messens Compendium Offringen af Christi Legeme og Blod (saaledes har man omtydet den gamle Kirkes Forestilling af den „aandelige Frembærelse“, af „Eucharistien“)¹¹⁾, og Præsten er ei længer den tjeneende (uagtet hans Tjeneste selv er saa mangfoldig som muligt), men den offrende; den frembærende. Enten erindrer om, at det i det sextende Aarhundrede var saa, at „Mange priiste den geistlige Stand mere for Messeholdningens Skyld, end for Prædikenens Skyld, hvilken Priis og Roes hidindtil er voret saa høit, at de have sat Præsteembedet over Maria og Englene, fordi Englene og Maria ei skulde kunne holde Messe, som dog en Præst kunde, og at det har været en stor Herlighed med en ny Præst og hans første Messe, og at man har agtet

¹⁰⁾ Saaledes som vor dyrebare Ven Cl. Harms gjorde i sine Theses fra 1817 (dog aabenbart ei i anden Mening, end vi her udføre det), hvor han siger (Thes. 92): „Den evangelisk-katholske er en herlig Kirke. Den holder og danner sig fortrinnsviis ved Sacramentet.“

¹¹⁾ Man sammenligne herom fremfor Alt Pfaffs dybtgaaende Afhandlinger: de oblatione & consecratione Veterum eucharistica (C. M. Pfaffii *syntagma* dissertationum theologiarum. Stuttg. 1720).

den Dvinde salig, som havde baaret en saadan Præst" ¹²). Men det var ligedan i det attende, og er ei anderledes i det nitteende Aarhundrede, overalt hvor nogen ægte Romersk Kirke-Tanfegang er tilstede. Vi sige ikke, at alle maatte tale, udtrykke sig saa; vi paastaae ikke, at ei Forestillingsmaaden kunde betydeligt mildnes og modificeres (som den jo blev det i den Tydske katholske Kirke ved Seiler, Boos og alle dem, der paa nogen Maade vare bestemte, paavirkede af Jansenismens Principer, som den egentlig reformerede Katholicisme efter Reformationen); men vi sige, alle have gjort og gjøre saa. Kun hvor det egentlig evangeliske Begreb af Reifærdiggjørelsen antændte Offeret (som hos M. Boos) ¹³, kun der er det anderledes.

Gaaer ind i en Reformeert Kirke, og lægger Mærke til, hvad der gøres og hvorledes det gøres. Alteret er blevet til — et Bord; det Tarveligste er nok, hvor Sacraments-Ordene selv ere bleve blot recitative, fortællende. Symboliken er ubarmhjertigt forjaget, ei blot Billederne; det er som om man frygtede for Evighedens Betydning, for at fastholde dens Realitet. Prædikestolen er, kan man sige, det Hele, og dog er det langt fra, at det gif i Svang, hvad Apostlen betegner som det Apostoliske Embedes egentlige Salvelse: „Aandens og Kraftens Beviisning“ (1 Cor. 2, 4). Prædikenen selv er enten en blot Skrifstudlægning, eller, hvor den bevæger sig friere, hvor den gjør Forsøg paa (som egentlig er Prædikens Opgave) at sammenknytte det Forbigangne med det Nærværende og det Tilkommende, der mangler den dog Binger; thi den har forloret den sacramentelle Charakter, den uesterlignelige Beaadelse af Ordet, hvorved man udtykker ei blot Missionen, kaldet, men tillige hvad Johannes kalder Salvelsen, der lærer os Alt (1 Joh. 2, 20. 27). Det kunde synes en haard Dom, og

¹²) Luthers Sermon, daß man solle Kinder zur Schule halten; Werke, X, 489.

¹³) Om M. Boos' Liv see: „Theologisk Maanedsskrift VIII. X Bd.“ (et Udtog af hans Selvbiographie med Bemærkninger). Om hele den Jansenistiske Retning i den Franske og Tydske katholske Kirke skal jeg med Guds Hjælp faae Leilighed til at pttre mig i et snart udkommende Skrift.

dog kan Sandheden ei tale mildere. Den Reformeerte Kirke er virkelig i alle væsentlige Stykker mere som en, der skal erobre det tilbage, den har ladet falde, end som en, der kan fastholde det, hvad den har¹⁴⁾. Det gif jo i denne Kirkes ældste Udvikling saa vidt, at man consequent affskaffede Psalme-Sangen, ja spottede dermed¹⁵⁾; man har senere, dog ei uden Noie, erobret den tilbage — og hvor mange endnu dybere indgribende Tab har denne Kirke ikke at beklage! Dog er det ikke vor Mening, som om ei meget aandeligt Lys, megen aandelig Fylde havde vedligeholdt og kundgjort sig ogsaa i denne Kirke, eller som om det ethiske Liv, der udviklede sig i flere Afdelinger af den, ei havde stor Betydning og Værd, saa det i mange Henseende selv maatte beffjemme dem, som mere var betroet. Ei heller falder det os ind at paaftaae, at hine Misviiisninger, Forvildelser, havde nærmest sin Grund i en stjev og forkeert Theorie af det kirkelige Embede. Tvertimod Calvins Theorie (for at nævne den Lærer, som havde meest afgjørende Indflydelse paa hele dette Kirkesamfund's Dannelse og Præg) i denne Henseende, hans Udtryk derom, ere ei blot i den rette Læres Medfør, men opløf-

¹⁴⁾ Dette er nu og den dybeste Betydning af Unions-Forsøgene, som netop derfor stetse udgif fra den Reformeerte Kirke selv. Det være altsaa langt fra os, at vi skulde dable disses Idee, denne Stræben i Almindelighed, hvilken vi tvertimod maae velsigne og takke Gud for. Men hvad den Lutherste Kirke har gjort, har paaftaaet, og overalt, hvor den lever, endnu gjør, endnu paaftaaer, det er dette: at det ei maa være nogen blot udvortes, til blot menneskelige Niemeed, eller til et fredeligt Samliv (som jo desuden var og er der) foretaget Forening, ikke nogen blot Pacification eller modererende Overenskomst (saa man fra den ene Side lod dette, fra den anden Side hiint fare, for tilsidst at komme overeens om — saa godt som Intet), men en indvortes organisk Udvikling, saa den Reformeerte Kirke virkelig indseer og vil erobre, hvad den har forloret. Vi have udtalt os meget udførligt herom i: „Reformation, Lutherthum und Union (1839), S. 540—608.“

¹⁵⁾ Som bekjendt gif Zwingli engang op i Raadet i Zürich, og begyndte med Flere at affynge en Petition, for at vise ret isinesjaldende, hvor upassende og urimelig al Psalmesang var.

tende, herlige¹⁶⁾. Men desværre svarede Kirkens Praxis ei til den sande Theorie, kunde ei svare dertil, fordi Begrebet om Sacramenterne, der nødvendig gaaer ind i Kirke-Embedets Beskrivelse, selv var forvandsket, fordærvet i sin Rod, fordi Realiteten her havde maattet vige for det Betydningsfulde, skjøndt dette er Menneskets Opgave at skjønne, hiint Guds Værk at udrette. Det Usacramentelle blev den Reformerte Kirkens Charakter (skjøndt man netop talede høit om det Sacramentelle, som dens egentlig ideelle Gevinst, i Modsætning til Lutheranerne, hvis Troe man betegnede som crass, materiell, bogstavelig); det er Modsætningen hertil, ei blot Udfyldelsen heraf, den maa stræbe at gjenvinde, og med Guds Hjælp ogsaa kan. Aarhundreder have forgjeves prøvet derpaa; men en Tilnærmelse er alligevel kjendelig; Sandhedens Magt maa sætte Kronen paa Værket¹⁷⁾.

Underledes ligger i Sandhed Sagen i den evangeliske

¹⁶⁾ J. C. Calvini Institution. christianæ religionis lib. IV, c. 3, § 2: „Ecclesiæ ergo dissipationem vel ruinam potius et exitum molitur, quisquis ordinem hunc et hoc genus regiminis abolere studet, vel quasi minus necessarium elevat. Neque enim vel solis lumen ac calor, vel cibus ac potus tam sunt præsentivita lovendæ ac sustinendæ necessaria, quam est conservandæ in terris ecclesiæ Apostolicæ et Pastorale munus.“

¹⁷⁾ Dette naturligtvis i Modsætning til den flette, fordi usande, Union, som Preussens Regjering (der bestandigt stræbte efter et tyrannisk Hegemonie baade i Kirken og Staten) og flere Tydske Regjeringer (disse dog mere i en daarlig Blindhed) siden 1817 have søgt at indføre. Den er, og er dog ikke. Den er ikke i Sandhed, fordi Løgnen udgjør dens Væsen. Og det en dobbelt Løgn, medens een kunde være nok til at give den Dødsstødet. Først den, at Læreforskjellighederne bleve fremstillede som høit ubetydelige, udjævnedes ved Tiden, medens de netop nu ere opstaaede, maatte opstaae med hundredfold fornyet Kraft. Dernæst den, at det var Menighedernes og hele Kirkens sukkende Længsel, man vilde opfylde, medens det dog var slet ikke Andet end fra Preussens Side en snu Regjerings-Foranstaltning, for at arrondere Monarchiet ogsaa i religiøs Henseende. Den sorte Bog om Preussens Udaad og Skjendsler er langtfra ikke skrevet fuld endnu.

lutheriske Kirke, der, ihvordan end dens Fiender og vildfarende Brodre kunne betragte den, dog har og skal til Verdens Ende beholde den Roes, at den har ladet Ordet saavel som Sacramenterne i den dem tilkommende Dignitet og i den Brng, som Frelseren selv har helliget. Skjøndt grundenig med den Romerske Kirke, hvad Sacramentets Realitet og høist reale Virkemaade angaaer, helder den dog paa ingen Maade til det Begreb, hvorefter Præsten bliver ei blot Forvalter over Frelsens Midler (dispensator salutis), men Frembringer deraf¹⁸⁾; Kirken er og bliver selv kun en „Herrens Tjenerinde“, der gjør Hans Bestilling; det kan ei opfomme i denne Menighed, det egentlige geistlige Stand-Begreb, som er Papismens Grundvold og Middelpunkt (thi den mindste Kapellan har egentlig det samme Grund-Element at repræsentere som Paven i Rom); eller, hvor det opkom, der ere de aandelige Vaaben strax tilrede for at nedkjæmpe det¹⁹⁾. Skjøndt grundenig med den Reformerte Kirke i Betragtningen af Ordet som aandelig, af Gud Kirken forlehnet, Magt, der skal og maa være stedse i Virksomhed, stedse prædikes, slaae og kjæmpe, trøste og husvæle, adskiller den sig paa det skarpeste fra denne netop i Grundbetragtningen af Ordet, som ei blot beskrivende, ei blot forkyndende, ei blot aftegnende og saaledes middelbart kraftigt (som jo og Menesseord ere det), men som udrettende til enhver Tid Guds Villie og Gjærning. Denne Forskjellighed maa naturligviis fremfor Alt aabenbare sig i Sacrament-Begrebet, hvor Ordet ligefrem fremstilles som virkende det, Gud har befalet og bestemt det til. Og saaledes kan i den evangeliske Kirke ei heller Talen være om blotte Prædikanter; det egentlige Præste-Begreb maa her frem og gjøre sig gjeldende. Skjøndt hiint Begreb af Forkyndelsen (*τὸ κηρύσσειν*) nødvendigt maatte være det Første, hvorved Reformationen traalte ind i Livet; skjøndt alle Røster

¹⁸⁾ Deri ligger nu egentlig Betydningen af vor Kirkes skarpe Modsætning med Messen som et sacrificium, hvilken ellers saa ofte er bleven misforstaaet.

¹⁹⁾ Dette er nu og Kobbegrebet af Papismen, og helliger den evangeliske Kirkes alvorlige, uforsonlige Kamp mod denne.

dengang, i den første evangeliske Kjerligheds Dage, maatte blive fortrinnsviis „Forkyndere“; saa maatte dog Kirken snart tilbage til det fulde Begreb af det præstelige Embede, eller maatte, om man hellere vil, fremstille sin aldrig forlorne, tilbagetrængte Overbeviisning derom, med fuldt Liv, med fuld Kraft. Og derfor finde vi da og, allerede i den Augsburgske Confession, ligesom Kirkens Kendemærker sammentrængte til det, som er Kirkens Væsen og Liv, saaledes Kirke-Embedet anerkjendt som det, der har ligesom de to Arme, „at lære Evangeliet og at række (paa Huusholderes Viis) Sacramenterne; thi ved Ordet og Sacramenterne som Redskaber skjenkes den Hellig Aand, der virker Troen, naar og hvor det behager Gud, i dem, som høre Evangeliet“²⁰⁾. Alle rette evangeliske Lærere have saaledes opfattet, saaledes fremstillet, saaledes udøvet Præstembedet. Dette „ministerium ecclesiasticum“ var dem ligesom et Hellighedens Afryn, der skuede ned paa og bevarede Præsternes Gjerning, en Ildstøtte, der gif med Israel om Natten, en Skystøtte om Dagen. I dette betragtede, tydede de Herrens Naade, Herrens Veie; ved dette fremstillede de Sjelene for sig, hver Enkelt i Menigheden, saa de alle stode iførte Jesu Christi præstelige Smykke, det af Ham skjenkede Helligheds og Retfærdigheds Klædebon.

Ei blind Forkjerlighed, men grundig, samvittighedsfuld Prøvelse, som har Diet fæstet paa Salighedens Sag, paa det Regnskab, vi paa hiin Dag skulle aflægge, bestemmer os derfor til den sluttelige Dom: at den evangelisk-lutherske Kirke har bevaret og udtrykt, anderledes end de andre Herrens Menigheder paa Jorden, baade den økumeniske (almindelige) og den økonomiske (huusholderiske) Charakter, begge i Ordets skarpeste, bestemteste Betydning. Og var det ei saa, hvi vare, hvi bleve vi da evangeliske Christne? Som saadanne maa enhver

²⁰⁾ Confessio Augustana, a. V. Jvf. de sytten Schwabachske Artikler, A. 7 (Luthers Werke, XVI, 683). Jeg maa her atter bemærke, at den ovenfor omtalte Modsigelse mod det evangeliske Lærebegreb, efter hvilken Ordet og Sacramenterne skulde være en Lutherst Marotte, tilbagevises paa det bestemteste af vor Kirkes Grundbeholdelse.

af os kunne gjøre sig selv Regnskab, kunne fremføre Grundene for den Troe, for det Haab, der lever i ham (1 Petr. 3, 15).

Men har det altid været saaledes med Begrebet af Kirke-Embedet hos os? eller hvorledes har den evangeliske Kirke tilegnet sig denne fuldstændige, levende Opsfattelse af det hellige Embede? Betydningen af dette Spørgsmaal skal den følgende Underfølgelse kundgjøre os, og tillige forsøge, fuldstændigt at besvare det. Vi vil en Tidlang udelukkende faae høre Luthers tale; men hverken kan dette forarge os, der kjende baade hans Betydning som Kirkelærer og hans svære Kamp for at komme til Maalet; ei heller kan det være andet end lærerigt især i en Tid, hvor mange af Luthers Ord, af Protestantismens Grundrøster, ere glemte eller tilfidesatte. Og, hvad Hovedsagen er, saa har Spørgsmaalet, opfattet i dets Klarhed, den meest afgjørende Betydning for det, hvad der især bevæger vor Tid i kirkelig Henseende: Overveielse af Kirke-Regimentets Form og sidste Grundvolde.

III. Da Luther først optraadte, eller, meget mere, blev ført ind i sig selv, var det fremfor Alt Guds Ord, hvis Rigdom han vilde bemægtige sig; thi det havde bragt hans Hjerter Fred og lært ham de Christnes Kamp at kjende. En Theologie vilde han skabe af dets inderste, dybeste Forraadskamre²¹). Men denne Theologie skulde tillige være Livets Praxis. Klosterbrødrene, der stode ham nærmest, vare eller bleve vundne for den store, herlige Tanke. Men Tanken selv var Liv. Han mærkede det, saa han ligesom gjøs for sig selv og den tilbagelagte Bei, da han første Gang optraadte i det christelige Folks Navn, og det i Ordet om „Himmeriges Nøgler“. Det laae ganske i hans Førelser, hans Kald, at han maatte træde stærktrøstet frem mod det, man kaldte den geistlige Stand, dens Ære, Bærdighed, Forrettigheder. Hans Klage var egentlig den, som Herrens fordom over de Jødiske Skriftefogede, at de tilsluttede Himmerige for Menneskene; selv vilde de ei komme, og dem, der vilde det, lode de ei gaae ind (Matth. 23, 13). Nøglemagtens Misbrug, først den letfindige, siden den formastelige, var det oprindelige Stridspunkt

²¹) Jf. mit Skrift: „Reformation, Lutherthum und Union, S. 85 ff.“

(eller, som det først forelagdes, Udjevningsspunkt) mellem den Romerske Kirke og ham; det indbefattede dog alle de øvrige. Thi uden Christi Retfærdighed og Ordets rette Brug var heller ingen ret Brug af denne Magt. Det var Luthers Standspunkt, Luthers Kamp fra 1517 til 1520.

Det vil ei kunne undre os, om vi paa dette Stadium af den store Reformators Udvikling træffe paa Steder i hans Skrifter, som vi, langt fra ubetinget at kunne underskrive, meget mere relativt maae erklære os imod. Det var den sidste, kraftige Gjering hos Luther; den har ofte meget Bittert, Sydende ved sig. Som en, der graver i Dybet efter de ædle Metaller, maa være betænkt paa at affondre alle Slaffer, for at vinde det pure Guld, men netop derved ei sjældent staaer i Fare for, i og med Slapperne, eller hvad der seer saaledes ud, at bortkaste eller i det mindste ringeagte Mangt, hvad der ogsaa har en ædel Natur — saaledes gif det Luther her. — Tugen Tanke laae i hans Sjel, at ville angribe Præste-Embedet, Kirkens egentlige Guld; men det vilde han kun udfondre deraf, hvad der nødvendigt maatte frænke det i dets inderste Rod og forvandle Guldet selv til slet Metal. Historisk-ethisk betragtet, saa var hans Forsæt egentlig det, at Hydraen med de hundrede Hoveder maatte nedkjæmpes, at den kirkelige (eller rette ukirkelige) Antæus maatte gvaæles i Luften. Som denne Hydra, som denne Antæus havde han erkjendt Indbildningen, Foregivendet om, at Præsterne dannede en egentlig Stand i Modsætning til Læge-standen; at hiin kun havde at raade i Guds Huus, disse kun at lyde; og at folgelig Saligheden var et Slags Octroi, som hiin dog aldrig virkelig kunde octroiere, fordi hvert Menneske selv skal skaffe sin Salighed med Frygt og med Bæven, fordi den Retfærdige lever ved sin Troe²²⁾. Derefter maa Luthers Færd bedømmes, ogsaa hvor han skulde erkjendes at have seilet i det Enkelte.

Hans Theorie om Kirke-Embedet var derfor i hans første

²²⁾ Dette er tillige, som vi ovenfor bemærkede, Pavenagtens Centrum. Hvor en saadan Lyst gjorde sig gjeldende i Reformationskirken, der bleve Landsbypræsterne selv Smaaapaver.

Rjemper-Tid, navnlig i den magtfulde Bog: „Til det christelige Adelskab i det Tydske Folk“ (1520), efter de yderste Omrids, følgende. Som Præste-Embedet (meente han), saavidt det er et sandt Midlerembede og altsaa bestaaer af at lære, offere og bede, kan i denne Betydning alene tilkomme Christus²³⁾, saaledes ere dog af Herrens Naade de Christne tilhobe salvede af den Hellig Aand; alle rette christne Menneſter ere rette Præster²⁴⁾. De blive det ei ved nogen Ordination, men ved en ny Stabelse, Fødelſen af Aand og Vand i Gjenfødelſens Bad. Thi alle Christne (det beraabte Luther sig paa) ere jo „en præstelig Slægt“; der tillægges dem jo præstelige Functioner, og det er jo det Eiendommelige ved det Nye Testamente i Modſætning til det Gamle, saaledes som baade Propheter og Apostle angive det, at i hiint hele Herrens Folk skulde kjende Ham, og Han selv skulde boe og vandre imellem dette Folk²⁵⁾; saa er jo og aabenbart navnlig Røglernes Magt givet hele Menigheden (Matth. 18, 15—18), ei en Præstestand alene²⁶⁾. Vægfolk og Præster, Fyrster og Biskopper, og, som de ſige, Aandelige og Verdslige adſtille ſig fra hinanden i Grunden ei for Standens Skyld, men alene for Embedets Skyld. Thi uagtet jo vel Alt, hvad der er udgaaet af Daaben, kan roſe ſig af at være præſteviet, saa ſommer det ſig dog ikke for enhver at forrette ſaadant Embede; deels den naturlige Gave og deels Ordenen i Kirken, som er fornøden, fremfører Embeds-Udſkilligheden²⁷⁾.

Det er klart, Luther kunde ei blive ſtaaende paa denne negative Spids; eller, var han blevet ſtaaende derpaa, da havde en evangelisk Kirke aldrig dannet ſig, men kun en independentistisk Menighed. Men ſaaledes som det ingensinde var hans Agt, ved hine Sætninger at angribe Præste-Embedets Bæſen, men at aſſjære og med Rode oprykke de Indgreb i de

²³⁾ Luthers Auslegung des Propheten Hoſeä; Werke (S. A.), VI, 1739.

²⁴⁾ Luthers Schrift vom Mißbrauch der Meſſe; Werke (S. A.), XIX, 1429.

²⁵⁾ Luthers Sendschreiben, wie man Kirchendiener wählen und einſetzen ſoll; Werke, X, 1845—1847.

²⁶⁾ Luther An den chriſtlichen Adel deutscher Nation; Werke, X, 304.

²⁷⁾ Luthers Schrift vom Mißbrauch der Meſſe; Werke, XIX, 1311—12.

Christne Samvittigheders Ret, som havde deres sidste Støtte i Meningen om en Præstestand, hvis Forrettighed og Myndighed ei var grundet i det Christelige Kald overhovedet, men i mennefskelige Indretninger — som han jo i denne Henseende viiste med fuldkommen Ret hen paa, hvorledes det i Israel var gaaet ganske paa lignende Maade: at man imod Propheternes Kald af Herren satte Leviters og Præsters Stands=Værdighed, og beraabte sig paa: „Præsterne kunne ei fare vild i Loven, og de Bise kunne ei feile i at raade, og Lærerne ei lære urettelig“ (Jerem. 18, 18)²⁸⁾ — saaledes maatte han komme baade til at indsee det Mangelfulde i hans tidligere Theorie (der jo sieblifelig faldt i Dinene, naar Spørgsmaalet blev, om da Præste=Embedet, som saadant havde en guddommelig Indstiftelse, guddommelige Forjættelser, eller ikke)²⁹⁾, og til at bestemme det sande Begreb af det kirkelige Embede noiere, saavel med Hensyn til den Naadegave, der hører til Embedet (hvis Udtryk Ordinationen er), som med Hensyn til dets Stilling og Betydning i og for Kirken. Den Kamp, han saaledes udfjempede, den Seier, han vandt, hører til de allerrigeste og frugtbareste Udviklinger i Kirken.³⁰⁾, saameget mere skiftet til at vække vor

²⁸⁾ Luthers Auslegung des Propheten Hoseä; Werke, VI, 1738. „Saaledes som nu“, tilføier han, „hvad der af Lære og Gudstjeneste er indført af dem i Kirken tværtimod Guds Ord, det maa Præsteembedet skjule som under en Kaabe, ligesom om den Christne Kirke var mere bunden til en vis Ordning, end til Guds Ord.“

²⁹⁾ Den stærkeste Yttring i hans Skrifter (hvor han aabenhart berørte lige den modsatte Bildfarelse af den, han befjempede) findes paa eet af de ovenanførte Steder: An den Christlichen Adel deutscher Nation; Werke, X, 304: „Darum sollte ein Priesterstand nicht anders seyn in der Christenheit, denn als ein Amtmann; weil er am Amt ist, gehet er vor; wo er aber abgesetzt, ist er ein Bauer oder Bürger wie die andern.“ Dog oversee man ikke, at her er Tale om Præstestanden, der mener Præsteembedet, ei om dette Embede selv.

³⁰⁾ Det er tillige et Punkt, der hidtil (i de foregaaende Fremstillinger af Kirkehistorien) er saa godt som slet ikke oplyst i sin Sammenhæng; og netop derfor behandle vi det med Flid, efter dette Skrifts Opgave: at slaae nye Aarer ud af Kirkehistoriens Ertis og bane nye Gange i Malmgruberne.

Opmærksomhed, som vi jo heri aabenbart see Forsynets Haand, der vaagede over Reformationens Reenhed, og førte dens velgrundede Negation til en ligesaa velgrundet Position, saa Resultatet netop blev den evangeliske Kirkes Opfattelse af og Være om Kirke-Embedet, hvilken vi i det Foregaaende have lagt Bægt paa. Følgende Steder af Luthers Skrifter ville fuldelig overbevise os derom.

IV. „Det er fornødent“, siger Luther, „med Hensyn paa Kirkens Embede og Styrelse, at der fremfor Alt først er et sikkert Vidnesbyrd om, at man kan vide, at Gud har befaleet og ordnet dette Embede, paa det det ei atter skal tilstedes Nogen, af egen Magt eller Behag at ordne, byde og gjøre Noget, som om det var en guddommelig, til Saligheden nødvendig, Gjerning, af den Grund, at han var sat og forordnet dertil. Men hvo der vil have og øve et Kirke-Embede, han skal iforveien bevise og gjøre klart af Skriften, at han har Befaling til det af Gud, saa han kan sige: „Det har ikke jeg, men Gud forordnet“, og Folkene kunne være visse paa, naar de gjøre saadant, at de adlyde ei ham, men Gud. Og ikke nok dermed, at saadant Embede og Befaling maa kjendes at være Guds Embede og Befaling, saa maa man ogsaa vide og vise Folkene hen paa, at den Kraft, som skal skabe og virke saadant Embede, ei staaer i Menneskers Magt, men er Guds Bærf og Kraft; det er: at saadant gjælder og skeer, hvad Embedet skal udrette og hvortil det er givet, ei fordi jeg siger eller gjør det, men i Kraft af Guds Befaling eller Ordning; nemlig at Han har befaleet at gjøre saa, og vil virke og kraftig udrette gennem saadant Embede, der føres efter Hans Befaling. Saa skal man da ved Daaben, Sacramentet, Absolutionen ei see hen paa, hvilken eller hvor from, hellig, agtet den Person er, som rækker Sacramentet eller absolverer. Thi der gjælder og skeer Intet for det Menneskes Værdigheds eller Uværdigheds Skyld, som giver eller annammer det, men derfor, at det er Guds Befaling og Ord. Det er nu og Meningens af St. Peders Ord, der han siger: „Naar Nogen taler, da tale han det som Guds Ord; naar Nogen haver et Embede, da gjøre han det af den Formue, Gud forlehner“ (1 Petr. 4, 11).

Saa skal da Ingen i Kirken fordrifte sig til at foregive eller gjøre Noget, det være Videt eller Meget, Ringe eller Stort, af eget Indfald eller af noget Menneſkes Raad og Godtykke; men hvis der vil lære eller gjøre Noget, han tale og gjøre det saaledes, at han iforveien er forviſſet om, at det, han taler og gjør, sandelig er Guds Ord og Gjerning, befalet af Ham; eller han lade af fra sin Prædiken og Embede, og gjøre imidlertid noget Andet. Desligeste ogsaa de Andre skulle ei høre, troe eller annamme Noget, uden hvad der beviſer sig for dem ved Guds Ords og Befalings utvifſomme Vidnesbyrd. Thi Gud vil ei have dreven Skjerts med sine Ting; Sjæleens Frelse er det, det gjelder om, der saaledes blive forte til evig Skade og Fordærvelse, hvis ei denne Regel og Befaling holdes³¹⁾.

Men hvor den holdes, der er den Geiftliges ogsaa Guds Gjerning, overalt, hvor han udfører Noget i Herrens Navn. „Vel er jeg ikke“, siger Luther, „Patriarchen Abraham, eller Iſaak, eller Jakob, men see dog, hvad jeg udretter! Naar jeg døber et Barn, da redder jeg det fra Synden, Doden, Djevlen og sætter det over fra Mørkets i Lysets Rige. Ei forstyrer jeg da Tyrkens, eller Keiser Augusti, eller Perserkongens Rige, men, hvad der er mere end det, denne Verdens Fyrstes og Guds Rige. Paa samme Maade naar en arm Synder kommer, og bekjender sin Synd, og beklager den, og jeg da siger til ham: „Jeg absolverer dig fra din Synd i Navnet Gud Faderens, og Sønnens, og den Hellig Aands“ — saa drager jeg ham op af Helvedes Pøl, der før var forstræffet, forloren, forſagt og ſonderknuſt, der havde maattet døe og omkomme i sine Synder. Ligedan i Herrens Navnere der æder jeg Christi, Guds Søn, Vegeme og drikker Hans Blod, som før mig er udgydt til Syndernes Forladelse, det er: til det evige Liv. Sandelig, det er store, umaadelige Undere, at saadan en Magt er givet os af Gud, fordi Christus haver sagt: „See, jeg er hos Eder alle Dage indtil Verdens Ende“. Derfor skal Kirken stedse (hvor saa store Ting foregaae og udrettes) være mit Slot, min Borg,

³¹⁾ Luthers Hauspostille 2r. Thl., Auslegung der Epistel am Sonntage nach Himmelfahrt; Werke, XII, 813—816.

mit Vænkammer. Og saaledes ere og kaldes vi Velsignelsens Børn, ei blot passive, at vi selv ere velsignede, men ogsaa at vi velsigne Andre³²⁾. . . „Hvad der og i Besynderlighed er at mærke ved S. Pauli Omvendelse, det er det, at han, der havde hørt den Herres Christi legemlige Røst og Ord, der selv var bestemt til at blive een af de høieste Præster, alligevel vises ind i Staden til Ananias, for at høre denne (Ap. Gjern. 9, 12). Kristus vil slet ikke gjøre nogen Undtagelse selv med ham, vil ikke lære ham videre paa aaben Mark eller døbe ham, men viser ham derhen, hvor Hans Ord og Daab er. Saa seer du, hvorlunde den store Apostel og Doctor maa annamme Lys og Husværelse fra en Vilde, fra en, der forlignelsesviis vel ikke var at agte mere end som en liden Kjerte mod Solen³³⁾.

„De agte“, klager Luther 1530; „Ordet og Prædikeembedet ei mere — jeg mener ei den nærværende geistlige Stand i Klostre og Stifter, men den, som virkelig har Ordets og Sacramenternes Tjeneste, hvilken Stand sandelig Skriften lover og priser høit. S. Paulus kalder dem Guds Huusholdere og Tjenere, Biskopper, Doctorer, Propheter, dertil og Sendebud i Christi Sted, der bede: Væder Eder forsoner med Gud (2 Cor. 5, 20). Haggai (1, 13) kalder dem „Engle“, og Maleachi (2, 7) siger: „Præstens Væder bevare Loven; thi han er den Herre Zebaoths Engel“ . . . Hvo kan vel fortælle al Væde og Dyd, som en sand, retskaffen Guds Tjener har for Gud? Der er jo slet ingen dyrebare Skat eller ædlere Ting paa Jorden. Thi ved ham læres, omvendes, døbes, komme til Christo, saliggjøres saa mange Sjele, saa Daniel (12, 3) vel med Rette siger: at de, som have lært andre, skulle lyse som Himlens Glands, og de, der have viist Mange til Retsfærdighed, som Stjernerne evindeligt. Thi som Guds Ord og Embede maa, hvor det ret øves, altid virke forunderligt store og herlige Ting, saaledes maa hver retskaffen Præst, der fører dette Embede, udrette det samme, alt efter

³²⁾ Luthers Auslegung des I Buchs Mose, Cap. 48, 20; Werke, II, 2782—2784.

³³⁾ Luthers Hauspostille; Predigt am Tage S. Pauli Bekehrung; Werke, XIII, 2528—2529.

Herrens Ord, der Han siger: „Hvo der troer paa mig, han skal gjøre de Gjerninger, som jeg gjør, og han skal gjøre større end disse“ (Joh. 14, 12). Skeer det her ei legemligt, at Døde opvækkes, Djeule uddrives, Blinde gøres seende, Døve hørende, Spedalske rene, Stumme talende; saa skeer det dog aandeligt i Sjelen; Præsten er en Begynder og medvirkende Aarsag til alt saadant. Thi hvoraf kommer det vel, at de Christne paa den yderste Dag skulle opstaae fra de Døde, saa alle Plager og Meen og Ufuldkommenheder ere svundne, saa Legemerne selv skulle skinne og straale som Solen — hvoraf kommer det, uden deraf, at de her paa Jorden ved Guds Ord ere blevne omvendte, troende, dobte, indplantede i Christo; som Apostlen jo siger (Rom. 8, 11), at Gud vil opvække vore dødelige Legemer for Hans Skyld, som boer i os? . . Saa lad da kun Verden kalde mig en Forfører saalænge den vil, medens Gud kalder mig sin trofaste Tjener og Svend, Englene kalde mig deres Medtjener, de Hellige deres Broder, de Troende deres Fader, de Glendige deres Hjælper, de Uvidende deres Lys; og Gud siger Ja dertil, det skal være saa, saa og Englene og alle Creaturer... Ja ei blot det, men saa gjør Præsten og store mægtige Ting med Hensyn paa alle udyortes Forhold i denne Verden; nemlig i det han beretter og underviser alle Stænder, hvorledes de skulle forholde sig enhver i sit Embede og sin Stand, paa det de maae gjøre ret for Gud; i det han kan trøste de Bedrovede, give gode Raad, jevne onde Sager, opreise vildfarende Samvittigheder, hjælpe til at holde Fred, udsone, fordrage, og deslige. Derfor, naar man vil sige Sandheden, da er ogsaa den timelige Fred, som er det største Gode paa Jorden, hvori alle andre timelige Goder ere indbefattede, egentlig en Frugt af det rette Prædikeembede. Og saaledes tjener en retstaffen Præst Menneffene paa Legeme og Sjel, paa Guds og Vre. Ved hans Embede og Ordet opholdes Guds Rige i denne Verden, Guds Vre og Navn, Guds og Christi Erkjendelse, Frugten af Christi Lidelse, Blod og Død, den Hellig Aands Gaver, Gjerninger og Kraft, den rette, salige Brug af Daaben og Sacramentet, Evangeliets rene Være, den rette Maade at tæmme og korsfæste Legemet og Begjeringerne. Hvo kunde vel af disse nysnærvede Stykker værdig prise endog

fun eet? Og hvad var endnu at melde om, hvor meget han udretter dermed, at han kjemper mandelig mod Djevlen, mod Verden, mod kjedelig Viisdom og Indbildning, at han deraf fanger saa megen Seier, at han nedslaaer saa mange Bildfarelser, afværger saa mange Kjetterier? Thi han maa stride og kjempe mod Helvedes Porte, maa søge at fravriste Djevlen sit Kov, og gjør det ogsaa — ei han nemlig, men hans Embede og det Ord, han fører. Det er alle de utallige, uudsigelige Idrætter og Undergjerninger, som Prædikeembedet udretter. Summa, naar man kan prise Gud selv tilfulde, saa kan man og prise Hans Ord og Prædiken tilfulde; thi det er Guds Embede og Ord³⁴).

See, det er en evangelisk=lutherisk Præst. Det er Begrebet af Kirke=Embedet, som vor Kirke opstillede det, og som den aldrig, selv i Kirkens tungeste Dage, farefuldeste Prøvelser, ganske har forforet, uden det jo nu, da Herren atter har udsendt sin Aand over Jorden midt under Elementernes Storm og Verdens Bæven, igjen maa vaagne med fornyet, herlig Kraft, og ei blot affspeile, men gjensføre Fædrenes Dage, ja mere end disse, eftersom Herren selv, der er en Krigsmand, har taget Bærge paa og rustet sig for sit Huus. Det er vor Kirkes Adkomst til at kaldes ei blot en Kirke, men Kirken, saavist som Alt, hvad der i de øvrige kirkelige Samsund er kirkeformet, har Kirkens rette Natur og Væsen, maa indgaae i dette Kirke- og Kirke=Embedets Begreb. Alle sande evangeliske Lærere have levet i dette Begreb, have nærret sig derved, have kjempet og stridt i det, iførte Guds fulde Rustning; saaledes erkjendte de baade Embedets Byrde, Trøst og Herlighed; og ingen har erkjendt det fortreffeligere, alsidigere³⁵).

³⁴) Luthers Sermon, daß man solle Kinder zur Schule halten (1530); Werke, X, 488 f. 492 f. 495 ff.

³⁵) Vi nævne kun eet Exempel paa en saadan aandelig Betragtning af hele Kirke=Embedets Væsen, Kamp og Frugt, men et saa lysende Exempel, at vi dristigt tør sige, intet kirkeligt Samsund udenfor vort evangeliske har Noget at sætte ved Siden deraf. Det er "Jo. Val. Andreäs das gute Leben eines rechtschaffenen Dieners Gottes", som paa ny er optrykt i "Herbers Briefe das Studium der Theologie

Denne Indledning have vi villet forudstikke, ei blot for at de i Almindelighed meget vaflende og svævende Forestillinger om den evangelisk-lutheriske Kirkes eiendommelige Stilling og Raadegave kunde berigtiges, og navnlig vor Kirkes Begreb om Ordinationen og Vocationen (der jo aabenbart ganske afhænger af, hvorledes Kirke-Embedet opfattes) kunde sættes udenfor al Tvivl, men tillige for at fremsætte og bringe til klar Bevidsthed den Kanon og Regel, hvorefter alle gudsfrygtige Lærere i vor Kirke førte deres Embede til Betsignelse for Menigheden, til det evige Livs Frugt.

Det er een af disse, hvis Liv vi her have foresat os at behandle, der i en ualmindelig Grad var gennemtrængt af disse Sandheder, hvis Livs-Vælder de udgjorde, hvis hele Kamp og Vidnesbyrd var rettet paa at gjøre hiin Vocationens og Embedets Begreb, som et af Gud forlehnet og for Hans Dine ført, rettelig gjeldende.

V. Jesper Swedberg³⁶⁾ var født 28 August 1653

betreffend; Werke zur Religion und Theologie, X, 126—142". Selv den antike Diction giver dette Stykke en uforgjængelig Ynde. Her der har, efter sin fine Følelse, ikke ændret Noget derved.

³⁶⁾ Forfatteren udtaler det glade Haab, at, som Biskop Hans Egedes Liv i denne Samling, saaledes ogsaa Biskop Jesper Swedbergs, begge for første Gang udarbejdede efter Haandskrifter, ville finde velvillig Modtagelse saavel i Danmark som hos vore kjære Brødre i Sverrige, og overalt, hvor den evangeliske Kirkes Betjendelse lyder. Med megen Nøie har jeg, hvad Swedbergs Liv angaaer, to Gange gennemgaaet hans med egen Haand i hans 76—79 Aar nedskrevne Autobiographie, med Parentalierne 1122 Sider i Folio. Kun Gust. Knös (vita Swedbergii) har, ufuldstændigt, ei med stadigt Blik paa Kirfens Udvikling og Charakter, excerperet den. Selv Westen (Svenska Hof-Clericiets historia, I, Örebro 1801) benyttede den ikke, men nøiedes med G. Knös' Excerpter. Det er mig en kjær Pligt, her at frembære min ydmygste og kjærligste Taksigelse til det høierverdige Domcapitel i Skara, som med sjelden Rebebonhed og i de hæderligste Udtryk laante mig Swedbergs eget, i mange Maader uvurdeerlige, Haandskrift. — Overalt i det Følgende, hvor blot Autobiographien benyttedes, ere, for Rummet's Besparelse, kun Sidetallene bemærkede i Texten (eller Anmærkningerne).

paa Gaarden Sweden³⁷⁾ omtrent en Fjerdingvei fra det store Kobberbjergværk Fahlun, hvor hans Fader Daniel Isaacson var Bjermand. Hans Moder var en Pastors Datter, af den ikke ubekjendte Familie Bullernæsius³⁸⁾, bekjendt og dyrebær for Swedberg fornemmelig derved, at Morfaderen var en Christi Stridsmand; han havde maatte lide Fortryk og Had for sin levende Troe, ja var endog af Præsten ved det „store Kopperberg“ anklaget for papistiske Bildfareller; men underholdt af Bjerqmændene til han fik Kald, kunde han dog efter Hjertens Lyst sige Sandheden, og gav den et hoirøstet Vidnesbyrd i Bogen: „colloquium Christianum de mendaciao“ (23)³⁹⁾. Forældrene vare gudfrygtige, men fattige Folk; som han selv vidner: „redelige, fjernede fra verdslig Forfængelighed og Ippighed, beslittede paa at tale, hvad sandt er“; Børnetugten var rettet derefter: „gudelig, streng, alvorlig“ (37). Fornemmelig havde Swedberg, som han siger, „næst Gud sin gudfrygtige Moder⁴⁰⁾, hendes alvorlige Formaninger, strenge Optugtelse, idelig til Gud paa Knæ fremførte Bønner“ at takke for sin timelige Belsærd (37). Det store Børnefuld, som samlede sig i Huset, lod Forældrene erkjende en Forandring, der indtraf i deres udvortes Kaar, som en besynderlig naadig Tilstiftelse af Gud „for Børnenes Skyld, Han havde givet dem“. Ved det „store Kopperberg“ havde nemlig en Grube, som kaldtes „gamle Morstin Schacht“ i mange Aar ligget øde og fuld af Vand, medens den før var meget malmrig. Fire og tyve af de slittige Bjerqmænd, hvoriblandt Swedbergs Fader var een, traadte sammen for atter at bringe den i Gang, og fik af det Kongl. Bjerg-Collegium et meget udvidet Privilegium dertil. I Begyndelsen vare alle Befo-

³⁷⁾ Deraf (som vanligt efter den Tids Skik) hans Tilnavn Swedberg; hans Broder antog Navnet Schönström.

³⁸⁾ Latiniseret (som saa mange Svenske Navne); af Bolnæs, et Sogn i Helsingeland.

³⁹⁾ Et andet Skrift af M. Petrus Bullernæsius „de speculo hominis Christiani“ brændte ved Branden paa Brunsbo 1712 (hvorom videre hen).

⁴⁰⁾ Han erindrer sig ved den Heilighed Ordsp. 1, 8. 9, 2 Tim. 1, 5 og Augustins Moder Monica.

ger, alt det sure Arbejde forgjæves; „endelig kom den naadige Gud, og ei alene rigeligt erstattede dem deres store Beføstning, men velsignede dem saa rundeligt, at de bleve blandt de meest formuende Bjergmænd paa den Tid“ (40)⁴¹). Rigere endnu vare dog Forældrene ved deres Rigdom i Gud; deres Børn, som sagt, betragtede de som det største Rigdoms Væld. Naar Faderen havde spist, sagde han oftere: „Tak, mine Børn, for Mad. Jeg haver spist med Eder, og I ikke med mig; Gud haver givet mig Føde for Eders Skyld. Vi Gamle ere gamle Syn-dere; I ikke saa“. Og Moderen, da en senere hen i Tiden lykønskede hende med, at jo nu alle hendes Børn vare forsør-gede, nu kunde hun have det godt paa sine gamle Dage, svarede: „Det er sandt; jeg har jo nu samme Næringsmidler og Ind-komster som for, da jeg kostede paa mine Børn. Men da strakte det til; jeg var ikke meget skyldig; nu strækker det knapt til, og jeg er meget skyldig“ (41)⁴²).

I sin tidlige Barndom havde Swedberg et isinesfaldende Beviis paa Guds hellige, forunderlige Baretægt. En Mølle-rende tæt ved Gaarden løb over alle Bredder; det var en Vaar-dag, hvor Isen løste sig; Dvæernen gik allerheftigst i fuldeste Løb.

⁴¹) En Deel af dette Erhverv gik dog tabt; de andre Bjergmænds Avind bragte det derhen, at efter tyve Aars Forløb Gruben blev Almeens Eiendom (l. c.)

⁴²) „Saa er det“, tilfoier Swedberg; „aldrig maa man spare med at koste paa Børnene, naar de vil blive folk. Gud tilskynder man-gen Fader og Moder Betsignelse i Huset for Børnenes Skyld.“ Og paa et andet Sted: „Varer, I Enter, at være fornoiede med Guds Tilskikkelser. Foragter kun Guld; varer flittige i Bønnen, og, efter Apostlens Formaning, sætter eders Haab til Gud! Det har ingen Nød. Gud forgjætter ikke sit Navn, som hedder: de Faderløses Fader og Enternes Forsvarer (Ps. 68, 6). Han skal vel forsørge Børnene og forsvare Eder. Og see vi ofte med stor Forun-dring, hvorledes de Faderløse og Enters Børn ofte komme snarere frem i Verden, end de, som nøde deres Forældre i længere Tid. Thi naar de rige Børn komme frem, saa siger man: „See, hvad den formuende Fader kunde udrette, hvor han har fort sit Barn frem paa Banen“, og den rette Fader i Himlen faaer saa ingen Vre, ingen Tak. Men naar fattige Enters Børn komme frem i Verden, siger man med fuldt Skjel: „See, hvad Gud kan gjøre!“ (99 f.)

Hans Broder og han stode ved Dvænnen; den første klyvede op paa Tværstokken og udfjemmede Broderen, hvis han ei kunde gjøre ham det efter. Det skedte; men Swedberg faldt ned i Kenden, og kom med Fødderne ind mellem Hjulgangene, saa Dvænnen standsedes. Der laae han vel een Time, overfyldt med Vand. Intet Livstegn sportes, da man drog ham op; han lagdes som en Død paa Bordet. Men efter nogen Tid kom han atter til sig selv; Forældrene saae heri Herrens Arm, og han selv, da han senere havde lært det, den grandgivelige Opfyldelse af Herrens Ord: „Din du end gaaer gjennem Vandene, skal jeg være hos dig, saa Strømmene ei skulle nedsvælge dig; thi jeg er Herren, din Gud, den Hellige i Israel, din Frelser“ (Jes. 42, 2. 3). Det blev en indtrængende, stærk Paamindelse for ham til at vandre forsigtigen og flye ondt Selvfab; han foresatte sig, „aldrig nogen Morgen eller nogen Aften at glemme at befale sig i Guds Haand og de hellige Engles Baretægt“. Ogsaa i denne nærværende guddommelige Hjælp saae han Frugten af „hans gudfrygtige Moders troe, uafladelige og inderlige Bønner og Forbønner for sine Børn“ (41 f.).

Saa slet nu endog Skoleunderviisningen i Fahlun var (en fordrucken Skolemester, som Børnene kaldte Ni-Beer, lod Stoffen regjere istedet for Ordet), saa vare dog disse Guds-frygtigheds Spirer en ufortabelig Binding. Dvæles kunde det Gode ei hos et Barn, der trindt var omstanset med Bønnen-Bagt. Bibelen læste han, og læste den ei blot, men forelæste af den „for Folket, som var kommet sammen for at plukke Humle, eller havde noget Eignende i Hænder; det var hans største Lyst, ligesom at prædike for dem“ (43. 44). Selv i de tre Aar 1666—1669, der ligeledes maatte ansees som spildte for hans Dannelse (hvor han opholdt sig „som Student“ i Upsala under den samvittighedsløse Præceptor Samuel Elfving), havde han bestandigt stærke Mindelser om og af den Gud, der ikke vilde forlade ham. Han fortæller som Exempel derpaa en Drøm, han i sit trettende Aar havde, saa lys levende, at han ei vidste, om han ikke skulde falde det en Aabenbarelse. Han stod paa et høit Sted mellem to Slotte, hvor Folk strømmede til Portene paa begge Sider;

det var ham til Mode, som vi synge i Psalmen (hvilken han aldrig sang uden dyb Rørelse): „Naar Sjelen den kommer for Dommen at staae, Den frygter fuldt svart, hvordan det vil gaae, Den skjælver og vaander sig saare.“ Da „bad han ret inderligt og hjerteligt, at Gud for Jesu Christi bittre Pines og Døds Skyld vilde gjøre ham værdig til at komme blandt de Udvalgtes Sal; og hans allertjereste Jesus og Frelser tog ham ved Haanden, afvættede ham og lod ham slippe ind i den himmelske Sal. Ingen menneffelig Tunge kan udtale, selv Englene ikke beskrive, hvad han der saae og hørte“ (74—77)⁴³).

Et glædeligere Lys opgif for ham, da endelig hans Forældre 1669 kom i Kundskab om hiin Lærers yderste Forsømmelighed, og satte nu Sønnen paa Højskolen i Uud. Her kom han i Huset hos en Beslægtet, Professoren i de Orientalste Sprog, M. Peter Holm. Holm var en nidkjer og retskaffen Mand, der snart indhentede med Swedberg, hvad der tidligere var forsømt i Sprogene, og desuden søgte at sætte ham fast i Dialektiken efter den Tids Aristoteliske Læremaade. Scheibler (*Opus metaphysicum*), Beckman (*Logica*) og deslige Bøger kunde han snart udenad; men efter hans indadvendte Blik og Stræben efter overalt at finde og fastholde den praktiske Kjerne, vare især de dermed forbundne Dvælses en Gjenstand for hans Modbydelighed, ja stundom Spot; han agtede de syllogistiske Træfninger „ei et Knappenaalsbrev værd“. Uden Tvivl har, foruden det Dmaltte, meest den Dmstændighed bidraget hertil, at Swedberg havde den Lykke, to Aar igjennem at høre den berømte Sam. Pufens-

⁴³) Det er det første Exempel paa saadanne dybe Rørelser med forunderligt klare Blik, hvilke Swedberg ei blot gjorde gjeldende for det aandelige Livs Dannelses overhovedet, men satte i Forbindelse med den bestemte Paastand, at Aabenbarelsernes og Underværkerens Rreds ingenlunde var sluttet. Det er vist lige saa sikkert, som at en Theorie ei lader sig bygge derpaa (fordi Reglen stedse maa gjælde: „vi vandre i Troen, ei i Bestuelsen“ 2 Cor. 5, 7), og at selv disse aandelige Blik og Synes maae undertastes Guds Ords Kritik — Noget, som Swedbergs Son, den navnkundige Emanuel Swedenborg, aldeles forsømte, eller, hvor han prøvede derpaa, kun brugte som en Substruction for en ny Kirkes og Aabenbarings-Theorie.

dorfs⁴⁴) Forelæsninger, og, som det synes, tillige benytte hans fortroligere Dmgang⁴⁵). Han blev ført ind i Tacitus, Suetonius og andre Oldtidens Skribenter, der fornemmelig ere skiftede til at uddanne den historiske Sands (48—49). Maaskee var det ei heller uden Pufendorfs Indflydelse, at han her i Lund antog et friere Sving, og mere lempede sig efter de indførte Moder hos de akademiske Borgere. Han fortæller derom selv: „Da jeg kom til Upsala, gif jeg med blaae Uldstromper og Svenske Læderfoe, og med en simpel graae Klædes Kappe. Jeg dristede mig aldrig til at gaae længere frem i Kirken, uden stod ved Funten nærmest bag ved Mandfolke-Bænkene. Men i Lund blev jeg verdslig ligesom andre mine Lige. Jeg lagde mig til en lang, sort Paryk — sort og lang var jeg selv — derhos en stor, lang Surtout og fremfor Alt et Arelskjerf, som Verdslige da brugte. Saa jeg tyktes, Ingen var min Lige: alle skulde gaae af Veien for mig, og tage Hatten dybt af for mig“ (51).

Men disse Studenter=Kykter rørte dog i det Høieste Overfladen af Swedbergs Sjel; den stille, dybe Grund blev den samme; og som han kom noget længere frem i Aarene, mod Slutningen af hans Ophold i Lund, gjorde Livets og Fremtidens Alvor sig atter gjeldende hos ham. I det mindste er det fra denne Tid, at han fortæller følgende deilige Træk af hans Liv — hvor man nu atter maa tage ham ganske som han var, Manden med det aandelige Blik, der omgiffes nær og fortroligt med sin Frelser, og derfor hørte, hvad Andre let overhøre,

⁴⁴) Den store Samuel Pufendorf, Natur- og Folkerettens Restaurator, Religionsfrihedens Talsmand (i hans Bog de habitu religionis Christianæ ad rempublicam), tillige en udmærket Historiker, blev Professor ved det nyoprettede Universitet i Lund 1670, og 1696 Kgl. Svensk Raad og Historiograph. 1688 kaldtes han til Berlin som Churfyrstelig Brandenburgsk Geheimeraad. Han døde 1694.

⁴⁵) Rnøss, vita Svedbergii (ansført hos Westén Hof-Clericiets historia, I, 441) anfører følgende, som berettet af Swedberg (jeg veed ei hvorfra, da det ikke findes i Autobiographien eller i Parentalia). Ved en Disputation under Pappes Præsidium havde Swedberg af de enkelte Theses sammensat et Skjemtebrev, som han oplæste høit, og med de Ord: „Risum teneatis, sodales“, sønderrev Disputationen. Pufendorf var nærværende derved og berømte ham derfor.

hvad Verden kaster bort som et Gade-Skvalder. Gubben, hvor han fortæller det, mindes det ei blot; nei, det var blevet en uudslættelig Rost i hele hans Liv, som formælede sig med Ordets. Det var i 1673 (han havde endnu ikke fyldt sit tyvende Aar), da han, tredie Sondag efter Trinitatis, forste Gang i sit Liv besteg Prædikestolen. Han prædikede, siger han, her (det var i Hoby Kirke, Prof. Holms Præbende⁴⁶); nær ved Lund) saa godt som han ved Guds Naade formaade det, over det herlige Evangelium om „det fortabte Faar“. Samme Dag, da det laffede mod Aften, hørte man i Kirken, hvor dog intet Orgel var og intet Menneſte nærværende, grandgivelig Røster, der sang de lifligste Psalmer; alle Folkene i Byen, der ligger tæt op til Kirken, bevidnede at have hørt det. „Det var for mig“, vedbliver han, „en kraftig Paamindelse om, med største Urefrygt og Barsomhed at forvalte engang i Tiden det hellige Engle-Embede, paa et Sted, hvor de hellige Engle selv med tilbæffede Afsyn og Fødder udraabe: Hellig, hellig, hellig er den Herre Zebaoth; alle Lande ere fulde af Hans Ure (Jes. 6, 2. 3). Hvad i øvrigt saadant egentligen skulde betyde, det faaer jeg vel en anden Gang useilbart at vide, naar jeg med Jesu Hjælp vorder samlet til den levende Guds Stad, til det himmelfte Jerusalem (Aabenb. 14, 2. 5, 8. 19, 1). Men fra den Tid lærte jeg, som sagt, med hvilken dyb Urefrygt det Embede maa varetages og forrettes, ved hvilket Guds hellige Engle selv ere tilstede. Det giver mig ogsaa den Fortrøstning, at Gud vil bruge sin ringe Tjener i denne Stand, og give dertil sin milde Belsignelse. Hvert Aar herester, siden jeg traadte ind i Embedet, feirede jeg denne Dag hoitidelig ligesom en Jubelfest eller een af de største Høitider, og kaldte den: „Store Syn- deres store Høitid“ (72—74)⁴⁷).

Hans Haab, at Gud vilde bruge ham i det Embede, Hans

⁴⁶) Som bekjendt er det Skik i Sverrige, at de theologiske Profesorer have et Præstefald ved Siden deraf, deres Præbende, som de for det meeste dog kun besørge forvaltet.

⁴⁷) 1747 udgav Swedberg et eget Skrift derom, betitlet: „Testamentum magnum. Stora syndares stora högtid.“

eenbaarne Søn selv haver stiftet, glippede ikke; men i en lang Række af Aar endnu skulde han dygtiggjøres og beredes dertil. Han vendte tilbage til Upsala 1674. Var der endnu nogen Trevl af verdslig Forsængelighed i hans Sjel, saa blev den her oprykt med Nøde. En Dag strax efter hans Ankomst kom han op til D. Martin Brunner, een af Lærerne ved Høiskolen, som just det Aar var Decanus, for at anholde om et theologisk Stipendium. Brunner saae med store Ziue paa ham, der endnu ei havde aflagt sin Kundste Studentdragt, slog et Kors for sig, og spurgte: om han vilde blive Præst, der var klædt saa verdsligt og i Hofmands-Klæder? Swedberg gif strax bort, solgte sin Paryk, sin Surtout og Arelstjersket, og anskaffede sig en simpel sortegraae Kappe; og „det skedte“, tilføier han, „i en god Stund.“ Ja, en bedre Stund kunde aldrig være opgaact for ham. Thi Brunner, der nok mærkede, hvad der boede forborgent i det unge Menneſte, tabte ham ikke ud af Sigte: 1676 tog han ham i sit Huus som Lærer og Opdrager for sin eneste Søn Sebastian. Dette var for Swedberg en christelig Erfaringsstole, som han kun kunde ønske sig den. „I Brunners Huus“, siger han, „lærte jeg meget Godt, saavel med Hensyn paa Sæder som Lærdom, fremfor Alt at føre et gudsfrygtigt, ærbart og alvorligt Liv. Thi han selv var et aandeligt Menneſte i sin Tale som i sin Dmgang, sine Klæder og hele sit Væsen“ (50—52). Swedbergs gudelige Forsætter bleve her styrkede ved Guds Ords daglige, sluttige Betragtning og Anvendelse. Brunner gif ham til Haande ved Sønnens Opdragelse og opdrog ham tillige selv for Guds Rige. Han havde ofte Leilighed til at prædike i Brunners Præbende, Danmark, og da han havde luffet Dinene paa denne faderlige Ben (1679), prædikede han endnu henved tre Aar i Danmarks Menighed (da Enken ved Kongens Raade saa længe nød Indkomsterne af Kaldet), „for at bevidne sin virkelige Taknemmelighed mod det gode Huus, som han skyldte saa usigeligt meget Godt“ (70). Ved Brunners Dødsfeng havde han suffet, at „hans Land maatte hvile dobbelt over ham“ (263)⁴⁸).

⁴⁸) Parentalia 1022: „Pio suspirio ego minutulus Elisæ vota mussitabam: „Da, o Domine, ut spiritus ejus duplo major in me resideat!“

Og hans Suk hørtes af Ham, der hører i det Forborgne. Thi, hvad Andet han end havde lært af den gode Lærer og maatte taffe for, Intet kunde lignedes ved det dybe Indtryk, han her modtog af det præstelige Embedes Hertilighed, ved den Lære, han indprægede sig og tusinde Gange derefter har indpræget Andre, at vi i alle Stykker maae bide paa Gud, navnlig paa Hans Kaldelse til Embedet, paa det vi ei løbe og sende os selv, men have den fuldgyldige Forvisning, at det er Guds Finger og Haand, der nu sætter os ud paa Kamppladsen, saa vi i alle Maader kunne troste os ved en lovlige Kaldelse. „Thi haver jeg og altid“, siger han, „ved alle Tilfælde, i Tide og Utide, med største Iver formænet til at afvente en reen og lovlige Kaldelse. Naar Gud vil have Noget til Tjener i sit Ord, saa veed Han vel, hvor han er at finde, og vil i sin Tid kalde ham. Derover skal man ingen Sorg gjøre sig; det har ingen Nød. Omvendt har jeg, i Medfør af Guds Ord, paa det alvorligste fordømt den syndige Løben og Kjøben, som ikke lidet skader Christi Hjord“ (71)⁴⁹).

Tolv samfulde Aar tilbragte Swedberg saaledes i Upsala, biende, ventende paa Herrens Kaldelse, sysselsat for en Deel med Privatunderviisning for vorne unge Menneſter, hvoraf han ogsaa havde megen Glæde (96). Der var de Aar, den Skole, hvor han egentlig dannedes til christelig Theolog og Præst, hvor hans Nød ei blot blev renset, men stedse dybere sættede sig i Herrens Alger. Det vil da være os høist interessant at vide Noget ei blot om hvad, men og om hvem der dannede ham. Han var i Ordets egentligste Forstand en Fosterson af den evangelisk-lutherſke Kirke; dens bedste Lærere vare hans Lærere og bedste Venner. I et Overblif over hele sit tolvaarige Ophold i Upsala vidner han blandt Andet Følgende. „Gud bevarede mig i al den Tid for utugtigt og ondt Selskab. Mit Selskab

⁴⁹) I sin „Herdavise“ (Swedbergs Psalmbok, 387) synger han: „Thi jeg veed, hvad Skriften siger, Hvilken ikke lyve kan, Did min Tanke altid higer, Bidner det og for hver Mand: de Propheter, som hertil Løbe, Gud ei have vil; Vare de ret blevne sendte, Var vel Herrens Folk omvendte.“

og min største Fornøielse vare de hellige Guds Mænd, som have skrevet Biblen, og de mangfoldige andre dygtige, erfarne, af Guds Kirke velfortjente Mænd, hvis Næs og Navn er spredt vidt om i den lærde Verden. Guds Engel stod hos mig⁵⁰⁾ og sagde: Hvad læser du der? Jeg svarede: Jeg læser i Biblen, i Scriver⁵¹⁾, Lütke mann, i Johann Arndt, i Kortholt, i Großgebaur, i Joh. Schmid o. s. v.⁵²⁾. Englen sagde end ydermere: Forstaaer du ogsaa, hvad du læser i Biblen? Jeg svarede: Hvorledes skulde jeg forstaae det, hvis saa ikke er, at Noget udtyder det for mig? Da sagde Englen: Utskaf dig Geier, Joh. og Seb. Schmid, Dieterich (hans Antiquitates Biblicæ N. T. og Illustramenta N. T.), Tarnov, Dsiander, Gerhard, Crells bibelske Concordants⁵³⁾. Jeg sagde: En Deel har jeg; de øvrige skal jeg skaffe mig". Videre sagde Englen: „Salig er den, som læser og hører denne Propheties Ord, og holder det, derudi skrevet er (Aabenb. 1, 3). Om I dette vide, salige ere I, hvis I gjøre det“ (Joh. 13, 17). Jeg sukkede:

Saa gjøre og leve til hver en Stund
 Det unde os Gud af sin Miskund!
 Hans Aand forhjelpe os dertil
 At gjøre hvad Han have vil!

⁵⁰⁾ Englen er, efter Swedbergs Barnetroe, hans Mentor; han sætter overalt Engle-Læren, som det bør sig, i levende Bevægelse. Alt dette hører til den evangelisk-lutheriske Kirkes Særkjender. Jeg behøver blot at erindre om den uforlignelige Psalme (i Lydstiand synges den sædvanligt paa Mikkelsdag, festo angelorum): „Lasset uns mit Freuden loben Gott Vater, Sohn und Heil'gen Geist.“

⁵¹⁾ Om Scrivers Gjele-Skat vidner Swedberg, „at han skattebe den over alt Guld og Sølv i den ganste Verden“ (15).

⁵²⁾ Det er ufornødent at bemærke, at alle disse høre til den evangeliske Kirkes ypperste Lærere; de ere for største Delen vel bekjendte. Den fromme Chr. Kortholt, Professor i Kiel, vare een af vore meest udmærkede, kritiske, Kirkehistorikere. Großgebaur er Forfatteren til den vægtige Bog „die Wächterstimme“, een af de mange Alvors-Røster, som den Lutheriske Kirke er saa rig paa.

⁵³⁾ Overhovedet det syttende Aarhundredes ypperste Exegeter, lige udmærkede ved Lærdom og reen Lære.

Dg saaledes stildtes han fra mig, efterat han havde velsignet mig, og jeg ydmygeligen takket ham" (101. 102).

Med eet Ord: Swedberg hørte som Theolog (hvad hans følgende Liv yderligere vil overbevise os om) til den store Skole af Sandhedsvidner i den evangeliske Kirke, der i det syttende Aarhundrede fortsatte Luthers Gjerning i Luthers Land, og ere at betragte som de aandelige Forløbere for Pietismen, der dog ei vare behæftede med dennes Skrøbeligheder og Bræk⁵⁴).

VI. Aar 1683 om Sommeren hændte det sig, at Swedberg en Dag mødte paa Norrmalmes-Torvet i Stockholm sin Landsmand M. Simon Fjogæus. Denne spurgte ham aldeles ufornodet: om han ikke havde Lust til at være hans Efterfølger som Regimentspræst ved den kongelige Livgarde til Hest — et Embede, som Fjogæus da just skulde fratræde. Swedberg svarede: "Jeg har mit Fortroende til den gode Gud: Han udseer vel Dfferet. Naar Gud vil falde og bruge mig til sin besynderlige Tjeneste, saa finder Han mig vel. Jeg overlader mig og alt, hvad mit er, til Hans naadige Velbehag, der raader Alt og forserger Alt. Han haver talt alle mine Hovedhaar" (87). Fjogæus midlertid foreslog Swedberg ad den vanlige Wei; efter holdt Prøveprædiken fik han strax Vocationen, og tiltraadte Embedet i Maii Maaned næste Aar 1683⁵⁵). I Forveien var han ordineret af Biskop Carlson i Westeras 12 Febr. 1683.

Men havde Swedberg heri grandgivelig seet Guds styrende Haand, saa skulde han ei mindre i et andet Livspunkt prøve og erfare Hans underlige Styrelse. Han havde besluttet at tage sig en Hustrue, og hans Valg var faldet paa et Fruentimmer af lydefrit Rygte, af et fornemt og rigt Huus. Men der var for megen menneftelig, om ei kjødelig, Beregning i dette; Gud, som kun vil have sin Beregning frem, hvis Alt skal gaae godt, slog rasft en Streg derover. Bruden blev vaklende; Forældrene vilde have Sagen udsat. Med eet kom en Dag hans Broder, Bjergværks-Assessoren Pehr Schönström, ind paa en adelig Gaard, hvor Swedberg endnu gav Information: hiin vidste

⁵⁴) De ere af os karakteriserede ovenfor S. 125—129.

⁵⁵) Jffe, som Westén (l. c.) urigtigt har, i Febr. 1682.

ingen Bei eller Stie; paa eengang sluttede han Broderen i sine Arme. Resultatet af Brodrenes gjensidige Meddelelser og fortrolige Udveksling var, at Swedberg indesluttede sin Broders Svigerinde, han aldrig havde seet, i sit Hjerte. Sara Behm, en Datter af Assessor Albrecht Behm, var den Udseete, en Dvinde, som Swedberg vidner om hende, ved hvem det Ord ret forunderligt og herligt opfyldtes paa ham: „En dydig Dvinde er en ædel Gave, og skjenkes den, som frygter Gud; han være rig eller fattig, saa er hun ham en Trøst, og gjør ham altid hjerteglad“ (Sir. 26, 3. 4). „Jeg siger det“, vedbliver han med egne Ord, „hvad jeg veed og, Gud ske Lov, haver erfaret, at jeg fik af Guds milde Haand en Hustru, riig paa Guds og PENDINGER, og derhos riig paa Dyd, Gudsfrygt, Alvorlighed, Fromhed og Ærbarhed. Alvorlig var hun, siger jeg: aldrig gjorde hun sig til af sin Rigdom, men var i Sind, Tale, Umgængelse og Klæder sagtmødig, ei efter Verdens Mode“ (105—109). Det var et Ægtekab, fort sagt, i gammel Stil, hvor Manden var og blev Mand, og Dvinden Dvinde; thi traf Swedberg den Aftale med sin Hustru, „at hun skulde saae regjere i Huset som en fornuftig Hustru og forstandig Madmoder, som hende behagede; men hun maatte love, aldrig at lægge sig i Mandens Embede, og der ville have Noget at sige og styre; forresten skulde hun hjælpe ham, og han hende, som Christne med deres Forbønner“ (190). Brylluppet stod i Stockholm 1683, 16 December.

En Udenlandsreise, Swedberg foretog 1684—85, kunde næppe betragtes som et Capitel i hans Liv, hvis vi regnede dette ei, som han selv regnede det, efter Capitalens Forøgelse, men efter Glimmer. Hvad han saae, gennemreisende en Deel af England og Frankrige, Stæderne ved Rhinen og Holland, var meget, men meget mere, hvad han stille henlagde deraf, for i sin Tid at bruges. Næppe skulde mange af de Bemærkninger, han derover nedskrev, kunne som historisk Relation nu gjøre Krav paa Opmærksomhed mere; vi veed det Allsammen bedre, fuldstændigere, i rigtigere Sammenhæng; men hans Erfaringsbog, hvis første og sidste Blad var Guds naadefulde Førelse, blev rigere derved; og det er denne Rigdom, vi spørge om i

en Christens Liv. Det, hvad han saa smukt betegnende kalder „det alvorlige Liv“, vandt ved disse Erfaringer alt mere og mere i Omrids, Farve og Gehalt; Verden vilde sagtens udtrykke det saa: han blev bestandig mere „en Pietist“. Derfor tiltraf ham i England fremfor Alt det strenge sædelige Liv, hvori Kirken udprægede sit Væsen: Søndagens Helligholdelse, de huuslige Andagtsøvelser, de kirkelige Fattigindretninger (112—115); imod Secterne gav han den Engelse Statskirke Ret, som, efter hans Mening, bedre forstod at lede Livets Bække ind i Helligdommen, og til hvilken han desuden, som saa mange Lutherse Theologer dengang (formedelst denne Kirkes Lære om Nadværen og Prædestinationen) ⁵⁶⁾ følte sig hændraget ved et Slags Blodforvandtskabs Baand; dog dømte han med stor Besindighed om den forventede og forønskede Union (som D. Fell blandt Andre dengang anbefalede) i disse Udtryk: „Men hertil udfræves Herrens Haand og den Høiestes Drift; hertil udfræves Bøn og fredelssende Sindelag“ (120). Derfor vurderede han i Franfrig med aldeles upartist Hu den udmærkede christelige Fattigpleie i den Romersk-katholiske Kirkes Indretninger; han tænkte, da han med egne Øine saae, „hvorledes de om Aftenen gif ud paa Gader og Stræder, for at opsoge de Fattige, Huusvilde, Syge; hvorledes fornemme Fruer og Grevinder opvartede i ringe Klæder de Syge og Gebræklige, og viiste dem al Barmhertighed, som om de havde været deres nærmeste Blodforvandle“ — han tænkte derved paa Evangeliet om den yderste Dom (Matth. 25, 35 ff.). Derfor sympathiserede han saa inderligt med den i Strasburg forherffende Gudsfrugtigheds- Retning: Mændene af Dannhauers Retning, Seb. Schmidt og Balth. Bebel ⁵⁷⁾, bleve

⁵⁶⁾ Det var almindeligt dengang at betegne den Engelse Kirke som Lutheranizans. Det relativt Rigtige deri have vi forsøgt at fremstille i „Reformation, Lutherthum und Union, S. 309 ff.“ Preusserne brugte tyve Aar senere den Engelse Kirkes Eiendommelighed blot som en Forgylbning, de fatte paa deres Hoftheologie. See ovenfor S. 116 f.

⁵⁷⁾ Seb. Schmidt, en Discipel af Dorffæus, kunne vi vel med Rette betegne som den største Tydske Exeget fra det syttende Aarhundrede. Flere af hans Commentarer til Prophetterne fortjene endnu at tages Hen-

hans aandelige Fædre, hvis Thufommelse stedse var ham dyrebær; til Spener, dengang i Frankfurt, folte han sig dragen, men kunde, da Spener netop da laae meget syg, ei besøge ham (141. 151). Derfor levede han sig, ved Reisens Slutning, ind med Edzardi i Hamburg; han saae med inderlig Tilfredshed de Katechismus-Dvelfer, denne hver Søn- og Helligdags Eftermiddag holdt med det unge Folk af alle Stænder (hvoreved mange af Forældrene kom med), og udbrod derved: „Var det ei vakkert, christeligt og berømmeligt“ (171); han roeste og biligede hans Iver for Jødernes Omvendelse; han saae et betydningsfuldt Bink om, hvad vi saa ofte forsømme, naar han var Bidne til, hvorlunde Edzardi hver Dag med Haandspaalægelse velsignede sine vorne Børn, „ligesom Patriarchen Jakob velsignede sine Sønner Ephraim og Manasse (1 Mos. 48, 14), ligesom Christus velsignede de smaa Børn“⁵⁸).

Dg hvad var nu Summen, Resultatet af hele hans Reise? Det var, med eet Ord, det samme, der fremkaldte Pietismen som kirkehistorisk Phænomen, dog med fremherskende positiv Charakter, som det viser sig hos de ældre Lutheriske Lærere, saa Lærebegrebet ei (som i den synkende, udartende Pietisme) blev noget Indifferent, eller Noget, der blot betragtedes som nødvens-

syn paa. Han døde 1696. Balth. Bebel, hans Samtidige († 1686), er blandt Andet Forsfatter til det særdeles dygtige kirkehistoriske Værk: „Antiquitates ecclesiae Evangelicae IV prioribus post Chr. n. saeculis.“

⁵⁸) „Det staaer ei til at beskrive“, slutter Swedberg, „hvor gudeligt og alvorligt denne Mand levede. Gud glæde hans Sjæl i sit evige Rige“ (178 f.). Ogsaa den den sidste Samtale, han havde med Edzardi, er karakteristisk for begge. Swedberg spurgte nemlig Edzardi, hvad Sprog vi skulde tiltale hverandre med, naar vi mødtes i Guds Rige. Edzardi svarede Intet derpaa. Swedberg tilføier: „Jeg mener, det bliver Englesproget (1 Cor. 13, 1). Som Englene tale Svensk, naar de tale med Svenskerne, Tydsk med Tydskerne, Engelsk med Engelskmænd o. s. v., saaledes vil jeg komme til at tale med Abraham, Isaak og Jakob paa Svensk, og de skulle svare mig paa det samme Maal; og atter de tale med mig Hebraisk, og jeg forstaaer det, og svarer dem paa samme Tungemaal“ (179 f.) Det er let at see, hvormeget denne Swedberg'ske Troens Ahnelse har bidraget til den Swedenborg'ske (Sønnens) Gnosis.

dig Forudsætning, uden at gaae ind i Marv og Blod, men tvertimod holdtes fast som den Livsaande af det Prophetisk-Apostoliske Ord, der maa bevæge, røre sig i hele Kirken, og styre ogsaa dens Gudsfrugtigheds-Dvælses. Det vil her være Stedet, at udvikle Swedbergs Forhold som Præst og Theolog til hiin Retning i Kirken, som allerede da, i Sverrig saavel som i Tydskland, gav saa meget Stof til Dmtale og reiste en Kamp, der aabenbart, hvordan vi saa end bedømme den, hvor meget der end hæftede sig ved den, som ei hørte til den kirkelige Kamps Natur, alligevel var nødvendig til Kirkens Gjenfødsel. Vi gjøre det, som overalt, med Swedbergs egne Ord: Billedet træder saaledes desto klarere, livligere frem. Han stiller sig altsaa først, hvad overhovedet den theologiske Strid angaaer, forsaavidt den nemlig føres, uden at Livet kjemper med, og altsaa i Grunden er en Skyggefægtning, aldeles paa Joh. Arndts Side, og tilegner sig dennes Ord: „Apostelen befaler Kirkens Lærere at skye fjætteste Menneffer, naar de to eller tre Gange ere formanede, og tilføier som Aarsag, at de ere forkeerte og synde, og have dømt sig selv (Tit. 3, 10. 11). Hvoraf man kan slutte, at Secterne gjøres lidet Afbræt med at skrive mod dem; men ved et helligt Liv, sand Bod, kraftig Bøn, kunne de vel udryddes og udslættes. Thi Djevlen spørger sandelig ei meget om Skriven og Disputeren, hvis ingen Kraft af Livet, ingen Dyd, ingen Bøn er derhos. Djevlen har aldrig flyet for nogen skarpsindig Disputator, men for en hellig Mand har han ofte flyet. Vil man nu ei begynde fra Christi Liv og fra sand Bod og Eftersølgelse af Hans Fodspor, saa vil aldrig det sande Lys, den rene Lære vedligeholdes hos os. Vi ville da heller aldrig blive eens om Læren, selv om vi trættes derom til den yderste Dag“ (122)⁵⁹⁾.

⁵⁹⁾ Af Joh. Arndts „Bedenken über Religionsstreitigkeiten“. Hvorledes Sagen ligger, turde ei være ganske klart; jeg vil derfor give nogle Bink til at udrede den. Vil man dribe hiin Paastand saavidt, at Livet, betragtet som Hellighedens Speil, og ikke Ordet, som dets evige Regel, maatte afgjøre Sagen; vilde man altsaa vende Luthers Sætning om: „at Livet forholder sig til Ordet og Læren som Jorden til Himlen“ — saa vilde man aldeles misforstaae Arndt,

Fremfor Alt var Swedberg en uforsonlig Fiende af Troens Skin, der beraaber sig paa, at det er Troen alene, der retfærdiggjør Mennesket. Denne Mistydning af den dyrebareste evangeliske Lære bekjempede han stedse med Alvor, med Skarphed, overalt nidkjær for, at Kirken virkelig skulde vise sig at være Jesu Christi Brud. Han udtrykker sig blandt Andet saaledes derom. „Jeg sukkede, og suffer eudnu, og klager hjerteligt derover, saa ofte jeg tænker derpaa, hvor flet de fleste Lutheraner forstaae Luthers Lære, hvor lidet de forstaae, hvad Troen er paa Frelseren, Herren Jesum Christum, menende, at naar de med Tanken og Erindringen fatte, og med Munden bekjende, at de alene ved Troen paa Christum skulde worde salige, saa skal ogsaa Troen være alene: De holde det ligesom for en katholsk-vildfarende Lære, at drive, øve og bevise Troens Frugter, gode Gjæringer. Ja saa troe og saa leve de fleste, Gud bedre det! Naar de blot gaae i Kirke, og til sine visse Tider om Aaret til Herrens Bord, og ved Siden deraf leve i allehaande syndige Kjødrens Gjæringer — saa har det dog ingen Nød med dem; sola fides, Stor-Troen, skal gjøre det altsammen. Ingen skal sige dem andet, end at de ere gode Lutheraner og Christne, og blive uden Modsigelse salige... Thi haver jeg i alle mine Skrifter og Prædikener ligesaa vældelig drevet den tredie Troens Artikel om Helliggjørelsen, som den anden, om Forløsningen. Og haver jeg herudi Christum og alle gudfryg-

---

skjont han jo vel ved adskillige ei noksom begrændsede Udtryk hist og her kunde have givet nogen Anledning til saadan Misforstaaelse. Men hans Mening er det ikke. Hans Mening er tværtimod den, at Jesus-Christus, som Ordets og Livets evige Kilde, er det høieste Mønster, og at dette Mønster maa udtrykkes af Hans Stridsmænd, uden deres Kamp skal blive frugtesløs. I ethvert af Herrens Aand beaandet Vidnesbyrd maa man spore dette Liv, selv hvor ei Navnet, Begrebet paaberaabes, ligesom Solen spores selv i det mindste Rum, i den mindste Braae, og udelukker Mørket. Kirkens Kampplads er altid aaben, og udelukker ligesom det, hvad S. Paulus kalder *λογομαχίας, ζητήσεις* (1 Tim. 6, 4), *εργεις* (Tit. 3, 9). Christendommens Lære er en *διδασκαλία κατ' εὐσέβειαν* (1 Tim. 6, 3). Saaledes maastee omskrives rettelig Joh. Arndts Sætninger og stilles i deres sande Lys.

ige og nidjere Lærere, som Joh. Arndt, Gerhard, Sriver, Mengerling, Kortholt, Lütke mann, Gesenius, Jo. Schmid⁶⁰⁾, og mangfoldige andre ogsaa af andre Kirker, med mig. Havde vi bedre Tanker om Troen og gode Gjæringer, saa havde vi ogsaa christeligere Christne. Af, min naadige Gnd, see hertil i Jesu Navn, staa Bod herfor! Din Naade alene kan gjøre det" (137. 139).

Hvad endelig hans Forhold til selve Pietismen som udviklet, eiendommelig Retning i Kirken angaaer, saa erklærer han sig herover med en Naivitet, som overalt klæder ham fortreffeligt, og er ganske et Speil af hans praktiske Charakter og aandige Rjempemaade. „Giv Gud“, siger han, „jeg kunde vel læse Herrens hellige Bibel og gudelige Mænds Skrifter; jeg kan ei mægte mere, og levede jeg end to Gange saa længe. Saa haver jeg og aldrig lagt mig paa at læse pietistiske Skrifter, som jeg ei heller havde Ansig til. Jeg haver med dem Intet havt at gjøre, men vel med Impietisterne, og det i et mægtigt stort Antal. Jeg kan derfor hverken fælde eller forsvare dem. Men det forsvare jeg: give Gud, vi alle vare rette Pietister, saadanne, som S. Paulus beskriver 2 Tim. 2, 11—15. 1 Tim. 4, 7 og S. Petrus 1 Petr. 2, 5“ (175 f.).

VII. Hjemkommen fra Udenlandsreisen 1685 søgte Swedberg, da hans Tjeneste som Regimentspastor gav ham mange frie Stunder (thi den Deel af Regimentet, der egentlig tilkom ham at betjene, var meest hjemme i Upland), endnu bedre at tjene Guds Menighed og udfylde sit Præste-Kald, i det han i et heelt Aar vicarerede for den Kongl. Hofprædikanant M. Schäfer, uden alt Bederlag (184). Overhovedet var han saa langt som Noget fjernet fra al Egennytte og Bindesygge, hvilket han og i

⁶⁰⁾ Atter viser her Swedberg os, i hvilken Kredts han levede. Om de her nævnte Lærere turde blot bemærkes, at Mengerling er Forfatter især til flere dygtige katechetiske Bøger (som *Scrutinium conscientiae* o. a.), Joach. Lütke mann til den fortreffelige Bog: „*Borschmaß göttlicher Güte*“; Gesenius var den, som med Dav. Denicke omarbejdede den gamle Hannoveriske Psalmebog, og digtede selv flere Psalmer, blandt hvilke den herlige: „*Wenn meine Sünd'n mich fränken.*“

andre Tilfælde fik Leilighed til at lægge for Dagen, som netop nu, da hans Forgjænger Fogæus gjorde Paastand paa at nyde Embedets halve Indkomster i den Tid, Swedberg havde været borte; hvilket denne lod skee, uden at spille eet Ord videre i Sagen. Sin Praxis i denne Henseende beskriver han os efter sin Sædvane i Bøn- og Takke-Form. „Alt, hvor vakkert, godt og berømmeligt“, siger han, „er det dog, ei blot at læse, lære og prædike Guds Ord, men ogsaa at leve derved og leve derafter, fremfor Alt til Brug og Dvølse. Vi, vi Præster, siger jeg, isynderlighed. „Hvo som det gjør og lærer, han skal kaldes stor i Himmeriges Rige“ (Matth. 5, 19), sagde den ypperste Lærer Kristus. Saa skulle vi alle, navnlig vi Præster, tænke paa vor Herres Jesu Ord, som sagde: Det er saligere at give, end at tage (Ap. Gjern. 20, 35). Thi beder jeg altid Kong Davids vakre Bøn: Bøi, Herre, mit Hjerte til dit Bidnesbyrd, og ikke til Gjerrighed (Ps. 119, 36). Saa lidet bekymret var jeg steds om Lønnens Afdragelse, at jeg aldrig frævede nogen Bonde, som skulde erlægge Skatten til mig, uden lod mig nøie med det, han af egen god Villie gav. Jeg havde saa meget at gjøre med at læse, skrive og prædike, at jeg aldrig havde Tid eller Hu dertil. Og er jeg derfor hverken blevet fattigere, ei heller bedraget“ (185 f.).

Frugtbarest var uden Tvivl hans Tjeneste ved Livregimentet ved den Nidkjerhed og Indsigt, hvormed han tog sig af den katechetiske Underviisning, hvilken han med Nette altid betragtede som den ypperligste Nøgle til Hjerterne og den giftigste Sæde-Grundvold. „I denne min Tjeneste ved Regimentet“, vidner han, „vandt jeg saavel Hoies som Laves Tilfredshed, endstjøndt jeg ingenlunde saae gjennem Fingre med dem, hverken i Prædikenerne eller den ellers fornødne Tilretteviisning. I Begyndelsen vare de heelt uvante dermed. Derfor, som de siden tilstode mig, bævede de for mig, naar de saae mig komme, mere end de havde bævet, naar de gif i Slag mod Fienden. Men naar jeg havde begyndt at tale med dem, og det lempe- ligt, berettende dem Historier af Biblen og styrkende dem i deres Troe og kristelige Wandel, saa vilde tilsidst den Part, som var forhørt, naar de andre skulde træde ind, ikke træde af, saa jeg

ofte nær var trængt ned af dem. Officererne sadde og ved Bordet med god Villie og hørte derpaa, og førte vakkre, gude-
lige og opbyggelige Samtaler med mig. Sandelig, saa bør det
jo være, naar Herren giver Naade dertil; det er jo eet af de
ni Stykker, som Sirach finder værd at love og prise med sin
Mund, naar nemlig Nogen lærer, og man gjerne hører
det (Sir. 25, 12); det er jo Christi store Naade, at vi ogsaa
heri værdiges at være Hans Efterfølgere, at Folket trængte sig
til, for at høre Ham (Marc. 2, 2). Saaledes maa man om-
gaaes med sine Tilhørere, og ingenlunde bryde eller plage dem
med tørre, mavre Spørgsmaal og Udviklinger, ei heller fare ud
med haarde Ord imod dem, der ei saa snart kunne finde sig
tilrette eller af Gensoldighed gjøre ret Besked for sig. Thi ogsaa
her gjelder Apostlens Ord (1 Petr. 5, 2. 3), at vi skulle vogte
Christi Hjord, ei tvungent, men villigt, ei som de, der herske
over Folket, men som Forbilleder for Hjorden" (186. 187).

Saa lidet som ved Regimentet, blandt sine Krigsbørn, sparede
han ved Hoffet den præstelige Frimodighed, men netop her løf-
tede han sin Røst endnu høiere; thi han havde jo, som han var
inderlig overbevist om, Kald dertil. Ogsaa her troede han at
maatte begynde fra Roden af: Skolernes dengang desværre
næsten overalt i Sverrige beklagelige Tilstand. Saaledes holdt
han den 4 Maii 1686 en Fredagsprædiken paa Slottet Ulriks-
dahl, ved hvilken Kongen (Carl XI)⁶¹⁾, Dronningen Ulrika
Eleonora, Enkedronningen Hedvig Eleonora, Arveprindsen
(siden Kong Carl XII) og mange Hoffolk vare tilstede. Til

⁶¹⁾ S wedbergs Forhold til Kong Carl XI er eet af de lysende Punk-
ter i Sverriges Historie, ligesom denne Konges Regjering selv i
mange Maader. Det var ei blot Kongens Mod, Forstand, Utrætte-
lighed i Forretninger, Eiegyldighed mod Besværligheder, der gjorde
ham til en udmærket Fyrste, men fremfor Alt hans sande Gudsfygtig-
hed, hvorpaa saa mange Beviser ville fremkomme i denne vor Skil-
dring. Om hans hertige christelige Ytringer og hele Sindelag under
hans svære Sygdom 1679 see et Brev fra Håkon Spegel til Rigs-
admiralen Grev Gust. Otto Stenbock, indført i „Lönbom Hand-
lingar til Konung Carl XI Historia. 2 Delen. Stck. 1764, S. 67 ff.“
Vi skulle i en anden Biographie faae Leilighed til at berette udfør-
ligere herom.

Ordene i Aftensangs-Terten: at „Israels Børn gjorde, som deres Fædre før dem havde gjort“ — hvilket ingenlunde var godt eller roesværdigt — knyttede han en Formaning om, hvormeget ved Guds Riges Plantelse det kom an paa Forældrene, og yttrede sig mod Slutningen af Prædiken saaledes: „Jeg skal fortælle Eder, I Majestæter, hvad Gud haver talt om Eder i det Gamle Testamente, nemlig at Konger skulle være Kirkens Pleiefædre, og Fyrstinder dens Ammer (Jes. 49, 23)⁶²⁾. Det Ord er sandelig ei dermed opfyldt, at saatanne Personer undertiden staae Fadder og give Fadder-gaver. Nei, de maae gribe sig bedre an, maae virkelig befordre Børnernes Optugtelse, maae see paa, at det staaer vel til med Skolerne og Skolernes Tjenere, og at Alt her kommer i sit tilbørlige Stik.“ Havde allerede disse Ytringer vaakt stor Opmærksomhed (og Swedberg sørgede for, at den ei kunde adspredes, i det han ligesom nævnedes Stockholm og Sverriges Land som det, hvor de groveste Misbrug gif i Svang), saa maatte den Prædiken, han otte Dage efter holdt, og hvori han ligesom forfattede og udførte samme Materie, endnu mere trænge igjennem. Her traadte Skolebørnene ligesom dramatisk op (som Swedberg overhovedet var en Elsker af udførlige Billeder og Parabler), klagede deres store Nød og viiste ret indtrængende, hvor lidet al Cultus-Fernis kunde bøde paa den virkelige Mangel paa aandelig Næring, paa christelig Opdragelse. Efter Prædiken lod Kongen een af Præsterne i Stockholm, M. Iser, kalde, og sagde til ham: „Hvorledes staaer det til med Skolerne i Stockholm? Man prædiker derom“. „Hvem gjør det?“ sagde Iser. „Det kan være ligemeget“, sagde Kongen. „Nu, hvad prædiker man da derom“, spurgte Iser. „At Skolelærerne ere uduelige og flette, og at man maa have bedre“, svarede Kongen. Iser forestillede Majestæten, at det vilde ei

⁶²⁾ At Swedberg saaledes uden videre optager dette Sprog som en Beskrivelse af Kirkens Tilstand under det Nye Testamente, var ei saa meget hans Feil, som almindelig Betragtning dengang efter Episkopal-Theorien. Ihufomme bør man dog, at ogsaa efter denne Theorie Fyrsterne ei betragtedes som Kirke-Regenter, men som de øverste Befuldmægtigede, som et Slags Archipresbyterer i Kirken.

funne opnaaes, uden man lønede Lærerne bedre. Det skedte paa Kongens Befaling fra Stund af; Skolelærernes Raar bleve overalt i Riget noget forbedrede⁶³) (204 f.).

Samme Dags Eftermiddag, som Kongen havde talt med Isler, skiftede han Overhofpræsten Birænius til Swedberg med den Befaling, at denne fra nu af ei blot skulde vicariere som Hofprædikat, men overtage alle andre geistlige Functioner som de øvrige Hofpræster. Ingen erkjendte dybere end Swedberg, hvilken svær Opgave her blev forelagt ham. Paa den ene Side kunde han vente, maatte berede sig paa Sandhedsvidnernes vanlige Løn ved Hofferne, maatte vente, at det tilsidst vilde lyde til ham, omtrent som det lød til Propheten Amos: „Du Seer, gik bort, flye til et andet Land, og fød dig der, og prophetere ei mere i Stockholm; thi der er Kongens Kirke og Rigens Huus“⁶⁴). Paa den anden Side maatte han frygte for Himlens og Jordens Konges Fortørnelse og Straf, Hans, som haver Magt til at nedstøde baade Sjæl og Legeme i Helvede (Matth. 10, 28), ja kan og vil straffe saa, naar en smigrende Urias og Dientjeneren Amasia (2 Kong. 16, 10. Amos 7, 10) tale og prædike til Kongens og de Høiestes Behag, og saaledes sile og føie deres Tale, som de kan fornemme, det vil klinge listligt i de kløende Øren. Han frygtede og bævede altsaa frart, da denne tungeste af alle Bestillinger overdroges ham; men i Guds Navn og Guds Frygt modtog han den, og førte den nu i fire Aar (1686—1689) uden det ringeste Bederlag eller selv Pastoral-Indtægter af dette Embede; thi hvor der var nogen Embedsforretning, der betaltes, der gjennede de øvrige Collegaer ham bort, og selv, hvor han i enkelte Tilfælde

⁶³) Swedbergs efter hans Mening bedre Forslag til Kongen, nemlig at man skulde give velfortjente Skolelærere borgerlig Rang og tillige borgerlige Charger, naar de havde tjent et vist Antal Aar, gik lykkeligviis ei igjennem. Det var en Svaghed hos den gode Lærer, saaledes at overspænde og overburdere de udvortes Midler og Behi-
ler (rigtignok et Strøg af det egentlig Pietistiske), som han overhovedet, isar fra sit Ophold i Frankfurt am Main, havde faaet for store Begreber om Præmiers og slige Pirremidlers Værdie.

⁶⁴) Allusion til Amos 7, 12. 13.

maatte forrette Tjenesten, toge de andre Lønningen; „hvilket“, tilføjer han, „var og meget bedre for mig“. Hvad der forresten lettede ham Embedet, det var Kongens usfrømtede Gudfrygtighed, „der slet ikke tog det ilde op, men tvertimod lod sig det vel behage, naar alvorlige, nidkjære Herrens Tjenere prædicatede skarpt, og Intet stak under Stolen, men bevistte Alt med klare og utvungne Guds Ord“. Det kunde vel synes Mange betænkelig, at Swedberg, den nys Kaldte, der havde Kirkens dyrebareste Interessser at tage vare paa, selv fra Begyndelsen gif ind paa de dybeste Stader og Saar, navnlig paa den under Carl XI foretagne og med stor Haardhed (saa mange Adelige maatte gaae fra deres Guds og Eiendom, mange Familier bleve ruinerede) udførte Reduction, hvorved alle Krongodsfer skulde gives tilbage til deres oprindelige Bestemmelse som Stats-Domainer⁶³⁾. Men Kjærligheden, Barmhjertigheden tvang Swedberg; han betænkte sig ei paa, hvor saadant maatte berøres, paa denne Foranstaltning at anvende Guds Ord hos Propheten: „J slaaer Huden af mit Folk, og æder Kjødet af deres Been, og naar J have draget Huden af dem, saa sonderbryder J ogsaa deres Been“ (Mich. 2, 2. 3). En svær Prøve for den rettsindige Konge; men hans Urefrygt for Guds Ord vandt Seiren. En stor Herre gif ved denne Veilighed op til Kongen og sagde: „Skal Præsten faae tale saa? Han burde dog holde inde med slikt“. Kongen spurgte heelt betænkelig: „Befræstede da Præsten sin Prædiken med Guds Ord?“ Og da der svarredes: „Ja, det gjorde han vel“, vedblev Kongen: „Naar Præsten har Guds Ord for sig og foreholder det rettskaffent, saa har Kongen Intet at sige derpaa“ (206—210).

VIII. Swedberg havde optaget en svær Kamp; en Kors-Skole aabnede sig for ham, saa meget tungere, som verdslig

⁶³⁾ Denne saakaldte Reduction og Liquidation var bestemt ei blot til at inddrage, hvad der tidligere af Krongodsfer var blevet bortskjenket eller paa anden Maade ulovligt abalieneret, men tillige at bringe en streng Orden i Kammervæsenet, næie at opgjøre Statsgjelden og udfaste et nøiagtigt Budget for Statsfornödenhederne. Strengest, ja nrettskærdig og haard blev denne Foranstaltning derved, at man oprindelig slet ikke antog nogen anden Rets-Titel end Statens.

Magt, Embedsbrødres Avind og den raadende Klaffer førte Baabnene sammen. Han betænkte, hvad Herren engang sagde til den hellige Paulus: „Jeg skal vise ham, hvor meget han skal komme til at lide for mit Navns Skyld“ (Ap. Gjern. 9, 16); han kom ihu, hvorledes den gamle Pehr Rudbeck fordum med lignende Ord havde modtaget ham: „Min Søn, vil du være en Guds Tjener, saa stik dig til Fristelse“; han bad hver Dag Davids Bøn: „Trøst mig med din Hjælp, og din frimodige Aand opholde mig“ (Ps. 51, 14). Saaledes blev, hvad der var bestemt til at hindre og skade ham, meget mere til Forfremmelse for ham i Gudfrygtigheden; thi „desto nærmere og inderligere holdt han sig til sin Gud som den sikreste Hjælp og Tilflugt. Davids gyldne Psalter, hvilken hans gudfrygtige Moder i hans Ungdom bød ham flittigt læse, blev nu „heelt og holdent hans Haandbog“. „Ligesom Mad og Drifke“, vidner han fremdeles derom, „smager en af Hunger og Tørst forsmægtet Menneſte-Sjel vel, saaledes smager Psalteren en bedrøvet, plaget og uskyldigt forfulgt Sjel. Før læste jeg oftere i den uden særdeles Sjæls-Rørelse og Tilfredsstillelse; nu tykkes mig hvert eneste Ord i den at være skrevet for mig“. Nu „blev han og Dag for Dag mere nidjer og brændende i Prædikestolen; jo mere han maatte lide af hans Uvenners og Avindsmænds Had og Uvillie, desto mere sporede han og Guds Naade og Kjerlighed at tiltage og ligesom overstrømme ham“ (211. 212). Kongen mærkede, hvorlunde Uveiret traf op over den nidjere Præst; han sagde en Dag til ham, da de talede sammen under fire Dine: „Du har mange Uvenner“. „En Herrens Tjener“, svarede Swedberg, „duer ikke meget, hvis han ikke har Uvenner; som vi see paa Propheterne, Apostlene og Christum selv. Hvor mange Uvenner havde ikke de!“ (213.)

Uveiret kom nærmere. Syttende Søndag efter Trinitatis 1690 prædikede Swedberg over den evangeliske Text, jevnført med Jerem. 17, 20 ff., om den skjændige Banhelligelse af Herrens Sabbath. Han tillempede det i djerve Ord, som han pleiede, paa Tiden og Stedet, og tog ei i Betænkning at kræve dem til Regnskab, der skulde see paa, at saadanne Herrens Ordninger overholdtes af Folket, og saa lidet gjorde deres Pligt. Overstat-

holderen, Grev Christopher Gyldenstjerne, der ogsaa var i Kirken, fastede forbittede Blik paa Præsten. Endnu samme Dag gif han til Overhofprædikanten Jorgen Wallin, og udtog Stevning mod Swedberg til næste Capitels-Dag. Ved Grevens Secretair, Collin, anklagedes han den 22 Oct. i Domcapitlet; efter „Konunga-Balken Cap. 9“ skulde han have forbrudt Tre, Liv og Guds. Gyldenstjerne forlangte, at Swedberg skulde angive noget Tilfælde, hvori han havde forsømt sin Pligt; han lod fremlægge en Strivelse fra Stads-Consistoriet, hvori dette høiligen takkede H. Excellence for den gunstige Bistand og Handrækning, han ved alle forekommende Leiligheder havde ydet dem. Den 29 October nedlagde Swedberg formelig Protest imod Alt, hvad der i denne Sag var forhandlet i Consistoriet. Da Præsidenten, der var en heftig Mand, udskyldte Trudsel-Ord mod ham, bad han denne ihukomme sit Embede, og ei overfare Parterne med Uqvemsord. „Jeg protesterer“, sagde han, „endnu sengang mod Alt, hvad der i denne Sag er foretaget, og det af to vægtige Grunde. Forst, fordi Kirke-Ordningens 16 §-tilholder hver den, som haver nogen Sag ved Domcapitlet, at være personligen tilstede, endog han har nogen Anden, der fører hans Sag; dernæst fordi Overstatholdererens formeentlige Beviser vare modtagne af Domcapitlet, uden at stilles paa Eed, hvilket dog selv i den ringeste Retsdag ei uublodes. I sin skriftlige Replik urgerede Swedberg fornemmelig, deels at det var en Sag, der angif hele Præsteskabet, ei ham alene, deels at alle Præster ved en dyrebar Eed havde forpligtet sig til at overholde Kirke-Ordnungen i alle Stykker, hvilket dog ei efterlevedes, f. Ex. ved Buddet, at alle Daabshandlinger skulde foretages offentligt i Menighedens Paasyn; og Dyrigheden taug dertil. „Skulde nu“, udtrykte han sig blandt Andet, „Huldstab, Troe og Love og hellig Forpligtelse hos Andre briste og sættes til Side, saa maae dog vi Præster ubrødelig holde dem“. „Vi Præster, siger jeg sukkende, som med Haanden paa Herrens hellige „Bibel, med bøiede Knæe, ved Herrens Alter, i de hellige Engles Nærværelse og Paahør, med en dyrebar Eed have forpligtet os til, ubrødeligt at holde Kirkeloven. Med den Haand, siger jeg sukkende, hvilken vi skulde oplofte til Gud i Bønnen;

„med den Haand, hvormed vi skulle velsigne Guds Folk; med „den Haand, hvormed vi skulle velsigne de smaa Børn ved „Daaben; med den Haand, hvormed vi skulle blade i Herrens „hellige Bibel; med den Haand, hvormed vi skulle handle, velsigne og uddele vor Herres Jesu Christi allerhelligste Legeme og „Blod. Ikke burde vi vanhellige den Haand ved fordærvelig „Meeneed; hvilket dog skeer, naar vi ikke leve efter Kirkeloven, „og uforsvarligt tie dertil, at den skjendigen overtrædes. Det „var jo fast bedre, aldrig at aflægge nogen Eed, end saa stammelig blive grove Meenedere. Thi vi Præster maae leve „efter Eed, og ikke efter Sæd, efter Lov og ikke efter Behag“ (214—218).

Sagen gik nu videre frem. Swedbergs alvorlige Protest forseilede ikke sin Virkning. Overstatholderen nedlod sig til at undskylde sig med Upasselighed for at han ei personlig var mødt i Domcapitlet. Han lod, for at give Sagen et mere kirkeligt Skin, excipere (26 Nov.), at Swedberg i alt Fald havde overtraadt sin Pligt, da han jo først, efter christelig Lov og Brug, burde have foreholdt ham under fire Dine, hvad han havde imod ham, eller dog angivet ham enkelte Tilfælde, hvori Loven var overtraadt; hvortil hiin replicerede, at han i intet Fald dertil ved denne Keilighed kunde have havt noget Kald, da hans Bestraffelse ei gik paa nogen enkelt Person, og det jo i alt Fald ei heller var Præsternes Pligt at være Angivere hos H. Excellencé. Uagtet nu Gyldestjerne i sin sidste Replik havde inhæreret den Paastand, „at Swedberg skulde holdes til at tage sine Ord tilbage igjen paa samme Sted, de vare fremsatte, og i Dvrigt faae vedbørlig Tiltale og velfortjent Correction af Consistoriet“, saa begjærede han dog ikke længe derefter Slutning i Sagen, og lod sig nøie med Swedbergs Erklæring, at Excellencens Person og Embedsførelse in specie ingenlunde var meent af ham, i det han dog henstillede det til Consistoriet, „om det paa Embeds Vegne fandt sig besøiet til at give Swedberg en Correction, at han herefter i Syndens Bestraffelse maatte bruge mere vaersomme Ord“ (24 Jan. 1691)⁶⁶).

⁶⁶) Fremstillingen af denne Proces-Sag er deels øst af Autobiographien, deels af et hos Westén (Svenska Hof-Clericiets historia, I, 2,

Saaledes endtes denne Sag. Endnu medens den svævede, havde Swedberg faaet Veilighed til at aflægge Prøve paa, hvor ærligt og uforbeholdent han meente det, naar han paastod, at man maatte holde sig Kirkeordningen efterrettelig i alle Punkter. Som alt bemærket havde i Stockholm den Usæd indfneget sig, at intet Barn mere døbtes offentligt i Kirken, skjøndt Kirkeloven (Cap. III, § 3) udtrykkelig anordnede dette med det gode Skjel: „at den christelige Forsamling kunde bede for Barnet og opvækkes til Andagt og Ærbødighed for dette Saligheds-Middel“. Nu fødtes Swedberg netop i disse Dage en Datter. Han gif altsaa op til Kongen, og spurgte Majestæten merderdanigt, om han skulde lade døbe sit Barn paa Stockholms-Biis eller efter Kirkeloven? „Efter Kirkeordningen“, svarede Kongen strax. „Ja det gaaer ikke an“, sagde Swedberg; „jeg faaer da hverken Præst eller Faddere“. Kort sagt, Kongen lod sig vel behage Swedbergs Driftighed, at bede ham til Fadder — han besørgede sin Plads udfyldt ved Rigsmarsskalken, da han maatte reise bort — og ligesaa Enkedronningen, som Swedberg anmodede om det samme. Trods det vilde M. Sfogæus, den af Hofpræsterne, hvis Råd det var, ikke døbe Barnet. Swedberg maatte føre Klage til Grev Johan Stenbock, den nævnte Rigsmarssk, der med disse skarpe, alvorlige Ord truede den gjenstridige Præst: „Er I for god til at døbe Barnet, naar jeg i Hans Majestæts Kongens Sted staaer Fadder? Hvad er I for Præster, som ikke agte Kirkeloven? Hvorledes vil I holde Andre til at dømme Overtræderne efter Loven?“ Daabshandlingen forrettedes altsaa. Men i Sacristie-Dørren stod M. Schäfer, en anden af Hofprædikanterne, og yttrede spodsk: „Hvad har de der for en Comoedie for?“ Swedberg hørte det og svarede ham: „Gud vil nok engang spille Comoedie med Jer, I, som kalde et saa helligt Bærf og gudelig Forretning en Comoedie“ (367—372).

Swedbergs Anseelse og Indflydelse hos den christeligsinde Konge var saa langt fra at mindskes ved Uvennernes Nag

---

149—153) meddeelt Udtoz af Consistorial-Protocollen. Kun saaledes var det muligt, at see og fremskille det Hele i dets Sammenhæng.

imod ham, at tvertimod Kongens udeelte Fortrolighed blev en ny Ildprøve for hiins Standhaftighed og Afhængighed af Gud alene. En Dag sagde Kongen til ham: „Begjer, hvad I vil, og I skulle faae det“. Hvilken Fristelse ligger ei i et saadant Forhold for alle Ubefæstede! Men Swedberg var som Jernet, der rettelig hærdes ved at komme i Ilden; han fastede sig desto ivrigere i Bønnen, og ydmygede sig desto mere for Gud. „Fra den Dag af“, siger han, „blev jeg alvorligere i min Tale og i Alt, hvad jeg forestillede, saa at jeg aldrig begjerede Noget for mig og Mine, ei saa meget som en Halvøres Værdi engang, men vel for andre fortjente Mænd, saa og for Nødlidende, hvis Sag jeg talede paa det bedste, og stedse blev hønhørt; ligesaa for Skoler, Academier, Kirker og gudelige Bøgers Anstaffelse.“ Bon og Paafaldelse, som sagt, bevarede ham, og skjenkede ham tillige den Klogskab og Vaersomhed, der ogsaa høre til at bevare det Gode, vi have annammet af Gud. Han yttre sig derover saalunde: „Da jeg saa, at jeg saaledes bestandigt havde friere Tiltrædelse til Hans Majestæt, bad jeg min Gud inderligen, at jeg ikke maatte hovmode mig derover eller paa nogen Wiis misbruge Naaden, men benytte den, som sagt, til Guds Navns Ære, Guds Menigheds Tjeneste og det almindelige Bedstes Fremme. Thi levede jeg ved Herrens Naade ydmygt og i Guds frygt, vogtende troligen paa mit Embede, aldenstund jeg vidste, at Hofgunst er ubestandig, helst naar Uvenner og Avindsmænd faae Noget at lobe med og squaldre. Derhos foresatte jeg mig disse to Hof=Regler: forst, ikke at befatte mig med Noget, som ei hørte til mit Embede, allermindst med politiske og verdslige Sager, for det andet, aldrig at tale ilde om Noget, selv om det var min allerværste Uven og Forfølger“ (222—224). Ikke alle Swedbergs Forstag til Kirke- og Skoleembeders Forbedring vare lige skarpsynte, ligesom heller ei alle udførtes; men alle vidnede de om ligesaa stor Oprigtighed som Nidkjerhed og en ubrødelig Trostaa mod vor evangeliske Kirke. Naar Kongen bød ham gjøre Forstag paa Noget til dette eller hiint Embede, nævnede han aldrig Noget uden dem, han kjendte nøie, og tilføiede da sædvanligt: „han er af den gamle Verden og alvorlig“ — hvilket ogsaa var den bedste Anbefaling hos Kongen (225).

IX. Dog ogsaa fra denne Side skulde Swedberg prøves endnu dybere, skulde see meget af det, han nødvendigt maatte ansee for det Bigtigste, der strax skulde udføres, møde store, ja, som det for Diebliffet syntes, uovervindelige Vanskeligheder. Det er fornemmelig hans Arbeide i Bibeloversættelse og Psalmebogs=Sagen — tillige Glædespunktet i hans Liv — vi sigte til. Da disse dog fornemmelig indfaldte i Aarene 1691—1693, berøre vi først de Forandringer i Swedbergs udvortes Skjebne og Stilling, som i denne Tid sandt Sted.

Allerede 1690 i Julii kaldte Kongen Swedberg til Wingåker Pastorat i Södermannland, dog med Forpligtelse at fungere endnu et halvt Aar som Hofpræst (213). Han var endnu ikke kommet derhen, da Kongen lod ham tilbyde Westeras Domprovstie. Men dette frabad han sig, deels fordi Biskoppen der laae i ideligt Klammerie med Landshövdingen, deels fordi han haabede, i Wingåker bedre at kunne leve i gudelig Stilhed og Ro, virkelig opbyggende en Menighed (220 f.). Og dette Haab slog ham ikke fejl, skjøndt han først i Sommeren 1692 kom derhen. Det var en Menighed, dette Wingåker, hvor de gamle Sæder regjerede med den gamle Christendom — en rigtig Planteskole for Swedbergs evangeliske Arbeide. Det glædede ham især ogsaa, her at finde „Bælsangen“ indført, det vil sige, ikke ligefrem „Antiphonier“, men at Mænd og Kvinder sang skifteviis hver sit Vers af Psalmerne — en Skik, aabenbart indført for at holde den gudelige Andagt vaagen. Med denne Menighed bad, sang og arbeidede nu Swedberg i et snart fastknyttet, inderligt Kjerligheds=Forhold. Han vidner herom selv saa meget smukt. „Hvad for en indbyrdes Fortrolighed og Kjerlighed der var mellem Menigheden og mig, det staaer næppe til at beskrive. Deres gode Villie viiste de noksom, i det de i Hast med samlede Hænder reve ned den forfaldne store Præstegaard, og byggede en ny med mange bekvemme Bærelser, uden at jeg kostede stort derpaa. Jeg sporede der en saadan Kjerlighed og Velvillie, at snart sagt ingen Dag gif forbi, uden de forsynede mig rigeligt med allehaande gode Ting til Huusholdningen — Noget som i Begyndelsen glædede mig meget, men tilsidst begyndte at trykke og forstrække mig. Ja, jeg kunde uden Synd om dem

bruge Pauli Ord, som han sagde om sine Galater: „J optog mig som en Engel, ja som Christum Jesum. Jeg er eders Bidne for, at, havde det været muligt, da havde J revet eders Dine ud og givet mig dem“ (Gal. 4, 14. 15). — Der raadede her flet intet Andet end Kjærligheden, ogsaa i Swedbergs Forhold til Formandens Enke og Børn. Han overlod dem ei blot hele Præstegaarden med Huus, Ager, Eng og alle Tilbehørigheder et heelt Aar igjennem, men tillige Halvdelen af alle de anseelige Indkomster, og betalte ovenikjøbet alle Skatter for dem. „Dg“, siger han, „jeg tabte Intet derved. Thi jeg er af den faste Formeening, at man haver mere Betsignelse og Indkomst af Enfers, Faderløses og Sorgbundnes Bønner og Forbønner, end af det aller største Pastorat, hvortil de rigeste Indkomster ere. Gud foragter ikke de Faderløses og Enfernes Forbøn, for deres Belgjørere (Sir. 35, 17—22); nei, deres Bønner trænge sig gjennem Skyen, og vende ikke tilbage, eller vige, førend de naae derhen, at den Høieste seer derpaa, og rigeligt belønner dem, som vise Barmhjertighed mod de Elendige. Desaarfsag skal man ikke angre det, man har sat paa saadanne bedrøvede og i Guds Ord os saa hoit anbefalede og privilegerede Personer“ (249—254).

Men ikke længe skulde Swedberg nyde Glæden af dette i Sandhed pastorale Samliv. I Sept. 1692 kom en høist bestemt Kongelig Befaling⁶⁷⁾ til ham at overtage og snarligst tiltræde det tredje theologiske Professorat ved Universitetet i Upsala. Han forestillede sig selv, hvorlunde han nu i ti Aar havde været fremmed for al akademisk Virksomhed; han spurgte sig, hvad der skulde blive af det, da ved Universitetet selv megen Splidagtighed herskede og flere Partier havde dannet sig; han forestillede Kongen det samme, spurgte ham om det samme. Men da ingen af hans Forestillinger vilde hjælpe, sagde han til Kongen: „Nu, i

⁶⁷⁾ Kongen udtrykte nemlig i Bocationen „den naadige Forvisning om, at Swedberg vilde optage denne Forandring som et Tegn paa Guds Tilskikkelse selv og tillige paa Kongens Belvillie; at han følgerlig, tilfidsættende alle private Hensyn, vilde findes saa meget mere tilbøielig til at modtage dette Embede, og deri bevise sit vante Flid og Ridkerhed, som han jo netop derved kunde være forvisset om Guds Bistand og Medvirkning“ (255 f.).

Herrens Navn, skal det endelig saa være, saa hjælper det Intet. Jeg skal tage Gud til Hjælp, og gjøre mit Bedste. Kun at Eders Kongl. Majestæt vil holde mig Ryggen fri". „Ja, det skal vi gjøre", svarede Kongen. Swedberg rakte derpaa sin Haand frem med de Ord: „Giver Eders Kongl. Majestæt mig Haanden derpaa?" Kongen gjorde det (255 f. 259).

Swedberg fandt, hvad han havde frygtet for: Mistro, Misgunst, endog førend han kom til Upsala. Man havde udspreedt det Rygte, naar denne Pietist kom, saa skulde ingen Student længere faae Lov til at bære Kaarde eller Paryk. Men, som Swedberg tog Ydmygheden og Guds Fred med, saa lykkedes det ham, ei blot at nedflaae tomt Snak, men at gjøre virkelig Gavn. De usle Privatfiendskaber, som desværre raade endnu den Dag i Dag er alt for meget paa Universiteterne, toge alt mere og mere af; Ungdommen blev alt mere og mere from og spagsfærdig; tilsidst takkede de den gode Lærer, der ei blot i sin Tilrædelses-Tale (over 1 Petr. 4, 11: „Om Noget taler, han tale det som Guds Ord") udstædte den praktiske Gudsfrygtigheds Manifest, men holdt derover i hele sin Embedsførelse. Han sukkede derved: „Ak, min allerfjereeste Herre Jesu, lad paa mig fuldbyrdes Dit naadige Løfte, saa lydende: Salige ere Freds-stifterne; thi de skulde kaldes Guds Børn (Matth. 5, 9). Ja jeg veed det, at Du vil fuldbyrde det for Din Forjættelses og Dit store Navns Skyld. Amen!" (257. 262).

X. Den første Svenske Oversættelse af det Nye Testament, af Laur. Andreæ (1523) var samtidig med Reformationens Indførelse her og tillige et Rjempeffridt fremad. Vist er det, at Laur. Andreæ kjendte og benyttede Luthers Version (1522), men ligesaa klart, at Grundtexten selv, ingen enkelt Version (af hvilke Oversætteren sikkerlig har havt flere for sig) er udtrykt, saa det Hele er at betragte som et selvstændigt og i mange Maader værdifuldt Arbejde⁶⁸). I den egentlig saakaldte „Gu-

⁶⁸) Jvf. Schinmeiers Geschichte der Schwedischen Bibelübersetzungen, II, 89 ff. Wieselgren Sveriges sköna Literatur I, 159. (Jeg citerer af første Udgave af dette ypperlige Værk, fordi jeg endnu ikke har havt Leilighed til at gjenneingaae den anden).

stavianſke Bibel" (Uppsala 1540. 41), et Arbejde af Brødrene Lars og Ole Pehrſon ſamt den nævnte Andreæ er ſtadigere Henſyn taget til Luthers fuldendte Oveſættelſe af 1534; den kan anſees ſom den egentlige Svenske Verſions=Typus, ligesom den lempede det Hele efter Sprogets daværende Uddannelses= Punkt⁶⁹). Nærmere Henſyn paa Grundtexten og tillige paa de af Luther ſiden 1534 foretagne Forandringer ledede de lærde Mænd, ſom, efter Carl IX's Befaling, ſiden 1600 traadte ſammen for at revidere den Svenske Bibel; deres Arbejde, der dog kun har et meget underordnet Værd, beſjendt under Navnet „Observationes Strängnensens“, blev henlagt i Haandſkrift, da Tidernes Ugunſt (nærmest den udbrudte Krig med Polen) ei tillod Fuldbyrdelſen af Kongens gudelige Henſigt⁷⁰). Det under den ſtore Guſtav Adolph (1617—1618) beſørgede Bibel= aftryk (Reviſorerne vare allerede udnævnte 1615) var væſentligt kun et Aftryk, uden videre Fortjeneste, og bærer kjendelige Spor af Tilfærdighed⁷¹). Baaſe denne Omſtændighed og den ſolelige Mangel paa Svenske Bibler uden til meget høi Priis (ſaa ſelv mange Studenter ikke eiede eller kunde forſkaffe ſig nogen Bibel) beſtemte Carl XI til at foretage en ny Reviſion. Allerede 1686 nedſattes Committeeen dertil (dengang Erkebiſpen Olof Swæbilius og den fortreffelige Håkan Spegel); Arbejdet kom dog først ret i Gang ſiden 1691. De Committerede vare da Prof. Iſrael Kolmodin (Biſkop paa Gotland), der havde ſamlet alle Variantelæſninger af de Svenske Bibler, Swæberg og Aſſeſſor Magnus Rönnow, beſjendt for ſin Forfarenhed i de hellige Sprog; desuden ſkulde Biſkopen af Strengnäs, Eric Benzeliuſ, ſom Ordførende i Commiſſionen, have Opſyn med det Hele; og tilſidſt blev Erkebiſpens Raad og Beſtænkning indhentet. Det kan ei nægtes, at Reviſorerne vare raſte til at udføre deres Hverv; fra 13 Aug. 1691 til 21 Jun.

⁶⁹) Jvf. Schinmeiers Geſchichte der Schwediſchen Bibelüberſetzungen, II, 109 ff. Wieselgren Sveriges sköna Literatur, I, 161 f.

⁷⁰) Jvf. Schinmeiers Geſchichte der Schwediſchen Bibelüberſetzungen, III, 55 ff. Wieselgren Sveriges sköna Literatur, I, 216.

⁷¹) Jvf. Schinmeiers Geſchichte der Schwediſchen Bibelüberſetzungen, III, 66 ff. Wieselgren Sveriges sköna Literatur, I, 217 f.

1692 bragtes Arbeidet fra deres Haand istand. Swedbergs Nidkjerhed og praktiske Forsynlighed kjendte ingen Grændser, ligesaa lidet som hans Beredvillighed til at offre Alt for det store Diemeed. En Tydsk Bogtrykker Georg Burchardi (formodentlig fra Lübeck), der havde nedsat sig i Stockholm, blev udsendt for at anskaffe Papiir, Bærktoi, Svende, Mestere og Alt, hvad der til et saa stort Værks Drift var fornødent; Swedberg forstrakte ham, uden Beviis, af sin Hustrues og sine Myndlingers Midler 50,000 Rgld., hvorved Kongen lovede at holde ham skadesløs. Burchardi kom tilbage med tolv Svende og en Directeur; en Mængde fortreffeligt Papiir fra Holland, Tydskland, Basel fulgte efter. Men hvad skedte? Arbeidet henzlagdes, fornemmelig fordi Benzelius nu erklærede sig imod de gjorte Forandringer som altsfor vidt omgribende; een ny Revision anordnedes efter den anden; den ene Hindring væltede sig frem efter den anden; Kongens alvorlige Paamindelser om at bringe Arbeidet til Ende frugtede intet; han døde derover (1697), og først hans Efterfølger, Carl XII, der ikke lod sig saadan Opsættelse paa nogen Maade behage, saae Værkets Fuldendelse, den store „Carolinste Kirke-Bibel, Stockh. 1703, fol.“ (229—241)⁷²).

Endnu bittere Erfaringer gjorde Swedberg med Psalmebogs-Forbedringen, der ei mindre laae ham paa Hjerte, og det, uagtet Alt var ligesaa klogt forberedt, som priseligt udført. En Fornyelse til Menighedens Tars i poetisk Aand var her fornøden; muligt blev denne i saa mange Henseender vanskelige Opgave aldrig bedre udført end her. Sverriges bedste poetiske og Troes-Kræfter havde forenet sig til at udstyre den nye Psalmebog. Først talede Swedberg om sit Forsæt med sin gode Ven (dengang Abscessør i Bjergercollegiet og Archiater, siden Landsøvding) Urban Hjerne 1691, „en lærd og i den Svenske Skjaldkunst vel forfaren Mand“⁷³). De bleve enige om „i Her-

⁷²) Jvf. Wieselgren Sveriges sköna Literatur, I, 327.

⁷³) Urban Hjerne kom siden efter (1716) i Strid med Swedberg om det Svenske Sprogs Orthographie. Han hører ellers ikke til de udmærkede Svenske Digtere; hans poetiske Arbejder ere meest Ungdomsforfølg.

rens Navn at begynde Arbeidet (Hjerne havde allerede til samme Endemaal gjennemgaaet Psalmebogen for sig), i et Privathuus, ganske i Stilhed, uden at Noget fik det mindste at vide deraf; thi „var det blevet kundbart, da havde Vinden og Uvillien strax lagt sig vældeligen derimod“ (277). Til deres gudelige Bærf toge de nu fremdeles Provsten i Mora i Dalarné, M. Jac. Boetius, ligeledes en Ven af Swedberg og en sand Jesu Christi Tjener, „en Mand, der maatte lide Ondt for det Gode“⁷⁴⁾, til Medhjælp; Boetius tilsendte dem hver Ugedag sine Bemærkninger og Erindringer ved hver Psalme. Ogsaa Biskoppen paa Gotland, Israel Kolmodin, som vi allerede have nævnet, arbejdede mod Slutningen Noget med (278 f.). Endvidere henvendte Swedberg sig til den berømte Svenske Digter, Håkan Spegel, Biskop i Linköping (siden Erkebiskop)⁷⁵⁾; ogsaa han bifaldt Arbeidet og laante Brødrene „sin Psalter, som han havde sangviis udsat“, hvoraf flere Psalmer bleve optagne i Bærket. Endelig overtalede Swedberg ogsaa Prof. Peter Lagerlöf, der havde den meest udmærkede Kundskab om alt Technisk i Poesien, til flittigt og troligen at gjennemgaae

⁷⁴⁾ Han blev af Generaliscalen 1697 (kort efter Carl XII's Thronbestigelse) anklaget for Majestætsforbrydelse paa Grund af nogle Ytringer, han 1693 skulde have tilladt sig om Kongemagten og Rigets Stænder, af den Rgl. Hofret dømt fra Ære, Liv og Gods, og sat fangen paa Fæstningen Nöteborg. Derfra befriet 1704, kom han dog ikke i Embede igjen, men blev 1705 indsat paa Baisenshuset i Stockholm, hvor han forblev til 1710, da han fattes ganske paa fri Fod. Grev Piper var Hovedredskabet til hans Fængseling. Høist mærkeligt er det, hvad Swedberg beretter, at denne Piper i det uhyggelige Slag ved Pultawa (1709) blev fanget, og nu af Russerne sat ind paa Nöteborg i det samme Bærelse, Boetius i sin Tid havde maattet beboe, „men med helt andet Tractement“. Han døde der i stor Uselighed og Fattigdom. Saaledes hjem søger Gud Tyrannerne (90 f.).

⁷⁵⁾ Det er ikke saa meget hans „Guds Bærf och Smile“ (hvilket Swedberg her anfører) — en fri Oversættelse af A. Erreboes „Hexæmeron“ (begges Forbilleder var den Franske Digters Du Bartas „la Seplimaine“) — der giver ham Adkomst til at nævnes blandt de ypperste Svenske Skjalde, som hans uforlignelig deilige og aandrige Psalmer.

med ham alle de enkelte Psalmer. Alt dette skedte i Vinteren 1692—93 og det derpaa følgende Foraar. Den fornødne Nænsomhed ved Psalmernes Forandring var ligesaa et Formaal for Arbeidet, som det dogmatiske og poetiske Gehalt. „De gamle Psalmer“, siger Swedberg, „ansaae jeg det for raadeligt ikke meget at røre ved. De forekomme mig som gamle Ducater og Rigsdalere, der vel ere raat prægede, njevne og uanseelige, men af fiint Metal og Gehalt. Ved de nyere bringte jeg større Frihed og Driftighed“ (280 f.).

Da Arbeidet var næsten færdigt, bad Swedberg Kongen, at de samme Revisorer maatte udnævnes i Psalmebogs- som i Bibeloversættelses-Sagen. Det skedte (280). Videre, for at sikkre hele Foretagendets Fremgang ogsaa imod de umilde, uretfærdige Domme, som vare let at forudsee, anmodedes Majestæten om, at hele Arbeidet (med de tilhørende Stykker: Psalteren, Evangelierne, Epistlerne) maatte sendes til Domcapitlet i Upsala, før af dette noie at gennemsees og prøves. Ogsaa dette skedte. Kun lidet ændredes; det Hele vandt baade Domcapitlets og det theologiske Facultets fuldkomne Billigelse. Nu blev Kongen overmaade glad, da Swedberg berettede ham det, og forlangte, at Psalmebogen strax skulde trykkes. Swedberg sagde: „Allernaadigste Herre, jeg kjender Fratres“, og foreslog, at end yderligere Psalmeværket maatte forelægges og eventuelt bifaldes af hele Rigets Geistlighed paa den nær forestaaende Rigsdag. Ogsaa dette skedte. En Committee nedsattes af fire Biskopper foruden nogle Provster af Stifterne i hele Riget og Swedberg selv. Ogsaa her vedtoges kun saae Ændringer; Arbeidet forsynedes med Committeeens Underskrift. Saaledes udgik da endelig Psalmebogen fra Burchardis Trykkerie (der havde faaet Kongl. Privilegium derpaa) i forskjellige Formater 1691—1695. „Jeg troede“, tilføier Swedberg, „at før skulde Himmelen og Jord være styrkede sammen, end det, som nu var fuldbyrdet, ogsaa skulde blive anfægtet“ (281—283).

Men netop nu, da Psalmebogen, approberet af Alle og Kongen selv, var færdig fra Pressen, begyndte Stormen at reise sig. Man skreg paa Kjetterie; Kongen, hedd' det, med Swedberg vilde indføre en ny Religion i Landet; der vilde afstedkom-

meß større Uroligheder end i Carl IX's Tid⁷⁶⁾; man kunde berygte en Religionskrig. Professoren i Dorpat Crispinus Zerfeld, „en trættekjer, djerv og uforstammet Mand“⁷⁷⁾, skrev en heel Deel smædefulde „Observationer om Psalmebogen“. Han understøttedes af sin Svoger, Biskoppen i Westerås, D. Carlson, en Mand, „der aldrig havde gjorde det mindste til Guds- frygtighedens Forfremmelse, men derimod havde meget Guds, mange Gaarde og hele Kister fulde af Guld og Sølv i sit Huus“. Og Carlsons Svigerfader, Erkebispem Swebilius, forresten „en from og sagtmødig Herre“, vilde ikke gjerne gjøre sin Svigerføn Noget imod. Saa blev da den trykte Psalmebog nok eengang sendt til Upsala. Først meente man, det kunde være nok at foranstalte et nyt Dplag, og imidlertid trykke de nødvendige Bemærkninger paa et Blad bag i Bogen. Men den haar- dere Mening i denne sidste Revisions-Commission fik Overhaanden. Alle Exemplarerne af den „ulykkelige Swedbergste Psalmebog“ (saa hedde den fra nu af) bleve inddragne og oplagte paa Skibsholmen i Stockholm. Endnu eengang bleve alle Rigets Biskopper under Erkebispens Præsidium sammenkaldte; thi Kongen vilde have Psalmebogen ud, det maatte gjælde hvad det vilde. Resultatet af denne Prøvelse blev da, kort sagt, dette, at foruden Correctionerne, udkastedes i Alt 70 Psalmer, saa at Psalmebogen, der nu udkom 1697, „efter Kgl. Majestæts naadigste Befaling overseet og nødtørstigen forbedret“, kom til at bestaae af 413, istedetfor af 483 Psalmer (283—285. 297 f.).

For at man kan gjøre sig et Begreb om, af hvad Befraf- fenhed største Delen af Indvendingerne mod og Correctionerne

⁷⁶⁾ Carl IX var, som bekendt, i Hjertet hengiven til den Reformerte Lære, skrev endog selv adskillige Skrifter til Forsvar for dette Kirke- samfunds Sacrament-Theorie, og gjorde flere Skridt, for i det mindste umærkeligt at forberede paa denne Kirkelæres Indførelse i Riget, hvilke dog alle vare fuldkomment forgjeves. Derom beretter udfør- ligt Dalin Svea rikets historia, III, 2, S. 531 ff. 644 ff.

⁷⁷⁾ Kongen var især personlig forbittet paa denne Zerfeld. Swed- berg fortæller: „Da han sagde Kongen lige i Dinene, at der vilde blive en Religionskrig af, og buldrede forfærdeligt, tog Kongen ham i Brystet og stødte ham mod Væggen. Zerfeld blev derefter senge- liggende og afgik nogle Dage efter ved Døden“ (284).

til denne Psalmebog vare, nævne vi blot følgende. Bevist for Kjetterie hentedes af en Bøn, optaget af Joh. Arndts „Paradisets Urtegaard“, der vel at mærke, ofte, og uden alt Anstod, havde været trykt i Anhanget til Psalmebogen; Arianisme skulde det være, naar Arndt der havde anraabt „den Herre Jesum, vor Midler, som var bleven Guds og Menneskens Søn“ (295—300). I Psalmen: „Lov vor Herre Gud, min Sjel“ forekom Ordene: Han „elsker den, som lever from, Sparer den Dnde til sin Dom“; det var, raabte Zersfeld, tvertimod Guds klare Ord, der „vil Synderes Omvendelse“; han anførte derimod 2 Petr. 2, 9: „Herren kan frelse de Ugudelige fra Fristelsen“, og oversaae ganske, hvad der følger umiddelbart derpaa i samme Vers: „og beholder de Uretfærdige til Dommhedag til at pine“ (300 f.). Især maatte de Psalmer holde for, hvor Talen var om „falske Propheter“, eller hvor Helliggjørelsen prædikedes skarpt, hvor Loven indstærkedes. Saaledes blev hele den Swedbergste: „Jesu, du min gode Hyrde“, udkastet. Columbus' deilige Astenpsalme: „Nu haver denne Dag“ kunde ligesaa lidet finde Raade for Revisorernes Dine; de sidste Vers dreve paa et helligt Levnet og Selvprovelse (322) Overalt sporede man Træk af „hemmeligt Pietisterie“⁷⁸). Saaledes maatte ogsaa de kraft- og marvfulde Psalmer: „Udle, syndefulde Sjel“ (af Germ. Gripenhjel) og „Betænk, o Menneske, vel din Død“⁷⁹) forvises ud af Menigheden (326). Overhovedet gif saaledes mange af de herligste Psalmer forlorne for den Svenske Kirke; deriblandt Grev Lindschölds: „Nu i Skyggens Tid den taufe“⁸⁰), „et Mønster“, siger Swedberg, „af den herligste

⁷⁸) „Thi saadanne Tider“, siger Swedberg, „ere desværre komne, i hvilke, naar man driver paa Guds frygtighed og Hellighed, maa man frygte for at blive tiltalt, som om man gjorde Indgreb i Artiklerne om Troen og Reifærdiggjørelsen“ (322).

⁷⁹) „Havde“, siger Swedberg, „Bekommende selv ret betænkt deres Dødelighed, skulde denne Psalme vel være blevet staaende“ (236).

⁸⁰) Her var den foregionne Grund den, at den var altfor høi poetisk, altsaa uforstaaelig. Swedberg bemærkede dertil: „Havde vore Forfædre beholdt Prudentius' Psalme: „Jam moesta quiesce querela“ med dens høie og dybe Poetic, hvorfor skulde da denne Psalme ei have Lov til at blive? Ogsaa Salomos Høisang er jo iffe for Børn

Poesie, som nogen Skjald haver undfanget; en klart lysende Diamant i Guld" (324). Ei heller hjalp det meget, at Swedberg i et udførligt Memorial til de forsamlede Biskopper i Stockholm „bessedent og sagtmodigt“ gjendrev de reiste Indvendinger af Guds Ord og vor evangeliske Kirkes Bekjendelseskrifter (304). Dommen var uigjenskelig.

Vissefelig kan man ei undre sig over, at Swedberg, der saae tillige alle Traadene af dette Maskinerie og hvad der foregik bag Coulisserne, ofte yttrede sig med Fortrydelse og Smerte over dette statskirkelige Krigspuds, og aftegnede flere af Hovedmændene med Livsfarver. Han kaldte dem med et høist betegnende Ord: „Kalkstrygere“, fordi de som Israels falske Propheter kun vare betænkte paa at gjøre Himmeriges Veilet og Porten dertil viid. Nogle Exempler, han fortæller paa saadan Prophetisme ei i Herrens Navn, kunne unægtelig bringe Haarene til at reise sig paa Hovedet. Een af disse Herrer, da han skulde administrere Sacramentet for Kongen, og denne i Skriftemaalet bekjendte, at han var meget ængstelig over den haarde „Reduction og Liquidation“, som havde afpresset saa mange Suf og Taarer, svarede Majestæten: „Det tager jeg paa mig“ (319)! En anden, prædikende over Matth. 22, 21: „Giver Gud, hvad Guds er, og Keiseren hvad Keiserens er“, udlagde de sidste Ord saaledes: „at Riget, Folket og al dets Eiendom hører Kongen til“ (322). „Nei, nei, ndraaber Swedberg herved med hele den retskafne evangeliske Lærers Inderlighed og Frimodighed, „langt bort med saadanne Kalkstrygere; nei, en anden Samuel maa Kongen have, som forestiller ham disse Ord: „Fyrsten skal Intet tage fra sit Folk af dets Arvedeel, eller støde dem ud fra deres Godser, men skal efterlade sine Børn sine egne Eiendele“ (Ezech. 46, 18).

Men hine triumpherede. Swedberg havde, foruden alt andet Tab, den beklagelige Udsigt at miste saagodtform hele sin Formue; thi han havde forstrakt Burchar di rentefrit 50000 Rglb.

---

og eenfoldige Folk; alligevel har den Hellig Land opfat og overleveret den til dem, som have Landens rigeligere Dplysning, til Undervisning og Sjeleroe“ (325).

til Bibelens og Psalmebogens Trykning (275). Han gif altsaa op til Kongen, og forestillede ham i Underdanighed, hvorledes han uden al sin Skyld var kommen til dette Tab, saa meget beflageligere, som største Delen af Pengene vare Umyndiges Midler. En Kongelig Commission blev paa hans Begjering nedsat, der, som naturligt, befandt ham fuldkomment uskyldig. Kongen gav nu Befaling til Statscontoiret at udbetale Swedberg 20,000 Rgld. (efter et Anslag af de Exemplarers Værdi, som vare afhentede fra Burchardi). Statssecretairen vilde anwise ham paa Lapmarken, uden Tvivl for selv at erholde Noget for sin Umage. Men der blev Intet af. Kongen gav paa Swedbergs Forestilling Befaling tilieblikkelig Udbetaling af hiin Sum. De øvrige 30,000 Rgld. forloredes hos Burchardi, der selv blev en ruineret Mand og siden den Tid var „noget forstyrret i sit Hoved“. Swedberg trøstede sig med Herrens rige Naade, „der ogsaa med fulde Renter erstattede ham alt Tab, han havde lidt“. „Ja, Gud ske Lov“, udraabte han, „saa vist er det, at Ingen til Slutningen bliver fattig, der raft vover paa Guds Væ, Hans Ords Jorfremmelse og Hans Menigheds Sjælefromme“ (328—332). „Jeg har ofte sjuunget, og kan endnu med glad Hu og godt Mod sjuunge, og bliver derved, nemlig ved det, min naadige Gud:

„Alene est Du min Krone,
 Jeg haver her ei meer;
 For Dig vil jeg ei skaane
 Hvad Godt Du mig beteer:
 Guds, Livs og al Belfærd;
 Langt mere est Du værd;
 Det vil jeg for Dig vove,
 Alt Dig til Lov og Priis“ (276).

Men ogsaa Psalmebogens Skjebne⁸¹⁾ selv kunde Swedberg

⁸¹⁾ Dens aller sidste Skjebne, efterat Swedberg længst havde luffet sine Dine, var denne. Paa Rigsdagen 1772 indgav Baron Gustav Ribbing et Memorial til Præstestanden om de mange tusinde Exemplarer, som endnu laae under Jorvaring. Det blev tilladt at sælge dem; Pengene derfor skulde anvendes til at indbinde Bøger i Rigs-

forsaavidt, om ei fuldkomment, forvinde, at han glædede sig over, at den dog i denne Form var kommen ud. „Det tyffes mig“, siger han, „være overflodigt betalt, at dog Psalmebogen kom ud, som den nu er; thi hvo veed, om det var skeet, hvis ei een dog havde fundets (Kongen), der havde Hu, Mod og Magt til at anvende det Yderste derpaa og sætte det igjennem tilsidst“ (287)⁸²⁾?

XI. Hvorledes Swedberg virkede som Professor i Upsala, have vi alt antydet⁸³⁾. Jubelfesten 1693, 27 Febr. og følgende Dage (til Erindring om Upsala Modet 1593, hvor Rigets Stænder antog den evangeliske Kirke-Bekjendelse) gav ham Anledning til — hvad han saa gjerne gjorde — ret levende at indtrykke i Tilhørernes Hjerter, hvad han vilde leve og doe for. Jubeltalen, han da holdt i Upsala Domkirke, vil have været uforglemmelig for Mange ved de tre Per. Dermed var det saaledes beskaffent. Ved at tale om Doctoratet i den evangeliske Kirke og den Guldrings Betydning, hvormed Doctorerne hædredes, sagde han: „Harde jeg været med, da Ringen bestiltes hos Guldsmedden, skulde jeg have givet det Raad, at lade sætte i Ringen tre Per, som det, Doctorerne altid maae have for Die. Ikke nemlig, som om en Doctor skulde være lad, eller lunken i sit Embede, eller hengiven til Verdensens Lyst og Forsængelighed. Men de tre Per betyde, at han skal lære, leve, lide. Han skal forst og fremmest lære, som Apostlen Paulus kræver det af en en Biskop: være beqvem og færdig til at lære, kuune taale de Dnde med Sagtmodighed og straffe de Gjenstridige (1 Tim. 3, 2. 2 Tim. 2, 24. 25). Han skal der-

archivet; thi, mælede Ribbing, „efter saa lang Tids Forløb skulde man ei troe, at Biskop Swedbergs Psalmebøger mere kunde afstedkomme Forargelse“ (Westén Svenska Hof-Clericiets historia, I, 2, 479—481).

⁸²⁾ „Gud glæde“, vedblev Swedberg, „hans Siel i den himmelske Menighed, hvor han nu synger for Gud og Lammet med ny Tunge, og nye Psalmer! Gud hjælpe mig og i sin Tid derind; saa ville vi vel komme til, videre i Fortrolighed at samtale om dette og hiint, som jeg nu ei vover at betroe Pennen“ (388).

⁸³⁾ Kun det kunde maafee tilføies, at han her lod forlægge og holdt Forelæsninger over „Dürrii Theologia moralis“, en kjernefuld Bog, skrevet i den sande Gudsfrøgtigheds Aand.

næst leve retfindigen og gudeligen, som atter S. Paulus lærer med de Ord: han skal være ustraffelig, ædruelig, maadeholden, sædelig, gjestfrie, iugen Dranker, ei hengiven til Slagsmaal eller Binding, men billig, ei trættesjer, ei pengegjerrig (1 Tim. 3, 2.3); thi sandelig, hvo som oploser det mindste af Budene, han skal kaldes den mindste i Himmeriges Rige (Matth. 5, 19); men salig er den, som hører Guds Ord og gjør derefter. En Værer skal for det tredie lide. En nidjer Herrens Tjener sparer ikke Sandheden, men „han raaber frimodelig; han opløfter sin Nøst som en Basun, og forkynder Guds Folk deres Overtrædelser, og Jakobs Huus deres Synd“ (Jes. 58, 1), om han endog derfor maa lide meget. Ja da er han en ret Christi Discipel, da er han en ret Doctor; da træder han i Christi, Apostlenes og Propheternes Fodspor“ (265—268) Hvad saadanne jevne Formaninger, indtrykte med Sandhedens Spyd og Nagler, have at betyde, det vide vi alle, som overhovedet erkjende det menneskelige Hjertes Lyst til Selveddrag. Og for den Svenske Geistlighed da havde de dobbelt Betydning, hvor Mæsken tog det heelt let med de to sidste Ver, naar de kun i det forste kunde findes proveholdige⁸⁴).

Det følgende Aar 1694 blev Swedberg første Professor og Pastor i Upsala. Atter her finder han (thi ogsaa dette Embede havde han ei ventet, ei paa nogen Maade søgt) Veilighed til at indstærpe Brødrene, hvor salig en Ting den lovlige Kaldelse er, den nemlig, som han paa et andet Sted siger (685), der er af Gud. — „Det er utroligt og ubeskriveligt“, yttre han sig her, „hvad for et Hjerte, hvad for en Fortrøstning og Frimodighed Herrens Tjenere bekomme af en reen og lovlig Kaldelse, og paa den anden Side, hvor modsaldne og forfagte de ere og blive i Ulykker, i Fristelser, i Wengstelser, i Modgang, som ingen lovlig Kaldelse kunne trøste sig ved“ (336 f.). Og saaledes førte nu og Swedberg dette Embede som for Herrens

⁸⁴) D. Matth. 3 ser, een af de Promoverede, havde om Aftenen paa Slottet, i Kongens og hse Herstaders Nærvaarelse, druffet saa tæt, og teede sig saaledes, at en Kirkeraad sagde til ham: „Haben der Herr Doctor schon die drei V vergessen?“

Dine, med Glæde og Lyst. Han prædikede to Gange om Søn- og Helligdage; mellem Ottesfagen og Høimesse holdt han Katechismusforhør. Især vare hans Katechismuseramina i Faste-tiden, som han holdt med den studerende Ungdom under 18 Aar, meget besøgte. „Alle indfandt sig villig og med Glæde; ogsaa Forældrene kom, uerindrede, og opmuntrede Børnene; Alt skedte med hellig Lyst og Sjælstilfredshed“ (340). Skriftepenge tog han aldrig (Capellanerne havde hele Indtægten deraf), men agtede det for en skammelig Misbrug af Embedet, naar Noget afæffedes Communicanterne, inden de gik til Guds Bord. „Stod Petrus op“, siger han, „han skulde vel atter raabe i hellig Tver til en saadan Præst: Fordømt være du med dine Pendinger, at du mener, at Guds Gave erholdes ved Pendinger“ (Ap. Gjern. 8, 20). Overhovedet indskjærpede han nærmest den ham befalede Ungdom: „at det sidste Niemeed for al Læsning og Studering var at overkomme, vinde, nyde og beholde Guds Naade her i Tiden og hist i Evigheden. Men den vinder man, naar man i Troen holder sig fast ved Frelseren Jesum Christum, og bliver fast ved Guds aabenbarede Ord, og formedelst Aandens Naade og Hjælp lever derefter. Med Rette lagde derfor Luthers til Grund ved Forklaringen af alle Budene dette: Vi skulle frygte Gud over alle Ting. Saalænge som det at frygte Gud og holde Hans Bud er Hovedsummen af al Lære; saalænge Guds frygten gaaer over Alt, over Viisdom, Klogskab og mange Slags Lykkeligheder, som et Menneſte kan ønske sig i denne Verden, skal jeg ikke aflade, saalænge der er en varm Blodsdraabe i mig, at lære, drive og paa alle Maader tilstyrke Guds frygten“ (347. 349).

En tung Skjebne rammede den gudsfrygtige Lærer i Aaret 1696. Hans elskede Hustru Sara Behm bortfaldtes fra ham den 17 Junii. Et elskeligere Samliv, end det mellem disse Ægtefolk, lod sig ikke tænke; begge vandrede for Herrens Dine, under Herrens Haand. Vi have talt ovenfor om den ædle Danneqvinde; et eneste Træk her skal fuldende hendes Billede. Hun pleiede at sige: „Jeg hedder ogsaa Sara; derfor vil jeg være min Mand lydige. Naar jeg lyder min Mand og retter mig efter Guds Ord, saa haver jeg en god og rolig Samvittighed;

saar harer jeg en naadig Gud; saar harer jeg og en god Mand; saar kan han med Eftertryk prædike paa Prædikestolen; saar harer jeg Hæder, hvilken Gud allerede harer givet mig nu langt over min Værdighed, og skal give mig i Evigheden“. „Summa“, tilfoier Swedberg, og maatte vel tilføie det med taareblendte Dine, „hun var mig en Glæde og Trost; hun gjorde mig altid glad. Deraf lever jeg dobbelt saar længe. Thi ellers havde jeg aldrig formaaet at udholde saar megen Betyrning og svært Arbeide, som jeg da var overlæstet med, hvis ei denne dydige Dvinde med sin Fromhed og Gudsfrøgt havde opholdt og vederqvæget mig“ (354—359).

Sara Behm efterlod sin Mand otte Børn, deriblandt den siden saar berømte Emanuel⁸⁵⁾. Den ældste af Sønerne, Albrecht, fulgte Moderen kort efter. Hans Død var Faderen høist mærkelig. Paa Dødsengen havde han til Faderens Spørgsmaal, om hvad han da i Himmelen skulde gjøre, foruden at takke, love og prise Gud og sin Frelser, svaret: „Jeg skal bede for Fader og Moder“. Dette faldt Swedberg paa Sinde, da Barnet aldrig havde hørt Noget yttret i denne Mening. Han betragtede det (og længe havde han for sig tænkt saar) som et Stykke af Barne- og Engle-Troen. I det han udgik fra den vitterlige Sandhed, at den stridende og triumpherende Kirke er Et i Aanden, og at dette er de Helliges Samfund — thi vi ere jo indbyrdes hverandres Lemmer, de Hellige i Himlen og de Troende her paa Jorden under det ene Hoved Kristus — sluttede han: dette Baand kan ikke sønderrives, endog vi jordist adskilles. Thi vi have jo alle een og samme Aand; den Hellig Aand, som er Naadens og Bonnens Aand; Han sammenføier og sammenfnytter os med Kjerlighedens stærke Baand, som ikke kan bryde, men maa blive langt stærkere og fuldfomnere

⁸⁵⁾ Swedberg, hvor han opregner sine Børns Navne, beder saaledes for denne Søn: „Hans Navn betyder: Gud med os, paa det han stadigt maa erindre sig om Guds Nærværelse og den noie, hellige og hemmelige Forening, som vi ved Troen staae udi med vor naadige Gnd. Gud har ogsaa indtil denne Stund (velfignet være Hans Navn!) velselig været med ham. Gud være og med ham herester, indtil han faaer blive evindeligt med Gud i Hans Rige!“ (377.)

i Guds Rige. De Hellige kunne jo ikke have aflædt sig Erindringen og den kristelige Kjærlighed; men Kjærligheden og Erindringen maae da være befriede fra al Ufuldkommenhed og Svaghed. Kun saaledes kan det opfyldes, hvad Apostlen beskriver som Endemaalet af Guds Aands Virksomhed, nemlig „at Alt skal sammenfattes under eet Hoved i Christo, baade det, som er i Himmelen og paa Jorden, under Ham selv“ (Eph. 1, 10). Og aabenbart sigter det og dertil, hvad der siges om de Troende under det Gamle Testamente: at „de ei skulle vorde fuldkommede uden os“ (Hebr. 11, 40)⁸⁶). Og det bør da intet Fremmed have for os, at de Hellige bede for dem, der endnu staae i Kampen, og som laae dem nær; baade deres indbyrdes Forbindelse og Forpligtelse saavel som den nøie Forening, hvori de tilsammen staae med Hovedet, Christo, maa drive og skynde dem dertil. Ingenlunde følger dog deraf, hverken at de Hellige skulde være vidende om de besynderlige Tilstande, Fristelser, Nød, hvori de hernede Kjæmpende ere stædte; eller at vi skulde tilbede og anraabe dem (som man gjør i Pavedømmet), ligesaa lidet som dette skeer, naar vi hernelde bede for hverandre (360—365)⁸⁷).

⁸⁶) „Saa bliver da dette Legeme“, slutter Swedberg rigtigt, „ei fuldkommet, førend alle Lemmer komme sammen paa den yderste Dag efter den almindelige Opstandelse“ (364).

⁸⁷) At denne Lære, som her er antydet i nogle Grundtræk (Meget behøvedes endnu til en noiere Bestemmelse deraf), ikke i mindste Maade angriber vor evangeliske Kirkes Lære om dette Punkt, men meget mere forbereder en nødvendig Udvikling af samme, turde være klart. Modsetningen hos os gik ei paa de Helliges Samfund, men paa intercessio Sanctorum, saavidt man, som i den Romerske Kirke, lagde noget Mediatorisk, det være sig nu paa første eller anden Haand, deri. Saaledes Conf. Aug. a. XXI: „Scriptura Saera non docet invocare sanctos, seu petere auxilium a Sanctis“. Udsørligere forklarer sig derover Apologia Conf. Aug. XI, 223 sqq., i det den udtryffeligt lærer: „De Sanctis concedimus, quod sicut vivi orant pro ecclesia in genere, ita in coelis orant pro ecclesia in genere;“ og tillige bemærker, at deraf ingenlunde følger, at de bør paakalbes. — Jeg har for mange Aar siden i det Bæsentlige udtalt mig aldeles som Biskop Swedberg har opfattet og agtede at fremstille denne Lære. See: Theologisk Maanedsskrift, I, 145 ff.

Saaledes tænkte Swedberg gudeligt om dette Punkt; men hans Tanker bleve, som sædvanligt, hoirstede. I en Gravskrift over sin elskede Hustru, affattet i Børnenes Navn, hvilken han lod afstrykke, udtrykte han sig i denne Mening. Strax var en Uven tilrede, der løb til Kongen med dette Blad, og sagde: Professorene i Upsala begyndte at blive katholske og tilbede Helgene. Men kort efter kom Swedberg selv, og gjendrev denne Angivelse med det eneste Spørgsmaal: om Hans Majestæt da ikke meente, at den salige Dronning (Ulrika Eleonora) nu i Guds Rige bad for ham og hans Børn. Sagen blev neddysset. Men Swedberg havde stor Lyst til at forsvare videnskabeligt og lægge for Dagen sin Dverensstemmelse med vor Kirkes Være i dette Punkt; han vilde gjøre det (de intercessione Sanctorum) til Gjenstand for sin theologiske Doctor-Disputation. Kongen fraraadte ham det; under de givne Forhold med Rette (365 f.).

Sin Enkemandsstands Kummer mildnede Swedberg ved „at lade opbygge et stort nyt Steenhuus og en kostelig Gaard dertil ved det store Torv i Upsala“. Betegnende er det, hvorledes han ogsaa ved saadanne Leiligheder lagde al Vind paa, at Christendommens Aand skulde gennemtrænge og hellige alle Forhold. „Jeg veed det“, siger han, „og kan i Sandhed bevidne (thi jeg var stadigt selv ved Arbeidet), at der intet Arbeide foretoges, ingen Steen lagdes med Suf og bedrovet Hu, men Alt forrettedes med Lyst og Glæde. Intet Skrig hørt der, intet haardt og fortredeligt Ord, ingen Banden, ingen Eder“ (379). I dette Huus indførte han sin anden Kone, Sara Berg, 1697; de mange Børn gjorde en Huusmoder nødvendig, og han fik i hende en saadan, en sand Herrens Tjenerinde (383 ff.). Da Huset var ganske færdigt i Høsten 1698, indviede han det ved at indbyde og tractere alle Hospitals-Fattige i Byen; „han, hans Hustru og hans Børn opvartede dem. Altting gif stifteligt til, og sluttedes med Sang, Bøn, Taffigelse og indbyrdes Belsignelse“ (382).

I Aaret 1702 den 17 Maii, ved den store Waadebrand i Upsala, hvor tre Fjerdedele af Byen og den herlige Domkirke selv lagdes i Aske, afbrændte ogsaa Swedbergs nybyggede Huus,

udaf hvilket Studenterne, der elskede denne Lærer høit, reddede Alt, hvad flyttes og bortbæres kunde (381). „Vi have ei forsjent Andet“, sagde Swedberg, „med vore store og svære Synder. Guds Ord og dets Prædiken udretter Intet hos os. Derfor maa Gud prædike paa saadan gruelig Maade“⁸⁵). Fire Dage efter kaldtes han til Biskop i Skara, og tiltraadte dette Embede omtrent et Aars Tid derefter, efter fort i Forveien at have promoveret for den theologiske Doctorgrad (389—393). Han succedede, da dette svære Kald lagdes paa hans Skuldre, til Herren: „Hjælp Du mig, min Herre og Gud; thi jeg er jo et svagt og syndigt Menneſte ſom alle andre. Naar Fristelserne paakomme, der jo efter Dit Ord ei kunne udeblive, naar Satan vil forstyrre og plage mig, ſaa hør Du min trofaste, inderlige Bøn, og ſvar mig ſom Du forðum ſvarede Din Apoftel: „Lad dig nøies med min Raade; thi min Kraft er mægtig i de Svage!“ Ja, lad mig være, ſom han, ved godt Mod i Svagheit, i Friſtelse, i Nød, i Forfølgelse for Chriſti Skyld (2 Cor. 12, 9. 10)! Siig til mig, ſom Du ſagde til Dine Apoftle: „Jeg ſkal give dig Mund og Viisdom, ſaa alle de, der ſætte ſig imod dig ei kunne modſige eller modſætte ſig dig. Intet Haar paa dit Hoved ſkal omkomme. Fat og bevar din Sjæl i Taalmodighed!“ (Luc. 21, 15. 18. 19).

XII. Swedbergs gamle Herre, Carl XI, hvem han havde talet ſaa mangt et Guds Ord til, havde imidlertid forladt dette Tidelige; efter en chriſtelig Beredſe døde han 5 April (anden Paafſtedag) 1697. Hvad man havde at vente af „den unge Løve“, hans Søn Carl XII, var Mange endnu ikke klart, ſkjøndt man jo vidſte, han havde havt baade en from og ridderlig Opdragelse; iſær mange af Geiſtligheden, der ſaae den unge Konges Raſthed og Beſtemthed i alle Ting, vare ilde tilmode derved. Swedberg ikke ſaa; han nærmede ſig, hvor hans Embede udfrævede det, Kongen uforſærdet; thi han meente, Guds Ord maatte ſtedſe hjælpe ud og Troen nu, ſom altid,

⁸⁵) See: Swedbergs Brev til Prindsesſe (ſiden Dronning) Ulrika Eleonora af 19 Maii 1702, meddeelt af haandſkrivne Samlinger hos Weſtén, Svenska Hof-Clericiets historia, I, 2, 485 ff.

være det bedste Skjold, ligesom Frimodighedens Glavind ei heller manglede ham. Vi skulle fortælle et Par isenesaldende, baade Kongen og Swedberg karakteriserende, Træk deraf.

Det var i 1698, at paa Rigsdagen det Forslag gjordes Kongen, man skulde lægge en overordentlig Skat paa hele Geistligheden, saa at foruden det sædvanlige Afdrag af Tienden (en tredie Deel, der tilfaldt Kronen), endnu en tiende Deel af de saaledes reducerede Indkomster skulde erlægges. Den for en stor Deel slet aflagte Geistlighed i Stiftet klagede sin Nød for Domcapitlet i Upsala. Erkebispnen, den gamle Dlof Swebilus, meente, det var en høist ubeqvem Tid at besvære Hans Majestæt, der netop i de Dage (1699) var allerivrigst bestjæstiget med Krigsrnstningerne; det var bedre, Præsteskabet biede lidt, til Gud gav bedre Tider, eller hver for sig, efter enhver Fornødenhed, henvendte sig til Dyrigheden om Rindring. Derimod yttrede Swedberg i Capitlet, at hvis Geistligheden havde Uret i at forlange denne Eftergivelse, skulde man belære dem bedre; men havde den Ret, da burde Domcapitlet, som dens naturlige Advocat, tage sig af dens Sag, ja skynde dertil, saalænge Kongen endnu var hjemme. „Nu, er I saa dristig“, lod de Dyriges Mening i Capitlet, „saa reis affted“. „Ja, dristig er jeg“, svarede Swedberg, „naar jeg skal udrette noget paa Embeds Begne i en retfærdig Sag. Lader mig kun faae Fuldmagt i dette Grinde; jeg reiser affted“. Som sagt, saa gjort. Han reiste til Kungësör, hvor Kongen i Begyndelsen af 1699 opholdt sig, og blev henviist med sin Supplik til Kammer-Collegiet i Stockholm. Her gif Alting godt; Sagen blev henstillet til Hans Majestæts egen Afgjørelse. Swedberg altsaa satte endnu eu kort Bønsskrift op til Kongen, og skrev nedenunder sit Navn: 1 Mos. 47, 22. „Det maa være hans Symbolum“, sagde Kongen, da han fik det i Hænder, til Grev Piper; „lad os see, hvad de r staaer“. Da Kongen havde læst Sproget, saa lydende: „Med Undtagelse af Præsterne's Agre, dem kjøbte Pharao ikke; thi han havde anvist Præsterne paa, at de skulde nære sig deraf“, yttrede han: „Lad Præsterne beholde, hvad de ere vant til at have“. Den samme Kongl. Resolution bekræftedes senere, 1701 (686—689).

Da Swedberg, som berettet er, kom til Kungësör (det

var en Løverdag), var just en Mafferade ansat til om Søndagen. Han spurgte Præsten paa Stedet, M. Strömner: „Kan Eders Belærværdighed ikke prædike Mafferaden ud af Hovedet paa Kongen og hans Herrer?“ Nei, svarede han, det kunde han ikke. Swedberg overtog selv Prædiken, og forestillede nu med hans vanlige brændende Midfærhed, hvorlunde det hverken var Tiden nu til at foranstalte saadant Spil, ei heller den budne Helligholdelse af Herrens Dag tillod Christne at deeltage deri. „Jeg frygter for“, sagde han, „Enden bliver derpaa, at Sverrige aldrig glemmer de mange blodige Skjorter, som de da ville maatte iflædes“. Der blev ingen Mafferade af hverken den Dag eller siden (690 f.).

Under Løbet af den lange Nordiske Krig leed den Svenske Geistlighed saare meget, fremfor Alt ved den Befaling, der overalt strengt erexveredes, at hver Geistlig skulde være forpligtet til at equipere og holde en Dragon, samt hver Kapellan i Riget en Soldat. Det var ei blot Trykket, her var Spørgsmaal om, men Embedet selv leed derunder paa mange Maader. Swedberg „tog Mod til sig og sin Gud til Hjælp“, satte sig ned og skrev til Kong Carl XII, som da opholdt sig i Polen, „et hoist alvorligt og bevægeligt Brev“. Han forestillede Kongen som Landets Fader, hvorlunde Præstestabet ligesom alle Rigets Underfaatter ikke paa nogen Maade vægrede sig ved at yde det befalede Krigsstyr, endog Standens Indkomster i de besværlige Tider vare betydelig formindskede. „Men saaledes“, vedblev han, „gaaer det nu til med den paabudne Anskaffelse af Dragonen. Mangler det allermindste Stykke i Montering, saa maa Præsten ved Mønsterbordet høre haarde Ord, Haan og Forsmædelse. Bønder og Andre staae derhos, grine deraf og vise Tænder. Saaledes kommer Embedet i Foragt; den Hellig Aand forbittres; Præsten kan Lidet eller Intet udrette i sin Menighed. Er det ikke godt bestilt?“ Han viser videre, hvorledes Forordningen udførtes mod Kapellanerne. Nagtet det var forbudet, at Kapellanens Karl maatte udskrives til Soldat, skedte det dog. Følgen deraf var, Præsten maatte selv fjøre i Skoven, maatte selv gaae ved Ploven, maatte selv udtærste sin Sæd. Ikke nok med, at de saaledes affaldtes fra deres Embeds-

lysler, som de i den Grad paa Knæene, at de ofte laante Mængene af Kirkerne uden Pant og Sifferhed; thi „Nod“, sagde de, „har ingen Lov“. Og hvorledes saae det ud i disse arme Præsters Studereksamre? „Istedet for gudelige Bøger og Præstornatet“, siger Swedberg, „ligge der Pistoler og Karabiner, blaae Kjørtler og Kapper. Mange Præster have ikke engang nogen Embedsdragt mere, have ingen Bibel, end sige andre Præstebøger; de have maattet afhænde dem, for at udrede det Nødvendige til Soldaten og Dragonen“. „Saaledes tager Ugudeligheden Overhaand; og imidlertid voxer og modnes Guds Bredes grumme Straf over os, og truer os med Undergang, ihvorvel Gud endnu en Stund forhaler den for de Gudsfrøgtiges Skyld. Men naar Han kommer, saa kommer Han som kommende“. Swedberg taler nu fremdeles til Kongens Hjerte, erindrer ham om, hvorledes han allerede i sin tidlige Ungdom havde lært Gud og Guds Ord at kjende, saa han kunde sige med Psalmisten: „Hjertelig kjer haver jeg Dig, Herre, min Styrke, min Klippe, min Borg, min Forløser og min Trøst, som jeg holder mig til, mit Skjold, min Saligheds Herre og Beskytter“ (Ps. 18, 2. 3) — hvorledes senere Gud var gaaet frem for ham, og havde givet ham en tapper og gudsfrygtig Helts Hjerte og Hu — hvorledes han havde erfaret kraftig og vidunderlig Bistand af denne sit Livs Gud, ligesom Heltene blandt Guds Folk i de gamle Dage: Josva, Gideon, David, Josaphat, Afa. Swedberg erindrer Kongen om, at sandelig den rette Geistliges Vaaben, der, som Apostlen beskriver dem, „ikke ere kjedelige, men mægtige for Gud til at nedslaae Befæstningerne“ (2 Cor. 10, 4), maatte være ham mere værd end nogle tusinde Dragoner“ (692—698).

Brevet — det heltemodige til Helten — var dateret 21 December 1705. De Dyrige i Domcapitlet vægrede sig ved at underskrive det; de frygtede for, det vilde blive optaget unaadigt, og de komme til at undgjelde derfor. „Hvad ville vi frygte“, sagde Swedberg. „Lad være, vi komme til at lide for det — hvad hjælper det? Vi maae dog tale, prædike, skrive som det er overeensstemmende med vort Embede, og holde det for en Hæder og Glæde, naar vi derfor maae lide noget. Havde Propheterne,

Christus, Apostlene og de første christne Lærere frygtet for at lide, havde vi maaskee baade maattet undvære Bibelen og vor christelige Troe. Frygter ikke for dem, har jo Herren sagt os, der kunne ihjelslaae Legemet, men ikke have Magt til at ihjelslaae Sjelen (Matth. 10, 28). Desuden vil det ikke gaae saa haardt paa. Gaae vi Strub, saa er det dermed godt. Vi maae komme ihu, hvad Apostlen Paulus lærer: Fader os gjøre godt, og ei worde træt; thi i sin Tid skulle vi høste uden Dødhjør" (Gal. 6, 9). Swedberg tilbød sig, hvis alle Strenge bristede, at underskrive Brevet alene; Kongen kjendte hans Haandskrift. Endelig, efter syv lange og syv brede, underskrev hele Capitlet (699—700).

Kongen resolverede fra Rawicz under 9 Febr. 1706 til Defensions-Commissionen, at Consistorial-Klagen skulde tages i noie Overveielse, og at det var hans naadige Billie, Præstestabet skulde i forbemeldte Henseende nyde al mulig Lindring. Det skedte ogsaa, og uden Tvivl var, som Grev Piper skal have yttret sig, hele Sagen taget tilbage, hvis de øvrige Consistorier (som ogsaa for en Deel gjorde Forestilling) havde taget sig saa alvorligt deraf. Men Swedberg selv maatte nndgjelde; thi Defensions-Commissionen paalagde ham nu, aarlig at skaffe og holde to Dragoner med Heste og alt Tilbehør, skjondt ved Kongl. Befaling alle de, som havde lidt ved Branden i Upsala 1702, skulde være undtagne. Han taalede det uden Rnur; thi han huffede paa det Ord: „Enhver see ei paa det, hvad hans Eget er, men paa det, hvad Andres er" (Phil. 2, 4). Kjærligheden søger ikke sit Eget (1 Cor. 13, 5). (701 f.).

XIII. Vi faste nu et Blik paa andre Gjenstande for Swedbergs Omsorg — roligere Sysler, der udfyldte en stor Deel af hans Liv og stedse drev ham paa ny ind i Bonnen — ei blot for Sverrigs Folk og Kirke, men for de adspredte Christne paa andre Steder. Ogsaa disse laae hans Hjerte nær. Han havde en medfødt Missions-Hu og (vi kan sige) tillige Missions-Talent.

Det glædede Swedberg meget, da den Svenske Menighed i London 1710 (der da, under Krigen, var nødsaget til at

affondre sig fra den Danske⁸⁹⁾, med hvilken de hidtil havde havt fælleds Gudstjeneste) anmodede ham om at overtage Bestyrelsen og Overoplygten over den. Han gjorde det med stor Trofskab, ligesom han viiste den Svenske Forsamling i Lissabon, efter Consulens de Besches Anmodning, den samme Tjeneste. Den Præst, som først sendtes til Lissabon (M. Andr. Silvius) synes at have været den første Lutherste der (107—125).

Men meget tidligere, allerede i sine Ungdomsaar, havde Swedberg sættet sit Blik paa de aandeligt nødlidende Svenske Christne i Nordamerika. Dermed forholdt det sig saaledes.

En Hollænder William Usselink foreslog den store Gustav Adolph at anlægge et Svensk Handelscompagnie for Nordamerika, netop i den Tid, da Udvandringerne fra Europa derhen; der siden ere blevne til Folkestrømme, begyndte (1623). Compagniet fik sin Dctroi 1626. Senere hen, under Formyn-der-Regjeringen for Gustav Adolphs Datter, Christina, stillede Axel Oxenstjerna, den bekjendte udmærkede Statsmand, sig selv i Spidsen for hele Foretagendet, der nu i Amerika ledes af en anden Hollænder Peter Menewe (1638). En Landstrækning, der strakte sig til Bredderne af Susquehannah, kjøbtes af Indianerne i Delaware. En Mængde Svenskere vandrede derover; de bleve de første Nybyggere af det siden saakaldte Pensylvanien. Rivninger med Hollænderne, der gjorde Paa-stand paa en Deel af Landet isølge foregivne ældre Rettigheder, vare uundgaaelige. Dette var det første Skaar i den Svenske Colonie. Men 1664 allerede indtoges hele denne Landstrækning af Englænderne. De Svenske betingede sig dog, da de Intet kunde sætte imod Overmagten, Frihed for deres evangeliske Gudstjeneste, ligesom de trofast, ja haardnakketholdt fast ved deres Svenske Sprog og Sæder. De havde en Kirke i Wicacoa ved Floden Delaware, der hvor senere Philadelphia blev anlagt af Quakeren Wilhelm Penn. Men Kirken manglede Sjelesørgere. Forgjæves henvendte de sig til Hjemmet (deres Breve

⁸⁹⁾ Anledningen var, at den Danske Menighed forlangte i Kirkebønnen indrykket navnlig Bønnen for de Danstes Vaabens Fremgang imod Overrigge under Krigen dengang.

fom aldrig derhen) 'saavel som til det Lutherste Consistorium i Amsterdam. De maatte see, saa godt de kunde, at raade Bod paa den dybt sølte Mangel. De Ældre i Menigheden læste nu for de Andre i Kirken af evangeliske Postiller, de endnu havde fra Fædrelandet⁹⁰⁾.

Da Swedberg paa sin Udenlandsreise, som ovenfor er berettet, var sammen med Edzardi i Hamburg, fortalte denne, for Jødernes Omvendelse saa nidkjære, Mand ham om en gammel christelig Stiftelse i Stade, oprindelig bestemt til at fremme Hedningenes Omvendelse, der nu var gaaet over under den Svenske Krones Direction, men paa det stammeligste misbrugtes som et Slags Hjelpesond for Private, hvilke Regjeringen ei kunde eller vilde understøtte af offentlige Kasser (179. 427). Swedberg lagde det paa Hjerte til det beleilige Dieblif kom. Just var, paa Rigsdagen 1690, et Brev fra de betrængte Svenskere i Nordamerika, indløbet til Gøtheborg; Postmesteren der befordrede det til Kongen. Kongen meddeelte det til Swedberg og til Erkebispens Swebilius. Swedberg forestillede Kongen det Stader-Legats Indhold og Bestemmelse. Og da Kongen indvendte, der var jo ingen Hedninger, svarede han: „Ja, aller-naadigste Herre, men der ere mange Svenske Børn der, som trænge til Præster, Bibler, gudelige Bøger; netop her er der en god Anledning til Hedningers Omvendelse, og først og fremmest til at bevare de Svenske fra ei selv at blive Hedninger, da de boe midt iblandt disse“. Swedberg vovede at tilføie, at Kongen paadrog sig et tungt Ansvar, hvis han tillod, at Testamentet fremdeles frænkedes. Kongen svarede: „Nu, Midler skulle vi nok skaffe til at forsyne dem med Præster, Guds Ord og gudelige Bøger, saa der ingen Mangel skal være paa; men skaf mig blot dueilige Præster“ (427).

Saaledes stod Sagen indtil Swedberg kom til Upsala. Nu blev der taget alvorligt fat. 1696 bleve to Præster sendte derover, Andreas Rudman og Eric Bjørk, af hvilke den sidstnævnte i 16 Aar arbejdede med al Ufortrødenhed og udrettede

⁹⁰⁾ Jof. Svea, Tidsskrift för vetenskap och konst, Häft VII. J. Thomæus Skandinaviens kyrko-hälder, II, 309 ff.

en Evangelists Gjerning. Med Præsterne sørgede Swedberg for, at ogsaa gudelige Bøger kom derop, som der var saa stor en Længsel efter. Nu kom den inddragne Psalmebog, der laae paa „Skeppsholmen“ til Nytte, og bar den Frugt i Amerika, man ei undte den i Sverrig; først forærede Swedberg 300 Exemplarer derop, siden flere, uagtet Geistligheden 1719 modsatte sig, og meente, at hvad der gjaldt for Sverrig overhovedet, burde gjælde for de Svenske allevegne (517. 559). Det Engelske Selskab de promovenda fide Christiana apud gentiles et Judæos takkede Hans Majestæt for hans christelige Omfarg (449), og optog Swedberg som Medlem 1712 (421), der i dette Bærf, i en Række af henved 40 Aar, viiste en ligesaa sjelden Nidkjerhed som Opoffrelse, overalt var tilstede med Raad og Daad, førte en vidtløftig Correspondence med Menighederne og Præsterne, hvis Ephorus han blev, sparede her ei heller, hvor det gjordes nødigt, Aandens Sværd, med at rette, hvad Feil der kunde indløbe samt styre og afværge Egenvillighed og Hovmod⁹¹⁾, opmuntrede paa den anden Side de nidsjere Præsters Flid, og talte deres Sag hos Kongen og Regjeringen. Det var, fort sagt, en Missionsstation i evangelist-lutherisk Aand, hvor de enkelte Skrøbeligheder, som ogsaa her viiste sig uadskillelige fra den statskirkelige Form⁹²⁾, opveiedes tifold af det virkeligt gudelige Arbejde, som her fuldførtes, saalænge Aandens Glød endnu oppustede Flammen, og en Mand, drevet af Christi Kjerlighed, som Swedberg, stod i Spidsen for det Hele.

Menighedernes Tilstand (der var tilfidsst i Alt tre: Wicacoa, Kings-Effing med Christian, Besten for Delaware, Nacoon i Ny-Jersey, Ost derfor) var i det Hele taget i den Tid

⁹¹⁾ Det Sidste navnlig i Forhold til een af de følgende Præster A. Hesselius. Swedbergs Breve til ham, „der roste sig af gode Dage som Baals Prophet, og forarsagede, at Guds Navn blev smædet blandt Hedningene“, høre til det Starpeste og Strengeste, der nogen- sinde er ytret af ham (454—476).

⁹²⁾ Swedberg var ikke ganske fri for det ubvortes, mechaniske Væsen, som pleier at følge hermed. Flere af hans Forslag til Kong Frederik I angaaende Sagerne i det „Nye Sverrige“ (512—516) bære unægteligt dette Præg.

saadan, at vi føle os drevne til at prise Herren for Hans Misfandhed med sit Folk. Spirer af sand christelig Erkjendelse og Troe nedlagdes, som kun de ugunstigste Omstændigheder i den følgende Tid, først Kivningerne med Quakerne og Herrnhuterne, siden Overstrømningen af Methodisterne, endelig Opgivelsen af hele Bæret fra den Svenske Regjerings Side siden 1785, kunde kvæle. Et christeligt-sædeligt Liv i Menighederne lagdes Grunden til, der i Forening med Troens Prædiken og Prædikanternes Omgjængelse i Gudsrygtighed og Kjerlighed afgav en Missions-Planteskole blandt Hedningene i disse Egne, og bortryddede mange Fordomme mod vor evangelisk-lutheriske Kirke hos de andre Kirkepartier. Swedbergs Autobiographie, der indeholder en Deel af den udførlige Correspondance, giver os et lærerigt og paa mange Maader trøstende Indblik i disse Forhold. Da Erik Bjørk reisste derfra 1714, gave Menighederne ham et Vidnesbyrd, som hører til det Skønneste af den christelige Troes Mindesmærker, forseglede ved Kjerligheden, og i lige Maade geraader Læreren og Tilhørerne til Vre. De yttre sig blandt Andet i et Brev til Swedberg saaledes derover: „Efter vor skyldige Pligt have vi givet den høiærværdige Provst et Vidnesbyrd med, om hvorledes han nu i samfulde 16 Aar haver forholdet sig hos os saavel i Værdom som i Levnet. Ja, saaledes, at ogsaa de, som ei høre til vor Forsamling, Presbyterianer, Quaker, Anabaptister og selve Hedningene have elsket ham. Ikke forstaae vi dette saaledes, som om han i mindste Tøddel eller Prif havde givet deres Være Medhold; nei tværtimod, han har reistaffent og grundigt bestridt dem, hvorsomhelst de gave Anledning dertil. Han har arbeidet som en trofast Herrens Tjener, og vi ere Vidner dertil. Langtfra at miste nogen af sin egen Forsamling, har han meget mere omvendt mange af de andre til den rene Være og døbt dem. Hvortil ogsaa hans exemplariske Levnet ei lidet har udrettet. Den almægtige Gud velsigne, bevare, beskytte og ledsage ham med sine hellige Engle til hans Fædreland, at han maa nyde Frugten, om ei her, saa dog fornemmelig i det tilkommende Liv, af sit møiefulde Arbeide blandt os! Hvad kunne vi sige mere — vi arme Menneker, der ere uværdige til al den Naade, der nu saa ufor-

anderligt betees os? Hvorledes kunne vi finde Ord, end sige mere, til at takke vor høiærværdige Fader for Al den Sjeleomsorg, Betyrning og Besvær, som han haver for os paa saa fjerne Steder, med at sende os ei blot een, men to Lærere og Prædikantere af saadan Værdom og Forstand i Skrifterne, der have prædikeret for os Guds hellige, saliggjørende Ord grundigt og tydeligt, der med største Flid have drevet og lært Katechesen efter den Form, som vi ere vantede ved!" (447. 448).

Her dannede sig nu og, under Bjørks Embedsførelse, en velsignet lille Begyndelse til en sand Union med den biskoppelige Kirke. Lutheranerne vare — mærkeligt nok — mistænkte for denne som Calvinister i Prædestinations-Læren. Det lykkedes Bjørk ei blot at adspredde denne Mistanke, men ogsaa i det andet Hovedpunkt om Alterens Sacramente nærmede man sig saa meget, som Herren gav Naade til, uden at ville skjule det, hvorom endnu ei nogen Bished hos den ene eller den anden Part havde været at erlange. Saaledes ligesom gjorde det sig af sig selv, at de prædikede gjensidig i hverandres Kirker; de Lutheriske Præster kom paa de Anglikanske Præstemoder, og saa ofte nogen Indberetning sendtes til Missionssekskabet eller Regjeringen i England, bleve hine opfordrede til at sætte deres Navne med under. Ogsaa flere af Dissenterne vandtes ved denne forberedede gjensidige Udveksling (480—481). At det er kommet videre end til en saadan stille broderlig Overveelse, der søger Herrens Ansigt, allermest hvor det gjælder det, som Brødre ere uenige om, kunne vi ikke spore; men netop dette er at bane Veien i Stilhed til en Union, som Herren kan sætte sit Segl paa. Ordet maa ogsaa her udrette det altsammen, og jo mere det haver frit Gjænge i alle Retninger, som netop under saadaune Forhold, desto jevnere vorde Stierne.

XIV. Vi have lært Swedberg at kjende som en overordentlig nidkjer og kraftig Mand; det syntes, som om han snarere maatte søge Forretningerne, end Forretningerne ham; ogsaa i hans høiere Alder glødede denne Drift til Virksomhed. Hvor herligt dette end er, og for hvor stor en Naadegave af Gud det end bør erkjendes, saa har dog selv denne Virksomhedslyst Fristelser med sig, især hvor Embedet selv (som fremfor

Alt Biskoppernes i Sverrige) slet ikke erkjender nogen Grændse mellem det Børggerlige og Aandelige, men har givet den geistlige Stand selv fuldstændigt bürgerligt Afpræg. Sikkert har Swedberg selv følt dette — og hvo skulde ei føle det, der erindrer sig den Apostoliske Krigsskoles Regel: „Ingen Krigsmand indvikler sig i verdslige Handler, for at han kan behage den, som haver annammet ham“ (2 Tim. 2, 4)? Jo mere Swedberg nu, ifølge sin eiendommelige Gave og Retning, kunde fristes fra denne Side, desto nyttigere var det for ham, at han i denne Stræben fandt, om og i og for sig uretfærdig, Modstand og ydmygedes derved. Hvad der stedse bevarede ham, var den dybeste, inderste Drift, der beherskede alle de andre, nemlig den store, alvorlige Kamp for, at Ingen, som Apostlen siger, skulde gjøre hans Næs tilintet (1 Cor. 9, 15).

Da vi have mødt Swedberg i saa mange Forhold i Livet, saa vil det uægteligt interessere os, at skjenke de Aar Opmærksomhed, i hvilke hans sildigere Culminationspunkt indtraf (thi hos saa rigt udstyrede Aander finde vi jo altid to Culminationer, alt efter Herrens Ord, at „de, som bie paa Herren, de skulle faae nye Kraft, at de opfare med Binger som Orne, at de løbe og ei blive matte, at de vandre og ei blive mødige“ Jes. 40, 31), nemlig Aarene 1718—1723.

Carl XII gjorde, som vi have hørt, meget af den gjeve Biskop, og kunde taale, ja ydede hans Frisprog. Da nu Swedberg, i Begyndelsen af 1718, søgte en Audience hos Majestæten, der dengang opholdt sig i Lund, saa udsprede man med Flid det Rygte, at han ikke blot ikke var ladt fore, men havde faaet et Svar gjennem Kongens Betjenter, der havde voldet ham en saa heftig Uergrelse, at han derover havde taget sin Død. Det var dog langtfra ikke Tilfældet. Kongen modtog ham særdeles naadigt (hans Orinde var fornemmeligt et Andragende om Forbedring af Skolelærernes og de fattigere Landsbypresters Kaar); han spiste ved Kongens Taffel (hvor, meget karakteristisk, „hele Spisetøiet var af Jern“); denne hørte med Fornøielse Biskoppen udbrede sig over sit Indlingsthema, „at Troen maa leve i Kjærligheden, og saaledes ei blive alene, endog det er den alene, og ei vore Gjærninger, der har den retfærdiggjørende Kraft

i sig"; Biskoppen holdt en af sine drabelige Prædiker paa anden Advents-Søndag "om Tegnene i Soel, Maane og Stjerner" (hvilke han lempede paa de Tidens Tegn, som skulle forberede de sidste Tider); Kongen gav endog sit Minde til, at en offentlig Disputation holdtes paa Svensk om Swedbergs "Schibboleth" — et Bærk, hvori han forsvarede det Svenske Sprogs Reenhed og rette Skrivemaade (ogsaa Carl XII var begejstret for den Tanke, at Lands sproget alene skulde herse⁹³); han havde navnlig det Franske) — der dog naturligviis ei kunde bringe stor Frugt. Men da Swedberg ved en anden Audients i Kongens private Bærelse, hvor mange Prindsen, Generaler og hoiere civile Embedsmænd havde samlet sig, begyndte atter at tale heelt drabeligt om de utaalelige Byrder, der endnu bestandigt vare paalagte Præstestanden, ja endog anførte en Mængde bibelske og andre Exempler paa, at kloge Dyrigheder stedse havde taget Geistligheden i besynderlig Beskyttelse — saa hørte Kongen vel med Nøglighed derpaa, men svarede ikke eet Ord. "Sverriges Pest, Görk", bemærker Swedberg hertil, "havde for meget at sige; men han fik og sin velfortjente Straf: Galgen"⁹⁴). Ved Afskedsaudientsen var atter Kongen meget naadig og stjæmte med Biskoppen, i det han spurgte ham: om han havde sin Ruds med sig, og om det var en brav stor Karl. Swedberg svarede: "Var jeg tyve Aar yngre, saa skulle jeg have lyst til at følge Eders Majestæt hvorsomhelst hen, og Intet uden Døden skulde adskille os. Hvor kunde da Talen være om en Dreng eller Ruds, hvis Eders Majestæt saa befaler, at den store Karl skal følge med?" (873—909).

Carl XII faldt, som bekjendt, kort efter for Frederikshald; Sverriges lysende Stjerne var udslokt. Swedberg havde strax efter Ulrika Eleonoras Thronbestigelse, i Begyndelsen af

⁹³) Han gif saa vidt, at han selv foreslog ægte Svenske Ord, hvor han i Bibeloversættelsen havde truffet paa Tydsk eller Fransk ndprægede. Swedberg fortæller et Exempel derpaa, hvor han bifaldt Kongens Forslag (903).

⁹⁴) Den høist uretfærdige Dom over Baron Görk (See: Rüh's Geschichte Schwedens V, 566. 574) vil man holde Swedberg tilgode. Han burde jo rigtignok have seet dybere og dømt vaersommere.

Rigsdagen 1719, en Audients hos hende, hvori han yttrede sig frimodigt om hendes og Rigets nærværende Stilling. Han sagde: at da Majestæten uden Tvivl vilde blive anfægtet af mange hemmelige og aabenbare Rigets Fiender, og Riget var nedsjunket i Banmagt, saa var det tryggest at holde sig trolig til sin Gud og blive ved sine Forfædres Troesbekjendelse. Videre fortalte han hende, hvad Carl XI fort før sin Død i en Samtale under fire Dine havde ytret for ham, og hvad han havde svaret derpaa. Da Kongen nemlig sagde: „Jeg haver nu i 23 Aar regieret i Sverrige; først da jeg blev Konge, troede jeg alle Menneſter; nu troer jeg ingen“, svarede Swedberg: „Alt troe Alle, naadigſte Herre, det er ikke godt; der er for mange Uredelige; men at troe Ingen, er heller ikke godt; thi der ere for mange Redelige“. Ved at fortælle Ulrika Eleonora dette, vilde Biskoppen gjøre hende opmærksom paa, hvor vigtigt det var, noie at prøve dem, man fortroede sig til. Flux udlagde man det saadant og udbredte det Rygte, som om han skulde have sagt: at Dronningen, naar hun først engang var bleven krönet, slet ikke skulde troe sit Folk (939 f.). Det mächtige Adelsparti var höist ugunstigt stemt mod Swedberg; man kunde ikke glemme, at han i sit „Schibboleth“ bittert havde gjennemheglet den raadende Titelsyge (ogsaa Fröken-Mavnet vilde han, som i de gode gamle Dage, have forbeholdt Prindsesserne), og uden Sky havde aabenbaret den skjendige Misbrug af Patronats-Netten, som da gif i Svang. „Det stak dem for stærkt i Dinene; det stak dem i Hjertet; paa enhver Maade søgte de at komme Biskoppen til Livs“ (909 f.). Dertil kom, at den gode gamle Herre, da nu paa benævnte Rigsdag 1719 den nye Regjeringsform skulde antages, der betydeligt indskrænkede Dronningens Magt, stod op paa Ridderhuset, da Erkebispnen Matthias Stenchiuſ var blevet overstemt af Adelskabet, og i Præsteskabets Navn udførte, „at Geistligheden ingenlunde kunde erkjende sig berettiget til at fratage Dyrigheden den Magt, som Gud i sit Ord havde tillagt den; thi ingen Konning i hele den hellige Skrift havde havt en saa indskrænket Magt“⁹⁵⁾ (913). Ind-

⁹⁵⁾ Ogsaa i Skara Domecapitel fandt Swedberg Leilighed til at foreholde sine Medcapitularer, „at man skulde vogte sig for at binde

sigelsen hjalp, som bekendt, Intet; tvertimod lyffedes det Swedbergs Uvenner allerede paa denne Rigsdag at fjerne ham fra „det hemmelige Udfud“; og Ulrika Eleonoras Gemal, Frederik I af Hessen=Cassel, maatte, da han overtog Regjeringen 1720, nøie sig med en endnu mere indskrænket Magt. Fortrydelig kom Swedberg slet ikke til Rigsdagen 1720; men paa Rigsdagen 1723 overtalte Kongen og Dronningen ham, ved Løfte om at holde ham Ryggen fri, til at give Møde. Dysaa her maatte han erfare flere Ydmygelses. „Marstalker Lagerberg sagde ham ligefrem, da Spørgsmaalet var om Førelsen af Raadsprotokollen, at han gjorde bedst i, at holde sig borte deraf. Landshøvdingen fra Östergötthland, Creug, „en stormægtig Matador“, drev Bæret; Geistligheden lod Swedberg i Stikken“ (916). Han arbejdede nu vel i Deputationerne, og havde den Tilfredsstillelse, at her reiste sig en Folke-Røst for den mere uindskrænkede Magt. En Dalkarl nemlig og en Wingakers-Bonde, da Regjeringsformen af 1720 skulde stadfæstes „som Grundpillerne, hvorpaa Sverrigs Velstand beroede“, stode op og erklærede med megen Iver (især Dalkarlen): „Gud naade os for den Grundpillere; den er meget skrøbelig. Nei, Guds Ord og vort Sverriges gamle Lov, derpaa beroer Landets Velstand; ved dem have vi i mange hundrede Aar befundet os vel. Bort, bort med en saadan raadden Grundpiller; paa den kan vi ikke bygge, uden Alt skal styrte overende“. Swedberg forsvarede dem; han viste, hvorlunde man kunde befrygte, at hele Dalarna reiste sig; men dog kunde han ei bringe det videre, end „at Dalkarlen for sine utilbørlige Udbladers Skyld blev anseet med en Maanedes Fængsel paa Vand og Brød, og forresten pardonneret for sine mange umyndige Børns Skyld; medens den anden Bonde kun blev straffet med fjorten Dages Vand og Brød“. Det var jo vist nok kun en daarlig Dypreising for Swedberg at saaledes hans egen Mening gif igjennem (918—924).

Naar vi saaledes ei uden Smerte maae indrømme, at den

Hænderne paa Dyrigheden allfor stærkt; thi det kunde komme, at den engang sønderrev Baandene, og saa blev der igjen et Enevolds-Regimente deraf“ (914).

gamle Biskop her havde vovet sig ind paa en Mark, hvor han unægteligt ingen Laurbær kunde eller burde vinde (thi det var godt, at Regjeringsmagten indskrænkedes, godt baade for den borgerlige Frihed og med Hensyn paa deres Tænkemaade og Stræben, der beklædte Thronen⁹⁶); naar vi maae erkjende, at dette var Swedbergs største Svaghed, der let kunde være bleven ubodelig, hvis den ei var bleven langt overveiet ved hans Grunddrift til det aandelige, contemplative Liv — saa ville vi dog paa den anden Side ei miskjende, at han deelte denne Strøbelighed med saa mange af de Ypperste i hvin Tid, og at de dengang (med faae Undtagelser) gjeldende Theorier af Kirke-Regimentet i det Hele fordrede, eller i det mindste taalede denne Standpunkt.

Ved given Leilighed viiste han dog stedse, at det ei var disse borgerlige Sysler, men det aandelige Liv, der fremfor Alt laae ham paa Hjerte. Den første Kjærlighed fornægtede sig aldrig hos ham. Der blev netop paa den ommeldte Rigsdag 1723, især i Anledning af Conventiklet i Sifla⁹⁷), forhandlet meget om de Forholdsregler, der vare at tage mod det om sig gribende „Pietistierie“⁹⁸). Swedbergs Forhold til Pietismen i Almindelighed have vi ovenfor udviklet; han ansaae det nu for sin Pligt, at gaae nærmere ind paa de Phænomener, Spørgsmaalet var om. Han begav sig altsaa en Dag hen i et saakaldt „pietistisk Conventikel“ hos Ræmmereren Wolcker. Det var den sædvanlige Skik og Form af de gudelige Huusandagts-

⁹⁶) Ulrika Eleonora, Carl XII's Søster, var en complet Hyklerke, Frederik I af Hessen-Cassel, hendes Gemal, en i alle Maader svag Tyrke.

⁹⁷) See: Thomæus Skandinaviens kyrkohälder, II, 508 ff.

⁹⁸) Mange af de fangne Evenste Officerer, der bleve deporterede til Siberien, omvendte sig her til Gud, og bleve forsynede fra Halle af, ved den fromme A. S. Francés Omfarg, med Bibler og gudelige Skrifter, ligesom de for en Deel stode i Brevverling med ham. De af dem, som vendte tilbage til Fædrenelandet, udsprede her i mange Kredse Gudfrygtigheds Spirer. Det sjeldne Hovedværk herom: „Historie von den Schwedischen Gefangenen in Rußland und Siberien von Carl Fr. v. Breech (Sorau 1725)“ besidder jeg. Forresten findes Meddelelser af Haandskrifter til denne Historie i Thomæus Skandinaviens kyrkohälder, II, 480 ff.

Dveller i den Tid, han var Bidne til og selv med Glæde tog-Deel i. Huusfaderen gjorde en Bøn af Hjertet, hvorved alle faldt paa Knæe. Derefter tilspurgtes det forsamlede Huusgesinde og de øvrige Benner, der vare komne til efter Aftensangen, om det, hvad de havde hørt og lært af Prædikenerne; man ndverlede ligesom de aandelige Erfaringer. Da man nu vilde til at slutte, reiste Swedberg sig og talede saa: „Jeg er nu den eneste Præst her; thi maa jeg nu ogsaa tale Noget. Man har talt meget om disse Sammenkomster, meest til det Værste. Derfor glæder det mig, selv at have hørt og seet, hvordan det gaaer til. Og kan jeg da ikke andet end berømme det, og erklærer, at det var onskeligt, at enhver Huusfader i sit Huus vilde gjøre saa“. Derefter udtalte nu Swedberg ligesaa aabent, hvad han i al Fald kunde have imod disse Forsamlinger og ønske rettet derved. Det Første: at mange Fremmede indfandt sig derved foruden Husets Folk. Det Andet, at Huusfaderen udlagde Skriften, som dog er det geistlige Embedes Sag. Det Tredie: at i det mindste en Deel Pietister synes at nære og udbrede den Mening, som om en uomvendt Lærer ei kunde forvalte Embedet rettelig og med Kraft. Paa de to første Punkter lagde Swedberg ei større Vægt, da man forklarede ham, at de Mødende ei vare bestilte, men kom af egen Drift, og forresten vare gudelige og ærbare Folk, ligesom at Skriftudlægningen indskrænkede sig ganske til det, hvad aaudelig erfarne Mænd og rette Lærere i Kirken havde sagt. Men desto haardere stod han paa det tredie Punkt, hvilket han betegnede som en „farlig Mening“. „Thi hvor let kan det skee“, tilføiede han, „at et ængsteligt Gemyt lader Præsten kalde, og bliver absolveret rettelig fra sine Synder, men bagefter dog kommer i Tviivlraadighed, om det var en ret Absolution, fordi Præsten jo dog var en uomvendt, og saaledes gaaer glip af Synsforladelsens salige Trøst? En Ducat mister jo intet af sin Værdi, endog den frembæres af eu ureen Haand. Saa giver og en Læge Lægemidler til et sygt Menneffe, og disse tabe ei deres Kraft, fordi Lægen mnligt ikke har smagt Omvendelsens Kræfter“. — Saaledes rettede Swedberg, hvad der efter hans Overbeviisning maatte rettes, og misfjendte ei det Gode, som Guds Aand og Betyrning for Saligheden havde

virket, hvor og under hvilken Form det end fandtes. Han berettede alt dette, hvad han saaledes havde været Vidne til, „in consistorio regni“, og har uden Tvivl været en virksom Anledning til de mildere Dine, hvormed man paa Rigsdagen 1723 behandlede Pietismen (969—975)⁹⁹).

XV. Med Undtagelse af hiin misledte Nidkjerhed ogsaa for at rette borgerlige Brost og Statsforfatnings-Mangler som Swedberg, efter hvad sagt er, heller ei gif fri for, var hele hans Liv helliget Embedets troe, samvittighedsfulde Udførelse. Vi sammensatte her dette, ganske i Swedbergs Aand, der overalt drev paa „Regnskabet og Dpgjørelsen“, under eet Billede, tilfoie Noget om hans Charakter, saaledes som han selv har tegnet den, og slutte med en Oversigt over hans Livs Stjebner, forsaavidt disse endnu ei berøres af os, fra 1712 til hans salige Dod. I førstnævnte Henseende maae vi indskrænke os til nogle Bemærkninger, fortrinlig egnede til at stille hans Embedsførelse i klart Lys, endog det kunde være ei uden Interesse, at høre ham over flere Punkter; som da hele Autobiographien ganske er nedskrevet og skiftet til at fremstille en Pastoraltheologie.

Swedberg var i Ordets egentligste Betydning utrættelig som Embedsmand, utrættelig som Evangeliets Forfynder og Forvalter af Sacramenterne. I 26 Aar kunde han til Herrens Priis, som giver Kraft og Naade dertil, bevidne, at han aldrig havde forsomt nogen Gudstjeneste, men prædiket over Evangelierne og Epistlerne, holdt Skriftemaal, messet tilligemed Capellanerne, og det i det glade Haab, at han „paa en eller anden Naade maatte vinde idetmindste Noget“¹⁰⁰). Katechismus-

⁹⁹) Ved een af Rigsdagsforsamlingerne forefaldt Følgende, som Swedberg har agtet Umagen værd at berette, og som ogsaa er det. En D. Edzberg sad blandt Andre ved Bordet, og der laae nogle Aft af Scribes Sjelekat, som nylig var oversat paa Svensk. Edzberg erklærede sig med megen Hestighed mod denne Bog som forgiftet af Pietismens Grundsætninger. Men den samme gode Doctor viiste ret klart sin Antipietismes Frugter, i det han fast hver Dag drak sig fuld i Brændeviin, og sædvanlig blev truffet siddende paa en Steen paa et Hjørne for at sove Rusen ud. Han undskyldte sig med, at hans svære Tandpine kun kunde fordrives ved aqua vitæ.

¹⁰⁰) Sit Begreb om Prædikemaaden eller den homiletiske Kunst har han ofte fremstillet, i det han fremfor alt erklærer sig for det Simple

Examina holdt han overalt selv¹⁰¹⁾, med glødende, brændende Iver, hvert Forhør for det meeste i tre samfulde Timer; thi han holdt sig forsikret om, „at derved udrettedes langt mere end ved de kunstige Prædikener, hvor Folket jo saa tidt sidder i fremmede Tanker, og mange ei have Gaver til at fornemme eller beholde det, der foredrages“ (628—630). Han holdt hardt ved det gamle Lutheriske Begreb af Theologien, som stedse læggende for Dagen det praktiske Endemaal; „Theologien“, sagde han, „bør være realis, ikke blot verbalis; thi i Christo Jesu gjælder hverken Omffjerelse eller Forbud, men den Troe, som er virksom gennem Kjærlighed (Gal. 5, 6); og alt for Mange hâve desværre kun en Hjerne=Troe, men ingen Hjerte=Troe, ja en Djevle=Troe (Jac. 2, 19), som jeg pleier at kalde Stor=Troen“ (631—633). Han var utrættelig; han gav sig ingen Ro eller Rist, men søgte overalt at anvende og anlægge de betroede Puud. „En Biskops Embede“, sagde han, „er ikke dermed udrettet, at man alene sidder hver fjortende Dag i Domcapitlet, og siden lader buffe for sig; at man vier og indsætter Præster, holder Viigprædikener for god Betaling, stundom reiser ud og besøger Menighederne, hvoraf man atter har sin Binding, og sorger for, at Børnene og Svigersønnerne komme langt frem i Verden“ (634). Overalt var Swedberg den skarpeste Revser af al verdslig Id, Alt, hvad der mindede

---

og Eenfoldige, der utvungent flyder af Texten („saaldes“, siger han smukt, „kiender Gud igjen sit Ord“, 650), og rodfæstes i Tilhørernes Hjertes, som Prædikenerens rette Charakter. I hans Praxis laae tillige den umiddelbare Anvendelse paa de givne Forhold; med Rette saae han heri et Vidnesbyrd for Guds Ords Universalitet og alsidige Kraft til enhver Tid. Af Natur var han meest tilbøielig til at føre Ordets tvæaggede Sværd; „dog“, siger han, „har jeg ofte havt Drift til at prædike trøsteligt og mildt, aldenstund jeg maatte omgaaes med mange, som vare heelt ængstelige og havde tungsindige Tanker; dem jeg da og formedelst Guds Raade haver med ønskeligt og velsignet Eftertryk kunnet trøste og stille deres Baande“ (644).

¹⁰¹⁾ „En Biskop, Provst eller Præst“, siger han, „skal ikke holde sig for god hertil, eller overlade, som det paa mange Steder skeer, Katechismnsforhørene til Kapellanerne“ (627).

om eller ligefrem udtrykte Simonie og Nepotisme i de geistlige Embeders Besættelse; og han paadrog sig herved Verdens Had i fuldeste Maade. „Min største Nød“, siger han med Hensyn derpaa, „har stedse været, at faae Kaldene besat med dueelige og samvittighedsfulde Personer. Thi for det første har her som andensteds den beflagelige Brug indsneget sig, at naar Nogen kun har gjenneimgaaet et akademisk Cursus, og det maadeligt nok, saa er han strax værdig og duelig til et Embede; Biskoppen tør ikke nægte ham det, især hvis han haver faaet Kaldelse af nogen Præst, hvis Datter vil bortgiøres. Ingen af dem betænker den hell. Bernhards Ord, at Præsteembedet er et „ministerium ipsis Angelicis humeris tremendum“. I lige Maade haver jeg og lidt ikke lidet derfor, at jeg ikke haver befordret Præster til Kald efter den og den høie Herres, den og den naadige Frues Dnsse og Begjering; saa at næsten intet Kald er blevet besat, hvoraf jeg ikke haver faaet Uvenskab. Snart vil den Herre eller Frue, snart den Greve eller Grevinde, snart den General, Oberst, Krigsraad, Landskøveding, og jeg veed ei hvem, have sit Creatur befordret“. For at afgjøre ogsaa al Tvivl om Embeders Besættelse, i det Fald at to eller flere lige dueelige og værdige meldte sig, foreslog Swedberg — mærk værdigt nok — Brugen af Lodkastning efter den Apostoliske Kirkes Sædvane (660—664). Selv var Swedberg, som vi have seet saa mange Beviser paa, fjern fra al Bindeshyge og det til den Grad, at han end ikke havde læst Forordningen om Tiender og Accidentier. Derfor hvad man gav ham af godt Hjerte, det modtog han med Taknemmelighed, men æskede Intet; endnu mindre søgte han nogen sinde Dyrighedens Bistand til at inddrive Noget, eller indgav nogen Rest=Fortegnelse¹⁰²⁾ (665). Han havde en i Sandhed tapper Fortrolighed til Gud og turde derfor tage ham paa Ordet, at naar vi først tragte efter Guds

¹⁰²⁾ „Ikke, som om der ikke gaves her“, siger Swedberg, „mange retfindige Lærere, der ikke gjøre nogen Handelsvare af Embedet; men dog er det blevet altså almindeligt, saa at man ofte maa høre Ordsproget: Paa Guds Barmhjertighed og Præstens Gjerrighed er ingen Ende“ (668).

Rige, da skal alt det Dvrige tillægges os (Matth. 6, 33). „Bibelen“, siger han, „har været, er og bliver min fornemste Bog; den haver givet mig saadaane høie og store Tanter, at jeg haver agtet de andre Bøger for ganske ringe; derved finder jeg for mig og mine Born den frugtbareste og sikreste Indkomst“ (669).

I alle udvortes Embedsforhold iagttog Swedberg den største Punktlighed og Nøiagtighed; det var Embedet det gjaldt om; det var Herren, der saae derpaa; det var de ham Unbetroede, hvis Sag derved var Spørgsmaal om. Han yttre herom (vel dem, der kunde bekjende saa, og der lægge det paa Hjertet!): „Ingen haver jeg nogenfinde vægret eller nægtet sin Ret. De Fattiges og Fortryktes Sag har jeg gjerne antaget mig, drevet og udført. De Fromme, Redelige og Eenfoldige har jeg elsket, hædret og hjulpet. Ingen, hvor ringe, fattig og simpel han end var, har jeg ladet staae udenfor og vente paa mig, men ladet ham strax komme ind og saae Svar og Beskeed. Ved næste Domcapitel-Dag blev Enhvers Sag optaget, og saa fik baade den Klagende og Tilsvarende sin Ret. Thi derfor ere vi jo satte i saadanne Embeder af den Høieste, ikke at vi skulle hovere os deraf, eller lade Folk bukke og gjøre Reverentser for os, ei heller at vi skulle drage Sagerne i Langdrag og saaledes forsomme og misbruge Embedet, men for villigt og venligt at høre og hjælpe dem, som ere ringe og behøve Haandskrækning, Trost og Forsvar“ (658 f.). Det Mindste i Embedet agtede han lige med det Største, fordi Tjeneren skal være troe over det Lidet (Matth. 25, 21) og det er de Smaae, Herren seer paa. Han giver en Mængde gode Regler for Fattigpleie og Udryddelsen af Tiggeviet i Christelige Menigheder, ligesom han selv ved hver Leilighed, navnlig ved den svære Tid og Hungersnøden, der hjemsøgte Sverrige 1697—98, greb ind med virksom, opoffrende Kjærlighed (803—806).

Raster man et Blik paa hans Autobiographie og seer den rige Værdom, som er udbredt i de mangfoldige, ei til Præuf fremførte, Citater, saa skulde man mene, han havde hele sit Liv igjennem kun læst og studeret; og atter, gaaer man noiere ind paa hans Embedsforelse, saa skulde man troe, at han alle sine Dage kun havde havt med praktiske Sysler at gjøre. Kunsten,

der satte ham istand dertil, og som visse er at anbefale alle Huusholdere, var netop hans Huusholdning med Tiden. „Aldrig troer jeg“, siger han, „har nogen Gjerrig været saa paaseende paa sine Penge, som jeg har været det med ikke at spille nogen Tid. Vi skulle kjøbe, som Apostlen siger, den beleilige Tid, thi Dagene ere onde (Eph. 5, 16); som en Kjøbmand agter paa Tiden, naar det er bedst at indkjøbe Varer, og atter naar det er bedst at affætte dem, saaledes skulle vi agte paa Tiden, og ei lade den slippe os af Hænder, naar og hvorsomhelst vi kunne gjøre noget Godt“ (800 f.). Med alt det var Swedberg ei ængstelig, som om Gud ei raadede over Tiden og Livet, og vi vare mere end kun Huusholdere; han var det ei heller i Spørgsmaalet om uskyldige Fornøielsers Nydelse (et Punkt, hvori den egentlige Pietisme var, som bekjendt, altfor sneverhertet, og befordrede, skjøndt mod sin Villie, en vis Egenretsfærdighed). Han fandt sin største Glæde i Musik; deraf vederqvægedes, opfristedes, opmuntredes hans Sind. Han erindrede sig derved Harpestrengene i Aabenbaringens Bog (Aabenb. 5, 8) og Stemmerne fra Himlen som af de mægtige Bænder og Tordnerens Røst, Grundtonen i de Udvalgte Strengelag for Herren (Aab. 14, 2). Naar han hørte Føsserne bruse og Dværnerne gaae, da tænkte han ofte paa denne himmelske Musik. Hver Aften kom sædvanlig hans gode Ven, D. Jo. Hesselius til ham, og spillede for ham paa sin Basstol vakkre og gudelige Psalmer; og saaledes begav han sig med Glæde og Tilfredshed til Hvile. Men heller ei Brædtspillet forsmædede han „engang imellem, naar han om Søndag og Helligdagene efter Maaltidet havde holdt med sit Huusfolk sin vanlige Eftermiddags-Andagt; hans gode Ven Lieutenant Hammerhjelms kom da sædvanlig til ham i hiint Niemeed. Ved Spillet ihukom han „Lyffens Ustidighed i denne Verden“; man kunde lære deraf, meente han, „hvor let Lidenskaber og Uforsigtighed styrte den bedste Lykke, lære at lade sig nøie og taaligen lide i Modgang, og ei hovmode sig i Medgang“ (829 f.).

Hans Charakter staaer for os, saaledes som vi hidtil have læst den af hans Livs Førelse, i det klareste Lys. Vi kunne let slutte os til, at han af Natur var tilbøielig til Brede, til Hef-

tighed, der endog kunde gaae over til Bitterhed, og at det var den sværeste Kamp i det Indre, han havde at bestaae; men „med Guds Hjælp kuede han den grimme Fiende, saa han i de senere Aar ei havde selv noget ondt Ord med Noget; Jesu Christi hellige Forbilleder og inderlige Formaning til alle sine Troende, at være sagtmødige og ydmyge af Hjertet, stod stedse for hans Sjæl i Kampens Stund. Og Gud skjænkede ham af sin Naade, ved sin gode Hellig Aand, en ret Sjælroe, et glad og fornøieligt Hjerte“ (815—818). Det var ham let at tilgive sine Uvenner; aldrig tænkte han paa at skade eller gjengjelde dem; men vel bad han Gud om, at deres Naad ei maatte faae Fremgang¹⁰³), skjøndt jo ogsaa det under Guds Styrelse maatte have tjent til hans Bedste. Saa ofte han var samlet med sine Venner i et glad Lag, drak han altid (i den høiere Alder) sine Uvenners Skaal (823). Han fulgte gjerue gode Naad, lod sig gjerne vise tilrette, og elskede dem, der vilde foreholde ham hans Lyder (810 f.). Hans legemlige Kræfter vare store; han arbejdede med Vyst, og uuder Arbeidet „vare Hjertet og alle Lemmer muntre paa ham. Sædvanlig blev han trættede og mødigere, naar han nogen Dag paa sin Hustrues eller sine Venners indstændige Bøn havde hvilet lidt fra det anstrængte Embedsarbejde, „ja trættede, end om han havde fjørt Drøene for Ploven“ (831).

Livets Arbejde, Kamp, Fristelser, Lidelser høre til at uddaane en saadan Charakter; Swedberg havde den i riig Naade, men i ligesaa riig Naade Herrens Hjælp. Ved Branden i Brunsho (Bispegaarden til Skara) 1713 forlorede han al sin Eiendom, og alle sine Bøger og Haandskrifter paa meget faae nær (blandt de sidste og de til de fem Mosebøger omtrent færdige „Svenske Bibel-Udtolning efter Grundtexten“, som han dog senere begyndte igjen og bragte ligesaa vidt før han døde (592 ff.)¹⁰⁴). Brunsho blev opbygget samme Aar kosteligere

¹⁰³) „Hvilket jo heller ikke skedte“, tilføier han, „uden i Psalme b og s-Sagen“. Det kunde han ikke glemme.

¹⁰⁴) Det var en praktisk Commentar over Skriften; den forvares paa det Kongl. Bibliothek i Stockholm. — Blandt de Gjenstande, som

af sin Afte; han satte over Porten de Ord: „Saa far nu fort, Herre, og velsign Din Tjeners Huus!“ (2 Sam. 7, 29). 1720 luffede han Dinene paa sin anden Hustrue, Sara Berg¹⁰⁵); „Gud bortkaldte heude ved en stille Død, som hun selv var sagtmodig“. Da alle hans Døttre vare gifte og havde eget Huushold paa fjerne Steder, og da hans Kræfter tillige begyndte mere og mere at aftage, skred han til et tredie Ægteskab med Christina Arhusia fra Fahlun, hans Alderdoms trofaste Forpleierinde, som de forrige en dydig, from Dvinde (955—960). Han leed ofte i denne sin høie Alder af Anfægtelser, „af fule og vederstyggelige Tanker, dog ei forbundne med Fristelse til nogen Synd“. Dgsaa ved denne „Væl i Kjødets“ erkjendte han Guds store Naade; thi foruden at hans Kraft bevaredes i Skrøbelighed, „følte han sig, ved at taale dette, saa andægtig og fornøiet i sin Gud, at han stundom tyktes sig som at være i Himmelen“ (814).

Allerede flere Aar førend han affaldtes til Guds Børns evige Hvile havde han (1718) opsat en udførlig Disposition om sin Begravelse; der skulde (saa forordnede han) ikke gjøres noget Bæsen af hans Liig; de nærmeste Magistre og Præster skulde bære det ud af Huset et Stykke paa Veien, siden Sognefolkene; det skulde altsammen skee ved Daglyset, uden Fakler og Blus; Liigprædiken skulde holdes over Texten: „Jeg troer de Helliges Samfuud, Syndernes Forladelse, Kjødets Opstandelse og et evigt Liv, Amen“; Figuralmusik og Orgelet skulde tie, blot forestrevne Psalmer synges (tilfsdft: „Jeg veed, jeg skal igjen opstaae“); ved Gjestebudet for de Tilkomne og Indbudne skulde det gaae

---

reddedes ud af Branden paa Brunsbø, var og Robberpladen til hans Portrait. Sønnen, Emanuel Swedenborg skrev flere Vers derunder (fra Paris, hvor han dengang opholdt sig), blandt Andet og disse ret vakkre, som vi her vel kunne unde en Plads:

”Hæc erat in mediis facies illæsa favillis,

Cum desagravit noete fluente domus.

Sic quoque post ignes, Genitor, Tua faina supremos

Postque rogos vivet nomen amorque Tui.” (612.)

¹⁰⁵) Paa Rigsdagen 1719 blev hun med Børnene optaget i Adelsstanden, og forte fra nu af Navnet Swedenborg.

hæderligt til; det hvad saaledes sparede, skulde de Fattige i Åsefa og Skarafa have; „thi det er meget anstændigere, Christeligere og Gud velbehageligere“; Parentalierne (i Udtog paa Svensk, forfattede af ham selv)¹⁰⁶) skulde oplæses Ord til andet før Prædiken (991—996).

Swedberg døde den 26 Julii 1735, nærved 82 Aar gammel. Begravet ligger han i Barnhelms Klosterkirke; to Svaderstene, lodret staaende, og en ligedan oventil, danne Gravbygningen, der er tilsluttet med en Jerndør; noget Epitaphium findes der ikke. Uforglemmelige Mener har han indbristet i sine mangfoldige Skrifter, en Deel philologiske (det vigtigste af disse „en fullkomlig Svensk Ordabot“ er dog ikke trykt og, som det synes, heller ikke benyttet), de fleste dog theologiske¹⁰⁷), og blandt disse hans Psalmer og Prædikener aandende den Kjerlighedens Glød og Troes fulde Forvisning, der gennemstrømmede hans sanddrue Vidnesbyrd. Sverrige kan rose sig af at have fostret mange evangelisk-lutheriske Præster, der ganske levede, ja gif op i Skriftens Begreb af det aandelige Hyrde- og Vægter-Embedet; blandt disse er Swedberg een af ypperste.

¹⁰⁶) De udførlige Latinske Parentalier ere forfattede af M. Petr. Hesselius, der døde før Swedberg. De findes i Autobiographien 1014—1118, de Svenske sammesteds 997—1012.

¹⁰⁷) Hos Westén Hof-Clericiets historia, (I, 2, S. 517—529) findes en (dog ikke fuldstændig) Fortegnelse paa hans Skrifter og de efterladte Haandskrifter.

Real- og Nominal-Register.

- A**arhundrede, det attende og nittende, historisk Parallele mellem begge, 113 ff. 162 f.
Adalbert, Erkebisp af Hamburg, Missionsbestræbelser, 291 f.
Aegidius de Columna, Kirkefrihedens Forsvarer († 1316), 8.
Agende, den nye Preussiske (1822) og Provincial-Agenderne (1829) 119.
Agnes, Dronning af Ungarn, 21.
Agobard, Biskop af Lyon, 1.
Agricola, Rud., 377.
Albert, Grønlands første Biskop, 291; hans Efterfølgere, 292.
Aleander, Hieron., Erkebisp af Brindisi, Erasmus' Ven, 69.71.75.
Allut, Inspireret, 141.
Alippius, Julians Fortrolige, 435.
Ambrosius, Biskop af Mailand, hans Fødsel, Familie og Opdragelse, 463—466. Forhold til Klosterlivet, 467 ff. Valg til Biskop, Daab, 473—475. Hans kristelige og kirkelige Virksomhed overhovedet, 476—484. Indsmelter de hell. Kar, for at løstjæbe Fanger, 480 ff. Forhold til Keiser Gratian, 486 ff. Kamp mod Arianismen, 501 ff. Første Gesandtskab til Keiser Maximus, 502. Første Forsølgelse mod ham, 503—512. Anden Forsølgelse, 512—519. Indførelse af rhytmisk Kirkesang, 516. Kamp mod Hedenskabet, 519—526. Andet Gesandtskab til Maximus, 528 f.
 Bandsættelse mod Keiser Theodosius, 536—539. Forhold ved Urdener i Castrum Callinicum, 540—542. Forhold til Valentinian II, 543 ff. Forhold til Keiser Eugenius, 546 f. Hans sidste Dage og Død, 548—551.
Ammianus Marcellinus som Historiestriver, 459.
Amphilochius, Biskop af Iconium, 531.
Andreas, Jo. Bal., hans Præstespæl, 127. 132. 573.
Anselm af Canterbury, 364.
Antwerpen, Opvættelse i Augustinerklosteret der (1520), 70 f. Klosters Odelæggelse, 83 f. Den Antwerpner evangeliske Menigheds Dannelse og Confession, 110 f. Sværmeriske Rytstæler i den, 111 f.
Apokatastasis, Læren derom, 139.
Apologeter, de ældste kristelige, 218 ff.
Apulejus, om Carthago i 3 Aarh., 237.
Arbogast, Franker, Theodosius' General, 544. Hans Død, 547 f.
Argens, Marquis d', 154.
Arianismen under Constantian og Constantius, 444. 449.
Arndt, Joh., 129. 583. Hans Grundfætninger om theologisk Strid, 588 f.
Arnold, Biskop af Grønland, 293.
Arnold, Gottfr., som Psalmedigter, 116. Hans Forhold til Pietismen, 135. 167.
Affenburg, Frøen v., 140.

- Athanasius**, Religionsfrihedens Falskmand, 435. Hans Kamp mod Arianismen; Skilbring af Kirkens Tilstand under Constantius, 449 f.
Augustin, hans Forhold til Ambrosius, 478. 517.
Ausonius fra Bordeaux, Romersk Poet, 486.
Aurentius, Ariansk Biskop i Mailand, 473.
- Babylas**, Biskop af Antiochien, 266.
Barnim, Hertug af Pommern, Reformationens Ven, 387 ff. 399.
Barruel, Jacobinismens Historie, 195.
Bebel, Walth., Kirkehistoriker, 586 f.
Becker, Joh. Jac., Stræder i Kadborn Wald, 179.
Begharder, Brødrene og Søstrene af den frie Land, deres System og Historie, 23 f. 42.
Behm, Sara, Swedbergs første Husfrue, hendes Charakter, 585. 614 f.
Belbuk, Kloster i Pommern, dets Anlæggelse og Udbredelse, 378; dets Inddragelse, 389.
Bellarmin, Rob., Cardinal, 555 ff.
Benedict XII, Pave (1334—1342), 29.
Benevolus, Kantøler i Mailand, 512.
Bengel, Jo. Abr., hans Betydning som Theolog, 121 f. 195.
Benzelius, Erik, Biskop af Strängnäs, 604.
Berlenburg, Middelpunkt for den separatistiske Opvættelse (1720 ff.), 148. Den Berlenburgske Bibel, 149.
Bernhard af Clairvaux, 5. 362. 364.
Bibeloversættelse, den Svenske, dens Historie, 603 f.
Björk, Erik, Svensk Provst i Nordamerika, 624. 626 f.
Bispdømme, det Anglo-Preussiske i Jerusalem (1839), 118.
Bluhme, Hofpræst under Christian VI, 335.
Boetius, Jac., nidker Præst, hans Skjebne, 606.
- Bogskry**, Chr. Henr., Psalmedigter, æstetisk Skribent, 116. 120.
Böhme, Jac., Teutonicus Philosophus, 155. 171.
Boie, Nic., Præst i Meldorp, 99.
Boie, Nic., Senior i Wesflingburen, Psalmedigter, 106.
Boldewan, Joh., Abbed i Belbuk, 378 ff. 389. Hans Død, 390.
Bonagratia, Franciscaner, 27.
Bonaventura, Franciscanerordenens General, 10.
Bonifacius VIII, Pave (1294—1303), 5—7. 12.
Bonn, Herm., første Superintendent i Lübeck, 390.
Brandenburg, Huset, dets religiøse Politik, 116.
Brück, Præst i Solingen, 118.
Brunner, Lærer ved Universitetet i Upsala, 581 f.
Büdingen, Ysenburg-, Hoffet der, 150.
Bughagen, Joh., hans Herkomst og første Dannelse, 375 ff. Hans Pommerste Kronike, 382. Bundet for Reformationen, 383 ff. Reise til Wittenberg, 387, og Ophold der, 390 ff. Kalb til Sognepræst der; Birkfomhed som Saadan, 392 f. Dogmatiske og exegetiske Skrifter, 394 f. Andeel i den Sædste Bibeloversættelse og Revision af Luthers, 395. Kirkeordnings- Arbejde i Braunschweig, 396, i Hamborg, 397, i Lübeck, 398, i Pommern, 399, i Danmark, 401—408. Andre kirkelige Arbejder, 408 f. Afslæer flere Bispedømmer, 409. Forhold under Wittenbergs Beleiring, 410. Forsvar mod uretfærdige Bestyrelser, 411. Deeltagelse i det Leipziger Interim, 412. Sidste Leveaar og Død, 413 f.
Bugislav X, Hertug af Pommern, 376. Sammentkomst med Luther, 388.
Bunyan, Joh., berømt æstetisk Skribent, 197.
Busch, Herman, kristelig Philolog, 377.

- Cæcilius, Presbyter, 200.
 Calvin, hans Theorie af Kirke-embedet, 561.
 Camisarderne, 140.
 Canirmius, Jr., i Delft (1523), 108. 110.
 Carith, Mart., Biskop i Cammin, 380.
 Carl, Dr. med., Ben af A. S. Francke, 150.
 Carl IV, Keiser (1347—1378), 51.
 Carl IX, Forsøg paa at indføre indføre den Reformerte Kirkelære i Sverrige, 608.
 Carl XI, Bestræbelser til Lapper-nes Omvendelse, 286. Hans Forhold til Kirken, 592 ff. 599 f. Reductionen og Liquidationen under ham, 595. Bibeloversættelses- og Psalmebogs-Revision under ham, 603—622. Død, 628.
 Carl XII, Charakterer, Forhold til Kirken, 618 ff. 628 ff.
 Carlyle, Th., Hoved for Irvin-gianerne, 139.
 Carondilet, Rantsler af Bra-bant, 82.
 Carthago, Christendom og Litera-tur der i 3 Aarh., 237.
 Casimir, Greve af Witgenstein-Berlenburg, 148.
 Cavallier, Camisardernes Anfø-rer, Inspirert, 141.
 Champ, Joh. du, brændt som Kjetter, 110.
 Chemniz, Mart., 132.
 Christendommen, den praktiske, 175. Dens Tilfnytningspunkter til Jøbedømmet og Hedenkabet, 211—217. Dens Modsætning til Hedenkabet, henført til tre Punk-ter, 222 ff. Dens Betragtning af Nationaliteten, 227 ff. Dens Scier over Hedenkabet, 233 ff.
 Christian III, K. af Danmark, Bekjendtskab med Bugenhagen, 398. Hans og Dronningens Sal-ving og Kroning, 401 ff.
 Christian IV, Opdagelsesreiser til Grønland under ham, 298.
 Clarenbach, Ab., Martyr, 106.
 Claudius, Matth. (Wandsbecker Bote), 200.
 Clemens VI, Pave (1342—1352), 29.
 Collector for fangne Christne, 274.
 Collegia pietatis, 134.
 Collenbusch, Læge i Ebersfeld, 159. 190.
 Columbus, Sam., Svensk Psal-medigter, 609.
 Comenius, Joh. Amos, 197.
 Confession, den Augsburgske, dens Fremstilling af Kirkens Kjen-demærker, 552 ff.
 Confessorer, 265.
 Constantin den Store, Motiver til hans Overtrædelse til Christen-dommen, 422. Hans statskirke-lige Grundsætninger, Kritik over samme, 423 ff. 445. Forhold tit Religionsfriheden, 415—431. Rædsler, forøvede af ham, 432. Følgerne af hans religiøse Poli-tik, 440 ff.
 Constantius Chlorus, Constantins Fader, 421.
 Constantius, Constantins Søn, 433.
 Crang, Dav., hans Historie af Grønland, 340 ff.
 Cyprianus, Thasc. Cæcil., Biskop i Carthago. Hans tidligere Liv, 236 f. Bektjendelse om hans Om-vendelse, 238 ff. Hans Daab, 242. Valg til Biskop, 243 f. Commen-tar over Daabspagten, 245 f. Hans Charakterer, 247 f. Begreb af Troen, 249 f. Christeligt Sam-liv, 250. Moral, 251. Forvent-ning af Herrens anden Tilkom-melse, 252. Praktisk Skriftstudium. Charakter som Biskop, 253. Lære om Kirkens Eenhed, 254—257. Forhold til den Romerske Biskop Stephanus, grundevangelisk Stand-punkt, 258. Forhold under den Deciste Forfølgelse og Betragt-ning af Kirkens Tilstand paa den Tid, 259 f. 269. Forhold under Pesten i Keiser Gallienus' Tid, 269—274. Hans Bøger ad De-metrianum og de mortalitate, 272 ff. Deportation til Curubis, 277 f. Forhør for Galerius, 280—282. Martyrdom, 282 f.

- Dalmatica**, et Stykke af den grifflige Klædebragt, 283.
- Damasus**, Roms Biskop, sjæндigste Optøier ved hans Balg, 456 f. Hans Charakter og Vandel i det Hele, 458 ff.
- Danmark**, Bugenhagens Vidnesbyrd om Folket der, 107.
- Dante**, hans Antipapismus, 8 f.
- David**, Christian, Hernhutist Missionair, 340—343.
- Decius**, Keiser, Forsølgelser mod de Christne, 259 ff. Hans Død, 269.
- Decretaler**, de Pseudisidoriske, 4.
- Delft**, Evangeliets Fremgang der, 108.
- Demetrian**, Proconsul i Carthago, 261.
- Dekler**, Wolffg., Psalmedigter, 116.
- Deventer**, berømt Skole der i Reformationstiden, 380.
- Dionysius** fra Alexandria, i den Deciske Forsølgelse, 263 f. 267. Beretning om Forsølgelsen under Valerian, 276 f.
- Diotrephes** (3 Joh. 9), 215.
- Dippel**, Joh. Conr., hans Skjebner og sværmeriske System, 148.
- Ditmarsken**, evangeliseret, 106—107.
- Dominicanerordenen**, skildret af Matthæus Parisiensis, 10.
- Drachardt**, Chr. Laur., Herrhutistiskfindet Missionar, 255.
- Ebel**, Præst i Königsberg, Forplanter af den Schönherrske Secte, 155.
- Ebner**, Christine og Margaretha, Nonner i Maria Medingen, 21. 24. 32 f.
- Eckart**, Mester, og hans Lære, 18. 24.
- Edzardi**, den ældre, i Hamburg, 587.
- Egede**, Hans, Missionar. Hans tidligere Historie, 299. kaldelse til Grønlands første Missionar; Anfægtelser derved, 301—308. Alchymistiske Studier, 305. Reise til Grønland, 308 f. Forsøg paa at lære Sproget, 311 f. Første grøde af Omvendte, 315—319. Missionsarbejder, 322 ff. 331 f. Tanker om Grønlandske Nationalkatecheter, 323. Hans statskirkelige Ideal og Botum for Religionsfrihed, 324. Taalmodighed, 325. Daabspørgsmaalets Afgjærelse, 328 f. Virksomhed under Koppe-Epidemien (1733—1734), 336 ff. 344. Betsignelse af Arbejdet, 337 f. Forhold til Brodermenigheden og dens Mission, 339—344. Forlader Grønland, 346 ff. Afstedsprædiken, 349. Grønlands Superintendent, 351. Instruction for Missionarerne, 351—354. Misforhold til Missionscollegiet, 355 f. Ophold i Stubbekjøbing og Død, 358. Charakteristik, 359 f.
- Egede**, Poul, 315. 321. Fortjænter af det Grønlandske Sprog, 357.
- Eisler**, Job, Tennhardts Tilhænger, 145.
- Eiberfeld**, Pietisterne der, 182 ff.
- Eller**, Baandfabricant, Hovedet for den Ronedorfer Secte, 155.
- Erasmus** fra Rotterdam, hans Forhold til Reformationen i det Hele og navnlig til den i Nederlandene, 66—69. Hans svage, fælle Charakter, 109 f.
- Erfurt**, Augustinerklostret her, 367.
- Erik den Røde**, Islandsf Fribytter, 288.
- Ernst**, Hertug af Sachsen Gotha, Missionsplaner, 286.
- Esche**, Joh., Nederlandsk Martyr, 84. 88 f.
- Eugenius**, Keiser, 546. Hans Død, 547 f.
- Eusebius** af Casarea, hans Vita Constantini, 420 f. 430. Hans Dom over Lidsbegivenheder, 478.
- Ewald**, Enevold, Præst ved Baisenhuset, 340.
- Fabian**, Romersk Biskop, 266.
- Fama**, den Europæiske, 151.
- Flagellanterne** og deres Bedesfart, 48.
- Florentius** Radevin (af Fratres vitæ communis), 60.

- Kolkebøger, Tybste, 179.
- Korsfølgelserne under Diocletian, Maximin, Licinius, 421.
- Franciscanerordenen, især i dens sidste Udvikling, 10 f.
- Francke, Aug. Herm., 120. 150.
- Frants af Assisi, Stifter af Franciscanerordenen, 11.
- Fratres vitæ communis, denne Ordens Ophør, 60 f.
- Frederik II og III, Konger af Danmark, Opdagelsesreiser under dem til Grønland, 298 f.
- Frederik Christian, Grønlandsk Katechet, 321. Død, 335 f.
- Frederiks, Willems, Præsti Groeningen, 108 f.
- Freylingshausen, Anast., 116. 120.
- Fritigil, Marcomannernes Dronning, 549.
- Galerius Maximus, Proconsul i Africa, forhører Cyprian, 280—282.
- Gallienus, Valerians Medkeiser, 275.
- Garde, Bispesæde paa Grønland, 293.
- Georg, Hertug af Pommern, 387. 389.
- Gerhard, Joh., hans theologiske Betragtning i det Hele, 128.
- Gerhard Groot, Stifter af Ordenen: Fratres vitæ communis, 60.
- Gerhohus af Reicherzberg, 5.
- Gervasius og Protasius, Martyrer, 518.
- Glahn, Anmærkninger til D. Cranz, 343.
- Gnapheus, Wilh., Rector i Haag, hans Trøstebøger, 112.
- Goch, Joh. (Pupper), Forløber for Reformationen i Nederlandene, 61. Grundtrækkene af hans Lære, 62 f. 80.
- Gøthe, Joh. Wolsg., Venkab med Jung, 183 ff. 190.
- Græphus, Corn., Stadsfriver i Antwerpen, hans Charakter, Strifter og Skjebne, 79—83.
- Gratian, Keiser, 485 f. Forhold til Ambrosius, 486 f. Store Forventninger om ham ei opfyldte. Død, 489 f. Hans Hof, 493.
- Gregorius Nazianzenus, hans Fremstilling af de Helliges Liv, 236. Om den Deciske Forfølgelse, 259. 261. Skildring af Kirkens Tilstand i 4 Aarh., 443 ff., navnlig af Gæstlighedens, 450 ff. Hans Skjebne i Constantinopel, 462.
- Gregor VII, Pave (1073—85), 5.
- Groeningen, Evangeliets første Forkyndelse der, 109.
- Grønlands Opdagelse og Christianisation, 288 ff. Første Biskopper, 292 ff. Kirkens Udelæggelse der, 295 ff. Opdagelsesreiser til Gr.'s Østkyst fra 1520 af, 292 ff. Ruiner der af kristne Kirker, 307.
- Grønlanderne, deres Charakter, Dvortroe, Omvendelse, 313 ff.
- Großgebaur, æstetisk Stribent, 383.
- Grundtvig, N. F. G., hans Dimisprædiken, 204.
- Gudsvennerne, Mystikere i Tybste-land, Frankrig, Dvoretalien, 15—21.
- Guldmagerie, 161. 173.
- Gustav Vasas og Gustav Adolph II's Bestræbelser til Lappernes Omvendelse, 286.
- Hades (Schol), det bibelske Begreb derom, 199.
- Hakon Hakonson, Norsk Enevoldsherre, 293.
- Hammond, Hans, hans Nordiske Missionshistorie, 301. 303.
- Hafenkamp, Rector i Duisburg, 190.
- Haug, Joh. Henr., Hovedudlæggeren i den Berlenburaske Bibel, 149.
- Haug, Joh. Jac., Bogtrykker, 149.
- Hedenkabet, dets Kamp med Christendommen, 209 f. Dets religiøse og sædelige Charakter, 225. 230. Dets Tilstand under Constantin d. Store, 429 ff.; under Constantius, 433. Dets Kamp for sin Tilværelse under Valentinian II, Gratian, Maximus, Eugenius, 519 ff. 546 f.

- Hege fra Deventer, 376.
 Heinesen, Mogens, Færøboe, 298.
 Henrik fra Nördlingen, 17. 21.
 Henrik Suso (der Scus), fra
 Cosnig, 21.
 Henrik af Zütphen (Meller),
 Nederlandt Martyr. Hans Op-
 hold i Wittenberg og Tbeses der,
 93—95. Prior i Antwerpen. Flugt.
 Præst i Bremen, 96 f. Forsøl-
 gelse mod ham af Domcapitlet i
 Bremen, 97—99. Kaldelse og
 Reise til Ditmarsken, 99 f. For-
 sølgelse mod ham her, reist af
 Dominicanerne, 101 f. Martyr-
 dom i Hemmingstedt (1524),
 102—105. Luthers Trøstebrev og
 Beretning angaaende hans Mar-
 tyrød, 107 f.
 Herder, Jo. Gottfr. v., 184.
 Herrnhuth, Brødreminighedens
 Stamsæde, 148.
 Herzogenbusch, reformatoriske
 Rørelser der, 109.
 Heshusius, Tilemann, 132.
 Hjerne, Urban, Svenst Poet,
 605 f.
 Hieronymus, om Cyprian, 236.
 241. Om den Deciste Korfølgelse,
 262. Skildring af Geistlighedens
 Tilstand i 4 Aarh., 461.
 Hippel, Th. G., 198.
 Hochmann, Ernst Christoph, hans
 Vandringer, Omvendelsesprædike-
 ner, Ophold i Mühlheim an der
 Ruhr, 146 f. Død, 148.
 Hönigern, Dragonaden der (1834),
 117.
 Hoffmann, Melch., Gjendsøber,
 398.
 Hofmann, Joh. Wilh., Cand.
 theol.; hans Pilgrimsbytte, 147.
 Holstein, Joh. Georg v., Mis-
 sionscollegiets Præsident, 303.
 Hoogstraten, Jac., Dominica-
 ner-Inquisitor, 84.
 Hottinger, Joh. Joach., 138.
 Hulst, Frants van, Inquisitor,
 78 f. 90. 109.
 Hyginus, Biskop af Corduba, 492.
 Jacoponus, Dominicanermunk,
 Forf. til Stabat mater, 13.
 Jdatius, Spanst Presbyter, 492.
 Jersfeld, Casp., Prof. i Dorpat,
 608.
 Ignatius, hans Betragtning af
 Episkopatet, 215.
 Innocents III, Pave († 1216), 5.
 Inspirerede, de, i Begyndelsen
 af 18 Aarh., 138. Deres Tog
 gennem Europa, 141 f. Ind-
 virkning paa den Tydske Kirke,
 143. De Insp. i Bidingen, 151.
 Instantius, Priscillianist, 492.
 Interdictet i Strasburg (1323ff-),
 30.
 Johann XXII, Pave († 1343),
 hans Forhold til Ludvig af Bayern,
 25 f. 28.
 Johann af Sandun, Religions-
 frihedens Forsvarer, 27.
 Johannes de Parrhisiis, Kir-
 kesfrihedens Forfrarer, 8.
 Johannes de Rupescissa, Do-
 minicaner, 13.
 Jovian, Keiser, Religionsfrihedens
 Talsmand, 439. Themistius' Vid-
 nesbyrd om hans Regjering, 454.
 Jwing, the Caledonian preacher,
 139.
 Jthacius, Biskop af Sosuba,
 492 ff. 495 ff. 500.
 Jubelfest i Upsala (1693), 612.
 Julianus Apostata, 210. Hans
 Opdragelse, 435. Forordninger
 mod de Christne, 436. Forhold
 til Religionsfriheden, 437. Død,
 439. Hans Forsølgelses Birtning
 paa de Christne, 444. 446 f.
 Jung, Joh. Henr., hans Charak-
 teristik af det 18 Aarh., 114. For-
 hold til Brødreminigheden, 159 f.
 Hans Skrifter, især "Theobald",
 160 f. Hans Fedsel, Barndoms-
 og Ungdomshistorie, 164 ff. Skole-
 mester, 171 ff. Stræbersvend, 177 ff.
 J Spaniers Huus, 180 f. Be-
 kjendtskab med Molitor, 181 f.
 Forlovelse i det Heyderste Huus,
 182. Ophold i Strasburg og
 Bekjendtskaber der, 182 ff. Pro-
 motion, 187. Practiserer i Elber-
 feld, 187—190. Grundsætninger
 om Pietismen, 188 f. 201 f. Ulyk-
 lige og ulykkelige Diencurer, 189 f.
 Prof. i Kameralvidenskab i Kai-
 serslautern, 191 f. Prof. i Mar-

- burg, 193. Kamp mod Determinisme og Rationalisme, 194. Bedømmelse af den Franſke Revolution, 195. Birken for Guds Rige, 196. Charakteristik af hans Hovedſkrifter, 197 ff. Enkelte prophetiſke Blik, 201, 204 f. Mening om Prædeſtinationen, 203 f. Dybold i Heidelberg, 206. Død, (1812), 207 f.
- Junge, Bibete, 99, 103 f.
- Justina, hendes Formynderregjering, 485. Kamp for Arianismen, 501 ff.
- Justinus Martyr, hans Brev til Diognet, 228.
- Kanow, Thom., Pommerſk Hiſtorieſkriver, 375 ff. 382.
- Karl Frederik, Churfyrſt af Baden, 206.
- Katechiſmusanſtalterne i den evangeliſke Kirke, 371.
- Ketelhut, Chr., Bugenhagens Diſcipel, 385, 387.
- Kirkens ſjerde Aarhundrede, 420 ff.
- Kirkes, den Romerſke, Theorie af notæ eccleſiæ, Kritik derover, 553—556. Dens Magt og Udarbejdning, 4. Dens Forfatning og Liturgi, 369.
- Kirke, den evangeliſk-lutherſke, dens Brøit, Lidelſer og Straffedomme over den, 125 f. Liturgiſk Udvikling i den, 370. Dens Kirkeforfatnings-Theorie, 370 ff. Dens Theorie om Kirke-Embedet, 562 ff.
- Kirkerne, den Romerſk-katholiſke, reformeerte, evangeliſk-lutherſke, deres Phyſiognomie, 558 ff.
- Klopſtock, J. G., 193.
- Kloſterlivet, dets Betydning, 466—471.
- Knevels, Candidat, Angiver af den Ronsdorſke Secte, 157.
- Kolmodin, Jfr., Biſkop paa Gotland, 604, 606.
- Kortholt, Chr. Kirkehiſtoriker, 583.
- Koſmopolitiſme, den Chriſtelige, 227.
- Lactantius, hans Betragtning af Philoſophien, 216.
- Lagerlöf, Pet., Svensk Poet, 606.
- Lamoignon de Bayille, Jutendant i Languedoc, 140.
- Lange, Joach., i Halle, 137, 144.
- Lange, Joh. Mich., i Altorf, 137.
- Lange, D., ſtriftlærd Grønlandſk Præſt, 329.
- Leade, Jane, Sværmerſke, 155.
- Leif Eriksſøn, Grønlandsfarer, døbt, 289.
- Libanius, Rhetor, Julians Ven, 435.
- Libellatiæ, 274.
- Lindſchöld, Grev, Svensk Pſalmedigter, 609.
- Liturgi, den Engeliſke Kirkes, Forſøg til dens Indførelſe i Preuſſen, 118.
- Lodberg, Jens, Prof. theol., 303.
- Løſcher, Val., 138.
- Løwen, reformatoriſke Bevægelſer paa Univerſitetet der, 68 f.
- Ludolph af Sachſen, Dominicaner, Præſt, 49.
- Ludvig af Bayern, Keiſer, 25 f. 30.
- Lüttemann, Joach., 132, 583.
- Luther, Mart., hans Betydning ſom Redſkab, 57. Brev og Pſalme om de Nederlandske Martyrer, 90—92. Trøſtebrev og Beretning om Henrik af Zütphens Martyr-død, 107 f. Betragtning af Kirkens Grund, 123 f. Hans tidligere Dannelsesperiode, 365 ff. Hans Theorie om Kirke-Embedet og dens Udvikling fra 1520 af, 565—573.
- Macrianus, Protomagus, 275.
- Magnus Smet foranſtalter en Expedition til Grønland, 294.
- Manteuffel, Graſm., Biſkop i Cammir, 386 f. 400.
- Marcellina, Ambroſius' Søſter, 463 ff. 479, 483 f.
- Marcus, Biſkop af Arethusa, Standhaftighed i Forfølgelſe, 445.
- Margaretha af Parma, Carl V's Tante, 73.
- Marion, Inſpireret, 141.
- Marsay, du, Diſcipel af Mad. Guion, 153.
- Marsilius fra Padua, Religionsfrihedens Forſvarer, 27.
- Martin af Tours, hans Be-

- kjendtskab med Keiser Maximus, 494 f. Religionsfrihedens nidkjere Talsmand, 495 ff. Hans Møde med Maximus i Trier, 497 ff.
- Martyrer i Antwerpen, 111.
- Martyrer overhovedet, 417 f. Under Keiser Decius, 261 ff.
- Mercurinus (Aurentius), Ariansk Biskop, 503. 512 f.
- Merlau, Joh. Leon. v., J. W. Petersens Gemalinde, 140.
- Mettrie, de la, Atheist, 154.
- Middelalderens prophetiske Charakter, 1 f.
- Minucius Felix, kristelig Apologet, 219 f. 240.
- Missionens høie Betydning, 284. Forhold til Kirken, 285. Drives som kristeligt Colonisationsystem i den ældste Kirke, 287.
- Missions, den Gronlandske, Begyndelse, 310. Fremgang og Farer, 319 ff. 328. Hovedhindringer, 327. 332 ff. 335.
- Missionscollegiet i Kjøbenhavn, 303. 320.
- Missionsforsøg, tidligere, i den den evangeliske Kirke, 286.
- Molitor, katolsk Præst, Wienlæge, 181 f.
- Mühlheim an der Ruhr, Middelpunktet for separatistisk Otvækkelse, 147 f.
- Müller, Heinr., stor evangelisk Theolog, 128 f. 132.
- Münster, den berømte Skole der i Reformationstiden, 380.
- Munter, Fr., hans Undersøgelser om den Afrikanske Kirke, 237.
- Munkeordenernes Betydning i Forhold til Reformationen, 10.
- Mysterier, Hedenstabet, 224.
- Nagel, Skræder i Solingen, 177.
- Nationaliteten i Forhold til den hedenste Religion og til Christendommen, 225—229.
- Nicæa, Kirkemødet der (325), 422 f. 441.
- Nicolaus fra Basel, Lægmand, 39. 53.
- Nicolaus fra Strasburg, hans Bog om Antichristen, 17.
- Nicolaus V, Pave (1447—1455),
- Bulle til Bisperne i Skalholt og Holum, 296.
- Novatians og Novatus' Schisma, 296.
- Nye Sverrige, den kristne Svenske Menigheds Historie i Nordamerika, 623—627.
- Occam, Wilh., Franciscaner, Religionsfrihedens Forsvarer, 27.
- Oluf den Hellige, indfører Christendommen i Norge, Island, Grønland, 290.
- Oluf Trygvesson, Forsøg paa at indføre Christendommen, 289.
- Opdragelse, Grundsætninger for, 167 ff.
- Orthodoxiens Kamp mod Pietismen, 120 ff. Hvor den havde Uret mod denne, 131. Modsetning mod Luthers Mystik, 132. Brug af verdslige Midler, 132 f.
- Palladius, P., Dansk Kirkeordning, 106.
- Paracelsus, Theophr., (von Hohenheim), 171.
- Paternus, Aspasius, Proconsul i Carthago, hans Forbør over Eyprian, 277. Afstædigelse, 280.
- Paverne i Avignon, 7 ff.
- Paulinus, Ambrosius' Biograph, 464.
- Pesten 1348 (den sorte Død), 47 f. i Norden, 294.
- Petersen, Joh., Wilh., hans Skrifter og Færd, 139.
- Petri og Pauli Martyrød i Rom, 210.
- Pfaff, Chr. Matth., hans Afhandling om Consecration, 559.
- Philippus Arabs, hvorvidt den første kristelige Keiser, 233.
- Philipp af Burgund, Biskop, Reformator i Erasmissk Land, 73. 82.
- Pietismen, dens Grundcharakter og Form, 116. Forhold til Reformationen og Orthodoxien, 120—122. Dens Forberedelse og Forjægere i den Lutherste Kirke, 122 ff. Dens virkelige Mission til Kirken, 130 f. Dens Uret mod Orthodoxien, 133 f. Dens For-

- hold til Symbolerne, 135. Grundseil i dens Betragtning, 136 f. P. i den Reformerte og i den Lutheriske Kirke, 185 f.
- Pingel, C., om Reiserne til Grønland, 289 ff.
- Pland, G. J., hans Historie om det protest. Lærebegrebs Udvikling, 125.
- Plütschau, Missionar, 285.
- Pommern og dets Indvaanere, 375 ff.
- Pontius, Cyprians Biograph, 238.
- Portage, Joh., 155.
- Prætextatus, Vettius, Præfect i Rom, 458.
- Priscillian (og Priscillianisterne), 490 ff. Gnostisk Character, 492. Forsøg paa at vinde Keiser Gratian, 493. Hvorledes behandlet af Maximus, 494. Henrettet tilligemed flere af Partiet, 496 f.
- Proæresius, Atheniensisk Rhetor, hans Omvendelse, 445.
- Probus, Anic. Petron., præfectus prætorio, 471 f.
- Pufendorf, Sam., Historikriver, Religionsfrihedens Forsvarer, 573.
- Quadratus, Apologet, Missionar, 287.
- Rabe, Joh. Ad., Notar i Erlangen, 144.
- Rambach, J. J., Psalmedigter, 116.
- Rasch, Gertrud, Egedes Hustru, 299 ff. Hendes sal. Død, 347 f. 360.
- Raschmann, Candidat, 194 f.
- v. Ravenstein, Dom om Luther, 73.
- Reformationens Martyrer, 55 f. Dens umiddelbare Forgængere i Tydskland, 58. Dens Forberedelse og Udbredelse i Nederlandene, 59 f. De Kræfter, der betingede den, 361 ff. Dens Udvikling af Klosterlivet, 366 ff. Dens Principer, 370 f.
- Reformerte, den, Kirke, 186 f. R. Flygninge optages i Preussen, 118.
- Reiz, J. H., 167.
- v. Rhode, Paul, den første evangeliske Lærer i Stettin, 386 f. 388.
- Richter, C. F., Psalmedigter, 116.
- Rock, Jo. Fr., Sadelmager i Marrienborn, Inspirert, 151. Hans Forhold til Zinzendorf, 152 f. Hans Demaskering ved du Marfay, 153 f. Hans sidste Dage, 154.
- Rønnow, Magn., Orientalist, 604.
- Ronsdorfer Secten, dens Uteerligheder og Ende, 155—157.
- Rosenbach, Jo. Ge., Sporemagersvend, hans Vandringer, 144.
- Rothe, R., hans Skrift: "Anfänge der Kirche", 215.
- Rufinus, Theodosius' Minister, 536 ff.
- Ruyssbroek, Joh., Dominicaner, 16. Grundtrækkene i hans Skrift, 59 f.
- Sacrificati, 264.
- Salvianus, Priscillianist, 492.
- Salzburgske Udvandrede fra Zilserthal optages i Preussen, 118.
- v. Sanden, Bernh., Preussisk Biskep, 118.
- San Romano, Spanier, brændt som Kjetter, 110.
- Sarcerius, Erasmus, 132.
- Sartorius, Præst, 195.
- Satyrus, Ambrosius' Broder, 463. 471. 479. 483 f. Hans Død, 488 f.
- Saubert, Joh., hans "Zuchtbüchlein", 128.
- Savonarola, Hieron., hans reformatoriske Prophetie, 12. 58.
- Schleiermacher, Reformert Præst i Ronsdorf, 156.
- Schmid, Joh., Vidnesbyrd om den lutheriske Kirkes Tilstand, 127.
- Schmidt, Mich. Jgn., Tydsk Historikriver, 363.
- Schmidt, Seb., stor lutherisk Ereget, 586.
- Schönherr, Joh. Henr., Efterretninger om ham., 155.
- Schröder, Joh. Henr., Psalmedigter, 116.
- Schuß, Lic., Speners Ven, Psalmedigter, 140.
- Scriber, Chr., 128 f. Hans Sjelskat, 582.
- Separatister i det Bergiske, 166 f.
- Separatistiske Bevægelser i Bergensdelen af det 18 Aarh., 137 ff.
- Sevigni, Mad., 141.

- Sibyllinske Bøger, 217.
 Sigurd Forsalafar, Interesse for Christendommen, 293.
 Simplicianus, Romersk Præbyter, Ambrosius' Fader i Christo, 476, og Eftermand, 550.
 Skrællinger, de oprindelige Grønlandsboer, 290.
 Skriftprincippet hos de ældste Vidner, 556 ff.
 Slutow, Otto, Kirkeinspector i Treptow, 383. 385.
 Smets, Christoph, Præst i Antwerpen, 111.
 Sølenthal, Baron, 335.
 Spalatin, Ge., 391.
 Spanier, Rådmand ved Rad vorm Wald, 180.
 Specklin, Krønikeskriver, 49.
 Spiegel, Hakon, for Svensk Psalmedigter, 606.
 Spener, Phil. Nat., 120 f.
 Spreng, Jac., Prior i Augustinerklostret i Antwerpen, hans Stjebne, 70—72.
 Stach, Matth., og Chr., Herrnhutiske Missionærer, 340.
 Stanviß, Joh., Augustinernes Provincial, 367.
 Steenbuch, Joh., Prof. theol. 303.
 Stephan, Martin, Udvandring til America, 155.
 Stephanus, Biskop i Rom, 258.
 Sterne, Laur., 198.
 Stiliho, Formynder for Honorius, 550.
 Stojentin, Bal., Hertug Bugislavs Raad, 382.
 Stricker, Herm., fra Zwoll, Præst i Antwerpen, 111.
 Sulpicius Severus som Historiefriker og kristelig Skribent, 491. 495.
 Svave, Peter, Luthers Discipel, Bugenhagens Ven, 385. 387. Forlæsninger over Romerbrevet, 389 f. Indtælelse til Danmark, 390.
 Swebilius, Olof, Erkebisp, 604.
 Swedberg, Jesper, hans Fødsel, Forældre og Opdragelse, 574—578. Opbold paa Høstolen i Lund, 578 ff. Første Prædiken, 580. Informator i Brunners Huus i Upsala, 581 ff. Theologisk Skole, 582 ff. Forhold til Pietismen, 584. 588 ff. 632—634. Regimentspræst, 584. Giftermaal med Sara Behm, 585. Udenlandsreise, 585 ff. Katechetisk Underviisning, 591. Bevirker Skolernes Forbedring, 592 ff. Hofpræst, 594. Jvren mod Reductionen, 595. Process med Grev Gyldenstjerne, 596—598. Ridderhed for Kirkeloven, 599. Forhold til Carl XI, 601. Andeel i Bibeloversættelses = Revisionen, 604 ff. Pastor i Wingåker, 602. Prof. i Upsala, 602 f. 612. Hans Psalmebogs Historie, 605—612. Lære om de Helliges Samsund, 615 f. Biskop i Skara, 618. Forhold til Carl XII, 618 ff. 622. 628 f. Arbejde for de Svenske Christne i Nordamerika, 624 ff. Forhold til Ulrika Eleonora, 630. Indblanding i verdslige Handeler 630—632. Embedsdygtighed, 634—637. Oekonomie med Tiden, Jorndieller, 638. Charakter, 638 f. Senere Leveaar og Død, 640 f.
 Swedcnborg, Emanuel, 615. 640.
 Symmachus, D. Aur., Hedenskabets Talsmand, 471. Hans Relation til Keiseren (384), 522 ff.
 Tauler, Joh., Dominicanermunk (1290—1361), en prophetisk Røst i Middelalderen, 2 f. Hans tidlige Liv og Studier, 13—15. Hans Omvendelseshistorie, 33—39. Billede af ham som Prædikant, 40—45. Hans Lidelser og Forsølgelser, 46 f. Virksomhed under Interdietet i Strasburg, Grundsetninger for Religionsfrihed, 49—51. Etædet for Carl IV, 52. Opbold i Coln, Død, 53. Forhold til Reformationen, 54.
 Tennhardt, Joh., "den himmelske Majestæts Cancellist", 145.
 Terstegen, Gerh., Baandfabrikant i Mühlheim an der Ruhr; hans Skrifter, navnlig Psalmer og Virksomhed i det Hele, 158 f.
 Tertullianus, Qu. Sept. Fl., hans Betragtning af Sjælens umiddelbare Vidnesbyrd, af Philosophien, 216. Kosmopolitisk Standpunkt, 227 f. Ethiske Grundset-

- ninger, 230 f. Cyprians Mester, 237.
- Themistius**, Sophist, 454.
- Theodosius**, den Store, indfører Gregor af Nazianz som Biskop i Konstantinopel, 462. Antaget til Medregent af Gratian, 489. Krig med Maximus, 529 f. Statskirkelige Grundsætninger, 530—532. Døbt af Acholius, 530. Charakter i Almindelighed, 534. Tyranniff Fremfærd ved Opstanden i Thessalonich (390), 535. Forhold til Ambrosius, 536—539. Forhold ved Urdenerne i Castrum Callanicum, 540—542. Krig mod Arbogast og Eugenius, 547 f. Død, 548.
- Tholuck**, A. F. G., hans Afhandling om Hedenstabet, 230.
- Topp**, Alb., Hans Egedes Collega, 316.
- Torneborch**, Aug., Dominicanerprior i Ditmarsken, 100.
- Tradition**, den Apostoliske, Begrebet af den hos de ældste Vidner, 556 f.
- Trajan**, hans Førfølgelse mod de Christne, 210.
- Treptow** an der Rega, Bugenhagen Skolemester der, 378 ff. Billedstorm der, 385. Landdag der (1534), 399.
- Troost**, Chirurg i Elberfeld, 182.
- Tyrus**, Synode der (335), 448.
- Ubertini de Casulis**, Franciscaner, 14.
- Unionsforføgene** i Begyndelsen af det 18 og i det 19 Aarh., 116. 161.
- Ursinus**, valgt til Biskop i Rom, 456. Hans og hans Parties Skjebne, 459 f.
- Ursinus**, Preussisk Biskop, 118.
- Waldenserne**, deres tidligere og senere Charakter, 21 f. Deres Forhold til Reformationen, 362.
- Valens**, Keiser i Orienten, Arianismens Beskytter, 461. Fald i Slaget ved Adrianopel (378), 482 f.
- Valentinian**, Religionsfrihedens Talsmand, 439. Charakteristisk af hans Regjering, 453 f. Hans Rescript fra 470, 460. Forhold ved Ambrosius' Valg til Biskop, 476. Hans Død, 484 f.
- Valentinian** II, 485. Forandring i hans Varsen, 543 f. Undertrykt af Arbogast, 544 f. Myrdet af Arbogast's Drabanter, 545.
- Valentinus**, Basil., Adept, 173.
- Valerian**, Keiser, hans tidligere Forhold til de Christne, 275. Hans Førfølgelse mod dem, 276 ff. Edictet fra 258, 279.
- Vansleb**, Jo. Mich., Ophold blandt Abyssinierne, 286.
- Welmer**, Jorf. til "Arcanum regium", 117.
- Venturini** fra Bergamo, Dominicaner, 18.
- Wessel**, Joh., (Gansfoet) fra Groeningen, Reformationens Førfølgere i Nederlandene, 63. Grundtrækkene af hans Lære, 64 f. Hans Prophetie om Reformationen, 65.
- Westen**, v., Thomas, 288. 301.
- Victorias** Alter i Rom, 521.
- Victorinus**, Fabius Marius, Rhetor, hans Omvendelse, 444.
- Vinlands** Oprettelse, 289.
- Wiscamp**, Gerh., 61.
- Wobeser**, Jac., Ven af Reformationen, 387.
- Woes**, Henr., Nederlandsk Martyr, Førfølgelse med ham, 84—86. Hans Martyrdom, 87—89.
- Wollin**, By i Pommern, det gamle Veneta, 375.
- Voltaire**, Fr. Mar. Ar., 154.
- Worms**, Rigsdagen der 1521, og det Wormser Edict, 74—77. Dets Publication i Nederlandene, 77 f.
- Wulfing**, Dan., Reformert Præst i Ronsdorf, 156.
- Ziegenbalg**, Missionær, 288.
- Ziegler**, Hans Ansh. v., Jorf. til "den Asiatiske Vanise", 172.
- Zinzendorf**, L. Greve af, 130. 150. Forhold til og Brevverling med de Inspirerte, 152. Ophold i Danmark, Interesse for den Grønlandske Mission, 334 f. Forhold til den Lutheriske Kirke, 339.
- Zwingli**, Huldr., 561.